

พระสุตตันตปิฎก

ขุททกนิกาย สุตตนิบาต

เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๖

ขอนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

สุตตนิบาต จูฬวรรคที่ ๒

รัตนสูตรที่ ๑

ว่าด้วยความสวัสดิมีด้วยพระไตรรัตน์

[๓๑๔] ภูตเหล่าใดประชุมกันแล้ว

ในประเทศนี้ก็ดี หรือภุมมเทวดาเหล่าใด

ประชุมกันแล้ว ในอากาศก็ดี ขอหม่อมภูต

ทั้งปวง จงเป็นผู้มีใจดี และของงพึงภายิต

โดยเคารพ ดูก่อนภูตทั้งปวง เพราะเหตุนั้น

แล ท่านทั้งหลายจงตั้งใจฟัง ของงแม่เมตตา

จิตในหม่อมมนุษย์

มนุษย์เหล่าใดนำพลีกรรมไปทิ้ง

กลางคืนกลางวัน เพราะเหตุนั้นแล ท่าน

ทั้งหลายจงเป็นผู้ไม่ประมาท รักษามนุษย์

เหล่านั้น

๑. บาลีเล่มที่ ๒๕

ทรัพย์เครื่องปลื้มใจอย่างใดอย่างหนึ่ง

ในโลกนี้หรือในโลกอื่น หรือรัศนะใด อัน
ประณีตในสวรรค์ ทรัพย์และรัศนะนั้นเสมอ
ด้วยพระตถาคตไม่มีเลย พุทธรัศนะแม่นี้
เป็นรัศนะอันประณีต ด้วยสัจวาจานี้ ขอ
ความสวัสดิจึงมีแก่สัตว์เหล่านี้

พระศากยมุนีผู้มีพระหฤทัยดำรงมั่น
ได้บรรลुธรรมใดอันเป็นที่สิ้นกิเลส เป็นที่
สํารอกกิเลส เป็นอมตธรรม เป็นธรรม
ประณีต ธรรมชาติอะไร ๆ อันเสมอด้วย
พระธรรมนั้นย่อมไม่มี ธรรมรัศนะแม่นี้
เป็นรัศนะอันประณีต ด้วยสัจวาจานี้ ขอ
ความสวัสดิจึงมีแก่สัตว์เหล่านี้

พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐสุด ทรง
สรรเสริญแล้วซึ่งสมาธิใด ที่เป็นธรรมอัน
สะอาด บัณฑิตทั้งหลายกล่าวสมาธิใด ว่า
ให้ผลในลำดับ สมาธิอื่นเสมอด้วยสมาธินั้น
ย่อมไม่มี ธรรมรัศนะแม่นี้เป็นรัศนะอัน
ประณีต ด้วยสัจวาจานี้ ขอความสวัสดิจึงมี
แก่สัตว์เหล่านี้

บุคคล ๘ จำพวก ๔ คู่ อันสัตบุรุษ
ทั้งหลายสรรเสริญแล้ว บุคคลเหล่านั้น ควร
แก่ทักษิณาทาน เป็นสาวกของพระสุตเจ้า
ทานที่บุคคลถวายแล้วในท่านเหล่านั้น ย่อม
มีผลมาก สังฆรัตนะแท้เป็นรัตนะอัน
ประณีต ด้วยสัจวาจา นี้ ขอความสวัสดิจึงมี
แก่สัตว์เหล่านี้

พระอริยบุคคลเหล่าใดในศาสนา
ของพระโคตม ประกอบด้วยดีแล้ว มีใจมั่น
คง เป็นผู้ไม่มีความหวังโย พระอริยบุคคล
เหล่านั้น บรรลุอรหัตผลที่ควรบรรลุ หยั่ง
ลงสู่อมตนิพพาน ได้ซึ่งความดับกิเลส โดย
เปล่า เสวยผลอยู่ สังฆรัตนะแท้เป็นรัตนะ
อันประณีต ด้วยสัจวาจา นี้ ขอความสวัสดิ
จึงมีแก่สัตว์เหล่านี้

เสาเชื่อนที่ฝังลงดิน ไม่หวั่นไหว
เพราะลมทั้งที่ทิศ ฉนใด ผู้ใดพิจารณาเห็น
อริยสัจทั้งหลาย เราเรียกผู้นั้นว่าเป็นสัตบุรุษ
ผู้ไม่หวั่นไหวเพราะโลกธรรม มีอุปมาฉนนัน
สังฆรัตนะแท้เป็นรัตนะอันประณีต ด้วย
สัจวาจา นี้ ขอความสวัสดิจึงมีแก่สัตว์เหล่านี้

พระอริยบุคคลเหล่านี้ ทำให้แจ้งซึ่ง
อริยสัจทั้งหลาย อันพระศาสดาทรงแสดงดี
แล้ว ด้วยปัญญาอันลึกซึ้ง พระอริยบุคคล
เหล่านั้น ยังเป็นผู้ประมาทอย่างแรงกล้าอยู่
ก็จริง ถึงกระนั้นท่านย่อมไม่ยึดถือเอาภพที่
๘ สังฆรัตนะแม้นี้เป็นรัตนะอันประณีต ด้วย
สัจวาจา นี้ ขอความสวัสดีจงมีแก่สัตว์เหล่านี้

สักกายทิฏฐิและวิจิกิจฉา หรือแม้สั-
ลัพตปรามาส อันใดอันหนึ่งยังมีอยู่ ธรรม
เหล่านั้นอันพระอริยบุคคลนั้นละได้แล้ว
พร้อมด้วยความถึงพร้อม แห่งการเห็น
(นิพพาน) ที่เดียว อนึ่ง อริยบุคคลเป็น
ผู้พ้นแล้วจากอบายทั้ง ๔ ทั้งไม่ควรเพื่อทำ
อภิฐานทั้ง ๖ สังฆรัตนะแม้นี้เป็นรัตนะอัน
ประณีต ด้วยสัจวาจา นี้ ขอความสวัสดีจงมี
แก่สัตว์เหล่านี้

พระอริยบุคคลนั้น ยังทำบาปกรรม
ด้วยกาย ด้วยวาจา หรือด้วยใจก็จริง ถึง
กระนั้น ท่านก็ไม่ควรเพื่อจะปกปิดบาปกรรม
นั้น ความที่บุคคลผู้มีธรรมเครื่องถึงนิพพาน
อันตนเห็นแล้ว เป็นผู้ไม่ควรเพื่อปกปิดบาป
กรรมนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว สังฆ-

รัตนะแม่นี้เป็นรัตนะอันประณีต ด้วยสัจวาจา

นี้ ขอความสวัสดิ์จึงมีแก่สัตว์เหล่านี้

พุ่มไม้ในป่ามียอดอันบานแล้วใน

เดือนต้นในคิมหันตฤดู ฉันทิใด พระผู้มี-

พระภาคเจ้าได้ทรงแสดงธรรมอันประเสริฐ

ยิ่ง เป็นเครื่องให้ถึงนิพพาน เพื่อประโยชน์

เกื้อกูล มีอุปมาฉันนั้น พุทธรัตนะแม่นี้เป็น

รัตนะอันประณีต ด้วยสัจวาจา นี้ ขอความ

สวัสดิ์จึงมีแก่สัตว์เหล่านี้

พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ ทรงทราบ

ธรรมอันประเสริฐ ทรงประทานธรรมอัน

ประเสริฐ ทรงนำมาซึ่งธรรมอันประเสริฐ

ไม่มีผู้ยิ่งไปกว่า ได้ทรงแสดงธรรมอันประ-

เสริฐ พุทธรัตนะแม่นี้เป็นรัตนะอันประณีต

ด้วยสัจวาจา นี้ ขอความสวัสดิ์จึงมีแก่สัตว์

เหล่านี้

พระอริยบุคคลเหล่าใด ผู้มีจิตอัน

หน่ายแล้วในภพต่อไป มีกรรมเก่าสิ้นแล้ว

ไม่มีกรรมใหม่เครื่องสมภพ พระอริยบุคคล

เหล่านั้นมีพีชอันสิ้นแล้ว มีความพอใจไม่

งอกงามแล้ว เป็นนักปราชญ์ ย่อมนิพพาน

เหมือนประทีปอันดับไปฉะนั้น สังฆรัตนะ

แม้นี้เป็นรัตนะอันประณีต ด้วยสัจวาจานี้ ขอ
ความสวัสดิจึงมีแก่สัตว์เหล่านี้

ภูตเหล่าใดประชุมกันแล้วในประเทศ
นี้ก็ดี หรือภุมมเทวดาเหล่าใด ประชุมกัน
แล้วในอากาศก็ดี เราทั้งหลายจงนมัสการ
พระพุทธเจ้าผู้ไปแล้วอย่างนั้น ผู้อันเทวดา
และมนุษย์ทั้งหลายบูชาแล้ว ขอความสวัสดิ
จึงมีแก่สัตว์เหล่านี้

ภูตเหล่าใดประชุมกันแล้วในประเทศ
นี้ก็ดี หรือภุมมเทวดาเหล่าใดประชุมกันแล้ว
ในอากาศก็ดี เราทั้งหลายจงนมัสการพระ-
ธรรมอันไปแล้วอย่างนั้น อันเทวดาและ
มนุษย์ทั้งหลายบูชาแล้ว ขอความสวัสดิจึงมี
แก่สัตว์เหล่านี้

ภูตเหล่าใดประชุมกันแล้วในประเทศ
นี้ก็ดี หรือภุมมเทวดาเหล่าใดประชุมกันแล้ว
ในอากาศก็ดี เราทั้งหลายจงนมัสการพระ-
สงฆ์ผู้ไปแล้วอย่างนั้น ผู้อันเทวดาและมนุษย์
ทั้งหลายบูชาแล้ว ขอความสวัสดิจึงมีแก่สัตว์
เหล่านี้.

ปรมัตถโชติกา

อรรถกถาขุททกนิกาย สุตตนิบาต°

จูฬวรรคที่ ๒

อรรถกถารตนสูตรที่ ๑

รตนสูตร มีคำเริ่มต้นว่า ยานีธ ภูตานิ ดังนี้.

พระสูตรนี้ มีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร.

พระสูตรนี้ มีเหตุเกิดขึ้นดังต่อไปนี้.

ดังได้สดับมา ในอดีตกาล อุปัทวะทั้งหลาย มีทุฬภิกขุภยเป็นต้น
เกิดขึ้นแล้วให้เมืองเวสาลี เจ้าลิจฉวีทั้งหลายได้เสด็จไปยังเมืองราชคฤห์ ทูลขอ
นำพระผู้มีพระภาคเจ้ามายังเมืองเวสาลี เพื่อให้ภยเหล่านั้นสงบ พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าซึ่งเจ้าลิจฉวีทรงนิมนต์มาแล้วอย่างนี้ ได้ตรัสพระสูตรนี้ (รตนสูตร)
เพื่อให้อุปัทวะทั้งหลายเหล่านั้นสงบ นี้คือใจความสังเขปในรตนสูตรนั้น.

แต่พระโบราณจารย์ทั้งหลายได้พรรณนาถึงการเกิดขึ้นแห่งพระสูตร
นั้น จำเดิมแต่เรื่องเมืองเวสาลี ฟังทราบเหตุเกิดขึ้นแห่งรตนสูตรนั้น ดัง
ต่อไปนี้ :-

ดังได้สดับมา ครรภ์ตั้งขึ้นแล้วในท้องแห่งอัคมรเหสีของพระราชาใน
เมืองพาราณสี พระนางทรงทราบการที่พระครรภ์ตั้งขึ้นนั้นแล้ว จึงได้กราบทูล

๑. อรรถกถาสุตตนิบาต ภาค ๒

แต่พระราชาก็ได้ทรงพระราชทานการบริวารพระครรรค์ พระนาง ซึ่งมีพระครรรค์อันชนทั้งหลายบริหารอยู่โดยชอบ ในเวลาที่พระครรรค์แก่ ก็ได้เสด็จไปยังเรือนประสูติ หญิงผู้มีบุญทั้งหลายย่อมตลอดบุตรในเวลาใกล้รุ่ง ก็พระนางเป็นหญิงผู้หนึ่งในบรรดาหญิงผู้มีบุตรเหล่านั้น เพราะเหตุนั้นในเวลาใกล้รุ่งพระนางจึงประสูติขึ้นเนื้อขึ้นหนึ่งเช่นกับครั้งสดและดอกชบา ต่อจากนั้น พระอัครมเหสีทรงดำริว่า ความเสื่อมเกียรติพึงบังเกิดขึ้นแก่เรา เฉพาะพระพักตร์ของพระราชา ด้วยเหตุที่ว่าพระเทวีเหล่าอื่นประสูติพระโอรสทั้งหลาย เช่นกับด้วยแท่งทอง (แต่) พระอัครมเหสีประสูติขึ้นเนื้อ ดังนี้ เพราะกลัวความเสื่อมเกียรตินั้น จึงทรงใส่ขึ้นเนื้อนั้นลงในภาชนะใบหนึ่ง ครอบด้วยภาชนะอีกใบหนึ่ง แล้วทรงประทับตราด้วยพระราชลัญจกรแล้วทรงให้ปล่อยไปในกระแสน้ำแม่น้ำคงคา พอมนุษย์ทั้งหลายลอยภาชนะนั้นเท่านั้น เทวดาทั้งหลายก็จัดการอารักขา และเทวดาทั้งหลายได้เขียนแผ่นทองคำด้วยชาด ผูกไว้ที่ภาชนะนั้น ว่าเป็นสิ่งที่เกิดจากพระอัครมเหสีของพระเจ้าพาราณสี ต่อแต่นั้นภาชนะนั้นไม่ได้ถูกอันตรายทั้งหลาย มีภัยเกิดแต่คลื่นเป็นต้นประทุษร้าย ได้ลอยไปตามกระแสน้ำแม่น้ำคงคา.

ก็โดยสมัยนั้น ดาบสคนหนึ่งอาศัยสกุลนายโคบาลอยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำคงคา ดาบสนั้นก้าวลงสู่แม่น้ำคงคาแต่เช้าตรู่ ได้เห็นภาชนะนั้นกำลังลอยมา ได้ถือเอาแล้วด้วยสำคัญว่าเป็นของบังสุกุล ต่อจากนั้น ฤาษีนั้นก็ได้เห็นแผ่นอักษระนั้น และรอยประทับตราด้วยพระราชลัญจกรที่ภาชนะนั้น แก้ออกแล้วได้เห็นขึ้นเนื้อนั้น ครั้นเห็นแล้ว ฤาษีนั้นก็คิดว่า จะต้องเป็นครรรค์ เพราะว่าเป็นเนื้อเช่นนั้นไม่มีกลิ่นและไม่เน่า ฤาษีนั้นจึงได้นำขึ้นเนื้อนั้นไปสู่อาศรม วางไว้

ในทีบริสุทธี ต่อมาโดยกาลล่วงไปได้ถึงเดือน ชี้นเนื้อก็เกิดเป็น ๒ ชี้น คอบสเห็นชี้นเนื้อนั้นแล้วก็ตั้งไว้ให้ดีขึ้นอีกกว่าเดิม ต่อจากนั้นโดยกาลล่วงไปได้ครึ่งเดือนอีก ชี้นเนื้อชี้นหนึ่ง ๆ ก็เกิดมีปุ่มขึ้นชี้นละ ๕ ปุ่ม เพื่อประโยชน์แก่มือ เท้า และศีรษะ คอบสเห็นแล้วก็ตั้งไว้ให้ดียิ่งขึ้นอีก ต่อแต่นั้นโดยกาลล่วงไปได้ครึ่งเดือน ชี้นเนื้อชี้นหนึ่งก็เกิดเป็นทารก เช่นกับด้วยแห่งทอง ชี้นเนื้ออีกชี้นหนึ่งก็เกิดเป็นทารก เช่นกับแห่งทอง พระฤาษีเกิดความสึเนหาเพียงดั่งบุตรในเด็กทั้งสองนั้น ก็นํานมได้เกิดขึ้นจากหัวนมมือของคอบส จำเดิมแต่นั้นมา เมื่อใดคอบสได้นํานมและกัด เมื่อนั้นท่านก็จันกัตนั้น แล้วใส่นํานมลงในปากของทารกทั้งสอง สิ่งใด ๆ เข้าไปในท้องของเด็กทั้งสองนั้น สิ่งนั้นทั้งหมดย่อมปรากฏราวกะว่า วางอยู่ในภาชนะแก้วมณีฉะนั้น เด็กทั้งสองนั้นเป็นผู้ไม่มีผิว ได้มีด้วยอาการอย่างนี้ อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า ผิวของเด็กทั้งสองนั้นแนบสนิทกันและกัน ประคองเย็บตั้งไว้ฉะนั้น เด็กทั้งสองนั้นจึงปรากฏชื่อว่า ลิจฉวี เพราะเหตุที่เป็นผู้ไม่มีผิว หรือเพราะเหตุที่ว่ามีผิวแนบสนิท ด้วยประการฉะนี้. พระคอบสเลี้ยงทารกทั้งสองอยู่ เข้าไปสู่บ้านเพื่อบิณฑบาตในเวลาสาย กลับมาในเวลาสายยิ่ง พวกนายโคบาลทราบถึงความชวนชวายนนั้นของคอบสนั้นแล้ว จึงเรียนว่า ท่านผู้เจริญ การเลี้ยงเด็กเป็นความกังวลของบรรพชิตทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงให้เด็กทั้งสองแก่พวกกระผม พวกกระผมจักเลี้ยงเสียเอง ท่านจงได้กระทำสมณธรรมของตนเกิดคอบสรับว่า คีละ.

นายโคบาลทั้งหลาย ได้ทำทางให้สม่าเสมอในวันที่สอง โปรรคอกไม้ให้ยกระงชัยและรงปฎาก ไปยังอาศรมด้วยทั้งคนตรีทั้งหลายที่ประโคมอยู่ คอบส

กล่าวว่า เด็กทั้งสองเป็นผู้มีบุญมาก ขอให้พวกท่านจงเลี้ยงให้เจริญ ด้วยการเอาใจใส่จริง ๆ ก็ครั้งเลี้ยงให้เจริญแล้ว จงทำอาวหะและวิวาหะกะกันและกัน พวกท่านทำให้พระราชาทรงพอพระทัย (ด้วยการถวาย) ปัญจโครส แล้วจึงถือเอาภูมิภาค พวกกันสร้างนคร จงอภิเษกพระกุมารไว้ในพระนคร ดังนี้แล้ว จึงได้มอบทารกทั้งสอง (แก่พวกโคบาล) พวกโคบาลเหล่านั้นรับคำว่า สาธุ ดังนี้แล้ว นำทารกทั้งสองไปเลี้ยงไว้ เด็กทั้งสองเจริญวัยขึ้นแล้วเล่นอยู่ ได้ใช้มือบ้าง เท้าบ้าง ประหารพวกเด็กของนายโคบาลเหล่านั้นในที่ทะเลาะกันทั้งหลาย พวกเด็กเหล่านั้นก็ร้องไห้ ครั้นถูกมารดาและบิดาถามว่าร้องไห้ทำไม ก็ตอบว่า เด็กสองคนที่ไม่มีพ่อไม่มีแม่ ที่คาบสเลี้ยงไว้ ดี พวกข้าพเจ้า.

ลำดับนั้น มารดาบิดาของเด็กเหล่านั้นจึงกล่าวว่า เด็ก ๒ คนนี้ เบียดเบียนเด็กเหล่านั้น ทำให้เด็กเหล่านั้นได้รับความทุกข์ พวกเราไม่ควรสงเคราะห์เด็ก ๒ คนนี้ ๆ พวกเราควรเว้นเสีย เล่ากันมาว่านับตั้งแต่นั้นมา ดินแดนแห่งนี้ จึงเรียกกันว่า "วัชชี" ซึ่งมีเนื้อที่ประมาณ ๑๐๐ โยชน์. ต่อแต่นั้นนายโคบาลทั้งหลาย ทำให้พระราชาทรงโปรดปรานแล้ว ก็ได้ถือเอาพื้นที่แห่งนั้น พวกนายโคบาลสร้างนครขึ้น ณ สถานที่นั้นนั่นเอง แล้วอภิเษกพระกุมารซึ่งมีชันษา ๑๖ ยกให้เป็นพระราชา และพวกนายโคบาล ได้ทำกติกาสั่งห้ามเกี่ยวกับทาริกาและพระราชานั้นไว้ว่า จะไม่พื้้นำทาริกามาแต่ภายนอก ไม่พื้ให้ทาริกาจากที่นี้แก่ใคร ๆ. เพราะการอยู่ร่วมกันเป็นครั้งแรกของพระราชาและพระราชินีนั้น ก็เกิดทารกขึ้น ๒ คนเป็นหญิง ๑ ชาย ๑ ทารกเกิดครั้งละ ๒ คน อย่างนี้ถึง ๑๖ ครั้ง. ต่อจากนั้น ชนทั้งหลายได้ล้อมพระนครแห่งนั้น

เพื่อให้เด็กเหล่านั้น ซึ่งเจริญขึ้นเป็นลำดับ ถือเอาสวนอุทยาน เป็นที่รื่นรมย์ ที่อยู่ บริเวณและสมบัติด้วยกำแพง ๓ ชั้น ซึ่งห่างกันชั้นละ ๓ คาจตุ เพราะเหตุ ที่นครแห่งนั้นต้องทำให้ขยายออกบ่อย ๆ จึงได้ชื่อว่า เวสาลี นี่คือเรื่อง เมืองเวสาลี.

แต่เมืองเวสาลีนี้ ในสมัยที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงอุบัติขึ้นแล้ว เป็นเมืองที่มั่งคั่งไพบุลย์ ก็ในเมืองเวสาลีนั้นมีพระราชมาถึง ๗,๗๐๗ พระองค์ ถึงแม้พระอุพราช เสนาบดีและขุนคลังเป็นต้น ก็มีจำนวนเท่านั้นเหมือนกัน สมดังที่พระธรรมสังคากาจารย์กล่าวไว้ว่า ก็โดยสมัยนั้นแล เมืองเวสาลีเป็น เมืองมั่งคั่ง กว้างขวาง มีคนมาก มีมนุษย์เคลื่อนกล่น มีภิกษาหาได้ง่าย มีปราสาท ๗,๗๐๗ หลัง มีเรือนยอด ๗,๗๐๗ หลัง มีสวน ๗,๗๐๗ แห่ง สระโบกขรณี ๗,๗๐๗ สระ.^๑

โดยสมัยอื่นมีภิกษาหาได้ยาก ฝนแล้ง ข้าวกล้าเสียหาย ครั้งแรก คนยากจนตายก่อน คนทั้งหลายทิ้งซากศพของตนเจ็บใจเหล่านั้นไว้นอกเมือง เพราะกลิ่นซากศพของคนที่ย่างทั้งหลาย พวกอมนุษย์ทั้งหลายก็เข้าเมือง ต่อแต่นั้นคนก็ตายมากต่อมาก เพราะความปฏิกูลนั้น อหิวาตโรคย่อมเกิดขึ้น แก่สัตว์ทั้งหลาย เมื่อเมืองเวสาลีถูกทุกภิกษภัย อมนุษย์ภัย และโรคภัย ๓ ประการ ประทุษร้ายแล้ว ดังกล่าวมานี้ ชาวเมืองทั้งหลายก็เข้าไปกราบทูล พระราชาว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า ภัย ๓ ประการ เกิดขึ้นแล้วในพระนคร ใน สมัยก่อน นับจากนี้ไป จนถึง ๗ ชั่วราชสกุล ภัยเห็นปานนี้ไม่เคยเกิดขึ้น แต่ได้บังเกิดขึ้นแล้ว ณ บัดนี้ เห็นจะเป็นเพราะพระองค์ไม่ตั้งอยู่ในธรรม.

๑. พระวินัยมหารรค ๕/ข้อ ๑๒๘ จีวรขันธกะ

พระราชารับสั่งให้ประชุมชนทั้งปวงประชุมกันที่สัณฐาคาร แล้วจึงตรัสว่า ขอให้พวกท่านจงตรวจดูว่าเราไม่ตั้งอยู่ในธรรมในข้อใด ชนทั้งปวงพิจารณาประเพณีทุกอย่างอยู่ ก็ไม่ได้พบข้อบกพร่องอะไร (ของพระราชา) ต่อแต่นั้น ประชาชนเมื่อไม่เห็นความผิดของพระราชา จึงพากันคิดว่า ภัยนี้จะพึงสงบได้อย่างไร ในบรรดาคนเหล่านั้น คนบางพวกเสนอว่า ถ้าว่าครูทั้ง ๖ ได้ปรากฏแล้ว ภัยก็จักสงบ ในเมื่อครูทั้ง ๖ เหล่านี้ พอสักว่าก้าวลง (ยังเมืองเวสาลีเท่านั้น). คนบางพวกเสนอว่า ได้ยินว่าพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นแล้วในโลกนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นทรงแสดงธรรมเพื่อประโยชน์แก่อกุลแก่สัตว์ทั้งปวง พระองค์มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก ในเมื่อพระองค์สักว่าทรงก้าวลง (ยังเมืองเวสาลี) ภัยทั้งปวงก็พึงสงบลงได้ เพราะเหตุนี้คนเหล่านั้นจึงพอใจ กล่าวว่ บัดนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นประทับอยู่ ณ ที่ไหน เมื่อพวกเราส่งข่าวสารเชิญเสด็จแล้ว พระองค์จะพึงเสด็จมาหรือ. ลำดับนั้นคนอีกพวกหนึ่งพูดขึ้นว่า ธรรมดาว่าพระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นผู้เอ็นดู (ต่อสัตว์โลก) เพราะเหตุไรพระองค์จะไม่เสด็จมา ก็บัดนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นประทับอยู่ในเมืองราชคฤห์ และพระเจ้าพิมพิสารก็ทรงอุปฐากพระองค์อยู่ บางที่พระเจ้าพิมพิสารนั้น จะไม่ยอมให้พระองค์เสด็จมา คนเหล่านั้นจึงพูดกันว่า ถ้าอย่างนั้นท่านทั้งหลายจงให้พระราชาทรงยินยอม แล้วจงนำเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้ามา.

เจ้าลิจฉวี ๒ พระองค์ ได้ถวายเครื่องบรรณาการเป็นอันมาก พร้อมด้วยพลนิกายหมู่ใหญ่ ส่งไปยังสำนักพระราชาว่า ขอพวกท่านจงให้พระเจ้า-

พิมพิสารอนุญาตแล้ว จึงนำเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้ามา. ชนเหล่านั้นไปแล้ว ถวายเครื่องบรรณาการแก่พระราชแล้ว ซึ่งแจ้งให้พระองค์ทรงทราบความเป็นไปนั้นแล้วทูลว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า ขอพระองค์จงทรงส่งพระผู้มีพระภาคเจ้าไปยังนครของพวกข้าพระองค์ พระราชาไม่ทรงรับแต่ตรัสว่า ท่านทั้งหลายจงรู้เอาเอง ชนเหล่านั้นกราบทูลว่า ดิถีแล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายบังคมแล้ว ทูลอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภัย ๓ ประการเกิดขึ้นแล้ว ในนครของพวกข้าพระองค์ ถ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมาไซ้ริ่ ความสวัสดิ์ก็จะพึงมีแก่พวกข้าพระองค์.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพิจารณาแล้ว จึงทรงรับด้วยทรงทราบชัดว่า เมื่อเราแสดงรัตนสูตรในเมืองเวสาลีแล้ว อารักขาจะแผ่ไปตลอดแดนโกฏิจักรวาล ในเวลาจบพระสูตร ธรรมภิกษุมัยจักมีแก่สัตว์ ๘๔,๐๐๐.

ลำดับนั้น พระเจ้าพิมพิสารทรงสดับว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับแล้ว ก็รับสั่งให้ปาวประกาศไปในพระนครว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับการนิมนต์เสด็จไปยังเมืองเวสาลีแล้ว จึงได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์ทรงรับการเสด็จไปเมืองเวสาลีหรือ? พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ขอถวายพระพร มหาบพิตร พระเจ้าพิมพิสารกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าอย่างนั้น ขอพระองค์จงทรงประทับรอนจนกว่าหม่อมฉันจะเตรียมหนทางเสด็จเรียบร้อย.

ครั้งนั้นแล พระเจ้าพิมพิสาร ทรงกระทำพื้นที่ประมาณ ๕ โยชน์ ในระหว่างเมืองราชคฤห์และแม่น้ำคงคา ให้สม่าเสมอ แล้วให้สร้างวิหารไว้ใน

สถานที่โยชน์ละ ๑ แห่ง แล้วให้กราบทูลเวลาเสด็จแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า.
พระผู้มีพระภาคเจ้าอันภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูปแวดล้อม เสด็จไปแล้ว พระราชา
รับสั่งให้โปรยดอกไม้ ๕ สี ตลอดหนทาง ๕ โยชน์ถึงแก่เขา รับสั่งให้ยกธงชัย
ธงแผ่นผ้า ตั้งหม้อน้ำที่เต็มเอาไว้ และต้นกล้วยเป็นต้น ทรงให้ยกเสวตฉัตร
๒ ชั้น เพื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า และเสวตฉัตรชั้นเดียวสำหรับพระภิกษุรูปหนึ่ง ๆ
กระทำอยู่ซึ่งการบูชา ด้วยดอกไม้และของหอมเป็นต้น พร้อมด้วยบริวารของ
พระองค์ ทรงนิมนต์ให้พระผู้มีพระภาคเจ้าเข้าประทับอยู่ในวิหารแห่งหนึ่ง ๆ
แล้วทรงถวายมหาทาน แล้วนำเสด็จไปยังฝั่งแม่น้ำคงคาโดยใช้เวลา ๕ วัน.

พระเจ้าพิมพิสารทรงประดับเครื่องด้วยเครื่องประดับทุกอย่าง ที่ฝั่งแม่น้ำ
คงคานั้น แล้วส่งพระราชสาส์นไปทูลพระราชาเมืองเวสาลีว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า
เสด็จมาแล้ว ขอพวกท่านทั้งปวงจงตระเตรียมทางเสด็จ จงกระทำการต้อนรับ
พระผู้มีพระภาคเจ้า เจ้าลิจฉวีทั้งหลายเหล่านั้นทรงดำริว่า พวกเราจักทำการ
บูชาให้เป็นสองเท่า แล้วทรงให้กระทำพื้นที่ประมาณ ๓ โยชน์ ในระหว่าง
เมืองเวสาลีและฝั่งแม่น้ำคงคาให้สม่ำเสมอ แล้วทรงตระเตรียมเสวตฉัตร ๔ ชั้น
เพื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า และเสวตฉัตร ๒ ชั้นสำหรับภิกษุรูปหนึ่ง ๆ เมื่อจะ
กระทำการบูชาจึงได้มาประทับยืนอยู่ ณ ฝั่งแห่งแม่น้ำคงคา พระเจ้าพิมพิสาร
ทรงให้สร้างเรือ ๒ ลำ กระทำมณฑป ประดับด้วยพวงดอกไม้เป็นต้น ให้บุ
พุทธานันซึ่งสำเร็จด้วยรัตนะทั้งปวง บนเรือลำนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
ประทับนั่งบนพุทธานันนั้น แม้ภิกษุ ๕๐๐ รูปก็ขึ้นเรือ แล้วก็นั่ง ณ ที่อัน
สมควร พระราชาเมื่อตามส่งเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้เสด็จลงไปในน้ำ

ประมาณแก่พระศอ แล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จักอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำคงคานี้แหละ จนกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าจะเสด็จมาแล้วเสด็จกลับ (ขึ้นฝั่ง)

เทวดาทิ้งหลายในเบื้องบนจนถึงอกนิษจพรหม ได้กระทำการบูชา นาคทั้งหลายมีนาคพวกกัมพลัสสตระเป็นต้น ผู้อาศัยอยู่ที่ภายใต้แม่น้ำคงคา กระทำแล้วซึ่งการบูชา. พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จไปในแม่น้ำคงคาระยะทาง ประมาณ ๑ โยชน์ แล้วเข้าสู่เขตแดนของชาวเมืองเวสาลี ด้วยการบูชาที่ยิ่งใหญ่อย่างนี้. ต่อจากนั้น กษัตริย์ลิจฉวีทั้งหลาย เมื่อกระทำการบูชาเป็น ๒ เท่า แห่งการบูชาที่พระเจ้าพิมพิสารนั้นทรงกระทำแล้ว ทรงต้อนรับพระผู้มีพระภาคเจ้าในน้ำประมาณแก่พระศอ โดยขณะนั้นนั่นเอง โดยครุณั่มหาเมฆซึ่งมียอดแผ่ออกไปด้วยความมืดม่น มีสายฟ้าปลาดบแปลบ ค้ำรามอยู่ ตกแล้วทั้ง ๔ ทิศ ต่อจากนั้นเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงก้าวพระบาทแรก พอเหยียบที่ฝั่งแม่น้ำคงคา (เท่านั้น) ฝนโบกขรพรรษก็ตก คนเหล่าใดต้องการจะเปียก คนเหล่านั้นเท่านั้น จึงเปียก คนที่ไม่ต้องการเปียก ก็ไม่เปียก น้ำ ประมาณแก่เขา แคชา แคสะเอว แคค่อ ย่อมไหลไปในที่ทั้งปวง ชากศพ ทั้งปวงถูกน้ำพัดพาไปในแม่น้ำคงคา ภาคพื้นก็บริสุทธิ กษัตริย์ลิจฉวีทั้งหลาย ให้พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับในทุก ๆ กิ่งโยชน์ ถวายมหาทาน กระทำกรรมบูชา ๒ เท่า โดยใช้เวลา ๓ วัน นำเสด็จสู่กรุงเวสาลี เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จถึงกรุงเวสาลีแล้ว ท้าวสักกะจอมเทพ มีหมู่เทพดาอยู่ข้างหน้าเสด็จมา เพราะเทพดาผู้มีศักดิ์ใหญ่ประชุมกัน พวกอมนุษย์ก็หนีไปโดยมาก พระผู้มี-

พระภาคเจ้าประทับยืนอยู่ที่ประตูพระนคร ตรัสเรียกพระอานนท์มาแล้ว
ตรัสว่า คู่ก่อนอานนท์ เธอจงเรียนรัตนสูตรนี้ แล้วถืออุปกรณ์แห่งพิธีกรรม
พร้อมด้วยลิจฉวีกุมารทั้งหลาย เทียวไปอยู่ในระหว่างกำแพง ๓ ชั้น แห่งเมือง
เวสาลี จงกระทำพระปริตร (ป้องกัน) ดังนี้แล้วได้รัตนสูตร.

มีคำถามว่า ก็พระสูตรนี้ใครกล่าวไว้อย่างนี้ กล่าวไว้เมื่อใด ที่ไหน
และเพราะเหตุไร การวิสาขนาปีญา พระโบราณจารย์ทั้งหลายได้พรรณนา
ไว้โดยพิสดาร จำเดิมแต่เรื่องเมืองเวสาลี.

ในวันที่พระผู้มีพระภาคเจ้ายังเสด็จไม่ถึงเมืองเวสาลีนั่นแล ท่านพระ-
อานนท์ได้เรียนรัตนสูตรนี้ ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ เพื่อกำจัดอุปัทวะ
เหล่านั้น ที่ประตูพระนครเวสาลี สวดอยู่เพื่อป้องกัน ไข้บาตรของพระผู้มี-
พระภาคเจ้าตักน้ำ เทียวประพรหมอยู่ทั่วพระนคร ก็เมื่อพระเถระกล่าวคำ
ยงฺกิญฺจิ เท่านั้น พวกอมนุษย์ทั้งหลายที่อาศัยกองหยากเยื่อ และประเทศ
แห่งฝาเรือนเป็นต้น ซึ่งยังไม่หนีไปในกาลก่อน ก็พากันหนีไปทางประตูทั้ง ๔
ประตู (ทั้ง ๔) ไม่มีที่ว่าง ต่อจากนั้นอมนุษย์บางพวก เมื่อไม่ได้ที่ว่าง
(โอกาส) เพื่อออกไปที่ประตูทั้งหลาย ก็ทำลายกำแพงหนีไป เมื่อพวก
อมนุษย์ไปกันแล้ว โรคของมนุษย์ทั้งหลายก็สงบ มนุษย์เหล่านั้นออก (จาก
เรือนของตน) บูชาพระเถระด้วยของหอมและดอกไม้ทุกชนิดเป็นต้น มหาชน
ได้ใช้ของหอมทั้งปวงทาสังฆาคารในท่ามกลางนคร กระทำเพดานซึ่งประดับ-
ประดาด้วยรัตนะ ประดับด้วยเครื่องอลังการทุกอย่าง ให้บุพพุทธอาสน์ไว้ ณ
สังฆาคารนั้น แล้วได้นำเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จ

เข้าไปยังสันฐาคาร ประทับนั่งบนพุทธอาสน์ ซึ่งเขาปูลาดไว้แล้ว ฝ่ายภิกษุสงฆ์แล รวมทั้งพระราชาทรงหลาย และมนุษย์ทั้งหลาย ก็ได้นั่ง ณ โอกาสสมควร แม้ท้าวสักกะจอมเทพ ก็นั่งกับเทวบริษัทยุทธในเทวโลกทั้งสอง เทวดาเหล่าอื่นก็ได้นั่งด้วยเทวบริษัทยุทธเช่นกัน ฝ่ายพระอานนทเถระ เทียบไปยังนครเวสาลีจนทั่ว กระทำอารักขา แล้วมาพร้อมกับชวานครเวสาลี นั่งลงแล้ว ณ ส่วนข้างหนึ่ง ณ สันฐาคารนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสรัตนสูตรนั้นนั้นแล แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งปวง.

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๑ ว่า ยานีธ ภูตานิ ดังต่อไปนี้ :-

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ยานี ความว่า ภูตเหล่าใดมีศักดิ์น้อย ก็ตาม มีศักดิ์มากก็ตาม.

บทว่า อธิ ได้แก่ในประเทศนี้ ท่านกล่าวหมายถึงสถานที่ประชุมกันในขณะนั้น.

บทว่า ภูตานิ คำอธิบายว่า ถึงแม้ ภูต ศัพท์จะใช้ในความหมายเหล่านี้ คือ

๑. หมายถึงสิ่งที่เป็นจริง ดังในประโยคทั้งหลายมีประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า ภูตสมิ ปาจิตติย เป็นปาจิตติยในเพราะบอกอุตตริมนุษยธรรมที่มีจริงแต่อนุปสัมบัน

๒. หมายถึงเบญจขันธ์ ดังในประโยคทั้งหลายมีประโยคเป็นต้นอย่างนี้ว่า ภูตมิท ภิกขเว สมฺนุปลุสฺส ภิกขุทั้งหลาย เธอจงพิจารณาเบญจขันธ์นี้.

๓. หมายถึงรูปมีปฐวีธาตุเป็นต้น ในธาตุทั้ง ๔ ดังในประโยคทั้งหลายเป็นต้นอย่างนี้ว่า จตุตาโร โข ภิกขุ มหาภูตา เหตุ คู่ก่อนภิกขุ มหาภูตรูป ๔ แลเป็นเหตุ.

เกิดในวิมานที่ปรากฏอยู่ในอากาศ ภูตทั้งหลายที่เกิดในภายใต้แต่อากาศนั้น ภูต นับจำเดิมแต่ภูเขาสิเนรุจนถึงภูตสัตว์ที่สิงสถิตอยู่ในต้นไม้และเครื่องเถา เป็นต้นบนพื้นดิน และที่เกิดแล้วบนพื้นดิน ภูตสัตว์เหล่านั้นทั้งหมดพึงทราบว่าเป็น ภูมฺมานิ ภูตานิ เพราะเหตุที่เกิดแล้วในที่ ๆ เกี่ยวเนื่องกับพื้นดิน และในที่ทั้งหลายมีต้นไม้ เครื่องเถา และภูเขาเป็นต้น บนพื้นดิน. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงวิกัปป (กำหนด) อมนุษย์ภูตแม่ทั้งหมด ด้วยสองบทว่า ภูมฺมานิ วา ยานิ วา อนฺตลิกฺเข แล้วกำหนดด้วยบทเดียวอีก ตรัสว่า สพฺเพว ภูตา สุมฺนา ภวนฺตุ ขอภูตสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้มีใจดี.

บทว่า สพฺเพ ได้แก่ ไม่มีส่วนเหลือ ศัพท์ว่า เอว ใช้ในอรรถแห่ง อวชารณะ อธิบายว่า ไม่ยกเว้นแม้สักผู้หนึ่ง อมนุษย์ทั้งหลายชื่อว่า ภูต.

สองบทว่า สุมฺนา ภวนฺตุ ได้แก่ เป็นผู้ที่มีใจถึงความสุข คือว่า เป็นผู้ที่มีปีติและโสมนัสเกิดแล้ว.

สองศัพท์ว่า อโลปี เป็นนิบาตทั้งสองคำ ใช้ในอรรถแห่งวากยปท-วิกัปปิตถะ เพื่อใช้ประกอบในกิจอื่น.

๓ บทว่า สกฺกจฺจ สฺสนฺตุ ภาสิตฺติ ความว่า ขอให้ภูตทั้งปวง จงตั้งใจ คือทำให้ไว้ในใจ ได้แก่ประมวลมาด้วยใจทั้งหมด จงฟังเทศนาของเรา ซึ่งจะนำสมบัติอันเป็นทิพย์ และโลกุตตรสุขมาให้ ในพระสูตรนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกำหนดภูตสัตว์ทั้งหลาย ด้วยคำที่กำหนดไว้ไม่แน่นอนว่า ยานิธ ภูตานิ สมากตานิ ภูตเหล่าใดมาประชุมกันแล้วในที่นี้ ดังนี้ อย่างนี้แล้ว จึงทรงกำหนดด้วยสองบทอีกว่า ภูมฺมานิ วา ยานิว อนฺตลิกฺเข ภูมฺเทวดา

ทั้งหลาย หรือเทวดาทั้งหลายเหล่าใดในอากาศ แล้วทรงกระทำให้เป็นอันเดียวกันอีกว่า สพฺเพ ภูตา ภูตทังปวง แล้วทรงประกอบไว้ในอาสยสมบัติ ด้วยคำนี้ว่า สุมณา ภวนตุ จงเป็นผู้มีใจดี แล้วทรงประกอบในปโยคสมบัติ ด้วยคำนี้ว่า สกฺกจฺจ สฺสนฺนตุ ภาสิตฺติ ของจงตั้งใจฟังโดยเคารพ อนึ่ง ทรงประกอบในโยนิโสมนสิการสมบัติ และในโฆสสมบัติ ด้วยคำว่า สกฺกจฺจ สฺสนฺนตุ ภาสิตฺติ ทรงประกอบในอตฺตสัมมาปณฺธิสมบัติ และสัปปุริสุปฺนิสฺสย-สมบัติ และทรงประกอบในสมาธิสมบัติ ปัญญาสมบัติ และเหตุสมบัติ ด้วย คำว่า สกฺกจฺจ สฺสนฺนตุ ภาสิตฺติ จึงได้ตรัสพระคาถานี้.

คำที่ว่า ตสฺมาหิ ภูตา เป็นต้น เป็นคาถาที่สอง ในบรรดาคำเหล่านั้น คำว่า ตสฺมา เป็นคำบอกเหตุ คำว่า ภูตา เป็นคำเชื้อเชิญภูต.

คำว่า นิสาเมถ แปลว่า จงฟัง.

คำว่า สพฺเพ ได้แก่ ไม่มีส่วนเหลือ ท่านได้อธิบายไว้อย่างไร ท่านได้อธิบายไว้ว่า เพราะเหตุที่ท่านทั้งหลาย (เทวดา) ได้ละทิพยสถาน และอุปโลกสมบัติ บริโภคสมบัติ ได้มาประชุมกันในที่นี้เพื่อฟังธรรม หาได้มาเพื่อจะคุ้นักฟ้อนแสดงการฟ้อนรำไม่ เพราะฉะนั้นแล ขอภูตทังปวงจงฟัง

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นว่าเทพเหล่านั้นเป็นผู้มีใจดี และเห็นว่าเทพเหล่านั้นต้องการที่จะฟังโดยเคารพ จึงได้ตรัสด้วยพระดำรัสว่า สกฺกจฺจ สฺสนฺนตุ จงฟังโดยเคารพ ก็เพราะที่ท่านทั้งหลายประกอบด้วย อตฺตสัมมาปณฺธิ โยนิโสมนสิการ และอาสยสุทฺธิ โดยความเป็นผู้มีใจดี ทั้งประกอบด้วยปโยคสุทฺธิทั้งหลาย โดยมีสัปปุริสุปฺนิสฺสย และปรโตโฆสะ

เป็นปกติฐาน เพราะต้องการจะฟังโดยเคารพ ฉะนั้นแล ขอให้ภูตทั้งปวงจง ตั้งใจฟัง.

อีกประการหนึ่ง คำใดที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในที่สุดแห่งกาลา แรกว่า ภาสิต พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงอ้างถึงคำนั้น โดยความเป็นเหตุ จึง ตรัสว่า ชรรณหว่าภายิตของเรา บุคคลได้โดยยากอย่างยิ่ง เพราะเหตุที่ขณะ ซึ่งเว้นจากขณะทั้งปวงเป็นขณะที่หาได้ยาก ทั้งเป็นคำมีอานิสงส์เป็นอนง เพราะเป็นไปด้วยปัญญาคุณและกรุณาคุณ และเราต้องการที่จะพูดคำนั้น จึง ได้กล่าวว่า สุนนตุ ภาสิต ของจงฟังคำที่เรา (ตถาคต) พูด เพราะเหตุ นั้นแล คำว่า ภูตา นิสาเมถ สพฺเพ (ขอภูตทั้งปวงจงฟัง) นี้ เราได้ กล่าวแล้วด้วยบทที่เป็นคาถานี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงประกอบเหตุนี้เป็นอย่างนี้แล้ว จึงทรงประกอบ ภูตให้ตั้งใจฟังคำภายิตของพระองค์ ได้ทรงเริ่มเพื่อจะตรัสคำที่ควรฟังว่า เมตฺติ กโรธ มานุสฺสียา ปชาย ของจงแผ่เมตตาจิตไปในหมู่มนุษย์ ดังนี้.

เนื้อความแห่งพระคาถานั้นว่า หมู่สัตว์คือมนุษย์นี้ใด อันอุปัชเวททั้ง ๓ ประทุษร้ายแล้ว ขอท่านทั้งหลายจงเข้าไปตั้งเมตตา คือ มิตรภาพ ได้แก่ ความเป็นผู้มีอิทธาศัยเกื้อกูลในหมู่สัตว์ที่เป็นมนุษย์นั้น แต่อาจารย์บางพวก เรียกมนุษย์ว่า ปชช คำนั้นไม่ถูก เพราะไม่ได้เป็นสัตตมวิภักติ และอาจารย์ พวกอื่นก็พรรณนาเนื้อความแม้ใดไว้ เนื้อความเมื่อนั้นก็ไม่ถูก แต่ในคาถานี้มี อธิบายว่า เราหาได้เรียก (อย่างนั้น) ด้วยกำลังแห่งความเป็นใหญ่ว่า เป็นพระ พุทธเจ้าไม่ แต่สิ่งใดเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ท่านทั้งหลายด้วย แก่หมู่มนุษย์ ด้วย เราก็ได้กล่าวสิ่งนั้นว่า ท่านทั้งหลายจงสร้างเมตตาจิตในหมู่มนุษย์ ดังนี้.

ก็ในคำว่า เมตต์ กโรธ มานุสิยา ปชาย นี้ ฟังทราบวินิจฉัย
ดังต่อไปนี้ :-

ชนเหล่าใด สร้างเมตตาจิตด้วยสามารถแห่งพระสูตรทั้งหลาย มีอาทิ
อย่างนี้ว่า :-

พระราชารู้ประกอบด้วยธรรม เช่น

กับฤๅษี ชนะแผ่นดินอันประกอบด้วยหมู่-
สัตว์เจริญรอยตามกัน บุษายัญญเหล่าใด คือ
อัสสเมธะ ๑ (ทรงพระปรีชาในการบำรุงสัตว์
พาหะมีม้าเป็นต้น) ปุริสเมธะ ๑ (ทรงพระ
ปรีชาในการเกลี้ยกล่อมประชาชน ๑) สัมมา-
ปาสะ ๑ (ทรงมีพระอริยาศัยดุจบ่วงคล้อง
น้ำใจประชาชน ๑) วาขเปยยะ ๑ (ทรงมี
พระวาทะเป็นที่ดูดีมีใจคน ๑) นิรัคคพะ
(ทรงปกครองพระนครไม่ต้องมีกลิ่นกลอน ๑)
มหาญญเหล่านั้น ไม่ถึงเสียที ๑๖ แห่งเมตตา
จิตที่อบรมดีแล้ว ถ้าหากว่าบุคคลไม่มีจิต
ประทุษร้าย ย่อมแผ่เมตตาไปยังสัตว์แม่ตัว
หนึ่ง เพราะเหตุนั้น กุศลจึงมี ผู้มีใจเกื้อกูล
ต่อสัตว์ทั้งปวงเป็นผู้ประเสริฐทำบุญมาก.°

๑. อัง. อัญญก. ๖๒/ข้อ ๕๑.

และด้วยอำนาจของอานิสงส์ของเมตตา ๑๑ อย่าง ฟังทราบว่ามีเมตตา
ของชนเหล่านั้นมีประโยชน์เกื้อกูล เมตตาอันบุคคลกระทำในเทพเจ้าเหล่าใด
ด้วยสามารถแห่งข้อความทั้งหลาย มีอาทิอย่างนี้ว่า บุคคลมีใจเกื้อกูลต่อเทวดา
ย่อมเห็นแต่สิ่งที่เจริญใจทุกเมื่อ ดังนี้ ฟังทราบว่ามีเมตตาของชนแม่เหล่านั้น
มีประโยชน์เกื้อกูล.

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงแสดง ลักษณะแห่งเมตตาจิตทั้ง ๒ อย่าง
ดังที่กล่าวมาแล้วนั้นว่า มีประโยชน์เกื้อกูลอย่างนี้ จึงตรัสว่า เมตติ กโรธ
มานุสฺสียา ปชาย ท่านทั้งหลายจงแผ่เมตตาจิตไปในหมู่มนุษย์ ดังนี้ บัดนี้
เมื่อจะแสดงอุปการะจึงตรัสว่า

ทิวา จ รตุโต จ หรณฺติ เย พลี

ตสฺมา หิ เน รกฺขถ อปฺปมตฺตา

มนุษย์เหล่าใด นำพลีกรรมไปทั้ง

กลางวันกลางคืน เพราะเหตุนั้นแล ท่าน

ทั้งหลาย จงเป็นผู้ไม่ประมาท รักษามนุษย์

เหล่านั้นเถิด.

เนื้อความแห่งพระคานานั้นว่า มนุษย์เหล่าใด สร้าง (รูป) เทวดา
ด้วยจิตรกรรมและปฏิมากรรมเป็นต้น และเข้าไปยังเจดีย์และต้นไม้ทั้งหลาย
แล้วกระทำพลีกรรมในกลางวัน อุทิศเทวดาทั้งหลายก็ดี กระทำพลีกรรมใน
เวลากลางคืน ในข้างแรมเป็นต้นก็ดี หรือถวายสลากภัตเป็นต้นแล้ว กระทำ
พลีกรรมในเวลากลางวัน โดยการอุทิศส่วนบุญให้แก่อารักษ์เทวดาจนถึงเทพ

ชั้นพรหมก็ดี จัดให้มีการฟังธรรมเป็นต้นตลอดทั้งคืน ด้วยการยกฉัตรและ
ประทีปดอกไม้ แล้วทำพิธีกรรมในเวลากลางคืน ด้วยการอุทิศให้ซึ่งส่วนบุญ
ก็ดี มนุษย์ทั้งหลายอันพวกท่านจะไม่พึงรักษาได้อย่างไร เพราะเหตุว่า มนุษย์
เหล่านั้นกระทำพิธีกรรม อุทิศพวกท่านเท่านั้น ทั้งกลางวันและกลางคืน
อย่างนี้.

คำว่า ตสมฺ หิ เม เพราะฉะนั้น ท่านทั้งหลายจงรักษา คือ
จงคุ้มครองมนุษย์เหล่านั้น แม้เพราะเหตุแห่งพิธีกรรม และขอให้พวกท่านจง
ขจัดสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ของมนุษย์เหล่านั้นออกเสีย แล้วนำสิ่งที่เป็นประโยชน์
มาให้ ขอให้พวกท่านเป็นผู้ไม่ประมาท ตั้งความเป็นผู้กตัญญูนั้น ๆ ไว้ในใจ
ระลึกอยู่เป็นนิจเกิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงความที่มนุษย์ทั้งหลายมีอุปการะ
ต่อเทวดาทั้งหลายอย่างนี้แล้ว จึงทรงเริ่มเพื่อประกอบสัจจาจา โดยนัยมีอาทิ
ว่า ยํ กิณฺจึ วิตุตฺ เพื่อการเข้าไปสงบอุปัทวะของมนุษย์ทั้งหลายเหล่านั้น
และเพื่อการฟังธรรมของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ด้วยกระทรงประกาศ
พระพุทฺธคุณเป็นต้น.

ในบรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยํ กิณฺจึ ได้แก่ สิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งไม่มี
ส่วนเหลือ อันท่านกำหนดเอา ด้วยสามารถแห่งการกำหนดที่ไม่แน่นอน
คือสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งได้ไวยาหารในสิ่งนั้น ๆ.

ทรัพย์ชื่อว่า วิตุตฺ . ทรัพย์ที่ชื่อว่า วิตุตฺ เพราะอรรถว่า ก็ทรัพย์
นั้นยังความปลื้มใจให้เกิดขึ้น.

ด้วยคำว่า อิธ วา ได้แก่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงถึงมนุษยโลก.
ด้วยคำว่า หุริ วา พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงถึงโลกที่เหลือซึ่งนอกจาก
มนุษยโลกนั้น. ก็ด้วยคำว่า หุริ วา นั้น เว้นมนุษยโลกและโลกสวรรค์แล้ว
ก็พึงทราบว่ หมายถึง โลกที่เหลือมีนาคและครุฑเป็นต้น เพราะท่านได้
กล่าวไว้แล้วในตอนต้นว่า สกุคฺคสุ วา คังนึ เว้นมนุษย์ทั้งหลายเสียแล้ว
ศัพท์ว่าโลกทั้งปวงก็ถึงพร้อม.

ด้วยบททั้งสองนี้ สิ่งใดที่เป็นเครื่องใช้สอยเป็นเครื่องประดับ หรือ
บริโภคของมนุษย์ทั้งหลาย มีทอง เงิน แก้วมุกดา แก้วมณี แก้วไพฑูรย์
แก้วประพาฬ แก้วทับทิม และแก้วลายเป็นต้น หรือทรัพย์เครื่องปลื้มใจอันใด
ของนาคและครุฑเป็นต้น ซึ่งบังเกิดแล้วในวิมานแก้ว บนพื้นดิน ซึ่งดาดดา
ไปด้วยทรายมุกดาและทรายแก้ว ในภพทั้งหลายซึ่งกว้างถึง ๑๐๐ โยชน์เป็น
อนก คำนั้นเป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้วอย่างนี้.

คำว่า สกุคฺคสุ วา ได้แก่ เทวโลกชั้นกามาวจรและรูปาวจรทั้งหลาย.

ที่ชื่อว่า สวรรค์ เพราะอรรถว่า ก็เทพเจ้าเหล่านั้นย่อมเคลื่อนไป
คือว่า ย่อมไปด้วยกรรมอันงาม.

อีกอย่างหนึ่ง ที่ชื่อว่า สวรรค์ เพราะว่าเป็นสถานที่ที่เลิศด้วยดี
ดังนี้ก็มี.

บทว่า ยิ ได้แก่ ทรัพย์อันใดที่มีเจ้าของก็ตาม ไม่มีเจ้าของก็ตาม
ในคำว่า รตนํ นี้มีอรรถวิเคราะห์ว่า สิ่งใดยอมนำมา คือว่ายอมพามา ซึ่ง
ความยินดี ได้แก่ ย่อมยังความยินดีให้เกิด ให้เจริญ เหตุฉะนั้นสิ่งนั้นชื่อว่า

รัตนะ. สิ่งใดสิ่งหนึ่งที่บุคคลทำการบูชา มีค่ามาก ซึ่งไม่ได้ พบเห็นได้ โดยยาก และไม่ไช่เป็นของที่สัตว์ต่ำด้อยบริโภคนำนี้ เป็นชื่อของรัตนะนั้น สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า :-

สิ่งทีบุคคลทำ ความยำเกรง มีค่ามาก
ซึ่งไม่ได้ เห็นได้ยาก และไม่ไช่ของที่สัตว์
ต่ำทรมามบริโภค เพราะเหตุนี้ เราจึงเรียกว่า
รัตนะ ดังนี้.

คำว่า ปณิต์ ได้แก่ ประเสริฐที่สุด คือมีค่าสูง ได้แก่ ไม่ใช่มีค่าน้อย
คือเป็นที่พอใจ.

ก็ด้วยบทที่เป็นพระคานานี้ สิ่งใดซึ่งมีเจ้าของอยู่ในสวรรค์ทั้งหลาย
มีวิมานซึ่งสำเร็จด้วยรัตนะทั้งปวง อันมีประมาณหลายร้อยโยชน์เป็นอนน
เช่น สุธรรมสภา และเวชยันตปราสาทเป็นต้นก็ดี สิ่งใดซึ่งไม่มีเจ้าของอยู่ใน
วิมานว่าง ในเมื่อสัตว์ทั้งหลายทำอบายภูมิให้เต็ม เพราะเว้นจากพุทธบูชาทกาล
ก็หรือว่าแม้สิ่งอื่นใด ซึ่งเป็นรัตนะที่ไม่มีเจ้าของ ซึ่งอยู่ที่พื้นดิน มหาสมุทร
และป่าหิมพานต์เป็นต้น สิ่งนั้นเป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้แล้ว

ศัพท์ว่า น ในบาทพระคาถาที่ว่า น โน สมํ อตุถิ ตถาคเตน
ดังนี้ ใช้ในอรรถปฏิเสฐ.

ศัพท์ว่า โน ใช้ในอรรถอวธารณะ.

บทว่า สมํ ได้แก่ เสมอ.

บทว่า อตุถิ ได้แก่ มีอยู่.

บทว่า ตถาคเตน ได้แก่ ด้วยพระพุทเจ้า.

ท่านกล่าวอธิบายไว้อย่างไร ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศทรัพย์และรัตนะนี้ใดไว้ ก็ในคำว่าทรัพย์และรัตนะนี้ รัตนะแม้อย่างหนึ่งที่จะเสมอด้วยพุทธรัตนะไม่มีเลย.

จริงอยู่ รัตนะนั้นแม้ใด ชื่อว่ารัตนะ เพราะอรรถว่า อันบุคคลทำความขำเกรง คืออย่างไร คือจักรรัตนะ และมณีรัตนะ ของพระเจ้าจักรพรรดิ เมื่อรัตนะได้บังเกิดขึ้นแล้ว มหาชนไม่ทำการบูชาในที่อื่น ใคร ๆ จะถือดอกไม้และของหอมเป็นต้น ไปยังยักขสถานและกุตสถานหาไม่ คนทุกคนจะทำความขำเกรง ซึ่งจักรรัตนะและมณีรัตนะเท่านั้นปรารณาพรนั้น ๆ ก็สิ่งที่เขาปรารณาแล้ว และปรารณาแล้วบางอย่างย่อมสำเร็จได้ รัตนะเมื่อนั้นที่จะเสมอด้วยพุทธรัตนะย่อมไม่มี ถ้าหากว่าที่ชื่อว่ารัตนะ เพราะอรรถว่าบุคคลทำความขำเกรงแล้วไซ้ พระตถาคตแล ก็จัดเป็นรัตนะ.

จริงอยู่ เมื่อพระตถาคตอุบัติขึ้นแล้ว เทวดาและมนุษย์ผู้มีศรัทธาใหญ่เหล่าใดเหล่าหนึ่งมีอยู่ เทวดาและมนุษย์เหล่านั้น หาได้ทำความขำเกรงในที่อื่นไม่ ทั้งไม่ยอมบูชาสิ่งอื่นใด จริงอย่างนั้น ท้าวสหัมบดีพรหม บุษบาพระตถาคตด้วยพวงรัตนะเท่าภูเขาสิเนรุ เทพเจ้าและมนุษย์เหล่าอื่น มีพระเจ้าพิมพิสาร พระเจ้าโกศล และอนาถบิณฑิกะเป็นต้น ก็บูชาพระตถาคตเจ้าตามกำลัง พระเจ้าอโศกมหาราช ทรงสละพระราชทรัพย์ถึง ๘๖ โกฏิ ให้ทรงสร้างพระวิหาร ๘๔,๐๐๐ แห่ง ท่วมพุกทวิป อุทิศซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าแม่ปรีนิพพานแล้ว ก็จะป่วยกล่าวไปโยถึงชนเหล่าอื่นที่ทำความขำเกรง อีกประการหนึ่งการกระทำความขำเกรงและการเคารพ ย่อมเป็นไปเจาะจงต่อสถานที่ประสูติ สถาน

ที่ตรัสรู้ สถานที่แสดงธรรมจักร และสถานที่ปรินิพพาน หรือปฎิมากรรม และเจดีย์สถานเป็นต้น ของพระกัสสปพุทธเจ้า แม้ปรินิพพานแล้ว เหมือนกับการทำการบูชาแสดงทำความเคารพเจาะจงต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่า รัตนะที่จะเสนอด้วยพระตถาคตจึงไม่มี แม้เพราะอรรถว่าอันบุคคลทำการบูชาอย่างนี้.

อนึ่ง รัตนะนั้นแม้ได้ชื่อว่ารัตนะ เพราะอรรถว่ามีค่ามากเหมือนกับผ้าซึ่งทำในแคว้นกาสิ ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า "ภิกษุทั้งหลาย ผ้ากาสิกพัสตร์ แม้จะเก่าแต่ก็ยังมีสีสวยด้วย สัมผัสนุ่มด้วย มีค่ามากด้วย" ดังนี้ ผ้ากาสิกพัสตร์เมื่อนั้น ที่จะเสนอด้วยพุทธรัตนะไม่มี. ก็ถ้าหากว่าผ้ากาสิกพัสตร์นั้นชื่อว่าเป็นรัตนะ เพราะอรรถว่ามีค่ามากไซ้ พระตถาคตเจ้าแลก็จัดเป็นรัตนะ. จริงอย่างนั้น พระตถาคตย่อมรับ แม้ผ้าบังสุกุลของชนเหล่าใด ผ้าบังสุกุลนั้นของชนเหล่านั้นเป็นของมีผลมาก มีอานิสงส์มาก เช่นเดียวกับผ้าของพระเจ้าอโศกมหาราช ผ้าของพระเจ้าอโศกมหาราชนี้ ก็พึงเป็นรัตนะได้ เพราะเป็นผ้าที่มีค่ามาก รัตนะที่จะเสนอด้วยพระตถาคตเจ้า เพราะอรรถว่ามีค่ามากอย่างนี้ ย่อมไม่มี ก็ในเรื่องแห่งรัตนะนี้ พึงทราบถึงสุดตบนี้ ที่ยังความไม่มีโทษให้สำเร็จได้ เพราะกล่าวถึงความมีค่ามากอย่างนี้ว่า พระตถาคตเจ้าย่อมทรงรับ ซึ่งจิวร บิณฑบาต เสนาสนะ และเภสัชชบริกขารของชนทั้งหลายเหล่าใดแล การที่พระตถาคตเจ้ารับจิวรเป็นต้นนั้น ย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก แก่ชนทั้งหลายเหล่านั้น เรากล่าวการรับนี้ว่ามีผลมากมีอานิสงส์มาก ก็เพราะตถาคตเป็นผู้มีค่ามาก ภิกษุทั้งหลาย เราเรียกบุคคลนี้ ซึ่งมีอุปมาเช่นนั้น เหมือนกับผ้ากาสิกพัสตร์นั้นว่า มีค่ามากนะภิกษุ

ทั้งหลายดังนี้. ชื่อว่า รัตนะที่จะเสมอด้วยพระตถาคต เพราะอรรถว่ามีค่ามาก
อย่างนี้ ย่อมไม่มี.

อีกอย่างหนึ่ง รัตนะแม่ได้ชื่อว่ารัตนะ เพราะอรรถว่าขังได้ ก็อย่าง
ไร คือจักรรัตนะที่บังเกิดขึ้นแก่พระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งมีคุณสำเร็จด้วยแก้วอินท -
นิล. มีชื่อหนึ่งพันชื่อสำเร็จด้วยรัตนะ ๗ ประการ มีงสำเร็จด้วยแก้วประพาฬ
มีชื่อสำเร็จด้วยทองสีแดง ซึ่งมีชื่อเก๋เกี้ยวอื่น หนึ่ง วางอยู่บนกำแพงทุก ๆ สิบชื่อ
ซึ่งเขาทำไว้เพื่อให้ต้องลมแล้วเปล่งเสียง มีเสียงประคองดนตรีประกอบด้วยองค์
๕ ซึ่งบรรเลงได้ไพเราะ ฉะนั้น ณ ที่ข้างทั้งสองของคุณ มีหน้าสิงห์โตอยู่
๒ หน้า ซึ่งภายในมีรูปดุจรูขของล้อเกวียน ฉะนั้น บุคคลผู้ที่กระทำหรือให้กระทำ
จักรรัตนะนั้นไม่มี จักรรัตนะนั้น **ปรากฏขึ้นด้วยอตุซึ่งมีกรรมเป็น
ปัจจัย.**

พระราชาทรงบำเพ็ญจักรวรรดิวัตร ๑๐ ประการอันใด ทรงสนาน
พระเสียรในวันเพ็ญ ๑๕ ค่ำ อันเป็นวันอุโบสถ ทรงรักษาอุโบสถเสด็จไปยัง
เบื้องบนปราสาทอันประเสริฐ ประทับนั่งระลึกรถึงศีลทั้งหลายอยู่ ได้เห็น
จักรรัตนะซึ่งตั้งขึ้นอยู่คฤพระจันทร์เพ็ญ และคฤพระอาทิตย์ฉะนั้น ซึ่งบุคคล
ย่อมได้ยินเสียงตั้งแต่ ๑๒ โยชน์ มีวาระปรากฏตั้งแต่ ๓ โยชน์ ซึ่งมีมหาชน
เกิดโกลาหลขึ้นอย่างยิ่งว่า เห็นจะมีพระจันทร์หรือพระอาทิตย์ขึ้นเป็นดวงที่
สอง ดังนี้ปรากฏอยู่ ได้ลอยมาเบื้องบนพระนคร ปรากฏอยู่ในด้านทิศตะวันตก
ออกของภายในราชบุรี ไม่สูงเกินไป ไม่ต่ำเกินไป ลอยเด่นอยู่ ประคองไม่
ไหวติง ในที่อันสมควร เพื่อให้มหาชนบูชาด้วยของหอมและดอกไม้เป็นต้น.

ข้างแก้ว (หัตถิรตนะ) ซึ่งอุบัติความพระเจ้าจักรพรรดิพระองค์นั้น เป็นข้างเผือกเท่าสีแดง เป็นสัตว์ที่แข็งแรง มีฤทธิ์ไปในอากาศได้ เกิดจาก สกุกช้างอุโบสถ หรือสกุกช้างฉัททันต์ ถ้าหากว่ามาจากสกุกช้างอุโบสถ ก็เป็น ข้างที่เป็นหัวหน้าโหลงของข้าง ถ้าหากว่ามาจากข้างสกุกฉัททันต์ ก็เป็นข้าง ตัวสุดท้อง มีการศึกษาอบรมมาดี ควรแก่การฝึก. ข้างนั้นพาบริษัทไปสิ้น ๑๒ โยชน์ครอบงำทั่วชมพูทวีป แล้วกลับมาสู่ราชธานีของตน ในเวลาก่อน อาหารเช้านั้นเที่ยว.

ม้าแก้ว (อัสสรตนะ) ซึ่งเกิดติดตามพระราชามา่นั้น ก็เป็นม้าสีขาว เท่าแดง ศีรษะดำ ขนเหมือนหญ้าปล้อง มาจากสกุกม้าวลาห กាំที่เหลือ ในเรื่องม้าแก้วนี้ ก็เช่นเดียวกับเรื่องข้างแก้วนั่นเอง.

แก้วมณี (มณีรตนะ) เกิดติดตามพระราชามา่นั้น แก้วมณีนั่น เป็นแก้วไพฑูรย์ สวยงามโชติช่วง ซึ่งได้เจียรไนไว้ดี ทั้ง ๘ เหลี่ยม เช่นกับ รูปคุมเกวียน มาจากภูเขาวายุปลตะ แก้วมณีนั่น ขึ้นสู่ยอดธงของพระราชมาแล้ว ย่อมส่องสว่างไปในที่มืด แม้ประกอบด้วยองค์ ๔ ได้ถึง ๑ โยชน์ ซึ่งพวก มนุษย์ทั้งหลายสำคัญว่าเป็นกลางวันเพราะแสงสว่าง แล้วประกอบการทำงานทั้งหลาย โดยที่สุดย่อมเห็นได้แม้มืดดำและมดแดง

นางแก้ว (อิตถิรตนะ) เกิดติดตามพระเจ้าจักรพรรดิมา่นั้น เป็น อัครมเหสีโดยปกติ หรือไม่ก็เสด็จมาจากอูตตรกุรุทวีป หรือไม่ก็มาจากสกุก มัททราช เว้นจากโทษ ๖ ประการ มีสูงเกินไปเป็นคัน เปล่งปลั่งล่งผิวพรรณ ของมนุษย์ แต่ไม่ถึงผิวพรรณอันเป็นทิพย์ ซึ่งในเวลาพระราชายืน พระกาย

ก็อ่อน ในเวลาพระราชาร้อน พระกายของนางแก้วก็เย็น มีสัมผัสนิ่ม คุจปุย
นุ่นที่เขาชี้ถึง ๗ ครั้ง มีกลิ่นจันทน์พุ่งออกจากพระกาย มีกลิ่นอุบลพุ่งออก
จากพระโอษฐ์ ประกอบด้วยคุณเป็นอนันต์ มีการเสด็จลุกขึ้นก่อนเป็นต้น.

ขุนคลังแก้ว (คหปติรัตนะ) เกิดขึ้นติดตามพระเจ้าจักรพรรดินั้น
เป็นเศรษฐีที่ทำการงานตามปกติของพระราชินี เพราะพอจักรรัตนะอุบัติขึ้นแล้ว
ทิพยจักขุก็อุบัติขึ้น เพราะมีทิพยจักขุนั้นแล้วก็เห็นขุมทรัพย์ทั้งที่มีเจ้าของบ้าง
ไม่มีเจ้าของบ้าง ในที่ประมาณได้ ๑ โยชน์โดยรอบ ขุนคลังนั้นเข้าไปเฝ้า
พระราชินีแล้ว ปวารณาตัวว่า ข้าแต่สมมติเทพ ขอพระองค์จงมีความชวน-
ชวนน้อย ข้าพระองค์จักทำกิจที่ควรทำด้วยทรัพย์เพื่อพระองค์

แม่ขุนพลแก้ว (ปริณายกรัตนะ) ก็เกิดติดตามพระเจ้าจักรพรรดิ
แม่นั้น ซึ่งเป็นราชโอรสองค์ใหญ่ของพระราชินี พอเมื่อจักรรัตนะอุบัติขึ้น
ก็เป็นผู้ประกอบด้วยปัญญาและความเฉียบแหลมอย่างเหลือล้น ขุนพลแก้วนั้น
กำหนดรู้จักของบริษัทรประมาณ ๑๒ โยชน์ ด้วยจิต (ของตน) ทั้งสามารถจะ
ทำการข่มและการยกย่อง เขาเข้าไปเฝ้าพระราชินีแล้วทูลปวารณาว่า ข้าแต่
สมมติเทพ ขอพระองค์จงเป็นผู้ชวนชวนน้อย ข้าพระองค์จะปกครองราชสมบัติ
เพื่อพระองค์.

ก็หรือว่ารัตนะเห็นปานนี้แม่อื่นใด. ก็ชื่อว่ารัตนะเหมือนกับพระอรธ-
กถาจารย์ว่าอัน ใคร ๆ ชั่งไม่ได้ ซึ่งมีค่าที่ใคร ๆ ไม่อาจที่จะชั่งดวงแล้วตราค่าว่า
มีค่า ๑๐๐ หรือมีค่า ๑,๐๐๐ หรือมีค่า ๑ โกฏิ แม่รัตนะอย่างหนึ่ง ในบรรดา
รัตนะเหล่านี้ ที่จะเสมอด้วยพุทธรัตนะไม่มี ก็ถ้าหากว่ารัตนะอื่นใด พึงเป็นรัตนะ

เพราะอรรถว่าใคร ๆ ชั่งไม่ได้แล้ว ไชรี พระตถาคตเจ้าแล ก็จัดเป็นรัตนะ ด้วยว่าพระตถาคตเจ้าอันใคร ๆ ไม่อาจที่จะชั่งดวงโดยศีล หรือโดยสมาธิ หรือโดยคุณอย่างใดอย่างหนึ่งมีพระปัญญาคุณเป็นต้นได้ เมื่อจะกำหนดว่า พระตถาคตเจ้านั้นมีคุณเท่านี้ บุคคลที่จะเสมอ หรือจะเปรียบเทียบได้กับพระตถาคตเจ้านี้ เพราะฉะนั้น รัตนะที่จะเสมอด้วยพระตถาคตเจ้า ย่อมไม่มี แม้เพราะอรรถว่าอันใคร ๆ ชั่งไม่ได้ ดังพรรณนามาจะนี้.

อีกอย่างหนึ่ง แม้รัตนะใดชื่อว่าเป็นรัตนะ เพราะอรรถว่า อันบุคคลเห็นได้โดยยาก เหมือนอย่างพระเจ้าจักรพรรดิ และรัตนะของพระองค์ มีจักรแก้วเป็นต้น ซึ่งปรากฏว่าเห็นได้ยาก รัตนะนั้นที่จะเสมอด้วยพุทธรัตนะ ย่อมไม่มี ก็ถ้าหากว่าที่ชื่อว่า รัตนะ เพราะอรรถว่าอันบุคคลเห็นได้โดยยากแล้ว ไชรี พระตถาคตเจ้าแล ก็จัดเป็นรัตนะ รัตนะของพระเจ้าจักรพรรดิเป็นต้น หรือว่ารัตนะอื่นใดเป็นอเนกซึ่งเกิดในกัปหนึ่ง (ที่จะเสมอด้วยพุทธรัตนะจะมีแต่ที่ไหน ก็เพราะเหตุที่ว่าในอสงไขยกัปโลกว่างจากพระตถาคตเจ้า เพราะฉะนั้น พระตถาคตเจ้านั้น ชื่อว่าอันบุคคลเห็นได้โดยยาก เพราะทรงอุบัติขึ้นในบางครั้งบางคราวเท่านั้น สมจริงดังคำที่พระผู้มีประภาคเจ้าตรัสไว้ในสมัยปรินิพพานว่า^๑

"ดูก่อน อานนท์ เทวดาทั้งหลายพากันยกโทษว่า พวกเราพากันมาจากที่ไกล เพื่อจะได้เข้าเฝ้าพระตถาคตเจ้า เพราะว่าพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายทรงอุบัติขึ้นในโลกในกาลบางครั้งบางคราวเท่านั้น ก็ใน ๑. ที. มหา. ๑๐/ ข้อ ๑๓๐ มหาปรินิพพานสูตร.

วันนี้การปรินิพพานแห่งพระตถาคตเจ้า จักมีในเวลาใกล้รุ่งแห่งราตรี ก็ภิกษุผู้มีศักดิ์ใหญ่ยืนบังอยู่ข้างหน้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็พวกเราทั้งหลายไม่อาจจะเห็นพระตถาคตในกาลภายหลัง (จากนี้)

รัตนะจะเสมอด้วยพระตถาคต แม้เพราะอรรถว่าอันบุคคลเห็นได้โดยยากอย่างนี้ ย่อมไม่มี.

อีกประการหนึ่ง แม้รัตนะใด ที่ชื่อว่าเป็นรัตนะเพราะอรรถว่าอันสัตว์ที่ไม่ต่ำทรามบริโภค คือ จักรรัตนะเป็นต้น ของพระเจ้าจักรพรรดิ เพราะจักรรัตนะเป็นต้นนั้นมิได้บังเกิดขึ้นเพื่อการบริโภค (ใช้สอย) แม้ของชนทั้งหลายผู้มีทรัพย์ถึงแสนโกฏิก็ดี ของชนทั้งหลายผู้อยู่บนชั้นปราสาทอันประเสริฐ ๗ ชั้นก็ดี ของบุรุษผู้ต่ำทรามผู้เกิดในสกุลต่ำมีคนจันทาล ช่างसान นายพราน ช่างไม้ ช่างรถ คนเทขยะก็ดี โดยที่สุดแม้ความฝัน แต่จักรรัตนะนั้นเป็นของควรบริโภคของสัตว์ผู้ไม่ต่ำทรามเท่านั้น เพราะบังเกิดขึ้นเพื่อการบริโภคของพระเจ้าจักรพรรดิ ผู้อุกโตสุชาติ ซึ่งบำเพ็ญจักรวรรดิวัตร ๑๐ ประการบริบูรณ์เท่านั้น แม้อักรัตนะเป็นต้นนั้น ที่จะเสมอด้วยพุทธรัตนะย่อมไม่มี ก็ถ้าหากว่า ที่ชื่อวารัตนะ เพราะอรรถว่าสัตว์ที่ไม่ต่ำทรามบริโภคแล้วไซ้พระตถาคตเจ้าแล ก็จัดเป็นรัตนะ ด้วยว่าพระตถาคตเจ้าชื่อว่าจะไม่กระทำการบริโภค (ไม่กระทำการนับถือ) ของสัตว์ทั้งหลายผู้ต่ำทราม ซึ่งไม่มีอุปนิสัย ของครูทั้ง ๖ มีปุณณกัศสปเป็นต้น ซึ่งมีความเห็นวิปริตและของคนเหล่าอื่นเห็นปานนี้ โดยที่สุดแม้ด้วยความฝัน (คือไม่เคยแม้แต่ฝันถึง) แต่ว่าพระตถาคตเจ้าเป็นผู้ควรแก่การบริโภคของชนทั้งหลาย ผู้มีอุปนิสัยถึงพร้อม ผู้สามารถเพื่อจะ

บรรลุปะระอรหันต์ ในที่สุดแห่งกาลาอันประกอบด้วยบท ๔ ผู้มีนิพเพธิก-
ญาณทัสสนะ มีพระพาหิยทารุจิระเป็นต้น และแห่งพระมหาสาวกผู้เกิด
ในสกุลใหญ่เหล่านี้ ด้วยว่าอริยสาวกเหล่านั้น ยังการบริโภคนั้นให้สำเร็จอยู่
ด้วยอนุตตริยะทั้งหลายมีทัสสนาอนุตตริยะ สวานาอนุตตริยะ. ปาจิรียาอนุตตริยะ
เป็นต้น ชื่อว่าได้บริโภคซึ่งพระตถาคตเจ้า รัตนะที่จะเสมอด้วยพระตถาคตเจ้า
แม้เพราะอรรถว่าสัตว์ที่ไม่ต่ำทรมานบริโภค ดังนี้ ย่อมไม่มี.

แม้รัตนะใด ที่ชื่อว่า รัตนะ เพราะอรรถว่าทำความยินดีให้เกิดโดยไม่
แปลกกัน เช่นจักรรัตนะของพระเจ้าจักรพรรดิ จริงอยู่พระเจ้าจักรพรรดิพอ
ทอดพระเนตรเห็นจักรรัตนะนั้นเท่านั้น ก็ทรงมีพระทัยยินดี จักรรัตนะนั้นชื่อ
ว่าทำความยินดีให้เกิดแก่พระเจ้าจักรพรรดิ แม้อย่างนี้.

ข้ออื่นยังมีอยู่อีก พระเจ้าจักรพรรดิ ทรงจับพระสุวรรณภิงคารด้วย
พระหัตถ์เบื้องซ้าย แล้วทรงแกว่งจักรรัตนะด้วยพระหัตถ์เบื้องขวา โดยทรง
อธิษฐานว่า ขอจักรรัตนะจงหมุนไป ขอให้จักรรัตนะอันประเสริฐจงได้
ชัยชนะ ดังนี้ ต่อจากนั้น จักรรัตนะก็เปล่งเสียงไพเราะ คุณดนตรีประกอบ
ด้วยองค์ห้าไปอยู่สู่ทิศตะวันออกทางอากาศ พระเจ้าจักรพรรดิทรงติดตาม
จักรรัตนะนั้น ซึ่งไปไม่สูงเกินไป ไม่ต่ำเกินไป ซึ่งไปอยู่โดยภายใต้ต้นไม้
ที่สูงๆ และโดยเบื้องบนแห่งต้นไม้ที่ต่ำๆ ทั้งหลาย พร้อมด้วยเสนาทั้ง
หลายที่ประกอบด้วยองค์ ๔ ซึ่งมีขบวนแผ่กว้างถึง ๑๒ โยชน์ ด้วยอานุภาพ
แห่งจักรรัตนะ ทรงรับเครื่องบรรณาการ มี ผลไม้ ดอกไม้ และใบไม้อ่อน
เป็นต้น ที่ต้นไม้ทั้งหลาย และทรงรับเครื่องบรรณาการจากมือของชนทั้งหลาย

ผู้ถือบรรณาการมาถวายแล้ว และทรงสั่งสอนพระราชผู้เป็นศัตรู ผู้เสด็จมา แล้วด้วยความยำเกรงอย่างยิ่ง มีอาทิอย่างนี้ว่า ข้าแต่มหाराช ขอพระองค์ จงได้เสด็จมาแล ดังนี้ โดยนัย (แห่งคำสอน) ว่า ท่านทั้งหลายไม่ควรฆ่า สัตว์ ดังนี้ เป็นต้น เสด็จไปอยู่ ก็พระราชาทรงปรารณาจะเสวย หรือ ทรงปรารณาจะทรงพักกลางวัน ในที่ใด จักรแก้วก็จะลงจากอากาศในที่นั้น ประดิษฐานอยู่ที่ภูมิภาคอันสม่าเสมอ ซึ่งควรแก่การทำกิจทั้งปวงมีน้ำเป็นต้น เหมือนเล่นมาบทภาคพื้นดินด้วยเพลา ฉะนั้น เมื่อพระราชาทรงปรารณา จะเสด็จไปอีก จักรแก้วก็เปล่งเสียงไพเราะ โดยนัยก่อนนั้นแล ซึ่งบริษัท มีประมาณ ๑๒ โยชน์ ได้ฟังเสียงแล้วก็พากันไปทางอากาศ จักรแก้ว ย่อมร่อนลงสู่มหาสมุทรทางทิศตะวันออกโดยลำดับ เมื่อจักรแก้วนั้นร่อนลงสู่ มหาสมุทร น้ำประมาณ ๑ โยชน์ หลีกออกไปดำรงอยู่ดุจมีฝาแก้วไว้ มหาชน ย่อมเห็นซึ่งรัตนะทั้งหลาย ๗ ประการตามลำดับ พระราชาทรงจับสุวรรณ- ภิณการ ทรงอธิษฐานว่า ขอรัชชสีมาของเราจงเป็นไปจำเดิมแต่นี้ ดังนี้ แล้วก็ใช้น้ำประพรม แล้วเสด็จกลับ หมู่เสนายู่ข้างหน้า จักรแก้วอยู่ข้างหลัง พระราชาเสด็จอยู่ตรงกลาง สถานที่ที่จักรแก้วร่อนลงแล้ว และร่อนลงแล้ว ย่อมทำน้ำให้เต็ม (อีก) จักรแก้วย่อมไปทิมหาสมุทร แม้ทางด้านทิศทักษิณ ทิศประจิม และทิศอุดร โดยอุบายนี้ จักรแก้วไปจรดทิศทั้ง ๔ แล้วขึ้นไปสู่ อากาศ ประมาณ ๓๐๐ โยชน์ พระราชาประทับอยู่บนจักรแก้วนั้น ทรงได้ ชัยชนะอันพระองค์ทรงชนะแล้ว ด้วยอานุภาพของจักรแก้ว ทรงตรวจดู จักรวาลหนึ่ง ๆ ซึ่งประดับด้วยทวีปใหญ่ ๔ ทวีป และทวีปน้อย ๒ พันทวีป อย่างนี้ คือ

๑. ปุพพิเททวิป ซึ่งมีปริมณฑลถึง ๗ พันโยชน์ ซึ่งประดับด้วย
ทวิปน้อย ๕๐๐.

๒. อุตตรกुरुทวิป ซึ่งมีปริมณฑล ๘ พันโยชน์ ประดับด้วยทวิป
น้อย ๕๐๐.

๓. อมรโคยานทวิป ซึ่งมีปริมณฑล ๗ พันโยชน์ ประดับด้วยทวิป
น้อย ๕๐๐.

๔. ชมพูทวิป ซึ่งมีปริมณฑล ๑ หมื่นโยชน์ ประดับด้วยทวิปน้อย
๕๐๐ ราวกะว่าทรงตรวจอยู่ซึ่งป่าปุลนทริกะ ซึ่งมีดอกบานงามสะพรั่ง ฉะนั้น ก็
เมื่อพระราชนั้นทรงตรวจอยู่อย่างนั้น ความยินดีมิใช่น้อย ก็ได้บังเกิดขึ้น จักร
รัตนะนั้นทำความยินดีให้เกิดขึ้นแก่พระราชา แม้ดังพรรณนามาอย่างนี้. แม้
จักรรัตนะนั้นที่จะเสมอด้วยพุทธรัตนะย่อมไม่มี ก็ถ้าหากว่า จักรแก้วชื่อว่ารัตนะ
เพราะอรรถว่าให้เกิดความยินดีใשרี พระตถาคตเจ้าแล ก็จักชื่อว่ารัตนะเช่นกัน.
จักรรัตนะนี้จักทำอะไรได้ เพราะว่าความยินดีของพระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งเกิดขึ้น
แล้วจากรัตนะแม่ทั้งปวง มีจักรรัตนะเป็นต้น ย่อมไม่เข้าถึงแม่ซึ่งการนับ แม่ซึ่ง
เลี้ยว แม่ซึ่งส่วนแห่งความยินดีอันเป็นทิพย์ใด พระตถาคตเจ้าย่อมยังความ
ยินดีในปฐมฌาน ยังความยินดีในทุติยฌาน ตติยฌาน จตุตถฌาน และปัญจฌาน-
ฌานยังความยินดีในอากาสาณัญจายตนฌาน ยังความยินดีในวิญญานัญจายตน-
ฌาน ยังความยินดีในอาภิญญายตนฌาน ยังความยินดีในเนวสัญญานาสัญญ-
ายตนฌาน ยังความยินดีในโสคาปัตติมรรค ยังความยินดีในโสคาปัตติผล ยัง
ความยินดีในสกทาคามิมรรค สกทาคามีผล อนาคามิมรรค อนาคามีผล และยัง

ความยินดีในอรรถมรรค อรรถผล อันยิ่งกว่าและประณีตกว่า กว่าความ
ยินดีอันเป็นทิพย์เมื่อนั้น ให้เกิดแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ผู้รับพระโอวาท
ของพระองค์ รัตนะที่จะเสมอด้วยพระตถาคตเจ้า แม้เพราะอรรถว่ายังความ
ยินดีให้เกิดขึ้นไม่มี.

อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่ารัตนะนี้มี ๒ อย่าง คือ วิญญาณกัณฑ์
รัตนะที่มีวิญญาณ ๑ อวิญญาณกัณฑ์ รัตนะที่ไม่มีวิญญาณ ๑ ในสองอย่างนั้น
จักรแก้วและแก้วมณี ก็หรือว่ารัตนะแม้อื่นใด ที่เกี่ยวข้องกับอินทรี มีทอง
และเงินเป็นต้น ชื่อว่า อวิญญาณกัณฑ์ รัตนะมีขี้ผึ้งแก้วเป็นต้น มีขุน-
พลแก้วเป็นที่สุด ก็หรือว่ารัตนะแม้อื่นใดเห็นปานนี้ ที่เกี่ยวเนื่องกับอินทรี
ชื่อว่า สวิญญาณกัณฑ์.

ในอวิญญาณกัณฑ์ และสวิญญาณกัณฑ์ทั้งสองนี้ ดังที่กล่าวมานี้
ท่านกล่าวว่า สวิญญาณกัณฑ์เป็นเลิศ.

ถามว่า เพราะเหตุไร ?

ตอบว่า เพราะเหตุที่ว่า รัตนะมีทอง เงิน แก้วมณี และแก้วมุกดา
เป็นต้น ซึ่งไม่มีวิญญาณ ถูกเขานำมาใช้ เพื่อเป็นเครื่องประดับของรัตนะ
ทั้งหลายมีขี้ผึ้งแก้วเป็นต้น ซึ่งมีวิญญาณ.

แม้สวิญญาณกัณฑ์ก็มี ๒ อย่าง คือ ศิริจันรัตน ๑ มนุสสร-
ัตนะ ๑ ใน ๒ อย่างนั้น มนุสสรัตนะท่านกล่าวว่าเป็นเลิศ.

ถามว่า เพราะเหตุไร ?

ตอบว่า เพราะศิริจันรัตน ถูกเขานำมาใช้ เพื่อมนุสสรัตนะ
แม้มนุสสรัตนะก็มี ๒ อย่าง คือ อิตถิรัตนะ ๑ ปุริสรัตนะ ๑ ใน ๒ อย่าง
นั้น ปุริสรัตนะ ท่านกล่าวว่าเป็นเลิศ.

ถามว่า เพราะเหตุไร เพราะว่าอดีตีรตนะ ถึงภาวะเป็นผู้รับใช้ของ
ปฐิสร์ตนะ

แม้ปฐิสร์ตนะก็มี ๒ คือ อาการิกรตนะ ๑ อนาคติกรตนะ ๑ ในสอง
อย่างนั้น อนาคติกรตนะ ท่านกล่าวว่าเป็นเลิศ.

ถามว่า เพราะเหตุไร ?

ตอบว่า เพราะเหตุที่ว่า ในบรรดาอาการิกรตนะทั้งหลาย แม้
พระเจ้าจักรพรรดิผู้เป็นผู้เลิศ (กว่าโดยภพ) ก็ถวายบังคมอนาคติกรตนะ
ด้วยเบญจางคประดิษฐ์ ทรงเข้าไปอุปัฏฐากและทรงเข้าไปนั่งใกล้ จึงได้ทรง
บรรลุนิพพานสมบัติและมนุษย์สมบัติ แล้วได้บรรลุนิพพานสมบัติในที่สุด.

แม้อนาคติกรตนะก็มี ๒ อย่าง คือ อริยรตนะ และปฐุชนรตนะ
อย่างนี้.

แม้อริยรตนะก็มี ๒ อย่าง คือ เสกขรตนะและอเสกขรตนะ แม้
อเสกขรตนะก็มี ๒ อย่าง คือ สุขขวิปสสรตนะ และสมถยานิกรตนะ.

แม้สมถยานิกรตนะก็มี ๒ อย่าง คือ สวากบารมีปัตตรตนะ (รตนะ
ที่บรรลุสวากบารมี) และสวากบารมีอปัตตรตนะ (รตนะที่ไม่บรรลุสวาก-
บารมีญาณ)

ในบรรดาสวากบารมีรตนะทั้งสองนั้น สวากบารมีปัตตรตนะ ท่าน
กล่าวว่าเป็นเลิศ.

ถามว่า เพราะเหตุไร ?

ตอบว่า เพราะท่านผู้บรรลุสวากบารมีเป็นผู้มีคุณมาก ปัจเจกพุทธ-
รตนะท่านกล่าวว่าเป็นเลิศกว่าสวากบารมีอปัตตรตนะ เพราะเหตุไร ? ตอบว่า เพราะ

เป็นผู้มีคุณมาก ก็สาวกทั้งหลายมีร้อยเป็นอนก แม้เช่นกับพระสารีบุตร และ พระโมคคัลลานะย่อมไม่เข้าถึงแม้ซึ่งส่วนแห่งร้อย แม้ซึ่งส่วนแห่งพัน แห่ง พระคุณทั้งหลายของพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่ง สัมมาสัมพุทธรัตนะ ท่านจึง กล่าวว่าเป็นเลิศ แม้กว่าปัจเจกพุทธรัตนะ.

ถามว่า เพราะเหตุไร ?

ตอบว่า เพราะมีคุณมาก ก็ถ้าหากว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย นั่งสมาธิอยู่ท่าวมพุทวิป ก็ย่อมไม่เข้าถึงการนับ ไม่เข้าถึงเสี้ยว ไม่เข้าถึงส่วน แห่งเสี้ยว แห่งคุณทั้งหลายของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์หนึ่ง สมจริงดังคำที่ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

" ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายที่ไม่มีเท้าก็ตาม มี ๒ เท้า ก็ตาม มีสี่เท้าก็ตาม มีเท้ามากก็ตาม มีรูปก็ตาม ไม่มีรูปก็ตาม มีสัญญาก็ตาม ไม่มีสัญญาก็ตาม มีประมาณเท่าใด พระตถาคตเจ้าแล ท่านกล่าวว่าเป็นยอดแห่งสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น"^๑ รัตนะที่จะเสมอด้วย ตถาคตรัตนะ ย่อมไม่มีโดยปริยายไร ๆ อย่างนี้ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาค- เจ้าจึงตรัสว่า น โน สมํ อตุถิ ตถาคตเตน ทรัพย์และรัตนะนั้นที่จะเสมอ ด้วยพระตถาคตไม่มีเลย.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงความที่พุทธรัตนะไม่เสมอด้วยรัตนะ เหล่าอื่นอย่างนี้แล้ว บัดนี้เพื่อการเข้าไปสงบ อุปัทวะที่บังเกิดขึ้นแล้วแก่สัตว์ เหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า หาได้อาศัยชาติ หาได้อาศัยโคตร หาได้อาศัย

๑. อัง. จตุกก. ๒๑/ ข้อ ๓๔.

การเกิดขึ้นในสกุล และหาได้อาศัยการเป็นผู้มีผิวพรรณงามเป็นต้นไม่ แต่ได้
ทรงอาศัย ความที่พุทธรัตนะเป็นรัตนะที่ไม่มีประมาณด้วยคุณทั้งหลายมีสีล
ขันธและสมาธิขันธเป็นต้นในโลก ตั้งแต่อเวจี จนถึงภวักคพรหมเป็นที่สุด.

จึงทรงประกอบสัจวาจาว่า

อิหฺปิ พุทฺเธ รตนํ ปณีตํ

เอเตน สจฺเจน สุวตฺถิ โหตุ

พุทฺธรัตนะเมันนีเป็นรัตนะอันประณีต

ด้วยสัจวาจา นี้ ขอความสวัสดิจึงมีแต่สัตว์

ทั้งหลายดังนี้.

เนื้อความแห่งพระคานานี้ว่า ทรัพย์เครื่องปลื้มใจหรือรัตนะอย่างใด
อย่างหนึ่งซึ่งมีอยู่ในโลกนี้หรือในโลกอื่น หรือในสวรรค์ทั้งหลาย พุทธรัตนะ
เมันนี ชื่อว่าประณีต เพราะไม่เสมอเหมือนกับทรัพย์เครื่องปลื้มใจหรือรัตนะนั้น
ด้วยคุณทั้งหลายเหล่านั้น ๆ ถ้าหากว่าคำที่กล่าวนี้ เป็นคำสัตย์จริง ด้วยความ-
สัจนี้ ขอความสวัสดิจึงมี คือ ขอความดีงาม ได้แก่ ความไม่มีโรค ความไม่
มีอุปัทวะ จึงมีแก่ปาณะสัตว์ทั้งหลายเหล่านี้. ก็ในข้อนี้มีอธิบายว่า จักขุ ชื่อว่า
เป็นของสูญ สูญจากความเป็นตน หรือจากความเป็นของที่เกี่ยวเนื่องกับตน
ในประโยชน์ทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า "ดูก่อนอานนท จักขุแลชื่อว่าเป็นของสูญ
จากตนหรือจากสิ่งที่เกี่ยวข้องกับตน" แต่เมื่อถือเอาโดยประการนอกนี้ จักขุ
ก็จักไม่พึงสำเร็จด้วยคำว่า ตน หรือสิ่งที่เกี่ยวข้องด้วยตน ฉะนั้น คำที่ว่ารัตนะ
อันประณีตก็พึงทราบเนื้อความนี้ว่า ความเป็นรัตนะอันประณีต คือรัตนภาพ
ประณีต แต่เมื่อถือเอาโดยประการนอกนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็หาได้สำเร็จ

ว่าเป็นรัตนะไม่ ฉะนั้น ด้วยว่าในที่ไม่มัตรัตนะ ที่นั่นก็ยังสามารถสำเร็จว่าเป็นรัตนะได้ แต่ในที่ใดมีความเป็นรัตนะ ที่ถึงความสัมพันธ์กัน โดยวิธีใดวิธีหนึ่ง กล่าวคือประโยชน์ มีการกระทำความเคารพเป็นต้น ที่นั่นก็ย่อมปรากฏว่าเป็นรัตนะได้ ก็หมายถึงความเป็นรัตนะ เพราะฉะนั้น ที่นั่นจึงสำเร็จว่ารัตนะได้ เพราะความมีอยู่แห่งความเป็นรัตนะนั้น.

อีกอย่างหนึ่ง ด้วยคำว่า **อิทฺมปิ พุทฺเต รตนํ** ฟังทราบเนื้อความในคำนี้เห็นว่า โดยเหตุนี้ พระพุทธเจ้าแล จักว่าเป็นรัตนะก็ด้วยพระคาถา มีประมาณเท่าที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้วนี้ ความสวัสดิเกิดแล้ว แก่ราชสกุล ก็ยักสงบแล้ว. ด้วยคาถาแม่ณี อาชญา (อำนาจป้องกัน) อันอมมนุษย์ทั้งหลายในแสนโกฏิจักรวาลได้รับแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นตรัสสัจจวาจาด้วยพุทธคุณอย่างนี้แล้ว บัดนี้เมื่อจะตรัสด้วยธรรมคุณคือพระนิพพาน จึงทรงเริ่มว่า **ขยํ วิราตํ อมตํ ปณิตํ** เป็นต้น.

ฟังทราบวินิจฉัยในคานานัน ดังต่อไปนี้ :-

เพราะเหตุที่กิเลสทั้งหลายมีราคะเป็นต้น สิ้นไปแล้วคือสิ้นไปรอบแล้ว เพราะกระทำพระนิพพานให้แจ้ง หรือเพราะเหตุที่ว่า พระนิพพานนั้น เป็นธรรมชาติสักว่า ไม่บังเกิดขึ้น ดับและสิ้นไปแห่งกิเลสมีราคะเป็นต้น เหล่านั้น และเพราะเหตุที่พระนิพพานนั้น ไม่ประกอบด้วยราคะเป็นต้น ทั้งโดยสัมปโยค ทั้งโดยอรมณฺ์ หรือเพราะเหตุที่ว่าพระนิพพานนั้น อันพระอริยบุคคลทำให้แจ้งแล้ว กิเลสทั้งหลายมีราคะเป็นต้น ก็พลัดพรากออกไปโดยส่วนเดียว คือ

ตำรอกไป ได้แก่ กระจัดกระจายไป ฉะนั้นพระนิพพานนั้น ท่านจึงเรียกว่า ขยี้ ธรรมเป็นที่สิ้นไป และเรียกว่า วิราคิ์ ธรรมเป็นที่ตำรอกกิเลส.

อนึ่ง เพราะความเกิดขึ้นของพระนิพพานนั้น ไม่ปรากฏ ความเสื่อม ไปก็ไม่ปรากฏ การเป็นอย่างอื่นแห่งพระนิพพานนั้น ซึ่งดำรงอยู่แล้ว ก็ไม่ปรากฏ ฉะนั้นพระนิพพานนั้น ท่านจึงเรียกว่า อมต เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ไม่เกิด ไม่แก่ และไม่ตาย. ก็พระนิพพานนั้นชื่อว่า ปณิติ์ เพราะอรรถว่า สูงสุด และเพราะอรรถว่า ไม่เร้าร้อน.

สองบทว่า ยทชุลลา ความว่า (พระศากยมุนี) ได้ทรงบรรลุ แล้วคือว่าทรงประสบแล้ว ได้แก่ได้แล้ว คือทำให้แจ้งแล้ว ซึ่งพระธรรมใด ด้วยกำลังแห่งญาณของพระองค์.

บทว่า สกยมนี ได้แก่ ที่ชื่อว่า สักยะ เพราะประสูติในศากยสกุล ชื่อว่า มุนี เพราะพระองค์ทรงประกอบด้วยโมเนยธรรม ศากยะนั้นเอง เป็นมุนี จึงชื่อว่า ศากยมุนี.

บทว่า สมหิโต ได้แก่ มีจิตตั้งมั่นด้วยอริยมรรคสมาธิ.

บาทคาถาว่า น เตน ชมุเมน สมตฺถิ กิลฺลิจิ ความว่า ธรรมชาติ ไร ๆ ที่จะเสมอด้วยพระธรรมที่พระศากยมุนี ผู้ได้นามว่า ขยี้ เป็นต้นนั้น ซึ่งทรงบรรลุแล้วย่อมไม่มี. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสไว้ แม้ในระหว่างแห่งพระสูตร (ในตอนกลางของอัครัปปสาทสูตร) ว่า ภิกษุทั้งหลาย ธรรมทั้งหลายมีประมาณเท่าใด ทั้งที่เป็นสังขตะก็ตาม เป็นอสังขตะก็ตาม วิราคะ เรากล่าวว่า เป็นยอดแห่งธรรมทั้งหลายเหล่านั้น ดังนี้ เป็นต้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสความที่นิพพานธรรม เป็นธรรมไม่
เสมอด้วยธรรมเหล่าอื่นอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อความเข้าไปสงบแห่งอุปัทวะ
ซึ่งบังเกิดขึ้นแล้วแก่สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น ทรงอาศัยความที่ธรรมรัตนะ คือ
พระนิพพาน เป็นธรรมไม่เช่นกับคุณธรรมทั้งหลาย มีขยธรรม วิราคธรรม
อมตธรรม และปณีตธรรม จึงทรงประกอบสัจวาจาว่า

อิทมปิ ชมฺเม รตนํ ปณีตํ

เอเตน สจฺเจน สุวตฺติ โหตุ.

ธรรมรัตนะแม่นี้เป็นรัตนะอันประ-

ณีต ด้วยสัจวาจา นี้ ขอความสวัสดิจึงมีแก่

สัตว์เหล่านี้ ดังนี้.

เนื้อความแห่งคานานัน บัณฑิตพึงทราบโดยนัยที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้ว
ในคานาก่อนนั้นแล อาชญา (อำนาจป้องกัน) แห่งคานาแม่นี้ อันอมนุษย์
ทั้งหลายในแสนโกฏิจักรวาลได้รับแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสสัจวาจา ด้วยธรรมคุณคือพระนิพพาน
อย่างนี้แล้ว แม้นบัดนี้เมื่อจะตรัสธรรมคุณคือมรรค จึงทรงเริ่มว่า ยมฺพุทฺธ-
เสฏฺโฐ ปรีวณฺณยิ สุจี ดังนี้.

ในพระคานานี้ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า พุทฺธะ โดยนัยว่า พระองค์ทรง
ตรัสรู้สัจจะทั้งหลาย ดังนี้ เป็นต้น, ชื่อว่า ประเสริฐที่สุด เพราะอรรถว่า พระ

องค์เป็นผู้สูงสุด หรือเป็นผู้ควรสรรเสริญ พระพุทธเจ้าพระองค์นั้นด้วย เป็นผู้ประเสริฐด้วย เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า **พุทธเสฏโฐ** พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด, อีกอย่างหนึ่ง พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ชื่อว่าประเสริฐที่สุดในบรรดา พระพุทธเจ้าทั้งหลาย คือ พระอนุพุทธะ และพระปัจเจกพุทธะ เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า **พุทธเสฏโฐ** พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด, พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุดพระองค์นั้น ย่อมยกย่องคือว่าย่อมสรรเสริญได้แก่ ย่อมประกาศซึ่งพระธรรมใด ในที่นั้น ๆ โดยนัยมีอาทิอย่างนี้ว่า ก็ทางอันประกอบด้วยองค์ ๘ เป็นทางเกษมกว่าทางทั้งหลาย เพราะเป็นทางเพื่อบรรลुพระนิพพาน และว่า ภิกษุทั้งหลาย เราจะแสดงสัมมาสมาธิ ซึ่งเป็นอริยะ ซึ่งมีทั้งหมด มีทั้งบริวาร (เครื่องแวดล้อม)

บทว่า **สุจิ** ได้แก่ ผ่องแผ้วที่สุด เพราะกระทำการตัดมลทินคือกิเลส.

บาทกาลาว่า **สมาธิมานุตริกญฺมมาหุ** ความว่า ก็บัณฑิตทั้งหลาย กล่าวสมาธิใด ที่ว่าเป็นสมาธิที่ให้ผลในลำดับ เพราะให้ผลในลำดับแห่งการเป็นไปของตน อย่างแน่นอนทีเดียว ก็เมื่อมรรคสมาธิบังเกิดขึ้นแล้ว ย่อมไม่มีอันตรายใด ๆ ที่จะห้ามความบังเกิดขึ้นแห่งผลของมรรคสมาธินั้นเหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า ก็บุคคลนี้พึงปฏิบัติ เพื่อการทำให้แจ้งซึ่งโศคาปัตติผล และพึงเป็นเวลา**ที่ไฟไหม้กับ**^๑ คือว่าบุคคลนี้ยังไม่ทำให้แจ้งซึ่งโศคาปัตติผล ตราบใดกับก็ยังไม่ไหม้ตราบนั้น. บุคคลนี้เราเรียกว่า**ฐิตกับปี** ผู้มีกับอันตั้งอยู่แล้ว บุคคลผู้เป็นมรรคสมังคีแม้ทั้งหมด ชื่อว่า **ฐิตกับปี** (เหมือนกัน).
บาลีว่า อุทฺยหนเวลา ของ ยู. เป็น อุทฺยหนเวลา

บาทกาลาว่า สมาธินา เตน สโม น วิชชติ ความว่า รูปาวจร-
สมาธิ หรือรูปาวจรสมาธิไร ๆ ที่จะเสมอด้วยสมาธิที่ให้ผลในลำดับ (มรรค
สมาธิ) อันสะอาค ซึ่งพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด ทรงสรรเสริญแล้วนั้น
ย่อมไม่มี

ถามว่า เพราะเหตุไร ?

ตอบว่า เพราะแม้ท่านผู้อุบัติแล้วในพรหมโลกนั้น ๆ เพราะเหตุที่
ได้เจริญรูปาวจร และรูปาวจรสมาธิเหล่านั้นแล้ว ก็ยังมาอุบัติในอบายภูมิทั้ง
หลายมีนรกเป็นต้นได้อีก และเพราะเหตุที่พระอริยบุคคลเป็นผู้เพิกถอนการ
เกิดในภพทั้งปวงเสียได้ เพราะท่านได้เจริญอบรมมรรคสมาธินี้แล้ว เพราะ
เหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสไว้แม้ในพหุแห่งพระสูตร^๑ ว่า ภิกษุ
ทั้งหลาย ธรรมทั้งหลาย ที่เป็นสังขตะมีประมาณเท่าใด อริยมรรคมีองค์ ๘
เรากล่าวว่าเป็นเลิศกว่าธรรมเหล่านั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นตรัสความที่อนันตริกสมาธิ (อรหัตมรรค
สมาธิ) เป็นสมาธิที่ไม่เสมอกับสมาธิเหล่านี้เป็นอย่างนี้แล้ว บัดนี้ทรงอาศัยความ
ที่ธรรมรัตนะคือมรรค เป็นรัตนะที่ไม่เสมอ (กับรัตนะเหล่านี้) โดยนัยก่อน
นั้นแล จึงทรงประกอบสัจจาจา ว่า

อิทมปิ ฌมเม รตนํ ปณิตํ

เอเตน สจฺเจน สุวตฺถิ โหตุ

เนื้อความแห่งพระคานานั้น อันบัณฑิตพึงทราบโดยนัยอันข้าพเจ้า
กล่าวแล้วในตอนต้นนั้นแล อาชญาแห่งพระคานาเมื่อนี้ อันอมนุษย์ทั้งหลาย
ในแสนโกฏิจักรวาลได้รับแล้ว.

๑. อัครปัปสาทสูตร อัง. จตุกก. ๒๑/ ข้อ ๓๔.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นตรัสสัจจาจา แม้ด้วยธรรมคุณ ก็อมรรค
อย่างนี้แล้ว บัดนี้ ทรงปรารภแม่เพื่อจะกล่าวซึ่งสังฆคุณ จึงตรัสว่า **เย
ปุกุคฺคา** เป็นต้น.

ในบรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เย** เป็นบทตั้ง ซึ่งไม่กำหนดแน่นอน.
คำว่า **ปุกุคฺคา** ได้แก่ สัตว์ทั้งหลาย.

บทว่า **อฏฺฐ** เป็นการกำหนดนับจำนวนบุคคลเหล่านั้น. จริงอยู่
พระอริยบุคคล เหล่านั้นมี ๘ จำพวก คือ ท่านผู้ปฏิบัติแล้ว ๔ จำพวก และ
ท่านผู้ตั้งอยู่แล้วในผล ๔ จำพวก.

สองบทว่า **สตี ปสฺสฺสา** (อันสัตตบุรุษสรรเสริญ) ความว่า อัน
สัตตบุรุษทั้งหลายคือพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระสาวกทั้งหลายและ
เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเหล่าอื่นสรรเสริญแล้ว.

ถามว่า เพราะเหตุไร ?

ตอบว่า เพราะพระอริยบุคคล ๘ จำพวกเหล่านั้น ประกอบด้วยคุณ
มีศีลที่เกิดพร้อมกันเป็นต้น ด้วยว่าพระอริยบุคคลเหล่านั้นมีคุณหลายประการ
มีศีล สมาธิ ปัญญา ที่เกิดร่วมกันเป็นต้น ดอกดอกไม้ทั้งหลาย มีดอกจำปา
ดอกพิกุล และดอกโกสุมเป็นต้น ซึ่งมีคุณหลายอย่าง มีสีและกลิ่นที่เกิด
พร้อมกันเป็นต้น เพราะเหตุนี้ พระอริยบุคคลเหล่านั้น จึงเป็นที่รักที่พอใจ
ของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย และเป็นผู้ที่สัตตบุรุษทั้งหลายสรรเสริญ เพราะ
เหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **เย ปุกุคฺคา อฏฺฐ สตี ปสฺสฺสา**

อีกอย่างหนึ่ง บทว่า เย เป็นอุทเทส (บทตั้ง) ที่ไม่กำหนดแน่.

คำว่า บุคคลา ได้แก่ สัตว์ทั้งหลาย.

คำว่า อฏฐสตี ได้แก่ การกำหนดคุณของพระอริยบุคคลเหล่านั้น
ว่ามี ๑๐๘.

จริงอยู่ พระอริยบุคคล ๘ จำพวกเหล่านั้น รวมเป็น ๕๔ จำพวก
คือ พระโสดาบัน ๓ จำพวก คือเอกพิธิ ๑ โกลังโกละ ๑ สัตตักขัตตปุรณะ ๑

พระสกทาคามี ๓ จำพวก คือ ผู้ได้บรรลุผลแล้วในกามภพ รูปภพ
อรูปภพ พระโสดาบัน และพระสกทาคามี เหล่านั้น แม้ทั้งหมดรวมเป็น ๒๔
จำพวก ด้วยสามารถแห่งปฏิปทา ๔ (๔x๖)

พระอนาคามี ๔ จำพวก คือ พระอนาคามีในชั้นอวิหาภูมิ ๕
จำพวก คือ อันตราปรินิพพายี ๑ อุพหัจจปรินิพพายี ๑ สสังขารปรินิพพายี ๑
อสสังขารปรินิพพายี ๑ และอุทซังโสโตกนิภฏฐคามิ ๑ ในอตปปาภูมิ สุตัสสา
ภูมิ สุตัสสิภูมิ ก็เหมือนกัน (คือมีภูมิละ ๕ จำพวก) แต่ในอกนิภฏฐภูมิมี ๔
จำพวกเว้นอุทซังโสโต พระอรหันต์ ๒ จำพวกคือสุกขวิปีสสะกะ ๑ สมณยานิ-
กะ ๑ และท่านผู้ตั้งอยู่ในมรรค ๔ จำพวก (รวมเป็น ๕๔ จำพวก) พระอริย-
บุคคลทั้ง ๕๔ จำพวกเหล่านั้นแม้ทั้งหมด เอา ๒ คุณด้วยอำนาจแห่งสัทธาธุระ
และปัญญาธุระ จึงรวมเป็นพระอริยบุคคล ๑๐๘ จำพวก คำที่เหลือมีนัย
อันข้าพเจ้ากล่าวแล้วนั้นแล.

บาทคาถาว่า จิตตาริ เอตานิ ยุกานิ โหนตุติ ความว่า พระอริย-
บุคคลเหล่านั้นแม้ทั้งหมด ซึ่งท่านแสดงไว้ว่า ๘ จำพวก หรือ ๑๐๘ จำพวก
โดยพิสดาร แต่โดยสังเขปมี ๔ คู่ คือ บุคคลผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรค และตั้ง

อยู่ในโศดาปัตติผลคู่ ๑ จนถึงบุคคลผู้ตั้งอยู่ในอหัตตมรรคและตั้งอยู่ในอหัตตผลคู่ ๑.

คำว่า เต ในคำนี้ว่า เต ทกฺขิณฺเญยฺยา เป็นการขยายความกำหนดถึงพระอริยบุคคลตามที่ท่านแสดงไม่กำหนดไว้ในตอนต้น

บุคคลเหล่านี้ ซึ่งท่านกล่าวได้โดยพิสดารว่ามี ๘ จำพวกหรือ ๑๐๘ จำพวก แต่โดยสังเขปมี ๔ คู่ ดังนี้ พระอริยบุคคลเหล่านี้แม้ทั้งหมด.

พระอริยบุคคลทั้งหลายชื่อว่า ทกฺขิณฺเญยฺยา เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า ย่อมควรซึ่งทักษิณา. ไทยธรรมที่บุคคลเชื่อกรรม และเชื่อผลของกรรมให้อยู่โดยไม่คำนึงถึงเหตุทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า ท่านผู้นี้จักทำเวชกรรมนี้แก่เรา จะทำการรับใช้เรา ดังนี้ ชื่อว่า ทักษิณา. บุคคลทั้งหลายผู้ประกอบด้วยคุณมีศีลเป็นต้น ชื่อว่า ย่อมควรซึ่งทักษิณา ก็พระอริยบุคคลเหล่านี้เป็นเช่นนั้น เพราะเหตุนั้น พระอริยบุคคลเหล่านั้นท่านจึงเรียกว่า ทกฺขิณฺเญยฺยบุคคล.

สองบทว่า สุตตฺสฺส สวภา ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า สุกโต เพราะพระองค์ประกอบด้วยการเสด็จไปที่ดงาม เพราะพระองค์เสด็จถึงฐานะที่งาม เพราะพระองค์เสด็จไปดี และเพราะพระองค์เสด็จไปด้วยดีนั่นเอง บุคคลเหล่านั้นแม้ทั้งหมดย่อมฟัง (ซึ่งคำสอน) ของพระสุคตเจ้านั้น เพราะเหตุนั้น ชนเหล่านั้น จึงชื่อว่า สวภา (ผู้ฟังคำสอนของพระสุคต)

ก็คนแม้เหล่าอื่นย่อมฟังคำสอนของพระสุคตก็จริง แต่ว่าฟังแล้วหาได้กระทำกิจที่ตนจะฟังการทำไม่ แต่สาวกทั้งหลายเหล่านี้ ฟังแล้วกระทำตาม

ธัมมานุชัมมปฏิบัติที่ควรกระทำ บรรลุแล้วซึ่งมรรคและผลทั้งหลาย เพราะเหตุ นั้น ท่านจึงเรียกว่า สวาก.

บาทกาลาว่า เอเตสุ ทินฺนานิ มหฺปฺผลานิ ความว่า ท่านทั้งหลาย แม้จะน้อยที่บุคคลให้แล้วในสาวกของพระสุตเจ้าทั้งหลายเหล่านี้ ชื่อว่า มีผลมาก เพราะทักษิณาทานเข้าถึงความบริสุทธิ์ ฝ่ายปฏิคคาหก (ผู้รับ) เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสไว้แม้ในตอนกลาง ๆ แห่งอัคคัปปสาทสุตรว่า ภิคุชฺฐ์ทั้งหลาย หมูหรือคณจะมีประมาณเท่าใด หมูแห่งสาวกของพระตถาคตเรากล่าวว่าเลิศกว่าหมูหรือคณะเหล่านั้น คือคู่แห่งบุรุษ ๔ คู่ บุรุษบุคคล ๘ นี้ คือสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า ชนทั้งหลายเหล่าใดเลื่อมใสแล้วในสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมได้รับผลเลิศ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งตรัสถึงคุณของสังฆรัตนะ ด้วยสามารถบุคคลผู้ตั้งอยู่ในมรรคและผลแม้ทั้งปวง อย่างนี้แล้ว บัดนี้ ทรงอาศัยคุณข้อนี้ ประกอบสัจจวาจาว่า อิทฺมปิ สฺงฺฆเ รตนํ ปณฺธิตํ ดังนี้ เป็นต้น.

เนื้อความแห่งพระคทานั้น ฟังทราบโดยนัยอันข้าพเจ้ากล่าวแล้วในตอนต้นนั้นแล อาชญาแห่งพระคาถาเหล่านี้ อันอมนุษย์ทั้งหลายในแสนโกฏิจักรวารับแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสัจจวาจา ด้วยคุณของสังฆรัตนะด้วยสามารถแห่งท่านผู้ตั้งอยู่ในมรรค และท่านผู้ตั้งอยู่ในผลอย่างนี้แล้ว บัดนี้ ต่อแต่นั้นทรงปรารภจะตรัสสัจจวาจา ด้วยคุณแห่งพระจีณาสพทั้งหลายผู้แสวงความสุขอันเกิดจากผลสมาบัติบางจำพวกเท่านั้น จึงตรัสว่า เย สุปฺปยุตฺตา เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **เย** เป็นคำยกขึ้นแสดงโดยไม่กำหนด

บทว่า **สุปฺปยุตฺตา** ได้แก่ ประกอบแล้วด้วยดี อธิบายว่า พระอริยบุคคลเหล่านั้น ละอเนสนามืออย่างต่างๆ อาศัยการเลี้ยงชีพที่บริสุทธิ์ เริ่มประกอบตนไว้ด้วยวิปัสสนา.

อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **สุปฺปยุตฺตา** ได้แก่ประกอบด้วยกายประโยค และวิจิตรโยคอันบริสุทธิ์. ด้วยบทว่า **สุปฺปยุตฺตา** นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงถึงศีลชั้นของพระอริยบุคคลเหล่านั้น.

สองบทว่า **มนสา ทพฺพฺเห** ความว่า ด้วยใจที่มั่นคง อธิบายว่า ด้วยจิตที่ประกอบด้วยสมาธิที่มั่นคง ด้วยบทว่า **มนสา ทพฺพฺเห** นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงถึงสมาธิชั้นของพระอริยบุคคลเหล่านั้น.

บทว่า **นิกฺกามิโน** ความว่า เป็นผู้ไม่อาลัยในกายและชีวิต คือไม่มีความห่วงใยด้วยกิเลสทั้งปวงที่ได้กระทำไว้ ด้วยความเพียรที่เป็นปัญญารุระ ด้วยบทว่า **นิกฺกามิโน** นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงถึงปัญญาชั้นที่ถึงพร้อมด้วยความเพียรของพระอริยบุคคลเหล่านั้น.

บทว่า **โคตมสาสนมฺหิ** ความว่า ในศาสนาของพระตถาคตเจ้า พระนามว่า โคตม โดยพระโคตรนั่นเอง. ด้วยบทว่า **โคตมสาสนมฺหิ** นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงความไม่มี ความไม่ห่วงใยกิเลสทั้งหลายที่กระทำไว้แล้ว เพราะความไม่มีแห่งคุณ มีการพยายามดีเป็นต้น แห่งพระอริยบุคคลทั้งหลาย ผู้กระทำความเพียรเพื่อความไม่ตายมีประการต่างๆ ในภายนอกจากศาสนาของพระสมโคตมนี้.

บทว่า เต เป็นคำแสดงถึงฐานะที่พระองค์ได้แสดงไว้ในตอนต้น. ใน
บทว่า ปตฺติปตฺตา นี้ มีวิเคราะห์ดังนี้.

ที่ชื่อว่า ปตฺติ เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า อันบุคคลพึงบรรลु. พระ
อริยบุคคลเหล่านั้น ชื่อว่าควรบรรลุ ได้แก่ ผู้ควรบรรลุ พระอริยบุคคล
เหล่านั้น บรรลุผลใดแล้ว เป็นผู้มีความเกษมจากโยคะโดยส่วนเดียว.

คำว่า ปตฺติปตฺตา นั้นเป็นชื่อแห่งพระอรหัตผล.

พระอริยบุคคลบรรลุแล้วซึ่งพระอรหัตผลนั้น เพราะเหตุนั้น พระ-
อริยบุคคลเหล่านั้น ชื่อว่า ปตฺติปตฺตา ผู้บรรลุผลที่ควรบรรลุ.

บทว่า อมต ได้แก่ พระนิพพาน.

บทว่า วิชฺยุห ได้แก่ หยั่งลงแล้วด้วยอำนาจแห่งอารมณ์.

บทว่า ลหุธา ได้แก่ ได้แล้ว.

บทว่า มุธา ได้แก่ โดยไม่เสื่อม คือว่าได้กระทำให้เสียไปแม้

๑ กากณิก.

บทว่า นิพฺพุตี ได้แก่ ผลสมามบัติ เป็นที่สงบระงับความกระวน-
กระวายแห่งกิเลส.

บทว่า ภูณฺขมานา คือ เสวยอยู่ ท่านกล่าวอธิบายไว้อย่างไร ท่าน
กล่าวอธิบายไว้ว่า พระอริยบุคคลทั้งหลายเหล่าใด ชื่อว่าประกอบแล้วด้วยดี
เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยศีล ชื่อว่าเป็นผู้ไม่มีความเขื่อใย เพราะถึงพร้อม
ด้วยปัญญาด้วยจิตใจที่มั่นคง เพราะเหตุที่สมบูรณ์ด้วยสมาธิ ในศาสนาของ
พระโคตมนี้ พระอริยบุคคลทั้งหลายเหล่านั้น หยั่งลงแล้วสู่อมตะ ด้วยสัมมา-
ปฏิบัติได้แล้วซึ่งความดับ ที่รู้กันว่า ผลสมามบัติโดยไม่เสื่อม บริโภคอยู่ เป็น
ผู้ชื่อว่าได้บรรลุผลที่ควรบรรลุ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นตรัสคุณแห่งพระสังฆรัตนะด้วยอำนาจบุคคลผู้
เป็นจิณาสพซึ่งเสวยความสุขอันเกิดจากผลสมาบัติเท่านั้น อย่างนี้แล้ว บัดนี้
ทรงอาศัยคุณนั่นเอง ประกอบสัจจวาจาว่า **อิทมุปี สงฺฆเ รตนํ ปณฺธิตํ**
เป็นต้น.

เนื้อความแห่งพระคาถานั้นพึงทราบโดยนัย ที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้ในตอน
ต้นนั้นแล.

อาชญาแห่งคาถาเมื่อนี้ อันอมนุษย์ทั้งหลายในแสนโกฏิจักรวาลรับแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นตรัสสัจจะ อันมีพระสงฆ์เป็นตั้ง ด้วยคุณ
แห่งพระจิณาสพบุคคลทั้งหลายอย่างนี้แล้ว บัดนี้เพื่อจะกล่าวถึงคุณของพระ
โสดาบันอันประจักษ์แก่ชนจำนวนมากเท่านั้น จึงทรงเริ่มว่า **ยถิทฺทชฺชิลो**
ปรวี ลิตฺติ สฺยิยา ดังนี้เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น คำว่า **ยถา** เป็นคำ ออุปมา.

คำว่า **อิทมุชชีโล** นี้เป็นชื่อแห่งเสาไม้แก่น ที่เขาขุดแผ่นดินตอกลง
ไปลึก ๘ ศอก หรือ ๑๐ ศอก ที่ระหว่างประตูเพื่อป้องกันประตูพระนคร.

บทว่า **ปรวี** ได้แก่ พื้นดิน.

บทว่า **ลิตฺติ** ได้แก่ ฟังตั้งไว้ภายในดิน.

บทว่า **สฺยิยา** ได้แก่ พึงเป็น.

สองบทว่า **จตุพฺพิ วาเตภิ** คือเพราะลมที่มาจากทิศทั้งสี่.

บทว่า **อสมฺปกมฺปิโย** ได้แก่ ไม่อาจจะให้หวั่นไหวหรือจะให้
เคลื่อนได้.

บทว่า ตถุปมฺ ได้แก่ มีอย่างนั้น.

บทว่า สปุริสํ ได้แก่ บรุษผู้สูงสุด.

บทว่า วทามิ แปลว่า ย่อมกล่าว.

บาทพระคาถาว่า โย อริยสจฺจานิ อเวจฺจ ปสฺสติ ความว่า ผู้ใด
หยั่งลงด้วยปัญญาเห็นอริยสัจ ๔. อริยสัจในพระคาถานั้น ฟังทราบโดยนัยที่
ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วในวิสุทธิมรรค.

แต่ในที่นี้ มีความ संबัดดังต่อไปนี้ :-

เสาเชื่อนที่เขาฝังดินไว้ จะไม่พองขึ้นไหวเพราะลมจากทิศทั้ง ๔ ได้
เพราะเหตุที่มีโคนอยู่ลึกลงไป ผู้ใดพิจารณาเห็นอริยสัจทั้งหลาย เราเรียกผู้นี้ว่า
สัตบุรุษ ซึ่งมีอุปมาฉนั้น.

ถามว่า เพราะเหตุไร ?

ตอบว่า เพราะบุคคลแม้เป็นผู้ไม่พองขึ้นไหว ด้วยลมคือการกล่าวของ
พวกเดียรถีย์ทั้งปวง คุณเสาเชื่อนไม่พองขึ้นไหว เพราะลมจากทิศทั้ง ๔ ฉะนั้น
คือว่า เป็นผู้อันใคร ๆ ไม่อาจเพื่อจะให้พองขึ้นไหว หรือเพื่อจะให้เคลื่อนจาก
ความเห็นนี้ได้ เพราะฉะนั้น แม้ในพระสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนตะปูเหล็กหรือเสาเชื่อน ซึ่งมีโคนอยู่ลึก ฝัง
ไว้ดีแล้ว ไม่โอนเอน คือไม่พองขึ้นไหว แม้หากว่าจะมีลมฝนที่แรงกล้าพัดมาจาก
ทิศตะวันออก ก็ไม่พองขึ้นไหว ไม่สะเทือน ไม่เคลื่อน แม้หากว่าจะมีลมฝนแรง
กล้าพัดมาจากทิศตะวันตก ฯลฯ แม้ว่าจะมีลมฝนแรงกล้าพัดมาจากด้านทิศใต้
 ฯลฯ แม้ว่าจะมีลมฝนแรงกล้าพัดมาจากด้านทิศเหนือ ตะปูเหล็กหรือเสาเชื่อน

นั่นก็ไม่ฟัง ไม่หวั่นไหว ไม่สะเทือน ไม่เคลื่อน ข้อนั้นเป็นเพราะเหตุไร ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุที่เสาเขื่อนนั้นมีโคนเล็ก เพราะเหตุที่เสาเขื่อนเขาฝั่งไว้ดี แล้วแม้ฉันใด ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ก็ฉันนั้นเหมือนกันแล ย่อมทราบตามความเป็นจริงว่า นี่คือ ทุกข์ นี่คือเหตุให้เกิดทุกข์ นี่คือความดับทุกข์ นี่คือทางให้ถึงความดับทุกข์ สมณพราหมณ์เหล่านั้นหาได้มองดูหน้าสมณพราหมณ์เหล่าอื่นไม่ว่า สมณะหรือพราหมณ์ผู้นี้เป็นผู้รู้ อยู่ ย่อมรู้ เห็นอยู่ ย่อมเห็น ข้อนั้นเป็นเพราะเหตุไร ภิกษุทั้งหลาย ข้อนั้นเป็นเพราะว่า สมณพราหมณ์เหล่านั้นได้เห็นอริยสัจ ๔ แจ่มชัดแล้ว^๑

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นตรัสคุณแห่งพระสังฆรัตนะ ด้วยอำนาจแห่งพระโศดาบัน ซึ่งคนเป็นจำนวนมากเห็นได้ประจักษ์เท่านั้น อย่างนี้แล้ว บัดนี้ ทรงอาศัยคุณนั้นนั่นเอง จึงทรงประกอบสัจวาจาว่า **อิทมปิ สงฺฆะ รตนํ ปณฺธิตํ** ดังนี้.

เนื้อความแห่งพระคานานั้น ฟังทราบโดยนัยที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วในตอนต้นนั่นเอง อาชญาแห่งคานาเมื่อนี้ อันอมนุษย์ในแสนโกฏิจักรวารรับแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นตรัสสัจจะซึ่งพระสงฆ์เป็นที่ตั้ง ด้วยคุณของพระโศดาบันโดยไม่แปลกกันอย่างนี้แล้ว บัดนี้ จึงตรัสว่า พระโศดาบัน ๓ จำพวกเหล่านั้น คือ เอกพิสี ๑ โกลังโกละ ๑ สัตตักขัตตูปรมะ ๑ เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า บุคคลบางพวกในโลกนี้บรรลุโศดาบัน เพราะความสิ้นไปแห่งสังโยชน์ทั้ง ๓ บุคคลนั้นบังเกิดอีกชาติเดียวเท่านั้น ก็ทำที่สุดทุกข์ได้

๑. สัจ. มหา. ๒๕/ข้อ ๑๗๒๓.

บุคคลนี้ชื่อว่า เอกพีธี อนึ่งบุคคลใด ท่องเที่ยวไปสู่สกุล ๒ หรือ ๓ สกุล (เกิด ๒ หรือ ๓ ชาติ) แล้วทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ บุคคลนี้ชื่อว่า โกลังโกละ อนึ่งบุคคลใด ท่องเที่ยวไปในเทวโลกและมนุษย์โลกสิ้น ๗ ครั้ง (รวมกัน) แล้ว ทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ บุคคลนี้ชื่อว่า สัตตักขัตตอุปมมะ เพื่อจะตรัสถึงคุณของ พระโศดาบัน ผู้เป็นสัตตักขัตตอุปมมะ อันเป็นผู้มีน้อยกว่าพระโศดาบัน ๓ จำพวก นั้น จึงทรงเริ่มว่า **เย อริยสัจจานิ วิภาวณฺหิตี** ดังนี้เป็นต้น

บรรดาบทเหล่านั้น คำนี้ว่า **เย อริยสัจจานิ** มีนัยอันเข้าพเจ้ากล่าว แล้วนั้นแล

บทว่า **วิภาวณฺหิตี** ความว่า กำจัดความมืดคือกิเลสที่ปกปิดสัจจะ ด้วยโอภาส คือ ปัญญา กระทำ ปรเสภาสของตนให้ปรากฏ.

บทว่า **คฺมุทฺธิรปฺลฺยเณ** ได้แก่ ด้วยปัญญาที่ประดิษฐานไว้ อันบุคคล ไม่พึงได้ด้วยญาณของโลก แม้พร้อมทั้งเทวโลก เพราะเหตุที่เป็นผู้มีปัญญา ไม่อาจจะประมาณได้ มีคำอธิบายว่า ด้วยศัพท์ปัญญุตญาณ

บทว่า **สุเทสิตานิ** ความว่า อันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ แล้วด้วยดี ด้วยนัยทั้งหลายเหล่านั้น ๆ มิโดยย่อ โดยพิสดาร สากล และ โดยรวบรัด เป็นต้น

บาทกาลาว่า **กิญฺจาปี เต โหหนฺติ ภูสฺปฺมตฺตา** ความว่า บุคคลทั้งหลายผู้มีอริยสัจอันทำให้แจ้งแล้วเหล่านั้น แม้บางครั้งถึงฐานะเป็นที่ตั้งความ ประมาท เช่นเมื่อเป็นเทวราชหรือพระเจ้าจักรพรรดิเป็นต้น เป็นผู้ประมาท อย่างยิ่งก็จริง ถึงกระนั้นพระอริยบุคคลเหล่าใด ดำรงอยู่แล้วด้วยการดับอภิ-สังขารวิญญาน ด้วยโศดาปัตติมรรคญาณ จะพึงทำ นามรูปให้เกิดขึ้นในสังสารวัฏ

อันมีเบื้องต้นและที่สุด อันใคร ๆ ไม่รู้แล้วสิ้น ๗ ภพ จะไม่ทำภพที่ ๘ ให้บังเกิดขึ้น เพราะดับนามรูปเหล่านั้นเสียได้ เพราะนามรูปถึงการตั้งอยู่ไม่ได้ แต่ได้เจริญวิปัสสนาในภพที่ ๗ นั้นเอง ก็จะได้บรรลุพระอรหันต์.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสคุณแห่งสังฆรัตนะด้วยอำนาจแห่งพระโศดาบันผู้สกัดกั้นตัดอุปมະอย่างนี้แล้ว บัดนี้ทรงอาศัยคุณนั้นนั่นเอง ทรงประกอบสั่งจวจาว่า **อิทุมปิ สงฺฆม รตนํ ปถิติ** ดังนี้.

เนื้อความแห่งบาทกาลานั้น ฟังทราบโดยนัยอันข้าพเจ้ากล่าวแล้วในตอนต้นนั้นแล อาชญาแห่งกาลาแม่น้ำ อมนุษย์ในแสนโกฏิจักรวาลได้รับแล้ว

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสเสร็จจะ อันมีพระสงฆ์เป็นที่ตั้ง ด้วยคุณคือการไม่ทรงคำนึงถึงภพที่ ๘ ของพระโศดาบัน ผู้สกัดกั้นตัดอุปมະอย่างนี้แล้ว บัดนี้เพื่อจะตรัสถึงคุณของพระโศดาบันนั้นนั่นเอง แม้ผู้ยังต้องเกิดอยู่สิ้น ๗ ภพว่ายังพิเศษกว่าบุคคลทั้งหลายเหล่านี้ ซึ่งยังละความยึดมั่นในภพไม่ได้จึงทรงเริ่มว่า **สหาวิสุตฺต ทสฺสนสมฺปทาย** ดังนี้เป็นต้น.

ในกาลานั้น ศัพท์ว่า **สหาวิ** ได้แก่พร้อมนั่นเอง.

บทว่า **อสุตฺต** ได้แก่ พระโศดาบันจำพวกใดจำพวกหนึ่ง ในบรรดาพระโศดาบันทั้ง ๓ จำพวก ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้วว่า พระโศดาบันเหล่านั้นย่อมไม่ถึงอากพที่ ๘ บังเกิดขึ้น.

บทว่า **ทสฺสนสมฺปทาย** ได้แก่ ด้วยความถึงพร้อมด้วยโศดาปัตติมรรค จริงอยู่โศดาปัตติมรรค ท่านเรียกว่า **ทัตสนะ** เพราะเห็นพระนิพพานได้.

ก่อนกว่าพระอริยะทุกจำพวก เพราะความถึงพร้อมแห่งกิจอันท่านเห็นพระ
นิพพานแล้วจะพึงกระทำ ความที่โศดาปตติมรรคนั้นปรากฏในตน ชื่อว่า
ทสฺสนสมฺปทา ความถึงพร้อมด้วยทสฺสนะ ด้วยความถึงพร้อมด้วยทสฺสน-
สัมปทานนั่นเอง.

คำว่า **สุ** ในพระคานานี้ว่า **ตยสุสุ ฐมฺมา ชหิตา ภวนฺติ** เป็น
นิบาต ใช้ในอรรถทำบทให้เต็ม เหมือนคำว่า **สุ** ในประโยคทั้งหลาย มี
ประโยคอย่างนี้ว่า **อิทฺ ฺสุ เม สาริปฺพุตฺต มหาวิภฺวโกชนสุมิ โหติ.**

ในประโยคนี้มีเนื้อความเพียงนี้ว่า ก็เพราะพระโศดาบันนั้นละคือสละ
ธรรม ๓ ประการเสียได้ พร้อมด้วยทสฺสนสัมปทานนั้น เพื่อแสดงถึงธรรมที่
พระโศดาบันละได้แล้วในบัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

สฺกกายทฺธิญฺญิ วิจิจฺจิตฺตญจ

สีลพฺพตํ วาปี ยทฺตฺถิ กิณฺจิ

สํกกายทฺธิญฺญิ และวิจิจฺจนา หรือ

สีลพฺพตปรามาส อันใดอันหนึ่งมีอยู่ ดังนี้.

ในคานานั้นพึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

ทฺธิญฺญิ มีวัตถุ ๒๐ ในกายที่มีอยู่ 'ได้แก่' ในกายกล่าวคืออุปาทาน-
ขันธ ๕ ชื่อว่า **สํกกายทฺธิญฺญิ**. อีกอย่างหนึ่ง แม้ทฺธิญฺญิที่มีอยู่ในกาย ที่ชื่อว่า
สํกกายทฺธิญฺญิ อธิบายว่า ทฺธิญฺญิที่มีอยู่ในกาย มีประการดั่งข้าพเจ้ากล่าวแล้ว.
อีกอย่างหนึ่ง ที่ชื่อว่า **สํกกายทฺธิญฺญิ** ก็เพราะอรรถว่า เป็นทฺธิญฺญิในกายที่มีอยู่
นั่นเอง อธิบายว่า ทฺธิญฺญิที่เป็นไปอย่างนี้ว่า ตัวตนกล่าวคืออรูปขันธเป็นต้น
ในกายที่มีอยู่มีประการตามที่ข้าพเจ้ากล่าวแล้ว ชื่อว่า **สํกกายทฺธิญฺญิ**.

ก็ทัญญูทุกประการ เป็นอันพระโศดาบันนั้นละได้แล้ว ก็เพราะท่านละ สักกายทัญญูนั้นได้แล้วนั่นเอง ก็สักกายทัญญูนั้นเป็นมูลรากแห่งทัญญูทั้งปวง เหล่านั้น.

ปัญญา ท่านเรียกว่า จิกิจฺฉิต্ত์ คุณชาติเครื่องเยียวยา เพราะเข้าไป สงบพยาธิ (คือกิเลส) ทั้งปวง ปัญญาที่เป็นตัวเยียวยานั้น ไปปราศจาก คุณชาตินี้ หรือว่าคุณชาตินี้ ไปปราศจากปัญญาที่เป็นตัวเยียวยานั้น เพราะ เหตุนั้น คุณชาตินั้น จึงชื่อว่า วิจิกิจฺฉิต্ত์ (วิจิกิจฉนา) คำว่า วิจิกิจฺฉิต্ত์ นั้นเป็นชื่อแห่งความสงบในวัตถุ ๘ ประการ ตามที่ท่านกล่าวไว้โดยนัยว่า "ความสงบในพระศาสนา" ดังนี้ เป็นต้น ก็เพราะเหตุที่พระโศดาบันละความ สงบนั้นเสียได้ ความสงบทุกอย่างจึงเป็นอันท่านละได้แล้ว เพราะความสงบ นั้น เป็นมูลรากแห่งความสงบทั้งปวง.

ศีลหลายประการ มีศีลอย่างใด ศีลอย่างสุนัข เป็นต้น และวัตร มีวัตร ของโค และวัตรของสุนัข เป็นต้น ซึ่งมาแล้วในสูตรทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า "ความบริสุทธิ์ของสมณพราหมณ์ ภายนอกศาสนานี้ ย่อมมีด้วยศีล (เช่นศีล อย่างโค เป็นต้น) ความบริสุทธิ์ย่อมมีด้วยวัตร เช่นวัตรของโค เป็นต้น" ดังนี้. ท่านเรียกว่า ศีลพรต เพราะละศีลพรตนั้นเสียได้ ตบะที่ไม่ตายแม้ทั้งปวงมี นกคิยตบะ ตบะของคนเปลือย และมุนขิยตบะ ตบะของคนโล้น เป็นต้น ก็ เป็นอันพระโศดาบันละได้. เพราะว่าศีลพรตนั้นเป็นมูลรากแห่งศีลพรตทั้งปวง เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสไว้ในที่สุดแห่งคำทั้งปวง (ท้ายบาท- คาถา) ว่า ยทฺตฺถิ กิณฺณิ บัณฺฑิตฺตํ พึงทราบ ว่า ก็สักกายทัญญู ในคำว่า

สกุทายทิฏฐิ วิจิจฉิตตญจ สีสัพพตฺ วาปี นี้ อันพระโศดาบันละเอียดได้
ด้วยความถึงพร้อมแห่งการเห็นทุกข์ ละวิจิจฉินาเสียได้ ด้วยความถึงพร้อมแห่ง
การเห็นสมุทัย ละสีสัพพตปรามาเสียดเสียได้ ด้วยการเห็นพระนิพพานด้วยมรรค.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงแสดงการละกิเลส แห่งพระโศดาบันบุคคล
อย่างนี้แล้ว บัดนี้เมื่อจะทรงแสดงการละวิปากวัญ ในเมื่อกิเลสวัณฺณยังมีอยู่
จึงตรัสว่า จตฺตฺหปาเยหิ จ วิปฺปมฺมุคฺโต เป็นต้น.

ในพระคานานั้น นรค สัตว์เดรัจฉาน ปิตติวิสัยและอสุรกาย ชื่อว่า
อบาย ๔ อธิบายว่า ก็พระอริยบุคคล (โศดาบัน) นี้ แม้อุบัติอยู่ในภพ ๗
(๗ ชาติ) ก็พ้นแล้วจากอบายทั้ง ๔ เหล่านั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงถึงการที่พระโศดาบันนั้นละ
วิปากวัญได้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงถึงการละแม่กรรมวัณฺณอันเป็นมูลราก
ของวิปากวัญนี้ จึงตรัสว่า ฉ จาภิจานานิ อภพฺโพ กาคฺคฺ เป็นผู้ไม่ควร
เพื่อจะทำอภิฐาน ๖.

กรรมที่หยาบเข้าชื่อว่า อภิฐาน ก็พระโศดาบันนี้เป็นผู้ไม่ควรเพื่อจะ
ทำอภิฐานเหล่านั้น ก็อภิฐาน ๖ เหล่านี้ ผู้ศึกษาพึงทราบว่ กรรมคือ มาตุฆาต
ปีตุฆาต อรหันตฆาต โลหิตุปบาท สังฆเภท และการถือศาสดาอื่น ซึ่ง
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในคัมภีร์เอกนิบาต โดยนัยว่า ภิกษุทั้งหลาย
ก็ข้อที่บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ จะพึงฆ่ามารดา นี้ ไม่ใช่ฐานะ
ไม่ใช่โอกาส ดังนี้ เป็นต้น แม้ว่าพระอริยบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทิฏฐิ จะ
ไม่พึงฆ่า แม้มคคามคคฺแดงก็จริง แต่ถึงกระนั้น อภิฐาน ๖ เหล่านั้น พระผู้มี-

พระภาคเจ้าก็ตรัสไว้ เพื่อจะคิดเทียบความเป็นปฤชณ ด้วยว่าปฤชณย่อมกระทำ แม้ซึ่งอภิสฐานอันมีโทษมากอย่างนี้ เพราะตนยังไม่ถึงพร้อมด้วยทักขุณี แต่ผู้ถึงพร้อมด้วยทักขุณี ไม่ควรเพื่อจะทำอภิสฐานเหล่านั้น.

ก็อภัพ ศัพท์ ในบาทคาถาว่า จ อภิสฐานานิ อภัพโพ กาคู นี้ เป็นการแสดงถึงการไม่กระทำอภิสฐาน ๖ แม้ในระหว่างภพเป็นอรรค. จริงอยู่ แม้ในระหว่างภพ พระอริยบุคคลนี้ แม้ไม่ทราบว่าเป็นพระ-อริยสาวก ก็ย่อมไม่กระทำเวร ๕ มีการฆ่าสัตว์เป็นปกติเป็นต้น หรืออภิสฐาน ๖ เหล่านี้ พร้อมกับภพอื่น คือไม่กระทำฐานะ ๖ ซึ่งอาจารย์บางพวกกล่าวว่า อภิสฐาน ๖ ดังนี้ก็มี. ก็ในข้อนี้มีเรื่องเด็กหญิงชาวบ้านผู้เป็นอริยสาวิกา ซึ่งถือเอาปลาตายเป็นต้นเป็นตัวอย่าง.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสถึงคุณของพระอริยสาวก ผู้แม่อุบัติแล้วสิ้น ๗ ภพ ซึ่งเป็นสังฆรัตนะ ด้วยสามารถแห่งความเป็นผู้มีคุณพิเศษกว่าบุคคลทั้งหลาย ซึ่งยังละความยึดมั่นในภพไม่ได้เหล่านี้เรียบร้อยแล้ว บัดนี้ทรงอาศัยคุณข้อนั้นนั่นเอง จึงทรงประกอบสัจวาจาว่า อิทมปิ สงฺฆมรตน์ ปณฺธิตํ เอเตน สจฺเจน สุวตฺถิ โทศุ.

เนื้อความแห่งพระคาถานั้น ฟังทราบโดยนัยที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วในตอนต้นนั้นแล อาชญาแห่งคาถาแม่นี้อันอมนุษย์ในแสน โกลิจักรวาลรับแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นตรัสสัจจะอันเป็นสังฆาธิษฐาน (มีพระสงฆ์เป็นที่ตั้ง) แห่งพระอริยบุคคลผู้แม่เกิดแล้วสิ้น ๗ ภพ ด้วยอำนาจผู้มีคุณพิเศษกว่าบุคคลทั้งหลาย ที่ยังละความยึดมั่นในภพไม่ได้เหล่านี้เรียบร้อยแล้ว บัดนี้

เพื่อจะตรัสถึงบุคคลแม้ผู้ถึงพร้อมด้วยทัสสนะ แม้จะอยู่ด้วยความประมาท ด้วยคุณคือการไม่ปกปิดสิ่งที่ตนได้กระทำไปแล้วว่า พระโศดาบันผู้ถึงพร้อมด้วยทัสสนะ หาใช่เป็นผู้ไม่ควรเพื่อจะกระทำกิจฐาน ๖ อย่างเดียวไม่ แต่ท่านได้เคยทำแม้บาปเล็กน้อยไร ๆ แล้ว ก็ไม่ควรแม้เพื่อจะปกปิดบาปนั้น ดังนี้ จึงได้ทรงเริ่มว่า **กิลฺยาณี โส กมฺมํ กโรติ ปาปกํ พระอริยบุคคลนั้น** แม้จะทำบาปกรรมก็จริง ดังนี้เป็นต้น.

เนื้อความแห่งบาทพระคานานี้ ว่า พระอริยบุคคลนั้น ผู้ถึงพร้อมด้วย ทัสสนะ อาศัยความอยู่ด้วยความประมาท เพราะความหลงลืมสติบ้าง ถึงคว้น การล่วงละเมิดด้วยการจงใจที่เป็นโลกวัชระ ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายเอาว่า สาวกทั้งหลายของเราย่อมไม่ก้าวล่วงสิกขาบท ที่เราบัญญัติไว้เพื่อสาวกทั้งหลาย แม้เพราะเหตุแห่งชีวิต ดังนี้. ย่อมกระทำปาปกรรมอย่างอื่น มี กุฎิการสหาไสยา (คือการนอนในกุฎิเดียวกันกับอนุปสัมบันเกิน ๓ คืน หรือใน กุฎิเดียวกันกับมาตุคามแม่คืนเดียว) ด้วยกายหรือกระทำบาปกรรมมีการก้าวล่วง สิกขาบท ที่เป็นปทโสธัมมะ (การสอนธรรมแก่อนุปสัมบันโดยว่าพร้อมกัน) **อุตุตรีขุปลฺลยฺวจาจามฺมเทสนา** (การแสดงธรรมแก่มาตุคาม ซึ่งไม่มี ผู้ชายเป็นเพื่อนเกิน ๕-๖ คำ) การพูดเพื่อเชื้อ และการพูดส่อเสียดเป็นต้น ด้วยวาจา หรือว่าทำบาปกรรมมีการไม่พิจารณา แล้วใช้สอยเป็นต้น ในการ ยินดีเงินและทองเป็นต้น ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดโลภะ โทสะ และการใช้สอยจิวร เป็นต้น พระอริยบุคคลนั้น ไม่ควรเพื่อจะปกปิดกรรมนั้น พระอริยบุคคลนั้น รู้ว่า กรรมนี้เป็นสิ่งไม่ควร ตนไม่ควรกระทำ แม้จะปกปิดไว้ครู่เดียวแต่ก็

เปิดเผยเสียในศาสนา หรือในเพื่อนสพรหมจารีผู้รู้ ย่อมกระทำคืนเสียตามธรรม
ในขณะนั้นนั่นเอง หรือว่าสำรวมในสิ่งที่ควรสำรวมอย่างนี้ว่า เราจักไม่ทำอีก.

ถามว่า เพราะเหตุไร จึงไม่ควรกล่าวถึงทฎฐิบท.

ตอบว่า เพราะความที่บุคคลผู้มีธรรมคือพระนิพพานอันตนเห็นแล้ว
เป็นผู้ไม่ควรเพื่อจะปกปิดกรรมนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้ว อธิบายว่า
ความที่บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทัสสนะ ผู้มีบทยคือพระนิพพานอันตนเห็นแล้ว
กระทำบาปกรรมแม้ปานนั้น ไม่ควรเพื่อจะปกปิดกรรมนั้น.

ถามว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ อย่างไร ?

ตอบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย เด็กอ่อนยัง
เขว่นอนหงาย ไข่มือหรือเท้าถูกถ่านเพลิง ก็จะไม่พริ้วกลับได้เร็วพลัน ฉนใด
ภิกษุทั้งหลาย นี้เป็นธรรมชาติของบุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยทฎฐิก็ฉนนั่นเหมือนกัน
พระอรียบุคคลนั้นแม้จะต้องอาบัติก็จริง การออกจากอาบัติเห็นปานนั้นปรากฏ
อยู่ ถึงกระนั้นพระอรียบุคคลนั้นก็แสดงเปิดเผยทำให้แจ้งในพระศาสนา หรือ
ในเพื่อนสพรหมจารีผู้รู้ ครั้นแสดงเปิดเผยทำให้แจ้งแล้ว ก็สำรวมระวังต่อ
ไป ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงคุณของพระสังฆรัตนะ ผู้ถึงพร้อม
ด้วยทัสสนะ แม้อยู่ด้วยความประมาท ด้วยคุณคือการไม่ปกปิดกรรมที่ตนทำ
แล้ว อย่างนี้แล้ว บัดนี้ ทรงอาศัยคุณข้อนั้นนั่นเอง จึงทรงประกอบสัจจาว่า
อิทมปิ สงฺฆเ รตนํ ปณฺธิตํ เอเตน สจฺเจน สุวตฺถิ โหตุ.

เนื้อความแห่งพระคานานัน ผู้ศึกษาพึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วในตอนต้นนั่นเอง อาชญาแห่งคาถาแม้นี้ อันอมนุษย์ทั้งหลายในแสนโกฏิจักรวาลรับแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงสัจจะอันเป็นสังฆาธิษฐาน แห่งบุคคลทั้งหลายผู้นับเนื่องในพระสงฆ์ ด้วยการประกาศคุณนั้น ๆ อย่างนี้แล้ว บัดนี้ ทรงอาศัยแม่พระปริยัตติธรรม ที่พระองค์เมื่อทรงแสดงคุณของพระรัตนตรัยได้ทรงแสดงไว้ โดยสังเขปในที่นี้และโดยพิสดารในที่อื่น เมื่อจะกล่าวสัจจะอันเป็นพุทธาธิษฐาน มีพระพุทธเจ้าเป็นที่ตั้ง อาศัยปริยัตติธรรมแม้นั้น จึงทรงเริ่มอีกว่า **วนปุปฺพุมฺเพ ยถา ผุสฺสิตฺตฺตฺเค** เป็นต้น

พึงทราบวินิจฉัยในคานานัน ดังต่อไปนี้ :-

หม่อมไม้ทั้งหลาย ซึ่งตั้งอยู่แล้ว ก็ตั้งขึ้นแล้ว ด้วยการขึ้นหนาแน่นชื่อว่า **วน ป่า**.

พุ่มไม้ ซึ่งเจริญแล้วด้วยราก แก่น กระจี เปลือก กิ่งและใบทั้งหลายชื่อว่า **ปคฺคฺมโ พุ่มไม้**.

พุ่มไม้ในป่าชื่อว่า **วนปคฺคฺมโ** พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคำว่า **วนปคฺคฺมโ** นี้ (เป็นสัตตมวิภักติ) ว่า **วนปคฺคฺมเพ** ก็แม่เมื่อเป็นอย่างนี้ ใคร ๆ ก็อาจจะกล่าวได้ว่า **วนสนฺนโ** (ชฎแห่งป่า) ไพรสมน্থเหมือนอย่างคำทั้งหลายมีคำเป็นต้นว่า **อตุลฺลิตฺติ สวิตกฺกสฺวิจฺจาเร อตุลฺลิตฺติ อวิตกฺกอวจฺจามตฺเต สฺสฺเช พุทฺธเช ชีเว** ดังนี้.

คำว่า **ยถา** เป็นคำอุปมา ยอดของต้นไม้ขึ้นบานแล้ว เหตุนี้ต้นไม้ขึ้น ชื่อว่า **ผุสฺสิตฺตฺตฺเค** มียอดบานแล้ว อธิบายว่า มีดอกเกิดแล้ว ที่กิ่งน้อยกิ่งใหญ่ทุกกิ่ง.

คำว่า **มุสิตคุโค** นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกว่า **มุสิตคุเค** โดยนัยที่ข้าพเจ้ากล่าวแล้วในตอนต้นนั้นแล.

บาทพระคาถาว่า **คิมุหามมาเส ปรมสุมิ คิมุเห** ได้แก่ ในเดือนหนึ่ง บรรดาเดือนในฤดูร้อน ๔ เดือน ถ้าหากว่าจะกล่าวไว้ในเดือนใดเดือนหนึ่ง ก็ต้องอธิบายว่า ในเดือนจัตริมาส (เดือน ๔) อันเริ่มฤดูร้อนแรกจริงอยู่ เดือนจัตริมาสนั้น ท่านเรียกว่า **ปรมคิมุโ** (ฤดูร้อนเดือนแรก) และว่า **พาลวสนุโต** (ฤดูใบไม้เริ่มผลิ) บทต่อแต่นั้นเนื้อความปรากฏชัดแล้วทั้งนั้น.

ก็คำว่า **ปรมคิมุเห** นี้ ในคถานี มีการประมวลมาเป็นอรรถ กอไม้ซึ่งได้ปริยายนามว่า พุ่มไม้อ่อน ๆ ที่มีกิ่งยอดผลิบานสะพรั่ง ในป่าอันหนาแน่นด้วยต้นไม้ขนาดชนิด ในวสันตฤดูอ่อน ๆ ซึ่งชื่อว่าปฐมคิมุหะ จัดว่าเป็นป่าที่สวยงามอย่างยิ่งฉนั้นใด พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงปรีชัตริธรรมอันประเสริฐที่ให้ถึงพระนิพพาน โดยทรงแสดงหนทางให้ถึงพระนิพพาน หาใช่แสดงเพราะเหตุแห่งลาภ หรือเพราะเหตุแห่งสักการะเป็นต้นไม้ แต่พระองค์เป็นผู้มีพระทัยประกอบด้วยอุตสาหะ และเอ็นดูอย่างยิ่ง ได้ทรงแสดงด้วยพระมหากรุณาอย่างเดียว เพื่อประโยชน์สุขอย่างยิ่งแก่สัตว์ทั้งหลาย อุปมาฉนั้น เพราะความที่แห่งพระธรรมของพระองค์ เป็นธรรมที่มีสิริ คือ ความงามอย่างยิ่ง ด้วยดอกอันต่างด้วยประโยชน์นานัปกร มีขันธ อายตนะ เป็นต้น หรือมีสติปัญญาและสัมมัปธาน เป็นต้น หรือมีศีลขันธและสมาธิขันธ เป็นต้น ฉนั้นเหมือนกัน.

ก็ในคำว่า **ปรหม์** **หิตาย** นี้ เป็นอนุนาสิก (นิคคหิต ออกเสียงขึ้น
จมุก) พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ เพื่อสะดวกในการประพันธ์คาถา แต่เมื่อ
ความมีดังนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดง (ธรรมอันประเสริฐ) เพื่อพระ
นิพพานอันมีประโยชน์เกื้อกูลอย่างยิ่ง ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงพระปริยัติธรรมอันเช่นกับพุ่มไม้
ในป่าที่มียอดคือดอกบานสะพรั่งนี้เรียบร้อยแล้ว บัดนี้ทรงอาศัยคุณข้อนั้นนั่นเอง
ทรงประกอบสัจจาจาเป็นพุทธานุชาตฐานว่า **อิทมปิ พุทฺเธ รตนํ ปณฺธิตํ**
เอเตน สจฺเจน สุวตฺถิ โหตุ.

เนื้อความแห่งพระคาถานั้น ฟังทราบโดยนัยที่กล่าวไว้แล้วในตอนต้น
แต่ก็ฟังประกอบบทย่อยอย่างเดียว อย่างนี้ว่า พุทธรัตนะกล่าวคือ พระปริยัติ-
ธรรม มีประการตามที่กล่าวแล้วเมื่อนั้น เป็นรัตนอันประณีต อาชญาแห่ง
คาถาเมื่อนี้ อันอมนุษย์ทั้งหลายในแสนโกฏิจักรวาลรับแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นตรัสเสร็จจะเป็นพุทธานุชาตฐานด้วยอำนาจพระ
ปริยัติธรรมอย่างนี้แล้ว บัดนี้เพื่อจะตรัสด้วยโลกุตระธรรมจึงทรงเริ่มว่า **วโร**
วรญฺญู วโร วราหโร ดังนี้ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วโร** ความว่า ผู้อันชนทั้งหลาย
ผู้มีอริมุตติอันประณีต ปรารภมาแล้วว่า โอ ! หนอ แม้พวกเราฟังเป็นเช่นนี้
อีกอย่างหนึ่ง ที่ชื่อว่า **วโร ประเสริฐ** เพราะประกอบด้วยคุณที่ประเสริฐ
อธิบายว่า เป็นผู้สูงสุด คือประเสริฐที่สุด.

บทว่า วรณฺญ ได้แก่รู้พระนิพพาน จริงอยู่ พระนิพพาน ชื่อว่า
ประเสริฐ เพราะอรรถว่าสูงสุดกว่าธรรมทั้งปวง ก็พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระ-
องค์นี้ทรงทราบพระนิพพานนั้นด้วยพระองค์เอง ที่ควงแห่งคันโพธิ.

บทว่า วรโท ความว่า ทรงประทานพระธรรมอันประเสริฐ อันเป็น
ส่วนแห่งธรรมเครื่องแทงตลอด หรืออันเป็นส่วนแห่งวาสนาแก่ภิกษุทั้งหลาย
มีพระปัญญาวิสัย ภัททวิสัย และชฎิลทั้งหลายเป็นต้น และแก่เทวดาและ
มนุษย์ทั้งหลายเหล่านี้.

บทว่า วราหโร ความว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ชาวโลกเรียกกันว่า
ผู้นำมาซึ่งสิ่งอันประเสริฐ เพราะพระองค์นำมรรคอันประเสริฐมา จริงอยู่พระ
ผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น บำเพ็ญบารมี ๓๐ ถ้วน จำเดิมแต่พระพุทธเจ้า
พระนามว่า ทีปังกร ทรงนำมาซึ่งมรรคอันประเสริฐอันเป็นของเก่าซึ่งพระสัม-
มาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายในปางก่อน ทรงดำเนินไปแล้ว เพราะเหตุนี้ชาวโลก
จึงเรียก (พระผู้มีพระภาคเจ้า) ว่า วราหโร ผู้นำมาซึ่งมรรคอันประเสริฐ.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นชื่อว่าผู้ประเสริฐ เพราะได้เฉพาะ
ซึ่งสัพพัญญุตญาณ ชื่อว่า ทรงทราบสิ่งอันประเสริฐ เพราะกระทำให้แจ้งซึ่ง
พระนิพพาน ชื่อว่า ประทานสิ่งอันประเสริฐ เพราะทรงประทานสุขอันเกิดจาก
วิมุตติ แก่สัตว์ทั้งหลาย ชื่อว่า ทรงนำมาซึ่งสิ่งอันประเสริฐ เพราะนำข้อปฏิบัติ
อันสูงสุดมาให้ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นชื่อว่า อนุตฺตโร เพราะไม่มี
ใครที่จะยิ่งกว่า(พระองค์) ด้วยโลกุตระคุณทั้งหลายเหล่านี้.

อีกนัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ชื่อว่า ประเสริฐ เพราะทำให้
บริบูรณ์ในอุปสมาสีฐาน ชื่อว่า ทรงรู้สิ่งที่ประเสริฐ เพราะทำให้บริบูรณ์ใน-

ปัญญาธิชญาณ ชื่อว่า ทรงประทานสิ่งที่ประเสริฐ เพราะทำให้บริบูรณ์ในจาคา-
ธิชญาณ. ชื่อว่า ทรงนำสิ่งที่ประเสริฐมาให้ เพราะทำให้บริบูรณ์ในสัจจาธิชญาณ
ชื่อว่า ผู้ทรงนำมาซึ่งมคคัสจะอันประเสริฐ.

อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ชื่อว่า ประเสริฐ เพราะ
เป็นที่ตั้งแห่งบุญ ชื่อว่า ทรงรู้สิ่งอันประเสริฐ เพราะเป็นที่ตั้งแห่งปัญญา ชื่อ
ว่า ทรงประทานสิ่งอันประเสริฐ เพราะทรงประทานอุบายนั้น ๆ แก่ชนทั้งหลาย
ผู้ต้องการความเป็นพุทธะ ชื่อว่า ทรงนำมาซึ่งสิ่งอันประเสริฐ เพราะทรงนำมา
ซึ่งอุบายนั้น ๆ แก่ชนทั้งหลายผู้ต้องการเป็นพระปัจเจกพุทธะ ชื่อว่า เป็นผู้
ประเสริฐ เพราะไม่มีใครจะเสมอเหมือนในคุณนั้น ๆ หรือว่าเพราะพระองค์
เป็นผู้ไม่มีอาจารย์ หรือเพราะพระองค์เป็นอาจารย์ของชนเหล่าอื่น ชื่อว่า ได้ทรง
แสดงพระธรรมอันประเสริฐ เพราะทรงแสดงพระธรรมอันประเสริฐ อันประกอบ
ด้วยคุณ มีความเป็นสวากขาตธรรมเป็นต้น เพื่อคุณนั้น ๆ แก่ชนทั้งหลาย
ผู้ต้องการเป็นสาวก คำที่เหลือมีนัยอันซ้ำพเจ้ากล่าวแล้วนั้นแหละ ดังนี้แล.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสคุณของพระองค์ด้วยโลกุตตรธรรม ๕
อย่าง อย่างนี้แล้ว บัดนี้ทรงอาศัยพระคุณข้อนั้นเอง จึงทรงประกอบสัจวาจา
อันเป็นพุทธาธิชญาณว่า **อิทฺมปิ พุทฺธ รตนํ ปณฺธิตํ เอเตน สจฺเจน
สุวตฺถิ โหตุ.**

เนื้อความแห่งพระคานันั้น อันผู้ศึกษาพึงทราบโดยนัยอันซ้ำพเจ้า
กล่าวไว้ในตอนต้นนั้นแล แต่ในที่นี้พึงทราบโยชนาอย่างนี้อย่างเดียวว่า พระ
ผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นี้ ได้ทรงทราบโลกุตตรธรรมอันประเสริฐใด ได้ทรง

ประธานโลกุตตรธรรม ๕ อันประเสริฐใด ได้ทรงนำมา ซึ่งโลกุตตรธรรม ๕
อันประเสริฐใด และได้ทรงแสดงโลกุตตรธรรม ๕ อันประเสริฐใด พุทธรัตนะ
แม้ นี้ เป็นรัตนะอันประณีต ดังนี้ อาชญาแห่งคาถาแม้ นี้ อันอมนุษย์ทั้งหลาย
ในแสนโกฏิจักรวาลรับแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงอาศัยพระปริยัติธรรมและโลกุตตรธรรม
ตรัสสั่งจะอันเป็นพุทธานุชาตด้วย ๒ พระคาถาอย่างนี้แล้ว บัดนี้ทรงอาศัย
คุณคือการบรรลุนุपाภิเสสนิพพานแห่งท่านทั้งหลายผู้ได้ฟังพระปริยัติธรรม
นั้นแล้ว และได้ปฏิบัติตามกระแสแห่งธรรมที่ได้ฟังมาแล้ว ก็ได้บรรลุลอกุตตร-
ธรรม ๕ ประการ เพื่อจะตรัสสั่งจาวาอันเป็นสังฆาธิษฐานอีก จึงทรงเริ่มว่า
จีณฺ ปรุณฺ นวฺ นตฺถิ สมฺภวฺ .

ในบรรดาบทเหล่านั้น บทว่า จีณฺ ได้แก่ สิ้นรอบแล้ว หรือตัด
ได้เด็ดขาดแล้ว

บทว่า ปรุณฺ ได้แก่ เก่า

บทว่า นวฺ ได้แก่ ซึ่งเป็นอยู่ในปัจจุบัน

บทว่า นตฺถิสมฺภวฺ ได้แก่ ความปรากฏว่าไม่มีอยู่.

บทว่า วิรตฺตจิตฺตา ได้แก่ เป็นผู้มีจิตปราศจากราคะ.

สองบทว่า อายติเก ภวสุมี ได้แก่ ในอนาคตกาล คือในภพใหม่.

บทว่า เต ความว่า ท่านเหล่าใดมีกรรมเก่าสิ้นแล้ว กรรมใหม่ก็
ไม่มี และท่านเหล่าใด มีจิตปราศจากราคะในภพต่อไป ท่านเหล่านั้น ชื่อว่า
ภิกษุจีณาสพ.

บทว่า **จิณพีชา** ได้แก่ มีพีชตัดขาดแล้ว.

บทว่า **อวิรูปุหิณฺฐา** คือ เว้นจากความพอใจที่เจริญขึ้น.

บทว่า **นิพฺพนฺติ** ได้แก่ ย่อมดับ.

บทว่า **ธีรา** ได้แก่ ผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญา.

สองบทว่า **ยถามฺปทีโป** ได้แก่ เปรียบเหมือนประทีปนี้.

มีคำถามว่า ท่านอธิบายไว้อย่างไร ? ตอบว่า ท่านอธิบายไว้ว่า กรรมใดซึ่งเป็นกรรมเก่า ได้แก่เป็นกรรมในอดีต แม้ซึ่งเกิดแก่สัตว์ทั้งหลาย แล้วดับไป ชื่อว่าผลไม่สิ้นแล้วนั่นเอง เพราะสามารถจะนำไปปฏิสนธิมา เหตุที่ยังละยางเหนียวคือตัดหาไม่ได้ กรรมเก่านั้นของสัตว์เหล่าใด ชื่อว่า สิ้นแล้ว เพราะไม่สามารถจะให้วิบากต่อไปได้ เนื่องจากยางเหนียวคือตัดหาได้เหือดแห้งไป ด้วยอรรถมรรคญาณ เปรียบประดุกพีชที่ไฟไหม้แล้วจะนั้น และกรรมอันใดของสัตว์เหล่านั้น ซึ่งเป็นไปอยู่ในปัจจุบัน ด้วยสามารถแห่งการบูชา พระพุทธเจ้าเป็นต้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกว่า กรรมใหม่ ก็กรรมใหม่นั้นของชนเหล่าใด ชื่อว่า ไม่มีสมภพ เพราะไม่สามารถจะให้ผลต่อไปได้ เพราะประหามตัดหาแล้วนั้นแหละ เปรียบประดุกดอกไม้ที่หลุดจากขั้วแล้วจะนั้น และชนทั้งหลายเหล่าใด ชื่อว่า คลายกำหนดในภพต่อไปได้แล้ว เพราะละเสียได้ซึ่งตัดหานั่นเอง ชนทั้งหลายเหล่านั้น ชื่อว่าเป็นภิกษุจีณาสพ ชื่อว่า มีพีชสิ้นแล้ว เพราะสิ้นปฏิสนธิวิญญานซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในคานานี้ว่า **กมฺมํ เขตฺตํ วิญฺญาณํ พีชํ** กรรมเป็นเนื้อหา วิญญาน เป็นพีช° ดังนี้

๑. อัง. ติก ๒๐/ ข้อ ๕๑๗.

เป็นต้น เพราะความสิ้นกรรมนั่นเอง. แม้ความพอใจด้วยอำนาจตัณหา กล่าวคือตัณหาในภพใหม่ซึ่งเจริญขึ้นเมื่ออันใด ได้มีแล้วในกาลก่อน เพราะตัณหาที่เจริญขึ้นเมื่อนั้นอันตนละเสียได้ ด้วยการละสมุทัยนั่นเอง พระอริยบุคคลเหล่านั้น จึงชื่อว่า เป็นผู้มีความพอใจอันไม่เจริญขึ้น เพราะไม่มีสมภพ (ความเกิด) ในเวลาจุติ เหมือนในกาลก่อน จึงชื่อว่าเป็นนักปราชญ์ เพราะถึงพร้อมด้วยปัญญา ย่อมดับเสียได้ เพราะความดับแห่งวิญญานดวงสุดท้าย เหมือนดวงประทีปนี้ที่ดับไปจะนั้น ได้แก่ ย่อมล่วงบัพพัญญุตีมียาทืออย่างนี้ว่า เป็นรูปหรือเป็นอรูปรูปอีก.

เล่ากันมาว่า ในสมัยนั้นในบรรดาดวงประทีปทั้งหลายที่เขาจุดไว้ เพื่อบูชาเทวดาประจำพระนคร ดวงประทีปดวงหนึ่งดับไป พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงแสดงถึงดวงประทีปที่ดับไปนั้นจึงตรัสว่า ยถามุขีไปเหมือนดวงประทีปนี้ที่ดับไป.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสถึงคุณแห่งการบรรลุ อนุปาทิสถ-
นิพพาน ของพระอริยบุคคลทั้งหลาย ผู้ได้สดับพระปริยัติธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ด้วยพระคาถา ๒ คาถาแรกนั้น แล้วปฏิบัติตามกระแสแห่งธรรมที่ตนได้ฟังมาแล้วนั้นแล ได้บรรลุโลกุตตรธรรมทั้ง ๕ ประการ อย่างนี้แล้ว บัดนี้ทรงอาศัยคุณชื่อนั้นนั่นเอง เพื่อจะทรงประกอบสัจจาจา เป็นสังฆา-
ริยฐาน จึงตรัสเทศนาว่า อิทมุปี สจฺเจม รตนํ ปณฺธิตํ เอเตน สจฺเจน
สุวตฺถิ โหตุ.

เนื้อความแห่งพระคาถานั้น ฟังทราบโดยนัยอันข้าพเจ้า กล่าวแล้วในตอนต้น แต่ที่ฟังทราบวาจาประกอบความอย่างนี้อย่างเดี๋ยวนั้นว่า สังฆรัตนะ

กล่าวคือพระนิพพานของภิกษุจีณาสพทั้งหลาย โดยประการตามที่เรากล่าวไว้
แล้วแม้นี้เป็นรัตนะอันประณีต อาชญาแห่งคาถาเมื่อนี้ อันอมมนุษย์ทั้งหลาย
ในแสนโกฏิจักรวาลรับแล้ว.

ในที่สุดแห่งพระเทศนา ความสวัสดีได้มีแก่ราชสกุลแล้ว อุบัติหะ
ทั้งปวงสงบแล้ว สัตว์ ๘๔,๐๐๐ ได้บรรลุนิพพาน.

ครั้งนั้น ท้าวสักกะจอมเทพทรงดำริว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอาศัย
คุณพระรัตนตรัยประกอบสัจวาจา ทำความสวัสดีแก่ชาวพระนครแล้ว แม้
เราเองก็จะพึงอาศัยคุณพระรัตนตรัย กล่าวบางสิ่งบางอย่าง เพื่อความสวัสดีแก่
ชาวพระนคร จึงได้ตรัส ๓ คาถาสุดท้ายว่า

ยานีธ ภูตานิ สภาคทานิ

ภุมมานิ วา ยานิ ว อุนตลิกเข

ตถาคตํ เทวมนุสสุปฺปชิตํ

พุทฺธํ นมสฺสาม สฺวตฺถิ โหตุ ดังนี้ เป็นต้น.

พึงทราบวินิจฉัย ในพระคาถาทั้ง ๓ นั้น ดังต่อไปนี้ :-

เพราะเหตุที่พระพุทธเจ้า ได้รับขนานนามว่า พระตถาคต ก็เพราะ
พระองค์ทรงถึงประโยชน์เหมือนอย่างบุคคลทั้งหลายผู้ชวนชวาย เพื่อประโยชน์
สุขแก่ชาวโลกจะพึงถึง เพราะพระองค์เสด็จไปโดยประการที่ชาวโลกผู้ชวนชวาย
เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่โลกเหล่านี้จะพึงไป เพราะพระองค์ทรงทราบถึงสิ่งที่
ชาวโลกผู้ชวนชวาย เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่โลกเหล่านี้จะพึงทราบ เพราะ
พระองค์ทรงรู้โดยประการที่ชนเหล่านี้จะพึงรู้และเพราะพระองค์เสด็จไปอย่างนี้

และเพราะพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นอันเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายบูชากันเหลือเกิน ด้วยวัตถุมีดอกไม้และของหอมเป็นต้น ซึ่งเกิดในภายนอก (ตน) และด้วยการปฏิบัติมีการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมเป็นต้น ซึ่งเกิดในตน เพราะฉะนั้น ท้าวสักกะจอมเทพ จึงได้ทรงรวบรวมเทวบริษัทั้งหมด พร้อมกับพระองค์ ตรัสว่า

ตถาคต เทวมनुสสุปฐิตํ

พุทฺธํ นมสฺสาม สฺวตฺถิ โหตุ.

ข้าพเจ้าทั้งหลายขอนมัสการพระ-

พุทธเจ้า ผู้ไปแล้วอย่างนั้น ผู้อันเทวดา

และมนุษย์บูชาแล้ว ขอความสวัสดิจึงมีแก่

สัตว์เหล่านั้น ดังนี้.

ก็เพราะในฝ่ายพระธรรม มรรคธรรมอันบุคคลจะพึงถึงได้ด้วยกำลัง แห่งสมณะและวิปัสสนาทั้งคู่ ฉันได นิพพานธรรมอันพระอริยบุคคลผู้ตัตถธรรม อันเป็นฝ่ายกิเลส ก็ถึงได้ฉันนั้น พระธรรมอันบุคคลถึงแล้วคือแทงตลอดแล้ว ด้วยปัญญา ฉันได นิพพานธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นต้นทรงบรรลุแล้ว ย่อมสำเร็จได้ ก็เพราะกำจัดทุกข์ทั้งปวงได้ ฉันนั้น เพราะฉะนั้น บัณฑิตจึง เรียกว่า ตถาคต พระธรรมที่บุคคลถึงแล้วอย่างนั้น.

อนึ่ง เพราะเหตุที่แม้พระสงฆ์ ท่านก็เรียกว่า ตถาคต ผู้ถึง เหมือนกัน เพราะท่านถึงความ เป็นพระสงฆ์ได้ด้วยมรรคนั้น ๆ เหมือนกับ บุคคลผู้ปฏิบัติเป็นประโยชน์แก่ตนจะพึงถึง เพราะฉะนั้น ท้าวสักกะจึงตรัส

แม้ใน ๒ คาถาที่เหลือว่า ข้าพเจ้าทั้งหลายจะนมัสการพระธรรมอันไปแล้วอย่างนั้น ขอความสวัสดิจึงมีแก่สัตว์ทั้งหลาย, ข้าพเจ้าทั้งหลายจะนมัสการพระสงฆ์ ผู้ไปแล้วอย่างนั้นขอความสวัสดิจึงมีแก่สัตว์ทั้งหลาย ดังนี้. คำที่เหลือมีนัยอันข้าพเจ้ากล่าวแล้วนั้นแหละ ดังนี้แล.

ท้าวสักกะจอมเทพ ครั้นตรัส ๓ คาถานี้ อย่างนี้แล้ว ทรงกระทำประทักษิณพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วได้เสด็จไปยังเทพนคร พร้อมด้วยเทพบริษัถ์ ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงรัตนสูตรนั้นนั้นแล แม้ในวันที่สอง สัตว์ ๘๔,๐๐๐ ก็ได้บรรลุธรรมอีก. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอยู่อย่างนี้จนถึงวันที่ ๗. การบรรลุธรรมก็ได้มีแก่สัตว์ ๘๔,๐๐๐ ทุก ๆ วัน เหมือนอย่างนั้นนั้นเทียว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประทับอยู่ในเมืองเวสาลีเป็นเวลาครึ่งเดือนแล้วทรงประกาศว่า เราจักไปเมืองราชคฤห์ ต่อจากนั้นพระราชาทั้งหลายก็ได้ นำเสด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าไปยังฝั่งแม่น้ำคงคา ด้วยใช้เวลา ๓ วันอีกพร้อมด้วยเครื่องสักการะที่จัดถวายเป็นสองเท่า (ของพระเจ้าพิมพิสาร) นาคราชทั้งหลายบังเกิดในแม่น้ำคงคาคิดกันว่า พวกมนุษย์กระทำสักการะแด่พระตถาคตเจ้า พวกเราจักไม่ทำอะไรกันหรือ นาคราชทั้งหลายจึงได้เณรมิตรเรือทั้งหลาย ซึ่งสำเร็จด้วย ทอง เงิน และแก้วมณี ให้ปูลาดบัลลังก์ทั้งหลายที่สำเร็จด้วย ทอง เงิน และแก้วมณีเหมือนกัน ได้กระหน่ำให้ดารคายไปด้วยดอกปทุม ๕ สี แล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ากราบทูลว่า ขอพระองค์จงอนุเคราะห์ข้าพระองค์ทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับนิมนต์แล้ว ครั้นทรงรับนิมนต์

แล้ว ก็เสด็จลงเรือรัตนะ ภิกษุ ๕๐๐ รูปก็ลงเรือของตน ๆ นาคราชทั้งหลาย ได้ยินมีพระผู้มีพระภาคเจ้ากับภิกษุสงฆ์ให้เสด็จเข้าไปสู่นาคพิภพ.

ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมแก่นาคบริษัทตลอดคืน ทั้งสิ้น ณ นาคพิภพนั้น ในวันที่สอง นาคราชทั้งหลายได้ถวายมหาทานด้วย ขาเหนียวและโภชนียะอันเป็นทิพย์ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุโมทนาแล้วเสด็จ ออกจากนาคพิภพ. ภูมัญญูทเวาคิดว่า พวกมนุษย์ทั้งหลายและนาคทั้งหลาย ย่อมกระทำสักการะแก่พระตถาคต พวกเราก็กไม่ทำอะไรกันหรือ ดังนี้แล้ว จึงได้ยกฉัตรซ้อนฉัตร ขึ้นที่ป่า พุ่มไม้ ต้นไม้ และภูเขาเป็นต้น โดยอุบายนี้ นั้นเอง มหาสักการะอันพิเศษบังเกิดขึ้นแล้วตราบถึงภพของอกนิษฐพรหม แม้พระเจ้าพิมพิสารก็ได้ทรงทำสักการะเป็นทวีคูณ กว่าสักการะที่เจ้าลิจฉวี ทั้งหลายกระทำ ในกาลที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมา พระองค์ได้นำเสด็จ พระผู้มีพระภาคเจ้าไปยังกรุงราชคฤห์โดยใช้เวลา ๕ วัน โดยนัยที่กล่าวแล้วในตอนก่อนนั้นแล.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จถึงกรุงราชคฤห์โดยลำดับ ภิกษุทั้งหลาย ที่ประชุมกัน ณ โรงกลม ภายหลังภัต เกิดการสนทนากันในระหว่างดังนี้ว่า "โอ! อานุภาพของพระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า ภูมิภาค ๘ โยชน์จากฝั่งนี้และ ฝั่งโน้นแห่งแม่น้ำคงคาอันพระราชอาณาและมหาชนกระทำภาคพื้นที่เป็นที่ลุ่มและ ที่ดอนให้เสมอกัน เกลี่ยด้วยทรายแล้วลาดด้วยดอกไม้ น้ำในแม่น้ำคงคา ประมาณ ๑ โยชน์ ก็คายนไปด้วยดอกปทุมมณานาพรรณ เทวดาทั้งหลาย ยกฉัตรซ้อนฉัตรขึ้นถึงชั้นอกนิษฐภพทีเดียว เจาจง (อุทิส) พระพุทธองค์" ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบความเป็นไปนั้น เสด็จออกจากพระคันธกุฎี ไปยังโรงกลม (หอประชุม) ด้วยปาฏิหาริย์ที่เหมาะสมในขณะนั้น ประทับนั่งบนบรรพตอาสน์ที่เขาปูลาดไว้แล้ว ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งประทับนั่งแล้วแลได้ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ท่านทั้งหลายนั่งประชุมกันด้วยเรื่องอะไร. ภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องทั้งปวงให้ทรงทราบ. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระดำรัสที่ว่า ภิกษุทั้งหลาย การบูชาพิเศษนี้หาได้เกิดขึ้นด้วยพุทธานุภาพของเราไม่ หาได้เกิดขึ้นด้วยอานุภาพของนาค เทพ และพรหมไม่ โดยที่แท้แล การบูชาพิเศษนี้ เกิดขึ้นแล้วด้วยอานุภาพแห่งการบริจาคมีประมาณน้อย. ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์ไม่ทราบการบริจาคอันมีประมาณน้อยนั้น ข้าพระองค์ทั้งหลายขอพระวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงตรัสบอกแก่ข้าพระองค์ทั้งหลาย โดยประการที่ข้าพระองค์ทั้งหลายจะฟังทราบเรื่องนั้นได้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว ได้มีพราหมณ์คนหนึ่งชื่อว่า สังขะ ในเมืองตักกสิลา มาณพชื่อว่า สุติมะ ที่เป็นบุตรของพราหมณ์นั้น มีอายุราว ๑๖ ปี วันหนึ่งได้เข้าไปหาบิดา ไหว้แล้วยืนอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง. บิดาพูดกับบุตรนั้นว่า พ่อสุติมะ อะไรกัน. บุตรนั้นพูดว่า คุณพ่อครับ ผมต้องการจะไปศึกษาศิลปวิชาที่เมืองพาราณสี.

บิดาพูดว่า " ลูกสุติมะ ถ้าอย่างนั้น (เจ้าจงไปเถิด) เพื่อนของพ่อ เป็นพราหมณ์ชื่อ โนน เจ้าไปยังสำนักของพราหมณ์นั้นแล้ว จงเรียนวิชาเถิด" ดังนี้ แล้วมอบทรัพย์ให้พันกหาปณะ สุติมะมาณพนั้นรับทรัพย์ ๑ พันกหาปณะ

นั้นแล้ว ไหว้อาลามารดาบิดา ไปสู่เมืองพาราณสีโดยลำดับ เข้าไปหาอาจารย์ ด้วยวิธีประกอบด้วยมารยาทเรียบร้อย ไหว้แล้ว แนะนำตน อาจารย์ทราบ ว่า เด็กหนุ่มนี้เป็นบุตรเพื่อนของเรา จึงรับมาณพ (นั้น) แล้วได้กระทำการ ต้อนรับทุกอย่าง.

มาณพนั้นบรรเทาความเมื่อยล้าจากการเดินทางไกล (พักผ่อน) แล้ว ได้มอบทรัพย์ ๑ พันกหาปณะนั้นไว้ที่ใกล้เท้าอาจารย์ ขอโอกาสเรียนศิลปวิทยา อาจารย์ให้โอกาสแล้วก็ให้ศึกษา มาณพนั้นเรียนได้ไวด้วย เรียนได้มากด้วย และจดจำสิ่งที่เรียนไว้แล้ว ๆ ไม่ลืม เหมือนน้ำมันที่ใส่ไว้ในภาชนะทองจะนั้น ได้เรียนศิลปวิทยา ซึ่งคนทั่วไปใช้เวลาเรียน ๑๒ ปี (โดยใช้เวลาเรียน) เพียง ๒-๓ เดือนเท่านั้น เขาเมื่อจะกระทำการสาธยาย ย่อมเห็นเบื้องต้น และ ท่ามกลางของศิลปะนั้นได้ แต่ไม่เห็นที่สุด. ครั้งนั้นเขาจึงเข้าไปหาอาจารย์ แล้วเรียนว่า กระผมย่อมเห็นเบื้องต้นและท่ามกลางเท่านั้นของศิลปะนั้น แต่ ไม่เห็นที่สุด. อาจารย์กล่าวว่า คุณก่อนพ่อ แม้เราเองก็ไม่เห็นเหมือนกัน. มาณพจึงเรียนถามว่า ข้าแต่ท่านอาจารย์ เมื่อเป็นเช่นนั้น ใครเล่าย่อมทราบ ที่สุดแห่งศิลปะนี้ได้. อาจารย์ตอบว่า คุณก่อนพ่อ ที่ป่าอิสิปตนะมีฤาษีทั้งหลาย อยู่ ฤาษีเหล่านั้นพึงทราบได้. มาณพกล่าวว่า ท่านอาจารย์กระผมเข้าไปหา ฤาษีเหล่านั้นแล้วจักได้ถาม. อาจารย์ตอบว่า เจ้าจงถามตามสบายเถิดพ่อ. มาณพนั้นไปยังป่าอิสิปตนะ เข้าไปหาพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายแล้ว เรียนถามว่า ท่านทั้งหลายทราบเบื้องต้น ท่ามกลางและที่สุด (ของศิลปะ) หรือ. พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายตอบว่า คุณก่อนอาวุโส ไซ้แล้ว พวกเราทราบ.

มาณพเรียนว่า ท่านทั้งหลายจะให้กระผมศึกษาบ้างได้ไหม พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายตอบว่า อาวุโส ถ้าอย่างนั้นเจ้าจงบวช (เสียก่อน) ด้วยว่าผู้ที่ไม่บวชไม่อาจศึกษาได้. มาณพเรียนว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ดิละ ท่านทั้งหลายจงให้กระผมบวช ท่านทั้งหลายกระทำการที่ท่านทั้งหลายปรารถนาแล้ว จงให้กระผมทราบที่สุดแห่งศิลปะเถิด.

พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้นให้มาณพนั้นบวชแล้ว ก็ไม่สามารถที่จะสั่งสอน ในกัมมัญฐานได้ พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้น ให้ศึกษาอภิสมจาริกวัตร โดยนัยเป็นต้นว่า ท่านพึงนั่งอย่างนี้ ท่านพึงห่มอย่างนี้ ก็สุสมิะนั้น ศึกษาอยู่ที่ป่าอิสิปตนะนั้น ได้บรรลุปัจเจกโพธิญาณโดยไม่นานเลย เพราะ (ความที่ตน) สมบูรณ์ด้วยอุปนิสัย ท่านจึงได้ปรากฏในเมืองพาราณสีทั้งสิ้นว่า พระปัจเจกพุทธเจ้าสุสมิะเกิดขึ้นแล้ว ท่านถึงความเลิศด้วยลาภ เลิศด้วยศมีบริวารพร้อมพร้อม พระปัจเจกพุทธเจ้าสุสมิะนั้น ไม่นานเลยก็ปรินิพพาน เพราะท่านได้ทำกรรมที่เป็นเหตุให้มีอายุยืนยาวไว้. พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย และหมู่มหาชนกระทำซึ่งสรีริกกิจของพระปัจเจกพุทธเจ้าสุสมิะนั้น ถือเอาแล้ว ซึ่งพระธาตุทั้งหลายให้ประดิษฐานไว้ในพระสถูปที่ระตูพระนคร.

ครั้งนั้นแล สังขพราหมณ์คิดว่า บุตรของเราไปนานแล้ว และเราก็ไม่ทราบความเป็นไปของบุตรนั้น ดังนี้. ต้องการที่จะพบบุตร จึงออกจากเมืองคักกสิลา ไปถึงเมืองพาราณสีโดยลำดับ เห็นหมู่มหาชนประชุมกันอยู่ จึงดำริว่า ในบรรดาหมู่ชนเป็นอันมาก คงจะมีใครสักคนหนึ่งทราบความเป็นไปแห่งบุตรของเราบ้างเป็นแน่ ดังนี้แล้ว จึงเข้าไปในที่นั้นถามว่า เด็กหนุ่มชื่อว่าสุสมิะมาในที่นี้มีอยู่ พวกท่านทราบความเป็นไปของเขาบ้างแหละหรือ

มหาชนตอบว่า ไซ้แล้วพราหมณ์ เราทั้งหลายทราบอยู่ สุติมะมาณพเป็นผู้จบ
ไตรเพทในสำนักของพราหมณ์ในนครนี้. บวชในสำนักของพระปัจเจกพุทธเจ้า
ทั้งหลาย แล้วสำเร็จเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วด้วยอนุปาทิสเส-
นิพพานธาตุ สตูปองค์นี้ มหาชนให้สร้างประดิษฐานไว้เพื่อสุติมะปัจเจกพุทธ-
เจ้าพระองค์นั้น.

สังขพราหมณ์นั้นใช้มือทูปแผ่นดินร้องไห้คร่ำครวญ ไปยังลานเจดีย์
นั้น ถอนหญ้าทั้งหลายขึ้นแล้ว ใช้ผ้าห่ม (ห่อ) ขนทรายมา แล้วเกลี่ยลงที่
ลานพระเจดีย์ของพระปัจเจกพุทธเจ้า ประพรมด้วยน้ำ จากคณโฑ (ถังจัน)
กระทำบูชาด้วยดอกไม้ป่าทั้งหลาย ใช้ผ้าห่มยกทำเป็นธงปลุกขึ้น ผู้กรมของตน
ไว้เบื้องบนสตูป แล้วหลีกไป.

ครั้งพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนำอดีตนิทานมาอย่างนี้แล้วเมื่อทรงสืบต่อ
อนุสนธิชาดกนั้น ให้เชื่อมกับเหตุการณ์ในปัจจุบัน จึงตรัสธรรมกถาแก่ภิกษุ
ทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายไม่พินิจเห็นข้อนั้นอย่างนี้ว่า คนอื่น
จะพินิจได้แล สังขพราหมณ์ได้มีแล้วในสมัยนั้นแน่แท้ เราเองได้เป็นสังข-
พราหมณ์โดยสมัยนั้น เราได้ถอนหญ้าที่ลานพระเจดีย์ของพระปัจเจกพุทธเจ้า
ชื่อว่าสุติมะ ด้วยผลที่ไหลออกแห่งกรรมของเรานั้น ขนทั้งหลายได้กระทำ
หนทางประมาณ ๘ โยชน์ ให้ปราศจากตอและหนาม แล้วกระทำพื้นที่ให้เสมอ
สะอาด เราได้เกลี่ยทรายลงที่ลานพระเจดีย์นั้น ด้วยผลที่ไหลออกแห่งกรรม
ของเรานั้น ขนทั้งหลายได้เกลี่ยทรายในหนทางประมาณ ๘ โยชน์ เราได้ทำ
การบูชาด้วยดอกไม้ป่าที่พระเจดีย์ของพระปัจเจกพุทธเจ้านั้น ด้วยผลที่ไหลออก
แห่งกรรมของเรานั้น ขนทั้งหลายได้ทำการลาดดอกไม้ ด้วยดอกไม้ นานาชนิด

ทั้งบนบกและในน้ำในหนทางประมาณ ๘ โยชน์ เราได้ทำการประพรมภาคพื้น
ด้วยน้ำที่ลานพระเจดีย์นั้น ด้วยน้ำในคนโท ด้วยผลอันไหลออกแห่งกรรม
ของเรานั้น ฝนโบกขรพรรษจึงตกลงในเมืองเวสาลี เราได้ยกธงปฏิภาณและ
ผูกฉัตรไว้ที่เจดีย์ของพระปัจเจกพุทธเจ้านั้น ด้วยผลอันไหลออกแห่งกรรม
ของเรานั้น มนุษย์และเทวดาทั้งหลายได้ยกธงปฏิภาณและยกฉัตรซ้อนฉัตรขึ้นจน
ถึงอกนิษฐภพ ภิกษุทั้งหลาย การบูชาพิเศษเพื่อเรานี้ มิได้บังเกิดขึ้นด้วย
พุทธานุภาพ มิได้เกิดขึ้นด้วยอานุภาพแห่งนาค เทพ และพรหม แต่ได้
บังเกิดขึ้นด้วยอานุภาพแห่งการบริจจาคันมีประมาณน้อย (ของเรา) ดังกล่าว
มานี้แล.

ในที่สุดแห่งพระธรรมกถา พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสพระคาถานี้ว่า

มตฺตาสฺยปฺริจฺจาคา ปสฺเส เจ วิปุลฺลํ สฺขํ
จเช มตฺตาสฺขํ ซีโร สมปฺสฺสํ วิปุลฺลํ สฺขํ
ถ้าหากว่า บุคคลพึงเห็นความสุขอัน
ไพบุลย์ เพราะการสละความสุขอันพอประ-
มาณไซริ (ก็พึงสละความสุขพอประมาณ
เสีย) นักปราชญ์เมื่อเห็นความสุขอันไพบุลย์
ก็พึงสละความสุขพอประมาณเสีย.

จบอรรถกถารตนสูตร

แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย ชื่อปริมัตถโชติกา

อามกัณฐสูตรที่ ๒

ว่าด้วยมีกลิ่นดีไม่มีกลิ่นดี

ติสสดาบสทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่ากัสสปะ ด้วยคาถา
ความว่า

[๓๑๕] สัตบุรุษทั้งหลายบริโภคน

ข้าวฟ่าง ลูกเดือย ถั่วเขียว ใบไม้ เหง้ามัน

และผลไม้ที่ได้แล้วโดยธรรม หาปรารธนา

กาม กล่าวคำเหล่านี้แหละไม่.

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า

กัสสปะ พระองค์เมื่อเสวยเนื้อชนิดใด ที่ผู้

อื่นทำสำเร็จดีแล้ว ตบแต่งไว้ถวายอย่างประ-

ณีต เมื่อเสวยข้าวสุกแห่งข้าวสาลี ก็ชื่อว่า

ย่อมเสวยกลิ่นดี.

แต่พระองค์ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่ง

พรหม พระองค์ตรัสอย่างนี้ว่า กลิ่นดีย่อม

ไม่ควรแก่เรา แต่ยังเสวยข้าวสุกแห่งข้าวสาลี

กับเนื้อนกที่บุคคลปรุงดีแล้ว.

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า

กัสสปะ ข้าพระองค์ขอทูลถามความข้อนี้กะ

พระองค์ว่า กลิ่นดีของพระองค์มีประการ
อย่างไร.

พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่ากัสสปะตรัสตอบด้วยพระคาถาว่า

การฆ่าสัตว์ การทรมาน การตัด การ
จองจำ การลัก การพูดเท็จ การกระทำ
ด้วยความหวัง การหลอกลวง การเรียน
คัมภีร์ที่ไร้ประโยชน์ และการคบหาภรรยา
ผู้อื่น นี้ชื่อว่ากลิ่นดี เนื้อและโภชนาไม่
ชื่อว่ากลิ่นดีเลย.

ชนเหล่าใดในโลกนี้ ไม่สำรวมใน
กามทั้งหลาย ยินดีในรสทั้งหลาย เจือปน
ด้วยของไม่สะอาด มีความเห็นว่าทานที่
บุคคลให้แล้วไม่มีผล มีการทำงานไม่เสมอ
บุคคลพึงแนะนำได้โดยยาก นี้ชื่อว่ากลิ่นดี
ของชนเหล่านั้น เนื้อและโภชนาไม่ชื่อว่า
กลิ่นดีเลย.

ชนเหล่าใดผู้เศร้าหมอง หยาบช้า
หน้าไหว้หลังหลอก ประทุษร้ายมิตร ไม่มี
ความกรุณา มีมานะจัด มีปกติไม่ให้ และ
ไม่ให้อะไร ๆ แก่ใคร ๆ นี้ชื่อว่ากลิ่นดี

ของชนเหล่านี้ เนื้อและโภชนะไม่ชื่อว่า
กลืนดิบเลย.

ความโกรธ ความมัวเมา ความเป็น
คนหัวดี ความตั้งอยู่ผิด มายา ริษยา
ความยกตน ความถือตัว ความดูหมิ่น และ
ความสนิทสนมด้วยอสังขบุรุษทั้งหลาย นี้ชื่อว่า
กลืนดิบ เนื้อและโภชนะไม่ชื่อว่ากลืนดิบ
เลย.

ชนเหล่าใดในโลกนี้ มีปกติประ-
พฤติลามก กู้หนี้มาแล้วไม่ใช้ พุดเสียดสี
พุดโก่ง เป็นคนเทียม เป็นคนต่ำทราม
กระทำการมหายาบช้า นี้ชื่อว่ากลืนดิบของ
ชนเหล่านั้น เนื้อและโภชนะไม่ชื่อว่ากลืน-
ดิบเลย.

ชนเหล่าใดในโลกนี้ มีปกติประ-
สัต์ว์ทั้งหลาย ชักชวนผู้อื่นประกอบการ
เบียดเบียน พุสิด ร้ายกาจ มหายาบคาย ไม่
เอื้อเฟื้อ นี้ชื่อว่ากลืนดิบของชนเหล่านั้น
เนื้อและโภชนะไม่ชื่อว่ากลืนดิบเลย.

สัตว์เหล่าใดกำหนดแล้วในสัตว์

เหล่านี้ โกรธเคือง มาสัตว์ ขวนขวายใน
อกุศลเป็นนิตย์ ตายไปแล้วย่อมถึงที่มีดี มี
หัวลง ตกไปสู่นรก นี้ชื่อว่ากลืนดิบของชน
เหล่านั้น เนื้อและโภชนะไม่ชื่อว่ากลืนดิบ
เลย.

การไม่กินปลาและเนื้อ ความเป็น
คนประพฤดิเปลือย ความเป็นคนโล้น การ
เกล้าชฎา ความเป็นผู้หมักหมมด้วยฐลี การ
ครองหนังเสือพร้อมทั้งเล็บ การบำเรอไฟ
หรือแม้ว่าความเศร้าหมองในกายที่เป็นไป
ด้วยความปรารถนา ความเป็นเทวดา การ
ย่างกิเลสเป็นอันมากในโลก มนต์และการ
เช่นสรวง ยัญและการช้องเสพฤดู ย่อมไม่
ยังสัตว์ผู้ไม่ข้ามพ้นความสงสัยให้หมดจดได้.
ผู้ใด คຸ້ມครองแล้วในอินทรียั้งหูก
เหล่านั้น รู้แจ้งอินทรียั้งแล้ว ตั้งอยู่ในธรรม
ยินดีในความเป็นคนตรงและอ่อนโยน ล่วง
ธรรมเป็นเครื่องข้องเสียได้ ละทุกขได้ทั้ง-
หมด ผู้นั้นเป็นนักปราชญ์ ไม่ติดอยู่ในธรรม
ที่เห็นแล้ว และฟังแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสบอกความ
ข้อนี้น้อย ๆ ด้วยประการฉะนี้ ทิสตดาบส
ผู้ถึงฝั่งแห่งมนต์ได้ทราบความข้อนั้นแล้ว
พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นมุนี ทรงประกาศ
ด้วยพระคาถาทั้งหลาย อันวิจิตรว่า บุคคล
ผู้ที่ไม่มียกฉัตร ผู้อันค้นหาและทิวฐิไม่
อาศัยแล้ว ตามรู้ได้ยาก.

ทิสตดาบสพึงบวชปฏิบัติซึ่งไม่มียกฉัตร
ฉัตร อันเป็นเครื่องบรรเทาเสียซึ่งทุกข์ทั้งปวง
ของพระพุทธรเจ้าแล้ว เป็นผู้มีใจนอบน้อม
ถวายบังคมพระบาทของตถาคต ได้ทูลขอ
บรรพชา ณ ที่นั่นนั้นแล.

จบอามคันธสูตรที่ ๒

อรรถกถาอามคันธสูตรที่ ๒

อามคันธสูตร มีคำเริ่มต้นว่า สามากัจฉกุลกจินกาณี จ เป็นต้น

ถามว่า พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นอย่างไร ?

ตอบว่า พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นดังต่อไปนี้ :-

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้ายังไม่เสด็จอุบัติขึ้น พราหมณ์ชื่อว่า อามคันธะ บรรพชาเป็นคาสพรพร้อมกันมาณพ ๕๐๐ คน ให้สร้างอาศรมอยู่ในระหว่าง ภูเขา (หุบเขา) มีเผือกมันและผลไม้ในป่าเป็นอาหาร อยู่ที่หุบเขาแห่งนั้น คาสสไม่บริโภคลาและเนื้อเลย. ครั้งนั้นโรคผอมเหลืองก็เกิดขึ้นแก่คาสส เหล่านั้น ผู้ไม่บริโภคลาของเค็ม ของเปรี้ยว เป็นต้น. ต่อแต่นั้น คาสสเหล่านั้นก็ พุดกันว่า เราจะไปยังถิ่นมนุษย์ เพื่อเสพของเค็มและของเปรี้ยว ดังนี้แล้ว จึงได้ เดินทางไปถึงปัจฉิมคาม ในปัจฉิมคามนั้นมนุษย์ทั้งหลายเห็นคาสสเหล่านั้น แล้ว ก็เลื่อมใสในคาสสเหล่านั้น นิมนต์ให้ฉันอาหาร มนุษย์ทั้งหลายได้น้อม เติง ตั้ง ภาชนะสำหรับบริโภคลาและน้ำมันทาทำเป็นต้น แก่คาสสเหล่านั้น ผู้ทำภักติกิจเสร็จแล้ว แสดงที่เป็นที่อยู่ด้วยกล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ขอท่านทั้งหลายจงอยู่ในที่นี้. ขอพวกท่านอย่าได้กระสันต์ ดังนี้แล้วก็พากัน หลีกไป แม้ในวันที่สอง พวกมนุษย์ได้ถวายทานแก่คาสสเหล่านั้น แล้วได้ ถวายทานวันละ ๑ บ้านตามลำดับเรือนอีก คาสสทั้งหลายอยู่ในที่นั้นสิ้น ๔ เดือน มีร่างกายแข็งแรงขึ้น เพราะได้เสพรสเค็มและรสเปรี้ยว จึงได้บอกแก่มนุษย์ ทั้งหลายว่า ท่านทั้งหลาย (อาวุโสทั้งหลาย) พวกเราจะไปละ. มนุษย์ทั้งหลาย

ได้ถวายน้ำมันและข้าวสารเป็นต้น แก่ดาบสเหล่านั้น. ดาบสเหล่านั้นถือเอา น้ำมันและข้าวสารเป็นต้นเหล่านั้น ได้ไปยังอาศรมของตนนั่นเอง (ตามเดิม) ก็ดาบสเหล่านั้นได้มาสู่บ้านนั้นทุก ๆ ปีเหมือนอย่างเคยปฏิบัติมา แม้พวกมนุษย์ ทราบว่าดาบสเหล่านั้นพากันมา จึงได้เตรียมข้าวสารเป็นต้น ต้องการเพื่อ จะถวายทาน และได้ถวายทานแก่ดาบสเหล่านั้นผู้มาแล้ว เหมือนเช่นทุกครั้ง.

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอุบัติขึ้นแล้วในโลก ทรงแสดงธรรม- จักรอันบรรแล้ว เสด็จไปยังเมืองสาวัตถีโดยลำดับ ประทับอยู่ที่เมืองสาวัตถี นั้น ทรงเห็นอุปนิสัยสมบัติของดาบสเหล่านั้น เสด็จออกจากเมืองสาวัตถีนั้น มีหมู่ภิกษุแวดล้อม เสด็จจาริกไปอยู่ เสด็จถึงบ้านนั้นตามลำดับ มนุษย์ทั้งหลาย เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ได้ถวายมหาทาน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดง ธรรมแก่มนุษย์เหล่านั้น ด้วยพระธรรมเทศนานั้น มนุษย์เหล่านั้นบางพวก สำเร็จเป็นพระโสดาบัน บางพวกสำเร็จเป็นพระสกทาคามี และพระอนาคามี บางพวกบรรพชาแล้วบรรลุพระอรหันต์ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้เสด็จกลับมายัง กรุงสาวัตถีเช่นเดิมอีก. ครั้งนั้น ดาบสเหล่านั้นได้มาสู่บ้านนั้น มนุษย์ทั้งหลาย เห็นพวกดาบสแล้ว ก็ไม่ได้ทำการโกลาหลเช่นกับในคราวก่อน ดาบสทั้งหลาย ถามพวกมนุษย์เหล่านั้นว่า ท่านทั้งหลาย เพราะเหตุไรมนุษย์เหล่านี้จึงไม่เป็น เช่นกับคราวก่อน หมู่บ้านแห่งนี้ ถูกลงราชอาณาจักรหรือหนอแล หรือว่าถูก ประทุษร้ายด้วยทุกภิกขภัย หรือว่ามีบรรพชิตบางรูปซึ่งสมบุรณ์ด้วยคุณมีศีล เป็นต้นมากกว่าพวกเรา ได้มาถึงหมู่บ้านแห่งนี้.

มนุษย์เหล่านั้นเรียนว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย บ้านนี้จะถูกลงราชอาณาจักร ก็หาไม่ ทั้งจะถูกประทุษร้ายด้วยทุกภิกขภัยก็หาไม่ ก็แต่ว่าพระพุทธเจ้าทรง

อุบัติขึ้นแล้วในโลก พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงแสดงธรรมเพื่อประโยชน์แก่ชนเป็นอันมาก ได้เสด็จมา ณ หมู่บ้านแห่งนี้. อามคันธดาบสฟังคำนั้นแล้วจึงพูดว่า คหบดีทั้งหลาย พวกท่านพูดว่า พุทฺโธ ดังนี้หรือ ?

มนุษย์ทั้งหลายกล่าวขึ้นสิ้น ๓ ครั้งว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พวกข้าพเจ้าข่อมกล่าวว่า พุทฺโธ ดังนี้. อามคันธดาบสยินดีแล้วเปล่งวาจาแสดงความยินดีว่า แม้เสียงว่า พุทฺโธ นี้แล เป็นเสียงที่หาได้ยากในโลก ดังนี้ จึงได้ถามว่า พระพุทธเจ้าพระองค์นั้นเสวยกลิ่นคิบหรือหนอแล หรือว่าไม่เสวยกลิ่นคิบ.

พวกมนุษย์ถามว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ อะไรคือกลิ่นคิบ อามคันธดาบสกล่าวว่า คุณก่อนคหบดีทั้งหลาย ปลาและเนื้อชื่อว่ากลิ่นคิบ. มนุษย์ทั้งหลายกล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้าเสวยปลาและเนื้อ. ดาบสฟังคำนั้นแล้วก็เกิดวิปฏิสาร (เคืองระอใจ) ว่า บุคคลผู้นั้นจะพึงเป็นพระพุทธเจ้าหรือ หรือว่าไม่พึงเป็นพระพุทธเจ้า. ดาบสนั้นคิดอีกว่า ชื่อว่าการปรากฏขึ้นของพระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลาย บุคคลได้โดยยาก เราไปเฝ้าพระองค์แล้วถามจักทราบได้.

ต่อจากนั้น ดาบสนั้นจึงได้ไปยังที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ถามหนทางนั้นกะมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้บริบูรณ์ประดุจแม่โคที่หวงลูก ได้ไปถึงกรุงสาวัตถี โดยการพัดคินหนึ่งในที่ทุกแห่ง เข้าไปยังพระเชตวันนั้นแล พร้อมกับบริษัทของตน. แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประทับนั่งบนอาสนะเพื่อแสดงธรรมในสมัยนั้น ดาบสทั้งหลายเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้หนึ่งไม่ถวายบังคม

ได้นั่งอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสปราศรัยแสดงความชื่นชมกับดาบสเหล่านั้น โดยนัยว่า ท่านฤาษีทั้งหลาย ท่านทั้งหลายพ้ออดทนได้ละหรือ ดังนี้ เป็นต้น. แม้ดาบสเหล่านั้นก็ได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ข้าพระองค์ทั้งหลายพ้ออดทนได้ ดังนี้ เป็นต้น. ลำดับนั้นอามคันธฤาษี ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ พระองค์เสวยกลิ่นคิบหรือไม่เสวย. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า พราหมณ์ ชื่อว่ากลิ่นคิบนั้นคืออะไร? ดาบสนั้นทูลว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ปลาและเนื้อชื่อว่ากลิ่นคิบ. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนพราหมณ์ ปลาและเนื้อไม่ใช่กลิ่นคิบ ก็แลกิเลสทั้งปวงที่เป็นบาป เป็นอกุศลธรรม ชื่อว่ากลิ่นคิบ แล้วตรัสว่า คุณก่อนพราหมณ์ ตัวท่านเองได้ถามถึงกลิ่นคิบในกาลบัดนี้ก็หามิได้ แม้ในอดีตพราหมณ์ชื่อว่าคัสสะก็ได้ถามถึงกลิ่นคิบกะพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่ากัสสะปะ แล้ว ก็คัสสะพราหมณ์ได้ทูลถามแล้วอย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงพยากรณ์แล้วอย่างนี้ ดังนี้ แล้วได้ทรงนำมาซึ่งพระคาถาที่คัสสะพราหมณ์ และพระผู้มีพระภาคเจ้ากัสสะปะตรัสแล้วนั้นแล เมื่อจะให้อามคันธพราหมณ์ทราบด้วยคาถาเหล่านี้ จะตรัสว่า สามากัจจุลลจินกานิ จ ดังนี้ เป็นต้น. นี้คือเหตุเกิดขึ้นแห่งพระสูตรนี้ ในที่นี้เพียงเท่านี้ก่อน แต่ในอดีตกาลมีเหตุเกิดขึ้นดังต่อไปนี้.

ได้ยินว่า พระโพธิสัตว์พระนามว่ากัสสะปะ บำเพ็ญบารมี ๘ อสงไขยกับแสนกัป ได้ถือปฏิสนธิในครรภ์ของนางพราหมณ์ชื่อว่า ธนวัตติ ปชชาติของพรหมทัตตพราหมณ์ในเมืองพาราณสี แม้อัครสาวกก็เคลื่อนจากเทวโลกในวันนั้นเหมือนกัน อุบัติในครรภ์ของปชชาติของพราหมณ์ผู้เป็นอนุบุโรหิต การถือ

ปฏิสนธิและการคลอดจากครรภ์ของพระโพธิสัตว์ และอัครสาวกทั้งสองนั้น ได้มีแล้วในวันเดียวกันนั่นเอง ด้วยประการฉะนี้ ญาติทั้งหลายได้ตั้งชื่อบุตรของพราหมณ์คนหนึ่งว่า กัสสปะ บุตรของพราหมณ์คนหนึ่งว่า ดิสสะ ในวันเดียวกันนั่นเอง. เด็กทั้งสองเหล่านั้นเป็นสหายเล่นเล่นกันมา ได้ถึงความเจริญวัยโดยลำดับ. บิดาของดิสสะได้ส่งลูกชายว่า ลูกก่อนพ่อ สหายกัสสปะนี้ออกบวชแล้ว จะเป็นพระพุทธเจ้า แม่เจ้าเองบวชในสำนักของพระพุทธเจ้า พระนามว่ากัสสปะนั้นแล้ว ก็จะมีทำการสลัดออกจากภพเสียได้. ดิสสะนั้นรับว่าดีละ แล้วก็ไปยังสำนักของพระโพธิสัตว์กล่าวว่า ลูกก่อนสหาย แม่เราทั้งสองจักบรรพชาด้วยกัน. พระโพธิสัตว์รับว่า ดีละ. ต่อจากนั้นในเวลาที่สหายทั้งสองเจริญวัยโดยลำดับ ดิสสะพูดกับพระโพธิสัตว์ว่า สหาย มาเถิดเราจะบรรพชาด้วยกัน. พระโพธิสัตว์มิได้ออกบรรพชา. ดิสสะคิดว่า ญาณของสหายนั้นยังไม่ถึงกาลแก่รอบก่อน ดังนี้แล้ว ตนเองจึงได้ออกบวชเป็นฤาษี ให้สร้างอาศรมอยู่ที่เชิงภูเขาในป่า. ในสมัยต่อมา แม่พระโพธิสัตว์ ทั้ง ๆ ที่ดำรงอยู่ในเรือนนั่นเอง ก็กำหนดอานาปานสติ ทำสมาธิ ๔ และอธิษฐานให้บังเกิดขึ้นแล้วเสด็จไปที่ใกล้โคนต้นโพธิ์ด้วยปราสาท (ด้วยฤทธิ์) แล้วอธิษฐานอีกว่าขอปราสาทจงดำรงอยู่ในที่ตามเดิมนี้แล. ปราสาทนั้นก็ไปประดิษฐานอยู่ในที่ของตนตามเดิม. ได้ยินว่าพระโพธิสัตว์ที่มีชื่อบรรพชิต ไม่อาจจะเข้าถึงโคนต้นโพธิ์ได้ เพราะฉะนั้น พระโพธิสัตว์บรรพชาแล้วจึงไปถึงโคนต้นโพธิ์ นั่งทำความเพียรอยู่ ๗ วัน ทำให้แจ้งแล้วซึ่งสัมโพธิญาณโดยใช้เวลา ๗ วัน.

ณ กาลครั้งนั้น ที่ป่าอิสิปตนะมีบรรพชิตอยู่ถึง ๒ หมื่นรูป ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่ากัสสปะ ตรัสเรียกบรรพชิตเหล่านั้นมาแล้ว

ทรงแสดงธรรมจักร ในเวลาจบพระสูตรนั่นเอง บรรพชิตทุกรูปก็เป็นพระอรหันต์ ได้ยินว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น มีภิกษุ ๒ หมื่นรูปเป็นบริวาร ประทับอยู่ที่ป่าอิสิปตนะนั้นนั่นเอง และพระเจ้ากาสิพระนามว่า กิติทรงอุปัฏฐากพระองค์ด้วยปัจจัย ๔.

ต่อมาวันหนึ่ง บุรุษชาวเมืองพาราณสีคนหนึ่ง แสงสว่างวัตถุทั้งหลาย มีแก่นจันทร์เป็นต้นที่ภูเขา ลุถึงอาศรมของคิสคาบส อภิวัตตคานสนั้นแล้ว ได้ยืนอยู่ ณ ข้างหนึ่ง. คาสเห็นบุรุษนั้นแล้วถามว่า ท่านมาจากที่ไหน บุรุษนั้นตอบว่า ผมมาจากเมืองพาราณสีขอรับ. คาสถามว่า ความเป็นไปที่เมืองพาราณสีนั้นเป็นอย่างไรบ้าง. บุรุษนั้นตอบว่า ท่านผู้เจริญ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่า กัสสปะ. บังเกิดขึ้นแล้วที่เมืองพาราณสีนั้น. คาสได้สดับคำที่ฟังได้โดยยากก็เกิดปีติโสมนัส แล้วถามว่า พระพุทธเจ้าพระองค์นั้น เสวยกลืนคิบหรือไม่เสวย. บุรุษนั้นถามว่า กลืนคิบคืออะไรขอรับ.

คาสตอบว่า กลืนคิบคือปลาและเนื้อสิสุณ.

บุรุษนั้นตอบว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้าเสวยปลาและเนื้อ. คาสฟังคำนั้น แล้วก็เกิดวิปฏิสาร ดำริอีกว่า เราจะไปทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ถ้าหากว่าพระองค์จักตรัสว่า เราบริโภคนกลืนคิบต่อแต่นั้น เราก็จะห้ามพระองค์ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้อนั้นไม่เหมาะสมแก่ชาติและสกุลของพระองค์ ดังนี้แล้วคิดว่า เราวชนในสำนักของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น จักกระทำการสลัดออกจากภพได้ ดังนี้แล้วจึงได้ถือเอาอุปกรณ (บริวาร) ที่เบา ๆ ไปถึงเมืองพาราณสีในเวลาเย็น โดยการพักราตรีเดียวในที่

ทั้งปวง เข้าไปแล้วสู่ป่าอิสิปตนนันทะ แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งบน
อาสนะ เพื่อแสดงพระธรรมเทศนาอยู่ในสมัยนั้นนั่นเอง. ดาบสเข้าไปเฝ้า
พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ไม่ถวายบังคม เป็นผู้นั่งได้ยืนอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง.
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นดาบสนั้นแล้ว ตรัสปฏิสันถารโดยนัยที่ข้าพเจ้า
กล่าวแล้ว ในตอนต้นนั้นแล. แมื่อดาบสนั้นกล่าวคำทั้งหลายเป็นต้นว่า ข้าแต่
พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่ากัสสปะผู้เจริญ พระองค์ทรงพอดทนได้ออยู่หรือ.'
ดังนี้เป็นต้น แล้วนั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่ง ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่
พระกัสสปะผู้เจริญ พระองค์เสวยกลืนดิบหรือไม่. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า
พราหมณ์ เราหาได้เสวยกลืนดิบไม่. ดาบสทูลว่า ข้าแต่พระกัสสปะผู้เจริญ
สาธุ สาธุ พระองค์เมื่อไม่เสวยซากศพของสัตว์อื่น ได้ทรงกระทำกรรมดีแล้ว
ข้อนั้นสมควรแล้วแก่ชาติ สกฤ และโคตร ของพระกัสสปะผู้เจริญ.
ต่อแต่นั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงดำริว่า เราพูดว่าเราไม่บริโภคน
กลืนดิบ ดังนี้หมายถึง (กลืนดิบ) คือกิเลสทั้งหลาย พราหมณ์เจาะจงเอา
ปลาและเนื้อ ทำอย่างไรหนอ เราจะไม่เข้าไปสู่บ้านเพื่อบิณฑบาตพรุ่งนี้ จะพึง
บริโภคนบิณฑบาตที่เขานำมาจากวังของพระเจ้ากิกิ คาถาปรารภกลืนดิบจักเป็น
ไปอย่างนี้ ต่อแต่นั้นเราจะให้พราหมณ์เข้าใจได้ ด้วยพระธรรมเทศนา
ดังนี้แล้ว ทรงทำบริกรรมสรีระแต่เช้าตรู่ในวันที่สอง เสด็จเข้าไปยังพระคันธ-
กุฎี ภิกษุทั้งหลายเห็นพระคันธกุฎีปิด จึงรู้ว่าวันนี้พระผู้มีพระภาคเจ้า
ไม่ประสงค์จะเสด็จเข้าไปพร้อมกับภิกษุทั้งหลาย จึงได้กระทำปทัชฌิมพระ
คันธกุฎี แล้วเข้าไปเพื่อบิณฑบาต แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าออกจากพระคันธกุฎี

แล้วประทับนั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้ ฝ่ายคอบสแลตัมกิงโบไม้ แล้วเกี่ยวกิน แล้วนั่งอยู่ในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระเจ้ากาสิกราชพระนามว่า กิกิ เห็นภิกษุทั้งหลายเที่ยววิณฑนาตจึงตรัสถามว่า ท่านผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จไปไหน และได้ทรงสดับว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในวิหาร มหา-
บพิตร. แล้วจึงได้ทรงส่งโภชนะที่ถึงพร้อมด้วยกับและรสต่าง ๆ สมบูรณ์ด้วย
ชนิดของเนื้อแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า.

อำมาตย์ทั้งหลายไปสู่วิหาร กราบทูลแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า ถวายน้ำ
ทักษิโณทก เมื่อจะอังกาสก็ได้ถวายข้าวยาคุ อันถึงพร้อมด้วยเนื้อนานาชนิด
เป็นครั้งแรก คอบสเห็นแล้วจึงได้ยั้งคิดอยู่ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าจะเสวย
หรือไม่หนอ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อคอบสนั้นคอบอยู่นั้นแล จึงทรงคัมข้าวยาคุ
ทรงใส่ชิ้นเนื้อเข้าไปในพระโอษฐ์ คอบสเห็นแล้วก็โกรธ เมื่อพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าทรงคัมข้าวยาคุเสร็จแล้ว อำมาตย์ทั้งหลายก็ได้ถวายโภชนะอันประกอบ
ด้วยกับข้าว อันมีรสต่าง ๆ อีก คอบสเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับโภชนะ
เมื่อนั้นเสวยอยู่ ก็โกรธยิ่งขึ้น กล่าวว่า ข้าพเจ้าไม่ฉันปลาและเนื้อ.

ครั้งนั้น คอบสได้เข้าไปหาพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ทรงทำภักติกิจเสร็จ
แล้ว ทรงล้างมือและเท้าประทับนั่งอยู่ ทูลว่า ข้าแต่ท่านกัสสปะผู้เจริญ ท่านดรัส
คำเท็จ ชื่อนั้นไม่ใช่กิจของบัณฑิต ด้วยว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลายทรง
ติเตียนมุสาวาทไว้แล้ว แม้พวกฤาษีเหล่านั้นเหล่าใดยังอศภาพให้เป็นไปด้วย
มูลผลาผลในป่า อยู่ ณ เจริงเขา ฤาษีแม่เหล่านั้นก็ไม่ยอมพูดเท็จ เมื่อจะ
พรรณนาคณทั้งหลายของฤาษีทั้งหลายด้วยพระคาถา จึงกล่าวว่า สามากิจ-
กุกจินกานิ จ เป็นต้น.

ดิณฺฐาติและธัญญาติที่เข้าถึงซึ่งความเป็นสิ่งอันบุคคลขจัด (เปลือก
ออกเสียแล้ว) หรือว่าเลือกเอาแต่รวงทั้งหลายแล้วถือเอา ชื่อว่า **ข้าวฟ่าง**
ในคานานั้น อนึ่ง ลูกเดือย (**จิงฺกุลกา**) มีรวงซึ่งมีสัณฐานเหมือนดอกกณวีระ.

ถั่วเขียว (จินฺกานิ) ซึ่งเขาปลุกแล้ว เกิดขึ้นที่เชิงเขาในดง ชื่อว่า
จินฺกานิ.

ใบไม้ (สีเขียว) อย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่า **ปตฺตปฺผล** .

เปลือกมันอย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่า **มฺลปฺผล** .

ผลไม้และผลเถาวัลย์อย่างใดอย่างหนึ่ง ชื่อว่า **ควิปฺผล** .

อีกประการหนึ่ง เพื่อกมัน ท่านถือเอาด้วยศัพท์ว่า **มฺล**.

ผลไม้และผลแห่งเถาวัลย์ ท่านถือเอาด้วยศัพท์ว่า **ผล**.

ผลแห่งกระบี่และแห้วเป็นต้น ซึ่งเกิดในน้ำ ท่านถือเอาด้วยศัพท์ว่า

ควิปฺผล.

สองบทว่า **ธมฺเมน ลทฺธิ** ความว่า ละมิจฉาชีพ มีการเป็นทนต์
รับใช้ และการไปสื่อก้าว แล้วได้มาด้วยการท่องเที่ยวขอเขาเลี้ยงชีพ.

พระอริยเจ้าทั้งหลายผู้สงบ ชื่อว่า **สต** .

บทว่า **อสมานา** ได้แก่ บริโภคอยู่.

ด้วยบาทพระคาถาว่า **น กามกามา อลิถิ ภณฺนุติ ฤายิย้อม**
แสดงถึงการดิเียนต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยการสรรเสริญฤายิย้อมทั้งหลายว่า
ฤายิย้อมทั้งหลายเหล่านั้น ไม่ยึดถือของของตน บริโภคอยู่ซึ่งข้าวฟ่างเป็นต้นเหล่านั้น
อยู่อย่างนี้ ย้อมไม่พูดคำเหลวไหลเพราะปรารถนากาม คือว่าปรารถนากาม

อยู่ก็ไม่พูดคำเท็จ อย่างที่พระองค์ปรารถนากามทั้งหลายอันมีรสอร่อยเป็นต้น
เสวยกลืนดื่บอยู่นั้นแล ก็ยังตรัสว่า พรหมณ์ เราหาบริโภคนั้นดื่บไม่
ชื่อว่าตรัสคำไม่จริง (เหลวไหล) ดังนี้. พรหมณ์ครั้งนิตยเสนพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าด้วยการอ้างคำสรรเสริญฤๅยทั้งหลายอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะแสดง
เรื่องการนิตยเสนตามที่ตนประสงค์ จะนิตยเสนพระผู้มีพระภาคเจ้าโดยนิปปริยาย
จึงได้กล่าวว่า ยทสมาน เป็นต้น.

ท อักษรในคานานั้นเป็นการเชื่อมบท แต่เนื้อความมีดังต่อไปนี้ :-
เนื้ออกมูลไถหรือเนื้อนกกกระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งกระทำดีแล้วด้วยการ
บริกรรมในเบื้องต้น มีการล้างและการหั้นเป็นต้น สำเร็จดีแล้วด้วยการบริกรรม
ในภายหลัง มีการปรุงและการย่างเป็นต้น อันชนเหล่าอื่นผู้ใคร่ธรรมซึ่งสำคัญ
อยู่ว่า ท่านผู้นี้ไม่ใช่มารดา ไม่ใช่บิดา (ของเรา) แต่อีกอย่างหนึ่งแล ท่าน
ผู้นี้เป็นทักษิณชนบุคคล ดังนี้ ได้ถวายไป ชื่อว่าตกแต่งดีแล้วในการการทำ
สักการะ.

ชื่อว่า ประณีต คือตกแต่งเรียบร้อย คือว่าประณีต เพราะเป็น
โภชนะมีรสเลิศ เพราะเป็นโภชนะมีโอชะ เพราะเป็นโภชนะที่สามารถจะนำมา
ซึ่งกำลังและไขมัน พระองค์เสวยอยู่ คือให้นำมาอยู่ คือว่าพระองค์เสวยเนื้อ
อย่างใดอย่างหนึ่งอย่างเดียวก็นำมาได้ โดยที่แท้แล พระองค์เสวยข้าวสาลีแม่น้ำ
นี้ได้แก่ ข้าวสุกแห่งข้าวสาลีซึ่งได้เลือกกากออกแล้ว ดาบสเรียกพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าด้วยอ้างพระโคตรว่า ข้าแต่ท่านกัสสปะ พระองค์นั้นเสวยกลืนดื่บ.
พระองค์เสวยอยู่ซึ่งเนื้อชนิดใดชนิดหนึ่ง และเสวยอยู่ซึ่งข้าวสาลีนี้ ข้าแต่ท่าน
กัสสปะ พระองค์ชื่อว่าเสวยกลืนดื่บ ดังนี้.

ดาบสครั้นดิเคียนพระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะอาหารอย่างนี้แล้ว บัดนี้
เมื่อจะยกเรื่องมูสาวาทขึ้นดิเคียน จึงกล่าวว่า น อามกนุโธ ฯเปฯ สุตฺตฺสฺสฺสฺสฺสฺส
เนื้อความแห่งพระคานันนั้นว่า ดาบสเมื่อกล่าวบริภาษอยู่ว่า ข้าแต่
พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพรหม ผู้เว้นจากคุณของพราหมณ์ ข้า
แต่ท่านผู้เป็นพราหมณ์ผู้สมมติแต่เพียงชาติ พระองค์เป็นผู้ที่ข้าพระองค์ทูลถาม
ในกาลก่อนแล้ว พระองค์ก็ตรัสอย่างนี้ว่า คือว่าพระองค์ตรัสโดยส่วนเดียว
อย่างนี้ว่า กลิ่นคิบไม่สมควรแก่ข้าพเจ้า ดังนี้.

บทว่า สาลีนมนฺน ได้แก่ ข้าวสุกแห่งข้าวสาลี.

บทว่า ปริภุญฺชมาโน ได้แก่ บริโภคอยู่.

บาทคาถาว่า สกฺนฺตฺมฺ สฺสฺสฺ สุตฺตฺสฺสฺสฺสฺส ความว่า ดาบสกล่าวถึง
เนื่อนกซึ่งพระราชานามถวายแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าในครั้งนั้น ก็ดาบสเมื่อจะ
กล่าวอย่างนี้นั้นเอง จึงได้แหงนมองดูพระวรกายของพระผู้มีพระภาคเจ้า ใน
เบื้องล่างตั้งแต่ฝ่าพระบาทจนถึงปลายพระเกศาในเบื้องบน จึงได้เห็นความ
สมบูรณ์แห่งพระลักษณะอันประเสริฐ ๓๒ ประการ และอนุพยัญชนะ ๘๐ ประ-
การ รวมทั้งได้เห็นการแวดล้อมแห่งพระรัศมีที่ขยายออกไปวาหนึ่ง จึงคิดว่า
ผู้ที่มีกายประดับด้วยมหาบุริสลักษณะเป็นต้นเห็นปานนี้ ไม่ควรที่จะพุดเท็จ ก็
พระอุณาโลมนี้ ซึ่งเกิดขึ้นในระหว่างคิ้ว สีขาวอ่อนนุ่มคล้ายนุ่น และขนที่
ขุมขนทั้งหลาย เป็นอนกเกิดขึ้นแก่ท่านผู้นี้. เพราะผลอันไหลออกแห่งสัจจาจา
แม้ในระหว่างภพนั่นเอง ก็บุคคลเช่นนี้นั้นจะพุดเท็จในบัดนี้ได้อย่างไร กลิ่น
คิบของพระผู้มีพระภาคเจ้าจะต้องเป็นอย่างอื่นแน่แท้ พระองค์ตรัสคำนี้หมายถึง

กลิ่นอันใดว่า พราหมณ์เราหาได้บริโภคน้ำมันดิบไม่ ดังนี้ โฉนหนอเราจะพึง
ถามถึงกลิ่นนั้น เป็นผู้มีมานะมากกับเกิดขึ้นแล้ว เมื่อจะเจรจาด้วยอำนาจโคตร
นั่นเอง จึงกล่าวคาถาที่เหลือนี้ว่า :-

ข้าแต่ท่านกัสสปะ ข้าพระองค์ขอ

ถามเนื้อความนี้กะพระองค์ว่า กลิ่นดับของ

พระองค์มีประการเป็นอย่างไร ดังนี้.

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแก้ถึงกลิ่นดับแก่พราหมณ์นั้น
จึงตรัสพระดำรัสเป็นต้นว่า ปาณาติปาโต ดังนี้.

การฆ่าสัตว์ชื่อว่า ปาณาติบาต ในกาลนั้น. ในคำว่า วรรุเจท-
พนุธน์ นี้ มีอธิบายว่า การทุบตีทำร้ายสัตว์ทั้งหลายด้วยท่อนไม้เป็นต้น ชื่อว่า
วรรุ การทุบตี การตัดมือและเท้าเป็นต้น ชื่อว่า เจทะ การตัด การจง
จำด้วยเชือกเป็นต้น ชื่อว่า พันธนะ การจงจำ.

การลักและการพุดเท็จ ชื่อว่า เถยยะและมุสาวาท.

การให้ความหวังเกิดขึ้นโดยนัยเป็นต้นว่า เราจักให้ เราจักกระทำ
แล้วก็ทำให้หมดหวังเสีย ชื่อว่า นิกติ การกระทำให้มีมีความหวัง.

การให้ผู้อื่นถือเอาสิ่งที่ไม่ใช่ทองว่าเป็นทองเป็นต้น ชื่อว่า วัณฺณจนา
การหลอกหลวง.

การเล่าเรียนคัมภีร์เป็นอนเณกที่ไม่มีประโยชน์ ชื่อว่า อัชฌเนนุกตติ
การเรียนคัมภีร์ที่ไร้ประโยชน์.

ความพระพฤติผิดในภรรยาที่ผู้อื่นหวงแหน ชื่อว่า ปรทารเสวนา
การคบหาภรรยาผู้อื่น.

บาทพระคาถาว่า **เอสามคนโร น หิ มํ สโรชน** ความว่า ความ
ประพาศด้วยอำนาจกุศลธรรม มีปาณาติบาตเป็นต้นนี้ ชื่อว่า **อามคันธะ**
กลิ่นคิบ คือ เป็นกลิ่นที่มีพิษ เป็นกลิ่นดุจซากศพ. ถามว่า เพราะเหตุไร ?

ตอบว่า เพราะไม่เป็นที่พอใจ เพราะคลุกเคล้าด้วยของไม่สะอาดคือ
กิเลส เพราะเป็นของที่สัปบุรุษทั้งหลายเกลียด และเพราะนำมาซึ่งความเป็น
กลิ่นที่เหม็นอย่างยิ่ง.

สัตว์ทั้งหลายเหล่าใด ซึ่งมีกิเลสอันบังเกิดขึ้นแล้ว ด้วยกลิ่นคิบ
ทั้งหลายเหล่าใด สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น ชื่อว่าเป็นผู้มีกลิ่นเหม็นอย่างยิ่งกว่า
กลิ่นคิบทั้งหลายเหล่านั้น แม้ร่างที่ตายแล้วของคนทั้งหมดกิเลสทั้งหลาย ก็ยัง
ไม่จัดว่ามีกลิ่นเหม็น เพราะฉะนั้น กลิ่นนี้ (คือการฆ่าสัตว์เป็นต้น) จึงเป็น
กลิ่นคิบ ส่วนเนื้อและโคชนะที่ผู้บริโภคนำไม่ได้เห็น ไม่ได้ยิน และไม่ได้รังเกียจ
(คือไม่สงสัยว่าเขาฆ่าเพื่อตน) จัดเป็นสิ่งหาโทษมิได้ เพราะฉะนั้น เนื้อและ
โคชนะจึงไม่ใช่กลิ่นคิบเลย.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงวิชันากลิ่นคิบโดยนัยหนึ่ง ด้วยเทศนา
ที่เป็นธรรมาธิษฐานอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพราะเหตุที่สัตว์เหล่านั้น ๆ ประกอบ
ด้วยกลิ่นคิบทั้งหลายเหล่านั้น ๆ สัตว์ผู้หนึ่งเท่านั้น จะประกอบด้วยกลิ่นคิบ
ทุกอย่างก็หาไม่ได้ และกลิ่นคิบทุกอย่าง จะประกอบกับสัตว์ผู้เดียวเท่านั้น ก็หา
มิได้ ฉะนั้นเมื่อจะทรงประกาศกลิ่นคิบเหล่านั้น ๆ แก่สัตว์เหล่านั้น เมื่อจะ
ทรงวิชันากลิ่นคิบด้วยเทศนาที่เป็นบุคคลาธิษฐานก่อน โดยนัยว่า คนทั้งหลาย
เหล่าใดในโลกนี้ ไม่สำรวมแล้วในกามทั้งหลาย ดังนี้ เป็นต้น จึงได้ทรงภายิต
พระคาถา ๒ พระคาถา.

ในบาทพระคาถานั้น คาถาว่า **เย อิท กามสุ อสญฺญตา ชนา**
ความว่า ปุถุชนจำพวกใดจำพวกหนึ่งในโลกนี้ ไม่สำรวม เพราะทำลายความ
สำรวมเสียแล้ว ในกามทั้งหลายกล่าวคือการเสพกาม โดยการเว้นเขตแดนใน
ชนทั้งหลายมีมารดาและน้ำสาวเป็นต้น.

สองบทว่า **รเสสุ คิทุธา** ความว่า เกิดแล้ว คือเชื้อไขแล้ว สยบแล้ว
คือได้ประสบแล้ว ในรสทั้งหลายที่จะพึงรู้ได้ด้วยชีวหาวิญญูญานเป็นผู้มีปกติ
เห็นว่าไม่มีโทษ ไม่มีปัญญาเป็นเครื่องสลัดออก บริโภครสทั้งหลายอยู่.

บทว่า **อสุจิกมิสุสิตา** ความว่า คลุกเคล้าด้วยของไม่สะอาด
กล่าวคือมิจฉาทิภูมิจมีประการต่าง ๆ เพื่อประโยชน์แก่การได้รส เพราะความคิด
ในรสนั้น.

บทว่า **นตถิกิทธิ** ความว่า ประกอบด้วยมิจฉาทิภูมิจ ๑๐ อย่าง
เช่น มิจฉาทิภูมิจข้อที่ว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผลเป็นต้น.

บทว่า **วิสมา** ความว่า ประกอบด้วยกายกรรมเป็นต้น ที่ไม่สม่าเสมอ.

บทว่า **ทุรฺนุญา** ความว่า เป็นผู้อันบุคคลอื่นแนะนำได้โดยยาก
ได้แก่ ผู้ที่ประกอบด้วยการไม่สละคืน การยึดมั่นถือมั่นในทิฏฐิจที่ผิด ๆ.

บทว่า **เอสามคฺนุโ** ความว่า พึงทราบกลิ่นคิบที่พระผู้มี-
พระภาคเจ้าแสดงเฉพาะในบุคคล ด้วยคาถานี้ว่ามี ๖ ชนิด ด้วยอรรถที่
พระองค์ตรัสไว้ในตอนต้น แม้อื่นอีกว่า ความไม่สำรวมในกาม ๑ การคิด
ในรส ๑ อาชีวิวัตติ ๑ นตถิกิทธิ ๑ ความเป็นผู้ไม่สม่าเสมอในทุจริตมีกาย
ทุจริตเป็นต้น ๑ ความเป็นผู้แนะนำได้ยาก ๑.

คำว่า **น หิ ม โสโกชนิ** ความว่า ก็เนื้อและโกชนะหาใช่กลิ่นดิบ
ไม่ ด้วยอรรถตามที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้นั้นแล.

พึงทราบวินิจฉัยแม้ในคาถาที่ ๒ ดังต่อไปนี้.

สองบทว่า **เย ลูขสา** ความว่า ชนเหล่าใด เสว้าหมอง ไม่มีริศ
อธิบายว่า ประกอบตนไว้ในอรรถกถิตมถาญโยค.

บทว่า **ทารุณา** ได้แก่ หยาบช้า กักขละ คือประกอบด้วยความเป็นผู้ว่ายาก.

บทว่า **(ปร) ปิภูจิมิ สิกา** ความว่า ต่อหน้า ก็พูดไพเราะ แล้วก็
พูดติเตียนในที่ลับหลัง จริงอยู่ ชนทั้งหลายเหล่านี้ ไม่อาจจะแลดูซึ่งหน้าได้
เป็นราวกะว่าทะเนื้อหลังของชนทั้งหลายลับหลัง เพราะเหตุนั้น ท่านจึงเรียก
ว่า หน้าไว้หลังหลอก.

บทว่า **มิตตทุพฺภิกฺโข** คือ ผู้ประทุษร้ายมิตร มีคำอธิบายว่า ปฏิบัติ
ผิดต่อมิตรทั้งหลายผู้ให้ความคุ้มครอง ในเรื่องภรรยา ทรัพย์ และชีวิต ใน
ที่นั้น ๆ.

บทว่า **นิฏฺฐรฺฐมา** ความว่า ปราศจากความเอ็นดู คือต้องการให้
สัตว์ทั้งหลายพินาศ.

บทว่า **อติมานो** ได้แก่ ประกอบด้วยการถือตัวจัด ดังที่พระผู้มี
พระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คนบางคนในโลกนี้ ดูหมิ่นผู้อื่นด้วยกระทบถึงชาติ
กำเนิด ฯลฯ หรือด้วยอ้างถึงวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่ง ความถือตัวเห็นปานนี้
ใด ฯลฯ ความเป็นผู้มีจิตเหมือนกับง.

บทว่า **อาทานสีลา** คือ มีปกติไม่ให้ ใต้แก่ มีจิตใจน้อมไปเพื่อไม่ให้
อธิบายว่า ไม่นิยมในการจ่ายแจก.

หลายบทว่า **น จ เทนุติ กสุตถิ** ความว่า ก็เพราะเหตุที่มีปกติไม่
ให้ นั่น แม้จะเป็นผู้ถูกขอก็ไม่ยอมให้อะไรแก่ใคร ๆ คือว่าเป็นเช่นกับด้วย
มนุษย์ในสกุลอุททินนปุพพะพราหมณ์ ย่อมจะเกิดเป็นนิชฌามัตถมหิกเปรต
ในสัมปรายภพ.

แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า **อาทานสีลา** ดังนี้ก็มี ความว่า เป็นผู้
ปกติรับอย่างเดียว แต่ก็ไม่ได้ยอมให้อะไร ๆ แก่ใคร ๆ.

บาทกาลาว่า **เอสามคฺคฺโข น หิ มํ สโรชนํ** ความว่า ผู้ศึกษาพึง
ทราบว่าการก่อกำเนิดที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงเจาะจงบุคคลทั้งหลายด้วยกาลา
นี้มี ๘ ชนิด ด้วยอรรถตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้วในตอนต้นอันอีก
คือ ความเป็นผู้มีรสที่เศร้าหมอง ๑ ความทারণ ๑ หน้าไหว้หลังหลอก ๑
ความเป็นผู้คบมิตรชั่ว ๑ การไร้ความเอ็นดู ๑ การถือตัวจัดหนึ่ง ๑ การมี
ปกติไม่ให้ ๑ และการไม่สละ ๑ เนื้อและโภชนะให้ใช้ก่อกำเนิดเลย.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งตรัส ๒ พระคาถาด้วยเทศนาเป็นบุคลาธิษ-
ฐานอย่างนี้แล้ว ก็ได้ทรงทราบถึงการอนุวัตรตามอรรถาธิษฐานของคาถานั้นอีก จึง
ได้ตรัสพระคาถา ๑ (คาถา) ด้วยเทศนาที่เป็นธรรมาธิษฐาน.

ความโกรธในพระคานั้น ผู้ศึกษาพึงทราบโดยนัยที่ข้าพเจ้ากล่าว
ไว้แล้วใน **อรรถสูตร** ความมัวเมาแห่งจิต มีประเภทดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสไว้ใน **วิภังค์** โดยนัยว่า ความเมาในคติ ความเมาในโคตร ความเมาใน
ความไม่มีโรค เป็นต้น ชื่อว่า **มโท** ความเมา.

ความเป็นผู้แข็งกระด้าง ชื่อว่า **ถมฺโกล** ความเป็นคนหัวดีคือ.

การตั้งตนไว้ในทางที่ผิด ได้แก่การตั้งตนไว้ผิดจากพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ โดยนัยอันชอบธรรม ชื่อว่า **ปจฺจุปปญฺจนา** การตั้งตนไว้ผิด.

การปกปิดบาปที่ตนกระทำไว้ ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าจำแนกไว้ในคัมภีร์วิภังค์ โดยนัยเป็นต้นว่า คนบางคนในโลกนี้ประพฤติกายทุจริต ชื่อว่า **มายา** หลอกหลวง.

การริษยาในลาภสักการะของบุคคลอื่นเป็นต้นชื่อว่า **อุสฺสุยา** ริษยา.

คำที่บุคคลยกขึ้น มีการอธิบายว่า การยกตนขึ้น ชื่อว่า **ภสฺสสมฺมุสฺส-**
โสโย การยกตน.

ความถือตัวที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจำแนกไว้ในคัมภีร์วิภังค์ว่า คนบางคนในโลกนี้ถือตัวว่าเสมอกับผู้อื่นในกาลก่อน ด้วยชาติกำเนิดเป็นต้น ฯลฯ หรือด้วยวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่มาภายหลังยกตนว่าเสมอ ไม่ยอมรับว่าตนเองเลวกว่าคนอื่น มานะเห็นปานนี้ใด ฯลฯ ความเป็นผู้มีจิตดุจธง ชื่อว่า **มานาติมาโน** การถือตัว.

การสมาคมกับอสังฆบุรุษทั้งหลาย ชื่อว่า **อสพฺภิสนฺนุโว** การสมาคมกับอสังฆบุรุษ.

บาทพระคาถาว่า **เอสามคฺนฺโร น หิ มํ สโกชนํ** ความว่า อกุศลราศี ๕ อย่างมีความโกรธเป็นต้นนี้ ฟังทราบว่าเป็นกลิ่นดิบ โดยธรรมดาตามที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้ในตอนต้นนั้นแล เนื้อและโภชนะไม่ชื่อว่ากลิ่นดิบเลย.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้น ทรงแสดงกลันดิม ๕ อย่าง ด้วยเทศนาที่เป็น
ธรรมาธิษฐานอย่างนี้แล้ว เมื่อจะทรงวิชันากลันดิมด้วยเทศนาที่เป็นบุคลา-
ธิษฐานที่นัยตามที่ข้าพเจ้ากล่าวแล้วในตอนต้นนั้นแลแม่อีก จึงได้ทรงภายิต
๓ พระคาถา.

บรรดาบทเหล่านั้น สอนบทว่า **เย ปาปสีลา** ความว่า ชนเหล่าใด
ปรากฏในโลกว่ามีปกติประพฤติชั่ว เพราะเป็นผู้มีความประพฤติชั่ว.

การยืมหนี้แล้วมาเจ้าหนี้เสียเพราะไม่ใช่หนี้ นั้น และการพูดเสียค่าง
เพราะคำส่อเสียด ตามนัยที่กล่าวไว้ในวสสสูตร ชื่อว่า **อินฆาตสูงกา** ผู้มา
เจ้าหนี้และพูดเสียค่างเจ้าหนี้.

บาทคาถาว่า **โฆหารณฺญา อิท ปาฏฺฐูปิกา** ความว่า ชนทั้งหลาย
ดำรงอยู่แล้ว ในฐานะที่ตั้งอยู่ในธรรม (เป็นผู้ตัดสินความ) รับค่าจ้างแล้ว ทำ
เจ้าของให้พ่ายแพ้ ชื่อว่าผู้พูดโก่ง เพราะประกอบด้วยโฆหารที่โก่ง ชื่อว่า
ปาฏฐูปิกา คนผู้หลอกลวง เพราะเอาเปรียบผู้ตั้งอยู่ในธรรม.

อีกประการหนึ่ง บทว่า **อิธ** ได้แก่ ในศาสนา.

บทว่า **ปาฏฐูปิกา** ได้แก่ พวกคนทุศีล.

จริงอยู่. เพราะเหตุคนทุศีลเหล่านั้น มีการสำรวมอริยาบถในหังดงาม
เรียบร้อย เป็นต้น ซึ่งจะเปรียบได้กับท่านผู้มีศีล ฉะนั้น จึงชื่อว่าเป็นคนผู้
หลอกลวง

บาทคาถาว่า **นราธมา เยธ กโรนฺติ กิพฺพิล** ความว่า ชนเหล่า
ใด เป็นคนต่ำทรามในโลกนี้ ย่อมกระทำความหยาบช้า กล่าวคือ การปฏิบัติผิด
ในมารดาและบิดาทั้งหลาย และในพระพุทธเจ้าและพระปัจเจกพุทธเจ้า เป็นต้น.

บาทกาลาว่า **เอสามคนุโธ น หิม ฺสโชนํ** ความว่า กลิ่นชนิดนี้
ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงไว้ด้วยกาลานี้ อันตั้งอยู่แล้วในบุคคล เป็น
บุคลาธิษฐาน ผู้ศึกษาพึงทราบกลิ่นแม้อื่นอีก ๖ ชนิด โดยอรรถที่ข้าพเจ้า
กล่าวไว้แล้วในกาลก่อนว่า ความเป็นผู้มีปกติประพฤตชั่ว ๑ การกุ่มนี้มาแล้ว
ไม่ใช่ ๑ การพูดเสียดสี ๑ การเป็นผู้พิพากษาโง่ ๑ การเป็นคนหลอกลวง
๑ การกระทำที่หยาบซ่า ๑ เนื้อและโกชนะไม่ใช่กลิ่นคิบเลย ดังนี้.

บาทกาลาว่า **เย อธิ ปาณสุ อติ ยตา ชนา** ความว่า ชนเหล่า
ใดในโลกนี้ ฆ่าสัตว์ร้ายหนึ่งบ้าง พันหนึ่งบ้าง เพราะประพฤตตามความอยาก
ชื่อว่าไม่สำรวมแล้ว เพราะไม่กระทำแม้สักว่าความเอ็นดูในสัตว์.

บาทกาลาว่า **ปเร สมาทาย วิหสมยุยฺยุตา** ความว่า ถือเอา
ทรัพย์หรือชีวิตอันเป็นของที่มีอยู่ของบุคคลอื่น ต่อแต่นั้นก็ประกอบการเบียด
เบียน โดยการใช้ฝ่ามือ ก้อนดิน และท่อนไม้ต่อชนทั้งหลายผู้อ่อนวอนหรือ
ห้ามอยู่ว่า "ท่านทั้งหลายอย่าทำอย่างนี้" ดังนี้.

อีกอย่างหนึ่ง จับสัตว์ทั้งหลายเหล่าอื่นได้แล้ว ก็ยึดถือไว้อย่างนี้ว่า
เราจะฆ่าสัตว์ ๑๐ ตัวในวันนี้ จะฆ่า ๒๐ ตัวในวันนี้ ดังนี้ แล้วก็ทำการ
เบียดเบียนสัตว์เหล่านั้น ด้วยการฆ่าและการจองจำเป็นต้น.

บทว่า **ทฺสุลิลลทฺทา** ความว่า ผู้ทุศีล เพราะประพฤตชั่ว และ
ชื่อว่าผู้ร้าย เป็นผู้มีกรรมงานหยาบซ่า เพราะเป็นผู้มีฝ่ามือเปื้อนเลือด ชน
ทั้งหลายผู้มีกรรมอันเป็นบาป มีชาวประมง นายพรานเนื้อและนายพรานนก
เป็นต้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประสงค์ในพระกาลานี้.

บทว่า **พรุสา** ได้แก่ มีวาจาหยาบคาย.

บทว่า **อนาถรา** ได้แก่ผู้เว้นจากความเอื้อเฟื้ออย่างนี้ว่า พวกเราจักไม่กระทำในบัดนี้ พวกเราเห็นบาปนี้ จักงดเว้น ดังนี้.

บาทกาลาว่า **เอสสามคนุโธ น หิ มํ สโภชนํ** ความว่า กลิ่นนี้ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงด้วยคาถานี้ ซึ่งตั้งอยู่แล้วในบุคคลทั้งที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้ว และยังไม่ได้กล่าวโดยกาลก่อน เป็นต้นว่า การฆ่า การตัด และการจองจำ ชื่อว่า **ปาณาติบาต** ดังนี้.

บัณฑิตพึงทราบ **กลิ่นดิบ ๖ ชนิด** คือ ความไม่สำรวมในสัตว์ทั้งหลาย ๑ การเบียดเบียนสัตว์เหล่าอื่น ๑ ความเป็นผู้ทุศีล ๑ ความเป็นผู้ร้ายกาจ ๑ ความเป็นผู้หยาบคาย ๑ ความเป็นผู้ไม่เอื้อเฟื้อ ๑ เนื้อและโภชนะไม่เชื่อว่ากลิ่นดิบเลย สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ในตอนต้นว่า ชื่อนั้นท่านหาได้กล่าวไว้อีกด้วยเหตุทั้งหลาย มีอาทิอย่างนี้ว่า เพื่อปรารภจะพึงเพื่อกำหนด เพื่อกระทำให้มั่นคง ไม่.

ก็เพราะเหตุนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสถึงเนื้อความนี้ไว้ข้างหน้า พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ถึงฝั่งแห่งมนต์ ได้ตรัสบอกเนื้อความนี้อย่างนี้บ่อย ๆ ชื่อว่าให้ผู้อื่นทราบเนื้อความนั้น.

บาทกาลาว่า **เอเตสุ ลิงฺฆา วิรุทฺธาติปาติโน** ความว่า กำหนดแล้ว ด้วยความกำหนดในสัตว์เหล่านั้น โกรธแล้วด้วยโทษะ ไม่เห็นโทษด้วยโมหะ และฆ่าสัตว์ด้วยการประพฤติผิดในสัตว์ทั้งหลายบ่อย ๆ

อีกอย่างหนึ่ง รากะ โทสะ และโมหะ กล่าวคือ ความกำหนัด ความโกรธ และการฆ่าสัตว์เหล่าใด ชนทั้งหลายกำหนัด โกรธ และฆ่าสัตว์ด้วยรากะ โทสะ และโมหะเหล่านั้น ตามที่มันเกิดขึ้นในบาปกรรมทั้งหลาย ซึ่งท่านกล่าวแล้วโดยนัยว่า การฆ่า การตัด และการจองจำในสัตว์เหล่านี้ ชื่อว่า ปาณาติบาต.

บทว่า **นิจฺจุยฺยุตา** ความว่า ประกอบในอกุศลกรรมอยู่เป็นนิตย์ คือบางคราวพิจารณาแล้วก็ไม่งดเว้น.

บทว่า **เปจฺจ** ได้แก่ ไปจากโลกนี้สู่โลกอื่น.

บาทกาลาว่า **ตมฺ วัชฺชุตฺติ เย ปตฺนุคฺติ สตุตา นิรยํ อวิ สฺริธา** ความว่า ชนเหล่าใดไปสู่ที่มีด กล่าวคือ โลกัณตริกนรกอันมีดมนอนธกาล หรืออันต่างด้วยสกุลมีสกุลต่ำเป็นต้น และสัตว์เหล่าใด ผู้มีหัวตกลง ได้แก่ มีศีรษะตกลงไปเบื้องล่าง เพราะข้อมตกลงไปยังนรก อันต่างด้วยอเวจินรกเป็นต้น.

บทว่า **เอสํคฺนุโ** ความว่า กลิ่นคิบ ๓ ประเภทโดยอรรถตาม ที่ข้าพเจ้ากล่าวแล้ว อันเป็นเค้ามูลแห่งกลิ่นคิบทั้งปวง อันต่างโดยความกำหนัด. ความโกรธ และการฆ่าสัตว์ เพราะเป็นเหตุให้สัตว์เหล่านั้นไปสู่ที่มีด และตกนรก นี้ ชื่อว่า กลิ่นคิบ.

บทว่า **น หิ มํ สโภชนํ** ความว่า แต่เนื้อและโภชนะ ไม่ชื่อว่า กลิ่นคิบเลย.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงวิสันนากลิ่นคิบโดยปรมัตถ์ และทรงประกาศความที่กลิ่นคิบเป็นทางแห่งทุกคิอย่างนี้แล้ว บัดนี้ คาบสมิความสำคัญในปลาเนื้อและโกษณะใดว่าเป็นกลิ่นคิบ และมีความสำคัญว่าเป็นทางแห่งทุกคิ เป็นผู้ปรารธนาความบริสุทธี ด้วยการไม่บริโภคปลาและเนื้อนั้น จึงไม่ยอมบริโภคโกษณะ คือปลาและเนื้อนั้น เมื่อจะทรงแสดงซึ่งความที่เนื้อและโกษณะนั้นและโกษณะอื่น ๆ เห็นปานนั้น ไม่สามารถจะชำระตนให้บริสุทธีได้ จึงตรัสคาถาที่ ๖ นี้ว่า **น มจฺจมํ ตํ** เป็นต้น.

ในคานานั้น พึงเชื่อมบททั้งปวง (คือ บทว่า **โธเชติ มจฺจํ อวิตถุณฺณกฺขํ** ย่อมไม่ยังสัตว์ผู้ข้ามความสงสัยไม่ได้ให้บริสุทธีได้) ด้วยบทสุดท้ายอย่างนี้ว่า การไม่กินปลาและเนื้อ มิได้ทำสัตว์ผู้ข้ามความสงสัยไม่ได้ให้บริสุทธีได้ การบวสรวง การบูชาญญ และการช่งเสพฤดู หาได้ยังสัตว์ผู้ยังข้ามความสงสัยไม่ได้ให้บริสุทธีได้ ก็ในข้อนี้ พระโบราณจารย์ทั้งหลายกล่าวอย่างนี้ว่า คำว่า **น มจฺจมํ ตํ** ได้แก่ปลาและเนื้อ มิได้ทำบุคคลผู้ไม่บริโภคให้บริสุทธีได้ การไม่บริโภคปลาและเนื้อก็ไม่อาจจะทำสัตว์ให้บริสุทธีได้เหมือนกัน ดังนี้ เป็นต้น. ด้วยว่าการกล่าว อย่างนี้จะพึงดีกว่า (คือเข้าใจได้ง่ายกว่า) แม้พระบาลีก็มีอยู่ว่า การไม่กินปลาเนื้อ ย่อมไม่ทำสัตว์ให้บริสุทธี คือว่า ความเป็นผู้ไม่บริโภคต่าง ๆ ซึ่งปลาและเนื้อย่อมไม่ทำสัตว์ให้บริสุทธี ได้แก่ ความเป็นผู้ไม่บริโภคปลาและเนื้อ ย่อมไม่ทำสัตว์ให้บริสุทธีได้.

ถามว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น ท่านก็ทิ้งความเป็นผู้ไม่บริโภคเสีย ?

ตอบว่า ข้อนี้หาเป็นเช่นนั้นไม่ เพราะว่าการทรมานตน ที่เหลือ
ที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วแม้ทั้งหมด ย่อมถึงการสงเคราะห์ในคำนี้ว่า เย วาปี
โลเก อมรา พหู ตปา เพราะเหตุที่ท่านสงเคราะห์เข้าด้วยการอย่างกิเลส
เพื่อปรารณาความเป็นเทวดา.

ความเป็นคนเปลือยกาย ชื่อว่า นกุลิย .

ความเป็นคนโล้น ชื่อว่า มุญฑิย .

การเกล้าชฎาและการเป็นผู้หมักหมมด้วยธูติ ชื่อว่า ชฎาชุลล .

เล็บและหนังเสือ ชื่อว่า ขราชินานิ.

การบำเรอไฟ ชื่อว่า อकुลิโหดสุปปเสวนา.

ความเศร้าหมองทางกายอันเป็นไปแล้ว เพื่อปรารณาความเป็น
เทวดา ชื่อว่า อมรา.

บทว่า พหู ได้แก่ เป็นอเนก โดยต่างด้วยการนั่งกระโห้ง เป็นต้น

การอย่างกิเลสทางกาย ชื่อว่า ตปา.

เวททั้งหลาย ชื่อว่า มนุตา.

กรรม คือการบูชาไฟ ชื่อว่า อาหุติ.

ยัญ ที่ชื่อว่า อัศวเมธ เป็นต้น และการช้องเสพฤดู ชื่อว่า
ยถุณมุตูปเสวนา.

การช้องเสพสถานที่ร้อน ในฤดูร้อน การช้องเสพรุกขมุล ในฤดูฝน
การช้องเสพคือการเข้าไปสู่ชลาสัย ในฤดูหนาว ชื่อว่า การช้องเสพฤดู.

บาทพระคาถาว่า น โสเชติ มจจํ อวิตถณฺณกฺขํ ได้แก่ยอม
ไม่ทำสัตว์ผู้ซึ่งข้ามความสงสัยไม่ได้ ให้บริสุทธิ ด้วยความบริสุทธิ์จากกิเลส
หรือด้วยความบริสุทธิ์จากภพ เพราะเมื่อยังมีมลทิน คือความสงสัย สัตว์ก็
เป็นผู้บริสุทธิไม่ได้ และตัวท่านเองก็ชื่อว่า ยังมีความสงสัยอยู่นั่นเอง.

ก็ในกาลานี้ มีอธิบายว่า คำว่า อวิตถณฺณกฺขํ นี้ ฟังเป็นคำที่
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ ในเนื้อเกิดความสงสัยขึ้นแก่ดาบสว่า ทางแห่ง
ความบริสุทธิ์จะไม่ฟังมี ด้วยเหตุมีการไม่บริโศคปลาและเนื้อเป็นต้น หรือ
หนอแล ดังนี้ เพราะได้ฟัง ซึ่งคำทั้งหลายมีคำเป็นต้นว่า นมจฺจมํ สํ ดังนี้
ก็ความสงสัย ในพระผู้มีพระภาคเจ้า อันใด เกิดขึ้นแก่ดาบสนั้น เพราะฟังว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้านั้น เสวยปลาและเนื้อดังนี้ คำนี้บัณฑิตพึงทราบว่
พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสหมายถึงความสงสัยนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสบทแสดงความที่บุคคลไม่สามารถจะทำตน
ให้บริสุทธิด้วยการไม่บริโศคปลาเนื้อเป็นต้นอย่างนี้แล้ว บัดนี้เมื่อจะทรงแสดง
พระธรรมที่สามารถจะทำสัตว์ให้บริสุทธิได้ จึงตรัสพระคาถานี้ว่า โสเตสุ
คฺคฺคฺโต เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า โสเตสุ ได้แก่ในอินทรีย์ ๖.

บทว่า คฺคฺคฺโต ได้แก่ประกอบด้วยการคุ้มครองคือการสำรวมอินทรีย์.
พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงศีล ซึ่งมีอินทรีย์สังวรเป็นบริวาร ด้วยคำมี
ประมาณเท่านั้น.

สองบทว่า **วิทินุทริโย จเร** ความว่า ทราบอินทรีย์ทั้ง ๖ ด้วยญาณปริญา พึงประพฤติให้ปรากฏ อธิบายว่าพึงมี พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงการกำหนดนามรูปแห่งบุคคลผู้มีศีลอันบริสุทธ์แล้ว ด้วยเหตุมีประมาณเท่านี้.

สองบทว่า **ธมฺเณ จิโต** ได้แก่ ดำรงอยู่ในธรรมคืออริยสัจ ๔ อันจะพึงบรรลุได้ด้วยอริยมรรค.

ด้วยคำว่า **ธมฺเณ จิโต** นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงถึงภูมิแห่งพระโสดาบัน.

สองบทว่า **อชฺชวมทุทเว รโต** ได้แก่ ยินดีแล้วในความเป็นคนตรง และในความเป็นคนอ่อนโยน. ด้วยคำว่า **อชฺชวมทุทเว รโต** นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงถึงภูมิของพระสกทาคามี ด้วยว่าพระสกทาคามี ยินดีแล้วในความซื่อตรงและในความอ่อนโยน เพราะความที่ท่าน ทำให้เบาบางซึ่งกิเลสทั้งหลาย มีอันกระทำความคคกายเป็นต้น และทำราคะและโทสะอันกระทำความแข็งกระด้างแห่งจิต ให้เบาบางลง.

บทว่า **สฺกฺคาติโค** ได้แก่ ข้ามพ้นเครื่องข้องคือ ราคะและโทสะเสียได้. ด้วยบทว่า **สฺกฺคาติโค** นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงภูมิแห่งพระอนาคามี.

บทว่า **สพฺพทุกฺขปฺปหิโน** ความว่า ชื่อว่าละทุกข์ทั้งปวงเสียได้ เพราะละเหตุแห่งทุกข์ในวิภวาทะทั้งสิ้นเสียได้. ด้วยคำว่า **สพฺพทุกฺขปฺปหิโน** นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงอรหัตภูมิ.

บาทพระคาถาว่า น **ลิมฺปติ ทิฏฺฐสุเตสุ ธีโร** ความว่า ผู้นั้น
บรรลุแล้วซึ่งพระอรหัต โดยลำดับอย่างนี้ ชื่อว่าเป็นนักปราชญ์ เพราะถึง
พร้อมด้วยความเพียร ย่อมไม่ติดอยู่ในธรรมทั้งหลาย ที่ตนเห็นแล้วและฟัง
แล้วด้วยการคิดอย่างใดอย่างหนึ่ง.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ให้เทศนาจบลงด้วยธรรมเทศนา ที่เป็นบุคลา
ธิษฐาน อย่างเดียวก็หามิได้ แต่ให้จบลงด้วยขอดคือพระอรหัตทีเดียวว่า
บุคคลนั้นย่อมไม่คิดในธรรมทั้งหลาย ทั้งที่เห็น ทั้งที่ได้ฟัง และในธรรม
ทั้งหลาย ทั้งที่ตนทราบและได้รู้ จึงเป็นผู้ถึงแล้วซึ่งความบริสุทธียัง
โดยแท้.

ต่อจากนี้ไปพระธรรมสังคีติกจารย์ ได้กล่าว ๒ พระคาถาว่า
อิจฺเจตมตฺถํ ดังนี้ เป็นต้น.

ผู้ศึกษาพึงทราบ เนื้อความแห่งพระคาถานั้น ดังต่อไปนี้ :-

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า กัสสปะ ได้ตรัสบอก กือตรัส
เนื้อความนี้ให้พิสดาร ด้วยเทศนาที่เป็นธรรมาธิษฐาน และที่เป็นบุคลา
ธิษฐานด้วยคาถาเป็นอเนกบ่อย ๆ จนกระทั่งดาบสนั้น ได้ทราบชัดดัง
พรรณนามาจะนี้.

สามบทว่า น **เวทฺธิ มนุสฺสปารคฺ** ความว่า ก็ตีสสพราหมณ์
แม้ผู้นั้น ผู้ถึงซึ่งฝั่งแห่งมนต์ คือผู้ถึงฝั่งแห่งเวท ได้ทราบคือได้รู้ ซึ่งเนื้อความ
นั้น.

ถามว่า เพราะเหตุไร ?

ตอบว่า เพราะพระมุนี ทรงประกาศด้วยคาถาทั้งหลายที่ไพเราะ ทั้งโดยอรรถ ทั้งโดยบท ทั้งโดยกระแสแห่งเทศนา.

ถามว่า เป็นเช่นไร ?

ตอบว่า บุคคลที่ไม่มีกถิลินคิบบิ ผู้อันค้นหาและทิวญฺญิไม่อาศัยแล้ว ตามรู้ได้ยาก ที่ชื่อว่าผู้ไม่มีกถิลินคิบบิ ก็เพราะไม่มีกิเลสอันเป็นกถิลินคิบบิ ที่ชื่อว่า อสิตะ ก็เพราะไม่มีตัณหาและทิวญฺญิเข้าไปอาศัย, ชื่อว่าเป็นผู้ตามรู้ได้ยาก ก็เพราะใคร ๆ ไม่อาจเพื่อจะแนะนำได้ด้วยสามารถแห่งทิวญฺญิในภายนอกว่า สิ่งนี้ประเสริฐกว่า สิ่งนี้ประเสริฐ ดังนี้ เป็นต้น

ก็ติสสพราหมณ์พึงบพสุภายิต ได้แก่พึงพระธรรมเทศนา ที่ตรัส คีแล้ว ของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ผู้ทรงประกาศแล้วอย่างนี้ เป็น ผู้มีใจนอบน้อม ได้แก่เป็นผู้มีจิตนอบน้อม ถวายบังคม พระผู้พระภาคเจ้า ผู้ไม่มีกถิลินคิบบิ คือผู้ไม่มีเครื่องข้องคือกิเลส ผู้บรรเทาความทุกข์ทั้งปวงเสียได้ ได้แก่ผู้บรรเทาความทุกข์ในวัฏฏะทั้งปวงเสียได้ แล้ว ถวายบังคมพระบาท ของพระตถาคตเจ้าด้วยเบญจางคประดิษฐ์.

บาทคาถาว่า **ตถเว ปพฺพชฺชมโรจยิตฺต** มีคำอธิบายว่า ติสสคาบส ได้ทูลขอ คือได้ทูลอ้อนวอนขอ ซึ่งบรรพชา กะพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรง พระนามว่ากัสสปะพระองค์นั้น ผู้ประทับนั่งบนอาสนะนั้นนั่นเอง.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสกะติสสคาบสนั้นว่า "เธอจงเป็นภิกษุ มาเถิด" ดังนี้ คาบสนั้นเป็นผู้ประกอบด้วยบริวาร ๘ ในทันใดนั่นเอง เป็นคฤพระเถระมีพรรษาตั้งร้อยมาทางอากาศถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า

โดยการล่องไป เพียง ๒-๓ วันเท่านั้น ก็ได้รับรรลุสาวกบารมีญาณ ได้เป็น
อัครสาวก ชื่อว่า **ติสสะ**. (สาวกที่สองของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น)
ชื่อว่า **ภราทวาชะ**. พระผู้มีพระภาคเจ้า (กัสสปะ) พระองค์นั้น จึงมีคู่
แห่งพระสาวก มีชื่อว่า **ติสสะ** และ **ภราทวาชะ** ด้วยประการฉะนี้

ส่วนพระผู้มีพระภาคเจ้า แห่งเราทั้งหลาย ทรงนำพระคาถา ๑๔ พระ
คาถาแม่ทั้งสิ้น ที่ติสสปราหมณ์กล่าว ในตอนต้น ๓ คาถา ที่พระผู้มีพระภาค-
เจ้า ทรงพระนามว่า กัสสปะ ตรีศ ในท่ามกลาง ๕ คาถา และที่พระสังคีติ-
กาจารย์ทั้งหลาย กล่าวในที่สุด ๒ คาถา ในกาลครั้งนั้น (พระองค์) ทรง
กระทำให้บริบูรณ์แล้ว ทรงพยากรณ์กลิ่นคิบแก่คาบส ๕๐๐ มีอาจารย์เป็น
ประธาน อันชื่อว่า **อามคันธสูตร** นี้.

พราหมณ์อามคันธะนั้น ครั้นสดับพระธรรมเทศนานั้นแล้ว ก็มีใจ
อ่อนน้อมเหมือนอย่างทีกล่าวแล้วนั้นแหละ ถวายบังคมที่พระบาทของพระผู้มี-
พระภาคเจ้า (โคตมะ) ทูลขอบวชพร้อมทั้ง ด้วยบริษัท (ของตน) พระผู้มี-
พระภาคเจ้า ได้ตรัสว่า ท่านทั้งหลายจงเป็นภิกษุมาเถิด คาบสเหล่านั้น
ถึงความ เป็น เอหิภิกขุ เหมือนอย่างนั้นนั่นแหละ เป็นคุณพระเถระมีพรญา
ตั้งร้อยมาทางอากาศถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า โดยเวลา ๒-๓ วัน เท่านั้น
ทุกท่านก็ได้ประดิษฐานอยู่ในพระอรหัต อันเป็นผู้ที่เลิศ ดังนี้แล.

การพรรณนาอามคันธสูตร แห่งอรรถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา จบ

หิริสูตรที่ ๓

ว่าด้วยผู้มีหิริไม่มีบาป

[๓๑๖] บุคคลผู้ไม่มีหิริ เกลียดหิริ กล่าวอยู่ว่าเราเป็นเพื่อนของท่าน ไม่เอื้อเฟื้อ การงานแห่งมิตรของตน พึงรู้ว่า นั่นไม่ใช่ มิตรของเรา.

มิตรใดพูดวาจาน่ารัก แต่ไม่ประ- กอบด้วยประโยชน์ในมิตรทั้งหลาย บัณฑิต ย่อมกำหนดรู้ผู้นั้นว่า ไม่ทำตามคำพูด.

มิตรใดหวังความแตกกัน ไม่ประ- มათ คอยหาความผิดเท่านั้น มิตรนั้นไม่ ควรเสพ ส่วนมิตรที่วางใจได้ เหมือนบุตร ที่เกิดแต่อก ซึ่งผู้อื่นกล่าวเหตุตั้งร้อยอย่าง พันอย่าง ก็ให้แตกกันไม่ได้ มิตรนั้นและควร เสนพ.

ความเพียร อันเป็นเหตุกระทำความ ปราโมทย์ นำความสรรเสริญมาให้ นำสุข มาให้ ผลานิสงส์อันนำฐานะสมควรแก่บุรุษ ไปอยู่ ย่อมเจริญ.

บุคคลที่มรสแห่งความอิมเอิบใน
ธรรม ต่อมรสอันเกิดแต่ความสดกิลเลสและ
รสแห่งความสงบแล้ว ย่อมเป็นผู้ไม่มีความ
กระวนกระวายไม่มีบาป.

จบหิริสูตรที่ ๓

อรรถกถาหิริสูตรที่ ๓

หิริสูตร มีคำเริ่มต้นว่า หิริบุตรนตฺ ตังนึ.

ถามว่า มีเหตุเกิดขึ้นเป็นอย่างไร ?

ตอบว่า พระสูตรนี้มีเหตุเกิดขึ้น ดังต่อไปนี้ :-

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ของเราทั้งหลาย ยังไม่ทรงอุปบัติขึ้น พราหมณ์
มหาศาลคนหนึ่ง ในเมืองสาวัตถี เป็นคนมั่งคั่ง มีทรัพย์สมบัติถึง ๘๐ โกฏิ
ก็พราหมณ์นั้นมีบุตรอยู่ คนหนึ่งซึ่งเป็นที่รักเป็นที่พอใจ พราหมณ์นั้นเลี้ยงบุตร
ชายนั้นให้เจริญขึ้นด้วยอุปการะที่จะอำนวยความสุขนานัปการ คุณเลี้ยงดู
เทวกุมารจะนั้น ยังไม่ทันมอบทรัพย์สมบัตินั้นให้บุตรนั้นเลย ก็ได้ถึงแก่กรรม
ไปพร้อมกับนางพราหมณี.

ต่อจากนั้น โดยกาลล่วงไปแห่งมารดาบิดาของมาณพนั้น ผู้รักษา
เรือนคลัง ก็เปิดห้องทรัพย์สมบัติ เมื่อจะมอบทรัพย์สมบัติก็พูดว่า ท่านรับ
ทรัพย์นี้เป็นส่วนที่มีอยู่ของมารดาบิดาของท่าน ทรัพย์นี้เป็นส่วนที่มีอยู่

ของปู่ย่า (ตายาย) ทรัพย์นี้ตกมาถึงชั่ว ๗ สกุล ดังนี้. มาณพเห็นทรัพย์แล้ว ก็ดำริว่า ทรัพย์นี้เท่านั้นยังปรากฏอยู่ ส่วนชนทั้งหลายผู้สั่งสมทรัพย์นี้ไว้หา ปรากฏอยู่ไม่ (เขาเหล่านั้น) ทั้งหมดที่เดียวได้ตกไปยังอำนาจของพระยามัจจุ- ราช และเมื่อไปอยู่ ก็หาได้นำอะไรจากโลกนี้ไปไม่ ทุกคนจำต้องละโภคสมบัติ ทั้งหมดไปปรโลกกันอย่างนี้ เว้นจากสุจริตเสียแล้ว ใคร ๆ ก็ไม่อาจนำอะไร ติดตัวไปได้ โฉนหนอข้าพเจ้าจะพึงบริจาครทรัพย์นี้แล้ว ถือเอาทรัพย์คือสุจริต ที่เราจะสามารถนำติดตัวไปได้ เขาเมื่อสละอยู่ซึ่งทรัพย์วันละแสนกหาปณะ ก็ ดำริอีกว่า ทรัพย์นี้ก็ยิ่งเพียงพอ ประโยชน์อะไรด้วยการบริจาคนั้นมีประมาณ น้อยอย่างนี้ โฉนหนอเราพึงให้มหาทาน พรหมณ์นั้นกราบทูลแต่พระราช ว่าเป็นว่า ข้าแต่มหाराชเจ้า ข้าพระองค์มีทรัพย์ในเรือนอยู่จำนวนเท่านี้ ข้าพระองค์ ปรารถนาจะให้มหาทานด้วยทรัพย์นั้น ดังข้าพระองค์ขอวิโรกาส ข้าแต่มหา- ราชเจ้า ขอพระองค์จงรับสั่งให้ป่าวประกาศในพระนคร พระราชารับสั่งให้ กระทำอย่างนั้น พรหมณ์นั้นได้บรรจุภาชนะทั้งหลายของเหล่าชนผู้มาแล้ว และมาแล้วให้เต็ม แล้วได้บริจาครทรัพย์ทั้งสิ้นโดยเวลา ๗ วัน ก็ครั้งบริจาคร แล้วจึงดำริว่า การกระทำการบริจาครใหญ่อย่างนี้แล้วอยู่ครองเรือนไม่สมควร โฉนหนอเราพึงบวช ต่อจากนั้นเขาจึงได้บอกเรื่องนี้แก่บริวารชน. บริวารชน เหล่านั้น กล่าวว่า ข้าแต่ นาย ท่านอย่าได้คิดว่าทรัพย์หมดสิ้นไปแล้ว พวก ข้าพเจ้าจะทำการสั่งสมทรัพย์ ด้วยอุบายต่าง ๆ โดยใช้เวลาเล็กน้อยเท่านั้น แล้วก็ขอร้องพรหมณ์นั้นโดยประการต่าง ๆ พรหมณ์นั้นไม่สนใจการขอร้อง ของพวกบริวารชนเหล่านั้น ได้ออกบวชเป็นคาส.

ในบรรดาคาบสเหล่านั้น **ดาบสมืออยู่ ๘ จำพวกคือ**

๑. สप्तตถภริยา	๒. อุณฺณาจาริกา
๓. สมฺปตฺตกาธิกา	๔. อนคฺคิปกุกฺกิกา
๕. อสฺสสมฺภูจิกา	๖. ทนฺตลฺลยฺยกา
๗. ปวตฺตผลิกา	๘. วณฺณมฺมุตฺตกา

ในดาบสทั้ง ๘ จำพวกนั้น ดาบสทั้งหลายมีเกณียชฎิลเป็นต้น ซึ่ง
บวชพร้อมกับบุตรภรรยา แล้วเลี้ยงชีวิตด้วยเกษตรกรรมและพาณิชย์กรรมเป็น
ต้น ชื่อว่า **สप्तตถภริยา**

ดาบสทั้งหลายที่ให้สร้างอาศรมอยู่ที่ประตูพระนคร แล้วให้กุมารทั้ง
หลายมีกุมารของกษัตริย์และกุมารของพราหมณ์เป็นต้น ศึกษาศิลปะเป็นต้น
ไม่ยอมรับเงินทอง ถือเอาเฉพาะสิ่งของที่เป็นกัมปิยะ มีงาและข้าวสารเป็นต้น
ชื่อว่า **อุณฺณาจาริกา** ดาบสจำพวก **อุณฺณาจาริกา** เหล่านี้ดีกว่าดาบส
พวก **สप्तตถภริยา**

พวกดาบสที่รับอาหารในเวลาแห่งอาหาร (เท่านั้น) เลี้ยงชีวิตอยู่ ชื่อ
ว่า **สมฺปตฺตกาธิกา** ดาบสจำพวก **สมฺปตฺตกาธิกา** เหล่านี้ดีกว่าดาบส
จำพวก **อุณฺณาจาริกา**

พวกดาบสที่เลี้ยงกินใบไม้และผลไม้ที่ไม่สุกด้วยไฟ เลี้ยงชีวิตอยู่ ชื่อว่า
อนคฺคิปกุกฺกิกา ดาบสจำพวก **อนคฺคิปกุกฺกิกา** เหล่านี้ดีกว่าดาบสจำพวก
สมฺปตฺตกาธิกา

พวกดาบสที่ถือก้อนหินเท่ากำมือ (และถือนีดและศัสตรา) เป็นต้น
อย่างอื่นใดเที่ยวไปอยู่ เลี้ยงกินเปลือกจากต้นไม้ที่ประสบเข้าเฉพาะหน้าใน

กาลที่ต้นหิว อธิฐานองค์อุโบสถทั้งหลาย แล้วเจริญพรหมวิหาร ๔ อยู่ ชื่อว่า **อสุตมฺภูจิกา** คาบสัจจำพวก **อสุตมฺภูจิกา** เหล่านั้น ดึกว่าคาบสัจจำพวก **อนคฺคิปกุกิกา**

พวกคาบสผู้ไม่ถือก่อนหินเท่ากำมือเป็นต้น ใช้ฟันแทะซึ่งเปลือกไม้ จากต้นไม้ที่ประสบเข้าในเวลาหิว อธิฐานองค์อุโบสถ เจริญพรหมวิหารอยู่ ชื่อว่า **ทนต์ลฺลยฺยกา** คาบสัจจำพวก **ทนต์ลฺลยฺยกา** เหล่านั้น ดึกว่าคาบสจำพวก **อสุตมฺภูจิกา**.

พวกคาบสซึ่งอาศัยสระที่เกิดเอง (เช่นหนองบึงเป็นต้น) หรือไพรสณฑ์อยู่ รากไม้อันใดมีรากแห่งกิ่งสะ (เหง้าบัว) เป็นต้น ซึ่งมีอยู่ในสระนั้น หรือไม้อันใด ซึ่งมีอยู่ในเวลามีดอกในราวป่า หรือผลไม้อันใดซึ่งมีอยู่ในราวป่า ในเวลามีผล ก็เกี่ยวกินรากดอกและผลนั้นนั่นเอง เมื่อดอกและผลไม่มี ก็เกี่ยวกินโดยที่สุดแม้สระเกิดของต้นไม้ในราวป่านั้น แต่ก็ไม่ยอมไปในที่อื่น เพื่อประโยชน์แก่อาหารเลย ได้กระทำการอธิฐานองค์อุโบสถ และเจริญพรหมวิหารอยู่ ชื่อว่า **ปวตฺตผลิกา** คาบสัจจำพวก **ปวตฺตผลิกา** เหล่านั้น ดึกว่าคาบสจำพวก **ทนต์ลฺลยฺยกา**.

พวกคาบสที่เกี่ยวกินใบไม้ที่ตกที่พื้นดินอย่างเดียว ชื่อว่า **วณฺณมฺมุตฺตกา** คำที่เหลือเป็นเช่นกับในก่อนนั้นเอง คาบสัจจำพวก **วณฺณมฺมุตฺตกา** เหล่านั้นประเสริฐกว่าคาบสทุกจำพวก.

ส่วนพราหมณ์กุนฺตรนี้ดำริว่า เราจักบรรพชา บรรพชาที่เลิศในบรรดาคาบสบรรพชาทั้งหลาย (การบวชเป็นคาบสทั้งหลาย) ดังนี้แล้วก็

บรรพชาเป็น วัณณมุตตกบรรพชา นั้นเอง ให้สร้างอาศรมเลขภูเขา ๒-๓
ลูกไปอยู่ในหิมวันตประเทศ.

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอุบัติขึ้นแล้วในโลก ทรงแสดงพระ
ธรรมจักรอันประเสริฐแล้ว เสด็จไปยังกรุงสาวัตถีโดยลำดับ ประทับอยู่ใน
พระเชตะวันอารามของอนาถบิณฑิกะในกรุงสาวัตถี.

ก็โดยสมัยนั้นแล บุรุษชาวเมืองสาวัตถีคนหนึ่ง เสาะแสวงหาแก่น-
จันทน์เป็นต้นอยู่ที่ภูเขา ได้ไปถึงอาศรมของดาบสนั้น ไข้วดาบสแล้วก็ขึ้น
อยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง ดาบสนั้นเห็นเขาแล้วก็ถามว่า ท่านมาจากไหน. เขาตอบ
ว่า ผมมาจากกรุงสาวัตถี ขอรับ. ดาบสถามว่า ในกรุงสาวัตถีนั้นเหตุการณ์เป็น
อย่างไร. เขาตอบว่า ท่านขอรับ พวกคนในกรุงสาวัตถีนั้นไม่ประมาท พา
กันทำบุญทั้งหลายมีการให้ท่านเป็นต้น.

ดาบสถามว่า พวกเขาได้ฟังโอวาทของใคร. เขาตอบว่า ของพระผู้
มีพระภาคพุทธเจ้า.

ดาบสรู้สึกลงงวยด้วยการฟังเสียงว่า พุทธะ จึงถามว่า คุณก่อนบุรุษผู้
เจริญ ท่านพูดว่า พระพุทธเจ้าดังนี้หรือ ดาบสได้ถามถึง ๓ ครั้งโดยนัยที่
ซ้ำพเข้าได้กล่าวไว้แล้วในอามคันธสูตรนั้นแล จึงดีใจว่า แม้เสียงนั้นแลก็หา
ได้ยาก ดังนี้ เป็นผู้ปรารถนาจะไปยังสำนักของพระผู้พระภาคเจ้า จึงดำริว่า
การไปยังสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างเปล่า ๆ หากจะไม่ เราจะพึงพาอะไร
หนอแลไป ดาบสนั้นจึงดำริอีกว่า ธรรมดาว่าพระพุทธเจ้าทั้งหลายหาทรง
หนักในอามิสไม่ เอาเถิด เราจะนำธรรมบรรณาการไป ดังนี้แล้วจึงได้แต่ง
ปัญหา ๔ ข้อ คือ

๑. มิตรเช่นไรไม่ควรคบ

๒. มิตรเช่นไรควรคบ

๓. ความพยายามเช่นไรควรประกอบ

๔. รสอะไรเลิศกว่ารสทั้งหลาย

คาบสนั้นพาปัญหาเหล่านั้นแล้ว มุ่งหน้าไปยังมัชฌิมประเทศ เดินไปถึงเมืองสาวัตถีโดยลำดับแล้ว เข้าไปยังพระเชตวัน แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ประทับนั่งบนอาสนะ เพื่อแสดงพระธรรมเทศนา ในสมัยนั้นอยู่ที่เดียว เขาเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วไม่ยอมไหว้ ได้ยืนอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคำที่บันเทิงใจ โดยนัยว่า ท่านฤาษี ท่านสหายดีหรือ ดังนี้เป็นต้น แม้คาบสนั้นก็แสดงความชื่นชมตอบ โดยนัยว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ข้าพระองค์สหายดี (พอทนได้) ดังนี้แล้วจึงคิดว่า ถ้าหากท่านผู้นี้จักเป็นพระพุทธรเจ้าไซ้ เมื่อเราทูลถามปัญหาด้วยใจ พระองค์ก็จะทรงแก้ด้วยวาจา ดังนี้ แล้วจึงทูลถามปัญหาเหล่านั้นกะพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยใจเท่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าอันปราหมณ์ทูลถามแล้ว เพื่อจะแก้ปัญหาข้อต้นก่อน จึงทรงเริ่มว่า **หิริบุตรนุต** เป็นต้น แล้วจึงตรัสอีกสองคาถาครึ่ง.

เนื้อความแห่งพระคาถานั้น ฟังทราบดังนี้ :-

บทว่า **หิริบุตรนุต** ก้าวล่วงอยู่ซึ่งความละอาย คือไม่มีหิริ ได้แก่ไม่มีขยาย.

บทว่า **วิชิคุจฺจมาน** ได้แก่ เห็นว่าราวกะว่าสิ่งไม่สะอาด คนไม่มีหิริย่อมเกลียดความละอาย ย่อมเห็นราวกะว่าของไม่สะอาด เพราะเหตุนั้นบุคคลจึงไม่คบ คือไม่เข้าไปใกล้ชิด ซึ่งบุคคลผู้ไม่มีหิรินั้น เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **วิชิคุจฺจมาน** .

บาทกาลาว่า **สาขาหสมิ อติ ภาสมาน** ความว่า ผู้กล่าวอยู่โดย
นัยมีอาทิอย่างนี้ว่า แนะเพื่อน ข้าพเจ้าเป็นสหายของท่าน ประรณนาประโยชน์
ท่าน แม้ชีวิตของข้าพเจ้า ก็ยอมสละเพื่อท่านได้ ดังนี้.

บาทกาลาว่า **สยหนิ กมฺมานิ อนาทิยนุต** ความว่า ก็แม้กล่าว
อย่างนี้แล้ว ก็ไม่เอื้อเฟื้อ คือไม่ตั้งใจเพื่อจะกระทำการงาน ของมิตรของตน
คือกรรมทั้งหลายของมิตรของตน.

อีกอย่างหนึ่ง ความว่า ไม่การทำอยู่แม้สักว่าความเอื้อเฟื้อในการงาน
นั้นด้วยจิต แต่โดยที่แท้แล แสดงอยู่ซึ่งความเสื่อม (ฉิบหาย) ในกิจการทั้ง
หลายที่เกิดขึ้นเท่านั้น.

บาทกาลาว่า **เนโส มมนุติ อตินิ วิชฺชุตฺตา** ความว่า บุรุษผู้
เป็นบัณฑิตพึงทราบชัดซึ่งบุคคลนั้น คือคนเห็นปานนั้น อย่างนี้ว่า คนเช่นนี้
เป็นมิตรเทียม คนเช่นนี้หาใช้มิตรของเราไม่ ดังนี้.

บทว่า **อนนุย** ความว่า มิตรเทียมนั้น ย่อมพูดว่า เราจักให้
จักการทำประโยชน์อันใด ก็มีได้ติดตามประโยชน์อันนั้น (คือไม่ทำตามที่พูด)

หลายบทว่า **ปิย วาจ โย มิตุเตสุ ปกฺกพฺพติ** ความว่า มิตร
ใด ปราศรัยถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้วและยังไม่มาถึง ชื่อว่าสงเคราะห์อยู่ซึ่งสิ่งที่ทำ
ประโยชน์มิได้ ชื่อว่าย่อมยังวาทที่รักให้เป็นไปในมิตรทั้งหลาย ด้วยเหตุสัก
ว่า เงามแห่งตัวอักษรอย่างเดียวเท่านั้น.

สองบาทกาลาว่า **อกโรนุต ภาสมาน ปริชานนุติ ปณฺทิตา**
ความว่า บัณฑิตทั้งหลายกำหนดรู้บุคคลนั้น คือบุคคลเห็นปานนั้น ผู้

ไม่การทำตามคำที่ตนพูด พูดอยู่ด้วยวาจาอย่างเดียว อย่างนี้ว่า บุคคลนี้ชื่อว่า มีวาจาเป็นอย่างยิ่ง (ดีแต่ปาก) ไม่ใช่มิตร เป็นมิตรเทียม ดังนี้.

สองบาทกาลาว่า น โส มิตุโต โย สทา อปฺปมตุโต เกทาสงฺกิ

รณฺธเมวานุสฺสตี ความว่า ผู้ใดหวังแต่ความแตกร้างเท่านั้น ไม่ประมาณอยู่ทุกเมื่อ ด้วยมารยาทที่เรียบร้อย คือด้วยวาจาไพเราะที่ตนทำขึ้น ย่อมแสวงหาซึ่งโทษเท่านั้น อย่างนี้ว่า สิ่งใดก็ตาม ที่บุคคลกรทำแล้ว ด้วยไม่มีสติ ด้วยไม่มีมนสิการ หรือว่าไม่ได้กระทำด้วยความไม่รู้ บุคคลนั้นจักติเตียนเราเมื่อใด เมื่อนั้นเรจักได้ตอบเขา ด้วยการกระทำนั้น ดังนี้ มิตรนั้นบุคคลไม่ควรคบ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงวิสาขนาปัญหาแรกนี้ว่า "ไม่ควรคบมิตรเช่นไร" ดังนี้เรียบร้อยแล้ว เพื่อจะทรงวิสาขนาปัญหาที่สองจึงตรัสถึงพระคากานี้ว่า ยสุมี จ เสติ.

เนื้อความแห่งพระคากานี้ว่า ก็บุตรนอนอยู่บนอกของบิดา ไม่รังเกียจสงสัยเหตุทั้งหลายเป็นต้นว่า เมื่อเรานอนอยู่บนอกของบิดานี้ จะพึงมีความทุกข์หรือความไม่สบายใจ จึงหมดความสงสัยนอนอยู่ ซื่อฉันทใด ด้วยการไว้ใจต่อมิตร มิตรกระทำอยู่ซึ่งความคั่นเคย (ไว้วางใจ) ในภรรยา ทรัพย์ และชีวิตเป็นต้น หมดความสงสัยโดยความเป็นมิตรนั้นอยู่ ฉะนั้นเหมือนกัน ก็มีมิตรใด ซึ่งผู้อื่นกล่าวเหตุตั้งร้อยอย่างพันอย่างก็ไม่แตกกัน มิตรนั้นไม่ควรคบ. ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงวิสาขนาแม่ปัญหาที่สองว่า มิตรเช่นไร ควรคบ ดังนี้แล้ว เพื่อจะทรงวิสาขนาปัญหาที่ ๓ จึงตรัสพระคากาว่า ปา-มุขฺชกรณฺ์ เป็นต้น.

เนื้อความแห่งคานานั้นว่า บุคคลย่อมทำซึ่งความปราโมชด้วยการ
กระทำฐานะใด เหตุนั้นการกระทำฐานะนั้นชื่อว่า ปามุชชกรณฺ์ เหตุที่
กระทำซึ่งความปราโมทย์.

บทว่า ฐานํ ได้แก่ เหตุ (ที่กระทำความปราโมทย์).

ถามว่า ก็เหตุนั้นคืออะไร ?

ตอบว่า เหตุนั้นคือความเพียร จริงอยู่ ความเพียรท่านเรียกว่า
ตัวสร้างความปราโมทย์ เพราะยังปิติปราโมทย์และความสุขที่อิงอาศัยธรรมให้เกิด
ขึ้น เหมือนอย่างที่เราได้เห็นว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ในธรรมวินัยอันเรา
กล่าวไว้ดีแล้วนี้ ผู้ใดปรารถนาคความเพียรผู้ผู้นั้นย่อมอยู่เป็นสุข บุคคลย่อมนำมา
ซึ่งความสรรเสริญตัวเหตุใด เหตุนั้น ชื่อว่า ปลํ สาทหนฺ์ เหตุนำมาซึ่งความ
สรรเสริญ.

ผลานิสงส์ที่หวังอยู่ย่อมยังผลอันเป็นสุขให้เจริญ คือ ให้วัฒนาด้วย
อุปจารแห่งผล เพราะนำมาซึ่งทิพยสุขและมนุษย์สุขตั้งแต่ต้น (และ) นำมา
ซึ่งนิพพานสุขในที่สุด.

บาทพระคาถาว่า วนฺโหดํ โปริสํ ฐํ ความว่า ถือเอาซึ่งภาระ
อันสมควรแก่บุรุษอยู่ ชื่อว่าทำฐานะ กล่าวคือความเพียรอันเป็นสัมมัมปธาน
ให้เจริญ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งทรงวิสัชนาปัญหาที่ ๓ อย่างนี้ว่า "ควร
เสพความพยายามเช่นไร" ดังนี้แล้ว เพื่อทรงวิสัชนาปัญหาที่ ๔ จึงตรัสคาถาว่า
ปวิเวกรถํ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ปวิเวโก ความว่า ผลอันเลิศท่านเรียกว่า
รสแห่งวิเวกนั้น เพราะเกิดแต่ความสงบจากกิเลส ผลอันเลิศซึ่งสัมปยุตด้วย
วิเวกนั้น ชื่อว่า สุข เพราะอรรถว่า ชื่นใจ.

บทว่า อุปสมตฺส เป็นต้น ความว่า ผลอันเลิศนั้นนั่นเอง ชื่อว่า
รสแห่งธรรมปิติ เพราะเกิดขึ้นแล้วในที่สุดแห่งความสงบกิเลส หรือเพราะ
เป็นอารมณ์แห่งความสงบ กล่าวคือพระนิพพาน เพราะเหตุนี้บุคคลดื่มแล้ว
ซึ่งผลอันเลิศนั้นนั่นเอง คือซึ่งรสแห่งวิเวกนั้น และซึ่งรสแห่งความสงบนั้น
เพราะเป็นรสแห่งปิติที่เกิดขึ้นแล้วแต่อริยธรรม หรือเกิดขึ้นแล้วในธรรม
กล่าวคือพระนิพพาน ชื่อว่าดื่มอยู่ซึ่งรสแห่งธรรมปิติ เป็นผู้ไม่มีความกระวน-
กระวาย ไม่มีบาป แม้ดื่มแล้วก็หมดความกระวนกระวาย เพราะไม่มีความ
กระวนกระวายแห่งกิเลส แม้ดื่มอยู่ก็ชื่อว่าไม่มีบาป เพราะคนละบาปได้แล้ว
เพราะฉะนั้น ผลอันเลิศคือรสแห่งวิเวกนี้ จึงเลิศกว่ารสทั้งหลาย.

แต่อาจารย์บางพวกประกอบว่า ธรรมเหล่านี้คือธรรม ๓ อย่าง มีรส
แห่งวิเวกเป็นต้นนั่นเอง ด้วยสามารถแห่งฌาน นิพพาน และปัจจุเวกขณะ
และด้วยสามารถแห่งกายวิเวก จิตตวิเวก และอุปธิวิเวก. บทก่อนนั้นแลดี.

ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงวิสัชนาปัญหาที่ ๔ อย่างนี้ ชื่อว่ายัง
เทศนาให้จบลงด้วยยอดคือพระอรหันต์.

ในที่สุดแห่งเทศนา พราหมณ์ได้บรรพชาในสำนักของพระผู้มี-
พระภาคเจ้า โดยวันเล็กน้อยเท่านั้น ก็ได้เป็นพระอรหันต์ผู้บรรลุปฏิบัติสัมภีธา
ดังนี้แล.

จบการพรรณนาหิริสูตร ในอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

มงคลสูตรที่ ๔

ว่าด้วยอุดมมงคล ๓๘

[๓๑๗] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อาราม
ของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ครั้งนั้นแล เมื่อปฐมยามล่วง
ไปแล้ว เทวดาคนหนึ่งมีรัศมีอันงดงามยิ่ง ทำพระวิหารเชตวันทั้งสิ้นให้สว่าง
ไสว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วยืนอยู่ ณ
ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถาว่า

[๓๑๘] เทวดาและมนุษย์เป็นอันมาก

ผู้หวังความสวัสดิ์ได้พากันคิดมงคลทั้งหลาย

ขอพระองค์ได้โปรดตรัสอุดมมงคล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระคาถาตอบว่า

การไม่คบคนพาล ๑ การคบบัณฑิต ๑

การบูชาบุคคลที่ควรบูชา ๑ นี้เป็นอุดมมงคล.

การอยู่ในประเทศอันสมควรมงคล ๑ ความ

เป็นผู้มีบุญอันทำไว้แล้วในกาลก่อน ๑ การ

ตั้งตนไว้ชอบ ๑ นี้เป็นอุดมมงคล.

พาหุสัจจะ ๑ ศิลปะ ๑ วินัยที่ศึกษา

ดีแล้ว ๑ วาจาสุภาษิต ๑ นี้เป็นอุดมมงคล.

การบำรุงมารดา ๑ การบำรุงบิดา ๑

การสงเคราะห์บุตรภรรยา ๑ การงานอันไม่

อาภูล ๑ นี้เป็นอุดมมงคล.

ทาน ๑ การประพฤติธรรม ๑ การ

สงเคราะห์ญาติ ๑ กรรมอันไม่มีโทษ ๑ นี้

เป็นอุดมมงคล.

การงดเว้นจากบาป ๑ ความสำรวม

จากการดื่มน้ำเมา ๑ ความไม่ประมาทใน

ธรรมทั้งหลาย ๑ นี้เป็นอุดมมงคล.

การเคารพ ๑ ความประพฤติต่อม-

ตน ๑ ความสันโดษ ๑ ความกตัญญู ๑

การพึงธรรมตามกาล ๑ นี้เป็นอุดมมงคล.

ความอดทน ๑ ความเป็นผู้ว่าง่าย ๑

การได้เห็นสมณะทั้งหลาย ๑ การสนทนา

ธรรมตามกาล ๑ นี้เป็นอุดมมงคล.

ความเพียร ๑ พรหมจรรย์ ๑ การเห็น

อริยสัจ ๑ การกระทำนิพพานให้แจ้ง ๑ นี้เป็น

อุดมมงคล.

จิตของผู้ได้อันโลกธรรมทั้งหลาย

ถูกต้องแล้ว ย่อมไม่หวั่นไหว ๑ ไม่เศร้าโศก

๑ ปราศจากฐลี ๑ เป็นจิตเกษม ๑ นี้เป็น

อุดมมงคล.

เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายทำมงคล

เช่นนี้แล้ว เป็นผู้ไม่ปราชัยในชาติทุกหมู่

เหล่า ย่อมถึงความสวัสดิในที่ทุกสถาน นี้

เป็นอุดมมงคลของเทวดาและมนุษย์เหล่านั้น.

จบมงคลสูตรที่ ๔

อรรถกถามงคลสูตรที่ ๔

คาถาที่ ๑ (มี ๓ มงคล)

มงคลสูตร มีคำเริ่มต้นว่า เอวมุเม สุตฺติ ดังนี้.

ถามว่า พระสูตรนี้ มีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร.

ตอบว่า พระสูตรนี้ มีเหตุเกิดขึ้นดังต่อไปนี้.

ดังได้สดับมา ในชมพูทวีป มหาชนประชุมกันในที่ทั้งหลายมีประตู
พระนคร สันถาคาร (ห้องโถง) และที่ประชุมเป็นต้น ในที่นั้น ๆ แม้ให้เงิน
และทองแล้ว ก็ชวนกันและกันกล่าวพาทริกถา มีเรื่องการลักนางสีดาเป็นต้น
มีประการต่าง ๆ เรื่องหนึ่ง ๆ กว่าจะจบลง ก็ใช้เวลาถึง ๔ เดือน ในบรรดา
พาทริกถาเหล่านั้น มงคลถาก็ตั้งขึ้นว่า อะไรหนอแล ชื่อว่า มงคล สิ่งที่เห็น
แล้วหรือ ชื่อว่า มงคล. สิ่งที่ฟังแล้วหรือ ชื่อว่า มงคล. สิ่งที่ได้ทราบแล้วหรือ
ชื่อว่า มงคล. ใครเล่ารู้จักมงคล.

ครั้งนั้น ชายคนหนึ่งชื่อว่า **ทิฐฐม้งคลิเก** พูกว่า ข้าพเจ้ายอมรู้จัก มงคล สิ่ง que เห็นแล้ว ชื่อว่า เป็นมงคลในโลก รูปที่สมมติกันว่าเป็นมงคลยิ่ง ชื่อว่าสิ่งที่เห็นแล้ว คือ คนบางคนในโลกนี้ตั้งแต่เข้าประตู เห็นนกแอ่นลมบ้าง เห็นต้นมะตูมหนุ่มบ้าง, หนิงมีครรภบ้าง, กุมารทั้งหลายซึ่งประดับตกแต่งแล้ว บ้าง, หม่อนน้ำที่เต็มบ้าง, ปลายตะเพียนสดบ้าง, ม้าอาชาไนยบ้าง, รถเทียมม้าอาชาไนยบ้าง, โคอุสทะบ้าง, แม่โคบ้าง สีแดงบ้าง ก็หรือว่าเห็นรูปแม้อื่นใดที่สมมติกันว่าเป็นมงคลยิ่งเห็นปานนี้ นี้เขาเรียกกันว่า **ทิฐฐมงคล**.

คำของชายคนนั้น บางพวกก็ยอมรับ บางพวกก็ไม่ยอมรับ ชนพวกใดไม่ยอมรับ ชนพวกนั้นก็ถูกเถียงกับนายทิฐฐม้งคลิเกนี้.

ครั้งนั้น ชายคนหนึ่งชื่อว่า **สุตม้งคลิเก** กล่าวว่แนะนำผู้เจริญ ชื่อว่า จักษุนี้ เห็นรูปที่ดีบ้าง ที่งามบ้าง ไม่งามบ้าง ที่ชอบใจบ้าง ที่ไม่ชอบใจบ้าง ถ้าหากว่ารูปที่ตานั้นเห็นแล้วจักฟังเป็นมงคลไซ้ แม้รูปทุกชนิดก็ฟังเป็นมงคล รูปที่เห็นแล้วจึงไม่ใช่เป็นมงคล แต่อีกอย่างหนึ่งแล เสียงที่ฟังแล้ว (ต่างหาก) เป็นมงคล (เพราะว่า) เสียงที่สมมติกันว่าเป็นมงคลยิ่ง ชื่อว่าสิ่งที่ได้ฟังแล้ว คือ คนบางคนในโลกนี้ลุกขึ้นแต่เช้าแล้ว ย่อมฟังเสียงว่า **วัฑฒะ** เจริญบ้าง, ว่า **วัฑฒมานะ** เจริญอยู่บ้าง, **ปุณณะ** เต็มบ้าง, **ปุสสะ** ขาวบ้าง, **สุมนา** ดอกมะลิบ้าง, **สิริ** มิ่งขวัญบ้าง **สิริวัณ्ह** เจริญด้วยมิ่งขวัญบ้าง, หรือว่า วันนัฎกษัติ, ยามติ, วันติ, มงคลติ หรือฟังเสียงที่สมมติกันว่าเป็นมงคลยิ่ง ใดอย่างหนึ่งเห็นปานนี้ นี้เขาเรียกกันว่า **สุตมงคล** คำแม่ของสุตม้งคลิเก นั้น บางพวกก็ยอมรับ บางพวกก็ไม่ยอมรับ พวกใดไม่ยอมรับ พวกนั้นก็ ถกเถียงกับนายสุตม้งคลิเกนั้น.

ครั้งนั้น ชายคนหนึ่งชื่อว่า **มุตมังคลิเก** พูกว่า ท่านผู้เจริญ สิ่งที่ได้ ฟังนี้ บุคคลย่อมได้ฟังสิ่งที่ดีบ้าง ไม่ดีบ้าง พอใจบ้าง ไม่พอใจบ้าง ถ้าหากสิ่งที่ ได้ ฟังนั้นเป็นมงคลไซ้ แม้ทุกสิ่งที่ได้ฟังก็เป็นมงคลหมด เพราะฉะนั้นสิ่งที่ได้ ฟังหาเป็นมงคลไม่ แต่อีกประการหนึ่งแล สิ่งที่ได้ทราบจัดว่าเป็นมงคล กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่สมมติกันว่าเป็นมงคลยิ่ง ชื่อว่าสิ่งที่ได้ทราบเป็นมงคล คือบุคคล บางคนในโลกนี้ ตื่นแต่เช้า สูดกลิ่นดอกไม้มีกลิ่นดอกปทุมบ้าง เกี้ยวไม้ชำระ ฟันสีขาวบ้าง จับต้องแผ่นดินบ้าง จับต้องข้าวกล้าที่เขียวสดบ้าง จับต้องโคลมัย สดบ้าง จับต้องเต่าบ้าง จับต้องเกวียนบรรทุกงาบ้าง ดอกไม้บ้าง ผลไม้บ้าง หรือว่า ย่อมลูปได้ร่างกายอย่างดีด้วยดินขาว (ดินสอพอง) นุ่งผ้าสาฎกสีขาวบ้าง โปกผ้าขาวบ้าง. ก็หรือว่าสูดกลิ่นแม้อื่นอย่างใดอย่างหนึ่ง ที่สมมติกันว่าเป็น มงคลยิ่งเห็นปานนี้ หรือว่าลิ้มรส...หรือว่าถูกต้องโผฏฐัพพะ... นี้เขาเรียก กันว่า **มุตมงคล**. คำของนายมุตมังคลิเกเมื่อนั้น บางพวกก็เชื่อถือ บางพวก ไม่เชื่อถือ.

ในบรรดาคณะเหล่านั้น นายทิฏฐมังคลิเก ไม่อาจจะให้นายสุตมังคลิเก และนายมุตมังคลิเกยินยอมได้ หายสุตมังคลิเกก็ไม่อาจจะให้นายทิฏฐมังคลิเก และหายสุตมังคลิเกยินยอมได้ นายทิฏฐมังคลิเกและนายสุตมังคลิเกนอกนี้ก็ ไม่อาจให้นายมุตมังคลิเกยินยอมได้ ก็ในบรรดามนุษย์เหล่านี้ มนุษย์เหล่าใด เชื่อถือคำของนายทิฏฐมังคลิเก มนุษย์เหล่านั้นก็ลงสันนิษฐานกันว่า สิ่ง ที่ เห็นแล้วเท่านั้นเป็นมงคล มนุษย์เหล่าใดเชื่อคำของนายสุตมังคลิเกและ นายมุตมังคลิเก มนุษย์เหล่านั้นก็ลงสันนิษฐานว่า สิ่งที่ได้ฟังแล้วเท่านั้นเป็น

มงคล (หรือว่า) สิ่งที่ได้ทราบแล้วเท่านั้นเป็นมงคล ถ้อยคำปรารภมงคลนี้ปรากฏไปทั่วแล้วในชมพูทวีปทั้งสิ้น ด้วยประการฉะนี้.

ครั้งนั้น มนุษย์ทั้งหลายในชมพูทวีปทั้งสิ้นรวมกันเป็นพวก ๆ คิดมงคลทั้งหลายกันว่า "อะไรหนอแล เป็นมงคล" แม้อารักษ์เทวดาทั้งหลายของพวกมนุษย์เหล่านั้นฟังถ้อยคำนั้นแล้ว ก็คิดมงคลทั้งหลายกันเหมือนกัน ภูมมเทวดาทั้งหลายที่เป็นมิตรของเทวดาเหล่านั้นมีอยู่, ครั้งนั้น ภูมมเทวดาทั้งหลายฟังจากเทวดาเหล่านั้นแล้ว ก็คิดมงคลทั้งหลายเหมือนกัน, อากาศัญญเทวดาที่เป็นมิตรของภูมมเทวดาแม่เหล่านั้นก็มีอยู่... ฯลฯ เทวดาชั้นจาตุम्मหาราชิกาที่เป็นมิตรของอากาศัญญเทวดาก็มีอยู่ โดยอุบายนี้นั่นแล จนถึงกนิษฐเทวดาที่เป็นมิตรของสุทสสีเทวดาก็มีอยู่ ครั้งนั้น แม้อกนิษฐเทวดาฟังจากสุทสสีเทวดานั้นแล้ว ก็รวมกันเป็นพวก ๆ เหมือนอย่างนั้น คิดมงคลทั้งหลาย การคิดเรื่องมงคลเกิดขึ้นในที่ทุกแห่งจนถึงหมื่นจักรวาลด้วยประการฉะนี้. ก็การคิดเรื่องมงคลนั้น ซึ่งบังเกิดขึ้นแล้ว แม้อันนักคิดทั้งหลายวินิจฉัยกันอยู่ว่า สิ่งนี้เป็นมงคล ๆ ก็ไม่ถึงการตกลงกันได้เลย คิดกันอยู่สิ้นเวลา ๑๒ ปี พวกมนุษย์พวกเทวดาและพวกพรหมทั้งปวง เว้นพระอริยสาวกทั้งหลาย แตกกันเป็น ๓ พวก คือ พวกทิฐฐมังคโลกะพวก ๑ พวกสุตมังคโลกะพวก ๑ พวกมุตมังคโลกะพวก ๑ ไม่มีใครแม่คนเดียวที่ชื่อว่าถึงการตัดสินใจได้ตามความเป็นจริงว่า สิ่งนี้เท่านั้นเป็นมงคล ความโกลาหลเรื่องมงคลเกิดขึ้นแล้วในโลก.

ชื่อว่า โกลาหลมี ๕ อย่าง คือ กัปโปกลาหล ๑ จักกวัตติโกกลาหล ๑ พุทธโกลาหล ๑ มังคโลกลาหล ๑ โมนะโยกลาหล ๑

ในบรรดาโกลาหลเหล่านั้น พวกเทพชั้นกามาวจร สนานเกล้า สบาย
ผม ร้องให้น้ำตานองหน้า ใช้มือเช็ดน้ำตา นุ่งห่มผ้าสีแดง ถือเพศที่แปลก ๆ
อย่างยิ่ง เทียบออกไปในถิ่นมนุษย์ว่า โดยกาลล่วงไปแสนปี กัปจักสิ้น โลกนี้
จักพินาศ และมหาสมุทรจักเหือดแห้ง มหาปฐพีนี้และภูเขาสีเนรราช จักไหม้
พินาศ ความพินาศแห่งโลก จักมีถึงพรหมโลก แน่ท่านผู้นิรทุกข์ทั้งหลาย
ของท่านทั้งหลายจงเจริญเมตตา กรุณา มุทิตา และเจริญอุเบกขาเถิด ท่าน
ทั้งหลายจงบำรุงเลี้ยงมารดาบิดา ประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูล จงตั้ง
อย่าประมาท นี้ชื่อว่า กัปโกลาหล.

เทวดาชั้นกามาวจรนั้นแหละ เทียบออกไปในถิ่นมนุษย์ว่า โดยกาลล่วง
ไป ๑๐๐ ปี พระเจ้าจักรพรรดิ จักทรงอุบัติขึ้นในโลก นี้ชื่อว่า จักกวัตติ-
โกลาหล.

ส่วนเทพเจ้าชั้นสุทธาวาสทั้งหลาย ประดับประดาด้วยพรหมภรณ์
กระทำผ้าโพกศีรษะสำหรับพรหมไว้บนเศียร เกิดปีติโสมนัสระลึกถึงพุทธคุณ
เทียบออกไปในถิ่นมนุษย์ว่า โดยกาลล่วงไป ๑,๐๐๐ ปี พระพุทธเจ้าจักทรง
อุบัติขึ้นในโลก นี้ชื่อว่า พุทธโกลาหล.

พวกเทพเจ้าชั้นสุทธาวาสนั่นเอง ทราบวาระจิตของมนุษย์แล้ว ก็
เทียบออกไปในถิ่นมนุษย์ว่า โดยกาลล่วงไป ๑๒ ปี พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจัก
ตรัสสมคล นี้ชื่อว่า มังคลโกลาหล.

เทพเจ้าทั้งหลายชั้นสุทธาวาสนั้นแล เทียบออกไปในถิ่นมนุษย์ว่า โดย
กาลล่วงไป ๗ ปี ภิกษุรูปหนึ่ง จักประชุมพร้อมกันกับพระผู้มีพระภาคเจ้า
แล้วทูลถามโณนยปฎิปทา นี้ชื่อว่า โณนยโกลาหล.

ในบรรดาโกหาหลทั้ง ๕ ประการเหล่านี้ มังคลโกหาหลนี้ เกิดขึ้น
แล้วในโลก ในเมื่อพวกเทพดาและมนุษย์ทั้งหลายแตกกันเป็น ๓ พวก ด้วย
สามารถแห่งทิฐิมงคลเป็นต้น ครั้งนั้น เมื่อเทพเจ้าทั้งหลายและมนุษย์ทั้ง
หลายค้นหากันแล้ว ๆ ไม่ได้มังคลทั้งหลายอยู่ โดยล่วงไป ๑๒ ปี เทวดาทั้ง
หลายชั้นดาวดึงส์ ก็มาประชุมพร้อมกัน ตัดร่วมกันอย่างนี้ว่า คุณก่อนท่านผู้
นิรทุกข์ทั้งหลาย เจ้าของเรือน (พ่อเจ้าเรือน) ย่อมบอกเนื้อความแก่พวกชน
ในเรือน, นายบ้าน ย่อมบอกเนื้อความแก่ชนทั้งหลายผู้อยู่ในบ้าน, พระราชา
ย่อมตรัสบอกเนื้อความแก่พวกมนุษย์ทั้งปวง แม้นฉันใด ท้าวสักกะจอมเทพนี้
ซึ่งเป็นผู้เลิศและประเสริฐ คือเป็นอธิบดีแห่งเทวโลกทั้งสอง ด้วยบุญ ด้วยเดช
ด้วยความยิ่งใหญ่ (และ) ด้วยปัญญา โฉนหนอ พวกเราจะพึงบอกเนื้อความ
นี้แก่ท้าวสักกะจอมเทพเหล่านั้นเหมือนกัน. เทวดาเหล่านั้นจึงพากันไปยังสำนัก
ของท้าวสักกะ ถวายบังคมท้าวสักกะจอมเทพ ผู้มีพระวรกายย่อนเป็นสิริประดับ
ด้วยฉลองพระองค์และอาภรณ์ แวดล้อมด้วยหม่านางอัปสร ๒ โภกีกิ่ง ผู้ประ
ทับนั่งแล้วบนแท่นบัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ ที่โคนต้นปาริฉัตร ตามสมควรแก่
ขณะนั้น ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่งแล้วได้กราบทูลเนื้อความนี้ว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้นิรทุกข์ ขอเดชะ ขอพระองค์พึงทราบเถิดว่า บัดนี้มังคลปัญหาได้
เกิดขึ้นแล้ว (คือ) เทวดาและมนุษย์พวกหนึ่งกล่าวว่า สิ่งที่เห็นแล้วเป็นมงคล
พวกหนึ่งกล่าวว่าสิ่งที่ได้ฟังแล้วเป็นมงคล อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า สิ่งที่ได้ทราบ
แล้วเป็นมงคล ในบรรดาทั้ง ๓ พวกนั้น พวกข้าพระองค์และพวกอื่น ก็ตกลง
กันได้ ดังพวกข้าพระองค์ขอโอกาส ขอพระองค์ทรงพยากรณ์ (มังคล
ปัญหา) แก่พวกข้าพระองค์ตามความเป็นจริงเถิด.

เทวราชแม่โดยปกติทรงมีปัญหา ตรัสถามว่า มงคลคานี้เกิดที่
ไหนก่อน. เทวดาทั้งหลายก็ทูลว่า พวกข้าพระองค์ได้ฟังมงคลปัญหานี้ ของ
พวกเทพชั้นจาตุมหาราช ต่อจากนั้นเทวดาทั้งหลายก็ทูลว่า พวกเทพเจ้าชั้น
จาตุมหาราชทั้งหลาย (ได้ฟังปัญหา) ของพวกอากาศัญญูเทวดา พวกอากาศัญญู
เทวดาก็ได้ฟังปัญหาของพวกภุมมเทวดา พวกภุมมเทวดาก็ได้ฟังปัญหาของ
พวกเทวดาผู้รักษามนุษย์ พวกเทพดาซึ่งรักษามนุษย์ก็กล่าวว่ ปัญหาตั้งขึ้น
แล้วในมนุษยโลก.

ครั้งนั้น ท้าวสักกะจอมเทพจึงตรัสถามว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า (ขณะ
นี้) ประทับอยู่ที่ไหน. พวกเทวดาทั้งหลายก็กราบทูลว่า ข้าแต่ท้าว พระองค์
ประทับอยู่ในมนุษยโลก. ท้าวสักกะตรัสถามว่า ใครได้ทูลถามปัญหานั้นกะ
พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว. เทพดาทั้งหลายทูลว่า ข้าแต่ท้าว ยังไม่มีใครทูล
ถาม. คุณก่อนท่านผู้นิรทุกข์ทั้งหลาย เพราะเหตุไรหนอแล พวกท่านจึงละเลย
พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นผู้แสดงมงคลที่ไม่มีส่วนเหลือ แล้วสำคัญเรา
ว่าเป็นผู้ควรถาม ชื่อว่าทิ้งไฟเสียแล้ว มาใช้แสงหิ่งห้อย คุณก่อนท่านผู้นิรทุกข์
ทั้งหลาย พวกท่านจงไป จงทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น พวก
ท่านก็จักได้การตอบปัญหาซึ่งมีสิริ (มีคุณค่า) อย่างแน่นอน.

ท้าวสักกะเทวราชจึงตรัสสั่งเทพบุตรองค์หนึ่งว่า ท่านจงทูลถามพระผู้-
มีพระภาคเจ้า เทพบุตรองค์นั้นประดับองค์ด้วยเครื่องอลังการตามสมควรขณะ
นั้น โชติช่วงอยู่ ประคองสายฟ้า มีหมูเทพแวดล้อมมายังพระมหาวิหารเชตวัน
กราบถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า ยืนอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง เมื่อจะทูลถาม

มงคลปัญหา จึงได้กล่าวด้วยคาถา. พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแก้ปัญหานั้นของเทพบุตรนั้น จึงได้ตรัสพระสูตรนี้.

เนื้อความแห่งคำทั้งหลายมีคำว่า **เอวมุเม สุต** เป็นต้นในพระสูตรนั้นแต่โดยย่อ ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้ว ในอรรถกถาแห่งกสิการทวาชสูตร ส่วนชนทั้งหลายผู้ปรารถนาความพิสดาร ฟังถือเอาเนื้อความโดยนัยอันข้าพเจ้ากล่าวแล้ว ในอรรถกถามัชฌิมนิกาย ชื่อ ปปัญจสุทนี

ถึงในกสิการทวาชสูตร ท่านกล่าวไว้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในบ้านพราหมณ์ชื่อ เอกนาพา ในทักษิณากิริชนบท ในแคว้นมคธ (แต่) ในมงคลสูตรนี้ ท่านกล่าวว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในพระเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี ในเมืองสาวัตถี ข้าพเจ้าจักพรรณานาบทที่ไม่เคยพรรณานในมงคลสูตรนี้ เริ่มต้นแต่บทว่า **สาวตถึย** เป็นต้นไป คือ

บทว่า **สาวตถึย** ได้แก่ ในพระนครซึ่งมีชื่ออย่างนี้.

ดังได้สดับมา นครนั้นได้เป็นสถานที่อยู่ของฤาษี ชื่อว่า **สวัตตะ** นครนั้นชาวโลกเรียกว่า **สาวัตถี** ด้วยสามารถที่เป็นอิตถิลิงค์ เหมือนที่อยู่ของฤาษีชื่อว่า **กุสัมพะ** ชาวโลกเรียกว่า **โกสัมพี** ที่อยู่ของฤาษีชื่อว่า **กาคันทะ** ชาวโลกเรียกว่า **กาคันที** ฉะนั้น แต่พระโบราณจารย์ทั้งหลายพรรณานาไว้ว่า เพราะเหตุที่เมื่อชนทั้งหลายถ่มถึงกองเกวียนที่มารวมกันอยู่ ณ ที่นั้นว่า มีสินค้าอะไรบ้าง ชนทั้งหลายก็ตอบว่ามีสินค้าทุกอย่าง เพราะฉะนั้น สถานที่นี้ ชาวโลกจึงเรียกว่า **สาวัตถี** หมายเอาค่านั้น. ในพระนครสาวัตถีนั้น ด้วยคำว่า **สาวตถึย** นี้ พระอนนทเถระแสดงถึงโคจรคามของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น.

ราชกุมารชื่อว่า **เซตะ** มีอยู่ สถานที่นั้นชื่อว่า **เซตวัน** เพราะเป็นป่าของเจ้าเซตนั้น เนื่องจากเจ้าเซตนั้นปลุกบำรุงให้เจริญไว้. ในพระเซตวันนั้น. คหบดีชื่อว่า **อนาถบิณฑิกะ** เพราะอรรถว่าเป็นผู้มีก้อนข้าวสำหรับคนอนาถทั้งหลาย. แห่งอนาถบิณฑิกะคหบดีนั้น. อธิบายว่า ในอารามที่คหบดีชื่อว่า **อนาถบิณฑิกะ** สร้างสำเร็จโดยการบริจาคทรัพย์ ๕๔ โกฎิ ด้วยคำว่า **อนาถปิณฑิกสุต อาราม** นี้เป็นอันพระอนนท์แสดงถึงที่อยู่อันสมควรแก่บรรพชิตของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น.

ศัพท์ว่า **อถ** ใช้ในอรรถว่า ไม่กำหนดกาล (แน่นอน)

ศัพท์ว่า **โ** เป็นนิบาต ลงในอรรถว่า แสดงถึงระหว่างแห่งอธิการ ด้วยคำว่า **อถ โ** นั้น พระอนนท์แสดงถึงเวลาที่ไม่กำหนดนั้นแล ว่า ในระหว่างอธิการนี้ เรื่องนี้เกิดขึ้นแล้ว แก่พระผู้มีพระภาคเจ้าในวิหารนั้น. ถามว่า เรื่องนั้นคืออะไร. ตอบว่า เรื่องนั้นคือ เทวดาองค์ใดองค์หนึ่งเป็นต้น เกิดขึ้นแล้วในระหว่างแห่งอธิการ.

ในบรรดาคำทั้งสองนั้น คำว่า **อญฺยตฺรา** เป็นการแสดงถึงสิ่งที่ไม่ได้กำหนดแน่นอน จริงอยู่ เทวดาองค์นั้นไม่ปรากฏชื่อและโคตร เพราะฉะนั้นพระอนนท์จึงกล่าวว่า **อญฺยตฺรา (เทวดา) องค์ใดองค์หนึ่ง** เทวดาก็คือเทพเจ้านั่นเอง คำว่า **เทวดา** นี้ใช้ทั่วไปทั้งเทวดาผู้หญิงและผู้ชาย แต่ในพระสูตรนี้ เทวดาเป็นผู้ชายเท่านั้น. เทวบุตรองค์นั้น. แต่ท่านกล่าวว่า **เทวดา** ดังนี้ เพราะเหตุไร. ตอบว่า เทวบุตรที่ท่านเรียกว่า **เทวดา** ก็ด้วยอำนาจสาธารณนาม.

อภิกขุท ศัพท์ ในคำนี้ว่า **อภิกขุทตาย รตฺติยา** ปรากฏใน
อรรถว่าสิ้นไป (ขยะ) ดี (สุนทร) งาม (อิกรูป) นำชื่นชม (อัphanu โมทนา)
เป็นต้น.

ในบรรดาคำเหล่านั้น **อภิกขุท ศัพท์** ปรากฏในอรรถว่า สิ้นไป
ในประโยคทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ราตรีล่วงไป
แล้ว ปฐมยามผ่านไปแล้ว ภิกษุสงฆ์ก็นั่งอยู่นานแล้ว ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงทรงแสดงปาติโมกข์แก่ภิกษุ
ทั้งหลายเถิด ดังนี้.

อภิกขุท ศัพท์ ปรากฏในอรรถว่า ดี ในประโยคทั้งหลายมีอาทิ
อย่างนี้ว่า ท่านผู้นี้ดีกว่า ประณีตกว่า บุคคลทั้ง ๔ จำพวกเหล่านี้.

อภิกขุท ศัพท์ ปรากฏในอรรถว่า งาม ในประโยคทั้งหลายมีอาทิ
อย่างนี้ว่า

ไครนะ มีผิวพรรณงามยิ่ง รุ่งเรือง
อยู่ด้วยฤทธิ์ ด้วยศ ส่องทศทั้งปวงให้สว่าง
ไปสวอยู่ ย่อมไหว้เท่าทั้งสองของเรา ดังนี้.

อภิกขุท ศัพท์ ปรากฏในอรรถว่า นำชื่นชม ในประโยคทั้งหลาย
มีอาทิอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ นำชื่นชม แต่ในมงคลสูตรนี้
อภิกขุท ศัพท์ ใช้ในอรรถว่า ขยะ สิ้นไป เพราะเหตุนั้น เมื่อราตรีล่วงแล้ว
อธิบายว่า เมื่อราตรีสิ้นแล้ว.

อภิกขุท ศัพท์ ในคำว่า **อภิกขุทวณฺณา** นี้ ใช้ในอรรถว่างาม.

ส่วน **วณฺณ ศัพท์** ปรากฏในอรรถทั้งหลายมีอรรถว่า ผิวพรรณ
(ฉวี) การชมเชย (อุติ) สกฺลวงส์ (กุลวักกะ) เหตุ (การณะ) รูปร่าง
(ลักษณะ) ประมาณ (ปมาณะ) และอายตนะคือสี (รูปายตนะ) เป็นต้น.

ในบรรดาอรรณเหล่านั้น วณฺณ ศัพท์ ปรากฏในอรรณว่า ผิวพรรณ
ในประโยคทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์มี
วรรณะเพียงดังทอง.

วณฺณ ศัพท์ ปรากฏในอรรณว่า การชมเชย ในประโยคทั้งหลาย
มีอาทิอย่างนี้ว่า ดูก่อนคฤหบดี การชมเชยพระสมณโคดมเหล่านี้ ท่าน
รวบรวมไว้ตั้งแต่เมื่อใด.

วณฺณ ศัพท์ ปรากฏในอรรณว่า สกุลวงศ์ ในประโยคทั้งหลายมีอาทิ
อย่างนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ วรรณะเหล่านี้มีอยู่ ๔ จำพวก.

วณฺณ ศัพท์ ปรากฏในอรรณว่า เหตุ ในประโยคทั้งหลายมีอาทิ
อย่างนี้ว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไรหนอแล ภิกษุ จึงถูกเรียกว่า
เป็นผู้ขโมยกลืน.

วณฺณ ศัพท์ ปรากฏในอรรณว่า รูปร่าง ในประโยคทั้งหลายมี
อาทิอย่างนี้ว่า นิรมิตรูปแห่งพระยาช้างใหญ่.

วณฺณ ศัพท์ ปรากฏในอรรณว่า ประมาณ ในประโยคทั้งหลาย
มีอาทิอย่างนี้ว่า บาตรมี ๓ ขนาด.

วณฺณ ศัพท์ ปรากฏในอรรณว่า आयตนะคือสี ในประโยค
ทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า วรรณะ คันธะ รสะ โอชะ.

แต่ในมงคลสูตรนี้ วณฺณ ศัพท์นั้น ฟังเห็นว่า ปรากฏในอรรณว่า
ผิวพรรณ.

เพราะเหตุฉะนั้น เทพบุตรนั้นเป็นผู้มีวรรณะงามยิ่ง อธิบายว่า มี
ผิวพรรณงาม.

เกวล ศัพท์ ในคำว่า เกวลกปป์ นี้ มีอรรถเป็นอนึ่ง คือมีอรรถว่า ไม่มีส่วนเหลือ อนวเสสะ, โดยมาก เขญยยะ, ไม่เจือกัน อพยามิสสะ ไม่ใช่มาก อนติเรกะ, มันคง ทัพหัตตะ, แยกจากกัน วิสังโยคะ เป็นต้น.

จริงอย่างนั้น เกวล ศัพท์นี้มีอรรถว่า ไม่มีส่วนเหลือ ในประโยคทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า (พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงประกาศ) พรหมจรรย์บริสุทธิ บริบูรณ์สิ้นเชิง (ไม่มีส่วนเหลือ)

เกวล ศัพท์นี้มีอรรถว่า เป็นไปโดยมาก ในประโยคทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า ก็ชาวอังคะและชาวมคธะส่วนมากถือขาทินิยะและโกชนินิยะเป็นอันมากจักเข้าไปหา.

เกวล ศัพท์นี้มีอรรถว่า ไม่เจือกัน ในประโยคทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งสิ้นย่อมมิได้.

เกวล ศัพท์นี้มีอรรถว่า ไม่ใช่มาก ในประโยคทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า ท่านผู้มีอายุนี้ จักบรรลุคุณวิเศษ. เพราะอาศัยเหตุสักว่าศรัทธาอย่างเดียว แน่แท้.

เกวล ศัพท์นี้มีอรรถว่า มันคง ในประโยคทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ สัทธิวินัยของพระอนรุทธะ ผู้มีอายุ ชื่อว่า พาหิกะ ดำรงอยู่เพื่อทำลายสงฆ์ อย่างเดียว (มันคง).

เกวล ศัพท์นี้มีอรรถว่า การแยกจากกัน ในประโยคทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า ท่านผู้อยู่แต่ผู้เดียว ท่านเรียกว่า บุรุษผู้สูงสุด.

แต่ในมงคลสูตรนี้ ท่านประสงค์เอา เกวล ศัพท์นี้ซึ่งมีอรรถว่า ไม่มีส่วนเหลือ (ทั้งสิ้น).

ส่วน กปฺป ศัพท์นี้ มีอรรถเป็นอนนฺก เป็นต้นว่า ความเชื่อถือ
อภิสิทธิ์ทนะ, โวหาร โวหาระ, กาล กาละ, บัญญัติ บัญญัติ, การตัด
เจตนะ, กำหนด วิกัปปะ, ข้ออ้าง เลสะ, โดยรอบ สมันตภาวะ เป็นต้น.

จริงอย่างนั้น กปฺป ศัพท์มีอรรถว่า เชื่อถือ ในประโยคทั้งหลาย
มีอาทิอย่างนี้ว่า ข้อนั้นบุคคลพึงน้อมใจเชื่อ ต่อพระสมณโคดมผู้เจริญพระองค์
นั้น ซึ่งเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยประการใดแล.

กปฺป ศัพท์มีอรรถว่า โวหาระ ในประโยคทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า
ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้บริโภคผลไม้ ด้วยสมณกัปปะทั้ง ๕.

กปฺป ศัพท์มีอรรถว่า กาละ ในประโยคทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า
ได้ยินว่า โดยสมัยใด เราจักอยู่ตลอดกาลเป็นนิจ.

กปฺป ศัพท์มีอรรถว่า บัญญัติ ในประโยคทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า
เพราะเหตุนี้ พระกัปปะ ผู้มีอายุ.

กปฺป ศัพท์มีอรรถว่า การตัด ในประโยคทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า
เขาประดับตกแต่งแล้ว ตัดผม โกนหนวดแล้ว.

กปฺป ศัพท์มีอรรถว่า กำหนด ในประโยคทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า
กัปปะว่า ถ้าหากว่าตะวันคล้อยไปชั่ว ๒ องคุลี (ภิกษุวัชชียอมบัญญัติว่า)
ยอมควรเพื่อฉันอาหารได้.

กปฺป ศัพท์มีอรรถว่า ข้ออ้าง ในประโยคทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า
ข้ออ้างเพื่อจะนอนมีอยู่.

กปฺป ศัพท์มีอรรถว่า โดยรอบ ในประโยคทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้
ว่า ทำพระเวฬุวันโดยรอบทั้งสิ้นให้สว่างไสว.

แต่ในมงคลสูตรนี้ ท่านประสงค์เอา กบฏ ศัพท์ ในความหมายว่า
โดยรอบ.

เพราะเหตุนี้ในคำว่า เกวลกบฏ เขตวนนี้ จึงเห็นเนื้อความ
อย่างนี้ว่า ยังพระเขตวันทั้งสิ้นโดยรอบ.

บทว่า โสภาสัตถวา ความว่า แผลไปแล้วด้วยแสงสว่าง อธิบายว่า
กระทำแล้วให้สว่างเป็นอันเดียวกัน คือให้โชติช่วงเป็นอันเดียวกัน คุณ
พระจันทร์และพระอาทิตย์ ฉะนั้น.

คำว่า เยน ในคำว่า เยน ภควา เตนุสงกมิ เป็นตติยาวิภคิต
ใช้ในอรรถสัทตมีวิภคิต.

บัณฑิตจึงเห็นเนื้อความในคำว่า ยตุถ ภควา ตตุถ อุสสงกมิ นี้ว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ในที่ใด ก็เข้าไปเฝ้าแล้วซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้า
ในที่นั้น โดยกาลนั้น, อีกอย่างหนึ่ง จึงเห็นเนื้อความในคำว่า เทวดาและ
มนุษย์ทั้งหลาย จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยเหตุใด เทวบุตรก็เข้าไป
ด้วยเหตุนี้ ดังนี้

ถามว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า อันเทพยดาและมนุษย์ทั้งหลายจึงเข้าไป
เฝ้าโดยเหตุไร? ตอบว่า เข้าไปเฝ้าแล้ว มีคำอธิบายว่า ไปแล้ว ด้วย
ความประสงค์ที่จะบรรลुकุณวิเศษที่ประการต่าง ๆ คุณไม้ใหญ่ที่ผลิดอกออกผล
อยู่เป็นนิจ อันหมุ่นกทั้งหลายเข้าไปหาอยู่ ด้วยประสงค์จะบริโภคผลที่อร่อย
ฉะนั้น. คำว่า อุสสงกมิตวา เป็นการแสดงถึงการสิ้นสุดแห่งการเข้าไปเฝ้า
อีกอย่างหนึ่ง เทวดานั้น ไปแล้วอย่างนี้ มีคำอธิบายว่า ไปแล้วสู่สถานที่อัน
ไกลกว่า คือที่ไกลของพระผู้มีพระภาคเจ้าต่อจากนั้น.

คำว่า ภควนุตฺ อภิวาเทตฺวา ความว่า ถวายบังคมคือมอบน้อม
นมัสการพระผู้มีพระภาคเจ้า.

คำว่า เอกมฺนุตฺ เป็นคำแสดงถึง นปฺสกลิงค์ มีคำอธิบายว่า
ณ โอกาสข้างหนึ่ง คือ ณ ส่วนข้างหนึ่ง. อีกอย่างหนึ่ง คำว่า เอกมฺนุตฺ
เป็นทุตยวิภคติ ใช้ในอรรถแห่งสัตตมีวิภคติ (แปลว่า ณ, ใน).

คำว่า อฏฺฐาติ เป็นการปฏิเสธอิริยาบถอื่นมีการนั่งเป็นต้น อธิบายว่า
สำเร็จการยืน ได้แก่ เป็นผู้ยืนอยู่แล้ว. ถามว่า ก็เทวดานั้นยืนอย่างไร ?
ชื่อว่า ยืน ณ ส่วนข้างหนึ่ง.

ตอบว่า เทวดาเว้นแล้วซึ่งโทษ (๘ อย่าง) เหล่านี้คือ ไม่ยืนข้าง
หลัง ๑ ไม่ยืนข้างหน้า ๑ ไม่ยืนใกล้ ๑ ไม่ยืนไกล ๑ ไม่ยืนตรงหน้า ๑
ไม่ยืนเหนือลม ๑ ไม่ยืนต่ำกว่า ๑ ไม่ยืนสูงกว่า ๑ ชื่อว่า ยืนแล้ว ณ
ส่วนข้างหนึ่ง.

ถามว่า ก็เทวบุตรนี้ยืนเท่านั้น ไม่นั่ง เพราะเหตุไร ?

ตอบว่า เพราะเทวดาทั้งหลายประสงค์จะกลับใจ อธิบายว่า จริงอยู่
เทวดาทั้งหลาย อาศัยอำนาจประโยชน์บางอย่างเท่านั้น จึงมายังมนุษยโลก ซึ่ง
เปรียบประดุจสวรรค์ที่เต็มด้วยของไม่สะอาด ก็โดยปกคิมนุษยโลกเป็นของปฏิกูล
แก่เทวดาเหล่านั้น เพราะเป็นสถานที่มึกลื่นเหม็นนับจำเดิมแต่ ๑๐๐ โยชน์
พวกเทวดาจึงไม่ยินดีในมนุษยโลกนั้น เพราะเหตุนั้นเทวดานั้นทำธุระที่ตน
มาเสร็จแล้ว ก็ไม่ยอมนั่ง เพราะต้องการจะกลับใจ ชนทั้งหลายยอมนั่ง เพื่อ
จะบรรเทาความอ่อนเพลียแห่งอิริยาบถ อันเกิดจากการเดินเป็นต้น อันใด
ความเพลียอันนั้นของเทวดาทั้งหลายยอมไม่มี เพราะฉะนั้นเทวดาจึงไม่ยอมนั่ง

ก็มีมหาสาวกทั้งหลายเหล่าใด ยืนแวดล้อมพระผู้มีพระภาคเจ้าอยู่แล้ว เทวดาก็
นับถือมหาสาวกเหล่านั้น จึงไม่นั่ง. อีกอย่างหนึ่ง เทวดาไม่ยอมนั่งเพราะ
เคารพในพระพุทธเจ้า ด้วยว่าเมื่อเทวดาทั้งหลายจะนั่ง อาสนะก็บังเกิดขึ้น
เทวดาไม่ปรารถนาอาสนะนั้นจึงไม่คิดแม้เพื่อจะนั่ง ได้ยืนอยู่แล้ว ณ ส่วน
ข้างหนึ่ง.

คำว่า เอกมุนต์ จิตา โข สา เทวดา ความว่า เทวดานั้น
ยืนอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่งแล ด้วยเหตุเหล่านี้ดังนี้.

คำว่า ภควนุตฺถึ คากาย อชฺฌณณาสี อธิบายว่า ได้บรรลุแล้วละ
พระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยคำที่นิยมอักษรระบบท (คือด้วยคากา).

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า พหุ เป็นการแสดงการนับที่ไม่แน่นอน
มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายว่า ด้วยคำว่า พหุ นั้น ย่อมมีร้อยเป็นอนЕК มีพัน
เป็นอนЕК มีแสนเป็นอนЕК.

สัตว์โลกที่ชื่อว่า เทพ เพราะอรรถว่า ย่อมเล่น อธิบายว่าเทวดา
ทั้งหลายย่อมเล่นด้วยกามคุณ ๕ หรือว่าย่อมโสดิช่วงด้วยสิริของตน อีกอย่าง
หนึ่ง เทวดามี ๓ ประเภท ด้วยอำนาจสมมติเทพ อุปัตติเทพ และวิสุทธิเทพ.
เหมือนอย่างทีพระสังคีติกาจารย์กล่าวไว้ว่า คำว่า เทว ได้แก่เทพ ๓ ประเภท
คือ สมมติเทพ ๑ อุปัตติเทพ ๑ วิสุทธิเทพ ๑ อธิบายว่า พระราชาทั้งหลาย
พระเทวีทั้งหลาย และพระราชกุมารทั้งหลาย พระราชกุมารีทั้งหลาย ชื่อว่า
สมมติเทพ. เทพในสวรรค์ชั้นนั้นๆ นับตั้งแต่เทพชั้นจาตุมหาราชไป ชื่อว่า
อุปัตติเทพ. พระอรหันตจิตินาสพทั้งหลาย ชื่อว่า วิสุทธิเทพ.

ในบรรดาเทพ ๓ จำพวกเหล่านั้น อุปัตติเทพ ท่านประสงค์เอา
ในพระสูตรนี้.

สัตว์โลกที่ชื่อว่า มนุษย์ เพราะอรรถว่าเป็นเหล่ากอแห่งพระมนู ก็
พระโบราณาจารย์ทั้งหลายย่อมกล่าวว่า สัตว์โลกทั้งหลายที่ชื่อว่ามนุษย์ เพราะ
เป็นผู้มีใจสูง.

มนุษย์เหล่านั้นมี ๔ จำพวกคือ พวกมนุษย์ชาวชมพูทวีป ๑ พวก
มนุษย์ชาวอมรโคยาน^๑ พวกมนุษย์อุตตรกรู ๑ พวกมนุษย์ชาวปุพพิเทหะ ๑
มนุษย์ชาวชมพูทวีป ท่านประสงค์เอาในพระสูตรนี้.

สัตว์ทั้งหลายย่อมถึงความเจริญด้วยเหตุเหล่านี้ เหตุนี้ เหตุเหล่านี้
จึงชื่อว่า มงคล อธิบายว่า ย่อมถึงความสำเร็จ คือความเจริญ.

คำว่า จินตยัม ได้แก่ คิดกันแล้ว.

คำว่า อากงขมานา ได้แก่ ประารถนาอยู่ คือต้องการอยู่ หวังอยู่

บทว่า โสตุถานัม ได้แก่ ความสวัสดิ มีคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า ซึ่ง
ความมีอยู่แห่งคำทั้งหลายอันงาม คือดี คือสวย อันเป็นไปในทฤษฎธรรมและ
สัมปรายภพทั้งปวง.

คำว่า พुरुหิ ได้แก่ จงแสดง คือ จงประกาศ จงบอก จงเปิดเผย
จงจำแนก จงทำให้แจ้ง.

คำว่า มงคลัม ได้แก่ เหตุแห่งความสำเร็จ คือเหตุแห่งความเจริญ
ได้แก่ เหตุแห่งสมบัติทั้งปวง.

๑. ในบางแห่งว่า อปรโคยานทวีป.

คำว่า **อตุตม** ได้แก่ ประเสริฐ คือเลิศ ได้แก่ นำมาซึ่งประโยชน์
สุขแก่โลกทั้งปวง นี่คือการอธิบายตามลำดับบทแห่งคาถา. ส่วนการประมวล
เนื้อความมีดังต่อไปนี้.

เทพบุตรนั้น เจริญเทวาททั้งหลายในหมื่นจักรวาลให้ประชุมกันใน
จักรวาลอันเดียวนี้ เพื่อต้องการจะฟังมงคลปัญหา ได้เห็นแล้วซึ่งเทวดา มาร
และพรหมทั้งปวง ผู้เนรมิตอรรถภาพให้ละเอียด ประมาทเท่าปลายขนทราย
เส้นหนึ่ง เป็น ๑๐ องค์บ้าง ๒๐ บ้าง ๓๐ บ้าง ๔๐ บ้าง ๕๐ บ้าง ๖๐ บ้าง
๗๐ บ้าง ๘๐ บ้าง ผู้ยืนแวดล้อมพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งประทับนั่งเหนือ
บวรพุทธอาสน์ที่เขาปลูลาดไว้แล้ว ผู้รุ่งโรจน์ก้ำวล่วง (เทพ, มาร, และพรหม)
เหล่านั้น ด้วยพระสิริและพระเดช และได้ทราบถึงความปริวิตกแห่งใจของ
พวกมนุษย์ชาวชมพูทวีปทั้งสิ้น แม้ที่ยังไม่ได้ทราบในสมัยนั้นด้วยใจ เพื่อจะถอน
เสียซึ่งลูกศรคือความสงสัยของเทพเจ้าและมนุษย์ทั้งปวง จึงได้ทูลว่า เทพเจ้า
และมนุษย์เป็นอันมาก หวังอยู่ซึ่งความสวัสดิ คือปรารถนาความสวัสดิแห่งตน
จึงพากันคิดมงคลทั้งหลายเข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์เป็นผู้ซึ่งข้าพระองค์
ทูลถามแล้ว ตามความอนุมัติของเทพเจ้าเหล่านั้น และด้วยความอนุเคราะห์
ของมนุษย์ทั้งหลาย ขอจงตรัสบอกซึ่งมงคลอย่างสูงสุด คือว่าขอพระองค์ได้
อาศัยความอนุเคราะห์ต่อข้าพระองค์ทั้งหลาย โปรดตรัสบอกมงคลอันสูงสุด
เพราะจะนำประโยชน์สุขมาให้โดยส่วนเดียว แก่ข้าพระองค์ทั้งหลาย ทั้งปวง
ทีเดียว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสดับคำของเทพบุตรนี้เรียบร้อยแล้ว จึงตรัส
พระคาถาว่า **อเสวนา จ พาลาน** เป็นต้น.

การไม่คบ คือการไม่เข้าไปนั่งใกล้ ชื่อว่า **อเสวนา** ในพระกาลานั้น. ในคำว่า **พาลาน** มีวิเคราะห์ว่า ชนทั้งหลายเหล่าใด ย่อมอ่อนแอเหตุ นั้น ชนเหล่านั้นชื่อว่า **คนพาล**.

ถามว่า ย่อมอ่อนแอ เพราะเหตุไร ? ตอบว่า ชนทั้งหลายย่อมเป็นอยู่สักว่าลมหายใจเข้าออก อธิบายว่า ไม่ได้เป็นอยู่ด้วยปัญญา. ซึ่งคนพาลทั้งหลายเหล่านั้น.

ในคำว่า **ปณฺฑิตาน** มีวิเคราะห์ว่า ชนทั้งหลายเหล่าใดย่อมดำเนินไปด้วยปัญญา เหตุ นั้น ชนเหล่านั้น ชื่อว่า **บัณฑิต** อธิบายว่า ชนทั้งหลายย่อมดำเนินไป ด้วยญาณคติในประโยชน์ทั้งหลาย ทั้งที่เป็นไปในปัจจุบัน ทั้งที่เป็นไปในสัมปรายภพ. ซึ่งบัณฑิตทั้งหลายเหล่านั้น.

การคบ คือการเข้าไปนั่งใกล้ ได้แก่ การมีบุคคลนั้นเป็นสหาย การมีบุคคลนั้นเป็นเพื่อน ชื่อว่า **เสวนา**.

การทำสักการะ การทำความเคารพ การนับถือและการกราบไหว้ ชื่อว่า **บูชา**.

คำว่า **ปุชเนยฺยาน** หมายถึง ผู้ควรแก่การบูชา.

คำว่า **เอตมฺมงฺกฺลมฺตุตฺม** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรวบรวมการกระทำทั้งหมดคือ การไม่คบคนพาล ๑ การคบบัณฑิต ๑ การบูชาบุคคลที่ควรบูชา ๑ เข้าด้วยกันแล้วตรัสว่า **เอตมฺมงฺกฺลมฺตุตฺม** ชื่อนั้นเป็นมงคลอันสูงสุด มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า ท่านจงถือเอาในคำที่ท่านถามว่า ขอพระองค์จงตรัสบอกมงคลอันสูงสุด ทั้ง ๓ นี้ ว่า เป็นมงคลอันสูงสุดก่อน

ดังนี้ก่อน นี้คือการอธิบายบทแห่งพระคาถานี้. ส่วนการอธิบายเนื้อความแห่งพระคาถานั้น ผู้ศึกษาพึงทราบอย่างนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงสดับคำของเทพบุตรนี้ อย่างนี้แล้ว จึงตรัสพระคาถานี้ว่า อเสวนา จ พาลานํ การไม่คบคนพาลทั้งหลาย ดังนี้ เป็นต้น.

ในข้อนี้มีกถา (ถ้อยคำที่ควรพูด) อยู่ ๔ ประการดังนี้คือ ปุจฉิตกถา ๑ อปุจฉิตกถา ๑ สาธุสันธิกถา ๑ อนนุสันธิกถา ๑.

ในถ้อยคำทั้ง ๔ ประการนั้น ถ้อยคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อมีผู้ทูลถามในปัญหาทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า ข้าแต่พระโคตม ผู้มีปัญญาคุณแผ่นดิน ข้าพระองค์ขอทูลถามพระองค์ว่า ผู้ฟัง ทำอย่างไร จึงชื่อว่า เป็นผู้ฟังที่ดี และว่า ข้าแต่ท่านผู้บริสุทธิ์ ท่านข้ามโธมะได้อย่างไรหนอ ดังนี้ ตรัสตอบแล้ว ชื่อว่า ปุจฉิตกถา.

ถ้อยคำที่พระองค์ซึ่งไม่มีผู้ทูลถาม ปัญหาทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า สิ่งใดที่ชนพวกอื่นกล่าวว่าเป็นสุข สิ่งนั้นพระอริยเจ้ากล่าวว่าเป็นทุกข์ ดังนี้ ตรัสแล้ว ด้วยสามารถอัธยาศัยของคน (ผู้ฟัง) เท่านั้น ชื่อว่า อปุจฉิตกถา.

พระดำรัสของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย แม้ทั้งปวงชื่อว่า สาธุสันธิกถา เพราะ พระบาลีว่า ภิกษุทั้งหลายเราจะแสดงธรรมที่มีเหตุซึ่งผู้ฟังอาจครองตาม ให้เห็นจริงได้.

อนนุสันธิกถา (ถ้อยคำที่พูดขึ้นมาโดยไม่มีเหตุผล) ไม่มีในศาสนา.

ในบรรดากฎทั้งหลายเหล่านี้ มงคลกถานี้ชื่อว่า ปุจฉิตกถา เพราะ
พระผู้มีพระภาคเจ้าซึ่งเทวบุตรทูลถามแล้วได้ตรัสไว้ ดังพรรณนามานี้.

ก็ผู้ศึกษาพึงทราบวินิจฉัยใน**ปุจฉิตกถา** ดังต่อไปนี้ :-

ในบรรดาบุคคลทั้งหลายที่ควรคบและไม่ควรคบ พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสบอกถึงบุคคลที่ไม่ควรคบก่อน แล้วตรัสบอกถึงบุคคลที่ควรคบในภายหลัง
เปรียบเหมือนบุรุษผู้ฉลาด เป็นผู้ฉลาดในหนทางและที่ไม่ใช่หนทาง เมื่อ
มีผู้ถามถึงทาง จึงได้บอกทางที่ควรระงับก่อน แล้วบอกทางที่ควรถือเอาในภายหลัง
นั่นว่า ในสถานที่ที่ชื่อโน้นมีทางอยู่สองแพร่ง ในบรรดาทางทั้งสองนั้น
ท่านจงละทางซ้าย แล้วถือเอาทางขวา ฉะนั้น.

ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นเช่นกับคนที่ฉลาดในหนทาง สมดังที่พระ-
ธรรมสังคากาจารย์กล่าวไว้ว่า ดูก่อนตีสระ คำว่าบุรุษผู้ฉลาดในหนทางนี้แล
เป็นชื่อแห่งพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ด้วยว่าพระองค์ทรงฉลาดใน
โลกนี้ ฉลาดในโลกอื่น ฉลาดในบ่วงของมัจจุ ฉลาดในธรรมที่ไม่ใช่บ่วงของ
มัจจุ ฉลาดในบ่วงของมาร ฉลาดในธรรมที่มีใช่บ่วงของมาร พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าเมื่อตรัสบอกถึงบุคคลที่ไม่ควรเสพก่อนจึงตรัสว่า **อเสวนา จ พาลาน์**
การไม่คบคนพาลทั้งหลาย และเมื่อตรัสบอกบุคคลที่ควรเสพ จึงตรัสว่า
ปณฺฑิตานญจ เสวนา การคบบัณฑิตทั้งหลาย.

ด้วยว่า พวกคนพาลอันบุคคลไม่ควรคบ คือไม่ควรเข้านั่งใกล้ก่อน
ราวจะว่าทางที่ควรเว้น ต่อจากนั้นก็ควรคบคือควรเข้าไปนั่งใกล้บัณฑิตทั้งหลาย
ดูทางที่ควรถือเอา. ถ้ามว่า ก็เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อตรัสมงคล

จึงได้ตรัสถึงการไม่คนพวกคนพาลก่อน (ตรัส) ถึงการคบบัณฑิตทั้งหลายใน ภายหลัง. ตอบว่า เพราะเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ถือเอาแล้วซึ่งความเห็น อันเป็นมงคล ในมงคลทั้งหลายมีทิวภูมิมงคลเป็นต้นนี้ เพราะด้วยการเสพกับ คนพาล และมงคลทิวภูมินี้ก็เป็นอัมมงคล ฉะนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรง ดิเตยนาการคลุกคลีกับอภักตยาณมิตร ซึ่งหักรานประโยชน์ในโลกนี้ ในโลกอื่น นั้น และเมื่อทรงสรรเสริญการคบภักตยาณมิตรผู้ทำประโยชน์ในโลกทั้งสองให้ สำเร็จ จึงได้ตรัสการไม่คบพวกคนพาลก่อน และตรัสการคบบัณฑิตทั้งหลาย ในภายหลัง แก่เทวดาและมนุษย์เหล่านั้น.

สัตว์ทั้งหลายผู้ประกอบแล้วด้วยอุสุภกรรมมถ ๑๐ มีปาณาติบาต เป็นต้นเหล่าใดเหล่าหนึ่ง ชื่อว่า **คนพาล**. ในบรรดาคนพาลและบัณฑิต ทั้งสองนั้น พวกคนพาลเหล่านั้น บัณฑิตจะพึงทราบได้ด้วยอาการ ๓ อย่าง สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในพระสูตรว่า **คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย คนพาล มีพาลลักษณะ ๓ ประการเหล่านี้ ดังนี้**^๑

อีกอย่างหนึ่ง ชนทั้งหลายเหล่านี้คือ **ครูทั้งหมกมีปุณณกัศสปเป็นต้น** ชนทั้งหลายมีพระเทวทัต พระโกกาลิกะ พระกฏโมสกตีสสะ พระขันธเทวีบุตร พระสมุททัตตะ และนางจิณฺจมาณวิกาเป็นต้น และพระภาดาของพระเจ้าทีฆวิท ในอดีตกาล และสัตว์เห็นปานนี้เหล่านี้ พึงทราบว่า **คนพาล** ชนเหล่านั้น ย่อมทำตนเองและชนทั้งหลายที่ทำตามถ้อยคำของตนให้ถึงความพินาศ ด้วยตน ที่ถือเอาผิดประจวบเรือนที่ถูกไฟไหม้ทั่วแล้ว ฉะนั้น เหมือนอย่างพระภาดาของ พระเจ้าทีฆวิทมีอัทภาพประมาณ ๖๐ โยชน์ นอนหงายตกไป อันไฟไหม้อยู่

๑. อัง. ติก. ๒๐/ข้อ ๔๔๒

ในมหานรกสิ้น ๔ พุทธันดร และเหมือนอย่างสกุล ๕๐๐ สกุลซึ่งชอบใจภิกษุ
ของพระองค์เข้าถึงความเป็นสหายของพระองค์นั้นแหละ ใหม้อยู่ในมหานรก
สมจริงดังคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ไฟพ้นจากเรือนไม้้อ
และเรือนหญ้าแล้วย่อมติดแม้เรือนยอด ซึ่งฉาบทาทั่วแล้ว ลมเข้าไม่ได้มีกลอน
ปิดสนิท หน้าต่างปิดแล้ว แม้ฉนใด ภิกษุทั้งหลาย ภัยทั้งหลายอย่างใด
อย่างหนึ่งย่อมเกิดขึ้น ภัยเหล่านั้นทั้งหมดย่อมเกิดแต่คนพาล หากเกิดแต่บัณฑิต
ไม่ อุปัทวะทั้งหลายอย่างใดอย่างหนึ่ง ฯลฯ อุปสรรคทั้งหลายอย่างใดอย่างหนึ่ง
ย่อมเกิดขึ้น อุปสรรคเหล่านั้นทั้งหมด ย่อมเกิดแต่คนพาล หากเกิดแต่บัณฑิตไม่
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้แล คนพาลจึงเป็นผู้มีภัย บัณฑิตไม่มีภัย
คนพาลมีอุปัทวะ บัณฑิตไม่มีอุปัทวะ คนพาลมีอุปสรรค บัณฑิตไม่มีอุปสรรค
ฉนนั้นเหมือนกันแล.

อีกอย่างหนึ่ง คนพาลเป็นเช่นกับปลาเน่า บุคคลที่คนคนพาลนั้นเป็น
เช่นกับใบไม้ที่ห่อปลาเน่า คนพาลจึงถึงความเป็นผู้ที่วิญญูชนทั้งหลายจะพึง
ทิ้งเสีย และถึงความเป็นผู้ที่วิญญูชนทั้งหลายจะพึงรังเกียจ สมจริงดังคำที่
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

นรชนใดย่อมใช้ปลายหญ้าคาผูกซึ่ง

ปลาเน่า แม้หญ้าคาที่เหม็นเน่า มีกลิ่นฟุ้งไป

ฉนใด การคบคนพาลก็ฉนนั้น.

ก็แม้ อภิตติบัณฑิต เมื่อทำวสัถกะจอมเทพประทานพรอยู่ ก็ได้
กล่าวอย่างนี้ว่า

บุคคลไม่พึงเห็น ไม่พึงฟังคนพาล

และไม่พึงอยู่ร่วมกับคนพาล ไม่ควรสนทนา

ปราศรัยกับคนพาล และไม่ควรพอใจการ

สนทนาปราศรัยกับคนพาล

(ทำวสัฏกะตรัสถามว่า)

ดูก่อนกัณฐปะ คนพาลได้ทำอะไร

ให้แก่ท่านแลหรือ ท่านจงบอกถึงเหตุ ดู

ก่อนกัณฐปะ เพราะเหตุไร ท่านจึงชมต้อง

การเห็นคนพาล

(อกิตติคาบสตอบว่า)

(เพราะ) คนพาลมีปัญญาทราม ย่อม

แนะนำสิ่งที่ไม่ควรแนะนำ ย่อมประกอบใน

สิ่งที่ไม่ใช้ธุระ การแนะนำในทางที่ผิด ๆ

เป็นความประเสริฐ (ของคนพาล) คนพาล

แม้เขาพูดดี ๆ ก็โกรธ คนพาลนั้นย่อมไม่รู้

จักอุบายเครื่องแนะนำ การไม่เห็นคนพาล

นั้นเสียได้เป็นการดี.

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงคิดเตียนการคบคนพาลโดยประการทั้งปวง
อย่างนี้แล้ว จึงตรัสว่า การไม่คบพวกรคนพาลเป็นมงคล บัดนี้เมื่อจะตรัส
สรรเสริญการคบบัณฑิตจึงตรัส ปณฺฑิตานนฺจ เสวนา ว่าเป็นมงคล.

สัตว์ทั้งหลายที่ประกอบด้วยกุศลกรรมบถ ๑๐ มีปาณาติบาตเป็นต้น
จำพวกใดจำพวกหนึ่งชื่อว่า บัณฑิต ในบรรดาการคบคนพาลและบัณฑิตทั้ง
สองนั้น บัณฑิตทั้งหลายเหล่านั้น จะพึงทราบได้โดยอาการ ๓ อย่าง ดังที่ตรัส

ไว้ในพระสูตรว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย บัณฑิต มีบัณฑิตลักษณะอยู่ ๓ ประการเหล่านี้ ดังนี้ เป็นต้น^๑

อีกอย่างหนึ่ง พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระอสีติมหาสาวก รวมทั้งสาวกของพระตถาคตเจ้าเหล่านี้ และชนทั้งหลายมีสุเนตตคาบส มหาโควินทพราหมณ์ วิฐรบบัณฑิต สรังกคาบส มโหสถบัณฑิต สุตโสมบัณฑิต พระเจ้านิมิราช อโยฆรกุมาร และอกิตติบัณฑิต เป็นต้น ฟังทราบว่าเป็นบัณฑิต.

บัณฑิตเหล่านั้นเป็นผู้สามารถกำจัดภัยอุปัทวะและอุปสรรคทั้งปวงของพวกเขา ผู้กระทำตามถ้อยคำของตน (บัณฑิต) คุณการอารักขาในเวลาที่มีภัย คุณประทีปในที่มืด และคุณการได้ข้าวและน้ำ เป็นต้น ในเวลาที่ถูกรบกวนทุกข์อันเกิดจากความหิวกระหาย เป็นต้นครอบงำ ฉะนั้น.

จริงอย่างนั้น เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย นับไม่ถ้วน ไม่มีประมาณ อาศัยแล้วซึ่งพระตถาคตถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะ บางพวกดำรงอยู่ในพรหมโลก บางพวกเกิดแล้วในเทวโลก สกกุล ๘๐,๐๐๐ สกกุลทำใจให้เลื่อมใสในพระสารีบุตรเถระ อุปัฏฐากพระเถระด้วยปัจจัย ๔ บังเกิดแล้วในสวรรค์. สกกุลทั้งหลายทำใจให้เลื่อมใสแล้วในพระมหาสาวกทั้งปวงมีพระมหาโมคคัลลานะ และพระมหากัสสปะ เป็นต้นก็บังเกิดในสวรรค์เหมือนอย่างนั้น ชนทั้งหลายบางพวกซึ่งเป็นสาวกของสุเนตตศาสดาเท่านั้น บังเกิดแล้วในพรหมโลก บางพวกถึงความ เป็นสหายของเทพทั้งหลายชั้นปรนิมมิตวสวัตติ ฯลฯ หรือบางพวกถึงแล้วซึ่งความเป็นสหายของคหบดีมหาศาล สมจริงดังคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ภัยย่อมไม่มีแต่บัณฑิต อุปัทวะย่อมไม่มีแต่บัณฑิต อุปสรรคย่อมไม่มีแต่บัณฑิต.

๑. อัง. ติก. ๒๐/ ข้อ ๔๔๒.

อีกประการหนึ่ง บัณฑิตเช่นกับบัณฑิตแห่งของหอมมีกฤษณาและดอกไม้อื่นเป็นต้น บุคคลที่คบบัณฑิตนั้น เป็นเช่นกับด้วยใบไม้ที่ห่อของหอมมีกฤษณาและดอกไม้อื่นเป็นต้น ย่อมถึงความเป็นผู้อันวิญญูชนทั้งหลายพึงสรรเสริญ และความเป็นผู้เป็นที่พอใจแห่งวิญญูชนทั้งหลาย สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

กัณรชนใดย่อมใช้ใบไม้ห่อกฤษณา
แม้ใบไม้ทั้งหลาย มีหอมฟุ้งขจรไปฉนั้นใด
การคบนักปราชญ์ก็ฉนั้นนั้น.

ก็เมื่อเกิดดีบัณฑิต เมื่อทำวสัฏกจะจอมเทพประทานพรอยู่ ได้กล่าวอย่างนี้ว่า

บุคคลพึงเห็นนักปราชญ์ พึงฟังนัก-
ปราชญ์ พึงอยู่ร่วมด้นนักปราชญ์ พึงกระทำ
การสนทนาปราศรัยกับนักปราชญ์นั้น และ
พึงชอบใจในการสนทนากับนักปราชญ์นั้น.

(ทำวสัฏกจะตรัสตามว่า)

ดูก่อนกัสสปะ นักปราชญ์ได้ทำอะไร
ให้แก่ท่านหรือหนอ ท่านจงบอกถึงเหตุ ดู
ก่อนกัสสปะ เพราะเหตุไร ท่านจึงปรารธนา
เห็นนักปราชญ์.

(อภิตติดาบสทูลสว่า)

เพราะนักปราชญ์เป็นผู้มีปัญญาย่อม
แนะนำอุบายที่ควรแนะนำ นักปราชญ์นั้น
ย่อมประกอบในสิ่งที่เป็นฐานะ การแนะนำดี

เป็นความดีของนักปราชญ์นั้น นักปราชญ์นั้น
เขาพูดชอบก็ไม่โกรธ นักปราชญ์นั้นย่อมรู้
จักอุบายเครื่องแนะนำ การสมาคมกับนัก-
ปราชญ์นั้นจึงเป็นความดี.

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงสรรเสริญการคบหาบัณฑิต โดย
ประการทั้งปวง จึงตรัสว่า การเสพบัณฑิตทั้งหลายเป็นมงคล ดังพรรณนามา
ละนี้ บัดนี้ เมื่อจะทรงสรรเสริญการบูชาปุชนิยบุคคลทั้งหลาย ผู้เข้าถึงแล้ว
ซึ่งภาวะที่ควรบูชาโดยลำดับ ด้วยการไม่เสพคนพาลทั้งหลาย และด้วยการ
เสพบัณฑิตทั้งหลายนั้น จึงตรัสว่า ปุชา จ ปุชนิยานิ เอตมมมงคลมุตตม
การบูชาปุชนิยบุคคลทั้งหลาย นี้เป็นอุดมมงคล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลายผู้เชื่อว่าเป็น พุทธะ เพราะเว้นจากโทษ
ทั้งปวง และเพราะประกอบด้วยพระคุณทั้งปวง พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระ-
อริยสาวกทั้งหลาย ผู้มาในภายหลังแต่พระพุทธรเจ้าทั้งหลายนั้น ชื่อว่า ปุชนิย-
บุคคล ในพระกาลานั้น ด้วยว่าการบูชาพระทักษิณชยบุคคลเหล่านั้นแม้จะน้อย
ก็ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขตลอดกาลนาน ก็ในข้อนี้มีนายสุมนมาลาการ
เป็นต้นเป็นตัวอย่าง. ในเรื่องการบูชาบุคคลที่ควรบูชา นำความสุขมาให้ตลอด
กาลนานนั้น ข้าพเจ้าจะยกเรื่องเพียงเรื่องเดียวเป็นตัวอย่าง.

ดังได้สดับมา ในเวลาเช้าวันหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนุ่ง (สบง)
เรียบร้อยแล้ว ทรงถือบาตรและจีวร เสด็จเข้าไปยังกรุงราชคฤห์เพื่อบิณฑบาต
ครั้งนั้นนายสุมนมาลาการ ถีอดอกไม้ทั้งหลายเพื่อพระราชเจ้าผู้เป็นใหญ่ในแคว้น
มคธ กำลังไปอยู่ ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ยังผู้อื่นให้เลื่อมใส ผู้ควรเลื่อมใส
ผู้ประดับด้วยมหาบุริสลักษณะ ๓๒ ประการ และอนุพยัญชนะ ๘๐ ทรงรุ่งเรือง
อยู่ด้วยพุทธสิริ ผู้เสด็จถึงประตูประนกร (พอดี) นายสุมนมาลาการนั้น

ครั้นเห็นแล้วก็ได้มีความดำริอย่างนี้ว่า พระราชาทรงรับดอกไม้ทั้งหลายแล้ว จะพึงประทานทรัพย์ ๑๐๐ กหาปณะ หรือ ๑,๐๐๐ กหาปณะ (แก่เรา) ก็ทรัพย์ นั้นพึงเป็นความสุขยิ่งกว่าในโลกนี้ แต่การบูชาพระผู้มีพระภาคเจ้ามีผลประมาณ มิได้ นับมิได้ ย่อมนำความสุขมาสิ้นกาลนาน เอาเถิด เราจะบูชาพระผู้มีพระภาคเจ้า.

นายสุมนมาลาการนั้น มีใจเลื่อมใส ถีบดอกไม้กำมือหนึ่ง ชัดไปแล้ว เฉพาะพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ดอกไม้ทั้งหลายไปทางอากาศ ได้เป็น เพดานดอกไม้ ดำรงอยู่แล้วเบื้องบนรองพระผู้มีพระภาคเจ้า นายมาลาการ เห็นอานุภาพนั้นแล้ว ย่อมมีใจเลื่อมใสยิ่งขึ้น ได้ชั้ดอกไม้ไปอีกกำมือหนึ่ง ดอกไม้เหล่านั้น ไปเป็นเกราะดอกไม้ดำรงอยู่แล้ว นายมาลาการชั้ดอกไม้ไป ถึง ๘ กำมือด้วยอาการอย่างนี้ ดอกไม้เหล่านั้นไปเป็นเรือนยอด. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ประทับอยู่แล้วภายในเรือนยอด หม่อมมหาชนประชุมกันแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงสรรเสริญนายมาลาการ จึงได้ทรงกระทำการเยี่ยม พระโอยฐ์ให้ปรากฏ พระอานนทเถระคิดว่าพระพุทธรเจ้าทั้งหลายย่อมไม่ทำการ เยี่ยมทั้งหลายให้ปรากฏ เพราะเรื่องมิใช่เหตุ มิใช่ปัจจัย ดังนี้แล้วจึงทูลถาม ถึงเหตุที่ทำให้เยี่ยมพระโอยฐ์. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า อานนท นายมาลาการนี้ท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายสิ้นแสนกัป ในที่สุดก็จะได้เป็น พระปัจเจกพุทธเจ้า ชื่อว่า **สุมนิสสระ** ด้วยอานุภาพแห่งการบูชานี้.

ก็ในที่สุดแห่งพระวจา เพื่อจะแสดงพระธรรมเทศนา จึงได้ตรัส พระคาถานี้ว่า

บุคคลทำกรรมใดแล้ว ไม่เดือดร้อน

ในภายหลัง กรรมนั้นแลที่บุคคลทำแล้วเป็น

กรรมดี นายสมนมาลาการเอิบอิมแล้วด้วย

**กรรมโดยอ้อมเสวยวิบากแห่งกรรมใด (กรรม
นั้นแล) อันบุคคลทำแล้วเป็นกรรมดี ดังนี้.**

ในที่สุดแห่งคาถา สัตว์ทั้งหลาย ๘๔,๐๐๐ ได้บรรลุนิพพาน.

การบูชาปูชนียบุคคลเหล่านั้น แม้จะน้อยอย่างนี้ ก็พึงทราบว่าย่อม
เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขสิ้นกาลนาน ก็การบูชานั้นเป็นอามิสบูชาเท่านั้น (ยังให้
ผลถึงเพียงนี้) จะป่วยกล่าวไปถึงการปฏิบัติบูชา เพราะกฤษบุตรเหล่าใด ย่อม
บูชาพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยการถึงรัตนะ ด้วยการรับสักขาบท ด้วยการ
สมาทานองค์อุโบสถ และด้วยคุณทั้งหลายของตนมีปาริสุทธิศีล ๔ เป็นต้น
ใครเล่าจักพรรณนาผล แห่งการบูชาพระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลายเหล่านั้นได้
ก็ชนทั้งหลายเหล่านั้นท่านกล่าวว่า ย่อมบูชาพระตถาคตเจ้าด้วยการบูชาอย่าง
ยิ่ง เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ ในมหาปริณีพพานสูตรว่า อานนท์ ภิกษุก็ดี
ภิกษุณีก็ดี อุบาสกก็ดี อุบาสิกาดี คนใดแลปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมปฏิบัติ
สมควร มีปกติประพฤติตามธรรมอยู่ ผู้นั้นชื่อว่าย่อมสักการะ เคารพ นับถือ
บูชา ตถาคต ด้วยการบูชาอย่างยิ่ง แม้การบูชาพระปัจเจกพุทธะ และพระ-
อริยสาวกทั้งหลาย ก็พึงทราบว่าย่อมนำมาประโยชน์สุขมาให้เช่นกัน โดยทำนองเดียวกับ
การบูชา.

อีกอย่างหนึ่ง (พึงทราบบุคคลผู้ควรบูชาในข้อนี้ว่า) พี่ชายก็ดี
พี่หญิงก็ดี ชื่อว่าเป็นบุคคลที่ควรบูชาของน้องชายหรือน้องหญิง สำหรับ
คฤหัสถ์ทั้งหลาย, บิดามารดาเป็นบุคคลผู้ควรบูชา สำหรับบุตร, สามี แม่ผัว

พ่อค้า เป็นบุคคลผู้ควรบูชาสำหรับหญิงสาวในสกุลทั้งหลาย ด้วยว่าการบูชา
แม้ซึ่งบุคคลเหล่านี้ ชื่อว่าเป็นมงคลเหมือนกัน เพราะการบูชานั้น ท่านนับ
ว่าเป็นกุศลธรรม และเพราะการบูชานั้น เป็นเหตุแห่งความเจริญแห่งอายุเป็น
ต้น สมจริงดังคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ชนเหล่าใดแล จักเป็นผู้ถือกุศล
แก่มารดา เป็นผู้ถือกุศลแก่บิดา ถือกุศลแก่สมณะ ถือกุศลแก่พราหมณ์ จัก
สมทานประพตติกุศลธรรมนี้อยู่ เพราะเหตุแห่งการสมทานกุศลธรรมเหล่านั้น
ชนเหล่านั้นจักเจริญด้วยอายุบ้าง จักเจริญด้วยวรรณะบ้าง ดังนี้เป็นต้น

ด้วยพระคานานี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสมงคล ๓ ประการคือ การ
ไม่คบคนพาลทั้งหลาย ๑ การคบบัณฑิตทั้งหลาย ๑ การบูชาบุคคลที่ควรบูชา
ทั้งหลาย ๑ ด้วยประการฉะนี้.

ในมงคลทั้ง ๓ ประการนั้น การไม่คบคนพาลทั้งหลาย ฟังทราบว่าเป็น
เป็นมงคล เพราะป้องกันอันตรายมิภัยเป็นต้นเสียได้ เนื่องจากการคบคนพาล
เป็นปัจจัย และเพราะเป็นเหตุแห่งประโยชน์ถือกุศลในโลกทั้งสอง การคบ
บัณฑิตทั้งหลาย และการบูชาทั้งหลาย ฟังทราบว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุ
แห่งนิพพานและสุคติ โดยนัยที่ข้าพเจ้าได้กล่าวแล้ว ด้วยการพรรณนาผลและ
สมบัติของการบูชานั้น. แต่ว่าต่อจากนี้ไป ข้าพเจ้าจักไม่ได้แสดงมาติกาเลย
กำหนดมงคลได้ ณ ที่ใด ก็จักพรรณนาความเป็นมงคล ณ ที่นั้น.

จบการพรรณานี้ความแห่งพระคานานี้ว่า

อเสวนา จ พาลานํ เป็นต้น

คาถาที่ ๒ (มี ๓ มงคล)

พระผู้มีพระภาคเจ้าแม่อันเทวดาทูลเชื้อเชิญเพื่อให้ตรัสมงคลเดี่ยวว่า
ขอพระองค์จงตรัสบอกมงคลอันสูงสุด ดังนี้ อย่างนี้ ก็ตรัสถึง ๓ มงคล
ด้วยคาถาเดียว เหมือนบุรุษที่มีจิตใจกว้างขวาง เขาขออน้อย ก็ให้มากจะนั้น
เพราะเหตุที่พระองค์ทรงปรารถนาจะให้เทวดาทั้งหลายได้สดับแม้ยิ่งขึ้นไปกว่า
นั้น และเพราะมงคลมีอยู่หลายอย่าง พระองค์จึงเริ่มตรัสถึงมงคลทั้งหลายเป็น
อนек แม้อีก ด้วยพระคาถาทั้งหลายว่า **ปฏิรูปเทสวาโส จ** ดังนี้เป็นต้น
เพราะความที่พระองค์เป็นผู้ปรารถนาจะชักนำสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นไว้ในสิ่งที่
เป็นประโยชน์เกื้อกูลนั้น ๆ อันเป็นมงคล.

ในพระคาถาที่ ๒ นั้น ข้าพเจ้าจะได้พรรณาทคาถาที่ ๑ ก่อน. คำว่า
ปฏิรูป แปลว่า สมควร. บ้านก็ดี นิคมก็ดี นครก็ดี ชนบทก็ดี หรือโอกาส
เป็นที่อยู่ของสัตว์ทั้งหลายแห่งใดแห่งหนึ่ง ชื่อว่า **เทสะ**.

การอยู่ในประเทศนั้นชื่อว่า **วาสะ**.

บทว่า **บุพเพ** ได้แก่ กาลก่อน คือ ในชาติทั้งหลายที่ล่วงมาแล้ว.

ความเป็นผู้มีกุศลอันสั่งสมไว้แล้วชื่อว่า **กตปุญญตา**.

จิตท่านเรียกว่า **อตฺตา** อีกอย่างหนึ่ง อตฺภาพทั้งสิ้น ท่านก็เรียกว่า
อตฺตา.

การตั้งความปรารถนา อธิบายว่า การประกอบไว้ คือการวางไว้
ซึ่งตนนั้นโดยชอบ ชื่อว่า **สัมมาปณฺธิ**.

คำที่เหลือมีนัยอันข้าพเจ้ากล่าวแล้วนั้นแหละ ดังนี้แล. นี่คือการ
พรรณนาเฉพาะบทในคาถานี้ ส่วนการพรรณนาเนื้อความ ฟังทราบดังต่อไปนี้.

ที่ชื่อว่า **ปฏีรูปเทศ** ได้แก่ประเทศใดที่บริษัททั้ง ๔ เทียวไป ประเทศที่บุญกิริยาวัตถุทั้งหลายมีทานเป็นต้นย่อมเป็นไป ประเทศที่นวังคสัตถุศาสน์ ย่อมรุ่งเรือง การอยู่ในปฏีรูปเทศนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เป็นมงคล เพราะเป็นปัจจัยแห่งการบำเพ็ญบุญของสัตว์ทั้งหลาย ก็ในข้อนี้มีเรื่องของชาว ประมงผู้เข้าไปสู่เกาะสิงหลเป็นต้นเป็นตัวอย่าง.

อีกนัยหนึ่ง ที่ชื่อว่าปฏีรูปเทศ ได้แก่ ประเทศ คือ (โพธิมณฑล) ควางแห่งดินโพธิเป็นที่ตรัสรู้แห่งพระผู้มีพระภาคเจ้า ประเทศที่พระผู้มีพระภาคเจ้าแสดงพระธรรมจักร ประเทศ คือควางแห่งดินคณทามพพุทถ์ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์ทรงทำลายความมัวเมาของเดียริถ์ทั้งปวง ในท่ามกลางบริษัท (ซึ่งมาประชุมกันในเรื่องที่) ถึง ๑๒ โยชน์ ประเทศที่เสด็จลงจากเทวโลก (ที่สังกัสสนคร) ก็แม้หรือว่า ประเทศอื่นใดอันเป็นที่ประทับของพระผู้มีพระภาคเจ้ามีเมืองสาวัตถีและเมืองราชคฤห์เป็นต้น การอยู่ในปฏีรูปเทศนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่าเป็น **มงคล** เพราะเป็นปัจจัยให้ได้อนุตรริยะ ๖ ประการ.

อีกนัยหนึ่ง (ที่ชื่อว่าปฏีรูปเทศ) ได้แก่ประเทศ ในทิศตะวันออก มีนิคมชื่อว่า กชังกละ ต่อจากนิคมนั้นไปเป็นบ้านมหาศาลา ต่อจากบ้านมหาศาลานั้นไปเป็นปัจฉิมตชนบท ร่วมในเป็นมัชฌิมประเทศ.

ในทิศอาคเนย์ (ปุรตถิมทุกุณาย อนุทิสาย) มีแม่น้ำชื่อว่า สัสลวดี ต่อจากแม่น้ำสัสลวดีนั้นไป เป็นปัจฉิมตชนบท ร่วมในเป็นมัชฌิมประเทศ

ในทิสใต้ (ทกุจฉาย ทิสาย) มีนิคนชื่อว่าเสตะกัณณิกะ ถัดจาก
นิคนนั้นไปเป็นปัจฉิมชนบท ร่วมในเป็นมัชฌิมประเทศ

ในทิสตะวันออก (ปจฺฉิมาย ทิสาย) มีร้านพราหมณ์ชื่อ ภูณะ
ถัดจากบ้านพราหมณ์ชื่อภูณะไป เป็นปัจฉิมชนบท ร่วมในเป็นมัชฌิม
ประเทศ.

ในทิสอุดร (เหนือ) (อุตุตฺตราย ทิสาย) มีภูเขาคือว่า อุลีรัทธชะ
ต่อจากภูเขานั้นไปเป็นปัจฉิมชนบท ร่วมในเป็นมัชฌิมประเทศ.

มัชฌิมประเทศนี้ยาว ๓๐๐ โยชน์ กว้าง ๒๕๐ โยชน์ วัด โดยรอบได้
๕๐๐ โยชน์มัชฌิมประเทศนี้ ชื่อว่า ปฏฺฐิรูปเทศ.

พระเจ้าจักรพรรดิ ผู้เป็นอิสริยาธิบดี แห่งทวีปใหญ่ ๔ ทวีปและทวีป
น้อย ๒,๐๐๐ ทวีป ก็ทรงอุบัติไทมัชฌิมประเทศนี้ พระมหาสาวกทั้งหลาย มี
พระสารีบุตรและพระโมคคัลลาน์เป็นต้น ซึ่งบำเพ็ญบารมีหนึ่งอสงไขยแสนกัป
ก็บังเกิดขึ้นในมัชฌิมประเทศนี้ พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลาย บำเพ็ญบารมี ๒
อสงไขยกับแสนกัป ก็อุบัติขึ้นในมัชฌิมประเทศนี้ และพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ทั้งหลายผู้บำเพ็ญบารมี ๔ อสงไขย หรือ ๘ อสงไขย หรือ ๑๖ อสงไขย กับ
แสนกัป ก็บังเกิดขึ้นในมัชฌิมประเทศนี้.

ในมัชฌิมประเทศนั้น สัตว์ทั้งหลายรับโอวาทของพระปัจเจกพุทธเจ้า
แล้วดำรงอยู่ในเบญจศีล ก็มีสวรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า ดำรงอยู่ในโอวาท
ของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายก็เหมือนกัน แต่ดำรงอยู่ในโอวาทของพระ
สัมมาสัมพุทธเจ้า และพระสาวกทั้งหลายแล้ว มีสวรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า
ด้วย มีนิพพานเป็นที่ไปในเบื้องหน้าด้วย การอยู่ในประเทศนั้น พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าตรัสว่าเป็น มงคล เพราะเป็นปัจฉิมแห่งสมบัติทั้งหลายเหล่านี้ด้วย.

การสั่งสมกุศลปรารถนาพระพุทเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระชีนาสพ
ทั้งหลายในชาติที่ล่วงมาแล้ว ชื่อว่า **ปุพฺพ กตปุญฺญา** แม้ปุพเพกตปุญญา
นั้นก็ชื่อว่าเป็น **มงคล**.

ถามว่า เพราะเหตุไร ?

ตอบว่า เพราะคำอธิบายว่า บุคคลย่อมบรรลुพระอรหันต์ได้ในที่สุด
แห่งกาลา แม้ประกอบด้วยบท ๔ อันท่านแสดงแล้วต่อพระพักตร์ของพระ-
พุทธเจ้าและพระปัจเจกพุทธเจ้า ซึ่งตนฟังแล้วเฉพาะพระพักตร์ของพระพุท-
เจ้าทั้งหลาย หรือเฉพาะหน้าของพระพุทสาวก.

ก็มีมนุษย์ผู้ใดได้สั่งสมบุญไว้ในปางก่อน เป็นผู้มืมูลแห่งกุศลอันหนา
ขึ้นแล้ว มนุษย์ผู้นั้นเจริญวิปัสสนาแล้วยอมถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะได้ ด้วย
กุศลมูลนั้นนั่นเอง เหมือนอย่างพระเจ้ามหากัปปินะ และอักรมเหสีของพระองค์
เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **ปุพฺพ จ กตปุญฺญา มงคล** .

ข้าพเจ้าจะได้กล่าวถึง การตั้งตนไว้ชอบ ต่อไป คือ บุคคลบางคน
ในโลกนี้ ทำตนซึ่งเป็นผู้ทุศีล ให้ตั้งอยู่ในศีล ทำตนซึ่งไม่มีศรัทธาให้ตั้งอยู่ใน
ศรัทธาสัมปทา ทำตนซึ่งเป็นคนตระหนี่ให้ตั้งอยู่ในจาคะสัมปทา นี้ท่านเรียกว่า
อตุตฺสุมฺปาณิธิ การตั้งตนไว้ชอบ การตั้งตนไว้ชอบนี้ จัดว่าเป็นมงคล.

ถามว่า เพราะเหตุไร ?

ตอบว่า เพราะเป็นเหตุให้ละเวร ที่เป็นไปในปัจจุบันและสัมปรายภพ
และให้บรรลुอนิสงส์ต่าง ๆ.

ด้วยคาถาแม่น้ำ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสมงคล ๓ มงคลเท่านั้นคือ การอยู่ในปฏิรูปเทศ ๑ การกระทำบุญไว้ในปางก่อน ๑ การตั้งตนไว้ชอบ ๑ ดังพรรณนามาฉะนี้ ก็ความที่แห่งธรรมทั้งหลายเหล่านั้นเป็นมงคล ข้าพเจ้า อธิบายให้แจ่มแจ้งแล้วในมงคลนั้น ๆ นั้นแหละ ดังนี้แล.

จบการพรรณานี้ความแห่งพระคาถานี้ว่า

ปฏิรูปเทศวาโส จ ดังนี้ เป็นต้น

คาถาที่ ๓ (มี ๔ มงคล)

บัดนี้ ผู้ศึกษาพึงทราบอธิบายในมงคลชื่อว่า พหุสัจจญจ เป็นต้นนี้ ดังต่อไปนี้.

ความเป็นผู้ได้สติมาก ชื่อว่า พหุสัจจ .

ความเป็นผู้ฉลาดในหัตถกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งชื่อว่า สิบปี (ศิลปะ)

การฝึกกายวาจาและจิต ชื่อว่า วินโย (วินัย)

บทว่า สุตสิกขิต ได้แก่ ศึกษาแล้วด้วยดี.

บทว่า สุภาสิตา ได้แก่ กล่าวแล้วด้วยดี.

บทว่า ยา เป็นการแสดงถึงคำที่ไม่แน่นอน.

คำที่เปล่ง คำที่เป็นทาง ชื่อว่า วาจา.

คำที่เหลือ มีนัยดังข้าพเจ้ากล่าวแล้วนั้นแล นี่คือการพรรณนาเฉพาะ บทในพระคาถานี้ ส่วนการพรรณานี้ความ ผู้ศึกษาพึงทราบดังนี้.

ที่ชื่อว่า พหุสัจจ ได้แก่ การทรงไว้ซึ่งคำสอนของพระศาสดา ที่ ท่านพรรณนาไว้ โดยนัยว่า ภิกษุเป็นพหูสูต ทรงไว้ซึ่งสุตะ สัมมไว้ซึ่งสุตะ

ดังนี้ เป็นต้น และโดยนัยมีอาทิอย่างนี้ว่า ภิกษุบางรูปในพระธรรมวินัยนี้ เป็นผู้สดับมาก คือทรงไว้ซึ่งสุดตะ เคยยะ เวชยาภรณ์ะ เป็นต้น พากุสัจจะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เป็นมงคล เพราะเป็นเหตุให้ละอกุศลธรรม และ บรรลุกุศลธรรม และเพราะเป็นเหตุทำให้แจ้งซึ่งปรมัตตสัจจะ โดยลำดับ. สมจริงดังคำ ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ก็อริยสาวกได้สดับ แล้วแล ย่อมละอกุศล บำเพ็ญกุศล ละธรรมที่มีโทษ บำเพ็ญธรรมที่ไม่มี โทษ รักษาตนให้บริสุทธิ์อยู่ ดังนี้ เป็นต้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แม้อื่นอื่นกว่า ภิกษุยอมเข้าไปฟัง ซึ่งเนื้อ- ความแห่งธรรมทั้งหลายที่ตนทรงไว้แล้ว เมื่อเธอเข้าไปฟังอยู่ซึ่งเนื้อความ ธรรมย่อมทนต่อการฟังพินิจ เมื่อมีการอดทนต่อการฟังพินิจธรรมอยู่ ความพอใจก็เกิดขึ้น ผู้ที่เกิดความพอใจ ย่อมอดุทธสาหะ เมื่ออดุทธสาหะ ย่อม ไตร่ตรอง เมื่อไตร่ตรอง ย่อมเพียรพยายาม เมื่อเพียรพยายาม ก็ย่อมทำให้แจ้ง ซึ่งปรมัตตสัจจะด้วยนามกาย และเห็นแจ้งแทงตลอดด้วยปัญญา.

อีกอย่างหนึ่ง แม้พากุสัจจะของฆราวาส ที่ไม่มีโทษ พึงทราบว่าเป็น มงคล เพราะนำประโยชน์สุขในโลกทั้งสองมาให้.

ชื่อว่า ศิลปะ (มี ๒ ชนิด) คือ อาคาริยศิลปะ และอนาคาริยศิลปะ ในศิลปะทั้งสองอย่างนั้น อาคาริยศิลปะ ได้แก่ การงานที่เว้นจากการเบียด- เป็นสัตว์อื่น เว้นจากอกุศล มีการงานของนายช่างแก้ว และนายช่างทอง เป็นต้น อาคาริยศิลปะนั้น ชื่อว่า เป็นมงคล เพราะนำมาซึ่งประโยชน์ใน โลกนี้ (ส่วน) การจัดทำสมณบริขารมีการจัดแจงและการเย็บจีวร เป็นต้น

ชื่อว่า **อนาคารียศีลปะ** ศีลปะที่พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพรรณนาไว้ใน
ที่นั่น ๆ โดยนัยว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้เป็นผู้ขยัน ในกิจที่ควร
กระทำทั้งน้อยและใหญ่ของเพื่อนสหธรรมิกทั้งหลาย ดังนี้เป็นต้น (และ) ที่
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า นี่คือธรรมอันทำที่พึง ดังนี้ พึงทราบว่าเป็น
มงคล เพราะนำประโยชน์เกื้อกูลและความสุขในโลกทั้ง ๒ มาให้ตนและชน
เหล่าอื่น.

ที่ชื่อว่า **วินัย** มี ๒ อย่าง คือ **อาคารียวินัย ๑** **อนาคารียวินัย ๑**
ในสองอย่างนั้น การเว้นอกุศลกรรมบถ ๑๐ ชื่อว่า **อาคารียวินัย**. วินัยนั้น
ชื่อว่า **อันบุคลลศึกษาดีแล้ว** ด้วยการไม่ต้องโทษ คือสังกิลสในวินัยนั้น
และด้วยการกำหนดคุณแห่งความประพฤติ ชื่อว่าเป็นมงคล เพราะนำมาซึ่ง
ประโยชน์เกื้อกูลและความสุขในโลกทั้งสอง.

ส่วนการไม่ต้องอาบัติ ๗ กอง ชื่อว่า **อนาคารียวินัย** แม้อนาคา-
รียวินัยนั้น ชื่อว่า **อันภิกษุศึกษาดีแล้ว** โดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล. อีก
อย่างหนึ่ง **ปารีสุทธิศีล ๔** ชื่อว่า **อนาคารียวินัย**. **อนาคารียวินัย**นั้น **อันภิกษุ**
ศึกษาอยู่ โดยประการที่ตนดำรงอยู่ในอนาคารียวินัยนั้นแล้ว บรรลุพระอรหัต
ชื่อว่าศึกษาดีแล้ว พึงทราบว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุให้บรรลุโลกียสุขและ
โลกุตระสุข.

วาทที่เว้นจากโทษมีมุสาวาทเป็นต้น ชื่อว่า **วajasuṇṇāyita** สมดังที่
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย วาจาที่ประกอบด้วยองค์ ๔ เป็น
วajasuṇṇāyita ดังนี้. อีกอย่างหนึ่ง วาจาที่ไม่เพ้อเจ้อ ก็ชื่อว่า **วajasuṇṇāyita**
เหมือนกัน เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า

สัตบุรุษทั้งหลายกล่าววจาสุภาษิตว่า
เป็นวจาสูงสุด เป็นที่หนึ่ง บุคคลพึงกล่าว
วจาอันเป็นธรรม ไม่พึงกล่าววจาอันไม่
เป็นธรรมนั้น เป็นที่สอง พึงกล่าววจาเป็น
ที่รัก ไม่พึงกล่าววจาอันไม่เป็นที่รักนั้น
เป็นที่สาม พึงกล่าววจาจริง ไม่พึงกล่าว
วจาหละหละนั้น เป็นที่สี่ ดังนี้.

แม้วจาสุภาษิตธรรมนี้ พึงทราบว่าเป็นมงคล เพราะนำมาซึ่งประโยชน์
เกื้อกูลและความสุขในโลกทั้งสอง. ก็เพราะเหตุที่วจาสุภาษิตนี้นับเนื่องอยู่ใน
วินัยอยู่แล้วนี้เอง ฉะนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงไม่สงเคราะห์วจาสุภาษิตนี้ด้วย
วินัยศัพท์ สงเคราะห์แต่วินัย (เท่านั้น ด้วยวินัยศัพท์)

อีกอย่างหนึ่ง จะมีประโยชน์อะไรด้วยความลำบากนี้ วจาเป็นเครื่อง
แสดงพระธรรมแก่คนเหล่าอื่น ก็พึงทราบว่าเป็นวจาสุภาษิต ในที่นี้ จริงอยู่
วจาสุภาษิตนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เป็นมงคล เพราะเป็นปัจจัยให้
สัตว์ทั้งหลายได้บรรลुประโยชน์เกื้อกูล และความสุขในโลกทั้งสอง และพระ-
นิพพาน ท่านกล่าวไว้ว่า

พระพุทธเจ้าตรัสวจาใด อันเกษม
เพื่อบรรลุพระนิพพาน เพื่อกระทำที่สุดทุกข์
วจานั้นแล สูงสุดกว่าวจาทั้งหลาย.

ด้วยพระคถานี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสมงคล ๔ ประการคือ ความ
เป็นพหูสูต (พหุสัจจะ) ๑ ศิลปะ ๑ วินัยที่ศึกษาดีแล้ว ๑ วจาสุภาษิต ๑
๑. สุภาสิตสูตร สัง. สกถา. ๑๕/ข้อ ๗๓๕.

พระสูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้าที่ 164
ด้วยประการฉะนี้ ก็ความที่แห่งธรรมเหล่านั้น เป็นมงคล ข้าพเจ้าได้อธิบาย
ให้แจ่มแจ้ง ในมงคลนั้น ๆ แล้ว ดังนี้แล.

การพรรณนาความแห่งพระคาถานี้ว่า

พาหุสจุจฺจนฺจ เป็นต้น จบ

คาถาที่ ๔ (มี ๔ มงคล)

บัดนี้ ผู้ศึกษาพึงทราบวินิจฉัยในบาทคาถานี้ว่า มาตาปิตุอุภูฐานัน
ดังนี้ เป็นต้น ดังต่อไปนี้.

มารดาด้วย บิดาด้วย เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า มาตาปิตุ มารดา
และบิดา.

การบำรุง ชื่อว่า อุภูฐานัน .

บุตรทั้งหลายด้วย ภรรยาทั้งหลายด้วย เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า
ปุตฺตทารุสฺส ซึ่งบุตรและภรรยา.

การสงเคราะห์ ชื่อว่า สงฺคโห.

การงานทั้งหลาย เป็นการทำงานที่อาภุคฺคหามิได้ เพราะเหตุนั้น จึงชื่อว่า
อนากุลา.

การงานทั้งหลายนั่นเอง ชื่อว่า กมฺมุตา.

คำที่เหลือมีนัยอันข้าพเจ้ากล่าวแล้วนั้นแล. นี่คือการพรรณนาเฉพาะ
บท ส่วนการพรรณนาเนื้อความ ผู้ศึกษาพึงทราบดังต่อไปนี้.

สตรีผู้ให้เกิด ท่านเรียกว่า มารดา, บิดาก็เหมือนกัน.

การกระทำอุปการะด้วยการเลี้ยงเท่า การนวด การอบ การอาบน้ำ
และการให้ปัจจัย ๔ ชื่อว่า อุภูฐานัน การบำรุง.

พึงทราบอธิบายในการบำรุงเลี้ยงนั้น ดังต่อไปนี้. เพราะเหตุที่
มารดาบิดา เป็นผู้มิอุปการะมาก หวังประโยชน์ เป็นผู้อนุเคราะห์ต่อบุตร
ทั้งหลาย ซึ่งท่านเห็นบุตรเหล่านั้น เล่นอยู่ข้างนอก มีสรีระเปื้อนฝุ่นมาแล้ว
ก็เช็ดฝุ่นให้ กอดจูบที่ศีรษะและยังความรักทำให้เกิด. บุตรทั้งหลายเลี้ยงมารดาบิดา
ด้วยการทวนไวนศีรษะแม่สิ้น ๑๐๐ ปี ก็ไม่สามารถที่จะตอบแทนอุปการคุณ
แห่งการบำรุงเลี้ยงนั้นได้ และเพราะเหตุที่ท่านทั้งสองนั้น เป็นผู้บำรุง เป็นผู้
เลี้ยงดู เป็นผู้แสดงโลกนี้ เป็นผู้เสมอกับพระพรหม เป็นบุพพาจารย์ ฉะนั้น
การบำรุงเลี้ยงมารดาบิดาทั้งสองนั้น จึงนำมาซึ่งการสรรเสริญในโลกนี้ ละไป
แล้ว ก็นำความสุขในสวรรค์มาให้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เป็นมงคล
สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

มารดาบิดาทั้งหลาย อนุเคราะห์แก่
ปชา (บุตรธิดา) ท่านเรียกว่า เป็นพรหม
ว่าเป็นบุพพาจารย์ ว่าเป็นอาหุเนยยบุคคล
ของบุตรทั้งหลาย เพราะเหตุนั้นแล บัณฑิต
พึงนอบน้อมและสักการะมารดาบิดาเหล่า
นั้น ด้วยข้าว น้ำ ฝ้าย ที่นอน การอบ
การอาบน้ำ และการล้างเท้า ด้วยการปรน-
นิบัติในมารดาบิดาทั้งสองนั้น บัณฑิตทั้ง-
หลายย่อมสรรเสริญบุคคลนั้น ในโลกนี้นั้น
แล เขาละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมบันเทิงใน
สวรรค์^๑ ดังนี้.

๑. บ. อิติวุตตกะ ๒๕/ ข้อ ๒๘๖.

อีกนัยหนึ่ง ชื่อว่า การบำรุงมี ๕ อย่าง มีการเลี้ยงดู การกระทำ
หน้าที่ และการดำรงวงศ์ตระกูลเป็นต้น การบำรุงนั้น พึงทราบว่าเป็น
มงคล เพราะเป็นเหตุแห่งประโยชน์เกื้อกูล ในปัจจุบัน ๕ อย่าง มีการห้าม
จากบาปเป็นต้น สมจริงดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คุณก่อน
กฤหบดีบุตร มารดาบิดาซึ่งเป็นทิศเบื้องหน้า บุตรพึงบำรุง ด้วยสถาน ๕
คือ

๑. เราอันท่านเลี้ยงมาแล้ว จักเลี้ยงท่านตอบ
๒. เราจักกระทำกิจ ของมารดาบิดาเหล่านั้น
๓. เราจักดำรงวงศ์สกุลของมารดาบิดาเหล่านั้น
๔. เราจักรักษาทรัพย์สมบัติของมารดาบิดาเหล่านั้น
๕. ก็อีกอย่างหนึ่ง เมื่อท่านทั้งสองล่วงลับไปแล้ว เราจักเพิ่มให้ซึ่ง
ทักษิณา (ทำบุญอุทิศให้) ดังนี้.

คุณก่อนกฤหบดีบุตร มารดาบิดาซึ่งเป็นทิศเบื้องหน้า อันบุตรบำรุง-
ด้วยสถาน ๕ เหล่านี้แล จักอนุเคราะห์บุตร ด้วยสถาน ๕ คือ

๑. ท่านทั้งสองข่อมห้าม (บุตร) จากบาป
๒. ข่อมให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. ข่อมให้ศึกษาศิลปะ
๔. ข่อมหาภรรยาที่สมควรให้
๕. ข่อมมอบทรัพย์สมบัติไว้ในสมัย ดังนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ผู้ใด ย่อมบำรุงมารดาและบิดา ด้วยการให้เลื่อมใส ในพระรัตนตรัย หรือช่วยให้สมาทานศีล หรือช่วยให้บรรพชา ผู้นี้จัดว่าเป็น ยอดของชนทั้งหลายผู้บำรุงมารดาบิดาในโลกนี้.

การบำรุงมารดาบิดานั้นของผู้นั้น เป็นการกระทำการตอบแทนต่อ อุปการคุณ ที่มารดาและบิดากระทำไว้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกว่า เป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งประโยชน์ทั้งหลายที่เป็นไปในปัจจุบัน และ เป็นไปในสัมปรายภพมิใช่น้อย.

ในคำว่า **ปุตุตถารสูต** นี้ บัณฑิตพึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้ :-

บุตรทั้งหลายก็ดี ธิดาทั้งหลายก็ดี ที่เกิดแล้วของตน ย่อมถึงการ นับว่าบุตรทั้งนั้น. ภรรยาชนิดใดชนิดหนึ่ง ในบรรดาภรรยา ๒๐ จำพวก ชื่อว่า **ทาระ**.

บุตรทั้งหลายด้วย ทาระทั้งหลายด้วย ชื่อว่า **ปุตุตถารา** (บุตรและ ภรรยาทั้งหลาย). ซึ่งบุตรและภรณานั้น. การกระทำอุปการะด้วยฐานะทั้งหลาย มีการยกย่องเป็นต้น ชื่อว่า **สังคหะ** การกระทำอุปการะนั้น พึงทราบว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งประโยชน์เกื้อกูลอันเป็นไปในปัจจุบัน มีความ เป็นผู้จัดการงานดีเป็นต้น. สมจริงดังคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า **คูก่อนคฤหบดี ภรรยาซึ่งเป็นทิศเบื้องหลัง สามิพึงบำรุงด้วยสถาน ๕** แลคือ

๑. ด้วยการยกย่อง
๒. ด้วยการไม่ดูหมิ่น
๓. ด้วยการไม่ประพุดทินอกใจ
๔. ด้วยการมอบความเป็นใหญ่ให้
๕. ด้วยการให้เครื่องประดับ ดังนี้.

ดูก่อนคฤหบดีบุตร ภรรยาผู้เป็นทิสเบื้องหลัง อันสามีพึงบำรุงด้วย
ฐานะ ๕ เหล่าแล ย่อมอนุเคราะห์สามีด้วยฐานะ ๕ คือ

๑. เป็นผู้จัดการงานดี
๒. เป็นคนสงเคราะห์คนข้างเคียง (ของสามี) ดี
๓. เป็นผู้ไม่ประพฤตินอกใจ
๔. ย่อมรักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ไว้
๕. เป็นคนขยันไม่เกียจคร้านในการทำงานทั้งปวง ดังนี้.

เพราะสงเคราะห์ (รวม) บุตรภรรยา ที่ทรงแสดงไว้ในสิงคาลสูตร
นี้ว่า บุตรและภรรยา พึงทราบว่าเป็นทิสเบื้องหลังดังนี้ ด้วยภริยาศัพท์.

อีกอย่างหนึ่ง นัยอื่นอีก มีดังต่อไปนี้ :-

การสงเคราะห์ด้วยทาน ปิยวาจา และอัตถจริยา ที่ประกอบด้วย
ธรรม ชื่อว่า สวรรค์ คือ การให้เสบียงในวันอุโบสถทั้งหลาย การให้
คุณกัณฑ์ในวันนักษัตฤกษ์ทั้งหลาย การกระทำมงคลในวันมงคลทั้งหลาย
การโอวาทสั่งสอนในประโยชน์ทั้งหลาย ที่เป็นไปในปัจจุบันและสัมปรายภพ
การสงเคราะห์นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่ง
ประโยชน์เกื้อกูล อันเป็นไปในปัจจุบัน และสัมปรายภพ โดยนัยก่อนนั้นแล
และเพราะเป็นเหตุแห่งความเป็นผู้แม่อันเทวดาทั้งหลายพึงนอบน้อม. สมจริง
ดังคำที่ท้าวสักกะจอมเทพตรัสไว้ว่า

คฤหบดีเหล่าใด เป็นผู้กระทำบุญ มี

ศีล เป็นอุบาสก ย่อมเลี้ยงภรรยาโดยธรรม

ดูก่อนมาตลี เราย่อมนอบน้อมคฤหบดีเหล่า

นั้น ดังนี้.

การทำงานทั้งหลายมีเกษตรกรรม โครักขกรรม และพาณิชย์กรรมเป็นต้น
พึงเว้นแล้วจากการงานที่อาภูล นี้การทำเวลาให้ล่วงไป การกระทำที่ไม่สมควร
กระทำ และการการท่าย่อหย่อนเป็นต้น เพราะประกอบด้วยความเป็นผู้
รู้กาล เพราะมีปกติการทำเหมาะสม เพราะไม่เกียจคร้าน เพราะถึงพร้อม
ด้วยความอดสาหัสและความเพียร และเพราะเป็นการงานที่ไม่เสื่อมเสีย ชื่อว่า
การงานที่ไม่อาภูล. การงานที่ไม่อาภูลนี้ อันบุคคลประกอบแล้วอย่างนี้ เพราะ
เหตุที่ตนเอง บุตรภรรยา หรือทาส และกรรมกรทั้งหลายเป็นผู้ฉลาด
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งการได้ทรัพย์ ข้าว-
เปลือก และความเจริญในปัจจุบันนี้เทียว. สมจริงตามพระดำรัสที่พระผู้มี
พระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

บุคคลผู้มีกิจการงาน กระทำสมควร
เป็นปกติ ขยัน ย่อมหาทรัพย์ได้ ดังนี้.

และว่า

บุคคลที่ชอบนอนหลับกลางวัน ชี้-
เกียจลุกขึ้นกลางคืน เมมาเป็นนิตย เป็นนัก-
เลง ไม่อาจจะอยู่ครองเรือนให้ได้ ประโยชน์
ทั้งหลายย่อมล่วงเลยบุรุษผู้ทอดทิ้งการงาน
ด้วยอ้างเลสว่า เวลานี้หนาวนัก เวลานี้ร้อน
นัก เวลานี้เย็นเสียแล้ว ดังนี้เป็นต้น.

ส่วนผู้ใดไม่สำคัญความหนาวและ
ความร้อนยิ่งไปกว่าหญ้า กระทบกิจของบุรุษ
อยู่ ผู้นั้นย่อมไม่เสื่อมจากความสุขดังนี้.

และว่า

เมื่อบุคคลรวบรวมโภคะทั้งหลายอยู่
เหมือนภมรพวงอยู่ซึ่งรังฉะนั้น โภคะทั้ง
หลายย่อมถึงการสังสม ดุจจอมปลวก อัน
ตัวปลวกก่อขึ้นฉะนั้น ดังนี้.

ด้วยพระคาถาเมื่อนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสมงคล ๔ ประการนี้
คือ การบำรุงมารดา ๑ การบำรุงบิดา ๑ การสงเคราะห์บุตรและภรรยา ๑
การงานทั้งหลายที่ไม่อาภุค ๑

อีกอย่างหนึ่ง คาถานี้มี ๕ มงคลเพราะแยกการสงเคราะห์บุตรและ
ภรรยาออกเป็น ๒. อีกอย่างหนึ่งมี ๓ มงคล เพราะรวมการบำรุงมารดาบิดา
เป็นข้อเดียวเท่านั้น ก็ความที่แห่งมงคลเหล่านั้นเป็นมงคล ข้าพเจ้าได้อธิบาย
ให้แจ่มแจ้งแล้วในมงคลนั้น ๆ นั้นแล.

จบการพรรณหาเนื้อความแห่งพระคาถานี้ว่า

มาตปิตุอุปภูจัน เป็นต้น

คาถาที่ ๕ (มี ๔ มงคล)

บัดนี้ บัณฑิตพึงทราบวินิจฉัยในคาถานี้ว่า ทานญจ ดังนี้ เป็นต้น
ดังต่อไปนี้.

ที่ชื่อว่า ทาน เพราะอรรถว่าสิ่งของเป็นเครื่องให้. มีคำอธิบายว่า
สิ่งของของตนอันบุคคลยอมมอบให้แก่ผู้อื่น.

การประพฤดิธรรม หรือการประพฤดิที่ไม่ไปปราศจากธรรม ชื่อว่า
ธรรมจริยา.

ชนทั้งหลายเหล่านี้ อันเราทั้งหลายย่อมรู้จัก เพราะเหตุนี้ชนทั้งหลาย
เหล่านี้ จึงชื่อว่า **ญาติ.**

การงานทั้งหลายที่มีโทษหามิได้ ชื่อว่า **การงานไม่มีโทษ.** มีคำ
อธิบายว่า การงานทั้งหลายที่บัณฑิตไม่ติเตียน คือไม่ครหา. คำที่เหลือมีนัย
อันข้าพเจ้ากล่าวแล้วนั้นแล. นี่คือการพรรณนาเฉพาะบท. ส่วนการพรรณนา
เนื้อความ ผู้ศึกษาพึงทราบดังต่อไปนี้.

เจตนาเป็นเครื่องบริจาทานวัตถุ ๑๐ อย่าง มีข้าวเป็นต้น ซึ่งมี
ความยินดีในเบื้องต้น เจะจงผู้อื่น ชื่อว่า **ทาน.**

อีกอย่างหนึ่ง อโลกะ ที่สัมปยุตด้วยเจตนาอัน ชื่อว่า **ทาน.** ด้วยว่า
บุคคลยอมมอบให้ซึ่งวัตถุอันแก่บุคคลอื่น ด้วยอโลกะนั้น เพราะเหตุนี้ท่าน
จึงกล่าวว่า ที่ชื่อว่า ทาน เพราะอรรถว่าวัตถุเป็นเครื่องให้. ทานนั้น พระผู้มี
พระภาคเจ้าตรัสว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุให้ได้บรรลุผลพิเศษทั้งหลายอัน
เป็นไปในปัจจุบันและสัมปรายภพ มีความเป็นที่รักของชนเป็นอันมากเป็นต้น.
ก็ในข้อนี้ พึงระลึกถึงพระสูตรทั้งหลาย มีอาทิอย่างนี้ว่า **ดูก่อนสีหะ ทายก**
ที่เป็นทานบดี ย่อมเป็นที่รักเป็นที่พอใจของชนเป็นอันมาก ดังนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า **ทานมี ๒** อย่างคือ **อามิสทาน และธรรมทาน**
ในทาน ๒ อย่างนั้น **อามิสทาน** มีประการอันข้าพเจ้ากล่าวแล้วนั้นแล.

การแสดงธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประกาศแล้ว อันเป็นที่สิ้นทุกข์และนำความสุขมาให้ ในโลกนี้และโลกหน้า เพราะปรารถนาประโยชน์แก่กุลแก่บุคคลเหล่านี้ ชื่อว่า **ธรรมทาน**. ก็ในบรรดาทาน ๒ อย่างนี้ ธรรมทานนี้เท่านั้นจัดว่าเป็นเลิศ. เหมือนอย่างที่ว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

การให้ธรรม ชนะการให้ทั้งปวง

รสแห่งธรรม ย่อมชนะรสทั้งปวง ความยินดี

ในธรรม ย่อมชนะความยินดีทั้งปวง ความ

สันต์ดีหา ย่อมชนะทุกข์ทั้งปวง ดังนี้.

ในทานทั้ง ๒ อย่างนั้น ความที่อามิสทานเป็นมงคล ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้วนั้นแล ส่วนธรรมทาน เพราะเป็นที่ตั้งแห่งคุณทั้งหลาย มีความเป็นผู้รู้จักอรรถเป็นต้น ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เป็นมงคล สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุแสดงธรรมตามที่ได้ฟังมา ตามที่ได้เรียนมา แก่ผู้อื่นโดยพิสดาร โดยประการใด ๆ บุคคลนั้นเป็นผู้รู้แจ้งซึ่งอรรถ (รู้ผล) และเป็นผู้รู้แจ้งซึ่งธรรม (รู้เหตุ) ในธรรมนั้น ๆ โดยประการนั้น ๆ ดังนี้ เป็นต้น.

การประพฤติกุศลกรรมบถ ๑๐ ชื่อว่า **ธรรมจริยา**. ดังนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนพราหมณ์และคหบดีทั้งหลาย การประพฤติธรรม คือ การประพฤติสม่ำเสมอทางกายมี ๓ อย่างแล ดังนี้ เป็นต้น. ก็การประพฤติธรรมนี้นั้น พึงทราบว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุให้อุบัติในโลกสวรรค์.

สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คุณก่อนพรหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย เพราะเหตุแห่งธรรมจริยาและสมจริยาแล สัตว์ทั้งหลายบางพวกในโลกนี้ ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เบื้องหน้าแต่การตายเพราะกายแตก ดังนี้.

ชนทั้งหลายผู้มีความเกี่ยวข้องกันทั้งทางฝ่ายมารดาหรือบิดา จนถึง ๗ ชั่วโคตร ชื่อว่า ญาติ.

การสงเคราะห์ซึ่งญาติเหล่านั้น ผู้ซึ่งอันความเสื่อม โภคะหรือความเสื่อมเพราะความเจ็บป่วยครอบงำแล้วซึ่งมายังสำนักของตน ด้วยวัตถุทั้งหลาย มีอาหาร เสื้อผ้า ทรัพย์และข้าวเปลือกเป็นต้นตามกำลัง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งการบรรลุคุณวิเศษ มีการสรรเสริญเป็นต้น อันเป็นไปในปัจจุบัน และการบรรลุคุณวิเศษมีการไปสู่สวรรค์เป็นต้น อันเป็นไปในสัมปรายภพ.

การงานทั้งหลาย มีการสมาทานศีลอุโบสถ การกระทำการขวนขวาย การปลูกไม้ดอก ไม้ผลและต้นไม้ และการสร้างสะพานเป็นต้น ชื่อว่า การงานที่ไม่มีมีโทษ. จริยอยู่การงานที่ไม่มีมีโทษเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งการบรรลุประโยชน์สุขนานัปการ ก็ในข้อนี้พึงระลึกถึงสูตรทั้งหลาย มีอาทิอย่างนี้ว่า คุณก่อนวิสาขา ข้อที่สตรีหรือบุรุษบางคนในโลกนี้ เข้าอยู่จำอุโบสถอันประกอบด้วยองค์แปด เบื้องหน้าแต่การตายเพราะกายแตก จะพึงเข้าถึงความเป็นสหายของเทวดาทั้งหลายชั้นจาตุมหาราชิกา นั้นเป็นฐานะที่จะมีได้แล ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสมงคล ๔ ประการคือ ทาน ๑ ธรรมจริยา ๑ การสงเคราะห์ญาติทั้งหลาย ๑ การงานทั้งหลายที่ไม่มีมีโทษ ๑ ด้วยพระคานานี้ดังพรรณนามาจะนี้.

ก็ความที่แห่งกรรมเหล่านั้นเป็นมงคล ข้าพเจ้าอธิบายไว้ชัดแล้ว ใน
มงคลนั้น ๆ นั้นแล.

จบการพรรณนื่อความแห่งพระกาลานี้ว่า

ทานญจ เป็นต้น

กาลาที่ ๖ (มี ๓ มงคล)

บัดนี้ พึงทราบวินิจฉัยในพระกาลานี้ว่า อารตี วิรตี เป็นต้น
ดังต่อไปนี้.

การงด ชื่อว่า อารตี. การเว้น ชื่อว่า วิรตี.

อีกอย่างหนึ่ง สัตว์ทั้งหลายย่อมเว้น (จากบาป) ด้วยเจตนา
เหตุนี้ เจตนา ชื่อว่า วิรตี. (ที่ชื่อว่า วิรตี เพราะอรรถวิเคราะห์ว่า เป็น
เครื่องงดเว้นแห่งสัตว์ทั้งหลาย หรือเป็นเครื่องให้สัตว์ทั้งหลายงดเว้น).

บทว่า ปาปา ได้แก่ จากอกุศล.

ที่ชื่อว่า มชฺช เพราะอรรถว่าเป็นที่ตั้งแห่งความเมา การดื่มซึ่งมีชชะ
(น้ำเมา) ชื่อว่า มชฺชปนํ . (เว้น) จากการดื่มน้ำเมานั้น. การสำรวมชื่อว่า
อโย. ความไม่ประมาทชื่อว่า อปฺปมาโท. บทว่า ธมฺเมสุ ได้แก่ ใน
กุศลธรรมทั้งหลาย. คำที่เหลือมีนัยอันข้าพเจ้ากล่าวแล้วแล. นี้คือการพรรณนา
เฉพาะบท. ส่วนการพรรณนื่อความ พึงทราบดังต่อไปนี้.

การไม่ยินดีของบุคคลผู้มีปกติเห็นโทษในบาป ด้วยใจนั้นแล ชื่อว่า
การงด. การเว้นด้วยกายและด้วยวาจา ด้วยสามารถแห่งกรรมและทวาร ชื่อว่า
วิรตี.

ก็ชื่อว่าวิรตินั้นมี ๓ อย่าง คือ สัมปัตตวิรติ ๑ สมาทานวิรติ ๑

สมุจเฉทวิรติ ๑.

ในวิรติทั้ง ๓ อย่างนี้ การงดเว้นของกุศลบุตรจากวัตถุที่ประจวบเข้า เพราะอาศัยชาติ หรือสกุล หรือโคตรของตน โดยนัยว่า ข้อที่เราจะพึงฆ่าสัตว์ พึงถือเอาของที่เจ้าของเขาไม่ให้ไม่ให้ไม่ควร ชื่อว่า สัมปัตตวิรติ. ส่วนว่ากุศลบุตร ไม่ประพฤติล่วงเกินสิกขาบทมีปาณาติบาตเป็นต้น จำเดิมแต่ความเป็นไปแห่งวิรติ อันเป็นไปแล้วด้วยสามารถแห่งการสมาทานสิกขาบท ชื่อว่า สมาทานวิรติ.

ภยเวร ๕ ประการ ของพระอริยสาวกสงบระงับไป จำเดิมแต่ความเป็นไปแห่งวิรติอันสัมปยุตด้วยอริยมรรค ชื่อว่า สมุจเฉทวิรติ.

อกุศล ๔ อย่างนั้นใด กล่าวคือกรรมกิเลสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ พิศดารอย่างนี้ว่า ลูกก่อนคฤหบดีบุตร กรรมกิเลสคือปาณาติบาต อทินนาทาน กามสุมิจฉาจาร และมุสาวาท ดังนี้ ที่พระธรรมสังคากาจารย์รวบรวมไว้ ด้วยคาถาอย่างนี้ว่า

บัณฑิตทั้งหลายย่อมนิสรเสรีญ

(กรรมกิเลส ๔ ประการคือ) ปาณาติบาต ๑

อทินนาทาน ๑ มุสาวาท ๑ การประพฤติผิด

ภรรยาผู้อื่น ๑ ดังนี้.

อกุศลทั้ง ๔ ประการ ชื่อว่า บาป.

การงดเว้นจากบาปนั้น การงดและการเว้นทั้งหมดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งการบรรลุคุณวิเศษนานาประการ

มีการละเวรภัยอันเป็นไปในปัจจุบันและสัมปรายภพเสียได้ ก็ในข้อนี้พึงระลึกถึงพระสูตรทั้งหลายมีอาทิอย่างนี้ว่า คุณก่อนคฤหบดีบุตร พระอริยสาวกเป็นผู้งดเว้นจากปาณาติบาตแล.

ก็ข้าพเจ้าจะได้กล่าวถึงการสำรวมจากการดื่มน้ำเมาต่อไป.

ก็คำว่า มชฺชปาณา จ สํ ยโม นี้ เป็นชื่อแห่งการงดเว้นจากที่ตั้งแห่งความประมาท คือการดื่มซึ่งน้ำเมากว่าคือสุราและเมรัย ก็เพราะเหตุที่บุคคลผู้ดื่มน้ำเมาเป็นปกติ ย่อมไม่รู้ธรรมดา ย่อมไม่รู้ธรรม ย่อมทำอันตรายแก่มารดา ทำอันตรายแก่บิดา ทำอันตรายแม่แก่พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพระพุทธเจ้า และสาวกของพระตถาคต ย่อมถูกติเตียนในปัจจุบัน เข้าถึงทุกคติในสัมปรายภพ (และ) ถึงความเป็นบ้าในภพต่อ ๆ ไป. ส่วนการงดเว้นจากการดื่มน้ำเมา ย่อมบรรลุซึ่งการดับโทษเหล่านั้นเสียได้ และบรรลุความถึงพร้อมแห่งคุณ ซึ่งตรงกันข้ามกับโทษที่กล่าวแล้วนั้น. เพราะฉะนั้น การงดเว้นจากการดื่มน้ำเมานี้ พึงทราบว่าเป็นมงคล.

ชื่อว่าความไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย ข้าพเจ้าจะได้กล่าวต่อไป

โดยเนื้อความ ความไม่อยู่ปราศจากสติในกุศลธรรมทั้งหลาย พึงทราบโดยนัยตรงกันข้ามกับความประมาท ที่ตรัสไว้ในคัมภีร์วิภังค์ว่า การกระทำโดยไม่เคารพในการเจริญกุศลธรรมทั้งหลาย การกระทำไม่ติดต่อ การกระทำไม่มั่นคง ความประพฤติท้อแท้ การหมดความพอใจ การทอดธุระ การไม่ช่งเสพ การไม่เจริญ การไม่กระทำให้มาก การไม่อธิษฐาน (ไม่ตั้งใจไว้) การไม่ประกอบเนื่อง ๆ ซึ่งกุศลธรรมทั้งหลาย ชื่อว่า ความประมาท. ความ
๑. อภ. วิ. ๓๕/ ข้อ ๘๑๓.

ประมาท คือ กิริยาที่ประมาท สภาพที่เป็นผู้มัวเมา เห็นปานนี้ไค นี้เราเรียกว่า ความประมาท ดังนี้ ชื่อว่า ความไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย.

ความไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลายนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งการบรรลุกุศลธรรมนานาประการ หรือเพราะ เป็นเหตุแห่งการบรรลุอมตธรรม ในข้อนี้ พึงระลึกถึงคำสอนของพระศาสดา มีอาทิว่า ภิกษุทั้งหลาย เมื่อเรานั้นไม่ประมาท มีความเพียรเป็นเครื่องเผา กิเลสส่งไปอยู่อย่างนี้เป็นต้น และว่า ความไม่ประมาทเป็นหนทางแห่งความ ไม่ตาย ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสมงคล ๓ ประการ คือ การงดเว้น จากบาป ๑ การสำรวมจากการดื่มน้ำเมา ๑ ความไม่ประมาทในกุศลธรรมทั้งหลาย ๑ ด้วย คาถานี้ ดังพรรณนามาจะนี้.

ก็ความที่แห่งธรรมเหล่านั้นเป็นมงคล ข้าพเจ้าได้อธิบายไว้ชัดเจนแล้ว ในมงคลนั้น ๆ นั้นเอง ดังนี้แล.

จบการพรรณานี้ความแห่งพระคาถานี้ว่า

อารตี วิรตี เป็นต้น

คาถาที่ ๗ (มี ๕ มงคล)

บัดนี้ พึงทราบวินิจฉัยในคาถานี้ว่า การโว จ เป็นต้นดังต่อไปนี้.

ความเคารพ ชื่อว่า การวะ.

ความประพฤติถ่อมตน ชื่อว่า นิวัตตะ.

ความสันโดษ ชื่อว่า สันตภูจฺจึ.

การรู้อุปการะที่ผู้อื่นทำแล้ว ชื่อว่า กตัญญูตา.

บทว่า กาเลน ใต้แก่ โดยขณะ คือ โดยสมัย.

การฟังธรรมชื่อว่า **สัมมัสสนะ** คำที่เหลือมีนัยอันข้าพเจ้ากล่าวแล้ว นั้นแหละ. นี่คือการพรรณนาเฉพาะบท ส่วนการพรรณนาเนื้อความ ฟังทราบ ดังต่อไปนี้.

การกระทำความเคารพ การกระทำความหนักแน่น ความเป็นผู้มี การระตามสมควร ในพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า สาวกของพระ ตถาคตเจ้า อาจารย์ อุปัชฌาย์ มารดาบิดา พี่ชายพี่สาว เป็นต้น ที่ควร แก่การกระทำความเคารพ ชื่อว่า **คารวะ** เพราะการระนี้ นั่น เป็นเหตุแห่ง การไปสู่สุคติภพ เป็นต้น เหมือนอย่างที่ตรัสไว้ (ในจุฬามณีวงศ์สูตร) ว่า

บุคคลกระทำความเคารพในบุคคลผู้ควรเคารพ ใต้แก่นับถือคนที่ควร นับถือ บุคคลที่ควรบูชา บุคคลเช่นนั้น เบื้องหน้าแต่การตายเพราะกายแตก ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ด้วยกรรมนั้นอันเขาให้พร้อมพร้อมสมาทานแล้ว อย่างนี้. ถ้าหากว่าเบื้องหน้าแต่การตายเพราะกายแตก เขาไม่เข้าถึงสุคติ โลกสวรรค์ ถ้ามาสู่ความเป็นมนุษย์ จะอุบัติในที่ใด ๆ ในภายหลัง ย่อมเป็นคน มีสกุลสูง ในที่นั้น ๆ เหมือนอย่างที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย อปริหานิยธรรม ๗ ประการเหล่านี้. ๗ ประการ อะไรบ้าง คือ มีความเคารพ ในพระศาสดาเป็นต้น เพราะฉะนั้น ความเคารพ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เป็นมงคล.

ความเป็นผู้อ่อนน้อม คือความเป็นผู้มีความประพฤติก่อมนตน ชื่อว่า **นิวาตะ** ความประพฤติก่อมนตน. บุคคลประกอบด้วยความเป็นผู้ประพฤติก่อมนตนใด ถูกลำมานะออกแล้ว ถูกลำความกระด้างออกแล้ว เป็นผู้เสมอด้วย

ผ้าเช็ดเท้า เป็นผู้สวมด้วยโคเขาขาด และเป็นผู้สวมด้วยงูที่ถูกถอนเงี้ยวเสียแล้ว เป็นผู้มิวจาอ่อนหวานไพเราะและเสนาะโสต นี้ชื่อว่า นิวาตะ. นิวาตะนี้นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งการได้คุณมียศเป็นต้น ก็ท่านได้กล่าวไว้ว่า บุคคลที่มีความประพฤติก่อมนั้นเป็นผู้ไม่กระด้างแล้ว ย่อมได้ยศ ดังนี้เป็นต้น.

ความพอใจด้วยปัจจัยตามมีตามได้ ชื่อว่า สันตุลลิตี ความสัน โद्य. ความสันโद्यนั้นมี ๑๒ อย่าง คือ ในจิวรมิ ๓ อย่าง คือ ขดาลากสันโद्य ขดาลพลสันโद्य ขดาลสารูปสันโद्य. แม้ในบิณฑบาตเป็นต้นก็มีอย่างละ ๓ เหมือนกัน การพรรณนาประเภทแห่งสันโद्यนั้นมีดังต่อไปนี้.

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ได้จิวรดีก็ตามไม่ดีก็ตาม เธอยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยจิวรนั้นนั่นแหละ ไม่ปรารถนาจิวรอื่น แม้เมื่อจะได้จิวรมามากก็ไม่ยอมรับ นี้คือความยินดีตามมีตามได้ (ขดาลากสัน โद्य) ในจิวรของภิกษุนั้น แต่ถ้าหากว่าภิกษุนั้นเป็นผู้อาพาธ เมื่อครองจิวรหนัก (กายย่อมอ่อนลง) เธอย่อมลำบาก เธอก็เปลี่ยนจิวรนั้นกับภิกษุผู้เป็นสภาคกันเสีย แล้วยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยจิวรที่เบา นี้จัดว่าสันโद्यเหมือนกัน นี้ชื่อว่า ขดาลากสันโद्य ในจิวรของภิกษุนั้น.

ภิกษุอีกรูปหนึ่ง เป็นผู้มิปกติได้ปัจจัยที่ประณีต ภิกษุรูปนั้นได้จิวรมีค่ามากผืนใดผืนหนึ่ง ในบรรดาปัจจัยทั้งหลาย มีบาตรและจิวรเป็นต้น แล้วคิดว่า จิวรอันมีค่ามากนี้ สมควรแก่พระเถระทั้งหลาย ผู้บวชมานาน หรือผู้เป็นพหูสูต ดังนี้แล้วจึงได้ถวายจิวรนั้นแก่พระเถระเหล่านั้น ตนเองถือเอาจิวรที่ไม่มีมีเจ้าของ จากกองหยากเยื่อ หรือจากป่า หรือจากที่แห่งใด

แห่งหนึ่งทำเป็นสังฆาฏิ แม้ทรงผ้านั้นไว้ ก็จัดว่าเป็นผู้สันโดษแล. นี้ชื่อว่า
ยถาสารูปสันโดษ ในจิตรของภิกษุนั้น.

ก็ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ได้บิณฑบาต จะเสerahmongก็ตาม ประณีต
ก็ตาม เรายังอัทธภาพให้เป็นไปด้วยบิณฑบาตนั้นนั่นเอง ไม่ต้องการบิณฑบาต
อื่น แม้เมื่อจะได้ก็ไม่ยอมรับ นี้ชื่อว่ายถาลากสันโดษ ในบิณฑบาตของภิกษุนั้น.

แต่ถ้าหากว่าภิกษุเป็นผู้อาพาธ ฉันทบิณฑบาตที่แลว ก็ถึงความป่วยหนัก
ภิกษุนั้นก็ถวายบิณฑบาตแก่ภิกษุที่เป็นสภาคกัน แล้วฉันทนยไส นมสั้ม น้ำผึ้ง
และนมสด เป็นต้น จากมือของภิกษุนั้นแล้วประพาศิสมณธรรมอยู่ ก็จัดว่า
สันโดษอยู่นั่นเอง นี้ชื่อว่า ยถาพลสันโดษ ในบิณฑบาตของภิกษุนั้น.

ภิกษุอีกรูปหนึ่งได้บิณฑบาตอันประณีต เธอคิดว่า บิณฑบาตนี้
เหมาะสมสำหรับพระเถระทั้งหลาย ผู้วชมานาน และแก่เพื่อนสพรหมจารี
ทั้งหลายเหล่านั้น ผู้เว้นจากบิณฑบาตอันประณีตแล้ว ไม่อาจจะให้อัทธภาพเป็น
ไปได้ ดังนี้แล้วจึงถวายบิณฑบาตอันประณีตนั้นแก่พระเถระ หรือภิกษุเหล่านั้น
เสีย ตนเองเที่ยวบิณฑบาต แม้ฉันทอาหารที่เจือกัน (ฉันทรวมกันหลาย ๆ สิ่ง)
ก็จัดว่าเป็นผู้สันโดษอยู่นั่นเอง นี้ชื่อว่า ยถาสารูปสันโดษ ในบิณฑบาต
ของภิกษุนั้น.

ก็เสนาสนะถึงแก่ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ เธอก็พอใจด้วยเสนาสนะ
นั้นนั่นเอง ไม่รับเสนาสนะอื่นอีก ซึ่งมาถึงเข้าแม้จะคิดว่า นี้ชื่อว่า ยถาลากสัน-
โดษ ในเสนาสนะของภิกษุนั้น.

ถ้าหากว่าเธออาพาธ อยู่ในเสนาสนะที่ไม่มีลม ย่อมเดือดร้อนอย่างยิ่ง
ด้วยโรคคิเป็นต้น เธอจึงถวายเสนาสนะแก่ภิกษุที่เป็นสภาคกัน อยู่ในเสนา-

สนะที่มีลมและหนาวเย็น. ซึ่งถึงเข้าแก่ภิกษุ นั้น แม้ประพาศิสมณธรรมอยู่ ก็เป็นผู้สันโดษอยู่นั่นเอง นี้ชื่อว่า ขลาพลสันโดษ ในเสนาสนะของภิกษุ นั้น.

ภิกษุอีกรูปหนึ่ง ไม่ยอมรับเสนาสนะที่ดีแม้มาถึงเข้า คิดว่าเสนาสนะที่ดีเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท เมื่อภิกษุ นั่งอยู่ในเสนาสนะที่ดีนั้น ก็ยอมก้าวลงสู่ดินมิทระได้ ก็เมื่อเธอถูกความหลับครอบงำ ตื่นขึ้นอยู่ กามวิตกทั้งหลาย ก็ฟุ้งขึ้น ภิกษุ นั้นปฏิเสธเสนาสนะที่ดีนั้น แล้วอยู่ในเสนาสนะแห่งใดแห่งหนึ่ง มีที่โล่งแจ้ง โคนไม้ และกองฟางเป็นต้น ก็จัดว่าเป็นผู้สันโดษอยู่นั่นเอง นี้ชื่อว่า ขลาสารูปสันโดษ ในเสนาสนะของภิกษุ นั้น.

ก็ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ได้เกสัช จะเป็นลูกสมอ หรือมะขามป้อม ก็ตาม ยังอัตภาพนั้นให้เป็นไปด้วยเกสัชนั้นนั่นเอง ไม่ปรารถนาแม้เนยใส น้ำผึ้งและน้ำอ้อยเป็นต้น ที่ภิกษุเหล่าอื่นได้มาแล้ว แม้จะได้มาก็ไม่ยอมรับ นี้ชื่อว่า ขลาลากสันโดษ ในคิลานปัจฉิมของภิกษุ นั้น.

ก็ถ้าภิกษุเป็นผู้อาพาธต้องการน้ำมัน (แต่) ใต้น้ำอ้อยมา เธอให้น้ำอ้อยนั้นแก่ภิกษุที่เป็นสภาคันแล้ว ทำยาด้วยน้ำมันจากมือแห่งภิกษุ นั้น แม้ประพาศิสมณธรรมอยู่ ก็จัดว่าเป็นผู้สันโดษอยู่นั่นเอง นี้ชื่อว่า ขลาลากสันโดษ ในคิลานปัจฉิมของภิกษุ นี้.

ภิกษุอีกรูปหนึ่ง วางขึ้นสมอที่คองด้วยน้ำมันูตรไว้ในภาชนะใบหนึ่ง อันภิกษุอื่นพูดอยู่ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ถ้าหากว่าท่านต้องการ ท่านก็จงถือเอาของหวาน ๔ อย่างในภาชนะใบหนึ่ง ถ้าหากว่าพยาธิของภิกษุ นั้นยอมสงบได้ ด้วยเกสัชอย่างใดอย่างหนึ่ง ในบรรดาเกสัช ๒ อย่างเหล่านั้น ไซ้แต่เท่า

นั้น สมอดองด้วยน้ำมูตรเน่า บัณฑิตทั้งหลายมีพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นต้น
สรรเสริญแล้ว และภิกษุนี้ก็คิดว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า บรรพชาอาศัย
ยาดองด้วยน้ำมูตรเน่า. เธอพึงทำความอุตสาหะในยาดองด้วยน้ำมูตรเน่า
(พึงฉัน) ตลอดชีวิต จึงห้ามเกสัชที่เป็นของหวานทั้ง ๔ เสีย แล้วทำยาดอง
สมอดองน้ำมูตรเน่า ก็จัดว่าเป็นผู้สันโดษอย่างยิ่งเทียว นี้ชื่อว่า ยถาสารูป-
สันโดษ ในกิลานปัจฉัยของภิกษุนี้.

สันโดษนี้ทั้งหมดมีประเภทดังกล่าวมาแล้วอย่างนี้ ท่านเรียกว่า
สันตุฎฐิ. สันตุฎฐินั้น พึงทราบว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งการละบาป
กรรมทั้งหลาย มีความปรารถนาเกินไป ความปรารถนาลามก ความอยาก
ใหญ่เป็นต้น และการบรรลुकุณธรรม เพราะเป็นเหตุแห่งสุคติ เพราะเป็น
เหตุแห่งการสั่งสมอริยมรรค และเพราะเป็นเหตุแห่งความเที่ยวไปสะดวกใน
ทิศทั้ง ๔ เป็นต้น. และท่านกล่าวไว้ว่า

ผู้ที่สันโดษด้วยปัจฉัยตามมีตามได้

เป็นผู้เที่ยวไปสะดวกในทิศทั้ง ๔ และเป็น

ผู้ไม่คับแค้น ดังนี้ เป็นต้น.^๑

การรู้อุปการคุณที่คนใดคนหนึ่งได้กระทำไว้ จะน้อยหรือมากก็ตาม
โดยการระลึกถึงบ่อย ๆ ชื่อว่า กตัญญูตา. อีกอย่างหนึ่ง บุญทั้งหลายนั่นเอง
ชื่อว่า มีอุปการะมากแก่สัตว์ทั้งหลาย เพราะป้องกันอันตรายจากทุกข์ มีทุกข์ใน
นรกเป็นต้น เพราะการระลึกถึงอุปการะแม่แห่งบุญเหล่านั้น ก็พึงทราบว่า
กตัญญูตา.

๑. ขัลดวิสามสูตร ขุ. สุ ๒๕/ ข้อ ๒๕๖.

ความเป็นผู้กตัญญูนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งการบรรลุคุณวิเศษมีประการต่างๆมีความเป็นผู้อันสัพบุรุษทั้งหลาย พึงสรรเสริญเป็นต้น ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย บุคคลที่หาได้ยากในโลกเหล่านี้มีอยู่ ๒ จำพวก. ๒ จำพวกอะไรบ้าง คือ ผู้ที่ทำอุปกะก่อน ๑ ผู้กตัญญูกตเวที ๑.

ในกาลใด จิตสหระคด้วยอุทธัจจะ หรืออุกกามวิตกอย่างใดอย่างหนึ่ง มีกามวิตกเป็นต้นครอบงำ การฟังธรรมเพื่อบรรเทา กามวิตกเป็นต้นนั้นในกาลนั้น ชื่อว่า กาลเนน ฆมฺมุสฺสวณฺ์ การฟังธรรมตามกาล. อาจารย์พวกอื่นกล่าวว่า การฟังธรรมทุก ๆ วันที่ ๕ (แห่งสัปดาห์) ชื่อว่าฟังธรรมตามกาล อย่างที่ท่านพระอรุทระผู้มีอายุกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็ทุก ๆ ๕ วันแล พวกข้าพระองค์ฟังนั่งสนทนาธรรมกถากันตลอดคืนยังรุ่ง พระพุทธเจ้าข้า.

อีกอย่างหนึ่ง ในกาลใด บุคคลเข้าไปหากัลยาณมิตรทั้งหลายแล้ว สามารถจะฟังธรรมที่จะบรรเทาความสงสัยของตนเสียได้ การฟังธรรมแม้ในกาลนั้น ฟังทราบว่าการฟังธรรมตามกาล ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า ภิกษุเข้าไปหาท่านผู้รู้เหล่านั้นสอบถามปัญหา และข้อมแก้ปัญหาคตามกาลอันสมควรดังนี้เป็นต้น. การฟังธรรมตามกาลนี้ นั้น ชื่อว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุให้บรรลุคุณวิเศษมีประการต่างๆ มีการละนิวรณ์ การเห็นอานิสงส์ ๔ ประการ และการบรรลุการสิ้นอาสวะเป็นต้น สมจริงดังคำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย ในสมัยใด พระอรียสาวกตั้งใจมนสิการ น้อมเข้ามาในใจโดยประการทั้งปวง จงใจฟัง ฟังธรรมอยู่ ในสมัยนั้น นิวรณ์ ๕ ประการ ข้อม ๑. ม. มู ๑๒/ ข้อ ๓๖๔.

ไม่มีแก่เธอ และตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุย่อมหวังอานิสงส์ ๔ ประการ แห่งกรรมทั้งหลายตามที่ตนได้ฟังมา แห่งกรรมทั้งหลายที่ตนแทงตลอดแล้ว ฯลฯ และว่า ภิกษุทั้งหลาย กรรม ๔ ประการเหล่านี้ อันภิกษุอบรมแล้ว โดยชอบ ปฏิบัติตามโดยชอบตามกาล ย่อมให้ถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายโดยลำดับ.

๔ ประการคืออะไรบ้าง คือ การฟังธรรมตามกาล ๑ ดังนี้เป็นต้น
ในพระคานานี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสมงคล ๕ ประการคือ

ความการวะ ๑

ความถ่อมตน ๑

ความสันโดษ ๑

ความเป็นผู้กตัญญู ๑

การฟังธรรมตามกาล ๑ ดังพรรณนามาจะนี้.

ก็ความที่แห่งกรรมเหล่านั้นเป็นมงคล ข้าพเจ้าได้อธิบายให้แจ่มแจ้งแล้วในมงคลข้อนั้น ๆ นั้นแล.

จบการพรรณนาเนื้อความแห่งพระคานานี้ว่า

การโว จ นิวาโต เป็นต้น

คาถาที่ ๘ (มี ๔ มงคล)

บัดนี้ ฟังทราบวินิจฉัยในมงคลชื่อว่า ขนฺติ จ เป็นต้น ดังต่อไปนี้.

ความอดทน ชื่อว่า ขันติ.

การว่ากล่าวได้โดยง่าย เพราะความเป็นผู้ปกติรับด้วยมือขวา(เคารพ) มืออยู่ในบุคคลนี้ เพราะเหตุนี้ บุคคลนี้จึงชื่อว่า สุวจิ ผู้ว่าได้โดยง่าย. กรรมของผู้ว่าง่ายขึ้นชื่อว่า โสวจสุส ภาวะแห่ง โสวจสุส นั้นชื่อว่า โสวจสุสตา ความเป็นผู้ว่าได้โดยง่าย.

นักบวชทั้งหลาย ที่ชื่อว่า สมณะ ก็เพราะสงบระงับกิเลสเสียได้.

การดู ชื่อว่า ทัสสนะ การสนทนาซึ่งพระธรรมชื่อว่า รัम्मสากัจจา คำที่เหลือมีนัยอันซ้ำพเจ้ากล่าวแล้วนั้นแล นี่คือการพรรณนาเฉพาะบท ส่วน การพรรณนาเพื่อความพึงทราบดังต่อไปนี้.

อริวาสนขันติ ชื่อว่า ขันติ. ภิกษุประกอบแล้ว ด้วยขันติ ก็เป็นผู้ไม่หวั่นไหว ราวกะว่าไม่ได้ยิน และราวกะว่าไม่ได้เห็น ในเมื่อบุคคลค่าอยู่ ด้วยอักษโกสวัตถุ ๑๐ หรือเบียดเบียนอยู่ ด้วยกรรมทั้งหลายมีการฆ่าและการจองจำเป็นต้น เสมือนขันติวาทีดาบสนั้น. ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า สมณะเป็น

ผู้แสดงความอดทน ในอดีตสันกาลนาน

(เพราะ) พระเจ้ากาสิกราช ได้รับสั่งให้ตัด

ซึ่งขันติวาทีดาบสนั้น ผู้ดำรงอยู่แล้วด้วย

ขันตินั้นแล ดังนี้.

หรือว่าภิกษุยอมมนสิการ โดยความเป็นผู้กระทำว่าดี ราวกะท่าน ปุณณเถระผู้มีอายุ เพราะไม่ถือโทษยิ่งกว่านั้น ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า (พระ ปุณณเถระกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า) ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าหากว่าพวกมนุษย์ชาวสุนาปรันตกะจักคำ จักบริภาษข้าพระองค์ไซ้ไร ในการดำ

บริภาษนั้น ข้าพระองค์จักคิดอย่างนี้ว่า ดีหนอ ที่มณุษย์เมืองสุนาปรินตกะ ฯลฯ
ดีทีเดียวหนอ ที่พวกมณุษย์ชาวสุนาปรินตกะเหล่านี้ไม่ใช่ฝ่ามือประหารข้าพระ-
องค์ดังนี้เป็นต้น และอธิวาสนขันติที่ภิกษุประกอบแล้ว เป็นผู้แม่ญาติทั้งหลาย
พึงสรรเสริญ ดังที่สรังกถายีกกล่าวไว้ว่า

บุคคลฆ่าความโกรธเสียได้ จะไม่
เศร้าโศกในกาลไหน ๆ ญาติทั้งหลายสรร-
เสริญการละความลบหลู่ ท่านทั้งหลายจง
อดทนคำหยาบคายที่คนทั้งปวงกล่าวแล้ว
สัพบุรุษทั้งหลายกล่าวขันตินี้ว่าสูงสุด ดังนี้.

ภิกษุเช่นนั้นแม้เทวดาทั้งหลายก็สรรเสริญ ดังที่ท้าวสักกะจอมเทพ
ตรัสไว้ว่า

ผู้ใดแล เป็นคนมีกำลัง อดกลั้นต่อ
คนผู้ทรุพลไว้ ความอดกลั้นของบุคคลนั้น
บัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า เป็นขันติอย่างยิ่ง
เพราะคนทรุพลต้องอดทนอยู่เป็นนิตย์.^๑

ผู้ที่มีความอดทนแม้พระพุทธรเจ้าทั้งหลายก็ตรัสสรรเสริญ ดังที่พระ
ผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

ผู้ใดไม่โกรธไม่ประทุษร้าย ย่อมอด
กลั้นต่อการฆ่าและการจองจำ เราเรียกผู้นั้น
ซึ่งมีขันติเป็นพลัง ผู้มีพลังเป็นเสนา ว่า
เป็นพราหมณ์.

๑. สัง. สคาถวรรค ๑๕/ ข้อ ๘๖๕.

ก็ฉันตินี้ฉัน ฟังทราบว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุแห่งการได้รับ
คุณทั้งหลาย ที่ท่านกล่าวพรรณนาไว้ในที่นี้เหล่านี้ และคุณทั้งหลายเหล่านี้.

การไม่ถึงความฟุ้งซ่าน หรือความเป็นผู้หนึ่ง หรือคิดถึงคุณและโทษ
ในเมื่อตนถูกว่ากล่าวประกอบด้วยธรรม (แต่) ทำความเอื้อเพื่อความเคารพ
และความอ่อนน้อมอย่างยิ่งแล้วกล่าวว่า ดีละ (ที่ท่านได้กรุณาว่ากล่าวตักเตือน
ข้าพเจ้า) ดังนี้ชื่อว่า โสวสุตตา ความเป็นผู้ว่าง่าย ความเป็นผู้ว่าง่ายนั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุให้ได้โอวาทและอนุศาสนี
จากสำนักของเพื่อนสหพรหมจารีทั้งหลาย และเพราะเป็นเหตุให้ได้ละโทษและ
บรรลुकุณ.

การเข้าไปหา การอุปฐาก การระลึกถึง การฟังและการเห็นบรรพ-
ชิตทั้งหลายผู้มีกิเลสอันสงบแล้ว ผู้อบรมกาย วาจา จิตและปัญญาแล้ว ผู้
ประกอบด้วยความฝึกฝนและความสงบอย่างสูง ชื่อว่า การเห็นสมณะทั้งหลาย
การเข้าไปหาทั้งหมดเป็นต้นนั้น ท่านกล่าวว่า ทัสสนะ (การเห็น) เพราะ
ไม่ได้แสดงสิ่งที่ต่ำช้า ข้อนี้ฟังทราบว่าเป็นมงคล เพราะเหตุไร เพราะมีอุป-
การะมาก และพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวแม้การ
เห็นว่ามีอุปการะมากแก่ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น ดังนี้เป็นอาทิ เพราะกุลบุตรที่
ปรารถนาประโยชน์ เห็นภิกษุทั้งหลายผู้ทรงศีลมาถึงประตูเรือน ถ้าหากว่า
ไทยธรรมมีอยู่ ก็พึงต้อนรับด้วยไทยธรรม ตามกำลัง ถ้าหากว่าไทยธรรม
ไม่มี ก็พึงไหว้ด้วยเบญจางคประดิษฐ์ เมื่อการไหว้ด้วยเบญจางคประดิษฐ์นั้น
ไม่สำเร็จ (ไหว้ไม่สะดวก) ก็พึงประคองอัญชลินมัสการ แม้เมื่อการประคอง
อัญชลินมัสการนั้นไม่สำเร็จ ก็พึงนั่งมองด้วยจิตที่เลื่อมใส ด้วยนัยน์ตาทั้งสอง
ที่ประกอบด้วยความรัก เพราะว่าด้วยบุญที่มีการมองดูอย่างนี้เป็นมูลเหตุ โรค
นัยน์ตาก็ดี โทษก็ดี ฝาก็ดี ไผ่ก็ดี ข่อมไม่มีตลอดพันชาติเป็นอนЕК เขามี

จักขุที่แจ่มใส ประกอบด้วยสิริ มีวรรณะ ๕ เช่น กับด้วยหน้าตาต่างแก้วมณี
ที่เปิดไว้ในวิมานแก้ว เป็นผู้มีปกติได้สมบัติทุกอย่าง ทั้งในเทวโลก ทั้งใน
มนุษยโลกประมาณสิ้นแสนกัป ข้อที่บุคคลมีปัญญา เกิดเป็นมนุษย์มีปัญญา
จะพึงเสวยวิบากสมบัติเห็นปานนั้น ด้วยคุณซึ่งเกิดจากการเห็นสมณะที่เป็นไป
โดยชอบ นี้ไม่น่าอัศจรรย์ (แต่) ข้อที่บัณฑิตทั้งหลายกล่าวสรรเสริญวิบาก
สมบัติ แห่งการเห็นสมณะซึ่งเกิดจากเหตุ เพียงศรัทธาอย่างเดียวเท่านั้น แม้
ของสัตว์ดิรัจฉานทั้งหลาย อย่างนี้ว่า

นกสูกชื่อว่าโกสิยะนี้มีนัยน์ตากลม

อยู่ที่ภูเขาวทียกะมานาน มีความสุขหนอ
ได้เห็นพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ ผู้เสด็จลุก
ขึ้นตามกาล

นกสูกนั้นทำใจให้เลื่อมใสในเรา

(ตถาคต) ในภิกษุสงฆ์ผู้เลิศ จะไม่ไปสู่
ทุกตีสันแสนกัป

เคลื่อนจากเทวโลกแล้ว อัญกุล-
กรรมตกเดือนแล้ว จักเป็นพระพุทธเจ้า
ปรากฏพระนามว่า โสมนัส ผู้มีพระญาณ
อันไม่สิ้นสุด ดังนี้ (จึงเป็นสิ่งน่าอัศจรรย์)

ชื่อว่า การสนทนาธรรมตามกาล (กาลเนน ธมฺมสากัจฉา) ข้าพเจ้า
จะได้กล่าวต่อไป ในเวลาพลบค่ำ หรือในเวลาใกล้รุ่ง ภิกษุนักพระสูตร ๒
รูป สนทนาพระสูตรกัน นักวินัย ๒ รูป สนทนาพระวินัยกัน นักอภิธรรม
๒ รูป สนทนาอภิธรรมกัน พระภิกษุผู้กล่าวชาดก ๒ รูป สนทนาชาดก

กัน พระภิกษุผู้เรียนอรรถกถา ๒ รูป สนทนาอรรถกถากัน หรือว่าภิกษุทั้งหลาย
ย่อมสนทนากันในกาลนั้น ๆ เพื่อชำระจิตที่หัดหู่ ฟุ้งซ่าน และสงสัยเป็นไป
ในเบื้องหน้า การสนทนาธรรมตามกาลนั้น ท่านเรียกว่า เป็นมงคล เพราะ
เป็นเหตุแห่งคุณทั้งหลาย มีความเป็นผู้ฉลาดในอาคม (ปริยัติ) เป็นต้น.

ด้วยพระคานานี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสมงคล ๔ มงคล คือ ชั้นดี ๑
โสวจัสสตา ๑ การเห็นสมณะทั้งหลาย ๑ การสนทนาธรรมตามกาล ๑ ดัง
พรรณนามาจะนี้ และความที่ธรรมเหล่านั้นเป็นมงคล ข้าพเจ้าก็ได้อธิบายไว้
ชัดเจนแล้วในมงคลนั้น ๆ นั้นแหละ ดังนี้แล.

จบการพรรณนาเนื้อความแห่งคานานี้ว่า

ขนต์ จ เป็นต้น

คาถาที่ ๕ (มี ๔ มงคล)

บัดนี้ พึงทราบวินิจฉัยในคาถามีบทว่า **ตโป จ** เป็นต้นดังต่อไปนี้
ธรรมที่ชื่อว่า ตบะ เพราะอรรถว่าแผดเผาบาปกรรมทั้งหลาย. ความประพฤติ
ที่ประเสริฐ เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า **พรหมจรรย์**. อีกอย่างหนึ่ง ความประพฤติ
ของพรหมทั้งหลาย ชื่อว่า **พรหมจรรย์** มีคำอธิบายว่า ความประพฤติอย่าง
ประเสริฐ. การเห็นอริยสัจทั้งหลาย ชื่อว่า **อริยสัจจาทุสสน์** อาจารย์
บางพวกกล่าวว่า **อริยสัจจานิ ตุสสน์** ดังนี้ก็มี ข้อนี้ไม่ดี.

ที่ชื่อว่า **นิพพาน** เพราะออกจากกิเลสเครื่องร้อยรัด ที่ชื่อว่า **วานะ**.

การทำให้แจ้ง ชื่อว่า **สัจฉิกิริยา**.

การทำให้แจ้ง ซึ่งพระนิพพาน ชื่อ **นิพพานสัจฉิกิริยา**.

คำที่เหลือนั้นยอข้าพเจ้ากล่าวแล้วนั้นแล นี่คือการพรรณานเฉพาะ
บท ส่วนการพรรณานเื่อความ ผู้ศึกษาพึงทราบ ดังต่อไปนี้.

การสำรวมอินทรีย์ โดยแผดเผาอกุศลธรรมทั้งหลาย มีอภิชฌาและ
โทมนัสเป็นต้น หรือความเพียร อันแผดเผาความเกียจคร้านชื่อว่า **ตปะ**.
เพราะว่าบุคคลที่ประกอบด้วยตปะนั้น ท่านเรียกว่า **อาตปปี** ผู้มีตปะ หรือ
ผู้มีความเพียรเป็นเครื่องแผดเผาบาป.

ตปะนี้นั้น พึงทราบว่า เป็นมงคล เพราะเป็นเหตุให้ละอภิชฌาเป็นต้น
เสียได้ และเป็นเหตุให้ได้ฌานเป็นต้น.

ชื่อว่า **พรหมจรรย์** เป็นชื่อแห่งเมถุนวิรัตติ, สมณธรรม, ศาสนา
และมรรค จริงอย่างนั้น เมถุนวิรัตติในธรรมทั้งหลาย มีคำเป็นต้นอย่างนี้ว่า
บุคคลละความประพฤติที่ไม่ประเสริฐ เป็นผู้มียกติประพฤติประเสริฐ ดังนี้
ท่านเรียกว่า **พรหมจรรย์**.

สมณธรรมทั้งหลาย มีอาทิอย่างนี้ว่า คุณก่อนอาวโส เราอยู่ประพฤติ
พรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้า ดังนี้ ท่านก็เรียกว่า **พรหมจรรย์**.

ศาสนาในธรรมทั้งหลาย มีคำเป็นอาทิอย่างนี้ว่า คุณก่อนมารผู้มีบาป
เรายังไม่ปรินิพพาน ทราบเท่าที่พรหมจรรย์ของเรา นี้ จักไม่บริบูรณ์ ไม่
แพร่หลาย กว้างขวาง มีคนรู้จักมาก ดังนี้ ท่านก็เรียกว่า **พรหมจรรย์**.

มรรคในคำทั้งหลาย มีอาทิอย่างนี้ว่า คุณก่อนภิกษุ อัญญังคิกมรรค
อันประเสริฐนี้เท่านั้นแล เป็นตัวพรหมจรรย์ คือ สัมมาทิฎฐิ ดังนี้ ท่านก็
เรียกว่า **พรหมจรรย์**. แต่ในพระสูตรนี้ คำทั้งปวงที่เหลือก็ใช้ได้ เพราะยึดถือ
เอามรรคเป็นเบื้องต้นในการเห็นอริยสัจ ก็พรหมจรรย์นี้นั้นพึงทราบว่า เป็น
มงคล เพราะเป็นเหตุแห่งการบรรลุคุณวิเศษ มีประการต่าง ๆ สูง ๆ ขึ้นไป.

การเห็นมรรค ด้วยสามารถแห่งการบรรลุอริยสัจ ๔ มีเนื้อความที่ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้วในกวมารปัญหา ชื่อว่า อริสัจจาทสสนะ การเห็นอริยสัจนั้นท่านกล่าวว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุให้ท่านพ้นจากทุกข์ ในสังสารเสียได้.

ชื่อว่า การกระทำให้แจ้งซึ่งนิพพาน ข้าพเจ้าจักได้กล่าวต่อไป. ใน มงคลสูตรนี้ คำว่า อรหัตผล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประสงค์ไว้ว่า นิพพาน เพราะว่าอรหัตผลนั้น เรียกว่า นิพพาน เพราะออกจากตัณหาที่เรียกว่า วาณะ เพราะร้อยรัดคคิ ๕ ไว้. การบรรลุหรือการพิจารณาพระนิพพานนั้น ท่านเรียกว่า สัจฉิกิริยา การกระทำให้แจ้ง แต่การกระทำให้แจ้งพระนิพพาน นอกนี้ สำเร็จได้ ก็ด้วยการเห็นอริยสัจเท่านั้น เพราะเหตุนี้พระนิพพานนี้ จึงไม่ได้ประสงค์เอาในมงคลนี้ การกระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานนี้ พึงทราบว่าเป็นมงคล เพราะเป็นเหตุให้อยู่เป็นสุขในปัจจุบัน ดังพรรณนามาจะนี้.

ด้วยพระคถานี พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสมงคล ๔ ประการคือ ตบะ ๑ พรหมจริยา ๑ การเห็นอริยสัจ ๑ การทำนิพพานให้แจ้ง ๑ ดังพรรณนามา จะนี้ ก็ความที่ธรรมเหล่านั้นเป็นมงคล ข้าพเจ้าได้อธิบายไว้ชัดเจนแล้วใน มงคลนั้น ๆ นั้นแหละ ดังนี้แล.

จบการพรรณนาเนื้อความแห่งคถานีว่า

ตโป จ เป็นต้น

คถาที่ ๑๐ (มี ๔ มงคล)

บัดนี้ พึงทราบวินิจฉัยในมงคลชื่อว่า ศุภุสสุส โลกธมฺเมหิ เป็น ต้นนี้ ดังต่อไปนี้.

บทว่า **ผุฏฐสฺส** ได้แก่ สัมผัส คือถูกต้อง ได้แก่ ถึงพร้อม.

ธรรมทั้งหลายในโลก ชื่อว่า **โลกธรรม** มีคำอธิบายว่า โลกยังเป็นไปอยู่ตราบใด ธรรมทั้งหลายก็ไม่หมุนกลับตราบนั้น.

มโน คือ มานัส ชื่อว่า **จิต**.

บทว่า **ยสฺส** ได้แก่ พระนวกะ หรือพระมัชฌิมะ หรือพระเถระ.

บทว่า **น กมฺปติ** ได้แก่ ไม่หวั่น ไม่สะเทือน.

บทว่า **อโสภิ** ได้แก่ ไม่เศร้าโศก คือถอนลูกศรคือความโศกเสียได้.

บทว่า **วิริขิ** ได้แก่ ผู้ปราศจากราคะ คือผู้กำจัดราคะได้แล้ว.

บทว่า **เขมิ** ได้แก่ ไม่มีภัย คือไร้อุปัทวะ คำที่เหลือมีนัยดังข้าพเจ้ากล่าวแล้วแล นี่เป็นการพรรณนาเฉพาะบทก่อน ส่วนการพรรณนาเนื้อความพึงทราบดังต่อไปนี้.

จิตของผู้ใด อันโลกธรรมทั้งหลายถูกต้องแล้ว ก็ไม่หวั่นไหว คือจิตของผู้ใด อันโลกธรรมทั้ง ๘ มีลาภเป็นต้น ถูกต้องแล้ว คือครอบงำแล้ว ย่อมไม่หวั่นไหว ได้แก่ ไม่คลอนแคลน ไม่สะเทือน จิตนั้นของบุคคลนั้น อันใคร ๆ ไม่พึงให้หวั่นไหวได้ เพราะนำโลกุตตรมรรคมาให้.

ถามว่า ก็จิตของใครถูกโลกธรรมเหล่านี้ถูกต้องแล้ว ย่อมไม่หวั่นไหว.

ตอบว่า จิตของพระอรหันตปัญญาสพ ย่อมไม่หวั่นไหว หาใช้จิตของใครอื่นไม่ สมจริงดังพระดำรัสที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า

ภูเขาศิลาแห่งทิบ ย่อมไม่หวั่นไหว

เพราะลมฉันทิใด รูป รส เสียง กลิ่น

สัมผัส รวมทั้งธรรมที่น่าปรารถนา และ

ธรรมนี้ไม่น่าปรารถนา หาได้ทำจิตซึ่งตั้งมั่น

หลุดพ้นแล้วของท่านผู้คงที่ให้หวั่นไหวไม่

ทั้งท่านย่อมเห็นความสิ้นไปแห่งสภาวะธรรม

เหล่านั้นด้วย ดังนี้^๑

จิตของพระจิณาสพท่านนั้น ชื่อว่า อโสก ไม่เศร้าโศก. จริงอยู่
จิตของพระจิณาสพเหล่านั้น ชื่อว่า ไม่เศร้าโศก เพราะไม่มีความโศก ที่ท่าน
เรียกกันโดยนัยว่า ความโศก ความเศร้าโศก ความเป็นผู้เศร้าโศก ความ
เศร้าโศกในภายใน ความแห่งเกรียมในภายใน ความที่ใจเผาไหม้ ดังนี้เป็นต้น.

อาจารย์บางพวก เรียกจิตที่ไม่เศร้าโศกนี้ว่า พระนิพพาน.

จิตที่ไม่เศร้าโศกนั้น ท่านไม่ต่อกับบทธกก่อน (จิตที่ถูกโลกธรรม)

เหมือนอย่างว่า คำว่าจิตไม่เศร้าโศกเป็นจิตของพระจิณาสพอันใด แม้คำว่า
จิตที่ปราศจากฐลี จิตเกษม ก็เป็นจิตของพระจิณาสพเหมือนกันฉันนั้น ด้วยว่า
จิตของพระจิณาสพนั้น ชื่อว่า ปราศจากฐลี เพราะเป็นจิตที่ปราศจากฐลีคือ
ราคะ โทสะ และโมหะ และ ชื่อว่า เกשמ เพราะเป็นจิตที่ปลอดจากโยคะ
ทั้งสี่ เพราะจิตของพระจิณาสพนี้ แม้จะมี ๓ อย่าง (อโสก วิรชฺ ฆมฺ)
ด้วยสามารถที่ท่านถือเอาในปวัตติขณะนั้น ๆ แสดงไว้โดยอาการนั้น ๆ ก็พึง
ทราบว่าเป็นมงคล เพราะนำมาซึ่งความเป็นผู้ยอดเยี่ยมในโลก มีความที่ขันธ
ไม่เป็นไปอีกเป็นต้น (ไม่ต้องเกิดอีก) และนำมาซึ่งความเป็น อานุเนชยบุคคล
เป็นต้น.

๑. อัง. นิกก. ๒๒/ ข้อ ๓๒๖.

ด้วยพระคานาผู้มีพระภาคเจ้าตรัสมงคล ๔ ประการ ความที่จิต
ไม่หวั่นไหว ด้วยโลกธรรม ๘ อย่าง ๑ จิตไม่เศร้าโศก ๑ จิตปราศจากธุลี ๑
จิตเกษม ๑ ดังพรรณนามาจะนี้ ก็ความที่แห่งธรรมเหล่านี้เป็นมงคล ข้าพเจ้า
ได้อธิบายไว้ชัดเจนแล้ว ในมงคลนั้น ๆ นั้นแหละ ดังนี้แล

จบการพรรณนาเนื้อความ แห่งคาถาที่ว่า

ผุฏฐสฺส โลกธมฺเมหิ เป็นต้นนี้

คาถาที่ ๑๑

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสมงคล ๓๘ ประการ ด้วยพระคาถา ๑๐ พระ-
คาถาว่า อเสวน จ พาลานํ ดังนี้ เป็นต้น ดังพรรณนามาจะนี้. บัดนี้
เมื่อจะทรงชมเชยมงคล ที่พระองค์ตรัสไว้เหล่านี้แล จึงได้ตรัสพระคาถาสุดท้าย
นี้ว่า เอตาทิสานิ กตฺวาน ดังนี้ เป็นต้น.

การพรรณนาเนื้อความแห่งพระคาถาสุดท้ายนั้น มีดังต่อไปนี้.

คำว่า เอตาทิสานิ ความว่า มงคลทั้งหลาย มีการไม่เสพพวกคน
พาล เป็นต้น เช่นนี้ เหล่านี้ คือที่มีประการอันเรากล่าวแล้ว.

บทว่า กตฺวาน ได้แก่ การทำแล้ว จริงอยู่บท ๓ บท คือ กตฺวาน
กตฺวา กริตฺวา โดยเนื้อความก็ไม่ใช่อื่น (ถือเป็นอันเดียวกัน)

บทว่า สพฺพคฺตุมปรารชิตา ความว่า เป็นผู้แม้อันศัตรูอย่างหนึ่งใน
บรรดาศัตรู ๔ ประเภท อันต่างโดยชันชมาร กิเลสมาร อภิสังขารมาร และ
เทวปุตตมาร จะให้พ่ายแพ้ไม่ได้ อธิบายว่า ทำมารทั้ง ๔ ประเภทเหล่านั้น

ให้พ่ายแพ้เสียเอง ก็ ม อักษรในคำว่า **สพฺพุตฺตมปฺราชิตา** นี้ ฟังทราบว่าเป็นการเชื่อมบท (บทสนธิ)

บาทกาลาว่า **สพฺพุตฺต โสตุถิ คจฺจนฺติ** ความว่า บุคคลกระทำตามมงคล เหล่านี้แล้ว เป็นผู้ที่มีมารทั้ง ๔ ให้แพ้ไม่ได้ ย่อมถึงความสวัสดิในทั้งปวง คือในโลกนี้และโลกหน้า และในสถานที่ทั้งหลาย มีทางเดินจงกรมเป็นต้น มีคำอธิบายว่า อาสวะ การเข่นฆ่า และความเร่าร้อนเหล่านี้ จะพึงเกิดขึ้น จากการคบคนพาลเป็นต้น ชนทั้งหลายเหล่านั้นย่อมถึงความสวัสดิ เพราะไม่มีอาสวะ การเข่นฆ่าและความเร่าร้อนเหล่านั้น ถือว่าเป็นผู้ไม่มีอุปัทวะ ไม่มีอุปสรรค มีความเกษม ไม่มีภัย ย่อมถึงความสวัสดิได้ ก็อนุนาสิก (นิกคหิต) ในคำว่า **สพฺพุตฺต โสตุถิ คจฺจนฺติ** นี้ ฟังทราบว่ามีพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ เพื่อความสะดวกในการประพันธ์คาถา พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้เทศนาจบลง ด้วยบาทพระคาถานี้ว่า **ตฺนุเตถ มงฺคฺลฺมฺมุตฺตมฺ** .

ถามว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้เทศนาจบลงอย่างไร ?

ตอบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้เทศนาจบลง โดยพุทธประสงค์ อย่างนี้ว่า คู่ก่อนเทวบุตร ก็เพราะชนเหล่าใดกระทำตามมงคลเหล่านี้ อย่างนี้ ชนเหล่านั้นย่อมถึงความสวัสดิในทั้งปวง ฉะนั้น ท่านจงถือเอามงคลทั้ง ๓๘ ประการ มีการไม่เสพพวกคนพาลเป็นต้นนั้น เป็นมงคลอย่างสูงสุด ได้แก่ ประเสริฐที่สุด คือเลิศสำหรับชนทั้งหลายเหล่านั้น ผู้กระทำตามมงคลเหล่านี้

ก็ในที่สุดแห่งพระเทศนา ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้จบลงแล้ว อย่างนี้ เทวดาประมาณแสนโกฏิบรรลुพระอรหัต. ผู้ที่บรรลुเป็นพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี นับไม่ถ้วน.

ต่อจากนั้นในวันที่ ๒ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกพระอานนทเถระ มาแล้วตรัสว่า คู่ก่อนอานนท์ เมื่อคืนนี้เทวดาองค์หนึ่งเข้ามาหาเราแล้วถาม มงคลปัญหา เมื่อเป็นเช่นนี้ เราจึงได้กล่าวมงคล ๓๘ ประการ แก่เทวดานั้น คู่ก่อนอานนท์ เธอจงเรียนมงคลนี้ ครั้นเรียนมงคลปริยายขึ้นแล้วจงบอกภิกษุทั้งหลาย. พระเถระเรียนเอาแล้ว จึงได้บอกภิกษุทั้งหลาย มงคลสูตรนี้นั้น อาจารย์นำสืบ ๆ กันมา ย่อมเป็นมาได้จนถึงทุกวันนี้ พรหมจรรย์นี้พึงทราบ ว่า เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ประกาศดีแล้ว จนกระทั่งบริบูรณ์ แพร่หลาย กว้างขวาง มีคนรู้จักกันมาก และเป็นปึกแผ่น ด้วยประการฉะนี้.

สรุปมงคล ๓๘

บัดนี้ เพื่อความฉลาดในการอบรมญาณ ในมงคลเหล่านี้ นั้น แหละ จึง มีโยชนา (วาจาประกอบการอธิบายความให้เชื่อมกัน) จำเดิมแต่ต้นดังต่อไปนี้.

สัตว์ทั้งหลายเหล่านี้ ผู้ใคร่ต่อความสุขในโลกนี้ โลกหน้าและโลกุตร-
สุข ละการเสพคนพาล อาศัยบัณฑิตทั้งหลาย บุชาซึ่งบุคคลทั้งหลาย ที่ควร
บูชา อันการอยู่ในประเทศอันสมควร และการเป็นผู้มีบุญอันกระทำแล้วใน
ปางก่อน ตกเดือนอยู่ ในการสั่งสมกุศล จึงตั้งตนไว้ชอบ มีอรรถภาพอันประดับ
แล้ว ด้วยพาหุสัจจะ ศิลปะ และวินัย กล่าวอยู่ซึ่งวาจาสุภาษิต อันสมควร
แก่วินัย ตนยังไม่ละความเป็นคฤหัสถ์ตราบใด ก็ชำระหนี้เก่าโดยการเลี้ยงดู
มารดาบิดาอยู่ตราบนั้น ประกอบหนี้ใหม่ด้วยการสงเคราะห์บุตรและภรรยาอยู่
บรรลุถึงความสำเร็จแห่งสมบัติ มีทรัพย์และข้าวเปลือกเป็นต้น ด้วยความ
เป็นผู้มีการงานไม่อาภูล ถือเอาสาระแห่งโลกะด้วยการให้ทานและสาระแห่ง

ชีวิตด้วยการประพฤติธรรม กระทำประโยชน์เกื้อกูลแก่ชนของตน ด้วยการสงเคราะห์ญาติ และกระทำประโยชน์เกื้อกูลแก่ชนอื่น ด้วยการประกอบกิจการที่ปราศจากโทษ เว้นการเบียดเบียนคนอื่น ด้วยการงดจากบาปและการเบียดเบียนตน ด้วยการสำรวมจากการดื่มน้ำเมา เจริญธรรมฝ่ายกุศลทั้งหลาย ด้วยความไม่ประมาทในธรรมทั้งหลาย สละเพศภคฤหัสถ์ ด้วยความเป็นผู้ฉลาดในกุศลธรรมที่ตนเจริญแล้ว แม้ดำรงอยู่แล้วในความเป็นบรรพชิต ก็ยินดีความถึงพร้อมด้วยวัตร ด้วยความเคารพและความอ่อนน้อม ในทักษิณชยบุคคลทั้งหลาย มีพระพุทธเจ้า พุทธสาวก อุปัชฌาย์และอาจารย์เป็นต้น. สละความคิดในปัจจัย ด้วยความสันโดษ ดำรงอยู่ในสัพปุริสภูมิ ด้วยความกตัญญู ละจิตที่ท้อแท้เสียได้ด้วยการฟังธรรม ครองบงำอันตรายทั้งปวงเสียได้ด้วยความอดทน ทำคนให้มีที่พึ่งด้วยการเป็นผู้ว่าง่าย เห็นอยู่ซึ่งการประกอบความเพียรในการปฏิบัติ ด้วยการเห็นสมณะ บรรเทาความสงสัยในธรรมทั้งหลายอันเป็นที่ตั้งแห่งความสงสัยเสียได้ด้วยการสนทนาธรรม ทำศีลวิสุทธิให้บริบูรณ์ ด้วยการสำรวมอินทรีย์และตบะ ทำจิตตวิสุทธิให้บริบูรณ์ด้วยพรหมจรรย์คือสมณธรรม ทำวิสุทธิอีก ๔ อย่างที่เหลือจากนั้นให้บริบูรณ์ (ทิฐฐิ, กังขา, มัคคา, ปฏิปทา) บรรลุลุณาทัสสนวิสุทธิ. อันเป็นปริยายแห่งอริยสัจจทสสนะ ด้วยปฏิบัติ (ข้อปฏิบัติ) นี้ ย่อมกระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน กล่าวคือ อรหัตผล ซึ่งครั้งทำให้แจ้งแล้ว ก็เป็นผู้มีจิตไม่หวั่นไหวด้วยโลกธรรม ๘ คุณภูเขาสีเนรุไม่หวั่นไหว เพราะลมและฝนจะนั้น จึงเป็นบุคคลที่ไม่เศร้าโศก มีจิตปราศจากธุลี มีจิตเกษม ก็บุคคลเหล่าใดเป็นผู้มีจิตเกษม บุคคลเหล่านั้น

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้าที่ 198

เป็นผู้ไม่พ่ายแพ้ในที่ทั้งปวง และยอมถึงความสวัสดิในที่ทุกสถาน เพราะ
เหตุ นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า

เอตาทิสานิ กตุวาน สพฺพตุถมปราชิตา
สพฺพตุถ โสตุถิ คจฺจนฺติ ตนฺเตตฺถ มงฺคลมุตฺตมํ .

เหล่าชนครั้งกระทำการมงคลทั้ง ๓๘
ประการเหล่านี้แล้ว ย่อมเป็นผู้ไม่พ่ายแพ้ใน
ที่ทั้งปวง ย่อมถึงความสวัสดิในที่ทุกสถาน
การถึงความสวัสดินั้นเป็นมงคลอย่างสูงสุด
ของชนเหล่านั้น.

จบการพรรณนามงคลสูตร ในอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อ ปริมัตถโชติกา

สุจิโถมสูตรที่ ๕

ว่าด้วยกิเลสเป็นเหตุเกิด

[๓๑๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่บน (แท่นหิน) เที่ยงมี
แม่แคร่ในที่อยู่ของสุจิโถมยักษ์ ใกล้เคียง บ้านคยา ก็สมัยนั้นแล ขรยักษ์และ
สุจิโถมยักษ์เดินผ่านไปในที่ไมไกลพระผู้มีพระภาคเจ้า ลำดับนั้น ขรยักษ์
ได้กล่าวกะสุจิโถมยักษ์ว่า นั่นสมณะ สุจิโถมยักษ์ได้กล่าวกะขรยักษ์ว่า นั่น
ไม่ใช่สมณะ นั่นเป็นสมณะเทียม เราทราบชัดว่า สมณะหรือสมณะเทียมเพียงไร
ลำดับนั้น สุจิโถมยักษ์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นแล้ว
น้อมกายของตนเข้าไปใกล้พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นกาย
(ของสุจิโถมยักษ์) ออกไป สุจิโถมยักษ์ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ท่านกลัว
ข้าพเจ้าหรือสมณะ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เราไม่กลัวท่านดอกผู้มีอายุ
แต่สัมผัสของท่านลามก.

ส. คุณก่อนสมณะ ข้าพเจ้าจักถามปัญหาะท่าน ถ้าท่านไม่พยากรณ์
ไซ้ ข้าพเจ้าจักควักดวงจิตของท่านออกโยนทิ้งเสีย หรือจักฉีกหทัยของท่าน
เสีย หรือจักจับที่เท้าทั้งสองแล้วขว้างไป ในแม่น้ำคงคาฝั่งโน้น.

พ. เราไม่เห็นบุคคลในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก
ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ผู้ซึ่งจะควักดวงจิตของ
เราออกโยนทิ้ง หรือจะฉีกหทัยของเราเสีย หรือจะจับที่เท้าทั้งสองแล้วขว้าง

ไปในแม่น้ำคงคาฝั่งโน้น ผู้มีอายุ ก็แลท่านปรารธนาจะถามปัญหาข้อใด ก็จึงถามเถิด.

ลำดับนั้นแล สุจิโหมยัภษ์ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถาว่า

[๓๒๐] รากะและโทสะมีอะไรเป็น

เหตุเกิด ความไม่ยินดี ความยินดี ขนลุก
ขนพอง เกิดแต่อะไร วิตกทั้งหลายเกิดแต่
อะไร แล้วจึงปล่อยลงไปหาใจที่เป็นกุศล
เหมือนพวกเด็กน้อยเอาด้ายผูกตีนกาแล้ว
ปล่อยลงไป ฉะนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบด้วยพระคาถาว่า

รากะและโทสะมีอรรถภาพเป็นเหตุเกิด

ความไม่ยินดี ความยินดี ขนลุกขนพอง
เกิดแต่อรรถภาพนี้ วิตกทั้งหลายเกิดแต่อรรถภาพ
นี้ แล้วปล่อยลงไปหาใจที่เป็นกุศล เหมือน
พวกเด็กน้อยเอาด้ายผูกตีนกา แล้วปล่อยลง
ไปฉะนั้น.

กิเลสทั้งหลายมีรากะเป็นต้น เกิดแต่

ความเยื่อใย เกิดในตน เหมือนย่านไทรเกิด
แต่ต้นไทร ฉะนั้น กิเลสเป็นอันมาก ชำน
ไปแล้วในกามทั้งหลาย เหมือนเถาย่านทราย
จึงรัดไปแล้วในป่า.

สัตว์เหล่าใด ย่อมรู้ชัดซึ่งหมูกิเลส
นั้นว่ามีกิเลสใดเป็นเหตุ สัตว์เหล่านั้นย่อม
บรรเทาซึ่งหมูกิเลสนั้นได้ ท่านจงฟังเถิด
ยักษ์ สัตว์เหล่าใดย่อมบรรเทาซึ่งหมูกิเลสได้
สัตว์เหล่านั้นย่อมข้ามพ้นซึ่งโอฆะอันข้ามได้
โดยยาก ที่ยังไม่เคยข้ามแล้ว เพื่อความ
ไม่เกิดอีก.

จบสุจิโถมสูตรที่ ๕

อรรถกถาสุจิโถมสูตรที่ ๕

สุจิโถมสูตร มีคำเริ่มต้นว่า เอวมเม สุตฺติ ดังนี้.

ถามว่า พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นเป็นอย่างไร ?

ตอบว่า การเกิดขึ้นของพระสูตรนี้ จักมีแจ้ง (จักปรากฏ) โดยนัย
ที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้ ในการพรรณานี้ข้อความ. ก็ในคำว่า คยาย วิหริติ
ภูงฺกิตมณฺเฑ สุจิโถมสุตฺต ยกฺขสุตฺต ภวเน นี้. ฟังทราบวินิจฉัยว่า คยา
คืออะไร เติงที่มีตั้งคืออะไร และเพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึง
ประทับอยู่ที่ภพของยักษ์นั้น ข้าพเจ้าจะได้กล่าวเฉลยต่อไป.

บ้านก็ดี ทำ(น้ำ) ก็ดี ท่านเรียกว่า คยา บ้านและทำแม่ทั้งสองนั้น
สมควรในพระสูตรนี้ ด้วยว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าแม่ประทับอยู่ในประเทศที่

ไม้ไผ่แห่งบ้านคยา ท่านก็เรียกว่า คยาย วิหริ ประทับอยู่ที่บ้านคยา
ถิ่นที่ไผ่ คือ ที่ไม้ไผ่ ไผ่แก่ ที่ไผ่ประดูแห่งบ้านนั้น มีเตียงที่มีแม่แครง
นั้นตั้งอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าแม่ประทับอยู่ที่ท่าคยา ท่านก็เรียกว่า คยาย
วิหริ ประทับอยู่ที่ท่าคยา และที่ท่าคยานั้น มีเตียงที่มีแม่แครงนั้นตั้งอยู่.

เตียงหิน ซึ่งเขายกหินแผ่นกว้างไปวางไว้บนก้อนหิน ๔ ก้อน เรียกว่า
เตียงมีแม่แครง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอาศัยเตียงมีแม่แครงนั้นอันเป็นภพของ
ยักษ์คูภพของอาฬวกยักษ์.

ก็อีกประการหนึ่ง เพราะเหตุที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงออกจากสมวัตติ
อันประกอบด้วยพระมหากรุณา ในเวลาใกล้รุ่งวันนั้น ทรงตรวจดูสัตว์โลกด้วย
พุทธจักษุ ได้ทรงเห็นอุปนิสัยแห่งโศคาปัตติผลแม่ของยักษ์ทั้งสอง คือ
สุจิโลมยักษ์และขรยักษ์ ฉะนั้นจึงทรงถือบาตรและจีวร ภายในอรุณนั่นเอง
(ในเวลาอรุณขึ้น) ได้เสด็จยังประเทศอัน เป็นท่านั้น แม้เป็นภูมิภาคซึ่ง
สกปรก อันเป็นที่ไหลออกแห่งของไม่สะอาด มีประการต่างๆ มีน้ำลาย และ
น้ำมูกเป็นต้นของประชาชน ซึ่งมาประชุมกันจากทิศต่างๆ แล้วประทับ
นั่งบนเตียงที่มีแม่แครงนั้น อันเป็นภพของสุจิโลมยักษ์ เพราะเหตุนี้ พระ-
อานนทเถระจึงกล่าวว่า สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับบนเตียงมีแม่แครง
อันเป็นภพของสุจิโลมยักษ์ ใกล้บ้านคยา (หรือใกล้ท่าคยา).

คำว่า เตน โข ปน สมเยน ความว่า สมัยใดพระผู้มีพระภาคเจ้า
ประทับอยู่ที่ภพของสุจิโลมยักษ์นั้น สมัยนั้น ขรยักษ์และสุจิโลมยักษ์ได้ก้าว
เข้าไปในไม้ไผ่แต่พระผู้มีพระภาคเจ้า.

ถามว่า ก็เพราะเหตุไร ชักข์ทั้งสองนั้นจึงก้าวเข้าไป ข้าพเจ้าจะกล่าวต่อไป.

ในบรรดาชักข์ทั้งสองนั้น จะได้พูดถึงชักข์ตนหนึ่งก่อน คือ ในอดีตกาล ชายผู้หนึ่งไม่ได้บอกกล่าวเลย ถือเอาน้ำมันของสงฆ์ไปทาศีรษะของคนแพะกรรมนั้นเขาจึงไหม้ในนรก และมาบังเกิดในกำเนิดชักข์ ที่ฝั่งแห่งสระโบกขรณีแห่งคยา เขามีอวัยวะแปลกประหลาด ด้วยวิบากอันเหลือลงแห่งกรรมนั้นนั่นเอง และผิวหนังของเขามีสัมผัสหยาบเช่นกับกระเบื้องอิฐ ได้ยินว่า เมื่อใดเขาต้องการจะให้ผู้อื่นกลัว เมื่อนั้น เขาก็ขยายผิวหนังอันเช่นกับกระเบื้องทำให้กลัว ชักข์นั้นจึงได้นามว่า **ขรชักข์** ก็เพราะเหตุที่มีสัมผัสหยาบนั่นเอง ด้วยประการฉะนี้.

(ส่วน) สุจิโลกชักข์นอกนี้ ในสมัยแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า กัสสปะ เป็นอุบาสกไปวัดฟังธรรมเดือนละ ๘ ครั้ง วันหนึ่งเมื่อเขาประกาศการฟังธรรมกัน เขาก็เล่นอยู่ที่หน้าของคน ใกล้เคียงคู่สังฆาราม ฟังเสียงการโฆษณาแล้ว ก็คิดว่า ถ้าเราจะอาบน้ำไซรั ก็จักชกซ้ำ ดังนี้ ทั้ง ๆ ที่มีร่างกายสกปรกนั่นเอง ก็เข้าไปยังโรงอุโบสถแล้วก็นอนหลับไปบนเครื่องลาดอันมีค่ามาก ด้วยความไม่เอื้อเพื่อ อาจารย์ทั้งหลายผู้กล่าวคัมภีร์สังยุตตนิคายกล่าวว่า เขาผู้นี้เป็นภิกษุตนเอง หาใช่อุบาสกไม่ ด้วยกรรมนั้น และด้วยกรรมอื่นอีก เขาจึงไหม้ในนรก และมาเกิดในกำเนิดชักข์ที่ฝั่งแห่งสระโบกขรณี เขาเป็นผู้มีรูปร่างน่าเกลียดด้วยวิบากอันเหลือลงแห่งกรรมนั้น ก็ที่กายของสุจิโลกชักข์นั้นมีขนเหมือนเข็ม ก็ชักข์นั้นทำสัตว์ทั้งหลายที่ควรให้ตกใจ ให้

กลัวอยู่จุดจุ่มแทงด้วยเข็มนั้น เขาจึงได้ชื่อว่า สฺวจิโลมยักข์ ก็เพราะเหตุที่เขา มีขนคุดเข็มนั่นเอง ด้วยประการฉะนี้. ยักข์ทั้งสองนั้นออกจากภพของตนเพื่อไปหากิน ไปได้ครู่เดียวก็กลับมา โดยทางที่ตนไปนั่นเอง มาถึงยังทิสภาคนอกนี้ ได้ก้าวเข้าไปในที่ไมไกลจากพระผู้มีพระภาคเจ้า.

ในคำว่า **อถ โข ขโร** เป็นต้น มีวินัยดังต่อไปนี้.

ถามว่า เพราะเหตุไร ยักข์ทั้งสองเหล่านั้นจึงได้กล่าวอย่างนี้ ?

ตอบว่า ขรยักข์ได้เห็นอาการของสมณะแล้วกล่าวกะสุจิโลมยักข์ส่วน สฺวจิโลมยักข์เป็นผู้มีความเห็นอย่างนี้ว่า ผู้ใดกลัวผู้หนึ่งหาใช่สมณะไม่ แต่จะต้องเป็นสมณะเทียม เพราะเปรียบเทียบกับสมณะ (แท้) เพราะฉะนั้น เมื่อจะดูหมิ่นพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เช่นนั้น แม้จะกล่าวด้วยความรุนแรงว่า บุรุษผู้นี้หาใช่สมณะไม่ เขาเป็นสมณะปลอม เมื่อใครจะทดลองอีกจึงกล่าวว่า เราทราบอยู่เพียงไร เป็นต้น.

คำที่ท่านกล่าวอย่างนี้ว่า **อถ โข** เป็นต้น ซึ่งท่านกล่าวไว้จำเดิมแต่ คำนี้ว่า **สุจิโลม ยกุโข** จนถึงคำว่า **อปิจ เต สมฺผลฺโส ปาปโก** ก็อีกอย่างหนึ่ง สัมผัสของท่านแล้ว ดังนี้ เนื้อความต้นทั้งนั้น ด้วยว่าใน คำนั้น ฟังทราบสัมพันธ์อย่างนี้ เพียงอย่างเดียวว่า คำว่า **ภควโต** กาย หมายถึงน้อมกายของตนเข้าไปหาพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ต่อจากนั้นสุจิโลมยักข์ เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรงหวาดหวั่นอยู่ จึงกล่าวว่า "สมณะ เราจะถามปัญหาของท่าน" ดังนี้ เป็นต้น.

ถามว่า เพราะเหตุไร สฺวจิโลมยักข์จึงถามปัญหา?

ตอบว่า ก็สุจิโหมยัคนั้นคิดว่า สมณะนี้เป็นมนุษย์ ย่อมไม่กลัว
เรา ด้วยสัมผัสอันเป็นของมนุษย์อันหยาบอย่างนี้ นี้. เอาเถอะ เราจะถาม
สมณะนั้น ในปัญหาอันเป็นพุทธวิสัย สรณะนี้จักตอบไม่ได้ในปัญหานั้น
แน่แท้ ต่อแต่นั้นเราก็จะเบียดเบียนสมณะนั้นได้ อย่างนี้ดังนี้แล้วจึงได้ถาม
ปัญหา. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสดับปัญหานั้นแล้ว ตรัสว่า น ขวาทิ ตั
อาวุโส เป็นต้น (อาวุโส เราไม่กลัวท่านดอก แต่สัมผัสของท่านแล้ว) คำ
ทั้งปวงนั้น บัณฑิตพึงทราบโดยอาการทุกอย่าง ตามนัยที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้ว
ในอาพวกสูตรนั่นเอง.

ครั้งนั้นแล สุจิโหมยัคนั้นได้กล่าวกะพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยพระคาถาว่า
ราโค จ โทโส จ เป็นต้น.

ในบรรดาคำเหล่านั้น รากะและโทสะมีนัยอันข้าพเจ้ากล่าวแล้วนั่นเอง.

บทว่า กุโธ นิทานา ได้แก่ มีอะไรเป็นนิทาน คือมีอะไรเป็นเหตุ
พึงทราบการอาเทศ โธ ปัจจย แห่งสัตตมวิภักติ ไซ้ในอรรถแห่งปฐมวิภักติ.
(ในคำว่า กุโธ นิทานา) ในสมาสไม่มีการลบ โธ ปัจจยนั้น.

อีกอย่างหนึ่ง คำว่า นิทานา ได้แก่เกิดแล้ว อธิบายว่าบังเกิดขึ้นแล้ว.
เพราะฉะนั้น จึงมีคำอธิบายว่า เกิดแล้วแต่ที่ไหน คือเกิด ได้แก่บังเกิดแล้ว
แต่ที่ไหน. ในคำว่า อรตี รตี โลมหิ โส กุโธชา ความว่า สุจิโหมยัคนั้นถามว่า
ธรรม ๓ ประการเหล่านี้ คือ ความไม่พอใจซึ่งท่านแจกไว้อย่างนี้ว่า อรติ
อรติกา อนภริติ อนตุตมมตา อุกกณฺฐติ ปรีตสุลิตา ในเสนาสนะ
อันสงัด หรือในอิกุศลธรรมทั้งหลายอย่างใดอย่างหนึ่ง ๑ ความยินดีใน

ถามคุณทั้งห้า ๑ ความสะดุ้งแห่งจิต ที่ถึงความนับว่าขนพองสยองเกล้าเพราะเป็นที่ตั้งแห่งความสะดุ้งกลัว ๑ เกิดจากอะไร.

สองบทว่า กุโธ สมุฏฺฐาย ได้แก่ เกิดแต่ไหน ?

คำว่า มโน หมายถึง กุศลจิต.

วิตก ๕ อย่างมีกามวิตกเป็นต้น ซึ่งท่านกล่าวไว้ในอุรคสูตร ชื่อว่า วิตกกา. ด้วยบาทพระคาถาว่า กุมารกา ธงฺกมิวสุตฺตชฺชุตติ สฺวจิโลมยฺกัษฺญ์ถามว่า พวกเด็กชาวบ้านเล่นอยู่ เอาด้ายผูกติดกันไว้แล้ว ปล่อยไป ได้แก่ โยนไป ฉนั้นใด อกุศลวิตกเกิดขึ้นแต่ที่ไหน ย่อมหยั่งลงสู่ใจคือกุศล ฉนั้นนั้น.

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแก้ปัญหาลเหล่านั้นของสุจิโลมยฺกัษฺญ์นั้น จึงได้ตรัสคาถาที่สองว่า ราโค จ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิตฺโต พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายถึง อตฺตภาพ. จริงอยู่ ราคะและโทสะเกิดจากอตฺตภาพ ความไม่ยินดี ความยินดี และความขนพองสยองเกล้าก็เกิดจากอตฺตภาพ และอกุศลวิตกมีกามวิตกเป็นต้น ก็ตั้งขึ้นจากอตฺตภาพเหมือนกัน แล้วหยั่งลงไปใจคือกุศล พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงห้ามถึงเหตุ มีปกติเป็นต้นอย่างอื่นนั้น ด้วยคำว่า อตฺตภาพํนั้น จึงตรัสว่า เกิดแล้วแต่อตฺตภาพนี้ คือเกิดขึ้นแต่อตฺตภาพนี้ ชื่อว่า ตั้งขึ้นพร้อมแล้ว แต่อตฺตภาพนี้. ก็ความสำเร็จแห่งศัพท์ ในคำว่า อิตฺโต สมุฏฺฐาย มโน วิตกกา เป็นต้นนี้ พึงทราบโดยนัยที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วในคาถาที่ ๑.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงวิชันหาปัญหาเหล่านั้นอย่างนี้แล้ว เมื่อจะทรงยังเนื้อความที่พระองค์ตรัสไว้ว่า วิตกทั้งหลายเกิดแล้วแต่อตฺตภาพ คือเกิดจากอตฺตภาพ มีสมุฏฐานแต่อตฺตภาพ ในคำทั้งหลายมีคำว่า อิตฺโต นิทานา เป็นต้น ให้สำเร็จ จึงตรัสว่า เสนุหฺชา อตฺตสมุฏฺฐา เป็นต้น.

กิเลสทั้งปวงมีรากะเป็นต้นเหล่านี้ มีวิคกเป็นปริโยสาน เกิดด้วยความ
เยื่อใย ด้วยอำนาจตัณหา และเมื่อเกิดขึ้นอยู่อย่างนั้น ชื่อว่าเกิดแล้วในตน
อันเป็นปริยายแห่งอรรถภาพ ซึ่งต่างโดยอุปาทานชั้น ๕ เพราะเหตุนั้น พระผู้มี
พระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เสนุหชา อตฺตสมฺภูตา บทนี้พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงกระทำอุปมา ซึ่งส่องถึงเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า นิโครธเสว ขนฺธชา
เหมือนย่านไทรเกิดแต่ต้นไทรฉะนั้น ย่านทั้งหลายเกิดแล้วที่ลำต้นทั้งหลาย
ในต้นไทรนั้น ชื่อว่าเกิดแล้วแต่ลำต้น.

คำว่า ขนฺธชา เป็นชื่อของย่านไทรทั้งหลาย.

ถามว่า ท่านกล่าว อธิบายไว้อย่างไร.

ตอบว่า ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า ย่านไทรทั้งหลาย ชื่อว่าเกิดแล้ว
แต่ลำต้นของต้นไทร. เมื่อยางเหนียวแห่งรสอันเกิดแต่ตัณายังมีอยู่ ก็ย่อมเกิด
ขึ้นได้ และเมื่อเกิดขึ้น ก็ย่อมเจริญขึ้น ในประเภทแห่งกิ่งทั้งหลายเหล่านั้น ๆ
ที่ต้นไทรนั้นเอง ฉะนั้นใด กิเลสทั้งหลายมีรากะเป็นต้นเหล่านี้ ก็ฉนั้นเหมือนกัน
เมื่อความเสนาหาคือตัณหาในภายในยังมีอยู่ ก็เกิดขึ้นได้ และเมื่อเกิดขึ้น ก็ย่อม
เจริญขึ้นในทวาร อารมณ์ และวัตถุทั้งหลาย อันต่างด้วยประเภทมีจักขุเป็นต้น
เหล่านั้น ๆ ในอรรถภาพนั้นนั่นเอง. คำว่า กิเลสทั้งหลายมีรากะเป็นต้นเหล่านี้
เกิดแต่อรรถภาพ เกิดจากอรรถภาพ และมีอรรถภาพเป็นสมภูฐานดังนี้. นี้ บัณฑิต
พึงทราบ ดังพรรณนามา.

ส่วนในคาถากิ่งที่เหลือ มีการพรรณนาเนื้อความ ซึ่งอธิบายรวม ๆ
กันทั้งหมด ดังต่อไปนี้ :-

ก็กิเลสทั้งหลายเหล่านี้เป็นอันมาก ซึ่งเกิดแล้วในตนอย่างนี้ ชำนไป
แล้วในกามทั้งหลาย คือว่า กิเลสทั้งหลายเหล่านี้แม้ทั้งสิ้น โดยประการทั้งปวง

คือ ตัวรากะซึ่งเกิดขึ้นในตน ด้วยอำนาจแห่งกามคุณ ๕ กิเลสซึ่งเกิดขึ้นในตนด้วยอำนาจแห่งอาฆาตวัตถุเป็นต้นก็ดี กิเลสทั้งหลายมีความไม่พอใจเป็นต้น ซึ่งเกิดขึ้นในตนด้วยอำนาจแห่งประเภทแห่งกิเลสนั้น ๆ นั้นเองก็ดี มีเป็นอันมาก คือมีอเนกประการ ชำนาญไปแล้ว คือคิดแล้ว ช้องแล้ว เกี่ยวพันไว้ดำรงอยู่แล้ว โดยประการนั้น ๆ ในวัตถุคามทั้งหลายเหล่านั้น ๆ ด้วยสามารถแห่งวัตถุ ทวาร และอารมณ์เป็นต้น.

ถามว่า เหมือนกับอะไร.

ตอบว่า เหมือนกับเถาย่านทราย ปกคลุมแล้วในป่า. (ธรรมคาวา)
เถาย่านทรายทั้งหลาย ซึ่งปกคลุมอยู่แล้วในป่า ย่อมเป็นเถาวัลย์ซึ่งรังรัด คือเกี่ยวเกาะ คล้องเอาไว้ รังรัดเอาไว้ ที่ต้นไทรทั้งหลาย อันต่างด้วยกิ่งน้อยและกิ่งใหญ่ทั้งหลาย เป็นต้น ดำรงอยู่แล้ว ฉนั้นใด สัตว์ทั้งหลายเหล่าใด ย่อมรู้ชัดซึ่งหมู่กิเลสนั้น เกิดจากเหตุอะไร. ที่ชำนาญในวัตถุคามทั้งหลาย ซึ่งมีมากประเภทอย่างนี้. คู่ก่อนยักษ์ ท่านจงฟัง สัตว์เหล่านั้นย่อมบรรเทาซึ่งหมู่กิเลสนั้นเสียได้ว่าเหตุเป็นแดนเกิด ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ยโตนิทาน เป็นการแสดงถึงนปุงสกสิงค์. ด้วยคำว่า ยโตนิทาน นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอะไรไว้. สัตว์เหล่าใดย่อมรู้หมู่แห่งกิเลสนั้นอย่างนี้ว่า เกิดจากเหตุอะไร สัตว์เหล่านั้นรู้ซึ่งหมู่แห่งกิเลสนั้นว่า ย่อมเกิดขึ้นในอรรถภาพซึ่งเชื่อถือแล้วด้วยยางเหนียวคือตัณหา แล้วชำระยางเหนียวคือตัณหานั้นเสีย ด้วยไฟคือภาวนาญาณ มีอาทินวานุปัสสนาเป็นต้น ย่อมบรรเทา ได้แก่ย่อมละ คือว่า ย่อมทำให้สิ้นสุด คู่ก่อนยักษ์ ท่านจงฟังสุภาษิตนั้นของเราทั้งหลาย. ในคำว่า ยโตนิทาน นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดง การกำหนดรู้ทุกข์ ด้วยการทราบชัดซึ่งอรรถภาพ

และซึ่งการละสมุทัย ด้วยการบรรเทาหมู่แห่งกิเลส มีรากะเป็นต้น อันเป็น
ยางเหนียวคือตัณหา สัตว์เหล่าใดย่อมบรรเทาหมู่แห่งกิเลสนั้นเสียได้ สัตว์
เหล่านั้นชื่อว่า ย่อมข้ามพ้นโอฆะอันข้ามได้โดยยาก คือ ที่คนยังไม่เคยข้าม.

ด้วยบทว่า **อปฺนุพฺภวาย** พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงมรรคภาวนา
และการทำนิโรธให้แจ้ง อธิบายว่า ก็สัตว์เหล่าใด ย่อมบรรเทาหมู่แห่งกิเลส
นั้นเสียได้ สัตว์เหล่านั้น ชื่อว่า อบรมมรรคโดยแท้ ด้วยว่าหากเว้นจาก
มรรคภาวนาเสียแล้ว การบรรเทาภิเลสจะมีไม่ได้ และสัตว์เหล่าใดอบรมมรรค
อยู่ สัตว์เหล่านั้น ชื่อว่า ย่อมข้ามโอฆะ แม้ทั้ง ๔ อย่าง มีกามโอฆะเป็นต้น
นี้เสียได้ ด้วยญาณปกติ ที่ข้ามได้โดยยาก จริงอยู่ การข้ามโอฆะจะมีได้
ก็เพราะมรรคภาวนา.

บทว่า **อติณฺณปฺพุพฺพิ** ได้แก่ ที่คนยังไม่เคยข้ามไป แม้นในที่สุดแห่ง
ความฝัน โดยระยะเวลาอันยาวนานนี้.

บทว่า **อปฺนุพฺภวาย** ได้แก่ เพื่อพระนิพพาน.

ยักษ์ที่เป็นสหายนกันแม่ทั้งสองเหล่านั้น ฟังถ้อยคำที่แสดงสัจจะ ๔
ประการนี้ ดังนี้ ก้าวเข้าไปอยู่โดยลำดับ ด้วยปัญญาที่ตนอบรมดีแล้วอย่างไร
ดังคำเป็นต้นว่า ภิกษุทั้งหลาย ครั้นฟังแล้ว ย่อมทรงจำธรรมไว้ได้ ย่อมเข้าไป
ใคร่ครวญอรรถแห่งธรรมที่ตนทรงจำไว้ได้แล้ว ดังนี้ ก็ดำรงอยู่ในโศดาปัตติผล
ในที่สุดแห่งกาลนั้นเอง เป็นผู้มีความเลื่อมใส และเป็นผู้มีศิวพรรณเพียง
ดังทอง ประดับด้วยอสังการอันเป็นทิพย์นำเลื่อมใส.

จบการพรรณนาสุจิตโถมสูตร แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อ **ปรมัตถโชติกา**

ธรรมจริยสูตร^๑ ที่ ๖

ว่าด้วยการประพาศธรรม

[๓๒๑] พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าว

ความประพาศทั้งที่เป็นโลกียะ และโลกุตระ
ทั้งสองอย่างนี้ คือ ธรรมจริยาและ

พรหมจรรย์ ว่าเป็นธรรมเครื่องอยู่อันสูงสุด
ถึงแม้บุคคลออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต

ถ้าบุคคลนั้น เป็นชาติปากกล้า ยินดี
แล้วในความเบียดเบียนแสวงหาอยู่^๒ ความ
เป็นอยู่ของบุคคลนั้นเลวทราม ย่อมยังกิเลส
ฐิติมีราคะเป็นต้นของตนให้เจริญ.

ภิกษุยินดีแล้วในความทะเลาะ ถูก
ธรรมคือโมหะหุ้มห่อแล้ว ย่อมไม่รู้ธรรมที่
พระพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว.

แม้อันเหล่าภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รักบอก
แล้ว ภิกษุผู้ถูกอวิชาหุ้มห่อแล้ว ทำตนที่
อบรมแล้วให้ลำบากอยู่ ย่อมไม่รู้ความ
เศร้าหมอง ย่อมไม่รู้ทางอันให้ถึงนรก.

๑. อรรถกถาเป็น กปิลสูตร. ๒. แปลจาก มโค ตามขุ.

เมื่อไม่รู้ก็เข้าถึงวินิบาต จากครรรภ์

เข้าถึงครรรภ์ จากที่มีดเข้าถึงที่มีด ภิกษุผู้เช่น
นั้นแล ละไปแล้ว ย่อมเข้าถึงความทุกข์
ก็บุคคลใดผู้มีการงานเศร้าหมองเห็นปานนี้
ตลอดกาลนาน พึงเป็นผู้เต็มแล้วด้วยบาป
เหมือนหลุมคูถที่เต็มอยู่นานปี พึงเป็นหลุม
เต็มด้วยคูถ ฉะนั้น.

บุคคลนั้นเป็นผู้มีกิเลสเครื่องยียวน
หมดจดได้โดยยาก ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย
เธอทั้งหลายจงรู้จักบุคคลผู้อาศัยเรือน ผู้มี
ความปรารถนาลามก ผู้มีความดำริลามก
ผู้มีอาจารย์และโคจรลามกเห็นปานนี้.

เธอทั้งปวงพึงเป็นผู้พร้อมเพรียงกัน
เว้นบุคคลนั้นเสีย จงกำยัดบุคคลผู้เป็นเพียง
ดังแกลบ จงคร่ำบุคคลผู้เป็นเพียงดัง
หยากเหี่ยวออกเสีย แต่นั้นจงขบบุคคลลึบผู้
ไม่ใช่สมณะ แต่มีความสำคัญว่าเป็นสมณะ
ไปเสีย.

ครั้นกำยัดบุคคลผู้มีความปรารถนา
ลามก มีอาจารย์และโคจรลามกออกไปแล้ว

เธอทั้งหลายผู้บริสุทธิแล้ว มีความเคารพกัน
และกัน จงสำเร็จการอยู่ร่วม ด้วยบุคคลผู้
บริสุทธิทั้งหลาย แต่นั้น เธอทั้งหลายผู้
พร้อมเพรียงกัน มีปัญญาเครื่องรักษาตน
จักกระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้.

จบธรรมจริยสูตรที่ ๖

อรรถกถापิลสูตร^๑ที่ ๖

กปิลสูตร มีคำเริ่มต้นว่า **ธมฺมจริยํ** ดังนี้.

ถามว่า พระสูตรนี้มีการอุบัติขึ้นเป็นอย่างไร ?

ตอบว่า พระสูตรนี้มีการอุบัติขึ้นดังต่อไปนี้ :-

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่ากัสสปะเสด็จปรินิพพานแล้วโดยนัย
ที่กล่าวแล้วในหมวดสูตรนั้นแล กุลบุตร ๒ พี่น้องออกบวชในสำนักแห่งสาวก
ทั้งหลาย ผู้พี่ชื่อว่า **โสธนะ** ผู้น้องชื่อว่า **กปิละ** ท่านทั้งสองมีมารดาชื่อ
ว่า **สาธนี** มีน้องสาวชื่อว่า **ตาปนา** ทั้งมารดาและน้องสาวนั้นบวชในสำนัก
นางภิกษุณี ต่อแต่นั้นภิกษุแม่ทั้งสองเหล่านั้น ก็เรียนถามว่า ข้าแต่ท่านผู้
เจริญ ในพระศาสนามีฐานะอยู่ก่อย่าง ดังนี้ ฟังคำตอบแล้วโดยนัยอันข้าพเจ้า
กล่าวแล้วในหมวดสูตรนั้นแล. ในบรรดาพระภิกษุทั้งสองนั้น พระผู้พี่
คิดว่า เราจะบำเพ็ญवासธฺมฺมะ (ฐานะเป็นเครื่องอบรมตน) ดังนี้แล้วก็อยู่ใน
๑. บาลีว่า ธรรมจริยสูตร.

สำนักของอุปัชฌาย์และอาจารย์ทั้งหลายเป็นเวลา ๕ ปี มีพรรษา ๕ ฟังกรรม-
ฐานจนถึงอรหัตแล้วจึงเข้าไปสู่ป่า พยายามอยู่ก็ได้บรรลุพระอรหัต.

พระกปิละคิดว่า เรายังหนุ่มอยู่ก่อน ในเวลาแก่แล้วเราจะบำเพ็ญแม่
วาสธุระดังนี้แล้ว ก็เริ่มกัณฐะ ได้เป็นผู้ทรงพระไตรปิฎกแล้ว พระกปิละ
นั้นมีบริวาร เพราะอาศัยปริยัติ เพราะอาศัยบริวาร ลากก็เกิดขึ้น พระกปิละ
นั้นมาด้วยการมาในการที่ตนเป็นพาสัสจะ สำคัญตนว่าเป็นบัณฑิต มีความ
สำคัญว่าตนรู้ แม้ในสิ่งที่ตนยังไม่รู้ กล่าวสิ่งที่เป็นกบปิยะที่ภิกษุเหล่าอื่นกล่าว
แล้วว่าเป็นอกบปิยะ แม้สิ่งที่เป็นอกบปิยะว่าเป็นกบปิยะ แม้สิ่งที่มีโทษว่าไม่
มีโทษ แม้สิ่งที่ไม่มีโทษว่ามีโทษ.

ต่อแต่นั้น พระกปิละนั้น อันภิกษุทั้งหลายผู้มีศีลเป็นที่รักโอวาทอยู่
โดยนัยว่า คุณกปิละ คุณอย่าได้พูดอย่างนี้ ดังนี้เป็นต้น ก็เที่ยวชู่ตะคอกภิกษุ
ทั้งหลายด้วยคำทั้งหลายว่า พวกท่านเหมือนกับคนมีกำมือเปล่า จะรู้อะไร ดังนี้
เป็นต้นอยู่นั้นแล ภิกษุทั้งหลายได้บอกเรื่องนี้ แม้แก่พระโสทรนเถระผู้เป็นพี่
ชายของท่าน แม้พระโสทรนเถระนั้นก็ได้เข้าไปหาพระกปิละนั้นแล้วพูดว่า คุณ
กปิละ การปฏิบัติชอบของภิกษุทั้งหลายเช่นคุณเป็นอายุของพระศาสนา คุณก่อน
อาวุโส คุณอย่าได้พูดแม้สิ่งที่เป็นกบปิยะ ฯลฯ สิ่งที่มีโทษว่าไม่มีโทษ. พระ
กปิละนั้นก็ไม่สนใจคำของพระโสทรนเถระผู้เป็นพี่ชายเมื่อนั้น. ถ้าดับนั้น พระ
โสทรนเถระได้กล่าวกะพระกปิละขึ้น ๒-๓ ครั้งว่า

ผู้นุเคราะห์จะฟังพูดคำหนึ่ง หรือ

๒ คำ ไม่ฟังพูดให้มากไปกว่านั้น (เพราะ

ว่าถ้าท่านผู้นุเคราะห์จะฟังกล่าวให้มากไป

กว่านั้น) จะพึงมีโทษในสำนักของพระ
อริยะได้ ดังนี้

แล้วถึงคเว้นเสย (หยุดพูด) แล้วจึงกล่าวว่า อาวุโส คุณนั่นเองจะปรากฏ
ด้วยกรรมของคุณ ดังนี้แล้วก็หลีกไป จำเดิมแต่นั้นมา ภิกษุทั้งหลายที่มีศีล
เป็นที่รัก ก็ทอดทิ้งพระกปิละนั้นเสย.

พระกปิละนั้นเป็นผู้ประพฤติชั่ว มีภิกษุประพฤติชั่วแวดล้อมอยู่ วัน
หนึ่งคิดว่า เราจะลงอุโบสถ แล้วก็ขึ้นสู่อาสนะอันประเสริฐ จับพัด
อันวิจิตร พอนั่งลงก็พูดขึ้น ๓ ครั้งว่า อาวุโสทั้งหลาย ปาติโมกษ์ย่อมควร
แก่ภิกษุทั้งหลายในที่นี้หรือ. ครั้งนั้น แม้ภิกษุรูปหนึ่งก็ไม่ได้พูดว่า ปาติโมกษ์
ย่อมควรแก่ข้าพเจ้า ทั้งก็ไม่ได้พูดว่าปาติโมกษ์ย่อมควรแก่พระกปิละนั้น หรือ
แก่ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น. ลำดับนั้นพระกปิละนั้นก็พูดว่า เมื่อปาติโมกษ์พวก
เราฟังก็ดี ไม่ฟังก็ดี ชื่อว่าวินัยไม่มีหอรอก ดังนี้แล้วก็ลุกขึ้นจากอาสนะ
พระกปิละนั้น ทำพระศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่ากัสสปะให้
เสื่อมถอย คือให้พินาศแล้ว ด้วยประการฉะนี้.

ครั้งนั้น พระโศชนเถระก็ได้ปรินิพพานในวันนั้นนั่นเอง. พระกปิละ
เมื่อนั้นทำศาสนานั้นให้เสื่อมถอยลงไปอย่างนี้แล้ว เมื่อถึงแก่กรรม ก็บังเกิด
ในอเวจีมหานรก มารดาและน้องสาวของท่านเมื่อนั้นถึงทิฏฐานาคติของพระ
กปิละนั้นนั่นเอง ค่าบริภาษภิกษุทั้งหลายที่มีศีลเป็นที่รัก ทำกาละแล้วก็บังเกิด
ในนรก.

ก็ในกาลครั้งนั้นนั้นแล บรูษประมาณ ๕๐๐ คน ทำบาปกรรมทั้งหลาย มีการฆ่าชาวบ้านเป็นต้น เลี้ยงชีวิตด้วยความเป็นโจร ถูกมนุษย์ชาวชนบทติดตามหนีไปอยู่ ได้เข้าไปสู่ป่า ไม่เห็นที่กำบังหรือที่นั่งอะไรในป่านั้น ได้เห็นภิกษุผู้อยู่ป่าเป็นวัตรรูปหนึ่ง ซึ่งอยู่ในประเทศไม้อิล ไหว้แล้วก็กล่าวว่า ท่านขอรับ ขอท่านจงเป็นที่พึ่งของพวกกระผม. พระเถระกล่าวว่า ที่พึ่งเช่นกับศีลสำหรับท่านทั้งหลายไม่มี ขอให้ท่านทุกคนจงสมาทานเบญจศีล โจรเหล่านั้นรับคำแล้วก็สมาทานศีล. พระเถระกล่าวว่า บัดนี้พวกท่านเป็นผู้มีศีลแล้ว เมื่อท่านทั้งหลายแม้ถูกปลงชีวิตของตนให้พินาศอยู่ ท่านทั้งหลายอย่าได้ประทุษร้ายใจ(อย่าโกรธ) พวกโจรเหล่านั้นรับคำแล้ว.

ครั้งนั้น ชาวชนบทเหล่านั้นมาถึงแล้วก็มองหาอยู่ ช้างโน้นบ้าง ช้างนี้บ้าง ก็ได้พบโจรเหล่านั้นแล้วพากันปลงชีวิตเสียสิ้นทุกคน. โจรเหล่านั้นกระทำละแล้วบังเกิดในกามาวจรเทวโลก บรรดาโจรเหล่านั้น โจรผู้เป็นหัวหน้าได้เป็น เทพบุตรผู้เป็นหัวหน้า โจรนอกนี้ได้เป็นบริวารของเทพบุตรผู้เป็นหัวหน้านั่นเอง ท่านเหล่านั้นท่องเที่ยวกลับไปกลับมาอยู่ ให้พุทธรหนึ่งสิ้นไปในเทวโลก แล้วเคลื่อนจากเทวโลกในกาลแห่งพระพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย เทพบุตรผู้เป็นหัวหน้าได้ถือปฏิสนธิในท้องแห่งภรรยาของชาวประมง ผู้เป็นหัวหน้าสกุล ๕๐๐ สกุล ในบ้านชาวประมงซึ่งมีอยู่ที่ประตูเมืองสาวัตถี เทพบุตรพวกนี้ ได้ถือปฏิสนธิในครรภ์ของภรรยาของชาวประมงที่เหลือทั้งหลาย เขาเหล่านั้นได้ถือปฏิสนธิและออกจากครรภ์ในวันเดียวกันนั่นเอง ด้วยประการฉะนี้.

ต่อมา หัวหน้าชาวประมงคิดอยู่ว่า ในบ้านนี้เด็กทั้งหลายแม่เหล่านี้ ซึ่งเกิดในวันนี้มีอยู่หรือหนอแล ได้พบทารกเหล่านั้นแล้วก็คิดว่า เด็กเหล่านี้จักเป็นสหายของบุตรของเรา แล้วจึงได้ให้วัตถุที่ควรเลี้ยงดูแก่เด็กเหล่านั้นทุกคน เด็กเหล่านั้นทั้งหมดเป็นสหายเล่นสนุกด้วยกัน ได้ถึงความเจริญวัยโดยลำดับ เด็กชื่อว่าโสชะเป็นผู้เลิศกว่าเด็กเหล่านั้น.

ครั้งนั้น แม้ภิกษุชื่อว่ากปิละก็มาเกิดเป็นปลาเหมือนทอง แต่ปากเหม็น ในแม่น้ำอจิรวดี ด้วยเศษกรรมที่เหลือลงในนรก ต่อมาวันหนึ่ง เด็กชาวประมงเหล่านั้นทั้งหมด ถือเอาแห (อวน) แล้วคิดว่า เราจักฆ่าปลาทั้งหลาย แล้วจึงไปที่แม่น้ำเวียงแหล่งไป ปลานั้นเข้าไปสู่แหของชาวประมงเหล่านั้น หมู่บ้านชาวประมงทั้งหมดเห็นปลานั้นแล้ว ก็พากันพูดเสียงดังลั่น พากันพูดว่า บุตรของพวกเราจับปลาทั้งหลายครั้งแรก ๆ ก็จับได้ปลาทอง ความเจริญจักมีแก่เด็ก ๆ เหล่านี้ และบัดนี้พระราชพงพระราชทานทรัพย์มากแก่เราทั้งหลาย.

ครั้งนั้น สหายทั้ง ๕๐๐ คนแม่เหล่านั้น เอาปลาลงใส่ในเรือแล้วยกเรือขึ้นได้ไปสู่สำนักของพระราช พระราชาทอดพระเนตรแล้วตรัสว่า นั่นอะไร สหาย พวกเขาทูลว่า ปลา พระเจ้าข้า พระราชาทอดพระเนตรเห็นปลาสีทองก็ทรงดำริว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าจักทรงทราบเหตุที่ปลานี้มีสีทอง ดังนี้แล้วจึงรับสั่งให้ถือปลาแล้วได้เสด็จไปยังสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า ในเวลาที่ปลาอ้าปากขึ้น พระเชตวันก็มีกลิ่นเหม็นอย่างยิ่ง. พระราชาทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพราะเหตุไร ปลาจึงเกิดเป็นปลามีสีทอง และเพราะเหตุไร กลิ่นเหม็นจึงพุ่งออกจากปากของปลานั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า มหาบพิตร ปลานี้เป็นภิกษุพหูสูต ผู้เรียนจบปริยัติ ชื่อว่า กปิละ ในพระศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่ากัสสปะ เป็นผู้ค้าบริภาษภิกษุทั้งหลายซึ่งไม่เชื่อถ้อยคำของตน เป็นผู้ทำศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าให้เสื่อมไป เพราะกรรมที่เธอทำพระศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นให้เสื่อมไป เธอจึงบังเกิดในอเวจีมหานรก และก็มาเกิดเป็นปลาในบัดนี้ ด้วยเศษแห่งวิบาก ด้วยผลอันไหลออกแห่งกรรมที่เธอได้กล่าว พุทธพจน์ สรรเสริญพระพุทธเจ้าเป็นเวลานาน เธอจึงได้วรรณะเช่นนี้ เพราะเหตุที่เธอได้ค้าบริภาษภิกษุทั้งหลาย กลิ่นเหม็นจึงพุ่งออกจากปากของปลานั้น มหาบพิตร ตถาคตจะให้ปลานั้นพูด.

พระเจ้าปเสนทิโกศลทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค พระพุทธเจ้าข้า. ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสถามปลานั้นว่า เจ้าคือกปิละหรือ. ปลาตอบว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ถูกแล้วพระพุทธเจ้าข้า ข้าพระองค์ชื่อว่ากปิละ. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า เธอมาจากไหน. ปลาตอบว่า ข้าพระองค์มาจากอเวจีมหานรกพระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า พระโศชนะไปไหน. ปลาตอบว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระโศชนะปรินิพพานแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า นางสาวณีไปไหน. ปลาตอบว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า นางสาวณีเกิดในนรก. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า นางตาปนาไปไหน. ปลาทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า นางตาปนาเกิดในมหานรก. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า บัดนี้เจ้าจักไปไหน. ปลาตอบว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์จักไปสู่มหานรก. ในทันใดนั่นเองปลานั้น

อันความวิปฏิสารครอบงำ ใช้ศีรษะฟาดเรือแล้วก็ตายไปเกิดในมหานรก มหาชนเกิดความสังเวช ขนลุกชูชัน. ครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพระธรรมอันสมควรแก่ขณะนั้น ในบริษัท ซึ่งมีทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิตที่มาพร้อมกันได้ตรัสพระสูตรนี้แล้ว.

การประพาศิธรรมมีกายสุจริตเป็นต้น ชื่อว่า **ธมฺมจริย** ในพระคาลานั้น. มรรคพรหมจรรย์ ชื่อว่า **ปุรฺหมจริย** .

บาทพระคาลาว่า **เอตทาหุ วสุตฺตม** ความว่า พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าวถึงการประพาศิสุจริตทั้งที่เป็นโลกีย์และโลกุตระแม้ทั้งสองนี้ว่า เป็นสมบัติสูงสุด เพราะยังสัตว์ให้ประสบความสุขในสวรรค์และนิพพาน อธิบายว่า รัตนะอันอุดมคือรัตนะที่ไม่ทั่วไปแก่ชนทั้งหลายมีพระราชาเป็นต้น เพราะเป็นรัตนะที่สามารถติดตามชนทั้งหลายผู้สั่งสมบุญไว้ ชื่อว่า **วสุตฺตมะ**.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้น ทรงแสดงว่าการปฏิบัติชอบเท่านั้นย่อมเป็นที่พึงของคฤหัสถ์และบรรพชิตได้ ด้วยคำมีประมาณเท่านี้ บัดนี้เมื่อจะทรงติเตียนพระภิกษุชื่อกปิละหรือภิกษุผู้เช่นนั้นเหล่าอื่น ด้วยการแสดงความไม่มีสาระในบรรพชา ที่เว้นจากการปฏิบัติจึงตรัสว่า **ปพฺพชิตฺปิ เจ โหติ** เป็นต้น.

ในคำว่า. **ปพฺพชิตฺปิ เจ โหติ** นี้ มีการพรรณนาเนื้อความดังต่อไปนี้ :-

ก็ผู้ใดผู้หนึ่งสละเพศคฤหัสถ์ ถ้าแม้บวชด้วยการบวชไม่มีเรือนจากเรือน มีเนื้อความตามที่ข้าพเจ้ากล่าวแล้วในตอนต้น ด้วยการเข้าถึงเหตุสักว่าการปลงผมและการนุ่งผ้าข้อมผ้าเป็นต้น ถ้าหากว่าเป็นคนปากกล้า ก็ว่าเป็น

ผู้พูดคำหยาบ ยินดีในการเบียดเบียน เพราะพอใจในการเบียดเบียนอันมีประการต่าง ๆ เป็นผู้ประจบเนื้อร้าย เพราะเป็นผู้เช่นกับเนื้อร้าย เพราะไม่มีหิริ โอตตัปปะ

บาทกาลาว่า **ชีวิติ ตสฺส ปาปิโย** ความว่า ชีวิตของบุคคลนั้น คือ ผู้เห็นปานนั้น เป็นบาปยิ่ง คือ เลวยิ่ง.

ถามว่า เพราะเหตุไร ?

ตอบว่า เพราะทำฐลิมิประการต่าง ๆ มีราคะเป็นต้นของตนให้เจริญขึ้น ด้วยการปฏิบัติผิดนี้. ก็ชีวิตของบุคคลนั้นจะเป็นชีวิตที่ชั่ว ด้วยเหตุนี้ อย่างเดียวเท่านั้นก็หาไม่ได้ แต่โดยที่แท้บุคคลเห็นปานนี้ นี้ ได้แก่ภิกษุที่ยินดีในการทะเลาะ เพราะเป็นคนมีปากจัด ถูกโมหะธรรมรังรัดแล้ว เพราะถึงความมกมายในการที่จะรู้แจ้งซึ่งอรรถแห่งสุภายิต ย่อมไม่ทราบแม้ซึ่งคำที่ภิกษุทั้งหลายผู้มีศีลเป็นที่รักกล่าวแล้ว โดยนัยมีอาทิอย่างนี้ว่า ท่านกปิละผู้มีอายุ ท่านอย่าได้พูดอย่างนี้. จงยึดถือเรื่องนั้นโดยปริยายนี้ ไม่รู้จักพระธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ คือ ไม่รู้จักพระธรรมที่พระพุทธเจ้าแสดงไว้ แม้ตนจะกล่าวอยู่โดยประการต่าง ๆ แม้เมื่อเป็นอย่างนั้น ชีวิตของภิกษุนั้นชื่อว่าเป็นชีวิตชั่ว (เพราะว่า) ในครั้งนั้น ภิกษุเห็นปานนี้นั้น เพราะเหตุที่ตนพอใจในการเบียดเบียน เมื่อเบียดเบียนอยู่ซึ่งตนที่อบรมแล้ว คือว่าเบียดเบียนอยู่ซึ่งภิกษุจีณาสพผู้มีตนอันอบรมแล้ว มีพระโสชนเถระเป็นต้น โดยนัยเป็นต้นว่า "ท่านทั้งหลายซึ่งบวชเมื่อแก่เฒ่า ย่อมไม่รู้พระวินัย ไม่รู้พระสูตร ไม่รู้พระอภิธรรม" ดังนี้.

ก็คำว่า วิหเรยฺย นี้ เป็นฉัฏฐีวิภคตินี้ใช้ในอรรถกถาวิภคตินี้.

อีกอย่างหนึ่ง ฟังทราบถึงพระบาลีที่เหลือว่า วิหเรยฺย ภเวตฺตทานํ
กโรนฺโต โดยนัยที่กล่าวแล้ว ฉัฏฐีวิภคตินี้ย่อมสำเร็จโดยนิปปริยายอย่างนี้.

บาทกาลาว่า อวิชฺชาเย ปุรฺกฺขโต ความว่า ผู้ถูกอวิชชาที่มีการ
ปกปิดการเห็นโทษเป็นต้น ในการเบียดเบียนตนที่อบรมแล้ว กระทำไว้ใน
เบื้องหน้า จึงไม่รู้จักสังกิเลส โดยการพิฆาตจิตในปัจจุบันอันเป็นไปแล้ว
โดยการเบียดเบียนตนที่อบรมแล้ว ของบรรพชิตที่เหลือทั้งหลาย และไม่รู้จัก
ทางที่จะไปสู่สุคติ โดยกระทำตนให้เข้าถึงนรกต่อไป ก็เมื่อไม่รู้ก็เข้าถึงวินิบาต
อันต่างด้วยอบายทั้ง ๔ โดยทางนั้น และในวินิบาตนั้น เข้าสู่กรรมจากกรรม
สู่ที่มีดีจากที่มีดี คืออยู่ในกรรมมารดาในหมู่สัตว์หนึ่ง ๆ สิ้นร้อยครั้งบ้าง
พันครั้งบ้าง และจากความมีดีคือสุรกายสู่ความมีดี แม้ดวงจันทร์และดวง
อาทิตย์ก็ไม่อาจขจัดได้ ภิกษุเช่นนั้นนั้นแลละไปแล้ว คือไปจากโลกนี้สู่ปรโลก
แล้ว ก็เข้าถึงทุกข์มีประการต่าง ๆ คุปลาชื่อว่า กปิละนี้.

ถามว่า เพราะเหตุไร ?

ตอบว่า เหมือนหลุมศพซึ่งเป็นหลุมหมักหมมอยู่นานปีเต็มเปี่ยมด้วย
ศพนั้น (คือว่า) เปรียบเหมือนหลุมศพในวัจจุกฎี หมักหมมอยู่นานปี คือ
สิ้นปีเป็นอนึ่ง ฟังเต็มบริบูรณ์อยู่ด้วยศพถึงขอบปากเป็นเวลาหลายปี หลุมศพ
นั้นแม้อันบุคคลล้างอยู่ด้วยน้ำตั้งร้อยหม้อ ตั้งพันหม้อ ก็ล้างให้สะอาดได้ยาก
เพราะขจัดกลิ่นเหม็นและสีน้ำเกลียดให้ปราศจากไปได้ยาก ฉะนั้น บุคคลเห็น

ปานนี้ใด ฟังเป็นผู้มีการงานเศร้าหมอง ลิ่นกาลนานเหมือนหลุมคูด เป็น
บุคคลที่เต็มไปด้วยบาป เพราะเพียบพร้อมไปด้วยคูดคือบาป ก็บุคคลเห็น
ปานนี้นั้น ผู้มีการงานอันเศร้าหมอง เป็นผู้ชำระให้สะอาดได้โดยยาก แม้จะ
เสวยวิบากแห่งกิเลส (เพียงดั่งนั้น) นั้น ลิ่นกาลนาน ก็หาบริสุทธิ์ได้ไม่
จันนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น ภิกษุเช่นนั้นนั้นแลละไปแล้วย่อมเข้าถึงทุกข์
ลิ่นกาลนาน แม้ประมาณมิได้โดยการนับปี.

อีกอย่างหนึ่ง ในกาลานี้มีสัมพันธดังต่อไปนี้.

ในบาทพระคาถาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า **ภิกษุผู้เช่นนั้นแล**
ละไปแล้วย่อมเข้าถึงทุกข์ ดังนี้ จะพึงมีคำถามสอดเข้ามาว่า ก็ภิกษุนี้
ท่านทั้งหลายสามารถจะกระทำโดยประการที่ละไปแล้วจะไม่เข้าถึงทุกข์ได้หรือไม่

ตอบว่า ไม่สามารถ

ถามว่า เพราะเหตุไร ?

ตอบว่า เพราะภิกษุนี้เปรียบเหมือนหลุมคูดที่เต็มอยู่นานปี ก็พึงเป็น
หลุมที่เต็มด้วยคูด ดังนี้.

เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงไว้ก่อนทีเดียวว่า ภิกษุทั้งหลาย
ท่านทั้งหลายจงรู้จักบุคคลเห็นปานนั้นผู้อาศัยเรือน คือว่าพึงทราบบุคคลเห็น
ปานนั้นผู้อาศัยกามคุณทั้ง ๕ ผู้ซึ่งมีความปรารถนาลามก เพราะประกอบ
ด้วยความปรารถนาลามก อันเป็นไปโดยอาการคือการปรารถนาคุณที่ไม่มีจริง
ผู้ซึ่งมีความดำริชั่ว เพราะประกอบด้วยความดำริทั้งหลาย มีกามวิตกเป็นต้น
ผู้ซึ่งมีความประพฤติชั่ว เพราะประกอบด้วยความประพฤติชั่ว มีการประพฤติ

ล่องคิดอันเป็นไปทางกายเป็นต้น และอันต่างด้วยประเภทมีการให้ไม้ไฟเป็นต้น (เพื่อประจบชาวบ้าน) ผู้ชื่อว่า การโคจรอันชั่ว เพราะการท่องเที่ยวไปในที่ไม่ดี ในที่ไม่สมควร มีสำนักหญิงแพศยาเป็นต้น ท่านทั้งหลายทั้งปวง จงเป็นผู้สามัคคีกัน เว้นบุคคลนั้นเสีย และอย่าถึงความขวนขวายน้อย ด้วยเหตุสักว่าการเว้นภิกษุหนึ่งเท่านั้น แต่โดยแท้แล ท่านทั้งหลายจงกำจัดบุคคลนั้น ผู้เป็นเพียงดังเกลบ จงคร่าบุคคลผู้เป็นดังหยากเยื่อออกเสีย ก็ว่าจงคร่าบุคคลผู้เป็นเพียงดังหยากเยื่อนั้นโดยไม่ต้องโยตีประคูดหยากเยื่อ และจงคร่าบุคคลผู้เป็นดังเกลบ ประคูดราชบุรุษคร่าคนจันทาลซึ่งเป็นโรคเรื้อมีแผลแตกไหลออก ผู้เข้าไปในท่ามกลางแห่งกษัตริย์เป็นต้น ก็ว่าท่านทั้งหลายจงจับบุคคลนั้นที่มือหรือที่ศีรษะแล้วคร่าออกไป เหมือนอย่างท่านพระมหาโมคคัลลานะ จับปาปบุคคลหนึ่งที่แขนดึงออกไปจากซุ้มประตูภายนอกแล้วใส่ลูกดาล (กัญแจ) เสีย แม้จันใด ท่านทั้งหลายก็จงคร่าบุคคลนั้นเสียจันนั้น.

ถามว่า เพราะเหตุไร ?

ตอบว่า ชื่อว่าสังฆารามเขาสร้างไว้สำหรับผู้มีศีลทั้งหลาย ไม่ได้สร้างไว้สำหรับภิกษุทั้งหลายที่ทุศีล. ต่อแต่นั้นไป ท่านทั้งหลายจงจับบุคคลสืบผู้ไม่ใช่สมณะซึ่งถือตัวว่าเป็นสมณะออกไปเสีย เหมือนอย่างว่า ข้าวลิบทั้งหลาย แม้ปราศจากข้าวสารในภายใน แต่ก็ปรากฏเหมือนข้าวเปลือก เพราะมีเกลบอยู่ข้างนอก จันใด ปาปภิกษุทั้งหลายก็จันนั้น แม้เว้นจากคุณสมบัติมีศีลเป็นต้นในภายใน แต่ก็ปรากฏเหมือนกับภิกษุ ด้วยบริจกรมมีผ้ากาสาจะเป็นต้น ในภายนอก พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสเรียกว่า ปลาปา คนลิบ ท่านทั้งหลาย

จงร่าบุคคลลิบเหล่านั้นเสีย คือจงไปรยไป ได้แก่งำจัดบุคคลลิบเหล่านั้นเสีย ซึ่งไม่ใช่สมณะโดยปรมัตต์ แต่สำคัญตนว่าเป็นสมณะ ในภาวะสักว่าเพศ ครั้นกำจัดผู้มีความปรารถนาลามก ผู้มีอาชาระและโคจรอันลามกได้แล้วอย่างนี้ เธอทั้งหลายผู้บริสุทธ์แล้ว มีความเคารพกันและกัน จงสำเร็จการอยู่ร่วมด้วย บุคคลผู้บริสุทธ์ทั้งหลาย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กปฺปยวโห ความว่า จงสำเร็จ มีคำที่ท่านกล่าวอธิบายว่า จงกระทำ.

บทว่า ปฏิสุตตา ได้แก่ มีความเคารพ มีความขำเกรงกันและกัน.

บาทกาลาว่า ตโต สมคฺคา นิปกา ทฺวขฺยสฺสขฺมฺหํ กริสฺสธ ความว่า เมื่อเป็นเช่นนั้น ท่านทั้งหลายผู้บริสุทธ์แล้วอย่างนี้ สำเร็จอยู่ซึ่งการอยู่ร่วมกับผู้บริสุทธ์ทั้งหลาย เป็นผู้พร้อมเพรียงกันโดยความเป็นผู้มีทักขุและศีลเสมอกัน เป็นผู้มียปัญญารักษาคณ ด้วยปัญญาที่ถึงความแกร่งโดยลำดับ ท่านทั้งหลายก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ มีทุกข์ในวัฏฏะเป็นต้นนี้ได้ทั้งหมด พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงให้เทศนาจบลงด้วยลงคือพระอรหัตที่เดียวแล.

ในที่สุดแห่งพระเทศนา บุตรชาวประมงจำนวน ๕๐๐ เหล่านั้น ถึงความสังเวช เมื่อปรารถนาจะทำที่สุดทุกข์ ได้บรรพชาในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า ต่อกาลไม่นานเลย ก็ทำที่สุดทุกข์ได้ ได้เป็นผู้มีการบริโภคเป็นอันเดียวกันกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยการบริโภคธรรมคืออาเนญชวิหารสมาบัติ.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้าที่ 224

ก็อาเนญชิวหารสมบัตินั้น ชื่อว่าเป็นสมบัตินี้ที่มีการบริโภคนั้นอันเดียวกันกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ของภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นอย่างนี้.

ก็สมบัตินั้น พึงทราบด้วยสามารถแห่ง ยโสชสูตร ที่ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้วในอุทานนั้นแหละ ดังนี้แล.

จบ การพรรณนากบิลสูตรแห่งอรรคกาขุททกนิกาย

ชื่อ ปรมัตถโชติกา

พราหมณ์หมักมิกสูตรที่ ๗

ว่าด้วยพราหมณ์ธรรม

[๓๒๒] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ครั้งนั้นแล พราหมณ์มหาศาลชาวแคว้นโกศลเป็นอันมาก ผู้แก่เฒ่า เป็นผู้ใหญ่ ล่วงกาลผ่านวัยมา โดยลำดับ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ได้สนทนาปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ บัดนี้ พวกพราหมณ์ย่อมปรากฏในพราหมณ์ธรรมของพวกพราหมณ์เก่าหรือ ? พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนพราหมณ์ทั้งหลาย บัดนี้ พวกพราหมณ์หาปรากฏในพราหมณ์ธรรมของพวกพราหมณ์เก่าไม่.

พ. ขอประทานพระวโรกาส ขอท่านพระโคตมโปรดตรัสพราหมณ์ธรรมของพวกพราหมณ์เก่า แก่ข้าพระองค์ทั้งหลายเถิด ถ้าท่านพระโคตมไม่มีความหนักพระทัย.

ภ. ดูก่อนพราหมณ์ทั้งหลาย ถ้าอย่างนั้น ท่านทั้งหลายจงตั้งใจ จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว.

พราหมณ์มหาศาลเหล่านั้น ทูลรับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสคาถาประพันธ์นี้ว่า

[๓๒๓] ฤๅษีทั้งหลายมีในครั้งก่อน

ถำรวมตน มีตบะ ละเบญจกามคุณแล้ว ได้
ประพฤติประโยชน์ของตน ๆ

พวกพราหมณ์แต่เก่าก่อนไม่มีสัตว์
เลี้ยง ไม่มีเงิน ไม่มีสิ่งของต่าง ๆ พราหมณ์
เหล่านั้น มีทรัพย์และข้าวเปลือกอันเป็น
ส่วนแห่งการสาธยายมนต์ ได้รักษาขุมทรัพย์
อันประเสริฐไว้

ภักที่ประตุเรื้อน ทายกทั้งหลายเริ่ม
ทำตั้งไว้แล้ว เพื่อพราหมณ์เหล่านั้น ทายก
ทั้งหลายได้สำคัญภักที่นั้นว่า เป็นของที่ดิน
ควรให้แก่พราหมณ์เหล่านั้น ผู้แสวงหาภัก
ที่เริ่มทำไว้แล้วด้วยศรัทธา

ชาวชนบท ชาวแว่นแคว้น ผู้มั่งคั่ง
ด้วยผ้าที่ย้อมด้วยสีต่าง ๆ และด้วยที่นอน
และที่อยู่ ได้นอบน้อมพราหมณ์เหล่านั้น

พราหมณ์ทั้งหลายผู้อันธรรมรักษา
แล้ว ใคร ๆ ไม่พึงฆ่า ไม่พึงชนะ ใคร ๆ
ไม่พึงห้ามพราหมณ์เหล่านั้น ที่ประตุแห่ง
สกุลทั้งหลาย โดยประการทั้งปวง

พราหมณ์เหล่านั้นประพฤติพรหม-
จรรย์ตั้งแต่เป็นเด็กมาตลอดเวลา ๔๘ ปี ได้
เที่ยวไปแสวงหาวิชาและจรณะในกาลก่อน

พราหมณ์เหล่านั้นไม่ไปหาหญิงอื่น
ทั้งไม่ซื้อภรรยา อยู่ร่วมกัน เพราะความรัก
ความชอบใจเสมอกันเท่านั้น

พราหมณ์ผู้เป็นสามี ย่อมไม่ร่วมกับ
ภรรยาผู้เว้นจากกระดุก นอกจากสมัยที่ควรจะ
ร่วม พราหมณ์ย่อมไม่ร่วมเมถุนธรรมในระ-
หว่างโดยแท้

พราหมณ์ทั้งหลายสรรเสริญพรหม-
จรรย์ คีล ความเป็นผู้ซื่อตรง ความอ่อน
โยน ตบะ ความสงบเสงี่ยม และความไม่
เบียดเบียน และแม้ความอดทน

พราหมณ์ผู้เสมอด้วยพรหม ผู้มีความ
บากบั่นมั่นคง เป็นผู้สูงกว่าพราหมณ์
เหล่านั้น และพราหมณ์นั้นย่อมไม่เสพเมถุน-
ธรรมโดยที่สูดแม่ในความฝัน

พราหมณ์บางพวก ผู้มีชาติแห่งบุคคล
ผู้รู้แจ้งในโลกนี้ ศึกษาตามตัววัตรของพราหมณ์
ผู้เสมอด้วยพรหมนั้นอยู่ ได้สรรเสริญ
พรหมจรรย์ คีลและแม่ขันติ

พราหมณ์ทั้งหลายขอข้าวสาร ที่นอน
ผ้า เนยใสและน้ำมัน แล้วรวบรวมไว้โดย
ธรรม ได้กระทำยัญ คือทาน แต่วัตถุมิข้าว
สารเป็นต้นที่เขาให้แล้วนั้น

ในยัญที่ตนตั้งไว้ พราหมณ์เหล่านั้น
ไม่ฆ่าแม่โคเลย มารดาบิดา พี่น้องชายหรือ
ญาติเหล่าอื่น มิตรผู้ยิ่งใหญ่ ไม่ฆ่าแม่โค
ซึ่งเป็นที่เกิดแห่งปัญญาโครธอันเป็นยา ฉันท

แม่โคเหล่านี้ให้ข้าว ให้กำลัง ให้
วรรณะ และให้ความสุข พราหมณ์เหล่านั้น
ทราบอำนาจประโยชน์นี้แล้ว จึงไม่ฆ่าแม่
โคเลย ฉันท

พราหมณ์ทั้งหลายผู้ละเอียดอ่อน มี
ร่างกายใหญ่ มีวรรณะ มียศ ขวนขวายใน
กิจน้อยใหญ่ โดยธรรมของตน ได้ประพฤติ
แล้วด้วยข้อปฏิบัติอันเป็นเหตุให้หมู่สัตว์นี้
ถึงความสุขในโลก

ความวิปลาสนี้ได้มีแก่พราหมณ์เหล่า
นั้น เพราะได้เห็นกามสุขอัน (ลามก) น้อย
ที่เกิดขึ้นจากกามคุณอันเป็นของ (ลามก)
น้อย พราหมณ์ทั้งหลายได้ปรารธนาฟังเสียง
สมบัติของพระราชา เหล่านารีที่ประดับดี

แล้ว รถมเทียมด้วยม้าอาชาไนย ที่สร้างตก
แต่งไว้เป็นอย่างดี มีการขลิบอันวิจิตร พื้น
ที่เรื้อน เรือนที่สร้างกันเป็นห้อง ๆ และโถก
สมบัติซึ่งเป็นของมนุษย์อันโอฬาร เกลือ
กล่นไปด้วยฝูงโค ประกอบไปด้วยหมู่นารี
ผู้ประเสริฐ

พราหมณ์เหล่านั้นผูกมนต์ในที่นั้น
แล้ว ได้เข้าไปเฝ้าพระเจ้าโอกกากราชใน
กาลนั้น กราบทูลว่า พระองค์มีทรัพย์และ
ข้าวเปลือกมากมาย ขอเชิญพระองค์ทรง
บูชายัญเถิด พระราชทรัพย์เครื่องปลื้มใจ
ของพระองค์มีมาก

ลำดับนั้นแล พราหมณ์ทั้งหลายยัง
พระราชารู้ประเสริฐ ให้ทรงยินยอมบูชา
ยัญ อัสตเมชะ ปุริสเมชะ (สัมมาปาสะ)
วาชเปยยะ นิรัคคพะ

พระราชาทรงบูชายัญเหล่านี้แล้ว ได้
พระราชาทานทรัพย์แก่พราหมณ์ทั้งหลาย คือ
แม้อโค ที่นอน ผ้า เหล่านารีที่ประดับดีแล้ว
รถเทียมด้วยม้าอาชาไนย ที่สร้างตกแต่งไว้

เป็นอย่างดี มีการขลิบอันวิจิตร รับสั่งให้
เอาธัญชาติต่าง ๆ บรรจุเรือที่นำร่ำนมัย
อันกั้นไว้เป็นห้อง ๆ จนเต็มทุกห้อง แล้วได้
พระราชทานทรัพย์แก่พราหมณ์ทั้งหลาย
ก็พราหมณ์เหล่านั้นได้ทรัพย์ในที่
นั้น ชอบใจการสั่งสมเสมอ ตัณหาย่อมเจริญ
ยิ่งแก่พราหมณ์เหล่านั้น ผู้มีความปรารถนา
อันหยั่งลงแล้ว พราหมณ์เหล่านั้นผูกมนต์
ในที่นั่งแล้ว ได้เข้าเฝ้าพระเจ้าโอกกากราช
อีก

กราบทูลว่า แม้อโคทั้งหลายเกิดขึ้น
เพื่อประโยชน์สำหรับรับใช้ในสรรพกิจของ
มนุษย์เหมือนน้ำ แผ่นดิน เงิน ทรัพย์ และ
ข้าวเหนียวฉะนั้น เพราะฉะนั้นเป็นต้นนั้นเป็น
เครื่องใช้ของสัตว์ทั้งหลาย ขอพระองค์ทรง
บุญชัยเถิด ราชสมบัติของพระองค์มีมาก
ขอเชิญพระองค์ทรงบุญชัยเถิด พระราช-
ทรัพย์ของพระองค์มีมาก

ลำดับนั้นแล พราหมณ์ทั้งหลายยัง
พระราชารู้ประเสริฐให้ทรงยินยอมบุญชัย
แล้ว ในการบุญชัย พระราชาทรงมีรับสั่ง
ให้ฆ่าแม้อโคหลายแสนตัว

แม่โคทั้งหลายเสมอด้วยแพะ สบ

เสี้ยม ถูกเขารีดนมด้วยหม้อ ย่อมไม่เบียด
เบียนด้วยเท้า ด้วยเขา ด้วยอวัยวะอะไร ๆ
โดยแท้ พระราชารับสั่งให้จับแม่โคเหล่านั้น
ที่เขา แล้วให้ฆ่าด้วยศัสตรา

ลำดับนั้น เทวดา พระอินทร์ พระ
พรหม อสูรและผีเสื้อน้ำ ต่างเปล่งวาจาว่า
มนุษย์ไม่มีธรรม แล่นไปเพราะศัสตราตก
ลงที่แม่โค

โรค ๓ ชนิด คือ ความปรารถนา ๑
ความอดอยาก ๑ ความชรา ๑ เพราะปรารถ
สัตว์เลี้ยงทั้งหลาย ได้มีในกาลก่อน ได้แพร่
โรคออกเป็น ๕๘ ชนิด

บรรดาอาชญาทั้งหลาย อธรรมนี้
เป็นของเก่า เป็นไปแล้ว แม่โคทั้งหลายผู้
ไม่ประทุษร้าย ย่อมถูกฆ่า คนผู้บูชายุทธ์ทั้ง
หลายย่อมเสื่อมจากธรรม ธรรมอันเลวทราม
นี้เป็นของเก่า วิญญูชนติเตียนแล้วอย่างนี้

วิญญูชนเห็นธรรมอันเลวทรามเช่น
นี้ในทีใด ย่อมติเตียนคนผู้บูชายุทธ์ในที่นั้น

เมื่อธรรมของพราหมณ์เก่าฉิบหายแล้วอย่าง
นี้ ศูทรและแพศย์แตกกันแล้ว กษัตริย์เป็น
อันมากแตกกันแล้ว ภรรยาคูหมื่นสามี
กษัตริย์พราหมณ์ผู้เป็นผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพรหม
แพศย์และศูทรเหล่านี้ ผู้อันโคตรรักษาแล้ว
ไม่คำนึงถึงเรื่องชาติ ได้ตกอยู่ในอำนาจแห่ง
กามทั้งหลาย.

[๓๒๔] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว พราหมณ์มหาศาล
เหล่านั้นได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ภาษิตของ
พระองค์แจ่มแจ้งนัก ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ พระองค์ทรงประกาศธรรมโดย
อเนกปริยาย เปรียบเหมือนหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง
หรือตามประทีปในที่มืด ด้วยหวังว่าคนมีจักขุจักเห็นรูปได้ฉะนั้น พวกข้าพระ-
องค์ขอถึงพระโคตมผู้เจริญ กับทั้งพระธรรมและพระภิกษุสงฆ์ว่าเป็นสรณะ
ขอพระองค์โปรดทรงจำพวกข้าพระองค์ว่า เป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตลอดชีวิต
จำเดิมแต่นี้เป็นต้นไป.

จบพราหมณ์หมื่นมิกสูตที่ ๗

อรรถกถาพราหมณ์ชัมมิกสูตรที่ ๗

พราหมณ์ชัมมิกสูตร มีคำเริ่มต้นว่า เอวมุเม สุตฺตํ ดังนี้.

ถามว่า พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นเป็นอย่างไร ?

ตอบว่า การเกิดขึ้นของพระสูตรนี้ ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้วโดยนัย
เป็นต้นว่า อถ โข สมฺพหุลา ในนิทานแห่งสูตรนั้น.

บรรดาคำเหล่านั้น คำว่า สมฺพหุลา ได้แก่ มากคือมีใช้น้อย.

บทว่า โภสลกา ได้แก่ ชาวเมืองโภสล.

บทว่า พุราหฺมณฺมหาสาลา ความว่า พวกพราหมณ์โดยชาติ ชื่อ
ว่า มหาศาล เพราะเป็นผู้มีสาระมาก.

ได้ย่นว่า พราหมณ์เหล่าใด มีทรัพย์เฉพาะที่ฝังไว้ได้ ๘๐ โภฏี
พราหมณ์เหล่านั้นท่านเรียกว่าพราหมณ์มหาศาล และพราหมณ์เหล่านี้ก็เป็น
เช่นนั้น เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า พราหมณ์มหาศาล.

บทว่า ชินฺธุณา ได้แก่เป็นผู้มีความชรา คือถูกความชราให้ถึงภาวะ
มีพินหักเป็นต้น.

บทว่า วุฑฺฒา ได้แก่ถึงเขตแดน (ของชาย) แห่งความเจริญ แห่ง
อวัยระน้อยใหญ่.

บทว่า มหุลฺลกา ได้แก่ประกอบด้วยความเป็นผู้มีชาติเป็นคนแก่
มีคำอธิบายว่า เกิดมาแล้วนาน.

บทว่า **อทุชคตา** ได้แก่ ไปสู่ทางไกล (กาลไกล) อธิบายว่าล่องไป
ได้สอง สามรัชกาล.

สองบทว่า **วโย อนุปปตฺโต** ได้แก่ ถึงปัจฉิมวัย.

อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **ชินฺธุมา** ได้แก่ เก่า มีคำอธิบายว่า ล่องสกุล
ที่เป็นไปตลอดกาลนาน.

บทว่า **วฺชุตฺตา** ได้แก่ ประกอบด้วยคุณวุฒิมีสีลาจาร เป็นต้น

บทว่า **มหลฺลกา** ได้แก่ ประกอบด้วยความเป็นผู้มีโภคะมาก จึง
ชื่อว่า มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก.

บทว่า **อทุชคตา** ได้แก่ เดินไปสู่มรรค คือเที่ยวไปไม่ก้าวล่วง
มารยาท มีจริยาวัตรของพวกพราหมณ์ เป็นต้น.

สองบทว่า **วโย อนุปปตฺตา** ได้แก่ ไม่เข้าถึงภาวะแห่งชาติวุฒิ อัน
เป็นวัยสุดท้าย.

พึงทราบวาจาประกอบความในพระสูตรนี้ อย่างนี้ คำที่เหลือในพระ-
สูตรนี้ปรากฏชัดแล้ว.

หลายบทว่า **ภควตา สทฺธิ สมฺโมทิสฺสุ** ความว่า พราหมณ์เหล่านั้น
นั้น เมื่อจะถามถึงคำทั้งหลายมีคำว่า ท่านสบายดีหรือ ชื่อว่ามีความชื่นชม
กันและกัน ก็พราหมณ์เหล่านั้นชื่นชม ด้วยถ้อยคำใดเป็นต้นว่า พระโคตมผู้
เจริญ สบายดีหรือ พระองค์ยังอัฏฐภาพให้เป็นไปได้หรือ พระองค์มีอาพาธ
น้อยหรือ มีโรคน้อยหรือ มีกำลังหรือมีความเบาใจหรือ มีการอยู่สบายหรือ
ยอมให้ระลึกถึงถ้อยคำนั้นที่ควรชื่นชม ที่ควรระลึกถึง คือให้สิ้นสุดลง ให้จบ

ลงโดยอเนกปริยายอย่างนี้ว่า เพื่อให้ชื่นชมโดยให้เกิดความชื่นชม กล่าวคือ
ปีติปราโมทย์ และเพื่อให้ระลึกถึงกาลแม้นานได้ คือให้เป็นไปชั่ววันรันคร
เพราะเป็นผู้มีอรรถและพยัญชนะไพเราะ อันพระอรหันต์พึงชื่นชม และให้
ระลึกถึง โดยความเป็นคำที่พระอรหันต์พึงระลึกถึง ถ้อยคำที่พึงชื่นชมโดยมี
ความสุขในขณะที่ฟังอยู่ และให้ระลึกถึง โดยมีความสุขในขณะที่ระลึกถึงอยู่
เป็นถ้อยคำที่จะฟังชื่นชม เพราะเป็นถ้อยคำที่บริสุทธิ์โดยพยัญชนะ เป็นถ้อย
คำที่จะฟังระลึกถึง โดยเป็นถ้อยคำที่บริสุทธิ์โดยอรรถเหมือนอย่างนั้น เป็นผู้
ใคร่จะถามถึงประโยชน์ที่ตนมา ได้นั่งอยู่ ณ ที่ควรข้างหนึ่ง.

คำนั้น ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้ในอรรถกถามงคลสูตร โดยนัยว่า

ไม้นั่งข้างหลัง ไม้นั่งข้างหน้า ไม

นั่งใกล้ ไม่นั่งไกล ไม่นั่งข้างๆ ไม่นั่ง

เหนือลม ไม่นั่งที่ต่ำ ไม่นั่งที่สูง ดังนี้ เป็นต้น

พราหมณ์มหาศาลเหล่านั้น ผู้ที่นั่งอยู่แล้ว ณ ส่วนข้างหนึ่งอย่างนี้แล
ได้กราบทูลคำนีแก่พระผู้มีพระภาคเจ้า.

ถามว่า พวกพราหมณ์เหล่านั้นกราบทูลว่าอย่างไร ?

ตอบว่า พราหมณ์เหล่านั้นได้กราบทูลคำเป็นต้นว่า **สนฺทิสฺสนฺติ**
นฺ โข ดังนี้. คำทั้งหมดนั้นมีเนื้อความต้นทั้งนั้น. ก็ในคำว่า **สนฺทิสฺสนฺติ**
นฺ โข เป็นต้นนี้ พึงทราบเพียงอธิบาย ที่ไม่ได้กล่าวไว้ในตอนต้นบทเหล่านี้
โดยนัยนี้.

สองบทว่า **พฺราหฺมณานํ พฺราหฺมณชฺชเม** ความว่า พราหมณ์
ธรรมใด ละทิ้งธรรมอันเนื่องด้วยกาละและเทศะเป็นต้นเสียแล้ว, ในพราหมณ์
ธรรมนั้นเท่านั้น.

แม้ในกาลาทั้งหลายมีกาลาที่สองเป็นต้น ก็มีการพรรณานี้ด้วยความ
โดยย่อ ดังต่อไปนี้

บาทพระคาถาว่า **ปฐุ พุราหุมนานาสุ** ความว่า พวกพราหมณ์
รุ่นเก่า (โบราณ) ไม่มีปศุสัตว์ คือพวกพราหมณ์เหล่านั้นไม่ทำการเลี้ยงปศุสัตว์.

บาทพระคาถาว่า **น หिरณฺญํ น ธานียิ** ความว่า ก็พวกพราหมณ์ไม่มี
เงินและโดยที่สุดแม้แต่มาสกราคาค่าที่สุด อนึ่งพราหมณ์เหล่านั้นไม่มีแม้แต่พืช
พันธุ์ธัญญาหารอันต่างโดยบุพพชาติ และอุปธิชาติ มีข้าวเจ้า ข้าวสาลี
ข้าวเหนียว และข้าวละมานเป็นต้น เพราะว่าพราหมณ์เหล่านั้นสิ้นเงิน
ทองเสียแล้ว เป็นผู้ไม่ทำการสั่งสม มีการสาธยายเป็นทรัพย์และข้าวเปลือก
อย่างเดียว คือเป็นผู้ประกอบด้วยทรัพย์และข้าวเปลือก กล่าวคือการสาธยาย
มนต์ ก็วิหαρธรรมมีเมตตาเป็นต้นนี้ใด ท่านเรียกว่าพรหมนิธิ (การสั่งสม
อย่างประเสริฐ) เพราะเป็นธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ และเพราะสามารถคิด
ตามตนไปได้ ก็พวกพราหมณ์ทั้งหลายรักษาขุมทรัพย์อันประเสริฐนั้นไว้ โดย
การประกอบการอบรมวิหαρธรรมมีเมตตาเป็นต้นนั้น เนื่อง ๆ.

บาทพระคาถาว่า **ยํ เนถิ ปกตํ อาสิ** ความว่า ภัตที่ประตุเรือนใด
ที่เขาเริ่มทำไว้เพื่อพราหมณ์เหล่านี้ ผู้มีวิหαρธรรมอยู่อย่างนี้ คือ เป็นภัตที่
เขาทำอุทิศพราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้น.

บาทพระคาถาว่า **ทวารภตฺตํ อุปฏฺฐิตํ** ความว่า ภัตที่ทายกเหล่านั้น ๆ
เตรียมแล้ว ตั้งไว้ที่ประตุเรือนของตน ด้วยคิดว่า เราจักถวายแก่พราหมณ์
ทั้งหลาย ดังนี้.

บพว่า **สทฺฐาปกตฺติ** ได้แก่ เริ่มทำไว้ด้วยศรัทธา มีคำอธิบายว่า ที่
จะพึงให้ด้วยศรัทธา.

ในคำว่า **เอสาณ** มีวิเคราะห์ว่า ชนเหล่าใดยอมแสวงหา เหตุนี้
ชนเหล่านั้นชื่อว่า **เอสา** ผู้แสวงหา มีคำอธิบายว่า แก่พราหมณ์ทั้งหลาย
เหล่านั้น ผู้แสวงหา คือเสาะหา เทียบแสวงหา

บพว่า **ทาทเว** ได้แก่ พึงให้.

บพว่า **ตมมญฺญิตฺตุ** ได้แก่ ไม่ดูหมิ่นกัณฑ์นั้น อธิบายว่าชนทั้งหลาย
ผู้ให้ ได้สำคัญกัณฑ์ที่ตนเตรียมตั้งไว้ที่ประคต อันตนจะพึงถวายด้วยศรัทธา
คือว่า อันตนพึงให้แก่พราหมณ์เหล่านั้นผู้แสวงหาอยู่ หาได้สำคัญยิ่งไปกว่า
นั้นไม่ ด้วยว่าพราหมณ์เหล่านั้น ซึ่งไม่ต้องการได้มีแล้วโดยประการอื่น (ไม่
แสวงหากัณฑ์) พราหมณ์เหล่านั้นพอใจแล้ว เพราะเป็นผู้มีอาหารและเครื่องนุ่ง
ห่มเป็นอย่างยิ่งอย่างเดียว (คือต้องการอาหารและเครื่องนุ่งห่มเท่านั้น)

บพว่า **นानารตุเตหิ** ได้แก่ ด้วยผ้าที่ย้อมด้วยสีต่าง ๆ ด้วยที่นอน
ที่ปูลาด แล้วด้วยเครื่องปูนอนอันวิจิตร ด้วยปราสาทที่ประเสริฐ มีปราสาท
ชั้นเดียวและ ๒ ชั้นเป็นต้น.

บพว่า **อวสเถหิ** ได้แก่ด้วยอุปกรณ์ทั้งหลายเห็นปานนั้น.

ชาวชนบท ชาวแคว้นแคว้น คือ ชาวชนบทที่อยู่ในส่วนหนึ่ง ๆ ของ
ประเทศ และชาวแคว้นแคว้นทั้งสิ้นบางพวก ๆ ย่อมมอบน้อมพราหมณ์ทั้ง
หลาย ทั้งเวลาเย็นทั้งเวลาเช้า ประคตบุคคลนอบน้อมเทพเจ้าทั้งหลายว่า
ข้าพเจ้าขอมอบน้อมพราหมณ์ทั้งหลาย ดังนี้. พราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นอัน

บุคคลนอบน้อมอยู่อย่างนี้เป็นผู้อันชาวโลกไม่พึงฆ่า จะไม่พึงฆ่าอย่างเดียวเท่านั้นก็หาไม่ แต่ไม่พึงชนะ แม้เพื่อจะเบียดเบียน และไม่พึงชนะ เพราะพราหมณ์เหล่านั้นครอบงำไม่ได้.

ถามว่า เพราะเหตุไร ?

ตอบว่า เพราะพราหมณ์เหล่านั้นอันธรรมรักษาไว้แล้ว ด้วยว่าพราหมณ์เหล่านั้นรักษาศรัทธาธรรมคือศีลห้าแล้ว ชื่อว่าเป็นผู้อันธรรมรักษาแล้ว เพราะพระบาลีว่า **ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมจาริ ธรรมแล ย่อมรักษา ผู้ประพฤติธรรมดังนี้** จึงชื่อว่าเป็นผู้อันใคร ๆ ไม่พึงฆ่า และไม่พึงชนะ.

บาทพระกาลาว่า **น เณ โกจิ นิวารสฺส** ความว่า ใคร ๆ ไม่ควรห้ามพราหมณ์เหล่านั้น ที่ประตูแห่งสกุลทั้งหลาย ชื่อว่าที่ประตูแห่งสกุล ในที่ทั้งปวง คือทั้งภายนอก ทั้งภายใน แม้โดยประการทั้งปวง พึงทราบอธิบายในพระคถาณีนี้อย่างนี้ว่า เพราะมนุษย์ทั้งหลายเป็นผู้มีความคุ้นเคยอย่างยิ่งในพราหมณ์เหล่านั้นว่า ท่านไม่ควรเข้าไปยังสถานที่ชื่อนี้ดังนี้ พราหมณ์เหล่าใดแม้จะเป็นพราหมณ์จัณฑาล พราหมณ์เหล่านั้นอันธรรมรักษาแล้วอย่างนี้ อันใคร ๆ ไม่ห้ามแล้ว ที่ประตูแห่งสกุลทั้งหลายเที่ยวไปอยู่ ประพฤติพรหมจรรย์ตั้งแต่เป็นเด็ก โดยการประพฤติจำเดิมแต่กาลเป็นเด็กสิ้นเวลา ๔๘ ปี คือ ๘ ปีกับ ๔๐ ปี ก็จะป่วยกล่าวไปอยู่ในพราหมณ์ทั้งหลาย มีพราหมณ์ผู้เสมอด้วยพรหมเป็นต้นแล้ว.

ก็พราหมณ์เหล่านั้นประพฤติพรหมจรรย์อยู่อย่างนี้นั้นแล ได้เที่ยวแสวงหาวิชาและจรณะอยู่ในกาลก่อน จะเป็นผู้ไม่ประพฤติพรหมจรรย์ก็หามิได้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **วิชาปริเยญฺจิ** ได้แก่ การแสวงหา
มนต์ สมจริงดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า พราหมณ์นั้นเรียนมนต์ทั้งหลายอยู่
ประพาศิพรหมจรรย์ตั้งแต่เป็นเด็กตลอด ๔๘ ปี.

บทว่า **จรณปริเยญฺจิ** ได้แก่ การรักษาศีล พระบาลีว่า **วิชาจรณ-**
ปริเยญฺจิ ดังนี้ก็มี ความว่า ได้เที่ยวไปเพื่อแสวงหาวิชาและจรณะ อธิบาย
ว่า พราหมณ์ทั้งหลายเป็นผู้เสมอด้วยเทวดา หรือเป็นผู้มีมารยาท ประพาศิ
พรหมจรรย์ตามที่กล่าวแล้ว ต่อจากประพาศิพรหมจรรย์นั้นแล้ว แม้มารอง
ฆราวาส ก็ไม่ถึงหญิงอื่นไม่ว่าจะเป็นหญิงกษัตริย์ หรือหญิงคนใดคนหนึ่ง
ในบรรดาหญิงทั้งหลาย มีหญิงแพศย์ (พ่อค้า) เป็นต้น. ต่อแต่นั้น พราหมณ์
เหล่านั้น หาได้ให้เงิน ๑๐๐ หรือ ๑๐๐๐ กหาปณะแล้วซื้อภรรยาไม่ เหมือน
อย่างบุคคลบางจำพวก ที่ซื้อภรรยากันในปัจจุบัน พราหมณ์เหล่านั้น ย่อม
แสวงหาภรรยาโดยธรรม คืออย่างไร คือพราหมณ์ทั้งหลาย(เหล่าอื่น)ประพาศิ
พรหมจรรย์สิ้นเวลา ๔๘ ปี (สึกแล้ว) แล้วเที่ยวขอหญิงสาวในวันนั้นนั่นเอง
ด้วยการกล่าวว่า ข้าพเจ้าประพาศิพรหมจรรย์มาเป็นเวลา ๔๘ ปี ถ้าหากว่า
เด็กหญิงที่ถึงพร้อมด้วยวัยแล้วมีอยู่ ขอให้พวกท่านจงให้แก่ข้าพเจ้า ต่อแต่
นั้น บุคคลซึ่งมีธิดาที่เจริญวัย ประดับประดาธิดานั้นแล้ว นำออกมาให้ใน
มือของพราหมณ์ ซึ่งยืนอยู่ที่ประตูนั่นเอง เมื่อจะหลั่งน้ำก็กล่าวว่า ข้าแต่
พราหมณ์ ข้าพเจ้าให้ธิดานี้ เพื่อเป็นภรรยาของท่าน เพื่อประโยชน์แก่การ
เลี้ยงดู ดังนี้แล้วก็ให้ไป ถ้าหากว่าชนทั้งหลายถามว่า ก็เพราะเหตุไรพราหมณ์
เหล่านั้นแม้เที่ยวประพาศิพรหมจรรย์นานอย่างนี้แล้ว ก็ยังแสวงหาภรรยาอยู่

ไม่ประพาศิพรหมจรรย์จนตลอดชีวิต ก็พวกพราหมณ์เหล่านั้นจะมีความเห็นด้วยอำนาจมิจฉาทิฐิอย่างนี้ว่า ผู้ใดไม่ให้บุตรเกิดขึ้น ผู้นั้นเป็นผู้กระทำการตัดสกุลวงศ์ เพราะการตัดสกุลวงศ์นั้น ย่อมหมกไหม้ในนรก.

ได้ยินว่า คน และ สัตว์ ๔ จำพวก คือ ไล่เดือน ๑ นกต้อยติวิต

๑ นางนกกระเรียน ๑ พราหมณ์ ๑ ย่อมกลัวสิ่งที่ไม่ควรกลัว

ได้ยินว่า ไล่เดือนทั้งหลายเป็นสัตว์ที่มีปกติกินดินแต่พอประมาณ เพราะกลัวแผ่นดินใหญ่หมดไป ไม่ยอมกินดินมาก ๆ นางนกต้อยติวิต นอนหงายบนไข่ เพราะกลัวอากาศจะตกทับ นางนกกระเรียน ไม่ยอมเหยียบแผ่นดินเต็มเท้าทั้งสอง เพราะกลัวแผ่นดินจะถล่ม พราหมณ์ทั้งหลายย่อมแสวงหาภรรยา เพราะกลัวสกุลวงศ์จะขาดสูญ ท่านกล่าวไว้ในกาลานี้ว่า :-

สัตว์ทั้งมกาย ๔ จำพวกเหล่านี้คือ

ไล่เดือน ๑ นางนกต้อยติวิต ๑ นกกระ-

เรียน ๑ พราหมณ์ผู้เคร่งครัดในธรรมเนียม

๑ ย่อมกลัวสิ่งที่ไม่ควรกลัว ดังนี้.

พราหมณ์ทั้งหลายแม้แสวงหาภรรยาโดยธรรมอย่างนี้ อยู่ร่วมกันเพราะความรัก เสมอกันเท่านั้น และอยู่ด้วยกันด้วยกาย ด้วยความรักที่เสมอกัน คือด้วยความรักกันและกันเท่านั้น มีคำอธิบายว่า เป็นผู้มีจิตร่วมกัน คลึงเกล้า ถูกต้องกัน พอใจการอยู่ร่วมกัน หาได้อยู่ร่วมกันโดยการไม่รัก หรือด้วยการข่มขี้กันไม่ พราหมณ์แม้ทำการอยู่ร่วมกันด้วยความรักที่เสมอกันอย่างนี้อยู่ ก็ย่อมไม่ร่วมกับภรรยาผู้เว้นจากระดู.

สองบทว่า **อณฺดร ตมฺหา** ความว่า ในสมัยที่มีระดูอันใด
พราหมณ์พึงเข้าถึงนางพราหมณ์ ในสมัยนั้น คือ เว้นซึ่งสมัยนั้น พราหมณ์
ผู้สามีก็ไม่ร่วมกับภรรยา ผู้เว้นแล้วจากระดู คือผู้เว้นจากระดู トラบเท่าที่สมัยนั้น
ยังไม่มาถึงอีก คือยอมไม่ร่วมในระหว่างโดยแท้.

บทว่า **เมณฺฐมฺม** ได้แก่ เพื่อธรรมของคนคู่ กล่าวกันว่า **เมณฺฐ**
มฺม นั้น เป็นทุกขวิภักติ ใช้ในอรรถจตุตถวิภักติ.

สองบทว่า **นาสฺสุ คจฺจนฺติ** ได้แก่ ย่อมไม่ถึง.

อธิบายว่า ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่ง เป็นผู้เสมอด้วยเทพและมีมรรยาท
ชื่อว่า **พราหมณ์** แต่โดยไม่แปลกกัน คนแม้ทุกจำพวกพึงสรรเสริญ
พรหมจรรย์ ฯลฯ.

เมณฺฐวิรฺติ ชื่อว่า **พรหมจรรย์** ในคานานัน.

สิกขาบท ๔ ที่เหลือ ชื่อว่า **ศีล**.

ความเป็นผู้ซื่อตรง ชื่อว่า **อาชวะ** โดยความก็คือ ความเป็นผู้ไม่
โอ้อวด ความเป็นผู้ไม่มีมายา.

ความเป็นผู้อ่อนโยน ชื่อว่า **มัททวะ** โดยอรรถก็คือ ความไม่แข็ง
กระด้าง และความไม่ถือตัว.

การสำรวมอินทรีย์ ชื่อว่า **ตปะ**.

ความเป็นผู้สงบเสงี่ยม ความมีสุขโดยปกติ ความประพฤติเรียบร้อย
ไม่น่ารังเกียจ ชื่อว่า **โสรัจจะ**.

ความเป็นผู้มีชาติแห่งผู้ไม่เบียดเบียนกันด้วยฝ่ามือเป็นต้น ความเป็น
ผู้มีกรุณา ชื่อว่า **อวิหิงสา**.

ความอดทน คือความอดกลั้น (อิทิวาสนขันติ) ชื่อว่า ขันติ.

พราหมณ์ทั้งหลายสรรเสริญคุณทั้งหลายเหล่านี้เป็นอย่างดี ส่วนพราหมณ์เหล่านี้ ไม่อาจเพื่อยินดีในข้อปฏิบัติ โดยประการทั้งปวงได้ แม้พราหมณ์เหล่านั้น ก็มีปกติเห็นในคุณธรรมเหล่านั้นว่ามีประโยชน์ จึงสรรเสริญคือชมเชยด้วยวาจา ก็เมื่อพราหมณ์เหล่านั้นสรรเสริญอยู่อย่างนี้ว่า พราหมณ์ใดเป็นผู้เสมอด้วยพรหม เป็นผู้มีความบากบั่นมั่นคง เป็นผู้สูงกว่าพราหมณ์เหล่านั้น และพราหมณ์นั้นย่อมไม่เสพเมถุนธรรม โดยที่สุดแม้ความฝืน ดังนี้.

พระกาลาว่า โย จ เนลฺ ๗เป๑ นาคมา ความว่า พราหมณ์ใดเป็นผู้เสมอด้วยพรหม คือเป็นพราหมณ์ที่สูงสุดเสมอด้วยพระพรหม เป็นผู้สูงสุดกว่าพราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่าเป็นผู้มีความบากบั่นมั่นคง เพราะประกอบด้วยความบากบั่นอันมั่นคง.

วา ศัพท์ในคำว่า สวา ใช้ในอรรถว่า ทำให้แจ่มแจ้ง.

ด้วย วา ศัพท์นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมยังพราหมณ์นั้นนั้นแล ให้แจ่มแจ้งว่า พราหมณ์คนนั้น คือ คนเห็นปานนั้น.

สองบทว่า เมถุนํ ฌมฺมํ ได้แก่ การเข้าถึงเมถุน.

สองบทว่า สุปินนุเตปิ นาคมา ได้แก่ ไม่ถึงแม้โดยความฝืนตั้งแต่นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ตรัสว่า พราหมณ์บางพวก ผู้มีชาติแห่งบุคคลผู้รู้แจ้งในโลกนี้ ศึกษาตามวัตรของพราหมณ์ ผู้เสมอด้วยพรหมนั้นอยู่ สรรเสริญพรหมจรรย์ ศีล และแม้ขันติ ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงด้วยสามารถแห่งที่สุดเบื้องต้น โดยนัยที่พระองค์ตรัสไว้แล้ว ในคาถาที่ ๕ แห่งสูตรนี้นั้นแล จึงทรงประกาศ

พราหมณ์ทั้งหลายที่เสมอด้วยเทพ ด้วยว่าบัณฑิตทั้งหลายผู้มีชาติแห่งผู้รู้แจ้ง เหล่านี้ ศึกษาวัตรของพราหมณ์ผู้เสมอด้วยพรหมนั้นอยู่ ย่อมสรรเสริญวัตรของพราหมณ์ ด้วยการบรรพชาและด้วยการเจริญฌาน และพราหมณ์เหล่านั้น ย่อมสรรเสริญคุณมีพรหมจรรย์เป็นต้น เหล่านี้ ด้วยข้อปฏิบัติเท่านั้น พราหมณ์ แม้ทุกจำพวกเหล่านั้น พึงทราบโดยนัยที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ใน โทณ-สูตร ในปัญจกนิบาตนั้นแล บัดนี้พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงสรรเสริญ พราหมณ์ทั้งหลายที่มีมรรยาท จึงตรัสว่า **ตณฺหุลฺลํ สยํ** เป็นต้น.

เนื้อความแห่งพระคานานั้นว่า บรรดาพราหมณ์เหล่านั้น พราหมณ์ เหล่าใดเป็นผู้มีมรรยาท แต่ถ้าหากว่าประสงคฺจะกระทำชัฏฐํ ลำดับนั้นพราหมณ์ เหล่านั้นก็ขอข้าวสาร ที่นอนอันต่างด้วยเตียงและตั้งเป็นต้น ฝ้ายอันต่างด้วยฝ้าย ทำด้วยเปลือกไม้เป็นต้น และเนยใสและน้ำมันอันต่างด้วยเนยใสอันเกิดจากโค และน้ำมันงาเป็นต้น อันมีประการต่าง ๆ เพราะพราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้เว้นแล้ว จากการรับของดิบและข้าวเปลือก คือว่าขอแล้วโดยธรรม ได้แก่ โดยธรรม กล่าวคือฐานะที่เจาะจง ซึ่งท่านกล่าวไว้อย่างนี้ว่า พระอริยเจ้าทั้งหลาย ย่อม ยืนเจาะจง (โดยธรรม) นี้คือการขอของพระอริยเจ้าทั้งหลาย ลำดับนั้นจึงได้ รวบรวมคือนำมารวมไว้ ซึ่งวัตถุมิข้าวสารเป็นต้นนั้น ที่ผู้ประสงคฺจะให้ ถวายไว้.

พระบาลีว่า **สมุชานตฺวา** ดังนี้ก็มี. เนื้อความก็อันเดียวกันนี้นั่นเอง. พึงประกอบชัฏฐํ แต่วัตถุนั้น คือว่าถือเอาจากวัตถุนั้น แล้วได้ทำทาน.

ก็เมื่อกระทำ ย่อมไม่ฆ่าโคทั้งหลาย ก็พราหมณ์เหล่านั้นไม่ฆ่า
แม่โคทั้งหลายในเพราะชัญญกล่าวคือทาน ที่ปรากฏขึ้นแล้วอย่างนี้. ก็ในคำว่า
คาโว นี้ ฟังทราบที่ท่านกล่าวถึงสัตว์ทุกจำพวก โดยยกแม่โคขึ้นเป็นประธาน.

ถามว่า เพราะเหตุไร พราหมณ์เหล่านั้นจึงไม่ฆ่าสัตว์ทุกจำพวก.

ตอบว่า เพราะพราหมณ์เหล่านั้นประกอบด้วยคุณ มีพรหมจรรย์
เป็นต้น.

อีกอย่างหนึ่ง เมื่อจะว่าโดยพิเศษ พราหมณ์เหล่านั้นไม่ฆ่าโคทั้งหลาย
เหมือนกับมารดาบิดา พี่ชายน้องชาย และญาติทั้งหลายแม่เหล่าอื่น ในบรรดา
บาทเหล่านั้น บาทพระกาลว่า ยาสุ ชายนฺติ โอสถา ความว่า รสแห่ง
โคทั้งหลาย ๕ ชนิด อันเป็นเภสัชสำหรับโรคทั้งหลาย มีโรคน้ำดีเป็นต้น
ย่อมเกิดในแม่โคเหล่าใด.

ในบททั้งหลายมี อนนฺทา เป็นต้น มีอธิบายว่า เพราะเมื่อชน
ทั้งหลายบริโภคน้ำปัสสาวะอยู่ ความหิวก็สงบลงได้ กำล้างก็เพิ่มขึ้น ผิวพรรณ
ก็ผ่องใส สุขกายสุขใจย่อมเกิดขึ้น ฉะนั้นฟังทราบว่าปัสสาวะเหล่านี้ ชื่อว่า
ให้ข้าว ให้กำล้าง ให้วรรณะและให้ความสุข. คำที่เหลือในคานานี้มีเนื้อความ
ต้นทั้งนั้น.

พราหมณ์เหล่านั้น เมื่อไม่ฆ่าแม่โคทั้งหลาย ในเพราะชัญญทั้งหลาย
อย่างนี้ เป็นผู้มั่งมีร่างกายอันบ่อเกิดแห่งบุญอนุเคราะห์แล้ว จึงเป็นผู้ละเอียดอ่อน
มีร่างกายใหญ่ มีวรรณะ มียศ ขวนขวายในกิจน้อยใหญ่โดยธรรมของตน
ได้ประพฤติก่อด้วยข้อปฏิบัติ อันเป็นเหตุให้หมู่สัตว์ถึงความสุขในโลก.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สุขุมالا** ได้แก่ เป็นผู้ละเอียดอ่อน เพราะเป็นผู้มีฝ่ามือและฝ่าเท้าอ่อนนุ่ม.

บทว่า **มหากายา** ได้แก่ (เป็นผู้มีกายใหญ่) เพราะเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยกายที่สูงและใหญ่.

บทว่า **วณฺณวฺบุโต** ได้แก่ เป็นผู้มัววรรณะ เพราะเป็นผู้มีผิวพรรณเพียงดั่งทอง และเพราะเป็นผู้ประกอบด้วยทรวดทรงที่สมส่วน.

บทว่า **ยสฺสฺสฺสฺสโน** ได้แก่ เป็นผู้มียศ เพราะเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยลาภและบริวาร (อันเกิดจากบุญ).

สองบทว่า **เสหิ รมฺเมหิ** ได้แก่ ด้วยจาริตทั้งหลายที่เป็นของตน.

บาทคาถาว่า **กิจฺจกฺกฺจเจสุ อุตฺตฺตกา** ความว่า เป็นผู้ถึงความขวนขวายว่า ควรการทำสิ่งนี้ในกิจทั้งหลาย ไม่ควรกระทำสิ่งนี้ในสิ่งที่ไม่ควรกระทำทั้งหลาย พราหมณ์สมัยก่อนเหล่านั้นเป็นผู้เห็นปานนั้น จึงเป็นผู้นำดูน่าเลื่อมใส ควรแก้ทักษิณของชาวโลกอย่างยิ่ง เป็นผู้ปราศจากความเสียดจัญไร ภัย อุบัติหะ ตรายเท่าที่ยังปฏิบัติด้วยข้อปฏิบัติในโลก ซึ่งเป็นเหตุให้หมู่สัตว์ถึงคือบรรลุดังความสุข หรือถึงความสุขได้แก่บรรลุดังความเจริญ.

ด้วยสองบทว่า **อัย ปชา** พระผู้มีพระภาคเจ้ายอมทรงแสดงซึ่งสัตว์โลก.

แต่โดยกาลล่วงไป เมื่อพวกพราหมณ์เหล่านั้นต้องการทำลายมารยาท (จาริตประเพณีของตน) เสีย ความวิปลาสน์ก็ได้มีแก่พราหมณ์เหล่านั้น เพราะ

ได้เห็นกามสุขอัน เล็กน้อย (ลามก) ที่เกิดขึ้นจากกามคุณอันเป็นของ เล็กน้อย (ลามก) พรหมณ์ทั้งหลายได้ปรารถนาพึงเล็ง (ต้องการ) สมบัติของพระราชา เหล่านารีที่ประดับดีแล้ว รดเทียมด้วยม้าอาชาไนย ที่สร้างตกแต่งไว้เป็นอย่างดี มีการขลิบอันวิจิตร พื้นที่เรือนทั้งหลาย เรือนทั้งหลายที่กั้นเป็นห้อง ๆ แยกกำหนดเป็นส่วน และโภคสมบัติอันเป็นของมนุษย์อันโอฬาร เคลื่อนกล่นไปด้วยฝูงโค ประกอบไปด้วยหมู่นารีผู้ประเสริฐ.

ในกาลานั้น ความสำคัญผิด ชื่อว่า วิปลาต.

สองบพว่า อญฺโตะ อญฺ อธิบายว่า เพราะเห็นกามสุขอันเล็กน้อย ซึ่งเกิดขึ้นแล้ว จากกามคุณอันเป็นของเล็กน้อย เพราะอรรถว่า ลามก เพราะอรรถว่า นิดหน่อย เพราะอรรถว่า ไม่เจริญ (อปายญฺเจน) โดยไม่เข้าถึงซึ่ง การนับ เข้าในการเปรียบเทียบกับสุขซึ่งเกิดจากฉานอัปมัญญา และนิพพาน หรือเพราะเห็นกามสุขเล็กน้อยโดยเป็นความสุขซึ่งเกิดจากสมบัติอันเป็น โลภียะ อันตนได้แล้ว ซึ่งเป็นของเล็กน้อย เพราะเทียบกับโลกุตรสุข คือ เพราะเห็นกามสุขอันเล็กน้อย แม้เพราะเป็นของเล็กน้อย.

บพว่า ราชิน วา ได้แก่ ของพระราชาเทียว.

บพว่า วิทยาการ ได้แก่ สมบัติ.

บพว่า อาชฺณสฺส ยุตฺเต ได้แก่ เทียมด้วยม้าอาชาไนย.

บพว่า สุกเต ได้แก่ สำเร็จดีแล้วด้วยทารุกรรมและโลหกรรม.

บพว่า จิตฺตสิพฺพเน ได้แก่ มีการขลิบอันวิจิตร ด้วยสามารถแห่ง เครื่องอลงกรณ์ (การประดับ) ด้วยวัตถุทั้งหลายปีหนึ่งสี่หะเป็นต้น.

บพว่า นิเวสเน ได้แก่ เครื่องเรือน.

บพว่า นิเวเส จ ได้แก่ เรือนที่เขาให้สร้างไว้ในที่นั้น ๆ.

บพว่า วิกตเต ได้แก่ อันแบ่งไว้ด้วยสามารถแห่งส่วนยาว และ ส่วนกว้าง.

สองบพว่า ภาคโส มิเต ได้แก่ ที่กำหนดกระทำไว้เป็นส่วน ๆ ด้วยสามารถแห่งสนาม ประตุ ปราสาท และเรือนยอดเป็นต้น.

ถามว่า ท่านกล่าวอธิบายไว้อย่างไร ?

ตอบว่า ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า ความสำคัญผิดได้มีแล้วแก่พราหมณ์ เหล่านั้น เพราะความเป็นไปในวัตถุทั้งหลายเหล่านี้ ซึ่งเป็นทุกข์เท่านั้นว่าเป็น สุข เพราะตรงกันข้ามกับความสำคัญในการออกบวช อันเป็นไปแล้วในกาลก่อน เพราะได้เห็นความสุขที่รู้จักกันว่าเป็นของเล็กน้อย โดยความเป็นของเล็กน้อย ๑ สมบัติของพระราชา ๑ นารีที่ประดับแล้วทั้งหลาย ๑ รถทั้งหลาย ๑ เครื่องเรือนทั้งหลาย ๑ ตัวเรือนทั้งหลาย ๑ ซึ่งมีประการดังกล่าวแล้ว (โดยความเป็นของเล็กน้อย) พราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นมีความเห็นวิปริตอย่างนี้ จึงเพ่งเล็ง โภคะ ซึ่งเป็นของมนุษย์อันโอฬาร อันเคลื่อนกล่นไปด้วยฝูงโค อันประกอบไปด้วยหมู่นารีผู้ประเสริฐ.

บรรดาบทเหล่านั้น บพว่า โคมณฑลปริพยุพหิ ได้แก่ เคลื่อนกล่นไปด้วยฝูงโคทั้งหลาย.

บพว่า นารีวรคณายุตี้ ได้แก่ ซึ่งประกอบด้วยหมู่นารีผู้ประเสริฐ.

บพว่า อุพาริ ได้แก่ ไพนูลย์.

สองบพว่า มานุส โภค ได้แก่ วัตถุเครื่องใช้มีเครื่องเรือนเป็นต้น
ของมนุษย์ทั้งหลาย.

บพว่า อภิขณายีสุ ความว่า ยังค้นหาให้เจริญ ปรารถนาฟังเสียงว่า
โอหนอ วัตถุนี้ พึงเป็นของเรา.

พราหมณ์ทั้งหลายเหล่านั้นคิดว่า ก็มนุษย์เหล่านี้ พงเสียงอยู่อย่างนี้
เป็นผู้สنانดีแล้ว ลูบไล้ดีแล้ว ตัดผม โกนหนวดแล้ว สวมเครื่องประดับ
คือพวงมาลัย บำเรออยู่ด้วยก้านคุณทั้งห้า แต่เราทั้งหลายดี แม้อันมนุษย์
เหล่านั้นนอนน้อมอยู่อย่างนี้ เป็นผู้มึนร่างกายเศร้าหมองด้วยคราบเหงื่อ มีเล็บ
และขนรักแร้งอกยาว เป็นผู้ไร้โรคะ ถึงความเป็นผู้นำสงสารอย่างยิ่งอยู่ ก็มนุษย์
เหล่านี้ เทียวสัญจรไปด้วยพาหนะทั้งหลาย มีการนั่งบนคอช้าง นั่งบนหลังม้า
ขึ้นวอ และนั่งรถทองคำเป็นต้น (ฝ่าย) พวกเราลิต้องเดินด้วยเท้า มนุษย์
เหล่านี้อยู่บนพื้นปราสาท มีปราสาท ๒ ชั้นเป็นต้น พวกเราลิตอยู่ที่ในป่าและ
โคนต้นไม้เป็นต้น และมนุษย์เหล่านี้นอนบนที่นอนอันประเสริฐซึ่งปูลาดแล้ว
ด้วยวัตถุทั้งหลายมีผ้าโกเชาวัชชชวเป็นต้น พวกเราลิตปูลาดเสื่อลำแพนและ
ท่อนหนังนอนบนพื้นดิน ก็มนุษย์เหล่านี้บริโภคนิโคโภชนะมีรสนานาชนิด พวกเราลิต
ยังชีวิตให้เป็นไปด้วยการเที่ยวภิกขาจาร (อุฏฺฉจริยาย) แม้พวกเราจะพึง
เป็นเช่นกับมนุษย์เหล่านี้ ได้อย่างไรหนอแล ดังนี้ และได้ตกลงใจว่า เรา
ต้องปรารถนาทรัพย์ เราทั้งหลายผู้เว้นจากทรัพย์ไม่อาจจะได้รับสมบัตินี้ได้
ดังนี้แล้วจึงทำลายเวททั้งหลาย (ไม่เรียนพระเวท) ทำมนต์ของเก่าซึ่งประกอบ
ด้วยธรรมให้เสื่อม (พินาศ) ไป แต่งมนต์หลอกลวงอันไม่ประกอบด้วยธรรม

ขึ้นมา (แทนที่) เป็นผู้ต้องการทรัพย์ จึงได้เข้าไปหาพระเจ้าโศกกากราช แล้วได้ประกอบกรรมทั้งหลายมีการถวายพระพร เป็นต้น แล้วกราบทูลว่า มหาบพิตร อาตมาภาพทั้งหลายมีบมณฑลแก่แก่ ซึ่งสืบทอดกันมาตามประเพณี ในวงศ์ของพราหมณ์ พวกเราไม่ได้กล่าวมนต์นั้นแก่ใคร ๆ เพราะเป็นความลับ ของอาจารย์ มหาบพิตรเป็นผู้สมควรจะสดับมนต์นั้น ดังนี้แล้ว จึงได้พรรณายัญวิธี มีอัสสมณะ เป็นต้น ก็กรันสรรเสริญแล้ว เมื่อจะให้พระราชาทรงอุทสาหะ จึงได้ทูลว่า มหาบพิตร ขอพระองค์จงทรงบุญช้ายัญ เมื่อเป็นเช่นนี้ พระองค์จะเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยทรัพย์และข้าวเปลือก พระองค์ไม่มีความบกพร่องในสัมภาระ เครื่องบุญช้ายัญ เพราะว่าเมื่อพระองค์ทรงบูชาอย่างนี้อยู่ วงศ์กษัตริย์ของพระองค์ชั่ว ๗ สกุล จักบังเกิดในสวรรค์ เพราะเหตุนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อ ทรงแสดงความเป็นไปนั้นของพราหมณ์เหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่าพราหมณ์เหล่านั้นผูกมนต์ในที่นั้นแล้ว ได้เข้าไปเฝ้าพระเจ้าโศกกากราชในกาลนั้น กราบทูลว่า พระองค์มีทรัพย์และข้าวเปลือกมากมาย ขอเชิญพระองค์ ทรงบุญช้ายัญเถิด.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ตตฺถ** ได้แก่ในที่นั้น มีคำอธิบายว่า พราหมณ์ทั้งหลายเพ่งเล็งโกกะใด ได้กระทำโกะนั้นให้เป็นเหตุ (นิमित).

คำว่า **ตฺนฺนฺมิตฺตํ** นี้เป็นสัตตมวิภคตติ ใช้ในอรรถว่าเหตุ (นิमित).

สองบทว่า **ตฺพฺปากฺมฺ** ได้แก่ เข้าไปหาแล้วในกาลนั้น.

บาทกาลาว่า **ปฺหุตฺรณฺธลฺโยติ** อธิบายว่า พระองค์จะเป็นผู้มีทรัพย์ และข้าวเปลือกมากในสัมปรายภพ ด้วยว่าอาจารย์ผู้ฉลาดในศัพท์ทั้งหลาย ประรณากล่าวความหวัง (ของพระราช) ในปัจจุบันให้เป็นไปแม้ในอนาคต.

บทว่า **ยชสฺสุ** ได้แก่ จงบุชา. สองบทว่า **วิตฺตํ ฐนํ** พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า ที่ชื่อว่า **วิตฺตํ** ททรัพย์ ก็เพราะเป็นเหตุให้ปลื้มใจประดุจรัตนะมีทองเป็นต้น ที่ชื่อว่า **ฐนํ** ททรัพย์ เพราะเป็นเหตุกระทำสำเร็จ.

อีกอย่างหนึ่ง ที่ชื่อว่า **วิตฺตํ** ได้แก่ อุปกณ์มีเครื่องประดับเป็นต้น ที่เป็นเหตุให้ปลื้มใจนั่นเอง ซึ่งมาแล้วในคำทั้งหลายมีคำว่า อุปกณ์แห่งทรัพย์ เครื่องปลื้มใจเป็นอันมาก.

วัตถุทั้งหลายมีทองและเงินเป็นต้นชื่อว่า **ฐนํ** ททรัพย์.

ถามว่า ท่านกล่าวอธิบายไว้อย่างไร ?

ตอบว่า ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า พราหมณ์เหล่านั้นผู้กมนต์ทั้งหลายแล้วได้เข้าเฝ้าพระเจ้าโอกกากราชในกาลนั้น.

ถามว่า พวกพราหมณ์เหล่านั้นทูลว่าอย่างไร ?

ตอบว่า พวกพราหมณ์เหล่านั้นทูลว่า มหาบพิตร พระองค์มีทรัพย์เครื่องปลื้มใจ และเงินทองอยู่มาก ขอพระองค์จงบัญชาฉัน พระองค์จักเป็นผู้มีทรัพย์และข้าวเปลือกมาก แม้ในอนาคต. ลำดับนั้นแล พระราชาผู้ประเสริฐอันพราหมณ์เหล่านั้นกล่าวเหตุอย่างนี้แล้วให้ยินยอมอยู่ จึงได้ทรงบัญชาฉัน อัสสมณะ ปุริสเมระ สัมมาปาสะ วาชเปยยะ นิรัคคพะ พระราชาทรงบัญชาฉันเหล่านี้แล้ว ก็ได้พระราชทานทรัพย์แก่พราหมณ์ทั้งหลาย.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **สญฺญตฺตโต** ได้แก่ ให้ทรงทราบแล้ว.

บทว่า **รเสสโภ** ได้แก่ ผู้เช่นกันโคอุสกะ เพราะอรรถว่าไม่หวั่นไหวในกษัตริย์ทั้งหลายซึ่งมีรณมาก.

ชนทั้งหลาย ย่อมข่มขี้ ในอัญญนี้ เพราะเหตุนั้น อัญญนี้จึงชื่อว่า
อัสสเมระ.

คำว่า อัสสเมระ นี้เป็นชื่อของอัญญซึ่งมีทรัพย์สินสมบัติทั้งปวงที่เหลือ
เป็นเครื่องทักษิณามีเครื่องบูชา ๒๑ อย่าง ซึ่งบูชาด้วยอัญญบริวาร ๒ ชนิด
เว้นที่ดินและบุรุษ.

ชนทั้งหลาย ย่อมข่มขี้ในอัญญนี้ เหตุนี้ อัญญนี้จึงชื่อว่า ปุริสเมระ.
คำว่า ปุริสเมระ นี้เป็นชื่อแห่งอัญญอันมีทรัพย์สินสมบัติ ซึ่งกล่าวแล้วในอัสสเมระ
พร้อมทั้งที่ดินเป็นเครื่องทักษิณาทาน ซึ่งจะพึงบูชาด้วยอัญญบริวาร ๔ ชนิด.

ชนทั้งหลายย่อมคล่องเครื่องบูชาในอัญญนี้ เหตุนี้อัญญนี้จึงชื่อว่า สัมมา-
ปาสะ.

คำว่า สัมมาปาสะ นี้เป็นชื่อของการบูชาด้วยสาตรา ที่ผู้บูชาใส่สลัก
เครื่องบูชาเข้าไปทุก ๆ วัน แล้วสร้างเวทียุ (แทนบูชา) ในโอกาสที่สลักเครื่อง
บูชานั้นตกลง แล้วเดินกลับตั้งแต่ที่ ๆ ตนค้างลงในแม่น้ำสรัสสตี และบูชา
ด้วยเครื่องบูชาทั้งหลาย มีหลักสำหรับผูกสัตว์บูชาอัญญเป็นต้นที่จะนำไปได้.

ชนทั้งหลาย ย่อมดื่มน้ำที่ให้กำลังในอัญญพิธีนี้ (น้ำศักดิ์สิทธิ์) เหตุนี้
อัญญพิธีนี้ จึงชื่อว่า วาชเปยยะ. คำว่า วาชเปยยะ นี้เป็นชื่อแห่งการบูชาอัญญ
ที่มีหลักบูชาอัญญทำด้วยไม้มะตูม มีเครื่องบูชาอย่างละ ๑๗ ชนิด ที่จะพึงบูชา
ด้วยปศุสัตว์ ๑๗ ชนิด ด้วยอัญญบริวารอีกอย่างหนึ่ง.

ลิมสลักทั้งหลายไม่มีในอัญญนี้ เหตุนี้อัญญนี้ จึงชื่อว่า นิรัคคพะ. คำว่า
นิรัคคพะนี้ เป็นชื่อแห่งการกำหนดอัสสเมระ จึงมีชื่อโดยปริยายว่า สัพพะเมระ

มีสมบัติทั้งปวงเป็นเครื่องทักษิณา ตามที่กล่าวไว้ในอัสสมะระ พร้อมกับที่ดิน กับบุรุษทั้งหลาย ที่จะพึงบูชาด้วยยัญบริวารอีก ๒ ชนิด. คำเหลือในคาถานี้ ชัดเจนแล้วทั้งนั้น.

บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงสิ่งที่พระองค์ตรัสไว้ว่า พุราหมณาน์ อทา
รณฺ์ จึงตรัส ๒ คาถานี้ว่า คาโว สยนญจ ดังนี้เป็นต้น.

ด้วยว่า พระราชา (พระเจ้าโอกกกราช) พระองค์นั้น ทรงดำริว่า
พราหมณ์ทั้งหลายลำบากอยู่ด้วยอาหารที่เศร้าหมองสิ้นกาลนาน จึงได้บริโภคน
ปัญญาโครสกันเกิด ดังนี้แล้ว จึงได้พระราชทานฝูงโค พร้อมทั้งโคที่ประเสริฐ
(โคพันธุ์ดี) แก่พราหมณ์เหล่านั้น. อนึ่งพระองค์ทรงดำริว่า พวกพราหมณ์
ลำบากอยู่ ด้วยการนอนบนดิน ด้วยการนุ่งผ้าเนื้อหยาบ ด้วยการนอนคนเดียว
ด้วยการเที่ยวไปด้วยเท้า และด้วยการอยู่ในสถานที่ทั้งหลาย มีป่าและโคนต้นไม้
เป็นต้น ของจึงได้เสวยสุขในที่ทั้งหลาย มีการนอนบนเครื่องลาดอันประเสริฐ
มีผ้าโกเชาว์เป็นต้น ดังนี้แล้วจึงได้พระราชทานของมีค่าทั้งหลาย และที่นอน
เป็นต้นแก่พราหมณ์เหล่านั้น พระองค์ได้พระราชทานสิ่งอื่น ๆ มีประการต่าง ๆ
นี้ อย่างนี้ และทรัพย์มีเงินและทองเป็นต้น เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงตรัสว่า พระราชาได้พระราชทานทรัพย์แก่พราหมณ์ทั้งหลายคือแม่โค ที่
นอน ผ้า เหล่านารีที่ประดับดีแล้ว รถเทียมม้าอาชาไนย ที่ช่างตกแต่งไว้เป็น
อย่างดี มีการขลิบอันวิจิตร รับสั่งให้เอาธัญชาติต่าง ๆ บรรจุเรือนที่นารีนรมย์
อันกั้นไว้เป็นห้อง ๆ จนเต็มทุกห้อง พระราชทานทรัพย์แก่พราหมณ์ทั้งหลาย
ดังนี้.

ก็พวกพราหมณ์เหล่านั้นได้ทรัพย์ในที่นั้น จากสำนักของพระราชานั้น
อย่างนี้แล้ว ชอบใจสั่งสมเสมอ ตัณหาย่อมเจริญยิ่งแก่พราหมณ์เหล่านั้นผู้ม
ีความปรารถนาหยั่งลงแล้ว พราหมณ์เหล่านั้นผูกมนต์เหล่านั้นแล้วได้เข้าไป
เฝ้าพระเจ้าโลกกกราชอีก.

ถามว่า ท่านกล่าวอธิบายไว้อย่างไร ?

ตอบว่า ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า พวกพราหมณ์เหล่านั้น ได้ทรัพย์
ในการบูชาอย่างนั้น ๆ จากสำนักพระราชานั้นแล้ว ก็แสวงหาอาหารและเสื้อผ้า
เพียงอย่างเดียวเท่านั้นอยู่ทุก ๆ วันเป็นเวลานาน จึงได้ยินดีการสังฆวัตถุคาม
มีประการต่าง ๆ. ต่อจากนั้น เมื่อพราหมณ์เหล่านั้น ผู้ก้าวลงสู่ความอยาก ผู้มี
จิตอันรสตัณหาหยั่งลงแล้ว ด้วยสามารถแห่งความยินดีอันเกิดจากปัญญาโครส
มีนมสดเป็นต้น ตัณหาก็จริญยิ่งขึ้นเพราะอาศัยเนื้ออย่างนี้ว่า ปัญญาโครส
ทั้งหลายแม้มีน้ำนมสดเป็นต้น ของโคทั้งหลายยังอโรย (สาธุณี) เพียงนี้. แล้ว
เนื้อของโคเหล่านั้นจกอโรยกว่าแน่แท้ ต่อจากนั้นพวกพราหมณ์ก็คิดว่า ถ้า
พวกเราจักฆ่าโคแล้วจักบริโภคนั้น ก็จะเป็นผู้ถูกติเตียนได้ อย่ากระนั้นเลย พวก
เราพึงผูกมนต์ทั้งหลายขึ้น (ดีกว่า)

ลำดับนั้น พวกพราหมณ์ก็ได้ทำลายพระเวทอีกครั้งหนึ่ง คือผูกมนต์
ทั้งหลายเหล่านั้นในที่นั้น ตามสมควรแก่เรื่องนั้น ๆ แล้วผูกมนต์โก่งทั้งหลาย
โดยยึดถือมนต์เดิมนั้นเป็นเครื่องหมาย มีความปรารถนาทรัพย์ได้เข้าไปเฝ้า
พระเจ้าโลกกกราชอีก เพื่อจะทูลเนื้อความนี้จึงกราบทูลว่า

แม้โคทั้งหลายเกิดขึ้น เพื่อประโยชน์สำหรับใช้ในสรรพกิจของมนุษย์
ทั้งหลาย เหมือนน้ำ แผ่นดิน เงิน ทรัพย์ และข้าวเหนียวฉะนั้น เพราะ

ว่าน้ำเป็นต้นนั้น เป็นเครื่องใช้ของมนุษย์ทั้งหลาย ขอพระองค์ทรงบัญชาญาณเกิด
ราชสมบัติของพระองค์มีมาก ขอเชิญพระองค์ทรงบัญชาญาณเกิด พระราชทรัพย์
ของพระองค์ก็มีมาก.

ถามว่า ท่านกล่าวอธิบายไว้อย่างไร ?

ตอบว่า ท่านกล่าวอธิบายไว้ว่า พวกพราหมณ์ทั้งหลายพูดว่า ข้า
แต่แม่หีบพิตร แม่โคเกิดขึ้นเพื่อประโยชน์แก่การใช้ของมนุษย์ทั้งหลาย เหมือน
กับน้ำ ถึงการนำไปใช้เพื่อสัตว์ทั้งหลาย ในกิจการทั้งปวง มีล้างมือเป็นต้น
ฉะนั้น บาบเพราะการฆ่าแม่โคเหล่านั้นย่อมไม่มี เพราะเหตุไร ? เพราะโค
นั้นเป็นเครื่องใช้ (บริกขาร) คือว่าเกิดขึ้นเพื่ออุปการะของสัตว์ทั้งหลายคือว่าโค
ทั้งหลายเกิดขึ้นเพื่อประโยชน์แก่การนำไปใช้สอยในกิจการทั้งหลายของมนุษย์
ทั้งหลาย เหมือนแผ่นดินใหญ่นี้ ถึงการนำไปใช้ในกิจการทั้งปวง มีการเดิน
และการขึ้นเป็นต้น เหมือนเงินกล่าวคือกหาปณะ ทรัพย์อันต่างด้วยทองและ
เงินเป็นต้น และข้าวเปลือกอันต่างข้าวเหนียวและข้าวละหানเป็นต้น ย่อม
ทั้งการใช้สอยในกิจการทั้งปวง มีสัตโฆหารเป็นต้น ขอพระองค์จงฆ่าโค
เหล่านั้นบัญชาญาณ ที่ประการต่าง ๆ ๑ ๑ ราชสมบัติของพระองค์มีมากเชิญพระองค์
ทรงบัญชาญาณเกิด ราชทรัพย์ของพระองค์มีมาก ดังนี้.

โดยนัยที่กล่าวแล้วในก่อนอย่างนี้นั้นแล ลำดับนั้นแล พระราชาผู้
ประเสริฐอันพราหมณ์ทั้งหลายให้ยินยอมแล้ว ได้ให้ฆ่าแม่โคทั้งหลาย ๑ แสน
ตัว ในยัญพิธี แม่โคทั้งหลายเหล่าใด เสมอด้วยแพะ สงบเสงี่ยม ถูกเขาริดนมลง
หม้อ ย่อมไม่เบียดเบียน (ผู้อื่น) ด้วยเท้า ไม่เบียดเบียนด้วยเขา ไม่เบียดเบียน

ด้วยอวัยวะอะไร ๆ เลย พระราชาผู้ไม่เคยฆ่าซึ่งสัตว์ใด ๆ ในกาลก่อนแต่กาลนั้น ก็จับโคเหล่านั้นที่เขาทั้งหลายแล้วให้ฆ่าด้วยศัสตรา อธิบายว่า ได้ยินว่า ในกาลนั้นพวกพราหมณ์ทั้งหลายทำหลุมขุมขี้ให้เต็มด้วยแม่โคทั้งหลาย แล้วก็ผูกโคอุสกะตัวเป็นมงคล นำไปสู่บาทมูลของพระราชาแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่ มหาบพิตร ขอพระองค์จงบัญชาด้วยโค ทางแห่งพรหมโลกของพระองค์จัก บริสุทธิ์ พระราชาผู้ทรงกระทำกิจอันเป็นมงคลแล้ว ก็ทรงจับพระขรรค์ได้ ทรงรับสั่งให้ฆ่าแม่โคทั้งหลาย หลายแสนตัวเป็นอนึ่ง พร้อมกับโคตัวประเสริฐ พราหมณ์ทั้งหลาย เชือดเนื้อทั้งหลายที่หลุมขุมขี้แล้วบริโภคนั้น ในกาลนั้น พวกพราหมณ์ได้ห่มผ้ากัมพลสีเหลือง ขาวและแดง ให้ฆ่าโคทั้งหลายแล้ว ได้ยินว่าโคทั้งหลายเห็นพวกพราหมณ์ทั้งหลายห่มแล้วก็เกิดความหวาดเสียวเพราะอาศัยค่านั้นเป็นเหตุ เพราะเหตุนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **น ปาพ ๗เป๗ มาตยิ.**

หลายบทว่า **ตโต เทวา** เป็นต้น ความว่า เมื่อพระราชาพระองค์นั้นทรงเริ่มให้ประหารโคทั้งหลายอย่างนี้ ครั้งนั้น คือในระหว่างนั้นนั่นเอง เทวดาทั้งหลายชั้นจาตุมหาราชิกา พระพรหมทั้งหลาย ซึ่งได้นามในพวกพราหมณ์ทั้งหลายว่าเป็นบิดา ท้าวสักกะจอมเทพ อสูรและรากษสทั้งหลาย ผู้อยู่ที่เชิงภูเขา ที่รู้จักว่าทานพยัก็เปล่งวาจาอย่างนี้ว่า **อธรรม** จึงได้พากันกล่าวว่า น่าตึเดียน พวกมนุษย์ เป็นมนุษย์อธรรม เสียงนั้นได้ดังไปตั้งแต่พื้นดินจนถึงพรหมโลกเพียงครู่เดียวเท่านั้น โลกได้เต็มรอบด้วยอริการอันเดียวกัน ถ้ามว่าเพราะเหตุไร ตอบว่า เพราะศัสตราตกลงบนแม่โค อธิบาย

ว่า เพราะศีลตราดกลงบนแม่โค พวกเทวดาเป็นต้นจะพากันเปล่งเสียงร้องอย่าง เดียวก็หาไม่ได้ ความพินาศเมื่อดังนั้นก็ได้เกิดขึ้นแล้วในโลก ท่านกล่าว อธิบายไว้ว่า ก็โรค คือ ความอยาก ความอดอยาก ความทรุดโทรม เหล่านั้น มี ๓ ชนิด ซึ่งมีแล้วในกาลก่อน ได้แก่ต้นหา คือความปรารถนาสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ๑ ความหิว ๑ ความแก่ห่อหม ๑ ก็โรคเหล่านั้นของพวกสัตว์ได้แพร่ออกเป็น ๘๘ ชนิด อธิบายว่าถึงแล้วซึ่งความเป็นโรค ๘๘ อย่างโดยประเภทที่โรคตาเป็นต้น.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงติเตียน การปรารถนาศุสัตว์ จึง ตรัสว่า เอโส อธมฺโม ดังนี้เป็นต้น.

เนื้อความแห่งพระคาถาทั้งหลายเหล่านั้นว่า คำนี้กล่าวคือการปรารถนาศุสัตว์เป็นทัณฑ์ (คือกรรม) อย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาทัณฑ์ ๓ อย่างมีกาย ทัณฑ์เป็นต้น ชื่อว่า เป็นอธรรม เพราะไปปราศจากกรรม ได้เป็นธรรมที่ หยิ่งลงแล้ว คือได้เป็นธรรมที่เป็นไปแล้ว ก็กรรมนั้นแล ชื่อว่าเป็นธรรมเก่า เพราะเป็นไปจำเดิมแต่กาลบัดนั้นมา แม่โคทั้งหลายชื่อว่าเป็นสัตว์ไม่ประทุษร้าย เพราะไม่เบียดเบียนด้วยอวัยวะ ใดๆ มีเท้าเป็นต้น จำเดิมแต่การก้าวลง ใด ๆ ย่อมถูกฆ่า ชนผู้บูชาชัญญ์ทั้งหลายได้แก่ชนทั้งหลายผู้บูชาชัญญ์ เมื่อให้ ฆ่าแม่โคเหล่าใดอยู่ก็ย่อมเสื่อม คือว่า ย่อมหนีภัยจากกรรม (เพราะเหตุแห่ง การฆ่าแม่โคเหล่านั้น)

บาทพระคาถาว่า เอวเมโส อณฺธมฺโม ความว่า ธรรมอันเลวทราม คือ ธรรมอันต่ำ มีคำอธิบายว่า เป็นอธรรม นี้อย่างนี้.

อีกอย่างหนึ่ง ก็เหตุที่แม่ธรรมคือการให้ (ทาน) ก็มีผู้น้อยในธรรมนี้ เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **อณฺธมฺโม** หมายถึงเอาธรรม คือทานที่น้อยนั้น.

บทว่า **ปุราโณ** ได้แก่ เป็นกาลเวลาที่ช้านานเพียงนั้น.

บาทพระคาถาว่า **เอวํ ธมฺเม วียาปนฺเน** ได้แก่ เมื่อพราหมณ์ธรรมอันเป็นของเก่าฉิบหายแล้วอย่างนี้ พระบาลีว่า **วียาวตุเต** ดังนี้ก็มี อธิบายว่า ได้แก่ เป็นธรรมที่เปลี่ยนไปเป็นอย่างอื่น.

บาทพระคาถาว่า **วิภินฺนา สุทฺธเวสฺสุทิกา** ความว่า พวกศูทรและแพศย์ทั้งหลายสามัคคีกันอยู่ในกาลก่อน พวกเขาแม้เหล่านั้นก็แตกกัน.

บาทพระคาถาว่า **ปฺลฺลุ วิภินฺนา ขตุติยา** ความว่า แม้พวกกษัตริย์เป็นอันมาก ก็แตกกัน.

บาทพระคาถาว่า **ปตี ภริยา อวมลฺลล** ความว่า และภรรยาซึ่งสามีให้ดำรงอยู่ในพลังคือความเป็นใหญ่ เมื่อครองเรือน เป็นผู้เข้าถึงแล้วด้วยพลังทั้งหลาย มีพลังแห่งบุตรเป็นต้น คูหมัน ได้แก่คูแคลน คือคูถูกสามี ได้แก่ไม่บำรุงโดยเคารพ.

พระคาถาว่า **ขตุติยา พรหมฺพนฺธุ จ...กามานํ วสฺมาคมุ** ความว่า พวกกษัตริย์และพวกพราหมณ์ พวกแพศย์และศูทรอื่นใดเป็นผู้แตกกันอย่างนี้แล้ว ผู้ชื่อว่าอันโคตรรักษาแล้ว เพราะอันโคตรของตน ๆ รักษาไว้ โดยประการที่จะไม่ระคนปนกัน (กับวรรณะอื่นนอกจากวรรณะของตน) พวกชนเหล่านั้นแม้ทั้งหมด ทำวาทะว่าชาติฉันฉิบหายแล้ว ได้แก่ทำวาทะแม่ทั้งปวงนี้ว่า เราเป็นกษัตริย์ เราเป็นพราหมณ์ เป็นต้นให้ฉิบหายแล้ว

ไปสู่อำนาจแห่งกามทั้งหลาย กล่าวคือกามคุณ ๕ ได้แก่อถึงซึ่งความอยาก มีคำอธิบายว่า ชนเหล่านั้นไม่กระทำให้สิ่ง ๆ ที่ไม่ควรกระทำก็หาไม่ได้ คือกระทำให้สิ่งที่ไม่ควรกระทำ เพราะกามเป็นเหตุ.

ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสคุณของพวกพราหมณ์โบราณ ด้วยคาถา ๕ คาถาว่า **อิสโย ปุพฺพกา** อย่างนี้แล้ว ได้ทรงแสดงความประพจน์ที่เสมอด้วยพรหม ด้วยคาถาว่า **โย เนลํ ปฺรโม** เป็นต้น ความประพจน์ที่เสมอด้วยเทพ ด้วยคาถาว่า **ตสฺส วตฺตมนฺุสิกุขฺนฺดา** เป็นต้น ซึ่งความประพจน์เปรียบด้วยคาถา ๔ คาถาว่า **ตณฺุฑฺฒํ สยํ** เป็นต้น ซึ่งความประพจน์ที่แตกทำลายด้วยคาถา ๑๗ คาถาว่า **เตสํ อาสิ วิปฺลลาโส** เป็นต้น.

และเมื่อจะแสดงถึงการปฏิบัติออกนอกทางของพวกเทพ เป็นต้น ด้วยการปฏิบัติผิด ด้วยการประพจน์นั้น แล้วให้เทศนาจบลง. แต่พวกพราหมณ์จันฑาลพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ได้จัดไว้ในที่นี้เลย เพราะเหตุไร. เพราะไม่มีการกระทำการปฏิบัติผิดใด ๆ ก็เมื่อความถึงพร้อมแห่งพราหมณ์ ธรรมมีอยู่ ธรรมของพราหมณ์ทั้งหลายก็ฉิบหายแล้ว เพราะเหตุที่นั่นนั่นแล โทณพราหมณ์จึงทูลว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ เมื่อเป็นเช่นนั้น พวกข้าพระองค์ทั้งหลายก็บำเพ็ญแม้พราหมณ์จันฑาลให้บริบูรณ์ไม่ได้. คำที่เหลือในคานานี้ มีนัยอันข้าพเจ้ากล่าวแล้วนั่นแล.

จบการพรรณนาเนื้อความแห่งพราหมณ์ธัมมิกสูตร
แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย ชื่อปรมัตถโชติกา.

นาวาสูตที่ ๘

ว่าด้วยอุปมาเหมือนเรือข้ามฝั่ง

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

[๓๒๕] ก็บุรุษพึงรู้แจ้งธรรมจาก

บุคคลใด พึงบูชาบุคคลนั้น เหมือนเทวดา

บูชาพระอินทร์ฉะนั้น บุคคลนั้นเป็นพหูสูต

ผู้อันเทวาลิกนั้น ย่อมชี้แจงธรรมให้แจ่มแจ้ง.

บุรุษผู้มีปัญญา ไม่ประมาท คบ

บุคคลผู้เป็นพหูสูตเช่นนั้น กระทำกรรมนั้น

ให้มีประโยชน์ใคร่ครวญแล้ว ปฏิบัติกรรม

สมควรแก่กรรม ย่อมเป็นผู้รู้แจ่มแจ้ง แสดง

ธรรมแก่ผู้อื่นและเป็นผู้ละเอียด.

อันเทวาลิก ช่างเสพอาจารย์ผู้ประ-

กอบด้วยกรรมน้อย เป็นคนเขลา ผู้ยังไม่

บรรลुประโยชน์ และริษยา ไม่ยังธรรมให้

แจ่มแจ้งในศาสนานี้เทียว ยังข้ามความสงสัย

ไม่ได้ ย่อมเข้าถึงความตาย.

บุคคลไม่ยังธรรมให้แจ่มแจ้งแล้ว

ไม่ใคร่ครวญเนื้อความในสำนักแห่งบุคคล

ผู้เป็นพหูสูตทั้งหลาย ไม่รู้ด้วยตนเอง ยัง
ข้ามความสงสัยไม่ได้ จะสามารถให้ผู้อื่น
ฟังพินิจได้อย่างไร.

เหมือนคนข้ามแม่น้ำที่มีน้ำมาก มี
กระแสน้ำไหลเชี่ยว ถูกรัดพัดลอยไปตามกระ
แสน้ำ จะสามารถช่วยให้ผู้อื่นข้ามได้อย่างไร
ไร ฉะนั้น.

ผู้ใดขึ้นสู่เรือที่มั่นคง มีพายและถ่อ
พร้อมมูล ผู้นั้นรู้อุบายในเรือ นั้น เป็นผู้
ฉลาด มีสติ พึงช่วยผู้อื่นแม้จำนวนมากใน
เรือ นั้น ให้ข้ามได้ แม้ฉนใด

ผู้ใดไปด้วยมรรคญาณทั้ง ๔ อบรม
ตนแล้ว เป็นพหูสูต ไม่มีความหวั่นไหว
เป็นธรรมดา ผู้นั้นแลรู้ชัดอยู่ พึงยังผู้อื่นผู้ตั้ง
ใจสดับและสมบุรณ์ด้วยธรรมอันเป็นอุปนิสัย
ให้ฟังพินิจได้ ฉนนั้น.

เพราะเหตุนั้นแล บุคคลควรคบ
สัปบุรุษผู้มีปัญญา เป็นพหูสูต บุคคลผู้คบ
บุคคลเช่นนั้น รู้ชัดเนื้อความแล้ว ปฏิบัติ
อยู่ รู้แจ้งธรรมแล้ว พึงได้ความสุข.

จบनावาสุตที่ ๘

อรรถกถาธรรมสูตรที่ ๘

ธรรมสูตร มีคำเริ่มต้นว่า ยสุมา หิ ฌมฺมํ ดังนี้.

พระสูตรนี้ท่านเรียกว่า นาสสูตร ก็มี.

ถามว่า พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นเป็นอย่างไร ?

ตอบว่า ก็พระสูตรนี้พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสปรารภพระสารีบุตรผู้มีอายุ นี้คือความสังเขปในพระสูตรนี้ ส่วนความพิสดารพึงทราบจำเดิมแต่กาลที่พระอัครสาวกทั้งสองอุบัติขึ้น คือ

ดังได้สดับมา เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้ายังไม่ทรงอุบัติขึ้น พระอัครสาวกทั้งสองบำเพ็ญบารมีอยู่ ๑ อสงไขยกับแสนกัป แล้วบังเกิดในเทวโลก บรรดาอัครสาวกทั้ง ๒ นั้น ท่านแรก (พระสารีบุตร) เคลื่อนจากเทวโลกแล้ว ก็ถือปฏิสนธิในครรภ์ของนางพราหมณ์ชื่อว่า รูปสารี แห่งพราหมณ์ผู้เป็นนายบ้านซึ่งมีทรัพย์ถึง ๕๖๐ โกลี ในบ้านอันเป็นที่อยู่อาศัยของพวกพราหมณ์ชื่อว่า อุปติสสคาม อันอยู่ไม่ไกลจากกรุงราชคฤห์. ท่านที่สอง (พระโมคคัลลานะ) ถือปฏิสนธิในท้องของนางพราหมณ์ชื่อว่า โมคคัลลانی แห่งท่านพราหมณ์ผู้เป็นนายบ้าน ซึ่งมีทรัพย์จำนวน ๕๖๐ โกลี เช่นกัน ณ บ้านที่อยู่อาศัยของพวกพราหมณ์ชื่อ โกลิตคาม ในที่ไม่ไกลจากกรุงราชคฤห์นั้น เช่นกัน (โดยถือปฏิสนธิ) ในวันนั้นนั่นเอง.

๑. บาลีว่า นาวาสสูตร

การถือปฏิสนธิและการออกจากครรภ์แห่งท่านทั้งสองนั้น ได้มีแล้ว ในวันเดียวกันเช่นกัน ญาติทั้งหลายได้ตั้งชื่อให้เด็กคนหนึ่ง ในบรรดาเด็กสองคนนั้นว่า อุปติสสะ เพราะเกิดในอุปติสคาม และตั้งชื่อเด็กอีกคนหนึ่งว่า โกลิตะ เพราะเกิดในโกลิตคาม ก็ในวันเดียวกันเหมือนกัน เด็กทั้งสองนั้น เป็นสหายวิ่งเล่นมาด้วยกัน ถึงความเจริญโดยลำดับ สหายคนหนึ่ง ๆ มีมาฉพ เป็นบริวารคนละ ๕๐๐ สหายทั้งสองนั้น เมื่อจะไปสู่อุทยานก็ตาม สู่น้ำก็ ตาม ย่อมไปพร้อมกับบริวารนั่นเอง สหายคนหนึ่ง (อุปติสสะ) ไปด้วยวอทอง ๕๐๐ หลัง สหายคนที่สอง (โกลิตะ) ไปด้วยรถเทียมม้าอาชาไนย ๕๐๐ คัน.

ก็ ณ กาลครั้งนั้น ในเมืองราชคฤห์ได้มีมหรสพบนยอดเขาในกาล ตามลำดับกาล (ตามเทศกาล) ในเวลาเย็น พวกชาวแคว้นอังคะและแคว้นมคธะ ทั้งสิ้น ซึ่งเป็นคนฉลาด มีชาติดิยราชกุมารเป็นต้น ได้ประชุมกัน ณ สถานที่ นั้น ในท่ามกลางพระนคร ก็นั่งชมมหรสพชนิดต่าง ๆ อยู่บนสถานที่ทั้งหลาย ที่ปูลาดไว้เป็นอย่างดี มีเตียงและตั้งเป็นต้น. ครั้งนั้น สหายทั้งสองเหล่านั้น พร้อมกับบริวาร ก็ไปในที่นั้น แล้วนั่งบนอาสนะทั้งหลายที่ปูลาดไว้ มีเตียง และตั้งเป็นต้น ชมมหรสพอยู่ได้มีความคิดว่า ยังไม่ถึงร้อยปีในระหว่างนี้ก็จัก ตายดังนี้. ความตายได้มาปรากฏแก่อุปติสสะนั้น ประดุจจับอยู่ที่หน้าผาก. ความ คิดเช่นเดียวกันนี้ก็เกิดขึ้นแก่โกลิตมาฉพเช่นกัน. เมื่อนักพ่อนทั้งหลายมี จำนวนมิใช่น้อยพอร่าอยู่ จิตใจของสหายทั้งสองนั้นมิได้น้อมไปในเหตุแม้ สักว่าจะดู โดยที่แท้ความสังเวชเท่านั้นเกิดขึ้น.

ลำดับนั้น เมื่อมหรสพลึกแล้ว บริษัทหลีกไปแล้ว เมื่อสหายทั้ง หลายเหล่านั้นพร้อมกับบริวารหลีกไปแล้ว โกลิตะจึงได้ถามอุปติสสะว่า เพื่อน

เพราะเหตุไร ท่านไม่มีแม้สักว่าความบังเอิญในการชมพ็อนรำเป็นต้น เขาได้บอกเนื้อความนั้นแก่โกณฑิสนั้น แล้วได้ถามเนื้อความแม้เช่นเดียวกันนั้น แม้โกณฑิสนั้นก็ได้บอกความเป็นไปของตนแก่อุปติสสะนั้น แล้วกล่าวต่อไปว่า มาเถิดสหาย เราจักไปบวชแล้วแสวงหาอมตธรรมกันเถิด. อุปติสสะตอบรับว่า ดีแล้วเพื่อน ต่อจากนั้นสหายทั้งสองได้สละสมบัตินั้นแล้ว ได้เดินทางมาถึงกรุงราชคฤห์โดยลำดับอีก.

โดยสมัยนั้นแล ปริพาชก ชื่อว่า สัตถุชัย อาศัยอยู่ในกรุงราชคฤห์. สหายทั้งสองนั้น พร้อมด้วยมาณพบริวารคนละ ๕๐๐ บวชในสำนักของสัตถุชัยนั้น โดย ๒-๓ วันเท่านั้น ก็เรียนจบไตรเพท และลัทธิของปริพาชกทั้งหมด สหายทั้งสองนั้น เมื่อเข้าไปพิจารณาถึงเบื้องต้นและท่ามกลางและที่สุดของศาสตร์ทั้งหลายเหล่านั้นก็ไม่เห็นที่สุด จึงได้ถามอาจารย์ว่า เบื้องต้นและท่ามกลางแห่งศาสตร์ทั้งหลายเหล่านี้ปรากฏอยู่. แต่ที่สุดไม่ปรากฏ เพราะสิ่งที่บุคคลจะพึงบรรลุให้ยิ่งขึ้นด้วยคิดว่า ตนจะพึงบรรลุสิ่งชื่อนี้ได้ด้วยศาสตร์เหล่านี้ ดังนี้ย่อมไม่มี แม้อาจารย์สัตถุชัยนั้นก็กล่าวว่า แม้เราเองก็ไม่เห็นที่สุดแห่งศาสตร์เหล่านี้เช่นนั้นเหมือนกัน. สหายทั้งสองนั้นจึงพูดกันว่า ถ้าอย่างนั้น พวกเราจะแสวงหาที่สุดแห่งศาสตร์เหล่านั้น อาจารย์จึงพูดกะพวกเขาว่า พวกเธอพึงแสวงหาตามสหายเถิด. สหายทั้งสองนั้นอันอาจารย์สัตถุชัยนั้นอนุญาตแล้วอย่างนี้ เมื่อจะแสวงหาอมตธรรม เทียวไปอยู่ เป็นผู้ปรากฏแล้วในชมพูทวีป ชนทั้งหลายมีกษัตริย์และบัณฑิตเป็นต้น อันสหายทั้งสองเหล่านั้นถามแล้ว ก็ตอบให้แจ่มแจ้งยิ่งขึ้นไม่ได้ แต่เมื่อชนทั้งหลายพูดว่า อุปติสสะ โกณฑิสะ ชนเหล่าใดที่พูดว่า พวกเราไม่รู้จักท่านทั้งสองนั้นเลย ดังนี้ย่อมไม่มี สหายทั้งสองจึงเป็นผู้ปรากฏ (เป็นที่รู้จักกัน) อย่างนี้.

เมื่อสหายทั้งสองเหล่านั้น เทียวแสวงหาอมตธรรมอยู่อย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทั้งหลาย ทรงอุบัติขึ้นแล้วในโลก ทรงแสดงธรรมจักรอันประเสริฐแล้ว ได้เสด็จไปยังกรุงราชคฤห์โดยลำดับ ก็ปริพาชกทั้งสองนั้น เทียวไปยังชมพูทวีปทั้งสิ้น การท่องเที่ยวไปขอพักไว้ก่อน เมื่อไม่ได้อมตธรรม โดยที่สุขแม้สักว่าการตอบปัญหาเกี่ยวกับที่สุด จึงได้ไปยังกรุงราชคฤห์อีก. เรื่องทั้งหมด นับตั้งแต่ข้อความที่ว่า ครั้งนั้นแล พระอัสสชิผู้มีอายุ นุ่งห่มแล้วในเวลาเช้านี้เป็นต้น จนถึงกาลที่สหายทั้งสองนั้น ได้บรรพชา ฟังทราบโดยพิสดารโดยนัยที่มาแล้วในบรรพชาขั้นธกะ.

เมื่อสหายทั้งสองเหล่านั้นบวชแล้วอย่างนี้ ท่านพระสารีบุตรได้กระทำ ให้แจ้งซึ่งสาวกบารมีญาณ โดยระยะเวลาถึงเดือน พระสารีบุตรนั้น เมื่อใดอยู่ในวิหารเดียวกันกับพระอัสสชิเถระ เมื่อนั้น ท่านไปสู่ที่อุปัฏฐากของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ต่อจากนั้นก็ไปสู่ที่อุปัฏฐากพระเถระด้วยความเคารพว่า พระผู้มีอายุนี้เป็นบูรพาจารย์ของเราทั้งหลาย เราได้อาศัยท่านผู้มีอายุนี้ จึงได้รู้คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า แต่ว่าเมื่อใดท่านมิได้อยู่ในวิหารเดียวกันกับพระอัสสชิเถระ เมื่อนั้นพระเถระอยู่ ณ ทิศใด ท่านก็หันหน้าไปยังทิศนั้น ไหว้ด้วยเบญจางคประดิษฐ์ แล้วประคองอัญชลินมัสการ ถิภษุทั้งหลายเห็นการกระทำนั้นแล้ว จึงสนทนากันว่า พระสารีบุตรเป็นถึงอัครสาวก ยังไหว้ทิศอยู่แม้ทุกวันนี้ ท่านเห็นจะยังละทิฐิของพวกพราหมณ์ไม่ได้.

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสดับเสียงสนทนานั้น ด้วยโสตธาตุอันเป็นทิพย์. เมื่อทรงแสดงพระองค์ผู้นั่งอยู่ บนพุทธอาสน์อันบรรทมที่เขามูลาตไว้

แล้วนั้นแล ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาว่า ภิกษุทั้งหลาย เดียวนี้เธอทั้งหลายนั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไร. ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นได้ทูลบอกความเป็นไปนั้น. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย พระสารีบุตรหาได้นอบน้อมทักไม้ม เธอได้รู้พระศาสนาเพราะอาศัยผู้ใด เธอจึงได้ให้วันมัสการนอบน้อมผู้นั้น ซึ่งเป็นอาจารย์ของตน ภิกษุทั้งหลาย สารีบุตรเป็นผู้บูชาอาจารย์ดังนี้แล้ว เพื่อจะแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายผู้ประชุมกันแล้วในที่นั้น จึงได้ตรัสพระสุตตนี้.

ในบรรดาบททั้งหลายเหล่านั้น บทพระคาถาว่า **ยสุมา หิ ฐมัม**
ปุริโส วิชยุตา ความว่า บุคคลฟังแล้วซึ่งปริยัติธรรม อันต่างด้วยปิฎกสามหรือว่าฟังแล้วซึ่งปฏิเวธธรรมอันต่างโดยโลกุตระธรรมแก่ ที่บุคคลฟังปริยัติธรรมแล้วจะฟังบรรลु จากบุคคลใด คือฟังรู้แจ้งคือว่าฟังทราบ.

พระบาลีว่า **วิเทย** ดังนี้ก็มี เนื้อความนั้นก็เหมือนกัน.

บทคาถาว่า **อินฺทํ ว นํ เทวตา ปุชเยย** ความว่า เทวดาทิ้งหลายในเทวโลกทั้งสอง ย่อมบูชาท้าวสักกะจอมเทพฉนใด บุคคลนั้นลุกขึ้นแต่เช้าตรู่แล้ว เมื่อกระทำวัตรปฏิบัติทั้งปวง มีการถอครองเท้าเป็นต้น ฟังบูชา ได้แก่ ฟังสักการะ เคารพบุคคลนั้น.

ถามว่า เพราะเหตุไร ?

ตอบว่า อาจารย์นั้นผู้เป็นพหูสูตอันอันเตวาสิกบูชาแล้ว มีจิตเลื่อมใสในอันเตวาสิกนั้น ย่อมชี้แจงธรรมให้แจ่มแจ้ง.

สองบาทพระคาถาว่า โส ปุจิโต ฯเปฯ ปาตุกโรติ ทุมัม ความ
ว่า อาจารย์นั้นผู้เชื่อว่าเป็นพหูสูตด้วยสามารถแห่งปริยัติและปฏิเวธ อันศิษย์
บูชาแล้วอย่างนี้ มีจิตเลื่อมใส (พอใจ) ในอันเดวาสิกนั้น ย่อมกระทำให้แจ่ม
แจ้ง คือว่าย่อมแสดงซึ่งปริยัติธรรม ด้วยสามารถแห่งเทศนานั้นแล และ
ซึ่งปฏิเวชธรรมที่ตนฟังการแสดงแล้ว จะพึงบรรลุได้ ตามที่อาจารย์สั่งสอน
ด้วยการปฏิบัติ คือว่า ย่อมกระทำให้แจ่มแจ้งซึ่งปริยัติธรรมด้วยเทศนา หรือ
ซึ่งปฏิเวชธรรมที่ตนได้บรรลุแล้วด้วยสามารถแห่งอุปมา.

บาทพระคาถาว่า ตทญฺจิกตฺวาน นิสฺมม ธิโร ความว่า บรูษชื่อว่า
เป็นนักปราชญ์ เพราะสามารถฟังธรรมแล้วทรงจำไว้ได้ กระทำธรรมที่อาจารย์
ผู้เลื่อมใสแล้วอย่างนี้ ทำให้ปรากฏแล้วให้มีประโยชน์.

บาทพระคาถาว่า ทุมมานุทุมมัม ปฏิปฺขมาโน ความว่า เจริญอยู่
ซึ่งวิปัสสนาภาวนา อันเชื่อว่าเป็นธรรมสมควร เพราะเป็นธรรมที่อนุโลมแก่
โลกุตระธรรม.

บาทพระคาถาว่า วิญญู วิภาวี นิบุโณ จ โหติ ความว่า เป็นผู้
รู้แจ้งด้วยการบรรลุ ด้วยปัญญา กล่าวคือ ความเป็นผู้รู้แจ้ง เชื่อว่าเป็นผู้
แจ่มแจ้ง เพราะรู้แจ้งแล้วสามารถจะกระทำให้ปรากฏ ให้คนแม่เหล้าอื่นทราบ
ได้ และเชื่อว่าเป็นผู้ละเอียดอ่อน เพราะเป็นผู้แทงตลอดซึ่งอรรถะอันสุขุม
อย่างยิ่ง.

บาทพระคาถาว่า โย ตาทิลลํ ภขติ อปฺปมตฺโต ความว่า ผู้ใดเป็น
ผู้ไม่ประมาท คือเป็นผู้มีความเลื่อมใสในอาจารย์นั้น เป็นเบื้องหน้า คบอาจารย์
ผู้เป็นพหูสูตเช่นนั้น คือผู้มีประการอันข้าพเจ้ากล่าวแล้วในตอนต้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงสรรเสริญ การคบอาจารย์ที่เป็นบัณฑิต
อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะติเตียนการคบอาจารย์ที่โง่เขลา จึงตรัสคานานี้ว่า
ขุททลฺจ พาลิ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ขุทท** ความว่า ซึ่งอาจารย์ผู้ประกอบ
ด้วยกายกรรมเป็นต้นอันเล็กน้อย ชื่อว่า ผู้โง่ (พาล) เพราะไม่มีปัญญา.

บทว่า **อนาคตตุถิ** ความว่า ผู้มีประโยชน์ คือปรีชิตและปฏิเวธ
อันตนไม่บรรลุแล้ว.

บทว่า **อสุยฺยกิ** ได้แก่ ผู้ชื้อที่อดทนไม่ได้ อยู่ ซึ่งความเจริญของ
อันเตवासิก เพราะความเป็นผู้ริษยา. คำที่เหลือในคานานี้ โดยบท (คือโดย
พยัญชนะ) ก็ปรากฏชัดแล้วทั้งนั้น แต่โดยอธิบาย ฟังทราบเนื้อความแห่ง
พระคานานี้ว่า อาจารย์ใดมักจะได้บริหารทั้งหลาย มีจิวรเป็นอัน
มาก เป็นต้น ก็ไม่สามารถเพื่อจะให้จิวรเป็นต้น (หรือว่ายอมไม่ให้แม้สักว่า
คำว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา) ในธรรมทานแก่อันเตवासิกทั้งหลาย อันเตवासิก
ช่องเสพอยู่ ซึ่งอาจารย์นั้น ผู้ประกอบด้วยธรรมน้อย เพราะเป็นผู้ประกอบ
ด้วยธรรมมีความเป็นธรรมน้อยเป็นต้นเหล่านี้ ผู้โง่เขลา ผู้ไม่ได้รับบรรลุประ-
โยชน์ ผู้ริษยา แม้ตนของก็จะกลายเป็นคนโง่ (ไปด้วย) โดยนัยที่ท่านกล่าว
ไว้ว่า บุคคลห่อปลาน้ำด้วยหญ้าคา ดังนี้ เป็นต้น เพราะฉะนั้น บุคคลนั้น
ไม่กระทำให้แจ่มแจ้ง และไม่ทราบปรีชิตธรรม หรือปฏิเวธธรรมอะไร ๆ
แม้มีประมาณน้อยในศาสนานี้ ทั้งยังข้ามความสงสัยในธรรมทั้งหลายไม่ได้
ยอมเข้าถึงความตาย.

บัดนี้ เมื่อจะกระทำเพื่อความแห่งพระคานานั่นนั้นแลให้ปรากฏ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสพระคาถาว่า ยถา นโร ดังนี้ เป็นต้น.

ในคำทั้งหลายเหล่านั้น คำว่า อาปคิ ได้แก่ แม่น้ำ.

บทว่า มโหทกั ได้แก่ น้ำมาก.

บทว่า สลิลิ ได้แก่ ไหลไปแล้วจากที่นี้และที่นี้ มีคำอธิบายว่า แผล้วางออกไป. พระบาลีว่า สริติ (ไหลไป) ดังนี้ก็มี เนื้อความก็อย่างนั้นเหมือนกัน.

บทว่า สิมโสติ ได้แก่ พัดพาสิ่งไม่ควรพัดพาไปได้ มีคำอธิบายว่า ไหลไปด้วยกำลังแรง. โส อักษร ในคำนี้ว่า ก็ โส และด้วย โส อักษรนี้ว่า โส วุขุหมาโน เป็นคำสักว่านิบาต เพราะเป็นคำแสดงถึงนระนั้น เป็นคำที่ท่านอธิบายว่า กสุ เหมือนประโยคว่า น ภวิสสุตานิ นาม โส วินิสสุตานิ นาม โส (ข้าพเจ้าเชื่อว่าจักไม่เป็น ข้าพเจ้าแลเชื่อว่าจักนิบหนวย ละสิ)

บทว่า ฆมมัม ได้แก่ ธรรมสองอย่างที่กล่าวไว้แล้วในตอนต้นนั่นเอง.

บทว่า อนิสามยตุถิ ได้แก่ ไม่ใคร่ครวญแล้วซึ่งเนื้อความ.

คำที่เหลือในพระคานานี้ โดยบทปรากฏชัดแล้วทั้งนั้น ส่วนโดยอธิบาย ผู้ศึกษาพึงทราบเนื้อความในพระคานานี้ อย่างนี้ว่า นรชนคนใดคนหนึ่ง ลงสู่แม่น้ำมีประการดังกล่าวมาแล้ว อันแม่น้ำนั้นพัดไปอยู่ ไปตามกระแส น้ำ คือว่า ไปตามอยู่ซึ่งกระแสน้ำนั่นเอง จักสามารถเพื่อจะทำบุคคลอื่นที่อยู่บนฝั่ง คือว่าจักอาจเพื่อจะทำบุคคลอื่นให้ฝั่งได้อย่างไร ฉะนั้น พระบาลีว่า สกุกติ ดังนี้ก็มี.

บุคคลไม่ทำให้แจ้งซึ่งธรรมแม้ ๒ อย่าง ด้วยปัญญาของตนแล้ว และไม่ใคร่ครวญเนื้อความแม้สักว่า คำว่า อนิจจัง คำว่า ทุกขัง และคำว่า อนัตตา ในสำนักของบุคคลผู้เป็นพหูสูตทั้งหลาย ไม่รู้ที่อยู่เพราะความที่ตนไม่รู้ ได้ด้วยตนเอง และเชื่อว่ายังข้ามความสงสัยไม่ได้ เพราะตนยังไม่ได้พิจารณา ใคร่ครวญ และอาจเพื่อจะทำบุคคลอื่นให้เพ่งเล็ง คือให้เพ่งพินิจได้อย่างไร ดังนี้ ในข้อนี้ผู้ศึกษาพึงระลึกถึงสุดตบท มีอาทิอย่างนี้ว่า ลูกก่อนจนทะ ผู้นั้นแล ชื่อว่า บ่นเพื่อยู่ด้วยตนเอง ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงกล่าวอุปมา เพื่อกระทำเนื้อความให้ปรากฏ เพราะบุคคลไม่สามารถจะทำผู้อื่นให้เพ่งเล็งถึงคนพาล ด้วยการคบคน พาลอย่างนี้แล้ว บัดนี้ จึงได้ตรัส ๒ พระคาถาว่า ยถาปี นาวี เป็นต้น เพื่อจะตรัสซึ่งอุปมา เพื่อทำเนื้อความให้ปรากฏ เพราะเป็นผู้สามารถเพื่อจะทำผู้อื่นให้เพ่งพินิจได้ถึงขณทัต ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้ว ในคำนี้ว่า ผู้ใดไม่ประมาท คบคนเช่นนั้น ดังนี้ เป็นต้น.

ในบรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ฌิเยน ได้แก่ ไม้พาย.

บทว่า อริคุเตน ได้แก่ ถ่อ (ท่อนไม้ไผ่)

บทว่า ตตุถ ได้แก่ ในเรือนั้น.

บทว่า ตตุรูปายญญ ได้แก่ เป็นผู้รู้อุบาย ด้วยการให้บรรลุดึงหนทาง เพราะรู้อุบายมีการนำเรือมาและการแล่นเรือ (ใบ) ไป เป็นต้น และชื่อว่าเป็นผู้ฉลาด เพราะความเป็นผู้มีสิกขาอันได้ศึกษาแล้ว และเพราะมีความฉลาดเป็นประมาณ ชื่อว่าเป็นผู้มีความรู้ (ปัญญา) เพราะสามารถจะกำจัดอันตรายที่บังเกิดขึ้นแล้วได้.

บทว่า เวทภู ได้แก่ มรรคญาณทั้งสี่ กล่าวคือการรู้.

บทว่า ภาวิตตุโต ได้แก่ มีจิตอันมรรคภาวนานั่นนั้นแลอบรมแล้ว.

บทว่า พหุสุตโต ได้แก่ มีนัยอันกล่าวแล้วในกาลก่อน.

บทว่า อเวชชมุโม ได้แก่ เป็นผู้ไม่หวั่นไหวในโลกธรรมทั้ง ๘ เป็นสภาพ.

คาถาว่า โสดาวธานุปนิสฺสปนุเน ได้แก่ ได้เกิดขึ้นแล้วโดยการเงี่ย
โสตลงสดับ และด้วยอุปนิสัยแห่งมรรคและผลทั้งหลาย. คำที่เหลือมีเนื้อความ
เข้าใจง่ายทั้งนั้น แม้โยชนาในการอธิบาย ก็สามรถจะให้ทราบชัดได้โดยนัย
ที่กล่าวแล้วในตอนต้นนั้นแล เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงไม่ต้องอธิบายให้พิสดาร.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสอุปมามีเนื้อความ คือการกระทำความ
เป็นผู้สามารถ เพื่อจะให้ผู้อื่นฟังพินิจถึงบัณฑิตให้ปรากฏ อย่างนี้แล้ว เมื่อ
จะทรงประกอบไว้ด้วยการคบบัณฑิตนั้น จึงตรัสพระคาถาสุดท้ายนี้ว่า ตสุมา
หเว ดังนี้ เป็นต้น.

เนื้อความย่อในพระคาถาสุดท้ายนั้น มีดังต่อไปนี้ :-

เพราะเหตุที่ชนทั้งหลาย ผู้ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ย่อมบรรลुकุณวิเศษ
ได้ด้วยการคบบัณฑิต ฉะนั้นแล บุคคลพึงคบสัตบุรุษ. ถามว่า คบสัตบุรุษ
เช่นไร. ตอบว่า บุคคลพึงคบสัตบุรุษผู้มีปัญญาด้วย ผู้เป็นพหุสุตด้วย คือว่า
ผู้มีปัญญา ด้วยความถึงพร้อมแห่งปัญญา และผู้เป็นพหุสุตด้วยมีสุตะทั้งสอง
ประการตามที่กล่าวแล้ว เพราะบุคคลนั้นเมื่อคบผู้มีปัญญาเช่นนั้นอยู่ รู้แล้ว
ซึ่งธรรมที่ผู้นั้นกล่าวแล้ว และทราบแล้วซึ่งอรรถ (ผล) อย่างนี้ ปฏิบัติ

อยู่ซึ่งธรรมตามที่อาจารย์ผู้มีปัญญานั้นสอนแล้ว ชื่อว่า ผู้มีธรรมอันรู้แจ้งแล้ว
ด้วยสามารถแห่งการแทงตลอดได้ด้วยข้อปฏิบัตินั้น ฟังได้ คือฟังถึง ได้แก่
ฟังบรรลุซึ่งโลกุตระสุข อันต่างด้วยมรรคผลและนิพพาน เพราะฉะนั้น พระ-

ผู้มีพระภาคเจ้า จึงให้พระเทศนาจบลงด้วยขอคือพระอรหัต ดังนี้แล.
จบการพรรณานี้ความแห่งธรรมสูตร แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย
ชื่อปรมัตถ โชติกา

กิงสิลสูตรที่ ๕

ว่าด้วยบรรลุประโยชน์สูงสุดด้วยปกตಿಯังไร
ท่านพระสารีบุตรทูลถามด้วยคาถาว่า

[๗๒๖] นรชนพึงมีปกตಿಯังไร มี
ความประพฤตಿಯังไร พึงพอกพูนกรรม
เป็นไฉน จึงจะเป็นผู้ดำรงอยู่โดยชอบ
และพึงบรรลุดังประโยชน์อันสูงสุดได้ พระ-
เจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

นรชนพึงเป็นผู้ประพฤตือ่อนน้อม
ต่อบุคคลผู้เจริญ ไม้ริษยา และเมื่อไปหาครู
ก็พึงบุคคลผู้เจริญ ไม้ริษยา และเมื่อไปหาครู
ที่ครูกล่าวแล้ว พึงพึงสุภามิตโดยเคารพ.

พึงไปหาครูผู้นั่งอยู่ในเสนาสนะของ
ตนตามกาล ทำมานะดุจเสาให้พินาศ พึง
ประพฤตือ่อนน้อม พึงระลึกถึงเนื้อความ
แห่งภามิต ธรรมคือบาฬี สีล พรหมจรรย์
และพึงประพฤตโดยเอื้อเฟื้อด้วยดี.

นรชนมีธรรมเป็นที่มายินดี ยินดี
แล้วในธรรม ตั้งอยู่ในธรรม รู้จักวินิจฉัย

ธรรม ไม่พึงประพฤติถ้อยคำที่ประทุษร้าย
ธรรมเลย พึงให้กาลสิ้นไปด้วยภายิตที่แท้.

นรชนละความรื่นเริง การพูดกระ-
ฉิบ ความรำไร ความประทุษร้าย ความ
หลอกลวงที่ทำด้วยมารยา ความยินดี ความ
ถือตัว ความแข่งดี ความหยาบคาย และ
ความหมกมุ่นด้วยกิเลสดูจน้าฝาด พึงเป็นผู้
ปราศจากความมัวเมา ดำรงในนั้น เทียวไป.

นรชนเป็นนี้ รู้แจ้งสุภายิตที่เป็น
สภาวะ รู้แจ้งสูตรและสมาธิที่เป็นสภาวะ
ปัญญาและสุตะ ย่อมไม่เจริญแก่นรชนผู้เป็น
คนผลุนผลัน เป็นคนประมาท.

ส่วนนรชนเหล่าใด ยินดีแล้วใน
ธรรมที่พระอริยเจ้าประกาศแล้ว นรชน
เหล่านั้น เป็นผู้ประเสริฐ ว่าสัตว์ที่เหลือด้วย
วาจา ด้วยใจ และการงาน นรชนเหล่านั้น
ดำรงอยู่ด้วยดีแล้วในสันติ โสรจจะ และ
สมาธิ ได้บรรลุถึงธรรมอันเป็นสภาวะแห่งสติ
และปัญญา.

จบกิงสีลสูตรที่ ๕

อรรถกถาถึงศีลสูตรที่ ๕

ถึงศีลสูตร มีคำเริ่มต้นว่า กิสิโล ดังนี้.

ถามว่า พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นเป็นอย่างไร ?

ตอบว่า พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นดังต่อไปนี้ :-

สหายนรเวทของพระสารีบุตรผู้มีอายุคนหนึ่ง เป็นบุตรของพราหมณ์ ซึ่งเป็นสหายนของวงศ์นคตพราหมณ์ ผู้เป็นบิดาของพระเถระนั่นเอง บริจาคทรัพย์ ๕๖๐ โกฎิ แล้วบวชในสำนักของพระสารีบุตรเถระผู้มีอายุ เรียนแล้วซึ่งพุทธวจนะทั้งสิ้น พระเถระได้โอวาทแล้ว ได้ให้กรรมฐานแก่ท่านโดยมาก พระภิกษุนั้นก็ยังไม่บรรลุคุณวิเศษด้วยกรรมฐานนั้นได้ ต่อจากนั้นพระเถระทราบว่ ภิกษุรูปนี้เป็นพุทธเวไนย ดังนี้แล้ว จึงได้พาพระภิกษุนั้นมา ยังสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าทูลถามว่า นรชนเป็นผู้มีศีลเช่นไรเป็นต้น ไม่เจาะจงบุคคล ปรารภภิกษุนั้น ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสถึงเรื่องอื่น จากเรื่องที่พระสารีบุตรถามนั้น แก่พระสารีบุตรนั้น.

คำว่า กิสิโล ในพระคานานั้น ความว่า ประกอบแล้วด้วยจารีตศีลเช่นไร หรือว่าเป็นผู้มีปกติเช่นไร.

บทว่า กิสมจาโร ได้แก่ ประกอบด้วยความประพฤติเช่นไร.

บาทกาลาว่า กานิ กมฺมานิ พุรุหฺย ความว่า กระทำกรรมทั้งหลาย มีกายกรรมเป็นต้นอย่างไร ให้เจริญอยู่.

บาทพระกาลาว่า **นโร สมฺมา นวิภูจฺสุต** ความว่า นระเป็นผู้ยินดีแล้ว คือว่า พึงเป็นผู้ดำรงอยู่แล้วโดยชอบในพระศาสนา.

บาทพระกาลาว่า **อุตุตฺมตฺถลฺลจ ปาปุณฺเณ** มีคำอธิบายว่า และพึงบรรลुพระอรหัต อันเป็นประโยชน์สูงสุดกว่าประโยชน์ทั้งปวง.

ต่อจากนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงรำพึงอยู่ว่า สารีบุตรบวชแล้วได้กึ่งเดือน ก็บรรลุสาวกบารมีญาณ เพราะเหตุไรจึงถามปัญฺชนปัญหาอันเป็นอาทิกัมมิกะจึงทรงทราบว่ พระสารบุตรทูลถามปรารภ สัททวิหาริก จึงไม่ได้ทรงจำแนกจาริตศีล ที่พระสารบุตรกล่าวด้วยคำถามเลย เมื่อจะทรงแสดงธรรมด้วยสามารถสัปปายะแก่ภิกษุ นั้น จึงตรัสพระกาลาว่า **วฺุฑฺฒปาจาโย** ดังนี้เป็นต้น **วฺุฑฺฒนุคฺค** ทั้งหมดในคำว่า **วฺุฑฺฒปาจาโย** นั้นมี ๔ จำพวก คือ ปัญญาวฺุฑฺฒนุคฺค ๑ คุณวฺุฑฺฒนุคฺค ๑ ชาติวฺุฑฺฒนุคฺค ๑ วฺุฑฺฒ-
นุคฺค ๑.

จริงอยู่ ภิกษุที่เป็นพหูสูต แม้โดยกำเนิดจะเป็นคนหนุ่มก็ตาม ก็ชื่อว่า **ปัญฺญาวฺุฑฺฒ** ได้ เพราะเป็นผู้เจริญแล้ว ด้วยปัญญา คือ พาหุสัจจะในสำนัก (ในระหว่าง) แห่งภิกษุแก่ผู้มีการศึกษาน้อยทั้งหลาย ด้วยว่าแม้ภิกษุแก่ทั้งหลายเรียนอยู่ซึ่งพุทธวจนะ ในสำนักของภิกษุหนุ่มนั้น และหวังอยู่ซึ่งโอวาท การวินิจฉัยความ และการแก้ปัญหาทั้งหลาย อนึ่ง ภิกษุหนึ่งที่ตั้งพร้อมด้วยอธิคม (บรรลुकุณวิเศษมีฌานและมรรคผลเป็นต้น) ชื่อว่า **คุณวฺุฑฺฒ** ผู้เจริญโดยคุณ ด้วยว่าแม้ภิกษุแก่ทั้งหลาย ดำรงอยู่ในโอวาทของภิกษุหนุ่มนั้นแล้ว เจริญวิปัสสนาแล้ว ย่อมบรรลุอรหัตผลได้.

อนึ่ง พระราชาผู้เป็นกษัตริย์ แม่ทรงพระเยาว์ เป็นกษัตริย์ผู้ได้รับ
มูรธาภิเษกแล้ว หรือจะเป็นพราหมณ์ก็ตาม ก็เป็นผู้ควรแก่การกราบไหว้ของ
ชนที่เหลือ ชื่อว่า **ชาติวุฑฒะ** ผู้เจริญโดยชาติ.

ส่วนคนที่เกิดก่อนทุกจำพวก ชื่อว่า **วัยวุฑฒะ** ผู้เจริญโดยวัย.

ในบรรดาวุฑฒบุคคล ๔ จำพวกเหล่านั้น เว้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเสีย
แล้ว ใคร ๆ ผู้จะเสมอด้วยพระสารีบุตรเถระในทั้งปัญญาข้อมไม่มี เพราะ
เหตุที่ท่านได้บรรลุสาวกบารมีญาณทั้งปวง พร้อมด้วยคุณทั้งหลายในเวลาครึ่ง
เดือน พระสารีบุตรนั้น แม่โดยชาติสกุล ก็อุบัติแล้วในสกุลพราหมณ์มหาศาล
พระสารีบุตรนั้น แม่จะเสมอกันโดยวัยกับภิกษุอื่น (ผู้เป็นสหายของท่าน) ก็ชื่อ
ว่าเจริญแล้ว ด้วยเหตุทั้ง ๓ ประการเหล่านี้ ส่วนในพระคานานี้พระผู้มี
พระภาคเจ้าตรัสว่า วุฑฒาปัจฉิม ทรงหมายเอาการที่พระสารีบุตรนั้น เป็น
ผู้เจริญแล้ว ด้วยปัญญาวุฒิและคุณวุฒิทั้งหลายนั่นเอง บุคคลจึงควรกระทำ
ความยำเกรงต่อวุฑฒบุคคลทั้งหลายเช่นนั้น บุคคลพึงเป็นผู้ชื่อว่าไม่ริษยา
เพราะปราศจากความริษยาในอิฏฐผลทั้งหลายมีลาภเป็นต้น ของวุฑฒบุคคล
ทั้งหลายเหล่านั้นนั่นแล เพราะฉะนั้น เนื้อความนี้จึงเป็นการอธิบายบทต้น.

ส่วนในคำว่า **กาลญญ จสฺส** นี้มีอธิบายว่า บุคคลเมื่อระคะบังเกิด
ขึ้นแล้ว แม้ไปหาครูทั้งหลายอยู่ เพื่อจะบรรเทาราคะนั้น ก็ชื่อว่า **กาลญญ**
เมื่อโทสะบังเกิดขึ้น เมื่อโมหะบังเกิดขึ้น ฯลฯ เมื่อโกธัชชะบังเกิดขึ้น แม้ไป
หาครูทั้งหลายเพื่อจะบรรเทาอกุศลธรรมนั้น ๆ ก็ชื่อว่า **กาลญญ** ผู้รู้กาล
เพราะบุคคลจะพึงเป็นกัลญญได้ ก็เพราะไปหาครูทั้งหลายอย่างนี้.

สองบทว่า **ธมฺมี กถํ** ได้แก่ ประกอบด้วยสมณะและวิปัสสนา
บทว่า **เอรียิตํ** คือ กล่าวแล้ว.

บทว่า **ขณฺณญ** ได้แก่ รู้ยู่ว่ บุคคลผู้รู้ขณะแห่งถ้อยคำนั้น เป็น
บุคคลหาได้ยาก หรือว่ นี้เป็นขณะแห่งการฟังซึ่งถ้อยคำเช่นนี้.

สองบทว่า **สุณฺนเยย สกฺกจฺจํ** ได้แก่ ฟังฟังถ้อยคำนั้นโดยเคารพ.
อธิบายว่ บุคคลจะฟังฟังถ้อยคำนั้นอย่างเดีวก็หามิได้ แม้ถ้อยคำอื่นเป็นสุภายิต
อันปฏิสังขตด้วยพุทธคุณเป็นต้น บุคคลก็ฟังฟังโดยเคารพเช่นกัน.

ในบาทกาลว่ **กาลณฺญ จสฺส ครุณํ ทสฺสนาย** นี้ มีวินิจฉัย
ดังต่อไปนี้.

ภิกษุแม่ทราบนัยที่ท่านกล่าวไว้ในคำนี้ว่ **กาลณฺญ จสฺส ครุณํ**
ทสฺสนาย และทราบการบรรเทาราคะเป็นต้น ที่บังเกิดขึ้นแล้วแก่ตน เมื่อไปสู่
สำนักของครูทั้งหลาย ก็ฟังไปสู่สำนักของครูทั้งหลายโดยกาลอันสมควร โดย
กระทำไว้ในใจว่ เราจักบำเพ็ญกรรมฐาน และจักเป็นผู้รักษาธุรงค์ มิใช่เห็น
อาจารย์ยืนอยู่แล้ว ณ ถามที่ใดที่หนึ่งในบรรดาที่ทั้งหลาย มีที่ไหว้พระเจดีย์
ที่ลานต้นโพธิ์ ทางเที่ยวบิณฑบาต และเวลาเที่ยงตรงเป็นต้น แล้วฟังเข้าไป
เพื่อถามปัญหา แต่ฟังกำหนดอาจารย์ผู้นั่งอยู่แล้วบนอาสนะของตนในเสนา-
สนะของตน ซึ่งมีความกระวนกระวายอันสงบแล้ว เข้าไปหาเพื่อถามวิธีแห่ง
กรรมฐานเป็นต้น ก็ภิกษุแม่เมื่อเข้าไปหาอย่างนี้แล้ว ทำความหัวคือให้พินาศ
แล้ว เป็นผู้ประพฤดิอ่อนน้อม คือว่าทำมานะที่กระทำความแข็งกระด้างให้
พินาศแล้ว มีความประพฤดิอ่อนน้อม เป็นผู้เช่นกับผ้าเช็ดเท้า โคเขาขาด และ

งที่ถูกเขาถอนเงี้ยวออกเสียแล้ว ฟังเข้าไปหา ลำดับนั้น ก็ฟังอนุสรณ์ถึง
อรรถ ธรรม ความสำรวม พรหมจรรย์ และฟังประพจน์โดยเอื้อเฟื้อ ซึ่ง
(คำที่) ครุณันกล่าวแล้ว.

บทว่า **อตุถิ** ได้แก่ เนื้อความแห่งภายิต.

บทว่า **ธมฺม** ได้แก่ ธรรมคือบาลี.

บทว่า **สํ ยม** ได้แก่ ศิล.

คำว่า **พฺรหฺมจฺริย** ได้แก่ ศาสนพรหมจรรย์ที่เหลือ.

บาทกาลาว่า **อนุสฺสเร เจว สฺมาจเร จ** ความว่า ฟังระลึกถึง
โอกาสที่อาจารย์นั้นกล่าวถึงธรรมะ ความสำรวม (และ) พรหมจรรย์ และไม่
ใช้พอใจด้วยเหตุสักว่าระลึกถึงเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่ฟังประพจน์เอื้อเฟื้อ
คือประพจน์ชอบ สมาทานวัตรปฏิบัติแม้ทั้งหมดนั้นให้เป็นไป อธิบายว่าฟัง
กระทำการขวนขวายในการทำให้ถกเหล่านั้นเป็นไปในตน ด้วยว่าบุคคลเมื่อ
กระทำอยู่อย่างนี้ ชื่อว่ากระทำความที่ควรทำ ก็เบื้องหน้าต่อแต่นั้นไป บุคคล
นั้น ชื่อว่า มีธรรมเป็นที่มายินดี ยินดีแล้วในธรรม ดำรงอยู่แล้วในธรรม
ฟังเป็นผู้วินิจฉัยธรรม.

ก็คำว่า **ธรรม** ในบททั้งปวงในกาลานี้ ได้แก่ สมณะและวิปัสสนา

ก็คำว่า **อาราโม** และ คำว่า **รติ** มีเนื้อความอันเดียวกัน ความยินดี
รื่นรมย์ในธรรมของบุคคลนั้นมีอยู่ เหตุนั้นบุคคลนั้น ชื่อว่า **ธมฺมาราโม** ผู้
มีธรรมเป็นที่มายินดี.

บุคคลยินดีแล้วในธรรม ชื่อว่า **ธมฺมรโต** หาใช่ยินดีสิ่งอื่นไม่.

บุคคลชื่อว่าตั้งอยู่แล้วในธรรม ก็เพราะปฏิบัติธรรม บุคคลย่อมรู้ซึ่ง การวินิจฉัยธรรมว่าเป็นอุทฺถญาณ นี่เป็นวชิญาณ เพราะเหตุนี้ บุคคลนี้จึง ชื่อว่า **ธมฺมวินิจฺจยญฺญู** ผู้รู้ซึ่งการวินิจฉัยธรรม. บุคคลพึงเป็นบุคคลเห็น ปานนี้ เมื่อเป็นบุคคลเช่นนี้ได้แล้ว ศิริจณานกถามีการพูดถึงพระราชบิดาเป็นต้น นี้ใด มีอยู่ คำที่เป็นศิริจณานกถามันย่อมประทุษร้ายต่อธรรม คือสมณะและ วิปัสสนา เพราะให้เกิดความยินดีในรูปเป็นต้นในภายนอกแก่ตรมวิปัสสกบุคคล ฉะนั้น ศิริจณานกถามันท่านจึงเรียกว่า วาตะที่เป็นอันตรายต่อธรรม บุคคล ไม่พึงประพฤตฺวาตะที่ทำอันตรายต่อธรรมนั้นเลย โดยที่แท้เมื่อจะช่องเสพ สัปายะทั้งหลาย มีอาวาสสัปายะ และโคจรสัปายะเป็นต้น ก็พึงแนะนำ ด้วยคำที่เป็นสุภาษิตที่แท้จริง วาจาทั้งหลายที่ปฏิสังขตด้วยสมณะ และ วิปัสสนา ชื่อว่า วาจาที่แท้จริงในพระกาลนี้. บุคคลพึงแนะนำคือว่า พึงชักนำ ได้แก่ พึงยังกาลเวลาให้สั้นไป ด้วยคำที่เป็นสุภาษิตทั้งหลายเห็น ปานนั้น.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อทรงกระทำอุปกิเลสให้ปรากฏแก่ภิกษุผู้ เจริญสมณะและวิปัสสนา ซึ่งพระองค์ตรัสไว้โดยย่ออย่างยิ่งในคำนี้ว่า **ธมฺม- สนฺโทสวาทํ** ดังนี้ จึงตรัสพระกาลนี้ว่า **หสฺสุ จ ขปฺปี** พร้อมกับอุปกิเลส แม้อื่นจากนั้น.

พระบาลีว่า **หสฺสุ** ดังนี้ก็มี.

ก็ภิกษุผู้เจริญวิปัสสนา พึงการทำสัทว่าความขี้มเข้มเท่านั้นในเรื่องที่ ควรหรรษา ไม่พึงพูดคำกระซิบที่ไร้ประโยชน์ ไม่พึงกระทำการคร่ำครวญใน

การฉิบหายแห่งญาติเป็นต้น ไม่พึงกระทำความจนเจียวให้เกิดขึ้นแม้ในเมื่อ ถูกต่อและหนามตำเป็นต้น.

บุคคลควรละโทษเหล่านี้ คือ มายาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ใน คำว่า **มายากต** ๑ ความหลอกลวง ๓ อย่าง ๑ ความพอใจในปัจจัยทั้งหลาย ๑ การถือตัวด้วยชาติกำเนิดเป็นต้น ๑ ความแข่งดีกล่าวคือความยินดีที่เป็นข้าศึก ๑ ความหยาบคายอันมีการพูดหยาบเป็นลักษณะ ๑ ธรรมที่ประจุน้ำข้อมฝาด ทั้งหลายมีรากะเป็นต้น ๑ ความหมกมุ่น (ลุ่มหลง) อันมีความอยากเกินประมาณเป็นลักษณะ ๑ การทำให้เห็นว่าโทษเหล่านี้ (อันบุคคลพึงละเสีย) ประจุนผู้ต้องการความสุขละหลุมถ่านเพลิง ประจุนคนรักความสะอาด หลีกที่ งามี คุฏเสียดะนั้น และประจุนผู้รักชีวิต หลีกสัตว์ร้ายทั้งหลายมีอสรพิษเป็นต้นเสียดะนั้น. ก็ครั้งละแล้วเป็นผู้บรรเทาความมัวเมาได้แล้ว เพราะขจัดความมัวเมา ในความไม่มีโรคเป็นต้น ชื่อว่ามีตนดำรงมั่นแล้ว เพราะไม่มีความฟุ้งซ่าน แห่งจิต พึงประพฤติ. ก็บุคคลนั้น ครั้นปฏิบัติแล้วอย่างนี้ จะพึงบรรลुพระ อรหัตด้วยภวานาอันบริสุทธ์ จากอุปกิเลสทั้งปวงต่อกาลไม่นานเลย เพราะเหตุ นั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **หสฺสํ จ ชปฺปี ๗เปฯ จิตฺตโต** ดังนี้.

ภิกษุประกอบด้วยอุปกิเลสซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ โดยนัยว่า **หสฺสํ ชปฺปี** เป็นต้น เพราะเป็นผู้ผุผอน จึงชื่อว่าเป็นผู้ไม่พิจารณาเสีย ก่อนแล้วกระทำ และกำหนดแล้วด้วยอำนาจระ ประทุษร้ายแล้วด้วยอำนาจ โทสะไปอยู่ ชื่อว่าเป็นผู้ประมาทแล้ว. โอวาทที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้โดย นัยว่า บุคคลไม่กระทำให้ติดต่อในการเจริญกุศลธรรมทั้งหลาย และบุคคลพึง

ฟังสุภามิตทั้งหลายของบุคคลเห็นปานนั้นโดยเคารพ ดังนี้เป็นต้น จักว่าเป็น
โอวาทที่ไร้ประโยชน์ เพราะฉะนั้น บัดนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดง
ความที่บุคคลนั้นเป็นปฏิปักษ์ต่อความเจริญ มีสုตะเป็นอัน แห่งสังกิเลสนี้ด้วย
เทศนาอันเป็นบุคลาธิษฐาน จึงตรัสพระคาถานี้ว่า วิญญูตสมาธิสารี ดังนี้
เป็นต้น.

เนื้อความแห่งพระคาถานั้นว่า ก็สาระจะพึงมีได้ ก็เพราะรู้แจ้ง
สุภามิตทั้งหลายที่ปฏิสังขตด้วยสมณะและวิปัสสนา ถ้าหากว่าสุภามิตเหล่านั้น
อันภิกษุรู้แจ้งได้ก็เป็นการดี (ถ้าหากไม่รู้แจ้งได้) เมื่อเป็นเช่นนั้น คำสักว่า
เสียงเท่านั้น อันบุคคลนั้นถือเอาแล้ว เขาจะทำอะไรไม่ได้เลย ชนทั้งหลาย
ย่อมรู้แจ้งซึ่งสุภามิตเหล่านี้ด้วยญาณอันสำเร็จด้วยสုตะใด ญาณที่สำเร็จด้วย
สုตะนั้น ชื่อว่าสุตญาณที่สำเร็จด้วยสုตะนี้แล ชื่อว่า วิญญูตสมาธิสารี
รู้แจ้งสมาธิสารี.

ในบรรดาธรรมทั้งหลายที่บุคคลรู้แจ้งแล้วเหล่านั้น ๆ สมาธิใด คือ
ความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิต ก็เป็นข้อปฏิบัติเพื่อความเป็นอย่างนั้น นี่คือสาระของ
สมาธินั้น ก็ด้วยเหตุสักว่ารู้เพียงอย่างเดียวเท่านั้น หาสำเร็จประโยชน์อะไรไม่
แต่ว่านระนี้ใดชื่อว่า เป็นคนผลุนผลัน เพราะความเป็นไปด้วยอำนาจระจะเป็น
ต้น และชื่อว่า ประมาท เพราะมีปกติทำไม่ติดต่อกันในการอบรมกุศลธรรมทั้ง
หลายเป็นต้น บุคคลนั้นเป็นผู้ถือเอาสักว่าเสียงเท่านั้น เพราะเหตุนี้ ปัญญา
คือการรู้แจ้งสุภามิตนั้น จะเจริญแก่บุคคลนั้นหาได้ไม่ เพราะเขาไม่รู้แจ้ง
ซึ่งเนื้อความ ทั้งสัตะก็หาไม่แก่เขาไม่ เพราะไม่มีข้อปฏิบัติเพื่อความ
อย่างนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงความเสื่อมแห่งปัญญา และความเสื่อมแห่งสุตะของชนทั้งหลาย ผู้ประมาทอย่างนี้แล้ว บัดนี้เมื่อจะแสดงการบรรลुสาระทั้งสองประการนั้น แห่งบุคคลผู้ไม่ประมาทแล้วทั้งหลายจึงตรัสว่า
ธมฺเม จ เย ฯเปฯ สारมชฺชคฺคฺ ดั่งนี้.

ในบรรดาคำเหล่านั้น ชรรมคือสมณะและวิปัสสนา ชื่อว่า ชรรม ที่พระอริยเจ้าประกาศแล้ว จริงอยู่พระพุทธเจ้าแม้สักพระองค์หนึ่ง ไม่ทรงแสดงชรรม คือ สมณะและวิปัสสนาแล้ว ชื่อว่าปรินิพพานย่อมไม่มี. เพราะเหตุนั้นนรชนเหล่าใดยินดีแล้วในชรรมนี้แล ที่พระอริยเจ้าประกาศแล้ว นรชนเหล่านั้นเป็นผู้มีความยินดีออกแล้ว จัดว่าเป็นผู้ไม่ประมาท เป็นผู้มีความเพียรติดต่อกิจเป็นผู้ประเสริฐกว่าสัตว์ทั้งหลายที่เหลือ ด้วยวาจา ด้วยใจ และด้วยกาย คือว่า นรชนเหล่านั้นเป็นผู้ประเสริฐ ได้แก่ไม่มีใครเสมอเหมือน ก็เป็นผู้เลิศเป็นผู้ประเสริฐที่สุด กว่าสัตว์ที่เหลือทั้งหลาย ด้วยวาจา ด้วยใจ และด้วยกาย เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยวจีสจจริต ๔ มโนสจจริต ๓ กายสจจริต ๓ ด้วยคำมีประมาณเท่านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงศีล อันสัมปยุตด้วยอริยมรรค ซึ่งมีศีลเป็นเบื้องต้น นรชนเหล่านั้นผู้มีศีลบริสุทธีแล้วอย่างนี้ ดำรงอยู่แล้วในสันติ โสรจจะ และสมาธิ จึงชื่อว่าเป็นผู้บรรลु สาระชรรมแห่งสุตะ และปัญญา นรชนเหล่าใดยินดีแล้วในชรรม ที่พระอริยเจ้าประกาศแล้ว นรชนเหล่านั้นจะเป็นผู้ประเสริฐกว่าสัตว์ที่เหลือทั้งหลาย ด้วยวาจาเป็นต้น อย่างเดียวก็หาไม่ได้ แต่โดยที่แท้แล บัณฑิตพึงทราบว่าเป็นผู้ดำรงอยู่แล้วในสันติและโสรจจะ และในสมาธิ คือว่า เป็นผู้บรรลुแล้วซึ่งสารชรรม คือว่า เป็นผู้

เข้าถึงแล้ว (ซึ่งสารธรรม) แห่งสุตะและปัญญา เท่านั้นเป็นคำที่ถูกต้อง ตาม
ความประสงค์.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สันติ ได้แก่ นิพพาน.

บทว่า โสรัจจ์ หมายถึงปัญญาที่เป็นตัวแทงตลอดสภาวะธรรมตาม
ความเป็นจริง เพราะความเป็นผู้ยินดีในธรรมที่ถึงงาม ความถึงงามด้วยสันติ
มีอยู่ เพราะเหตุนี้จึงชื่อว่า สันติโสรัจจะ คำว่า สันติโสรัจจะนี้ เป็นชื่อ
แห่งมรรคปัญญา อันมีพระนิพพานเป็นอารมณ์.

คำว่า สมภาสิ ได้แก่ มรรคสมภาสิ ที่สัมปยุตด้วยนิพพานนั้น.

คำว่า สณฺธิตา ได้แก่ ดำรงอยู่แล้วด้วยธรรมทั้งสองอย่างนั้น.

วิมุตติ ก็อรรถาธิบาย ชื่อว่า สาระแห่งแห่งสุตะและปัญญา ด้วยว่า
พรหมจรรย์นี้มีวิมุตติเป็นสาระ.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงปฏิบัติทานอันเป็นส่วนเบื้องต้น ด้วย
ธรรมะ และแสดงปฏิบัติทานเป็นส่วนอื่นด้วยขันธแม่ทั้ง ๓ เหล่านี้ คือ สีลขันธ
เป็นต้นว่า อนุตฺตรา วจสา ซึ่งปัญญาขันธ และสมภาสิขันธ ด้วยปัญญาที่
งาม ด้วยสันติ และด้วยสมภาสิ ในคาถาสุดท้ายนี้เรียบร้อยแล้ว เมื่อจะทรงแสดง
วิมุตติที่ไม่กำเริบด้วยสุตะ และปัญญาอันเป็นสาระ จึงให้พระเทสนาจบลงด้วย
ยอดคือพระอรหัต.

ก็ในที่สุดแห่งพระเทสนา ภิกษุรูปนั้น ก็ได้บรรลุโสดาปัตติผล ต่อมา
อีกไม่นานนัก ก็ได้ดำรงอยู่ในพระอรหัต อันเป็นผลที่เลิศ ดังนี้แล.

จบการพรรณนาถึงศีลสูตร แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

อุฏฐานสูตรที่ ๑๐

ว่าด้วยตื่นจากความหลับ

พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเตือนภิกษุทั้งหลายว่า

[๑๒๗] เธอทั้งหลายจงลุกขึ้นเถิด

จงนั่งเถิด เธอทั้งหลายจะได้ประโยชน์อะไร

ด้วยความหลับ เพราะความหลับจะเป็น

ประโยชน์อะไรแก่เธอทั้งหลาย ผู้เร้าร้อน

เพราะโรค คือ กิเลสมีประการต่างๆ ถูก

ลูกศร คือ ราคะเป็นต้นแทงแล้ว ย่อยยับอยู่

เธอทั้งหลายจงลุกขึ้นเถิด จงนั่งเถิด จง

หมั่นศึกษาเพื่อสันติเถิด.

มัจจุราขอย่ารู้ว่าเธอทั้งหลายประมาท

แล้ว อย่ายังเธอทั้งหลายผู้ตกอยู่ในอำนาจ

ให้ลุ่มหลงเลย เธอทั้งหลายจงข้ามคัณหา

อันชานไปในอารมณ์ต่างๆ ซึ่งเป็นเหตุให้

เทวดาและมนุษย์ ผู้มีความต้องการอาศัยรูป

เป็นต้น ดำรงอยู่.

ขณะอย่าได้ล่วงเธอทั้งหลายไปเสีย

เพราะว่าผู้ล่วงขณะเสียแล้ว เป็นผู้ยึดยึด

กันไปในนรก เสรีโสภณอยู่.

ความประมาทเป็นดุจธูลี ตกต้อง
แล้วเพราะความมัวเมาในปฐมวัยนอกนี้
ความประมาทเป็นดุจธูลี ตกต้องแล้วเพราะ
ความมัวเมาในวัย เพราะฉะนั้น กุลบุตรผู้
เป็นบัณฑิต พึงถอนลูกศร คือ กิเลสมีรากะ
เป็นต้นของตนเสีย ด้วยความไม่ประมาท
และด้วยวิชา.

จบอุฏฐานสูตรที่ ๑๐

อรรถกถาอุฏฐานสูตรที่ ๑๐

อุฏฐานสูตร มีคำเริ่มต้นว่า อุฏฺฐถ ดั่งนี้.

ถามว่า พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นเป็นอย่างไร ?

ตอบว่า พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้น ดังต่อไปนี้ :-

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อประทับอยู่ที่เมืองสาวัตถี ทรงอยู่
ในมหาวิหารเชตวันในเวลากลางคืน ในเวลาเช้ามีพระภิกษุสงฆ์แวดล้อม เสด็จ
เข้าไปบิณฑบาตในกรุงสาวัตถี แล้วเสด็จออกจากพระนคร ทางประตูด้านทิศ
ตะวันออก ได้เสด็จไปยังปราสาทของมิกการมารดา (วัดบุพพาราม) เพื่อ
ประทับในเวลากลางวัน.

ได้ยินว่า การประทับอยู่ที่พระเชตะวันวิหารในเวลากลางวันแล้ว เสด็จเข้าไปทรงพักในเวลากลางวัน ในปราสาทของมิกคารมารดา และการเสด็จประทับในปราสาทของมิกคารมารดาในเวลากลางวัน แล้วเสด็จเข้าไปทรงพักในเวลากลางวันในพระเชตะวันวิหาร นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปฏิบัติมาเป็นประจำ.

ถามว่า เพราะเหตุไร ?

ตอบว่า เพื่อทรงอนุเคราะห์สกุลทั้งสองนั้นประการหนึ่ง เพื่อประโยชน์จะแสดงถึงคุณแห่งการบริจาคใหญ่ (ของท่านทั้งสองนั้น) อีกประการหนึ่ง.

ก็ ณ ภายได้ปราสาทแห่งมิกคารมารดา ได้มีเรือนยอดอยู่ ๕๐๐ ห้อง ซึ่งภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูป ได้อาศัยอยู่ ณ ปราสาทของมิกคารมารดานั้น เมื่อใด พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ภายใต้ปราสาท (ชั้นล่าง) ในกาลนั้นภิกษุทั้งหลาย ก็ไม่ขึ้นไปบนปราสาทชั้นบน ด้วยความเคารพต่อพระผู้มีพระภาคเจ้า. ก็ในวันนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จเข้าไปยังห้องเรือนยอดในปราสาทชั้นบน เพราะเหตุนั้น ภิกษุจำนวน ๕๐๐ รูป จึงเข้าไปยังห้องทั้ง ๕๐๐ ห้อง ในปราสาทชั้นล่าง ก็ภิกษุเหล่านั้นทั้งหมดเที่ยว เป็นพระบวชใหม่ ได้มาสู่ธรรมวินัยนี้ ยังไม่นาน มีจิตใจฟุ้งซ่านคู้ไม่มีอ้อ มีอินทรีย์ยังไม่แก่กล้า ภิกษุเหล่านั้น เข้าไปยังห้องเหล่านั้นแล้ว ก็นอนหลับในเวลากลางวัน ลุกขึ้นในตอนเย็น ประชุมกันที่ลานใหญ่ กล่าวสนทนากันว่า วันนี้ท่านได้อะไรในโรงภัต ท่านได้ไปที่ไหน ภิกษุเหล่านั้นพากันกล่าวอามิสกถา มีประการต่าง ๆ ทำเสียงดังลั่นว่า คุณก่อนอาวุโส กระผมได้ไปยังปราสาทของพระเจ้าโกศล กระผม

ได้ไปยังบ้านของอนาถปิณฑิกะ ในพระราชวังของพระเจ้าโกศล และที่บ้านของอนาถปิณฑิกะนั้น มีวิธีจัดโภชนาหารเห็นปานนี้ และเห็นปานนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสดับเสียงนั้น ทรงดำริว่า ภิกษุเหล่านี้ทั้งๆ ที่อยู่กับเรา ก็ยังมีมาประมาทอย่างนี้ น่าอนาถ ภิกษุเหล่านี้ได้กระทำสิ่งที่ไม่ควรกระทำ ดังนี้แล้ว จึงทรงดำริถึงการที่จะให้พระมหาโมคคัลลานเถระมา ในขณะที่นั้นนั่นเอง ท่านพระมหาโมคคัลลานะผู้มีอายุ ทราบวาระจิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงได้มาด้วยฤทธิ์ ได้ถวายบังคม ณ เบื้องพระบาทนั่นเอง.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียก พระมหาโมคคัลลานเถระนั้นว่า คุณอนโมคคัลลานะ เพื่อนสหพรหมจารีของเธอเหล่านี้ เป็นผู้มัวมาประมาท ดีละ เธอจงทำภิกษุเหล่านั้นให้สลัดใจ. พระมหาโมคคัลลานเถระผู้มีอายุนั้น รับสนองพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ได้ พระพุทธเจ้าข้า แล้วจึงเข้าอาโปกสิณในทันใดนั่นเอง ใช้หัวแม่เท้าทำพื้นมหาปราสาทซึ่งตั้งอยู่ในชั้นกามภูมิ ให้หวั่นไหว พร้อมกับส่วนแห่งแผ่นดิน ซึ่งปราสาทตั้งอยู่ ประคองพาอยู่ใหญ่ ทำนาวาให้หวั่นไหวฉะนั้น.

ลำดับนั้น ภิกษุเหล่านั้นกลัวแล้ว ร้องเสียงลั่น ต่างทิ้งจีวรของตนๆ พากันออกไปจากประตูทั้งสี่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพระองค์ แก่ภิกษุเหล่านั้น เป็นราวกะว่าเสด็จเข้าไป สู่วะคันธกุฎีทางประตูอื่น ภิกษุเหล่านั้นเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว ก็ได้ยื่นถวายบังคม. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า พวกเธอกลัวอะไร ภิกษุทั้งหลาย. ภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ปราสาทของมิกคารมารดาณี ใครทำให้หวั่นไหว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอทราบไหมว่าใครทำให้ห้วนไหว ภิกษุทั้งหลายทูลว่า ข้าพระองค์ทั้งหลาย ไม่ทราบ พระเจ้าข้า.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ปราสาทหลังนี้ โมคคัลลานะทำให้ห้วนไหว เพื่อจะทำบุคลิกเช่นกับพวกเธอ ซึ่งมีสติหลงลืม ไร้สัมปชัญญะ อยู่ด้วยความประมาท ให้สังเวช แล้วจึงได้ตรัสพระสุตตันี เพื่อทรงแสดงพระธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **อุจฺจุทฺถ** ความว่า ท่านทั้งหลายจงลุกขึ้นจากอาสนะ. คือว่า จงเพียร พยายาม คือว่า อย่าเกียจคร้าน.

บทว่า **นิตฺถ** ความว่า ท่านทั้งหลายจงนั่งสูบลึงก์ เพื่อตามประกอบกรรมฐาน.

บาทพระคาถาว่า **โก อตุโธ สุปีเตน โว** ความว่า ท่านทั้งหลาย ซึ่งบวชแล้ว เพื่ออนุपाทาปรินิพพาน จะได้ประโยชน์อะไรด้วยการหลับ คือว่า ไม่มีใครสามารถ จะบรรลุถึงประโยชน์ได้ด้วยการหลับ.

บาทพระคาถาว่า **อาตุรานํ หิ กานิทฺทา สลฺลวิธาน รุปฺปติ** ความว่า ก็ชื่อว่าในที่ใด ความหลับข่มไม่มีแก่นุชย์ทั้งหลาย ผู้ทรนทราย ด้วยโรค มีโรคตาเป็นต้น ซึ่งตั้งขึ้นแล้ว ที่ส่วนแห่งร่างกายแม้เล็กน้อย ผู้ถูก ลูกศรชนิดใดชนิดหนึ่ง ในบรรดาลูกศรเหล็ก ลูกศรกระดูก ลูกศรงา (ฟัน) ลูกศรเขา และลูกศรไม้ ซึ่งเข้าไปสู่ร่างกาย แม้สักว่านิ้วเดียว หรือสองนิ้ว ก็ในทีนั้น ท่านทั้งหลาย ซึ่งมีจิตและร่างกายอยู่ทั้งสิ้น ผู้บริโภคแล้ว กระวนกระวายอยู่ ด้วยโรคคือกิเลสหนานับการ ซึ่งบังเกิดขึ้นแล้ว และผู้ชื่อว่าถูกลูกศร

แทงแล้ว เพราะถูกลูกศร ๕ ชนิด มีลูกศรคือ รากะเป็นต้น เสียบแทงเข้าไปในหทัยแล้ว ย่อยยับอยู่ จะมีการหลับได้อย่างไร.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นตรัสดังนี้ แล้วเพื่อจะทำภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นให้อุตสาหะ และให้สังเวชยิ่ง ๆ ขึ้นอีก จึงได้ตรัสว่า อุกฺกุหฺม ๗เป๗ วสาณฺเฑ ดังนี้.

ในพระคานานั้น มีการพรรณานำเนื้อความพร้อมทั้งอธิบายและโยชนาดังต่อไปนี้ :-

ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็เมื่อเธอทั้งหลายถูกลูกศรคือกิเลสเสียบแทงแล้วอย่างนี้ จะมีเวลามัวเมาประมาทอยู่เพราะเหตุไร ภิกษุทั้งหลาย พระศาสดา (ทรงประกาศพรหมจรรย์) ที่ยอดเยี่ยมที่สุดนี้มาอยู่เฉพาะหน้า (ของท่านทั้งหลาย) ด้วยว่าในกาลก่อนแต่กาลนี้ เธอทั้งหลายหลับแล้ว อยู่ที่ภูเขากันทั้งหลาย และแน่นำเป็นเวลาานาน หลับแล้วที่ขอดไม่อันไม่เสมอกัน ก็เพราะเหตุที่ไม่เห็นอริยสัจทั้งหลาย เพื่อทำที่สุดแห่งความหลับนั้น เธอทั้งหลายจงลุกขึ้นเถิด จงนั่ง และศึกษาเพื่อสันติให้มั่นคง เนื้อความในบาทแห่งพระคานานั้นนัยอันข้าพเจ้ากล่าวแล้วนั้นแล.

ส่วนคำว่า สันติ ในบาทที่สอง หมายถึงสันติ ๓ อย่างคือ อัจฉันต-สันติ (สันติอย่างสูงสุด) ๑ ตถังคสันติ (สันติด้วยองค์นั้น) ๑ สมมติสันติ ๑ (สันติตามสมมติ)

คำว่า สันติ นี้เป็นชื่อแห่งพระนิพพาน วิปัสสนา และทิวฏฐิตะ แต่ในที่นี้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายถึง อัจฉันตสันติ คือพระนิพพาน พระผู้มี

พระภาคเจ้าจึงตรัสไว้ว่า เพื่อประโยชน์แก่พระนิพพาน ขอท่านทั้งหลายจงหมั่นศึกษา คือว่า ขอให้ท่านทั้งหลายเป็นผู้มีความบากบั่นไม่ทอดย ศึกษาดิฉ.

ถามว่า เพราะเหตุไร ?

ตอบว่า พระยามัจจุราช ทราบว่าท่านทั้งหลายประมาทแล้ว ก็อย่าได้ทำท่านทั้งหลาย ผู้ตกอยู่ในอำนาจให้ลุ่มหลงเลย คือว่า การอันได้นามว่าพระยามัจจุราช ทราบอย่างนี้ว่า ภิกษุเหล่านี้เป็นผู้ประมาทแล้ว ก็อย่าได้ทำท่านทั้งหลาย ผู้ตกอยู่ในอำนาจให้ลุ่มหลงเลย มีคำอธิบายว่า ท่านทั้งหลาย ย่อมไปสู่อำนาจของพระยามัจจุราชนั้น ได้โดยประการใด พระยามัจจุราชนั้นกระทำท่านทั้งหลาย ผู้อยู่ในอำนาจโดยประการนั้น ก็อย่าให้ท่านทั้งหลายได้ลุ่มหลงเลย.

เพราะเมื่อบุคคลไปอยู่สู่อำนาจของพระยามารนั้น เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ผู้มีความต้องการ อาศัยรูปเป็นต้น ดำรงอยู่ได้ด้วยตัณหาใด ท่านทั้งหลายจงข้ามซึ่งตัณหานั้น อันชานไปในอารมณ์ต่าง ๆ ขณะอย่าได้ล่วงเธอทั้งหลายไปเสีย เพราะว่าผู้ล่วงขณะเสียแล้ว เป็นผู้ยึดยึดกันไปในนรกย่อมเศร้าโศก คือว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ผู้มีความต้องการ ได้แก่ผู้ต้องการรูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ อาศัยคืออิงอาศัย ได้แก่เป็นผู้เอบแนบซึ่งอารมณ์มีรูปเป็นต้นนั้น ย่อมดำรงอยู่ได้ด้วยตัณหาใด ของเธอทั้งหลายจงข้าม คือว่าจงข้ามพ้นซึ่งตัณหานั้น ได้แก่ตัณหาในภพและในโลกะ ที่ชื่อว่าชานไป เพราะเป็นธรรมชาติที่แผ่ชาน กว้างขวางลุ่มลึก และไพศาลในอารมณ์ทั้งหลาย มีประการต่างๆ ขณะอย่าได้ล่วงเลยที่ในทั้งหลายไปเสีย คือว่าขณะ

แห่งการบำเพ็ญสมณธรรม ของท่านทั้งหลายนี้ อย่าได้ผ่านไปเสีย, เพราะว่า ขณะเห็นปานนี้แหละ ของชนทั้งหลายเหล่าใดผ่านพ้นไป และชนทั้งหลาย เหล่าใดผ่านพ้นขณะนี้ไปเสีย ชนทั้งหลายเหล่านั้นคือผู้ล่วงขณะไปเสียนั้นแล ยึดเชยติดกันอยู่ในนรก ย่อมเศร้าโศก คือว่าดำรงอยู่ในอบายแม้ทั้ง ๔ ที่รู้จักกันว่านรก เพราะอรรถว่าหาความสุขใจมิได้. ย่อมเศร้าโศกโดยนัยว่า กรรมดี พวกเรามีได้ทำไว้เลย ดังนี้ เป็นต้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงให้ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นอุตสาหะ และสลัดใจ อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงคิดเตียนการที่ภิกษุเหล่านั้นอยู่ด้วยความประมาท นั้น แล้วให้ภิกษุเหล่านั้นทุกรูปเที่ยว ดำรงอยู่ในความไม่ประมาท จึงตรัส พระคาถานี้ว่า ปมาโท โรโซ ดังนี้ เป็นต้น.

โดยสังเขป ความอยู่ปราศจากสติ ชื่อว่า ความประมาทในกาลานี้ ความประมาทนั้น ชื่อว่าเป็นฐลีย์ เพราะอรรถว่าเป็นมลทินของจิต ฐลีย์นั้น คิดตามซึ่งความประมาทนั้น ความคิดซึ่งคิดตามความประมาท เกิดขึ้นเพราะ ความประมาทคิดตามมาก็คือความประมาทนั่นเอง ความประมาทเมื่อนั้น ชื่อว่า เป็น ฐลีย์ ด้วยว่าแต่ไหนแต่ไรมา ชื่อว่า ความประมาทที่ไม่เป็นฐลีย์ไม่มีเลย.

ถามว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอรรถอะไรไว้ ด้วยบทว่า ปมาโท นั้น.

ตอบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอรรถไว้ว่า ท่านทั้งหลายอย่า ได้ถึงความวางใจว่า ขณะนี้พวกเรายังหนุ่มสาวอยู่ก่อน พวกเราจักรู้ได้ในภายหลัง เพราะว่า ความประมาทแม้ในเวลาเป็นหนุ่มสาว ก็จัดว่าเป็น ฐลีย์ ความ ประมาทในวัยกลางคนก็มี ในวัยแก่ก็มี จัดว่าเป็น ฐลีย์ใหญ่ เพราะคิดตาม ความประมาท จึงจัดว่าเป็นกองหยากเชื้อที่เดียว เหมือนกับฐลีย์ที่มีอยู่วันหนึ่ง

หรือ ๒ วันในเรือน ก็จัดว่าเป็นฐลียุ่่นั้เอง แต่ฐลียุ่่นั้เมื่อเพิ่มจึ้น เก็บไว้ถึง ๑ ปี ก็จัดเป็นกองหยากเยื่อทีเดียว แต่เมื่เมื่อเป็นเช่นนี้ เมื่อภิกษุเรียนพุทธพจน์ในปฐมวัย แล้วเจริญสมณธรรมในมัชฌิมวัยและปัจฉิมวัยอยู่ หรือว่า ภิกษุเรียนพุทธพจน์ในปฐมวัยแล้วสดับตรับฟัง (เพิ่มเติม) ในมัชฌิมวัย แม้กระทำสมณธรรมอยู่ในปัจฉิมวัย ก็ยังไม่จัดว่าอยู่ด้วยความไม่ประมาท แต่ว่าภิกษุอยู่โดยด้วยความประมาทในวัยทั้งปวง ทั้งนอนตลอดวัน และประกอบคำเพื่อได้อามิส เช่นอย่างท่านทั้งหลายอยู่ ความประมาทในปฐมวัยนั้นของภิกษุนั้นนั้นแล จัดว่าเป็นฐลียุ่่นั้ และความประมาทใหญ่ ซึ่งคิดตามความประมาทในวัยนอกนี้ จัดว่าเป็นฐลียุ่่นั้กองใหญ่ทีเดียว.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงติเตียนการที่ภิกษุเหล่านั้น อยู่ด้วยความประมาทอย่างนี้ เมื่อจะทรงชักชวนในความไม่ประมาทจึงตรัสว่า **อปฺปมาเทน วิชฺชาเย อพฺพุทฺเต สลฺลมตฺตโน** ดังนี้.

เนื้อความแห่งสองบาทพระคาถานี้ พระผู้มีพระภาคทรงยังพระเทศนาให้จบลง ด้วยขอดคือพระอรหัตต์ว่า ความประมาทแม้ในกาลทั้งปวงนี้ ชื่อว่าเป็นฐลียุ่่นั้. กุลบุตรผู้เป็นบัณฑิตพึงถอนลูกศร ๕ อย่าง มีรากะเป็นต้น ที่อาศัยหทัยของตนด้วยความไม่ประมาท กล่าวคือการอยู่โดยไม่ปราศจากสติ และด้วยวิชชา กล่าวคือ อาสวักขญาณ.

ในที่สุดแห่งพระธรรมเทศนา ภิกษุเหล่านั้นแม้ ๕๐๐ รูป ถึงความสังเวช กระทำไว้ในใจซึ่งพระธรรมเทศนานั้นนั้นแล พิจารณาอยู่ เริ่มเจริญวิปัสสนาแล้วดำรงอยู่ในพระอรหัตต์ ดังนี้แล.

จบการพรรณนาเนื้อความแห่งอุฏฐานสูตร แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

ราหุลสูตรที่ ๑๑

ว่าด้วยไม่ดูหมิ่นบัณฑิต

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า

[๑๒๘] เธอทั้งหลายย่อมไม่ดูหมิ่น
บัณฑิต เพราะการอยู่ร่วมกันเนื่อง ๆ แล
หรือ การทรงคบเพลิง เพื่อนมนุษย์ทั้งหลาย
เธอชอบน้อมแล้วแลหรือ.

พระราหุลกราบทูลว่า

ข้าพระองค์ย่อมไม่ดูหมิ่นบัณฑิต
เพราะการอยู่ร่วมกันเนื่อง ๆ การทรงคบ
เพลิงเพื่อนมนุษย์ทั้งหลาย ข้าพระองค์นอบ-
น้อมแล้วเป็นนิตย.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

เธอละกามคุณห้ามีรูปเป็นที่รัก เป็น
ที่รื่นรมย์ใจ ออกบวชด้วยศรัทธาแล้ว จง
กระทำที่สุดทุกข์เถิด.

เธอจงคบกัลยาณมิตร จงเสพที่นอน
ที่นั่งอันสดเจียบ ปราศจากเสียงกึกก้อง
จงรู้จักประมาณในโภชนะ.

เธออย่าได้กระทำความอยากในวัตถุ
เป็นที่เกิดค้นหาเหล่านี้ คือ จีวร บิณฑบาต
ที่นอน ที่นั่ง และปัจจัย เธออย่ากลับมาสู่
โลกนี้อีก จงเป็นผู้สำรวจในปาติโมกข์และ
ในอินทรีย์ ๕ จงมีสติไปแล้วในกาย จงเป็น
ผู้มากไปด้วยความเบื่อหน่าย.

จงเว้นสุภณิมิต อันก่อให้เกิดความ
กำหนด จงอบรมจิตให้มีอารมณ์เป็นหนึ่ง
ให้ตั้งมั่นดีแล้วในอสุภกาวณา จงอบรม
วิปัสสนา จงละมานานุสัย แต่นั้นเธอจักเป็น
ผู้สงบ เพราะการละมานะเที่ยวไป.

ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสอนท่านพระราหุล ด้วยพระคาถา
เหล่านี้เนื่อง ๆ ด้วยประการฉะนี้.

จบราหุลสูตรที่ ๑๑

อรรถกถาราหุลสูตรที่ ๑๑

ราหุขสูตร มีคำเริ่มต้นว่า กจฺจิ อภิญฺหํ วาสา ดังนี้.

ถามว่า พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นเป็นไร ?

ตอบว่า พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นดังต่อไปนี้ :-

พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ได้เสด็จจากควง
ต้นโพธิ ไปยังกรุงกบิลพัสดุ์โดยลำดับ ณ กรุงกบิลพัสดุ์นั้น พระราหุลได้ทูล
ขอความเป็นรัชทายาทว่า ข้าแต่พระสมณะ ขอพระองค์จงทรงประทาน
ความเป็นรัชทายาทแก่กระหม่อมฉัน ดังนี้ จึงได้รับสั่งแก่พระสารีบุตรเถระว่า
เธอจงให้ราหุลกุมารบรรพชา เรื่องทั้งปวงนั้น บัณฑิตพึงทราบโดยนัยที่
ข้าพเจ้ากล่าวไว้แล้ว ในอรรถกถาชั้นธกะ (พระวินัย) ก็พระราหุลได้บรรพชา
แล้วอย่างนี้ ถึงความเจริญแล้ว พระสารีบุตรนั้นแล ก็ได้ให้อุปสมบท ส่วน
พระโมคคัลลานเถระเป็นกรรมวาจาจารย์ของพระราหุลนั้น.

พระราหุลเถระ ยังไม่ได้บรรลุลุทธิภูมิตราบไค พระผู้มีพระภาคเจ้าก็
ทรงโอวาทพระเถระนั้น ตรานั้น ตั้งแต่กาลที่ท่านยังเป็นหนุ่ม ด้วยทรงพระ-
ดำริว่า กุมารนี้ สมบูรณ์ด้วยชาติเป็นต้น กุมารนั้นอย่าได้ทำการถือตัวหรือ
การหยิ่งเพราะอาศัย ชาติ โคตร ตระกูล และผิวพรรณเป็นต้น ดังนี้แล้ว
จึงได้ตรัสพระสูตรนี้บ่อย ๆ เพราะฉะนั้น ก็คำว่า ได้ยินว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสสอนท่านพระราหุลเถระ ด้วยพระคาถาเหล่านี้เนื่อง ๆ ด้วยประการฉะนี้
ดังนี้ นี้ พระอนนทเถระกล่าวไว้แล้ว ในที่สุดแห่งพระสูตร.

ความย่อในคาถาที่ ๑ ในราหุลสูตรนั้น มีดังต่อไปนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายเอาท่านพระสารีบุตรว่า คุณก่อนราหุล
เธอไม่ได้คู่มั่นบัณฑิต ด้วยเรื่องมีชาติเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง เพราะ
เหตุที่อยู่ร่วมกันเป็นนิจแลหรือ ชื่อว่าการทรงไว้ซึ่งคบเพลิง เพราะการทรงไว้

ซึ่งประทีปคือญาณ และประทีปคือกรรมเทศนา อันเชนอนบนิ้อมต่อมนุษย์ทั้งหลายหรือ ต่อว่าอันเชอนุชาแล้วเป็นนิจแลหรือ ดังนี้.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระราหุล เมื่อจะแสดงว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์หาได้กระทำการถือตัวหรือการเย่อหยิ่ง เพราะเหตุที่อยู่ร่วมกัน เหมือนกับคนต่ำต้อยถูกท่านผู้ฉลาดไม่ จึงได้กราบทูลคาถาตอบนี้ว่า นาหิ อภิญหสฺ วาสา ดังนี้. คาถาตอบนั้นมีเนื้อความง่ายทั้งนั้น.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงโอวาทพระราหุลเถระนั้น ให้ยิ่งขึ้น จึงได้ตรัสพระคาถาที่เหลือทั้งหลายว่า **ปญจ กามคุณ** ดังนี้เป็นต้น

ในพระคาถาที่เหลือนั้น บัณฑิตพึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

เพราะเหตุที่กามคุณทั้ง ๕ มีรูปเป็นที่รัก มีชาติเป็นที่รัก สำหรับสัตว์ทั้งหลาย อันสัตว์ทั้งหลายปรารถนาต้องการยิ่งนัก และใจของสัตว์เหล่านั้นก็ยินดี ก็ท่านพระราหุลละกามคุณเหล่านั้นแล้ว ออกจากพระราชวังด้วยศรัทธา หาใช่พระราชาทรงนำออกไป หาใช่โจรนำออกไปไม่ ไม่ใช่ผู้ที่เป็นหนี ไม่ใช่ผู้ที่กลัวภัย ไม่ใช่ผู้ที่บวชเพื่อเลี้ยงชีวิต พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงยังพระราหุลนั้น ให้ทรงกล้าหาญด้วยพระดำรัสที่ว่า เธอออกจากพระราชวังด้วยศรัทธาดังนี้ ก็เพราะท่านละกามคุณทั้ง ๕ อันเป็นปียรูป และเป็นทีรันทรมย์แห่งใจได้แล้ว เมื่อจะทรงชักชวนในการปฏิบัติที่สมควรแก่เนกขัมมะนี้ จึงตรัสว่า เธอจงเป็นผู้กระทำที่สุดแห่งทุกข์เถิด ดังนี้.

ในคำว่า พระราหุลออกบวชด้วยศรัทธา ดังนี้ นั้น หากจะพึงมีคำถามสอดเข้ามาว่า ก็ท่านผู้มีอายุ ปรารถนาอยู่ซึ่งรัชสมบัติอัน พระผู้มีพระภาคเจ้า

ทรงให้บรรพชาโดยพลการมิใช่หรือ เมื่อเป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า พระราหุลออกจากพระราชวังด้วยศรัทธา ดังนี้ อันข้าพเจ้าจะได้กล่าวเฉลย พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้ ก็เพราะพระราหุลมีพระทัยน้อมไปในเนกขัมมะ จริงอยู่ท่านผู้มีอายุนี้ มีพระทัยน้อมไปในเนกขัมมะนานแล้ว คือเมื่อเป็นพระยานาคราช ชื่อว่า สังขะ ได้เห็นสามเณร ชื่อว่า อุปเรวัต ซึ่งเป็นโอรสของพระปฐมุตตรพุทธเจ้า ได้ถวายทานเป็นเวลา ๗ วัน ประรณาคือความเป็นอย่างนั้น (คือความเป็นสามเณร) จึงถึงพร้อมด้วยความปรารถนาและอุกนิหาร จำเดิมแต่นั้นมา บำเพ็ญบารมีอยู่เป็นเวลาแสนกัป อุบัติแล้วในภพสุดท้าย พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นแหละทรงทราบความที่พระผู้มีอายุนี้ มีพระทัยน้อมไปในบรรพชาอย่างนี้ ด้วยว่าญาณนี้เป็นญาณหนึ่งในตถาคตพลญาณ ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ท่านออกจากพระราชวังด้วยศรัทธา.

อีกอย่างหนึ่ง ในคำว่า **สทุธาเยว มรา นิกุขมม** นี้ มีอธิบายว่า เธอออกจากพระราชวัง ด้วยศรัทธามาสิ้นกาลนานแล้ว บัดนี้ก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์เกิด.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อจะแสดงข้อปฏิบัติ ด้วยการกระทำที่สุดทุกข์ในวัฏฏะตั้งตั้งแต่การละสมุทัย จึงตรัสพระคาถานี้ว่า **มิตฺเต ภาสฺสุกฺลยาณ** ดังนี้ เป็นต้น.

พึงทราบอธิบายในพระคาถานี้ดังต่อไปนี้.

ชนทั้งหลายผู้ยังด้วยศีลเป็นต้น ชื่อว่า กัลยาณมิตร บุคคลคบอยู่ซึ่ง กัลยาณมิตรเหล่านั้น ย่อมเจริญด้วยคุณทั้งหลายมีศีลเป็นต้น ประดุจดั่งศาละ

ใหญ่อาศัยป่าหิมวันต์ เจริญอยู่ด้วยรากเป็นต้น เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า มิคฺเต ภชฺสฺสุ กฺลฺยาณฺณํ ดังนี้.

สองบาทพระคาถาว่า ปนฺตลฺยจ สยนาสนํ วิวิตฺตํ อปฺปนฺนิกโมลํ
ความว่า ก็ที่นอน ที่นั่งใด เป็นที่สงัด คืออยู่ไกล เฝียบ ใต้แก่นไม้เคลื่อนกล่น
ปราศจากเสียงกึกก้อง. ความสำคัญว่า ป่า ย่อมเกิดขึ้นในเสนาสนะใด ด้วย
เสียงแห่งสัตว์มีเนื้อและสุกรเป็นต้น เธอจงเสพที่นอนที่นั่งเห็นปานนั้น.

บาทพระคาถาว่า มตฺตลฺยญฺ โหหิ โภชเน ได้แก่ จงเป็นผู้รู้ประมาณ
(ในโภชนะ) อธิบายว่า เธอจงรู้จักประมาณในการรับ และประมาณในการ
บริโภค. ในประมาณทั้งสองอย่างนั้น ผู้รู้จักประมาณในการรับ เมื่อไทยธรรม
มีน้อยทั้งเมื่อทายกต้องการจะให้น้อย ก็จรับแต่น้อยเท่านั้น เมื่อไทยธรรมมี
น้อย แต่ทายกแม้จะต้องการให้มาก ก็ควรรับแต่น้อยเหมือนกัน แต่เมื่อไทย
ธรรมมีมาก ทายกต้องการจะให้น้อย ก็ควรรับน้อยเหมือนกัน มีเมื่อไทยธรรม
แม้มีมาก ทั้งทายกก็ต้องการจะให้มาก ก็ควรจะรู้จักกำลังของตนแล้วรับ อีกอย่าง
หนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอธิบายเฉพาะความประมาณเท่านั้น ดังนี้แล.

ภิกษุผู้รู้ประมาณในการบริโภค พิจารณาโดยแยกคายแล้ว ฟังฉัน
โภชนะ ประคบน้ำคอกบริโภคเนื้อบุตร และประคบน้ำคอกใช้น้ำมันหยอดเพล
ฉะนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งทรงแนะนำด้วยการคบกัลยาณมิตร อันเป็น
อุปการะแก่พรหมจรรย์และให้พระราหุลสมาทานในปารีสุทธิศีล คือการบริโภค
ปัจจัยโดยตรัสถึงการใช้สอยเสนาสนะเป็นประธาน ด้วยพระคาถานี้แล้ว

บัดนี้ เพราะเหตุที่การเลี้ยงชีพผิดจะมีได้ ก็เพราะความอยากในจิวรเป็นต้น
ฉะนั้น จึงทรงปฏิเสชมิจฉาชีพนั้น เมื่อจะให้พระราหุลเถระสมาทานอยู่ใน
อาชีวนิวิธานนั้น จึงตรัสพระภาษานี้ว่า จิวร ปิณฑปาเต จ ดังนี้.

ในพระคาถาทเหล่านั้น บทว่า ปจฺจเย ได้แก่ คิลานปัจจย
(ปัจจยเพื่อคนไข้)

บทว่า เอเตสุ ได้แก่ ในเรื่องที่ทำให้ภิกษุทั้งหลายเกิดความอยากใน
ปัจจย ๔ อย่างเหล่านั้นมีจิวรเป็นต้น.

สองบทว่า ตณฺหมากาสิ ความว่า (เมื่อเห็นโทษโดยนัยว่า) ปัจจย
ทั้ง ๔ อย่างเหล่านั้นเป็นเครื่องเกื้อกูลแก่บุคคลทั้งหลาย ผู้ทรนทรายอยู่เป็นนิจ
ก็เพื่อประโยชน์แก่การปกปิดอวัยวะที่ทำความละอายให้กำเรบเป็นต้นนั่นเอง
ย่อมเป็นเครื่องกำจุนซึ่งร่างกายอันทรพลยิ่งนัก ประคองเสาะเป็นเครื่องกำเรื้อน
เก่าฉะนั้น ดังนี้ ก็อย่าให้ความอยากเกิดขึ้น เมื่อไม่ให้เกิดขึ้นอยู่ ได้แก่
เมื่อไม่ให้เป็นงเกิดขึ้นอยู่ ก็จงอยู่ (ด้วยการไม่ให้ตัณหาบังเกิดขึ้นนั้น)

ถามว่า เพราะเหตุไร. ตอบว่า เพราะว่าเธออย่าได้มาสู่โลกอีก.

บาทพระคาถาว่า มา โลภํ ปุณฺรคมิ ความว่า ก็บุคคลกระทำซึ่ง
ความอยากในปัจจยเหล่านั้นอยู่ ถูกความอยากคร่ำมาอยู่ ย่อมมาสู่โลกนี้แม้อีก
เธอนั้นอย่าได้ทำความอยากในปัจจยเหล่านี้ เมื่อเป็นเช่นนี้ เธอก็จักไม่มาสู่
โลกนี้อีก.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านพระราหุลทราบบว่า พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกระเราว่า เธออย่าได้กระทำความอยากในจิวรดังนี้ จึงได้

สมาทานธุดงค์ ๒ ข้อที่เกี่ยวกับ จีวร คือ ปิงสุกฺกิกังคธุดงค์ ๑ เตจีวริกังคธุดงค์ ๑.

ท่านพระราหุลนั้นทราบว่ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะเราว่า เธออย่าได้กระทำความอยากในบิณฑบาต จึงได้สมาทานธุดงค์ ๕ ข้อที่เกี่ยวกับบิณฑบาตคือ ปิณฑปาตีกังคธุดงค์ ๑ สปรทานจาริกังคธุดงค์ ๑ เอกาสนิกังคธุดงค์ ๑ ปัตตปิณฑกัคคธุดงค์ ๑ ขลุปัจฉากัตติกัคคธุดงค์ ๑.

ท่านพระราหุลนั้นทราบว่ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะเราว่า เธออย่าได้ทำความอยากในเสนาสนะดังนี้ จึงได้สมาทานธุดงค์ ๖ ข้อ ที่เกี่ยวข้องด้วยเสนาสนะคือ อารัญญิกังคธุดงค์ ๑ อัพโภกาสิกังคธุดงค์ ๑ รุกขมุลิกังคธุดงค์ ๑ ยถาสันถติกังคธุดงค์ ๑ โสสานิกังคธุดงค์ ๑ เนสัชชิกังคธุดงค์ ๑.

ท่านพระราหุลนั้นทราบว่ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะเราว่า เธออย่าได้กระทำความอยากในคิลาณปัจจย จึงเป็นผู้สันโดษแล้วด้วยความสันโดษ ๑ ในปัจจยทั้งปวงคือ ยถาลกสันโดษ ยถาพลสันโดษ ยถาสารูปสันโดษ เป็นผู้มปีกตริรับคำสอนด้วยความเคารพ เหมือนกุลบุตรที่ว่าง่าย.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งทรงให้ท่านพระราหุลสมาทานด้วยอาชีวะปารีสุทธิศีลแล้ว บัดนี้ เมื่อจะให้ท่านสมาทานในศีลที่เหลือ และในสมณะและวิปัสสนาทั้งหลายจึงตรัสว่า อัมมวโธ ปาติโมกฺขสุมิมิ ดังนี้เป็นต้น.

ในบรรดาบททั้งหลายเหล่านั้น ในบาทกาลานี้ว่า อัมมวโธ ปาติโมกฺขสุมิมิ ฟังเพิ่มเติมบาลีที่เหลือเข้าว่า ภวสุสุ หรือฟังทราบสัมพันธ์ด้วยบทสุคท่ายว่า ในบาทกาลาที่ ๒ ก็ฟังเพิ่มเติมบาลีที่เหลือเข้าเช่นเดียวกัน.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชักชวนท่านพระราหุล ในปาติโมกฺขสังวรศีล และอินทริยสังวรศีล ด้วยพระดำรัส ๒ อย่างเหล่านี้ อย่างนี้. ก็ในพระคาคาว่า

อินทริเยสุ จ ปณฺจสุ นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอินทริย์ ๕ ประการ ด้วยสามารถแห่งเนื้อความที่ปรากฏแล้ว. แต่โดยลักษณะแล้วพึงทราบว่ามีอินทริย์ที่ ๖ ก็เป็นอันพระองค์ตรัสไว้แล้วเหมือนกัน. บาทพระคาถาว่า **สติ** ภายคตา **ตฺยตฺถ** ความว่า สติอันเป็นไปในกาย [ภายคตาสติ] อันต่างด้วยจตุราควัฏฐาน สัมปชัญญะ ๔ อานาปานสติ และอาหาเรปฏิกูลสัญญา จงมีคือว่า จงเกิดมีแก่ท่านผู้ดำรงอยู่แล้ว ในจตุปาริสุทธิศีล ๔ อย่างนี้ คือว่า จงเจริญภายคตาสตินั้น.

บาทพระคาถาว่า **นิพพิทาพหุโล ภว** ความว่า ท่านจงเป็นผู้มากด้วยความเบื่อหน่ายในสังสารวัฏ คือว่า จงมีความสำคัญหมายในโลกทั้งปวงว่า ไม่น่ายินดี.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอุปจารภูมิ อันเป็นส่วนแห่งการแทงตลอด ด้วยคำแม่ประมาณเท่านี้ บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงอัปนาภูมิ จึงตรัสคำเป็นต้นว่า **นิมิตฺตํ ปรีวชฺเชหิ** ดังนี้.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **นิมิตฺตํ** ได้แก่ สุกนิมิตอันเป็นที่ตั้งแห่งราคะ. ด้วยคำว่า **นิมิตฺตํ** นั้นนั่นเอง พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงทำสุกนิมิตนั้น ให้วิเศษในรูปอีก จึงตรัสว่า **สุภํ รากุปฺสณฺหิตํ** สุกนิมิตที่ก่อให้เกิดความกำหนัด.

บทว่า **ปรีวชฺเชหิ** ได้แก่ จงเว้นด้วยมนสิการ.

บาทพระคาถาว่า **อสุภาย จิตฺตํ ภาเวหิ** ความว่า จงอบรมจิตโดยประการที่อสุภาวานาในกายที่มีวิญญาณ หรือไม่มีวิญญาณสำเร็จได้.

บาทพระคาถาว่า **เอกคัคคิ สุตมาหิตัง** ความว่า จิตเช่นนี้ของท่าน
จะเป็นจิตที่มีอารมณ์เดียวได้ โดยอุปจารสมาธิ (และ) จะเป็นจิตตั้งมั่นได้ด้วย
อัปปนาภูมิแห่งจิตนั้นอย่างนี้แล้ว เมื่อจะแสดงวิปัสสนาจึงตรัสว่า **อนิมิตตัง**
เป็นต้น

บรรดาบทเหล่านี้ บาทพระคาถาว่า **อนิมิตตญจ ภเวหิ** อธิบายว่า
ท่านผู้มีจิตตั้งมั่นด้วยสมาธิ อันเป็นส่วนแห่งการแทงตลอดอย่างนี้ จงเจริญ
วิปัสสนา จริงอยู่ วิปัสสนาย่อมได้โหวหาร (การเรียก) ว่า **อนิมิตตัง** เพราะ
ไม่ถือเอาซึ่งนิमितทั้งหลายมีราคนิमितเป็นต้น โดยนัยว่า อนิจจานุปัสสนาญาณ
ย่อมพ้นจากนิमित (การกำหนดหมาย) ว่าเที่ยง จึงเป็นอนิมิตตวิโมกข์ เหมือน
อย่างที่ท่านพระมหาโมคคัลลานะกล่าวได้ว่า **คูก่อนอาวุโส** ข้าพเจ้านั้นแล เข้า
เจโตสมาธิอันไม่มีนิमितอยู่ เพราะการไม่ใส่ใจซึ่งนิमितทั้งปวง **คูก่อนอาวุโส**
เมื่อข้าพเจ้าอยู่ อยู่ด้วยธรรมเครื่องอยู่นี้ อนิมิตตานุสสาวีวิญญาณ ย่อมมีได้
ดังนี้^๑

บาทพระคาถาว่า **มานานุสยมุชฺชห** ความว่า เธอจะละ ได้แก่จงสละ
คือจงสลัดทิ้งเสีย ซึ่งมานานุสัยโดยลำดับ เป็นต้นอย่างนี้ว่า **คูก่อนอหเมชฺช**
เมื่อบุคคลได้อนิमितตัญญา ด้วยการเจริญ อนิมิตตภาวนานี้ แล้วเป็นผู้มีความ
สำคัญว่าไม่เที่ยง อนัตตา ก็ย่อมดำรงมั่นได้ ผู้มีความสำคัญว่าไม่ใช่ตน ย่อม
บรรลู่ถึงการถอนเสียได้ซึ่งอัสมีมานะ ดังนี้^๒

สองบาทพระคาถาว่า **ตโต มานาภิสมยา อุปสนุโต จริตฺตลล**
ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้พระเทพนาจบลง ด้วยอคคือพระอรหัตตว่า
๑. สัจ. สพายตนะ ๑๕/ ข้อ ๕๒๓ ๒. อัง. นวก. ๒๗/ ข้อ ๒๐๗. (ตอนสุดท้าย)

ต่อแต่นั้น เพราะการบรรลุ ก็เพราะความสิ้นไปเสื่อมไป ได้แก่เพราะการละ คือเพราะการสละคืนซึ่งมานะ ด้วยอริยมรรคอย่างนี้ เธอจักเป็นผู้สงบคือคัมภีร์ สนิท ได้แก่เป็นผู้เย็น ก็ว่าเป็นผู้เย็นแล้วจากความกระวนกระวายและความ เร่าร้อนทั้งปวง จักเที่ยวไปคือว่าจักอยู่ ด้วยธรรมเครื่องอยู่คือผลสมาบัติอย่างใดอย่างหนึ่งบรรดาสุญญตนิมิต อนิมิตตนิมิต และอปณฺหิตนิมิตตราบเท่าที่ เข้าสู่นิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ.

ต่อจากนี้ไปคำว่า **อิตุถิ สุกฺกั ภาควา** เป็นต้น เป็นคำของพระสังคีติ-
กาจารย์.

บรรดาบทเหล่านั้น คำว่า **อิตุถิ สุกฺกั** ได้แก่ได้ยินมาอย่างนี้ มีคำอธิบายว่า อย่างนั้นนั่นแล. คำที่เหลือในคาถานี้มีเนื้อความตื้นตื้นนั้น.

ที่ท่านพระราหุล อันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประทานโอวาทอยู่อย่างนี้ ดำรงอยู่แล้วในพระอรหัตพร้อมทั้งเทวดาทั้งหลายเป็นอนเนก ในที่สุดแห่ง จูฬราหูโลวาทสูตร ในเมื่อธรรมทั้งหลายอันเป็นทั้งแห่งการแสรบเพื่อการได้ วิมุตติถึงความแสรบแล้ว.

จบการพรรณนาราหุลสูตร แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อ **ปรมัตถโคตিকা**

วังคีสูตรที่ ๑๒

ว่าด้วยสงฆ์ปรินิพพาน

[๓๒๕] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่อศคาพเวเจตีย์ ใกล้เมือง
อาฬวี ก็สมัยนั้นแล พระเถระชื่อ นิโครธกัปปะ เป็นพระอุปัชฌาย์ของท่าน
พระวังคีสะปรินิพพานแล้วไม่นานที่อศคาพเวเจตีย์ ครั้งนั้น ท่านพระวังคีสะ
หลีกเร้นอยู่ในที่สงัด ได้เกิดความปริวิตกแห่งใจขึ้นอย่างนี้ว่า พระอุปัชฌาย์
ของเราปรินิพพานแล้วหรือหนอแล หรือว่ายังไม่ปรินิพพาน ครั้นเวลาเย็น
ท่านพระวังคีสะออกจากที่หลีกเร้น เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ
ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาค-
เจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานวโรกาส ข้าพระองค์หลีกออกเร้นอยู่
ในที่ลับ เกิดความปริวิตกแห่งใจขึ้นอย่างนี้ว่า พระอุปัชฌาย์ของเราปรินิพพาน
แล้วหรือหนอแล หรือว่ายังไม่ได้ปรินิพพาน ถ้าดับนั้น ท่านพระวังคีสะลุก
จากอาสนะ กระทำจีวรเฉวียงบ่าข้างหนึ่ง ประนมอัญชลีไปทางพระผู้มีพระภาค-
เจ้า แล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถาว่า

[๓๓๐] ข้าพระองค์ทั้งหลาย ขอทูล

ถามพระศาสดาผู้มีพระปัญญาไม่ทรม ข้า-
แต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ทรงเห็นธรรมอัน
มั่นคง พระองค์ทรงขนานนามแห่งภิกษุผู้

เป็นพราหมณ์ ผู้ตัดความสงสัย มีชื่อเสียง
มียศ ผู้คุ้มครองตนได้ มุ่งวิมุตติ ปรารถนา
ความเพียร กระทำกาสะที่อัคคาพเวเจตีย์ ที่
ข้าพระองค์ได้ประพฤตินอบน้อมท่านอยู่ว่า
นิโครธกับปะ นิพพานแล้ว.

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ศากยะ
มีพระจักรพรรดิครอบรอบ แม้ข้าพระองค์ทั้งหมด
ย่อมปรารถนาเพื่อจะรู้พระสาวกนั้น ข้าพระ-
องค์ทั้งหลายตั้งโศกไว้ชอบแล้วเพื่อจะฟัง
พระองค์เป็นพระศาสดาผู้ยอดเยี่ยมของข้า
พระองค์ทั้งหลาย ขอทรงโปรดตรัสความ
สงสัยของข้าพระองค์ทั้งหลาย ขอพระองค์
ตรัสบอกความข้อนี้แก่พระองค์เถิด.

ข้าแต่พระองค์ผู้มีปัญญาเสมอด้วย
แผ่นดิน มีพระจักรพรรดิครอบรอบ ขอพระองค์
โปรดตรัสบอกภิกษุผู้เป็นพราหมณ์ ผู้ปริ-
นิพพานแล้ว อนึ่ง ขอพระองค์ตรัสในท่าม
กลางข้าพระองค์ทั้งหลาย เหมือนอย่างท้าว-
สหัสเสนทร พระนามว่าสักกะ ย่อมตรัสใน
ท่ามกลางแห่งเทวดาทั้งหลาย ฉะนั้น.

กิเลสเครื่องร้อยรัดเหล่านี้ใดเหล่านี้
ในโลกนี้ เป็นทางแห่งโมหะ เป็นฝักฝาย
แห่งความไม่รู้ เป็นที่ตั้งแห่งความสงสัย
กิเลสเครื่องร้อยรัดเหล่านั้น มาถึงพระตลา-
คตผู้มีจักขุผู้ยิ่งกว่านระทั้งหลายแล้วย่อมไม่มี
ก็ถ้าว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เป็น
บุรุษ จะไม่พึงกำจัดเหล่ากิเลสเสีย โดยส่วน
เดียวเหมือนลมไม่พึงกำจัดเมฆไปชั่ว สัตว์โลก
ทั้งหมดถูกความไม่รู้ปกคลุมแล้ว พึงเป็น
โลกมืด เหมือนโลกที่ถูกเมฆปกคลุมแล้ว
เป็นโลกมืด ฉะนั้น.

นรชนทั้งหลายแม้มีความรู้งเรื่อง จะ
ไม่พึงเดือดร้อน ส่วนนักปราชญ์ทั้งหลาย
เป็นผู้กระทำความรู้งเรื่อง ข้าแต่พระองค์
ผู้เป็นนักปราชญ์ เพราะเหตุนี้ ข้าพระองค์
ย่อมสำคัญพระองค์ว่าเป็นนักปราชญ์ และ
ว่าผู้กระทำความรู้งเรื่อง เหมือนอย่างนั้นนั่น
แล ข้าพระองค์ทั้งหลายทราบอยู่ ซึ่งพระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าผู้เห็นแจ่มแจ้ง จึงเข้ามาเฝ้า
ขอพระองค์โปรดตรัสบอก ทรงกระทำให้

แจ่มแจ้งซึ่งภิกษุชื่อนิโครธก็ปะแก่ข้าพระ-
องค์ทั้งหลายในบริษัทเถิด.

พระองค์ผู้มีพระดำรัสไพเราะ ขอ
จงตรัสถ้อยคำอันไพเราะเถิด ขอพระองค์
จงค่อยเปล่งด้วยพระสุรเสียงอันพระองค์ทรง
กำหนดดีแล้ว เหมือนหมูหงส์ยกคอขึ้นแล้ว
ค่อย ๆ เปล่งเสียงอันไพเราะ ฉะนั้น.

ข้าพระองค์ทั้งหมดเป็นผู้ปฏิบัติตรง
จะคอยฟังพระดำรัสอันไพเราะของพระองค์
ข้าพระองค์ขอทูลวิงวอนให้พระองค์ผู้ละชาติ
และมรณะได้แล้ว ทรงกำจัดบาปไม่มีส่วน
เหลือให้ทรงแสดงธรรม การกระทำความ
ใคร่หาไม้แก่ปูลุชนทั้งหลายไม่ ส่วนการ
กระทำความพิจารณาย่อมมีแก่พระตถาคต
ทั้งหลาย.

ไวยากรณ์อันสมบูรณ์นี้ เป็นของ
พระองค์ผู้มีพระปัญญาสุดชั้นดี ทรงเรียนดี
แล้ว.

ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระ-
ปัญญาไม่ทราบ อัญชลีไม่มีในภายหลังนี้ ข้า-
พระองค์ประณมดีแล้ว พระองค์ทรงทราบ

อยู่ซึ่งคติของภิกษุชื่อนิโครธกัปปะ อย่าได้
ทรงทำข้าพระองค์ให้หลงเลย.

ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีความ
เพียรไม่ทราโม พระองค์ทรงรู้แจ้งอริยธรรม
อันประเสริฐยิ่ง ทรงทราบอยู่ซึ่งไฉยธรรม
ทั้งปวง อย่าได้ทรงทำข้าพระองค์ให้หลงเลย
ข้าพระองค์หวังจะได้สดับพระดำรัสของ
พระองค์อยู่ เหมือนบุรุษผู้ร้อนแล้วเพราะ
ความร้อนในฤดูร้อน หวังจะได้น้ำ ฉะนั้น.

ขอพระองค์จงยังสัตถายตนะ คือ
สุตะให้ตกเถิด ภิกษุชื่อนิโครธกัปปะได้
ประพฤติพรหมจรรย์ ตามความปรารถนา
พรหมจรรย์อะไร ๆ ของท่านไม่เปล่า นิพ-
พานแล้ว อนุปาติเสสนิพพานธาตุหรือ
หรือว่าเป็นผู้พ้นวิเศษแล้วยังมีอุปาทานเหลือ
อยู่ ข้าพระองค์ทั้งหลายจะขอพึ่งความซื่อ
นั้น

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสด้วยพระคาถาว่า

ภิกษุชื่อนิโครธกัปปะ ได้ตัดตัณหา
ในนามรูปนี้ ที่เป็นพระแสแห่งกัณ्हมาร

อันนอนเนื่องแล้วสิ้นกาลนาน เธอได้ข้าม
พื้นชาติและมรณะไม่มีส่วนเหลือ ปรีณิพ-
พานแล้วด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ประเสริฐสุดด้วยอินทรีย์
๕ เป็นต้น ได้ตรัสอย่างนี้.

ท่านพระวังคีสะกราบทูลว่า

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระ-
องค์นี้ได้ฟังแล้ว ย่อมเลื่อมใสพระดำรัสของ
พระองค์ ได้ยินว่า ข้าพระองค์ได้ทูลถาม
ถึงพรหมจรรย์อันไม่เปล่า พระองค์ผู้เป็น
พราหมณ์ไม่ลวง ข้าพระองค์ผู้สาวกของ
พระพุทธเจ้า เป็นผู้ปริกติกเล่าอย่างใด
กระทำอย่างนั้น ได้ตัดขายอันมั่นคงนั้น ๆ
ของมัจจุราชผู้มีมาฆาขาดแล้ว.

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ภิกษุชื่อ
นิโครทกัปปะผู้สมควร ได้เห็นเบื้องต้นแห่ง
อุปาทาน ได้ลวงบ่วงมารที่ข้ามได้แสนยาก
แล้วหนอ.

จบวังคีสูตรที่ ๑๒

อรรถกถานิโครธกัปปสูตรที่ ๑๒°

นิโครธกัปปสูตร มีคำเริ่มต้นว่า เอวมเม สุตฺตํ เป็นต้น ดังนี้.

พระสูตรนี้ท่านเรียกว่า **วังคีสสูตร** ดังนี้ก็มี.

ถามว่า พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นเป็นอย่างไร ?

ตอบว่า การเกิดขึ้นแห่งพระสูตรนี้นั้นแล ท่านกล่าวไว้ในนิทานแห่งพระสูตรนั้นแล้ว.

บรรดาบททั้งหลายเหล่านั้น บทว่า เอวมเม สุตฺตํ เป็นต้น มีเนื้อความอันข้าพเจ้ากล่าวแล้วนั้นแหละ เพราะข้าพเจ้าได้ทั้งเนื้อความเช่นนั้น เหล่านั้น และเหล่าอื่นเสีย จักพรรณนาเฉพาะนัยที่ยังมิได้กล่าวไว้แล้วเท่านั้น.

บทว่า **อคฺคาพเว เจติเย** ได้แก่ ที่อคฺคาพเวเจติย์ในเมืองอาฬวี จริงอยู่ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ยังไม่ทรงอุบัติขึ้น ได้มีเจติย์เป็นอนเนก มีอคฺคาพเวเจติย์ และโคตมเจติย์ เป็นต้น ซึ่งเป็นภพที่อยู่ของพวกยักษ์และนาค เป็นต้น (แต่) เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงอุบัติขึ้นแล้ว พวกมนุษย์ทั้งหลายก็รื้อเจติย์เหล่านั้น สร้างเป็นวัดเสีย และมนุษย์ทั้งหลาย ก็เรียกกันโดยชื่อนั้นนั้นแล มีคำอธิบายว่า เพราะพระเถระอยู่ในวัด กล่าวคืออคฺคาพเวเจติย์.

แม้คำว่า **อายุสฺมา** ในคำว่า **อายุสฺมโต** **วังคีสฺส** นี้ เป็นคำที่กล่าวด้วยความรัก.

คำว่า **วังคิส** นั้นเป็นชื่อของพระเถระนั้น พระวังคิสเถระนั้น คนทั้งหลายพึงทราบกันอย่างนี้ จำเดิมแต่เกิดมา.

๑. บาลีว่า **วังคิสฺสตร.**

ได้ยินว่า วัจสิสะนั้นเป็นบุตรของปริพพาชก เกิดในครรภ์ของนาง
ปริพพาชกา ด้วยอานุภาพแห่งวิชาอย่างหนึ่งซึ่งตนรู้ ได้เคาะกระโหลกศีรษะ
คนตาย แล้วก็รู้คติกำเนิดของสัตว์ทั้งหลาย. ได้ยินว่า แม้พวกมนุษย์ก็ได้นำ
กระโหลกศีรษะของพวกญาติของตน ซึ่งตายแล้วมาจากป่าช้า แล้วถามคติ
กำเนิดของญาติเหล่านั้นกะวัจสิสะ ท่านก็ทำนายว่า บุคคลผู้นั้นเกิดในนรก
ชื่อโน้น บุคคลผู้นั้นเกิดในมนุษยโลกที่โน้น พวกมนุษย์เหล่านั้น อันพระ-
วัจสิสะนั้นทำนายแล้ว (ทำให้งงวยแล้ว) จึงได้ให้ทรัพย์เป็นจำนวนมากแก่เขา
ด้วยอาการอย่างนี้ เขาจึงได้ปรากฏ (มีชื่อเสียง) ไปในชมพูทวีปทั้งสิ้น
วัจสิสะนั้นบำเพ็ญบารมีมาแล้ว ๑ แสนกัป บริบูรณ์ด้วยอภินิหาร มีบุรุษ
ห้าพันคนแวดล้อม ท่องเที่ยวไปในคาม นิคม ชนบท และราชธานีทั้งหลาย
ได้บรรลุถึงเมืองสาวัตถีโดยลำดับ ก็โดยสมัยนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้า
ประทับอยู่ที่เมืองสาวัตถี พวกชาวเมืองสาวัตถีถวายทานในเวลาก่อนภัตแล้ว
ในเวลาหลังภัตต่างก็นุ่งห่มเรียบริ้อย ถัดดอกไม้และของหอมเป็นต้น ย่อมไป
สู่พระเชตวันเพื่อฟังธรรม วัจสิสะนั้นเห็นชาวเมืองเหล่านั้นแล้วก็ถามว่า
มหาชนพากันไปไหน.

ครั้งนั้นชนเหล่านั้นก็บอกเขาว่า พระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นแล้วในโลก
กำลังทรงแสดงธรรม เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนเป็นอันมาก พวกเราจะไปใน
ที่นั้น แม้วัจสิสะนั้นพร้อมกับคนเหล่านั้นรวมทั้งบริวารของตนไปแล้ว ปราศรัย
กับพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว นั่งแล้ว ณ ส่วนข้างหนึ่ง. ครั้งนั้น พระผู้มี
พระภาคเจ้าตรัสเรียกวัจสิสะนั้นว่า คู่ก่อนวัจสิสะ เธอรู้วิชาที่เคาะกระโหลก

ศีระของมนุษย์ทั้งหลายแล้ว บอกรัตนาคำนี้ได้หรือ ดังนี้ วัจสิสพราหมณ์
ทูลว่า ข้าแต่พระสมณโคดมผู้เจริญ ข้าพระองค์ยอมทราบบอย่างนี้ พระผู้มี
พระภาคเจ้ารับสั่งให้นำศีระของมนุษย์ผู้เกิดแล้วในนรกมาแล้ว ทรงแสดง
(แก่วัจสิสพราหมณ์นั้น) เขาใช้เล็บเคาะแล้วทูลว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ
นี่เป็นศีระของผู้เกิดในนรก พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงศีระทั้งหลาย
ของมนุษย์ทั้งหลาย ผู้เกิดแล้วในคติทั้งปวงโดยอาการอย่างนี้ แม้เขาก็ทราบ
และได้กราบทูลเหมือนอย่างนั้น ที่นั่นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงศีระของ
พระชินาสพแก่เขา เขาเคาะแล้วบอ่ย ๆ ก็ไม่ทราบ (ว่าไปเกิดที่ไหน) ลำดับนั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนวัจสิส ในศีระนี้ไม่ใช่วิสัยของเธอ นี่เป็น
วิสัยของเรา นี่คือศีระของพระชินาสพ แล้วจึงตรัสพระคาถานี้ว่า

คติ มิกานํ ปวนํ อากาโส ปกุจัน คติ
วิภโว คติ ธมมานํ นิพพานํ อรหโต คติ.

ป่าใหญ่เป็นคติของเนื้อทั้งหลาย

อากาศเป็นคติของนกทั้งหลาย ความเจริญ

เป็นคติของธรรมทั้งหลาย นิพพานเป็นคติ

ของพระอรหันต์ ดังนี้.

วัจสิสระดับคาถาแล้วทูลว่า ข้าแต่ท่านพระโคดมผู้เจริญ ขอพระองค์
จงให้วิชชานี้แก่ข้าพระองค์ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า วิชชานี้มิได้สำเร็จแก่
ชนทั้งหลายผู้ไม่บวช. วัจสิสนั้นทูลว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ พระองค์ให้ข้า
พระองค์บวชแล้ว จงการทำสิ่งที่พระองค์ต้องการ แล้วให้วิชชานี้ แก่ข้าพระองค์

ในขณะนั้นพระนิโครธกัปปเถระอยู่ในที่ใกล้พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงสั่งพระเถระนั้นว่า นิโครธกัปปะ ถ้าอย่างนั้น เธอจงให้วังคีสนี้บวช. พระเถระนั้นให้วังคีสนั้นบวชแล้ว ได้บอกตัจฉาจากกรรมฐาน พระวังคีสะได้บรรลุปุทธิสัมภิตาโดยลำดับ ได้เป็นพระอรหันต์ และเป็นผู้ที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยกย่องไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะว่า ภิกษุทั้งหลาย วังคีสะนี้เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลาย ผู้สาวกของเราผู้มีปฎิภาณ.

อุปมาของท่านพระวังคีสะ ซึ่งได้ร้องเรียกกันอย่างนี้ เป็นพระเถระชื่อว่านิโครธกัปปะ ผู้มีโวหาร (การร้องเรียก) อันได้แล้วอย่างนี้ เพราะไตร่ตรองสิ่งที่มีโทษและไม่มีโทษเป็นต้น.

คำว่า กัปปะ เป็นชื่อของพระเถระนั้น แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกท่านว่า นิโครธกัปปะ เพราะท่านบรรลुพระอรหัตที่โคนต้นนิโครธ ต่อจากนั้นแม้ภิกษุทั้งหลายก็เรียกท่านอย่างนั้น ท่านถึงความเป็นผู้มั่นคงในพระศาสนา จึงชื่อว่า เถระ.

หลายบทว่า อคฺคาพเว เจตฺติเย อจฺริปรินิพฺพุโต โหติ ได้แก่ พระนิโครธกัปปเถระนั้นนิพพานแล้วไม่นานที่เจตีย์นั้น.

บทว่า รัโหตฺตสฺส ปฏิสลฺฐินฺนสฺส ได้แก่ ผู้มีกายหลักเร้นออกจากหมู่ ผู้มีจิตหวนกลับจากอารมณ์นั้น ๆ เร้นอยู่.

หลายบทว่า เอวฺ เจตฺโส ปริวิตฺตโก อุตฺปาติ ได้แก่ เกิดปริวิตกด้วยอาการอย่างนี้.

ถามว่า เพราะเหตุไร จึงเกิดปริวิตกขึ้น.

ตอบว่า เพราะพระอุปัชฌาย์นั้นไม่ได้อยู่เฉพะหน้า และเพราะพระอุปัชฌาย์นั้นอันท่านเห็นแล้ว และมีการกุ่นเคย จริงอยู่ในเวลาที่พระนิโครธ-กัปะนั้นปรินิพพาน พระวังคิสะนี้ ไม่ได้อยู่เฉพะหน้า แต่การกุ่นเคยในกาลก่อน มีการรำคาญมือเป็นต้นของพระเถระนั้น เป็นผู้ที่พระวังคิสะนั้นเคยเห็นมาแล้ว และการประพฤตินั้น ก็ย่อมมิได้ทั้งแก่ผู้ที่มีไชจิณาสพ ทั้งแก่พระจิณาสพทั้งหลาย โดยความประพฤตินกาลก่อน จริงอย่างนั้น พระ-ปิณโทลภททวาชะ ไปสู่อุทยานของพระเจ้าอุเทนท่านั้น เพื่อประโยชน์แก่การอยู่ในกลางวัน (พักผ่อน) ในภายหลังภัต ด้วยความประพฤตินกาลก่อนนี้คือ ในกาลก่อนท่านเป็นพระราชา ได้ปฏิบัติอยู่ในที่นั้น พระควัมปติเถระไปยังเทววิมานว่างในดาวดึงส์ภพ ด้วยความประพฤตินกาลก่อนนี้ คือ ท่านเป็นเทวบุตรปฏิบัติอยู่ในเทววิมานนั้น.

ภิกษุชื่อว่า ปิณทวัจจะ เรียกผู้อื่นว่า คนถ่อย ด้วยความประพฤตินกาลก่อนนี้คือ ท่านเป็นพราหมณ์อยู่ ๕๐๐ ชาติ ไม่มีกำเนิดอื่นปนเลย ได้กล่าวแก่ผู้อื่นเหมือนอย่างนั้น เพราะฉะนั้น ความปริวิตกแห่งใจจึงได้บังเกิดขึ้นแก่พระวังคิสะนั้น เพราะท่านมิได้อยู่เฉพะหน้า เพราะท่านไม่เคยเห็น และกุ่นเคยอย่างนี้ว่า อุปัชฌาย์ของเรานิพพานแล้วหรือว่ายังไม่นิพพาน ข้อความต่อจากนั้นมีเนื้อความตั้นทั้งนั้น.

ก็ในคำว่า เอก ส จีวร กตุวา นี้ ท่านกล่าวไว้อย่างนี้ ก็เพื่อทำ จีวรให้แน่น (รัดกุม) บ่อย ๆ.

ก็คำว่า **เอกัม สัม** นี้ เป็นชื่อของผ้าที่ท่านห่มเฉียงบ่าข้างซ้ายวางไว้ เพราะฉะนั้น พึงทราบเนื้อความแห่ง **เอกัม สัม** นี้ อย่างนี้ว่า กระทำจิวรโดยประการที่จิวรนั้นจะห่มคลุมบ่าข้างซ้ายวางไว้ คำที่เหลือชัดเจนแล้วทั้งสิ้น.

บทว่า **อโนมปญฺญ** ได้แก่สิ่งที่ต่ำ ท่านเรียกว่า เล็กน้อย เลวทราม ซึ่งพระศาสดาผู้มีปัญญาทราวมหาмиได้ อธิบายว่า ผู้มีปัญญามาก.

สองบทว่า **ทิกฺขุเจว ฐมฺเม** ได้แก่ โดยประจักษ์นั่นเอง หรืออธิบายว่า ในอรรถภาพนี้นั่นเอง.

บทว่า **วิจิกฺขุฉาน** ได้แก่ ความปริวิตกเห็นปานนั้น.

บทว่า **ฉาโต** ได้แก่ ปรากฏแล้ว.

บทว่า **ยสฺสุตี** ได้แก่ ถึงพร้อมด้วยสาภและบริวาร.

บทว่า **อภินิพฺพุตฺตุโต** ได้แก่ มีจิตอันคนคุ่มครองแล้ว หรือมีจิตอันไฟไม่ไหม้อยู่.

สองบทว่า **ตยา กต** ความว่า พระองค์กล่าวว่ **นิโครธกัปปะ** ก็เพราะท่านนั่งแล้วที่โคนต้นนิโครธ ได้ทรงตั้งชื่อไว้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้า ย่อมพิจารณาด้วยพระองค์โดยประการใด ย่อมตรัสเรียกโดยประการนั้น แต่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเรียกพระนิโครธกัปปะนั้นอย่างนั้น ก็เพราะเหตุที่ท่าน นั่งแล้ว ที่ต้นนิโครธนั่นเอง อีกอย่างหนึ่ง ก็เพราะว่า ท่านได้บรรลุพระอรหัต ที่ต้นนิโครธนั้น.

ด้วยคำว่า **พฺราหฺมณฺสุส** พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายถึงชาติ ได้ยินว่า พระนิโครธกัปปะนั้น ออกบวชจากสกุลพราหมณ์มหาศาล.

สองบพว่า นมสฺส อจฺริ ความว่า นมัสการอยู่แล้ว.

บพว่า มุคฺยเปกฺโข ความว่า หวังวิมุตติกล่าวคือพระนิพพาน
อธิบายว่า ปรารถนาพระนิพพาน.

พระวังคีสะเรียกพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ทพฺพหฺมมฺทสฺสี จริงอยู่
พระนิพพานชื่อว่าเป็นธรรมที่มั่นคง เพราะอรรถว่าไม่แตก ก็พระผู้มีพระภาค
เจ้า ย่อมทรงแสดงพระนิพพานนั้น เพราะเหตุนั้น พระวังคีสะจึงเรียก
พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นว่า ทพฺพหฺมมฺทสฺสี ผู้แสดงธรรมอันมั่นคง.

แม้ด้วยบพว่า สกฺกา พระวังคีสะ ย่อมเรียกพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น
แล ด้วยคุณนาม.

ด้วยสองบพว่า มยฺมปิ สพฺเพ พระวังคีสะสงเคราะห์บริษัทที่เหลือ
แล้ว แสดงซึ่งตน ย่อมร้องเรียก.

แม้ด้วยบพว่า สมฺนฺตอภฺย ท่านก็เรียกพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นแล
ด้วยศัพท์ปัญญุตญาณ.

บพว่า สมฺมวฏฺฐิตา ได้แก่ ตั้งไว้แล้วโดยชอบ คือทำให้เป็นหลัก
ตั้งไว้แล้ว.

บพว่า โน ได้แก่ ของเราทั้งหลาย.

บพว่า สวนาย ได้แก่ เพื่ออันฟังไวยากรณ์ปัญหานี้.

บพว่า โสตา ได้แก่ โสตินทรีย.

คำว่า **ตุวั โน สตุถา ตวมนุตฺตโรติ** นี้ เป็นเพียงคำชมเชยเท่านั้น.

หลายบทว่า **ฉินฺทเว โน วิจิจฺจัน** ได้แก่ พระวังคีสะนั้นผู้หมดความสงสัยแล้ว ด้วยความสงสัยในอกุศล แต่ก็พูดหมายถึงความปรีวิตกนั้นซึ่งเปรียบดูความสงสัยนั่นเอง.

สองบทว่า **พฺรุหิ เมต** ความว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นสากยะ พระองค์เป็นผู้ที่ข้าพระองค์ทูลขอแล้ว เพื่อให้บอกซึ่งสาวกใด ขอพระองค์จึงตรัสบอกซึ่งสาวกนั้นแก่ข้าพระองค์ ข้าพระองค์แม่ทุกคน ปรรณนาจะรู้สาวกนั้น ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้มีปัญญาจุจแผ่นดิน ก็พระองค์เมื่อตรัสบอกอยู่ ก็จงบอกซึ่งพราหมณ์นั้นผู้ปรินิพพานแล้ว ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีปัญญาพระองค์ทรงทราบพระเถระนั้นผู้ปรินิพพานแล้ว ก็จงบอกในท่ามกลางของข้าพระองค์ทั้งหลาย คือจงตรัสบอกในท่ามกลางของข้าพระองค์ทุกคน โดยประการที่ข้าพระองค์ทุกคนจะฟังทราบได้.

คำว่า **สกุโกว เทวานํ สหสฺสเนตฺโต** นี้ เป็นคำชมเชยเท่านั้น คำนี้มีอธิบายดังนี้ว่า ท้าวสักกะผู้มีดวงตาหนึ่งพัน ผู้มีพระวาจาอันเทพเจ้าเหล่านั้นรับแล้วโดยเคารพ ย่อมตรัสในท่ามกลางแห่งเทวดาทั้งหลายฉันใด ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์มีพระวาจาอันข้าพระองค์ทั้งหลายรับแล้ว ก็จงตรัสในท่ามกลางแห่งข้าพระองค์ทั้งหลายฉันนั้น.

พระวังคีสะ เนื้อจะชมเชยพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นแล เพื่อจะยังความเป็นผู้กล่าวให้เกิดขึ้น จงได้กล่าวคาถาแม่น้ำว่า **เยเกจิ** เป็นต้น.

เนื้อความแห่งคานานั้นว่า กิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งหลายมีอภิชฌาเป็นต้น พระวังคีสะเรียกว่าเป็นทางแห่งโมหะ ว่าเป็นฝักฝ้ายแห่งความไม่รู้ และว่าเป็นที่ตั้งแห่งความสงสัย เพราะไม่ได้ละโมหะและความสงสัย ในเพราะมิได้ละเครื่องร้อยรัดเหล่านั้น เครื่องร้อยรัดเหล่านั้นทั้งหมดมาถึงพระตถาคตเจ้าแล้ว ย่อมถูกกำจัด ได้แก่จักพินาศไป ด้วยพลังแห่งเทศนาของพระตถาคต.

ถามว่า เครื่องร้อยรัดเหล่านั้นถูกกำจัดได้ด้วยเหตุไร ?

ตอบว่า กิเลสชาติเหล่านั้นมาถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้มีจักขุพระองค์นี้แล ซึ่งยิ่งกว่านระทั้งหลาย ย่อมถูกกำจัดแล้ว คำอันเป็นบาทพระคาถาว่า จกฺขุมฺหิ เอตํ ปรมํ นรานํ ดังนี้ เป็นคำอันท่านกล่าวไว้ว่า เพราะพระตถาคตเจ้า ชื่อว่าเป็นผู้มีจักขุอย่างยิ่งกว่านระทั้งหลาย เพราะทำปัญญาจักขุในการกำจัดกิเลส เครื่องร้อยรัดทั้งปวงให้เกิดขึ้น.

พระวังคีสะเถระเมื่อจะชมเชยพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นแล เพื่อจะยังความเป็นผู้ใคร่ที่จะกล่าวให้เกิดขึ้น จึงได้กล่าวคาถาแม้นี้ว่า โน เจ หิ ชาตุ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ชาตุ เป็นคำโดยส่วนเดียว.

บทว่า ปุริโส ท่านพระวังคีสะหมายถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า กล่าวแล้ว.

บทว่า โขติมนฺโต ได้แก่ ชนทั้งหลายผู้มาตามพร้อมแล้วด้วย ความรุ่งเรือง คือปัญญา มีพระสารีบุตรเป็นต้น. ท่านกล่าวโดยคานานี้ไว้ว่า ฌิว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า จะไม่พึงกำจัดกิเลสทั้งหลายด้วยพลังแห่งเทศนา เหมือนกับลมอันต่างด้วยลมมาทางทิศตะวันออก เป็นต้น จะไม่พึงกำจัดเมฆแล้ว

ไซริ์ สัตว์โลกแม้ที่ปกปิดด้วยความไม่รู้ ก็จะมีเป็นผู้มืด ประจุโลกที่ถูก
เมฆปกปิดไว้ ก็จะเป็นโลกมืด คือมีการมืดมนเป็นอันเดียวกัน แม้หรือว่า
ชนทั้งหลายเหล่านี้ใด ซึ่งมีความรุ่งเรืองในบัดนี้ ปราภฏอยู่ มีพระสารีบุตร
เป็นต้น แม้ชนทั้งหลายเหล่านั้น ก็ไม่พึงเดือดร้อน.

พระวังคีสเถระ เมื่อชมเชยพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นแล เมื่อจะยังความ
เป็นผู้ใคร่จะกล่าวให้เกิดขึ้นโดยนัยก่อนนั้นแล จึงได้กล่าวคาถาเมื่อนี้ว่า **ธีรา**
จ เป็นต้น เนื้อความแห่งพระคถานั้นว่า ก็บุรุษทั้งหลายผู้เป็นนักปราชญ์
คือผู้เป็นบัณฑิต เป็นผู้กระทำความรุ่งเรือง ย่อมให้ความรุ่งเรืองแห่งปัญญา
เกิดขึ้น ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ทรงกล้าหาญ ผู้ประกอบด้วยปธานวิริยะ
ฉะนั้น ข้าพระองค์ขอมสำคัญ คือว่า ย่อมสำคัญพระองค์ว่าเป็นนักปราชญ์
และว่าเป็นผู้กระทำความรุ่งเรืองเหมือนอย่างนั้น ด้วยว่าข้าพระองค์ทั้งหลาย
เมื่อทราบว่าคุณพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้เห็นแจ่มแจ้ง คือผู้เห็นซึ่งธรรมทั้งปวง
ตามความเป็นจริงอยู่ จึงได้เข้าไปหาพระองค์อย่างนี้. เพราะฉะนั้น ขอพระองค์
จงกระทำให้แจ่มแจ้ง คือว่าจงตรัสบอก ฯลฯ ได้แก่จงประกาศซึ่งพระกับป-
เถระ ได้แก่พระนิโครธกับปะ ในบริษัททั้งหลายแก่ข้าพระองค์ทั้งหลาย.

พระวังคีสเถระเมื่อจะชมเชยพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นแล เพื่อจะยังความ
เป็นผู้ใคร่จะกล่าวให้เกิดขึ้นโดยนัยก่อนนั้นแล จงกล่าวคาถาเมื่อนี้ว่า **จิปฺปิ**
ดังนี้ เป็นต้น. เนื้อความแห่งคถานั้นว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระดำรัส
อันไพเราะ ขอพระองค์จงเปล่งถ้อยคำอันไพเราะโดยพลัน คือว่าจงอย่าได้ชักช้า
อยู่ ซึ่งตรัสพระดำรัสอันไพเราะ คือว่าอันนำมาซึ่งความรื่นรมย์แห่งใจ เปรียบ

เหมือนสุวรรณหงส์ไปสู่ที่หากิน ได้พบสระที่เกิดเองและราวป่า จึงโง่งงคอ
เมื่อจะไม่รีบร้อน จึงค่อย ๆ เปล่งเสียง ด้วยจะงอยปากสีแดง คือร้องด้วยเสียง
อันไพเราะอันใด แม้พระองค์เองก็ฉันทันนั้นเหมือนกัน ทรงค่อย ๆ เปล่งด้วย
พระสุรเสียงอันไพเราะ อันเป็นมหาปริสลักษณะอย่างหนึ่งนี้ ที่พระองค์ทรง
กำหนดไว้ดีแล้ว ได้แก่ที่พระองค์กำหนดตกแต่งไว้ด้วยดี ข้าพระองค์แม้
ทั้งปวงเหล่านี้แล เป็นผู้ตรงคือเป็นผู้ไม่มีใจฟุ้งซ่าน จักสดับพระสุรเสียงที่
พระองค์ทรงเปล่งแล้ว.

พระวังคิสะ เมื่อจะชมเชยพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นแล เมื่อจะยังความ
เป็นผู้ใคร่ที่จะกล่าวให้เกิดขึ้น โดยนัยก่อนนั้นแล จึงกล่าวคาถาเมื่อนี้ว่า ปหิน-
ชาติมรณัง ดังนี้ เป็นต้น ฟังทราบวิเคราะห์ในคำว่า อเสถ์ นั้นว่า บาปใด
ย่อมไม่เหลืออยู่ เหตุนั้นบาปนั้น ชื่อว่า อเสสะ ซึ่งพระองค์ผู้ทรงกำจัดบาป
อันไม่มีส่วนเหลือนั้น มีคำอธิบายว่า ดังพระอริยเจ้ามีพระโสดาบัน เป็นต้น
ผู้ซึ่งละชาติและมรณะได้ ไม่มีอะไรเหลือ ฉะนั้น

บทว่า นิลคฺคยฺห ได้แก่ ขอร้องด้วยดีแล้ว กล่าวคือรบเร้าแล้ว.

บทว่า โชน ได้แก่ ผู้มีบาปกรรมทั้งปวงอันกำจัดแล้ว.

บทว่า วาเทสุตฺตมฺปิ ได้แก่ข้าพระองค์จะขอให้พระองค์ตรัสพระธรรม.

บาทพระคาถาว่า น กามกาโร หิ ปุณฺณชฺชนนํ ความว่า ด้วยว่าการ
กระทำความใคร่ ย่อมไม่มีแก่ปุณฺณชฺชนนํ อธิบายว่า ปุณฺณชฺชนนํ
จะทราบหรือจะกล่าวสิ่งใด ก็ไม่อาจที่จะทราบหรือจะกล่าวสิ่งนั้น ได้ทั้งหมด.

บาทพระคาถาว่า สจฺจขุญฺยกาโร จ ตถาคตาณํ ความว่า ส่วนการ
กระทำการพิจารณา คือว่า การกระทำที่มีปัญญาเป็นสภาพถึงก่อน ย่อมมีแก่

พระตถาคตเจ้าทั้งหลาย อธิบายว่า พระตถาคตเจ้าทั้งหลายเหล่านั้น ย่อมทรงปรารถนาจะทรงทราบ หรือตรัสสิ่งใด ก็สามารถทราบหรือตรัสสิ่งนั้นได้ (ทั้งหมด).

บัดนี้ พระวังคิสะเมื่อจะประกาศ ซึ่งการกระทำการพิจารณานั้น จึงกล่าวคานานี้ว่า สมฺปนฺนเวยฺยาकरणํ ดังนี้ เป็นต้น.

เนื้อความแห่งพระคานานี้ว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า จริงอย่างนั้น ไวยากรณ์อันสมบุรณ์มีอันเป็นไปที่พระองค์ตรัสไว้ดีแล้ว อันพระองค์ผู้มีพระปัญญารุ่งเรือง ทรงเรียนมาดีแล้วในที่นั้น ๆ นี้ไม่ผิด อันชนทั้งหลาย เห็นแล้วในพระดำรัสทั้งหลาย ที่พระดำรัสอย่างนี้ว่า สันตติมหาอำมาตย์เหาะขึ้นสู่อากาศ ชั่วระยะ ๗ ลำตาลแล้วจักปรินิพพาน และว่า สุปฺปพฺพุทฺทสากยะ จักถูกแผ่นดินสูบในวันที่ ๗ ดังนี้. ก็ต่อจากนั้นพระวังคิสะประนมอัญชลีให้ดียิ่งขึ้น แล้วทูลว่า อัญชลีครั้งหลังนี้ อันข้าพระองค์ประณมดีแล้ว คือว่า อัญชลีแม้อีกครั้งหนึ่งนี้ อันข้าพระองค์ประณมดีแล้ว ดียิ่งขึ้น.

บทว่า มา โมหฺยิ ความว่า พระองค์เมื่อทรงทราบอยู่ คือทรงรู้ อยู่ซึ่งคดีกำเนิดของพระเถระชื่อว่ากัปปะ ก็อย่าทรงให้ข้าพระองค์ทั้งหลายหลงอยู่ด้วยการไม่ตรัสตอบเลย พระวังคิสะเรียกพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยคำว่า อโนมปฺปญฺญา ผู้มีปัญญาไม่ทราบ.

ก็พระวังคิสะเมื่อจะทูลขอพระผู้มีพระภาคเจ้า ถึงการไม่หลงนั้นแหละ ปรีชายแม้อื่น จึงกล่าวคานานี้ว่า ปโรวริ ดังนี้ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า **ปโรวรี** ได้แก่ ที่งามและที่ไม่งาม หรือที่อยู่ไกลและที่อยู่ใกล้ ด้วยสามารถแห่งโลกิยธรรม และโลกุตรธรรม.

บทว่า **อริยขมัม** ได้แก่ จตุสัจธรรม.

บทว่า **วิทิตฺวา** ได้แก่ แยกตลอด.

บทว่า **ขานํ** ได้แก่ รู่อยู่ซึ่งไฉยธรรมทั้งปวง.

บทว่า **วาทิกงฺขามิ** ได้แก่ ข้าพระองค์หวังอยู่ซึ่งพระวาทของ พระองค์ ประคอบบุรุษผู้มีตัวอันร้อนในฤดูร้อน ถ้าปากอยู่ สะดุ้งแล้วหวังอยู่ ซึ่งน้ำจะนั้น.

บทว่า **สุตฺมปฺวสุต** ได้แก่ ขอพระองค์จงหลัง ก็ว่าจงเปล่ง ได้แก่ จงปล่อยซึ่งสัททายนะกล่าวคือสุตะ ก็ทำสัททายนะให้เป็นไป.

พระบาลีว่า **สุตฺตํ วสุต** ดังนี้ก็มี อธิบายว่าจงโปรยซึ่งฝนแห่ง สัททายนะ มีประการอันพระองค์ตรัสแล้ว.

บัดนี้พระวังคิสะหวังอยู่ซึ่งวาทเช่นใด เมื่อจะประกาศซึ่งวาทเช่นนั้น จึงได้กล่าวคาถาว่า

พระภิกษุชื่อว่า นิโครธกัปปะ ได้

**ประพฤติพรหณจรรยํ ตามปรารธนา พรหม-
จรรยํ ใด ๆ ของท่านนั้นมิได้เปล่า ท่านนิพ-
พานด้วยสอุปาทิเสสนิพพานแล้ว หรือว่าท่าน
เป็นผู้นิพพานแล้วด้วยอนุปปาทิเสสนิพพาน
เหมือนอย่างพระอเสขะทั้งหลาย ข้าพระองค์
ทั้งหลาย จักฟังซึ่งข้อนั้น.**

พระวังคีสะ เรียกพระเถระชื่อว่ากัปปะนั่นแล ด้วยสามารถแห่งการ
บูชานั่นแหละว่า กัปปายนะ.

บทว่า ยถา วิมุตโต ได้แก่ พระวังคีสะทูลถามว่า พระกัปปายน-
เถระ นิพพานแล้วด้วยอนุปาทิสถนิพพานธาตุ เหมือนอย่างพระอเสกขะ
ทั้งหลาย หรือว่าท่านนิพพานแล้วด้วยสอุปาทิสถนิพพานธาตุ เหมือนอย่าง
พระเสกขะทั้งหลาย. คำที่เหลือในคถานี้ ชัดแล้วทั้งนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า อันพระวังคีสะทูลขอแล้ว ด้วยคาถา ๑๒ คาถา
อย่างนี้ เมื่อทรงพยากรณ์เรื่องนั้น จึงตรัสพระคาถาว่า

ภิกษุชื่อว่า นิโครธกัปปะ ได้ตัด

ตัณหาในนามรูปนี้ ที่เป็นกระแสแห่งกัณหา-
มาร อันนอนเนื่องแล้วสิ้นกาลนาน เธอข้าม
พันชาติและมรณะได้ ไม่มีส่วนเหลือ พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าผู้ประเสริฐสุด ด้วยอินทรีย์
๕ เป็นต้น ได้ตรัสแล้ว อย่างนี้.

เนื้อความแห่งบาทต้นในพระคถานั้น มีดังนี้ก่อน ตัณหาอันต่างด้วย
กามตัณหาเป็นต้น ในนามรูปนี้แม้ใด นอนเนื่องอยู่แล้วสิ้นกาลนาน เพราะ
อรรถว่าอันบุคคลละไม่ได้แล้ว ท่านเรียกว่า กระแสแห่งมาร อันได้นามว่า
กัณหา ดังนี้ก็มี. พระเถระชื่อว่ากัปปายนะ ตัดแล้วซึ่งตัณหาในนามรูปนี้
ที่นอนเนื่องอยู่สิ้นกาลนาน ซึ่งเป็นกระแสแห่งกัณหารัตน.

ก็คำว่า **อิติ ภควา** นี้ ในคานานี้ เป็นคำของพระสังคีติกถาจารย์
ทั้งหลาย. ด้วยบาทพระคาถาว่า **อตาริ ชาติมรณํ อเสถํ** พระผู้มีพระภาค-
เจ้าทรงแสดงว่า พระกัปปายนเถระนั้นได้ตัดแล้วซึ่งตัณหานั้น ได้ข้ามแล้ว
ซึ่งชาติและมรณะที่เหลือ ปรีนิพพานแล้วด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ.

บาทพระคาถาว่า **อิจฺจพฺุริ ภควา ปญฺจเสฏฺโฐ** ความว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้ประเสริฐกว่าพระปัญจวัคคีย์ผู้เป็นศิษย์รุ่นแรก ๕ องค์
ด้วยอินทรีย์ทั้ง ๕ มีศรัทธาเป็นต้น หรือด้วยกรรมทั้งหลาย มีศีลเป็นต้น.
และเป็นผู้ประเสริฐด้วยพระจักษุที่ประเสริฐอย่างยิ่ง อันพระวังคีสะทูลถามแล้ว
ได้ตรัสแล้วอย่างนี้. คำนี้เป็นคำของพระสังคีติกถาจารย์.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว พระวังคีสะเมื่อจะชื่นชมภายิต
ของพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงได้กล่าวคาถา เป็นต้นว่า **เอส สุตฺวา** ดังนี้.

ในคาถาเหล่านั้น พึงทราบวินิจฉัยคาถาที่ ๑ ดังต่อไปนี้.

บทว่า **อิติสุตฺตมา** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นฤาษีด้วย
เป็นที่ ๗ ด้วย เพราะอรรถว่าสูงสุด อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
กระทำพระฤาษี ๖ พระองค์ มีพระนามว่า วิปัสสี ลีจี เวสสภู กกุสันธะ
โกนาคมนะ และกัสสปะ ให้พระองค์เป็นที่ ๗ ปรากฏแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงเป็นพระฤาษีองค์ที่ ๗ พระวังคีสะเมื่อจะเรียกพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นว่าเป็น
ฤาษีพระองค์ที่ ๗ จึงได้กล่าวแล้ว.

สองบทว่า **น มํ วญฺเจติ** ความว่า เพราะเหตุที่พระกัปปายนเถระ
ปรีนิพพานแล้ว ฉะนั้น พระองค์จะไม่ลวง ข้าพระองค์ ผู้ปรารถนาอยู่เพื่อจะ

ทราบความที่พระกัปปายนเถระปรินิพพาน คือว่า ขอพระองค์อย่าได้ตรัสให้ผิด. คำที่เหลือในคานานี้ปรากฏแล้ว.

ในคาถาที่ ๒ พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ :-

เพราะเหตุที่สาวกของพระพุทธเจ้า มุ่งหวังการหลุดพ้นอยู่แล้ว ฉะนั้น พระวังคีสเถระกล่าวหมายเอาเนื้อความนั้นว่า สาวกของพระพุทธเจ้าเป็นผู้กล่าวอย่างใด ก็ทำอย่างนั้น.

บาทพระคาถาว่า มจฺจุโน ชาลํ ตนฺตุํ ได้แก่ ข่ายคือตัณหาของมารที่แผ่กว้างออกไปแล้วในวัฏฏะอันประกอบด้วยภูมิ ๓ นั้น.

บทว่า มายาวิโน ได้แก่ ผู้มีมายามาก. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ผู้มีมายาเหมือนอย่างนั้น ดังนี้ก็มี อธิบายของอาจารย์ทั้งหลายเหล่านั้นว่า มารใดเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า แม้หลายครั้งนับไม่ถ้วน ด้วยมายาทั้งหลาย เป็นอเนกของมารนั้น คือ ผู้มีมายาเหมือนมารนั้น.

ในคาถาที่ ๓ มีวินิจฉัย ดังนี้ :-

บทว่า อาทิ ได้แก่ เหตุ. บทว่า อุปาทานสุต ได้แก่ แห่งวัฏฏะ. จริงอยู่ วัฏฏะ ท่านกล่าวว่า เป็นอุปาทานในที่นี้ เพราะอรรถว่าอันสัตว์พึงยึดมั่น.

พระวังคีสเถระ ย่อมกล่าวด้วยประสงค์ว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้าควรจะตรัสอย่างนี้ว่า พระกัปปเถระได้เห็นแล้วซึ่งเหตุแห่งอุปาทานนั้นนั่นแล คือว่า ซึ่งเหตุอันต่างด้วยวิชาและตัณหาเป็นต้น.

บทว่า อจฺจคา วต ได้แก่ ก้าวล่วงแล้วหนอ.

ในคำว่า มจฺจุเชยฺย วิเคราะห์ว่า ที่ชื่อว่าบ่วงแห่งมาร เพราะ
อรรถว่าเป็นที่ตั้งแห่งมัจจุ.

คำว่า มจฺจุเชยฺย นี้ เป็นชื่อแห่งวัฏฏะอันเป็นไปในภูมิสาม พระ-
วังคีสะเกิดความรู้ขึ้นแล้ว จึงกล่าวว่า พระกัปปายนเถระได้ล่วงบ่วงมารนั้น
ที่ข้ามได้โดยยากหนอ คำที่เหลือในคานานี้ชัดเจนแล้วทั้งนั้น ดังนี้แล.

จบการพรรณานานิโครธกัปปสูตร แห่งขุททกนิกาย

ชื่อ ปรมัตถโชติกา

สัมมาปริพาชนียสูตรที่ ๑๓

ว่าด้วยผู้เว้นรอบโดยชอบในโลก

พระพุทธนิมิตตรัสถามด้วยพระคาถาว่า

[๓๓๑] เราขอถามผู้มีปัญญามาก
ผู้ข้ามถึงฝั่ง ปรินิพพานแล้ว ดำรงตนมั่น
ภิกษุ นั้นบรรเทาทุกสิ่งหลายแล้ว พึงเว้น
รอบโดยชอบในโลกอย่างไร.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ภิกษุใด ถอนการถือความเกิด
ความฝันและลักษณะว่าเป็นมงคลขึ้นได้แล้ว
ภิกษุ นั้นละมงคลอันเป็นโทษได้แล้ว พึงเว้น
รอบโดยชอบในโลก.

ภิกษุ พึงนำออกเสียซึ่งความกำหนัด
ในกามทั้งหลาย ทั้งที่เป็นของมนุษย์ ทั้งที่
เป็นของทิพย์ ภิกษุ นั้นตรัสรู้ธรรมแล้ว ก้าว-
ล่วงภพได้แล้ว พึงเว้นรอบโดยชอบในโลก.

ภิกษุ กำจัดคำต่อเสียดแล้ว พึงละ
ความโกรธ ความตระหนี่ ภิกษุ นั้นละความ
ยินดี และความยินร้ายได้แล้ว พึงเว้นรอบ
โดยชอบในโลก.

ภิกษุละสัตว์และสังฆารอันเป็นที่รัก
และไม่เป็นที่รักแล้ว ไม่ถือมั่น อันตัณหา
และทิฐิไม่อาศัยแล้วในภพไหน ๆ หลุดพ้น
แล้วจากกรรมเป็นที่ตั้งแห่งสังโยชน์ พึงเว้น
รอบโดยชอบในโลก.

ภิกษุนั้น กำจัดเสียแล้วซึ่งความ
กำหนดด้วยอำนาจแห่งความพอใจในความ
ยึดถือทั้งหลาย ย่อมไม่เห็นความเป็นสาระ
ในอุปธิทั้งหลาย ภิกษุนั้นผู้อันตัณหาและ
ทิฐิไม่อาศัยแล้ว อันใคร ๆ พึงนำไปไม่ได้
พึงเว้นรอบโดยชอบในโลก.

ภิกษุนั้นไม่ผิดพลาดด้วยวาจาใจและ
การงานแล้ว รู้แจ้งแล้วซึ่งกรรมโดยชอบ
ปรารถนาบทคือนิพพานอยู่ พึงเว้นรอบโดย
ชอบในโลก.

ภิกษุใดประสพอยู่ ไม่พึงยึดถือว่า
เราแม้ถูกด่าก็ไม่พึงผู้โกรธ ได้โทษนะที่ผู้
อื่นให้แล้ว ไม่พึงประมาทมัวเมา ภิกษุนั้น
พึงเว้นรอบโดยชอบในโลก

ภิกษุละความโลภและภพแล้ว งดเว้น
จากการตัดและการจองจำสัตว์อื่น ข้ามพ้น

ความสงสัย ไม่มีกิเลสจตุกฺกสร พึงเว้น
รอบโดยชอบในโลก.

ภิกษุรู้แจ้งการปฏิบัติอันสมควรแก่ตน
และรู้แจ้งธรรมตามความเป็นจริงแล้วไม่พึง
เบียดเบียนสัตว์ไว้ ๆ ในโลก พึงเว้นรอบ
โดยชอบในโลก.

ภิกษุใดไม่มีอนุสัย ถอนอกุศลมูล
อะไร ๆ ขึ้นได้แล้ว ภิกษุนั้นไม่มีความหวัง
ไม่มีตัณหา พึงเว้นรอบโดยชอบในโลก.

ภิกษุผู้สิ้นอาสวะ ละมานะได้แล้ว
ก้าวล่วงธรรมชาติอันเป็นทางแห่งราคะได้
หมด ฝีกฝนตน ดับกิเลสได้แล้ว มีจิตตั้งมั่น
พึงเว้นรอบโดยชอบในโลก.

ภิกษุผู้มีศรัทธาได้สดับแล้ว เห็น
มรรค ไม่เล่นไปด้วยอำนาจทิฐฐิในสัตว์
ทั้งหลายผู้ไปแล้วทิฐฐิ ภิกษุนั้นเป็น
นักปราชญ์ กำจัดเสียซึ่งโลภะ โทสะ และ
ปฏิมะ พึงเว้นรอบโดยชอบในโลก.

ภิกษุนั้นชนะกิเลสด้วยอรหัตมรรค
อันหมดจดดี มีกิเลสจตุกฺกหลังคาเปิดแล้ว มี

ความชำนาญในธรรมทั้งหลาย ถึงนิพพาน
ไม่มีความหวั่นไหว ฉลาดในญาณอันเป็นที่
ดับสังขาร พึงเวียนรอบโดยชอบในโลก.

ภิกษุล่วงความกำหนดว่า เรา ว่าของ
เรา ในปัญจขันธ์ทั้งที่เป็นอดีต ทั้งที่เป็น
อนาคต มีปัญญาบริสุทธิ์ก้าวล่วงทั้ง ๓ กาล
หลุดพ้นแล้วจากอายตนะทั้งปวง พึงเวียน
รอบโดยชอบในโลก.

ภิกษุผู้รู้บทแห่งสังขะทั้งหลาย ตรัสรู้
ธรรม เห็นการละอาสวะทั้งหลายเป็นวิวิธ
(นิพพาน) ไม่ข้องอยู่ในภพไหน ๆ เพราะ
ความหมดสิ้นไปแห่งอุปธิทั้งปวง พึงเวียน
รอบโดยชอบในโลก.

พระพุทธนิมิตตรัสพระคาถาว่า

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้านี้เป็น
อย่างนั้นแน่แท้ทีเดียว ภิกษุใดมีปกติอยู่
อย่างนี้ ฝึกฝนตนแล้ว ล่วงธรรมเป็นที่ตั้ง
แห่งสังโยชน์ทั้งปวง ภิกษุนั้นพึงเวียนรอบ
โดยชอบในโลก.

จบ สัมมาปริพพาชกนิยสูตรที่ ๑๓

อรรถกถาสัมมาปริพพาชนิยสูตรที่ ๑๓

สัมมาปริพพาชนิยสูตร มีคำเริ่มต้นว่า **ปุจฉามิ มุนี ปหูตปญญ**
เราขอถามมุนีผู้มีปัญญามาก ดังนี้.

ท่านเรียกว่า **มหาสมยสูตร** บ้าง เพราะกล่าวในวันมหาสมย.

ถามว่า มีการเกิดขึ้นอย่างไร ?

ตอบว่า มีการเกิดขึ้นเพราะมีคำถาม.

ด้วยว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าถูกพระพุทธรูปนิมิตถาม จึงได้ตรัสพระสูตร
นี้. พร้อมกับคำถามพระสูตรนั้น ท่านจึงเรียกว่า สัมมาปริพพาชนิยสูตรบ้าง.
ความย่อในพระสูตรนี้มีเพียงนี้. ส่วนโดยพิสดารนั้น พระโบราณาจารย์ได้
พรรณนาไว้ตั้งแต่การอุบัติของสาภิวงส์และโกถิยวงส์ การพรรณนาไว้เพียง
อุเทศในเรื่องนี้ มีดังต่อไปนี้.

ก็ครั้งปฐมกัป พระเจ้ามหาสมมตราชได้มีพระโอรสพระนามว่า **โรชะ**.
พระเจ้าโรชะได้มีพระโอรสพระนามว่า **วโรชะ**. พระเจ้าวโรชะได้มีพระโอรส
พระนามว่า **กัลยาณะ**. พระเจ้ากัลยาณะได้มีพระโอรสพระนามว่า **วรกัลยาณะ**
พระเจ้าวรกัลยาณะได้มีพระโอรส พระนามว่า **มันธาตุ**. พระเจ้ามันธาตุได้มี
พระโอรสพระนามว่า **วรมันธาตุ**. พระเจ้าวรมันธาตุได้มีพระโอรสพระนามว่า
อุโปสตะ. พระเจ้าอุโปสตะได้มีพระโอรสพระนามว่า **จระ**. พระเจ้าจระ
ได้มีพระโอรสพระนามว่า **อุปจระ**. พระเจ้าอุปจระได้มีพระโอรสพระนามว่า
พระมมาทวะ. สืบต่อจากพระเจ้ามมาทวะได้มีกษัตริย์ ๘๔,๐๐๐ พระองค์
ต่อจากกษัตริย์ ๘๔,๐๐๐ พระองค์เหล่านั้น ได้มีวงส์โอกกากราช ๓ วงส์.
พระเจ้าโอกกากราชองค์ที่ ๓ มีพระมเหสี ๕ องค์ คือ พระนางหัตถา ๑

พระนางจิตตา ๑ พระนางขันตุ ๑ พระนางชาลินี ๑ พระนางวิสาขา ๑.
พระมเหสีองค์หนึ่ง ๆ มีหญิงบริวารองค์ละ ๕๐๐.

พระมเหสีองค์ใหญ่มีโอรส ๔ พระองค์ คือ เจ้าชายโอกกามุขะ ๑
เจ้าชายกาคัณฑะ ๑ เจ้าชายหัตถินิกะ ๑ เจ้าชายนิปุระ ๑. มีพระธิดา ๕
พระองค์ คือ เจ้าหญิงปิยา ๑ เจ้าหญิงสุปิยา ๑ เจ้าหญิงอนันทา ๑
เจ้าหญิงวิชาตา ๑ เจ้าหญิงวิชิตเสนา ๑ ครั้นพระมเหสีองค์ใหญ่ได้พระโอรส
พระธิดา ๕ องค์แล้ว ก็สิ้นพระชนม์.

พระมเหสีจึงทรงนำราชธิดาซึ่งยังสาว ทั้งมีรูปโฉมงดงามองค์อื่นมา
ตั้งไว้ในตำแหน่งพระอัครมเหสี. พระอัครมเหสีได้ประสูติพระโอรสองค์หนึ่ง
ครั้งประสูติได้ ๕ วัน พวกนางนมได้ตกแต่งพระชันตุกุมารนำมาเฝ้าพระราช.
พระราชาทรงยินดีได้พระราชทานพรแก่พระมเหสี. พระนางจึงทรงปรึกษากับ
บรรดาพระญาติทูลขอราชสมบัติให้แก่พระโอรส. พระราชาทรงพิโรธว่า
หญิงถ้อยใจชั่ว เจ้าจงพินาศเสียเถิด เจ้าปรารถนาให้พวกโอรสของเราได้รับ
อันตราย แล้วไม่พระราชทานตามที่พระมเหสีทูลขอ. พระอัครมเหสีประเล้า
ประโลมพระราชานินที่ลับบ่อย ๆ ครั้นให้ทรงพอพระทัยแล้ว ทูลพระดำรัสมี
อาทิว่า ข้าแต่พระองค์ ผู้เป็นมหาราช ไม่ควรกล่าวเท็จ แล้วทูลวิงวอนซ้ำ
แล้วซ้ำอีก.

ลำดับนั้น พระราชาตรัสเรียกพระโอรสทั้งหลายมาตรัสว่า ลูกอ่อนลูก ๆ
ทั้งหลาย พ่อเห็นชันตุกุมารน้องของพวกลูก จึงได้ผลุนผลันให้พรแก่มารดา
ของชันตุกุมาร เธอประสงค์จะให้โอรสครองราชสมบัติ เมื่อพ่อล่วงลับไปแล้ว

ลูก ๆ พึงมาครองราชสมบัติเถิด แล้วทรงส่งไปกับอำมาตย์ ๘ คน. พระราชกุมารเหล่านั้น ได้พาพระพี่น้องพระน้องนาง ออกจากพระนครพร้อมด้วย จตุรงคเสนา. พวกชาวพระนครรู้ว่า พระกุมารจะเสด็จมารองราชสมบัติเมื่อ พระบิดาสวรรคตแล้ว จึงคิดว่า พวกเราจะติดตามไปอุปัฏฐากพระกุมารเหล่านั้น ก็พากันตามเสด็จไปเป็นอันมาก. ในวันแรกได้มีหนุ่มเสนาประมาณ ๑ โยชน์ ในวันที่สองประมาณ ๒ โยชน์ ในวันที่สามประมาณ ๓ โยชน์.

พระราชกุมารทั้งหลายทรงดำริว่า พลนิกายมีมาก หากเราจะยกไปตี พระราชาใกล้เคียงเมืองหนึ่งเมืองใด ซึ่งเอาบ้านเมือง ชนบททั้งหมดก็จะ พ่ายแพ้เรา แต่ประโยชน์อะไรด้วยราชสมบัติที่ได้มา เพราะเบียดเบียนผู้อื่น ชมพู่ทวีปก็กว้างใหญ่ เราจะสร้างนครในป่า จึงพากันเสด็จบายหน้าไปยังป่า หิมพานต์.

พระราชกุมารแสวงหาที่จะสร้างพระนคร ที่ป่านั้นมีพระดาบสชื่อ กปิละ มีตบะแรงกล้า อาศัยอยู่ในป่าไม้สาละใกล้ฝั่งโยกขรณี ณ ป่าหิมพานต์ พระราชกุมารไปถึงที่อยู่ของดาบสนั้น. ดาบสเห็นพระราชกุมารเหล่านั้นจึงถาม ครั้นทราบเรื่องราวทั้งหมด จึงได้ทำการอนุเคราะห์พระราชกุมารเหล่านั้น.

นัยว่า พระดาบสนั้นรู้ภูมิชัยวิทยา เห็นคุณและโทษในอากาศสูงขึ้นไป ได้ ๘๐ ศอก และได้พื้นดินลงไป ๘๐ ศอก. ณ ภูมิประเทศนั้น หมูและเนื้อทั้งหลายทำให้ราชสีห์และเสือเป็นต้นหวาดกลัวหนีกลับไป กบและหนูทั้งหลาย ทำให้งูเกรงกลัว. ดาบสครั้นเห็นพระราชกุมารเหล่านั้น จึงทูลว่า ภูมิประเทศ นี้ เป็นพื้นปฐพีอันล้ำเลิศ จึงให้สร้าง พระนคร ณ ที่นั้น. ครั้งนั้น พระดาบสได้

ทูลพระราชกุมารว่า หากพระองค์จะสร้างพระนครใช้ชื่อของข้าพระองค์ ข้าพระองค์ก็ยินดี. พระราชกุมารทรงรับคำดาบส. พระดาบสกล่าวว่าแม่บุตรคน จันทาลสถิตอยู่ในที่นี้ ก็จะข่มขี้พระเจ้าจักรพรรดิด้วยกำลังได้ แล้วกราบทูลให้สร้างพระราชมณเฑียร แล้วสร้างพระนคร ณ ที่ตั้งอาศรม ครั้นดาบสถวายที่นั่นแล้ว ตนเองก็สร้างอาศรมอาศัยอยู่ ณ เจริงเขาไม่ไกลนัก. จากนั้นพระราชกุมารทั้งหลาย จึงสร้างพระนคร ณ ที่นั่นให้จาริกชื่อว่า กบิลพัสดุ์ เพราะกบิลดาบสประสิทธิ์ให้ แล้วเสด็จอาศัยอยู่ ณ กรุงกบิลพัสดุ์นั้น.

ลำดับนั้น พวกอำมาตย์คิดว่า พระกุมารเหล่านี้ทรงเจริญวัยแล้ว หากอยู่ในสำนักของพระบิดา ก็จะกระทำอวาหมงคลและวิวาหมงคล แต่บัดนี้เป็นภาระของพวกเรา จึงพากัน ไปทูลปรึกษากับพระกุมาร. พระกุมารตรัสว่า เรามีได้เห็นธิดาของกษัตริย์อื่นเสมอด้วยเรา และเราไม่เห็นชัตติยกุมารเหล่าอื่นเสมอด้วยพระเชษฐภคินีและพระกนิษฐภคินีเหล่านั้นเลย อนึ่งเราจะไม่ทำการปะปนชาติ. เพราะกลัวการปะปนชาติ จึงตั้งพระเชษฐภคินีไว้ในฐานะพระมารดา แล้วอภิเษกสมรสกับพระกนิษฐภคินีเป็นคู่ ๆ กันไป.

พระบิดาของพระราชกุมารเหล่านั้น ครั้นทรงทราบเรื่องราวทั้งหมดแล้วทรงเปล่งอุทานว่า สักยะ สักยะ. นี่เป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นแล้ว สมจริงดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า คุณก่อนอัมพัฏฐะ ครั้งนั้นแล พระเจ้าโอกกากราช ได้ตรัสถามที่ประชุมเหล่าอำมาตย์ว่า บัดนี้ราชกุมารทั้งหลายพากันไปพักอยู่ที่ไหน. พวกอำมาตย์กราบทูลว่า ขอเดชะ ณ ฝั่งโบกขรณี ข้างหิมวันตประเทศ มีป่าไม้สาละอยู่มาก บัดนี้พระราชกุมารทั้งหลายพากันไปพักอยู่ ณ ป่าไม้นั้น

พระราชกุมารเหล่านั้นทรงกลัวการระคนด้วยชาติ จึงอยู่ร่วมกันกับพระภิกษุของ
ตน ๆ พระเจ้าข้า. คู่ก่อนอัมพัฏฐะ ครั้งนั้นแล พระเจ้าโศกกากราช ทรงเปล่ง
อุทานว่า สกฺยา วต โภ กุมารา ปรมสกฺยา วต โภ กุมารา ดังนี้
ความว่า ท่านทั้งหลาย กุมารทั้งหลายเป็นผู้สามารถหนอ กุมารทั้งหลายเป็น
ผู้สามารถอย่างยิ่งหนอ. คู่ก่อนอัมพัฏฐะ เจ้าสัถยะทั้งหลายย่อมปรากฏ ตั้งแต่
ครั้งนั้นเป็นต้นมา และพระเจ้าโศกกากรานั้นเป็นบรรพบุรุษของเจ้าสากยะ
ทั้งหลาย ดังนี้.^๑

ครั้นต่อมาพระเชษฐภคินีของพระกุมารเหล่านั้นได้เป็นโรคเรื้อน.
พระวรกายได้ปรากฏเหมือนดอกทองเหลือง. พระราชกุมารทั้งหลายทรงดำริว่า
พระโรคนี้ย่อมติดต่อกับผู้ที่นั่งที่ขึ้นและบริโภคร่วมกับพระเชษฐภคินีนี้ จึงทูล
เชิญพระนางให้เสด็จขึ้นบรรด ความเป็นคุณจะไปชมสวน แล้วเสด็จเข้าปำรับสั่งให้
ขุดบ่อลึกทำเป็นเรือนพลสังเขปใต้พื้นดิน วางพระนางลงในบ่อนั้นพร้อมด้วย
ของควรเคี้ยวและควรบริโภก ปิดข้างบนเกลี่ยฝุ่นแล้วเสด็จไป.

ก็สมัยนั้น พระราชาพระนามว่า รามะ เป็นโรคเรื้อนถูกพวกสนมและ
พวกเพื่อนรำพากันรังเกียจ ทรงสลดพระทัย มอบราชสมบัติให้พระโอรสองค์
ใหญ่เสด็จเข้าป่า เสวยรากไม้และผลไม้ในป่านั้น ไม้ซ้าก็หายพระโรค มีพระฉวี
ดุจดั่งทองคำ เสด็จไปตามที่ต่าง ๆ ทอดพระเนตรเห็นต้นไม้มีโพรงใหญ่ ทรงทำ
ความสะอาดโพรงไม้นั้นประมาณ ๑๖ ศอก ภายในโพรงไม้นั้นทรงกระทำ
ประตูหน้าต่าง พาดบันไดเสด็จประทับอยู่ในโพรงนั้น. พระองค์ก็ไปที่หลุม
๑. ที. ที ๕/ ๑๔๕ อัมพัฏฐสูตร.

ถ่านเพลิงแล้วบรรทม ได้ทรงสดับเสียงร้องครวญครางและเสียงคำรามในราตรี พระองค์ทรงกำหนดว่า ที่ตรงโน้นสีหะแผดเสียง ตรงโน้นเสือคำราม ครั้นสว่าง จึงเสด็จไป ณ ที่นั้นทรงถือเนื้อที่เป็นเดน (ของสัตว์) ปิ้งเสวย.

อยู่มาวันหนึ่ง ตอนใกล้รุ่ง พระองค์ประทับนั่งตามไฟอยู่. ขณะนั้น เสือโคร่งได้กลืนพระราชธิดา จึงตะกายที่พื้นนั้นทำให้เป็นช่องบนพื้นกระดาน. พระนางทรงเห็นเสื่อทางช่องนั้น ทรงตกพระทัยกลัวร้องกรีดจนสุดเสียง. พระราชาทรงสดับเสียงนั้น และทรงกำหนดว่า นั่นเป็นเสียงสตรีจึงเสด็จไป ณ ที่นั้นแต่เข้าประตู ตรัสถามว่า ใครอยู่ในที่นี่. พระนางตอบว่า ผู้หญิงจะนาย. ตรัสว่า ออกมาเถิด. ทูลว่า ออกไปไม่ได้. ตรัสว่า เพราะอะไร. ทูลว่า ดิฉันเป็นนางกษัตริย์. พระนางแม้ถูกขังอยู่ในหลุคอย่างนั้นยังมีขัตติยมานะ. พระราชารับสั่งถามเรื่องราวทั้งหมด แล้วจึงตรัสบอกพระชาติของพระองค์ว่า เราก็เป็นกษัตริย์. ตรัสต่อไปว่า ออกมาเดี๋ยวนี้เกิดปรากฏคุณไสยใส่ลงในน้ำนม. พระนางทูลว่า หม่อมฉันเป็นโรคเรื้อน ไม่อาจออกไปได้พะยะ. พระราชาตรัสว่า บัดนี้เราหัวอกอันเดียวกัน เราสามารถเยียวยาให้หาได้จึงทอดบันไดอุ้มพระนางขึ้นมาทรงนำไปยังที่ประทับของพระองค์ พระราชทานยาที่พระองค์เสวยด้วยพระองค์เอง ไม่ช้าก็ทำให้พระนางหายจากพระโรคมีพระฉวีดุจทองคำ. พระราชาก็ทรงอยู่ร่วมกับพระนางนั้น. ด้วยการอยู่ร่วมครั้งแรกเท่านั้นพระนางก็ทรงครรภ์ ประสูติพระโอรสสององค์ ประสูติพระโอรสครั้งละสององค์ ๑๖ ครั้ง. รวมเป็นพระโอรส ๓๒ องค์ ด้วยประการฉะนี้. พระบิดาได้ให้พระโอรสผู้เจริญวัยเหล่านั้นได้ศึกษาศิลปะทุกแขนง.

ครั้นอยู่มาวันหนึ่งพรานป่าคนหนึ่งชาวเมืองของพระรามราชาเที่ยว
แสวงหารัตนมะบนภูเขามาถึงถ้ำนั้น เห็นพระราชาที่จำได้ทูลว่า ข้าแต่พระองค์
ข้าพระพุทธเจ้าจำพระองค์ได้พระเจ้าข้า. พระราชาตรัสถามว่า เจ้ามาจากไหน.
พรานทูลว่า มาจากพระนครพระเจ้าข้า. แต่นั้นพระราชาตรัสถามเรื่องราวทั้ง-
หมดคะเขา. เมื่อพระราชาและพรานป่าสนทนากันอยู่ พระกุมารทั้งหลายก็พากัน
ตามมา. พรานป่าเห็นพระกุมารเหล่านั้นจึงถามว่า ข้าแต่พระองค์พวกเด็กเหล่านี้
เป็นใครพระเจ้าข้า. พระราชาตรัสว่า บุตรของเราเอง. ทูลว่า ขอเดชะ บัดนี้
พระองค์แวดล้อมแล้วด้วยพระกุมารถึง ๓๒ องค์ เหล่านี้ จักทรงทำอะไรใน
ป่าเล่า ขอเชิญเสด็จไปครองราชสมบัติเถิดพระเจ้าข้า. พระราชาตรัสว่า อย่า
เลยพ่อคุณอยู่ที่นี้ก็เป็นสุขดีแล้ว. พรานป่าคิดว่า บัดนี้เราได้เรื่องราวจากการ
สนทนาแล้ว จึงไปพระนครทูลพระโอรสของพระราชาให้ทรงทราบ. พระราช
โอรสทรงดำริว่า จะต้องนำพระบิดากลับมา จึงเสด็จไป ณ ที่นั้นพร้อมด้วยจาดู-
รงคเสนา ทูลวิงวอนพระบิดาด้วยประการต่าง ๆ. พระราชาที่ทรงปฏิเสธว่า
อย่าเลยกุมารลูกพ่อ ที่นี้ก็เป็นสุขดีแล้ว. แต่นั้นพระราชบุตรทรงดำริว่า บัดนี้
พระบิดาไม่ทรงปรารถนาจะเสด็จไป ช่างเถิดเราจะสร้างพระนครในที่นี้แหละ
เพื่อพระองค์ แล้วทรงถอนดินกระเบาออกสร้างพระราชมณเฑียรแล้วสร้างพระ-
นคร ทรงตั้งชื่อเป็นสองอย่างคือ โกลนคร เพราะถอนดินกระเบาออกแล้ว
จึงสร้าง และ พัยคฆปะละ^๑ เพราะเป็นทางเสื่อผ่าน เสร็จแล้วเสด็จกลับ.
ต่อแต่นั้น พระมารดาจึงรับสั่งกะพระกุมารผู้เจริญวัยว่า นี่แน่ะลูก ๆ ทั้งหลาย
เจ้าสาकจะอยู่กรุงกบิลพัสดุ์เป็นพระเจ้าน้าของลูก ๆ ลูกทั้งหลายจงไปรับพระ-
๑. ยุโรปเป็น พัยคฆปะละ.

ธิดาของพระเจ้านนันมาเกิด. พระกุมารทั้งหลายได้ไปในวันที่พวกนางกษัตริย์
เสด็จไปทรงสนานที่แม่น้ำแล้วก็นำน้ำประกาศชื่อแล้ว ทรงพาพระราชธิดาที่
พระองค์ปรารถนาแล้ว ๆ ไป. เจ้าศากยะทั้งหลายครั้งได้สดับแล้วตรัสว่า ช่าง
เขาเกิด พวกกุมารเหล่านั้นก็เป็นพระญาติของพวกเราทั้งนั้น แล้วทรงนิ่งเสีย.

เมื่อกษัตริย์ศากยะและโกลิยะกระทำอวาหมงคลและวิวาหมงคลซึ่งกัน
และกันอย่างนี้ พระวงศ์ก็สืบต่อกันมาจนถึงพระเจ้าสีหหนุ. พระเจ้าสีหหนุมิ
พระราชบุตร ๕ พระองค์ คือ สุทโชนะ ๑ อมิโตทนะ ๑ โชโตทนะ ๑
สุกโกทนะ ๑ สุกโขทนะ ๑. บรรดาพระราชบุตรเหล่านั้นเมื่อพระเจ้าสุทโชนะ
ครองราชสมบัติ พระมหานรุษผู้บำเพ็ญบารมีจตุตถจากสวรรค์ชั้นดุสิต โดยนัย
ที่กล่าวแล้วในนิทานชาดก ทรงถือปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระนางมายาเทวี
ประชานดิของพระเจ้าสุทโชนะ แล้วเสด็จออกมหาภิเนษกรรมโดยลำดับ
ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณ ทรงประกาศพระธรรมจักรอันบรรพ เสด็จไปกรุง-
กบิลพัสดุ์โดยลำดับ ทรงโปรดพระประยูรญาติมีพระเจ้าสุทโชนมหาราชเป็นต้น
ให้ทรงตั้งอยู่ในอริยผล เสด็จจาริกไปยังชนบทแล้วเสด็จกลับมาอีกครั้งประทับ
อยู่ ณ วัดนิโครธารามในกรุงกบิลพัสดุ์พร้อมด้วยภิกษุ ๑,๕๐๐ รูป.

อนึ่งเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ นิโครธารามนั้น พวกเจ้า
ศากยะและโกลิยะ ทะเลาะกันเรื่องน้ำ. เรื่องเป็นอย่างไร. เรื่องมีอยู่ว่า ใน
ระหว่างกรุงกบิลพัสดุ์และกรุงโกลิยะทั้งสองนั้นมีแม่น้ำโรหิณีไหลผ่าน. แม่น้ำ
นั้นบางครั้งก็น้ำน้อย บางครั้งก็น้ำมาก. ในเวลาน้ำน้อย ทั้งเจ้าศากยะทั้งเจ้า-
โกลิยะทำสะพานน้ำเพื่อเลี้ยงข้าวเจ้าของตน ๆ. พวกมนุษย์ของเจ้าทั้งสอง

ทำสะพานแย่งน้ำกัน ค่ากันถึงชาติว่า เจ้าพวกวายร้าย ราชตระกูลของพวกเจ้า
สมสู่อยู่ร่วมกันกับพวกน้อง ๆ คุณสัตว์ดิรัจฉาน มีไก่ สุนัข สุนัขจิ้งจอกเป็น
ต้น ราชตระกูลของพวกเจ้าสมสู่กันที่โพรงไม้คุณพวกปีศาจ แล้วพากันไป
กราบทูลพระราชอาชงตน ๆ. พระราชาเหล่านั้นทรงพิโรธเตรียมรบไปเผชิญ
หน้ากันที่ฝั่งแม่น้ำโรหิณี. กำลังพลได้ตั้งอยู่เช่นกับสงคราม.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงดำริว่า พวกพระญาติทะเลาะกันเรา
จะต้องไปห้าม จึงเสด็จมาทางอากาศประทับยืน ณ ท่ามกลางเสนาทั้งสอง.
อาจารย์บางพวกกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรำพึงถึงพระญาติทะเลาะกัน
ได้เสด็จมาจากกรุงสาวัตถี. ก็แลครั้นประทับยืนอยู่ได้ตรัสอรรถทัณฑสูตร.
กษัตริย์ทั้งหมดครั้งทรงสดับดังนั้นทรงเกิดความสังเวช ทึ่งอาวูชพากันยืน
นมัสการพระผู้มีพระภาคเจ้า และรับสั่งให้ปูอาสนะอันสูงกว่า. พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าเสด็จลงมาประทับนั่ง ณ อาสนะที่เขาปูไว้ ตรัสผันทวนชาดกมีอาทิว่า
ฤจาร์หตุโธ ปุริโส แปลว่า บุรุษ ถือ ฝั่ง, ตรีส ลุกุกิชาดก มีอาทิว่า
วนุทามิ ตั กุณุชรี แปลว่า ข้าพเจ้าขอไหว้กุณุชรีนั้นและตรีส วัฏฏกชาดกนี้ว่า

สมโหมทมานา คจฺจนฺติ ชาลมาทาย ปกฺกจิโน

ยทา เต วิวิทิสฺสนฺติ ตทา เอหิโนติ เมวธ .

นกทั้งหลายพร้อมใจกัน ย่อมพาตา-
ข่ายไปได้ เมื่อใดพวกมันทะเลาะกัน เมื่อนั้น
มันจะอยู่ในอำนาจของเรา. ดังนี้.

แล้วทรงแสดงความที่กษัตริย์เหล่านั้นเป็นพระญาติกันมาช้านานแล้ว ตรัส
มหาวงศ์นี้ กษัตริย์เหล่านั้นทรงเลื่อมใสอย่างยิ่งเมื่อได้ทรงทราบว่า เมื่อก่อน
พวกเราก็เป็นพระญาติกัน. แต่นั้นกษัตริย์ทั้งสองวงศ์ได้มอบกุมาร ๕๐๐ คือ
กุมารฝ่ายเจ้าศากยะ ๒๕๐ กุมารฝ่ายเจ้าโกลิยะ ๒๕๐ เพื่อเป็นบริวารของ
พระผู้มีพระภาคเจ้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นบุรพเหตุของกุมารเหล่านั้น
จึงตรัสว่า เออ ภิกษุโว แปลว่า เธอทั้งหลายจงเป็นภิกษุมาเถิด. ภิกษุ
ทั้งหมดเหล่านั้นได้บริวาร ๘ อันเกิดขึ้นด้วยฤทธิ์เหาะไปในอากาศ มาขึ้นถวาย
บังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพาภิกษุเหล่านั้นไปป่า
มหาวัน. บรรดาภรรยาของภิกษุเหล่านั้นต่างก็พากันส่งข่าวไปให้ทราบ ภิกษุ
เหล่านั้นถูกภรรยาเล่าโลมโดยประการต่าง ๆ จึงกระสัน. พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงทราบว่าภิกษุเหล่านั้นกระสัน ทรงประสงค์จะแสดงป่าหิมพานต์ บรรเทา
ความกระสันของภิกษุเหล่านั้น ด้วยตรัสคุณาลชาดก ณ ที่นั้น ตรัสว่า
ทีฏฐบุพโพ โว ภิกษุเว หิมวา คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอเคยเห็น
ป่าหิมวันต์หรือ กราบทูลว่า ไม่เคยเห็นพระเจ้าข้า. ตรัสว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย
พวกเธอจงมาดู ทรงนำภิกษุเหล่านั้นไปทางอากาศด้วยฤทธิ์ของพระองค์ ทรง
แสดงภูเขาหลายลูกว่า นี้สุวรรณบรรพต นี้รัชตบรรพต นี้มณีบรรพต แล้ว
ประทับยืนอยู่ ณ พื่นหินอ่อนใกล้สระนาคคูเหว่า. แต่นั้นทรงอธิฐานว่า
บรรดาสัตว์ดิรัจฉานประเภทสี่เท้าเป็นต้นทั้งหมด จงมาในภูเขามหิมวันต์เถิด
นาคคูเหว่ามาหลังเพื่อน. พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงพรรณนาถึงสัตว์ที่มา
โดยชาติ ชื่อ และภาษาจึงทรงแจ้งแก่ภิกษุเหล่านั้นว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย

นี้หงส์ นีนกกระเรียน นีนกจากพราก นีนกการเวก นีนกวงช้าง นีนกนางนวล. ภิกษุทั้งหลายมีความสงสัยเมื่อเห็นสัตว์เหล่านั้น ได้เห็นนาคูเหว่าที่มาที่หลังนกทั้งหมด แวดล้อมด้วยนางนกพันตัว จับกลางไม้ที่นางนกสองตัวเอายกปากคาบพาไป เกิดอัศจรรย์ใจที่ไม่เคยมีมา จึงกราบทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ทรงเคยเป็นพญานาคูเหว่าอยู่ในที่นี้มิใช่หรือ. ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถูกแล้ว เราได้สร้างวงศ์นาคูเหว่าขึ้นมา ตรัสมหาภูณาลชาดกครบครันว่า ก็ในอดีตกาลเราทั้งหลายอาศัยอยู่ ณ ที่นี้ คือ นารท ๑ เทวิละ ๑ เป็นฤๅษี พญาแร้ง ชื่ออานันทะ ๑ เราเป็นนาคูเหว่าสี่เหลืองชื่อปุลณมุขะ ๑. ครั้นภิกษุเหล่านั้นฟังแล้ว ความกระสันที่เกิดขึ้นเนื่องจากภรรยาเก่าของภิกษุเหล่านั้นก็สงบลง. แต่ที่นั่นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสสักกตาแก่ภิกษุเหล่านั้น เมื่อจบสักกตา ภิกษุรูปที่บวชภายหลังได้เป็นพระโสดาบัน รูปที่บวชก่อนทั้งหมดได้เป็นพระอนาคามี ไม่มีที่เป็นปุถุชน หรือพระอรหันต์แม้แต่รูปเดียว แต่ที่นั่นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพาภิกษุเหล่านั้นขึ้นสู่ปามหาวันอีกครั้ง. อนึ่ง ภิกษุเหล่านั้นเมื่อมาก็มาด้วยฤทธิ์ของตน ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุเหล่านั้นอีก เพื่อประโยชน์แก่มรรคขั้นสูงขึ้นไป. ภิกษุ ๕๐๐ รูปเหล่านั้นเจริญวิปัสสนา ตั้งอยู่ในอรหัตผล. ภิกษุที่บรรลุก่อนได้ไปก่อนทีเดียวดำยคิดว่า เราจักกราบทูลแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า. ก็ครั้นภิกษุนั้นมาถึงแล้ว จึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ยอมยินดียิ่ง ไม่กระสันอยู่ ดังนี้แล้ว ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า นั่ง ณ ส่วนข้างหนึ่ง. ภิกษุเหล่านั้นทั้งหมดมาถึงโดยลำดับ นั่งแวดล้อมพระผู้มีพระภาคเจ้า.

ในวันอุโบสถเดือนเจ็ดตอนเย็น เทวดาในหมื่นจักรวาลยกเว้นจำพวก
อสังขยีสัตว์และอรูปพรหม ต่างนิรมิตอภิปาละเอียด ตามนัยที่กล่าวไว้ใน
อรรถกถามงคลสูตร พวกกันแวดล้อมพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งประทับนั่ง ณ
วรพุทธาสนะอันพระจีณาสพ ๕๐๐ แวดล้อมแล้ว คิดว่า เราจักฟังพระธรรม
เทศนาอันวิจิตรเฉียบแหลม. บรรดาพรหมเหล่านั้น พรหมผู้เป็นจีณาสพ
๔ องค์ ออกจากสมบัติไม่เห็นหมู่พรหม รำพึงว่า พวกพรหมไปไหนกันหมด
ครั้นทราบความนั้นแล้วจึงมาทีหลัง เมื่อไม่ได้โอกาสในปามหาวัน จึงยืนอยู่
บนยอดจักรวาล ได้กล่าวปัจเจกคาถาทั้งหลาย ดังที่ท่านกล่าวไว้ดังต่อไปนี้.

ครั้งนั้นแล เทวดาชั้นสุทธาวาสสี่องค์ได้คิดกันว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า
นี้แล ประทับอยู่ ณ ปามหาวันใกล้กรุงกบิลพัสดุ์ ในแคว้นสักกะพร้อมด้วย
ภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ ทั้งหมดล้วนเป็นพระอรหันต์ อนึ่ง เทวดา
ทั้งหลายจากโลกธาตุสิบโดยมากมาประชุมกัน เพื่อเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าและ
ภิกษุสงฆ์ ถ้ากระไรแม้เราก็จึงเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้น
เข้าไปเฝ้าแล้ว พึงกล่าวปัจเจกคาถาในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า. ทั้งหมด
พึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้วในสักควรรคนี้แล. ก็ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว
พรหมองค์หนึ่ง ณ ที่นั้นได้โอกาสบนยอดจักรวาลด้านทิศตะวันออก
ประดิษฐานอยู่บนยอดจักรวาลนั้น ได้กล่าวคาถานี้ว่า มหาสมโย ปวนสุมี
ฯเปฯ ทกฺขิตายว อปราจิตสงฺฆํ ความว่า วันนี้เป็นมหาสมย์ในป่าใหญ่
หมู่เทวดามาประชุมกัน เรามาสู่ธรรมสมย์นี้ เพื่อจะเห็นพระพุทธเจ้าและพระ-
สงฆ์ผู้ชนะมารแล้ว เมื่อพรหมนั้นกล่าวคาถานี้ พวกพรหมที่ประดิษฐานอยู่ ณ

ภูเขจักรวาลด้านทิศตะวันตก ได้ยินเสียง. พรหมองค์ที่สองได้โอกาสบนยอด
จักรวาลด้านทิศตะวันตก ประดิษฐานอยู่บนยอดจักรวาลนั้น สดับคานานันจึง
ได้กล่าวคานานี้ว่า **ตตฺร ภิกฺขโว สมาทหฺ สุ ๗เปฯ อินฺทริยานิ รกฺขนฺติ**
ปณฺธิตา ความว่า ภิกษุทั้งหลายในที่ประชุมนี้มั่นคงแล้ว เหมือนสารถีถือ
เชือกยืนอยู่ ท่านเป็นบัณฑิตรักษาอินทรีย์ทั้งหลาย. พรหมองค์ที่สามได้โอกาส
บนยอดจักรวาลด้านทิศใต้ ประดิษฐานอยู่บนจักรวาลนั้น สดับคานานันแล้วได้
กล่าวคานานี้ว่า **เจตฺวา จิลฺลํ เจตฺวา ปลิฆฺม ๗ลฯ สฺสู นาคา** ความว่า
ภิกษุเหล่านั้นตัดกิเลสจตุระปู ตัดกิเลสจตุลัม ตัดกิเลสจตุเสาเชื่อน เป็นผู้ไม่
หวั่นไหว ท่านเป็นผู้หมดจดไม่มีมลทินเที่ยวไป ท่านเป็นพระนาคหนุ่ม มี
ดวงตาฝึกฝนดีแล้ว. พรหมองค์ที่สี่ได้โอกาสบนยอดจักรวาลด้านทิศเหนือ
ประดิษฐานอยู่บนยอดจักรวาลนั้น สดับคานานันแล้วได้กล่าวคานานี้ว่า **เยเกจิ**
พฺพุทฺธํ สรณํ กตาส ๗เปฯ เทวกายํ ปริปุเรสุสนฺติ ความว่า ชนทั้งหลาย
เหล่าใดเหล่าหนึ่งถึงพระพุทธเจ้าว่าเป็นสรณะ ชนทั้งหลายเหล่านั้นจักไม่ถึง
อบายภูมิ ละกายของมนุษย์แล้ว จักยังกายเทพให้บริบูรณ์ พรหมที่ประดิษฐาน
อยู่ ณ จักรวาลด้านทิศใต้ ได้สดับเสียงของพรหมนั้น. ในครั้งนั้นพรหม
สี่องค์เหล่านี้ได้ชื่นชมเชยบริษัท ด้วยประการฉะนี้. มหาพรหมได้ยืนครอบ
จักรวาลเป็นอันเดียวกัน.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรวจดูเทพบริษัทแล้ว ทรงแจ้งแก่
ภิกษุทั้งหลายว่า **เยปี เต ภิกฺขเว อเหตุ ๗เปฯ เยปี เต ภิกฺขเว ภวิสฺสนฺติ**
๗เปฯ สมฺมาสมฺพฺพุทฺธา ๗เปฯ สนนฺิปติตา ภวิสฺสนฺติ **เสยฺยถาปี มยฺหํ**

เอตริหิ ความว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลาย เหล่านั้นใด ได้มีแล้วในอดีตกาล เทวดาทั้งหลายประมาณเท่านี้แหละได้ประชุมกันเพื่อเห็นพระพุทธเจ้า เพื่อเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าทั้งหลายพระองค์นั้น เหมือนเหล่าเทวดาประชุมกันเพื่อเห็นเราในบัดนี้ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านั้นใดจักมีในอนาคต เทวดาทั้งหลายมีประมาณเท่านี้แหละ จักประชุมกันเพื่อเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เหมือนเทวดาทั้งหลายประชุมกันเพื่อเห็นเราในบัดนี้ ลำดับนั้น เทพบริษัทนั้น แยกออกเป็นสองพวกทั้งที่เป็นภัพพสัตว์และอภัพพสัตว์ พวกเป็นภัพพสัตว์มีประมาณเท่านี้ พวกเป็นอภัพพสัตว์มีประมาณเท่านี้ บรรดาเทพบริษัทเหล่านั้น บริษัทที่เป็นอภัพพะแม้เมื่อพระพุทธเจ้าร้อยพระองค์ทรงแสดงธรรม ก็ไม่ตรัสรู้ได้ ส่วนบริษัทที่เป็นภัพพะสามารถรู้ได้ ครั้นรู้แล้วยังแบ่งภัพพบุคคลออกเป็นหกประเภท ด้วยสามารถจิต คือ ประเภทราคะจิตประมาณเท่านี้ ประเภทโทสะจิต โมหะจิต วิตักกจิต สัทธาจิต พุทธิจิตประมาณเท่านี้ ครั้นกำหนดจิตอย่างนี้แล้ว ทรงเลือกเฟ้นธรรมกว่า การแสดงธรรมชนิดไร จึงจะเป็นที่สบายแก่บริษัทนั้น ๆ ได้ทรงใฝ่พระทัยถึงบริษัทนั้น ๆ อีก ว่าบริษัทนั้นพึงรู้ได้โดยอหยาตย์ของตนหรือหนอ หรือพึงรู้ได้โดยอหยาตย์ของผู้อื่น ด้วยอำนาจแห่งเรื่องเกิดขึ้น ด้วยอำนาจคำถาม. แต่นั้นทรงทราบ ว่า พึงรู้ได้ด้วยคำถาม ทรงรำพึงถึงบริษัททั้งสิ้นต่อไปอีกว่า ผู้สามารถจะถามปัญหามีอยู่หรือไม่ ครั้นทรงทราบว่าไม่มีใคร จึงทรงดำริว่า หากเราถามเอง แก่เอง ก็จะไม่เป็นที่สบายแก่บริษัทนี้ ถ้ากระไรเราควรเนรมิตพระพุทธนิมิต จึงทรงเข้าสมบัติ

มีฉานเป็นบาท ครั้นทรงออกจากฉานแล้ว ทรงปรับปรุงด้วยมโนมยิทธิ ทรง
เนรมิตพระพุทธรูป. พระพุทธรูปได้ปรากฏพร้อมด้วยจิตอธิษฐานว่า ขอ
จงสมบูรณ์ด้วยลักษณะแห่งอวัยวะน้อยใหญ่ทั้งหมด ทรงบาตรและจีวร ถึง
พร้อมด้วยการมองดูและการเหลียวดูเป็นต้น. พระพุทธรูปนั้น เสด็จมาจาก
ปาจิณโลกธาตุประทับนั่งบนอาสนะเสมอพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสพระสูตร ๖ พระสูตร ด้วยสามารถจริตในสมาคมนี คือ ปุราเภทสูตร ๑
กลหิวาทสูตร ๑ อุพพยุหสูตร ๑ มหาพยุหสูตร ๑ ตวฏกสูตร ๑ และสัมมา-
ปริพาชณียสูตรนี้แหละ ๑. บรรดาสูตรเหล่านั้น พระพุทธรูปเมื่อจะถาม
ปัญหาเนื้อความเป็นไปแห่งสูตรนี้ อันควรกล่าวถึงสัพปาเยแห่งพวกเทวดาที่
เป็นราชาจริต จึงกล่าวคานันมีคำเริ่มต้นว่า **ปุจฉามิ มุนี ปหุตปญญ** ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ปหุตปญญ** คือมีปัญหามาก. บทว่า **ติญญ**
ได้แก่ ผู้ข้ามโอฆะสี่ได้แล้ว. บทว่า **ปารคต** ได้แก่ ผู้ถึงพระนิพพานแล้ว.
บทว่า **ปรินิพุต** ได้แก่ ประนิพพานแล้วด้วยสอุปาทิเสสนิพพาน. บทว่า
จิตตุต ได้แก่ มีจิตไม่หวั่นไหวด้วยโลกธรรมทั้งหลาย. บทว่า **นิกขมม**
มรา ปนุชฺช กาม ได้แก่ บรรเทาวิตุฏฐามทั้งหลายออกจากการครองเรือน
แล้ว. บทว่า **กต ภิขุ สมมา โส โลเก ปริพฺพชเยย** ความว่า
ภิกษุ นั้นพึงเว้นคือพึงไป พึงอยู่โดยชอบในโลกอย่างไร ท่านอธิบายว่าเป็นผู้
ไม่พัวพันด้วยโลก ล่วงโลกไปได้. บทที่เหลือในสูตรนี้มีนัยดังได้กล่าวไว้แล้ว
นั้นแล.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปรารภว่า เพราะผู้ที่ยังไม่ถึงความ
สิ้นอาสวะ จะชื่อว่าเวียนรอบโดยชอบไม่มี ฉะนั้น เมื่อพระองค์ทรงกำหนดประ
ชุมแห่งภัพบุคคล ด้วยสามารถแห่งจริตมีราชาจริตเป็นต้น ในภิกษุ นั้น จึง

ทรงปรารภค่านั้น ๆ ว่า เป็นมงคลแก่ภิกษุใด ดังนี้ เพื่อละโทษที่หมู่เทวดา ซึ่งมีโทษเสมอกันเหล่านั้น ประพฤติเป็นอาจิม เมื่อจะทรงประกาศถึงปฏิปทาของพระจิณาสพด้วยยอดคือพระอรหันต์ จึงได้ตรัสพระคาถา ๑๕ พระคาถา.

ในพระคาถา ๑๕ พระคาถานั้นพึงทราบวินิจฉัย คาถาที่ ๑ ก่อน.

บทว่า มงคลา นี้ เป็นชื่อของทฤษฎีมงคลเป็นต้นที่ท่านกล่าวไว้ใน มงคลสูตร. บทว่า สมุหตา ได้แก่ ถอนด้วยดีคือตัดขาดด้วยศัสตราคือปัญญา. บทว่า อุปปาทา ได้แก่ การยึดถือความเกิดอันเป็นไปอย่างนี้ว่า อุกกาบาด คาวหาเป็นต้นย่อมมีผลอย่างนี้ ๆ. บทว่า สุปินา ได้แก่การยึดถือความฝืน อันเป็นไปอย่างนี้ว่า เห็นความฝืนในตอนเช้าจะมีผลอย่างนี้ เห็นความฝืนในตอนเที่ยงเป็นต้นจะเป็นอย่างนี้ นอนเห็นความฝืนข้างซ้ายจะเป็นอย่างนี้ นอนเห็นความฝืนข้างขวาเป็นต้นจะเป็นอย่างนี้ ฝืนเห็นพระจันทร์จะเป็นอย่างนี้ ฝืนเห็นพระอาทิตย์เป็นต้นจะเป็นอย่างนี้ ดังนี้. บทว่า ลกขณา ได้แก่ อ่างคัมภีร์บอกลักษณะไม้เท้าและลักษณะสิ่งของเป็นต้น แล้วยึดถือลักษณะอันเป็นไปว่า บัดนี้ จะได้รับผลอย่างนี้. ทั้งหมดนั้นพึงทราบโดยนัยที่กล่าวแล้ว ในพรหมชาลสูตรนั้นแล. บทว่า ๘ มงคลโทสวิปปีโน ได้แก่ มงคลอันเป็นโทษที่เหลือเว้นมหามงคล ๓๘ ภิกษุถอนมงคลเป็นต้นเหล่านั้นชื่อว่า เป็นผู้ละมงคลอันเป็นโทษ อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้ละมงคลอันเป็นโทษเพราะละมงคลและโทษมีการเกิดเป็นต้น ย่อมไม่ให้ความบริสุทธิ์ด้วยมงคลเป็นต้น เพราะบรรลุด้วยอริยมรรคแล้ว. เพราะฉะนั้น ภิกษุนั้นพึงเว้นโดยชอบในโลก คือ ภิกษุนั้นเป็นจิณาสพ พึงเว้นโดยชอบในโลก ไม่พัวพันด้วยโลก.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๒.

บทว่า รากิ วินยธ มานุเสสุ ทิพฺพเสสุ กามสุจาปี ภิกฺขุ

ความว่า ภิกษุนำความกำหนดในกามคุณทั้งหลายทั้งที่เป็นของมนุษย์ ทั้งที่เป็นของทิพย์ ไม่ให้เกิดขึ้นอีกด้วยอนาคามิมรรค. บทว่า อติกกมฺม ภวํ สเมจจ ฆมฺมํ ความว่า ภิกษุนำความกำหนดออกได้แล้ว ต่อจากนั้นยังการตรัสรู้ด้วยการกำหนดรู้ให้สำเร็จโดยประการทั้งปวง ด้วยอหัตมรรค ตรัสรู้ธรรมแล้ว ก้าวล่วงภพทั้งสามด้วยปฏิปัตินี้ได้แล้ว. บทว่า สมฺมา โส ได้แก่ ภิกษุเมื่อนั้นพึงเว้นโดยชอบในโลก.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๓.

บทว่า อนุโรธวิโรธวิปฺปทีโน คือ มีราคะและโทสะอันละเอียด

ด้วยวัตถุทุกอย่าง. บทที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล. อนึ่ง ในทุก ๆ คาถา ฟังประกอบบทว่า โสปี ภิกฺขุ สมฺมา โลก ปริพฺพชฺชเย ความว่า ภิกษุเมื่อนั้นพึงเว้น โดยชอบในโลกดังนี้. เพราะต่อจากนี้ไปเราจะไม่กล่าวถึงบทประกอบ จักกล่าวนัยที่ยังไม่ได้กล่าวไว้เท่านั้น.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๔.

ฟังทราบสิ่งอันเป็นที่รักและไม่เป็นที่รักสองอย่าง ด้วยสามารถสัตว์

และสังขาร. ในบทเหล่านั้น บทว่า ฉนฺทราคปฏฺธิมฺปฺปหาเนน หิตฺวา อนุปาทาย ได้แก่ ไม่ยึดถือธรรมไร ๆ ด้วยอุปาทาน ๔. บทว่า อนิสฺสฺสิดิ กุหิณฺจึ ได้แก่ อันคณฺหณิสัย ๑๐๘ และทิกฺกุณฺณิสัย ๖๒ ไม่อาศัยแล้วในภพไหน ๆ หรือในภพมีรูปภพเป็นต้น. บทว่า อํ โยชนิเยหิ วิปฺปมฺตฺโต

ความว่า ธรรมเป็นไปในภูมิสาม แม้ทั้งหมดชื่อว่าเป็นที่ตั้งแห่งสังโยชน์เพราะ เป็นวิสัยแห่งสังโยชน์สืบอย่าง ชื่อว่าหลุดพ้นแล้ว เพราะกำหนดรู้ และเพราะ ละได้จากสังโยชน์เหล่านั้นด้วยมรรคภาวนาโดยประการทั้งหมด. อนึ่ง ในที่นี้ ท่านกล่าวถึงการละราคะและโทสะด้วยบาทต้น. ความไม่มีการยึดถือเป็นที่อาศัย ด้วยบาทที่สอง. การหลุดพ้นจากอกุศลที่เหลือและวัตถุอันเป็นอกุศลด้วยบาทที่ สาม หรือการละราคะและโทสะด้วยบาทต้น. ด้วยบาทที่สองก็เช่นเดียวกัน ด้วยบาทที่สามพึงทราบว่าการหลุดพ้นจากธรรมเป็นที่ตั้งแห่งสังโยชน์ เพราะ ละสังโยชน์เหล่านั้นได้.

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๕.

บทว่า **อุปธิสุ** ได้แก่ ในขันธรูปทั้งหลาย. อุปธิเหล่านั้นท่าน กล่าวว่าเป็นอาทาน เพราะอรรถว่า พึงยึดถือ. บทว่า **อนนฺถนฺนฺเยโย** ได้แก่ เพราะเห็นความไม่เที่ยงเป็นต้นเป็นอนัตตาแล้ว ใคร ๆ จะพึงแนะนำไม่ได้ว่า นี้ประเสริฐ. บทที่เหลือความของบทง่ายทั้งนั้น. ข้อนี้ท่านอธิบายไว้ว่า ภิกษุนำฉันทราคะในการยึดมั่นออกไปแล้วทั้งหมด ด้วยมรรคที่สี่ เป็นผู้มี ฉันทราคะนำออกไปแล้ว ย่อมไม่เห็นความเป็นสาระในอุปธิทั้งหลายเหล่านั้น คือย่อมเห็นอุปธิทั้งปวงโดยความไม่เป็นสาระ. แต่นั้นไม่อาศัยอยู่ในนิสสัยแม้ ทั้งสองอย่าง หรือโดยความอันใคร ๆ จะพึงแนะนำไม่ได้ว่านี่ประเสริฐ ภิกษุ ผู้เป็นจิณาสพพึงเว้นโดยชอบในโลก.

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๖.

บทว่า **อวิรุฑฺโธ** ได้แก่ เป็นผู้ไม่ผิดพลาดกับด้วยสุจริตทั้งหลาย เพราะละทุจริตสามอย่างเหล่านั้นได้แล้ว. บทว่า **วิทิตฺตา รมฺมํ** ได้แก่

รู้ธรรมคืออริยสัจสี่ด้วยมรรค. บทว่า นิพพานปทาภิปฏิญยานุ ได้แก่
ปรารถนาบทคืออนุปาทิเสสนิพพาน. บทที่เหลือมีความง่ายทั้งนั้น.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๗.

บทว่า อกุกกุโจ ได้แก่ ช้องอยู่ในอวกโกสวัตตุดุสขอย่าง. บทว่า
น สนุชียถ ได้แก่ ไม่ผูกโกรธต่อไม่พึงโกรธ. บทว่า ลทุชา ปรโรชน
น มชเช ได้แก่ ได้ของที่เขาให้ด้วยศรัทธา อันคนอื่นให้แล้วไม่พึงเมาว่า
เราเป็นผู้มีชื่อเสียง มียศ มีลาภ ดังนี้. บทที่เหลือมีความง่ายทั้งนั้น.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๘.

บทว่า โลภ ได้แก่ ความโลภจัด. บทว่า ภว ได้แก่ กามภพเป็นต้น.
ท่านกล่าวภวตัณหาและโภคตัณหาด้วยบททั้งสองอย่างนี้ อีกอย่างหนึ่งท่านกล่าว
ตัณหาทั้งหมดด้วยบทต้น กล่าวกามภพด้วยบทหลัง. บทว่า วิโรโต เจทน-
พยุชนโต ได้แก่ เว้นจากการตัดและการจองจำสัตว์อื่น เพราะละกรรมกิเลส
เหล่านั้นได้โดยสิ้นเชิงแล้ว. บทที่เหลือในที่นี้ มีนัยดังได้กล่าวได้แล้วนั้นแล.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๙.

บทว่า สารูปมตฺตโน วิจิตฺวา ได้แก่ รู้การปฏิบัติอันสมควร
แก่ความเป็นภิกษุของตน ด้วยการละการแสวงหาอันไม่สมควรเป็นต้น แล้ว
ดำรงมั่นอยู่ในอาชีวะบริสุทธีมีการแสวงหาโดยชอบเป็นต้น และการปฏิบัติชอบ
อย่างอื่น. ไม่ใช่ด้วยเพียงรู้อะไร ๆ เท่านั้น. บทว่า ยถาคถิ ได้แก่ รู้ตาม
ความเป็นจริง. บทว่า ธมฺมํ ได้แก่ ธรรมประเภทมีขันธ์ อายุตนะเป็นต้น
ด้วยญาณตามความเป็นจริง หรือรู้ธรรมคืออริยสัจสี่ด้วยมรรค. บทที่เหลือ
มีความง่ายทั้งนั้น.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๑๐.

บทว่า โส นิราโส อนาสทาโน ความว่า ภิกษุใดไม่มีอนุสัย
ถอนอกุศลมูลได้แล้วด้วยอริยมรรค ภิกษุนั้นเป็นผู้ไม่มีความหวัง ไม่มีตัณหา
แต่นั้นไม่หวังธรรมมีรูปธรรมเป็นต้นไร ๆ เพราะไม่มีความหวัง. ด้วยเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า นิราโส อนาสทาโน ไม่มี ความหวัง ไม่มี
ตัณหา ดังนี้. บทที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๑๑.

บทว่า อาสวชิโร ได้แก่มีอาสวะสิ้นแล้ว. บทว่า ปหีนมาโน
ได้แก่ ละมานะก้าวอย่างได้แล้ว. บทว่า รากปลถ ได้แก่ ธรรมชาติเป็นไป
ในภูมิสามอันเป็นวิสัยแห่งรากะ. บทว่า อุปาติวตโต ได้แก่ ก้าวล่วงด้วย
การกำหนดรู้และการละ. บทว่า ทนโต ได้แก่ ละการเสพผิดในทวารทั้งปวง
แล้วถึงภูมิแห่งการฝึกฝนตน ด้วยการฝึกอย่างประเสริฐ. บทว่า ปรินิพพุโต
เป็นผู้สงบเพราะสงบด้วยไฟคือกิเลส. บทที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๑๒.

บทว่า สทฺโธ ได้แก่ เป็นผู้ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหว
สมบูรณ์ด้วยอาการทั้งหมด เพราะเว้นจากปัจจัยอย่างอื่นในพุทธคุณเป็นต้น
ไม่ประกอบด้วยการปฏิบัติด้วยศรัทธาต่อผู้อื่น. ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า น ขวาท
ภนฺเต เหตุต ภควโต สทฺธาย คจฺฉามิ ข้าแต่ท่านผู้เจริญข้าพเจ้ามิได้
ถึงด้วยศรัทธาต่อพระผู้มีพระภาคเจ้าในเพราะเหตุนี้. บทว่า สุตวา คือประกอบ
แล้ว ด้วยการฟังอันมีประโยชน์อย่างยิ่งเพราะกิจคือการฟังอย่างสามัญญะสิ้นสุดลง

แล้ว. บทว่า **นियามทสฺสี** ความว่า ในเมื่อสัตว์โลกกลุ่มหลงอยู่ในสงสาร
กัณดาร เป็นผู้เห็นทางอันเป็นความขึ้นชอบของผู้ไปสู่อมตนคร. ท่านอธิบาย
ว่า ได้เห็นทางแล้ว. บทว่า **วคฺคเตสฺสู น วคฺคตาริ** ความว่า สัตว์
ทั้งหลายผู้เล่นไปด้วยทวิภูฏิ ๖๒. ความสวนทางกันและกัน ชื่อว่า **วคฺคตา**
ความไม่เล่นไปด้วยอำนาจทวิภูฏิในสัตว์ทั้งหลายผู้ไปแล้วด้วยทวิภูฏิ อัน ได้แก่
วคฺค อย่างนี้ เพราะไม่เล่นไปด้วยอำนาจทวิภูฏิว่า นี้สูญ นี้จักเป็นอยู่อย่างนั้น
ดังนี้. บทว่า **ปฏฺธิมฺ** ได้แก่ ความกระทบกระทั่ง. ท่านอธิบายว่า ความ
กระทบกระทั่งทางจิต. บทว่า **ปฏฺธิมฺ** นี้เป็นวิเสสณะของโทสะ. บทว่า **วิเนยฺย**
ได้แก่ นำออกไปแล้ว. บทที่เหลือมีนัยดังที่ได้กล่าวได้แล้วนั้นแล.

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๑๓.

บทว่า **ธํ สุตฺตฺธิโน** ได้แก่ เป็นผู้ชนะกิเลสด้วยอรหัตมรรคอัน
หมดจดแล้ว. บทว่า **วิภูจฺจโท** คือเป็นผู้มีกิเลสดังหลังคาคือราคะโทสะและ
โมหะเปิดแล้ว. บทว่า **ชฺมเมสฺสู วสฺสี** ได้แก่ เป็นผู้ถึงความชำนาญในธรรม
คืออริยสัจสี่. ธรรมเหล่านั้นอันใคร ๆ ไม่สามารถทำผู้ที่รู้อย่างนั้นให้เป็นผู้
ไม่รู้ได้. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงเรียกพระปัจเจกสัมมาสัมพุทธเจ้าว่าเป็นผู้ชำนาญในธรรมทั้งหลาย.
บทว่า **ปารคฺคู** ได้แก่ ถึงนิพพานซึ่งท่านเรียกว่าปาระ (ฝั่ง). อธิบายว่า
บรรลุด้วยสอุปาทิเสสนิพพาน. บทว่า **อนเนโ** คือเป็นผู้ไม่หวนไหว เพราะ
ปราศจากตัณหาแล้ว. บทว่า **สงฺขารนิโรธวณฺณกุสโล** ต่อนิพพานท่าน
เรียกว่าดับสังขาร ความรู้ในนิพพานนั้นคืออริยมรรคปัญญา เป็นผู้ฉลาดใน
อริยมรรคปัญญานั้น. ท่านอธิบายว่า ชื่อว่าเป็นผู้ฉลาดเพราะเจริญแล้วสี่ครั้ง.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๑๔.

บทว่า **อติเตสฺส** ได้แก่ ในเบญจจันท์ที่ถึงความเป็นไปแล้วล่วงไป.

บทว่า **อนาคเตสฺส** ได้แก่ ในเบญจจันท์ที่ยังไม่ถึงความเป็นไปนั่นเอง. บทว่า **กปฺปาทิโต** คือล่วงกำหนดว่าเราว่าของเรา หรือล่วงความกำหนดด้วยตัณหา และทิลกฐิ แม้ทั้งหมด. บทว่า **อติจฺจสุทฺธิปญฺโญ** คือมีปัญหาบริสุทธีก้าวล่วงแล้ว. ก้าวล่วงอะไร ก้าวล่วงกาลทั้ง ๓.

จริงอยู่ พระอรหันต์ก้าวล่วงกาลที่เป็นอดีตคืออวิชาและสังขาร กาลที่เป็นอนาคตคือชาติขรามรณะ และกาลที่เป็นปัจจุบันอันเป็นที่สุดแห่งภพมีวิญญาณเป็นต้นแม้ทั้งหมด ล่วงพ้นความสงสัย เป็นผู้มีปัญหาถึงความบริสุทธิต่างยิ่ง ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงเรียกว่า **อติจฺจสุทฺธิปญฺโญ** ผู้มีปัญหาบริสุทธิล่วงพ้นกาลทั้ง ๓. บทว่า **สพฺพายตเนหิ** คือ จากอายตนะ ๑๒. บทว่า **วิปฺปมฺมุโต** ความว่า จริงอยู่พระอรหันต์เป็นผู้ล่วงกำหนดอย่างนี้ ไม่เข้าถึงอายตนะใด ๆ ต่อไป เพราะล่วงกำหนดแล้วแล. เพราะมีปัญหาบริสุทธีก้าวล่วงแล้ว. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **สพฺพายตเนหิ วิปฺปมฺมุโต** หลุดพ้นแล้วจากอายตนะทั้งปวง.

ฟังทราบวินิจฉัยคาถาที่ ๑๕.

บทว่า **อณฺเวย ปทํ** ได้แก่ รู้บทหนึ่ง ๆ ในบทสี่แห่งสัจจะด้วยปัญญากำหนดสัจจะอันเป็นส่วนเบื้องต้น. บทว่า **สเมจฺจ ฆมฺมํ** คือต่อจากนั้น ครัสรู้ธรรมคืออริยสัจสี่ด้วยอริยมรรคสี่. บทว่า **วิวฺถุํ ทิสฺวาน ปหานมาสฺวานํ** ความว่า ที่นั่นเห็นความสิ้นอาสวะเป็นวิภูชะ (นิพพาน) คือเปิดเผยให้ปรากฏด้วยปัจจเวกขณญาณ. บทว่า **สพฺพุปฺปฐินํ ปริกฺขยา** ความว่า ภิกษุ

นั้นไม่ต้องอยู่ในภพไหน ๆ เพราะความหมดสิ้นไปแห่งอุปธิทั้งหลายอันมีประเภทแห่งขันธ กามคุณ กิเลสและอภิสังขารทั้งปวง ฟังเวณคือฟังอยู่โดยชอบในโลก ไม่ติดแน่นฟังไปสู่โลก. จบเทศนา ด้วยประการฉะนี้.

แต่นั้นพระพุทธนิมิตนั้น ชื่นชมเทศนากล่าวคาคาณี้ว่า **อุทสา ทิภควา** ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้อนี้เป็นอย่างนั้นแน่ทีเดียว.

ในบทเหล่านั้น บทว่า โย โส เอว วิหารี ความว่า พระพุทธนิมิต เมื่อจะชี้แจงกะภิกษุให้เห็นชัดยิ่งขึ้น จึงกล่าวด้วยคาคาณี้ ๆ ว่าภิกษุใด ถอนมงคลเป็นต้นมีปกติดอยู่ด้วยการละโทษของมงคลทั้งปวง ภิกษุนั้นนำความกำหนดในกามทั้งหลายทั้งที่เป็นของทิพย์และเป็นของมนุษย์ออกเสีย ก้าวล่วงกามมีปกติดอยู่ด้วยการตรัสรู้ธรรม. บทที่เหลือมีความง่ายทั้งนั้น. แต่โยชนา แก้วไว้ว่า พระพุทธนิมิตกล่าวคำเป็นอาทิว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้อที่พระองค์ตรัสคำเป็นอาทิว่า ถอนมงคลทั้งหลายเสียในที่สุดแห่งคาคาณี้ได้ตรัสว่า ภิกษุนั้นฟังเวณโดยชอบในโลก นี้เป็นความจริงแน่แท้ทีเดียว. เพราะเหตุไร. เพราะภิกษุใดมีปกติดอยู่อย่างนี้ ภิกษุนั้นชื่อว่าฝึกฝนตนด้วยการฝึกอย่างสูง เป็นผู้ก้าวล่วงสังโยชน์ ๑๐ ทั้งหมด และโยคะ ๔ ฉะนั้น ภิกษุนั้นฟังเวณโดยชอบในโลก ข้าพระองค์ไม่มีข้อสงสัยในเรื่องนี้เลย ดังนี้. ครั้นพระพุทธนิมิตกล่าวคาคาชื่นชมเทศนาแล้ว เทศนาก็จบลงด้วยยอดแห่งพระอรหันต์ ด้วยประการฉะนี้.

เมื่อจบพระสูตร เทวดาแสนโกฏิได้บรรลุผลอันเลิศ. ส่วนผู้ที่บรรลุพระโสดาปัตติผล สกทาคามีผลและอนาคามีผลนับไม่ถ้วน.

จบอรรถกถาสัมมาปริพาชณียสูตรที่ ๑๓

ธรรมิกสูตรที่ ๑๔

ว่าด้วยข้อปฏิบัติของนักบวชและผู้ครองเรือน

[๓๓๒] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อาราม
ของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ครั้งนั้นแล ธรรมิกอุบาสก
พร้อมด้วยอุบาสก ๕๐๐ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคม
แล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วย
คาถาว่า

[๓๓๓] ข้าแต่พระโคตม ผู้มีพระ-

ปัญญาเสมอด้วยแผ่นดิน ข้าพระองค์ขอล
ถามพระองค์ อุบาสกผู้ออกบวชเป็น
บรรพชิตก็ดี อุบาสกผู้ยังอยู่ครองเรือนอีก
ก็ดี บรรดาสาวกทั้งสองพวกนี้ สาวกกระทำ
อย่างไรจึงจะเป็นผู้ยังประโยชน์ให้สำเร็จ.

พระองค์เท่านั้นแล ทรงทราบชัดซึ่ง
คติและความสำเร็จของโลกพร้อมทั้งเทวโลก
บุคคลผู้เห็นประโยชน์อันละเอียดเช่นกับ
พระองค์ย่อมไม่มี บัณฑิตทั้งหลายย่อมกล่าว
พระองค์แล ว่าเป็นพระพุทธรเจ้าผู้ประเสริฐ

พระองค์ทรงแต่งตั้งอโณชิต

ทรงอนุเคราะห์เหล่าสัตว์ ได้ทรงประกาศ
พระญาณและธรรมทั้งปวง ข้าแต่พระโคตม
ผู้มีพระจักรครอบคอบ พระองค์ผู้มีกิเลสจตุ
หลังคาที่เปิดแล้ว เป็นผู้ปราศจากมลทิน
ไปโรจน์อยู่ในโลกทั้งปวง.

พญาช้าง (เทพบุตร) ชื่อเอราวัณ

ทราบข่าว พระผู้มีพระภาคเจ้านี้ทรงชนะบาป
ธรรม ดังนี้แล้ว ได้ไปในสำนักของพระองค์
พญาช้างเอราวัณแม้นั้นทูลถามปัญหา
พระองค์ ได้สดับมาแล้วจึงสาธุการชื่นชม
ยินดี ได้บรรลुธรรมไปแล้ว.

แม้พระราชานามว่า เวสวัณ

กุมาร ก็เข้าเฝ้าพระองค์ทูลไต่ถามธรรมอยู่
พระองค์อันพระราชานามว่าเวสวัณ
กุมารแม้นั้นแล ทูลถามแล้ว ย่อมตรัสบอก.
ท้าวเวสวัณกุมารแม้นั้นแล ได้สดับปัญหา
แล้ว ทรงชื่นชมยินดี ได้เสด็จไปแล้ว.

พวกเดียรฉัตรก็ดี อาชีวกก็ดี นิครนถ์

ก็ดี ผู้มีปกติกระทำวาระทั้งหมดนี้ย่อมไม่

เกินพระองค์ด้วยปัญญา เหมือนบุคคลหยุด
อยู่ ไม่ฟังเกินคนเดินเร็วซึ่งเดินอยู่ ฉะนั้น.

พวกพราหมณ์ก็ดี แม่พวกพราหมณ์
ผู้เฒ่าก็ดี ผู้มีปรกติกระทำวาทะเหล่าใด
เหล่าหนึ่งมีอยู่ และแม่ชนเหล่าอื่นสำคัญอยู่
ว่า เราทั้งหลายผู้มีปรกติกระทำวาทะ ชน
เหล่านั้นทั้งหมด เป็นผู้เนื่องด้วยประโยชน์
ในพระองค์.

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระ-
องค์ทั้งหมดกำลังคอยฟังด้วยดี ซึ่งธรรมที่
ละเอียดและนำความสุขมาให้ อันพระองค์
ตรัสดีแล้วนี้.

ข้าแต่พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ พระ-
องค์อันข้าพระองค์ทั้งหลายทูลถามแล้ว ได้
โปรดตรัสบอกความข้อนั้น แก่ข้าพระองค์
ทั้งหลาย.

ภิกษุกับทั้งอุบาสกเหล่านี้แม่ทั้งหมด
นั่งประชุมกันแล้วในที่นั่นแหละ เพื่อจะฟัง
ของตั้งใจฟังธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้
ไม่มีมลทินตรัสรู้แล้ว เหมือนเทวดาทั้งหลาย
ตั้งใจฟังสุภาสิตของท้าววาสวะ ฉะนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อจะทรงแสดงปฏิบัติทางของบรรพชิตก่อน
ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้ว จึงตรัสพระคาถาว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจง
ฟังเรา เราจะยังเธอทั้งหลายไม่ฟังธรรมอัน
ก่าจัดกิเลส และเธอทั้งหลายจงประพฤติธรรม
อันก่าจัดกิเลส นั้น ภิกษุผู้มีปัญญาความคิด
ผู้เห็นประโยชน์ ฟังเสพอริยาบถอันสมควร
แก่บรรพชิตนั้น.

ภิกษุไม่ฟังเที่ยวไปในเวลาวิกาลเลย
อนึ่งภิกษุฟังเที่ยวไปเพื่อบิณฑบาตในบ้าน
ในกาล ด้วยว่าธรรมเป็นเครื่องขังทั้งหลาย
ย่อมขังภิกษุผู้เที่ยวไปในกาลอันไม่สมควร
ไว้ เพราะเหตุ นั้น ท่านผู้รู้ทั้งหลายย่อมไม่
เที่ยวไปในเวลาวิกาล.

รูป เสียง กลิ่น รส และผัสสะ
ย่อมยังสัตว์ทั้งหลายไม่มัวเมา ภิกษุนั้นก่าจัด
เสียแล้วซึ่งความพอใจในธรรมเหล่านี้ ฟัง
เข้าไปยังโอกาสที่จะฟังบริโภคอาหารใน
เวลาเข้าโดยกาล.

อนึ่ง ภิกษุได้บิณฑบาตแล้วตามสมัย
ฟังกลับไปนั่งในที่สงัดแต่ผู้เดียว ภิกษุผู้

สงเคราะห์อัถภาพแล้ว คิดถึงชั้นธันดาน
ในภายใน ไม่พึงใส่ใจไปในภายนอก.

ถ้าแม้ว่าภิกษุ นั้น พึงเจรจากับสาวก
อื่น หรือถึงภิกษุรูปใด ๆ ไซ้ ภิกษุ นั้น พึง
กล่าวธรรมอันประณีต ไม่พึงกล่าวคำ
ส่อเสียด ทั้งไม่พึงกล่าวคำติเตียนผู้อื่น.

ก็บุคคลบางพวกย่อมประถ้อยคำกัน
เราย่อมไม่ประเสริฐบุคคลเหล่านั้นผู้มีปัญญา
น้อย ความเกี่ยวข้องด้วยการวิวาท เกิดจาก
คลองแห่งคำนั้น ๆ ย่อมข้องบุคคลเหล่านั้น
ไว้ เพราะบุคคลเหล่านั้นส่งจิตไปในที่ไกล
จากสมณะและวิปัสสนา.

สาวกผู้มีปัญญาดี พึงธรรมที่พระ-
สุตตรตรงแสดงแล้ว พิจารณาบิณฑบาต
ที่อยู่ ที่นอน ที่นั่ง น้ำ และการซักมลทิน
ผ้าสังฆาฏิ แล้วพึงเสพ.

เพราะเหตุ นั้น แล ภิกษุ ไม่ติดแล้วใน
ธรรมเหล่านี้ คือ บิณฑบาต ที่นอน ที่นั่ง
น้ำ และการซักมลทินผ้าสังฆาฏิ เหมือน
หยาดน้ำไม่ติดบนใบบัว ฉะนั้น.

ก็เราจะบอกวัตรแห่งคฤหัสถ์แก่เธอ
ทั้งหลาย สาวกกระทำอย่างไรจึงจะเป็นผู้
ยังประโยชน์ให้สำเร็จ จริงอยู่ สาวกไม่พึง
ไปเพื่อจะถูกต้องธรรมของภิกษุล้วน ด้วย
อาการที่มีความหวงแหน.

สาวกวางอาชญาในสัตว์ทุกหมู่เหล่า
ทั้งผู้ที่มันคง ทั้งผู้ที่ยังสะดุ้งในโลกแล้ว ไม่
พึงฆ่าสัตว์เอง ไม่พึงใช้ผู้อื่นให้ฆ่า และไม่
พึงอนุญาตให้ผู้อื่นฆ่า.

แต่นั้น สาวกรู้อยู่ พึงเว้นสิ่งที่เขา
ไม่ให้อะไร ๆ ในที่ไหน ๆ ไม่พึงใช้ให้ผู้อื่น
ลัก ไม่พึงอนุญาตให้ผู้อื่นลัก พึงเว้น
วัตถุที่เจ้าของเขาไม่ให้ทั้งหมด.

สาวกผู้รู้แจ้งพึงเว้นอพรหมจรรย์
เหมือนบุคคลเว้นหลุมถ่านเพลิงที่ไฟลุกโชน
ฉะนั้น แต่เมื่อไม่สามารถประพฤติพรหม-
จรรย์ ก็ไม่พึงก้าวล่วงภรรยาของผู้อื่น.

ก็สาวกผู้อยู่ในที่ประชุมก็ดี อยู่ใน
ท่ามกลางบริษัทก็ดี ไม่พึงกล่าวเท็จแก่
บุคคลผู้หนึ่ง ไม่พึงให้ผู้อื่นกล่าวเท็จ ไม่

พึงอนุญาตให้ผู้อื่นกล่าวเท็จ พึงเว้นคำไม่
เป็นจริงทั้งหมด.

สาวกผู้เป็นคฤหัสถ์ไม่พึงดื่มน้ำเมา
พึงชบใจธรรมนี้ ไม่พึงใช้ให้ผู้อื่นดื่ม ไม่
พึงอนุญาตให้ผู้อื่นดื่ม เพราะทราบจัดการ
ดื่มน้ำเมานั้นว่า มีความเป็นบาปเป็นที่สุด.

คนพาลทั้งหลายย่อมกระทำบาปเอง
และใช้คนอื่นผู้ประมาทแล้วให้กระทำบาป
เพราะความเมานั้นเอง สาวกพึงเว้นความ
เป็นบาป ความหลงที่คนพาลใคร่แล้ว อัน
เป็นบ่อเกิดแห่งบาปนี้.

ไม่พึงฆ่าสัตว์ ไม่พึงถือเอาสิ่งของ
ที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ ไม่พึงพุดมุสา ไม่
พึงดื่มน้ำเมา พึงเว้นจากเมถุนธรรมอันเป็น
ความประพฤติไม่ประเสริฐ ไม่พึงบริโภค
โภชนะในเวลาวิกาลในราตรี ไม่พึงตัดทรง
ดอกไม้และไม่พึงดูใบไม้ของหอม พึงนอน
บนเตียงหรือบนพื้นดินที่เขาลาดแล้ว บัณฑิต
ทั้งหลายกล่าวอุโบสถอันประกอบด้วยองค์ ๘
ประการนี้แล้ว อันพระพุทธานุเจ้าผู้ถึงที่สุด
แห่งทุกข์ ทรงประกาศไว้แล้ว.

แต่นั้น สาวกผู้มีใจเลื่อมใส ฟังเข้า

จำอุโบสถอันประกอบด้วยองค์ ๘ ประการ
ให้บริบูรณ์ดี ตลอดวัน ๑๔ คำ ๑๕ คำ และ
๘ คำแห่งปักษี และตลอดปาฏิหาริย์ปักษี.

แต่นั้นสาวกผู้รู้แจ้งเข้าจำอุโบสถอยู่
แต่เช้าแล้ว มีจิตเลื่อมใส ชื่นชมอยู่เนื่อง ๆ
ฟังแจกจ่ายภิกษุสงฆ์ด้วยข้าวและน้ำตามควร
ฟังเสียงมารดาและบิดาด้วยโศกสมบัติที่ได้
มาโดยชอบธรรม ฟังประกอบการค้าขาย
อันชอบธรรม ไม่ประมาท ประพฤติวัตร
แห่งคฤหัสถ์นี้อยู่ ย่อมเข้าถึงเหล่าเทวดา
ชื่อว่า สยมปภา ผู้มีรัศมีในตน.

จบธรรมิกสูตรที่ ๑๔

จบจุฬารรคที่ ๒

อรรถกถาธรรมิกสูตรที่ ๑๔

ธรรมิกสูตรมีบทเริ่มต้นว่า เอวมเม สุตฺตํ ดังนี้.

ถามว่า มีการเกิดขึ้นเป็นอย่างไร ?

ตอบว่า มีการเกิดขึ้นดังต่อไปนี้ :-

มีเรื่องเล่าว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นที่พึ่งของโลกยังทรงดำรงอยู่ ได้มีอุบาสกชื่อธรรมิกะ โดยชื่อ และโดยการปฏิบัติ. นัยว่า ธรรมิกอุบาสกนั้น เป็นผู้ถึงพระรัตนตรัยเป็นสรณะ สมบูรณ์ด้วยศีล เป็นพหูสูต ทรงพระไตรปิฎก เป็นอนาคามี ได้อภิญญา ได้เที่ยวไปทางอากาศ. ธรรมิกอุบาสกนั้นมีอุบาสก ๕๐๐ เป็นบริวาร อุบาสกแม่เหล่านั้น ก็ได้เป็นเช่นนั้นเหมือนกัน.

วันหนึ่ง ธรรมิกอุบาสกรักษาอุโบสถแล้วไปในที่ลับ หลีกเร้นอยู่ในตอนสุดท้ายของมัชฌิมยาม ได้เกิดปริวิตกอย่างนี้ว่า อย่างกระนั้นเลย เราควร จะทูลถามข้อปฏิบัติของผู้ครองเรือนและของนักบวช. เขาแวดล้อมด้วยอุบาสก ๕๐๐ เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วกราบทูลถามความนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตอบปัญหาแก่เขา.

ในบทเหล่านั้นพึงทราบบทที่พรรณนาไว้ในคราวก่อน โดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล ข้าพเจ้าจักพรรณนาบทที่ยังไม่เคยกล่าวไว้.

พึงทราบวินิจฉัยในกาลาที่หนึ่งก่อน. บทว่า กถิ กโร คือ กระทำอย่างไร ปฏิบัติอย่างไร. บทว่า สาธุ โหติ ได้แก่ เป็นผู้ดี เป็นผู้ไม่มีโทษ เป็นผู้ยังประโยชน์ให้สำเร็จ. เป็นอันท่านกล่าวว่า อุบาสกทั้งนั้น ด้วยบทว่า

อุปาสกาเส ดังนี้. บทที่เหลือ โดยความชัดเจนแล้ว แต่โยชนาแก้วว่า บรรดาสาวกสองจำพวก คือ สาวกผู้ออกจากเรือนมิได้ครองเรือน คือ บวชก็ดี สาวกผู้ครองเรือนเป็นอุบาสกก็ดี สาวกกระทำอย่างไรจึงจะยังประโยชน์ให้สำเร็จ.

บัดนี้ ธรรมิกอุบาสกเมื่อจะแสดงถึงความสามารถของพระผู้มีพระภาคเจ้าที่ถูกถามปัญหาอย่างนี้แล้วจะทรงแก้ได้ จึงกล่าวสองคาถาว่า ตู่วิ หิ เป็นต้น.

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า คติ ได้แก่ คติที่เป็นอชยาศัย. บทว่า ปรายน ได้แก่ ความสำเร็จ. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า คติ ได้แก่ ประเภทของคติ ๕ มีนรก เป็นต้น. บทว่า ปรายน ได้แก่ การออกไปจากคติ การพ้นจากคติ คือปรินิพพาน. บทว่า นจตุถิตูลโย ได้แก่ คนเช่นกับพระองค์ ไม่มี. บทว่า สพุพฺ พู่วิ ญาณมเวจฺจ ฆมฺมํ ปกาเสสิ สตุเต อนุกมฺปมาโน ความว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ทรงแทงตลอดปัญญาธรรมไม่มีเหลือ ทรงอนุเคราะห์สัตว์ทั้งหลาย ทรงประกาศญาณและธรรมทั้งปวง คือทรงทำให้แจ้ง ทรงชี้แจงสิ่งที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลเท่านั้น ท่านอธิบายว่า การปกปิดการสอนของอาจารย์ย่อมไม่มีแก่ท่าน. บทว่า วิโรจสิ วิมโล ความว่า พระองค์ปราศจากมลทิน โพโรจน์เพราะไม่มีมลทินมีราคาเป็นต้น คุณพระจันทร์เว้นจากหมอกและธุลี เป็นต้น บทที่เหลือในคาถานี้มีความง่ายทั้งนั้น.

บัดนี้ ธรรมิกอุบาสกเมื่อจะประกาศชื่อเทพบุตรที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมเหล่านั้นในครั้งนั้น และเมื่อจะสรรเสริญพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงกล่าวสองคาถาว่า อคฺจฺฉิ เต สนฺตุเก ได้แก่ไปในสำนักของพระองค์ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้นบทว่า นาคราชา เอรಾವโณ นาม ความว่า ได้ยิน
ว่าเทพบุตรนี้ชื่อว่า เอรಾವโณ มีรูปเป็นเทพบนสวรรค์ สถิตอยู่ในวิมานทิพย์.
เทพบุตรนั้นในเวลาที่ทำวสัฏกเสด็จชมพระอุทยาน ได้ในรมิตกาย ๑๕๐ โยชน์
เนรมิตกระพอง ๓๓ กระพอง เป็นช้างเอรಾವโณ. บนกระพองหนึ่ง ๆ มีงากระ
พองละ ๒ งา บนงาหนึ่ง ๆ มีสระโบกขรณีงาละ ๗ สระ. บนสระโบกขรณีสระ
หนึ่ง ๆ มีสระบัวละ ๗ สระ. สระบัวสระหนึ่ง ๆ มีดอกบัวสระละ ๗ ดอก.
บนดอกบัวดอกหนึ่ง ๆ มีดอกละ ๗ กลีบ. บนกลีบหนึ่ง ๆ มีนางอัปสรกลีบละ
๗ นาง ปรากฏชื่อว่าปทุมอัปสรทั้งนั้นพื่อนร่าอยู่. นางพื่อนของทำวสัฏกเสมีมา
แล้วในวิมานวัตถุว่า นางอัปสรได้ศึกษาเป็นอย่างดีหมั่นตัวบนดอกปทุม. ใน
ท่ามกลางกระพอง ๓๓ กระพองเหล่านั้น มีกระพองชื่อสุทิสสนะประมาณ ๓๐
โยชน์. ที่กระพองสุทิสสนะนั้นมีบัลลังก์แก้วมณีประมาณโยชน์หนึ่งลาดไปบน
มณฑปดอกบัวสูง ๓ โยชน์ อันเป็นสถานที่ที่ทำวสัฏกเสจอมเทพแวดล้อมด้วย
หมู่ นางอัปสรเสวยทิพย์สมบัติ. ครั้นเมื่อทำวสัฏกเสจอมเทพเสด็จกลับจากการ
ชมอุทยาน ช้างเอรಾವโณก็กลายรูปนั้นเป็นเทพบุตรอย่างเดิม. ธรรมิกอุบาสก
กล่าวว่า พญาช้างชื่อเอรಾವโณได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเจ้านี้ทรงชนะบาปกรรม
แล้วดังนี้จึงได้ไปในสำนักของพระองค์ หมายถึงเทพบุตรนั้น. บทว่า โสปี
ตยา มนุญยิตฺวา ได้แก่เทพบุตรนั้นก็ปรึกษากับพระองค์ อธิบายว่าถามปัญหา.
บทว่า อชฺฌคมา คือ ได้บรรลุแล้ว. บทว่า สาธุติ สุตฺวาน ปตฺติรฺโรไป
ความว่า เทพบุตรสดับปัญหานั้นแล้วช้องสารุการชื่นชมยินดีกลับไป.
ในบทว่า ราชปิ ตํ เวสุสวโณ กุเวโร นี้มีอธิบายว่า ยักษ์
นั้นชื่อว่าเป็นพระราชเพราะอรรถว่าเป็นที่ยินดี ชื่อว่า เวสวัณ เพราะครอง

ราชสมบัติในวิสาขราชธานี. ฟังทราบว่าเป็นชื่อว่ากุมภตามชื่อเดิม. ได้ยินมาว่า ยักษ์ชื่อกุมภนั้นเป็นพราหมณ์มหาศาล ทำบุญมีทานเป็นต้น เกิดเป็นใหญ่ใน วิสาขราชธานี เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า กุมภ. ดังที่ท่านกล่าวไว้ในอภินายกนิ- สุตตราว่า

กุมภรสฺส โข ปน มาริสฺส มหาราชสฺส วิสาขานาม ราชนานี

ตสฺมา กุมฺภโร มหาราชเวสฺสวโนติ ปวฺจจติ.

ความว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ราชธานีชื่อว่าวิสาขะเป็นของท้าวกุมภ- มหาราช เพราะฉะนั้น ท้าวกุมภมหาราชจึงมีชื่อว่า เวสวัณ. บทที่เหลือในสูตร นี้ความชัดดีแล้ว. ในเรื่องนั้นยังมีข้อควรวินิจฉัยดังนี้ ก็เพราะเหตุไร เอรಾವัน เทพบุตรอยู่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ซึ่งไกลกว่าจึงมาถึงก่อน เวสวัณเทพบุตรมา ภายหลัง และอุบาสกนีก็อยู่ในนครเดียวกันมาที่หลังเขาทั้งหมด ก็อุบาสกนั้นได้ รู้การมาของเทวดาเหล่านั้นได้อย่างไร จะได้กล่าวให้ทราบต่อไป.

ได้ยินว่า ในครั้งนั้นเวสวัณเทพบุตรขึ้นบัลลังก์แก้วประพาฬตั้งหลาย พัน มินารีเป็นพาหนะถึง ๒ โยชน์ อันยักษ์หมื่นโกฏิชูกระบองแก้วประพาฬ แวดล้อม ดำริว่า จักทูลถามปัญหาจะพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงบังคับวิมานซึ่ง ตั้งอยู่บนอากาศ ลงมาตามถนนพื้นดิน บรรลุถึงส่วนบนของที่อยู่นั้นทมาตา อุบาสิกา ในเวฬุกันทรนคร. นี่เป็นอานุภาพของอุบาสิกา. อุบาสิกาเป็นผู้มี ศีลบริสุทธิ์ เว้นบริโภคอาหารในเวลาวิกาลเป็นนิจ ทรงพระไตรปิฎก ตั้งอยู่ใน อนาคามิผล. ขณะนั้นนางแฉ่งหน้าต่างยืนอยู่ใกล้ช่องลมผ่านเพื่อรับอากาศแล้ว สาธยายปารายนวรรค ในอัฐกนิบาตด้วยเสียงอันไพเราะด้วยบทและพยัญชนะ

อันกลมกล่อม. เวสวัณเทพบุตรหยุดยาน ณ ที่นั่นเองได้ยินเสียงทั้งหมด ตั้งแต่
อุบาสิกาได้สาธยายบทสรุปว่า **อิทมโวจ ภควา มคเชสุ วิหรนุโต ปาสาณเก**
เจตียะ ปริจารกโสพสนันุ พุราหุมนานันุ ความว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า
ประทับอยู่ ณ ปาสาณกเจตียะใกล้แคว้นมคธได้ตรัสพระสุตตันนี้แก่พราหมณ์ผู้เป็น
อุปัฏฐาก ๑๖ คน เมื่อจบวรรคสุดท้ายได้ประคองอัญชลีเช่กับกลองทองร้อง
สาธุการว่า สาธุ สาธุ นื่องหญิง. นางถามว่าใครอยู่ที่นั่น. เวสวัณเทพบุตร
ตอบว่า เรา เวสวัณเทพบุตร นื่องหญิง. นัยว่าอุบาสิกาได้เป็นโสดาบันก่อน
เวสวัณได้เป็นภายหลัง. เวสวัณเทพบุตรนั้นร้องเรียกอุบาสิกานั้นด้วยวาตะว่า
นื่องหญิง หมายถึงความเป็นผู้ร่วมต้องกันมา. โดยธรรมดา อุบาสิกากล่าวว่า พี่
ชายผู้มีหน้าอันเจริญ บัดนี้ถึงเวลาแล้ว. เวสวัณกล่าวว่า นื่องหญิง เราล้อมใส่
ท่าน เราขอแสดงอาการล้อมใส่ท่าน. อุบาสิกากล่าวว่า ท่านผู้มีหน้าอันเจริญ
ถ้าเช่นนั้น พวกกรรมกรไม่สามารถนำข้าวสาติที่เก็บเกี่ยวได้แล้วมาได้ ขอให้
ท่านสั่งบริษัทของท่านให้นำมาเถิด. เวสวัณรับว่า ดีแล้วนื่องหญิง จึงสั่งพวก
ยักษ์. พวกยักษ์นำข้าวสาติใส่ฉาง ๑,๑๕๐ ฉางจนเต็ม. ตั้งแต่นั้นมาฉางก็มีได้
พร่องเลย. จึงได้เป็นแบบอย่างขึ้นในโลกว่า เหมือนฉางของนันทมารดา. เวส-
วัณเทพบุตรใส่ข้าวสาติจนเต็มฉาง แล้วก็เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า พระผู้มี
พระภาคเจ้าตรัสว่า ท่านมาผัดเวลา จึงกราบทูลเรื่องทั้งหมดให้ทรงทราบ ด้วย
เหตุนี้ เวสวัณเทพบุตรอยู่ในภพจาตุम्मหาราชิกาแม้ใกล้ จึงมาถึงภายหลัง ส่วน
เอรวัณเทพบุตรไม่มีกิจไร ๆ ที่จะต้องทำในระหว่าง ฉะนั้นเอรวัณเทพบุตร
จึงมาก่อน ส่วนอุบาสกนี้เป็นอนาคามี ตามปรกคิบริโภคอาหารมื่อเดีวก็จริง
ถึงดั่งนั้นขณะนั้นเป็นวันอุโบสถ เขาจึงต้องอธิษฐานองค์อุโบสถตอนเย็นนุ่งห่ม

ฝ้ายอย่างดี แวดล้อมด้วยอุบาสก ๕๐๐ ไปยังพระเชตะวันสถับพระธรรมเทศนาแล้ว มาเรือนของตน บอกธรรมของอุบาสกมีสระณะ คีล และอานิสงส์ของอุโบสถ เป็นต้น ของตนแก่อุบาสกเหล่านั้นแล้วจึงกลับ ที่เรือนของอุบาสกเหล่านั้นและของธรรมิกอุบาสก มีเตียงที่เป็นกัปปิยะ ๕๐๐ เตียง มีทำประมาณศอกกำลังไว้ในห้องเฉพาะตน, อุบาสกเหล่านั้นเข้าห้องของตน ๆ นั่งเข้าสมาบัติ แม้ธรรมิกอุบาสกก็ได้ทำอย่างนั้นเหมือนกัน ก็สมัยนั้นในกรุงสาวัตถีมีตระกูลห้าล้านเจ็ดแสนอาศัยอยู่ เมื่อนับจำนวนคนก็มี ๑๘ โกฎิ ด้วยเหตุนี้ในปฐมยาม กรุงสาวัตถีมีเสียงช้างม้าคนและกลองเป็นต้น เป็นเสียงเดียวกันดุจมหาสมุทร ในระหว่างมัชฌิมยาม เสียงนั้นก็สงบลง ในกาลนั้น อุบาสกออกจากสมาบัติ ราลึถึงคุณความดีของตนแล้วคิดว่า เราอยู่เป็นสุขด้วยมรรคสุข ผสสุขอันใด สุขนี้เราได้เพราะอาศัยใคร รู้ว่าเพราะอาศัยพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงมีจิตเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้า ราพึงต่อไปว่า บัดนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ไหน เห็นเอราวัณเทพบุตรและเวสวัณเทพบุตร ด้วยทิพยจักขุ แล้วฟังพระธรรมเทศนาด้วยทิพยโสต ทราบว่าเทพบุตรทั้งสองเหล่านั้นมีจิตเลื่อมใส ด้วยเจโตปริยญาณ จึงคิดว่า ถ้ากระไรแม้เราก็ควรจะถามปฏิบัติภาอันเป็นประโยชน์ทั้งสองกะพระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะฉะนั้น อุบาสกนั้นเมื่ออยู่ในนครเดียวกันก็มาถึงที่หลัง ทั้งได้รู้การมาของเทพบุตรเหล่านั้นด้วยประการฉะนี้ ด้วยเหตุนี้ธรรมิกอุบาสกจึงกล่าววว่า อคจฺฉิ เต สนฺติเก นาคราชา ฯเปฯ โส จาปี สุตฺวาน ปตฺติธฺโรโป พญาช้างได้ไปในสำนักของพระองค์ ฯลฯ พญาช้างนั้นได้ฟังแล้วก็ช้องสาธุการชื่นชม.

บัดนี้ธรรมิกอุบาสกเมื่อจะสรรเสริญพระผู้มีพระภาคเจ้า ให้เลอเลิศขึ้นไปกว่าสมณพราหมณ์ ที่โลกสมมติในภายนอกศาสนานี้ จึงกล่าวสองคาถาว่า

เย เกจิเม ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้นบทว่า **ติตฺถุติยา** ได้แก่ ชนทั้งหลายผู้เกิดในลัทธินอกพระศาสนาซึ่งเจ้าลัทธิ ๓ คือ นันทะ วัจฉะและสังกัจจจะเป็นผู้ตั้งขึ้น ศาสดาทั้ง ๖ มีปุณณกัศสปเป็นต้นบวชแล้วในศาสนาของเจ้าลัทธิเหล่านั้น ในศาสดาทั้ง ๖ นั้น นิครนถ์นาถบุตร อาชีวกอนั้น ธรรมิกอุบาสก เมื่อจะแสดงถึงคนทั้งหมดเหล่านั้น จึงกล่าววว่า **เย เกจิเม วาทสีลา** แปลว่า บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งผู้มีปกติกระทำวาทะ ดังนี้. พวกเจ้าลัทธิมีปกติทำวาทะอย่างนี้ว่า เราเป็นผู้ปฏิบัติชอบ ผู้อื่น ปฏิบัติผิด เทียวพูดทิ่มแทงชาวโลกด้วยหอกคือปาก. บทว่า **อาชีวกา** วา ได้แก่ ธรรมิกอุบาสกแสดงทำลายทิวฏฐิตินยกขึ้นแสดงรวมกันของบุคคลเหล่านั้น.

บทว่า **นาติตรนฺติ** คือไม่เดิน. บทว่า **สพฺเพ** ความว่าธรรมิกอุบาสกกล่าวรวมถึงสาวกเดิยรติย์ เป็นต้นเหล่านี้ด้วย. บทว่า **จิโต** **วชนุตฺต** **วีย** ความว่า เหมือนคนอ่อนแอยืนอยู่กับที่ไม่พียงเกินคนเดินเร็ว ซึ่งกำลังเดินอยู่ได้ฉันทใด ชนทั้งหลายเหล่านั้นเพราะไม่มีคดีคือปัญหาหยุดอยู่ ไม่สามารถจะรู้ประเภทของเนื้อความนั้นๆ ได้ ย่อมไม่เกินพระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้มีพระปัญญาไว้อย่างนักฉันทนั้น.

บทว่า **พฺรหฺมณา** **วาทสีลา** **วฺชุตฺตา** วา ธรรมิกอุบาสกแสดงถึง จังกีพราหมณ์ ตารุกขพราหมณ์ โปกขรสาติพราหมณ์ ชาณฺสโสณิพราหมณ์ เป็นต้น ด้วยคำเพียงเท่านี้. ด้วยบทนี้ว่า **อปี** **พฺรหฺมณา** **สนฺติ** **เกจิ** ได้แก่ พวกพราหมณ์กลางคนบ้าง หนุ่มบ้างอย่างเดิยวมีอยู่. ธรรมิกอุบาสก แสดง

ถึง อัศสลายนมาณพ วาสิฏฐมาณพ อันพัฏฐมาณพ และอุตตรมาณพเป็นต้น ด้วยบทว่า เกจิ. บทว่า อุตตพทฐา ได้แก่ชนทั้งหลายเป็นผู้เนื่องด้วยประโยชน์ คือเป็นผู้ผูกพันด้วยประโยชน์อย่างที่ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า พึงพยากรณ์ปัญหา นี้ คือแก้ความสงสัยนี้ได้บ้างไหมหนอ. บทว่า เย จาปี อญฺเณ ธรรมิกอุบาสก แสดงว่าชนเหล่าใดเมื่ออื่นเที่ยวสำคัญอยู่อย่างนี้ว่า เราเป็นผู้มีวาตะ ชนเหล่านั้นทั้งหมดนับไม่ถ้วนมีกษัตริย์ บัณฑิต พราหมณ์ พรหม เทวดา และยักษ์ เป็นต้น เป็นผู้เนื่องด้วยประโยชน์ในพระองค์.

ธรรมิกอุบาสก สรรเสริญพระผู้มีพระภาคเจ้าโดยประการต่าง ๆ อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะสรรเสริญพระองค์โดยธรรม จึงวิงวอนขอธรรมกถา กล่าวสองคาถาว่า อยฺยหิ ฐมฺโม ดังนี้.

ในบทเหล่านั้นบทว่า อยฺยหิ ฐมฺโม ธรรมิกอุบาสก กล่าวหมายถึง โปธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ. บทว่า นิปุโณ ได้แก่ ธรรมที่ละเอียดคือ ตรีสฐูได้ยาก. บทว่า สุโข ก็เป็นธรรมที่เข้าใจได้ตลอด นำโลกุตระสุขมาให้ เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า สุโข เพราะนำความสุขมาให้. บทว่า สุปฺปวุตฺโต คือ อันพระองค์ตรัสดีแล้ว. บทว่า สุตฺตสมานา ความว่า พวกข้าพระองค์ ประสงค์จะฟัง. บทว่า ต โน วท ได้แก่ ขอพระองค์ตรัสบอกความข้อนั้นแก่ ข้าพระองค์ทั้งหลายเถิด. บาลีว่า ตฺว โน บ้าง ความว่า ขอพระองค์จงตรัส แก่ข้าพระองค์ทั้งหลายเถิด. บทว่า สพฺเพปิเม ภิกฺขโว ความว่า นัยว่า ในขณะที่นั้นภิกษุ ๕๐๐ รูป นั่งอยู่แล้ว. ธรรมิกอุบาสก เมื่อจะแสดงถึงภิกษุ ๕๐๐ รูปเหล่านั้น จึงทูลวิงวอน. บทว่า อุปาสกา จาปี ความว่า ธรรมิกอุบาสกแสดงถึงบริวารของตนและคนอื่น ๆ. บทที่เหลือในที่นี้ชัดเจนแล้ว.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อจะทรงแสดงปฏิบัติทางของนักบวช
ก่อน ตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้วจึงตรัสคำมีอาทิว่า **สุณาถ เม ภิกษเว**
คฤก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟังเราดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ธมมัม รุคัม ตณฺจ จรต สพฺเพ** ความว่า
ธรรมชื่อว่า รุคตะ เพราะกำจัดกิเลสทั้งหลาย เราจะยังเธอทั้งหลายให้ฟังธรรม
ปฏิบัติอันกำจัดกิเลสเห็นปานนี้ และเธอทั้งหลายจงประพฤติปฏิบัติธรรมที่เรา
ประกาศแล้ว อธิบายว่า พวกเธออย่าประมาท ดังนี้. บทว่า **อิริยาปถํ** ได้แก่
อิริยาบถ ๔ มีการเดินเป็นต้น. บทว่า **ปพฺพชิตานุโลมิกํ** ได้แก่ อิริยาบถ
อันสมควรแก่สมณะ คือ ประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ. อาจารย์อีกพวกหนึ่ง
กล่าวว่า อิริยาบถอันเป็นไปด้วยการบำเพ็ญกรรมฐานในป่า. บทว่า **เสเวถ นํ**
คือฟังเสพอริยาบถนั้น. บทว่า **อตุตฺทสุตฺติ** คือ ผู้เป็นประโยชน์แก่กุล. บทว่า
มตฺติมา คือมีความคิด. บทที่เหลือปรากฏชัดแล้วในกาลานี้.

บทว่า **โน เว วิกาล** ความว่า ภิกษุเสพอริยาบถสมควรแก่
บรรพชิตอย่างนี้ ไม่ควรเที่ยวไปในเวลาวิกาล หมายถึงเลยเที่ยงวันไป แต่
ควรเที่ยวไปเพื่อบิณฑบาตในบ้านในกาลอันสมควร. บทว่า **อกาลจารี** หิ
สขนฺติ **สงฺคา** ความว่า ธรรมเป็นเครื่องข้องทั้งหลายไม่น้อยมีข้องด้วยราคะ
เป็นต้น ย่อมข้อง คือเกี่ยวข้อง เข้าไปจับ ดิคนุคคลผู้เที่ยวไปในกาลอันไม่
สมควร. เพราะเหตุนี้ ท่านผู้รู้ทั้งหลาย ย่อมไม่เที่ยวไปในเวลาวิกาล ฉะนั้น
พระอรหันตผู้ตรัสรู้หรือริยตัง ๔ ย่อมไม่เที่ยวบิณฑบาตในเวลาวิกาล. นัยว่า
สมัยนั้นยังมีบัญญัติวิกาลโภชนสิกขาบท. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า

เมื่อจะทรงแสดงโทษของปฏุชนทั้งหลายในข้อนี้ด้วยธรรมเทศนา จึงตรัสกล่าว
นี้. แต่พระอริยะทั้งหลายเป็นผู้เว้นจากการเที่ยวไปในเวลาวิกาลนั้นพร้อมกับการ
การได้มรรคที่เดียว. นี้เป็นธรรมดา.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงห้ามการเที่ยวไปในเวลาวิกาลอย่างนี้แล้ว
เมื่อจะทรงแสดงว่า แม้ภิกษุเที่ยวไปในกาล ก็ควรประพฤติอย่างนี้ ดังนี้ จึง
ตรัสว่า **รูปา จ สทุกา จ** ดังนี้.

กาลานันมือธิบายดังนี้ รูปเป็นต้นเหล่าใดยังความมัวเมา มีประการ
ต่าง ๆ ให้เกิด ยังสัตว์ทั้งหลายให้มัวเมา ภิกษุพึงกำจัดเสียซึ่งความพอใจใน
รูปเป็นต้นเหล่านั้น โดยนัยที่กล่าวแล้วในปิตทวาริตปารีสุทธิสูตร^๑เป็นต้น
พึงเข้าไปบริโภคอาหารในเวลาเช้า โดยกาลอันสมควร. อนึ่ง ชื่อว่า **ปาตราโส**
เพราะพึงบริโภคในเวลาเช้า บทนี้เป็นชื่อของบิณฑบาต. ในบทนี้ท่านกล่าว
ไว้ว่า ภิกษุนั้นได้บิณฑบาตในถิ่นใด แม้ถิ่นนั้นก็ชื่อว่า ปาตราสะ เพราะความ
ชวนชวายนั่น. ในบทนี้พึงทราบอธิบายอย่างนี้ว่า ภิกษุพึงเข้าไปยังโอกาสที่จะ
ได้บิณฑบาต.

บทว่า **เอว ปวิภูโธ ปิณฑมฺจ ภิกฺขุ ๗เปฯ สงฺคหิตฺตภาโว**
ความว่า อนึ่งภิกษุได้บิณฑบาตแล้วตามสมัย พึงกลับไปนั่งในที่สงัดแต่ผู้เดียว
ฯลฯ ภิกษุผู้สงเคราะห์อัธภาพแล้ว.

ในบทเหล่านั้นบทว่า **ปิณฑมฺ** ได้แก่ภิกษามีภัตปนกัน. ภิกษานั้นท่าน
เรียกว่า ปิณฑะ เพราะอรรถว่าสำรวมจากของนั้น ๆ แล้วนำมาคลุกกัน. บทว่า
สมเยน ได้แก่ ภายในเที่ยงวัน. บทว่า **เอโก ปฏิกฺกมฺม** คือให้เกิดกายวิเวก
กลับไปนั่งไม่มีเพื่อน. บทว่า **อชฺชุตฺตจินฺตึ** ได้แก่ คิดถึงขันธสันดานยกขึ้น
๑. บาลีเป็น ปิณฑปาตปารีสุทธิสูตร ม. อุปร. ๑๔/ ข้อ ๘๓๖.

สู่พระไตรลักษณ์. บทว่า น มโน พหิทฺธา นิจฺจายเย ไม่พึงส่งใจไปใน
ภายนอก ความว่า ไม่พื้งนำจิตไปในรูปเป็นต้นในภายนอก ด้วยอำนาจกิเลส
มีรากเป็นต้น. บทว่า สงฺกหิตฺตฺตภาโว ได้แก่มีจิตยึดมั่นไว้ด้วยดี.

บทว่า เอว วิหรนฺโต จ สเจปิ โส ฯเปฯ ปรูปวาทิ ความว่า
หากภิกษุผู้นั้นอยู่อย่างนี้พึงเจรจากับสาวกอื่น หรือกับภิกษุไร ๆ ภิกษุผู้นั้นพึง
กล่าวธรรมอันประณีต ไม่พื้งกล่าวคำส่อเสียด ทั้งไม่พื้งกล่าวคำติเตียนผู้อื่น.
ท่านอธิบายไว้อย่างไร. ท่านอธิบายว่า พระโยคาวจรนั้นหากพื้งเจรจากับสาวก
ผู้เข้าไปหาเพื่อประสงค์จะพื้งอะไร ๆ ก็ดี กับคฤหัสถ์ผู้เป็นอัญญเดียรฉัยไร ๆ
ก็ดี กับภิกษุผู้บวชแล้วในศาสนานี้ก็ดี. พื้งกล่าวธรรมอันประณีต ไม่ทำให้เขา
เดือดร้อน ประกอบด้วยมรรคผลเป็นต้น หรือกถาวัตถุ ๑๐ ไม่พื้งกล่าวคำส่อ
เสียดอื่น ๆ หรือกล่าวคำติเตียนผู้อื่นแม้เพียงเล็กน้อย.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงโทษในการกล่าวคำติเตียน
ผู้อื่นนั้น จึงตรัสว่า วาทฺตฺหิ เอเก บุคคลบางพวกย่อมประด้อยคำกัน ดังนี้.

บทนั้น มีอธิบายดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า โมฆบุรุษบางพวก
ในโลกนี้ย่อมประ คือ ได้วาทะอันเป็นถ้อยคำทำให้เกิดวิวาทกันนานาประการ
ทั้งที่รู้ว่าเป็นคำติเตียนผู้อื่น ต้องการจะต่อสู้กัน คุจประจัญหน้ากับนักรบ
เราไม่สรรเสริญบุคคลเหล่านั้นผู้มีปัญญาทราม เพราะเหตุใด เพราะความ
เกี่ยวข้องทั้งหลายย่อมข้องบุคคลเหล่านั้น เพราะถ้อยคำนั้น ๆ คือ ความ
เกี่ยวข้องด้วยการวิวาทเกิดขึ้นจากคลองแห่งคำนั้น ๆ ย่อมต้องคือติดแน่นบุคคล
เช่นนั้นไว้ เพราะคนเหล่านั้นเมื่อประการมกัน ย่อมส่งจิตไปในกรรมนั้น จิต
ย่อมไปไกลจากสมณะและวิปัสสนา ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงถึงความเป็นไปของผู้มีปัญญาน้อย แล้ว บัดนี้เมื่อจะทรงแสดงถึงความเป็นไปของผู้มีปัญญามากจึงตรัสว่า **ปิณฑุ** **วิหาริ** **๗เป๗** **วรูปญฺญสวโก** ความว่า สาวกผู้มีปัญญาดี ฟังธรรมที่ พระสุตแสดงแล้ว พิจารณาบิณฑบาต ที่อยู่ ที่นอน ที่นั่ง น้ำ และการซักผ้า สังฆาฏิแล้วพึงเสพ ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น ท่านกล่าวถึงเสนาสนะอย่างเดียวกับสามบท คือ ด้วย วิหารคือที่อยู่ ด้วยที่นอนคือเตียง ด้วยที่นั่งคือตั่ง. บทว่า **อาปี** คือน้ำ. บทว่า **สงฆาฏิรูปวหาณิ** ได้แก่ ซักผ้าสังฆาฏิมีฝุ่นและมลทินเป็นต้น. บทว่า **สุตฺวาน ฌมฺมิ สุตฺเตน เทสิตํ** ความว่า ฟังธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแล้วโดยนัยมีอาทิว่า ในการสังวรอาสวะทั้งปวงเป็นต้น ภิกษุ พิจารณาโดยแยบคาย เสพจีวรเพื่อกำจัดความหนาว. บทว่า **สงฺขาย เสว วรูปญฺญาสวโก** สาวกผู้มีปัญญาดีพิจารณาแล้วพึงเสพ ความว่า สาวกผู้มี ปัญญา พิจารณาปัจจัยแม่ ๔ อย่างคือ บิณฑบาตที่ท่านกล่าวว่า บิณฑะใน ที่นี้ ๑ เสนาสนะที่ท่านกล่าวด้วยวิหารศัพท์เป็นต้น ๑ คิลานปัจจัย ที่ท่านแสดง ด้วยอาปศัพท์ ๑ จีวร ที่ท่านกล่าว ด้วยสังฆาฏิศัพท์ ๑ คือ พิจารณาโดยนัยมี อาทิว่า ยาวเทว อิมสุส กายสุส จิตฺยา เพียงเพื่อดำรงอยู่แห่งกายนี้ เท่านั้นแล้วพึงเสพ. สาวกของพระตถาคตผู้มีปัญญาดี ทั้งที่เป็นเสกขะ. ทั้งที่เป็นปุถุชน ทั้งที่เป็นพระอรหันต์โดยตรง พึงสามารถเสพได้. จริ่งอยู่ ท่าน กล่าวถึง **อปีสเสนธรรม** คือธรรมเป็นที่พึงพึง ๔ อย่าง คือ พิจารณาแล้ว จึงเสพ ๑ พิจารณาแล้วจึงอาศัย ๑ พิจารณาแล้วจึงเว้น ๑ พิจารณาแล้วจึง

บรรเทา ๑. เพราะสาวกผู้มีปัญญาดีพิจารณาแล้วพึงเสพ ฉะนั้นแล พึงทราบว่
ภิกษุไม่ติดแล้วในธรรมเหล่านี้ คือ บิณฑบาต ที่นอน ที่นั่ง น้ำ และการซัก
มลทินผ้าสังฆาฏิ เหมือนหยาดน้ำไม่ติดบนใบบัว ฉะนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงแสดงข้อปฏิบัติของพระจีณาสพอย่างนี้ ยัง
การปฏิบัติของนักบวชให้จบลงด้วยขอดคือพระอรหัตแล้ว บัดนี้ เพื่อจะทรง
แสดงข้อปฏิบัติของคฤหัสถ์ จึงตรัสคำมีอาทิว่า **คหฺนฺรฺวตฺตํ ปน โว** เรา
จะบอกวัตรแห่งคฤหัสถ์แก่เธอทั้งหลาย ดังนี้.

ในกาลาเหล่านั้นพึงทราบวินิจฉัยในกาลาดังก่อน. บทว่า **สาวโก**
ได้แก่ สาวกผู้ครองเรือน. บทที่เหลือมีความง่ายทั้งนั้น. แต่โยชนาแก้วว่า สาวก
ไม่พึงได้เพื่อจะถูกต้อง คือ ไม่อาจเพื่อบรรลุธรรมของภิกษุที่เรา (ตถาคต)
กล่าวไว้ก่อนจากนี้ล้วน คือ ไม่มีอามิส บริบูรณ์สิ้นเชิงด้วยอาการที่มีความหวน-
แหน ด้วยความหวนาและไร้เป็นต้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปฏิเสชธรรมของภิกษุแก่สาวกผู้ครองเรือนนั้น
เมื่อจะทรงแสดงธรรมของคฤหัสถ์เท่านั้น จึงตรัสว่า **ปาณํ น หน** ไม่พึง
ฆ่าสัตว์ ดังนี้.

ในบทเหล่านั้นพึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้. ท่านกล่าวการเว้นจากการ
ฆ่าสัตว์ อันเป็นความบริสุทธิ์ชั้นยอดด้วยกึ่งกาลาดัง การปฏิบัติประโยชน์เกี่ยว-
กูดในสัตว์ทั้งหลายด้วยกึ่งกาลาหลัง. ท่านพรรณนาบทที่ ๓ ไว้ในจักควิสาณ-
สูตรในสุตตนิบาตนี้ ในบาทที่ ๔ ท่านพรรณนาประเภทของสัตว์ที่มันคงและที่
สะคุ้งไว้ในอรรถกถาเมตตสูตรครบทุกประการ. บทที่เหลือมีความง่ายทั้งนั้น.

พึงประกอบนอกลำดับว่า สาวกผู้ครองเรือนวางอาชญาในหมู่สัตว์ทั้งที่มั่นคง ทั้งที่หวาดสะดุ้ง ไม่พึงฆ่าเอง ไม่พึงใช้ให้ผู้อื่นฆ่า และไม่พึงอนุญาตให้ผู้อื่น ฆ่า. อีกอย่างหนึ่ง นอกจากบพว่า นิธาย ทณฺฑํ นี้ ควรนำปาฐะที่เหลือมาใช้ว่า วตฺเตยฺย พึงเป็นไป ดังนี้. นอกจากนี้ไม่ควรเชื่อมบพหลังด้วยบพต้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งทรงแสดงสิกขาบพต้นอย่างนี้แล้ว บัดนี้เมื่อ จะทรงแสดงสิกขาบพที่สอง จึงตรัสว่า ตโต อทินฺนํ พึงเว้นจากสิ่งที่เขาไม่ให้ อะไร ๆ ดังนี้.

ในบพเหล่านั้นบพว่า กิณฺณิ คือ ของน้อยก็ดี ของมากก็ดี. บพว่า กุจฺฉิ คือ ในบ้านก็ดี ในป่าก็ดี. บพว่า สวโก ได้แก่สาวกผู้ครองเรือน. บพว่า พุชฺฌมาโน คือรู้ช้อย่างนี้เป็นของของคนอื่น. บพว่า สพฺพํ อทินฺนํ ปริวชฺเชยฺย คือ เมื่อเว้นอยู่อย่างนี้พึงเว้นสิ่งทั้งหมดที่เขาไม่ให้ ท่านจึงแจ้งว่า ไม่เว้นโดยวิธีอย่างอื่น. บพที่เหลือในข้อนี้มีนัยดังกล่าวแล้ว และปรากฏชัดแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้งทรงแสดงแม้สิกขาบพที่สองชัดเจนดีแล้ว อย่างนี้ เมื่อจะทรงแสดงสิกขาบพที่สามตั้งข้อกำหนดให้ยิ่งขึ้นไป จึงตรัสว่า อพรหมจฺริยํ พึงเว้นอพรหมจรรยฺ์ ดังนี้.

ในบพเหล่านั้น บพว่า อสมฺภุณฺโณโต คือ ไม่สามารถ.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงสิกขาบพที่สี่ จึงตรัสว่า สกฺคฺโคโต วา คืออยู่ในที่ประชุมเป็นต้น. บรรดาบพเหล่านั้น บพว่า สกฺคฺโคโต ได้แก่ ไปสู่สันถาคารเป็นต้น. บพว่า ปริสกฺคฺโคโต คืออยู่ในท่ามกลาง ประชุมชน. บพที่เหลือในข้อนี้มีนัยดังกล่าวแล้ว และปรากฏชัดแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงแสดงแม่สิกขาบทที่สี่ชัดเจนดีแล้ว เมื่อจะทรงแสดงสิกขาบทที่ห้า จึงตรัสว่า **มชฺชณฺจ ปานํ** ฟังเว้นการค้ำน้ำมา ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **มชฺชณฺจ ปานํ** ท่านกล่าวอย่างนี้เพื่อสะดวกในการแต่ค่าตา. แต่มีใจความ **มชฺชปानณฺจ สมาจเรยฺย** ไม่ฟังค้ำน้ำมา. บทว่า **ธมฺมํ อิทํ** ได้แก่ ธรรมคือเว้นจากการค้ำน้ำมา. บทว่า **อุมฺมาทนนฺตํ** คือการค้ำน้ำมานั้นมีความข้ำเป็นที่สุด. เพราะฉะนั้น ผลของการค้ำน้ำมาอย่างเบาเมื่อเป็นมนุษย์ ก็เป็นข้ำ. บทว่า **อิติ นํ วิทิตฺวา** คือรู้จัดการค้ำน้ำมานั้น. บทที่เหลือในข้อนี้มีนัยดังกล่าวแล้ว และปรากฏชัดแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงแม่สิกขาบทที่ห้าให้บริสุทธิที่ชัดเจนอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงถึงการค้ำน้ำมาแห่งสิกขาบทก่อนว่าเป็นการทำ ความเศร้าหมองและก่อเวร ทรงชักชวนในการเว้นจากการค้ำน้ำมานั้นให้ มั่นคงยิ่งขึ้นจึงตรัสว่า **มทา हि पापानि क्रोनन्ति** เพราะคนพาลทั้งหลาย ย่อมกระทำบาป เพราะความเมาดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **มทา** คือเพราะเหตุแห่งความเมา. **हि** เป็น นิบาตเพียงทำบาปให้เต็ม. บทว่า **อุมฺมาทนนํ โมहनํ** ได้แก่ ความข้ำในโลก หน้า ความหลงในโลกนี้. บทที่เหลือมีความง่ายทั้งนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงนิจศีลของสาวกผู้ครองเรือนด้วย เหตุเพียงเท่านี้แล้ว บัดนี้เมื่อจะทรงแสดงองค์แห่งอุโบสถ จึงตรัสสองคาถาว่า **ปาณํ น หเน** บุคคลไม่พึงฆ่าสัตว์ ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อพฺรหฺมจฺริยา** ได้แก่ ประพฤติธรรมไม่ประเสริฐ. บทว่า **เมถุนา** คือพึงเว้นจากการเข้าถึงเมถุนธรรม. บทว่า **รตุตี น ญฺญเซยฺย วิกาลโภชนํ** ได้แก่ ไม่พึงบริโภคแม้ในกลางคืน ไม่พึงบริโภคโภชนะล่วงกาลแม้ในกลางวัน. แม้แข่งสำหรับอุปได้ พึงทราบว่าเป็นถ้อยคำด้วยคัมภีร์ที่ในบทว่า **น จ คนฺธํ** นี้. บทว่า **มณฺเฑ** คือเตียงที่เป็นกบปียะ. บทว่า **สนฺนเต** ได้แก่ บนพื้นที่เขาลาดแล้วด้วยเครื่องลาดอันเป็นกบปียะ มีเส้นฝั้นเล็กเป็นต้น. แม้ลาดด้วยเครื่องลาดมีพรมทำด้วยขนแกะเป็นต้นบนแผ่นดินก็ควร. บทว่า **อฏฺฐจฺจกัํ** คือไม่พึงองค์ ๘. คุณคนตรีมีองค์ ๕. บทว่า **ทุกฺขนฺตคฺคฺนา** คือพระพุทธรเจ้าผู้ถึงที่สุดแห่งทุกข์ในวิญญูะ. บทที่เหลือในข้อนี้ปรากฏชัดดีแล้ว. พระโบราณจารย์กล่าวไว้ว่า ก็ถึงกาลาหลัง พระสังคีติกาจารย์กล่าวไว้แล้วบ้าง.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงองค์แห่งอุโบสถอย่างนี้แล้ว บัดนี้เมื่อจะทรงแสดงกาลแห่งอุโบสถ จึงตรัสว่า **ตโต จ ปกฺขสฺส** ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ตโต** เป็นนิบาตเพียงทำบทให้บริบูรณ์. พึงประกอบด้วยบทอื่นอย่างนี้ว่า **ปกฺขสฺสวสฺสุโปสฺสํ** ความว่า พึงเข้าจำอุโบสถทุก ๓ วันเหล่านี้คือ ตลอด ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ และ ๘ ค่ำแห่งปีกษี พึงเข้าจำอุโบสถประกอบด้วยองค์ ๘ นี้แล. ก็ในบทว่า **ปาฎิหาริกปกฺขณฺจ** นี้ ห้าเดือนเหล่านี้คือ (อาสาฬหะ) เดือน ๘ ต้นไกล่วันเข้าพรรษา สามเดือนในพรรษา และเดือน ๑๒ ท่านเรียกว่าปาฎิหารียปีกษี. อาจารย์พวกอื่นกล่าวว่าปาฎิหารียปีกษี มีสามเดือนเท่านั้นคือเดือน ๘ เดือน ๑๒ และเดือน ๔, อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่ามี ๔ วัน คือ ๑๓ ค่ำ ๑ ค่ำ ๗ ค่ำ และ ๕ ค่ำในทุก ๆ ปีกษี โดย

วันก่อนและวันหลัง ของวันอุโบสถแห่งปัจฉิม. ขอบอย่างใดก็พึงถือเอาอย่างนั้น อันผู้ใคร่บุญพึงทำได้ทุกอย่าง. พึงผูกใจไว้ว่า ผู้มีใจเลื่อมใสปฏิบัติหารัยปัจฉิมนี้ ด้วยประการฉะนี้ ไม่เว้นแม้แต่วันเดียว เข้าถึงองค์ ๘ ทำให้สมบูรณ์ด้วยดี บริบูรณ์ด้วยดี พึงเข้าจำอุโบสถอันประกอบด้วยองค์ ๘.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงกาลแห่งอุโบสถอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงถึงกิจ ที่ผู้เข้าจำอุโบสถนั้นในกาลเหล่านั้นควรกระทำ จึงตรัสว่า **ตโต จ ปาโต** ดังนี้.

บทว่า **ตโต** แม้ในบทนี้ก็เป็นที่นิบาตเพียงทำบทให้เต็ม. หรือลงใน อรรถไม่มีระหว่าง ท่านอธิบายว่า ได้แก่ **อด** แปลว่าครั้งนั้น. บทว่า **ปาโต** ได้แก่ ส่วนเบื้องต้นของวันอื่น. บทว่า **อุปวุฏฐุโปสถโต** ได้แก่ เข้าจำอุโบสถ. บทว่า **อนุเนน** ได้แก่ ข้ำวยาและภัตตรเป็นต้น. บทว่า **ปาเนน** คือ น้ำปานะ ๘ อย่าง. บทว่า **อนุโมทมาโน** ได้แก่ ชื่นชมยินดีอยู่เนื่อง ๆ อธิบายว่า ชื่นชมตลอดกาล. บทว่า **ยถารหิ** คือสมควรแก่ตน ท่านอธิบายว่า ตาม ความสามารถ ตามกำลัง. บทว่า **อ วิภชต** คือพึงแจกจ่าย คือพึงบูชา. บท ที่เหลือปรากฏชัดแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงกิจของผู้เข้าจำอุโบสถอย่างนี้แล้ว บัดนี้ ตรัสถึงครุวัตร (การเคารพ) และอาชีวปาริสุทธิศีล เมื่อจะทรงแสดงถึงฐานะ ที่ควรถึงด้วยปฏิบัติพานั้น จึงตรัสว่า **ธมฺเมเน มาตาปีตโร** พึงเลื่อมมารดาบิดา โดยธรรม ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ธมฺเมเน** ได้แก่ด้วยโภคสมบัติที่ได้มาโดยชอบ ธรรม. บทว่า **ภเรยฺย** ได้แก่ พึงเลี้ยง. บทว่า **ธมฺมิกํ โส วณฺชิขุ** พึงประกอบ การค้าขายอันชอบธรรมดังนี้ คือ เว้นการค้าอันไม่เป็นธรรม ๕ อย่าง

เหล่านี้คือ คำสัตย์เป็น ๑ คำศีศตรา ๑ คำเนื้อสัตย์ ๑ คำสุรา ๑ คำยาพิษ ๑ คำขายสิ่งอันเป็นธรรมที่เหลือ. ก็โดยหลักของการค้าในที่นี้ ท่านมุ่งถึงการค้าที่เป็นธรรมแม้อื่น เช่นกสิกรรมและโครักขกรรม. บทที่เหลือมีความง่ายทั้งนั้น. แต่โยชนาแก้วว่า อริยสาวกใดประกอบด้วยธรรมคือนิจศีล อุโบสถศีลและทาน พึงประกอบการค้าอันชอบธรรม เลี้ยงดูมารดาบิดา ด้วยโภคสมบัติอันได้มาโดยธรรม เพราะได้มาจากการค้าอันไม่ปราศจากธรรม ครั้นอริยสาวกผู้เป็นคฤหัสถ์ไม่ประมาทแล้วอย่างนี้ บำเพ็ญวัตรนี้ดังที่กล่าวไว้แล้วตั้งแต่ต้นเมื่อกายแตกดับ ผู้ใดกำจัดความมีคด้วยรัศมีของตน เป็นเทพชั้นกามาพจร ๖ ชั้นมีชื่อว่า สยัมปภา เพราะทำแสงสว่าง ผู้นั้นย่อมเข้าถึง คือย่อมคบ ย่อมติดต่อเทวดาชื่อว่า สยัมปภา ย่อมบังเกิดในที่ที่เทวดาเหล่านั้นเกิด ด้วยประการฉะนี้.

จบอรรถกถาธรรมิกสูตรที่ ๑๔ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

จบวรรคที่ ๒ ชื่อจุฬวรรค แห่งอรรถกถาสุตตนีบาต

ชื่อปรมัตถโชติกา

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้คือ

๑. รัตนสูตร ๒. อามคันธสูตร ๓. หิริสูตร ๔. มงคลสูตร
๕. สุจิโถมสูตร ๖. ธรรมจริยสูตร ๗. พราหมณธรรมิกสูตร ๘. นาวาสูตร ๙. กิงสีลสูตร ๑๐. อุฏฐานสูตร ๑๑. ราหุลสูตร ๑๒. วังกีลสูตร
๑๓. สัมมาปริพพาชนียสูตร ๑๔. ธรรมิกสูตร.

ท่านผู้รู้ทั้งหลายกล่าวพระสูตร ๑๔ สูตรว่าจุฬวรรคแล.

มหาวรรคที่ ๓

ปัพพชาสูตรที่ ๑

ว่าด้วยการสรรเสริญบรรพชา

[๓๕๔] ข้าพเจ้าจักสรรเสริญบรรพชา
อย่าง^{ที่}พระพุทธรเจ้าผู้มีพระจักขุทรงบรรพชา
ข้าพเจ้าจักสรรเสริญบรรพชา อย่าง^{ที่}พระ-
พุทธรเจ้าพระองค์นั้นทรงไตร่ตรองอยู่ จึง
ทรงพอพระทัยบรรพชาด้วยดี.

พระพุทธรเจ้าทรงเห็นว่า ฆราวาสนี้
คับแคบ เป็นบ่อเกิดแห่งธุลี และทรงเห็น
ว่า บรรพชาปลอดภัยไปรุ่ง จึงทรงบรรพชา.

พระพุทธรเจ้าครั้นทรงบรรพชาแล้ว
ทรงเว้นบาปกรรม ทางกาย ทรงละวจีทุจริต
ทรงชำระอาชีวะให้หมดจด.

พระพุทธรเจ้า มีพระลักษณะอัน
ประเสริฐมากมาย ได้เสด็จถึงกรุงราชคฤห์
เสด็จเที่ยวไปยังคิริพนนคร แลวันมคธ เพื่อ
บิณฑบาต.

พระเจ้าพิมพิสารประทับยืนอยู่บน

ปราสาท ได้ทอดพระเนตรเห็นพระพุทธเจ้า
พระองค์นั้น ผู้สมบูรณ์ด้วยพระลักษณะจึง
ได้ตรัสเนื้อความนี้ว่า

แน่ะ ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ท่านทั้ง
หลายจงดูภิกษุรูปนี้เถิด ภิกษุรูปนี้มีรูปร่าง
สมบูรณ์ มีพระฉวีวรรณบริสุทธ์ ถึงพร้อม
ด้วยการเที่ยวไป และเพ่งดูเพียงชั่วเอก มี
จักขุทอดลง มีสติ ภิกษุรูปนี้หาเหมือนผู้บวช
จากสกุลต่ำไม่ ราชทูตทั้งหลายจงรีบไปเถิด
เพื่อทราบว่ ภิกษุรูปนี้จักไป ณ ที่ไหน.

ราชทูตที่พระเจ้าพิมพิสารส่งไปเหล่านั้น
ได้ติดตามไปข้างหลัง เพื่อทราบว่ ภิกษุ
รูปนี้จะไปที่ไหน จักอยู่ ณ ที่ไหน.

พระพุทธเจ้าเสด็จไปตามลำดับตรอก
ทรงคุ้มครองทวาร สำรวมดีแล้ว มีพระสติ
สัมปชัญญะ ได้ทรงยังบาตรให้เต็มเร็ว.

พระองค์ผู้เป็นมุนี เสด็จเที่ยว
บิณฑบาตแล้ว เสด็จออกจากพระนคร เสด็จ
ไปยังป่าทิวบรรพต ด้วยทรงพระดำริว่
จักประทับอยู่ ณ ที่นั้น.

ราชทูตทั้ง ๓ เห็นพระพุทธเจ้าเสด็จ
เข้าไปสู่ที่ประทับ จึงพากันเข้าไปเฝ้า คน
หนึ่งกลับมาราบทูลแต่พระราชาว่า ขอ
เดชะ ภิกษุรูปนั้นนั่งอยู่ที่หน้าภูเขาปัทมา
เสมือนเสือโคร่ง โคอุสุภราชและราชสีห์ใน
ถ้ำ ฉะนั้น

พระมหากษัตริย์ ทรงสดับคำของ
ราชทูตแล้ว รีบด่วนเสด็จไปยังปัทมาบรร
พต ด้วยยานอันอุดม ท้าวเธอเสด็จไปตลอด
พื้นที่แห่งยานแล้ว เสด็จลงจากยาน เสด็จ
พระราชดำเนินด้วยพระบาท เข้าไปถึง
ปัทมาบรรพตนั้นแล้ว ประทับนั่ง.

ครั้นแล้วได้ทรงสนทนาปราศรัย
ครั้น ผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไป
แล้ว ได้ตรัสเนื้อความนี้ว่า พระองค์ยังหนุ่ม
แน่น ตั้งอยู่ในปฐมวัย สมบูรณ์ด้วยความ
เฟื่องฟู แห่งวรรณะ เหมือนกษัตริย์ผู้มี
พระชาติ ทรงยังหนุ่มพลีให้งามอยู่ ผู้อันหนุ่ม
ผู้ประเสริฐห้อมล้อมแล้ว หม่อมฉันจะให้
โภคสมบัติ ขอเชิญพระองค์บริโภคนิ-

สมบัติเกิด พระองค์อันหม่อมฉันถามแล้ว
ของงบอกชาติแก่หม่อมฉันเกิด.

พระพุทธเจ้าตรัสพระคาถาตอบว่า

ดูก่อนมหาบพิตร ชนบทแห่งแคว้น
โกศล ซึ่งเป็นที่อยู่ข้างหิมวันตประเทศ สม-
บูรณ์ด้วยทรัพย์และความเพียร อาत्मภาพ
โดยใครชื่อว่า อาทิตยฺ์ โดยชาติชื่อว่า
ศากยะ ไม่ปรารถนากาม เป็นผู้ออกบวชจาก
สกุลนั้น อาत्मภาพเห็นโทษในกามทั้งหลาย
เห็นการบรรพชาเป็นที่ปลอดโปร่ง จักไป
เพื่อความเพียร ใจของอาत्मภาพ ยินดีใน
ความเพียรนี้.

จบปัพพชาสูตรที่ ๑

อรรถกถาหาวรรคที่ ๓

อรรถกถापัพพชาสูตรที่ ๑

ปัพพชาสูตรมีคำเริ่มต้นว่า ปพพชฺชํ กิตฺติยิสฺสามิ ดังนี้.

ถามว่า พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นเป็นอย่างไร ?

ตอบว่า พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นดังต่อไปนี้.

ตอบว่า มีเรื่องเล่าว่าเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระ
เชตวันมหาวิหาร ท่านพระอานนทเถระเกิดปริวิตกว่า การบรรพชาของพระ
มหาสาวกมีพระสารีบุตรเป็นต้นได้รับการสรรเสริญ พวกกิษุ และอุบาสก
อุบาสิกาทั้งหลาย ทราบเรื่องที่เขาสรรเสริญกัน แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่มี
ใครสรรเสริญ ถ้ากระไรเราพึงสรรเสริญเองดังนี้. พระอานนทน์นั่งถือพัด
วิชฌิตอันวิจิตรอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน เมื่อจะสรรเสริญบรรพชาของพระผู้มี
พระภาคเจ้าจึงได้กล่าวสุตเรื่องนี้ว่า

ปพฺพชฺช กิตฺตยิสฺสามิ ยถา ปพฺพชฺช จกฺขุมา
ยถา วิมฺม สมานโน โส ปพฺพชฺช สมโรจยิ.

ข้าพเจ้าจักสรรเสริญบรรพชาอย่าง
พระพุทฺธเจ้าผู้มีพระจักขุทรงบรรพชา ข้าพ
เจ้าจักสรรเสริญบรรพชา อย่างที่พระพุทฺธเจ้า
พระองค์นั้นทรงไตร้ตรองอยู่ จึงทรงพอ
พระทัยบรรพชาด้วยดี ดังนี้.

ความในคานานันมีดังนี้ พระอานนทน์กล่าวว่า เพราะอันผู้สรรเสริญ
บรรพชาควรสรรเสริญบรรพชานั้น อย่างที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบรรพชา
อนึ่ง อันผู้สรรเสริญบรรพชานั้น อย่างที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบรรพชา ควร
สรรเสริญบรรพชานั้นอย่างที่ว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงไตร้ตรองอยู่ ทรงพอ
พระทัยบรรพชา ฉะนั้นเราจักสรรเสริญบรรพชา แล้วจึงกล่าวคำมีอาทิว่า
ยถา ปพฺพชฺช ดังนี้. บทว่า จกฺขุมา ความว่า ถึงพร้อมด้วยจักขุ ๕. บท
ที่เหลือในคานาดันง่ายทั้งนั้น.

บัดนี้ พระอานนท์เมื่อจะประกาศความนั้นว่า ยถา วิมฺ สมานฺ จึง
กล่าวว่า สมุพฺพาโธยํ ฆรราวาสนํคัปปคฺเค.

ในบทเหล่านั้น บทว่า สมุพฺพาโธ คือหมดโอกาสบำเพ็ญกุศล เพราะ
บีบคั้นด้วยบุตรและภรรยาเป็นต้น เพราะบีบคั้นด้วยกิเลส. บทว่า ฆรสุตฺยตฺนํ
ความว่า ฆรราวาส เป็นที่เกิดของฐลิมิราคะเป็นต้น คุณนกรกัมโปชะเป็นต้น
เป็นที่เกิดของมัวทั้งหลาย. บทว่า อพฺุโลกาโส ความว่า บรรพชาปลอดโปร่ง
ดูจอากาศ เพราะตรงกันข้ามกับความคับแคบดังกล่าวแล้ว. บทว่า อิติ ทิสฺวาน
ปพฺุพฺพิ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระทัยอันชราพยาธิและมรณะคอยตัก
เตือนอยู่ด้วยดีในฆรราวาสและบรรพชา ทรงเห็นโทษและอนิสงส์แล้ว จึงเสด็จ
ออกมหาภิเนษกรรมณํ เอาพระขรรค์ตัดพระเกศา ณ ฝั่งแม่น้ำอนฺมา ทันใด
นั้นมีพระเกศาและพระมัสสุสมควรแก่สมณะตั้งอยู่เพียงสององคฺลิตฺรํรับบริจาร
๘ ที่ฉุฎฺฐิการพรหมน้อมเข้าไปถวาย ไม่มีใคร ๆ สอนว่าพึงนุ่งอย่างนี้ พึงห่มอย่าง
นี้ ทรงศึกษาโดยการสั่งสมในบรรพชาของพระองค์ เป็นไปแล้วหลายพันชาติ
จึงทรงบรรพชา. ท่านอธิบายไว้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงนุ่งผ้ากาสาวะสีน
หนึ่ง ทรงห่มผืนหนึ่ง ทรงกระทำจิวรจันท์ คล้องบาตรดินที่พระอังสา ทรง
อธิษฐานเพศเป็นบรรพชิต. คำที่เหลือในบทนี้มีความง่ายทั้งนั้น.

พระอานนท์ครั้งสรรเสริญการบรรพชาของพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้
แล้ว ต่อแต่นี้ไป เพื่อจะประกาศข้อปฏิบัติของบรรพชาและการละฝั่งแม่น้ำ
อนฺมา เสด็จไปเพื่อบำเพ็ญเพียร จึงกล่าวคำทั้งหมดมีอาทิว่า ปพฺุพฺพิคฺวาน
กาเยน ดังนี้.

ในบทเหล่านั้นบทว่า กายน ปาปกมมံ วิวชฺชยิ ได้แก่ ทรง
เว้น กายทุจริต ๓ อย่าง. บทว่า วจีทฺถจฺริตฺติ ได้แก่ วจีทฺถจฺริต ๔ อย่าง.
บทว่า อาชีวิ ปรีโสธยิ ได้แก่ ทรงละมิจฉาชีวะทรงประกอบสัมมาชีวะ.

พระพุทธเจ้าทรงชำระศีลมีอาชีวะเป็นที่ ๘ อย่างนี้แล้วได้เสด็จถึงกรุง
ราชคฤห์ ประมาณ ๓๐ โยชน์จากฝั่งแม่น้ำอโนมา โดยเพียง ๗ วัน.

พึงทราบวินิจฉัยในบทนั้นว่า อันที่จริงพระผู้มีพระภาคเจ้ายังมีได้เป็น
พระพุทธเจ้าในขณะที่เสด็จไปกรุงราชคฤห์ นั้นเป็นบุพพริยาของพระพุทธเจ้า
ที่กล่าวอย่างนั้นก็เหมือนคำกล่าวของชาวโลกว่า พระราชาประสูติที่เมืองนี้ ได้
รับราชสมบัติที่เมืองนี้เป็นต้น.

บทว่า มคฺชาน ท่านอธิบายว่าเป็นนครของชนบทแห่งแคว้นมคธ แม้
บทว่า คิริพฺพชฺช นี ก็เป็นชื่อของแคว้นมคธนั้น. ก็คิริพชนครนั้นตั้งอยู่คั่นออก
ในท่ามกลางภูเขา ๕ ลูกที่มีชื่อว่า ปันฑวะระ ๑ กิษณณภู ๑ เวภาระ ๑ อิติลิลิ ๑
เวปฺสละ ๑ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า คิริพชนคร. บทว่า ปิณฺฑทาย อภิหารลฺลิตฺติ
คือเสด็จไปในนครนั้นเพื่อบิณฑบาต.

มีเรื่องเล่ามาว่า พระผู้มีพระภาคเจ้านั้นประทับยืน ณ ประตูประนนคร
ทรงดำริว่า หากเราจะพึงให้ข่าวการมาของเราแก่พระเจ้าพิมพิสารว่า สิทธัตถ-
กุมาร โอรสของพระเจ้าสุทโธทนะมา พระเจ้าพิมพิสารก็จะทรงนำปัจจัยมาให้
เรามาก ก็การบอกรับปัจจัยนั้นไม่สมควรแก่สมณะ เอาเถอะ เราจะเที่ยวไป
บิณฑบาต. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงห่มผ้าบังสุกุลจีวรที่เทวดาประทานให้ ทรง

ถือบาตรดิน เสด็จเข้าพระนครทางประตูด้านทิศตะวันออก ได้เสด็จเที่ยว
บิณฑบาตตามลำดับเรือน. ด้วยเหตุนี้ท่านพระอานนท์จึงกล่าวว่า พระผู้มี-
พระภาคเจ้าเสด็จออกบิณฑบาต.

บทว่า **อาภิญญวรลกุขโณ** ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระ
ลักษณะงามดำรงอยู่ หรือมีพระลักษณะประเสริฐมากมายจุลกระจายไปทั่วพระ
วรกาย. แม้ความไพบุลย์ ท่านก็เรียกว่า **อาภิญญ์** คือกระจายไป. ดังที่ท่าน
กล่าวว่า คนโลกมาก สกปรกเหมือนผ้าที่เลื่อย (เปื้อนด้วยอุจจาระปัสสาวะ).
อธิบายว่า โลกจัด.

บทว่า **ตมทุทส** ความว่า ได้ยินว่าในพระนครได้มีการโหมฆณาเล่น
นักขัตตรตลอด ๗ วันก่อนจากนั้น. แต่ในวันนั้นตีกลองเที่ยวประกาศว่า นัก-
ขัตตฤกษ์ล่วงเลยไปแล้ว ควรประกอบการทำงานกันเถิด. ครั้งนั้นมหาชนประชุม
กันที่พระลานหลวง. แม้พระราชาก็ทรงดำริว่า เราจักเตรียมการงาน ทรง
เปิดสีหบัญชรทอดพระเนตรดูหมู่กำลังพล ได้ทรงเห็นพระมหาสัตว์เสด็จออก
บิณฑบาต ด้วยเหตุนี้ท่านพระอานนท์จึงกล่าวว่า พระเจ้าพิมพิสารประทับ
อยู่บพปราสาท ได้ทอดพระเนตรเห็นพระผู้ที่พระภาคเจ้าพระองค์นั้น.

บัดนี้ พระอานนท์เมื่อจะแสดงพระราชดำรัสที่พระเจ้าพิมพิสารตรัส
แก่อำมาตย์ทั้งหลาย จึงกล่าวว่า **อิมิ โภณุโต** ดังนี้.

ในบทเหล่านั้นบทว่า **อิมิ** ได้แก่ พระราชานั้นทรงแสดงถึงพระโพธิ-
สัตว์. บทว่า **โภณุโต** ทรงเรียกพวกอำมาตย์. บทว่า **นิสामเถ** แปลว่า
จงดู. บทว่า **อภิรุโป** คือมีพระรูปน่าดู. บทว่า **พุรหา** คือสมบูรณ์ด้วย
ส่วนสูงและส่วนกว้าง. บทว่า **สุจิ** คือมีพระฉวีวรรณบริสุทธี. บทว่า **จรณน**
คือด้วยการดำเนินไป.

บทว่า **นิจกุลามิว** ความว่า ภิกษุรูปนี้หาเหมือนผู้บวชจากสกุลต่ำ
ไม่. **ม** อักษร เป็นบทสนธิ. บทว่า **กุหิ ภิกขุ คมิสุตติ** ความว่า พระ
เจ้าพิมพิสารตรัสโดยมีพระประสงค์ว่า พวกราชทูตจงรีบไปเพื่อรู้ว่า ภิกษุรูปนี้
จักไปไหน วันนี้จักอยู่ ณ ที่ไหน เพราะเราประโยชน์สงฆ์จะเห็นภิกษุรูปนั้น.

บทว่า **คุดุตทวารโ** คือทรงคุ้มครองทวารสำรวมดีแล้วด้วยพระสติ
เพราะมีจักขุทอดลง หรือทรงคุ้มครองทวารด้วยสติ คือสำรวมด้วยดี ด้วยการ
ครองสังฆาฏิ และจีวรนำเลื่อมใส. บทว่า **จิปปปี ปตฺตํ อปุเรถิ** ได้แก่
ได้ทรงยังบาตรให้เต็มเร็วโดยบริบูรณ์ ด้วยพระอริยาศัยว่า ไม่รับเกินไป หรือ
เพียงเท่านั้นก็พอแล้ว เพราะมีสติสัมปชัญญะ.

บทว่า **มุณี** ความว่า ชื่อว่ามุณี เพราะปฏิบัติเพื่อความเป็นผู้ฉลาด
อีกอย่างหนึ่ง กล่าวโดยโวหารของชาวโลกว่า แม้ยังไม่ถึงความเป็นผู้ฉลาด ก็
เป็นมุณี. เพราะชาวโลกทั้งหลายกล่าวถึงนักบวชที่ยังไม่ถึงพร้อมด้วยความฉลาด
ว่าเป็นมุณี. บทว่า **ปณฺฑวํ อภิหารถิ** ได้แก่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จขึ้นไป
ยังภูเขาปัทมา. ได้ยินว่า ราชทูตถามพวกภิกษุว่า ที่นครไม่มีบรรพชิตอยู่
ที่ไหน. พวกภิกษุจึงบอกแก่เขาว่า มีภิกษุรูปหนึ่งอยู่ที่เข็มเขาด้านทิศตะวันออก
ออก บนเขาปัทมา เพราะฉะนั้นพระราชาก็เสด็จขึ้นไปยังภูเขาปัทมานั้น.
ทรงดำริอย่างนี้ว่า ณ ภูเขานี้คงจักเป็นที่อยู่.

บทว่า **พยคฺมุสโภว สิวฺห ทิริคพฺภเร** คือ เหมือนเสือโคร่ง
เหมือนโคอุสุภราช และเหมือนราชสีห์ อาศัยอยู่ในถ้ำภูเขา. เพราะสัตว์ทั้ง ๓
เหล่านี้เป็นสัตว์ประเสริฐที่สุด ไม่กลัวภัย อาศัยอยู่ในถ้ำ เพราะฉะนั้น ราชทูต
จึงได้เปรียบเทียบอย่างนี้.

บทว่า **ภทรยานเนน** คือด้วยยานอันสูงสุด มียานช้าง ม้า รถและวอ เป็นต้น.

บทว่า **ส ยานภูมิ ยายิตฺวา** คือ เสด็จไปตลอดพื้นที่สามารถจะเสด็จไปด้วยยาน มีช้างและม้า เป็นต้น. บทว่า **อาสชฺช** คือ ถึงแล้ว. อธิบายว่า เสด็จไปใกล้ภูเขานั้น. บทว่า **อุปาวิสิ** คือ ประทับนั่ง.

บทว่า **ยฺวา** คือ ยังเป็นหนุ่ม. บทว่า **ทฺหโร** คือ เป็นหนุ่มโดยชาติ. บทว่า **ปจฺมุปฺปตฺติโต สฺสู** ท่านยังเป็นหนุ่มแน่นตั้งแต่ปฐมวัย นี่เป็นวิเสสณะของทั้งสองบทนั้น. บทว่า **ยฺวา สฺสู** คือเป็นหนุ่มมาตั้งแต่ปฐมวัย. บทว่า **ทฺหโร จาปี** คือเมื่อยังมีความเป็นหนุ่ม ย่อมปรากฏเหมือนหนุ่มอ่อน. บทว่า **อณฺเฑกฺคิ** ได้แก่ หมูพลพร้อมหน้า. ในบทว่า **ททามิ โภเค ญฺชฺชสฺสู** นี้ ฟังทราบการเชื่อมความอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้าจะให้โภคสมบัติในแคว้นอังคมะคะแก่ท่านเท่าที่ท่านต้องการ ท่านยังหมูพลให้คงงาม แวดล้อมด้วยหมู่ผู้ประเสริฐ ของจงบริโภคสมบัติเถิด.

บทว่า **อุชฺช ชนปโท ราช** ความว่า นัยว่า ครั้นพระราชตรัสว่า ข้าพเจ้าจะให้โภคสมบัติ ขอท่านจงบริโภคโภคสมบัติเถิด ข้าพเจ้าถาม ขอท่านจงบอกชาติกำเนิดแก่ข้าพเจ้าเถิด พระมหาบุรุษทรงดำริว่า หากเราพึงปรารถนาราชสมบัติ แม้ทวยเทพชั้นจาตุมหาราชิกา เป็นต้น ก็จะพึงนิมนต์เรา ด้วยราชสมบัติของตน อีกอย่างหนึ่ง เราตั้งอยู่ในเรือนก็จะพึงครองราชสมบัติเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ แต่พระราชานี้ไม่รู้จักเราจึงตรัสอย่างนั้น เอาเถิดเราจะให้พระราชาทรงรู้จักเรา จึงทรงเปล่งพระวาจา แจ้งถึงทิศทางที่พระองค์เสด็จมาตรัสว่า **อุชฺช ชนปโท ราช** ดังนี้เป็นอาทิ. พระมหาบุรุษเมื่อตรัสว่า

หิมวัตตสฺส ปสฺสโต ข้างหิมวันตประเทศ ทรงแสดงถึงความไม่ขาดแคลน
ข้าวกล้าและสมบัติ. เพราะว่า แม้ศาลาใหญ่มีช่องหินอาศัยหิมวันตประเทศ
ก็เจริญด้วยความเจริญห้าอย่าง จะกล่าวไปทำไมถึงข้าวกล้าที่หว่านลงในนา.
พระมหานุรุชเนื้อตรัสว่า **ชนวิริเยน สมฺปนฺโน** สมบูรณ์ด้วยทรัพย์และความ
เพียร จึงทรงแสดงถึงความไม่ขาดแคลนด้วยรัตนะ ๗ และความที่มีวิรุช
มากมาย ซึ่งราชศัตรูไม่ล่วงล้ำได้ถวายให้พระราชาทรงทราบ. พระมหานุรุช
เมื่อตรัสว่า **โกสลสฺส นิกตฺติโน** ชนบทแห่งแคว้นโกศลเป็นที่อยู่ดังนี้ ทรง
ปฏิเสธความเป็นพระราชองค์ใหม่. เพราะพระราชองค์ใหม่ท่านไม่เรียกว่า
นิกตฺติ. ชนบทอันเป็นที่อยู่อาศัยโดยสืบต่อกันมาตั้งแต่ต้น ท่านจึงเรียกว่า
นิกตฺติ เป็นที่อยู่ พระมหานุรุชตรัสว่า **โกสลสฺส นิกตฺติโน** ทรงหมายถึง
พระเจ้าสุทโธทนะ. ด้วยเหตุนั้นพระมหานุรุชทรงแสดงถึงโภคสมบัติที่ตกทอด
กันมา.

ด้วยเหตุเพียงเท่านี้พระมหานุรุชทรงแสดงถึงโภคสมบัติของพระองค์
และทรงบอกชาติสมบัติด้วยบทนี้ว่า อาตมภาพโดยโคตรชื่ออาทิตย์ โดยชาติชื่อ
ศากยะ เมื่อจะทรงปฏิเสธพระดำรัสที่พระราชตรัสว่า ข้าพเจ้าจะให้โภคสมบัติ
ของท่านจงบริโภคนิโคตสมบัติเถิด ดังนี้. จึงตรัสว่า คุณก่อนมหาบพิตร อาตมภาพ
บวชจากตระกูลนั้นไม่ปรารถนาราชสมบัติ ดังนี้. ฝ่า อาตมภาพพึงปรารถนา
สุขก็จะไม่ทอดทิ้งตระกูลอันมากมายด้วยวิรุชแปดหมื่นสองพัน สมบูรณ์ด้วย
ทรัพย์และความเพียรเช่นนี้เลย นัยว่า นี่เป็นอธิบายในข้อนี้.

พระมหาสัตว์ ครั้นทรงปฏิเสธคำทูลของพระราชายังนี้แล้ว ต่อจาก
นั้นเมื่อจะทรงแสดงถึงเหตุแห่งการบรรพชาของพระองค์ จึงตรัสว่า อาตมภาพ

เห็นโทษในการทั้งหลาย เห็นบรรพชาเป็นที่ปลอดโปร่ง. ควรเชื่อมด้วยบทที่ว่า
เอว ปุพฺพชิตฺมฺหิ อาตมภาพจึงบวชด้วยเหตุนี้. ในบทเหล่านั้นบทว่า
ทญฺจฺ แปลว่า เห็นแล้ว. บทที่เหลือในสูตรนี้พึงทราบว่าเป็นที่ปราศจาก
กาลานี้ บททั้งปวงที่ยังมิได้วิจารณ์มีเนื้อความง่ายทั้งนั้น จึงไม่วิจารณ์.

พระมหาสัตว์ ตรัสเหตุแห่งบรรพชาของพระองค์อย่างนี้แล้ว มีพระ
ประสงค์จะเสด็จไปเพื่อประโยชน์แก่ความเพียร เมื่อจะตรัสบอกพระราชา จึง
ตรัสว่า อาตมภาพจักไปเพื่อความเพียร ใจของอาตมภาพยินดีในความเพียรนี้
ดังนี้.

อธิบายความของบทนั้นว่า มหาบพิตร เพราะอาตมภาพเห็นบรรพชา
เป็นที่ปลอดโปร่ง จึงออกบวช ฉะนั้น อาตมภาพปรารถนาบรรพชาอันมีประ-
โยชน์อย่างยิ่งนั้น เป็นอมตนิพพาน อันชื่อว่า ปรานะ เพราะเลศกว่าธรรมทั้ง
ปวง จักไปเพื่อประโยชน์แก่ความเพียร ใจของอาตมภาพยินดีในความเพียรนี้
ดังนี้.

เมื่อพระมหาสัตว์ตรัสอย่างนี้แล้ว พระราชาจึงตรัสกะพระโภทิสัตว์ว่า
ข้าแต่พระคุณเจ้าผู้เจริญ หม่อมฉันได้ยินมาก่อนแล้วว่า ได้ยินว่า สิทธัตถกุมาร
โอรสของพระเจ้าสุทโธทนะ ทรงเห็นบุรพนิมิต ๔ ประการ ออกบวชจักเป็น
พระพุทธเจ้า ดังนี้ ข้าแต่พระคุณเจ้า หม่อมฉันเห็นอริยาศัขของพระองค์จึง
เลื่อมใสอย่างนี้ พระองค์จักบรรลุความเป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน ดีแล้วพระเจ้า
ข้า พระองค์บรรลุความเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ขอเชิญเสด็จมาเยี่ยมแคว้นของ
หม่อมฉันก่อนเถิด.

จบอรรถกถาปัพพชาสูตรที่ ๑ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

ปธานสูตรที่ ๒

ว่าด้วยความเพียรใหญ่

[๓๕๕] มารได้เข้ามาหาเรา ผู้มีตน

ส่งไปแล้วเพื่อความเพียร บากบั่นอย่างยิ่ง
เพ่งอยู่ที่ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา เพื่อ
บรรลุนิพพานอันเกษมจากโยคะ กล่าววาทา
ด้วยเอ็นดูว่า ท่านผู้ชুবดม มีผิวพรรณเศร้า-
หมอง ความตายของท่านอยู่ในที่ใกล้.

เหตุแห่งความตายของท่านมีตั้งพัน
ส่วน ความเป็นอยู่ของท่านมีส่วนเดียว ชีวิต
ของท่านผู้ยังเป็นอยู่ประเสริฐกว่า เพราะว่า
ท่านเป็นอยู่ จักกระทำบุญได้.

ท่านประพฤติพรหมจรรย์ และบูชา
ไปอยู่ ย่อมสั่งสมบุญได้มาก ท่านจักทำ
ประโยชน์อะไรด้วยความเพียร ทางเพื่อ
ความเพียรพึงดำเนินไปได้ยาก กระทำได้
ยาก ให้เกิดความยินดีได้ยาก มารได้ยื่น
กล่าวคาถาเหล่านี้ในสำนักของพระพุทธเจ้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคาถาประ-
พันธ์นี้กะมารผู้กล่าวอย่างนั้นว่า ดูก่อนมารผู้
มีบาป ผู้เป็นเผ่าพันธุ์ของคนประมาท ท่าน
มาในที่นี้ด้วยความต้องการอันใด ความต้อง
การอันนั้นด้วยบุญ แม้มีประมาณน้อย ก็
ไม่มีแก่เรา ส่วนผู้ใด ยังมีความต้องการบุญ
มารควรจะกล่าวกะผู้นั้น.

เรามีศรัทธา ทบะ วิริยะ และปัญญา
ท่านถามเราแม้ผู้มีตนส่งไปแล้ว ผู้เป็นอยู่
อย่างนี้เพราะเหตุไร ลมนี้พึงพัดกระแสน้ำ
น้ำทั้งหลายให้เหือดแห้งไปได้ เลือดน้อย
หนึ่งของเราผู้มีใจเด็ดเดี่ยวไม่พึงเหือดแห้ง.

เมื่อโลหิตเหือดแห้งไปอยู่ดีและเสลด
ย่อมเหือดแห้งไป เมื่อเนื้อสิ้นไปอยู่ จิตย่อม
เสื่อมใสโดยยิ่ง.

สติ ปัญญา และสมาธิของเรา ย่อม
ตั้งมั่นโดยยิ่ง เรานั้นพึงจะได้รับเวทนาอัน
แรงกล้าอยู่อย่างนี้ จิตย่อมไม่พึงเล็งกาม
ทั้งหลาย ท่านจงดูความที่สัตว์เป็นผู้บริสุทธ.

กามทั้งหลาย เรากล่าวว่าเป็นเสนาที่
๑ ของท่าน ความไม่ยินดี เรากล่าวว่า เป็น

เสนาที่ ๒ ของท่าน ความหิวและความกระหาย
เรากล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๓ ของท่าน ตัณหา
เรากล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๔ ของท่าน ถีนมิตตะ
เรากล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๕ ของท่าน ความ
ขลาดกลัว เรากล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๖ ของ
ท่าน ความสงสัย เรากล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๗
ของท่าน ความลบหลู่ ความหวั่นใจ เรากล่าว
ว่าเป็นเสนาที่ ๘ ของท่าน ลาก สรรเสริญ
สักการะ เรากล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๙ ของท่าน
และยศที่ได้มาผิดซึ่งเป็นเหตุให้บุคคลยกตน
และดูหมิ่นผู้อื่น เรากล่าวว่าเป็นเสนาที่ ๑๐
ของท่าน ดูก่อนมาร เสนาของท่านนี้มีปกติ
กำจัดซึ่งคนผู้มีธรรมดำ คนผู้ไม่กล้ายอมไม่
ชนะซึ่งเสนาของท่านนั้น ส่วนคนผู้กล้ายอม
ชนะได้ ครั้นชนะแล้วยอมได้ความสุข.

ก็เพราะเหตุที่ได้ความสุขนั้น แม้
เรานี้ก็พึงรักษาหยาบมุ่งกระต่ายไว้ นาคีเตียน
ชีวิตของเรา เราตายเสียในสงครามประเสริฐ
กว่า แพ้แล้วเป็นอยู่จะประเสริฐอะไร.

สมณพราหมณ์บางพวกยังลงแล้ว
ในเสนาของทำนี้ ย่อมไม่ปรากฏ ส่วนผู้ที่มี
วัตรงาม ย่อมไปโดยหนทางที่ชนทั้งหลาย
ไม่รู้.

เราเห็นมารพร้อมด้วยพาหนะยกออก
แล้วโดยรอบ จึงมุ่งหน้าไปเพื่อรบ มารอย่า
ได้ยังเราให้เคลื่อนจากที่.

โลกพร้อมด้วยเทวโลกย่อมครอบงำ
เสนาของท่านไม่ได้ เราจะทำลายเสนาของ
ท่านเสียด้วยปัญญา เหมือนบุคคลทำลาย
ภาชนะดินทั้งดิบทั้งสุก ด้วยก้อนหิน ฉะนั้น.

เราจักกระทำสัมมาสังกัปปะให้ชำ-
นาญและดำรงสติให้ตั้งมั่นเป็นอันดีแล้ว จัก
เที่ยวจากแคว้นนี้ไปยังแคว้นโน้น แนะนำ
สาวกเป็นอันมาก.

สาวกผู้ไม่ประมาทเหล่านั้นมีใจเด็ด-
เดี่ยว กระทำตามคำสั่งสอนของเรา จักถึงที่
ซึ่งไม่มีความใคร่ ที่ชนทั้งหลายไปถึงแล้ว
ย่อมไม่เศร้าโศก.

มารกล่าวคาถาว่า

เราได้ติดตามรอยพระบาทของพระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าสิ้น ๗ ปี ไม่ได้ประสบช่อง
ของพระสัมพุทธเจ้าผู้มีสิริ.

มารได้ไปตามลมรอบ ๆ ก้อนหินซึ่ง
มีสีคล้ายก้อนมันขี้ ด้วยคิดว่า เราจะประ-
สบความอ่อนแอในพระโคตมนี้บ้าง ความ
สำเร็จประโยชน์พึงมีบ้าง.

มารไม่ได้รับความพอใจในพระสัม-
พุทธเจ้า ได้กลายเป็นลมหลีกไป ด้วยคิดว่า
เราถึงพระโคตมแล้ว จะทำให้ทรงเบื่อพระทัย
หลีกไป เหมือนกาถึงไสลบรรพตแล้วบิน
หลีกไป ฉะนั้น.

พิษของมารผู้ถูกความโศกครอบงำ
แล้ว ได้ตกจากรักแล้ว ลำดับนั้น มารนั้น
เสียใจ ได้หายไปในที่นั้นแล.

จบปธานสูตรที่ ๒

อรรถกถาปธานสูตรที่ ๒

ปธานสูตรมีคำเริ่มต้นว่า **ตัม มัม ปธานปหิตตตัม** มารเข้ามาหาเรา ผู้มีตนส่งไปแล้วด้วยความเพียร ดังนี้

ถามว่า เรื่องนี้มีการเกิดขึ้นเป็นอย่างไร ?

ตอบว่า มีการเกิดขึ้นดังต่อไปนี้

ท่านพระอานนท์ ยังบรรพชาสูตรให้จบลง ด้วยบทว่า **ปธานาย คมิสุตตานิ เอตถ เม รณุชติ มโน** อาตมภาพจักไปเพื่อความเพียร ใจของอาตมภาพยินดีในความเพียรนี้ ดังนี้

พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่ง ณ พระคันธกุฎี ทรงดำริว่า เราปรารถนาความเพียรตลอด ๖ ปี กระทำทุกกริยา วันนี้เรารู้จักกล่าวถึงความเพียรนั้นแก่ภิกษุทั้งหลาย. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จออกจากพระคันธกุฎี ประทับนั่ง ณ พุทธาสนะทรงปรารภว่า **ตัม มัม ปธานปหิตตตัม** ดังนี้ แล้วตรัสพระสูตรนี้

ในบทเหล่านั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอ้างถึงพระองค์ ด้วยคำสองคำว่า **ตัม มัม** ดังนี้. บทว่า **ปธานปหิตตตัม** ได้แก่ มีจิตส่งไปแล้วหรือสละอิตถภาพเพื่อประโยชน์แก่พระนิพพาน. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชี้แจงลักษณะด้วยบทว่า **นที เนรณุชรี ปติ** ความว่า แสดงลักษณะ. เพราะ ลักษณะชื่อว่า แม่น้ำเนรณุชรา เพราะมีตนส่งไปแล้วเพื่อความเพียร. โดยเหตุที่ในบทว่า **นที เนรณุชรี** เป็นทิวาวิภัตติ แต่มีความเป็น สัตตมีวิภัตติว่า **นที** นที เนรณุชราย อธิบายว่า ที่ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรณุชรา. บทว่า **วิปรกมม** คือ

บากับนั้นอย่างยิ่ง. บทว่า **ฌายนุตฺ** คือ บำเพ็ญฌานโดยหายใจแต่น้อย.

บทว่า **โยคกุเขมสุส ปตฺติยา** คือ เพื่อบรรลุนิพพานอันเกษมจากโยคะ ๔.

บทว่า **นมุจิ** ได้แก่มาร. เพราะมารนั้นไม่ยอมปล่อยเทวดาและมนุษย์ ผู้ประสงค์จะออกจากวิสัยของตน จะทำอันตรายแก่พวกเขา ฉะนั้นท่านจึงเรียกว่า **นมุจิ**. บทว่า **กรุณฺ** ได้แก่ ประกอบด้วยความเอ็นดู. บทว่า **ภาสมาโน อุปาคมิ** นี้ง่ายอยู่แล้ว. เพราะเหตุไรมารจึงเข้าไปใกล้. ได้ยินว่า วันหนึ่งพระมหากบรูษดำริว่า ผู้แสวงหาอาหารทุกเมื่อ เป็นผู้หวังในความเป็นอยู่ อันผู้หวังในความเป็นอยู่ ไม่สามารถบรรลุอมตธรรมได้. แต่นั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงปฏิบัติโดยตัดอาหาร ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงทรงชুবพอม มีผิวพรรณเศร้าหมอง.

ครั้งนั้น มารไม่รู้ว่ นี่เป็นทางแห่งการตรัสรู้หรือมิใช่ กล่าวไปว่า พระองค์บำเพ็ญความเพียรอันแรงกล้า บางครั้งจะพึงพ้นวิสัยของเรา จึงมาด้วยคิดว่า เราพึงกล่าวห้ามอย่างนี้ ๆ ดังนี้. ด้วยเหตุนี้ มารจึงกล่าวว่า ท่านชুবพอม มีผิวพรรณเศร้าหมอง ความตายของท่านอยู่ในที่ใกล้. ก็และครั้นมารกล่าวอย่างนี้แล้ว จึงประกาศความที่พระองค์ใกล้ความตาย กล่าวว่ ส่วนแห่งความตายของท่านมีตั้งพันส่วน ความเป็นอยู่ของท่านมีเพียงส่วนเดียว. ใจความของบทนั้นมีว่ ชื่อว่ **สหัสสภาคโค** เพราะมีพันส่วน. ปาฐะที่เหลือว่ อะไรเป็นปัจจัยแห่งความตาย. ส่วนเดียวชื่อว่ **เอก โส**. ท่านอธิบายไว้ว่ พันส่วนมีการเพ่งลมหายใจน้อยเป็นต้นนี้ เป็นปัจจัยแห่งความตายของท่าน ความเป็นอยู่ของท่านมีส่วนเดียวเท่านั้น จากที่ท่านทำความเพียร ความตาย

ของท่านอยู่ในที่ไกลอย่างนี้ ดังนี้. ครั้นมารประกาศความที่พระองค์ใกล้ความตายอย่างนี้แล้ว เมื่อจะเร่งรีบพระองค์ในความเป็นอยู่ จึงกล่าวว่า ชีวิตของท่านผู้เป็นอยู่ประเสริฐกว่า เมื่อเป็นอยู่ท่านจักทำบุญได้. ลำดับนั้น มารเมื่อจะแสดงบุญที่ตนเห็นด้วย จึงกล่าวว่า **จรโต จ เต พุรหมุจริย** ท่านประพาศิพรหมจรรย์ ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **พุรหมุจริย** มารกล่าวหมายถึงการเว้นเมถุนเป็นครั้งแรก. บทว่า **จรโต** ได้แก่ บวชาไฟ. บทที่เหลือในที่นี้มีความปรากฏชัดแล้ว.

มารเมื่อจะให้พระองค์เลิกความเพียร จึงกล่าวถึงกาลานี้ว่า **ทกุโค มกุโค** ทางเพื่อความเพียรดำเนินไปได้ยาก. ในบทนั้นพึงทราบความอย่างนี้ว่า ชื่อว่า ดำเนินไปได้ยาก เพราะนำไปสู่การเพ่งลมหายใจน้อยเป็นต้น ชื่อว่า ทำได้ยาก เพราะต้องทำด้วยกายและจิตที่เป็นทุกข์ ชื่อว่า ให้เกิดความยินดีได้ยาก เพราะไม่สามารถจะบรรลุเช่นนั้นได้ด้วยความตายใกล้เข้ามา. เบื้องหน้าแต่นี้ พระสังคีติกาจารย์กล่าวคาถาถึงหนึ่งนี้ว่า **อิมา คาธา ภณฺ มาโร อฏฺฐา พุทฺธสฺส สนฺติเก** มารได้ขึ้นกล่าวกาลานี้ ในสำนักของพระพุทธเจ้า. อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า คาถาทั้งหมดข้าง. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอ้างพระองค์ดูคนอื่น ตรัสถึงความเกิดอย่างนี้ ทั้งหมดในบทนี้เพราะเหตุนี้ นี่คือความอดทนของเรา. ในบทเหล่านั้น บทว่า **อฏฺฐา** แปลว่า ได้ขึ้นอยู่แล้ว. บทที่เหลืออย่างทั้งนั้น.

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๖ ในบทว่า **เยนตุเถน** นี้มีอธิบาย ดังนี้. ก่อนมารผู้มีบาป ท่านมาในที่นี้ด้วยประโยชน์ของตนอันจะทำอันตราย

แก่ผู้อื่น. บทที่เหลือง่ายทั้งนั้น. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงคัดค้านคำนี้ว่า เมื่อ
เป็นอยู่ท่านจักทำบุญได้ดังนี้ ตรัสกาลานี้ว่า **อณุมตฺโตปิ** แม้มีประมาณน้อย.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ปฺลฺยเณน** พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายถึง
บุญอันไปสู่วิภูฏะซึ่งมารกล่าว. บทที่เหลือง่ายทั้งนั้น.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าคุกคามมรปรารภคำนี้ว่า ความเป็นอยู่ของ
ท่านมีส่วนเดียว ตรัสกาลานี้ว่า **อตุลฺลิ สทุทฺธา** ศรัทธามีอยู่ดังนี้. ในกาล
นั้นมีอธิบายดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงคุกคามมรอย่างนี้ว่า คุณก่อนมาร
ใจร้าย ท่านไม่เชื่อในสันติวิธี (ทางแห่งความสงบอันประเสริฐ) อัน
ขอดเยี่ยม หรือแม้มีศรัทธาก็เกียจคร้าน หรือมีศรัทธา แม้ปรารภความเพียร
ก็มีปัญญาทึบ ตามถามความเป็นอยู่ แต่เรามีศรัทธาหยั่งลงในสันติวิธี
อันขอดเยี่ยม เรามีความเพียรกล่าวคือ ความพยายามไม่ย่อหย่อนทางกายและ
ทางจิต และเรามีปัญญาเปรียบดังวงจรีระ ท่านถามเราผู้มีคนส่งไปแล้ว คือมี
อหยาศัยเลศ มีความเป็นอยู่อย่างนี้ เพราะเหตุไรท่านจึงถาม. ควรประกอบ
สติและสมาธิด้วย **จ ศัพท์** ในบทนี้ว่า **ปฺลฺยเณน จ มม** ดังนี้. ผู้ประกอบ
ด้วยอินทรีย์ ๕ เหล่าไต่ห่มถึงนิพพาน ในอินทรีย์ ๕ เหล่านั้นแม้เพียงเดียว
ก็เว้นไม่ได้ ท่านถามเราผู้มีคนส่งไปแล้ว มีความเป็นอยู่อย่างไรมิใช่หรือ.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงข่มมรอย่างนี้ว่า

เอกาหํ ชีวิตํ เสยโย วิริยมารภโต ทพฺพํ

ปฺลฺยวณฺตสฺส ฌายิโน ปสฺสโต อุตฺตยพฺพํ .

เป็นอยู่วันเดียวของผู้ปรารถนาคาม

เพียรมัน มีปัญญา มีความเพ่ง เห็นความ
เกิดและความเสื่อมประเสริฐ ดังนี้.

เมื่อจะทรงแสดงความเป็นไปของร่างกายและจิตของพระองค์ จึงตรัส
สองคาถาว่า **ทินมฺปิ** ดังนี้ เป็นต้น. สองคาถานั้นโดยความปรากฏชัดดีแล้ว แต่
อรรถกถาอธิบายไว้ว่า ลมใดที่ตั้งขึ้นจากความเพียรในการเพ่งลมหายใจแต่น้อย
ป็นป่วนในสรีระของเรา ลมนี้พึงพัดกระแสน้ำคางคาและขมูนาเป็นต้น ให้
เหือดแห้งไปได้ เลือดประมาณ ๔ ทะนานของเราผู้มีใจเด็ดเดี่ยว ไม่พึงเหือด
แห้ง มิใช่เพียงโลหิตของเราเท่านั้นเหือดแห้งไป ก็เมื่อโลหิตเหือดแห้งไป ดีที่
อยู่ในร่างกายทั้งประเภทที่เกี่ยวข้องและไม่เกี่ยวข้อง ย่อมเหือดแห้งไป เสมหะประ-
มาณ ๔ ทะนาน ปกปิดการกินการดื่ม เป็นต้น ทั้งอะไรอื่นอีก ย่อมเหือดแห้งไป
เพราะฉะนั้น น้ำมูตรและอาหารมีรสย่อมเหือดแห้งไป ก็เมื่อน้ำมูตรและอาหาร
มีรสเหือดแห้งไป แม้เนื้อก็สิ้นไป เนื้อของเราสิ้นไปโดยลำดับอย่างนี้ จิต
ย่อมเสื่อมใสโดยยิ่ง จิตมิได้จลลงเพราะสิ่งนั้นเป็นปัจจัย ท่านนั้นไม่รู้จิตเช่นนี้
เห็นเพียงสรีระเท่านั้นก็พูดว่า ท่านชুবพอมมีผิวพรรณเศร้าหมอง ความตาย
ของท่านอยู่ในที่ใกล้ ดังนี้ เพราะเหตุนี้มิใช่จิตของเราอย่างเดียวเท่านั้น
เสื่อมใส แม้สติ ปัญญาและสมาธิของเราย่อมตั้งมั่นโดยยิ่ง ความประมาทก็ดี
ความลุ่มหลงก็ดี ความฟุ้งซ่านของจิตก็ดี แม้เพียงน้อยหนึ่งก็มีได้มี เมื่อเรา
อยู่อย่างนี้ สมณะและพราหมณ์พวกใดพวกหนึ่ง ย่อมเสวยเวทนาอันเจ็บปวด
ตลอดกาล ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต หรือปัจจุบัน จิตของผู้ได้รับเวทนาอัน

แรงกล้า อันเป็นตัวอย่างของเวทนาเหล่านั้น ย่อมเพ่งเล็งถึงความสุขของผู้อื่น
ผู้อื่นทุกข์ถูกต้องแล้ว เพ่งเล็งถึงความร้อน เมื่อได้รับความหนาว เพ่งเล็งถึง
ความหนาว เมื่อได้รับความร้อน เพ่งเล็งถึงโทษนะ เมื่อได้รับความหิว
เพ่งเล็งถึงน้ำ เมื่อได้รับความกระหาย ฉันทิ จิตย่อมไม่เพ่งเล็งในกามคุณ ๕
แม้กามอย่างหนึ่งจันนั้น จิตของเราไม่เกิดด้วยอาการเช่นนี้ว่าโชนหนอ เราพึง
บริโภคอาหารดี ที่นอนสบาย ที่นั่งสบาย คู่ก่อนมาร ท่านจงดูความที่สัตว์เป็น
ผู้บริสุทธิ.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงความที่พระองค์เป็นผู้บริสุทธิ เพื่อ
หักล้างความปรารถนาของมารผู้มาแล้ว ด้วยหวังว่า จักห้ามพระองค์ เมื่อจะ
ทรงประกาศกะมารและเสนามาร แล้วทรงแสดงความที่พระองค์เป็นผู้อันมาร
และเสนามารให้แพ้ไม่ได้ด้วยอาการอย่างนี้ จึงกล่าวคาถา ๖ คาถามีอาทิว่า
กามา เต ปรมมา เสนา กามทั้งหลายเป็นเสนาที่หนึ่งของท่าน.

เพราะกิเลสกามทั้งหลาย ย่อมยังสัตว์ผู้รอนเรือนให้ลุ่มหลงในวัตถุ
กามทั้งหลายแต่ต้นทีเดียว เมื่อสัตว์ทั้งหลายถูกกิเลสกามครอบงำเข้าไปบวช
แล้ว ก็จักเกิดความไม่ยินดีในเสนาสนะอันสงัด หรือในธรรมอันเป็นอริกุศล
อย่างใดอย่างหนึ่ง. สมดังที่ท่านกล่าวว่า **ปพฺพชิตน โข อาวุโส อภิริติ
ทุกฺกรา** คู่ก่อนอาวุโสทั้งหลาย ความยินดียังอันบรรพชิตทำได้ยากดังนี้. แต่
นั้นความหิวกระหายย่อมเบียดเบียน เพราะมีชีวิตเนื่องด้วยผู้อื่น เพราะถูกความ
หิวกระหายเบียดเบียน ความอยากในการแสวงหา ย่อมทำให้จิตเหนื่อยหน่าย
เมื่อเป็นเช่นนั้น ถีนมิทระ (ความง่วงเหงาหาวนอน) ย่อมครอบงำผู้มีจิต

เหน้อยหน้ายเหล่านั้น. แต่เมื่อบรรลुकุณวิเศษ อยู่ในเสนาสนะอันสงัดใน
ราวป่า อันยินดีได้ยาก เกิดความกลัวรู้สึกหวาดสะดุ้ง เมื่อชนเหล่านั้นเกิด
ความกลัวความระแวง ไม่พอใจในรสของวิเวกอยู่ตลอดกาลนาน เกิดความ
สงสัยในการปฏิบัติว่า นี่คงไม่ใช่ทางแน่ เมื่อบรรเทาความสงสัยนั้นอยู่ เกิด
มานะ (ถือตัว) มัถะ (ลบหลู่) ถัมภะ (หัวดี) เพราะบรรลुकุณวิเศษ
เพียงเล็กน้อย เมื่อบรรเทามานะ มัถะ ถัมภะอยู่ ย่อมเกิด ลาก สักการะ
และความสรรเสริญ เพราะอาศัยการบรรลुकุณวิเศษยิ่งไปกว่านั้น. ผู้หมกมุ่น
อยู่ในลาภ ประกาศธรรมปฏิรูป (ธรรมเทียม) บรรลุทางผิด ตั้งอยู่ในทาง
ผิดนั้น ย่อมยกตนข่มผู้อื่นด้วยชาติเป็นต้น ฉะนั้นพึงทราบความที่กามเป็นต้น
เป็นเสนาที่ ๑.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงแสดงเสนา ๑๐ อย่างอย่างนี้แล้ว เพราะ
เสนานั้นย่อมเป็นไปเพื่อความอุปการะมารผู้ใจดำ เพราะประกอบด้วยธรรมคำ
ฉะนั้น เมื่อจะทรงอ้างกษัตริย์ว่า **ตว เสนา** เสนาของท่าน จึงตรัสว่า
เอสา นมุจิจ เตะ เสนา กณฺหสุตฺตานิ ปุพฺพารินิ คู่ก่อนมาร เสนาของท่าน
นี้มีปรกติกำจัดคนผู้มีธรรมคำ ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อภิปุพฺพารินิ** ได้แก่ กำจัด ทำร้าย
ทำอันตรายแก่สมณพราหมณ์ทั้งหลาย. บทว่า **น นํ อสุโร ชินาติ เขตฺวา**
จ ลกเต สฺขํ คนผู้ไม่กล้าข่มไม่ชนะเสนาของท่านนั้น ครั้นชนะแล้วย่อม
ได้ความสุข ดังนี้ ความว่า คนผู้ไม่กล้าคือคนที่ไม่มีความพหิงสาในกายและ
ในชีวิต ย่อมไม่ชนะเสนาของท่าน แต่คนกล้าข่มชนะได้ ครั้นชนะแล้วย่อม

บรรลุมรรคสุข และผลสุข. ก็เพราะได้ความสุข ฉะนั้นแม้เราปรารถนาความสุข
นั้นก็พึงรักษาหญาุมงกระต่ายไว้ นุรุษผู้เข้าสงความไม่ยอมถอย เพื่อจะให้รู้
ว่าตนไม่ถอย จึงผูกหญาุมงกระต่ายไว้บนศีรษะที่ธงหรือที่อาวุธ ท่านจงจำเรา
ว่ามารนี้ยังนำไปอยู่ นาคิเดียน ชีวิตของเราผู้แพ้ เสนาของท่าน เพราะฉะนั้น
ท่านจงจำไว้ว่า **สงคาม เม มตฺ เสยโย ยญฺเจ ชิเว ปราชิต**
เราตายเสียในสงครามยังดีกว่า แพ้แล้วเป็นอยู่จะดีได้อย่างไร อธิบายว่า เรา
ตายเสียในสงครามกับท่านผู้ทำอันตรายแก่ผู้ปฏิบัติชอบ ดีกว่าแพ้แล้วมีชีวิตอยู่.

หากมีคำถามว่า เพราะเหตุไร จึงว่าตายดีกว่า. ตอบว่า เพราะ
สมณพราหมณ์บางพวกยังลงไปแล้วในเสนาของท่านยอมไม่ปรากฏ ส่วนผู้มี
วัตรงามยอมไปโดยหนทางที่ชนทั้งหลายไม่รู้. อธิบายว่า สมณพราหมณ์
บางพวกยังลงไปแล้ว คือ จมลงไปแล้ว เข้าไปแล้วในเสนาของท่านอันมี
วัตรงามเป็นเบื้องต้น มีการยกตนข่มผู้อื่นเป็นที่สุดยอมไม่ปรากฏ คือยอมไม่
ประกาศด้วยคุณทั้งหลายมีศีลเป็นต้น คุณเข้าไปสู่ที่มืด สมณพราหมณ์เหล่านี้
ยังลงไปแล้วอย่างนี้ บางครั้งก็โผล่ขึ้นโดยนัยมีอาทิว่า **สาธุ สทฺธา อุบุรุษ**
โผล่ขึ้นในบางครั้งแล้วจมลง ฉะนั้น. อนึ่ง ผู้มีวัตรงามมีพระพุทธเจ้า พระปัจ-
เจกพุทธเจ้าเป็นต้นแม้ทั้งปวง ยอมไปโดยหนทางที่ชนทั้งหลายไม่รู้ เพราะถูก
เสนานั้นครอบงำไว้ อันได้แก่ไปสู่พระนิพพานอันเป็นแดนเกษม.

ฝ่ายมารฟังคานี้แล้ว ไม่พูดอะไร ๆ แล้วก็หลีกไป. ก็เมื่อมารนั้น
หลีกไปแล้ว พระมหาสัตว์ยังไม่บรรลุมรรคพิเศษอย่างใด เพราะบำเพ็ญทุกกร-
กิริยานั้น ทรงดำริต่อไปว่า จะพึงมีทางอื่นเพื่อการตรัสรู้หรือหนอ ทรงให้หน้า

อาหารหยาบมาเพิ่มกำลัง ในวันเพ็ญเดือน ๖ เสวยข้าวปายาสของนางสุชาดา เป็นครั้งแรก ประทับนั่งพักกลางวัน ณ ไพรสนธ์อันเจริญ ยังสมบัติ ๘ ให้เกิด ณ ที่นั้น กลางวันผ่านไป ในตอนเย็นเสด็จบายพระพักตร์ไปยังควงมหาโพธิ ทรงเปลี่ยคำหญา ๘ คำที่โสดยิพราหมณ์ถวาย ณ โคนโพธิ เป็นผู้ที่เทวดาในหมื่นโลกธาตุกระทำการบูชาสักการะมาก ทรงอธิษฐานความเพียรมีองค์ ว่า แม้เลือดเนื้อในร่างกายของเราจะเหือดแห้งไป เหลือแต่หนังเอ็นกระดูกก็ตาม แล้วทรงทำปฏิญญาว่า บัดนี้เรายังไม่บรรลुความเป็นพุทธะแล้วจักไม่ทำลายบัลลังก์ ดังนี้. เสด็จประทับนั่ง ณ อปราจิตบัลลังก์ (บัลลังก์ที่ไม่มีผู้ทำให้แพ้ได้).

มารผู้ใจบาปรู้ดังนั้นแล้ว จึงคิดว่า วันนี้สิทธัตถะนั่งทำปฏิญญา วันนี้เดี๋ยวนี้ เราจะต้องห้ามปฏิญญาของสิทธัตถะนั้น จึงประชุมมารเสนาตั้งแต่โพธิมณฑลถึงสุดจักรวาล กว้างยาว ๑๒ โยชน์ เบื้องบน ๘ โยชน์ จัปญาซ้างศิริเมฆล์ประมาณ ๑๕๐ โยชน์ เนรมิตแขนพันหนึ่ง ถืออาวุธนานาชนิด ประกาศว่า จงจับ จงฆ่า จงประหาร บันดาลฝนดั่งที่กล่าวแล้วในอาพวกสูตรให้ตกลง ฝนตกถึงพระมหาบุรุษมีประการดังได้กล่าวแล้วในอาพวกสูตรนั้น. แต่นั้นมารเอาอวชิระสัปดาห์ที่ระพองซ้าง ไส้เข้าไปใกล้พระมหาบุรุษแล้วกล่าวว่า คุณก่อนสิทธัตถะผู้เจริญ จงลุกขึ้นจากบัลลังก์. พระมหาบุรุษตรัสว่า คุณก่อนมาร เราไม่ลุก ทรงตรวจดูเสนานั้นโดยรอบ ได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า สมมุตตา ธชินี เสนาโดยรอบ ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ธชินี คือเสนา. บทว่า ยุตต์ ได้แก่ ขวนขวายแล้ว. บทว่า สวาหน คือ ร่วมกับพญาซ้างศิริเมฆล์. บทว่า

ปจฺจุจฺจฺฉามิ คือ มุ่งหน้าไปเบื้องบน. มารนั้นไปด้วยเฉงไม่ใช่ด้วยกาย เพราะเหตุไร เพราะมารไม่ทำให้เราเคลื่อนจากที่ได้. ท่านอธิบายว่า มารอย่าทำ ให้เราเคลื่อนจากที่อุปราชิตบัลลังก์นั้น. บทว่า **นปฺปสฺสหติ** คือไม่สามารถ ออกลิ้นหรือครอบงำได้. บทว่า **อามปฺกํ** ได้แก่ ภาชนะดินทั้งดิบทั้งสุก. บทว่า **อมฺหนา** ได้แก่ ด้วยหิน. บทที่เหลือในสูตรนี้ปรากฏชัดแล้ว.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงว่า คู่ก่อนมาร เราจักทำลาย เสนาของท่านนั้น ต่อจากนั้นเราเป็นผู้ชนะสงครามแล้ว บรรลุธรรมราชาภิเษก จักกระทำสัมมาสังกัปปะนี้ ดังนี้ จึงตรัสว่า **วสฺสึ กริตฺตฺวา** ทำสัมมาสังกัปปะให้ ชำนาญดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **วสฺสึ กริตฺตฺวา สฺกฺกปฺปํ** ความว่า ละมิจฉา สังกัปปะทั้งหมดด้วยมรรคภาวนา แล้วทำสังกัปปะให้ ชำนาญโดยให้สัมมา- สังกัปปะเท่านั้นเป็นไป. บทว่า **สฺตฺติยฺจ สฺสฺปฺตฺติยฺจฺจิตฺตํ** ดำรงสติให้ตั้งมั่นเป็น อันดี ความว่า เราจักทำสติของตนในฐานะ ๔ มีกายเป็นต้นให้ตั้งมั่นด้วยดี ทำสังกัปปะให้ชำนาญอย่างนี้แล้ว มีสติตั้งมั่นด้วยดีจักเที่ยวไปจากแคว้นนี้ไปยัง แคว้นโน้น แนะนำสาวกเป็นอันมากทั้งที่เป็นเทวดาและมนุษย์ เมื่อเป็นเช่นนั้น สาวกผู้ไม่ประมาทเหล่านั้นอันเราแนะนำแล้ว มีใจเด็ดเดี่ยวกระทำตามคำสั่ง สอนของเรา จักถึงที่ซึ่งไม่มีความใคร่ ที่ชนทั้งหลายไปถึงแล้วย่อมไม่เสรั้าโศก อธิบายว่า ที่นั่นได้แก่อมตมหานิพพานนั่นเอง.

ลำดับนั้น มารกล่าวว่า คู่ก่อนภิกษุ ท่านเห็นเราเป็นยักษ์ละนี้แล้ว ไม่ ก้าวดอกหรือ. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เออ มารเราไม่ก้าวดอก. มารทูล

ถามว่า ทำไมไม่กลัว. ทรงตอบว่า เพราะเราได้ทำบุญบารมีมีทานบารมีเป็นต้น. มารทูลถามว่า ใครรู้ว่าท่านได้ทำบารมีมีทานบารมีเป็นต้น. ตรัสว่า คุณก่อนมารผู้ใจบาป ประโยชน์อะไรด้วยหาพยานในภพนี้ ก็เมื่อเราเป็นเวสสันดรในภพหนึ่ง ได้ทำทานอันใดไว้ ด้วยอนุภาพของท่านนั้น มหาปฐพีนี้แหละเป็นพยาน ได้เกิดไหวโดยประการ ๖ อย่างถึง ๗ ครั้ง. เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว มหาปฐพีได้ไหวลงไปถึงที่สุดน้ำคำรามเสียงน่ากลัว มารได้ยินดุจสายฟ้า ตกใจกลัว ขับไล่เสนาหนีไปพร้อมด้วยบริษั.

ลำดับนั้น พระมหาบุรุษทรงตรัสรู้วิชา ๓ โดย ๓ ยาม พออรุณขึ้น ทรงเปล่งอุทานนี้ว่า อเนกชาติลี สารี ๗เปฯ ตณฺหณํ ขยมชฺชตฺตา ความว่า เราแสวงหานายช่างเรือนคืออรรถภาพ เมื่อไม่พบได้ท่องเที่ยวไปสู่สงสารนับชาติ ไม่น้อย ความเกิดบ่อย ๆ เป็นทุกข์ คุณก่อนช่างทำเรือน เราเห็นท่านแล้ว ท่านทำเรือนอีกต่อไปไม่ได้แล้ว ซึ่งโครงของท่านเราหักเสียแล้ว เรือนยอดเรารื้อออกแล้ว จิตของเราถึงวิสังขาร เพราะถึงความสิ้นค้นหาแล้ว ดังนี้.

มารกลับมาด้วยได้ยินเสียงอุทานว่า สิทธิคณเฑนีปฏิญาณณว่า เราเป็นพระพุทธรเจ้าแล้ว จึงคิดว่า เอาเถิด เราจะติดตามเพื่อดูความประพฤติ หากพระพุทธรเจ้าผู้นี้จักมีความผิดพลาดทางกายก็ดี ทางวาจาก็ดี เราจักทำลายเสีย จึงติดตามไปตลอด ๖ ปี ณ ที่ประทับของพระโพธิสัตว์ในกาลก่อน แล้วติดตามพระองค์ผู้ถึงความ เป็นพุทธะแล้วอีก ๑ ปี. ถึงกระนั้นมารก็ไม่เห็นความผิดพลาดไร ๆ ของพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงได้กล่าวคาถาด้วยความท้อใจว่า สตุตฺวสุตฺตานิ ตลอด ๗ ปี ดังนี้เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า โอตาร์ ได้ช่อง. บทว่า นาธิคจฺจิสฺสั คือเราไม่ประสบ. บทว่า เมทวณฺณํ ได้แก่ กล้ายก้อนมันข้น. บทว่า

อนุปริยกา คือได้ไปรอบ ๆ. บทว่า มุฑุ คือความอ่อนโยน. บทว่า
วิญญูเต ได้แก่ เราจะประสบ. บทว่า อุตสาหนิ ได้แก่ ความดี. บทว่า
วายเสตุโต ตัดบทเป็น วายโส เอตุโต ได้แก่ กาหลิกไปข้างโน้น.
บทที่เหลือในสูตรนี้ปรากฏชัดดีแล้ว. แต่โยชนาแก้วว่า มารคิดว่าเรามองหา
ช่องติดตามพระผู้มีพระภาคเจ้าตลอด ๗ ปี ไม่ละทางและมีใช้ทางในที่ไหน ๆ
แม้ติดตามอย่างนี้แล้ว ก็ไม่ประสบช่องเหมือนกาสำคัญว่าหินมีสีคล้ายมันชัน
ว่าเป็นมันชัน เราจะงอปากจิกที่ข้างหนึ่ง ไม่ประสบความพอใจจึงจิกไปรอบ ๆ
ด้วยหวังว่า ถ้ากระไรเราจะประสบความอ่อนที่ตรงนี้ ความพอใจจะพึงมี
ข้างนี้บ้าง ดังนี้ จึงจิกไปรอบ ๆ ก็ไม่ได้ความพอใจตรงไหน เลยท้อแท้ว่า
นี่ต้องเป็นหินแน่ ๆ แล้วหลีกไป ฉันโฉ เราที่ฉันนั้นเหมือนกัน เพราะคำที่
คนมีปัญญาเล็กน้อยเราจะงอปากทิ่มแทงพระผู้มีพระภาคเจ้า ในกายกรรม
เป็นต้นติดตามไปโดยรอบคิดว่า ไฉนหนอเราจะประสบความอ่อนมีกายสมาจาร
อันไม่บริสุทธิเป็นต้นในที่ไหน ๆ บ้าง ความพอใจจะพึงมีจากที่นั่นบ้าง บัดนี้
เราไม่ได้ความพอใจ เหมือนกามาถึงไศลบรรพตแล้วท้อแท้ คือเรามาถึง
พระโคตมแล้วหลีกไป.

นัยว่า เมื่อมารกล่าวอย่างนี้เกิดความเศร้าโศกอย่างแรงกล้าอาศัยความ
คิณรนอันไร้ผลมาตลอด ๗ ปี ด้วยเหตุที่นั้นพินน้ำเต้าของมารผู้มีอังกาพพน้อย
ใหญ่ทรุดลงได้ตกจากรักแร้. ด้วยว่าพินนั้นอันผู้ฉลาดติดครั้งเดียวเปล่งเสียง
ไพเราะไปถึง ๔ เดือน ท้าวสักกะรับพินนั้นมอบให้ปัญจสิขเทพบุตร. มารนั้น
แม้พินตกก็ไม่รู้สึก. ด้วยเหตุที่นั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้าที่ 410

ตสฺส โสภปรตสฺส วิณา กจฺณา อภสฺสถ

ตโต โส ทุมฺมโน ยกุโข ตตฺถเวว อนฺตรชยถ.

พิษของมารผู้ถูกความโสภครอบงำ

แล้ว ได้ตกลงจากรักเร่ ลำดับนั้นมารนั้น

เสียใจ ได้หายไปในพื้นที่นั้นนั่นแล ดังนี้.

อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า พระสังคีติกาจารย์กล่าว. แต่คำนั้นไม่ถูกใจ
พวกเรา.

จบการพรรณนาปธานสูตรที่ ๒ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

สุภาษิตสูตรที่ ๓

ว่าด้วยวาจาเป็นสุภาษิต

[๓๕๖] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้.

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ณ ที่นั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นทูลรับ พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย วาจาอันประกอบด้วยองค์ ๔ เป็นวาจาสุภาษิต ไม่เป็นทุภาษิต เป็นวาจาไม่มีโทษ และวิญญูชนไม่พึงติเตียน องค์ ๔ เป็นไฉน. คือ ภิกษุในศาสนานี้ ย่อมกล่าวแต่คำที่เป็นสุภาษิต ไม่กล่าวคำที่เป็นทุภาษิต ๑ ย่อมกล่าวคำที่เป็นธรรม ไม่กล่าวคำที่ไม่เป็นธรรม ๑ ย่อมกล่าวแต่คำอันเป็นที่รัก ไม่กล่าวคำอันไม่เป็นที่รัก ย่อมกล่าวแต่คำสัตย์ ไม่กล่าวคำเหลวไหล ๑ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย วาจาอันประกอบด้วยองค์ ๔ นี้แลเป็นวาจาสุภาษิต ไม่เป็นทุภาษิต เป็นวาจาไม่มีโทษ และวิญญูชนไม่พึงติเตียน.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณภาษิตนี้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

สัตบุรุษทั้งหลาย ได้กล่าวคำอันเป็น

สุภาษิตว่าเป็นคำสูงสุด บุคคลพึงกล่าวแต่คำ

ที่เป็นธรรม ไม่พึงกล่าวคำที่ไม่เป็นธรรม

ข้อนั้นเป็นที่ ๒ บุคคลพึงกล่าวคำอันเป็นที่รัก
ไม่พึงกล่าวคำอันไม่เป็นที่รัก ข้อนั้นเป็นที่ ๓
บุคคลพึงกล่าวคำสัตย์ ไม่พึงกล่าวคำหละ-
หละ ข้อนั้นเป็นที่ ๔ ดังนี้.

[๓๕๗] ลำดับนั้นแล ท่านพระวังคีสะลูกจากอาสนะ ห่มจีวรเฉวียง-
บ่าข้างหนึ่ง ประณมอัญชลีไปทางที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ แล้วได้
กราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระธรรมเทศนา ย่อมแจ่มแจ้งแก่
ข้าพระองค์ ข้าแต่พระสุคต พระธรรมเทศนาย่อมแจ่มแจ้งแก่ข้าพระองค์.
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนวังคีสะ ธรรมเทศนาย่อมแจ่มแจ้งกะเธอเกิด.

ลำดับนั้นแล ท่านพระวังคีสะได้ชมเชยด้วยคาถาทั้งหลายอันสมควร
ในที่เฉพาะพระพักตร์ว่า

บุคคลพึงกล่าววาจาอันไม่เป็นเรื่อง
ทำตนให้เดือดร้อน และไม่พึงเบียดเบียน
ผู้อื่น วาจานั้นเป็นสุภาษิตแท้.

บุคคลพึงกล่าวแต่วาจาอันเป็นที่รัก
อันชนชื่นชม ไม่ถือเอาคำอันลามก กล่าว
วาจาอันเป็นที่รักของผู้อื่น.

คำสัตย์แลเป็นวาจาไม่ตาย ธรรมนี้
เป็นของเก่า สัตบุรุษทั้งหลายตั้งมั่นแล้วใน
คำสัตย์ ที่เป็นอรรถและเป็นธรรม.

วาทที่พระพุทธเจ้าตรัส เป็นวาท
เกษม เพื่อบรรลุนิพพาน เพื่อกะทำให้แจ้ง
ซึ่งที่สุดทุกข์ วาถนั้นแลเป็นวาทสูงสุดกว่า
วาททั้งหลาย.

จบสุภายิตสูตรที่ ๓

อรรถกถาสุภายิตสูตรที่ ๓

สุภาสิตสูตร มีบทเริ่มต้นว่า เอวมมุเม สุต ข้าพเจ้าสดับมาแล้ว
อย่างนี้ ดังนี้.

พระสุตตรนี้เกิดขึ้นโดยอรรถาธิบายของพระองค์. ด้วยว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงกล่าวคำน่ารัก. พระองค์ทรงห้ามการกล่าวคำชั่วของสัตว์ทั้งหลาย โดยทรง
ประกาศคำกล่าวที่เป็นสุภายิตของพระองค์ จึงได้ตรัสพระสุตตรนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า เอวมมุเม สุต เป็นต้นเป็นคำของพระสังฆิ-
คิภาจารย์. ในพระสุตร บทว่า ตตฺตโร โภ ภควา ฯเปฯ ภทฺตเตติ เต ภิกฺขุ
นี้ ไม่เคยมีมาแล้ว. บทที่เหลือมีนัยดังได้กล่าวแล้วนั้นแล. เพราะฉะนั้น เพื่อ
พรรณนาบทที่ไม่เคยมีมาแล้วท่านจึงกล่าวคำนี้. บทว่า ตตฺตโร แสดงถึงเทสะ
และกาละ. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงในสมัยที่พระองค์อยู่นั้น และ
ในพระอารามที่เสด็จประทับอยู่นั้น อีกอย่างหนึ่ง ทรงแสดงในเทสะและกาละ
อันควรที่จะฟังตรัส. เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ตรัสธรรมในเทสะหรือในกาละ

อันไม่สมควร ตัวอย่างในข้อนี้มีอาทิว่า อกาลโ โข ตาว พาทิย คูก่อน พาทิยะ ยังไม่ถึงกาลอันควรก่อน ดังนี้. บทว่า โข เป็นนิบาตลงในอรรถ เพียงให้เต็มบท หรือในอรรถแห่งกาลอันเป็นอวษาระณะเป็นต้น. บทว่า ภควา แสดงถึงความเคารพของชาวโลก. บทว่า ภิกขุ แสดงถึงบุคคลที่ควรฟัง ถ้อยคำ. บทว่า อามนุสฺสเถสิ คือ ร้องเรียกกล่าวให้รู้ บทว่า ภิกขโว แสดงอาการเรียกหา อนึ่งบทนั้นท่านกล่าว เพราะสำเร็จด้วยคุณมีความเป็นผู้มีปรกตขอเป็นต้น. ด้วยเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงประกาศถึงความประพฤติที่ชนเลวและชนดีเสพ ของภิกษุเหล่านั้นจึงทรงกระทำกรณัมบุคคลผู้ฟังชานเป็นคนเลว อนึ่ง ด้วยบทว่า ภิกขโว นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงเรียกภิกษุเหล่านั้น ให้หันหน้าไปหาพระองค์ด้วยพระดำรัสอันถึงก่อนคือ มุ่งความกรุณาและพระทัยสุภาพเยือกเย็นและดวงพระเนตรตก แล้วให้ภิกษุเหล่านั้นเกิดความใคร่ที่จะฟังพระดำรัสอันแสดงถึงความเป็นผู้ใคร่เพื่อจะกล่าว นั้นนั่นแล อนึ่ง ทรงชักชวนภิกษุเหล่านั้นแม้ใฝ่ใจที่จะฟังด้วยดี ด้วยพระดำรัสให้ตั้งอยู่ในความตรัสรู้ที่นั่นนั่นเอง. จริงอยู่ การถึงพร้อมด้วยคำสอนอาศัยการใฝ่ใจเพื่อฟังด้วยดี.

หากถามว่าเมื่อมีเทวดาและมนุษย์แม้อื่น ๆ อยู่ เพราะเหตุไรพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสเรียกภิกษุเหล่านั้นเล่า. ตอบว่า เพราะภิกษุเหล่านั้นเป็นผู้ใหญ่และเป็นผู้ประเสริฐ เป็นผู้ใกล้ชิดและเตรียมพร้อมอยู่ทุกเมื่อ. จริงอยู่พระธรรมเทศานี้ทั่วไปแก่บริษัททั้งหมดไม่เฉพาะบุคคล. ภิกษุชื่อว่า ผู้ใหญ่ในบริษัทเพราะเกิดก่อน ภิกษุชื่อว่าเป็นผู้ประเสริฐ เพราะรู้ตามพระจริยาของ

พระศาสดาตั้งแต่ออกบวชและรับคำสอนได้ตลอด ชื่อว่าเป็นผู้ใกล้ชิด เพราะเมื่อภิกษุเหล่านั้นนั่งในที่นั้นก็นั่งใกล้พระศาสดา ชื่อว่าเตรียมพร้อมทุกเมื่อ เพราะเป็นผู้อยู่ในสำนักของพระศาสดา ด้วยเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงธรรมทั่วไปแก่บริษัททั้งหมด จึงตรัสเรียกภิกษุเหล่านั้น. อีกอย่างหนึ่งท่านจำแนกไว้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุเหล่านั้นด้วยพระดำรัสที่ว่า ภิกษุ เพราะเป็นผู้ปฏิบัติตามที่สอน. บทว่า ภทฺหุเต นี้ เป็นชื่อของความเคารพ. บทว่า เต ภิกฺขุ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกภิกษุเหล่าใด ภิกษุเหล่านั้นแลถูกรับพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้าที่พระองค์ตรัสเรียก.

บทว่า จตุหิ องฺคฺหิ ก็ต่อเหตุ ๔ หรือด้วยส่วน ๔. เหตุแห่งวจาสุภายิต ๔ มีเว้นจากพูดเท็จเป็นต้น ส่วน ๔ มีพูดจริงเป็นต้น. อนึ่ง อังคศัพท์ใช้ในอรรถว่า เหตุ. บทว่า สมฺมฺนาคตา คือมาตามเสมอ เป็นไปแล้วและประกอบแล้ว. บทว่า วจา ได้แก่วจาที่สนทนากันมาในบพมีอาทิว่า การเปล่งวจาไพเราะ และการเปล่งวจาไม่มีโทษ ไพเราะหู, วิญญุตติวจา (พูดขอร้อง) อย่างนี้ว่า หากท่านทำกรรมด้วยวจาเป็นต้น. วิรติวจา (พูดเว้น) อย่างนี้ว่า การงดเว้นจากวจีทุจริต ๔ นี้เรียกว่าสัมมวจาเป็นต้น และเจตนา-วจา (พูดด้วยเจตนา) อย่างนี้ว่า ก่อนภิกษุทั้งหลายวจาหยาบที่เสพมากอบรมแล้วทำให้มากจะยังสัตว์ให้ไปนรก ดังนี้เป็นต้น ย่อมมาด้วยบทว่า วจา วจานั้นท่านไม่ประสงค์เอาในสูตรนี้. เพราะเหตุไร เพราะไม่ควรพูด.

บทว่า สุภาสิตา โหติ ได้แก่ กล่าวคำขอบ ด้วยเหตุนี้ท่านแสดง ความที่วจานั้นนำประโยชน์มาให้. บทว่า น พุภุภาสิตา ได้แก่ กล่าว ๑. อภ. วิ. ๓๕/ ข้อ ๑๗๘.

ไม่ชอบ. ด้วยบทนั้นท่านแสดงความที่วาจานั้นนำสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์มาให้. บทว่า **อนนุชชา** ได้แก่ เว้นจากโทษมีราคะเป็นต้นที่จัดว่าเป็นโทษ. ด้วยบทนั้น ท่านแสดงความที่วาจานั้นบริสุทธิ์ด้วยเหตุ และความที่วาจานั้นไม่มีโทษ อันทำให้ถึงอคติเป็นต้น. บทว่า **อนนุชชา จ** ได้แก่ เว้นจากการติเตียน. ด้วยบทนั้นท่านแสดงถึงความถึงพร้อมด้วยอาการทั้งหมดของวาจานั้น. บทว่า **วิญญุน** ได้แก่ บัณฑิตทั้งหลาย. ด้วยบทนั้นท่านแสดงว่า ในการนิเทศ และสรรเสริญ คนพาลเอาเป็นประมาณไม่ได้. บทว่า **กตเมหิ จตุหิ** เป็นคำถามที่พระองค์มีพระประสงค์จะตอบเอง. บทว่า **อิธ** คือในศาสนา. บทว่า **ภิกขเว** ได้แก่ ร้องเรียกผู้ที่ประสงค์จะกล่าวด้วย. บทว่า **ภิกขุ** ซึ่งถึงบุคคลที่จะกล่าวถึง โดยประการดังกล่าวแล้ว.

บทว่า **สุภาสิต** **เยว ภาสติ** ได้แก่ โดยเทศนาเป็นบุคลาธิษฐาน เป็นคำซึ่งถึงองค์ใดองค์หนึ่งในองค์ของวจา ๔. บทว่า **โน ทุพฺพภาสิต** ได้แก่ ห้ามการกล่าวทักท้วงองค์ของวาจานั้น. ด้วยบทนั้นย่อมปฏิเสหความเห็นว่า บางครั้งแม้สุภาวาทเป็นต้นก็ควรพูดได้. หรือว่าด้วยบทว่า **โน ทุพฺพภาสิต** นี้ ท่านแสดงการละมิจจาวาจา. บทว่า **สุภาสิต** นี้เป็นลักษณะของคำพูดที่ผู้ละมิจจาวาจานี้ได้แล้วควรกล่าว เหมือนกล่าวถึง **ปาปสุส อกรรม** **กุสสุส ออุปสมฺปท** การไม่ทำความชั่ว การเข้าถึงกุสส. แต่ท่านกล่าวถึงคำที่ไม่ควรกล่าวเพื่อแสดงองค์ ควรกล่าวเฉพาะคำที่ไม่ได้กล่าวมาในบท. แม้ในคำมีอาทิว่า **ธมฺม** **เยว** ก็มีนัยนี้แล. ในสูตรนี้ท่านกล่าวถึงคำที่ทำให้สุภาพเว้นจากโทษมีต่อเสียดเป็นต้น ด้วยบทนี้ว่า **สุภาสิต** **เยว ภาสติ** **โน ทุพฺพภาสิต**

กล่าวแต่คำที่เป็นสุภามิต ไม่กล่าวคำที่เป็นทุภามิต. ด้วยบทว่า **ธมฺมํ เยว ภาสติ โน อธมฺมํ** ย่อมกล่าวคำที่เป็นธรรมเท่านั้น ไม่กล่าวคำที่ไม่เป็นธรรมนี้ ท่านกล่าวถึงคำที่เป็นปัญญา ไม่ปราศจากกรรมเว้นจากโทษคือคำเพื่อเจือ. ด้วยบททั้งสองนี้ ท่านกล่าวถึงคำน่ารักเป็นสัจจะ เว้นจากคำหยาบและคำเหลวไหล.

พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงองค์เหล่านั้นโดยประจักษ์ จึงทรงสรุปคำนั้นด้วยบทมีอาทิว่า **อิเมหิ โข** ดังนี้. ส่วนโดยพิสดารในบทนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย วาจาประกอบด้วยองค์ ๔ เหล่านี้แล เป็นวาจาสุภามิต ทรงปฏิเสธคำที่พวกอื่นบัญญัติว่า วาจาสุภามิต ประกอบด้วยส่วนทั้งหลายมีปัญญาเป็นต้น ด้วยบทนามเป็นต้น และด้วยการประกอบลิงค์ วจนะ วิภคตี กาล และการกเป็นต้น จากกรรม.

วาจาประกอบด้วยการพูดต่อเสียดเป็นต้น แม้ถึงพร้อมด้วยส่วนเป็นต้น ก็เป็นวาจาทุภามิตอยู่นั่นเอง เพราะเป็นวาจาที่นำความฉิบหายมาให้แก่ตนและคนอื่น. วาจาประกอบด้วยองค์ ๔ เหล่านี้ แม้หากว่านับเนื่องด้วยภาษาของชาวมลลิกยะ (คนป่าเถื่อน) หรือนับเนื่องด้วยภาษาของหญิงรับใช้และนักขบถ ร้องแม้ดังนั้นก็เป็นวาจาสุภามิตได้เหมือนกัน เพราะนำโลกียสุขและโลกุตระสุขมาให้. เมื่อหญิงรับใช้ผู้ดูแลข้าวกล้าที่ข้างทางในเกาะสีหขบถเพลงขับเกี่ยวกับชาติ ชรา พยาธิ และมรณะด้วยภาษาสีหล ภิกษุผู้บำเพ็ญวิปัสสนาประมาณ ๖๐ รูป เดินไปตามทางได้ยินเข้าก็บรรลुพระอรหัต ฌ ที่นั่นเอง นี่เป็นตัวอย่าง. อนึ่ง ภิกษุผู้เริ่มวิปัสสนาชื่อติสสะไปใกล้สระปทุม เมื่อหญิงรับใช้ได้เด็ดดอกปทุมในสระปทุมขับเพลงขับนี้ว่า

ปาดมุสลัล โภกนทํ สุริยาโลเกน ตชชียเต
เอวํ มนุสฺสตุตคตา สตฺตา ชราภิเวเคน มึลายนฺติ

ดอกบัวบานในเวลาเช้า ถูกแสง-

อาทิตย์แผดเผาเยื่อเหี่ยวแห้ง สัตว์ทั้งหลาย
ผู้ถึงความเป็นมนุษย์ก็เหมือนอย่างนั้น เยื่อ
เหี่ยวแห้งไปด้วยอำนาจของเรา ดังนี้.

ภิกษุนั้นก็บรรลุพระอรหัต.

ในระหว่างพุทธกาล บรูษผู้หนึ่งมาจากป่าพร้อมด้วยบุตร ๗ คน ได้
ยินเพลงขับของหญิงคนหนึ่งซุ่มข้าวอยู่ว่า

ชราย ปริมทุทิตํ เอตํ มิลาตจฺจนฺวิจฺจมนฺนิสฺสิตํ
มรณน ภิษฺชติ เอตํ มจฺจุสฺส ฆสมามิตํ คตํ
กิมินํ อาลยํ เอตํ นานากุณฺเปน ปุริตํ
อสุจิสฺส ภาชนํ เอตํ กทฺลิกฺขนุชฺสมํ อิทํ .

สตรีระนี้ถูกชราย้ายี ผิวหนังเหี่ยวแห้ง
เยื่อแตกไปด้วยมรณะ ถึงความเป็นอาหาร
และเหยื่อของมัจจุ.

สตรีระนี้เป็นที่อาศัยของเหล่าหนอน
เต็มไปด้วยซากศพนานาชาติ สตรีระนี้เป็น
ภาชนะของอสุจิ สตรีระนี้ เสมอด้วยต้น
กล้วย ดังนี้.

บุรุษนั้นได้บรรลุปัจเจกโพธิญาณ พร้อมกับบุตรทั้งหลาย. อนึ่ง ยังมีตัวอย่างผู้อื่นที่บรรลุอริยมุขด้วยอุบายเช่นนี้อีก. นั้นยังไม่ใช่อัจฉรย์นัก ภิกษุ ๕๐๐ รูปฟังคาถาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ฉลาดในอาสขานุสยญาณ (รู้ อรรถาธิบายของสัตว์) ตรัสไว้โดยนัยเป็นต้นว่า สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง ดังนี้ ได้บรรลุพระอรหัต. อนึ่ง เทวดา และมนุษย์เหล่าอื่นไม่น้อย ฟังกถาภายิตประกอบด้วยขันธและอายตนะเป็นต้น ได้บรรลุพระอรหัต.

วจาประกอบด้วยองค์ ๔ เหล่านี้ อย่างนี้ แม้หากว่าเป็นวจาที่เนื่อง ด้วยภาษาของพวกมัลลกะ และเนื่องด้วยภาษาของหญิงรับใช้ และนักขับร้อง ฟังทราบว่าเป็นวจาสุภายิตเหมือนกัน. เพราะเป็นวจาสุภายิตนั่นเอง จึงเป็น วจาไม่มีโทษ และวิญญูชน คือ กุลบุตรผู้ต้องการประโยชน์ ยึดอรรถไม่ยึด พยัญชนะไม่ฟังคติเทียบ.

บทว่า อิทมโวจ ภควา คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งตรัสลักษณะ ของคำเป็นสุภายิตนี้แล้ว. บทว่า อิทํ วตฺวาน สุกโต อถาปรี เอตทโวจ สตุถา พระสุคตผู้ศาศดาได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีก ความว่า พระสุคต ตรัสลักษณะนี้แล้ว พระศาศดาได้ตรัสอย่างอื่นต่อไปอีก. พระสังคิตถิกจารย์ ครั้งแสดงคาถาที่ควรกล่าวในบัดนี้แล้ว จึงกล่าวบทนี้ทั้งหมด.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อปรี ท่านกล่าวหมายถึงคำเป็นคาถาประพันธ์. คาถาประพันธ์นั้นมีสองอย่าง แสดงถึงประโยชน์อันหมายถึงคนที่มาภายหลัง หรือการไม่ได้ฟัง การได้ฟัง การทรงจำและการทำให้มันเป็นต้น และแสดงถึง

ความวิเศษของประโยชน์ โดยการชี้แจงถึงประโยชน์อันจะให้เกิดความเสียหาย ด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งมาก่อน คุณในประโยชน์มีอาทิว่า **ปฐิสสุส** หิ **ชาติสุส** **ภุจारी** **ชายเต** **มุเข** ขวานเกิดในปากของบุรุษผู้เกิดแล้ว. แต่ในที่นี้เป็นคำ แสดงถึงประโยชน์อย่างเดียวกัน. ในบทเหล่านั้นบทว่า **สนโต** คือพระพุทธรเจ้า เป็นต้น. จริงอยู่ สัตบุรุษเหล่านั้นย่อมกล่าวคำอันเป็นสุภาษิตว่าเป็นคำสูงสุด ประเสริฐสุด. บทว่า **ทุดิย** **ตติย** **จตุตถ** นี้ ท่านกล่าวหมายมุ่งถึงลำดับ ที่แสดงไว้ก่อนแล้ว.

ก็ในที่สุดแห่งคาถา พระวังคีสเถระ เลื่อมใสสุภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า. พระสังกิติกาจารย์เมื่อแสดงคำที่พระวังคีสเถระทำอาการเลื่อมใส และ คำที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัส จึงกล่าวคำมีอาทิว่า **อลโข** **อายุสุมา** ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ปฐิภาติ ม** คือพระธรรมเทศนาย่อมแจ่มแจ้ง แก่ข้าพระองค์. บทว่า **ปฐิภาตุ ต** คือ พระธรรมเทศนาจงแจ่มแจ้งแก่เธอเถิด. บทว่า **สารูปปาหิ** คือ สมควร. บทว่า **อภิตุถวิ** คือ สรรเสริญ. บทว่า **น ตาปเย** คือไม่ให้ผู้อื่นเดือดร้อนด้วยความร้อนใจ. บทว่า **น วิหิเสยย** คือไม่พึงทำลายเบียดเบียนกันและกัน. บทว่า **สา เว วาจา** คือวาจานั้น เป็นสุภาษิตโดยส่วนเดียว. พระวังคีสเถระชมพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยวาจาอัน ไม่ส่อเสียดด้วยเหตุเพียงนี้. บทว่า **ปฐินนุทิตา** ได้แก่ มีใจเร่าเริงยินดีน่ารัก จนปรากฏออกเฉพาะหน้า. บทว่า **ย** **อนาทาย** **ปาปานิ** **ปรส** **ภาสเต** **ปิย** บุคคลพึงกล่าววาจาอันเป็นที่รักไม่ถือเอาคำอันลามกของผู้อื่น อธิบายว่า บุคคลเมื่อจะกล่าววาจาใด ย่อมกล่าวคำน่ารักไพเราะด้วยอรรถและพยัญชนะ

ไม่ถือเอาคำลามก คือ คำไม่เป็นที่รัก คำน่าเกลียด คำหยาบแก่ผู้อื่น ฟังกล่าวแต่ว่าจានำรักอย่างเดียวนั้น. พระวังคีสเถระสรรเสริญพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยวาจานำรักด้วยกาลานี้. บทว่า อมตา ได้แก่ วาจาเช่นอมตะ เพราะไพเราะ. สมดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า สจฺจํ หเว สาธุตรํ รสํ นํ คำสั่งแลประเสริฐกว่ารสทั้งหลาย.

อีกอย่างหนึ่ง วาจาชื่อว่าเป็นอมตะ เพราะเป็นปัจจัยแห่งอมตะ คือนิพพาน. บทว่า เอส ฌมฺโม สนนฺตโน ได้แก่ ธรรมคือสัจวาจาเป็นของเก่าเป็นจริยธรรม ปเวณิธรรม. สัจจะนี้แลประพฤติกันมาแต่โบราณ ท่านเหล่านั้นไม่พูดเหลวไหล. ด้วยเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า สจฺจเจ อตุฏฺเฐ จ ฌมฺเม จ อหุ สนฺโต ปติฏฺฐิตา สัตบุรุษทั้งหลายตั้งอยู่ในสัจจะที่เป็นอรรถและธรรม. ในบทนั้นพึงทราบว่าเป็นเพราะตั้งอยู่ในสัจจะนั้นแลจึงชื่อว่าเป็นผู้ตั้งอยู่ในประโยชน์ตนและผู้อื่น เพราะตั้งอยู่ในประโยชน์นั้นแล จึงชื่อว่าเป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรม. พึงทราบว่า ทั้งสองนั้นเป็นวิเสสณะของสัจจะนั่นเอง. ตั้งอยู่ในสัจจะเป็นเช่นไร คือที่เป็นอรรถและเป็นธรรม. ท่านอธิบายไว้ว่า ทำความพอใจ ชื่อว่าเป็นประโยชน์ เพราะไม่ปราศจากประโยชน์ของผู้อื่น. อนึ่ง ท่านอธิบายไว้ว่า เมื่อมีความพอใจ ย่อมทำสิ่งที่มีความเป็นธรรม อันชื่อว่าธรรม เพราะไม่ปราศจากธรรม ให้สำเร็จ. พระวังคีสเถระสรรเสริญพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคำสั่ง ด้วยกาลานี้. บทว่า ฌมฺ ได้แก่ ไม่มีภัย คือ ไม่มีอันตราย. หากมีคำถามว่า เพราะเหตุไร. ตอบว่า ให้ถึงการดับกิเลสด้วยการบรรลุพระนิพพาน ทำที่สุดแห่งทุกข์ อธิบายว่า ย่อมเป็นไปเพื่อทำที่สุดทุกข์ในวิภูฏะ.

บทว่า ยัม พุทฺโธ นิพฺพานปตฺติยา ทฺวํขสฺสทฺตฺตํกิริยา ย วาจ
ที่พระพุทธเจ้าตรัส เป็นวาทกรรมเพื่อสรรเสริญพระนิพพาน เพื่อทำที่สุดทุกข์
ความว่า พระพุทธเจ้าตรัสวาทกรรมเพราะประกาศทางอันเกษมเพื่อประโยชน์
แก่พระนิพพานทั้งสอง. บทว่า สว เว วาจานมุตฺตมา พึงทราบความใน
กาลานี้ว่า วาจานั้นเป็นวาทกรรมที่ประเสริฐกว่าวาทกรรมทั้งปวง. พระวงศ์สเถระ
สรรเสริญพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยวาทกรรมด้วยวาทกรรมนี้ ยังเทศนาให้จบลง
ด้วยธรรมเป็นยอดคือพระอรหันต์ นี่เป็นการพรรณนาบทตามลำดับในพระสูตร
นี้. บทที่เหลือพึงทราบโดยนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล.

จบอรรถกถาสภาสิตสูตรที่ ๓ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย
ชื่อว่าปรมัตถโชติกา

สุนทรภิกษุตรที่ ๔

ว่าด้วยการถามปัญหาเกี่ยวกับชาติโคตร

[๓๕๘] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้.

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำสุนทรภิกขา แคว้นโกศลชนบท ก็สมัยนั้นแล สุนทรภิกขาทวาชพราหมณ์บูชาไฟ บำเรอการบูชาไฟอยู่ฝั่งแม่น้ำสุนทรภิกขา. ครั้งนั้นแล สุนทรภิกขาทวาชพราหมณ์ครั้งบูชาไฟบำเรอไฟแล้ว ลุกขึ้นจากอาสนะ เหลียวดูทิศทั้งสี่โดยรอบด้วยคิดว่า ไครหนอแล ควรบริโภคข้าวปายาสที่เหลือนี้ สุนทรภิกขาทวาชพราหมณ์ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่ง ทรงคลุมพระกายตลอดพระเศียรอยู่ที่โคนไม้แห่งหนึ่ง จึงถือเอาข้าวปายาสที่เหลือด้วยมือซ้าย ถือเต้าน้ำด้วยมือข้างขวา เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงเปิดพระเศียรออก เพราะเสียดสีเท้าของสุนทรภิกขาทวาชพราหมณ์. ครั้งนั้น สุนทรภิกขาทวาชพราหมณ์คิดว่า ท่านผู้นี้เป็นคนโล้น ๆ ดังนี้แล้ว ประรณานาจะกลับจากที่นั้น. ลำดับนั้น สุนทรภิกขาทวาชพราหมณ์ดำริว่า แม้พราหมณ์บางพวกในโลกนี้ก็เป็นคนโล้น ฉะนั้นเราพึงเข้าไปถามถึงชาติ ลำดับนั้นแล สุนทรภิกขาทวาชพราหมณ์ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ท่านมีชาติอย่างไร.

ลำดับนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสตอบสุนทรภิกขาทวาชพราหมณ์ด้วยพระคาถาว่า

๑. อรรถถาเป็น ปุรพาสตร.

[๓๕๕] เราไม่ใช่พราหมณ์ ไม่ใช่

ราชโอรส ไม่ใช่แพศย์หรือใคร ๆ เรา
กำหนดรู้โคตรของปुरुชนแล้ว ไม่มีควม-
กังวล เทียวไปด้วยปัญญาใน เรานุ่งห่ม
(ไตรจีวร) สังกาฐิ ไม่มีเรือน ปรลงผมแล้ว
มีตนดับความเราร้อนแล้ว ไม่คลุกคลีกับด้วย
มนุษย์ (มาณพ) ทั้งหลายในโลกนี้ เทียว
ไปอยู่ ท่านถามถึงปัญหาเกี่ยวกับโคตรอัน
ไม่สมควรกะเรา.

ดูก่อนพราหมณ์ผู้เจริญพวกพราหมณ์
ย่อมถามกับพวกพราหมณ์ด้วยกันว่าท่านเป็น
พราหมณ์หรือหนอ ถ้าว่าท่านกล่าวว่าเรา
เป็นพราหมณ์ แต่ท่านกล่าวกะเราผู้มีใจ
พราหมณ์ เพราะเหตุนั้น เราขอถามสาวิตรี
ซึ่งมีบท ๓ มีอักษร ๒๔ กะท่าน.

พราหมณ์ทูลถามว่า

พวกฤๅษี มนุษย์ กษัตริย์ และ
พราหมณ์เป็นอันมากในโลกนี้ อาศัยอะไร
ได้กำหนดยัญญ์แก่เทวดาทั้งหลาย.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

เราขอบอกว่าผู้ถึงที่สุดทุกข์ ถึงที่สุด
เวท จะพึงได้เครื่องบูชา ในเมื่ออาหาร
อย่างใดอย่างหนึ่ง ผู้ใดเข้าไปตั้งไว้ในกาล
แห่งยัญ ยัญกรรมของผู้นั้นพึงสำเร็จ.

พราหมณ์ทูลว่า

การบูชาของข้าพเจ้านั้น พึงสำเร็จ
เป็นแน่แท้ เพราะข้าพเจ้าได้พบบุคคลผู้ถึง
เวทเช่นนั้น อันที่จริง คนอื่นย่อมได้บริโภค
เครื่องบูชา เพราะไม่ได้พบบุคคลผู้เช่นท่าน.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

เพราะเหตุนี้แหละพราหมณ์ ท่าน
ผู้มีความต้องการด้วยประโยชน์ จงเข้าไป
ถามเถิดท่านจะพบผู้มีปัญญาดี ผู้สงบ ไม่มี
ความโกรธ ไม่มีทุกข์ ไม่มีความหวัง ใน
ศาสนานี้แน่แท้.

พราหมณ์ทูลว่า

(ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ) ข้าพเจ้า
ยินดีแล้วในยัญ ใครจะบูชายัญ แต่ข้าพเจ้า
ยังไม่ทราบชัด ขอท่านจงปราศสอนข้าพเจ้า
เถิด ขอท่านจงบอกซึ่งที่เป็นที่สำเร็จแห่ง
การบูชาแก่ข้าพเจ้าเถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ดูก่อนพราหมณ์ ถ้าอย่างนั้นท่านจง
เจียไต่ตลงเถิด เราจักแสดงธรรมแก่ท่าน
ท่านอย่าถามถึงชาติ จงถามแต่ธรรมสำหรับ
ประพตติเถิด ไปย่อมเกิดแต่ไม่แล แม่ผู้
เกิดในสกุลต่ำ เป็นมุนีมีปัญญา เป็นผู้เกี่ยว
กันอกุศลวิตกด้วยหิริ รู้เหตุการณ์ได้โดย
ฉับพลันก็มี.

พราหมณ์ผู้มั่งบุญ พิงบูชา พิงหลัง
ไทยธรรมในทักษิณบุคคลผู้ที่ฝึกตนด้วย
สังจะผู้ประกอบด้วยการฝึกฝนอินทรีย์ ผู้ถึง
ที่สุดแห่งเวท ผู้อยู่จบพรหมจรรย์ตามกาล.

ชนเหล่าใดละกามทั้งหลายได้แล้ว
ไม่ยึดมั่นอะไร ๆ เทียวไป มีตนสำรวมดีแล้ว
เหมือนกระสวยที่ไปตรง ฉะนั้น พราหมณ์
ผู้มั่งบุญพิงบูชา พิงหลังไทยธรรม ในชน
เหล่านั้นตามกาล.

ชนเหล่าใดปราศจากราคะ มีอินทรีย์
ตั้งมั่นดีแล้ว หลุดพ้นแล้วจากการจับของ
กิเลส เปล่งปลั่งอยู่ เหมือนพระจันทร์ที่พ้น
แล้วจากการเบียดเบียนของราหู สว่างไสว

อยู่ ฉะนั้น พราหมณ์พึงหลังไทยธรรม
ในชนเหล่านั้ตามกาล.

ชนเหล่าใดไม่เกี่ยวข้อง มีสติทุกเมื่อ
ละนามรูป ที่คนพาลถือว่าเป็นของเราได้แล้ว
เที่ยวไปในโลก พราหมณ์พึงหลังไทยธรรม
ในชนเหล่านั้ตามกาล.

พระตถาคตละกามทั้งหลายได้แล้ว
ครอบงำกามทั้งหลายเที่ยวไป รู้ที่สุดแห่ง
ชาติและมรณะ ดับความเร่าร้อนได้แล้ว
เป็นผู้เยือกเย็นเหมือนห้วงน้ำ ย่อมควรเครื่อง
บูชา.

พระตถาคตผู้เสมอด้วยพระพุทธเจ้า
ทั้งหลาย อยู่ห่างไกลจากบุคคลผู้ไม่เสมอ
ทั้งหลาย เป็นผู้มิปัญญาไม่มีที่สุด ผู้อัน
ค้นหาทฤษฎีไม่ฉาบทาแล้วในโลกนี้หรือใน
โลกอื่น ย่อมควรเครื่องบูชา.

พระตถาคตผู้เป็นพราหมณ์ ไม่มี
มายา ไม่มีมานะ ปราศจากความโลภ ไม่
ยึดถือในสัตว์และสังขารว่าเป็นของเรา หา
ความหวังมิได้ บรรเทาความโกรธแล้ว มี
ตนดับความเร่าร้อนได้แล้ว ละมลทิน คือ
ความโศกเสียได้ ย่อมควรเครื่องบูชา.

พระตถาคตละตัณหาและทิฏฐิที่อยู่
ประจำใจได้แล้ว ไม่มีตัณหาและทิฏฐิอะไร ๆ
ไม่ถือนั่นในโลกนี้หรือในโลกอื่น ย่อมควร
เครื่องบูชา.

พระตถาคตมีจิตตั้งมั่นแล้ว ข้าม
โอฆะได้แล้ว และได้รู้ธรรมด้วยทิฏฐิอย่างยิ่ง
มีอาสวะสิ้นแล้ว ทรงไว้ซึ่งร่างกายอันมีใน
ที่สุด ย่อมควรเครื่องบูชา.

ภวาสวะและวาจาหยาบคาย อันพระ-
ตถาคตกำจัดได้แล้ว ทำให้สิ้นสูญ ไม่มีอยู่
พระตถาคตผู้ถึงเวท พ้นวิเศษแล้วในธรรม.
ทั้งปวง ย่อมควรเครื่องบูชา.

พระตถาคตผู้ล่วงกิเลสเครื่องข้อง
ไม่มีธรรมเป็นเครื่องข้อง ไม่เป็นสัตว์ผู้มี
มานะในเหล่าสัตว์ผู้มีมานะ กำหนดรู้ทุกข์
พร้อมทั้งไรรณาและที่دينย่อมควรเครื่องบูชา.

พระตถาคตไม่อาศัยตัณหา มีปกติ
เห็นนิพาน ก้าวล่วงทิฏฐิที่จะพึงให้ผู้อื่นรู้
ไม่มีอารมณ์อะไร ๆ ย่อมควรเครื่องบูชา.

ธรรมทั้งที่เป็นภายในและภายนอก
พระตถาคตแทงตลอดแล้ว กำจัดได้แล้ว

ถึงความสาบสูญมิได้มี พระตถาคตนั้นเป็นผู้สงบแล้ว น้อมไปในธรรม เป็นที่ล้นอุปาทาน ย่อมควรเครื่องบูชา.

พระตถาคตเห็นที่สุดแห่งความสิ้นไปแห่งชาติ บรรเทาสังโยชนอันเป็นทางแห่งราคะเสียได้ไม่มีส่วนเหลือ เป็นผู้บริสุทธิ ไม่มีโทษ ปราศจากมลทิน ไม่มีความใคร่ ย่อมควรเครื่องบูชา.

พระตถาคตไม่พิจารณาเห็นตนโดยความเป็นตน มีจิตตั้งมั่น ปฏิบัติตรง ดำรงตนมั่น ไม่หวั่นไหว ไม่มีกิเลสดูจหลักต่อ ไม่มีความสงสัย ย่อมควรเครื่องบูชา.

พระตถาคตไม่มีปัจจัยแห่งโมหะอะไร ๆ เห็นด้วยญาณในธรรมทั้งปวง ทรงไว้ซึ่งสรีระมีในที่สุด และได้บรรลุสัมโพธิญาณที่ยอดเยี่ยม อันเกษม ความบริสุทธิของบุรุษ ย่อมมีด้วยเหตุเพียงเท่านี้ (พระตถาคตย่อมควรเครื่องบูชา).

พราหมณ์ทูลว่า

การบูชาของข้าพระองค์ จะเป็น
การบูชาจริง เพราะว่า ข้าพระองค์ได้

บุคคลผู้ถึงเวทเช่นนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า
เป็นพรหม ผู้เห็นเองแท้ ขอบได้โปรดทรงรับ
ทรงบริโภครื่องบูชาของข้าพระองค์เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ดูก่อนพราหมณ์ เราไม่พึงบริโภค
โภชนะที่จับกล่อมได้มา ข้อนี้นี้ไม่ใช่ธรรม-
นิยมของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ผู้ทรงเห็น
อยู่โดยชอบ พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมทรง
ห้ามโภชนะที่จับกล่อมได้มา.

ดูก่อนพราหมณ์ เมื่อธรรมมีอยู่ การ
แสวงหาเป็นความประพฤติของพระพุทธเจ้า
ทั้งหลาย ก็ทำนจงบำรุงพระชีณาสพผู้บริบูรณ์
ด้วยคุณทั้งปวง ผู้แสวงหาคุณอันใหญ่ ผู้มี
ความคนองสงบแล้ว ด้วยข้าน้ำอย่างอื่น
เถิด เพราะว่าเขตนั่นเป็นเขตของบุคคลผู้มั่ง
บุญ.

พราหมณ์ทูลว่า

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอประ-
ทานวโรกาส ข้าพระองค์ถึงคำสั่งสอนของ
พระองค์แล้ว พึงรู้แจ่มแจ้งอย่างที่พระองค์

ตรัสบอก ขอพระองค์จงทรงแสดงทักษิไณย -

บุคคลผู้บริโภคทักษิณา ของบุคคลผู้เช่นกัน

ข้าพระองค์ ที่ข้าพระองค์จะพึงแสวงหา

บำรุงอยู่ ในกาลแห่งยัญ แก่ข้าพระองค์เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ท่านจงกำจัดความสยิวหน้า จงประ-
คองอัญชลินอบน้อมผู้ที่ปราศจากความแง่ดี
ผู้มีจิตไม่ชุ่มมัวหลุดพ้นแล้วจากกามทั้งหลาย
บรรเทาความง่วงเหงาเสียแล้ว นำกิเลสออก
เสียได้ ผู้ฉลาดในชาติและมรณะ ผู้นั้นเป็น
มุณี สมบูรณ์ด้วยปัญญาผู้มีแล้วสุยัญเช่นนั้น
จงบูชาด้วยข้าวและน้ำเถิด ทักษิณาย่อม
สำเร็จได้ด้วยอาการอย่างนี้.

พราหมณ์ทูลว่า

พระองค์เป็นพระพุทธรเจ้า ผู้ที่บุคคล
ควรบูชาในโลกทั้งปวง เป็นบุญเขตอย่าง
ยอดเยี่ยม ย่อมควรเครื่องบูชา ท่านที่บุคคล
ถวายแล้วแต่พระองค์ เป็นทานมีผลมาก.

[๑๖๐] ลำดับนั้นแล สุนทริกภรทวาทพราหมณ์ได้กราบทูลพระผู้มี
พระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ภาสิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ข้าแต่

พระโคตมผู้เจริญ ภาณิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก พระองค์ทรงประกาศธรรม โดยอเนกปริยาย เปรียบเหมือนหงายของที่คว่ำ เปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง หรือตามประทีปไว้ในที่มืดด้วยหวังว่า ผู้มีจักขุจักเห็นรูปได้ฉะนั้น ข้าพระองค์นี้ขอถึงพระองค์ กับทั้งพระธรรมและพระภิกษุสงฆ์ว่าเป็นสรณะ ข้าพระองค์พึงได้บรรพชาอุปสมบทในสำนักของพระองค์เถิด สุนทรិการทวาช-พราหมณ์ได้บรรพชาอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า ฯลฯ ก็ท่าน สุนทริการทวาชะได้เป็นพระอรหันต์รูปหนึ่ง ในจำนวนพระอรหันต์ทั้งหลาย ฉะนั้นแล.

จบสุนทริการทวาชสูตรที่ ๔

ปุรพาสสูตรที่ ๔

ปุรพาสสูตรมีบทเริ่มต้นว่า เอวมุเม สุตฺตํ ดังนี้.

ถามว่า พระสูตรนี้มีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

ตอบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรวจดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักขุ ภายหลังเสวยพระกระยาหารเสร็จแล้ว ทอดพระเนตรเห็นพราหมณ์ชื่อสุนทริการทวาชะถึงพร้อมด้วยอุปนิสัยแห่งพระอรหันต์ ทรงทราบว่ เมื่อเราไป ณ ที่นั้นจักได้สนทนากัน จากนั้นเมื่อการสนทนาสิ้นสุดลง พราหมณ์นั้นฟังธรรมเทศนาแล้วจักบวช แล้วจักบรรลुพระอรหันต์ ดังนี้ จึงเสด็จไป ณ ที่นั้นเริ่มสนทนากัน ได้ตรัสพระสูตรนี้.

๑. บาลีเป็นสุนทริการสูตร.

ในบทเหล่านั้น บทว่า เอวมุเม สุตฺติ เป็นต้น เป็นคำของพระสังคีติ-
กาจารย์. บทว่า กิञฺจโจ ภวฺ ทานมิชาตಿಯังไร ดังนี้ เป็นคำของพราหมณ์
นั้น. คำมีอาทิวา

น พฺราหฺมโณ โนมุหิ น ราชปฺตุโต

น เวสฺสทายโน อุต โกจิ โนมุหิ

โคตฺตํ ปริณฺณาย ปฺลฺลฺลชฺชนานํ

อภิญฺจโน มนตจรามิ โลเก.

เราไม่ใช่พราหมณ์ ไม่ใช่ราชโอรส

ไม่ใช่แพทย์หรือใคร ๆ เรากำหนดรู้โคตร

ของปลฺลฺลชนแล้ว ไม่มีความกังวลเที่ยวไปด้วย

ปัญญาในโลก ดังนี้.

เป็นพระดำรัสของพระผู้มีพระภาคเจ้า. ประมวลเรื่องทั้งหมดนั้น
เรียกว่า ปุรพาสสุกร. พึงทราบบทเช่นเดียวกัน กับที่กล่าวในสูตรนั้นตามนัย
ที่กล่าวแล้วนั้นแล. เราจักพรรณนาบทที่ยังไม่กล่าวไว้. และจะไม่แต่ต้อง
บทที่มีความง่ายเลย. บทว่า โกสเสสุ ได้แก่ พระราชกุมารชาวชนบทชื่อว่า
โกสส. ชนบทหนึ่งเป็นที่ประทับ ของพระราชกุมารเหล่านั้น ท่านเรียกว่าโกสส
ด้วยรูปหีศัพท. ในแคว้นโกสสชนบทนั้น. แต่อาจารย์บางพวกพรรณนา
ไว้ว่า ครั้งก่อน พระราชาทรงสดับว่า มหาปนาทราชกุมารทอดพระเนตร
การพื่อนรำแล้วไม่ทรงแสดงอาการแม้เพียงทรงพระสรวล จึงรับสั่งว่า ผู้ใด

ทำโอรสของเราให้หัวเราะได้ เราจะให้เครื่องสรรพากรณ์กะสุนั้น. แต่นั้น หม่อมมาชนทั้งได้ประหมัดกัน พวกมนุษย์แม้แสดงการเล่นต่าง ๆ เกิน ๗ ปี ก็ไม่สามารถให้พระราชกุมารนั้นทรงพระสรวลได้ ลำดับนั้น ท้าวสักกะทรงส่ง นักพ่อนที่เป็นเทพดาไป. นักพ่อนที่เป็นเทพดาแสดงการพ่อนที่เป็นทิพย์แล้ว ทำให้พระราชกุมารทรงพระสรวลได้. พวกมนุษย์เหล่านั้นจึงพากันกลับที่อยู่ ของตน ๆ. พวกมนุษย์เห็นมิตรและสหายเป็นต้นสวนทางมาได้ทำปฏิสันถารว่า สบายคืออยู่ดอกหรือท่าน สบายคืออยู่ดอกหรือท่าน ดังนี้. เพราะฉะนั้น ประเทศ นั้นจึงเรียกว่า โกสละ หมายถึงเสียงว่า กุสล กุสล นั้น. บทว่า **สุนทริกาย นทिया ตีร** คือ ที่ฝั่งแม่น้ำอันมีชื่อนี้ว่า **สุนทรिका**. บทว่า **เตน โข ปน** ได้แก่ โดยสมัยที่พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระประสงค์จะทรงแนะนำพราหมณ์ นั้น จึงเสด็จไปประทับด้วยอิริยาบถนั่งทรงห่มคลุมพระเศียร ณ โคนต้นไม้ ที่ ฝั่งแม่น้ำนั้น.

บทว่า **สุนทริกาทวาโ** ได้แก่ พราหมณ์นั้นอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำนั้น และบุชาไฟอยู่. อนึ่ง การทวาชะเป็นชื่อโคตรของพราหมณ์. เพราะฉะนั้น ท่าน จึงกล่าวอย่างนั้น. บทว่า **อคุติ ชูหติ** ได้แก่ ให้ไฟโพลงด้วยการใส่เครื่อง บุชา. บทว่า **อคุติหุตํ ปริจรติ** บำเรอการบุชาไฟ คือ เข้าไปยังที่ก่อไฟ ด้วยการกวาด ลูบไล้ และพลีกรรมเป็นต้น. บทว่า **โก นุ โข อิมํ หพฺยเสถ ญญชฺชย** ใครหนอควรบริโภคข้าวปายาสที่เหลือนี้ ความว่า นัยว่าพราหมณ์ นั้นบุชาไฟเห็นข้าวปายาสที่เหลือ จึงคิดว่ามหาพรหมบริโภคข้าวปายาสที่ใส่ลง ไปในไฟ แต่ข้าวปายาสนี้ยังมีเหลืออยู่ ฉะนั้นเราพึงให้ข้าวปายาสนั้นแก่พราหมณ์

ผู้เกิดจากปากของพรหม แม้บุตรพร้อมด้วยบิดาของเราที่จะพึงอิมหนา, ทางไป
สู่พรหมโลก พึ่งเป็นทางที่เราชำระไว้ดีแล้ว เอาเถิดเราจะแสวงหาพรหมณ์.
ลำดับนั้น ภารทวาชพรหมณ์ลุกจากที่นั่งเพื่อหาพรหมณ์ เหลียวดูทิศทั้งสี่ด้วย
คิดว่า ใครหนอ ควรบริโภคข้าวปายาสที่เหลือนี้. บทว่า อญตรสุมี รุกข-
มูล ได้แก่ ที่โคนไม้ต้นอันประเสริฐ ณ ไพรสมณที่นั้น. บทว่า สสีสิ ปารุติ คือ
กลุมกายตลอดศีรษะ. ก็เพราะเหตุไรพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ทรงทำอย่างนั้น.
เหตุมีอยู่ว่า แม้ผู้มีกำลังเทียบพระนารายณ์ก็ไม่สามารถจะห้ามหิมะตก หรือ
ความหนาวและลมได้ จจริงอยู่ พระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมไม่ทรงประคับประคอง
พระวรกายด้วยประการทั้งปวงก็จริง ถึงดังนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงดำริว่า
เมื่อพรหมณ์มาหาจักเปิดศีรษะ ครั้นพรหมณ์เห็นเราก็จักสนทนากันเมื่อเป็น
ดังนั้น เราก็จักแสดงธรรมโดยให้พรหมณ์คล้อยไปตามคำของเรา เพราะฉะนั้น
พระองค์จึงได้ทรงกระทำอย่างนั้นเพื่อสนทนากัน. บทว่า ทิสฺวาน วาเมน
ฯลฯ เตนุปลงฺกมิ พรหมณ์เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งทรงกลุม
พระกายตลอดพระเศียรอยู่ที่โคนต้นไม้แห่งหนึ่ง จึงถือเอาข้าวปายาสที่เหลือ
ด้วยมือซ้าย ถือน้ำเต้าด้วยมือขวา เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ
ความว่า นัยว่าพรหมณ์นั้นเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วคิดว่า ท่านผู้นี้กลุม
ตลอดศีรษะประกอบความเพียรตลอดคืน เราก็จักให้ทักษิณาทกแล้วให้ข้าว
ปายาสที่เหลือนี้ สำคัญว่าเป็นพรหมณ์จึงเข้าไปหา. บทว่า มุญฺโท อยฺ ภว
มุญฺทาโก อยฺ ภว ท่านผู้นี้เป็นคนโล้น ๆ ความว่า พอพระผู้มีพระภาคเจ้า
เปิดพระเศียร พรหมณ์เห็นพระเกสาจึงกล่าวว่า มุญฺโท คนโล้น. พรหมณ์

มองดูอย่างถี่ถ้วนไม่เห็นปลายพระเกศา แม้แต่น้อยจึงเหยียดหยามกล่าวว่า
มฤทโท คนโสดเถื่อนดังนี้ ด้วยว่า พราหมณ์เหล่านั้นมีทิวฐิเห็นปานนี้
บทว่า ตโต จ ได้แก่จากที่ที่ ยืนอยู่แล้วได้เห็น. บทว่า มฤททาปี โหนติ
ได้แก่ แม้พราหมณ์บางพวกก็เป็นคนโสดด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง.

น อักษรในบทว่า น พุราหุมโณ โนมฺหิ นี้ ลงในความปฏิเสธ.
โน อักษรลงในอวธารณะ (ห้ามความอื่น) อยู่ในประโยค น โน สมฺ ทรัพย์
นั้นไม่เสมอด้วยพระตถาคต ดังนี้เป็นต้น. ด้วยบทนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัส
ว่า เรามีใช้พราหมณ์ดังนี้. บทว่า น ราชปุตโต เราไม่ใช่ราชโอรส. บทว่า
น เวสุสายน เราไม่ใช่แพศย์. บทว่า อุต โภจิ โนมฺหิ สุทรหรือจณฑาล
หรือใคร ๆ แม้อื่น ๆ เราก็ไม่เป็น. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงห้ามการอ้างคำพูด
ว่าโดยชาติอย่างสิ้นเชิงอย่างนี้. เพราะเหตุไร เพราะกุลบุตรผู้ได้บรรพชาแล้ว
ย่อมสละชื่อและโคตรที่มีมาก่อน เหมือนแม่น้ำไหลลงสู่มหาสมุทรฉะนั้น. ปหา-
ราทสูตรเป็นตัวอย่างในข้อนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงคัดค้านคำกล่าวถึงชาติ
อย่างนี้ ทรงเปิดเผยพระองค์ตามความเป็นจริง ตรัสว่าเรากำหนดรู้โคตรของปฤ-
ชนแล้วไม่มีความกังวล เทียบไปด้วยปัญญาในโลก ดังนี้. หากมีคำถามว่า พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าทรงกำหนดรู้โคตรอย่างไรเล่า. ตอบว่า เพราะพระผู้มีพระภาค
เจ้าทรงกำหนดเบญจขันธ์ทั้งหลายด้วยปริญาสาม เมื่อทรงกำหนดรู้เบญจขันธ์
เหล่านั้นแล้ว เป็นอันทรงกำหนดรู้โคตรนั่นเอง. พระองค์ไม่มีความกังวล
เพราะไม่มีความกังวลมีรากจะเป็นต้น. พระองค์ทรงรู้ด้วยปัญญา เทียบไปด้วย
กายกรรมเป็นต้น อันหมุนไปตามญาณทั้งหลาย. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า

จึงตรัสว่า โลกต์ ๆเปฯ โลก ดังนี้. ปัญญาท่านเรียกว่า มนุตา. พระองค์
เที่ยวไปด้วยปัญญานั้น. ด้วยเหตุนี้แล ท่านจึงกล่าวว่ มนุตจรามิ โลก
ทำเป็นรัสสะด้วยอำนาจของฉันท.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้น ทรงเปิดเผยพระองค์อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อ
ทรงค้ำคำของพราหมณ์ ด้วยพระดำรัสว่า ท่านเห็นบุคคลผู้มีเพศอันประ-
เสริฐอย่างนี้แล้ว ยังไม่ทราบคำที่ควรถามหรือไม่ควรถาม จึงตรัสว่า สงฆา-
ภิวาสิ ๆเปฯ โคตตปญห .

เรานุ่งห่มไตรจีวร ไม่มีเรือน ปลง

ผมแล้ว มีตนดับความเร่าร้อนแล้ว ไม่คลุก

คลีกับมนุษย์ ทั้งหลายในโลกนี้ เทียวไปอยู่

ท่านถามถึงปัญหา เกี่ยวกับโคตรอันไม่

สมควรกะเรา.

ก็ในกาลานี้มีอธิบายดังนี้ จีวรแม้ ๑ ผืนท่านเรียกว่า สังฆาฎิ
เพราะตัดต่อกัน. ชื่อว่า สงฆาภิวาสิ เพราะนุ่งห่มจีวรเหล่านั้น. บทว่า
อกโห แปลว่า ไม่มีเรือน. อธิบายว่า ไม่มีคัณฑา. ก็เรือนที่ประทับใน
พระเชตวันของพระผู้มีพระภาคเจ้ามีมากมายเป็นต้นว่ามหาคันธกุฎิ โรงแมณฑล
ใต้ต้นกุ่มน้ำ กุฎิตันมะกอก โรงแม้จันทร์ ไม่ควรหมายเอาถึงเรือนประทับนั้น.
บทว่า นิวุตเตโกโส ได้แก่ ปลงผม. อธิบายว่า ปลงผมและหนวด. บทว่า
อภินิพพุตตุโต ได้แก่ มีจิตสงบจากความเร่าร้อนหรือมีจิตคุ้มครองแล้ว.
บทว่า อสิมฺพมานโ อธิ มาณเวหิ ไม่คลุกคลีกับมนุษย์ คือ ไม่ติด
ไม่เกี่ยวข้องกับมนุษย์เพราะละความเชื่อใในของใช้ได้แล้ว คือ อยู่อย่างสงัด

ส่วนเดียว. บทว่า **อกุลล์ มํ พุราหุณ** ท่านถามปัญหาเกี่ยวกับโคตรอันไม่สมควรกะเรา ความว่า เรานุ่งห่มไตรจีวรอย่างนี้ ฯลฯ ไม่คลุกคลีด้วยมนุษย์ทั้งหลายในโลกนี้ คุณก่อนพราหมณ์ ท่านถามปัญหาเกี่ยวกับโคตรอันไม่สมควรกะเราผู้เป็นสมณะเพื่ออะไร.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว เมื่อจะปลดเปลื้องคำติเตียนจึงตรัสว่า คุณก่อนพราหมณ์ผู้เจริญ พวกพราหมณ์ย่อมถามกับพวกพราหมณ์ด้วยกันว่า ท่านเป็นพราหมณ์หรือหนอ.

ในบทเหล่านั้นบทว่า **พุราหุณ โน** ความว่าท่านเป็นพราหมณ์หรือหนอ. ท่านอธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนพราหมณ์ผู้เจริญ เราจะไม่ว่างสิ่งไม่สมควร ในสมัยที่เราเป็นพราหมณ์ พวกพราหมณ์มาประชุมกันกับพวกพราหมณ์ แล้วถามถึงชาติบ้าง โคตรบ้างอย่างนี้ว่า ท่านเป็นพราหมณ์หรือหนอ ท่านเป็นพราหมณ์ภราทวาชโคตรหรือหนอ ดังนี้.

ครั้นพระองค์ตรัสอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงประกาศความที่พระองค์ทรงรู้ชัดในมนต์ทั้งหลาย เพื่อจะทำให้พราหมณ์มีจิตอ่อนจึงตรัสว่า

พุราหุณ เจ ตูวํ พุริ สเปฯ จตุวีสตกขรํ

หากท่านกล่าวว่าเราเป็นพราหมณ์

แต่ท่านกล่าวกะเราผู้มีชีพพราหมณ์ เพราะ-

ฉะนั้น เราขอถามสาวตรี (ชื่อฉันท) ซึ่งมี

บท ๓ มีอักษร ๒๔ กะท่าน.

บทนั้นมีความว่า หากท่านกล่าวว่าเราเป็นพราหมณ์ แต่ท่านกล่าวจะ
เราผู้มีใช้พราหมณ์ เพราะฉะนั้นเราขอถามสาวิตริกะท่านผู้เจริญ ท่านจงบอก
สาวิตริมีบท ๓ มีอักษร ๒ แก่เรา. ก็ในบทนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
หมายถึงอริยสาวิตรินี้ว่า พุทธิ ๒ สรรณ ๒ อัญญา ๒ อัญญา ๒ สรรณ ๒ อัญญา ๒
อัญญา ๒ สรรณ ๒ อัญญา ๒ อันเป็นเบื้องต้นแห่งพระไตรปิฎกซึ่งเป็นพระบรมคถเวท
อันพระพุทธรเจ้าทุกพระองค์ผู้เป็นพราหมณ์ชั้นเยี่ยมประกาศแล้ว สมบูรณ์ด้วย
อรรถและพยัญชนะ. แม้หากว่าพราหมณ์ฟังกล่าวอย่างอื่น พระผู้พระภาคเจ้า
ก็จะตรัสกะพราหมณ์นั้นว่า คุณก่อนพราหมณ์ นี้มิใช่สาวิตรินวินัยของพระอริยะ
อย่างแน่นอน เพราะเหตุนี้ ครั้นพระองค์ทรงแสดงถึงความมิใช่สาวิตริแก่
พราหมณ์นั้น จึงทรงให้พราหมณ์ตั้งอยู่ในสาวิตรินี้แล. แต่พราหมณ์ถามถึง
สาวิตริ ครั้นสดับคำนี้มี ๓ บท มีอักษร ๒๔ อัน เข้ากันได้กับลัทธิของตน
เป็นสาวิตริที่มีลักษณะและพยัญชนะเปล่งออกมาด้วยเสียงดุเสียงพรหมจึงดู
แคลนว่า ท่านผู้นี้เป็นสมณะถึงความสำเร็จในลัทธิของพราหมณ์แน่นอน แต่
เรามีใช้พราหมณ์ เพราะไม่รู้ ท่านผู้นี้เป็นพราหมณ์ จึงแน่ใจว่าท่านผู้นี้เป็น
พราหมณ์ เป็นคนดีถึงฝั่งแห่งมนต์ คิดว่า เอาเถิดเราจะถาม ยัญวิธี (วิธีบูชา
ยัญ) และทักษิณยวิธี (วิธีทำเพื่อทักษิณา) กะสมณะนั้น จึงกล่าวคาถา
ไม่เรียบร้อยนักสองบทนี้ว่า กิณิสฺสูติตา ฯเปฯ โลก ความว่า พวกฤๅษี
มนุษย์ กษัตริย์ และพราหมณ์เป็นอันมากในโลกนี้อาศัยอะไร ได้กำหนดยัญ
แก่เทวดาทั้งหลาย.

บทนั้นมีความว่า พวกฤๅษี กษัตริย์ พราหมณ์ มนุษย์เหล่าอื่น
อาศัยอะไร คือประสงค์อะไร ปรรณอะไร ได้กำหนดยัญเพื่อประโยชน์

แก่เทวดาทั้งหลาย. ม อักษรในบทว่า **ยลฺยมกปฺปยีสฺส** เป็นบทสนธิ.

บทว่า **อกปฺปยีสฺส** ได้แก่ จัดแจงแล้ว คือ ได้ทำแล้ว. บทว่า **ปฺปญฺญ** คือ มาก มีประการไม่น้อยอันต่างด้วยข้าวและน้ำเป็นต้น. พราหมณ์ถามด้วยความประสงค์นี้ว่า ฤาษี มนุษย์ กษัตริย์และพราหมณ์เป็นอันมากอาศัยอะไร ได้กำหนดชัยไว้ คือกรรมนั้นจะสำเร็จแก่พวกเขาได้อย่างไร.

ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงพยากรณ์ความนั้นแก่พราหมณ์ จึงตรัสสองบทที่เหลือนี้ว่า **ยทฺนุตฺถ เวทฺถ ยลฺยกาลเ ยสุสาหุตี ลเภ ตสฺสึชฺเชตฺติ พุรุมิ** เราขอบอกว่า ผู้ถึงที่สุดทุกข์ ถึงที่สุดเวท จะพึงได้เครื่องบูชาในเมื่ออาหารอย่างใดอย่างหนึ่ง ผู้ใดเข้าไปตั้งไว้ในกาลแห่งยัญญ ยัญกรรมของผู้นั้นพึงสำเร็จ.

ในบทเหล่านั้นบทว่า **ยทฺนุตฺถ** แปลว่า ผู้ถึงที่สุดแห่งทุกข์. แผลง อ อักษรแห่ง โอ อักษรเป็น ท อักษรจุด ม อักษรในบทมีอาทิว่า **อสาชารณ-มญฺญลฺล** ขุมทรัพย์ไม่ทั่วไปแก่คนอื่น. อธิบายว่า เราขอบอกว่าผู้ใดชื่อว่าถึงที่สุดแห่งทุกข์ เพราะถึงที่สุดแห่งวิญญูทุกข์ด้วยปริญญา ๓ และชื่อว่าถึงที่สุดแห่งเวท เพราะทำลายกิเลสด้วยเวทคือมรรคญาณ ๔ แล้วถึงที่สุด. ผู้นั้นพึงได้เครื่องบูชาในเมื่ออาหารอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยที่สุด แม้ใบไม้ รากไม้และผลไม้ในป่าเข้าไปตั้งไว้ในกาลแห่งยัญญของฤาษี มนุษย์ กษัตริย์และพราหมณ์คนใดคนหนึ่ง คือ พึงได้ไทยธรรมไร ๆ จากเครื่องบูชานั้น ยัญกรรมของผู้นั้นพึงสำเร็จ พึงสำเร็จด้วยดี คือ พึงมีผลมาก ดังนี้.

ลำดับนั้น พราหมณ์ฟังเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าสมบุรณ์ด้วยปรมัตถธรรมอันลึกซึ้ง เสียงอันไพเราะยิ่ง และเสียงไม่วิการ สรรเสริญความ

ที่พระองค์เป็นผู้มีพระสรีระสมบัติอันสะอาด และคุณสมบัติทั้งปวงเกิดปีติ
โสมนัสกล่าวคาถาว่า **อพุทธา หิ ตสุส** การบูชาของข้าพเจ้านั้นพึงสำเร็จ
เป็นแน่ ดังนี้เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **พราหมโณ** เป็นคำของพระสังคิกกาจารย์.
บทที่เหลือเป็นคำของพราหมณ์. บทนั้นมีอธิบายว่า พราหมณ์ทูลว่าการบูชา
ของข้าพเจ้านั้นพึงสำเร็จแน่นอนวันนี้ ไทยธรรมนี้จักสำเร็จ จักสำเร็จด้วยดี
จักมีผลมาก เราจักได้เห็นผู้ถึงที่สุดแห่งเวทเช่นนั้น คือเราจักได้เห็นผู้ถึงที่สุด
แห่งเวท ผู้เจริญเช่นนั้น จริงอยู่ ท่านนั้นแหละเป็นผู้เลิศกว่าผู้ถึงที่สุดแห่งเวท
ทั้งหลาย อนึ่ง เมื่อก่อนจากนี้ชนอื่นย่อมบริโภคนมสำหรับบูชา ข้าวสุกสำหรับ
บูชาและขนมที่เขาเตรียมขัญเพื่อคนเช่นเรา เพราะยังไม่เห็นผู้ถึงที่สุดแห่งเวท
และผู้ถึงที่สุดแห่งทุกข์เช่นท่าน. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่
พราหมณ์ย่อมเลื่อมใสในพระองค์และรับพระคำรัสแล้วมีพระประสงค์จะประกาศ
ทักษิโณยบุคคลโดยประการต่าง ๆ เหมือนอย่างที่ทักษิโณยบุคคลเป็นผู้ปรากฏ
เป็นอันดีแก่เขาจึงตรัสพระคาถาว่า **ตสมาคิห ตู** ดังนี้เป็นต้น.

บทนั้นมีอธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงพระองค์จึงตรัส
ว่า คุณก่อนพราหมณ์ เพราะท่านเป็นผู้เลื่อมใสในเรา ฉะนั้นแหละท่านจงเข้าไป
ถามเถิด. ก่อนจากนี้ไปควรเชื่อมบทของผู้มีความต้องการด้วยประโยชน์ ด้วย
บทอื่น. อธิบายว่า ท่านผู้มีความต้องการด้วยประโยชน์ ท่านอยู่ในที่นี้แหละ
อย่าไปไหน จะประสบพบเห็นทักษิโณยบุคคลผู้มีปัญญาดี มีปัญญาประเสริฐ
เป็นพระชินาสพ ชื่อว่า เป็นผู้สงบ เพราะสงบด้วยไฟคือกิเลสอันสมควรแก่

ความเป็นผู้มีความต้องการด้วยประโยชน์นั้น ชื่อว่า เป็นผู้ไม่มีความโกรธ เพราะสงบความโกรธเสียได้ ชื่อว่า เป็นผู้ไม่มีความอยากเพราะไม่มีทุกข์ ชื่อว่า เป็นผู้ไม่มีความหวัง เพราะไม่มีความหวังหลาย ๆ อย่าง ในศาสนานี้แน่แท้. อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงพระองค์จึงตรัสว่า เพราะท่านเลื่อมใสในเรา คุณก่อนพราหมณ์ ฉะนั้นแหละท่านเป็นผู้มีความต้องการด้วยประโยชน์ จงเข้าไปถามท่านผู้สงบ ผู้ไม่มีความโกรธ ผู้ไม่มีทุกข์ ผู้ไม่มีความหวังเกิด. ในบทนี้พึงทราบโยชนาแก่ไว้ว่า เมื่อถามอย่างนี้ท่านจะพบ ทักขิณยบุคคลผู้มีปัญญาดี ผู้เป็นชีนาสพในศาสนานี้เป็นแน่แท้.

ลำดับนั้น พราหมณ์ปฏิบัติตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสอน จึงทูล พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ยถุณเ รโตหิ โภ ๗เปฯ พุรุหิ เมตฺ ความว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ข้าพเจ้ายินดีแล้วในอัยย โครจะบุชาอัยย แก่ข้าพเจ้า ยิ่งไม่ทราบชัด ขอท่านจงพราสาสนข้าพเจ้าเถิด ขอท่านจงบอกที่เป็นที่สำเร็จ แห่งการบูชาแก่ข้าพเจ้าเถิด. บทว่า ยถุณเ (การเช่นสรวง) ยาโค (การบูชาอัยย) ทานฺ (การให้) ในบทว่า ยถุณเ นั้น โดยความเป็นอย่างเดียวกัน เพราะฉะนั้น พึงทราบการประกอบความในบทนี้เป็นอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้ายินดีแล้ว ในทาน ประสงค์จะให้ทาน เพราะความยินดีในทานนั่นเอง แต่ข้าพเจ้ายังไม่ทราบชัด ขอท่านจงพราสาสนข้าพเจ้าผู้ไม่รู้อย่างนี้เถิด ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ก็เมื่อท่านจะพราสาสน ขอจงบอกที่เป็นที่สำเร็จแห่งการบูชาแก่ข้าพเจ้า โดยนัย ที่ง่ายเถิด. ปาฐะว่า ยถา หุตฺ ก็มี.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระประสงค์จะกล่าวแก่พราหมณ์นั้น จึงตรัสว่า เตนหิ ๗เปฯ เทสิสุตฺตานิ คุณก่อนพราหมณ์ ถ้าอย่างนั้นท่านจง

เจียโสตกลงเกิด เราจักแสดงกรรมแก่ท่าน เพื่อทรงพร่ำสอนพราหมณ์ผู้เจียโสตกลงแล้ว จึงตรัสคาถาว่า **ดาว มา ชาติ ปุจฺจ** ท่านอย่าถามถึงชาติก่อนเลย.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **มา ชาติ ปุจฺจ** อย่าถามถึงชาติ ความว่า ฅิว่า ท่านหวังความมีผลมากในการบูชา ความสำเร็จและการให้ จงอย่าถามถึงชาติ เพราะการถามถึงชาติไม่ใช่เหตุในการพิจารณาถึงทักษิไณยบุคคล. บทว่า **จ รณํ จ ปุจฺจ** ได้แก่ จงถามแต่กรรมสำหรับประพตติ อันได้แก่คุณธรรม มีศีลเป็นต้นเกิด เพราะกรรมสำหรับประพตตินี้ เป็นเหตุในการพิจารณาถึงทักษิไณยบุคคล.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงชี้แจงความนั้น ให้แจ่มแจ้งแก่พราหมณ์นั้น จึงทรงยกตัวอย่างว่า **กฏฺฐา หเว ชายติ ชาตเวโท** เป็นต้น. อธิบายความในบทนั้นว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ไฟย่อมเกิดแต่ไม้แล อนึ่ง ไฟนั้นมิใช่เกิดจากไม้มิใช่สาละเป็นต้นเท่านั้น จึงทำหน้าที่ของไฟได้ ถึงเกิดจากไม้มีแผ่นหินและรวงน้ำเป็นต้นก็ทำหน้าที่ไม่ได้ แต่ที่ทำได้เพราะถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติ มีเปลวไฟเป็นต้นฉันใด ผู้ที่เป็นทักษิไณยบุคคลก็ฉันนั้น มิใช่ผู้เกิดในตระกูลพราหมณ์เท่านั้น ทั้งมิใช่เกิดในตระกูลคนจัณฑาล เป็นต้น แม้เกิดในตระกูลต่ำ เกิดในตระกูลสูง ก็เป็นมุณีจีณาสพ มีปัญญา เกิดกันอนุสลดได้ด้วยหิริ เป็นบุคคลอาชาไนยได้ เป็นผู้มีชาติ โดยคุณสมบัติ อันมีปัญญาและหิริเป็นประธาน ก็เป็นทักษิไณยบุคคลผู้สูงสุดได้ เพราะผู้นั้น ย่อมทรงคุณธรรมด้วยปัญญา ย่อมกิดกันโทษทั้งหลายด้วยหิริ สมดังที่ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ว่า **หิริยา หิ สนฺโต น กโรนฺติ ปาปํ** จริงอยู่

สัตบุรุษทั้งหลายย่อมไม่ทำความชั่ว เพราะมีหิริ. ด้วยเหตุนี้ เราขอบอกแก่ท่านว่า ท่านถามถึงชาติ จงถามแต่ธรรมสำหรับประพุดติ ไฟย่อมเกิดแต่ไม้แล แม้ผู้เกิดในตระกูลต่ำก็เป็นมุณี มีปัญญา เป็นบุคคลอาชาไนย เกียดกันอกุศลด้วยหิริได้. นี่เป็นความสังเขป. ส่วนความพิสดาร ฟังทราบโดยคั่นคว้าวาดในอัสสลาขนสูตร.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงพร่ำสอนพราหมณ์นั้นด้วยความบริสุทธิ์แห่งวรรณะ ๔ อย่างนี้แล้ว เพื่อทรงแสดงที่เป็นที่สำเร็จแห่งการบูชาขัยยัญจึงตรัสคาถามีอาทิว่า **สจฺเจน ทนฺโต** ฝึกตนด้วยสัจจะดังนี้เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **สจฺเจน** ได้แก่ ประมัตตสัจจะ จริงอยู่ผู้บรรลุประมัตตสัจจะนั้นชื่อว่าเป็นผู้ฝึกตนแล้ว. ด้วยเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **สจฺเจน ทนฺโต** ดังนี้. บทว่า **ทมฺสา อุเปโต** ได้แก่ ประกอบแล้ว ด้วยการฝึกฝนอินทรีย์. บทว่า **เวทฺหตุถุ** ได้แก่ ถึงที่สุดแห่งกิเลสด้วยเวทหรือถึงมรรคญาณที่ ๔ อันเป็นที่สุดแห่งเวททั้งหลาย. บทว่า **วุสิตฺตพฺรหฺมจฺริโย** ได้แก่ อยู่จบมรรคพรหมจรรย์ เพราะไม่มีกิจที่จะต้องอยู่อีก. บทว่า **กาเลน ตมฺหิ พหฺยํ ปเวจฺเจ** ฟังหลังไทยธรรมในทักษิณขุคคลนั้นตามกาล ความว่า ฟังกำหนดเวลาที่ตนจะเอาไทยธรรมไปตั้งและเวลาที่ทักษิณขุคคลนั้นอยู่เฉพาะหน้า แล้วฟังหลังคือฟังมอบไทยธรรมในทักษิณขุคคลเช่นนั้นตามเวลานั้น. บทว่า **กาม** ได้แก่ วัตถุกามและกิเลสกาม. บทว่า **สุสมฺมาหิตินุทฺริยา** คือมีอินทรีย์ตั้งมั่นแล้วด้วยดี. ท่านอธิบายว่ามีอินทรีย์ไม่ฟุ้งซ่าน. บทว่า **จฺนฺโทว ราหุคฺคฺหฺมา ปมฺตุโต** ได้แก่

เหมือนพระจันทร์ที่พ้นจากการจับของราหู ฉันทิ ผู้พ้นจากการจับของกิเลส
ย่อมเปล่งปลั่งฉนั้น. บทว่า สตา คือเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสติ. บทว่า
มมายิตานิ ได้แก่ ละตัณหาและทัญญูที่คนพาลถือว่าเป็นของเราได้แล้ว. บทว่า
โย กามม หิตฺวา ละกามทั้งหลายได้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายถึง
พระองค์ตั้งแต่ต้น. ในบทเหล่านั้น บทว่า กามม หิตฺวา คือละกิเลสกาม
ได้แล้ว. บทว่า อภิญญจาริ ได้แก่ ชื่อว่าครอบงำวัตถุทั้งหลายเที่ยวไป
เพราะละวัตถุเหล่านั้นได้แล้ว. ท่านกล่าวพระนิพพานว่าเป็นที่สุดแห่งชาติ
และมรณะ. บทว่า โย เวทิตฺวา คือรู้ที่สุดแห่งชาติและมรณะนั้นด้วยกำลังปัญญา.
บทว่า อุตฺตรหโต เหมือนห้วงน้ำ ความว่า สระใหญ่ ๗ สระในป่าหิมวันตะ
คือ สระอนาคต สระกัณณมุณฑะ สระรถการะ สระฉัททันตะ สระกุณฑละ
สระมณฑากินี สระสีหปปาตะ เหล่านี้ใด เย็นอยู่ตลอดเวลา เพราะไม่ถูกความ
ร้อนคือไฟและพระอาทิตย์สัมผัส ผู้รู้ที่สุดแห่งชาติและมรณะชื่อว่าดับความ
เราร้อนได้ เป็นผู้เขือกเย็น เพราะดับความเราร้อนคือกิเลสได้เหมือนห้วงน้ำ
เหล่านั้นห้วงใดหวังหนึ่งจะนั้น. บทว่า สโม ได้แก่ เท่ากัน. บทว่า สเมหิ
ได้แก่ พระพุทธเจ้าทั้งหลาย มีพระวิปัสสีเป็นต้น. เพราะพระพุทธเจ้าเหล่านั้น
ท่านกล่าวว่า สมา คือ เป็นผู้เสมอกันเพราะเสมอกันด้วยการตรัสรู้. พระ-
พุทธเจ้าเหล่านั้นไม่มีความต่างกันในด้านที่ควรบรรลุนในการตรัสรู้หรือในโทษ
ที่ควรละ. พระพุทธเจ้าเหล่านั้นมีความต่างกันด้วยกาล อายุ ตระกูล ประมาณ
การบรรพชา ความเพียร ที่ตรัสรู้ และพระรัศมี. เป็นความจริงดังนั้น
เจ้าทั้งหลายโดยกำหนดอย่างต่ำ ทรงบำเพ็ญบารมีมาสื่อสงไขยแสนกัป

โดยกำหนดอย่างสูง สิบหกสองไขแสนกับ นี้คือความต่างแห่งกาลของพระ-
พุทธเจ้าเหล่านั้น. อนึ่งโดยกำหนดอย่างต่ำ พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงอุบัติใน
กาลที่คนมีอายุ ๑๐๐ ปี โดยกำหนดอย่างสูง ในกาลที่คนมีอายุแสนปี นี้คือ
ความต่างแห่งอายุ. พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงอุบัติในตระกูลกษัตริย์ หรือใน
ตระกูลพราหมณ์ นี้คือความต่างกันแห่งตระกูล. พระพุทธเจ้าทั้งหลายสูง
ประมาณ ๘๘ ศอก หรือต่ำประมาณ ๑๕-๑๘ ศอก นี้คือความต่างแห่ง
ประมาณ. พระพุทธเจ้าทั้งหลายเสด็จออกบรรพชาด้วย ช้าง ม้า รถและวอ
เป็นต้น หรือโดยทางอากาศ เช่นพระวิปัสสี พระกุกสันธะเสด็จออกบรรพชา
ด้วยรถม้า พระลิจิ พระโกนาคมะเสด็จออกโดยกองช้าง พระเวสสกุเสด็จ
ออกโดยวอ พระกัสสปเสด็จออกโดยทางอากาศ พระศักยมุนีเสด็จออกโดย
หลังม้า นี้คือความต่างกันแห่งการออกบรรพชา. พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญ
เพียรเจ็ดวันบ้าง กึ่งเดือนบ้าง เดือนหนึ่งบ้าง สองเดือนบ้าง สามเดือนบ้าง
สี่เดือนบ้าง ห้าเดือนบ้าง หกเดือนบ้าง หนึ่งปีบ้าง สองปีบ้าง สามปีบ้าง
โพธิ์ปีบ้าง ห้าปีบ้าง หกปีบ้าง นี้คือความต่างกันแห่งความเพียร. ตรัสรู้ได้ต้น
โพธิ์ใบบ้าง ต้นไทรเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่งบ้าง นี้คือความต่างกันแห่งที่
ตรัสรู้. พระพุทธเจ้าทั้งหลายประกอบด้วยพระรัศมีวาหนึ่ง พระรัศมี ๘๐ วา
และพระรัศมีไม่มีกำหนด ในพระรัศมีเหล่านั้น พระรัศมีวาหนึ่งและ ๘๐ วา
เหมือนกันทุกพระองค์ แต่พระรัศมีไม่มีกำหนดแผ่ไปไกลบ้างใกล้บ้างคาจูดหนึ่ง
สองคาจูด โยชน์หนึ่ง หลายโยชน์ และสุดจักรวาลบ้าง. พระรัศมีของ
พระพุทธรวมคลแผ่ไปถึงหมื่นจักรวาล. เมื่อเป็นเช่นนี้พระรัศมีของพระพุทธเจ้า

ทั้งหลายย่อมแผ่ไปตามพระประสงค์ เพราะเกี่ยวกับใจคิด นี่ก็ความต่างกัน
แห่งพระรัศมี. เว้นความต่างกัน ๘ อย่างเหล่านี้ พระพุทธเจ้าทั้งหลายไม่มี
ความต่างกัน ในคุณที่ควรบรรลุถึงการตรัสรู้ที่เหนือหรือในโทษที่ควรละ เพราะ
ฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า **สมา** คือเป็นผู้เสมอกัน. พระตถาคตเป็นผู้เสมอด้วย
พระพุทธเจ้าเหล่านี้ด้วยประการฉะนี้. บทว่า **วิสมหิ ทูเร** ห่างไกลจากผู้
ไม่เสมอทั้งหลายคือห่างไกลจากสรรพสัตว์ที่เหนือมีพระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นต้น
ผู้ไม่เสมอ. จริงอยู่ แม้พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายนั่งขัดสมาธิบำเพ็ญตลอด
ชมพูทวีปก็ไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์เดียวด้วยคุณ
ทั้งหลาย. จะกล่าวไปทำไมถึงพวกสาวกเป็นต้น. ด้วยเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงตรัสว่า **วิสมหิ ทูเร** ดังนี้. พึงประกอบบทว่า **ทูเร** ด้วยบททั้งสองว่า
ตถาคต โหติ. บทว่า **อนนุตปญฺโญ** คือมีปัญหากำหนดไม่ได้. จริงอยู่
ไม่ควรกล่าวเปรียบปัญหาของพระอริยะที่ ๘ ยิ่งกว่าปัญหาของมนุษย์ชาวโลก
กล่าวเปรียบปัญหาของพระโสดาบันยิ่งกว่าปัญหาของพระอริยะที่ ๘ กล่าวเปรียบ
ปัญหาของพระปัจเจกพุทธเจ้ายิ่งกว่าปัญหาของพระอรหันต์ กล่าวเปรียบปัญหา
ของพระตถาคตยิ่งกว่าปัญหาของพระปัจเจกพุทธเจ้า. แต่ควรกล่าวว่า **อนนุต**
คือไม่มีที่สุด. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า **อนนุตปญฺโญ** พระตถาคตเป็น
ผู้มีปัญหาไม่มีที่สุด. บทว่า **อนุปฺลิตฺโต** ได้แก่ ผู้อันเครื่องฉาบทาคือคัมภีร์
และทฤษฎีไม่ฉาบทาแล้ว. บทว่า **อิธ วา หุริ วา** คือในโลกนี้หรือโลกอื่น.
แต่ในบทนี้โยชนาแก้ไขไว้ว่า พระตถาคตเป็นผู้เสมอด้วยผู้เสมอ อยู่ห่างไกลจาก
ผู้ไม่เสมอ เพราะเหตุไร เพราะพระตถาคตเป็นผู้มีปัญหาไม่มีที่สุด เป็นผู้อัน

ค้นหาและทักขิไม่ฉาบทาในโลกนี้หรือโลกอื่น ฉะนั้น พระตถาคตจึงย่อมควร
เครื่องบูชา.

บทว่า ยมฺหิ น มายา พระตถาคตไม่มีมายา. ก็คานานี้และคานาอื่น
พึงทราบว่ ท่านกล่าวไว้เช่นนี้ เพื่อละความสำคัญในพราหมณ์ผู้ประกอบด้วย
ความพินาศมีมายาเป็นต้นว่าเป็นทักษิไฉนบุคคล. ในบทเหล่านั้นบทว่า อมโหม
ได้แก่ ละความยึดถือในสัตว์และสังขารทั้งหลายว่า นี่เป็นของเรา. บทว่า
นิเวสนํ ได้แก่ ที่อยู่อาศัยคือค้นหาและทักขิ. ด้วยบทนั้นใจย่ออยู่อาศัยใน
ภพ ๓. เพราะเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า ละค้นหาทักขิที่อยู่ประจำใจได้แล้ว.
อีกอย่างหนึ่ง ยังอยู่อาศัยในค้นหาและทักขินั้น เพราะไม่สามารถจะละไปได้.
เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า นิเวสนํ (คืออยู่อาศัย. บทว่า ปริคฺคฺหา ได้แก่
ค้นหาและทักขินั้นเอง. เพราะค้นหาและทักขิเหล่านั้นเป็นสิ่งที่ตนยึดถือไว้.
บทว่า เกจิ คือมีประมาณน้อย. บทว่า อนุปาทียมาโน ได้แก่ ไม่ถือมั่น
สิ่งไร ๆ เพราะไม่มีค้นหาและทักขิเป็นที่อยู่อาศัย. คือตั้งมั่นด้วยมรรคสมาธิ.
บทว่า อุตตาริ คือข้ามได้แล้ว. บทว่า รมฺมมณฺเฑธาติ คือได้รู้ธรรมที่ควร
รู้ทั้งหมด. บทว่า ปรมาย ทักขิจฺยา คือด้วยศัพท์ปัญญาญาณ. บทว่า
ภวาสวา ได้แก่ ภวค้นหาคือระหัดด้วยความใคร่ในฉานและสัตสตทักขิ.
บทว่า วจิ ได้แก่ วจา. บทว่า ขรา ได้แก่ วจากระด้างหยาบคาย. บทว่า
วิฐฺปิตา คือเผาเสียแล้ว. บทว่า อตุลคฺคา คือตั้งอยู่ไม่ได้. บทว่า น สนฺติ
ไม่มีอยู่. คือ เพราะกำจัดเสียแล้ว เพราะตั้งอยู่ไม่ได้แล้ว. พึงประกอบทั้งสองบท
ด้วยบททั้งสอง. บทว่า สพฺพฺพิ คือในขั้นและอายตนะทั้งปวง. บทว่า

มานสตุเตสุ ได้แก่ ในเหล่าสัตว์ผู้มีมานะ. บทว่า **ทุกขํ ปริณุณาย** ได้แก่ กำหนดรู้ทุกข์ในวิภูฏะด้วยปริณุณาย ๓. บทว่า **สขตฺตวคฺคฺชฺ** พร้อมทั้งไรณา และที่คิน คือ พร้อมด้วยเหตุและปัจจัย. ท่านอธิบายว่า พร้อมด้วยกิลีสทั้งหลาย. บทว่า **วาสํ อนิสฺสาย** คือไม่คิดค้นหา. บทว่า **วิเวกทสฺสี** คือ เห็นพระนิพพาน. บทว่า **ปรเวทียิ** คือ จะพึงให้ผู้อื่นรู้. บทว่า **ทิกฺขุจิมฺปาติวคฺคฺโต** ได้แก่ ก้าวล่วงมิจจาทิกฺขุอันมีประเภท ๖๒. บทว่า **อารมฺมณา** ได้แก่ ปัจจัย. อธิบายว่า เหตุที่ทำให้เกิดภพใหม่. บทว่า **ปโรปรา** ได้แก่ ธรรมอื่น ๆ ดี ๆ หรือธรรมทั้งที่เป็นภายในและภายนอก. บทว่า **สเมจฺจ** ได้แก่ ตรัสรู้แล้วด้วยญาณ. บทว่า **ธมฺมา** ได้แก่ ธรรมมีขันธและอายตนะ เป็นต้น.

บทว่า **อุปาทานกฺขเย วิมฺุตโต** น้อมไปในความสิ้นสูญอุปาทาน คือ น้อมไปในนิพพาน โดยมีนิพพานเป็นอารมณ์. อธิบายว่า มีปกติได้การน้อมไปในอารมณ์ คือ นิพพาน. บทว่า **อโยชนชาติขยฺยนุตทสฺสี** ได้แก่ เห็นที่สุดความสิ้นไปแห่งสังโยชน์ และเห็นที่สุดความสิ้นไปแห่งชาติ. อนึ่ง ในบทนี้ท่านกล่าวอุปาทิเสสนิพพานธาตุ ด้วยที่สุดความสิ้นไปแห่งสังโยชน์ อุปาทิเสสนิพพาน ด้วยที่สุดความสิ้นไปแห่งชาติ. บทว่า **ขยฺยนฺโต** นี้ เป็นชื่อของการละได้เด็ดขาดอันเป็นความสิ้นไปโดยส่วนเดียว. อนึ่ง ในบทนี้ท่านไม่ลบนิคคหิต คุณในบทมีอาทิว่า **วิเวกขมฺปิติสุขํ** ปิติและสุขเกิดแต่วิเวก. บทว่า **โย ปานฺนุทิ** คือ พระตถาคตทรงบรรเทาได้แล้ว. บทว่า **ราคปถิ** ได้แก่ มีราคะเป็นอารมณ์ หรือราคะเท่านั้น. จริงอยู่ แม้ราคะท่านก็เรียกว่า **ราคปถิ** ทางแห่งราคะ เพราะเป็นทางแห่งทุกคติคุณกรรมบถ. บทว่า **สุทฺโธ**

นิทโทโส วิมโล อกาโม เป็นผู้บริสุทธิ์ ไม่มีโทษ ปราศจากมลทิน
'ไม่มีความใคร่' ความว่า ชื่อว่าเป็นผู้บริสุทธิ์ เพราะมีความประพฤติทางกาย
บริสุทธิ์ ชื่อว่าไม่มีโทษ เพราะไม่มีโทษที่ท่านกล่าวว่ามีรัศมีรัศมีระ โทสะ
โมหะเป็นโทษ ชื่อว่าปราศจากมลทิน เพราะไม่มีมลทินเข้าไปใกล้กาย ชื่อว่า
'ไม่มีความใคร่' เพราะไม่มีอุปกิเลส. จริงอยู่ ผู้ที่ถูกอุปกิเลสเข้าไปทำให้ขุ่นมัว
ท่านเรียกว่า สกาโม มีความใคร่. คนไม่ทำบาปเพราะเป็นผู้ปราศจากมลทิน
ชื่อว่า 'ไม่มีความใคร่'. จริงอยู่ การทำบาปท่านเรียกว่า กาโม เพราะทำ
ความเคียดแค้น.

บทว่า อุตตนา อุตตานิ นานุปัสสติ ไม่พิจารณาเห็นตนโดย
ความเป็นตน ความว่า พระตถาคตทรงเห็นแจ้งด้วยจิตสัมปยุตด้วยญาณไม่ทรง
พิจารณาเห็นสิ่งอื่นที่ชื่อว่าตนในขั้นทั้งหลายของตน พิจารณาเห็นเพียงขั้น
เท่านั้น ไม่พิจารณาเห็นตนโดยความเป็นตน เพราะไม่มีทัญญูเกิดขึ้นโดยความ
เป็นของจริงแท้แก่พระตถาคตนั้นว่า เราผู้จัดตนโดยความเป็นตนทีเดียว ย่อม
พิจารณาเห็นขั้นทั้งหลายด้วยปัญญาโดยถ่องแท้. พระตถาคตมีจิตตั้งมั่นด้วย
มรรคสมาธิ ทรงปฏิบัติตรงเพราะไม่มีความคดทางกายเป็นต้น ทรงดำรงตนมั่น
เพราะไม่หวั่นไหวด้วยโลกธรรมทั้งหลาย ไม่มีความอยากไม่มีกิเลสจุไม่อ้อ
ไม่มีความสงสัย เพราะไม่มีความอยากอันได้แก่คันทา ไม่มีกิเลสจุไม่อ้อ
ทางจิต ๕ และเพราะไม่มีความสงสัยในสิ่งอันไม่ใช่ฐานะ ๘ อย่าง. บทว่า
โมहनุตรา ได้แก่ มีโมหะเป็นเหตุเป็นปัจจัย. บทนี้เป็นชื่อของกิเลสทุกชนิด.
บทว่า สพุเพสุ ธมฺเมสุ ญาณทสฺสี เห็นด้วยญาณในธรรมทั้งปวง ความว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำให้แจ้งพระสัพพัญญุตญาณ ทรงเห็นญาณในธรรม

ทั้งปวง ทรงทำให้แจ้งว่า เราบรรลุแล้ว ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า จึงตรัสว่า สพฺเพสุ ฌมฺเมสุ จ ฉานทสฺสี ดังนี้. บทว่า สมฺโพธิ์ ได้แก่ พระอรหัต. บทว่า อนุตฺตรํ ยอดเยี่ยม คือ สัมโพธิญาณไม่ทั่วไปด้วย พระปัจเจกพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลาย. บทว่า ลิวํ ได้แก่ เกษม ไม่มี อันตรายหรือมีสิทธิ. บทว่า ยกฺขสฺส ได้แก่ บุรุษ. บทว่า สุทฺธิ์ ได้แก่ ความฟ่องแผ้ว. ก็ในบทว่า สุทฺธิ์ นี้ ได้แก่ ไม่มีโทษทุกชนิด เพราะไม่มี โมหะเป็นเหตุเป็นปัจจัย ด้วยบทว่า สุทฺธิ์ นั้น พระตถาคตตัดเหตุได้เด็ดขาด ทรงสรณะไว้ในชาติสุดท้าย มีคุณธรรมทั้งปวงเพราะเห็นได้ด้วยญาณ ด้วย บทนั้นท่านจึงกล่าวว่า อนุตฺตรํ สมฺโพธิ์ พระตถาคตบรรลุสัมโพธิญาณ ที่ยอดเยี่ยม ต่อจากนั้นจะไม่มีสิ่งควรละหรือสิ่งควรบรรลุ เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เอตฺตาวตา ยกฺขสฺส สุทฺธิ์ ความบริสุทธิ์ของ บุรุษย่อมมีด้วยเหตุเพียงเท่านี้. เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว พราหมณ์เมื่อจะทำอาการเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้าให้ยิ่ง ๆ ในรูปจึงทูลว่า หุตฺถจ มยฺหิ ก็การบูชาของข้าพระองค์ครั้งนี้เป็นต้น.

บทนั้นมีความว่า พราหมณ์ทูลขอรับรองว่า เมื่อก่อนนี้ข้าพระองค์นึกถึง พราหมณ์บูชาด้วยไฟ การบูชาของชาพระองค์นั้นจะเป็นการบูชาจริงหรือเป็นการบูชาหลอกลวงข้าพระองค์ไม่รู้ แต่วันนี้การบูชาของข้าพระองค์เป็นการบูชาจริง เพราะข้าพระองค์ยืนอยู่ ณ ที่นี้ ได้บุคคลผู้ถึงเวทเป็นผู้เจริญเช่นนั้น เมื่อจะน้อมเครื่องบูชาที่เหลือเข้าไปถวายจึงทูลว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นพรหม ผู้เห็นเองแท้ ขอได้โปรดทรงรับ ครั้นรับแล้ว โปรดบริโภครูปบูชาของ ข้าพระองค์เถิด.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสสองคาถา โดยนัยที่กล่าวแล้วใน กสิการทวาชสูตร. แต่นั้นพราหมณ์ไม่เข้าใจความแห่งคาถาอย่างนี้ว่า พระ- ตลาคนี่ ไม่ปรารถนาด้วยตนเอง ยังกล่าวหมายถึงผู้อื่นว่า ท่านจงบำรุง พระชินาสพผู้บริบูรณ์ด้วยคุณทั้งปวง ผู้แสวงหาคุณอันใหญ่ ผู้สงบความคะนอง แล้วด้วยขำน้ำเกิด ประสงค์จะรู้ความนั้นจึงทูลว่า **สาธาหิ ภควา** ข้าแต่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอประทานวโรกาส.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **สาธู** เป็นนิบาตลงในอรรถว่าวิงวอน. บทว่า **ตลา** คือโดยประการที่พระองค์ตรัส. บทว่า **วิษณฺณ** แปลว่า ฟังรู้. บทว่า **ย** ได้แก่ แสวงหาผู้เป็นทักษิโณยบุคคลในกาลแห่งขัญ. บทว่า **ปปุญฺยุ** แปลว่า ถึงแล้ว. บทว่า **ตว สาสน** ได้แก่ โอวาทของท่าน. ท่านอธิบาย ไว้ว่า พราหมณ์ทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอประทานวโรกาสข้าพระองค์ ถึงคำสั่งสอนของพระองค์แล้ว ฟังรู้แจ่มแจ้งอย่างที่พระองค์บอกแต่ข้าพระองค์ ขอพระองค์จงทรงแสดงทักษิโณยบุคคล ผู้ฟังบริโภคทักษิณของบุคคลเช่น ข้าพระองค์ ที่ข้าพระองค์จะฟังแสวงหาบำรุงอยู่ในกาลแห่งขัญ แก่ข้าพระองค์ เกิด หากพระองค์จะไม่บริโภค.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงทักษิโณยบุคคลเห็น ปานนั้นแก่พราหมณ์ตามนัยที่ปรากฏแล้ว จึงตรัสสองคาถาว่า **สารมฺภายสุต** นอบน้อมผู้ปราศจากความแ่งดี ดังนี้ เป็นต้น

ในบทเหล่านั้น บทว่า **สีมา** ในบทว่า **สีมนฺตาน** วิเนตาริ ได้แก่ มารยาทอันเป็นความประพฤติของคนดี กิเลสทั้งหลายท่านกล่าวว่า **สีมนฺตา**

เพราะมีส่วนอันเป็นที่สุดของมารยาทนั้น อธิบายว่า นำกิเลสนั้นออกเสียได้ อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่า บทว่า **สีมนุตตา** คือ เสกขบุคคลและปุณฺณที่เป็น พุทธเวไนย นำกิเลสเหล่านั้นออกเสียได้ดังนี้บ้าง. บทว่า **ชาติมรรณโกวิท** ผู้ฉลาดในชาติและมรณะ คือ ฉลาดในชาติและมรณะนี้ว่า ชาติเป็นอย่างนี้ มรณะเป็นอย่างนี้. บทว่า **โมเนยฺยสมฺปนฺน** ได้แก่ สมบูรณ์ด้วยปัญญา หรือสมบูรณ์ด้วยความฉลาดทางกายเป็นต้น. บทว่า **ภุกฺขี วินยิตฺวาน** พึง กำจัดความสยิวหน้า คนปัญญาทรมบางคน เห็นยากแล้วทำหน้าที่สยิว พึง กำจัดความสยิวหน้านั้นเสีย อธิบายว่า เป็นผู้ที่มีหน้าผ่องใส. บทว่า **ปญฺชลิกา** คือเป็นผู้ประกอบอัญชลี. ลำดับนั้นพราหมณ์ เมื่อจะสรรเสริญพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงทูลว่า **พุกฺโข ภว** พระองค์เป็นพระพุทธรเจ้า ดังนี้เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อายาโค** คือ ผู้ควรบูชา. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า **อายาโค** เพราะมาจากที่นั่น ๆ แล้วควรบูชาบ้าง. ท่านอธิบายว่า เป็นผู้สมควร รับไทยธรรมทั้งหลาย. บทที่เหลือในสูตรนี้ บทใดที่มีได้พรรณนาไว้ในกาลา ตันบทนั้น แม้ไม่พรรณนาไว้ก็สามารถจะรู้ได้ เพราะมีความง่ายอยู่แล้ว ฉะนั้น จึงไม่พรรณนา ส่วนบทต่อจากนี้มีนัยดังได้กล่าวแล้วในกสิการทวาขสูตร นั้นแล.

จบอรรถกถาปุรพาสสูตร ที่ ๔ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อ **ปรมัตถโชติก**

มาฆสูตรที่ ๕

ว่าด้วยผู้ที่บูชาประสพบุญมาก

[๓๖๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ภูเขาอิชฌณภู ใกล้อักรุง
ราชคฤห์ ครั้งนั้นแล มาฆมาณพเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ได้
ปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว
นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่
พระโคตมผู้เจริญ ก็ข้าพระองค์เป็นทายก เป็นทานบดี ผู้รู้ความประสงค์ของผู้
ขอ ควรแก่การขอ ย่อมแสวงหาโภคทรัพย์โดยธรรม ครั้นแสวงหาได้แล้ว
ย่อมนำโภคทรัพย์ที่ตนได้มาโดยธรรมถวายแก่ปฎิคาหก ๑ องค์บ้าง ๒ องค์บ้าง
๓ องค์บ้าง ๔ องค์บ้าง ๕ องค์บ้าง ๖ องค์บ้าง ๗ องค์บ้าง ๘ องค์บ้าง
๙ องค์บ้าง ๑๐ องค์บ้าง ๒๐ องค์บ้าง ๓๐ องค์บ้าง ๔๐ องค์บ้าง ๕๐ องค์
บ้าง ๑๐๐ องค์บ้าง ยิ่งกว่านั้นบ้าง. ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ เมื่อข้าพระองค์
ถวายทานอย่างนี้ บูชาอย่างนี้ จะประสพบุญมากแลหรือ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนมาฆพ เมื่อท่านให้อยู่อย่างนั้น
บูชาอย่างนั้น ย่อมประสพบุญมากแท้ คุณก่อนมาฆพ ผู้ใดแล เป็นทายก
เป็นทานบดี รู้ความประสงค์ของผู้ขอ ควรแก่การขอ ย่อมแสวงหาโภคทรัพย์
โดยธรรม ครั้นแสวงหาได้แล้ว ย่อมนำโภคทรัพย์ที่ตนได้มาโดยธรรม ถวาย
แก่ปฎิคาหก ๑ องค์บ้าง ฯลฯ ๑๐๐ องค์บ้าง ยิ่งกว่านั้นบ้าง ผู้นั้นย่อม
ประสพบุญมาก.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้าที่ 455
ครั้งนั้นแล มามมาณพได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถาว่า

[๓๖๒] ข้าพระองค์ขอถามพระโคดม
ทรงรู้ถ้อยคำ ผู้ทรงฝ่ากาสายะ ไม่ยึดถือ
อะไรเที่ยวไป ผู้ใดเป็นคฤหัสถ์ ควรแก่การ
ขอเป็นทานบดี มีความต้องการบุญ มุ่งบุญ
ให้ข้าวน้ำ บูชาแก่ชนเหล่าอื่นในโลกนี้ การ
บูชาของผู้บูชาอยู่อย่างนี้ จะพึงบริสุทธิได้
อย่างไร.

พ. (ดูก่อนมามมาณพ) ผู้ใดเป็น
คฤหัสถ์ ควรแก่การขอ เป็นทานบดี มีความ
ต้องการบุญ มุ่งบุญ ให้ข้าวน้ำบูชาแก่ชน
เหล่าอื่นในโลกนี้ ผู้เช่นนั้น พึงให้ทักษิณย-
บุคคลขึ้นดีได้.

ม. ผู้ใดเป็นคฤหัสถ์ ควรแก่การขอ
เป็นทานบดี มีความต้องการบุญ มุ่งบุญ
ให้ข้าวน้ำบูชาแก่ชนเหล่าอื่นในโลกนี้ ข้าแต่
พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระองค์ทรงบอก
ทักษิณบุคคลแก่ข้าพระองค์เถิด.

พ. ชนเหล่าใดแลไม่เกี่ยวข้อง หา
เครื่องกังวลมิได้ สำเร็จกิจแล้ว มีจิตคุ้ม-

ครองแล้ว เทียวไปในโลก พราหมณ์ผู้มั่งบุญ
พึงหลังไทยธรรม บูชาในชนเหล่านั้น
ตามกาล.

ชนเหล่าใดตัดกิเลสเครื่องผูกพันคือ
สังโยชน์ได้ทั้งหมด ฝึกตนแล้ว เป็นผู้พ้น
เดือดขาด ไม่มีทุกข์ ไม่มีความหวัง พราหมณ์
ผู้มั่งบุญ พึงหลังไทยธรรม บูชาในชน
เหล่านั้นตามกาล.

ชนเหล่าใดพ้นเดือดขาดจากสังโยชน์
ทั้งหมด ฝึกตนแล้ว เป็นผู้หลุดพ้นแล้ว
ไม่มีทุกข์ ไม่มีความหวัง พราหมณ์พึงหลัง
ไทยธรรม บูชาในชนเหล่านั้นตามกาล.

ชนเหล่าใดละราคะ โทสะ และ
โมหะได้แล้ว มีอาสวะสิ้นแล้ว อยู่จบ
พรหมจรรย์ พราหมณ์พึงหลังไทยธรรม
บูชาในชนเหล่านั้นตามกาล.

ชนเหล่าใดไม่มีมายา ไม่มี ความ
ถือตัว มีอาสวะสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์
พราหมณ์พึงหลังไทยธรรมในชนเหล่านั้น
ตามกาล.

ชนเหล่าใดปราศจากความโลภ ไม่

ยึดถืออะไร ๆ ว่าเป็นของเรา ไม่มีความหวัง
มีอาสวะสิ้นแล้ว อยู่อบพรหมจรรย์ พราหมณ์
พึงหลังไทยธรรมบูชาในชนเหล่านั้นตามกาล.

ชนเหล่าใดแล ไม่น้อมไปในตัณหา
ทั้งหลาย ข้ามโอฆะได้แล้ว ไม่ยึดถืออะไร ๆ
ว่าเป็นของเรา เทียวไปอยู่ พราหมณ์พึงหลัง
ไทยธรรมบูชาในชนเหล่านั้นตามกาล.

ชนเหล่าใดไม่มีตัณหาเพื่อเกิดในภพ
ใหม่ ในโลกไหน ๆ คือ ในโลกนี้หรือใน
โลกอื่น พราหมณ์พึงหลังไทยธรรมบูชาใน
ชนเหล่านั้นตามกาล.

ชนเหล่าใดละกามทั้งหลายได้แล้ว
ไม่ยึดถืออะไรเทียวไป มีตนสำรวมดีแล้ว
เหมือนกระสวยที่ตรงไป ฉะนั้น พราหมณ์
พึงหลังไทยธรรมบูชาในชนเหล่านั้นตามกาล.

ชนเหล่าใดปราศจากความกำหนัด
มีอินทรีย์ตั้งมั่นดีแล้ว พ้นจากการจับแห่ง
กิเลส เปล่งปลั่งอยู่ เหมือนพระจันทร์
พ้นแล้วจากราหุจับ สว่างไสวอยู่ ฉะนั้น
พราหมณ์พึงหลังไทยธรรมบูชาในชนเหล่า-
เหล่านั้นตามกาล.

ชนเหล่าใดมีกิเลสสงบแล้ว ปราศ-
จากความกำหนัด เป็นผู้ไม่โกรธ ไม่มีคติ
เพราะละชั่วอันเป็นไปในโลกนี้ได้เด็ดขาด
พราหมณ์พึงหลังไทยธรรมบูชาในชน
เหล่านั้นตามกาล.

ชนเหล่าใดละชาติและมรณะไม่มี
ส่วนเหลือ ล่วงพ้นความสงสัยได้ทั้งปวง
พราหมณ์พึงหลังไทยธรรมบูชาในชนเหล่า
นั้นตามกาล.

ชนเหล่าใดมีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีเครื่อง
กังวล หลุดพ้นแล้วในธรรมทั้งปวง เทียวไป
อยู่ในโลก พราหมณ์พึงหลังไทยธรรมบูชา
ในชนเหล่านั้นตามกาล.

ชนเหล่าใดแล ย่อมรู้ในขั้นและ
อายตนะเป็นต้นตามความเป็นจริงว่า ชาตินี้
มีในที่สุด ภพใหม่ไม่มี ดังนี้ พราหมณ์พึง
หลังไทยธรรมบูชาในชนเหล่านั้นตามกาล.

ชนเหล่าใดเป็นผู้ถึงเวท ยินดีใน
ฌาน มีสติ บรรลุธรรมเครื่องตรัสรู้ดี
เป็นที่พึ่งของเทวดาและมนุษย์เป็นอันมาก
พราหมณ์ผู้มุ่งบุญพึงหลังไทยธรรมบูชาใน
ชนเหล่านั้นตามกาล.

ม. คำถามของข้าพระองค์ไม่เปล่า

ประโยชน์แน่นอน ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า
พระองค์ตรัสบอกทักษิณยบุคคลแก่ข้า-
พระองค์แล้ว ก็พระองค์ย่อมทรงทราบ
ไฉนในธรรมนี้ ในโลกนี้โดยต้องแท้ จริงอย่าง
นั้น ธรรมนี้พระองค์ทรงทราบแจ่มแจ้งแล้ว
ผู้ใดเป็นคฤหัสถ์ เป็นผู้ควรแก่การขอ เป็น
ทานบดี มีความต้องการบุญ มุ่งบุญ ให้
ข้าวน้ำบูชาแก่ชนเหล่าอื่นในโลกนี้ ข้าแต่
พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระองค์ตรัสบอก
ความถึงพร้อมแห่งยัญแก่ข้าพระองค์.

พ. ดูก่อนมาฆะ เมื่อท่านจะบูชาก็
จงบูชาเถิด และจงทำจิตให้ผ่องใสในกาล
ทั้งปวง เพราะยัญย่อมเป็นอารมณ์ของบุคคล
ผู้บูชา ยัญ บุคคลตั้งมั่นในยัญนี้แล้ว ย่อม
ละโทสะเสียได้.

อนึ่ง บุคคลผู้นั้น ปราศจากความ
กำหนดแล้ว พึงกำจัดโทสะ เจริญเมตตาจิต
อันประมาณมิได้ ไม่ประมาณแล้วเนื่องๆ
ทั้งกลางคืนกลางวัน ย่อมแผ่อัปมัถุนา
ภavanaไปทั่วทิศ.

ม. ไครย้อมบริสุทธิ ไครย้อมหลุดพ้น
และไครยังติดอยู่ บุคคลจะไปพรหมโลกได้
ด้วยอะไร ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นมุณี ข้า-
พระองค์ทูลถามแล้ว ขอพระองค์โปรด
ตรัสบอกแก่ข้าพระองค์ผู้ไม่รู้ ก็พระผู้มี
พระภาคเจ้าผู้เป็นพรหม ข้าพระองค์ขออ้าง
เป็นพยานในวันนี้ เพราะพระองค์เป็นผู้
เสมอด้วยพรหมของข้าพระองค์จริง ๆ (ข้าแต่
พระองค์ผู้มีความรู้งเรื่อง) บุคคลจะเข้าถึง
พรหมโลกได้อย่างไร.

พ. (ดูก่อนมาฆะ) ผู้ใดยอมบวชอายุ
ครบทั้ง ๓ อย่าง ผู้เช่นนั้นพึงให้ทักษิณย-
บุคคลทั้งหลายยินดีได้ เราย่อมกล่าวผู้นั้นว่า
เป็นผู้ควรแก่การขอ ครั้นบวชโดยชอบอย่าง
นั้นแล้ว ย่อมเข้าถึงพรหมโลก.

[๓๖๓] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว มาฆมาณพได้กราบ
ทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ภายตของพระองค์แจ่มแจ้ง
นัก ฯลฯ ขอพระองค์ทรงจำข้าพระองค์ ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตลอดชีวิต
ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป.

จบมาฆสูตรที่ ๕

อรรถกถามาสสูตรที่ ๕

มาสสูตร มีคำเริ่มต้นว่า อวมเม สุตฺตํ ดังนี้.

ถามว่า พระสูตรนี้มีเหตุเกิดขึ้นอย่างไร ?

ตอบว่า เหตุที่เกิดขึ้นที่ท่านกล่าวไว้แล้วในนิทานแห่งมาสสูตรนั้น.

มีเรื่องย่อว่า มาฆมาณพนี้เป็นทายก เป็นทานบดี. เขาได้มีความวิตก ว่าทานที่ให้แก่คนกำพร้าและคนเดินทางที่มาถึงจะเป็นทานมีผลมากหรือไม่หนอ เราจักทูลถามความนี้กะพระสมณโคดม ขาวว่าพระสมณโคดมทรงทราบ อดีตอนาคต และปัจจุบัน เขาจึงเข้าไปถามพระผู้มีพระภาคเจ้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์สมควรแก่คำถามของเขา พระสูตรนี้รวบรวมคำของสามท่าน คือ ของพระสังคีติกาจารย์ ของพราหมณ์ ของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วเรียกว่า มาฆสูตร.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ราชคเเห คือในนครมีชื่อนั้น. นครนั้น เรียกว่าราชคฤห์เพราะถูกพระเจ้ามันธาตุ และหาโควินทะยึดครองไว้ แม้ อาจารย์พวกอื่นก็พรรณนาไว้ในทำนองนี้. พรรณนาไว้อย่างไร. นี้เป็นชื่อของ นครนั้น. ก็นครนี้นั้นเป็นนครครั้งพุทธกาล และครั้งจักรพรรดิกาล. ในกาลที่เหลือเป็นนครว่างเปล่าถูกยักษ์ครอง เป็นป่าอันเป็นที่อยู่ของยักษ์เหล่านั้น. พระอานนท์แสดงถึงโศรกคามอย่างนี้แล้วจึงกล่าวถึงที่ประทับว่า **คิขณุกกุฏ ปพฺพเต** ณ กุเขาคิขณุกกุฏ. พึงทราบว่าเร้าอาศัยอยู่บนยอดกุเขานั้น หรือ ยอดกุเขานั้นคล้ายเร้า ฉะนั้น จึงเรียกกุเขานั้นว่า คิขณุกกุฏ ดังนี้.

บทว่า มาโหม ในบทนี้ว่า อถ โข ฯเปฯ อโวจ นี้ เป็นชื่อของพราหมณ์นั้น ท่านเรียกว่ามาณพ เพราะเป็นผู้อาศัยอยู่ภายในสำนัก. แต่โดยชาติเป็นผู้ใหญ่. อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวว่าเป็นผู้ใหญ่ด้วยการประพฤติก่อนมากก่อน. เหมือนปิงคิยมาณพ ด้วยว่าปิงคิยะนั้นแม้มีอายุ ๑๒๐ ปี ด้วยการประพฤติก่อนมากก่อนก็ยังเรียกว่ามาณพอยู่นั่นเอง. บทที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้ว.

บทว่า ทายโก ทานปติ ในบทว่า อหิ หิ โภ ฯเปฯ ปสวามิ นี้ ได้แก่ เป็นทั้งทายกและเป็นทั้งทานบดี. ก็ผู้ใดถูกเขาชักชวนให้ให้ของของผู้อื่น ผู้นั้นก็เป็นทายกแต่ไม่เป็นทานบดี เพราะไม่เป็นใหญ่ในทานนั้น. แต่มาฆมาณพนี้ให้ของของตนเท่านั้น ด้วยเหตุนี้มาฆมาณพจึงกล่าวว่า ข้าพระองค์เป็นทั้งทายก เป็นทั้งทานบดี. นี้เป็นอธิบายในบทนั้น. ควรจะกล่าวโดยนัยมีอาทิว่า ผู้ที่ถูกความตระหนี่ครอบงำ ในระหว่าง ๆ เป็นทายก ผู้ไม่ถูกครอบงำเป็นทานบดี. บทว่า วทญญ คือข้าพระองค์รู้คำของผู้ขอ เพียงเขาพูดเท่านั้นก็รู้ว่าผู้นี้ควรแก่สิ่งนี้ ผู้นี้ควรให้สิ่งนี้ด้วยการรับรองความเป็นบุรุษพิเศษ หรือด้วยการรับว่าเป็นผู้มีอุปการะมาก. บทว่า ยาจโยโค คือควรเพื่อจะขอ. มาฆมาณพกล่าวว่าผู้ใดเห็นยากแล้วทำหน้าที่ขยันหมั่นเพียรทำหยาบเป็นต้น ผู้นั้นไม่ชื่อว่าเป็นผู้ควรเพื่อขอ แต่ข้าพระองค์นี้ได้เป็นเช่นนั้น. บทว่า ฐมฺเมน ความว่า เว้นการลัก การฉ้อ โกง และการลวงเป็นต้น เพื่อภิกษจารเพื่อขอ. ก็การขอของพราหมณ์และธรรมของพราหมณ์ผู้ขอด้วยการแสวงหาโภคทรัพย์ โภคทรัพย์ที่ผู้ประสงค์จะอนุเคราะห์ให้แก่พราหมณ์เหล่านั้น ชื่อว่า ได้มาแล้วโดยธรรมและบรรลุแล้วโดยธรรม ก็มาฆมาณพนั้นแสวงหาอย่างนั้น

ได้แล้ว. ด้วยเหตุนี้มาฆมาณพจึงกล่าวว่า **ธมฺเมน โภเค ปริเยสํมิ ฯเปฯ**
ธมฺมาธิคเตหิ ข้าพระองค์แสวงหาโภคทรัพย์โดยธรรม ครั้นแสวงหาได้แล้ว
ย่อมนำโภคทรัพย์ที่ตนได้มาโดยธรรมถวายแก่ปฏิคาหก ดังนี้. บทว่า **ภิกฺขุโยปี**
ททามิ ความว่า มาฆมาณพชี้แจงว่า ข้าพระองค์ถวายยิ่งกว่านั้นบ้าง ไม่มี
จำกัด ข้าพระองค์จะถวายตามจำนวนโภคทรัพย์ที่ได้มา. บทว่า **ตคฺขม** เป็น
นิบาตลงในคำส่วนเดียว. จจริงอยู่ท่านอันพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ พระปัจเจก-
พุทธเจ้าและสาวกทั้งหลายสรรเสริญแล้วโดยส่วนเดียวเท่านั้น แม้โดยที่สุดให้
แก่ดิรัจฉาน. สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า **สพฺพตฺถ วณฺณิตํ ทานํ น ทานํ**
ครหิตํ กวฺจ ความว่า ทานท่านสรรเสริญในที่ทั้งปวง ทานท่านไม่ติเตียนใน
ที่ไหน ๆ. เพราะฉะนั้นแม้พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงสรรเสริญท่านนั้นโดย
ส่วนเดียวจึงตรัสว่า **ตคฺขม ทฺวํ มาณว ฯเปฯ ปสวสฺส** ความว่า คุณก่อนมาฆพ
ผู้ใดแลเป็นทายก เป็นทานบดี รู้ความประสงค์ของผู้ขอ ควรแก่การขอ ย่อม
แสวงหาโภคทรัพย์โดยธรรม ครั้นได้โภคทรัพย์โดยธรรมแล้วย่อมนำโภค-
ทรัพย์ที่ตนได้มาโดยธรรมถวายแก่ปฏิคาหก ๑ องค์บ้าง ๗๗ ๑๐๐ องค์บ้าง
ยิ่งกว่านั้นบ้าง ผู้นั้นย่อมประสบบุญมาก. บทที่เหลือมีความง่ายทั้งนั้น.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า **พหุ โส ปุณฺณํ ปวสฺส** ผู้นั้นย่อม
ประสบบุญมาก ดังนี้ พรหมณ์ประสงค์จะฟังทักษิณาวิสุทธิ (ความหมดจด
แห่งทักษิณา) จากทักษิณชุกคฺค จิงฺกุลพระผู้มีพระภาคเจ้ายิ่งขึ้นไป ด้วย
เหตุนี้พระสังคีติกาจารย์ทั้งหลายจึงกล่าวว่า **อลฺโข มาโฆ มาณโว ภควนฺตุ**
คฺคาถา อชฺฌณาสฺส ครั้งนั้นแล มาฆมาณพได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า
ด้วยคาถา. บทนั้นมีนัยดังกล่าวแล้วโดยความนั้นแล.

ฟังทราบวินิจฉัยในกาลาดันว่า **ปฏฺฉามหิ** ข้าพระองค์ขอทูลถาม.
บทว่า **วทญฺญุ** ได้แก่ผู้รู้ด้วยคำ. ท่านอธิบายว่า รู้ความประสงค์ของคำที่สัตว์
ทั้งหลายพูดทุกอย่าง. บทว่า **สุชฺฌ** ได้แก่ ฟังบริสุทธิ์ คือฟังมีผลมากด้วยอำนาจ
ทักษิโณยบุคคล. แต่ในบทนี้โยชนาแก้วว่า มาขมาณพกราบทูลว่า ผู้ใดเป็น
คฤหัสถ์ควรแก่การขอ เป็นทานบดี มีความต้องการบุญให้ข้าวน้ำบูชาแก่ชนเหล่า
อื่น ไม่ใช่เพียงเครื่องบูชาในไฟ แต่มุ่งบุญเท่านั้น ไม่มุ่งการตอบแทนกิตติศัพท์
อันงามเป็นต้น การบูชาของผู้นั้นผู้บูชาอย่างเห็นปานนี้จะฟังบริสุทธิ์ได้อย่างไร.
บทว่า **อาราธเย ทกฺขิณฺเอยฺยหิ ตาถิ** ผู้เช่นนั้นฟังให้ทักษิโณยบุคคลยินดีได้
ความว่า ผู้ควรแก่การขอเช่นนั้นฟังให้ทักษิโณยบุคคลยินดีพอใจบริสุทธิ์ใจ ฟัง
ทำการบูชาให้มีผลมากไม่ใช่อย่างอื่น. ด้วยบทนี้เป็นอันพยากรณ์ บทว่า การ
บูชาของผู้บูชานี้ฟังบริสุทธิ์ได้อย่างไร. ในบทว่า **อกฺขาหิ เม ภควา ทกฺขิ-**
ณฺเอยฺย นี้ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดทรงบอกทักษิโณยบุคคลแก่ข้าพระองค์
เถิดนี้ ฟังทราบโยชนาอย่างนี้ว่า ผู้ใดควรแก่การขอให้อยู่ยอมบูชาแก่คนอื่น
ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดทรงบอกทักษิโณยบุคคลของผู้นั้นแก่ข้าพระองค์
เถิด.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงประกาศทักษิโณยบุคคลแก่
มาขมาณพนั้นโดยนัยหลายประการ ได้ตรัสพระคาถามีอาทิว่า **เย เว อลฺลฺคา**
ชนเหล่าใดแลไม่เกี่ยวข้อง ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อลฺลฺคา** คือไม่เกี่ยวข้องด้วยเรื่องเกี่ยวข้องมี
รากะเป็นต้น. บทว่า **เกวลฺลิโน** คือมีกิจที่ต้องทำเสร็จแล้ว. บทว่า **ยตฺตฺตา** คือ
มีจิตคุ้มครองแล้ว ฝึกฝนแล้วด้วยการฝึกอย่างยอดเยี่ยม พันเด็ดขาดแล้วด้วย

ปัญญาเจโตวิมุตติ. ไม่มีความทุกข์ เพราะไม่มีทุกข์ในวิภูฏะต่อไป ไม่มีควา
หวังเพราะไม่มีทุกข์ในปัจจุบัน. พึงทราบว่ ท่านกล่าวคาถาที่สองแห่งคาถานี้
โดยวิธีที่จะประกาศอานุภาพของภavana. คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุประกอบ
ด้วยการประกอบภาวนาเนื่อง ๆ อยู่ แม้จะไม่เพียงเกิดความปรารถนาอย่าง
นี้ว่า โฉนหนอจิตของเราพึงพ้นจากอาสวะทั้งหลายไม่ยึดมั่น ดังนี้ก็จริง ถึง
ดังนั้น จิตของภิกษุนั้นก็ย่อมพ้นจากอาสวะ เพราะไม่ยึดมั่น นี่เป็นสูตรตัวอย่าง
ในบทนี้.

บทว่า รากลฺยฺจ ฯเปฯ เยสุ น มายา ฯเปฯ น ตณฺหาสุ อุปาทิปนุ
นา ชนเหล่าใดละราคะโทสะและโมหะได้แล้ว มีอาสวะสิ้นแล้ว อยู่จบพรหม-
จรรย์ ฯลฯ ชนเหล่าใดไม่น้อมไปในค้นหาทั้งหลาย ความว่า เป็นผู้ไม่น้อมไป
ในกามค้นหาเป็นต้น. บทว่า วิตเรยฺย แปลว่า ช้ามแล้ว. บทว่า ตณฺหา ได้แก่
ค้นหา ๖ อย่าง มีรูปค้นหาเป็นต้น. บทว่า ภวภวาย ได้แก่ สัสสตทัญญู
หรืออุจเจตทัญญู. อีกอย่างหนึ่ง เพื่อความไม่มีแห่งภพชื่อว่า ภวภวาย. ท่าน
อธิบายว่า เพื่อเกิดในภพใหม่. ก็บทว่า อิธ วา หุริ วา ในโลกนี้หรือในโลก
อื่น นี่เป็นคำพิสดารของบทนี้ว่า กุหิลฺยจฺ โลก ในโลกไหน. บทว่า เย
วितฺราคา ฯเปฯ สมิตาวินฺ ชนเหล่าใดปราศจากกำหนด มีอินทรีย์ตั้งมั่นแล้ว
ฯลฯ ชนเหล่าใดมีกิเลสสงบแล้ว อธิบายว่า เป็นผู้สงบ คือมีกิเลสสงบแล้ว.
อนึ่ง ชื่อว่าเป็นผู้ปราศจากความกำหนด เป็นผู้ไม่โกรธเพราะมีกิเลสสงบแล้ว.
บทว่า อิธ วิปฺปหฺย ท่านอธิบายว่า เพราะละชั้นอันเป็นไปในโลกนี้แล้ว
จากนั้นก็ไม่มีการไปสู่โลกใดอีก. ต่อจากนี้ไป อาจารย์บางพวกกล่าวคาถานี้ว่า

เย กามะ หิตฺวา อคฺคา จรณฺติ

สุถํ ยตฺตฺตา ตสฺส ว อฺชฺชฺ.

ชนเหล่าใดละกามได้แล้วไม่ยึดถือ

อะไรเที่ยวไป มีตนสำรวมดีแล้ว เหมือน

กระสวยที่พุ่งตรงไปฉะนั้น.

บทว่า **ชเหตุวา** แปลว่า ละแล้ว. บาลีว่า **ชหิตฺวา** บ้าง. ความก็
อย่างเดียวกัน. บทว่า **อตุตฺตีปา** ท่านกล่าวถึงพระจีณาสพทาที่พึงของตนเที่ยว
ไปในคุณของตน. **ห** อักษรในบทว่า **เย เหตุถ** เป็นนิบาตในอรรถเพียงทำ
บทให้เต็ม. ข้อนี้มีอธิบายว่า ชนเหล่าใดรู้ความสืบทอดแห่งขันธและอายตนะ
เป็นต้นตามความเป็นจริงว่า นี่ก็ขันธและนี่ก็อายตนะ เมื่อรู้สภาวะตามความ
เป็นจริงด้วยสามารถแห่งความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น ย่อมรู้อย่างนี้ว่า **อยมนุ-**
ตฺติมา นตฺติ ปฺนพฺทว ชาตินี้มีในที่สุด ภพใหม่ไม่มีดังนี้ อธิบายว่า ชาติ
ของเราทั้งหลายนี้มีในที่สุด บัดนี้ภพใหม่ไม่มี. บทว่า **โย เวทฺถ** ชนใดเป็น
ผู้ถึงเวท พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคานานี้หมายถึงพระองค์ในบัดนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **สตีมา มีสตี** คือประกอบด้วยสติอันเป็นวิหาร-
ธรรมเนื่องนิคย ๖ อย่าง. บทว่า **สนฺโพธิปฺตฺโต** คือบรรลुสัพพัญญุตญาณ.
บทว่า **สธณํ พหุณฺณํ** คือเป็นที่พึงของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายเป็นอันมาก
ให้พ้นจากความกลัวและการเบียดเบียน.

พราหมณ์ครั้งได้ฟังทักษิโณชยบุคคลอย่างนี้แล้วขอบใจ กราบทูลว่า
อทฺธา อโมฆา คำถามของข้าพระองค์ไม่เปล่าประโยชน์แน่นอน.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ตุวณฺเหตุถ** **ชานาสิ** **ยถา** **ตถา** **อิทํ** พระ-
องค์ทรงทราบไฉนธรรมนี้ในโลกนี้อย่างดั่งแท้ ความว่า จริงอยู่พระองค์ทรง

ทรงทราบโดยธรรมนี้ทั้งหมดในโลกนี้อย่างถ่องแท้ คือทรงทราบตามความเป็นจริง. อีกอย่างหนึ่ง ท่านอธิบายว่า ทรงทราบโดยธรรมเป็นเช่นนั้นนั่นเอง. บทว่า ตถา हि ते วิทิต เอส ฆมฺโม จริงอย่างนั้นธรรมนี้พระองค์ทรงทราบอย่างแจ่มแจ้งแล้ว คือ จริงอย่างนั้นธรรมชาตินี้พระองค์ทรงแทงตลอดแล้ว อธิบายว่า พระองค์ทรงทราบธรรมชาติที่พระองค์ทรงปรารถนาเพราะพระองค์แทงตลอดแล้ว.

พราหมณ์นั้นเลื่อมใสพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นอย่างนี้แล้ว ครั้นรู้ความสมบูรณ์แห่งขัณฐ์ ด้วยความสมบูรณ์แห่งทักษิณขบุคคลแล้ว ประสงค์จะฟังความสมบูรณ์แห่งขัณฐ์อันบริบูรณ์ด้วยองค์ ๖ นั้น ด้วยความสมบูรณ์แห่งทายก จึงทูลถามปัญหาขึ้นว่า ยาจโยโค ผู้ควรแก่การขอดังนี้.

ในบทนั้นโยชนาแก้วว่า ผู้ใดเป็นผู้ควรแก่การขอให้ (ข้าวน้ำ) บูชาแก่เพื่อน. ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงตรัสบอกความสมบูรณ์แห่งขัณฐ์ของผู้นั้นแก่ข้าพระองค์เถิด. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงบอกแก่เขาด้วยคาถาสองคาถา.

ในคาถานั้นโยชนาแก้วว่า คุณก่อนมาฆะ เมื่อท่านจะบูชาถึงบูชาเถิด และจงทำจิตให้่องใสในกาลทั้งปวง คือจงทำให้่องใส ในกาลทั้ง ๓. ท่านกล่าวถึงความสมบูรณ์แห่งขัณฐ์ไว้ว่า

ปฺพุเพว ทานา สุมฺโน ททฺ จิตฺตํ ปสาทเย
ทตฺวา อตุตฺมโน โหติ เอสายญฺญสุสฺส สมฺปทา
ก่อนให้ มีใจ่องใส ขณะให้ จิตก็
่องใส ครั้นให้แล้ว ก็ชื่นใจ นี้คือความ
สมบูรณ์แห่งขัณฐ์.

อัญจักสมบุรณด้วยความสมบุรณแห่งอัญนั้น ในข้อนั้นพึงมีคำถามว่า พึงทำจิตให้ผ่องใสได้อย่างไร ?

ตอบว่า ด้วยการละโทสะ. ละโทสะได้อย่างไร ? ด้วยการยึดอัญเป็น อารมณ. อธิบายว่าก็เมื่อบุชชายึดอัญเป็นอารมณตั้งอยู่ในอัญนั้นละโทสะเสีย เมื่อ บุชชามีจิตกำจัดความมืดคือโมหะเอาสัมมาทิฐิเป็นดวงประทีป มีเมตตาในสัตว์ ทั้งหลายเป็นตัวนำ อัญคือไทยธรรมนี้เป็นอารมณ บุคคลนั้นตั้งมั่นในอัญนี้ ด้วยการยึดเป็นอารมณ ย่อมละโลภะ อันมีไทยธรรมเป็นปัจจัย ย่อมละความ โกรธ อันมีปฏิภาหเป็นปัจจัย ย่อมละโมหะ อันมีโลภะและโกรธทั้งสองเป็น เหตุ คังนั้น ชื่อว่าย่อมละโทษแม้ ๓ อย่าง ด้วยประการฉะนี้. บุคคลนั้นเป็น ผู้ปราศจากความกำหนดในภคทรัพย์อย่างนี้ พึงกำจัดโทษในสัตว์ทั้งหลาย ละนิวรณ ๕ ได้ด้วยการกำจัดโทษนั้นนั่นเอง เจริญเมตตาจิตอันหาประมาณ มิได้ อันมีประเภทเป็นอุปจาระและอัปนาโดยลำดับ ด้วยการแผ่ไปยังสัตว์ ไม่มีประมาณ หรือด้วยการแผ่เมตตาไม่มีส่วนเหลือในสัตว์ตัวเดียว เป็นผู้ไม่ ประมาทในอิริยาบถทั้งหมดเนื่อง ๆ ทั้งกลางวันกลางคืนเพื่อความไพบุลย์แห่ง ภาวหาต่อไป ย่อมแผ่อุปมัณญภาวณา อันได้แก่เมตตาภาวนานั้นแลไปทั่วทิศ.

ลำดับนั้น พรหมณไม่รู้เมตตาณีว่า นี้เป็นทางแห่งพรหมโลก ครั้น สดับเมตตาภาวนาอันเป็นวิสัยในอดีตของคนอย่างเดียว ยิ่งมีความสรรเสริญใน พระสัพพัญญูในพระผู้มีพระภาคเจ้ายิ่งขึ้น เพราะตนเองน้อมไปในพรหมโลก จึงสำคัญว่า การเกิดในพรหมโลกเท่านั้นเป็นความบริสุทธิ์และความพ้น เมื่อ จะทูลถามถึงทางไปพรหมโลกจึงกล่าวคาถาว่า โท สุขุณตี โครยอมบริสุทธิ์ ดังนี้เป็นต้น.

ก็ในคานานั้น พรหมณ์กล่าวว่า โภ สุขุมติ มุญจติ ไครย้อมบริสุทธิ
ไครย้อมหุลุดพัน หมายถึงผู้ทำบุญเพื่อไปพรหมโลก กล่าวว่า พชฺฌติ จ
และยังติดอยู่ หมายถึงผู้ไม่กระทำบุญเพื่อไปพรหมโลก. บทว่า เกนตุนา
คือด้วยเหตุอะไร. บทว่า สิกฺขิ พุรหฺมุชฺช ทิฏฺฐโธ ข้าพระองค์ขออ้างเป็น
พรหมณ์วันนี้ ความว่า วันนี้อ้างพรหมเป็นพยาน. บทว่า สจฺจํ ได้แก่
พรหมณ์ปรารภความที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้เสมอด้วยพรหม จึงตั้งคำถาม
ด้วยความเคารพยั้ง. บทว่า กถิ อปฺปาหุติ บุคคลเข้าถึงพรหมได้อย่างไร
พรหมณ์ถามซ้ำอีกด้วยความเคารพยั้ง. บทว่า ชุตินา ผู้มีความรุ่งเรือง
พรหมณ์เรียกพระผู้มีพระภาคเจ้า.

ในคานานี้มีอธิบายดังนี้ เพราะภิกษุใดยังฉาน ๓ และ ๔^๑ ให้เกิดด้วย
เมตตา ทำฉานนั้นให้เป็นบาท แล้วเห็นแจ้งย่อมบรรลุพระอรหัต ภิกษุนั้น
ชื่อว่าย่อมบริสุทธิ และย่อมหุลุดพัน ทั้งภิกษุเช่นนั้นไม่ไปพรหมโลก แต่ภิกษุ
ใดยังฉาน ๓ และ ๔ ให้เกิดด้วยเมตตา พอใจฉานนั้นโดยนัยเป็นต้นว่า สนฺตนา
เอสา สมาปตฺติ สสมาปฺตินีมีอยู่ดังนี้ ภิกษุนั้นชื่อว่ายังติดอยู่ อนึ่งเมื่อฉาน
ยังไม่เสื่อมย่อมไปสู่พรหมโลกด้วยฉานนั้น ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าไม่ทรง
เห็นด้วยกับการไปพรหมโลก จึงไม่ทรงแต่งตั้งถึงบุคคลผู้บริสุทธิ ผู้หุลุดพัน
เมื่อจะทรงแสดงถึงการไปพรหมโลกด้วยฉานนั้นแก่พรหมณ์ผู้ยังติดอยู่ จึงตรัส
คานานี้ว่า โย ยชฺติ ผู้ใดย่อมบูชา ดังนี้เป็นต้น โดยนัยอันเป็นที่สบายแก่
พรหมณ์.

ในบทเหล่านั้นบทว่า ติวริธํ ครอบ ๓ อย่าง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
หมายถึงความเสื่อมใสตลอด ๓ กาล. ด้วยบทนั้น แสดงถึงองค์ ๓ ของทายก.
๑. หมายถึง ฉานที่ ๑ ถึงฉานที่ ๓ ในจตุกกนัย และ ฉานที่ ๑ ถึงฉานที่ ๔ ในปิฎกนัย.

บทว่า อาราชเย ทกฺขิณฺเญยฺยิ ตาทิ ผู้เช่นนั้นพึงให้ทักษิณโดยบุคคลทั้ง
หลายยินดี ความว่า ผู้เช่นนั้นคือบุคคลผู้ยังความถึงพร้อมด้วยชฺญ ๓ อย่างให้
สำเร็จ พึงยังความถึงพร้อมด้วย ๓ อย่างให้สำเร็จ คือ ให้สมบูรณ์ด้วยทักษิ-
ณโดยบุคคลคือพระจันตาสพ. ด้วยบทนี้ท่านแสดงถึงองค์ ๓ ของปฏิกาก. บทว่า
เอว ยชิตฺวา สมฺมา ยาจโยโค ครั้นบูชาอย่างนั้นโดยชอบแล้ว ผู้นั้น
เป็นผู้ควรแก่การขอ ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยังพราหมณ์ให้เกิดความ
อุตสาหะว่า เรากล่าวผู้นี้เป็นผู้ควรแก่การขอ ครั้นบูชาอันถึงพร้อมด้วย
องค์ ๖ มีเมตตามานเป็นปทัฏฐานโดยชอบแล้วอย่างนี้ ย่อมเข้าถึงพรหมโลก
ด้วยเมตตามาน อันเข้าไปอาศัยชฺญที่ประกอบด้วยองค์ ๖ นั้นแล้ว ทรงยัง
เทศนาให้จบบริบูรณ์. บทที่เหลือในคาถาทั้งหมด มีความง่ายทั้งนั้นแล. อนึ่ง
ต่อจากนี้ไป ก็มีนัยดังกล่าวแล้วในตอนก่อนนั้นแล.

จบอรรถกถามามสูตรที่ ๕ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อ ปรมัตถโชติกา

สภียสูตรที่ ๖

ว่าด้วยทรงตอบปัญหาสภียปริพาชก

[๓๖๔] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน กลันทกนิวาปสถาน ใกล้พระนครราชคฤห์ ก็สมัยนั้นแล เทวดาผู้เป็นสาโลहित เก่าของสภียปริพาชก ได้แสดงปัญหาขึ้นว่า ดูก่อนสภียะ สมณะหรือพราหมณ์ผู้ใด ท่านถามปัญหาเหล่านี้แล้วยอมพยากรณ์ได้ ท่านพึงประพุดติพรหมจรรย์ในสำนักของสมณะหรือพราหมณ์ผู้ใดเกิด. ลำดับนั้นแล สภียปริพาชกเรียนปัญหาในสำนักของเทวดานั้นแล เข้าไปหาสมณพราหมณ์ทั้งหลายผู้เป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะ เป็นคณาจารย์ มีชื่อเสียง มีเกียรติยศ เป็นเจ้าลัทธิ ชนส่วนมากยกย่องว่าดี คือ ปุณณกัสสป มักขลิโคสาล อชิตเกสกัมพล ปกุกุทธกัจจายนะ สัตถุชัยเวถสิฐฐบุตร นิครนถ์นาฏบุตร แล้วจึงถามปัญหาเหล่านั้น สมณพราหมณ์เหล่านั้นอันสภียปริพาชกถามปัญหาแล้ว แก้ไม่ได้ เมื่อแก้ไม่ได้ ย่อมแสดงความโกรธ ความขัดเคือง และความไม่พอใจให้ปรากฏ ทั้งยังกลับถามสภียปริพาชกอีก.

ครั้งนั้นแล สภียปริพาชกมีความดำริว่า ท่านสมณพราหมณ์ทั้งหลายผู้เป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะ เป็นคณาจารย์ มีชื่อเสียง มีเกียรติยศ เป็นเจ้าลัทธิ ชนส่วนมากยกย่องว่าดี คือ ปุณณกัสสป ฯลฯ นิครนถ์นาฏบุตร ถูกเราถามปัญหาแล้ว แก้ไม่ได้ เมื่อแก้ไม่ได้ ย่อมแสดงความโกรธ ความขัดเคือง

และความไม่พอใจให้ปรากฏ ทั้งยังกลับมาถามเราในปัญหาเหล่านี้อีก ถ้ากระไร เราพึงละเพศกลับมาบริโภคคามอีกเถิด ครั้งนั้นแล สกยปริพาชกมีความดำริว่า พระสมณโคดมนี้แล เป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะ เป็นคณาจารย์ มีชื่อเสียง มีเกียรติยศ เป็นเจ้าลัทธิ ชนส่วนมากยกย่องว่าดี ถ้ากระไรเราพึงเข้าไปเฝ้าพระสมณโคดม แล้วทูลถามปัญหาเหล่านี้เถิด.

ลำดับนั้นแล สกยปริพาชกมีความดำริว่า ท่านสมณพราหมณ์ทั้งหลาย เป็นผู้เก่าแก่ เป็นผู้ใหญ่ ล่วงกาลผ่านวัยมาโดยลำดับ เป็นผู้เฒ่า ฐาตรีนาน บวชมานาน เป็นเจ้าหมู่เจ้าคณะ เป็นคณาจารย์ มีชื่อเสียง มีเกียรติยศ เป็นเจ้าลัทธิ ชนส่วนมากยกย่องว่าดี คือ ปุณณกัศสป ฯลฯ นิครนถ์นาฏบุตร ท่านสมณพราหมณ์แม่เหล่านั้น ถูกเราถามปัญหาแล้วแก้ไม่ได้ เมื่อแก้ไม่ได้ ย่อมแสดงความโกรธ ความขัดเคือง และความไม่พอใจให้ปรากฏ ทั้งยังกลับมาถามเราในปัญหาเหล่านี้อีก ส่วนพระสมณโคดม ถูกเราถามแล้วจักพยากรณ์ในปัญหาเหล่านี้ได้อย่างไร เพราะพระสมณโคดมยังเป็นหนุ่มโดยพระชาติ ทั้งยังเป็นผู้นิยมโดยบรรพชา.

ลำดับนั้น สกยปริพาชกมีความดำริว่า พระสมณโคดมเราไม่ควรดูหมิ่นดูแคลนว่า ยังเป็นหนุ่ม ถึงหากว่าพระสมณโคดมจะยังเป็นหนุ่ม แต่ท่านก็เป็นผู้มีฤทธิ์มาก มีอานุภาพมาก ถ้ากระไรเราพึงเข้าไปเฝ้าพระสมณโคดม แล้วทูลถามปัญหาเหล่านี้เถิด ลำดับนั้น สกยปริพาชกได้หลีกจาริกไปทางพระนครราชคฤห์ เมื่อเที่ยวจาริกไปโดยลำดับ ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ายังพระวิหารเวฬุวันกลันทกนิวาปสถาน ใกล้พระนครราชคฤห์ ครั้นแล้วปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว นั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถาว่า

[๓๖๕] ข้าพระองค์ผู้มีความสงสัย

มีความเคลือบแคลง มาหวังจะทูลถามปัญหา
พระองค์อันข้าพระองค์ทูลถามปัญหาแล้ว
ของตรัสพยากรณ์แก่ข้าพระองค์ตามลำดับ
ปัญหาให้สมควรแก่ธรรมเถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ดูก่อนสภียะ ท่านมาแต่ไกล หวังจะ
ถามปัญหา เราอันท่านถามปัญหาแล้ว จะ
กระทำที่สุดแห่งปัญหาเหล่านั้น จะพยากรณ์
แก่ท่านตามลำดับปัญหา ให้สมควรแก่ธรรม
ดูก่อนสภียะ ท่านปรารถนาปัญหาข้อใด
ข้อหนึ่งในใจ ก็เชิญถามเราเถิด เราจะกระทำ
ที่สุดเฉพาะปัญหานั้น ๆ แก่ท่าน.

[๓๖๖] ลำดับนั้น สภียปริพาชกดำริว่า น้าอัศจรรย์จริงหนอ ไม่
เคยมีมาเลยหนอ เราไม่ได้แม้เพียงการให้โอกาสในสมณพราหมณ์เหล่าอื่นเลย
พระสมณโคดมได้ทรงให้โอกาสนี้แก่เราแล้ว สภียปริพาชกมีใจชื่นชม เบิกบาน
เพื่องฟูเกิดปีติโสมนัส ได้กราบทูลถามปัญหาแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

บัณฑิตกล่าวบุคคลผู้บรรลุอะไรว่า
เป็นภิกษุ กล่าวบุคคลว่าผู้สงบเสงี่ยมด้วย
อาการอย่างไร กล่าวบุคคลว่าผู้ฝึกตนแล้ว

อย่างไร และอย่างไรบัณฑิตจึงกล่าวบุคคล
ว่าผู้รู้ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์อัน
ข้าพระองค์ทูลถามแล้ว ของจตรัสพยากรณ์
แก่ข้าพระองค์เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพยากรณ์ว่า คู่ก่อนสภิกะ

ผู้ใดถึงความดับกิเลสด้วยมรรคที่ตน
อบรมแล้ว ข้ามความสงสัยเสียได้ ละความ
ไม่เป็นและความเป็นได้เด็ดขาด อยู่จบ
พรหมจรรย์ มีภพใหม่สิ้นแล้ว ผู้นั้นบัณฑิต
กล่าวว่า เป็นภิกษุ.

ผู้ใดวางเฉยในอารมณ์มีรูปเป็นต้น
ทั้งหมด มีสติ ไม่เบียดเบียนสัตว์ในโลก
ทั้งปวง ข้ามโอรณะได้แล้ว เป็นผู้สงบ ไม่
ขุ่นมัว ไม่มีกิเลสเครื่องพัวพัน ผู้นั้นบัณฑิต
กล่าวว่า ผู้สงบเสงี่ยม.

ผู้ใดอบรมอินทรีย์แล้ว แหงตลอด
โลกนี้และโลกอื่น ทั้งภายในทั้งภายนอกใน
โลกทั้งปวง รอเวลาสิ้นชีวิตอยู่ อบรมตน
แล้ว ผู้นั้นบัณฑิตกล่าวว่า ผู้ฝึกตนแล้ว.

ผู้พิจารณาทั้งสองอย่าง คือ จุติและ
อุบัติ ตลอดกัปทั้งสิ้นแล้ว ปราศจากฐลี

ไม่มีกิเลสเครื่องยิววน ผู้หมดจด ถึงความ
สิ้นไปแห่งชาติ ผู้นั้นบัณฑิตกล่าวว่า ผู้รู้.

[๓๖๗] ลำดับนั้น สกยปริพาชก ชื่นชมอนุโมทนาภายิตของพระผู้
มีพระภาคเจ้าแล้ว มีใจชื่นชม เบิกบาน เฟื่องฟู เกิดปีติโสมนัส ได้ทูลถาม
ปัญหาข้อต่อไปกะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

บัณฑิตกล่าวบุคคลผู้บรรลู่อะไรว่า
เป็นพราหมณ์ กล่าวบุคคลว่า เป็นสมณะ
ด้วยอาการอย่างไร กล่าวบุคคลผู้ล้างบาป
อย่างไร และอย่างไรบัณฑิตจึงกล่าวบุคคล
ว่า เป็นนาค (ผู้ประเสริฐ) ข้าแต่พระผู้มี
พระภาคเจ้า พระองค์อันข้าพระองค์ทูลถาม
แล้ว ขอจงตรัสพยากรณ์แก่ข้าพระองค์เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพยากรณ์ว่า

ผู้ใดลอยบาปทั้งหมดแล้ว เป็นผู้
ปราศจากมลทิน มีจิตตั้งมั่นดี ดำรงตนมั่น
ก้าวล่วงสงสารได้แล้ว เป็นผู้สำเร็จกิจ (เป็น
ผู้บริบูรณ์ด้วยคุณมีศีลเป็นต้น) ผู้ที่นั้นอัน
ค้นหาและทวิภูมิจิตไม่อาศัยแล้ว เป็นผู้คงที่
บัณฑิตกล่าวว่า เป็นพราหมณ์.

ผู้ใดมีกิเลสสงบแล้ว ละบุญและบาป
ได้แล้ว ปราศจากกิเลสฐลี้ รู้โลกนี้และ

โลกหน้าแล้ว ล้วงชาติและมรณะได้ ผู้คง
ที่เห็นปานนั้น บัณฑิตกล่าวว่า เป็นสมณะ.

ผู้ใดล้างบาปได้หมดในโลกทั้งปวง
คือ อายตนะภายในและภายนอกแล้ว ย่อม
ไม่มาสู่กัป ในเทวดาและมนุษย์ผู้สมควรผู้
นั้นบัณฑิตกล่าวว่า ผู้ล้างบาป.

ผู้ใดไม่กระทำบาปอะไร ๆ ในโลก
สลัดออกซึ่งกรรมเป็นเครื่องประกอบและ
เครื่องผูกได้หมด ไม่ข้องอยู่ในกรรมเป็น
เครื่องข้องมีขันธเป็นต้นทั้งปวง หลุดพ้น
เด็ดขาด ผู้คงที่ เห็นปานนั้น บัณฑิตกล่าว
ว่า เป็นนาค.

[๓๖๘] ลำดับนั้น สกยปริพาชก ฯลฯ ได้ทูลถามปัญหาข้อต่อไป
กะพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

ท่านผู้รู้ทั้งหลายกล่าวใครว่าผู้ชนะ-
เขต กล่าวบุคคลว่า เป็นผู้ฉลาด ด้วยอาการ
อย่างไร อย่างไรจึงกล่าวบุคคลว่า เป็นบัณฑิต
และกล่าวบุคคลว่า เป็นมุนี ด้วยอาการ
อย่างไร ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์
อันข้าพระองค์ทูลถามแล้วของจตรัสพยา-
กรณ์แก่ข้าพระองค์เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพยากรณ์ว่า คู่ก่อนสกยะ

ผู้ใดพิจารณา (อายตนะหรือกรรม)

เขตทั้งสิ้น คือ เขตที่เป็นของทิพย์ เขตของ
มนุษย์และเขตของพรหมแล้ว เป็นผู้หลุดพ้น
จากเครื่องผูกอันเป็นรากเหง้าแห่งเขตทั้งหมด
ผู้คงที่เห็นปานนั้น ผู้นั้นท่านผู้รู้ทั้งหลาย
กล่าวว่า เป็นผู้ชนะเขต.

ใดพิจารณาอะเปาะพอง (กรรม)

ทั้งสิ้น คือ อะเปาะพองที่เป็นของทิพย์
อะเปาะพองของมนุษย์ และอะเปาะพอง
ของพรหมแล้ว เป็นผู้หลุดพ้นจากเครื่องผูก
อันเป็นรากเหง้าแห่งอะเปาะพองทั้งหมด
ผู้คงที่ เห็นปานนั้น ผู้นั้นท่านผู้รู้ทั้งหลาย
กล่าวว่า เป็นผู้ฉลาด.

ผู้ใดพิจารณาอายตนะทั้งสอง คือ

อายตนะภายในและภายนอกแล้ว เป็นผู้
ปัญญาอันบริสุทธิ์ ก้าวล่วงธรรมดาและ
ธรรมดาได้แล้ว ผู้คงที่เห็นปานนั้น ผู้นั้น
ท่านผู้รู้ทั้งหลายกล่าวว่า เป็นบัณฑิต.

ผู้ใดรู้ธรรมของอัสตบรูชและของ

อัสตบรูชในโลกทั้งปวง คือ ในภายในและ

ภายนอก แล้วดำรงอยู่ ผู้นั้นอันเทวดาและ
มนุษย์บูชา ล่วงกรรมเป็นเครื่องข้องและข้าย
คือตัดหาและทิวฐิแล้ว ท่านผู้รู้ทั้งหลาย
กล่าวว่า เป็นมุนี.

[๑๖๕] ลำดับนั้น สกยปริพาชก ฯลฯ ได้ทูลถามปัญหาข้อต่อไปกะ
พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

บัณฑิตกล่าวบุคคลผู้บรรลู่อะไร ว่า
ผู้ถึงเวท กล่าวบุคคลว่า ผู้รู้ตาม ด้วยอาการ
อย่างไร กล่าวบุคคลว่า ผู้มีความเพียร ด้วย
อาการอย่างไร และบุคคลผู้อันบัณฑิตกล่าวว่าเป็น
ผู้ชื่อว่า อาชาไนย ด้วยอาการอย่างไร
ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์อันข้า
พระองค์ทูลถามแล้ว ขอจงตรัสพยากรณ์แก่
ข้าพระองค์เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพยากรณ์ว่า คุณก่อนสกยยะ

ไตรพิจารณาเวททั้งสิ้น อันเป็น
ของมีอยู่แห่งสมณะและพราหมณ์ทั้งหลาย
ปราศจากความกำหนดในเวทนาทั้งปวง
ผู้นั้นล่วงเวททั้งหมดแล้ว บัณฑิตกล่าวว่าเป็น
ผู้ถึงเวท.

ผู้ใดใคร่รววยุทธมอันเป็นเครื่องทำ
ให้เนิ่นช้า และนามรูปอันเป็นรากเหง้าแห่ง
โรค ทั้งภายในทั้งภายนอกแล้ว เป็นผู้หลุด
พ้นจากเครื่องผูกอันเป็นรากเหง้าแห่งโรค
ทั้งปวง ผู้คงที่เห็นปานนั้น ผู้นั้นบัณฑิต
กล่าวว่า ผู้รู้ตาม.

ผู้ใดงดเว้นจากบาปทั้งหมด ล่วง
ความทุกข์ในนรกได้แล้ว ดำรงอยู่ ผู้นั้น
บัณฑิตกล่าวว่า ผู้มีความเพียร ผู้นั้นมีความ
แก่กล้า มีความเพียร ผู้คงที่เห็นปานนั้น
บัณฑิตกล่าวว่า เป็นนักปราชญ์.

ผู้ใดตัดเครื่องผูกอันเป็นรากเหง้า
แห่งธรรมเป็นเครื่องข้องทั้งภายในทั้งภาย
นอกได้แล้ว หลุดพ้นแล้วจากเครื่องผูกอัน
เป็นรากเหง้าแห่งธรรมเป็นเครื่องข้องทั้งปวง
ผู้คงที่ เห็นปานนั้น ผู้นั้นบัณฑิตกล่าวว่า
เป็นผู้ชื่อว่า อาชาไนย.

[๓๗๐] ลำดับนั้น สกิยปริพาชก ฯลฯ ได้ทูลถามปัญหาข้อต่อไปกะ
พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า

บัณฑิตกล่าวบุคคลผู้บรรลู่อะไร ว่า
ผู้สมบูรณ์ด้วยสุตะ กล่าวบุคคลว่าเป็นอริยะ

ด้วยอาการอย่างไร กล่าวบุคคลว่า ผู้มีจรณะ
ด้วยอาการอย่างไร และบุคคลผู้อันบัณฑิต
กล่าวว่าเป็นผู้ชื่อว่าปริพาชก ด้วยอาการ
อย่างไร ข้าแต่พระผู้พระภาคเจ้า พระองค์
อันข้าพระองค์ทูลถามแล้ว ขอจงตรัสพยา
กรณ์แก่ข้าพระองค์เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพยากรณ์ว่า ดูก่อนสภิกษะ

บัณฑิตกล่าวบุคคลผู้ฟังแล้ว รู้ยิ่ง
ธรรมทั้งมวล ครองบำงธรรมที่มีโทษและไม่
มีโทษอะไร ๆ อันมีอยู่ในโลกเสียได้ ไม่มี
ความสงสัย หลุดพ้นแล้ว ไม่มีทุกข์ในธรรม
มีขันธและอายตนะเป็นต้นทั้งปวง ว่า ผู้
สมบูรณ์ด้วยสุตะ.

บุคคลนั้นรู้แล้ว ตัดอาลัย (และ)
อาสวะได้แล้ว ย่อมไม่เข้าถึงการนอนใน
ครรรภ์ บรรเทาสัญญา ๓ อย่าง และเปือกตม
คือ กามคุณแล้ว ย่อมไม่มาสู่กัป บัณฑิต
กล่าวว่าเป็นอริยะ.

ผู้ใดในศาสนานี้ เป็นผู้บรรลุธรรม
ที่ควรบรรลุเพราะจรณะ เป็นผู้ฉลาด รู้ธรรม

ได้ในกาลทุกเมื่อ ไม่ข้องอยู่ในธรรมมีขั้น
เป็นต้นทั้งปวง มีจิตหลุดพ้นแล้ว ไม่มีปฏิฆะ
นั้น บัณฑิตกล่าวว่า ผู้มีจรณะ.

ผู้ใดขับไล่กรรมอันมีทุกข์เป็นผล
ซึ่งมีอยู่ ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และเป็น
ปัจจุบันได้แล้ว มีปกติกำหนดด้วยปัญญา
เที่ยวไป กระทำมายากับทั้งมานะ ความโลภ
ความโกรธ และนามรูป ให้มีที่สุดได้แล้ว
ผู้นั้น บัณฑิตกล่าวว่า ปริพาชก ผู้บรรลु
ธรรมที่ควรบรรลु.

[๓๗๑] ลำดับนั้น สกยปริพาชก ซึ่งขมอนุโมทนาภยิตของ
พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว มีใจชื่นชม เพื่องฟู เบิกบาน เกิดปีติโสมนัส
ลุดจากอาสนะ กระทำผ้าอุตราสงค์เฉียงบ่าข้างหนึ่งแล้วประณมอัญชลีไปทางที่
พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ได้ชมเชยพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถาอันสมควร
ในที่เฉพาะพระพักตร์ว่า

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้มีพระ-
ปัญญาเสมอด้วยแผ่นดิน พระองค์ทรงกำจัด
ทิฏฐิ ๓ และ ๖๐ ที่อาศัยคัมภีร์อันเป็นวาทะ
เป็นประธานของสมณะผู้ลัทธิอื่น ที่อาศัย
อักษรคือความหมายรู้กัน (ว่าหญิงว่าชาย)

และสัญญาอันวิปริต (ซึ่งเป็นที่ยึดถือ) ทรง
ก้าวล่วงความมืด คือ โธมะได้แล้ว.

พระองค์เป็นผู้ถึงที่สุด ถึงฝั่งแห่ง
ทุกข์ เป็นพระอรหันต์ (ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ)
ทรงสำคัญพระองค์ว่า ผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว มี
ความรู้เรื่อง มีความรู้ พระปัญญา
ทรงช่วยข้าพระองค์ ผู้กระทำที่สุดทุกข์ให้
ข้ามได้แล้ว.

เพราะพระองค์ได้ทรงทราบข้อที่ข้า
พระองค์สงสัยแล้ว ทรงช่วยให้ข้าพระองค์
ข้ามพ้นความสงสัย ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นมุณี
ผู้ทรงบรรลุธรรมที่ควรบรรลู่ในทางแห่งมุณี
ไม่มีกิเลสดุดลัดต่อ ผู้เป็นเผ่าพันธุ์
พระอาทิตย์ ข้าพระองค์ขอนอบน้อมแต่
พระองค์.

พระองค์เป็นผู้สงบดีแล้ว พระองค์
พระจักขุ ทรงพยากรณ์ความสงสัยของ
ข้าพระองค์ที่ได้มีแล้วในกาลก่อนแก่ข้า
พระองค์ พระองค์เป็นมุณีผู้ตรัสรู้เองแน่แท้
พระองค์ไม่มีนิวรรณ์ อนึ่ง อุपाยาสทั้งหมด

พระองค์ทรงกำจัดเสียแล้ว ถอนขึ้นได้แล้ว
พระองค์เป็นผู้เยือกเย็น เป็นผู้ถึงการฝึกตน
มีพระปัญญาเครื่องจำทรง มีความบากบั้น
เป็นนิตยในสัจจะ.

เทวดาทั้งปวง ทั้งสองพวก (คือ
อากาศัญญูเทวดา และภุมมัญญูเทวดา) ที่
อาศัยอยู่ในนารทบรรพตย่อมชื่นชม ต่อ
พระองค์ผู้ประเสริฐยิ่ง ผู้มีความเพียรใหญ่
แสดงธรรมเทศนา.

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นบุรุษอาชาไนย
ข้าพระองค์ขอนอบน้อมแด่พระองค์ ข้าแต่
พระองค์ผู้เป็นบุรุษอันสูงสุด ข้าพระองค์ขอ
นอบน้อมแด่พระองค์ บุคคลผู้เปรียบเสมอ
พระองค์ไม่มีในโลก พร้อมทั้งเทวโลก.

พระองค์เป็นพระพุทธานุเจ้า เป็นพระ
ศาสดา เป็นมุนีผู้ครอบงำมาร พระองค์
ทรงตัดอนุสัย ข้ามโอมะได้เองแล้ว ทรง
ช่วยให้หมู่มสัตว์นี้ข้ามได้แล้ว.

พระองค์ทรงก้าวล่วงอุปธิ ทำลาย
อาสวะได้แล้ว พระองค์เป็นดังสีหะ ไม่มี

อุปาทาน ทรงละความกลัวและความขลาด
ได้แล้ว ไม่ทรงติดอยู่ในบุญและบาปทั้งสอง
อย่าง เปรียบเหมือนดอกบัวขาวที่งามไม่ติด
อยู่ในน้ำฉะนั้น.

ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียร ขอ
เชิญพระองค์โปรดเหยียดพระบาทออกมา
เถิด สกียะ ขอถวายบังคมพระบาทของ
พระศาสดา.

[๓๗๒] ลำดับนั้นแล สกียปริพาชก หมอบลงแทบพระบาทของ
พระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเศียรเกล้าแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้เจริญ ภายตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภายต
ของพระองค์แจ่มแจ้งนัก พระองค์ทรงประกาศธรรมโดยอเนกปริยาย เปรียบ
เหมือนหงายของทีครว่า เปิดของที่ปิด บอกทางแก่ผู้หลงทาง หรือตามประทีป
ในที่มืดด้วยหวังว่าผู้มีจักขุจักเห็นรูปได้ฉะนั้น ข้าพระองค์นี้ขอถึงซึ่งพระผู้มี
พระภาคเจ้า กับทั้งพระธรรมและพระภิกษุสงฆ์ ว่าเป็นสรณะ ข้าแต่พระองค์
ผู้เจริญ ขอให้ข้าพระองค์พึงได้บรรพชาอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าเถิด.

พ. คุณ่อนสกียะ ผู้ใดเคยเป็นอัญญเดียรถีย์มาก่อน หวังบรรพชา
หวังอุปสมบทในธรรมวินัยนี้ ผู้นั้นจะต้องอยู่ปริวาส ๔ เดือน เมื่อล่วง ๔ เดือน
ไปแล้ว ภิกษุทั้งหลายพอใจ จึงยังผู้นั้นผู้อยู่ปริวาสแล้ว ให้บรรพชาอุปสมบท
เพื่อความเป็นภิกษุ ก็แต่ว่าเรารู้ความต่างแห่งบุคคลในข้อนี้.

ส. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าผู้ที่เคยเป็นอัญญเดียรถีย์มาก่อน หวัง
บรรพชา หวังอุปสมบทในธรรมวินัยนี้ จะต้องอยู่ปริวาส ๔ เดือน เมื่อล่วง
๔ เดือน ภิกษุทั้งหลายพอใจ จึงยังผู้นั้นผู้อยู่ปริวาสแล้วให้บรรพชาอุปสมบท
เพื่อความเป็นภิกษุไซร้ ข้าพระองค์จักอยู่ปริวาส ๔ ปี เมื่อล่วง ๔ ปีแล้ว
ภิกษุทั้งหลายพอใจ ขอจงยังข้าพระองค์ผู้อยู่ปริวาสแล้วให้บรรพชาอุปสมบท
เพื่อความเป็นภิกษุเถิด.

สภียปริพาชก ได้บรรพชา อุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้า
แล้ว ครั้นท่านพระสภียะอุปสมบทแล้วไม่นาน หลีกออกจากหมู่อยู่ผู้เดียว ไม่
ประมาท มีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยว ไม่นานนัก ก็กระทำให้งั่งซึ่งที่สุดแห่ง
พรหมจรรย์อันยอดเยี่ยม ที่กุลบุตรทั้งหลายผู้ออกบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบ
ต้องการนั้น ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ในปัจจุบัน เข้าถึงอยู่ รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว
พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำทำสำเร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้
มิได้มีอีก ก็ท่านพระสภียะได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง ในจำนวนพระอรหันต์
ทั้งหลายขณะนี้แล.

จบสภียสูตรที่ ๖

อรรถกถาสถิตยสูตรที่ ๖

สถิตยสูตรมีคำเริ่มต้นว่า เอวมเม สุตัง คังนี้.

พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นอย่างไร ?

การเกิดขึ้นนี้กล่าวไว้แล้วในนิทานของสูตรนั้น. อนึ่ง สูตรนี้แม้ในลำดับแห่งการพรรณนาความก็พึงทราบว่าเป็นเช่นกับสูตรก่อน มีนัยดังได้กล่าวไว้แล้วในสูตรก่อนนั้นแล. แต่บทใดยังไม่ได้กล่าวไว้ เราจักเรียบเรียงบทที่กล่าวไว้ไม่ชัดเจน พรรณนาบทนั้น.

บทว่า เวพูนัง ในบทว่า เวพูนเณ กลนุททกนิวาเป เป็นชื่อของสวนนั้น. ได้ยินว่า สวนนั้นได้ล้อมไว้ด้วยไม้ไผ่ ซึ่งมีสีเขียวน่านรมย์ ประกอบด้วยชุ่มประดูและป้อมตามกำแพง ๑๘ ศอก. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงเรียกว่า เวพูนัง. ที่สวนนั้น ชนทั้งหลายได้ให้เหยื่อแก่กระแต ด้วยเหตุนี้ จึงเรียกว่า กลนุททกนิวาปะ. กระแตทั้งหลายท่านเรียกว่า กลนุททกะ.

มีเรื่องเล่าว่า ครึ่งก่อนพระราชาองค์หนึ่งเสด็จมาประพาสพระอุทยาน ณ ที่นั้น ทรงมาด้วยฤทธิ์สุราบรรทมหลับในตอนกลางวัน. พวกบริวารของพระองค์รู้ว่าพระราชาบรรทมหลับ จึงเลี้ยงไปเก็บดอกไม้และผลไม้จากข้างโน้นข้างนี้. ลำดับนั้นงูเห่าได้กลืนสุราจึงเลื้อยออกจากโพรงไม้ต้นหนึ่ง เลื้อยไปทางพระราชา. รุกขเทวดาเห็นดังนั้นจึงคิดว่าเราจักให้ชีวิตพระราชา จึงแปลงเป็นกระแตกระซิบที่พระกรรณ. พระราชาทรงตื่นบรรทม. งูเห่าเลื้อยกลับ พระราชาทอดพระเนตรเห็นกระแตนั้น ทรงดำริว่ากระแตนี้ให้ชีวิตเรา จึงทรงให้จัดหาเหยื่อไว้ให้กระแตที่พระราชาอุทยานนั้น และให้ประกาศพระราชาอุทยาน

นั้นเป็นเหตุให้อภัยแก่กระแด. เพราะฉะนั้น ตั้งแต่นั้นมาพระราชอุทยานนั้น จึงชื่อว่า **กลันทกนิวาปสถาน** สถานที่ให้เหยื่อแก่กระแด.

คำว่า **สภियะ** ในบทว่า **สภियสุส ปริพพาชกสุส** เป็นชื่อของ ปริพพาชกนั้น. บทว่า **ปริพพาชโก** ท่านกล่าวหมายถึงนักบวชภายนอก. บทว่า **โปราณสาโลหิตาย เทวตาย เทวดาผู้เป็นสาโลหิตเก่า** คือ ไม่ใช่ มารดา ไม่ใช่บิดา แต่เป็นคุณมารดาและบิดา เทพบุตรนั้นท่านกล่าวว่าเป็น เทวดาผู้เป็นสาโยหิตเก่า เพราะเป็นผู้มีอริยาศัยเกื้อกูล.

มีเรื่องเล่าว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่ากัสสปะปรินิพพาน แล้ว ได้ประดิษฐานสุวรรณเจดีย์ขึ้นแล้ว. กุลบุตร ๓ คนบวชในสำนักของสาวก ซึ่งยังอยู่กันพร้อมหน้า เรียนกรรมฐานอันสมควรแก่ความประพฤติไปสู่ชนบท ชายแดน บำเพ็ญสมณธรรมในราวป่า เข้าเมืองเป็นครั้งคราวเพื่อไหว้พระเจดีย์ และเพื่อฟังธรรม. ครั้นต่อมาภิกษุเหล่านั้นไม่ชอบออกไปจากป่า จึงไม่ประมาณ อยู่ในป่านั่นเอง. แม้อยู่อย่างนี้ก็ไม่สามารถบรรลุคุณวิเศษอย่างใดอย่างหนึ่งได้ ลำดับนั้น ภิกษุเหล่านั้นจึงคิดกันว่า เราออกไปบิณฑบาตแล้ว ๆ เค้า ๆ ชื่อว่า เป็นผู้มุ่งหวังในชีวิต อันผู้มุ่งหวังในชีวิตไม่สามารถจะบรรลุโลกุตระธรรมได้ การตายเมื่อยังเป็นปุถุชนเป็นทุกข์ เอาเถิด เราจะพาดบันไดขึ้นสู่ภูเขาไม่มุ่งหวัง ในร่างกายและชีวิต บำเพ็ญสมณธรรมดังนี้. ภิกษุเหล่านั้นได้ทำอย่างนั้นแล้ว.

ครั้งนั้น บรรดาภิกษุเหล่านั้น พระมหาเถระเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย ได้บรรลุพระอรหัตพร้อมด้วยอภิญญา ๖ ในทันทีนั่นเอง พระมหาเถระจึงไปสู่ หิมวันตประเทศด้วยฤทธิ์ ล้างหน้าที่สระอินคาคต เทียวไปบิณฑบาตในอุตรกุรุ

ฉันอาหารเสร็จแล้วได้ไปยังที่อื่นต่อไป ได้ภัตตาหารเต็มบาตรแล้ว เอน้ำที่สระอินคาต และแปรงสีฟันชื่ออนาคตมาหาภิกษุเหล่านั้นกล่าวว่า อาวุโสทั้งหลาย ท่านจงดูอนุภาพยิ่งใหญ่ บิณฑบาตนี้นำมาจากแคว้นอูตรกุรุ น้ำและแปรงสีฟันนี้นำมาจากหิมวันตประเทศ ท่านทั้งหลายจงฉันภัตตาหารนี้บำเพ็ญสมณธรรมเถิด ผมจะอุปฐากพวกท่านอย่างนี้ตลอดไป. ภิกษุเหล่านั้นได้ฟังแล้วจึงกล่าวว่า พระคุณเจ้าขอรับ พระคุณเจ้าทำกิจเสร็จแล้ว พวกกระผมแม้เพียงสนทนากับพระคุณเจ้าก็เสียเวลาอยู่แล้ว บัดนี้ ขอพระคุณเจ้าอย่ามาหาพวกกระผมอีกเลย. พระมหาเถระนั้นเมื่อไม่สามารถจะให้ภิกษุเหล่านั้นยินยอมได้โดยวิธีใด ๆ หลีกไป.

แต่นั้นบรรดาภิกษุเหล่านั้นรูปหนึ่ง โดยล่วงไป ๒ - ๓ วันได้เป็นพระอนาคามีได้อภิญญา ๕. ภิกษุนั้นก็ได้ทำอย่างนั้นเหมือนกัน ครั้นถูกภิกษุอีกรูปหนึ่งห้ามก็กลับไปเช่นเดียวกัน. ภิกษุนั้นพยายามห้ามอยู่อย่างนั้น ครั้นถึงวันที่ ๗ จากวันที่ขึ้นไปสู่ภูเขาก็กังไม่บรรลุคุณวิเศษใด ๆ ครั้นมรณภาพแล้วก็ไปเกิดในเทวโลก. ฝ่ายพระเถระผู้เป็นจิณาสพทีปรินิพพานในวันนั้นนั่นเอง. ท่านที่เป็นพระอนาคามีได้บังเกิดในสุทธาวาส. เทพบุตรเสวยทิพยสมบัติในสวรรค์ชั้นกามาวจร ๖ ชั้นกลับไปกลับมา ครั้นถึงศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าของเราได้จุติจากเทวโลก ถีอปฏิสนธิในครรภ์ของปริพาชกาผู้หนึ่ง. นัยว่าปริพาชกาผู้นั้นเป็นราชธิดาของกษัตริย์พระองค์หนึ่ง. พระชนกชนนีได้ทรงมอบราชธิดานั้นแก่ปริพาชกาผู้หนึ่ง ด้วยตั้งพระทัยว่าธิดาของเราจงรู้เรื่องลัทธิเถิด. ปริพาชกาผู้เป็นลูกศิษย์คนหนึ่งของปริพาชกาผู้นั้น ประพฤติเมถุนกรรมกับ

ราชธิดานั้น. พระนางได้ตั้งครรรภ์ ปริพาชกาทั้งหลายเห็นราชธิดานั้นมีครรรภ์ จึงพากันไล่ออกไป. พระนางเสด็จไปในที่แห่งหนึ่ง ทรงคลอดที่หอประชุมในระหว่างทาง ด้วยเหตุนั้นกุมารนั้นจึงมีชื่อว่า สกียะ เกิดที่หอประชุม. สกียะนั้นครั้งเติบโตแล้วก็บวชเป็นปริพาชก เล่าเรียนศาสตร์ต่าง ๆ เป็นผู้มีความเพียรมาก เทียวไปตลอดชมพูทวีป เพื่อไต่วาทะ ไม่เห็นนักพูดเช่นกับตนจึงให้สร้างอาศรมไว้ที่ประตูพระนคร สั่งสอนศิลาปะแก่ชัตติยกุมารเป็นต้น อาศัยอยู่ ณ ที่นั้น.

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเผยแผ่พระธรรมจักรอันประเสริฐเสด็จมาถึงกรุงราชคฤห์โดยลำดับ ประทับอยู่ ณ เวฬุวัน มหาวิหารกถณิกนิวา-สสถาน. แต่สกียปริพาชกไม่รู้ว่าพระพุทธเจ้าทรงอุบัติแล้ว. ลำดับนั้น สุททาวาสพรหม ครั้นออกจากสมาบัติแล้วรำพึงว่า เราได้บรรลุคุณวิเศษนี้ ด้วยอำนาจของใครรำลึกถึงผู้ร่วมบำเพ็ญสมณธรรมและสหายเหล่านั้น ในศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า กัสสปะ บรรดาสหายเหล่านั้นรูปหนึ่งปรินิพพานแล้วรำพึงต่อไปว่า บัดนี้อีกรูปหนึ่งอยู่ที่ไหน ครั้นรู้แล้วว่า ภิกษุรูปนั้นจุติจากเทวโลกแล้วไปเกิดในชมพูทวีป และไม่รู้ว่ามีพระพุทธเจ้าทรงอุบัติแล้วจึงคิดว่า เรายังจะชักชวนเขาเพื่อเข้าถึงพระพุทธเจ้า จึงแต่งปัญหา ๒๐ ข้อ ตอนกลางคืน ได้มายังอาศรมของสกียปริพาชกนั้นยืนอยู่บนอากาศ ร้องเรียกว่า สกียะ ดังนี้. สกียปริพาชกกำลังหลับได้ยินเสียงร้องเรียกอยู่ ๓ ครั้งจึงออกไปเห็นแสงสว่างจึงยืนประณมมือ. ลำดับนั้น พรหมได้กล่าวกะสกียปริพาชกนั้นว่า คุณก่อนสกียะ เรานำปัญหา ๒๐ ข้อมาเพื่อท่าน ท่านจงเรียนปัญหาเหล่านั้น

สมณะหรือพราหมณ์ผู้ใดถูกท่านถามปัญหาแล้วพยากรณ์ได้ ท่านพึงประพาดิพรหมจรรย์ในสำนักของผู้นั้นเถิด.

บทว่า **ปุราณสาโลหิตาย เทวตาย ปญหา อุตฺตฺถิฏฺฐา โหนฺติ**

เทวดาผู้เป็นสาโลหิตเก่าได้แสดงปัญหานี้ ท่านกล่าวหมายถึงเทพบุตรนี้.

บทว่า **อุตฺตฺถิฏฺฐา** ท่านกล่าวเพียงหัวข้อแสดงเท่านั้นมิได้กล่าวโดยจำแนก

เมื่อพรหมกล่าวอย่างนี้แล้ว สกียะได้เรียนปัญหาเหล่านั้นตามลำดับบทด้วยการกล่าวครั้งเดียวเท่านั้น. ครั้งนั้นพรหมแม้รู้ก็ยังไม่บอกว่า พระพุทธเจ้าเกิดแล้วแก่สกียะนั้น. พรหมกล่าวอย่างนี้ว่า โย เต สกีย ๗เปฯ จเรยฺยาลิ
คู่ก่อนสกียะ สมณะหรือพราหมณ์ผู้ใดถูกท่านถามปัญหาเหล่านี้แล้วพยากรณ์ได้ ท่านพึงประพาดิพรหมจรรย์ในสำนักของผู้นั้นเถิด ด้วยความประสงค์นี้ว่า สกียปริพาชกเมื่อแสวงหาประโยชน์ จักรู้จักพระศาสดาด้วยตนเอง และความที่ภายนอกศาสนานี้ว่างจากสมณพราหมณ์ ดังนี้. แต่เกจิอาจารย์กล่าวพรรณนาเรื่องราวของพระสกียเถระไว้ในเถรคาถาในจตุกกนิบาตว่า มารดาของท่านสกียเถระนั้นคิดถึงการปฏิบัติผิดของตน จึงรังเกียจการปฏิบัติผิดนั้น ยังฉานให้เกิดแล้วไปบังเกิดในพรหมโลก มารดาผู้เป็นเทพชั้นพรหมได้แสดงปัญหาเหล่านั้นดังนี้.

บทว่า **เย เต** เป็นบทยกขึ้นแสดงถึงบุคคลที่ควรกล่าวถึงในบัดนี้.

บทว่า **สมณพฺราหฺมณา** ได้แก่ ผู้เป็นสมณะและพราหมณ์ด้วยการเข้าไปบรรพชาและด้วยโลกสมมติ. บทว่า **สงฺฆิโน**. คือเป็นเจ้าหมู่. บทว่า **คณิโน** เป็นเจ้าคณะ คือผู้ปฏิญาณอย่างนี้ว่า เราเป็นศาสดา เป็นสัพพัญญู. บทว่า

คณาจารย์ เป็นคณาจารย์ คือเป็นอาจารย์ของคณะบรรพชิตและภิกษุสงฆ์ด้วยการเรียนการถามเป็นต้น. บทว่า ฌาตา มีชื่อเสียง คือรู้จักกันมาก ท่านอธิบายว่า เป็นผู้ปรากฏ. บทว่า ยสสุสิโน มีเกียรติยศ คือสมบรูณ์ด้วยลาภและบริวาร. บทว่า ติตถุถรา เป็นเจ้าลัทธิ คือเป็นเจ้าทิฏฐิอันผู้ถึงทิฏฐิฐานุคติคล้อยตาม. บทว่า สาธุสมมตา พหูชนสุต ชนส่วนมากยกย่องว่าดี คือชนส่วนมากยกย่องว่าท่านเหล่านี้เป็นคนดี คือเป็นสัตบุรุษ. บทว่า เสยฺยถิทํ เป็นนิบาตลงในความนี้ว่า หากมีคำว่า ท่านเหล่านั้น คือใคร.

คำว่า ปุโรโณ เป็นชื่อ. คำว่า กสฺสโป เป็นโคตร. นัยว่าปุโรณกัสสปนั้น โดยชาติเป็นทาสคือเป็นทาสมา ๕๕ ชาติ เกิดแล้วยังความเป็นทาส ๕๕ ชาติ ให้เต็ม (๑๐๐) เพราะเหตุนั้นเขาจึงได้ชื่อว่า ปุโรณะ แต่หนีไปบวชในสำนักชินเปลือย แสดงโคตรว่า เราเป็นกัสสปโคตรและได้ประกาศความเป็นสัตัพัญญ. บทว่า มกฺขลฺลํ เป็นชื่อ. เรียกว่าโคสาละบ้างเพราะเกิดในโรงโค. นัยว่า มกฺขลโคสาละนั้นโดยชาติเป็นทาสเหมือนกัน หนีไปบวชและได้ประกาศความเป็นสัตัพัญญ.

บทว่า อชิโต เป็นชื่อ. เพราะเป็นผู้มีความมกน้อยจึงนุ่งห่มผ้าเกสกัมพล (ผ้าทำด้วยผมคน) เพราะฉะนั้นเขาจึงเรียกกันว่า เกสกัมพล. อชิตะนั้นก็ประกาศความเป็นสัตัพัญญ.

บทว่า ปกฺโข เป็นชื่อ. บทว่า กจฺจายโน เป็นโคตร. ด้วยความเป็นผู้มกน้อย และด้วยสำคัญว่าในน้ำมีสัตว์มีชีวิต จึงไม่อาบน้ำไม่ล้างหน้าเป็นต้น. ปกฺษะนั้นก็ประกาศความเป็นสัตัพัญญ.

บทว่า **สฤษโย** เป็นชื่อ. บิดาของเขาชื่อเวลัฏฐะ. เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า เวลัฏฐบุตร. สัตยชัยนั้นก็ประกาศความเป็นสัตัพัญญ.

บทว่า **นิกุลญโร** ได้แก่ เรียกชื่อเมื่อบวช. บทว่า **นาฏปุตุโต** เรียก ชื่อบิดา. นัยว่าบิดาของเขาชื่อนาฏะ. ชื่อว่า นาฏบุตร เพราะเป็นบุตรของนาฏะ. นาฏบุตรนั้นก็ประกาศความเป็นสัตัพัญญ. ทั้งหมดนั้นมีศิษย์เป็นบริวารคนละ ๕๐๐.

บทว่า **เต** ได้แก่ ศาสตราทั้ง ๖. บทว่า **เต ปญฺเห** ได้แก่ปัญหา ๒๐ ข้อเหล่านั้น. บทว่า **เนว สมุปายนฺติ** คือแก้ไม่ได้. บทว่า **โกปี โกรธ** คือ ความที่จิตและเจตสิกขุ่นมัว.

บทว่า **โทสั** ความเคือง คือความเป็นผู้มีจิตประทุษร้าย. แม้ทั้งสอง บทนั้นก็เป็นที่ชื่อของความโกรธที่อย่างอ่อนและรุนแรง. บทว่า **อปฺปจฺยั** ได้แก่ ความไม่พอใจ ท่านกล่าวว่าได้แก่ความเสียใจ. บทว่า **ปาตุกโรนฺติ** คือแสดงกายวิการและวจีวิการ ให้ปรากฏ. บทว่า **หีนาย** เพื่อความเป็นคน เลว คือความเป็นคฤหัสถ์. จริงอยู่ คฤหัสถ์ท่านกล่าวว่าเลว เพราะเทียบกับ บรรพชาแล้วเลวจากคุณมีศีลเป็นต้นหรือเพราะเสพกามสุขอันเลว. บรรพชา เป็นของสูง. บทว่า **อวตฺติตฺวา** เวียนมา คือถอยหลัง. บทว่า **กาม ปริญฺญเขยฺยั** ได้แก่ เสพกาม. ได้ยินว่าสภิกะนั้นได้เห็นพวกนักบวชแม้ปฏิญญา ความเป็นสัตัพัญญก็เหลวเปล่าทั้งนั้น. ครั้งนั้นแล สภิกะปริพาชกผู้มาด้วย. ความ ปรีวิตกที่เกิดขึ้นแล้วพิจารณาอยู่บ่อย ๆ ได้มีความดำริว่า พระสมณโคดมนี้แล ว่า สมณพราหมณ์ผู้เจริญเหล่านั้น และไม่ควรดูหมิ่นสมณะว่ายังเป็นหนุ่ม ดั่งนี้เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้นบทว่า **ชินฺญา** เป็นต้น มีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล.

บทว่า **เถรา** ได้แก่ ผู้ถึงความมั่นคงในสมณธรรมของตน. บทว่า **รตุตถญู** ฐาตรีนาน คือรู้รีตนะ หรือรู้ราตรีมากที่โลกสมมติด้วยปฏิญญาของตนอย่างนี้ว่า เรารู้รีตนะคือนิพพาน. ชื่อว่า **จิรปพฺพชิตา** เพราะบวชมานาน.

บทว่า **น อุณฺเฏตพฺโพ** คือไม่ควรดูหมิ่น. ท่านอธิบายว่าไม่ควรดูหมิ่นว่าเป็นคนชั้นต่ำ. บทว่า **น ปริโถตพฺโพ** คือไม่ควรดูแคลน. ท่านอธิบายว่า ไม่ควรถืออย่างนี้ว่า ท่านผู้นี้จักรู้อะไร.

บทว่า **กฺงฺขี เวจฺจิจฺฉี** มีความสงสัย มีความเคลือบแคลง ความว่า สกฺขิปริพาชกขึ้นชมอยู่กับพระผู้มีพระภาคเจ้า สรรเสริญความเป็นสัพพัญญูอันสมบูรณ์ด้วยพระรูป มีความสงบและสะอาดของพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างนี้เป็นผู้ปราศจากความฟุ้งซ่าน จึงกล่าวว่า **กฺงฺขี เวจฺจิจฺฉี** ดังนี้.

ในสองบทนั้น ชื่อว่า **กฺงฺขี** เพราะสงสัยในการพยากรณ์ปัญหาทั้งหลายอย่างนี้ว่า เราจะพึงได้การพยากรณ์ปัญหาเหล่านี้หรือหนอ. ชื่อว่า **เวจฺจิจฺฉี** เพราะเคลือบแคลงอย่างนี้ว่า ความของปัญหานี้ ๆ จะเป็นอย่างไรหนอ. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า **กฺงฺขี** เพราะสงสัยความของปัญหาเหล่านั้นด้วยความสงสัยอย่างอ่อน, ชื่อว่า **เวจฺจิจฺฉี** เพราะค้นคว้าด้วยความสงสัยอย่างแรงกล้าก็ยังลำบากอยู่ตนเอง คือ ไม่สามารถจะตกลงใจได้. บทว่า **อภิกฺงฺขมาโน** คือปรารถนาอย่างยิ่ง. บทว่า **เตสนฺตฺกโร** ได้แก่ กระทำปัญหาเหล่านั้นให้ถึงที่สุด. สกฺขิปริพาชกเมื่อจะแสดงว่า **ภวนฺโตว เอว ภวาทิ** พระองค์อันข้าพระองค์ทูลถามปัญหาแล้ว จึงทูลว่า **ปญฺहे เม ปุณฺโณ** ฯลฯ พุยาโรหิ เม

ข้าพระองค์ทูลถามปัญหาแล้ว ขอจงตรัสพยากรณ์แก่ข้าพระองค์ตามลำดับให้สมควรแก่ธรรมเกิด. บทว่า **อนุปฺพุพฺ** คือตามลำดับแห่งปัญหา. บทว่า **อนุชฺหมิ** ได้แก่ อ่างบาฬีให้เหมาะแก่ความ. บทว่า **พฺยากรโหิ เม** คือขอทรงพยากรณ์แก่ข้าพระองค์เกิด.

บทว่า **ทฺูโรโต** แต่ไกล นัยว่า สกฺยปริพาชกนั้นท่องเที่ยวไปเมืองโน้นเมืองนี้มาแต่ทาง ๗๗ โยชน์. ด้วยเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า ท่านมาแต่ไกล. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะสกฺยปริพาชกว่า ท่านมาแต่ไกลเพราะมาแต่ศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่ากัสสปะ. บทว่า **ปจฺจ มํ** จงถามเราเกิด คือพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปวารณาซึ่งสัพพัญญูปวารณาแก่สกฺยด้วยคาถานี้. บทว่า **มนสิจฺจลลิตฺติ** ได้แก่ ประรณาดด้วยใจ.

บทว่า **ยํ วัตถํ** ตัดบทเป็น **ยํ วัต อหิ**. บทว่า **อตุตฺตมโน** มีใจชื่นชม คือมีจิตอันปีติปราโมทย์และโสมนัสถูกต้องแล้ว. บทว่า **อฺุทฺทโค พุชฺฉิ** คือฟูขึ้นทางกายและทางจิต. แต่บทนี้ ไซ้มีในปาฐะทั้งหมด. บัดนี้สกฺยปริพาชก เมื่อจะแสดงธรรมที่ตนชื่นชม จึงกล่าวว่า **ปมฺุทฺติโต ปีติโสมนสฺสุชาโต** เบิกบาน เกิดปีติโสมนัส.

บทว่า **กิ ปฺตฺติณิ** คือภิกษุถึงอะไร บรรลุอะไร. คำว่า **โสรตํ** คือผู้สงบระงับด้วยดี. ปาฐะว่า **สุรตํ** บ้าง. อธิบายว่าเข้าไปยินดีด้วยดี. บทว่า **ทนต์** ผู้ฝึกตนแล้ว คือทรมานตน. บทว่า **พฺุทฺโ** คือผู้รู้แจ้ง หรือผู้ตรัสรู้ เป็นพระพุทฺธเจ้า.

สกฺยปริพาชกกระทำคาถาหนึ่ง ๆ ให้เป็นอย่างละ ๔ ๆ แล้วทูลถามปัญหา ๒๐ ข้อ ด้วย ๕ คาถา. แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกระทำปัญหาหนึ่ง ๆ

ของสภียปริพาชก ด้วยคาถาหนึ่ง ๆ แล้วทรงพยากรณ์ด้วยคาถา ๒๐ คาถา ด้วยยอชธรรมคือพระอรหัต.

วินิจฉัยในคานานั้นว่า เพราะภิกษุผู้ทำลายกิเลสได้แล้วเป็นภิกษุชั้น ยอดและภิกษุนั้นเป็นผู้ถึงพระนิพพานแล้ว ฉะนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะ ทรงพยากรณ์ปัญหานี้ของสภียปริพาชกว่า ก็ **ปุตฺติมหาภู ภิภฺขุนฺ** บัณฑิต กล่าวบุคคลผู้บรรลู่อะไรว่าเป็นภิกษุ ดังนี้ จึงตรัสคำมีอาทิว่า **ปชฺเชน** ด้วย มรรค

บทนั้นมีความว่า บุคคลใดถึงปรินิพพานด้วยมรรคที่ตนอบรมแล้ว คือบรรลู่ถึงการดับกิเลส เพราะถึงปรินิพพาน จึงชื่อว่าเป็นผู้ข้ามพ้นความสงสัย ละความไม่เป็น และความเป็น อันมีประเภทเป็นวิบัติ สมบัติ ความเสื่อม ความ เจริญ ความสูญ ความเที่ยง บาปและบุญอยู่ด้วยมรรค เป็นผู้ควรแก่คำชมว่า จินฺนปุณฺพุกโว มีภพใหม่สิ้นแล้ว ดังนี้ บุคคลนั้นชื่อว่า เป็นภิกษุ. ก็ภิกษุชื่อว่า เป็นผู้สงบเสงี่ยม เพราะความเป็นผู้สงบเสงี่ยมด้วยดีจากการปฏิบัติดี และ เพราะสงบจากกิเลสมีประการต่าง ๆ ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรง แสดงความนั้น จึงตรัสพยากรณ์ปัญหาที่สอง โดยนัยมีอาทิว่า **สพฺพุตฺต อุเปกฺขโก** วางเฉยในอารมณ์มีรูปเป็นต้นทั้งหมด.

บทนั้นมีความว่า ผู้ใดวางเฉยในอารมณ์มีรูปเป็นต้นทั้งหมด ด้วย อุเบกขามือองค์ ๖ อันเป็นไปแล้วอย่างนี้ว่า เห็นรูปด้วยจักขุ ไม่ดีใจ ไม่เสียใจ ชื่อว่า มีสติ เพราะสติถึงความไพบุลย์ ไม่เบียดเบียนสัตว์อันมีประเภทที่มีความ สะดุ้งกลัวและมั่นคงเป็นต้น ไร ๆ เป็นผู้ข้ามได้แล้วเพราะข้ามโอฆะในโลกทั้ง ปวง ชื่อว่า เป็นผู้สงบ เพราะสงบจากบาป ชื่อว่า เป็นผู้ไม่ขุ่นมัว เพราะละ

ความดำริในความขุ่นมัวเสียได้ ชื่อว่า ไม่มีกิเลสเครื่องฟุ้งขึ้น อันได้แก่ ราคะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ กิเลสทุกชนิด ทั้งอย่างหยาบหรืออย่างละเอียด ผู้นั้น ชื่อว่า เป็นผู้สงบเสงี่ยมด้วยความสงบด้วยดีจากการปฏิบัติจิต เพราะมีธรรมเป็นเครื่องอยู่คืออุเบกขา เพราะมีสติปัญญาและเพราะไม่เบียดเบียน และด้วยการสงบกิเลสมีประการต่าง ๆ มีโอฆะเป็นต้นนี้.

ก็เพราะผู้มีอินทรีย์อบรมแล้ว ไม่มีภัย ไม่มีการ เป็นผู้ฝึกตนแล้ว ฉะนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงธรรมนั้น จึงทรงพยากรณ์ด้วยคาถาว่า **ยสุตินทฺริยานิ** ผู้ใดอบรมอินทรีย์แล้วดังนี้.

บทนั้นมีความดังต่อไปนี้ ผู้โดยอินทรีย์ทั้ง ๖ มีจักขุนทรีย์เป็นต้น ขึ้นสู่พระไตรลักษณ์มีอนิจจลักษณะเป็นต้น ด้วยโคจรภาวนาแล้วถือเอากลิ่นคือ สติสัมปชัญญะด้วยวาสนาภาวนา เจริญแล้วแทงตลอด คือรู้ ตรีสรู้โลกนี้และโลกอื่น อันได้แก่โลกคือชั้นอันเป็นไปในสันดานของตนและโลกคือชั้นอันเป็นไปในสันดานของผู้อื่นด้วยโคจรภาวนาทั้งภายในและภายนอกในโลกทั้งปวงว่า ความบกพร่องของอินทรีย์ทั้งหลาย ก็ดี ความเกิดจากความบกพร่องก็ดีใน อารมณ์ใด ๆ อบรมอินทรีย์แล้วด้วยการไม่เพ่งเป็นต้นในอารมณ์นั้น ๆ ดังนี้ แล้วประสงค์จะตายช้า ๆ หวังถึงกาลคือรอกคอยเวลาสิ้นชีวิต ไม่กลัวต่อความตาย. ดังที่พระเถระกล่าวไว้ว่า

มรณํ เม ภยํ นตฺถิ นิกฺกนฺตฺติ นตฺถิ ชีวเต

นาภิกฺขฺขามิ มรณํ นาภิกฺขฺขามิ ชีวตํ

กาลํ จ ปฏิกฺขฺขามิ นิพฺพฬิตํ ภตฺโต ยถา.

เราไม่กลัวความตาย ความใคร่ใน
ชีวิตไม่มี เราไม่ปรารถนาความตาย เราไม่
ปรารถนาชีวิต แต่เรารอคอยความตาย เหมือน
คนรับจ้างรอคอยค่าจ้าง ฉะนั้น.

บทว่า ภาวีโต ส ทนุโต คือผู้ที่อบรมอินทรีย์แล้ว ผู้นั้น บัณฑิต
กล่าวว่า ผู้ฝึกตนแล้ว.

เพราะธรรมชาติพระพุทธเจ้า เป็นผู้สมบูรณ์ด้วยปัญญา มีกิเลสหลับ
และทรงรู้แจ้ง ฉะนั้น เมื่อจะทรงแสดงธรรมนั้น จึงทรงพยากรณ์ปัญหาข้อที่ ๔
ด้วยคาถาว่า กปุปานิ ตลอดกับ ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า กปุปานิ ได้แก่ กัมมคือคัมภีระและทักขิณี. จริงอยู่
คัมภีระและทักขิณีท่านเรียกว่า กัมม เพราะกำหนดเอาอย่างนั้น ๆ. บทว่า วิเจยฺย
คือพิจารณาโดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น. บทว่า เกวลานิ คือทั้งสิ้น.
บทว่า สํ สารี ได้แก่ พิจารณาสังสารทั้งสิ้นอันได้แก่ลำดับขั้นเป็นต้น อย่าง
นี้ว่า

ขนธานญจ ปฏิปาณิ ธาตุอายุตนาณ จ
อพฺโพจนินฺนํ วตฺตมานา สํ สารีติ ปวฺจจติ.
ลำดับแห่งขั้นนี้ ธาตุและอายตนะทั้ง
หลายยังเป็นไปอยู่ ไม่ขาดสาย ท่านเรียกว่า
สังสาร.

ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ท่านกล่าวถึงวิปัสสนาในวิภูษะแม่ ๓ อย่างนี้ คือใน
กรรมวิภูและกิเลสวิภูอันเป็นมูลเหตุแห่งขั้นทั้งหลาย และในขั้นทั้งหลาย.

บทว่า **ตทฺถยํ จุตฺตปฺปาดํ** ได้แก่พิจารณาที่รู้ทั้งจติและอุปบัติทั้งสองนี้ของสัตว์ทั้งหลาย. ท่านกล่าวถึง จุตฺตปฺปาดญาณ ด้วยบทว่า **จุตฺตปฺปาดํ** นี้. บทว่า **วิคฺตรชมนนฺจณฺโณ วิสุทฺธํ** ปราศจากธุลีไม่มีกิเลสเครื่องขีปน ผู้หมดจด ความว่า ชื่อว่าปราศจากธุลีไม่มีกิเลสเครื่องขีปน ผู้หมดจด เพราะปราศจากธุลีมีราคะเป็นต้น เพราะไม่มีกิเลสเครื่องขีปน เพราะปราศจากมลทิน. บทว่า **ปตฺตํ ชาตฺตีกุขยํ** ถึงความสิ้นไปแห่งชาติความเกิด ได้แก่ บรรลุถึงพระนิพพาน. บทว่า **ตมาหุ พุทฺธํ** ผู้นั้น บัณฑิตกล่าวว่า ผู้รู้ ความว่า ผู้นั้นบัณฑิตกล่าวว่า ผู้รู้ถึงความสิ้นชาติ เพราะถึงพร้อมด้วยความรู้ คือส่วนแห่งจุตฺตปฺปาดญาณด้วยโลกุตระวิปัสสนา นี้ และเพราะเป็นผู้บริสุทธิ์จากความหลับคือกิเลส เพราะปราศจากกิเลสมีธุลีเป็นต้นนี้ด้วยปฏิปัตตานัน.

อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **กปฺปานิ วิเจยฺย เกวลานิ** พิจารณาตลอดกัปทั้งสิ้น ความว่า พิจารณาโดยนัยเป็นต้นว่า **อนนฺทกปฺปํ** อัญญาวิญญาญกปฺเป **อมุตรํ** ความว่า ไม่พ้นสังวัฏฏ์และวิวัฏฏ์ไม่น้อย. ด้วยบทนี้ท่านกล่าวถึงวิชาที่สาม (คือปุพเพนิวาสานุสสติญาณ). บทว่า **ธํ สารี ตทฺถยํ จุตฺตปฺปาดํ** พิจารณาสงสารทั้งสองอย่าง ความว่า พิจารณาสงสารทั้งสองอย่างนี้ คือ จติและอุปบัติของสัตว์ทั้งหลาย โดยนัยมีอาทิว่า **อิเม วต โภณฺโต สตฺตทา สัตว์** ทั้งหลายผู้เจริญเหล่านี้หนอดังนี้. ด้วยบทนี้ท่านกล่าวถึงวิชาที่สอง คือจุตฺตปฺปาดญาณ ด้วยบทที่เหลือท่านกล่าวถึงวิชาที่สาม (คืออสาวิกขณญาณ) ความเป็นผู้ปราศจากธุลีเป็นต้น และการบรรลุพระนิพพานย่อมมีได้ด้วยอสาวิกขณญาณ. บทว่า **ตมาหุ พุทฺธํ** ผู้นั้น เรากล่าวว่าเป็นพระพุทฺธเจ้า ความว่า เรากล่าวผู้นั้น ซึ่งเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญาคือวิชาสามอย่างนี้ ว่าเป็นพระพุทฺธเจ้า.

แม้ในปัญหาที่พระพุทธเจ้าทรงแก้ปัญหาที่พราหมณ์ถามด้วยคาถาแรก
อย่างนี้แล้วจึงตรัสด้วยคาถาที่สอง เพราะผู้ที่ถึงความเป็นพรหม ความเป็นผู้
ประเสริฐ เป็นพราหมณ์ชั้นยอด เป็นผู้สอยบาปทั้งหมดได้แล้ว ฉะนั้น เมื่อ
จะทรงแสดงความนั้น จึงทรงพยากรณ์ปัญหาแรกด้วยคาถาว่า **พาทิตฺวา** ลอย
แล้ว ดังนี้.

บทนั้นมีความว่า ผู้ใดลอยบาปทั้งหมดได้แล้วด้วยมรรคที่สี่ ดำรงตน
มั่น อธิบายว่ามันคง เป็นผู้ปราศจากมลทินเพราะลอยบาปได้แล้ว ถึงความ
เป็นผู้ไม่มีมลทิน ความเป็นพรหม ความเป็นผู้ประเสริฐ เป็นผู้ตั้งมั่นแล้ว
ด้วยดี ด้วยอรหัตผลสมาธิ เพราะสงบมลทินคือกิเลสอันทำให้สมาธิซัดสายก้าว
ล่วงสงสารได้แล้ว ด้วยการก้าวล่วงเหตุแห่งสงสาร เป็นผู้สำเร็จกิจเพราะทำกิจ
เสร็จแล้ว ผู้นั้นท่านกล่าวว่าเป็นผู้ไม่มีสิ่งอาศัย เพราะอันตณหาและทิฏฐิไม่
อาศัยแล้วและเป็นผู้คงที่ เพราะไม่ทำให้ผิดปรกติไปด้วยโลกธรรม ด้วยประการ
ฉะนี้ ผู้นั้น ท่านกล่าวว่า เป็นพรหม เป็นพราหมณ์ ควรแก่สรรเสริญ.

เพราะท่านกล่าวว่าเป็นสมณะ เพราะเป็นผู้ลอยบาปได้แล้ว ชื่อว่าเป็น
ผู้ล้างบาป เพราะล้างบาปได้แล้ว ชื่อว่าเป็นนาค เพราะไม่ทำความชั่วทั้งหลาย
ฉะนั้น เมื่อจะทรงแสดงความนั้นจึงทรงพยากรณ์ปัญหาที่สามด้วยคาถา ๓ คาถา
อื่นอีก.

บทว่า **สมิตาวี** เป็นผู้สงบกิเลส คือ สงบกิเลสด้วยอริยมรรคตั้งอยู่
ท่านกล่าวว่าเป็นสมณะเพราะเป็นอย่างนั้น ฉะนั้นผู้เป็นอย่างนั้นจึงเรียกว่าสมณะ.
ด้วยเหตุเพียงเท่านี้เป็นอันทรงพยากรณ์ปัญหาแล้ว. คำที่เหลือเป็นคำสรรเสริญ

เพื่อให้สภิกขปริพาชกเกิดความนับถือในสมณะนั้นให้มาก. จจริงอยู่ ผู้ใดเป็นผู้มีความสงบ ผู้นั้นเชื่อว่าเป็นผู้ไม่มีกิเลสจตุรฐิติ เพราะปราศจากกิเลสจตุรฐิติ เพราะละบุญและบาปได้ด้วยไม่กระทำการสืบต่อบุญและบาป เป็นผู้ก้าวล่วงชาติและมรณะได้ เพราะรู้โลกนี้และโลกอื่นด้วยสามารถแห่งลักษณะมีความไม่เที่ยงเป็นต้น และเป็นผู้คงที่. อนึ่ง ในคถาภาณินี้ว่า นิมนุหยาช ๗เป๗ นุหาคโก ผู้ใดล้างบาปได้หมดในอายตนะโลกทั้งปวง คือในภายในและภายนอกแล้ว ย่อมไม่มาสู่กัป ในเทวดาและมนุษย์ผู้สมควรกับกัปคือคัตถาและทิกฺขุ ผู้นั้นบัณฑิตกล่าวว่าผู้ล้างบาป. พึงทราบความอย่างนี้ว่า ผู้ใดล้างคือชำระบาปทั้งหมด อันควรจะเกิดด้วยอารมณ์ภายในและภายนอกในอายตนะโลกแม้ทั้งหมด กล่าวคือทั้งภายในและภายนอกด้วยมรรคญาณไม่มาสู่กัป ในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายผู้สมควรด้วยกัปคือคัตถาและทิกฺขุ เพราะล้างบาปได้แล้วนั้น บัณฑิตกล่าวผู้นั้นว่า เป็นผู้ล้างบาป.

แม้ในคถาภาณินี้ก็พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้. บทว่า อาคฺคฺ น กโรติ ทิณฺณจฺจ โลกฺ ผู้ใดไม่กระทำให้บาปอะไร ๆ ในโลก ความว่า ผู้ใดไม่ทำบาป อันเป็นความชั่วแม้มีประมาณน้อยในโลก ท่านกล่าวผู้นั้นว่าเป็นนาค เพราะเหตุดังนี้. ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ เป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์ปัญหาแล้ว. คำที่เหลือเป็นคำสรรเสริญโดยนัยดังกล่าวแล้วในก่อนนั้นแหละ จจริงอยู่ ผู้ใดไม่ทำความชั่วเพราะละความชั่วได้ด้วยมรรค ผู้นั้นสลัดออกคือละเครื่องผูกทั้งหมด อันได้แก่สังโยชน์ ๑๐ ในสังโยชน์ทั้งหมดมีกามราคะเป็นต้น ไม่ข้องอยู่ด้วยความข้องไร ๆ ในจันทรเป็นต้นทั้งปวง และหลุดพ้นได้เด็ดขาดด้วยวิมุตติทั้งสอง และเป็นผู้คงที่.

แม้ในปัญหาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแก้ปัญหาที่พราหมณ์ถามด้วย
คาถาที่สองอย่างนี้แล้ว จึงตรัสด้วยคาถาที่สามต่อไป เพราะอายตนะทั้งหลายท่าน
กล่าวว่า เขตตานี เหมือนอย่างที่ท่านกล่าวไว้ว่า จกขุเปตฺติ จกขุวายนมฺมุ-
เปตฺติ ฯเปฯ เขตตมฺมุเปตฺติ วตฺตมฺมุเปตฺติ นี้ก็เป็นจักขุ นี้ก็เป็นจักขุวายนตนะ ฯลฯ
นี่ก็เป็นเขต นี้ก็เป็นวัตถุ. ผู้ใดชนะ คิครอบงำเขตเหล่านั้น อีกรอย่างหนึ่ง
พิจารณาคือกำหนดเขตทั้งสิ้น คือไม่มีเหลือโดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น
แต่โดยความต่างกัน เขตที่เป็นของทิพย์ เขตของมนุษย์และเขตของพรหม มี
การเกี่ยวข้องกันเป็นเหตุ เขตใดเป็นของทิพย์มี ๑๒ ประเภท เขตที่เป็นของ
มนุษย์ก็เหมือนอย่างนั้น อนึ่งเขตใดเป็นเขตของพรหมมีประเภทคืออายตนะ ๑๒
มีจักขุวายนตนะเป็นต้น ในอายตนะ ๖ พึงปราบปรามหรือพึงพิจารณาเขตทั้ง
หมดนั้น แต่นั้นเป็นผู้หลุดพ้นจากเครื่องผูกอันเป็นรากเหง้าแห่งเขตทั้งหมด
มี อวิชชา ตัณหา และภพเป็นต้น เป็นเครื่องผูกอันเป็นรากเหง้าแห่งเขตทั้ง
ปวง ชื่อว่า เป็นผู้ชนะเขตทั้งปวง เพราะเขตเหล่านั้นอันคนชนะได้แล้วหรือ
พิจารณาแล้วอย่างนี้ ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงพยากรณ์ปัญหาแรกด้วย
คาถานี้ว่า เขตตานี ดังนี้.

ในบทว่า เขตตานี อาจารย์บางพวกกล่าวว่า กรรมทั้งหลายชื่อว่า
เป็นเขต (เนื่อนา) เพราะบาลีว่า กมฺมํ เขตฺตํ วิญฺญาณํ พิชฺชํ ตณฺหา สินฺเนโห.
กรรมเป็นเนื่อนา วิญฺญาณเป็นพิชช ตัณหาเป็นยางเหนียว. อนึ่งในบทว่า
ทิพฺพํ มานุสฺสกฺขจฺจ พุรฺหมกฺขเขตฺตํ นี้ ท่านพรรณนาไว้ว่า กรรมอันเป็น
เขตของทิพย์เข้าถึงเทวโลก กรรมอันเป็นเขตของมนุษย์เข้าถึงมนุษย์ กรรมอัน
เป็นเขตของพรหมเข้าถึงพรหมดังนี้. บทที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล.

ก็เพราะกรรมทั้งหลายท่านกล่าวโกสะ เพราะคล้ายกะเปาะฟองที่ตั้งใน
ตน ชื่อว่าเป็นผู้ฉลาดเพราะตัด คือตัดขาดกะเปาะฟองเหล่านั้นได้นั้น เมื่อ
จะทรงแสดงความนั้นจึงทรงพยากรณ์ปัญหาที่สองด้วยคาถาว่า โกธานี กะเปาะ
ฟอง ดังนี้.

บทนั้นมีความดังนี้ ผู้ใดพิจารณากะเปาะฟอง (กรรม) ทั้งสิ้นอันได้
แก่กุศลกรรมโดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น โดยอารมณ์และโดยกิจ ด้วย
โลกียวิปัสสนาและโลกุตรวิปัสสนา แต่โดยความต่างกันออกไป พิจารณา
กะเปาะฟองที่เป็นของทิพย์ และกะเปาะฟองของมนุษย์ มีต่างด้วย กามาวจร-
กุศลเจตนา ๘ อันเป็นเหตุเกี่ยวข้องกัน และกะเปาะฟองของพรหมอันต่างด้วย
มหัตตกุศลเจตนา ๘ แต่นั้นหลุดพ้นจากเครื่องผูกอันเป็นรากเหง้าแห่งกะเปาะ
ฟองทั้งหมดมีประเภทคือ อวิชชาและภวตัณหาเป็นต้น ด้วยมรรคภาวนา ท่าน
กล่าวว่าเป็นผู้ฉลาด เพราะกำจัดกะเปาะฟองเหล่านั้นได้ด้วยประการฉะนี้ และ
เป็นผู้คงที่เห็นปานนั้น. อีกอย่างหนึ่ง พึงทราบภพ ๓ และอายตนะ ๑๒ ว่าเป็น
โกสะ เพราะเป็นเช่นกับฝักดาบ ด้วยอรรถว่าเป็นที่อยู่ของสัตว์และธรรมทั้ง
หลาย. ในบทนี้พึงประกอบด้วยคาถาดังนี้.

อนึ่ง เพราะท่านกล่าวว่าเป็นบัณฑิตด้วยบทนี้ว่า น เกวลं ปญฺหติ
มิใช่ฉลาดอย่างเดียว. แต่โดยที่แท้ท่านกล่าวว่าบัณฑิตเพราะถึงคือเข้าถึงอายตนะ
ทั้งหลาย ยึดอยู่ด้วยปัญญาเป็นเครื่องคั่นคว้า ฉะนั้น เมื่อจะทรงแสดงความ
นั้นจึงทรงพยากรณ์ปัญหาที่สามด้วยคาถาว่า ทูภยานิ อายตนะทั้งสอง ดังนี้.

บทนั้นมีความดังนี้ ผู้ใดพิจารณาอายตนะทั้งสองอย่างนี้คือ ทั้งภายใน
และภายนอก โดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น. บทว่า ปญฺหทรานิ ได้แก่

อายตนะทั้งหลาย. ท่านกล่าวอย่างนั้นเพราะบริสุทธิโดยปรกติและเพราะองกาม
ผู้พิจารณาอายตนะเหล่านั้นซึ่งถือว่าเป็นผู้มีปัญญาบริสุทธิ เพราะกำจัดมลทินออก
เสียได้ด้วยการปฏิบัตินี้ ท่านกล่าวว่าเป็นบัณฑิตเพราะเหตุนี้. เพราะเป็นผู้ถึง
แล้วซึ่งอายตนะเหล่านั้นด้วยปัญญา. บทที่เหลือเป็นคำสรรเสริญของพราหมณ์
นั้น ผู้นั้นเป็นผู้ก้าวล่วงธรรมคำและธรรมชาวอันได้แก่บาปและบุญได้แล้วและ
เป็นผู้คงที่ ฉะนั้น พราหมณ์จึงสรรเสริญอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้.

ก็เพราะญาณท่านเรียกว่า โมนะ ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า ยา ปญญา-
ปชานนา ฯเปฯ สัมมาทิฏฐิ เตน ฉาณน สมนุหาคโต มุนิ มุนี
ประกอบด้วยปัญญาความรู้ ฯฯ สัมมาทิฏฐิ ดังนี้ ฉะนั้นเมื่อจะทรงแสดงความ
นั้นจึงทรงพยากรณ์ปัญหาที่สี่ด้วยคาถาว่า อตตญจ ธรรมของอัสตบรูษ ดังนี้.

บทนั้นมีความดังนี้ ผู้ใคร่ธรรมของอัสตบรูษและสัสตบรูษทั้งที่เป็น
อกุศลและกุศลในโลกทั้งปวงนี้คือในภายในและภายนอกดำรงอยู่ ล่วงคือก้าว
ล่วง ธรรมอันเป็นเครื่องข้อง ๗ อย่างโดยประเภทมีรากะเป็นต้น และชายสอง
อย่างโดยประเภทคือตัณหาและทิฏฐิ เพราะผู้นั้นได้รู้แล้ว ท่านกล่าวผู้นั้นว่า
เป็นมุนี เพราะประกอบด้วยญาณเป็นเครื่องค้นคว้าอันได้แก่โมนะนั้น. บทว่า
เทวมนุสเสหิ ปุชโย อันเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายบูชาแล้ว นี่เป็นคำสรร-
เสริญของพราหมณ์นั้น. จริงอยู่ ผู้นั้นเป็นผู้ควรแก่การบูชาของเทวดาและ
มนุษย์ทั้งหลายเพราะเป็นมุนีสันอาสาვეแล้ว ฉะนั้น พราหมณ์จึงสรรเสริญ
อย่างนี้ด้วยประการฉะนี้.

แม้ในปัญหาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแก้ปัญหาที่พราหมณ์ถามด้วย
คาถาที่สาม พระองค์จึงตรัสด้วยคาถาที่สี่ เพราะผู้นั้นทำความสิ้นกิเลสถึงแล้ว

ด้วยเวทคือมรรคญาณ ผู้ขึ้นชื่อว่าเป็นผู้ถึงเวทโดยปรมาตม์ อนึ่งผู้ใดพิจารณาเวททั้งหลายที่รู้ว่าเป็นศาสตร์ของสมณะและพราหมณ์ทั้งหลาย ด้วยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้นโดยกิจด้วยมรรคภาวนานั้นเอง ก้าวล่วงเวททั้งปวงนั้น ด้วยการละความพอใจและความกำหนดในเวทนั้น เวทนาใดเกิดขึ้นเพราะเวทเป็นปัจจัย หรือโดยประการอื่น เป็นผู้ปราศจากราคะในเวทนาเหล่านั้น คือในเวทนาทั้งหมด ฉะนั้น เมื่อจะทรงแสดงความนั้นมิได้ตรัสว่า อิทิ ปตฺตินิ นี้ของผู้บรรลุเวท ดังนี้ แต่ทรงพยากรณ์ปัญหาที่หนึ่งด้วยคาถาว่า เวทานิ เวททั้งหลาย ดังนี้ เพราะผู้พิจารณาเวททั้งหลายด้วยปัญญาเป็นเครื่องค้นคว้านั้น ก้าวล่วงเวททั้งปวง ด้วยการละความพอใจและความกำหนดในเวทนั้น ผู้ขึ้นถึงรู้และก้าวล่วงเวททั้งหลายที่รู้กันว่าเป็นศาสตร์ ผู้ใดปราศจากราคะในเวทนาทั้งหลาย แม้ผู้ขึ้นถึงและก้าวล่วงเวททั้งหลายที่อยู่ชื่อว่าเวทนา ผู้ขึ้นชื่อว่าเวทกุ เพราะเป็นไปแล้วสู่เวททั้งหลาย ฉะนั้น เมื่อจะทรงแสดงความนั้นมิได้ตรัสว่า อิทิ ปตฺตินิ แล้วทรงพยากรณ์ปัญหาที่หนึ่งด้วยคาถานี้.

ก็เพราะในปัญหาที่สองท่านกล่าวว่า อนฺวิทิตอ ได้แก่ผู้รู้ตาม ผู้ขึ้นใคร่ครวญนามรูป ที่ทำให้เนิ่นช้า อันเป็นภายใน อันได้แก่กรรมอันทำให้เนิ่นช้า อันต่างด้วยคณะหามานะและทิวฐิในสันดานของตน และนามรูปอันมีกรรมที่ทำให้เนิ่นช้านั้นเป็นปัจจัย ด้วยอนิจจานุปัสสนาเป็นต้น มิใช่ใคร่ครวญกรรมที่เป็นภายในอย่างเดียว ยังใคร่ครวญกรรมที่เป็นมูลรากแห่งโรคในภายนอกด้วย ได้แก่ ใคร่ครวญกรรมอันเป็นมูลรากมีอวิชชาและภวตัณหาเป็นต้น ของนามรูปและโรคนี้ ในสันดานของคนอื่น หรือเป็นผู้หลุดพ้นจากเครื่องผูกอันเป็นรากเหง้าแห่งโรคทั้งหลายทั้งปวงด้วยภาวนานั้น หรือจากเครื่องผูกอันเป็นมูลรากทั้งปวงแห่งโรคทั้งหลาย หรือจากกรรมอันทำให้เนิ่นช้า

ฉะนั้น เมื่อจะทรงแสดงความนั้นจึงทรงพยากรณ์ปัญหาที่สองด้วยคาถาว่า
อนุวิจฺจ ใคร่ครวญแล้วดังนี้.

ก็ในบทว่า **กถณฺจ วิริยฺวา** บุคคลผู้มีความเพียรด้วยอาการอย่างไร
นี้ มีวินิจฉัยดังต่อไปนี้. เพราะผู้ใดเว้นจากบาปทั้งปวงด้วยอริยมรรค อนึ่ง
เพราะเป็นผู้เว้นอย่างนั้นได้ จึงก้าวล่วงทุกข์ในนรกเพราะไม่มีปฏิสนธิต่อไป
ดำรงอยู่ อยู่ด้วยความเพียร มีความเพียรเป็นที่อาศัย ผู้นั้นเป็นจีณาสพ ย่อม
ควรที่จะกล่าวได้ว่าเป็นผู้มีความเพียรดังนี้ ฉะนั้น เมื่อจะทรงแสดงความนั้น
จึงทรงพยากรณ์ปัญหาที่สามด้วยคาถาว่า **วิโรโต** เป็นผู้งดเว้นดังนี้. บทว่า
ปธานฺวา ธีโร ตาถิ บุคคลนั้นมีความเพียร มีปัญญา ผู้คงที่ นี้เป็นคำสรรเสริญ
ของพราหมณ์นั้น เพราะผู้นั้นชื่อว่า ผู้มีความเพียรเพราะความเพียรพยายามใน
มรรคและฌาน ชื่อว่าผู้มีปัญญา เพราะสามารถกำจัดกิเลสเป็นต้นได้ ชื่อว่า
ผู้คงที่ เพราะไม่ทำให้แปลกออกไป ฉะนั้น พราหมณ์จึงสรรเสริญด้วยประการ
ฉะนี้. บทที่เหลือควรกล่าวประกอบกัน.

ในบทว่า **อาชานฺนิโย กิณฺหิตินาม โหติ** บุคคลเป็นอาชาไนยด้วย
อาการอย่างไร นี้ พึงทราบวินิจฉัยดังต่อไปนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงว่า ม้าก็ดี ช้างก็ดี รู้เหตุอันควร
และไม่ควร ท่านกล่าวว่า เป็นอาชาไนยในโลก แต่อาชาไนยนั้นยังละโทษไม่
หมดสิ้นเชิงทีเดียว แต่พระจีณาสพละโทษเหล่านั้นได้หมด ฉะนั้น จึงควรที่จะ
กล่าวว่า เป็นอาชาไนยโดยปรมาตถ์ดังนี้.

ทรงพยากรณ์ปัญหาที่สี่ด้วยคาถาว่า **ยสุต** ดังนี้.

บทนั้นมีความดังนี้ บทว่า **อชฺฌตฺตํ พหิทฺธาจ** ทั้งภายในภายนอก
ความว่า ผู้ใดตัดเครื่องผูกอันได้แก่สังโยชน์ทั้งภายในภายนอกได้แล้ว ก็ตัดทำ

ลายด้วยศัสตราคือปัญญา. บทว่า **สงฺคมฺมฺ** รากเหง้าแห่งธรรมเป็นเครื่องข้อง ความว่า เครื่องผูกอันเป็นรากเหง้าด้วยการเกี่ยวข้อง ไม่ก้าวล่วงธรรมอันเป็น เครื่องข้องในวัตถุเหล่านั้น ๆ อีกอย่างหนึ่ง ผู้ใดตัดเครื่องผูกมึรากละเป็นต้น อันเป็นรากเหง้าแห่งธรรมเป็นเครื่องข้องทั้งภายในและภายนอกได้แล้ว ผู้นั้น หลุดพ้นจากเครื่องผูกทั้งปวง อันเป็นรากเหง้าแห่งธรรมเป็นเครื่องข้อง หรืออัน เป็นรากเหง้าแห่งธรรมเป็นเครื่องข้องทั้งปวง ท่านกล่าวผู้นั้นว่าเป็นอาชาไนย และเป็นผู้คงที่เห็นปานนั้น.

แม้ในปัญหาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแก้ปัญหาที่ตรัสไว้แล้ว ในกาลา ที่สี่แล้วตรัสด้วยกาลาที่ห้า เพราะจินตวิทั้งหลายพรรณนาความเป็นผู้สมบูรณ์ ด้วยสุตะ ด้วยเหตุเพียงการเชี่ยวชาญในฉันท์ ผู้นั้นเป็นผู้สมบูรณ์เพียงโวหาร สุตะแต่พระอริยะเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยปรมัตตสุตะ เพราะเป็นพหูสูตและเพราะ ไม่มีสุตะอันลามกฉะนั้น เมื่อจะทรงแสดงความนั้นจึงไม่ตรัสว่า **อิทฺ ปรตฺตนิ** ทรงพยากรณ์ปัญหาแรกด้วยกาลาว่า **สุตฺวา** ผู้ฟังแล้ว ดังนี้.

บทนั้นมีความดังนี้ ผู้ใดฟังด้วยกิจคือสุตมยปัญญาในโลกนี้ หรือฟัง ด้วยกิจที่ควรทำ รู้ยิ่งธรรมทั้งปวง อันเข้าถึงวิปัสสนาด้วยความไม่เที่ยงเป็นต้น ครอบงำธรรมอันมีโทษและไม่มีโทษอะไร ๆ และธรรมเป็นที่ตั้งแห่งกิเลสด้วย ปฏิปทานี้นับได้ว่า **อภิญฺ** ผู้ครอบงำฟังดังนั้นแล้วรู้ยิ่งธรรมทั้งปวง ครอบงำ ธรรมที่มีโทษและธรรมที่ไม่มีโทษอะไร ๆ ท่านเรียกผู้นั้นว่าผู้สมบูรณ์ด้วยสุตะ เพราะเป็นผู้สดับแล้ว อนึ่ง เพราะผู้ใดไม่มีความสงสัย พ้นแล้วจากเครื่องผูก คือกิเลส และเป็นผู้ไม่มีทุกข์ด้วยทุกข์ทั้งหลายมีรากเป็นต้นในที่ทั้งปวง คือ ในธรรมทั้งปวงมีขันธและอายตนะเป็นต้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวผู้นั้นผู้ ไม่มี ความสงสัย ผู้หลุดพ้นแล้ว ผู้ไม่มีทุกข์ในธรรมทั้งปวงว่าเป็น **โสตฺถิยะ** ผู้สมบูรณ์ด้วยสุตะ ดังนี้แล.

ก็ เพราะผู้ชื่อว่า เป็นอริยะ เพราะอันชนผู้ใคร่ประโยชน์เกื้อกูลพึง
บูชา อธิบายว่า ควรเข้าถึงฉะนั้น เมื่อจะทรงแสดงคุณที่เป็นอริยะ จึงพยากรณ์
ปัญหาที่สองด้วยคาถาว่า เจตฺวา ตัดแล้ว.

บทนั้นมีความว่า บุคคลนั้นเป็นผู้รู้ เป็นผู้มีรัศมี เป็นผู้รู้มรรค ๔ ตัด
แล้วคือ ทำลายอาสวะ ๔ อาลัย ๒ ด้วยศีลตราคือปัญญา ย่อมไม่เข้าถึงการนอน
ในครรภ์ด้วยอำนาจพินิจ คือไม่เข้าถึงกำเนิดไร ๆ บรรเทาสัญญา ๓ อย่าง
มีกามเป็นต้น และเปือกตม คือ กามคุณ ย่อมไม่มาสู่ก็ปอย่างใดอย่างหนึ่งแห่ง
ตัดหากับและทัญญูกับ ท่านกล่าวผู้นั้นผู้ประกอบด้วยคุณมีการตัดอาสวะเป็นต้น
อย่างนี้ว่าเป็นอริยะ หรือว่า ชื่อว่าอริยะ เพราะไกลจากบาปทั้งหลาย และชื่อว่า
อนริยะ เพราะไม่มีการเคลื่อนไหวด้วยความทุกข์ ฉะนั้น เมื่อจะทรงแสดงความ
แก่นั้น จึงทรงพยากรณ์ด้วยปัญหาที่สองแห่งคาถานี้. จริงอยู่ ธรรมลามกมี
อาสวะเป็นต้น สมมติว่าเป็นทุกข์ ธรรมลามกเหล่านั้นอันเขาตัดแล้วบรรเทาแล้ว
ทั้งไม่หวั่นไหวด้วยธรรมลามกเหล่านั้น จึงชื่อว่าเขาเป็นผู้ไกลธรรมเหล่านั้น
และไม่เคลื่อนไหวไปในธรรมเหล่านั้น ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวผู้นั้นว่าเป็นอริยะด้วย
แนวนี้ว่า เขาเป็นผู้ไกลจากธรรมอันลามก ด้วยแนวนี้ว่า เขาไม่เคลื่อนไหวไป
ในความทุกข์. ในบทนี้พึงทราบว่ายोजनाแก้ไว้อย่างนี้. บทว่า วิทฺวา โส
น อูเปติ คพฺกุเสยฺยํ เขารู้แล้วย่อมไม่เข้าถึงการนอนในครรภ์นี้ เป็นคำ
สรรเสริญในการกำหนดความนี้.

ก็และในบทนี้ว่า จรณฺวา ผู้มีจรณะ เป็นอย่างไร. เพราะผู้บรรลุ
ธรรมที่ควรบรรลุด้วยจรณะทั้งหลาย ย่อมควรที่จะพึงกล่าวว่า จรณฺวา ผู้มี
จรณะ. ดังนี้ ฉะนั้น เมื่อจะทรงแสดงบทว่า จรณฺวา นั้น จึงทรงพยากรณ์
ปัญหาที่สามด้วยคาถาว่า โย อิทฺ ผู้ใดในศาสนานี้ ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า โย อธิ คือ ผู้ใดในศาสนานี้. บทว่า จรณสุ เพราะธรรม ๑๕ อย่าง ที่ท่านกล่าวไว้แล้วในหมวดสูตรมีศีลเป็นต้น. บทว่า จรณสุ เป็นสัตตมวิภักตติลงในอรรถตติยาวิภักติ. บทว่า ปตฺติปฺตฺโต คือ บรรลุธรรมที่ควรบรรลุ. ท่านอธิบายว่า ผู้ใดบรรลุพระอรหัตที่ควรบรรลุ เพราะมีจรณะเป็นนิมิต มีจรณะเป็นเหตุ มีจรณะเป็นปัจจัย. บทว่า จรณวา โส ผู้ที่ท่านกล่าวว่า มีจรณะ เพราะบรรลุธรรมที่ควรบรรลุนี้ด้วยจรณะทั้งหลาย. ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ เป็นอันพยากรณ์ปัญหา. บทที่เหลือเป็นคำสรรเสริญของพราหมณ์นั้น อธิบายว่า ผู้ใดในศาสนาเป็นผู้บรรลุธรรมที่ควรบรรลุเพราะมีจรณะผู้นั้นเป็นผู้ฉลาด ย่อมรู้ทั่วถึงธรรมคือนิพพานในกาลทุกเมื่อ เพราะมีจิตน้อมไปในนิพพาน ไม่ข้องอยู่ในธรรมมีจันท์เป็นต้นทั้งปวง มีจิตพ้นแล้วด้วยวิมุตติทั้งสอง และไม่มีปฏิกะ ดังนี้.

ก็เพราะผู้ชื่อว่า เป็นปริพาชก เพราะจับไล่กรรมเป็นต้นออกไปได้. ฉะนั้น เมื่อจะทรงแสดงความนั้น จึงทรงพยากรณ์ปัญหาที่สี่แห่งกาลว่า **ทุกฺขเวปฺกุกํ** กรรมมีทุกข์เป็นผล ดังนี้.

พึงทราบวินิจฉัยในบทนั้นดังนี้ วิปากนั้นแหละชื่อว่า **เวปฺกุกํ**. ที่ชื่อว่า **ทุกฺขเวปฺกุกํ** เพราะมีทุกข์เป็นผล. ทุกข์แม้ทั้งหมดพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า กรรมอันประกอบด้วยธาตุ ๓ เพราะเหตุเกิดแห่งทุกข์ในปวัตติ. บทว่า **อุทฺธํ** คือ อดีต. บทว่า **อโธ** คือ อนาคต. บทว่า **ติริยํ วาปี มชฺเณ** คือ ปัจจุบัน. ก็บทว่า **ติริยํ วาปี มชฺเณ** ได้แก่ ไม่ใช่เบื้องบน ไม่ใช่เบื้องต่ำ ท่านกล่าวว่าขวาง ในระหว่างเบื้องบนเบื้องต่ำทั้งสองนั้น ท่านกล่าวว่า ในท่ามกลาง. บทว่า **ปริพฺพาชยิตฺวา** จับไล่ คือให้ออกไป กำจัดเสีย. บทว่า **ปริณฺญาจาริ** ได้แก่ กำหนดด้วยปัญญาเที่ยวไป. นี้เป็นเพียงพรรณนาบทที่

ยังไม่เคยมีมา แต่โยชนาอธิบายบทนี้ดังนี้ ผู้ใด ยังความเชื่อโยคือค้นหาและ
อธิบายให้เหี่ยวแห้งไป ด้วยอริยมรรค ขับไล่กรรมอะไร ๆ ทั้งหมดที่ทำให้
เกิดทุกข์ แม้เนื่องด้วยกาล ๓ โดยกระทำไม่ให้เป็นปฏิสนธิ อนึ่ง ครั้นขับไล่ไป
แล้วเชื่อว่ามิปกติกำหนดด้วยปัญญาเที่ยวไป เพราะกำหนดกรรมนั้นเที่ยวไป
ไม่ใช่กรรมอย่างเดียว กำหนดการละกรรมแม่เหล่านั้น คือ มายา มานะ โลก
โกธธ ก็เชื่อว่าเป็นผู้กำหนดด้วยปัญญาเที่ยวไป ได้กระทำนามรูปให้ถึงที่สุด
และกระทำที่สุดแห่งนามรูป คือ ขับไล่ไป มีความด้วยประการฉะนี้แล ท่าน
กล่าวผู้นั้นว่าเป็นปริพาชก เพราะขับไล่กรรมเป็นต้นเหล่านี้เสียได้. บทว่า
ปตฺติปตฺติ บรรลุธรรมที่ควรบรรลุนี้ เป็นคำสรรเสริญของสภิกขปริพาชกนั้น.

ในคาถาสรรเสริญมีอาทิว่า **ยานิ จ ตีณิ** ทิฏฐิ ๓ ของสภิกขปริพาชก
ผู้ยินดีด้วยการพยากรณ์ปัญหาอย่างนี้. บทว่า **โอสรมานิ** ได้แก่ หยั่งลงสู่
ลัทธิ อธิบายว่า ทิฏฐิทั้งหลาย. เพราะทิฏฐิเหล่านั้นรวมกันเป็น ๖๓ เพราะ
ถือเอาทิฏฐิ ๖๓ ที่กล่าวแล้วในพรหมชาลสูตรกับสักกายทิฏฐิ และเพราะทิฏฐิ
เหล่านั้นเป็นวาทะของสมณะผู้เป็นเดียรถีย์อื่น อาศัยคัมภีร์ด้วยการอ้าง มิใช่
ด้วยการเกิด แต่อาศัยอักขระคือความหมายรู้กัน คือมีชื่อเรียกว่า หลิง ชาย
โดยการเกิด. สัตถุญญาวิปริตยอมเกิดแก่คนพาลทั้งหลายว่า ตนควรเป็นเช่นนี้
ดังนี้ ด้วยมิจฉาปรีวิตกและได้ยินว่า ทิฏฐิที่อาศัยทั้งสองอย่างนั้น ย่อมเกิด
ขึ้นด้วยอำนาจของสมณะผู้เป็นเดียรถีย์อื่นเหล่านั้น มิใช่เห็นด้วยตนเอง
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงกำจัดคือนำออกซึ่งทิฏฐิเหล่านั้น ทรงก้าวล่วงความมืด
คือโอมะได้แล้ว. พระองค์ทรงก้าวล่วงที่สุดแห่งโอมะได้แล้ว ฉะนั้น จึงตรัสว่า
ยานิ จ ตีณิ ฯลฯ **ตมคา** ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ผู้มีพระปัญญาเสมอ
ด้วยแผ่นดิน พระองค์ทรงกำจัดทิฏฐิ ๓ และ ๖๐ ที่อาศัยคัมภีร์อันเป็นวาทะ

เป็นประธานของสมณะผู้ถือลัทธิอื่น ที่อาศัยอักษรคือความหมายรู้กัน (ว่าหญิงว่าชาย) และสัญญาอันวิปริต ทรงก้าวล่วงความมืด. ต่อจากนั้นสภปริพาชกกล่าวว่า **อนุตถุติ ปารถุ ทุภุขสุส** พระองค์เป็นผู้ถึงที่สุด ถึงฝั่งแห่งทุกข์ ดังนี้ หมายถึงที่สุดและฝั่งแห่งทุกข์ในวัฏฏะคือนิพพาน เพราะไม่เกิด เพราะไม่มีทุกข์และเพราะตรงกันข้ามกับทุกข์ในวัฏฏะนั้น. อีกอย่างหนึ่ง ควรทราบการผูกในประโยคนี้ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า เป็นผู้ถึงฝั่ง เพราะถึงพระนิพพานแล้ว สภปริพาชกเมื่อจะกราบทูลกะพระองค์ จึงกราบทูลว่า **ปารถุ อนุตถุติ ทุภุขสุส** พระองค์ถึงฝั่งคือถึงที่สุดแห่งทุกข์ ดังนี้.

ชื่อว่า **สมมาสมพุทโธ** เพราะตรัสรู้โดยชอบ และตรัสรู้เอง. บทว่า **ตํ ตํ มนุญเ** สำคัญพระองค์ว่ามีอาสวะสิ้นแล้ว ความว่า อาจารย์บางพวกกล่าว ด้วยความเคารพยิ่งว่า **ตเมว มนุญามิ น อญญํ** ข้าพเจ้าสำคัญพระองค์เท่านั้น ไม่สำคัญผู้อื่น. บทว่า **ชุตินา** มีความรุ่งเรือง คือถึงพร้อมด้วยความสว่างโดยกำจัดความมืดของผู้อื่น. บทว่า **มตตินา** มีความรู้คือถึงพร้อมด้วยความรู้คือปัญญาสามารถรู้สิ่งที่ควรรู้ อันเป็นปัจจัยแห่งความรู้อื่น ๆ. บทว่า **ปหุตปญฺโ** มีพระปัญญามาก คือมีพระปัญญาหากที่สุดมิได้. ในบทนี้ท่านประสงค์เอาศัพท์ปัญญตญาณ. บทว่า **ทุภุขสุสนุตฺตรา** ทรงช่วยข้าพระองค์ผู้กระทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ สภปริพาชกกราบทูลเรียกจึงกล่าวดังนั้น. บทว่า **อตเรติ มํ** พระองค์ยังข้าพระองค์ให้ข้ามได้แล้ว คือยังข้าพระองค์ให้ข้ามพ้นจากความสงสัย.

สภปริพาชกกล่าวถึงการกระทำความนอบน้อมด้วยกึ่งคาถาว่า **ยมฺเม** ดังนี้. ในบทเหล่านั้นบทว่า **กฺวจิตํ** พ้นความสงสัย สภปริพาชกกล่าวหมายถึงความอันอาศัยปัญหา ๒๐ ข้อ เพราะสภปริพาชกนั้น ได้มีความ

สงสัยด้วยความนั้น. บทว่า โมนปเลสุ ในทางแห่งมุนี คือในทางแห่งญาณ.
บทว่า วินพิคตา ผู้ไม่มีกิเลสคงหลักต่อ. คือปราศจากกิเลสเพียงดังหลักต่อ
ท่านอธิบายว่า ตัดขาดแล้ว. บทว่า นาคนาคสุส พระองค์ผู้เป็นพระนาคผู้
ประเสริฐยิ่ง นี้เป็นคำร้องเรียกอย่างหนึ่ง สัมพันธ์ด้วยคำนี้ว่า เมื่อพระผู้มี-
พระภาคเจ้าผู้ประเสริฐตรัสอยู่พวกปริพาชกย่อมชื่นชม. บาลีว่า ฌมฺมเทสนํ
เป็นบาลีเกิน. บทว่า สพุเพ เทวา เทวดาทิ้งปวง ได้แก่ อากาศัญญเทวดา
และภุมมัญญเทวดา. บทว่า นารทปพฺพตา นัยว่า หมู่เทวดาทิ้งสองนั้นแม้
นั้นเป็นผู้มีปัญญา ก็ยังอนุโมทนา เพราะเหตุนี้ สกฺขิปริพาชกจึงกล่าวทำ
ความนอบน้อมด้วยความเลื่อมใสทั้งหมด สกฺขิปริพาชกสดับความสมบุรณ์แห่ง
พยากรณ์ อันสมควรแก่การอนุโมทนา จึงประคองอัญชลิตถาว่า นโม เต
ขอความนอบน้อมจงมีแก่พระองค์ดังนี้. บทว่า ปุริสาชฌญา ข้าแต่พระองค์ผู้
เป็นบุรุษอาชาไนย คือ ข้าแต่พระองค์ผู้สมบุรณ์ด้วยชาติในบรรดาบุรุษทั้งหลาย.
บทว่า ปฏฺิปกุคฺโค ได้แก่ บุคคลผู้มีส่วนเปรียบเสมอพระองค์. พระองค์ชื่อ
ว่าเป็นพระพุทธรเจ้า เพราะแห่งตลอดคอรียสัจ ๔ พระองค์ชื่อว่าเป็นพระศาสดา
เพราะทรงพร้าสอน และเพราะนำคำสอนมาให้ พระองค์ชื่อว่าเป็นผู้ครอบงำ
มาร เพราะครอบงำมาร ๔ พระองค์ชื่อว่าเป็นมุนี คือเป็นมุนีผู้ตรัสรู้แล้ว.
บทว่า อูปธิ ได้แก่ อูปธิ ๔ อย่าง คือ ขันธ กิเลส กาม และอภิสังขาร.
บทว่า วคฺคฺ คือมีรูปงาม. บทว่า ปญฺเณ จ ได้แก่ โลกียปัญญา พระองค์
ไม่ทรงติดอยู่ในบุญและบาป เพราะไม่ทำบุญและบาปเหล่านั้นบ้าง เพราะไม่มี
การเสวยผลของบุญและบาปที่ทำในกาลก่อนต่อไปบ้าง เพราะฉาบทาด้วยคัมภีระ
และทฤษฎีอันมีบุญและบาปนั้นเป็นนิमितบ้าง. สกฺขิปริพาชกกล่าวอย่างนี้ว่า
วณฺท ติ สตุถฺโน สกฺขิจะขอถวายบังคมพระบาทของพระศาสดาแล้วหมอบลง
ณ ขื่อพระบาทถวายบังคมด้วยเบญจางคประดิษฐ์.

บทว่า **อณฺเฑติศฺยิปฺพุโพ** คืออัญญเดียรถีย์นั่นเอง. บทว่า **อากงฺขติ** แปลว่า ย่อมปรารถนา. บทว่า **อารทฺฐจิตฺตา** พอใจ คือยินดีแล้ว. บทว่า **อปิจ เมตฺถ ปุคฺคลเวมตฺตตา วิทิตา** ก็แต่ว่าเรารู้ความต่างแห่งบุคคลในข้อนี้ ความว่า เรารู้ความต่างแห่งบุคคลในการอยู่ปรินิพพานของอัญญเดียรถีย์ทั้งหลาย ไม่ใช่ควรอยู่ปรินิพพานทั้งหมด. ก็เพราะเหตุไรจึงไม่ควรอยู่ปรินิพพานทั้งหมด. อันชฎิลผู้บูชาไฟ และอันเจ้าศากยะโดยชาติ ละเพศมาแล้ว อนึ่ง ผู้ใดแม้ยังไม่ละเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยเหตุเพื่อได้มรรคและผล แม้มาแล้ว เช่นสภิกขปริพาชกนั้น เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า คุณก่อนสภิกขะ ท่านไม่มีเหตุจะต้องอยู่ปรินิพพานเพื่อบำเพ็ญวัตรของเดียรถีย์ ท่านต้องการประโยชน์ สมบูรณ์ด้วยเหตุเพื่อได้มรรคผล ข้อนี้เรารู้แล้ว เมื่อจะทรงอนุญาตให้สภิกขปริพาชกบรรพชา จึงตรัสว่า **อปิจ เมตฺถ ปุคฺคลเวมตฺตตา วิทิตา** ก็แต่ว่าเรารู้ความต่างแห่งบุคคลในข้อนี้ ดังนี้. ฝ่ายสภิกขะเมื่อจะแสดงความเคารพของตน จึงกราบทูลว่า **สเจ ภนฺเต** ดังนี้. บททั้งหมดและบทอื่นจะไม่พรรณนาในที่นี้ เพราะมีความง่าย และเพราะมีนัยดังได้กล่าวแล้วในหนก่อน พึงทราบอย่างเดียวกับที่กล่าวแล้วในหนก่อนนั่นแล.

จบอรรถกถาสภิกขสูตรที่ ๖ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตตโชติกา

เลศสูตรที่ ๗

ว่าด้วยความเลื่อมใสในพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

[๓๗๓] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้.

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจาริกไปในชนบทชื่ออังกุตรราปะ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์จำนวนมากประมาณ ๑,๒๕๐ รูป เสด็จถึงอาปนนิคมของชาวอังกุตรราปะ.

เกณียชฎิลได้สดับข่าวมาว่า พระสมณโคดมศากยบุตร ทรงผนวชจากศากยสกุล เสด็จจาริกไปในชนบทชื่ออังกุคราปะ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๑,๒๕๐ รูป เสด็จถึงอาปนนิคมตามลำดับ ก็กิดจิตพิทังงามของท่านพระโคตมพระองค์นั้นแล ขจรไปแต่อย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นพระอรหันต์ ฯลฯ ทรงเบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกธรรม พระองค์ทรงทำโลกนี้พร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ให้แจ้งชัดด้วยพระปัญญาอันยิ่งเองแล้วทรงสอนหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ให้รู้ตาม พระองค์ทรงแสดงธรรมอันงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ทรงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพยัญชนะ บริสุทธิ บริบูรณ์สิ้นเชิง ก็การได้เห็นพระอรหันต์ปานนั้น ย่อมเป็นความดีแล.

ครั้งนั้นแล เกณียชฎิลเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ได้สนทนาปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้ว นิ่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชี้แจงให้เกณียชฎิลเห็นแจ้ง ให้สมาทานอาหาญ ร่าเริงด้วยธรรมมีกถา.

ลำดับนั้น เณริชชฎิล อันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชี้แจงให้เห็นแจ้ง ให้สมาทาน อาจหาญ ร่าเริง ด้วยธรรมมีกถาแล้ว ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า ว่า ขอพระโคตมผู้เจริญ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ ทรงรับภัตของข้าพระองค์ เสวยในวันพรุ่งนี้ พระเจ้าข้า.

[๓๗๔] เมื่อเณริชชฎิลกราบทูลอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสกะเณริชชฎิลว่า ดูก่อนเณริยะ ภิกษุสงฆ์มีมากถึง ๑,๒๕๐ รูป อนึ่ง ท่านก็เลื่อมใสในพวกพราหมณ์ยิ่งนัก.

แม้ครั้งที่ ๒ เณริชชฎิลก็ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่ พระโคตมผู้เจริญ ภิกษุสงฆ์มีมากถึง ๑,๒๕๐ รูป ทั้งข้าพระองค์เป็นผู้เลื่อมใส ในพวกพราหมณ์ก็จริง ถึงอย่างนั้นก็ขอพระโคตมผู้เจริญ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ ทรงรับภัตของข้าพระองค์เพื่อเสวยในวันพรุ่งนี้ .. แม้ครั้งที่ ๓ เณริชชฎิล... พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงรับนิมนต์ด้วยคุณิภาพ.

ลำดับนั้นแล เณริชชฎิลทราบที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับนิมนต์แล้ว ลุกจากอาสนะ เข้าไปสู่อาศรมของตนแล้ว เรียกมิตรอำมาตย์และญาติสาโลหิตทั้งหลายมากล่าวว่า มิตรอำมาตย์ และญาติสาโลหิตผู้เจริญทั้งหลายจงฟังข้าพเจ้า ข้าพเจ้านิมนต์พระสมณโคตมพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ เพื่อเสวยภัตในวันพรุ่งนี้ ขอท่านทั้งหลายช่วยข้าพเจ้าชวนชวายเป็นด้วยกาย พวกมิตร อำมาตย์และญาติสาโลหิตทั้งหลายของเณริชชฎิลรับคำแล้ว บางพวกขุดเตา บางพวกผ่าฟืน บางพวกล้างภาชนะ บางพวกช่วยตั้งหม้อน้ำ บางพวกป้อนอาสนะ ส่วนเณริชชฎิล ตกแต่งโรงปะรำเอง.

[๓๗๕] ก็สมัยนั้นแล เสดลพราหมณ์อาศัยอยู่ในอาปณนิคม เป็นผู้รู้ จบไตรเพทพร้อมทั้งคัมภีร์นิพนธ์และคัมภีร์เกตุกะ พร้อมทั้งประเภทอักษร

มีคัมภีร์อิติहाสะเป็นที่ ๕ เป็นผู้เข้าใจด้วยท เข้าใจไวยากรณ์ ชำนาญในคัมภีร์
โลกยตะ และตำราทำนายมหาปฐิสถลักษณะ ทั้งบอกมนต์แก้มาณพ ๓๐๐ คน
ด้วย ก็สมัยนั้น เณรชฎิลเป็นผู้เลื่อมใสในเสลพราหมณ์ยิ่งนัก.

ครั้งนั้นแล เสลพราหมณ์แวดล้อมด้วยมาณพ ๓๐๐ คน เดินเที่ยว
พักผ่อนอยู่ ได้เข้าไปสู่อาศรมของเณรชฎิล ได้เห็นคนบางพวกซุดเตา ฯลฯ
บางพวกปูอาสนะ ในอาศรมของเณรชฎิล ส่วนเณรชฎิลตกแต่งโรงปะรำเอง
ครั้นแล้วได้ถามเณรชฎิลว่า ท่านเณรชฎิลผู้เจริญ จักมีอาวาทะ วิวาหะหรือ
เตรียมจัดมหัศจรรย์หรือ หรือท่านได้ทูลเชิญเสด็จพระเจ้าแผ่นดินมคธพระนามว่า
พิมพิสารจอมทัพ พร้อมทั้งรีพล เพื่อเสวยในวันพรุ่งนี้.

เณรชฎิลตอบว่า ท่านเสลผู้เจริญ อาวาทะหรือวิวาหะจะมีแก่ข้าพเจ้า
ก็หาไม่ได้ แม้พระเจ้าแผ่นดินมคธพระนามว่าพิมพิสารจอมทัพ พร้อมทั้งรีพล
ข้าพเจ้าก็มีได้ทูลเชิญเพื่อเสวยในวันพรุ่งนี้ แต่ข้าพเจ้าจัดมหัศจรรย์. พระสมณ-
โคดมผู้สากยบุตร ทรงผนวชจากศากยสกุล เสด็จจาริกไปในชนบทชื่ออังคุต-
ตราปะพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๑,๒๕๐ รูป เสด็จถึงอาปนนิคม
ตามลำดับ ก็กิตติศัพท์อันงามของท่านพระโคตมุนั้นแล ขจรไปแล้วอย่างนี้ว่า
แม้เพราะเหตุนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ฯลฯ ทรงเบิกบานแล้ว
เป็นผู้จำแนกธรรม ดังนี้ ข้าพเจ้านิมนต์พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น พร้อม
ด้วยภิกษุสงฆ์ เพื่อเสวยภัตในวันพรุ่งนี้.

- ส. ท่านเณรชฎิลผู้เจริญ ท่านกล่าวว่า พุทโธ หรือ.
- ก. ท่านเสลผู้เจริญ ข้าพเจ้ากล่าวว่า พุทโธ.
- ส. ท่านเณรชฎิลผู้เจริญ ท่านกล่าวว่า พุทโธ หรือ.
- ก. ท่านเสลผู้เจริญ ข้าพเจ้ากล่าวว่า พุทโธ.

ลำดับนั้นแล เสดลพราหมณ์ดำริว่า แม้เสียงประกาศว่า พุทโธ
หาได้ยากในโลก พระมหาบุรุษผู้ประกอบด้วยมหาปริสัติลักษณะ ๓๒ ประการ
ซึ่งมาในมณฑลของเรา ย่อมมีคติเป็นสองเท่านั้น ไม่เป็นอย่างอื่น คือ
ถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม เป็นธรรมราชา เป็น
ใหญ่ในแผ่นดินมีมหาสมุทร ๔ เป็นขอบเขต ทรงชนะแล้ว มีราชอาณาจักร
มั่นคง ทรงสมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ คือ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว
แก้วมณี นางแก้ว คฤหบดีแก้ว ปริณายกแก้วเป็นที่ ๗ พระราชโอรสของ
พระองค์มีกว่าพัน ล้วนกล้าหาญ มีรูปทรงสมเป็นวิรกษัตริย์ สามารถย้าย
กองทัพอของข้าศึกได้ พระองค์ทรงชนะโดยธรรม มิต้องใช้อาชญา มิต้องใช้
ศาสตรา ทรงครอบครองแผ่นดินมีสาครเป็นขอบเขต ถ้าแลเสด็จออกผนวช
เป็นบรรพชิต จะได้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า มีลังกา คือ กิเสสอัน
เปิดแล้วในโลก. เสดลพราหมณ์ถามว่า ท่านเกษิยะผู้เจริญ ก็บัดนี้พระโคตม
อรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เจริญพระองค์นั้น ประทับอยู่ที่ไหน.

[๓๗๖] เมื่อเสดลพราหมณ์ถามอย่างนี้แล้ว เกษิยะผู้เจริญได้ยกแขนขวา
ขึ้นชี้ แล้วกล่าวกะเสดลพราหมณ์ว่า ท่านเสสสะผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้า
ประทับอยู่ที่ทิวไม่มีสีเขียวนั้น.

ลำดับนั้นแล เสดลพราหมณ์พร้อมด้วยมาณพ ๓๐๐ คน เข้าไปเฝ้า
พระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ แล้วกล่าวเตือนมาณพเหล่านั้นว่า ท่านผู้เจริญ
ทั้งหลาย จงเจียบเสียง ค่อย ๆ เดินตามกันมา เพราะท่านผู้เจริญเหล่านั้นเที่ยว
ไปผู้เดียวเหมือนราชสีห์ ให้อินดีได้ยาก คุณก่อนท่านผู้เจริญทั้งหลาย เวลาเรา
สนทนากับพระสมณโคตมท่านทั้งหลายอย่าพูดสอดขึ้นในระหว่างถ้อยคำของเรา
จงรอให้ถ้อยคำของเราจบลงก่อน. เสดลพราหมณ์ได้สนทนาปราศรัยกับพระผู้มี

พระภาคเจ้า ครั้นผ่านการปราศรัยพอให้ระลึกถึงกันไปแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง.

ครั้นแล้ว เสดลพราหมณ์ได้ตรวจดูมหาปริสติกษณะ ๓๒ ประการ ในพระกายของพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ได้เห็นมหาปริสติกษณะ ๓๒ ประการ โดยมากเว้น อยู่ ๒ ประการ คือ พระคุษะเร็นอยู่ในฝัก ๑ พระชีวหาใหญ่ ๑ จึงยังเคลือบแคลงสงสัยไม่เชื่อไม่เลื่อมใสในมหาปริสติกษณะ ๒ ประการ. ครั้นนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงดำริว่า เสดลพราหมณ์นี้ เห็นมหาปริสติกษณะ ๓๒ ประการ ของเราโดยมาก เว้นอยู่ ๒ ประการ คือ คุษะเร็นให้อยู่ในฝัก ๑ ชิวหาใหญ่ ๑ จึงยังเคลือบแคลงสงสัยไม่เชื่อไม่เลื่อมใสในมหาปริสติกษณะ ๒ ประการ ทันใดนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบันดาลอิทธาภิสังขาร ให้ เสดลพราหมณ์ได้เห็นพระคุษะเร็นอยู่ในฝัก และทรงแลบพระชีวหาสอดเข้าช่องพระกรรณทั้งสอง กลับไปมา สอดเข้าช่องพระนาสิกทั้งสอง กลับไปมา แม้ปิดมณฑลพระนลาต เสดลพราหมณ์คิดว่า พระสมณโคดมทรงประกอบด้วย มหาปริสติกษณะ ๓๒ ประการบริบูรณ์ไม่บกพร่อง แต่เราไม่ทราบว่าเป็นพระพุทธรเจ้าหรือไม่ ก็แลเราได้ฟังคำของพราหมณ์ทั้งหลายผู้แก่เฒ่าผู้เป็นอาจารย์และปราชญ์กล่าวอยู่ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธรเจ้าทั้งหลาย ย่อมทรงทำพระองค์ให้ปรากฏในเมื่อบุคคลกล่าวถึงคุณของพระองค์ ถ้ากระไรเราพึงชมเชยพระสมณโคดม เฉพาะพระพักตร์ด้วยคาถาอันสมควร.

ลำดับนั้นแล เสดลพราหมณ์ได้ชมเชยพระผู้มีพระภาคเจ้าเฉพาะพระพักตร์ด้วยคาถาอันสมควรว่า

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์

มีพระกายบริบูรณ์ สวยงาม ประสูติแล้ว
มีพระเนตรงาม มีพระฉวีวรรณดุจทองคำ
มีพระเขี้ยวขาวดี มีความเพียร อวัยวะใหญ่
น้อยเหล่าใด มีแก่คนผู้เกิดดีแล้ว อวัยวะ
ใหญ่น้อยเหล่านั้นทั้งหมดในพระกายของ
พระองค์เป็นมหาปุริสลักษณะ.

พระองค์มีพระเนตรแจ่มใส มีพระ-
พักตร์งาม มีกายใหญ่ตรง มีรัศมีรุ่งเรือง
อยู่ในท่ามกลางสมณสงฆ์ดังพระอาทิตย์.

พระองค์เป็นภิกษุมีพระเนตรงาม มี
พระฉวีวรรณงามเปล่งปลั่งดังทองคำ ประ-
โยชน์อะไรด้วยความเป็นสมณะของพระองค์
ผู้มีวรรณะอันอุดมอย่างนี้.

พระองค์ควรเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ
ผู้ประเสริฐในราชสมบัติ ผู้เป็นใหญ่ในแผ่น
ดินมีมหาสมุทร ๔ เป็นขอบเขต ผู้ทรงชนะ
แล้ว ผู้เป็นใหญ่ในชมพูทวีป มีกษัตริย์
ประเทศราชตามเสด็จ ข้าแต่พระโคตม ขอ
พระองค์ทรงเป็นพระราชาที่พระราชาทรง
บูชา เป็นจอมมนุษย์ ครองราชสมบัติเถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

[๓๗๗] ดูก่อนเสลพราหมณ์ เรา
เป็นพระราชาชั้นเยี่ยมเป็นพระธรรมราชา
เรายังจักรที่ใคร ๆ พึงให้เป็นไปไม่ได้ ให้
เป็นรูปโดยธรรม.

เสลพราหมณ์กราบทูลว่า

พระองค์ทรงปฏิญาณว่า เป็นพระ-
สัมมาสัมพุทธะ เป็นพระธรรมราชาชั้นเยี่ยม
ข้าแต่พระโคตม พระองค์ตรัสว่า จะยังจักร
ให้เป็นไปโดยธรรม ใครหนอเป็นสาวก
เสนาบดีของพระองค์ผู้ประพฤติตามพระ-
ศาสดา ใครจะยังธรรมจักรที่พระองค์ให้เป็น
ไปแล้วนี้ ให้เป็นไปตาม.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนเสลพราหมณ์

สารีบุตรผู้เกิดตามตถาคต จะยัง
ธรรมจักรอันยอดเยี่ยมที่เราให้เป็นไปแล้ว
ให้เป็นไปตาม ดูก่อนพราหมณ์ ธรรมที่ควร
รู้อย่าง เราได้รู้อย่างแล้ว ธรรมที่ควรให้เจริญ
เราได้ให้เจริญแล้วและธรรมที่ควรละ เราละ
ไปแล้ว เพราะเหตุนั้น เราจึงเป็นพระพุทธะ-
ดูก่อนพราหมณ์ ท่านจงขจัดความ
สงสัยในเราเสีย จงน้อมใจเชื่อ การได้เห็น

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายเนื่อง ๆ เป็น
การได้โดยยาก ความปรากฏเนื่อง ๆ แห่ง
พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ใดแล หาได้
ยากในโลก เราเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
พระองค์นั้น ผู้เป็นศัลยแพทย์ชั้นเยี่ยม.

เราเป็นผู้ประเสริฐไม่มีผู้เปรียบ ย่ำยี
มารและเสนามารเสียได้ ทำป้อจามิตรทั้งหมด
ไว้ในอำนาจ ไม่มีภัยแต่ที่ไหน ๆ บันเทิงอยู่.

เสลพรหมณ์กล่าวกับมาณพ ๓๐๐ คนว่า

ท่านผู้เจริญทั้งหลาย จงฟังคำนี้ที่
พระผู้มีพระภาคเจ้ามหาวิรบุรุษ ผู้มีจักขุ
ผู้เป็นศัลยแพทย์ตรัสอยู่ ดังสีหะบันลืออยู่
ในป่า ฉะนั้น ถึงแม่พระองค์จะเป็นผู้เกิด
ในสกุลต่ำทราม (ก็ตามที)

ใคร ๆ ได้เห็นพระองค์ผู้ประเสริฐ
ไม่มีผู้เปรียบ ย่ำยีมารและเสนามารเสียได้
จะไม่พึงเลื่อมใส (ไม่มีเลย)

ผู้ใดปรารถนาจะงตามเรามา หรือ
ผู้ใดไม่ปรารถนาจะงไปเกิด เราจักบวชใน
สำนักของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้มีปัญญาอัน
ประเสริฐนี้.

ถ้าท่านผู้เจริญชอบใจคำสั่งสอนของ
พระสัมมาสัมพุทธเจ้า อย่างนี้ไซ้ร้ แม่พวก
เราก็จักบวชในสำนักของพระสัมมาสัมพุทธ-
เจ้า ผู้มีพระปัญญาอันประเสริฐ.

พราหมณ์ทั้ง ๓๐๐ เหล่านี้ ได้ประนม
อัญชลีทูลขอว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ข้าพระองค์ทั้งหลาย จักประพฤติพรหมจรรย์
ในสำนักของพระองค์.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนเสลพราหมณ์
พรหมจรรย์เรากล่าวดีแล้ว ผู้บรรลु
จะพึงเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล การบวช
ของบุคคลผู้ไม่ประมาทศึกษาอยู่ไม่เปล่า
ประโยชน์.

[๓๗๘] เสลพราหมณ์พร้อมกับบริษัทได้บรรพชาอุปสมบทในสำนัก
ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้งนั้นแล พอล่วงราตรินั้นไป เณนิชชฎิล สั่งให้
ตักแต่งขาทนียโภชนียาหารอันประณีตไว้ในอาศรมของตนเสร็จแล้วให้กราบทูล
ภักตกาลแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถึงเวลาแล้ว ภักตเสร็จ
แล้ว.

ลำดับนั้น เป็นเวลาเช้าพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงนุ่งแล้ว ทรงถือบาตร
และจีวรเสด็จเข้าไปยังอาศรมของเณนิชชฎิล ครั้นแล้ว ประทับนั่งเหนืออาสนะ

ที่เขาปลาดควายพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์. ลำดับนั้น เกณิชชฎิล อังคาสภิกษุสงฆ์มี พระพุทธเจ้าเป็นประมุข ให้อิมหันาสำราญด้วยขาทนียโภชนียาหารอันประณีต ด้วยมือของตน เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสวยเสร็จ ชักพระหัตถ์จากบาตรแล้ว เกณิชชฎิลถืออาสนะตำแหน่งหนึ่ง นั่งเฝ้าอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุโมทนาแก่เกณิชชฎิลด้วยพระคาถาเหล่านี้ว่า

ยัญทั้งหลายมีการบูชาไฟเป็นประมุข
จันท์ทั้งหลายมีดาวตริจันท์เป็นประมุข พระ-
ราชาเป็นประมุขของมนุษย์ทั้งหลาย พระ-
จันทรเป็นประมุขของดาวนักษัตรทั้งหลาย
พระอาทิตย์เป็นประมุขของความร้อนทั้ง-
หลาย พระสงฆ์แล เป็นประมุขของบุคคล
ทั้งหลายผู้มุ่งบุญ บูชาอยู่.

[๓๗๕] ครั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุโมทนาแก่เกณิชชฎิลด้วย พระคาถาเหล่านี้แล้ว เสด็จลุกจากอาสนะหลีกไป ลำดับนั้นแล ท่านพระเสละ พร้อมด้วยบริษัท หลีกออกจากหม้ออยู่ผู้เดียว ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจ เด็ดเดี่ยว ไม่นานนักก็ทำให้แจ้งซึ่งที่สุดแห่งพรหมจรรย์อันยอดเยี่ยม ที่กุลบุตร ทั้งหลายออกบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการนั้น ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง ใน ปัจจุบันเข้าถึงอยู่ รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้มิได้มี ก็ท่านพระเสละ พร้อมด้วย บริษัท ได้เป็นพระอรหันต์องค์หนึ่ง ๆ ในจำนวนพระอรหันต์ทั้งหลาย.

ครั้งนั้นแล ท่านพระเสละ พร้อมทั้งบริษัทได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ครั้นแล้วได้ห่มจีวรเฉวียงบ่าข้างหนึ่ง ประณมอัญชลีไปทางที่พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถาว่า

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระจักขุ

ข้าพระองค์ทั้งหลายถึงสรณะในวันที่ ๘ นับ

แต่วันนี้ เพราะฉะนั้น ข้าพระองค์ทั้งหลาย

จึงฝึกฝนตนอยู่ในศาสนาของพระองค์ ๗

ราตรี.

พระองค์เป็นพระพุทธรเจ้า เป็น

ศาสดา เป็นมุนีครองงามาร ทรงตัดอนุสัย

แล้ว เป็นผู้ข้ามได้เองแล้ว ทรงช่วยหมู่อัตว์นี้

ให้ข้ามได้ พระองค์ทรงก้าวล่วงอุปธิได้แล้ว

ทรงทำลายอาสวะทั้งหลายแล้ว ไม่ทรงถือ

มั่น ทรงละความกลัวและความขลาดได้แล้ว

ดังสีหะ.

ภิกษุ ๓๐๐ รูปนี้ยื่นประณมอัญชลีอยู่

ข้าแต่พระวิรเจ้า ขอพระองค์ทรงเหยียด

พระบาทบุคคลเกิด ท่านผู้ประเสริฐทั้งหลาย

จงถวายบังคมพระบาทบุคคลของพระศาสดา.

จบเสลสูตรที่ ๗

อรรถกถาเสลสูตรที่ ๗

เสลสูตร มีคำเริ่มต้นว่า เอวมเม สุตฺ คังนี้.

พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นอย่างไร ? ท่านกล่าวถึงเรื่องราวที่เกิดขึ้นไว้ในนิทานแห่งเสลสูตรนั้นแล้ว. แม้ในลำดับการพรรณนาความแห่งสูตรนี้ ก็เช่นเดียวกันกับสูตรก่อน ฟังทราบโดยนัยที่กล่าวไว้แล้วในสูตรก่อนนั้นแล. ก็บทใด ยังไม่ได้กล่าวไว้ เราจักเรียบเรียงบททั้งหลายที่มีความง่าย พรรณนาบทนั้น.

บทว่า องคุตฺตราเปสุ ได้แก่ ชนบทนั้นนั่นแหละ ชื่อว่าอังคา, อังคาใดชื่อว่า อาปะ ที่ชับน้ำมีอยู่ทางทิศเหนือของแม่น้ำคงคา, ท่านเรียกว่า อุตตราปะ ก็มี เพราะอยู่ไม่ไกลแม่น้ำเหล่านั้น ถามว่า อังคาใดที่ชื่อว่า อาปะอยู่ทางทิศเหนือของแม่น้ำคงคาตอนไหน ? ตอบว่า แม่น้ำคงคาที่ชื่อว่า มหามหิ. เพื่อความแจ่มแจ้งของแม่น้ำนั้นในสูตรนี้จะพรรณนาตั้งแต่ต้น.

มีเรื่องเล่ามาว่า ชมพูทวีปนี้มีประมาณหนึ่งหมื่นโยชน์. ในชมพูทวีปนั้นพื้นที่ประมาณ ๔ พันโยชน์ถูกน้ำท่วม จึงเรียกว่า สมุทฺร. พวกมนุษย์อาศัยอยู่ในเนื้อที่ประมาณ ๓ พันโยชน์ มีเขาคิมพานต์ตั้งอยู่ในเนื้อที่ ๓ พันโยชน์โดยส่วนสูงประมาณ ๕๐๐ โยชน์ ประดับด้วยยอด ๘๔,๐๐๐ ยอด โดยรอบวิจิตรตระการไปด้วยมหานทีทั้งห้าไหลบ่าลงโดยยาวและกว้างประมาณ ๑๐๐ โยชน์ เพราะลึกมาก มีบริเวณรอบ ๆ ประมาณ ๑๕๐ โยชน์ มีสระใหญ่ ๗ สระ มีสระอนาคตาเป็นต้นตั้งอยู่ ดังได้กล่าวไว้แล้วในอรรถกถาปุรพาสูตร. ใน ๗ สระนั้น สระอนาคตล้อมไปด้วยภูเขา ๕ ลูกเหล่านี้ คือ สุทฺตสนฺนญฺจ จิตรญฺจ กภาพญฺจ คันธมาทญฺจ เกลาสญฺจ. ในภูเขา ๕ ลูกนั้น สุทฺตสนฺนญฺจ

สำเร็จด้วยทองคำ สูง ๒๐๐ โยชน์ ภายในคดมีสถฐานคล้ายปากของกาตั้ง
ปกคลุมสระนั้นอยู่ จิตรกฐสำเร็จด้วยรัตนะทั้งปวง กาพุกฐสำเร็จด้วยไม้อัญชัน
คันธมาทนกฐสำเร็จด้วยแก้วตาแมว ภายในมีสีเหมือนถั่วเขียว คาคายไปด้วย
โอสถหลายอย่าง ในวันอุโบสถข้างแรมรุ่งเรื่องเหมือนถ่านถูกไฟเผา เกลาสกฐ
สำเร็จด้วยเงิน ทั้งหมดมีส่วนสูงเท่ากันกับสุทัสสนะ ตั้งปกคลุมสระนั้น
สระทั้งหมดฝนตกอยู่ด้วยอานุภาพของเทวดาและอานุภาพของนาค. อนึ่ง แม่น้ำ
ไหลลงไปในสระเหล่านั้น น้ำทั้งหมดนั้นไหลลงสู่สระอโนดาต. พระจันทร์และ
พระอาทิตย์โคจรผ่านไปทางทิศใต้หรือทิศเหนือทำให้สระนั้นได้แสงสว่างโดย
ระหว่างภูเขา เมื่อโคจรไปตรง ๆ ไม่ทำให้สว่าง. ด้วยเหตุนี้ สระนั้นจึง
ชื่อว่าอโนดาต. ในสระอโนดาตนั้น มีท่าลงอาบน้ำ มีน้ำใสดงาม ไม่มีปลาและ
เต่า ไส้สะอาดคล้ายแก้วผลึก มีน้ำใสสะอาด ตกแต่งไว้อย่างดงาม. พระพุทธ-
เจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระจันตพและหมู่ญาติพากันอาบน้ำที่สระนั้น ทั้ง
พวกเทวดาและยักษ์เป็นต้นก็พากันเล่นสนุกสนานในอุทยานนั้น. ที่ขอบฝั่งทั้ง
สี่ของสระนั้นมีสี่ปาก สระ ๔ ปาก คือปากสีหะ ๑ ปากช้าง ๑ ปากม้า ๑ ปาก
โคอุสภะ ๑. แม่น้ำทั้งสี่สายไหลออกจากปากสระนั้น. ที่ฝั่งแม่น้ำอันไหลออก
จากปากสีหะมีสีหะมากกว่า จากปากช้างเป็นต้น มีช้างม้าและโคอุสภะมากกว่า.
แม่น้ำไหลออกจากทางทิศตะวันออก ไหลเวียนไปทางขวาสระอโนดาต ๓
รอบ มิได้อาศัยแม่น้ำ ๓ สายนอกนี้ ไหลไปทางของมนุษย์ทางด้านป่า
หิมพานต์ทางทิศตะวันออกแล้วไหลลงมหาสมุทร. แม่น้ำที่ไหลออกจากทิศ
ตะวันตก และจากทิศเหนือก็ไหลเวียนขวาเหมือนกัน แล้วไหลไปทางของมนุษย์
ทางด้านตะวันตกและป่าหิมพานต์ด้านเหนือแล้วไหลลงมหาสมุทร.

ส่วนแม่น้ำที่ไหลออกจากทิศด้านใต้ก็ไหลเวียนขวา ๓ รอบ แล้วไหลตรงไปทางใต้ ลี้นทาง ๖๐ โยชน์บนหลังหินนั่นเอง แล้วกระทบภูเขาไหลไปเป็นสายน้ำประมาณ ๓ คาวุตโดยส่วนกว้าง ไหลไป ๖ โยชน์ทางอากาศแล้วตกลงบนแผ่นดินชื่อดิยัคคพะ. และแผ่นดินแตกด้วยกำลังสายน้ำ ณ ที่นั้นก็เกิดสระโบกขรณีชื่อดิยัคคพะประมาณ ๕๐ โยชน์ ทำลายฝั่งสระโบกขรณีไหลเข้าไปยังแผ่นดินไปได้ ๖๐ โยชน์ จากนั้นก็ทำลายแผ่นดินหนาที่บ. ไหลลงไปประมาณ ๖๐ โยชน์ทางอุโมงค์ กระทบดิรัจจานบรรพตชื่อว่าวิฆณะ แยกออกเป็น ๕ สาย คล้ายนิ้วทั้ง ๕ บนฝ่ามือไหลไป. สายน้ำทั้ง ๕ นั้น ในที่ที่ไหลเวียนขวา สระโหนดาค ๓ รอบ เรียกว่า*อาวัญญคองคา* ในที่ที่ไหลตรงไปตามหลังแผ่นดิน ๖๐ โยชน์ เรียกว่า *อาภินณคองคา*. ในที่ที่ไหลไปทางอากาศ ๖๐ โยชน์ เรียกว่า *อากาศคองคา*. สายน้ำตกลงบนแผ่นดินชื่อว่า ดิยัคคพะตั้งอยู่บนที่ว่างประมาณ ๕๔ โยชน์ ท่านจึงเรียกว่าดิยัคคพโบกขรณี. สายน้ำในที่ที่ทำลายฝั่งแล้วไหลเข้าไปยังแผ่นดิน ไหลไปประมาณ ๖๐ โยชน์ เรียกว่า *พหลคองคา*. สายน้ำในที่ที่ทำลายแผ่นดินแล้วไหลไปทางอุโมงค์สิ้น ๖๐ โยชน์ เรียกว่า *อุมมังคองคา*. สายน้ำในที่ที่เป็น ๕ สาย กระทบดิรัจจานบรรพตชื่อว่าวิฆณะ แล้วไหลไป ท่านเรียกว่าปัญจธารา (แม่น้ำ ๕ สาย) คือ คองคา ยมุนา อจิรวดี สรรภู มหิ. มหาคองคาทั้ง ๕ เหล่านี้มีหิมะตก. ในแม่น้ำ ๕ สายเหล่านั้น แม่น้ำสายที่ ๕ ชื่อหินันແหละท่านประสงค์เอาชื่อว่า *มหามหิคองคา* ในที่นี้.

อาปะไคทางทิศเหนือของแม่น้ำคองคา อาปะนั้นเป็นชนบท เพราะไม่ไกลสายน้ำเหล่านั้น ฟังทราบชื่อ *อังกุตตราปะ*.

บทว่า จาริกั จรมาโน เสด็จจาริกไป คือ เดินทางไป. ในบทนั้น

พึงทราบการจาริกของพระผู้มีพระภาคเจ้ามีสองอย่าง คือ **ตุริตจาริกา** (จาริก
รับถ้วน) ๑ **อตุริตจาริกา** (จาริกไม่รับถ้วน) ๑. ในจาริกสองอย่างนั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นบุคคลที่ควรโปรดในที่ไกลก็รีบเสด็จไป ชื่อว่า
ตุริตจาริกา. ตุริตจาริก้านั้นพึงเห็นในการต้อนรับพระมหากัสสปเป็นต้น.
พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จไปต้อนรับพระมหากัสสปนั้นได้เสด็จไปถึง ๓ คาวุต
เพียงครู่เดียวเท่านั้น, ได้เสด็จไป ๓๐ โยชน์ เพื่อทรงทรมานอฬวกยักษ์, ได้
เสด็จไป ๓๐ โยชน์เพื่อโปรดคงคูลิมล ได้เสด็จไป ๔๕ โยชน์ เพื่อโปรดปุค-
กุสาดิพราหมณ์. ได้เสด็จไป ๑๒๐ โยชน์ เพื่อโปรดพระเจ้ามหากปปียนะ, ได้
เสด็จไปทางไกลประมาณ ๑๐๐ โยชน์ เพื่อโปรดชนิยะ นี้ชื่อว่า **ตุริตจาริกา**
เสด็จโดยรับถ้วน. การเสด็จไปเพื่ออนุเคราะห์โลกด้วยการเที่ยวไปบิณฑบาต
ตามลำดับบ้าน นิคม นคร ชื่อว่า **อตุริตจาริกา** เสด็จโดยไม่รับถ้วน
อตุริตจาริกานี้ท่านประสงค์เอาในที่นี้ ด้วยเหตุนี้จึงกล่าว **จาริกั จรมาโน**.

บทว่า **มหตา** ใหญ่ คือ ใหญ่โดยจำนวนและใหญ่โดยคุณ. บทว่า
ภิกขุ สงฺฆเณ คือ หมู่สมณะ. บทว่า **อหุตฺตเรเสหิ ๑๒** ครั้ง ท่าน
อธิบายว่ากับภิกษุ ๑,๒๕๐ รูป. บทว่า **เยน ๗เป๗ ตทวสริ** เสด็จถึงนิคม
ของชาวอังคตตราปะ ชื่อว่า อาปนณะ นิคมนั้นได้ชื่อว่าอาปนณะเพราะมีตลาดมาก.
ได้ยินว่า ที่นิคมนั้นมีตลาดใหญ่จ่ายของกันถึงสองหมื่นตลาด. ผู้คนได้เดินทาง
มารวมกันที่นิคมแห่งรัฐของชาวอังคตตราปะทั่วทุกทิศ ด้วยเหตุนี้ ท่านจึง
กล่าววว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้เสด็จถึงนิคมนั้น.

บทว่า **เกณิโย ชฎิลโ** ชฎิลมีชื่อว่า เกณิยะ. คำว่า **ชฎิลโ** ความว่า เป็นคาบส เล่ากันว่า เกณิยชฎิลนั้นเป็นพรหมณ์มหาศาล แต่เพื่อรักษาทรัพย์ จึงถือบรรพชาเป็นคาบส ถวายเครื่องบรรณาการแก่พระราชา จับจองภาคพื้น สร้างอาศรมอาศัยอยู่ ณ ที่นั้น มีผู้อาศัยอยู่ด้วยหนึ่งพันตระกูล. อาจารย์บางพวก กล่าวว่า แม้อาศรมของเกณิยชฎิลนั้นมีต้นตาลอยู่ต้นหนึ่ง หล่นผลเป็นทองคำ ผลหนึ่งทุก ๆ วัน. เกณิยชฎิลนั้น เวลากลางวันนุ่งห่มผ้ากาสาและสวมชฎา เวลากลางคืน เอบอ้อมเพียบพร้อมบำเรอด้วยกามคุณห้าตามสบาย. บทว่า **สกุญฺปุตุโต** แสดงถึงตระกูลชั้นสูง. บทว่า **สกุญฺจลา ปุพฺพชิต** ทรงผนวช จากศากยตระกูล แสดงถึงการบวชด้วยศรัทธา. ท่านอธิบายไว้ว่า เป็นผู้มิได้ ถูกความเสื่อมไร ๆ ครอบงำ ละตระกูลนั้นทั้งที่ไม่เสื่อมออกทรงผนวชด้วย ศรัทธา. บทว่า **ตัม โข ปน** เป็นทศิยาวิภัตติลงในอรรถแห่งอิถัมภูต (ฉกฺขวิภัตติ) ได้รับความเป็น **ตสฺส โข ปน โภโต โคตมสฺส** ของ พระโคตมผู้เจริญนั้นแล. บทว่า **กฺลฺยาโณ** งาม คือประกอบด้วยคุณอันเป็น ความงาม. ท่านอธิบายว่า ประเสริฐที่สุด. บทว่า **กิตฺติสทฺโท** กิตติศัพท์ คือ ชื่อเสียงหรือประกาศยกย่อง. ก็ในบทมีอาทิว่า **อิติปิ โส ภควา** นี้ โยชนาแก้ไข้เพียงเท่านี้. ท่านอธิบายว่า ด้วยเหตุนี้ ๆ ว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์นั้นเป็นพระอรหันต์แม้ด้วยเหตุนี้ เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแม้ด้วย เหตุนี้ ฯลฯ เป็นผู้มิชอกแม้ด้วยเหตุนี้ ดังนี้.

พึงทราบวินิจฉัยในบทว่า **อรหํ** ดังนี้ พึงทราบว่าพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์เป็นอรหันต์ด้วยเหตุเหล่านี้ก่อนคือ เพราะเป็นผู้ไกลจากกิเลส เพราะ

เป็นผู้กำจัดข้าศึกคือกิเลส และหักซึ่งก็คือกิเลส เพราะเป็นผู้ควรแก่ปัจจัยเป็นต้น เพราะไม่มีความลับในการทำบาป. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น เป็นผู้ไกลจากกิเลสทั้งปวง เพราะกำจัดกิเลสพร้อมด้วยवासนา ด้วยมรรค เพราะฉะนั้น จึงเป็นพระอรหันต์ เพราะเป็นผู้ไกล. อนึ่ง พระองค์กำจัดข้าศึกคือกิเลสเสียได้ด้วยมรรค เพราะฉะนั้น จึงทรงพระนามว่า อรหิ เพราะทรงกำจัดข้าศึกเสียได้. อนึ่ง คุณสมบัติอวิชา ภาวตัณหา ซึ่งลือคืออกิสังขารมีบุญเป็นต้น กงคือชราและมรณะ เสียด้วยเพลาอันสำเร็จด้วยสมุทัยคืออาสวะประกอบเข้าไปในรถคือภพ ๓ มีสังสารเป็นล้อแล่นไปในกาลอันไม่มีเบื้องต้น พระองค์ดำรงอยู่บนปฐพีคือศีล ด้วยพระบาทคือความเพียร ณ โภธิมณฑล ทรงถือ ขวานคือญาณอันกระทำให้สิ้นกรรม ด้วยพระหัตถ์คือศรัทธาแล้วทรงกำจัดซึ่งกำจัดทั้งปวงเสียได้ เพราะฉะนั้น พระองค์จึงทรงพระนามว่า อรหิ เพราะกำจัดซึ่งกำจัดเสียได้ อนึ่ง เพราะพระองค์เป็นทักษิณยบุคคลผู้เลิศ จึงสมควรรับปัจจัยมีจีวรเป็นต้น และเครื่องสักการะและความเคารพเป็นต้น เพราะฉะนั้น พระองค์จึงทรงพระนามว่า อรหิ เพราะเป็นผู้ควรแก่ปัจจัยเป็นต้น. อนึ่ง พระองค์ไม่ทรงทำความชั่วไม่ว่าในที่ไหน ๆ เหมือนคนพาลสำคัญตนว่าเป็นบัณฑิต บางพวกในโลกย่อมทำบาปในที่ลับ เพราะเกรงจะไม่มีใครสรรเสริญ เพราะฉะนั้น พระองค์จึงทรงพระนามว่า อรหิ เพราะไม่มีความลับในการทำบาป.

อนึ่ง ในบทว่า อรหิ นี้ มีคาถาดังนี้

อารกตุตา หตตุตา จ	กิเลสาริน โส มุนิ
หตตงฺสารจกฺกาโร	ปจฺจยาทีน จารโห
น รโห กโรติ ปาปานิ	อรหิ เตน ปวฺจจติ

พระมุนีนั่น เพราะเป็นผู้ไกลจาก

กิเลสและเพราะเป็นผู้กำจัดข้าศึก คือ กิเลส

เสียได้ เป็นผู้กำจัดซึ่งลือคือสังสารจักรเสีย

ได้และเป็นผู้ควรแก่ปัจจัยเป็นต้น ไม่ทำบาป

ในที่ลับ ด้วยเหตุนั้น บัณฑิตจึงขนานพระ-

นามว่า อรหิ .

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงพระนามว่า สมุมาสมพุทฺโธ เพราะตรัสรู้
สังขารโดยชอบ และด้วยพระองค์เอง. ทรงพระนามว่า วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน
เพราะประกอบด้วยวิชชาอันบริสุทธิสมบูรณ์และด้วยจรณะอันสูงสุด. ทรง
พระนามว่า สุกโต เพราะเสด็จไปดี เพราะเสด็จไปสู่ฐานะอันดี เพราะเสด็จ
ไปด้วยดี และเพราะตรัสรู้โดยชอบ. ทรงพระนามว่า โลกวิทู เพราะทรงรู้
โลกด้วยประการทั้งปวง. จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นทรงรู้สังขาร
โลกอันมีขั้นและอายตนะเป็นต้น โดยประการทั้งปวง คือ โดยสภาวะ โดย
สมุทัย โดยนิโรธ โดยอุบายแห่งนิโรธ. ทรงรู้สังขารโลกแม้โดยประการ
ทั้งปวงอย่างนี้ คือ

โลกหนึ่ง ได้แก่ สัตว์ทั้งหลายทั้งปวงอยู่ได้ด้วยอาหาร.

โลกสอง คือ นามและรูป.

โลกสาม คือ เวทนาสาม.

โลกสี่ คือ อาหารสี่.

โลกห้า คือ อุปาทานขั้นห้า.

โลกหก คือ อายตนะภายในหก.

โลกเจ็ด คือ วิญญาณฐิติเจ็ด.

โลกแปด คือ โลกธรรมแปด.

โลกเก้า คือ สัตตาวาสเก้า.

โลกสิบ คือ ายตนะสิบ.

โลกสิบสอง คือ ายตนะสิบสอง.

โลกสิบแปด คือ ชาติสิบแปด.

ทรงรู้สัตว์โลกแม่โดยประการทั้งปวง คือ ทรงรู้อัชฌาศัยของสัตว์
ทั้งหลาย ทรงรู้กิเลสอันนอนเนื่องอยู่ในสันดานของสัตว์ทั้งหลาย ทรงรู้จริง
ทรงรู้อารมณ์ ทรงรู้สัตว์มีรูปคือกิเลสน้อย สัตว์มีรูปคือกิเลสมาก สัตว์มีอินทรีย์
กล้า สัตว์มีอินทรีย์อ่อน สัตว์มีอาการดี สัตว์มีอาการชั่ว สัตว์ให้รู้ได้ง่าย
สัตว์ให้รู้ได้ยาก สัตว์เป็นภพพะ (ควรตรัสรู้ได้) สัตว์เป็นอกภพพะ (ไม่ควร
ตรัสรู้). อนึ่ง จักรวาลหนึ่งโดยยาวและโดยกว้าง หนึ่งล้านสองแสนสามพัน
สี่ร้อยห้าสิบโยชน์ แต่โดยรอบสามล้านหกแสนหนึ่งหมื่นสามร้อยห้าสิบโยชน์.

ในบทว่า โลกวิทู นั้นพึงทราบต่อไปนี้

แผ่นดินนี้รับด้วยความหนาสองแสน

สี่หมื่นโยชน์ (ตั้งอยู่บนน้ำ) น้ำตั้งอยู่บนลม

ด้วยความหนาสี่แสนแปดหมื่นโยชน์ ลมอุ้ม

ขึ้นสู่ท้องฟ้ามีความหนาเก้าแสนหกหมื่น

นี่คือสัจฐานของโลก.

เมื่อโลกสัจฐานอย่างนี้ พึงทราบต่อไปว่า

ภูเขาสีเนรุสูงสุดในบรรดาภูเขา หยั่ง

ลึกลงไปในมหาสมุทร แปดหมื่นสี่พันโยชน์

สูงขึ้นไปก็เท่านั้นเหมือนกัน แต่นั้นภูเขา

ใหญ่อันเป็นทิพย์ อันวิจิตรด้วยแก้วนานา

ชนิด จมลงในมหาสมุทรและผุดขึ้นตาม

ลำดับโดยประมาณครั้งหนึ่ง ๆ คือ ภูเขา

ยุคันธระ อิลินธระ กรวิกะ สุทัสสนะ

เนมินธระ วินตกะ อัสดกัณณะ

ภูเขาทั้ง ๗ นี้ ล้วนมีหินขนาดใหญ่

อยู่โดยรอบภูเขาติเนรุ เป็นที่อยู่ของมหाराช

เทวดาและยักษ์ถึงสถิตอยู่

ภูเขาหิมพานต์สูงห้าร้อยโยชน์ โดย

ยาว และโดยกว้างสามพันโยชน์ ประดับด้วย

ยอดแปลหมื่นสี่พันยอด ภูเขาอ้อมด้วยต้นไม้

๓๕ โยชน์โดยรอบ ต้นไม้และกิ่งไม้ยาว ๕๐

โยชน์ กว้าง โยชน์ ต้นไม้รอบ ๆ มี

ลำต้นขนาด ๓ โยชน์บ้าง ๕ โยชน์ระหว่าง ไค

โดยรอบลำต้นตลอดปลายกิ่ง ๕๐ โยชน์

แผ่ออกไป ๑๐๐ โยชน์ สูงขึ้นไปก็เท่านั้น

เหมือนกัน ต้นไม้นั้นชื่อว่า ต้นชมพู ด้วย

อานุภาพของต้นชมพูจึงเรียก ชมพูทวีป

ต้นชมพูหยั่งลงในห้วงน้ำใหญ่ สองหมื่น

แปดพันโยชน์ สูงขึ้นก็เท่านั้นเหมือนกัน

สี่ลาจักรวาลที่ผุดขึ้นตั้งล้อมภูเขาทั้งหมด

สำเร็จเป็นจักรวาล.

ในบทว่า โลกวิทู นั้นพึงทราบวินิจฉัยต่อไป จันทรมาณฑล ๔๘ โยชน์
สุริยมณฑล ๕๐ โยชน์ ดาวดึงส์พิภพหนึ่งหมื่นโยชน์ อสุรภพ อเวจีมหานรก
และชมพูทวีปก็เหมือนกัน อมรโคยาน ทวีปเจ็ดพันโยชน์ ปุพพิเทททวีป
ก็เหมือนกัน อุตรรุททวีปแปดพันโยชน์ มหาทวีปหนึ่ง ๆ ในที่นี้มีทวีปน้อย

ห้าวร้อย ๆ เป็นบริวาร. ทั้งหมดนั้นเป็นจักรวาล เป็นโลกธาตุหนึ่ง ในระหว่าง
จักรวาล เป็นโลกันตริยนรก.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรู้โอกาสโลกด้วยประการทั้งปวงว่า จักรวาล
ไม่มีที่สุด โลกธาตุไม่มีที่สุด ทรงรู้ด้วยพุทธญาณไม่มีที่สุด. พึงทราบว่
พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นเป็นโลกวิทู เพราะทรงรู้โลกด้วยประการทั้งปวง
ด้วยประการฉะนี้.

ทรงพระนามว่า อนุตฺตโร เพราะไม่มีใคร ๆ ประเสริฐกว่า ด้วย
คุณของพระองค์.

ทรงพระนามว่า ปุริสทมมสารถิ เพราะยังบุรุษที่พอฝึกได้ให้เล่น
ไป โดยอุบายแนะนำอันแนบเนียน.

ทรงพระนามว่า สตฺตา เพราะทรงพร้าสอน และทรงให้ไตรตรองคาม
ควรด้วยทิฐฐัมมิกประโยชน์ สัมปรายิกประโยชน์ และปรมัตถประโยชน์
การถือกำเนิดเป็นเทวดาและมนุษย์ด้วยกำหนดอย่างอุกฤษฏ์ และด้วยการกำหนด
ถึงบุคคลที่สมควร แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นทรงพร้าสอนคนสัตว์ทั้ง-
หลายมีนาคเป็นต้นด้วยประโยชน์เป็นโลกิยะ. ชื่อว่าผู้ที่ควรแนะนำได้ยังมีอยู่

ทรงพระนามว่า พุทฺโธ เพราะตรัสรู้ทุกอย่างด้วยชื่ออันมีในที่สุดแห่ง
วิโมกข์. ก็เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น

ภคฺยวา ภคฺควา ยุตฺโต ภคฺหิ จ วิภตฺตวา

ภตฺตวา วนฺตคฺมโน ภเวสุ ภควา ตโต

เป็นผู้มีโชค เป็นผู้ทำลายกิเลส เป็น

ประกอบด้วยโชคทั้งหลาย เป็นผู้แจก เป็น

ผู้จำแนก เป็นผู้คายการไปในภพทั้งหลาย

ฉะนั้น จึงทรงพระนามว่า ภควา.

นี่เป็นความสังเขปในบทนี้. ส่วนโดยพิสดารท่านกล่าวบทเหล่านี้ไว้ใน
วิสุทธิมรรคแล้ว.

บทว่า โส อิมิ โลกิ คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นทรงทำ
โลกนี้. บัดนี้ควรชี้แจงข้อที่ควรกล่าว. บททั้งหลายว่า สเทวกิ เป็นคณินัย
ดังได้กล่าวแล้ว ในกสิการทวาชสูตรและอาฬวกสูตรเป็นต้น. บทว่า สยิ แปลว่า
เอง คือ ควรแนะนำผู้อื่น. บทว่า อภิญญา ได้แก่ด้วยพระปัญญาอันยิ่ง.
บทว่า สจฺฉิกตฺวา คือทำให้ประจักษ์. บทว่า ปเวเทติ คือ ให้รู้ ให้แจ้ง
ให้ชัด.

บทว่า โส ทุมมิ เทเสติ ฯเปฯ ปรีโยสานกฺลฺยาณิ พระองค์
ทรงแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ความว่า พระผู้-
มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นทรงอาศัยความกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย ทรงละความสูญ
เกิดแต่วิเวกแล้วทรงแสดงธรรม. เมื่อทรงแสดงธรรมนั้นน้อยก็ตาม มากก็ตาม
ทรงแสดงมีประการงามในเบื้องต้นเป็นอาทิ. ทรงแสดงอย่างไร เพราะแม้
กาลาหนึ่งก็ทำความเจริญได้โดยรอบ งามในเบื้องต้นด้วยบทที่หนึ่งของธรรม
งามในท่ามกลางด้วยบทที่สอง งามในที่สุดด้วยบทสุดท้าย.

พระสูตรที่มีอนุสนธิเป็นอันเดียวกัน งามในเบื้องต้น ด้วยนิทาน
งามในที่สุดด้วยบทสรุป งามในท่ามกลางด้วยบทที่เหลือ.

พระสูตรที่มีอนุสนธิต่างกัน งามในเบื้องต้นด้วยอนุสนธิต้น งามใน
ที่สุดด้วยบทสุดท้าย งามในท่ามกลางด้วยบทที่เหลือ.

ศาสนธรรมทั้งสิ้นงามในเบื้องต้นด้วยศีลอันเป็นประโยชน์ของตน งาม
ในท่ามกลางด้วยสมณะ วิปัสสนา มรรค และผล งามในที่สุดด้วยนิพพาน.

อีกอย่างหนึ่ง งามในเบื้องต้นด้วยศีลและสมาธิ งามในท่ามกลางด้วย
วิปัสสนาและมรรค งามในที่สุดด้วยผลและนิพพาน.

อีกอย่างหนึ่ง งามในเบื้องต้น เพราะการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า งามในท่ามกลาง เพราะพระธรรมเป็นธรรมที่ดี งามในที่สุด เพราะการปฏิบัติชอบของพระสงฆ์

อีกอย่างหนึ่ง งามในเบื้องต้น ด้วยการตรัสรู้อย่างยิ่ง เพราะฟังธรรมนั้นแล้วเห็นจริง เพราะผู้ปฏิบัติฟังบรรลุได้ งามในท่ามกลางด้วยการตรัสรู้ของพระปัจเจกพุทธเจ้า งามในที่สุดด้วยการตรัสรู้ของพระสาวก.

อนึ่ง เมื่อฟังธรรมนั้น ย่อมนำมาซึ่งความงามด้วยการฟัง เพราะขมนิเวรณเป็นต้นได้ เพราะฉะนั้น จึงงามในเบื้องต้น เมื่อปฏิบัติย่อมนำมาซึ่งความงามในการปฏิบัติ เพราะนำมาซึ่งความสุขอันเกิดแต่สมณะและวิปัสสนา เพราะฉะนั้น จึงงามในท่ามกลาง อนึ่งครั้งปฏิบัติอย่างนั้นแล้ว เมื่อสำเร็จผลแห่งการปฏิบัติ ย่อมนำมาซึ่งความงามด้วยผลแห่งการปฏิบัติ เพราะนำมาซึ่งความเป็นผู้คงที่ เพราะฉะนั้น จึงงามในที่สุด.

อนึ่ง งามในเบื้องต้น เพราะเป็นแดนเกิดแห่งที่ฟัง งามในท่ามกลาง เพราะบริสุทธิ์ด้วยประโยชน์ งามในที่สุดเพราะบริสุทธิ์ด้วยกิจ เพราะฉะนั้น ฟังทราบว่ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงธรรมน้อยก็ตามมากก็ตามย่อมทรงแสดงธรรมมีลักษณะอัน งามในเบื้องต้นเป็นต้น.

ฟังทราบวินิจฉัยในบทมีอาทิว่า สาคถ์ สพฺพญฺชนํ ดังต่อไปนี้

เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงธรรมนี้ ย่อมประกาศศาสนาพรหมจรรย์และมรรคพรหมจรรย์ทรงแสดงโดยนัยต่าง ๆ ชื่อว่าพร้อมทั้งอรรถ เพราะสมบูรณ์ด้วยอรรถตามความเกิดอย่างไร ชื่อว่าพร้อมทั้งพยัญชนะ เพราะความสมบูรณ์ด้วยพยัญชนะ ชื่อว่าพร้อมทั้งอรรถเพราะประกอบเสมอด้วยความคล้ายกัน การประกาศ การขยายความ การจำแนก การทำให้ง่าย การบัญญัติและบทแห่งอรรถ ชื่อว่า พร้อมทั้งพยัญชนะ เพราะสมบูรณ์ด้วยอักษร

บท พัญชนะ อากา ภาษาและการแนะนำ ชื่อว่า พร้อมทั้งอรรถ เพราะ
ลิกซึ่งด้วยอรรถ และลิกซึ่งด้วยปฏิเวธ ชื่อว่า พร้อมทั้งพัญชนะ เพราะ
ลิกซึ่งด้วยธรรม ลิกซึ่งด้วยการแสดง ชื่อว่า พร้อมทั้งอรรถ เพราะเป็นวิสัย
แห่งการแตกฉานด้วยอรรถและปฏิภาณ ชื่อว่าพร้อมทั้งพัญชนะ เพราะเป็น
วิสัยแห่งการแตกฉานด้วยธรรมและภาษา ชื่อว่าพร้อมทั้งอรรถ เพราะยังชน
ผู้พิจารณาให้เลื่อมใส โดยรู้สึกรู้ว่าเป็นบัณฑิต พร้อมทั้งพัญชนะ เพราะยัง
โลกียชนให้เลื่อมใส โดยความเป็นสิ่งควรเชื่อได้ ชื่อว่าพร้อมทั้งอรรถ เพราะ
ประสงค์ความลิกซึ่ง ชื่อว่าพร้อมทั้งพัญชนะ เพราะเป็นบทย่าง ชื่อว่าบริบูรณ์
สิ้นเชิง เพราะบริบูรณ์ทั้งสิ้นโดยที่ไม่มีสิ่งควรนำเข้าไป ชื่อว่าบริสุทธิเพราะ
ไม่มีโทษโดยที่ไม่มีสิ่งควรนำออกไป ชื่อว่า พรหมจรรย์ เพราะเป็นธรรม
อันผู้เป็นพรหมคือผู้ประเสริฐควรประพฤติ และเพราะความที่ธรรมเหล่านั้น
เป็นสิ่งควรประพฤติ เพราะกำหนดเอาสิกขา ๓ ฉะนั้นเถยชฎิลจึงกล่าวว่
สาตถ์ สพฺพญฺชนํ ฯเปฯ พุรฺหมจฺริยํ ปกาเสติ พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถ พร้อมทั้งพัญชนะ บริสุทธิบริบูรณ์
สิ้นเชิง ดังนี้.

อีกประการหนึ่ง เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงธรรม
พร้อมด้วยเหตุและพร้อมด้วยเรื่องที่เกิดขึ้น จึงทรงแสดงธรรมงามในเบื้องต้น
เมื่อจะทรงแสดงธรรมงามในท่ามกลางโดยสมควรแก่เวไนยชนทั้งหลายและโดย
ประกอบด้วยเหตุและอุทาหรณ์ เพราะไม่ให้ความวิปริต และเมื่อจะทรงแสดง
ธรรมงามในที่สุดโดยให้ผู้ฟังได้ศรัทธาและโดยสรุป จึงทรงประกาศพรหมจรรย์.
ท่านกล่าวธรรมนั้น ชื่อว่า พร้อมทั้งอรรถ เพราะฉลาดในอริคมตามลำดับ
ชื่อว่า พร้อมทั้งพัญชนะ เพราะฉลาดในอาคมแห่งปริยัติ ชื่อว่าบริบูรณ์
สิ้นเชิง เพราะประกอบด้วยธรรมชั้น ๕ มีศีลเป็นต้น ชื่อว่าบริสุทธิ เพราะ
ไม่มีอุปกิเลส และเพราะไม่เพ่งถึงโลกามิสอันเป็นไปเพื่อความข้ามพ้น ชื่อว่า

พรหมจรรย์ เพราะเป็นสิ่งควรประพฤติของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพระสาวกทั้งหลาย ที่ชื่อว่า เป็นพรหม ด้วยอรรถว่าเป็นผู้ประเสริฐ ฉะนั้น เกณียชฎิลจึงกล่าวว่า โส ฐมฺมิ เทเสติ ฯเปฯ พุรฺหมจริยํ ปกาเสติ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ทรงแสดงธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลางงามในที่สุด ฯลฯ ทรงประกาศพรหมจรรย์ ดังนี้.

บทว่า สาธุ โข ปน คือ เป็นความดีแล. อธิบายว่า นำประโยชน์ นำความสุขมาให้.

บทว่า ฐมฺมียา กลาย ด้วยธรรมมีกตา ได้แก่ อันประกอบด้วยอานิสงส์ของน้ำปานะ. ด้วยว่าในตอนเย็นเกณียชฎิลนี้ได้กล่าวว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จมา เป็นผู้ไม่มีแต่มือเปล่า ๆ จะไปเฝ้าพระพุทธเจ้าก็ละอายคิดว่า น้ำปานะย่อมสมควรแก่ท่านผู้เว้นการบริโภคในเวลาวิกาล ดังนี้ จึงให้หาบน้ำพุทราที่ปรุงอย่างดีด้วยคน ๕๐๐ หาบ แล้วไป. ดังที่ท่านกล่าวไว้ในเกสัชชขันธกะว่า ครั้งนั้นแล เกณียชฎิลได้เกิดปริวิตกว่า เราควรนำเข้าไปถวายแต่พระสมณโคดมดีหรือหนอ. ทั้งหมดพึงทราบดังต่อไปนี้.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชี้แจงเกณียชฎิลให้เห็นจริงถึงอานิสงส์ของการถวายน้ำปานะ. ด้วยกถาประกอบด้วยอานิสงส์ของการถวายน้ำปานะอันสมควรในขณะนั้น เหมือนทรงชี้แจงเจ้าศากยะทั้งหลายด้วยกถาประกอบด้วยอานิสงส์ของการถวายที่พิศในเสขสูตร ทรงชี้แจงกุกกบุตร ๓ คนด้วยกถาประกอบด้วยรสแห่งสามัคคีในโกลิงคสาถวนสูตร ทรงชี้แจงภิกษุทั้งหลายผู้มีชาติภูมิเดียวกัน ด้วยกถาประกอบด้วยกถาวัตถุ ๑๐ ในรตวินิตสูตรฉะนั้น ทรงให้

เกษียชฎิลชวนขวายนวาทานเพื่อทำบุญเห็นปานนั้นต่อไป ทรงให้เกษียชฎิล
เกิดอุตสาหะอาจหาญยิ่งขึ้น ทรงสรรเสริญให้เกษียชฎิลร่าเริงด้วยผลวิเศษอัน
จะมีในภพนี้และภพหน้า. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **ชมุขิยา** **กถาย**
สมบุหิ **เสติ** พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้เกษียชฎิลร่าเริงด้วยธรรมิกถาดังนี้.

เกษียชฎิลเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้าอย่างยิ่ง จึงกราบทูลนิมนต์
พระผู้มีพระภาคเจ้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปฏิเสธเขาถึง ๓ ครั้งแล้วจึงรับ
นิมนต์. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า **อถ โข เกณิโย ชฎิลो** **ฯเปฯ**
อริวาสเสติ **ภควา** **ตถุหิภาเวน** ครั้งนั้นแล เกษียชฎิลทราบบว่า พระผู้มี-
พระภาคเจ้าทรงรับนิมนต์ด้วยคุษณิภาพ. ก็พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปฏิเสธเพื่อ
อะไร. เพราะวิงวอนบ่อยๆ เกษียชฎิลจักมีความเจริญด้วยบุญและจักตระเตรียม
ให้มากยิ่งขึ้น ของที่เตรียมไว้สำหรับภิกษุ ๑,๒๕๐ รูป ก็จะถึงแก่ภิกษุ ๑,๕๕๐
รูป. หากจะถามว่า ภิกษุอีก ๓๐๐ รูปมาจากไหน. ตอบว่า ก็เมื่อเกษียชฎิล
ยังไม่ได้เตรียมอาหารนั้นแหละ เสดลพราหมณ์พร้อมด้วยมาณพ ๓๐๐ คน
จักบวช พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเห็นเหตุนี้จึงตรัสอย่างนี้.

บทว่า **मितตามจุเจ** ได้แก่ มิตรและกรรมกร. บทว่า **ญาติสา-**
โลहित ได้แก่ บุตรธิดาเป็นต้นถือกำเนิดเดียวกันมีเลือดเสมอกันและเผ่าพันธุ์
ที่เหลือ. บทว่า **เยน** คือเพราะเหตุใด. บทว่า **เม** แปลว่า ของข้าพเจ้า.
บทว่า **กายเวยฺยยาวุทฺธิ** คือชวนขวายนวาทาน. บทว่า **มณฺฑลมาถิ** **ปฏฺิ-**
ยาเทติ เกษียชฎิลตกแต่งโรงปะรำเอง คือ ตกแต่งมณฑปคาดเพดานชาว.

บทว่า **ติณฺณิ** **เวทานิ** ได้แก่ อิริพเพท ชุพเพท สามเวท.
รวมคัมภีร์นังฆณฺุศาสตร์ และคัมภีร์เกฏฺุศาสตร์เป็นสนธิณฺุศาสตร์.
บทว่า **นิฆณฺุ** คือคัมภีร์บอกคำต่างกันแต่ความหมายเหมือนกันของคัมภีร์

เป็นต้นชื่อว่านิฆณฺฑุ. บทว่า **เกฏฺฐกั** คือความเหมือนและความกำหนดคำ
กิริยา เป็นคัมภีร์เพื่อช่วยกวีทั้งหลาย. พร้อมกับประเภทอักษรแห่งประเภท
เป็นไปกับอักษร. บทว่า **อกุขรปฺปเกโท** ได้แก่การศึกษาและภาษา. บทว่า
อิติหาสปลฺยจมานั ชื่อว่า **อิติหาสปลฺยจมา** เพราะทำอาถรรพณ์เวทเป็นที่ ๔
แล้วมีอิติหาสอันเป็นคำเก่าประกอบด้วยคำเช่นนี้ว่า **อิติห อาส อิติห อาส**
เป็นที่ ๕. ประเภทอักษรเหล่านั้นมีอิติหาสเป็นที่ ๕. เสลพราหมณ์เป็นผู้เข้าใจ
บท เข้าใจไวยากรณ์เพราะเรียนและรู้บทและไวยากรณ์อันนอกเหนือจากบท
นั้น. เสลพราหมณ์ชื่อว่าเป็นผู้ชำนาญในคัมภีร์โลกายตะและตำราทำนายมหา-
ปฐิสถลักษณะ เพราะเป็นผู้เรียนจบครบบริบูรณ์ในคัมภีร์โลกายตะและคัมภีร์
วิคิตฺตทวาทศาสตร์ และคัมภีร์มหาปฐิสถลักษณศาสตร์ ๑๒,๐๐๐ อันเป็นคัมภีร์
หลักของคัมภีร์มหาปฐิสถลักษณะ ท่านอธิบายว่า ไม่มีเสื่อม. ผู้ใดไม่สามารถ
ทรงจำคัมภีร์เหล่านั้นได้โดยอรรถและโดยคันถะ ผู้นั้นชื่อว่าเสื่อม.

วิหารที่มีระเบียบเป็นทางเดินชื่อว่าชังฆาวิหาร. ท่านอธิบายว่า ทางที่
เที่ยวไปไม่ไกลเพื่อเหยียดแข้ง เพื่อบรรเทาความเมื่อยอันเกิดแต่นั่งนานเป็นต้น.
บทว่า **อนุจฺจุมมานโ** ได้แก่ เดินไป. บทว่า **อนุจิจรมานโ** ได้แก่
เดินเที่ยวไปข้างโน้นข้างนี้. บทว่า **เกณฺธิยสุส ชฎฺฐิสสุส อสุสโม** ได้แก่
อาศรมอันเป็นที่อยู่ของเกณฺธิยชฎฺฐิล.

บทว่า **อวาโห** ได้แก่ นำหญิงสาวมา. บทว่า **วิวาโห** ได้แก่
ให้หญิงสาวไป. บทว่า **มหายญฺโณ** ได้แก่ การบูชาใหญ่. บทว่า **มาคโธ**
ได้แก่ ผู้เป็นใหญ่ของชาวมคธ. ชื่อเสนียะ เพราะประกอบด้วยเสนามหุใหญ่.
บทว่า **พิมฺพิ** คือทองคำ. เพราะฉะนั้น ชื่อว่าพิมพิสาร เพราะมีวรรณะเช่นกับ
ทองคำแห่ง. บทว่า **โส เม นิมนฺตุโต** ความว่า ข้าพเจ้านิมนต์พระผู้มี
พระภาคเจ้ามา.

ลำดับนั้น พราหมณ์ได้ยินเสียงว่า พุทธะ เพราะความที่ตนสร้างสมบุญมาก่อน จึงเหมือนรดด้วยน้ำอมฤต มีความประหลาดใจกล่าวว่า เกณิยะผู้เจริญ ท่านกล่าวว่า พุทฺโธ หรือ. เกณิยะบอกตามความจริง กล่าวว่า ท่านเสละผู้เจริญ ข้าพเจ้ากล่าวว่า พุทฺโธ เพื่อให้แน่นอน เสละ ได้ถามย้ออีก. เกณิยะก็บอกอย่างนั้น.

ลำดับนั้น เสลพราหมณ์เมื่อจะแสดงความที่เสียงว่าพุทธะหาได้ยากแม้ตลอดแดนก็จึงกล่าวว่า แม่เสียงประกาศว่า พุทฺโธ นี้แลก็หาได้ยากในโลก.

ลำดับนั้น พราหมณ์ได้ยินเสียงว่าพุทธะจึงคิดใคร่จะทดลองดูว่า ท่านผู้นั้นเป็นพุทธะจริง หรือเป็นพุทธะเพียงชื่อเท่านั้น จึงได้กล่าวว่า อากทานิ โข ปน ๆเปฯ วิวฏฺฐจฺโท ความว่า พระมหาบุรุษผู้ประกอบด้วยมหาปรีสลักษณะ ๓๒ ประการมาในมณฑลของเรา ฯลฯ ถ้าเสด็จออกบวชเป็นบรรพชิตจะได้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า มีหลังคาคือกิเลสอันเปิดแล้วในโลก.

บทว่า มนุเตสุ คือในเวททั้งหลาย. เทวดาชั้นสุททาวาสได้ข่าวว่าพระตถาคตจักทรงอุบัติจึงรีบแปลงเพศเป็นพราหมณ์ ใ้พระลักษณะเข้าไปแล้วบอกเวททั้งหลาย ด้วยคิดว่า บรรดาสัตว์ผู้มีศักดิ์ใหญ่จักรู้จักพระตถาคต โดยดูตามพระลักษณะนั้น. ด้วยเหตุนี้มหาปรีสลักษณะจึงมาในเวททั้งหลายก่อน แต่ครั้งพระตถาคตเสด็จปรินิพพานแล้ว เวททั้งหลายก็หายไปโดยลำดับเดี๋ยวนี้ไม่มีแล้ว บทว่า มหาปรีสสุส ได้แก่ บุรุษผู้ใหญ่ด้วยคุณมีความตั้งใจ การสมาทาน และญาณเป็นต้น. บทว่า เทวว คติโย ได้แก่ ความสำเร็จสองอย่างนั้นเอง.

อนึ่ง คติ ศัพท์นี้ย่อมเป็นไปในประเภทของภพในประโยชน์อาทิว่า **ปญจ
ปนิมา โข สาริปุตฺต คติโย** คู่ก่อนสาริปุตฺร ๆ ก็คติเหล่านี้แลมี ๕, เป็นไป
ในที่เป็นที่อยู่ประโยชน์อาทิว่า **คติ มิคานํ ปวณํ** ป่าใหญ่เป็นที่อยู่ของ
เนื้อทั้งหลาย, เป็นไปในปัญญาในประโยชน์อาทิว่า **เอวํ อธิมตฺตคติมฺหุ โท**
มีปัญญาอย่างนี้, เป็นไปในความบริสุทธิ์ในประโยชน์อาทิว่า **คตฺติคตํ** ถึงความ
บริสุทธิ์. แต่ในที่นี้พึงทราบว่าเป็นไปในความสำเร็จ. ผู้ประกอบด้วยมหาปริส-
ลักขณะถึงจะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิก็จริง แต่ไม่เป็นพระพุทธเจ้า แต่ชน
ทั้งหลายก็เรียกกันไปว่าอย่างนั้นอย่างนี้แหละ โดยสามัญสำนึก เพราะฉะนั้น
จึงกล่าวว่ **เยหิ สมฺมุนาตตสฺส** ผู้ประกอบด้วยมหาปริสลักษณะ ๓๒
ประการ. บทว่า **สจ อคารํ อชฺฌมาวสตี** คือ ถ้าอยู่ครองเรือน. บทว่า
ราชา โหตี จกฺกวตฺตี จะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ความว่า ชื่อว่า
ราชา เพราะยังชาวโลกให้ยินดีด้วยอัจฉริยธรรมและด้วยสังคหวัตถุ ชื่อว่า
จักรพรรดิ เพราะยังจักรรัตนให้หม่นไป ย่อมหม่นไปด้วยจักรอันเป็น
สมบัติ ๔ อย่าง และยังผู้อื่นให้หม่นไปด้วยจักรสมบัติเหล่านั้น มีการหม่นไป
แห่งจักรคืออิริยาบถเพื่อประโยชน์ผู้อื่น. ในสองบทนี้ บทว่า **ราชา** เป็นชื่อ
บทว่า **จกฺกวตฺตี** เป็นวิเสสณะ. ชื่อ **ธมฺมิโก** เพราะประพฤติโดยธรรม.
อธิบายว่า เป็นไปด้วยความรู้ ด้วยความเสมอ. ชื่อ **ธมฺมราชา** เพราะได้
ราชสมบัติโดยธรรมแล้วเป็นพระราชา. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อ **ธมฺมิโก** เพราะ
บำเพ็ญธรรมเพื่อประโยชน์ผู้อื่น. ชื่อ **ธมฺมราชา** เพราะบำเพ็ญเพื่อประโยชน์
ตน. ชื่อว่า **จาตุรฺนุโต** เพราะเป็นใหญ่ในแผ่นดินมีมหาสมุทร ๔ เป็น

ขอบเขต. อธิบายว่า เป็นใหญ่ในแผ่นดินมีสมุทร ๔ เป็นที่สุด และมีทวีป ๔ เป็นเครื่องประดับ. ชื่อว่า วิชิตาวิ เพราะทรงชนะข้าศึกมีความโกรธเป็นต้น ในภายในและพระราชาทรงหมดในภายนอก. บทว่า **ชนปทตถาวรียปคุโต** มีราชอาณาจักรมั่นคง คือถึงความเจริญ ความมั่นคงในชนบทอันใคร ๆ ไม่สามารถทำให้หวั่นไหวได้. อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า **ชนปทตถาวรียปคุโต** เพราะชนบทถึงความมั่นคงในความเจริญนั้น ไม่มีการชวนขวยยินดีในการทำงานของคน ไม่หวั่นไหว ไม่สั่นสะเทือนบ้าง. บทว่า **เสยฺยถิทํ** เป็นนิบาต. ความว่า รัตนะ ๗ มีอะไรบ้าง. รัตนะ ๗ เหล่านี้คือ จักรแก้ว ช้างแก้ว ๑ ม้าแก้ว ๑ แก้วมณี ๑ นางแก้ว ๑ คหบดีแก้ว ๑ ปริณายกแก้ว ๑ ทั้งหมดท่านกล่าวไว้แล้ว ในอรรถถรรตฺตสูตร.

ในรัตนะเหล่านี้ พระเจ้าจักรพรรดิทรงชนะแคว้นแคว้นด้วยจักรแก้ว ทรงเที่ยวไปตามสหายในแคว้นแคว้นด้วยช้างแก้วและม้าแก้ว ทรงรักษาแคว้นแคว้นด้วยปริณายกแก้ว เสวยสุขอันเป็นเครื่องอุปโภคบริโภคด้วยแก้วที่เหลือ. พระเจ้าจักรพรรดินั้นทรงใช้ความสามารถในทางเข้มแข็งด้วยจักรแก้วที่หนึ่ง ทรงใช้ความสามารถในการปกครองด้วยช้างแก้วม้าแก้วและคหบดีแก้ว ทรงใช้ความสามารถในทางความคิดต่อเนื่องด้วยปริณายกแก้วเป็นอันครบบริบูรณ์ด้วยดี. ผลของการใช้ความสามารถ ๓ อย่าง ด้วยนางแก้วและแก้วมณี. พระเจ้าจักรพรรดินั้นเสวยโภคะสุขด้วยนางแก้วและแก้วมณี เสวยอิสริยสุขด้วยแก้วที่เหลือ. อนึ่ง พึงทราบโดยความต่างกัน แก้ว ๓ อย่างอันดีของพระเจ้าจักรพรรดินั้น สำเร็จได้ด้วยอานุภาพแห่งกรรมที่ให้เกิดกุศลมูลคืออโทสะ แก้วอันกลางสำเร็จ

ด้วยอานุภาพแห่งกรรมที่ทำให้เกิดกุศลมูลคืออโลกะ แก้วอันสุดท้ายอันหนึ่ง
สำเร็จด้วยอานุภาพแห่งกรรมที่ทำให้เกิดกุศลมูลคืออโมหะ.

บทว่า **ปโรสหัสส์** คือมีมากกว่าพัน. บทว่า **สุรา** ล้วนกล้าหาญ
คือไม่ขลาด. บทว่า **วิรุจรูปา** มีรูปทรงสมเป็นวิรุจษัตริย์ คือ มีกายคล้าย
เทพบุตร. อาจารย์พวกหนึ่งกล่าวไว้อย่างนี้. แต่ความจริงในบทนี้มีดังนี้
บทว่า **วีระ** ท่านกล่าวว่กล้าที่สุด องค์ของผู้กล้าชื่อว่า **วีรังคะ** ท่านอธิบายว่า
เหตุแห่งความกล้าชื่อว่า **วีริยะ**. ชื่อ **วิรุจรูปา** เพราะมีรูปทรงสมเป็นผู้กล้า
อธิบายว่า **คุณมีสรีระสำเร็จด้วยความกล้า**. บทว่า **ประเสนปุปมทุกิชา**
สามารถอย่ายึกองทัพของข้าศึกได้ อธิบายว่า หากข้าศึกประจัญหน้ากันสามารถ
ย่นย้าข้าศึกนั้นได้. บทว่า **ธมฺเมน** คือโดยธรรม ได้แก่ศีลห้า มีอาทิว่า **ปาโณ**
น หนุตพุโ ไม่ควรฆ่าสัตว์.

ฟังทราบวินิจฉัยในบทน ว่า **อรห โหติ สมฺมาสมฺพุทฺโ** **โลก**
วิภูจฺจโท จะได้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้ามีหลังคาคือกิเลสอันเปิด
แล้วในโลก. พระสัมมาสัมพุทธเจ้าชื่อว่า **วิภูจฺจโท** ผู้มีหลังคาคือกิเลส
อันเปิดแล้ว เพราะเมื่อโลกมีคมนด้วยกิเลส ถูกหลังคาคือกิเลสอันได้แก่ราคะ
โทสะ โมหะ มานะ ทิฏฐิ อวิชชา และทุจริต ทั้ง ๘ อย่างปกปิดไว้
เป็นผู้เปิดหลังคาคือกิเลสนั้น ทำให้มีแสงสว่างตั้งอยู่โดยรอบ. ฟังทราบที่ท่าน
กล่าวว่า **วิภูจฺจทา** เพราะเป็นผู้ควรบูชาโดยนัยแรก เพราะเหตุแห่งความ
เป็นผู้ควรบูชาโดยนัยที่สอง เพราะเหตุแห่งความเป็นพระพุทฺธะโดยนัยที่สามว่า
สมฺมาสมฺพุทฺโ ดังนี้. อีกอย่างหนึ่ง พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ชื่อว่า **วิภูจฺจโท**

เพราะเปิดและไม่ปิด. ท่านอธิบายว่า เว้นจากการหมุนเวียนและเว้นจากการปิด. ด้วยเหตุนี้ จึงทรงพระนามว่า **อรหิ** เพราะไม่มีการหมุนเวียน และ **สมุมาสมพุทฺโธ** เพราะไม่มีการปกปิด. เป็นอันท่านอธิบายเหตุทั้งสอง แห่งสองบทข้างต้นนั่นเอง. อนึ่ง ในบทนี้ความสำเร็จครั้งก่อนย่อมมิได้ด้วยเวสารัชชธรรมทั้งสอง ความสำเร็จครั้งที่สองย่อมมิได้ด้วยเวสารัชชธรรมที่หนึ่ง ความสำเร็จครั้งที่สามย่อมมิได้ด้วยเวสารัชชธรรมที่สามและที่สี่. อนึ่ง ฟังทราบว่าธรรมจักขุสำเร็จก่อน พุทธจักขุสำเร็จครั้งที่สอง สมันตจักขุสำเร็จครั้งที่สาม. บัดนี้เสลพรหมณ์ประสงค์จะไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงกล่าวว่า **ภหิ ปน โภเกถिय ฯเปฯ สมุมาสมพุทฺโธ** ท่านเกษียะผู้เจริญ ก็บัดนี้พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เจริญพระองค์นั้นประทับอยู่ที่ไหน.

ฟังทราบวินิจฉัยในบทมีอาทิว่า **เอว วุคฺเต** เมื่อเสลพรหมณ์กล่าวอย่างนี้แล้ว. บทว่า **เยเนสสา** คือพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่โดยทิศภาคนั้น. บทว่า **นิลวนราชิ** ได้แก่ ทิวไม่มีสีเขียว. นัยว่าปานนั้นคล้ายแนวเมฆพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ปานนั้น เกษียชฎิลเมื่อจะชี้ปานนั้นจึงกล่าวว่า **เยเนสสา โภ เสล นิลวนราชิ** ท่านเสลผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ทิวไม่มีสีเขียวนั้น. ในบทว่า **เยเนสสา** นั้น มีปาฐะที่เหลือในบทนี้ว่า **โส วิหฺรติ** พระองค์ประทับอยู่ ณ ที่นั้น. บทว่า **เยน** เป็นตติยาวิภคติดลงในอรรถแห่งสัตตมีวิภคติ.

บทว่า **ปะเท ปทฺ** คือค่อย ๆ เดินตามกันมา. ห้ามการเดินเร็วด้วยบทนั้น. บทว่า **ทฺราสทา หิ** ให้ยินดีได้ยาก เสลพรหมณ์กล่าวถึงเหตุว่า

เพราะท่านผู้เจริญเหล่านั้นให้ยินดีได้ยาก ฉะนั้น ท่านผู้เจริญทั้งหลายจงมา
อย่างนี้. หากจะถามว่า เพราะเหตุไร จึงให้ยินดีได้ยาก. เพราะเที่ยวไปผู้เดียว
เหมือนราชสีห์. จริงอยู่ ท่านผู้เจริญทั้งหลายเหล่านั้นเที่ยวไปผู้เดียว เพราะ
ใคร่ความสด เหมือนราชสีห์เที่ยวไปผู้เดียว เพราะไม่ต้องการเพื่อน. เสล-
พรหามณ์ให้มาณพเหล่านั้นศึกษารายาด้วยบทมีอาทิว่า ยทา จาหิ . ในบท
เหล่านั้น บทว่า มา โอปาเตล คืออย่าสอด อธิบายว่า อย่าพูดสอด. บทว่า
อากเมตุ คือ จงรอ อธิบายว่า จงนั่งอยู่ก่อนจนกว่าจะพูดจบ.

บทว่า สมนุเวสิ คือแสวงหา. บทว่า เยภุญเยน คือได้เห็น
ส่วนมาก มิได้เห็นเป็นส่วนน้อย. แต่นั้นเสลพรหามณ์เมื่อจะแสดงมหาปุริส-
ลักษณะที่ไม่เห็น จึงกล่าวว่า ฐเปตฺวา เทว เว้นอยู่ ๒ ประการ. บทว่า
กฺขฺติ คือ เกิดสงสัยว่าจะพึงเห็นได้อย่างไรหนอ. บทว่า วิจิจฺจติ
เคลือบแคลง คือ ยากที่จะค้นหา จึงไม่สามารถจะเห็นได้. บทว่า นาธิมุจฺติ
ไม่เชื่อ คือ เพราะความเคลือบแคลงนั้นจึงไม่เชื่อ. บทว่า น สมฺปฺลิตฺติ
ไม่เลื่อมใส คือ ไม่เลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า พระองค์มีลักษณะบริบูรณ์
แล้ว. ความสงสัยอย่างอ่อนท่านกล่าวด้วยบทว่า กฺขฺยา ความสงสัย สงสัย
อย่างกลางท่านใช้บทว่า วิจิจฺจฺจา ความเคลือบแคลง สงสัยอย่างแรงท่านใช้
บทว่า อนธิมุจฺจตา ความไม่น้อมใจเธอ คือความที่จิตมีดมนด้วยธรรม
๓ อย่างนั้นเพราะไม่เลื่อมใส. บทว่า โกโสหิต ได้แก่ เร้นอยู่ในฝัก. บทว่า
วตุคฺคฺยุเห ได้แก่ องคชาต. จริงอยู่ พระองคชาตของพระผู้มีพระภาคเจ้า
เร้นอยู่ในฝักเหมือนของช้าง มีสีเหมือนทองคำ เหมือนเม็ดในปทุม.

เสลพราหมณ์ไม่เห็นองคชาตนั้น เพราะปกปิดอยู่ในผ้า และไม่สังเกตเห็นว่า พระชีวกาใหญ่ เพราะอยู่ภายในพระโอษฐ์ จึงสงสัยเคลือบแคลงในพระลักษณะ ทั้งสองเหล่านั้น.

บทว่า ตถารู ป คือมีรูปอย่างไร ในบทนี้เราควรกล่าวอย่างไร. ท่านอธิบายว่า พระนาคเสนเถระถูกพระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า **ทุกฺกริ ภูเต** นาคเสน ภควตา กถิ ข้าแต่พระนาคเสนผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทำสิ่งที่ทำได้ยาก. พระนาคเสนถามว่า ทำยากอย่างไร มหาบพิตร. พระเจ้ามิลินท์ตรัสว่า ท่านพระนาคเสนผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดง โอกาสที่จะทำความละเอียดด้วยมหาชนแก่พรหมายุพราหมณ์ แก่อันเตวาสิกอูตตร. พราหมณ์ แก่พราหมณ์ ๑๖ คน ผู้เป็นอันเตวาสิกของพาวรีพราหมณ์ และแก่ มาณพ ๓๐๐ คน ผู้เป็นอันเตวาสิกของเสลพราหมณ์. พระนาคเสนถวายพระพร ว่า มหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ทรงแสดงพระคฤหะ พระองค์ทรงแสดง พระฉายา มหาบพิตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบันดาลด้วยพระฤทธิ์ ทรงแสดง ฟ้านุ่ง ผ้ารัดกาย ผ้าห่ม เพียงรูปเงา. พระเจ้ามิลินท์ตรัสถามว่า เมื่อเห็น พระฉายา ก็เป็นอันเห็นแล้วมิใช่หรือท่านผู้เจริญ. พระนาคเสนถวายพระพรว่า มหาบพิตร ข้อนั้นยกไว้ สัตว์ผู้จะตรัสรู้เพราะเห็นหทัยรูปพึงดำรงอยู่ได้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็จะทรงนำเนื้อพระหทัยออกแสดง. พระเจ้ามิลินท์ตรัส ว่าข้าแต่พระนาคเสนผู้เจริญ พระคุณเจ้าฉลาดมาก.

บทว่า **นินฺนุมาเมตฺวา** คือนำออกแล้ว. ในบทนี้พึงทราบว่าเป็นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศถึงความที่พระชีวกาใหญ่โดยสอดเข้าช่องพระกรรณ

ทั้งสอง ความที่พระชีวหาบางโดยสอดเข้าช่องพระนาสิกทั้งสอง, ความที่พระชีวหาหนาโดยปิดพระนลาต.

บทว่า อัจฉริยปาจริยาน์ ได้แก่ อาจารย์ทั้งหลายและอาจารย์ของอาจารย์ทั้งหลาย. บทว่า สกเวนฺนุณ ได้แก่ คุณของตน.

ลำดับนั้นแล เสลพราหมณ์ได้ชมเชยพระผู้มีพระภาคเจ้า เฉพาะพระพักตร์ด้วยคาถาอันสมควรว่า

ปริบุญณกาโย สุรุจิ สุชาโต จารุทสุโณ
สุวรรณวณฺโณสิ ภควา สุตฺตูกทาโณสิ วิริยวา
นรุตฺส หิ สุชาตสุตฺส เย ภวนฺตึ วิยญฺชนา
สพฺเพ เต ทว กายสุมี มหาปุริสลักษณะ.

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์
มีพระกายบริบูรณ์ สวยงาม ประสูติดีแล้ว
มีพระเนตรงาม มีพระฉวีวรรณดุจทองคำ
มีพระเขี้ยวขาวดี มีความเพียร อวัยวะใหญ่
น้อยเหล่าใด มีแก่คนผู้เกิดดีแล้ว อวัยวะ
ใหญ่น้อยเหล่านั้นทั้งหมด ในพระกายของ
พระองค์ เป็นมหาปุริสลักษณะ.

บทว่า ปริบุญณกาโย ได้แก่ มีพระสรีระบริบูรณ์ เพราะเต็มด้วยพระลักษณะทั้งหลาย และเพราะอวัยวะใหญ่ไม่เลว. บทว่า สุรุจิ ได้แก่ มีพระรัศมีแห่งพระสรีระงาม. บทว่า สุชาโต ได้แก่ ทรงบังเกิดดีแล้วด้วย

สมบัติคือสูงและกว้าง และด้วยสมบัติคือสัณฐาน. บทว่า **จารุทสุตโน** ได้แก่ พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่า **จารุทสุตโน** เพราะความไม่ทำให้ผู้ดูแลดูตั้งนานก็ไม่อ้อม ไม่น่าเกลียด น่าชื่นรมย์. แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า บทว่า **จารุทสุตโน** คือมีพระเนตรงาม. บทว่า **สุวรรณฉกโณ** คือมีพระฉวีคล้ายทองคำ. บทว่า **อสิ** แปลว่า มี. บทนี้พึงประกอบเข้ากับบททุกบท. บทว่า **สุตูกทาโณติ** คือพระเจี๊วขาวด้วยดี. จริงอยู่ พระรัศมีสีขาวอย่างยิ่ง ชำนาญออกจากพระเจี๊วทั้งหลายของพระผู้มีพระภาคเจ้าดุจแสงจันทร์. ด้วยเหตุ นั้น เสดลพราหมณ์จึงกล่าวว่า **สุตูกทาโณติ**. บทว่า **มหาปฐิสถกขณา** ความว่า เสดลพราหมณ์กล่าวสรรปพยัญชนะที่กล่าวไว้ก่อนแล้ว โดยระหว่างบท. บัดนี้ เสดลพราหมณ์สรรเสริญพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยพระลักษณะที่ตนชอบอย่างยิ่ง ในบรรดาพระลักษณะเหล่านั้นกล่าวคำเป็นต้นว่า **ปสฺนุนเนตฺโต** มีพระเนตรแจ่มใส.

จริงอยู่ พระผู้มีพระภาคเจ้าชื่อว่า **ปสฺนุนเนตฺโต** มีพระเนตรแจ่มใส เพราะสมบุรณ์ด้วยประสาททั้ง ๕ ชนิด, ชื่อว่า **สุมุโข** มีพระพักตร์งาม เพราะมีพระพักตร์คล้ายมณฑลพระจันทร์เต็มดวง. ชื่อว่า **พฺรหา** มีพระกายใหญ่ เพราะสมบุรณ์ด้วยความสูงและความกว้าง, ชื่อว่า **อุชฺฐ** มีพระกายตรง เพราะมีพระกายตรงดุจกายพหุ, ชื่อว่า **ปตาปวา** มีรัศมีรุ่งเรือง เพราะมีความรุ่งโรจน์. อนึ่ง ในบทนี้แม้คำใดท่านกล่าวไว้ก่อนแล้ว คำนั้นท่านก็กล่าวซ้ำอีก เพราะเป็นคำสรรเสริญโดยปริยายนี้ว่า **มขฺเณ สมนฺสงฺฆสฺส** ในท่ามกลางหมู่สมณะ เพราะท่านผู้เป็นเช่นนี้ย่อมรุ่งเรือง ด้วยประการฉะนี้.

แม้ในกาลาที่นอกเหนือไปก็มีนัยนี้. บทว่า **อุตุตมวณฺณิน** คือ เป็นผู้สมบุรณ์ด้วยวรรณะอันอุดม. บทว่า **ขมฺพุสณฺทสฺส** คือขมพุทวิป เสดลพราหมณ์เมื่อจะกล่าวพรรณนาความที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นผู้ยิ่งใหญ่ให้ปรากฏ. อีกอย่างหนึ่ง พระเจ้าจักรพรรดิยอมเป็นใหญ่ในทวีปทั้งสี่. บทว่า **ขตุติยา** คือเป็นกษัตริย์โดยชาติ. บทว่า **โกชา** คือ มีโภคสมบัติ. บทว่า **ราชาโน** คือ พระราชาพระองค์ใดพระองค์หนึ่งครองราชสมบัติ. บทว่า **อนฺุยนฺตา** ได้แก่ เสวกผู้ตามเสด็จ. บทว่า **ราชาภิราชา** คือเป็นพระราชชาติที่พระราชานูชา ประสงค์เอาพระเจ้าจักรพรรดิ. บทว่า **มนฺุชินฺโท** คือเป็นใหญ่ในมนุษย์ เป็นใหญ่อย่างยิ่ง.

เมื่อเสลพราหมณ์กราบทูลอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงยังความปรารถนาของเสลพราหมณ์ให้เต็มว่า ผู้ใดเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้นั้นเมื่อเขากล่าวถึงคุณของตนยอมทำตนให้ปรากฏ จึงตรัสว่า **ราชาหมฺสุมิ** เราเป็นราชา ดังนี้.

ในบทนั้นมีอธิบายดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนเสลพราหมณ์ ท่านยอมขออันใดไว้ ท่านควรเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ เพราะเหตุนั้น ท่านจึงเป็นผู้มีความขวนขวายน้อยในข้อนี้ เราเป็นพระราชชาติ เมื่อความเป็นพระราชชาติมีอยู่พระราชาก็คืออื่นแม้มีอยู่ยอมปกครอง ๑๐๐ โยชน์ ๒๐๐ โยชน์ ๓๐๐ โยชน์ ๔๐๐ โยชน์ ๕๐๐ โยชน์ หรือ ๑,๐๐๐ โยชน์ แม้เป็นจักรพรรดิปกครองทวีปใหญ่ มีทวีป ๔ เป็นเขตแดน จันใด เราไม่มีขอบเขตกำหนดไว้อย่างนั้น เราเป็นธรรมราชาชั้นเยี่ยมปกครองโลกธาตุทั้งหลาย นับไม่ถ้วนโดยขวางตั้งแต่

ภวัคคพรหมถึงอเวจีเป็นที่สุด เราเป็นผู้เลิศกว่าสัตว์ประเภทไม่มีเท้าและสัตว์สองเท้าเป็นต้น ไม่มีใครเปรียบกับเราได้ด้วยศีล ฯลฯ หรือวิมุตติญาณทัสสนะ เราเป็นธรรมราชาชั้นเยี่ยมอย่างนี้ ยังจักรให้เป็นไปโดยธรรม คือโพธิปักขิยธรรมอันมีสติปัญญาเป็นต้นอย่างยอดเยี่ยม เรายังอาณาจักรให้เป็นไปโดยนัยมีอาทิว่า พวกท่านจงละสิ่งนี้ จงเข้าถึงสิ่งนี้ดังนี้ หรือยังธรรมจักรให้เป็นไปโดยปรัชัยธรรมมีอาทิว่า **อิทํ โข ปน ภิกฺขเว ทุกฺขํ อริยสัจจํ** คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ทุกขนี้แลเป็นอริยสัจ ดังนี้. บทว่า **จกฺกํ อปฺปฎิวคฺติยํ** ความว่า เรายังจักรที่สมณะก็ดี พรหมณ์ก็ดี เทวดาก็ดี มารก็ดี พรหมก็ดี ใคร ๆ ก็ดี ในโลกให้เป็นไปไม่ได้ ให้เป็นไปโดยธรรม.

เสลพรหมณ์เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทำพระองค์ให้แจ่มแจ้งอย่างนี้แล้ว จึงเกิดปีติโสมนัส เพื่อทำให้มันยิ่งขึ้นจึงกล่าวคาถาที่สองว่า **สมฺมุทฺโท ปฏฺิขานาถิ** พระองค์ทรงปฏิญาณว่าเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **โก นฺุ เสนาปติ** เสลพรหมณ์ทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ใครเป็นเสนาบดี ยังธรรมจักรที่เป็นไปแล้ว โดยธรรมของพระธรรมราชาให้เป็นไปตามได้. สมัยนั้นท่านพระสารีบุตรนั่งอยู่ ณ ข้างเบื้องขวาของพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงถามด้วยสิริดุจก่อนทอง. พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงกะเสลพรหมณ์จึงตรัสคาถาว่า **มยา ปวคฺติตํ** ยังธรรมจักรอันเราให้เป็นไปแล้ว.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อนฺุชาโต ตถาคตํ** พระสารีบุตรผู้เกิดตามตถาคต ความว่า พระสารีบุตรผู้เกิดตาม เพราะเหตุตถาคต ก็เกิดเพราะตถาคตเป็นเหตุ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงพยากรณ์ปัญหาว่า โภ ภู เสนาปติ

ใครหนอเป็นเสนาบดีอย่างนี้แล้ว มีพระประสงค์จะทำให้เสลพราหมณ์ที่กล่าว
ว่า สมพุทฺโธ ปฏิกษานาสิ พระองค์ปฎิญาณว่าเป็นสัมพุทฺธะให้หมดสงสัย
ในข้อนั้น เพื่อให้รู้ว่าเรามีได้ปฎิมาณเพียงข้อปฎิญาณเท่านั้น แม้เราก้ปฎิญาณ
ว่าเป็นพุทฺธะด้วยเหตุนี้ จึงตรัสคาถาว่า อภิญฺเญยฺย เราได้รู้ยังแล้ว.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อภิญฺเญยฺย ได้แก่ วิชชาและวิมุตติอันเป็น
มรรคสัง และสมุทฺยสัง ที่ควรเจริญและควรละ ในข้อนี้เป็นอันท่านอธิบาย
ไว้อย่างนี้ว่า แม้นิโรธสังและทุกขสังอันเป็นผลแห่งมรรคสังและสมุทฺยสัง
เหล่านั้น เป็นอันท่านกล่าวจากความสำเร็จแห่งผล ด้วยคำพูดอันเป็นเหตุ
เพราะธรรมที่ควรทำให้แจ้งเราได้ทำให้แจ้งแล้ว ธรรมที่ควรรู้เราทำให้รู้แล้ว.
เมื่อจะทรงแสดงการยังสังจะ ๔ ให้เกิด ผลของการเจริญสังจะ ๔ วิชชาและ
วิมุตติ จึงทรงประกาศความเป็นพุทฺธะด้วยเหตุที่กล่าวแล้วว่า เราตรัสรู้ธรรม
ที่ควรตรัสรู้แล้วจึงเป็นพุทฺธะ ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงทำพระองค์ให้ปรากฏโดยตรงอย่างนี้แล้ว
เมื่อจะยังพราหมณ์ให้รับขวนขวายเพื่อข้ามพ้นความสงสัยในพระองค์จึง ตรัส
คาถาที่สามว่า วินยสุตฺต ท่านจงกำจัดเสีย.

ในบทเหล่านั้น บทว่า สลฺลกตฺโต เป็นศัลยแพทย์ คือ ผ่าตัดลูกศร
ที่เสียบสัตว์มีลูกศรคือราคะเป็นต้นออกได้. บทว่า พุรฺหุมฺภูโต คือเป็นผู้
ประเสริฐ. บทว่า อติตุโล ไม่มีผู้เปรียบ คือ ล่วงเลยการชั่ง ล่วงเลยการ
เปรียบเทียบ. อธิบายว่า เปรียบไม่ได้เลย. บทว่า มารเสนปฺปมทุทฺโธ ย่ำยีมาร

และเสนามารเสียได้ คืออำมาตย์และเสนามาร กล่าวคือบริษัของมารที่ท่าน
กล่าวไว้อย่างนี้ว่า ปเร จ อวชานติ คูหมินผู้อื่น มีอาทิว่า กามา เต
ปจมา เสนา กามเป็นเสนาที่หนึ่งของท่าน. บทว่า สพฺพามิตฺเต ได้แก่
ข้าศึกทั้งหมดมิชัณฐมาร กิเลสมาร อภิสังขารมาร มัจจุมาร และเทวบุตรมาร
เป็นต้น. บทว่า วสีกฺตฺวา คือให้เป็นไปในอำนาจของตน. บทว่า อฏฺโฏโทย
คือไม่มีภัยแต่ไหน ๆ.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ท่านใดนั่นเอง เสดลพราหมณ์
เกิดความเลื่อมใสในพระผู้มีพระภาคเจ้ามุ่งจะบวช จึงกล่าวคาถาที่สามว่า อัน
โภญฺโต ท่านผู้เจริญทั้งหลายจงฟังคำนี้ เหมือนอย่างเสลพราหมณ์ได้รับการ
สั่งสอนโดยชอบ เพราะถึงพร้อมด้วยอุปนิสัยถึงความเป็นผู้แก้กล่าว.

ในบทเหล่านั้นบทว่า กณฺหาภิชชาติโก คือเกิดในตระกูลต่ำมีตระกูล
คนจันทรเป็นต้น. แต่นั้นบรรดามาณพเหล่านั้นก็มุ่งจะบวชเหมือนกัน จึง
กล่าวคาถาว่า เอวฺ เจ รุจฺจติ โภโต ถ้าท่านผู้เจริญทั้งหลายชอบใจคำสอน
ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เหมือนอย่างกุลบุตรทั้งหลายที่สร้างสมบุญมากับเสล-
พราหมณ์นั้น ลำดับนั้น เสดลพราหมณ์ดีใจในพวกมาณพเหล่านั้น เมื่อจะแสดง
กะมาณพเหล่านั้นจึงกล่าวคาถาว่า ปพฺพชฺ ยาจมาโน พฺราหฺมณ ชฺข้าแต่
พราหมณ์ ข้าพเจ้าขอบรรพชา.

แต่นั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะเสลพราหมณ์ได้เป็นหัวหน้าคณะ
บุรุษ ๓๐๐ คนเหล่านั้น ในศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าปทุมุตระ
ในอดีต ให้สร้างบริเวณกับบุรุษเหล่านั้นแล้วทำบุญมีทานเป็นต้น เสวยเทว-

สมบัติและมนุษย์สมบัติโดยลำดับ ในภพสุดท้ายเกิดเป็นอาจารย์ของบุรุษเหล่านั้น และกรรมของพวกเขานั้นแก่กล้า เพราะแก่กล้าด้วยวิมุติและมีอุปนิสัยแห่งความเป็นเอหิภิกขุ ฉะนั้น พระองค์จึงให้เขาทั้งหมดเหล่านั้นบรรพชาด้วยเอหิภิกขุบรรพชา ตรัสคาถาว่า **สวากุชาติ** พรหมจรรย์เรากล่าวดีแล้ว.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **สนุทธิริกั** ผู้บรรลุปิณฑเห็นเอง คือประจักษ์เอง. บทว่า **อกาลิกั** ไม่ประกอบด้วยกาล คือ จากผลอันเกิดขึ้นในลำดับมรรค มิใช่ผลอันจะพึงบรรลู่ในระหว่างกาล. บทว่า **ยถา** ก็อนิมิตอันใด. จริงอยู่ บรรพชามีมรรคพรหมจรรย์เป็นนิमित ย่อมไม่เปล่าประโยชน์แก่ผู้ศึกษาในสิกขา ๓ ผู้ไม่ประมาท เว้นการอยู่ปราศจากสติ. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า **สวากุชาติ** ฯลฯ **สิขุโตะ** พรหมจรรย์เรากล่าวดีแล้ว ผู้บรรลุปิณฑเห็นเอง ไม่ประกอบด้วยกาล เป็นที่ออกบวชอันไม่เปล่าประโยชน์ของบุคคลผู้ไม่ประมาทศึกษาอยู่. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกว่า **เอธ ภิกขโว** คู่ก่อนภิกษุทั้งหลายพวกเธอ จงเป็นภิกษุมาเถิด. ภิกษุทั้งหมดเหล่านั้นทรงบาตรและจีวรมาทางอากาศถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า. พระสังคีติกาจารย์กล่าวว่า **อลตุถ โข เสโต พุราหุมนโธ** ฯลฯ **อุปสมุปัท** เสดลพราหมณ์พร้อมกับบริษัทได้บรรพชาอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้ หมายถึงความเป็นเอหิภิกขุของท่านเหล่านั้น ด้วยประการฉะนี้.

บทว่า **ภูตาวี** เสวยเสร็จแล้ว. บทว่า **โอนิตปตฺตปาณิ** คือชักพระหัตถ์จากบาตรแล้ว. ท่านอธิบายว่า นำพระหัตถ์ออกแล้ว. ในบทนั้นพึงเห็นปาฐะที่ขาดไปว่า **อุปคณฺตุวา** เข้าไปใกล้แล้ว ไม่ควรใช้ว่า **ภควนฺตุ** **เอกมนฺตุ** **นีสีทิ**.

บทว่า **อคุติหุตฺต มุข**า ยัญทั้งหลายมีการบูชาไฟเป็นประมุข พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงอนุโมทนาด้วยความอนุเคราะห์เกณียะ จึงตรัสอย่างนี้.

ในบทนั้น พึงทราบวินิจฉัยดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า **อคุติหุตฺต มุข**า **ยถุญ**า ยัญทั้งหลายมีการบูชาไฟเป็นประมุข เพราะพวกพราหมณ์ไม่มีการบูชานอกจากบูชาไฟ. อธิบายว่า การบูชาไฟประเสริฐที่สุด คือการบูชาไฟเป็นประมุข พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า **สวิตติ จนุทโส มุข**ัมม ถันท์ทั้งหลายมีสวิตติถันท์เป็นประมุข เพราะอันผู้สาธยายพระเวททั้งหลายต้องสาธยายก่อน พระราชาท่านกล่าวว่า เป็นประมุข เพราะประเสริฐที่สุดกว่ามนุษย์ทั้งหลาย สาคกรท่านกล่าวว่า เป็นประมุข เพราะเป็นที่รองรับและเป็นที่ยาศัยของแม่น้ำทั้งหลาย. ท่านกล่าวว่า พระจันทร์เป็นประมุขของนักษัตริ์ทั้งหลาย เพราะเป็นเครื่องปรากฏว่า วันนี้ดาวกัตติกา วันนี้ดาวโรหิณีเพราะอาศัยพระจันทร์ขึ้น. ท่านกล่าวว่า **อาทิจโจ ตปตฺต มุข**ัมม พระอาทิตย์เป็นประมุขของความร้อน เพราะพระอาทิตย์สูงกว่าความร้อนทั้งหลาย. ท่านกล่าวว่า **สจฺจิม เว ยชตฺต มุข**ัมม พระสงฆ์เป็นประมุขของผู้มุ่งบุญทั้งหลาย หมายถึงพระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขในสมัยนั้นด้วยความวิเศษ เพราะพระสงฆ์เป็นทักษิณยบุคคลผู้เลิศ. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า พระสงฆ์เป็นประมุขแห่งความเจริญของบุญ.

บทว่า **ยนุตฺต สรณ**ัมม ท่านเสลภิกษุกราบทูลถึงการพยากรณ์อื่น. บทนั้นมีอธิบายดังนี้ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีจักขุ ด้วยจักขุ ๕ เพราะข้าพระองค์ทั้งหลายถึงพระองค์เป็นที่พึงในวันที่ ๘ นับแต่วันนี้ (คือถึงสระ

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้าที่ 555
ได้เพียง ๘ วัน) ฉะนั้น ข้าพระองค์ทั้งหลายจึงฝึกฝนตนด้วยความฝึกฝนอย่างยิ่ง
ในศาสนาของพระองค์ ๗ ราตรี นำอัครรรยอานุภาพแห่งสระณะของพระองค์.

ต่อจากนั้น เสดลภิกษุสรรเสริญพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถาสองคาถา
แล้วขอถวายบังคมด้วยคาถาที่สามว่า

ภิกขโว ติสตา อิเม ติฏฺฐนฺตุ ปญฺชลิกฺตา

ปาเท วีร ปสเรติ นาคา วนฺทนฺตุ สตุถฺโน.

ภิกษุ ๓๐๐ รูปเหล่านี้ ยืนประนม

อัญชลีอยู่ ข้าแต่พระวีรเจ้า ขอทรงเหยียด

พระบาทบุคคลเถิด ท่านผู้ประเสริฐทั้งหลาย

ขอถวายบังคมพระบาทบุคคลของพระศาสดา.

จบอรรถกถาสลสูตรที่ ๗ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

สัลดสูตรที่ ๘

ว่าด้วยความเป็นธรรมดาของสัตว์โลก

[๓๘๐] ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายใน

โลกนี้ ไม่มีเครื่องหมาย ใคร ๆ รู้ไม่ได้
ทั้งลำบาก ทั้งน้อย และประกอบด้วยทุกข์.

สัตว์ทั้งหลาย ผู้เกิดแล้ว จะไม่ตาย

ด้วยความพยายามอันใด ความพยายามอัน
นั้นไม่มีเลย แม้อยู่ได้ถึงชราก็ต้องตายเพราะ
สัตว์ทั้งหลายมีอย่างนี้เป็นธรรมดา.

ผลไม้สุกงอมแล้ว ชื่อว่าย่อมมีภัย

เพราะจะต้องร่วงหล่นลงไปในเวลาเช้า ฉะนั้น
ใด สัตว์ทั้งหลายผู้เกิดแล้ว ชื่อว่าย่อมมีภัย
เพราะจะต้องตายเป็นนิตย์ ฉะนั้น.

ภาชนะดินที่นายช่างทำแล้วทุกชนิด

มีความแตกเป็นที่สุด แม้ฉันทใด ชีวิตของ
สัตว์ทั้งหลาย ก็ฉันทนั้น ทั้งเด็ก ทั้งผู้ใหญ่
ทั้งคนเขลา ทั้งคนฉลาด ล้วนไปสู่อำนาจ
ของมฤตยู มีมฤตยูเป็นที่ไปในเบื้องหน้า
ด้วยกันทั้งหมด.

เมื่อสัตว์เหล่านั้นถูกมฤตยูครอบงำ

แล้ว ต้องไปปรโลก บิดาจะป้องกันบุตรไว้
ก็ไม่ได้ หรือพวกญาติจะป้องกันพวกญาติ
ไว้ก็ไม่ได้.

ท่านจงเห็น เหมือนเมื่อหมู่ญาติของ
สัตว์ทั้งหลายผู้จะต้องตาย กำลังแลดูรำพัน
อยู่โดยประการต่างๆ สัตว์ผู้จะต้องตายผู้
เดียวเท่านั้นถูกมฤตยูนำไปเหมือนโคที่บุคคล
จะพึงฆ่าถูกนำไปตัวเดียวฉะนั้น ความตาย
และความแก่กำจัดสัตว์โลกอยู่อย่างนี้ เพราะ
เหตุนั้น นักปราชญ์ทั้งหลายทราบชัดสภาพ
ของโลกแล้ว ย่อมไม่เศร้าโศก.

ท่านย่อมไม่รู้ทางของผู้มาหรือผู้ไป
ไม่เห็นที่สุดทั้งสองอย่าง ถึงจะคร่ำครวญไป
ก็ไร้ประโยชน์ ถ้าผู้คร่ำครวญหลงเบียด
เบียนตนอยู่ จะยังประโยชน์อะไร ๆ ให้เกิด
ขึ้นได้ไซ้ บัณฑิตผู้เห็นแจ้งก็พึงกระทำ
ความคร่ำครวญนั้น.

บุคคลจะถึงความสงบใจได้ เพราะ
การร้องไห้ เพราะความเศร้าโศก ก็หาไม่

ทุกข์ย่อมเกิดแก่ผู้นั้นยิ่งขึ้น และสรีระของ
ผู้นั้นก็จะชুবชีวิต.

บุคคลผู้เบียดเบียนตนเอง ย่อมเป็น
ผู้ชুবผอม มีผิวพรรณเศร้าหมอง สัตว์ทั้ง
หลายผู้ละไปแล้ว ย่อมรักษาตนไม่ได้ด้วยความ
ร่าพินนั้น การร่าพินไร้ประโยชน์.

คนผู้ทอดถอนใจของบุคคลผู้ทำกาละ
แล้ว ยังละความเศร้าโศกไม่ได้ ตกอยู่ใน
อำนาจแห่งความเศร้าโศก ย่อมถึงทุกข์ยิ่ง
ขึ้น.

ท่านจงเห็นคนแม่เหล่านั้ผู้เตรียม
จะดำเนินไปตามยถากรรม (และ) สัตว์
ทั้งหลายในโลกนี้ ผู้มาถึงอำนาจแห่งมัจจุ
แล้ว กำลังพากันดิ้นรนอยู่ที่เดียว.

ก็สัตว์ทั้งหลายย่อมสำคัญด้วยอาการ
ใด ๆ อาการนั้น ๆ ย่อมแปรเป็นอย่างอื่นไป
ในภายหลัง ความพลัดพรากกันเช่นนี้ย่อม
มิได้ ท่านจงดูสภาพแห่งโลกเถิด.

มาณพแม้จะพึงเป็นอยู่ร้อยปีหรือยิ่ง
กว่านั้น ก็ต้องพลัดพรากจากหมู่ญาติ ต้อง
ละทิ้งชีวิตไว้ในโลกนี้.

เพราะเหตุนี้ บุคคลพึงพระธรรม.

เทศนาของพระอรหันต์แล้ว เห็นคนผู้ล่วง
ลับทำกาละแล้ว กำหนดรู้ชื่อว่า บุคคลผู้
ล่วงลับทำกาละแล้วนั้น เราไม่พึงได้ว่า จง
เป็นอยู่อีกเถิด ดังนี้.

พึงกำจัดความรำพันเสีย บุคคลพึง
ดับไฟที่ไหม้ลูกกลมไปด้วยน้ำ ฉนฺได นรชน
ผู้เป็นนักปราชญ์ มีปัญญา เฉลียวฉลาด
พึงกำจัดความเศร้าโศกที่เกิดขึ้นเสีย โดย
ฉับพลัน เหมือนลนพัดนุ่นปลิวไป ฉะนั้น.

คนผู้แสวงความสุขเพื่อตน พึงกำจัด
กำจัดความรำพัน ความทะยานอยากและความ
โทมนัสของตน พึงถอนลูกศรคือกิเลสของ
ตนเสีย.

เป็นผู้มีลูกศร คือ กิเลสอันถอนขึ้น
แล้ว อันค้นหาและทิวฐิไม่อาศัยแล้วถึงความ
สงบใจ ก้าวล่วงความเศร้าโศกได้ทั้งหมด
เป็นผู้ไม่มีความเศร้าโศกเยือกเย็น ฉะนี้แล.

จบสัลลสูตรที่ ๘

อรรถกถาสลสูตรที่ ๘

สลสูตร มีคำเริ่มต้นว่า อนิมิต्तํ ไม่มีเครื่องหมายดังนี้.

พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นอย่างไร ?

เรื่องเล่าว่า อุบาสกคนหนึ่งเป็นอุปัฏฐากของพระผู้มีพระภาคเจ้า บุตรของเขาได้ถึงแก่กรรม เขาถูกความโศกเพราะบุตรครอบงำ ได้อุดอาหาร ถึง ๘ วัน พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงอนุเคราะห์เขา จึงเสด็จไปยังเรือนของเขาเพื่อบรรเทาความโศก จึงได้ตรัสพระสูตรนี้.

ในบทเหล่านั้นบทว่า อนิมิต्तํ ได้แก่ เว้นจากเครื่องหมาย คือ กิริยาอาการ. เหมือนอย่างว่ามีเครื่องหมายคือกิริยาอาการในบทมีอาทิวา เราจักควักลูกตาหรือโกนขนคิ้ว ท่านจงขโมยสินค้านั้นโดยเครื่องหมายนั้น ฉันทใด ในชีวิตมิได้เป็นฉันทนั้น ไม่อาจจะได้ว่า ท่านจงเป็นอยู่ก่อน จงอย่าตาย จนกว่าเราจะทำสิ่งนี้สำเร็จ. บทว่า อนนฺยชาติ อื่นใคร ๆ ฐูมิได้ คืออื่นใคร ๆ ไม่สามารถรู้ได้โดยแน่นอน ว่าผู้นี้จะต้องเป็นอยู่ตลอดเวลาเท่านี้ ๆ ด้วยคติหรือที่สุดของอายุ เหมือนอย่างอายุของเทวดาชั้นจาตุมมหาราชิกาเป็นต้นกำหนดได้ของสัตว์ทั้งหลายไม่เหมือนอย่างนั้น แม้ด้วยเหตุนี้ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายจึงเป็นอันว่าอื่นใคร ๆ ฐูมิได้โดยแน่นอน. บทว่า กสิริ ทั้งลำบาก คือ ยาก เพราะความเป็นไปเนื่องด้วยปัจจัยหลายอย่าง ไม่ใช่ให้เป็นไปเพื่อความสุขเท่านั้น. เป็นความจริงอย่างนั้น ชีวิตเนื่องด้วยลมหายใจเข้าหายใจออกเนื่องด้วยมหาภูตรูป (ดิน น้ำ ลม ไฟ) เนื่องด้วยกฬีการอาหาร เนื่องด้วยไออุ่น และเนื่องด้วย

วิญญาน. แม้เมื่อไม่หายใจเข้าไม่หายใจออกก็เป็นอยู่ไม่ได้. อนึ่งในธาตุ ๔
กายเช่นกับอุกกอสรมิสัตว์ปากร้ายเป็นต้นกัถ เพราะปกติธาตุกำเรบ เป็น
กายกระด้างเช่นกับท่อนไม้ ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

ปตฺถทุโธ ภวตี กาโย ทฏฺโฐ กฏฺฐมุเขน วา
ปฐวีธาตฺุปโปเกปน โหติ กฏฺฐมุเขว โส.
กายที่ถูกลงกัฏฐมุขะกัถ ย่อมแข็ง
กระด้าง หรือเพราะปฐวีธาตุกำเรบ กาย
นั้นย่อมเป็นเหมือนอยู่ในปากงกัฏฐมุขะ
นั้นแหละ.

กายเพราะอาโปธาตุกำเรบถึงความเปื่อยเน่า มีเนื้อและเลือดทั้งหมด
ไหลออก เหลือแต่กระดูกและหนังเท่านั้น ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

ปฺฐติโก ภวตี กาโย ทฏฺโฐ ปฺฐติมุเขน วา
อาโปธาตฺุปโปเกปน โหติ ปฺฐติมุเขว โส.
กายที่ถูกลงปฺฐติมุขะกัถ ย่อมเป็นของ
เปื่อยเน่า หรือเพราะอาโปธาตุกำเรบ กายนั้น
ย่อมเป็นเหมือนอยู่ในปากงปฺฐติมุขะนั้นแหละ.

กายเพราะเตโชธาตุกำเรบย่อมถูกเผาผลาญโดยรอบเหมือนไฟลงไป
หลุมถ่านเพลิง ดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

สนฺตตุโต ภวตี กาโย ทฏฺโฐ อคฺคิมุเขน วา
เตโชธาตฺุปโปเกปน โหติ อคฺคิมุเขว โส.

กายที่ถูกรัดอัคริมุขะกัถ ย่อมเร้าร้อน
พร้อม หรือเพราะเตโชธาตุกำเริบ กายนั้น
ย่อมเป็นเหมือนอยู่ในปากอัคริมุขะนั้น
แหละ.

กาย เพราะวาโยธาตุกำเริบมีที่ต่อที่ถูกตัดขาดจากกัน และเป็นเหมือน
กระดูกที่ถูกแผ่นหินหุบกระจุยกระจายไป สมดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า

สณฺณินฺโน ภวตี กาโย ทฏฺโฐ สตุฏฺมุขเณ วา
วาโยธาตุปฺปโกเปณ โหติ สตุฏฺมุขเณ โส
กายที่ถูกรัดอัคริมุขะกัถ ย่อมถูกตัด
ขาด หรือเพราะวาโยธาตุกำเริบ กายนั้นย่อม
เป็นเหมือนอยู่ในปากอัคริมุขะนั้นแหละ.

แม้กายถึงความเสื่อมเพราะธาตุกำเริบ ก็เป็นอยู่ไม่ได้. ก็เมื่อใดธาตุ
เหล่านั้นทำหน้าที่ของกันและกันอย่างเป็นปรกติ ย่อมนำไปได้เสมอ เมื่อนั้น
ชีวิต ก็ยังเป็นไปได้. ชีวิตเนื่องด้วยมหาภูตรูปอย่างนี้. ก็ในขณะที่หากษาได้ยาก
เป็นต้น เพราะขาดอาหาร สัตว์ทั้งหลายก็จะตายกันหมด. ชีวิตเนื่องด้วย
กวีฬการาหารอย่างนี้.

อนึ่ง เมื่อสิ้นไฟเกิดแต่กรรมอันจะทำให้ย่อยเพราะการกินการดื่มเป็น
ต้น สัตว์ทั้งหลายก็จะถึงแก่ความตายกันหมด. ชีวิตเนื่องด้วยไออุ่นอย่างนี้.

ก็เมื่อวิญญูณดับ สัตว์ตามปรกติ ก็จะไม่มีชีวิต ชีวิตปรากฏอยู่ในโลก
ได้แม้ด้วยอาการอย่างนี้ ชีวิตเนื่องด้วยวิญญูณอย่างนี้. ฟังทราบชีวิตชื่อว่า
ลำบาก เพราะมีความเป็นอยู่เนื่องด้วยปัจจัยหลายอย่าง.

บทว่า **ปริตฺตญจ** ชีวิตทั้งน้อย คือชีวิตของมนุษย์เปรียบกับชีวิต
ของเทวดาทั้งหลายแล้วน้อย เหมือนหยาดน้ำค้างบนยอดหญ้า อีกอย่างหนึ่ง
ชื่อว่าน้อยเพราะไม่เป็นอยู่สูงกว่าขณะจิต จริงอยู่ สัตว์แม้มีอายุยืนยาว เป็นอยู่
แล้วด้วยจิตอดีต (เคยเกิด) ไม่ใช่กำลังเป็น (ไม่ใช่กำลังเกิด) ไม่ใช่จักเป็น
(ไม่ใช่จักเกิด) ในอนาคต จิตไม่ใช่จักเป็น ไม่ใช่กำลังเป็น ไม่ใช่เคยเป็น
ในปัจจุบัน จิตกำลังเป็น ไม่ใช่เคยเป็น ไม่ใช่จักเป็นอยู่ สมดังที่ท่าน
กล่าวไว้ว่า

ชีวิตํ อตฺตภาโว จ สุขทุกฺขา จ เภวลา
เอกจิตฺตสมายุตฺตา ลหุโส วตฺตเต ขโณ
จุลฺลาตีติสฺสสุตฺตานิ กปฺเป ติฏฺฐจฺนฺติ เย มรฺ
นเตวฺว เตปี ชีวนฺติ ทฺวีหิ จิตฺเตหิ สฺมาหิตา°

ชีวิตและอรรถภาพ สุขและทุกข์ทั้งสิ้น

ล้วนเป็นธรรมประกอบรวมอยู่กับจิตดวง

หนึ่งๆ ขณะผ่านไปรวดเร็ว เทวดาเหล่าใด

ตั้งอยู่ตลอด ๘๔,๐๐๐ กัป แม้เทวดาเหล่านั้น

หาดำรงอยู่ด้วยจิต ๒ ดวงไม่.

บทว่า **ตญจ** ทุกฺเคน ถํ ยุตฺตํ ชีวิตประกอบด้วยทุกข์ ความว่า
ชีวิตนั้นไม่มีเครื่องหมายใคร ๆ รู้ไม่ได้แบบนี้ ทั้งลำบากทั้งน้อย และประ
กอบด้วยทุกข์อันเป็นทุกข์เกิดจากการสัมผัส หนาวร้อน เหลือบและขุ่นเป็นต้น
เกิดจากความหิวกระหาย เกิดจากทุกข์ประจำสังขารและเกิดจากทุกข์คือความ
ปรวนแปร. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้อย่างไร. พระองค์ตรัสไว้ว่าชีวิตของ
๑. พุ. มหา. ๒๕ ข้อ ๑๘๒. ชราสุตตนิเทศที่ ๖.

สัตว์ทั้งหลายเป็นเช่นนี้ ฉะนั้นท่านจงประพาศธรรมจรรยาบรรพเท่าชีวิตนั้นยังไม่ถึงความสิ้นไป ท่านอย่าเศร้าโศกถึงบุตรเลย.

ท่านพึงสำคัญแม่เช่นนั้นก็อย่าเศร้าโศกอย่างนี้ว่า เมื่อเราเฝ้าเลี้ยงดูบุตรด้วยอุปรณ์ทุกอย่าง บุตรนั้นได้ตายเสียแล้ว ข้าพเจ้าเศร้าโศกด้วยเหตุนี้ ดังนี้. สัตว์ทั้งหลายผู้เกิดแล้วจะไม่ตายด้วยความพยายามอันใด ความพยายามอันนั้นไม่มีเลย ท่านอธิบายว่าใคร ๆ ไม่สามารถจะรักษาว่า สัตว์ทั้งหลายผู้เกิดแล้วด้วยความพยายาม จงอย่าตายเลยดังนี้. เพราะท่านคิดว่าบุตรนั้นอยู่ได้ถึงชราแล้วตายจึงสมควร บุตรของข้าพระองค์ยังหนุ่มนัก ได้ตายเสียแล้วดังนี้ ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **ขรมปิ ปตฺวา มรณฺ อเว ชฺมุมา หิ ปาณิน** ความว่า แม้อยู่ได้ถึงชราก็ต้องตาย เพราะสัตว์ทั้งหลายมีอย่างนี้เป็นธรรมดา. ท่านอธิบายว่า ถึงชราก็ตามยังไม่ถึงชราก็ตามต้องตาย ไม่มีกำหนดในข้อนี้.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงให้ความนั้นชัดเจนด้วยตัวอย่าง จึงตรัสคาถามีอาทิว่า **ผลานมิว ปกฺกานํ** เหมือนผลไม้สุกงอมแล้วฉะนั้น.

บทนั้นมีอธิบายดังนี้ เมื่อผลไม้สุกงอมแล้ว ตั้งแต่พระอาทิตย์ขึ้นรสของแผ่นดินและรสของน้ำที่ต้นไม้ซึ่งร้อนระอุด้วยความร้อนของแสงอาทิตย์ ย่อมเข้าไปสู่แผ่นดินทางรากโดยลำดับอย่างนี้คือ ตั้งแต่ไปถึงกิ่ง ตั้งแต่กิ่งถึงลำต้น ตั้งแต่ลำต้นถึงราก แต่ครั้งพระอาทิตย์ตก กิ่งใบ หน่อ เป็นต้น ย่อมตั้งขึ้นอีกโดยลำดับอย่างนี้คือ ตั้งแต่แผ่นดินถึงราก ตั้งแต่รากถึงลำต้น. ก็เมื่อต้นไม้ตั้งอยู่อย่างนี้ ผลไม้ที่แก่จัดย่อมไม่ติดอยู่ที่ขั้ว เมื่อขั้วผลไม้ถูกแสง

อาทิตย์เผาอยู่ ย่อมเกิดความร้อน เพราะเหตุนี้ผลไม้เหล่านั้นจึงร่วงหล่น
ทุก ๆ เข้าตลอดเวลา ภัยของผลไม้เหล่านั้นจึงมีเพราะการหล่นแต่เข้า อธิบาย
ว่าภัยย่อมมีเพราะการหล่นอย่างนี้. เพราะสัตว์ทั้งหลายเกิดแล้วมีภัย เพราะต้อง
ตายเป็นนิจ สัตว์ทั้งหลายเป็นเช่นกับผลไม้สุกงอม. เปรียบเหมือนอะไรอีก.
เปรียบเหมือนภษณะดินที่ช่างหม้อทำแล้วทุกชนิดมีความแตกเป็นที่สุด แม้ฉัน.
โค ชีวิตของสัตว์ทั้งหลายก็ฉนั้น. เพราะฉะนั้นท่านจงถือเอาอย่างนี้ว่า ทั้ง
เด็กทั้งผู้ใหญ่ทั้งคนเขลา ทั้งคนฉลาด ล้วนไปสู่อำนาจของมฤตยูมีมฤตยูเป็นที่
ไปในเบื้องหน้าด้วยกันทั้งหมด. ก็ครั้งถือเอาอย่างนี้แล้วจงถือเอาอย่างนี้อีกว่า
เมื่อสัตว์เหล่านั้นถูกมฤตยูครอบงำแล้วต้องไปปรโลก บิดาจะป้องกันบุตรไว้ก็
ไม่ได้ หรือพวงญาติจะป้องกันพวงญาติไว้ก็ไม่ได้ เพราะบิดาจะป้องกันบุตร
ไว้ก็ไม่ได้ หรือพวงญาติจะป้องกันพวงญาติไว้ก็ไม่ได้ ฉะนั้น ท่านจงเห็น
เหมือนเมื่อหมู่ญาติของสัตว์ทั้งหลายผู้จะต้องตายกำลังแลดูรำพันอยู่โดยประการ
ต่าง ๆ สัตว์ผู้จะต้องตายผู้เดียวเท่านั้นถูกมฤตยูนำไปเหมือนโคที่จะถูกฆ่าถูกนำไป
ไปตัวเดียวฉนั้น. ในบทนั้น โยชนาแก้วไว้ว่า คุณก่อนอุบาสก ท่านจงเห็นเหมือน
เมื่อหมู่ญาติของสัตว์ทั้งหลายผู้จะต้องตายกำลังแลดูรำพันอยู่โดยประการต่าง ๆ
สัตว์ผู้จะต้องตายผู้เดียวเท่านั้นถูกมฤตยูนำไปเหมือนโคที่จะถูกฆ่า ถูกนำไปตัว
เดียวฉนั้น.

ในคำนั้นว่า โลกไม่มีเครื่องค้ำทาน คำนั้นท่านอธิบายไว้ว่า ท่านผู้
สมบูรณ์ด้วยปัญญา มีพระพุทธเจ้าและพระปัจเจกพุทธเจ้าเป็นต้นเหล่าใด ท่าน
เหล่านั้นย่อมรู้ว่าโลกถูกมัจจุและชราเบียดเบียนอย่างนี้ โลกนั้นอันใคร ๆ ไม่

สามารถจะต้านทานได้ เพราะฉะนั้นนักปราชญ์ทั้งหลายย่อมไม่เศร้าโศก ครั้น
รู้แล้ว ก็รู้สภาพของโลกนี้ว่าเป็นโลกสมมติ จึงไม่เศร้าโศก.

คำว่า ท่านย่อมไม่รู้ทางของผู้มาหรือผู้ไป ไม่เห็นที่สุดทั้งสองอย่าง ถึง
จะคร่ำครวญไปก็ไร้ประโยชน์ท่านอธิบายไว้อย่างไร. อธิบายว่า ท่านไม่รู้ทาง
มาของผู้มาสู่ครุฑมารดา หรือทางไปของผู้จุดจากโลกนี้แล้วไปในโลกอื่น เมื่อ
ไม่เห็นที่สุดทั้งสองเหล่านี้ถึงจะคร่ำครวญไปก็ไร้ประโยชน์ ส่วนนักปราชญ์ทั้ง
หลายเห็นที่สุดเหล่านั้น ครั้นรู้แล้วย่อมไม่เศร้าโศกถึงโลกสมมติ.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงยังความไม่มีประโยชน์แห่งความ
คร่ำครวญดังได้กล่าวแล้วในบทนี้ว่า **นิรตุตฺถํ ปริเทเวสฺสึ** ถึงคร่ำครวญไป
ก็สำเร็จแต่ความไร้ประโยชน์ จึงตรัสคำมีอาทิว่า **ปริเทวยมานโณ เจ** ถ้าผู้
คร่ำครวญหลงเบียดเบียนตนอยู่ ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อุทพุพเพ** ให้เกิดขึ้นได้ คือ พึงให้เกิดขึ้น
ทรงไว้ อธิบายว่า ให้เกิดพร้อมในตน. บทว่า **สมมุพฺพโห** หีสมุตตานํ คือ
เป็นผู้หลงเบียดเบียนตน. บทว่า **กยิรเจณํ วิจกฺขโณ** บุรุษผู้เห็นแจ้ง พึง
ทำความคร่ำครวญนั้น ความว่า หากว่าคนเช่นนั้นพึงยังประโยชน์ไร ๆ ให้
เกิดแม้บุรุษผู้เห็นแจ้งพึงทำความคร่ำครวญนั้น. ในบทว่า **น หิ รุณฺณน**
เพราะการร้องไห้ก็หาไม่ นี้โยชนาแก้ไว้ว่า ใคร ๆ ย่อมไม่ถึงความสงบทางใจ
ด้วยการร้องไห้หรือด้วยความเศร้าโศก. อีกอย่างหนึ่ง ทุกข์ย่อมเกิดแก่บุคคล
นั้นยิ่งกว่าความร้องไห้และความเศร้าโศก และสรีระของผู้นั้นย่อมถูกเบียดเบียน
ด้วยความเป็นผู้มีผิวพรรณชুবชืด เป็นต้น. บทว่า **น เตน เปตา สัตว์ทั้ง**

หลายผู้ละไปแล้วย่อมรักษาตนไม่ได้ ความว่า ด้วยความคร่ำครวญนั้นสัตว์ทั้งหลายผู้ตายไปแล้ว ย่อมรักษาตนไม่ได้ คือยังตนให้เป็นไปไม่ได้ ความคร่ำครวญนั้นไม่เป็นประโยชน์แก่คนเหล่านั้น เพราะฉะนั้น การคร่ำครวญไม่มีประโยชน์. ไม่ใช่ไม่มีประโยชน์อย่างเดียวกันเท่านั้น ยังนำความพินาสมาอีกด้วย เพราะเหตุไร. เพราะคนผู้ทอดถอนใจถึงบุคคลผู้ทำกาลแล้ว ยังละความเศร้าโศกไม่ได้ ตกอยู่ในอำนาจแห่งความเศร้าโศก ย่อมถึงทุกข์ยิ่งขึ้น. ในบทเหล่านั้นบทว่า **อนุตถุนนุโต** คือเศร้าโศกถึงอยู่. บทว่า **วสมนุวถุ** คือไปสู่อำนาจ.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงถึงความที่ความโศกไม่มีประโยชน์ และความที่ความโศกนำความพินาสมาให้แล้ว เมื่อจะทรงสั่งสอนเพื่อกำจัดความโศก จึงตรัสคำมีอาทิว่า **อญฺเณปิ ปสฺส** ท่านจงเห็นคนแม่เหล่านี.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **คมิเน** คือผู้ไป อธิบายว่าผู้เตรียมจะไปสู่ปรโลก. บทว่า **ผนุทฺตเววิธ ปาณิเน** ได้แก่ สัตว์ในโลกนี้กำลังพากันคืนรนอยู่เพราะกลัวตาย. บทว่า **เยน เยน** ได้แก่ สัตว์ทั้งหลายย่อมสำคัญด้วยอาการใดว่า จักเป็นผู้มีอายุยืน จักเป็นผู้ไม่มีโรค. อาการนั้นย่อมแปรเป็นอย่างอื่นไป สำคัญอย่างนี้แล้วย่อมตายบ้าง ย่อมมีโรคบ้าง ความพลัดพรากกันเช่นนี้ ย่อมมิได้ด้วยสำคัญว่า เป็นข้าศึก คู่ก่อนอุบาสก ท่านจงดูสภาพของโลกเถิด พึงทราบโยชนาอธิบายไว้ในบทนี้ ด้วยประการฉะนี้.

คำว่า **อรหโต สุตฺวา** บุคคลฟังธรรมเทศนาของพระอรหันต์เห็นปานนี้แล้ว. คำว่า **เนโส ลพฺภา มยา อิติ** ความว่า บุคคลผู้ล่วงลับไป

แล้วนั้น บัดนี้ เราไม่พึงได้ว่าจะเป็นอย่างอื่นอีกเถิด ท่านอธิบายว่า เมื่อกำหนดรู้ด้วยประการฉะนี้ พึงกำจัดความคร่ำครวญออกไป. มีอะไรจะกล่าวอีก. บุคคลพึงดับไฟที่ไหม้ลุกลามไปด้วยน้ำอันใด. นรชนผู้เป็นนักปราชญ์มีปัญญาเฉลียวฉลาด พึงกำจัดความเศร้าโศกที่เกิดขึ้นเสียโดยพลันเหมือนลมพัดนุ่นปลิวไปฉะนั้น.

ในบทว่า **ธีโร** เป็นต้นนั้นพึงทราบดังนี้ ชื่อว่า **ธีโร** เพราะถึงพร้อมด้วยปัญญา. ชื่อว่า **สพฺบุญฺโณ** เพราะมีปัญญาสะสมไว้มาก. ชื่อว่า **ปญฺชิตโต** เพราะมีปัญญาเกิดจากการฟังมาก. ชื่อว่า **กุสโล** เพราะเป็นนักคิด. อีกอย่างหนึ่ง พึงประกอบด้วยจินตามยปัญญา (ปัญญาสำเร็จด้วยความคิด) สุตมยปัญญา (ปัญญาสำเร็จด้วยการฟัง) ภวานามยปัญญา (ปัญญาสำเร็จด้วยการอบรม). มิใช่แต่ความโศกอย่างเดียวเท่านั้น. คนผู้แสวงหาความสุขเพื่อตน พึงกำจัดความรำพัน ความทะยานอยากและความโทมนัสของตน พึงถอนลูกศรคือกิเลสของตนเสีย.

ในบทเหล่านั้นบทว่า **ปหุปฺปิ** คือ ตัณหา. บทว่า **โทมนสฺส** คือ ทุกข์ทางใจ. บทว่า **อพฺพุพฺเพ** คือ พึงถอน. บทว่า **สลฺล** คือ ชื่อว่า **สลฺล** เพราะแทงเข้าไปภายในน้าออกยากมีลักษณะแหลมคม หรือลูกศรมีราคาเป็นต้น ๗ อย่างดังที่ได้กล่าวไว้แล้วในก่อน. เมื่อถอนลูกศรนี้ได้แล้ว เป็นผู้มีลูกศรคือกิเลสอันถอนขึ้นแล้ว อันตัณหาและทิฏฐิไม่อาศัยแล้วถึงความสงบใจ ก้าวล่วงความเศร้าโศกได้ทั้งหมด เป็นผู้ไม่มีความเศร้าโศกเยือกเย็นฉะนี้แล. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจบเทศนาลงด้วยธรรมเป็นยอดคือพระอรหัต.

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้าที่ 569

ในบทเหล่านั้นบทว่า อสิโต ได้แก่ อันค้นหาและทฤษฎีไม่อาศัยแล้ว.
บทว่า ปปุญฺยุ แปลว่า ถึงแล้ว. บทที่เหลือในสูตรนี้มีความง่ายทั้งนั้น
เพราะฉะนั้นท่านจึงไม่พรรณนาไว้.

จบอรรถกถาสัตตสูตรที่ ๘ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

วาเสฏฐสูตรที่ ๕

ว่าด้วยบุคคลเป็นพราหมณ์เพราะชาติหรือกรรม

[๓๘๑] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ราวป่าอิจฉานังคละไกลี
อิจฉานังคละคาม ก็สมัยนั้น พราหมณ์มหาศาลผู้มีชื่อเสียงเป็นอันมาก คือ
จังกีพราหมณ์ ตารุกขพราหมณ์ โปกขรชาติพราหมณ์ ชาณุสโสณีพราหมณ์
โตเทยพราหมณ์ และพราหมณ์มหาศาลผู้มีชื่อเสียงเหล่านี้ อาศัยอยู่ใน
อิจฉานังคละคาม ครั้งนั้นแล วาเสฏฐมาณพและภารทวาชมาณพ เดินพักผ่อน
อยู่ได้สนทนากันในระหว่างว่า ท่านผู้เจริญ บุคคลชื่อว่าเป็นพราหมณ์ด้วยเหตุ
อย่างไร ภารทวาชมาณพกล่าวอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ บุคคลผู้เป็นอุกโตสุชาติ
ทั้งฝ่ายมารดาและฝ่ายบิดา มีกรรมเป็นที่ถือปฏิบัติสมมติตลอด ๗ ชั่วโมง
บรรพบุรุษ ไม่มีใครจะคัดค้านติเตียนได้ด้วยอ้างถึงชาติ บุคคลชื่อว่าเป็น
พราหมณ์ด้วยเหตุเพียงเท่านี้.

วาเสฏฐมาณพกล่าวอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ บุคคลเป็นผู้มีศีลและถึง
พร้อมด้วยวัตร บุคคลชื่อว่าเป็นพราหมณ์ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล.

ภารทวาชมาณพไม่สามารถจะให้วาเสฏฐมาณพยินยอมได้เลย และ
วาเสฏฐมาณพก็ไม่สามารถจะให้ภารทวาชมาณพยินยอมได้.

ลำดับนั้นแล วาเสฏฐมาณพจึงกล่าวกะภารทวาชมาณพว่า ท่านภาร-
ทวาชะ พระสมณ โคดมผู้ศากยบุตรนี้ เสด็จออกผนวชจากศากยสกุล ประทับอยู่

ณ ราวป่าอิจฉานังคละ ใกล้อิจฉานังคละคาม ก็กิตติศัพท์อันงามของท่านพระโคตมพระองค์นั้นจรไปได้อย่างนี้ว่า แม้เพราะเหตุนี้ ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ฯลฯ เป็นผู้เบิกบานแล้ว เป็นผู้จำแนกธรรม ท่านภราทวาชะเราทั้งสองจงไปเฝ้าพระสมณโคตมเถิด ครั้นแล้วจักทูลถามเนื้อความนี้ พระสมณโคตมจักตรัสพยากรณ์แก่เราด้วยประการใด เราจักทรงจำข้อความนั้นไว้ด้วยประการนั้น.

ภราทวาชมาณพ รับคำว่าเสกฐณาณพแล้ว ลำดับนั้น วาเสกฐณาณพ และภราทวาชมาณพ ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ได้สนทนาปราศรัยกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นผ่านการปราศรัยพลให้ระลึกลงกันไปแล้ว นั้น ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้ว วาเสกฐณาณพได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถาว่า

[๓๘๒] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้า
พระองค์ทั้งสองเป็นผู้มีไตรวิชาอันอาจารย์
ยกย่องและรับรอง ข้าพระองค์เป็นศิษย์
ผู้ใหญ่ของโปกขรสถิตีพราหมณ์ ภราทวาช-
มาณพนี้เป็นศิษย์ผู้ใหญ่ของตารุกขพราหมณ์
ข้าพระองค์ทั้งสองเป็นผู้ถึงความ
สำเร็จในเวทที่อาจารย์ผู้มีไตรวิชาบอกแล้ว
เป็นผู้เข้าใจด้วยท และเป็นผู้ชำนาญ
ไวยากรณ์ ในเวท เช่นกับอาจารย์.

ข้าแต่พระโคตม ข้าพระองค์ทั้งสอง

มีการโต้เถียงกันเพราะการอ้างถึงชาติ ภาว-
ทวาทมาณพกล่าวว่ บุคคลเป็นพราหมณ์
เพราะชาติ ส่วนข้าพระองค์กล่าวว่ บุคคล
เป็นพราหมณ์เพราะกรรม ข้าแต่พระโคตม
ผู้มีพระจักขุขอพระองค์จงทรงทราบอย่างนี้.

ข้าพระองค์ทั้งสองนั้นไม่สามารถจะ
ให้กันและกันยินยอมได้ จึงพากันมา เพื่อ
จะทูลถามพระองค์ ผู้ปรากฏว่ เป็นพระ-
สัมพุทฺธะ.

ข้าแต่พระโคตม ข้าพระองค์ทั้งสอง

ประณมอัญชลีเข้ามาถวายนมัสการพระองค์ผู้
ปรากฏว่ เป็นพระสัมพุทฺธะในโลก เหมือน
ชนทั้งหลาย ประณมอัญชลีเข้ามาไหว้นมัส-
การพระจันทร์อันเต็มดวง ฉะนั้น.

ข้าพระองค์ทั้งสองขอทูลถามพระ-

โคตมผู้มีพระจักขุ ผู้อุบัติขึ้นดีแล้วในโลกว่
บุคคลเป็นพราหมณ์เพราะชาติหรือเพราะ
กรรม ขอพระองค์จงตรัสบอกแก่ข้าพระองค์
ทั้งสองผู้ไม่รู้ด้วยอาการที่ข้าพระองค์ทั้งสอง
จะพึงรู้จักพราหมณ์เกิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่ ดูก่อนวาเสฏฐะ

เราจักพยากรณ์แก่ท่านทั้งหลายตาม

ลำดับตามสมควร สัตว์ทั้งหลายมีความแตกต่างกันโดยชาติ เพราะชาติของสัตว์เหล่านั้นมีประการต่าง ๆ กัน.

ท่านทั้งหลายจงรู้จักหญ้าและต้นไม้ แต่หญ้าและต้นไม้ ก็ไม่ยอมรับว่าเป็นหญ้า เป็นต้นไม้ หญ้าและต้นไม้เหล่านั้น มีสัณฐานสำเร็จมาแต่ชาติ เพราะชาติของมันต่าง ๆ กัน.

แต่นั้น ท่านทั้งหลายจงรู้จัก หนอน ตักแตน มดดำ และมดแดง สัตว์เหล่านั้น มีสัณฐานสำเร็จมาแต่ชาติเพราะชาติของมันต่าง ๆ กัน ท่านทั้งหลายจงรู้จักสัตว์ ๔ เท้า ทั้งตัวเล็กตัวใหญ่ สัตว์เหล่านั้นมีสัณฐานสำเร็จมาแต่ชาติเพราะชาติของมันต่าง ๆ กัน.

ต่อแต่นั้น ท่านทั้งหลายจงรู้จักปลา ที่เกิดในน้ำ เทียวไปในน้ำ ปลาเหล่านั้น มีสัณฐานสำเร็จมาแต่ชาติ เพราะชาติของมันมีต่าง ๆ กัน.

ถัดจากนั้น ท่านทั้งหลายจงรู้จักนก ที่บินไปในเวหา นกเหล่านั้นมีสัณฐานสำเร็จมาแต่ชาติ เพราะชาติของมันต่าง ๆ กัน.

เพศที่สำเร็จมาแต่ชาติเป็นอันมาก
ไม่มีในมนุษย์ทั้งหลาย เหมือนอย่างสัตว์ฐาน
ที่สำเร็จมาแต่ชาติเป็นอันมาก ในชาติเหล่านี้
ฉะนั้น.

การกำหนดด้วยผม ศีรษะ หู หนύνตา
ปาก จมูก ริมฝีปาก คิ้ว คอ บ่า ท้อง หลัง
ตะโพก ออก ที่แคบ เมถุน มือ เท้า นิ้วมือ
เล็บ แขนง ขา วรรณะ หรือเสียง ว่าผมเป็นต้น
ของพราหมณ์เป็นเช่นนี้ ของกษัตริย์เป็น
เช่นนี้ย่อมไม่มีเลย.

เพศที่สำเร็จมาแต่ชาติไม่มีในมนุษย์
ทั้งหลายเลย เหมือนอย่างสัตว์ฐานที่สำเร็จมา
แต่ชาติในชาติเหล่านี้ ฉะนั้น ความแตก
ต่างกันแห่งสัตว์ฐานมีผมเป็นต้นนี้ ที่สำเร็จ
มาแต่กำเนิด ย่อมไม่มีในสตรีระของตณ ๆ
เฉพาะในตัวมนุษย์ทั้งหลายเลย แต่ความ
ต่างกันมนุษย์ทั้งหลาย บัณฑิตกล่าวไว้
โดยชื่อ

ดูก่อนวาเสฏฐะ ท่านจงรู้อย่างนี้ว่า
ในหมู่มนุษย์ ผู้ใดผู้หนึ่งอาศัยโครักขกรรม
เลี้ยงชีพ ผู้นั้นเป็นชาวนา มีชีพพราหมณ์.

ดูก่อนวาเสฏฐะ ท่านจงรู้อย่างนี้ว่า
กโนหม่มนุษย์ ผู้ใดผู้หนึ่ง อาศัยการค้าขาย
เลี้ยงชีพ ผู้นั้นเป็นพ่อค้า มิใช่พราหมณ์.

ดูก่อนวาเสฏฐะ ท่านจงรู้อย่างนี้ว่า
กโนหม่มนุษย์ ผู้ใดผู้หนึ่งเลี้ยงชีพด้วยการ
รับใช้ผู้อื่น ผู้นั้นเป็นผู้รับใช้ มิใช่พราหมณ์.

ดูก่อนวาเสฏฐะ ท่านจงรู้อย่างนี้ว่า
ในหม่มนุษย์ ผู้ใดผู้หนึ่งอาศัยการลักทรัพย์
เลี้ยงชีพ ผู้นั้นเป็นโจร มิใช่พราหมณ์.

ดูก่อนวาเสฏฐะ ท่านจงรู้อย่างนี้ว่า
ในหม่มนุษย์ ผู้ใดผู้หนึ่งอาศัยลูกศรและ
ศัสตราเลี้ยงชีพ ผู้นั้นเป็นนักรบอาชีพ
มิใช่พราหมณ์.

ก่อนวาเสฏฐะ ท่านจงรู้อย่างนี้ว่า
ในหม่มนุษย์ ผู้ใดหนึ่งเลี้ยงชีพด้วยความ
เป็นบุโรหิต ผู้นั้นเป็นผู้ย้งบุคคลให้บูชา
มิใช่เป็นพราหมณ์.

ดูก่อนวาเสฏฐะ ท่านจงรู้อย่างนี้ว่า
กโนหม่มนุษย์ ผู้ใดผู้หนึ่งปกครองบ้านและ
แวนแคว้น ผู้นั้นเป็นพระราชา มิใช่
พราหมณ์.

ก็เราหากว่าผู้เกิดแต่กำเนิดในท้อง
มารดาว่าเป็นพราหมณ์ไม่ ผู้นั้นเป็นผู้ชื่อว่า
โกวาทิ ผู้นั้นแลยังเป็นผู้มีเครื่องกังวล เรา
กล่าวบุคคลผู้ไม่มีเครื่องกังวล ผู้ไม่ถือมั่น
ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวผู้ตัดสังโยชนได้ทั้งหมด
ไม่สะดุ้งเลย ล่วงกรรมเป็นเครื่องข้องแล้ว
ปราศโยคะทั้ง ๔ ได้แล้ว ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวผู้ที่ตัดชะเนาะคือความโกรธ
เชือก คือ ตัณหา หัวเงื่อน คือ ทิฏฐิ ๖๒
พร้อมทั้งสายโยง คือ อนุสัยเสียได้ ผู้มีลิมสลัก
อันถอดแล้ว ผู้ตรัสรู้แล้ว ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวผู้ไม่ประทุษร้าย อดกลั้น
ได้ซึ่งคำด่าว่า การทุบตีและการจองจำ ผู้มี
กำลังคือขันติ ผู้มีหมู่พลคือขันติ ว่าเป็น
พราหมณ์.

เรากล่าวผู้ไม่โกรธ มีวัตร มีศีล
ไม่มีกิเลสอันพูนขึ้น ฝึกตนแล้ว ทรงไว้ซึ่ง
ร่างกายมีในที่สุด ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวผู้ไม่ติดอยู่ในกามทั้งหลาย
ดูจนน้ำไม่ติดอยู่ในใบบัว ดูจนเมล็ดพันธุ์

ศักราชไม่ติดอยู่บนปลายเหล็กแหลม ว่าเป็น
พราหมณ์.

เรากล่าวผู้รู้ชัดความสิ้นไปแห่งทุกข์
ของตน ในศาสนานี้แล ผู้ปลงภาระแล้ว
พราภกิเลสได้หมดแล้ว ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวผู้มีปัญญาลึกซึ้ง มีเมธา
ผู้ฉลาดในทางและมีไช้ทาง ผู้บรรลุดัง
ประโยชน์อันสูงสุด ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวผู้ไม่เกี่ยวข้องกับคน ๒
พวก คือ คฤหัสถ์และบรรพชิต ไม่มีความ
อาลัยเที่ยวไป มีความปรารถนาน้อย ว่าเป็น
พราหมณ์.

เรากล่าวผู้วางอาชญาในสัตว์ทั้งหลาย
ทั้งผู้ที่สะดุ้งและมันคง ไม่ฆ่าเอง ไม่ใช้
ผู้อื่นให้ฆ่า ว่าเป็นพราหมณ์

เรากล่าวผู้ไม่ปองร้าย ผู้ดับเสียได้
ในผู้ที่มีอาชญาในตน ผู้ไม่ยึดถือในผู้ที่มี
ความยึดถือ ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวผู้ที่ทำราคะ โทสะ มานะ
และมักขะ ให้ตกไปแล้ว ดุจเมล็ดพันธุ์

ฝักกาดตกไปจากปลายเหล็กแหลม ว่าเป็น
พราหมณ์.

เรากล่าวผู้เปล่งถ้อยคำไม่หยาบ ให้
รู้ความกันได้ เป็นคำจริง ซึ่งไม่เป็นเหตุทำ
ใคร ๆ ให้ข้องอยู่ ว่าเป็นพราหมณ์.

ก็เรากล่าวผู้ไม่ถือเอาสิ่งของยาวหรือ
สั้น น้อยหรือใหญ่ งามและไม่งาม ซึ่ง
เจ้าของมิได้ให้แล้วในโลก ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวผู้ไม่มีความหวังทั้งในโลกนี้
และในโลกหน้า ผู้สิ้นหวัง พราปกิเลสได้
หมดแล้ว ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวผู้ไม่มีความอาลัย รู้ทั่วถึง
แล้ว ไม่มีความสงสัย หยั่งลงสู่นิพพาน ได้
บรรลุแล้วโดยลำดับ ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวผู้ละทิ้งบุญและบาปทั้ง ๒
ล่วงธรรมเป็นเครื่องข้องได้แล้ว ไม่มีความ
เศร้าโศก ปราศจากฐฐี บริสุทธิแล้ว ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวผู้มีความยินดีในภพหมดสิ้น
แล้ว ผู้บริสุทธิ มีจิตผ่องใส ไม่ขุ่นมัว

ดูจพระจันทร์ที่ปราศจากมลทิน ว่าเป็น
พราหมณ์.

เรากล่าวผู้ล่วงทางอ้อม หล่มสงสาร
โมหะเสียได้ เป็นผู้ข้ามถึงฝั่ง เพ่งฉาน
ไม่หวั่นไหว ไม่มีความสงสัย ดับกิเลสได้
แล้วเพราะไม่ถือมั่น ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวผู้ละกามในโลกนี้ได้เด็ดขาด
เป็นผู้ไม่มีเรื่อน บวชเสียได้ มีกามระคะ
หมดสิ้นแล้ว ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวผู้ละตัณหาในโลกนี้ได้เด็ด-
ขาด เป็นผู้ไม่มีเรื่อน งดเว้น มีตัณหาและ
ภพหมดสิ้นแล้ว ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวผู้ละโยคะที่เป็นของมนุษย์
แล้วล่วงโยคะที่เป็นของทิพย์เสียได้ ผู้ปราศ
แล้วจากโยคะทั้งปวง ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวผู้ละความยินดีและความไม่
ยินดี เป็นผู้เยือกเย็น หาอุปธิมิได้ ผู้ครอบงำ
โลกทั้งปวง มีความเพียร ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวผู้รู้จุดและอุบัติของสัตว์
ทั้งทลาย โดยอาการทั้งปวง ผู้ไม่ข้อง ไปดี
ตรัสรู้แล้ว ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวผู้ที่เทวดา คนธรรพ์ และ
มนุษย์ รู้คติไม่ได้ ผู้สิ้นอาสวะแล้ว เป็น
พระอรหันต์ ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวผู้ไม่มีเครื่องกังวลในขั้น
ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ไม่มี
เครื่องกังวล ไม่ยึดถือ ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวผู้องอาจ ประเสริฐ เป็น
นักปราชญ์ แสงหาคุณใหญ่ ชนะมาร
ไม่มีความหวั่นไหว ล้างกิเลสหมด ตรัสรู้
แล้ว ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวผู้ระลึกชาติก่อน ๆ ได้ เห็น
สวรรค์และอบาย และถึงความสิ้นไปแห่ง
ชาติแล้ว ว่าเป็นพราหมณ์.

นามและโคตรที่เขากำหนดกัน เป็น
บัญญัติในโลก นามและโคตรมาแล้วเพราะ
การรู้ตามกันมา ญาติสายโลหิตทั้งหลาย
กำหนดไว้ ในกาลที่บุคคลเกิดแล้วนั้น ๆ.

นามและโคตรที่กำหนดกันแล้วนี้
เป็นความเห็นของพวกคนผู้ไม่รู้ ซึ่งสืบเนื่อง
กันมาสิ้นกาลนาน พวกคนผู้ไม่รู้ ย่อมกล่าว
ว่า บุคคลเป็นพราหมณ์เพราะชาติ.

แต่บุคคลเป็นพราหมณ์เพราะชาติ
ก็หาไม่ได้ แต่เป็นพราหมณ์ ก็เพราะกรรม
ไม่เป็นพราหมณ์ ก็เพราะกรรม.

เป็นชวานาก็เพราะกรรม เป็นคิลปิน
เป็นพ่อค้า เป็นผู้รับใช้ เป็นโจร เป็นนักรบ
อาชีพ เป็นบุโรหิต และแม่เป็นพระราช
าก็เพราะกรรม.

บัณฑิตทั้งหลายผู้มีปกติเห็นปฏิจ-
สมุปบาท ฉลาดในกรรมและวิบาก ย่อม
เห็นกรรมตามความเป็นจริงอย่างนี้.

โลกย่อมเป็นไปเพราะกรรม หมูสัตว์
ย่อมเป็นไปเพราะกรรม สัตว์ทั้งหลายมีกรรม
เป็นเครื่องผูกพัน เปรียบเหมือนหมุดแห่ง
รถที่แล่นไปอยู่ ฉะนั้น.

บุคคลเป็นพราหมณ์เพราะกรรมอัน
ประเสริฐนี้ คือ ตบะ สัจญมะ พรหมจรรย์
และทมะ กรรมนี้ นำความเป็นพราหมณ์ที่
สูงสุดมาให้.

บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยไตรวิชา เป็น
คนสงบ มีภพใหม่สิ้นไปแล้ว เป็นพราหมณ์

ผู้องอาจของบัณฑิตทั้งหลาย ผู้รู้แจ้งอยู่

ท่านจงรู้อย่างนี้เถิด วาเสฏฐะ.

[๓๘๓] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว วาเสฏฐมาณพ และ
ภราทวชมาณพ ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ
ภามิตของพระองค์แจ่มแจ้งนัก ฯลฯ ขอพระองค์โปรดทรงจำข้าพระองค์ทั้งสอง
ว่าเป็นอุบาสก ผู้ถึงสรณะตลอดชีวิต ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป.

จบวาเสฏฐสูตรที่ ๕

อรรถกถาวาเสฏฐสูตรที่ ๕

วาเสฏฐสูตร มีคำเริ่มต้นว่า เอวมมุเม สุตฺตํ ดังนี้.

พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นอย่างไร ?

การเกิดขึ้นนี้ท่านกล่าวไว้แล้วในนิทานแห่งสูตรนั้น. แต่ข้าพเจ้าจะ
พรรณนาความเรียบเรียงนัยแห่งสูตรนั้นมากล่าว และบทที่มีความง่าย.

บทว่า อิจฺฉานนฺจโถ เป็นชื่อของบ้าน. พราหมณ์มหาศาลมีชื่อ
เรียกดังนี้ คือ จังกีพราหมณ์ ตารุกขพราหมณ์ โตเทยพราหมณ์ ผู้ทำนาย
โชคชะตาคือ โปกขรชาติพราหมณ์ ชาณฺสโสณฺีพราหมณ์. นัยว่า พราหมณ์
สองคนนั้น คนหนึ่งเกิดในดอกบัวในสระโบกขรณีข้างหิมวันตประเทศ. คาบส
คนหนึ่งเก็บดอกบัวนั้นเห็นทารกนอนอยู่ในดอกบัวเลี้ยงให้โตแล้วจึงนำไปถวาย
พระราชา. เพราะทารกนั้นนอนอยู่ในดอกบัวจึงชื่อว่า โปกขรชาติ. อีกคนหนึ่ง

มีตำแหน่งเป็นผู้ทำนายโชคชะตา. ได้ยินว่าเพราะเป็นผู้ทำนายโชคชะตานี้ จึงได้ตำแหน่งปุโรหิตชื่อชาณุตโตถิ. เขามีชื่อเสียง เพราะเหตุนี้เอง. หากมี คำว่า พราหมณ์ทั้งหมดเหล่านั้นเป็นพราหมณ์มหาศาลผู้มีชื่อเสียง เหตุไรจึง อาศัยอยู่ ณ อิจฉานังคคคาม. ตอบว่าเพื่อทดสอบการเรียนเวท. นัยว่า สมัยนั้น ในโกศลชนบท พราหมณ์ ผู้เรียนเวทประชุมกันในบ้านนั้น เพื่อสาธยายเวทและ เพื่อตรวจสอบข้อความของเวท. ด้วยเหตุนี้พราหมณ์บางพวกจึงออกจากบ้าน เกิดเมืองนอนของตน ๆ เป็นลำดับ ๆ มาอาศัยอยู่ ณ อิจฉานังคคคามนั้น. บท ว่า วาเสฏฐภารทวาชานั ได้แก่ วาเสฏฐพราหมณ์และภารทวาชพราหมณ์. บทว่า อยมนุตรากถา สนทนากันในระหว่าง คือ พราหมณ์ทั้งสองได้เที่ยว สนทนากับผู้ที่ เป็นสหายของตน ท่านอธิบายว่าในท่ามกลางระหว่างการสนทนา นั้น ได้เกิดสนทนาเรื่องอื่นขึ้น.

บทว่า สํ สุทฺธคหณโก มีกรรมเป็นที่ถือปฏิบัติสนธิหมดจดดี คือมี กรรมบริสุทธิ์ อธิบายว่า เกิดในกรรมของพราหมณ์ผู้บริสุทธิ์นั่นเอง. ไฟธาตุ ท่านเรียกว่า คหณิ ในบทมีอาทิวา สมเวปากินิยา คหณิยา ไฟธาตุย่อย อาหาร แต่ในที่นี้หมายถึงกรรมมารดา. บทว่า ยาว สตฺตมา ตลอด ๑ ชั่วโมงบริบูรณ์ คือ ๑ ชั่วโมงบริบูรณ์โดยย้อนหลังไปอย่างนี้ คือ มารดาของ มารดา บิดาของบิดา. ในบทนั้นมีอธิบายว่า ปู่และย่า ชื่อว่า ปิตามหา อนึ่ง ตาและยาย ชื่อว่า มตามหา ปู่ย่า ตายายนั้นแหละ ชื่อ ปิตามหา อย่างเดียว คู่ของปู่ย่าตายาย ชื่อว่า ปิตามหุคะ. บทว่า ยุคฺ ได้แก่ประมาณของอายุ. อนึ่งบทนี้เป็นเพียงคำพูดเท่านั้น. บทว่า อุกฺจิตฺโต ไม่มีใครคัดค้าน คือ

ไม่มีใครคัดค้านปรารภถึงชาติว่า คนนั้นเป็นชาติอะไร. บทว่า **อนุปฏฺฐโ**
ไม่มีใครติเตียน คือ ไม่เคยมีใครติเตียนโดยอ้างถึงความชั่วของชาติ. บทว่า
วตฺตสมฺปนฺโน ถึงพร้อมด้วยวัตร คือสมบูรณ์ด้วยมารยาท. บทว่า
สฺลฺยาเปตุ เพื่อให้ยินยอม คือเพื่อให้รู้ เพื่อให้เข้าใจ. อธิบายว่า เพื่อรู้
ตลอดไป. บทว่า **อายาม** คือ จงไป. บทว่า **อนฺุญฺญาตปฺริญฺญาตา**
ความว่า ข้าพระองค์ทั้งสองอันอาจารย์ยกย่องและรับรองด้วยตนเองว่า ท่าน
ทั้งสองเป็นผู้มีไตรวิชชา. บทว่า **อสุมา** แปลว่า ย่อมเป็น. บทว่า **อุโ**
คือชนทั้งสอง.

บทว่า **อหิ โปกฺขรสาติสฺส ตารุกฺขสฺสาย มานโว** ความว่า
ว่าเสฏฐ์มานพ เมื่อจะแสดงถึงคุณสมบัติของตน จึงกล่าวถึงคุณสมบัติของ
อาจารย์โดยอธิบายว่า ข้าพระองค์เป็นอันเตวาสิกผู้ใหญ่ ของโปกขรสาติ-
พราหมณ์ ภารทวาชมานพนี้เป็นศิษย์ผู้เลิศของตารุกขพราหมณ์. บทว่า
เตวิชฺขานํ ได้แก่ ไตรเพท. บทว่า **เกวลิน** คือถึงความสำเร็จ. บัดนี้
วาเสฏฐ์มานพ เมื่อจะยังความเป็นผู้สำเร็จนั้นให้กว้างขวางต่อไป จึงกราบทูล
ว่า **ปทกฺสุมา ๗เปฯ สาทิส** ข้าพระองค์เป็นผู้เข้าใจในตัวบท และเป็นผู้
ชำนาญในไวยากรณ์ในเวท เช่นกับอาจารย์. ในบทเหล่านั้น บทว่า **๗เปเป**
ได้แก่ ในเวท. บทว่า **กมฺมฺนา** ได้แก่ กรรมคือ กุศลกรรมบถ ๑๐
อย่าง. วาเสฏฐ์มานพนี้ กล่าวว่า **ยโต โข โภ สีสฺวาจ โหติ** ท่านผู้เจริญ
บุคคลผู้มีศีล ดังนี้ หมายถึงกายกรรมและวจีกรรม ๗ อย่าง ในกาลก่อน
กล่าวว่า **วตฺตสมฺปนฺโน** ถึงพร้อมด้วยวัตรหมายถึง มโนกรรม ๓ อย่าง.

เพราะว่า วาเสฏฐมาณพนั้นประกอบแล้วด้วยวัตรนั้น เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยมารยาท.

บัดนี้ วาเสฏฐมาณพเมื่อจะแสดงกรรมนั้นโดยระหว่างคำ จึงกล่าวว่
อหฺลฺย กมฺมุณา พฺรุมิ ข้าพระองค์กล่าวว่าบุคคลเป็นพราหมณ์เพราะกรรม
บทว่า ขยาตีติ คือ พระจันทร์เต็มดวง. บทว่า เปจฺจ คือ เข้าไปใกล้แล้ว
บทว่า นมฺสฺสนฺติ คือ ทำความนอบน้อม. บทว่า จกฺขุ โลเก สมฺปฺปนฺนํ
พระโคตมผู้มีจักขุผู้อุบัติขึ้นดีแล้วในโลก ความว่า พระโคตมผู้มีพระจักขุด้วย
การกำจัดความมืดนั้น แล้วทรงชี้ถึงประโยชน์มีประโยชน์ปัจจุบันเป็นต้น
ของโลก ทรงอุบัติขึ้นดีแล้วในโลกอันมืดด้วยอวิชา.

พระผู้มีพระภาคเจ้า อันวาเสฏฐมาณพกราบทูลสรรเสริญอย่างนี้แล้ว
เมื่อจะทรงสงเคราะห์ชนทั้งสองนั้น จึงตรัสว่า เตสํ โวหํ พฺยจฺจิสฺสํ เราจัก
พยากรณ์แก่ท่านทั้งสองเป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า พฺยจฺจิสฺสํ คือ เราจักพยากรณ์ บทว่า
อนฺุพฺพุํ ตามลำดับ ความว่า ความคิดของพราหมณ์ยกไว้ก่อน. ในบทนี้มี
อธิบายอย่างนี้ว่า เราจักพยากรณ์แก่พวกท่านตามลำดับเริ่มตั้งแต่ หนอน
ตึกแดน หล้าและต้นไม้. จริงอยู่ควรแนะนำมาณพเหล่านั้นด้วยถ้อยคำพิสดาร
บทว่า ชาตีวิงฺกํ คือ ต่างกันโดยชาติ. บทว่า อญฺณมญฺญา हि ชาตีโย
เพราะชาติของสัตว์ทั้งหลายมีประการต่าง ๆ กันคือ เพราะชาติของสัตว์ทั้งหลาย
เหล่านั้น ๆ เป็นอย่างอื่น ๆ คือ ต่าง ๆ กัน.

ลำดับนั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าจะพึงตรัสถึงความต่างแห่งชาติของ
สัตว์ทั้งหลายจึงทรงปรารภ เพื่อจะตรัสถึงสิ่งไม่มีใจครองก่อนว่า ตินฺรฺกฺเขปี

ขานาถ ท่านทั้งหลายย่อมรู้จักหญ้าและต้นไม้. หากมีคำถามว่าตรัสดังนั้นเพื่ออะไร? ตอบว่า เพื่อให้รู้ถึงความสุขในสัตว์ที่มีใจครองทั้งหลาย. เพราะเมื่อถือเอาประเภทแห่งชาติในสิ่งไม่มีใจครองทั้งหลาย เป็นอันปรากฏประเภทแห่งชาติ ในสัตว์มีใจครองด้วย.

บทว่า **ติณรุเก** นั้น ชื่อว่าหญ้า ได้แก่มีกระพี้ภายใน มีแก่นภายนอก. เพราะฉะนั้น แม้ตาลและมะพร้าวเป็นต้นก็สงเคราะห์เป็นหญ้าได้. ชื่อว่าต้นไม้ ได้แก่ มีกระพี้ภายนอกมีแก่นภายใน. หญ้าและต้นไม้ ชื่อว่า **ติณรุขา**. พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงหญ้าและต้นไม้เหล่านั้น ด้วยทศยิวักตติพหุจะจึงตรัสว่า **ติณรุเกปิ ขานาถ** ท่านทั้งหลายย่อมรู้จักหญ้าและต้นไม้. บทว่า **น จาปี ปฐิขานเร** ได้แก่ หญ้าและต้นไม้ ก็ไม่ยอมรับอย่างนี้ว่า เราเป็นหญ้า เราเป็นต้นไม้ ดังนี้. บทว่า **ลิจฺจํ ชาติมยํ** คือ มีลักษณะสำเร็จมาแต่ชาติของหญ้าและต้นไม้เหล่านั้นแม้จะไม่รู้จักเป็นเช่นกับหญ้าเกิดแต่รากของตนเอง. เพราะเหตุไร เพราะชาติต่าง ๆ กัน พึงเข้าใจพิสดารอย่างนี้ว่า ติณชาติ (หญ้า เป็นอย่างอื่น รุกขชาติ (ต้นไม้) เป็นอย่างอื่น แม้ในหญ้าทั้งหลาย ตาลชาติ (ต้นตาล) เป็นอย่างอื่น นาพิเกรชาติ (ต้นมะพร้าว) เป็นอย่างอื่น. ด้วยติณชาตินั้นท่านแสดงไว้อย่างไร. ติณชาติใด ย่อมมีด้วยสามารถแห่งชาติ ติณชาตินั้น แม้เว้นการรับรองของตนหรือข้ออ้างของคนอื่นก็ยังถือเอาโดยความต่างกันจากชาติอื่น. ก็คือว่า พราหมณ์ใด พึงเป็นพราหมณ์โดยชาติ พราหมณ์นั้นก็เว้นการรับรองของตน หรือข้ออ้างของคนอื่นก็จะไม่พึงต่างกันโดยเป็นกษัตริย์ หรือโดยเป็นแพทย์หรือศูทร และไม่ควรถือเอา เพราะฉะนั้นมิใช่เป็นพราหมณ์โดยชาติ. จากนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรง

ทำให้แจ้งซึ่งความนี้ ด้วยวิเกทด้วยกาลานี้ว่า ยถา เอตาสู ชาตีสู เหมือน
ในชาติทั้งหลายเหล่านี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงแสดงความต่างแห่งชาติในสิ่งไม่มีใจครอง
อย่างนี้แล้ว เมื่อจะทรงแสดงความต่างแห่งชาติในสัตว์ผู้มีใจครองจึงตรัสคำมี
อาทิอย่างนี้ว่า ตโต กีญฺหุ แต่ันจํจรูจักหนอน ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า กีญฺหุ ได้แก่หนอน. บทว่า ปญฺจกา ได้แก่
คักแตน. บทว่า ยาว กุญฺหิกิปลฺลิก ได้แก่ ตลอดจนมดดำและมดแดง
เป็นที่สุด. บทว่า ขุทฺทเก ตัวเล็ก ได้แก่กระแต กระรอกเป็นต้น. บทว่า
มหุลฺลเก ได้แก่ กระจ่ายและแมวเป็นต้น. เพราะสัตว์ทั้งหมดเหล่านั้นมีอยู่
หลายชนิด. บทว่า ปาทุทฺเธ คือมีท้องเป็นเท่า ท่านอธิบายว่า สัตว์มีท้อง
เป็นเท่า. บทว่า ทิมฺปิญฺจิก คือสัตว์มีหลังยาว เพราะงูมีหลังตั้งแต่หัวถึงหาง
เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกงูเหล่านั้นว่า ทิมฺปิญฺจิกา สัตว์มีหลังยาว. สัตว์
เหล่านั้นมีอยู่หลายชนิด โดยเฉพาะเป็นจำพวกอสรพิษเป็นต้น. บทว่า อุทฺเท
คือเกิดในน้ำ. แม้ปลาทั้งหลายก็มีหลายจำพวกโดยเฉพาะ เป็นจำพวกปลา
ตะเพียนเป็นต้น. บทว่า ปกฺขี ได้แก่นกทั้งหลาย. เพราะนกเหล่านั้นท่าน
เรียก ปักขี เพราะเป็นสัตว์ปีก. ชื่อว่า ปตฺตยานา เพราะไปด้วยปีก. ชื่อว่า
วิหฺงุคฺคา เพราะไปทางอากาศ. สัตว์เหล่านั้นมีหลายจำพวก โดยเฉพาะเป็น
ประเภท กา เป็นต้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงแสดงประเภทแห่งชาติของสัตว์ทั้งหลาย
เที่ยวไปทางบกทางน้ำและทางอากาศ อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงทำให้

แจ้งถึงความประสงค์ที่จะทรงแสดง จึงตรัสคาถาว่า ยถา เอตาสุ ชาติเหล่านี้
จะนั้น ดังนี้.

ฟังทราบความของบทนั้นโดยสังเขป ด้วยการพรรณนาถึงความประ-
สงค์ซึ่งที่ได้กล่าวไว้แล้วนั้นแล แต่โดยพิสดารในบทนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อ
จะทรงแสดง ข้อที่ควรตรัสด้วยพระองค์เอง จึงตรัสคำมีอาทิว่า น เกสहि
มิให้ด้วยผมทั้งหลาย ดังนี้. ในบทนั้นโยชนาแก้ไว้ว่า คำใดที่กล่าวไว้ว่าสัณฐาน
สำเร็จมาแต่ชาติเป็นอันมากไม่มีในหมู่มนุษย์ ฟังทราบว่ คำนั้นไม่มีอย่างนี้.
เช่นว่าอะไร เช่นบทว่า น เกสहि ฟังประกอบบททั้งปวงโดยนัยนี้ว่า มี
กำหนดว่า ผมเช่นนี้ ไม่มีแก่พวกพราหมณ์ ผมเช่นนี้ มีแก่กษัตริย์ เหมือนชน
เช่นนี้ มีแก่ช่างม้าและเนื้อเป็นต้น. ก็บทนี้ว่า เหมือนสัณฐานสำเร็จมาแต่ชาติ
ไม่มีในชาติอื่น ฟังทราบว่ เป็นบทสรุปของความดังที่กล่าวมาแล้วนั้นแล.
บทนั้นโยชนาแก้ว่า เพราะสัณฐานสำเร็จมาแต่ชาติเป็นอันมาก ไม่มีในมนุษย์
ทั้งหลาย ด้วยผมเป็นต้น ฉะนั้นฟังทราบข้อนี้ว่า สัณฐานสำเร็จมาแต่ชาติ
ไม่มีในมนุษย์ทั้งหลายมีพราหมณ์เป็นต้น เหมือนสัณฐานสำเร็จมาแต่ชาติใน
ชาติอื่น.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อทรงแสดงถึงความที่เกิดต่างกันนี้ว่าเป็น
พราหมณ์ เป็นกษัตริย์ แม้ในสัตว์ทั้งหลายที่ต่างกันโดยชาติอย่างนี้ จึงตรัส
คาถาว่า ปจจตุตฺต เฉพาะตน. บทนั้นมีความว่า ความต่างกันแห่งสัณฐาน
มีผมเป็นต้นนี้ที่สำเร็จมาแต่กำเนิด ย่อมไม่มีในสัตว์ระของตน ๆ แห่งพราหมณ์
เป็นต้น เฉพาะในมนุษย์ทั้งหลายเลย คุณของสัตว์ดิรัจฉาน ก็เมื่อไม่มีความ

ต่างกัน แต่ความต่างกันอันเป็นวิธีบอกให้รู้ว่าต่างกัน คือ เป็นพราหมณ์ เป็นกษัตริย์ในมนุษย์ทั้งหลาย ท่านกล่าวไว้โดยสามัญญญา คือกล่าวเพียงเป็น โวหาร.

ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงข่มวาตะของภราทวาส พราหมณ์ คว้า จะพึงเป็นพราหมณ์ได้เพราะชาติ แม้ผู้ที่มีอาชีพวิบัติ ศีลวิบัติ อาจารย์วิบัติก็พึงเป็นพราหมณ์ได้ ก็เพราะพราหมณ์ทั้งหลายเก่า ๆ ไม่ปรารถนา คนนั้นเป็นพราหมณ์ แม่มนุษย์ผู้เป็นบัณฑิตเหล่าอื่นในโลกก็ไม่ปรารถนา ฉะนั้น เพื่อจะข่มข่อยวาตะของพราหมณ์ เมื่อจะทรงแสดงวาตะนั้น จึงตรัส คาถา ๘ คาถามีอาทิว่า โย หิ โภจิจิ มนุสฺสเสสุ ก็ในมนุษย์ทั้งหลาย ผู้ใด ผู้หนึ่งอาศัยโครักขกรรมเลี้ยงชีพเป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า โครกฺขํ ได้แก่ ดูแลนา. อธิบายว่า ทำกสิกรรม. อันที่จริงแผ่นดินท่านเรียกว่า โค ก็ผืนแผ่นดินนั้นท่านเรียกว่า เขต. บทว่า ปุถุสฺสิปฺเปน ได้แก่ ศิลปะมีการทอหูกเป็นต้น. บทว่า โวหาริ ได้แก่ การ ค้าขาย. บทว่า ปรเปสฺสเสน ได้แก่ ด้วยการรับใช้ผู้อื่น. บทว่า อิสฺสตุถิ ได้แก่ ใช้อาวุธเลี้ยงชีพ ท่านอธิบายว่า ลูกศร และศัสตรา. บทว่า โปโรหิจฺเจน ด้วยความเป็นปุโรหิต คือด้วยการทำประโยชน์แก่ผู้อื่น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงประกาศความไม่เป็นพราหมณ์ของผู้มี อาจารย์วิบัติ ศีลวิบัติและมารยาทวิบัติ ด้วยลัทธิของพราหมณ์และโวหารของ ชาวโลกแล้ว จึงทรงจัดระเบียบนี้ลงโดยความดั่งนี้ว่า เมื่อเป็นอย่างนั้น บุคคลย่อมไม่เป็นพราหมณ์โดยชาติ แต่เป็นพราหมณ์ด้วยคุณธรรม เพราะ

ฉะนั้น ผู้มีคุณธรรมถึงจะเกิดในตระกูลใด ๆ ก็ตาม ผู้นั้นเป็นพราหมณ์ได้
นี่เป็นระเบียบในข้อนี้ ดังนี้ เมื่อจะทรงประกาศระเบียบนั้นต่อไปจึงตรัสว่า
น จาหิ พุราหิมณฺหิ พุรุมิ เราไม่กล่าวผู้นั้นว่า เป็นพราหมณ์.

บทนั้นมีความดังนี้ เราไม่กล่าวผู้เกิดในกำเนิด ๔ กำเนิดใดกำเนิด
หนึ่ง หรือผู้เกิดแต่กำเนิดในท้องมารดาซึ่งพราหมณ์สรรเสริญโดยนัยเป็นต้นว่า
เป็นผู้เกิดดีแล้วทั้งสองฝ่าย และโดยนัยนี้ว่า พวกพราหมณ์กล่าวถึงกำเนิดอัน
ได้แก่บรรพที่เกิบบริสุทฺธิ์ของพราหมณ์ว่าเป็นผู้มีกรรมบรีสุทฺธิ์ ความพร้อม
ของมารดา ท่านกล่าวว่าชื่อว่าผู้เกิดแต่กำเนิดในท้องมารดา เพราะพร้อมที่จะ
ให้เกิดจากกรรมบรีสุทฺธิ์นั้น แม้ผู้เกิดแต่กำเนิดในท้องมารดานั้นว่าเป็น
พราหมณ์ โดยสักว่าเกิดแต่กำเนิดนี้ และโดยสักว่าเกิดแต่มารดานี้. เพราะ
เหตุไร. เพราะผู้นั้นเป็นผู้ชื่อว่า โกวาทิ เพราะเป็นผู้ประเสริฐด้วยยังมีเครื่อง
กังวลอื่นโดยเพียงคำว่า โภ โภ ดังนี้ ผู้นั้นแลยังเป็นผู้มีเครื่องกังวล. ก็ผู้
ใดแม้เกิดในตระกูลใด ๆ ก็ตาม เป็นผู้ไม่มีเครื่องกังวล เพราะไม่มีเครื่องกังวล
มีราคาเป็นต้น เป็นผู้ไม่ถือมั่นเพราะสละความยึดถือทั้งปวงได้ เรากล่าว
ผู้ไม่มีเครื่องกังวล ผู้ไม่ถือมั่นนั้นว่าเป็นพราหมณ์. เพราะเหตุไร. เพราะ
เป็นผู้มีบาปอันลอยแล้ว. มีอะไรยิ่งกว่านั้น มีกาลา ๒๗ กาลา มีอาทิว่า
สพฺพลํ โยชนํ เจตฺวา ตตฺสํโยชนํได้ทั้งหมด.

ในบทเหล่านั้น บทว่า สพฺพลํ โยชนํ ได้แก่ สักโยชนํ ๑๐ อย่าง.
บทว่า น ปรีตฺสฺสตี ไม่สะคุ้ง คือไม่กลัวเพราะค้นหา. บทว่า ตมฺหิ
ความว่า เรากล่าวผู้ล่วงธรรมเป็นเครื่องข้อง เพราะล่วงธรรมเป็นเครื่องข้องมี

รากะเป็นต้น ผู้พรากรเพราะไม่มีโยคะแม่ทั้ง ๔ ว่าเป็นพราหมณ์. บทว่า นทุธิชะเนาะ คือความโกรธที่มัดไว้. บทว่า วรตติ เชือก คือคัมภีร์ที่ผูกไว้. บทว่า สนุชานํ สนุชุกมํ ได้แก่ หัวเงื่อนคือทิวัญญิ ๖๒ อันอยู่ในลำคอบอนุสสัย (กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดาน). อธิบายว่า เรากล่าวผู้ที่ตัดแม่ทั้งหมดนี้ได้ชื่อว่า มีลัมสลักอันถอนแล้ว เพราะถอนลัมสลักคืออวิชชาได้ ชื่อว่าผู้ตรัสรู้แล้ว เพราะตรัสรู้หรือริยัจจ ๔ ว่าเป็นพราหมณ์.

บทว่า อทุฏฺโฐ ผู้ไม่ประทุษร้ายแล้ว อธิบายว่า เรากล่าวผู้ไม่โกรธอดกลั่นคำคำว่าด้วยอภิกโกสวัตถุ ๑๐ การทุบตีด้วยฝ่ามือเป็นต้น และการจงจำด้วยมัดด้วยเชือกเป็นต้น ผู้มีกำลังคือขันติ เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยกำลังคือขันติ ผู้มีห่มุพล เพราะเป็นผู้ประกอบด้วยห่มุพลคือขันตินั่นเอง อันเป็นห่มุพลแห่งการเกิดบ่อย ๆ ผู้เห็นปานนั้นว่า เป็นพราหมณ์.

บทว่า วตวนฺตํ มีวัตร อธิบายว่า เรากล่าวผู้ประกอบด้วยวัตรอันกำจักกิเลส ผู้มีศีล คือจตุปาริสุทธิศีล ผู้ไม่มีกิเลสอันพูนขึ้นเพราะไม่มีกิเลสอันพูนขึ้นคือตัณหา ผู้ฝึกตนแล้วด้วยการฝึกอินทริย์ ๖ ผู้ทรงไว้ซึ่งร่างอันมีในที่สุดด้วยอัทภาพอันดำรงอยู่ในที่สุดว่า เป็นพราหมณ์.

บทว่า โย น ลิมฺปติ ความว่า เรากล่าวผู้ไม่ติดอยู่ด้วยกามสองอย่าง คือไม่ตั้งอยู่ในกามนั้น ว่าเป็นพราหมณ์.

บทว่า ทุกฺขสฺส ได้แก่ แห่งทุกข์คือขันธ. บทว่า ปนฺนภาโร ผู้ปลงภาระแล้ว อธิบายว่า เรากล่าวผู้ปลงภาระคือขันธได้แล้ว พรากรแล้วจากโยคะ ๔ หรือกิเลสทั้งหมดว่า เป็นพราหมณ์.

บพว่า **คมภีรปญฺญ** ผู้มีปัญญาลึกซึ้ง อธิบายว่า เรากล่าวผู้ประกอบ ด้วยปัญญาอันเป็นไปในขั้นเป็นต้นอันลึกซึ้ง ผู้มีปัญญา ด้วยปัญญามีโทษ เกิดแต่ธรรม ผู้ฉลาดในทางและมีใจทางอย่างนี้ว่า นี่เป็นทางแห่งทุกคติ นี่เป็น ทางแห่งสุคตินี้เป็นทางแห่งนิพพาน นี้มีใจทางดังนี้ ผู้บรรลุประโยชน์อันสูงสุด คือพระอรหันต์ว่า เป็นพราหมณ์.

บพว่า **อัส สฎฺฐจฺ** ผู้ไม่เกี่ยวข้อง อธิบายว่า เรากล่าวผู้ไม่เกี่ยวข้อง เพราะไม่มีความเกี่ยวข้องทางกายด้วยการเห็น การฟัง การสนทนา การบริโภคน ไม่เกี่ยวข้องด้วยบุคคล ๒ จำพวก คือ กฤหัสถ์และบรรพชิต. ไม่มีความอาลัย เกี่ยวไป ผู้เห็นปานนั้นว่า เป็นพราหมณ์.

บพว่า **นิชาย วา** คือ วางลง คือ ปลงลง. บพว่า **ตเสสุ ถาวเรสุ** จ ทั้งผู้สะคั่ง ทั้งผู้มั่นคง คือ ชื่อว่าผู้สะคั่ง เพราะมีตัณหา ชื่อว่าผู้มั่นคง เพราะเป็นผู้มั่นคงโดยไม่มีตัณหา. บพว่า **โย น หนติ** ผู้ใดไม่ฆ่าเอง ความ ว่า ผู้ใดวางอาชญาแล้วเพราะปราศจากความแค้นเคืองในสัตว์ทั้งปวงอย่างนี้ ไม่ฆ่าสัตว์ใด ๆ ด้วยตนเอง ไม่ใช่ให้ผู้อื่นฆ่า เรากล่าวผู้นั้นว่า เป็นพราหมณ์.

บพว่า **อวิรุทฺฐ** ไม่ปองร้าย อธิบายว่า เรากล่าวผู้ไม่ปองร้ายเพราะ ไม่มีความอาฆาตในโลภิมหาชน แม้เขาปองร้ายด้วยความอาฆาต ผู้ดับคือ วางอาชญาเสียได้ในชนทั้งหลายผู้มีอาชญาในตน เพราะไม่เว้นจากการให้ประ- หารคนอื่น เมื่อไม่มีไม้หรือศาสตราในมือ ผู้ไม่ยึดถือเพราะไม่มีความยึดถือใน ผู้ที่ไม่ความยึดถือ เพราะยึดถือในขั้น ๕ ว่า เรา ของเราดังนี้ ผู้เห็นปานนั้น ว่า เป็นพราหมณ์.

บทว่า อารคคา บนปลายเหล็กแหลม อธิบายว่า เรากล่าวผู้ที่ทำ
ราคะเป็นต้น และมักจะมัลลิกษณะลบลูกุณของผู้อื่นให้ตกไป เหมือนเมล็ด
พันธุ์ฝักกาดตกไปจากปลายเหล็กแหลมฉะนั้น คือราคะเป็นต้นและมักจะไม่ต้อง
อยู่ในจิต เหมือนเมล็ดพันธุ์ฝักกาดไม่ต้องอยู่บนปลายเหล็กแหลมฉะนั้น ว่า
เป็นพราหมณ์.

บทว่า ออกุกถ์ คือไม่หยาบ. บทว่า วิญญาปนี คือให้รู้ความ
กันได้. บทว่า สจจฺจํ คือ จริง. บทว่า นากิสเซ ไม่ให้ช่อง คือไม่ทำ
ให้ผู้อื่นช่อง ด้วยทำให้เขาโกรธด้วยคำพูด ขึ้นชื่อว่าพระจินาสพเพ็งกล่าวคำ
เห็นปานนั้น เพราะฉะนั้น เราจึงกล่าวผู้นั้น ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวบุคคลที่ไม่ถือเอาสิ่งของที่เขาไม่ให้ในโลกนี้ในบรรดาอาภรณ์
คือผ้าสาฎกเป็นต้น ขาวหรือสีน ในบรรดาแก้วมณีและแก้วมุกดาเป็นต้นน้อย
หรือใหญ่ งามหรือไม่งามโดยมีค่ามากและค่าน้อย ว่าเป็นพราหมณ์.

บทว่า นิราสยํ คือไม่มีค้นหา. บทว่า วิสฺสึ ยุตฺตํ คือ พราศจาก
กิเลสทั้งหมด เรากล่าวผู้ที่ไม่มีค้นหา ผู้พราศจากกิเลสนั้น ว่าเป็นพราหมณ์.

บทว่า อาลยา ได้แก่ ค้นหา. บทว่า อญฺญา ยอกถํ กถิ ฐูทฺถัง
คือรู้วัตถุ ๘ ตามความเป็นจริง ไม่มีความสงสัยด้วยความสงสัยในวัตถุ ๘. บท
ว่า อมโตคฺชํ อญฺฺปตฺตํ ความว่า ผู้ยังลงสู่อมตะคือนิพพาน เรากล่าวผู้
นั้น ว่าเป็นพราหมณ์.

บทว่า อุโภ ความว่าละทิ้งบุญและบาปแม่ทั้งสองอย่าง. บทว่า สจฺจํ
คือ ธรรมเป็นเครื่องข้องมีราคะเป็นต้น. บทว่า อฺปจฺจกา คือก้าวล่วงแล้ว
เรากล่าวบุคคลผู้ไม่เศร้าโศก ด้วยความโศกอันมีวิภูฏะเป็นมูล ผู้ปราศจากธุลี

เพราะไม่มีรูปก็คือราคะเป็นต้นในภายใน ผู้บริสุทธิ์ เพราะไม่มีอุปกิเลส ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวบุคคลผู้ไม่มีมลทิน คือเว้นจากมลทินมีหมอกเป็นต้น ผู้บริสุทธิ์ คือไม่มีอุปกิเลส ผู้พอใจคือมีจิตพอใจ ผู้ไม่ขุ่นมัวคือเว้นจากความขุ่นมัวคือกิเลส ผู้สิ้นความยินดีในภพ คือสิ้นค้นหาในภพ ๓ ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวภิกษุผู้ว่างทางอ้อมคือราคะ หล่มคือกิเลส สังสารวัฏ โมหะ คือความไม่รู้แจ้งอริยสัจ ๔ เป็นผู้ข้ามโอฆะ ๔ เป็นผู้ถึงฝั่ง เป็นผู้พ้นด้วยฉนวนสองอย่าง เป็นผู้ไม่หวั่นไหว เพราะไม่มีค้นหา เป็นผู้ไม่มีสงสัย เพราะหมดความสงสัย เป็นผู้ดับ เพราะดับกิเลส ไม่ยึดมั่นเพราะไม่มีอุปาทาน ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวบุคคลผู้ละกามแม้ทั้งสองในโลกนี้ได้ ไม่มีเรือน ออกบวช สิ้นกาม และสิ้นภพ ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวผู้ละค้นหาเป็นไปในทวาร ๖ ในโลกนี้ ไม่ต้องการครองเรือน ไม่มีเรือนออกบวช เพราะค้นหาและภพสิ้นแล้ว ว่าเป็นพราหมณ์

เรากล่าวผู้ละโยคะอันเป็นของมนุษย์ ได้แก่อายุและกามคุณ ๕ อีกนัยหนึ่ง ได้แก่โยคะอันเป็นทิพย์ ละโยคะอันเป็นของมนุษย์ก็กล่าวล่วงโยคะอันเป็นของทิพย์ได้ พราภจากโยคะ ๔ ทั้งหมด ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวผู้ละความยินดี คือยินดีในกามคุณ ๕ ผู้ไม่ยินดีคือกระสันในการอยู่ในป่า ผู้เข็อกเข็น คือผู้ดับกิเลสผู้ไม่มีอุปธิ คือไม่มีกิเลสผู้มีความเพียร คือมีความเพียรครอบงำจันทรโลกทั้งหมดเห็นปานนี้ตั้งอยู่ ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวผู้รู้จุดและอุปบัติของสัตว์ทั้งหลายทำให้ปรากฏโดยอาการทั้งปวง ผู้ไม่ซ่องเพราะไม่มีกิเลสติด ผู้ไปดีเพราะไปด้วยดีในทางปฏิบัติ ผู้ตรัสรู้แล้ว เพราะตรัสรู้อรียสัจ ๔ ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวผู้ที่เทวดาเป็นต้นไม่รู้คติ ลิ่นอาสวะเพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นแล้ว ผู้เป็นอรหันต์เพราะเป็นผู้ไกลจากกิเลสทั้งหลาย ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวผู้ไม่มีกังวลคือการยึดค้นหาในฐานะเหล่านี้ ในกาลก่อนคือในชั้นที่เป็นอดีต ในภายหลังคือในชั้นเป็นอนาคต ในท่ามกลางคือในชั้นที่เป็นปัจจุบัน ผู้ไม่มีกังวลด้วยความกังวลมีรากะเป็นต้น ผู้ไม่ยึดถือ เพราะไม่มีความยึดถือไร ๆ ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวผู้องอาจ เพราะเชนกับโคอุสกะ เพราะไม่มีความหวาดสะดุ้ง ผู้ประเสริฐ เพราะสูงสุด ผู้เป็นนักปราชญ์ เพราะถึงพร้อมด้วยความเพียร ผู้แสวงหาคุณใหญ่ เพราะแสวงหาศีลชั้นเป็นต้นใหญ่ ผู้ชนะ เพราะชนะมาร ๓ จำพวก ผู้ล้างคือล้างกิเลสได้หมด ผู้ตรัสรู้ เพราะตรัสรู้อรียสัจ ๔ ว่าเป็นพราหมณ์.

เรากล่าวผู้ระลึกชาติก่อน ๆ ได้ ผู้เห็นสวรรค์คือเทวโลก ๒๖ และอบาย ๔ อย่าง ด้วยทิพยจักขุ ผู้บรรลุพระอรหัตกล่าวคือการสิ้นชาติ ว่าเป็นพราหมณ์.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นตรัสกะพราหมณ์ โดยคุณธรรมอย่างนี้แล้ว เมื่อจะทรงแสดงว่า คนเหล่าใดทำความยึดถือ ว่าเป็นพราหมณ์โดยกำเนิด คนเหล่านั้นไม่รู้จักโหวหารนี้ อนึ่งความเห็นของคนเหล่านั้นเป็นทัญญูชั่ว จึงตรัสสองคาถาว่า สมณฺญา เหาธา ดังนี้เป็นต้น.

บทนั้นมีความดังนี้ นามและโคตรที่เขากำหนดกันเป็นบัญญัติในโลก
ว่าเป็นพราหมณ์ เป็นกษัตริย์ เป็นภราทวาชมาณพ เป็นวาเสฏฐมาณพ นี้พึง
ทราบว่าเป็นเพียงโวหารบัญญัติกันขึ้น. เพราะเหตุไร. เพราะนามและโคตร
มาแล้ว เพราะรู้ตามกันมา เพราะนามและโคตรนั้นเขากำหนดรู้กันได้ด้วยญาติ
และสาโลहितในกาลที่เขาเกิดแล้วนั้น ๆ นั่นเอง หากไม่พึงกำหนดนามและโคตร
ไว้อย่างนี้ ใคร ๆ เห็น ใคร ๆ ก็จะไม่พึงรู้ได้ว่า ผู้นี้เป็นพราหมณ์ หรือเป็น
ภราทวาชมาณพ. นามและโคตรที่กำหนดไว้แล้วอย่างนี้ เป็นความเห็นของ
พวกไม่รู้ซึ่งสืบเนื่องกันมาสิ้นกาลนาน นามและโคตรที่กำหนดไว้สืบเนื่อง เป็น
ความเห็นกันมาในหัวใจของสัตว์ทั้งหลายผู้ไม่รู้สิ้นกาลนานว่า นี้สักว่าเป็นนาม
และโคตร กำหนดไว้เพียงสำหรับเรียกชื่อกัน ชนทั้งหลายผู้ไม่รู้ ย่อมเรียก
นามและโคตรนั้น ว่าเป็นพราหมณ์โดยชาติ เพราะนามและโคตรนั้นสืบเนื่อง
กันมา ท่านอธิบายว่า ผู้ไม่รู้เท่านั้นย่อมกล่าวอย่างนี้.

ชนเหล่าใดทำความยึดถือว่าเป็นพราหมณ์โดยชาติ ชนเหล่านั้นไม่รู้
ว่าเป็นเพียงโวหาร อนึ่งความเห็นของชนเหล่านั้นเป็นทิฏฐิชั่ว ครั้นทรงแสดง
ด้วยประการฉะนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงปลุกเสกวาทะว่าเป็นพราหมณ์โดยชาติ
โดยตรง และเมื่อจะทรงปลุกฝังวาทะว่าเป็นพราหมณ์เพราะกรรม จึงตรัสว่า
น ขจจา ไม่เป็นพราหมณ์เพราะชาติ ดังนี้เป็นต้น.

ในคานานั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคำมีอาทิว่า กสุตโล กมฺมุณา
เป็นชวานาเพราะกรรม เพื่อความพิสดารของความด้วยคาถากึ่งหนึ่งนี้ว่า
กมฺมุณา พุราหฺมโณ โหติ กมฺมุณา โหติ อพุราหฺมโณ บุคคลเป็น
พราหมณ์ก็เพราะกรรม ไม่เป็นพราหมณ์เพราะกรรม.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **กมฺมุนา** ได้แก่ด้วยเจตนากรรมอันทำให้เกิด
การงานทางกสิกรรม เป็นต้น. บทว่า **ปฏิจฺจสมุปฺปาตทสฺสา** ได้แก่ บัณฑิต
ทั้งหลายเห็นปฏิจฺจสมุปปาตอย่างนี้ว่า บุคคลเป็นอย่างนี้ด้วยปัจจัยนี้ ดังนี้.
บทว่า **กมฺมวิปากโกวิทา** ฉลาดในกรรมและวิบาก ได้แก่ฉลาดในกรรม
และวิบากอย่างนี้ว่า เป็นผู้เกิดในตระกูลอันไม่ควรยกย่องและดูหมิ่นด้วย
อำนาจกรรม แม้เกิดเป็นอย่างอื่น ก็เป็นในเพราะกรรมเลวและประณีตให้ผล
เพราะความเลวและความประณีต. ก็ด้วยกาลาว่า **กมฺมุนา** **วตฺตตี** หมูสัตว์
อันเป็นไปเพราะกรรม มีความเป็นอย่างเดียวกันว่า สัตวโลก หมูสัตว์ หรือ
สัตว์นั่นเอง แต่ต่างกันเพียงคำพูดเท่านั้น. อนึ่ง ในบทว่า **กมฺมุนา** **วตฺตตี** นี้
พึงทราบการปฏิเสธด้วยทิวฏฐินี้ด้วยบทก่อนว่า **อตุถิ** **พฺรหฺมา** **มหาพฺรหฺมา**
ฯเปฯ **เสฏฺโฐ** **สขุชิตา** **วสี** **ปีตา** **ภูตภพฺยานํ** **พฺรหฺม** **มหาพฺรหฺม** **มียอยู่**
ฯลฯ เป็นผู้ประเสริฐ เป็นผู้สร้าง เป็นผู้มียอำนาจ เป็นผู้ควรแก่ความเจริญ
งอกงาม. จริงอยู่ โลกย่อมเป็นไปเพราะกรรม คือย่อมเกิดในคติทั้งหลายนั้น ๆ
โลกนั้นไม่มีใครสร้าง. ด้วยบทที่สองท่านแสดงว่า โลกแม้เกิดขึ้นด้วยกรรม
อย่างนี้ แม้ในการเป็นไปก็ย่อมเป็นไปด้วยกรรมในอดีตและปัจจุบัน เสวยสุข
และทุกข์ถึงความเลวและประณีตเป็นต้น ย่อมเป็นไป. ด้วยบทที่สามท่านแสดง
สรุปความนั้น แม้โดยประการทั้งปวงอย่างนี้ สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นเครื่อง
ผูกพัน ย่อมเป็นไปติดอยู่กับกรรมนั่นเอง มิใช่ด้วยอย่างอื่น. ด้วยบทที่สี่ท่าน
แสดงความนั้นด้วยอุปมา. บทว่า **รตฺสฺสาณิว** **ยายโต** เหมือนสลักกรรที่แล่น
ไปอยู่ กรรมชื่อว่าเป็นเครื่องผูกพันเพราะความเกิดขึ้น และเพราะความเป็นไป
ของโลก มิใช่ไม่มีเครื่องผูกพันเกิดขึ้นคือเป็นไปไม่ได้ เหมือนสลักเป็นเครื่อง

ผูกพันรถที่แล่นไปอยู่ มิใช่ไม่มีเครื่องผูกพันนั้นละนั้น เพราะโลกมีกรรมเป็นเครื่องผูกพันอย่างนี้ ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงความเป็นผู้ประเสริฐเพราะกรรมอันประเสริฐ จึงตรัสคาถาที่สองว่า **ตปน** คือ ตปะ ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ตปน** ได้แก่ การสำรวมอินทรีย์. บทว่า **พฺรหฺมจฺริเยณ** ได้แก่ ความประพฤติอันประเสริฐที่หลุดจากที่กล่าวแล้ว อาศัยการศึกษา. บทว่า **ธ ยเมน** คือ ด้วยศีล. บทว่า **ทเมน** คือ ด้วยปัญญา. บุคคลย่อมเป็นพราหมณ์เพราะกรรมอันประเสริฐ คือเป็นพรหมนั้น เพราะเหตุไร เพราะกรรมนี้ นำความเป็นพราหมณ์ที่สูงสุดมาให้ ท่านอธิบายว่า ความเป็นพราหมณ์ที่สูงสุดคือกรรมนี้. ปาฐะว่า **พฺรหฺมานํ** ดังนี้บ้าง. บทนั้นมี ความดังนี้ ชื่อว่า **พฺรหฺมานํ** เพราะนำมาซึ่งความเป็นพรหม. ท่านอธิบายว่า นำความเป็นพราหมณ์มาให้.

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่สองดังนี้. บทว่า **สนฺโต** คือมีกิเลสสงบแล้ว. บทว่า **พฺรหฺมา สกฺโก** เป็นพรหมผู้่องอาจ คือเป็นทั้งพรหมเป็นทั้งผู้่องอาจ. ท่านอธิบายว่า ผู้ที่เป็นอย่างนั้นมิใช่เป็นพราหมณ์อย่างเดียว ที่แท้เขาเป็นทั้งพรหมเป็นทั้งผู้่องอาจของบัณฑิตทั้งหลายผู้รู้แจ้ง คู่ก่อนวาเสฏฐะ ท่านจงรู้อย่างนี้เถิด. บทที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล ด้วยประการฉะนี้.

จบอรรถกถาวาเสฏฐสูตฺรที่ ๕ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อ **ปรมัตถโชติกา**

โกกาลิกสูตรที่ ๑๐

ว่าด้วยกรรมที่เกิดขึ้นนรก

[๑๘๔] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้.

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้พระนครสาวัตถี ครั้งนั้นแล โกกาลิกภิกษุเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ เป็นผู้มีความปรารถนาลามก ตกอยู่ในอำนาจแห่งความปรารถนาลามก พระเจ้าข้า.

[๑๘๕] เมื่อโกกาลิกภิกษุกราบทูลอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกะโกกาลิกภิกษุว่า โกกาลิกะ เธออย่าได้กล่าวอย่างนี้ โกกาลิกะ เธออย่าได้กล่าวอย่างนี้ เธอจงยังจิตให้เลื่อมใสในสารีบุตรและโมคคัลลานะเถิด สารีบุตรและโมคคัลลานะมีศีลเป็นที่รัก.

แม้ครั้งที่ ๒ โกกาลิกภิกษุก็ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงชักนำข้าพระองค์ให้จงใจเชื่อ ให้เลื่อมใสก็จริง แต่พระสารีบุตรและโมคคัลลานะเป็นผู้มีความปรารถนาลามก แม้ครั้งที่ ๒ พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้ตรัสกะโกกาลิกภิกษุว่า โกกาลิกะ เธออย่าได้กล่าวอย่างนี้ โกกาลิกะ เธออย่าได้กล่าวอย่างนี้เลย เธอจงยังจิตให้เลื่อมใสในสารีบุตรและโมคคัลลานะเถิด สารีบุตรและโมคคัลลานะมีศีลเป็นที่รัก.

แม่ครั้งที่ ๓...

ลำดับนั้นแล โภกालิกภิกษุออกจากอาสนะ ถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้ากระทำประทักษิณแล้วหลีกไป เมื่อโภกालิกภิกษุหลีกไปแล้วไม่นานนัก ได้มีต่อมประมาณเมล็ดพันธุ์ผักกาดเกิดขึ้นทั่วกาย ครั้นแล้ว เป็นข้อมประมาณเท่าเมล็ดถั่วเขียว เท่าเมล็ดถั่วดำ เท่าเมล็ดพุทธรักษา เท่าผลพุทธรักษา เท่าผลมะขามป้อม เท่าผลมะตูมอ่อน เท่าผลขนุนอ่อน แดกหัวแล้ว หนองและเลือดไหลออก ลำดับนั้น โภกालิกภิกษุมรณภาพเพราะอาพาธนั่นเอง ครั้นโภกาลิกภิกษุมรณภาพแล้ว ก็ข้อมอุบัติในปทุมนรก เพราะจิตคิดอาฆาตในพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ. ครั้งนั้นแล ท้าวสหัมบดีพรหม เมื่อปฐมยามล่วงไปแล้ว มีรัศมีงามยิ่ง ทำพระเชตะวันสิ้นให้สว่างไสว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ ถวายบังคมแล้วได้ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ โภกาลิกภิกษุมรณภาพแล้ว ครั้นแล้วอุบัติในปทุมนรก เพราะจิตคิดอาฆาตในพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ ท้าวสหัมบดีพรหมครั้งกราบทูลดังนี้แล้ว กระทำประทักษิณแล้ว ได้อันตรธานไปในที่นั้นเอง.

ครั้นพอล่วงราตรีนั้น ไป พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อคืนนี้ เมื่อปฐมยามล่วงไปแล้ว ท้าวสหัมบดีพรหม มีรัศมีอันงามยิ่ง ทำวิหารเชตะวันทั้งสิ้นให้สว่างไสว เข้ามาหาเราถึงที่อยู่ อภิวัตแล้วยืนอยู่ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ครั้นแล้วได้กล่าวกะเราว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ โภกาลิกภิกษุมรณภาพแล้วอุบัติในปทุมนรก เพราะจิตคิดอาฆาตในพระสารีบุตร

และพระโมคคัลลานะ ท้าวสหัมบดีพรหม ครั้นกล่าวดังนี้แล้ว กระทำประทักษิณแล้ว ได้อันตรธานหายไปในที่นั่นเอง.

[๑๘๖] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว ภิกษุรูปหนึ่งได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ ประมาณอายุในปทุมนรกนานเพียงใด พระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ ประมาณอายุในปทุมนรกนานนัก การนับประมาณอายุในปทุมนรกนั้นว่า เท่านั้นปี เท่านั้นร้อยปี เท่านั้นพันปี หรือว่าเท่านั้นแสนปี ไม่ใช่ทำได้ง่าย.

ภ. ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ก็พระองค์สามารถจะทรงกระทำการเปรียบเทียบได้หรือไม่ พระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับว่า สามารถ ภิกษุ ดังนี้แล้ว ตรัสว่า คุณก่อนภิกษุ เปรียบเหมือนเกวียนที่บรรทุกงาหนัก ๒๐ หาบของชาวโกศล เมื่อล่องไปได้ร้อยปี พันปี แสนปี บุรุษพึงหยิบเมลิ์ดงาขึ้นจากเกวียนนั้นออกทิ้งเมลิ์ดหนึ่ง ๆ คุณก่อนภิกษุ เกวียนที่บรรทุกงาหนัก ๒๐ หาบของชาวโกศลนั้น จะพึงถึงความสิ้นไปโดยลำดับนี้เร็วเสียกว่า แต่อัพพุนรกหนึ่งจะไม่พึงถึงความสิ้นไปได้เลย คุณก่อนภิกษุ ๒๐ อัพพุนรกเป็นหนึ่งนรีพพุนรก ๒๐ นรีพพุนรกเป็นหนึ่งอัพพุนรก ๒๐ อัพพุนรกเป็นหนึ่งอหนรก ๒๐ อหนรกเป็นหนึ่งอฏฐนรก ๒๐ อฏฐนรกเป็นหนึ่งกมุทนรก ๒๐ กมุทนรกเป็นหนึ่งโสคันธิกนรก ๒๐ โสคันธิกนรกเป็นหนึ่งอุปถกนรก ๒๐ อุปถกนรกเป็นหนึ่งปุณฺทริกนรก ๒๐ ปุณฺทริกนรกเป็นหนึ่งปทุมนรก อย่างนี้ ก็โลกาลิภิกษุอุบัติในปทุมนรกเพราะจิตคิดอาฆาตในสารีบุตรและโมคคัลลานะ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณ์ภาษิตนี้จบลงแล้ว
จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปว่า

[๓๘๗] วาจายาบเช่นกับขวาน

เกิดในปากของบุรุษแล้ว เป็นเหตุตัดรอน
ตนเองของบุรุษผู้เป็นพาล ผู้กล่าวคำทูลภาษิต
ผู้ใดสรรเสริญคนที่ควรนินทา หรือนินทา
คนที่ควรสรรเสริญ ผู้นั้นย่อมก่อโทษเพราะ
ปาก ย่อมไม่ได้ความสุขเพราะโทษนั้น การ
แพ้ด้วยทรัพย์เพราะเล่นการพนันเป็นโทษ
เพียงเล็กน้อย โทษของผู้ที่ยังใจให้ประทุษ-
ร้ายในท่านผู้ปฏิบัติดีนี้แล เป็นโทษมากกว่า.

บุคคลตั้งวาจาและใจอันลามกไว้แล้ว
เป็นผู้ติเตียนพระอริยเจ้า ย่อมเข้าถึงนรก
ตลอดกาลประมาณด้วยการนับปี ๑๐๐,๐๐๐
นิริพพุทะและ ๔๐ อัพพุทะ.

ผู้กล่าวคำเท็จย่อมเข้าถึงนรก อนึ่ง
ผู้ทำกรรมอันลามกแล้ว กล่าวว่าจะไม่ได้ทำ
ก็ย่อมเข้าถึงนรกอย่างเดียวกัน แม้คนทั้ง
สองนั้นเป็นมนุษย์มีกรรมอันเลวทราม ละ
ไปแล้วย่อมเป็นผู้สมอกันในโลกเบื้องหน้า.

ผู้ใดประทุษร้ายต่อคนผู้ไม่ประทุษ-
ร้าย ผู้เป็นบุรุษหมดจด ไม่มีกิเลสเครื่อง
ยั่วยวน บาปย่อมกลับมาถึงผู้เป็นพาลนั่นเอง
เหมือนธูลีละเอียดที่บุคคลชดไปทวนลม
ฉะนั้น.

ผู้ที่ประกอบเนื่อง ๆ ในคุณคือความ
โงก ไม่มีศรัทธา กระจ่าง ไม่รู้ความ
ประสงค์ของผู้ขอ มีความตระหนี่ ประกอบ
เนื่อง ๆ ในคำส่อเสียด ย่อมบริภาษผู้อื่น
ด้วยวาจา.

แน่คนผู้มีปากเป็นหล่ม กล่าวคำ
อันไม่จริง ผู้ไม่ประเสริฐ ผู้กำจัดความเจริญ
ลามก ผู้กระทำความชั่ว ผู้เป็นบุรุษในที่สุด
มีโทษ เป็นอวชาต ท่านอย่าได้พูดมากใน
ที่นี่ อย่าเป็นสัตว์นรก.

ท่านย่อมเกลียดชัง คือ กิเลสลงในตน
เพื่อธรรมมิใช่ประโยชน์เกื้อกูล ท่านผู้ทำ
กรรมหยาบ ยังติเตียนสัตบุรุษ ท่านประพฤติ
ทุจริตเป็นอันมากแล้วย่อมไปสู่มหานรกสิ้น
กาลนาน.

กรรมของใคร ๆ ย่อมฉิบหายไปไม่
ได้เลย บุคคลมาได้รับกรรมนั้นแล เป็น
เจ้าของแห่งกรรมนั้น (เพราะ) คนเขลาผู้ทำ
กรรมหยาบ ย่อมเห็นความทุกข์ในตน ใน
ปรโลก.

ผู้ทำกรรมหยาบย่อมเข้าถึงสถานที่
อันนายนิรยบาลนำขอเหล็กมา ย่อมเข้าถึง
หลาวเหล็กอันคมกริบและย่อมเข้าถึงก้อน
เหล็กแดงโชติช่วง เป็นอาหารอันสมควรแก่
กรรมที่ตนทำไว้อย่างนั้น.

นายนิรยบาลทั้งหลายเมื่อพูดก็พูดไม่
เพราะสัตว์นรกจะวิงหนีก็ไม่ได้ ไม่ได้ที่ต้าน-
ทานเลย นายนิรยบาลลากขึ้นภูเขาด่านเพลิง
สัตว์นรคนั้นนอนอยู่บนถ่านเพลิงอันลาดไว้
ย่อมเข้าไปสู่กองไฟอันลุกโพลง.

พวกนายนิรยบาลเอาข้ายเหล็กพัน
ตีด้วยค้อนเหล็กในที่นั้น สัตว์นรกทั้งหลาย
ย่อมไปสู่โรรูนรกที่มีดทับ ความมีดทับนั้น
แผ่ไปเหมือนกลุ่มหมอกฉะนั้น.

ก็ลำดับนั้น สัตว์นรกทั้งหลาย ย่อม
เข้าไปสู่ห่ม้อเหล็กอัน ไฟลุกโพลง ลอยฟุ้ง

อยู่ ใหม้อยู่ในหม้อเหล็กนั้น อันไฟลุก
โพลงสิ้นกาลนาน.

ก็ผู้ทำกรรมหยาบจะไปสู่ทิศใด ๆ ก็
หมกใหม้อยู่ในหม้อเหล็กอันเป็นด้วยหนอง
และเลือดในทิศนั้น ๆ ถ้าหากอยู่ในหม้อ
เหล็กนั้น.

ผู้ทำกรรมหยาบหมกใหม้อยู่ในน้ำ
อันเป็นที่อยู่ของหมู่หนอน ในหม้อเหล็ก
นั้น ๆ แม้ฝังเพื่อจะไปที่ไม่มีเลย เพราะกะทะ
ครอบอยู่โดยรอบมิดชิดในทิศทั้งปวง.

และยังมีป่าไม้มีใบเป็นดาบคม สัตว์
นรกทั้งหลายย่อมเข้าไปสู่ป่าไม้ ถูกดาบ
ใบไม้ตัดหัวขาด พวกนายนิรยบาล เอาเบ็ด
เกี่ยวลั่นออกแล้ว ย่อมเบียดเบียนด้วยการ
ดึงออกมา ๆ

ก็ลำดับนั้น สัตว์นรกทั้งหลายย่อม
เข้าถึงแม่น้ำต่างอันเป็นหล่ม ย่อมเข้าถึงคม
มีดโกนอันคมกริบ สัตว์นรกทั้งหลายผู้
กระทำบาป เป็นผู้เขลา ย่อมตกลงไปบน
คมมีดโกนนั้น เพราะได้กระทำบาปไว้.

ก็สุนัขดำ สุนัขต่าง และสุนัขจิ้งจอก

ย่อมรุมกัดกินสัตว์นรกทั้งหลาย ผู้ร้องให้อยู่
ในที่นั้น ผู่งาคดำ แร้ง นกตะกรุม และกา
ไม่ดำ ย่อมรุมกันจิกกิน.

คนผู้ทำกรรมหยาบ ย่อมเห็นความ
เป็นไปในนรknี้น่ากหนอ เพราะฉะนั้น
นรชนพึงเป็นผู้ทำกิจที่ควรทำในชีวิตที่ยัง
เหลืออยู่นี้ และไม่พึงประมาท เกวียน
บรรทุग्งา ผู้รู้ทั้งหลายนับแล้วนำเข้าไป
เปรียบในปทุมนรก เป็น ๕๑,๒๐๐ โภค.

นรกเป็นทุกข์ เรากล่าวแล้วใน
พระสุตตรนี้ เพียงใด สัตว์ทั้งหลายผู้ทำกรรม
หยาบ พึงอยู่ในนรกเมื่อนั้น ตลอดกาลนาน
เพียงนั้น เพราะฉะนั้น บุคคลพึงกำหนด
รักษาวาจา ใจ ให้เป็นปกติในผู้สะอาด
มีศีลเป็นที่รักและมีคุณดีงามทั้งหลาย.

จบโกกกาลิกสูตรที่ ๑๐

อรรถกถาโกกอลิโกสูตรที่ ๑๐

โกกอลิโกสูตร มีคำเริ่มต้นว่า เอวมุเม สุตฺ คังนี้.

พระสูตรนี้มีการเกิดอย่างไร ?

การเกิดขึ้นแห่งสูตรนี้ จักมีแจ้งในอรรถกถาแห่งสูตรนั้นแล. บทมี
อาทิว่า เอวมุเม สุตฺ แห่งสูตรนี้ มีนัยดังได้กล่าวแล้วในอรรถกถานั้นแล
ก็ในบทว่า อลฺโข โกกอลิโก นี้ โกกอลิโกนี้เป็นใคร เหตุไรจึง
เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ท่านกล่าวไว้ดังต่อไปนี้.

มีเรื่องเล่ามาว่า โกกอลิโกนี้ เป็นบุตรของโกกอลิโกเศรษฐี ในเมือง
โกกอลิโกแคว้น โกกอลิโก ออกบวชแล้วอาศัยอยู่ในวิหารที่บิดาสร้างไว้นั่นเอง
มีชื่อว่าจุฬโกกอลิโก มิใช่เป็นศิษย์ของพระเทวทัต. เพราะโกกอลิโกศิษย์พระ
เทวทัตนั้นเป็นบุตรพราหมณ์ ชื่อว่ามหาโกกอลิโก. ได้ยินว่า เมื่อพระผู้มี
พระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถี พระอัครสาวกสองรูปพร้อมด้วยภิกษุ
ประมาณ ๕๐๐ จาริกไปยังชนบท เมื่อจวนใกล้เข้าพรรษาส่งภิกษุเหล่านั้นกลับ
ไป ตนเองถือบาตรและจีวรไปถึงนครในชนบทนั้น ได้ไปยังวิหารนั้น ณ ที่นั้น
พระอัครสาวกทั้งสองรูปสนทนากับโกกอลิโกภิกษุนั้นแล้วกล่าวว่า คุณก่อนอาวุโส
เราจักอยู่ ณ ที่นี้สัก ๓ เดือน ท่านอย่าบอกใคร ๆ นะ โกกอลิโกภิกษุรับคำ
ครั้นล่วงไป ๓ เดือน วันหนึ่งโกกอลิโกภิกษุรีบเข้าไปยังนครกล่าวว่า ท่านทั้ง
หลายไม่รู้หรือว่าพระอัครสาวกทั้งสองมาอยู่ ณ ที่นี้จึงไม่มีใครนิมนต์ถวายปัจจัย
ชวานครถามว่า ทำไมพระคุณเจ้าไม่บอกพวกผมเล่า. โกกอลิโกภิกษุตอบว่า จะ

บอกไปทำไม พวกท่านไม่เห็นภิกษุสองรูปอาศัยอยู่ดอกหรือ ทั้งสองรูปนั้นเป็น พระอัครสาวกมิใช่หรือ. ชาวนครพากันประชุมคว่น นำเนยใส น้ำอ้อยงบ และ ผ้าเป็นต้นมาวางไว้ข้างโกกาลิกภิกษุ. โกกาลิกภิกษุคิดว่า พระอัครสาวกทั้งสอง เป็นผู้มั่งน้อยอย่างยิ่ง ครั้นรู้ว่า ลากเกิดขึ้นเพราะพุดชักชวนจักไม่ยินดีรับ เมื่อไม่ยินดีรับ จักพูดว่า ท่านทั้งหลายจงถวายแก่ภิกษุเจ้าอาวาสเถิดเป็นแน่ เอาเถิดเราจักให้พระอัครสาวกทั้งสองรับลากนี้ไป. โกกาลิกภิกษุได้ทำอย่างนั้น พระเถระทั้งสองเห็นแล้วก็รู้ว่าลากเกิดขึ้นเพราะพุดชักชวนจึงคิดว่าปัจจัยเหล่านี้ ไม่ควรแก่เราทั้งสองเลย และไม่ควรแก่โกกาลิกภิกษุด้วย. จึงไม่พูดว่า ท่านทั้งหลายจงถวายแก่เจ้าอาวาสเถิด ปฏิเสธแล้วก็หลีกไป. ด้วยเหตุนี้ โกกาลิกภิกษุ เกิดเสียใจว่า นี้อะไรกัน พระอัครสาวกทั้งสองได้ไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงพิจารณาแล้ว หากไม่เสด็จจาริกไปยังชนบทด้วย พระองค์เอง ก็ทรงสั่งอัครสาวกทั้งสองไปตรัสว่า **จรต ภิกขเว จาริกิ พุชฺชนหิตาย** คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงจาริกไปเพื่อประโยชน์แก่ชน เป็นอันมากเถิด ดังนี้เป็นต้น. นี้เป็นประเพณีของพระตถาคตทั้งหลาย.

แต่สมัยนั้น พระองค์ไม่มีพระประสงค์จะเสด็จไปด้วยพระองค์เอง. จึง ทรงส่งพระอัครสาวกทั้งสองไปด้วยพระดำรัสว่า **คจฺจล ภิกขเว จรต จาริกิ** คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงไป จงเที่ยวจาริกไปเถิด ดังนี้. พระอัครสาวก ทั้งสองพร้อมด้วยภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูป เที่ยวจาริกไป ได้ไปถึงนครนั้นใน แคว้นนั้น ๆ โดยลำดับ. ชาวนครจำพระเถระทั้งสองได้ จึงเตรียมทานพร้อม ด้วยบริวาร สร้างมณฑปกลางนครพากันถวายทาน พร้อมบริวารเข้าไปถวายแต่

พระเถระทั้งสอง. พระเถระทั้งสองรับแล้วได้ให้แก่ภิกษุสงฆ์. โภกาลีภิกษุเห็นดังนั้นจึงคิดว่า เมื่อก่อนพระอัครสาวกทั้งสองรูปนี้เป็นผู้มกน้อย บัดนี้ถูกความโลภครอบงำ เกิดเป็นผู้มีความปรารถนาลามกเสียแล้ว เมื่อก่อนท่านทั้งสองนี้คล้ายกับมีความมกน้อย สันโดษ สงัด บัดนี้เห็นจะมีความปรารถนาลามก เป็นภิกษุลามก แสดงคุณของอัสตบรูษเสียแล้ว. โภกาลีภิกษุจึงเข้าไปหาพระเถระทั้งสองกล่าวว่า คุณก่อนอาวุโส ท่านทั้งสอง เมื่อก่อนได้เป็นผู้มกน้อย สันโดษ สงัด แต่บัดนี้ท่านทั้งสองกลับเป็นภิกษุลามกไปเสียแล้ว แล้วถือบาตรและจีวรรีบออกไปทันทีทันใด คิดว่าจักราบหูลความนี้แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงมุ่งหน้าไปกรุงสาวัตถีเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าโดยลำดับ. ในสูตรนี้โภกาลีภิกษุนี้ได้เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยเหตุนี้. ดังที่พระสังคีติกาจารย์กล่าวคำเป็นอาทิว่า **อด โข โภกาลีโก ภิกขุ เยน ภควา**

เตนุปลสงฺกมิ ครั้งนั้นแลโภกาลีภิกษุเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าถึงที่ประทับ

พระผู้มีพระภาคเจ้าทอดพระเนตรเห็น โภกาลีภิกษุนั้นรีบร้อนมาทรงรำพึงดู ได้ทรงทราบว่ โภกาลีภิกษุมาประสงค์จะค้าพระอัครสาวกทั้งสอง. ทรงรำพึงต่อไปว่า สามารถจะทรงห้ามได้หรือไม่หนอ ได้ทรงเห็นว่าไม่สามารถจะห้ามได้ โภกาลีภิกษุนั้นมาเพื่อจะทำร้ายในอัครสาวกทั้งสอง จักเกิดในปทุมนรกโดยแน่นอน. พระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อจะทรงปลดเปลื้องคำติเตียนของคนอื่นว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าแม้ทรงเห็นอย่างนี้ ทรงสดับคำติเตียนพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะแล้วก็มีได้ทรงห้าม และเพื่อแสดงความมีโทษมากของผู้ติเตียนพระอริยะจึงตรัสห้ามถึง ๓ ครั้ง โดยนัยมีอาทิว่า **มาเหว โภกาลีเก** เธออย่าได้กล่าวอย่างนั้น ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **มาหวิ** ความว่า เธออย่าได้กล่าวอย่างนั้น.

บทว่า **เปสลา** แปลว่า มีศีลเป็นที่รัก. บทว่า **สทฺธายิก** คือชักนำให้ نرمใจ
เชื่อ อธิบายว่า ให้นำมาซึ่งความเชื่อ. บทว่า **ปจฺจยิก** ให้เลื่อมใส อธิบาย
ว่า ให้นำมาซึ่งความปลงใจว่าเป็นอย่างนั้น ดังนี้.

บทว่า **อจิรปกฺกนฺตสฺส** คือ เมื่อโกกาลิกภิกษุหลีกเลี่ยงไปไม่นานนัก.

บทว่า **สพฺโพ กาโย สฺมุจฺโจะ อโหสิ** ได้มีต่อมเกิดขึ้นในกาย ความว่า
ทั่วร่างกายไม่เว้นช่องว่างแม้เพียงปลายผมได้มีต่อมทำลายกระดูกเกิดขึ้นเต็มไป
หมด เพราะด้วยพุทธานุภาพกรรมเห็นปานนั้นยังมีให้ผลในเมื่ออยู่เฉพาะพระ
พักตร์พระพุทธเจ้าแต่ให้ผลเมื่อพ้นสายตาไปแล้ว ฉะนั้น เมื่อโกกาลิกภิกษุหลีกเลี่ยง
ไปไม่นานย่อมจึงมุดขึ้น. ด้วยเหตุนี้แล ท่านจึงกล่าวว่า **อจิรปกฺกนฺตสฺส**
โกกาลิกสฺส เมื่อโกกาลิกภิกษุหลีกเลี่ยงไปไม่นาน. เมื่อหากจะมีคำถามว่า เมื่อ
เป็นเช่นนั้น เพราะเหตุไร โกกาลิกภิกษุจึงไม่อยู่ ณ ที่นั้นเล่า. ตอบว่า ด้วย
อานุภาพของกรรม. เพราะกรรมรอโอกาสให้ผลแน่นอน ฉะนั้น กรรมจึงไม่ให้
โกกาลิกภิกษุอยู่ ณ ที่นั้น โกกาลิกภิกษุนั้นถูกเตือนด้วยอานุภาพของกรรมจึง
ลุกจากที่นั่งหลีกเลี่ยง. บทว่า **กพายมตฺตติโย** เท่าเมล็ดถั่วดำ คือ เท่าเมล็ดลูกเดือย.
บทว่า **เวพฺุสลาฏฺฐกมตฺตติโย** คือเท้าผลมะตูมอ่อน. บทว่า **ปริภิชฺชิสฺสุ** คือ
แตกแล้ว. เมื่อต่อมทั้งหลายแตกแล้วทั้งตัวได้เป็นเหมือนขนุนสุก. โกกาลิก-
ภิกษุนั้นมีตัวเปื่อยเน่าถึงความลำบาก ถูกทุกข์ครอบงำ นอนที่ชุ่มประดูพระ-
เชตวันมหาวิหาร. ลำดับนั้น มนุษย์ทั้งหลายต่างพากันมาเพื่อจะฟังธรรม ครั้น
เห็นโกกาลิกภิกษุนั้นต่างก็พูดกันว่า โห้ โกกาลิกะ โห้ โกกาลิกะ ทำกรรม
ไม่สมควรเลย ท่านอาศัยปากของตนเองแท้ ๆ จึงถึงความลำบาก. บรรดา

อารักขเทวดาได้สดับคำของมนุษย์เหล่านั้น ก็ได้ดิเตยนเป็นเสียงเดียวกัน.
บรรดาอากาศเทวดาได้ฟังเสียงของอารักขเทวดา ก็ดิเตยนเป็นเสียงเดียวกัน
ด้วยอุบายนี้ จนถึงอกนิฏฐภพ.

ครั้งนั้น ภิกษุชื่อจตุที^๑ อุปัชฌาย์ของโกกาลิกภิกษุบรรลุนาคามีผล
บังเกิดเป็นพรหมชั้นสุทธาวาส. พรหมนั้นออกจากสมบัติได้สดับคำดิเตยนนั้น
จึงมาให้โอรพาทโกกาลิกภิกษุ เพื่อให้เกิดจิตเลื่อมใสในพระสารีบุตรและพระ-
โมคคัลลานะ. โกกาลิกภิกษุนั้นไม่เชื่อกำของพรหมนั้นได้ถึงมรณภาพทั้ง ๆ ที่ไม่
เลื่อมใสนั่นเองไปบังเกิดในปทุมนรก. ด้วยเหตุนี้พระสังคีติกาจารย์จึงกล่าวว่า
อลโข โกกาลิก ภิกษุ เตนว ปาเปน ฯเปฯ อาฆาตตฺวา เป็นต้น
ความว่า ครั้งนั้นแล โกกาลิกภิกษุมรณภาพเพราะบาปนั่นเอง ครั้นโกกาลิก-
ภิกษุมรณภาพแล้วก็ไปเกิดในปทุมนรก เพราะจิตอาฆาตในพระสารีบุตรและ
พระโมคคัลลานะ.

บทว่า อล โข พุรุหฺมา สหฺมปติ ครั้งนั้นแลสหัมบดีพรหม ความ
ว่า พรหมนี้เป็นใคร ก็และเพราะเหตุไรจึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว
กล่าวคำนี้. สหัมบดีพรหมนี้ ครั้งศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า
กัศสปะ เป็นภิกษุชื่อว่าสหกะ เป็นพระอนาคามีบังเกิดใน สุทธาวาสมหาพรหม.
ที่สุทธาวาสนั้น พรหมทั้งหลายเรียกท่านว่า สหัมบดีพรหม. สหัมบดีพรหม
นั้นดำริว่า เราจักเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าทูลถามถึงปทุมนรก แต่นั้น
พระผู้มีพระภาคเจ้าจักตรัสบอกแก่ภิกษุทั้งหลาย ที่นั้นภิกษุทั้งหลายผู้ฉลาดใน
การลำดับเรื่องจักทูลถามกำหนดอายุในปทุมนรกนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อ
๑. บางแห่งเป็น ตฺวพรหม.

จะตรัสบอกกำหนดอายุนั้นจักทรงประกาศโทษในการดิเสียนพระอริยะ ด้วยเหตุนี้ จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าทูลเรื่องนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงกระทำอย่างนั้น. แม้อภิกขุรูปหนึ่งก็ได้ทูลถามขึ้น. ครั้นอภิกขุรูปนั้นทูลถามแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าจงตรัสคำมีอาทิว่า **เสยฺยถาปี ภิกขุ** ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **วิสตฺติขาริโก ๒๐ ขาริ** คือ ๔ ปีตละโดยปีตละของชาวมคธ เป็น ๑ ปีตละในแคว้นโกศล, โดยปีตละนั้น ๔ ปีตละเป็น ๑ อาพหกะ, ๔ อาพหกะเป็น ๑ โทณะ, ๔ โทณะเป็น ๑ มาณิกะ, ๔ มาณิกะเป็น ๑ ขาริ, เป็น ๒๐ ขาริ ด้วยขารินั้น (ขาริหนึ่งเท่ากับ ๑,๒๕๖ ทะนาน ๒๐ ขาริ เท่ากับ ๒๕,๑๒๐ ทะนาน). บทว่า **ติลวาโห** ได้แก่ เกวียนบรรทุกษา. บทว่า **อพฺพุโท นิรโย** อพฺพุทนรก คือ ชื่อว่าอพฺพุทนรก ไม่มีนรกจัดไว้เฉพาะไร ๆ แต่โอกาสที่ได้รับความเร่าร้อน ด้วยการนับอพฺพุทะ (๑๐๐ ล้านปี) ในอเวจินั้นแหละท่านกล่าวว่า อพฺพุทนรก. ในนรีพฺพุทนรกเป็นต้นก็มีนัยนี้. ในนรีพฺพุทนรกนั้น พึงทราบการนับปีอย่างนี้, ๑๐๐ แสนเป็น ๑ โกฏิ, ๑๐๐ แสนโกฏิ เป็น ๑ ปโกฏิ, ๑๐๐ แสนปโกฏิ เป็น ๑ โกฏิปโกฏิ, ๑๐๐ แสนโกฏิปโกฏิ เป็น ๑ นหุต, ๑๐๐ แสนนหุต เป็น ๑ นินนหุต, ๑๐๐ แสนนินนหุต เป็น ๑ อพฺพุทะ, เอา ๒๐ คุณอพฺพุทะ เป็น ๑ นรีพฺพุทะ. ในนรกทั้งปวงก็มีนัยนี้. แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ในนรกนั้น ๆ ได้ชื่อโดยความต่างแห่งการเสวยทุกข์บ้าง โดยความต่างแห่งกรรมกรรมบ้าง. อาจารย์อีกพวกหนึ่งกล่าวว่า นรกเหล่านี้เป็นสิดนรก. บทว่า **ธลาปรี** ท่านกล่าวหมายถึงคาถาประพันธ์แสดงความให้พิเศษไปจากความนั้น. ใน ๒๐ คาถา คาถาหนึ่งชื่อว่า **สตี สหฺสุธานี**

๑๐๐ พัน คือ หนึ่งแสน แสดงความดั่งที่กล่าวแล้วโดยปาฐะนั่นเอง. กาหาที่ เหลือแสดงความต่างกันออกไป. แต่สองคาหาสุดท้ายไม่มีในปาฐะที่วินิจฉัยไว้ แล้วในมหาอรรถกถา ด้วยเหตุนี้จะได้กล่าวใน ๒๐ คาหา.

ในบทเหล่านั้น บทว่า กุราริ ได้แก่ วาจาหยาบเช่นกับขวานเพราะ เนิอนตัวเอง. บทว่า นิหุติ ตัด คือตัดรอนรากเหง้าของตนคือกุศลมูล. บท ว่า นิหุทึญ แปลว่า ควรนินทา. บทว่า ตัม วา นิหุติ โย ปลั ลีโย ผู้ใด นินทาคนที่ควรสรรเสริญ ความว่า บุคคลใดควรสรรเสริญด้วยอรรถว่า เป็นผู้ สงสุด กลับยกโทษติเตียนบุคคลนั้น ว่าเป็นผู้มีความปรารถนาลามกเป็นต้น. บทว่า วิจินาติ แปลว่า ย่อมก่อ. บทว่า กลี แปลว่า โทษ. บทว่า อัย กลี ได้แก่ โทษนี้. บทว่า อกุเขสุ เพราะเล่นการพนัน. บทว่า สพฺพสุสาปี สหาปี อุตตนา คือ กับทรัพย์ของตนทั้งหมดบ้าง กับตนเองบ้าง. บทว่า สุกเตสุ ในพระสุตทั้งหลาย ได้แก่ ในพระพุทเจ้า พระปัจเจกพุทเจ้าและ พระสาวกมีชื่อว่าสุก เพราะไปด้วยดีและเพราะไปสู่ฐานะดี. บทว่า มนั ปทุสเย ยังใจให้ประทุษร้าย ท่านอธิบายว่า ใจของผู้ประทุษร้ายในพระพุทเจ้า พระปัจเจกพุทเจ้าและพระสาวก มีโทษมากกว่า. เพราะเหตุไร. เพราะบุคคล ตั้งวาจาและใจอันลามกไว้แล้ว เป็นผู้ติเตียนพระอริยเจ้าย่อมเข้าถึงนรกตลอด กาล ประมาณด้วยการนับปี ๑๐๐,๐๐๐ นิรพพุทะ และ ๑๖๐ อพพุทะ ท่าน อธิบายว่า เพราะบุคคลตั้งวาจาและใจอันลามก เป็นผู้ติเตียนพระอริยเจ้าย่อม เข้าถึงนรก คือหมกหมมอยู่ในนรกนั้นตลอดกาลประมาณตัวการนับปี. นี้เป็น ประมาณอายุในปทุมนรกโดยสังเขป.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงชี้แจงความนี้ให้แจ่มแจ้งโดยอีก
นัยหนึ่งว่า ผู้ที่ยังใจให้ประทุษร้ายในพระสุตตทั้งหลาย มีโทษมากกว่านัก จึง
ตรัสคำมีอาทิว่า อญุตวาที คนพูดเท็จ.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อญุตวาที ได้แก่ คนพูดเหลวไหลเพราะ
ติเตียนพระอรียเจ้า. บทว่า นิรย ได้แก่ ปทุมนรกเป็นต้น. บทว่า เปจฺจ
สฺมา ภวฺหติ ได้แก่ ละจากโลกนี้ไปแล้วยอมเสมอกันในการเข้าถึงนรก. บทว่า
ปรตฺถ คือในโลกอื่น. ยิ่งกว่านั้นมีอะไรอีก ในบทว่า โย อปฺปทฺตฺตฺส นี้พึง
ทราบว่าเป็นผู้ไม่ประทุษร้าย เพราะไม่มีโทษ ชื่อว่าเป็นผู้บริสุทธิ์
เพราะไม่มีมลทินคืออวิชชา, ชื่อว่าเป็นผู้ไม่มีกิเลสเครื่องช่วยวน เพราะไม่มี
ความปรารถนาลามก. ในบทนี้พึงประกอบอย่างนี้ว่า เป็นผู้บริสุทธิ์ เพราะ
เป็นผู้ไม่ประทุษร้าย และเป็นผู้ไม่มีกิเลสเครื่องช่วยวน เพราะเป็นผู้บริสุทธิ์.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงชี้ถึงผู้ที่มีใจประทุษร้ายในพระสุตตทั้ง-
หลายมีโทษมากกว่าอย่างนี้แล้ว จึงตรัสคาถาที่ ๑๔ ชื่อว่า ชาติวัตถุคาถา
(คาถาเรื่องที่พระองค์ทรงตั้งไว้).

นัยว่า คาถาเหล่านั้น ท่านพระมหาโมคคัลลานะกล่าวสอนโกกาลิก-
ภิกษุผู้กำลังจะตายนั่นเอง. อาจารย์บางคนกล่าวว่า มหาพรหมกล่าวสอน. เพื่อ
สงเคราะห์คาถาเหล่านั้นให้เป็นอันเดียวกันกับสูตรนี้ จึงอ้างถึงบทนี้มีอาทิว่า
โย โลกฺเข อญฺตุโต ผู้ที่ประกอบเนื่อง ๆ ในคุณคือความโลภ ดังนี้.

ในคานานั้นพึงทราบวินิจฉัยในคาถาดังก่อน ความโลกเท่านั้นชื่อว่า
คุณคือความโลภ เพราะ อ้าง ถึงบทว่า คุโณ หรือเพราะเป็นไปหลาย ๆ ครั้ง.

บพว่า โลกคุณ นี้เป็นชื่อของตัณหา. บพว่า อวทญญ ไม่รู้ความประสงค์
ของผู้ขอ. คือ ชื่อว่าไม่รู้คำพูด เพราะไม่ถึงโอวาทแม่ของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย.
บพว่า มจฺจรี มีความตระหนี่ คือด้วยความตระหนี่ห้าอย่าง. ชื่อว่าเป็นผู้
ประกอบเนื่อง ๆ ในคำต่อเสียด เพราะประสงค์จะให้อัครสาวกทั้งสองแตกกัน.
บพที่เหลือปรากฏชัดแล้ว บพนี้ท่านอธิบายว่า คู่ก่อนโกกาลิกะผู้มีอายุ ผู้ใด
เป็นเช่นท่าน ประกอบเนื่อง ๆ ในคุณคือความโลภ ไม่มีศรัทธา กระด้าง ไม่รู้
ความประสงค์ของผู้ขอ ตระหนี่ ประกอบเนื่อง ๆ ในคำพูดต่อเสียด ผู้นั้น
ย่อมบริภาษผู้อื่นคือบุคคลที่แม้ไม่ควรพูดถึงด้วยวาจา ด้วยเหตุนี้เราจึงกล่าว
คาถาที่สามว่า มุขทุคฺค แนะคนผู้มีปากเป็นหล่ม. ต่อไปนี้เป็นอธิบายบพที่
ยากของบพว่า มุขทุคฺค นั้น แนะคนผู้มีปากเป็นหล่ม คือมีปากไม่เรียบร้อย
กล่าวคำไม่จริง คือปราศจากความจริง พูดจาเหลวไหล ผู้ไม่ประเสริฐ คือ
เป็นอสัตบุรุษ ผู้กำจัดความเจริญ คือกำจัดความสมบูรณ์ ทำความสมบูรณ์
ให้พินาศ ผู้เป็นที่สุดคน คือ อาพับ ผู้มีโทษ คือ เป็นผู้เคราะห์ร้าย ผู้เป็น
อวชาต คือเป็นอวชาตบุตร (บุตรที่เลว) ของพระพุทธเจ้า ท่านเกลียดชัง คือ
เกลียดลงในตน. บพว่า ปปตฺติ ได้แก่ มหานรก. ปาฐะว่า ปปญฺญ ก็มี.
ความอย่างเดียวกัน. ปาฐะว่า ปปตฺติ คือมหานรก. บพว่า ห ในบพว่า
เอติ ห ตํ นี้เป็นนิบาต. บพว่า ตํ ได้แก่กุศลกรรมและอกุศลกรรมนั้น. อีก
อย่างหนึ่ง บพว่า หตฺติ ได้แก่ไปแล้วคือถึงแล้ว. อธิบายว่า สะสมแล้ว.
บพว่า สุวามิ คือ เป็นเจ้าของกรรมนั้น เพราะได้ทำไว้. ท่านอธิบายว่า
เพราะเขาได้กรรมนั้นไว้ กรรมนั้นของเขาจึงไม่หายไป. ก็เพราะเขาได้ (กรรม)
ไว้ ฉะนั้น คนเขลาผู้ทำกรรมหยาบ ย่อมเห็นความทุกข์ของตนในปรโลก.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงประกาศถึงทุกข์ที่คนเขลาเห็นจึง
ตรัสคำมีอาทิว่า **อโย สงฺกฺขมฺหาภูมฺมึ ฌานํ** ย่อมเข้าถึงหลาวเหล็กอันคมกริบ.

ในบทนั้น ฟังทราบความในถึงกาลาดังก่อน. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
หมายถึงฐานะอันนำมาซึ่งหลาวเหล็กอันใด ตรัสว่า **ตมฺนํ ภิกฺขเว นิริยฺปลา**
ปฺลยฺจวิพฺพุชฺชนํ นาม กมฺมกฺรณฺตี การุณฺตี คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นายนิริยบาล
ให้ลงกรรมกรรม เครื่องจองจำ ๕ อย่างนั้น ดังนี้ ผู้ทำกรรมหยาบย่อมเข้าถึง
ฐานะนั้น เมื่อเข้าถึง นายนิริยบาลให้นอนเหนือแผ่นดินอันร้อนจัดบนหลาว
เหล็กนั้น แล้วเข้าถึงหลาวเหล็กอันคมกริบ แข็ง ร้อน ถูกนายนิริยบาลโบย
ในที่ ๕ แห่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงหมายถึงหลาวเหล็ก จึงตรัสว่า **ตตฺตํ**
อโยจิลํ หตฺเต คมฺนุติ นายนิริยบาลถือก้อนเหล็กร้อนมา.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคาถากึ่งหนึ่งต่อจากนั้น ทรงหมายถึงคำที่พระ-
องค์ตรัสไว้ว่า นายนิริยบาลยึดก้อนเหล็กร้อนลงในปากของสัตว์นรกผู้เผาไหม้
อยู่ในนรกนั้นหลายพันปี แล้วไปยังฝั่งแม่น้ำเสบ ตามลำดับเพื่อเสวยผลกรรม
ที่เหลือจากการถูกเผาไหม้ นายนิริยบาลรอกนำทองแดงร้อนลงในปาก.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อโย** คือ โลหะ. บทว่า **คฺวุพฺพนฺนิภํ** ก้อน
เหล็กแดงโชติช่วง คือมีสัณฐานเหมือน ผลมะตูม. ในบทว่า **อโย** นี้ ฟัง
ทราบโลหะทองแดงด้วย **อโย** ศัพท์ นอกนั้น ฟังทราบว่าเป็นก้อนเหล็ก.
บทว่า **ปฏฺฐึรูปํ** คือ สมควรแก่กรรมที่ทำได้.

ฟังทราบวินิจฉัยในกาลาอื่นจากนั้นดังต่อไปนี้ บทว่า **น หิ วคฺค**
ความว่า นายนิริยบาลพูดว่า จงจับ จงประหาร ดังนี้เป็นต้น ไม่พูดคำไพบรา

เลข. บทว่า **นาภิขวนฺติ** จะวิ่งหนีก็ไม่ได้ คือจะทำเป็นหน้าเบิกบานก็ไม่ได้ จะทำหน้ายิ้มเข้าไปหาก็ไม่ได้. ท่านอธิบายว่า จะเข้าไปหาเพราะนำความพินาสมาให้ก็ไม่ได้. บทว่า **น ตาณมุเปนฺติ** ไม่ได้ที่ด้านทานเลย คือจะเข้าไปขอความด้านทาน ที่ซ่อนเร้น ที่อาศัยก็ไม่ได้. ท่านอธิบายว่า นายนิริยบาลเข้าไปจับมาอย่างเดียว. บทว่า **องฺคาเร สฺนุเต สฺเนติ** สัตว์นรกนอนอยู่บนถ่านเพลิงอันลาดไว้ คือ สัตว์นรกถูกลากขึ้นภูเขาด้านเพลิง นอนอยู่บนถ่านเพลิงที่ลาดไว้หลายพันปี. บทว่า **อฺคฺคินิสฺม ปชฺชฺลิตฺติ** คือเข้าไปสู่กองไฟอันลุกโพลงโดยรอบ และโชติช่วงในทิศทั้งปวง. บทว่า **ปวิสนฺติ** คือนายนิริยบาลจับมัดใส่ลงในมหานรก. มหานรคนั้นท่านกล่าวว่าเมื่ออยู่ ๔ มุม ผู้ที่ยืนอยู่ห่างประมาณ ๑๐๐ โยชน์ ตาย่อมแตกได้. บทว่า **ชาเลน จ โอนฺหิยานา** นายนิริยบาลเอาข่ายเหล็กพันคือ นายนิริยบาลเอาข่ายเหล็กพันแล้วประหารเหมือนพรานเนื้อฆ่าเนื้อ ฉะนั้น นี้เป็นกรรมกรรมซึ่งมิได้กล่าวไว้ในเทวทูตสูตร. บทว่า **อนุชฺ ว ติมิสฺมาณฺติ** สัตว์นรกทั้งหลายยอมไปสู่โรรูนรกที่มีดทีบ ความว่า สัตว์นรกยอมไปสู่โรรูนรกอันมีดทีบที่รู้ว่ามิด เพราะทำความมิด ที่รู้ว่าทีบเพราะมิดจัด. นัยว่า ที่โรรูนรคนั้นตาแตก เพราะสุดคันกรดของหมอกเหล่านั้นเข้าไป. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า **อนุชฺ ว** คุณความมิดทีบ. บทว่า **ตํ วิตตํ ยถา มหิกาย** ความว่า ความมิดทีบนั้นแผ่ไปเหมือนกลุ่มหมอก เกิดเป็นรูปร่างขึ้นมาอีก แม้ข้อนี้ ก็เป็นกรรมกรรมที่ท่านมิได้กล่าวไว้ในเทวทูตสูตรเหมือนกัน.

บทว่า **อล โลหฺมยฺ** ความว่า ก็โลหฺมฺภิก (หม้อเหล็ก) นี้อยู่สุดแผ่นดิน มีความลึก ๒๔๐,๐๐๐ โยชน์ เต็มไปด้วยโลหะร้อนเต็มเปี่ยม. บทว่า

ปัจจนฺติ หิ ตาสฺ จิรฺรตฺตํ ใต้แก่ ใหม้อยู่ในหม้อเหล็กนั้นสิ้นกาลนาน. บทว่า
อฺคฺคฺคินิสฺมาสุ คืออันไฟลุกโพลง. บทว่า สมฺมุปฺปิลฺวาสา ใต้แก่ ลอยฟองอยู่
ท่านอธิบายว่า สัตว์นรกขึ้นไปข้างบนคราวหนึ่ง ลงข้างล่างคราวหนึ่ง ผุดขึ้น
แล้วจมลง เพราะแรงของฟองน้ำ. ฟิงทราบโดยนัยที่กล่าวไว้ในเทวทูตสูตร
นั้นแล.

บทว่า ปุพฺพโลหิตมิสฺเส คือเปื้อนด้วยหนองและเลือด. บทว่า ตตฺถ
ก็ คือในทิศนั้น ๆ. บทว่า ทิสฺตํ คือทิศ. บทว่า อธิเสติ คือ ไป ปาฐะว่า
อภิสติ ก็มี. อธิบายว่า อาศัยอยู่ในทิศที่ติดอยู่. บทว่า กิลิสฺสติ คือ ลำบาก.
ปาฐะว่า กิเลชฺชติ บ้าง. อธิบายว่า เปื้อยเน่า. บทว่า สมฺมุสฺสฺสมานो
คือ หนองและเลือดเปื้อน. แม้ข้อนี้ก็เป็นกรรมกรรมที่ท่านมิได้กล่าวไว้ใน
เทวทูตสูตร. บทว่า ปุพฺพาวสฺเส ใต้แก่เป็นที่อยู่ของหมู่หนอน. โลหฺมฺภฺก
นี้ท่านกล่าวไว้ในเทวทูตสูตรว่า เป็นคุณนรก. ผู้ที่ตกลงไปในคุณนรกนั้น สัตว์
ปากเข็มกัดผิวหนังเป็นต้น แล้วเกี่ยวกินเชื้อในกระดูก. บทว่า กนฺตุํ น หิ
ตีรมฺปฺตฺติ คือ ในคุณนรกนั้น แม้ฝังที่จะไปก็ไม่มีเลย. ปาฐะว่า ตีรมฺตฺติ
ดังนี้บ้าง. ความเหมือนกัน. ฝังนั้นแหละท่านกล่าวว่า ตีรวํ ในบทนี้. บทว่า
สพฺพฺสฺมา หิ สมฺมุคฺคปฺลฺลา เพราะกะทะครอบอยู่มิดชิดในที่ทั้งปวง ความ
ว่า เพราะโลหฺมฺภฺกนั้นกะทะครอบอยู่มิดชิดแม้ในส่วนบน ฉะนั้นท่านจึงกล่าว
ว่า ไม่มีฝังจะข้ามไป. ป่าไม่มีใบเป็นดาบคม มีนัยดังที่ท่านกล่าวไว้แล้วใน
เทวทูตสูตรนั้นแล. ก็ป่านั้นปรากฏแต่ไกลเหมือนป่ามะม่วงนำรินรมย์. เมื่อเป็น
เช่นนั้น สัตว์นรกทั้งหลายพากันเข้าไปด้วยความโลภ. แต่นั้นใบของต้นไม้
เหล่านั้นถูกลมพัดก็ตกแล้วตัดอวัยวะน้อยใหญ่. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า

ตํ **ปริสชาติ สมุจฺฉินฺนคฺคตา** คือ สัตว์นรกเข้าไปสู่ป่าไผ่นั้น ถูกดาบใบไม้
ตัดตัวขาด. บทว่า **ชีว्हํ พลิสฺเสน คเหตุวา อารยารจยา วิหนนฺติ**
พวกนายนิรยบาล เอาเบ็ดเกี่ยวลื่นออกมาแล้วเบียดเบียนด้วยการดึงออกมา ๆ
ความว่า พวกนายนิรยบาลเอาเบ็ดดึงลื่นของสัตว์นรกผู้พูดปริบว้างไปล้มลงใน
ป่าที่มีใบไม้เป็นดาบคมแล้วทาบ เหมือนพวกมนุษย์ลาดหนั่งสควไ้บนแผ่นดิน
แล้วทาบด้วยเสาเหล็กฉะนั้น แล้วเอาขวานชำแหละออก ๆ เชือดปลายข้างหนึ่ง ๆ
ทำให้ลำบาก ปลายที่เชือดออก ๆ ก็ตั้งอยู่อย่างเดิมอีก. ปาฐะว่า **อารยารชยา**
ตั้งนี้บ้าง. ความว่า ดึงออกมา ดึงออกมา ตั้งนี้. แม้ข้อนี้ก็ป็นกรรมกรรม
ที่ท่านมิได้กล่าวไว้ในเทวทูตสูตร.

บทว่า **เวตุตฺตธฺมฺมํ** ได้แก่ แม่น้ำที่ท่านกล่าวไว้ในเทวทูตสูตรว่าเป็น
แม่น้ำด่างใหญ่. ได้ยินว่า แม่น้ำนั้นปรากฏมีน้ำเต็มคูแม่น้ำคงคา. เมื่อเป็น
เช่นนั้น สัตว์นรกทั้งหลายคิดว่า จักอาบ จักดื่ม ย่อมตกไปในแม่น้ำนี้. บทว่า
ติณฺหารํ ชูรฺชารํ คมมีดโกนอันคมกริบ ท่านอธิบายว่า สัตว์นรกทั้งหลาย
ย่อมตกไปบนคมมีดโกนอันคมกริบ. ได้ยินว่า ที่ฝั่งทั้งสองทั้งข้างบนข้างล่าง
ของแม่น้ำนั้นปรากฏคูจคมมีดโกนอันคมกริบตั้งอยู่ตามลำดับ. ด้วยเหตุนี้
ท่านจึงกล่าวว่า แม่น้ำนี้มีคมมีดโกนอันคมกริบ. อธิบายว่า สัตว์นรกทั้ง-
หลายย่อมเข้าถึง คือ ติดอยู่กับคมมีดโกนอันคมกริบเพราะกระหายน้ำ. ก็เมื่อ
สัตว์นรกทั้งหลายเข้าถึงอย่างนี้ ถูกบาปกรรมเดือนแล้ว, คนโง่ คือคนพาล
ย่อมตกไปบนคมมีดโกนนั้น. พึงประกอบบทนี้ว่า **สามา สวลา** ด้วยบทว่า
โสธฺมา ข้างหน้า. เป็น **สามวณฺณา กมฺมาสวณฺณา จ โสธฺมา ขาทนฺติ**
ความว่า สุนัขดำและสุนัขด่าง ย่อมรวมกันกัดกิน. บทว่า **กาโกลลณฺณา** ได้แก่

ฝูงกาดำ. บทว่า ปฏิกิขุณา ได้แก่สัตว์ที่เกิดความอยากด้วยดี อาจารย์
พวกหนึ่งกล่าวว่า มหาคิขุณา พญาแร้ง. บทว่า กุสลา ได้แก่ นกตะกุ่ม.
อาจารย์บางคนกล่าวว่า บทว่า กุสลา นี้เป็นชื่อของเหยี่ยว. คำนี้ เป็นชื่อ
ของเสนา. บทว่า วายสา ได้แก่ กาไม่ดำ. แม้ข้อนี้ก็ป็นกรรมกรที่ทำน
มิได้กล่าวไว้ในเทวทูตสูตร. ก็แม้บทเหล่านี้จะได้กล่าวไว้ในเทวทูตสูตร ไม่ได้
กล่าวไว้ในสูตรนี้ ก็พึงทราบว่บทเหล่านั้นเป็นอันกล่าวแล้ว เป็นส่วนเบื้องต้น
และเบื้องหลังของบทเหล่านั้นนั่นเอง.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงแสดงความเป็นไปของนรณนี้ทั้ง
หมดแล้ว เมื่อจะทรงสั่งสอนจึงตรัสกล่าวว่ กิจฉา วตยํ ความเป็นไปยาก
หนอ ดังนี้.

บทนั้นมีความว่ ชนผู้ทำกรรมหยาบย่อมเห็นความเป็นไปอันมีกรรม
กรต่าง ๆ ในนรณนี้ยากหนอ เพราะฉะนั้นเมื่อยังมีชีวิตเหลืออยู่ ยังอยู่ในโลก
นี้ต่อไป พึงเป็นผู้ทำกิจในชีวิตที่เหลือนี้ ด้วยการตั้งใจทำกุศลธรรมมีการถึง
พระไตรสรณคมน์เป็นต้น คือ แม้เป็นผู้ทำกิจในชีวิตที่ยังเหลืออยู่นี้ ก็ไม่พึง
ประมาท คือ ไม่ถึงความประมาทแม้เพียงครู่เดียว ด้วยการทำความเพียรติดต่
กันไปในนั่นเอง. นี้เป็นการพรรณนารวบขอคในสูตรนี้. ก็เพราะบททั้งหลาย
ที่เหลือได้กล่าวไว้แล้วทั้งเข้าใจได้ง่าย เพราะมีนัยดังได้กล่าวไว้แล้วในก่อน
และเพราะมีความง่าย ฉะนั้น จึงไม่ต้องพรรณนาไปตามลำดับบท ด้วยประการ
ฉะนี้.

จบอรรถกถาโกกालิกสูตรที่ ๑๐ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

นาลกสูตรที่ ๑๑

ว่าด้วยอสิตถุณีพิจารณาหนดว่าพระกุมารต้องบรรลู่

[๓๘๘] อสิตถุณีอยู่ที่พักกลางวัน

ได้เห็นท้าวสักกะจอมเทพ และเทวดาคณะ
ไตรทศผู้มีใจชื่นชม มีปีติโสมนัส ยกผ้า
ทิพย์ขึ้นเชยชมอยู่อย่างเหลือเกิน ในที่อยู่
อันสะอาด ครั้นเห็นแล้วจึงกระทำความ
นอบน้อม แล้วได้ถามเทวดาทั้งหลายผู้มีใจ
เบิกบานบันเทิงในทีนั้นว่า เพราะเหตุไรหมู่
เทวดาจึงเป็นผู้ยินดีอย่างเหลือเกิน ท่าน
ทั้งหลายยกผ้าทิพย์ขึ้นแล้ว รื่นรมย์อยู่เพราะ
อาศัยอะไร.

แม้คราวใด ได้มีสงครามกับพวก

อสูร พวกเทวดาชนะ พวกอสูรปราศัย
แม้คราวนั้นชนลูกพองเป็นเช่นนี้ก็มิได้มี เทวดา
ทั้งหลายได้เห็นเหตุอะไร ซึ่งไม่เคยมีมา
จึงพากันเบิกบาน เปล่งเสียงชมเชย ขับร้อง
ประโคม ปรบมือ และพ้อนรำกันอยู่.

เราขอถามท่านทั้งหลายผู้อยู่บนยอด-
เขาสิเนรุ ดูก่อนท่านผู้ nirทุกข์ทั้งหลาย ขอ

ท่านทั้งหลายจงช่วยจัดความสงสัยของเรา
โดยเร็วเถิด.

เทวดาทันหลายกล่าวว่า

พระโพธิสัตว์ผู้เป็นรัตนอันประ-
เสริฐนั้น หาผู้เปรียบมิได้ ได้เกิดแล้วใน
มนุษย์โลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความ-
สุขที่ป่าลุมพินีวัน ในกามชนบทของเจ้า
ศากยะทั้งหลาย เพราะเหตุนั้น เราทั้งหลาย
จึงพากันยินดี เบิกบานอย่างเหลือเกิน.

พระโพธิสัตว์นั้น เป็นอัครบุคคผลผู้
สูงสุดกว่าสรรพสัตว์ เป็นผู้องอาจกว่านรชน
สูงสุดกว่าหมู่สัตว์ทั้งหมด เหมือนสีหะผู้มี
กำลัง ครอบงำหมู่เนอบันลืออยู่ จักทรง
ประกาศธรรมจักรที่ป่าอิสิปตนะ.

อติฤๅมิได้ฟังเสียงที่เทวดาทันหลาย
กล่าวแล้วก็รีบลง (จากชั้นดาวดึงส์) เข้าไป
ยังที่ประทับของพระเจ้าสุทโธทนะ นั่ง ณ
ที่นั่นแล้ว ได้ทูลถามเจ้าศากยะทั้งหลายว่า
พระกุมารประทับ ณ ที่ไหน แม้อาตมภาพ
ประสงค์จะเฝ้า.

ลำดับนั้น เจ้าศากยะทั้งหลายได้ทรง
แสดงพระกুমารู้งเรื่อง เหมือนทองคำที่
ปากบ้ำซึ่งนายช่างทองผู้เฉลียวฉลาดหลอม
ดีแล้ว ผู้รู้งเรื่องด้วยสิริ มีวรรณะไม่ทราม
แก่อสิตฤษี.

อสิตฤษีได้เห็นพระกุมารู้งเรื่อง
เหมือนเปลวไฟเหมือนพระจันทร์อันบริสุทธิ
ซึ่งโคจรอยู่ในอากาศ สว่างไสวกว่าหมู่ดาว
เหมือนพระอาทิตย์พ้นแล้วจากเมฆ แผดแสง
อยู่ในสราทกาล ก็เกิดความยินดี ได้ปีติอัน
ไพบุลย์.

เทวดาทั้งหลายกั้นเศวตฉัตรที่ซึ้งเป็น
อันมาก และประกอบด้วยมณฑลตั้งพันไว้
ในอากาศ จามรด้ามทองทั้งหลายตกลงอยู่
บุคคลผู้ถือจามรและเศวตฉัตร ย่อมไม่
ปรากฏ.

ฤษีทรงชญาชื่อว่ากัณหสิริ ได้เห็น
พระกุมารดุจแห่งทองบนผ้ากัมพลแดง และ
เศวตฉัตรที่กั้นอยู่ในพระเศียร เป็นผู้มิจิต
เพื่องฟู ดีใจ ได้รับเอาด้วยมือทั้งสอง.

ครั้นแล้ว อติตถิผู้เรียนจบลักษณะ

มนต์ พิจารณาพระราชกุมารผู้ประเสริฐ
มีจิตเลื่อมใส ได้เปล่งถ้อยคำว่า พระกุมาร
ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า สูงสุดกว่าสัตว์สองเท้า.

ครั้งนั้น อติตถิหวนระลึกถึงการ
บรรลुरुปลมานของตน เป็นผู้เสียใจถึงน้ำตา
ตก เข้าสากยะทั้งหลายได้ทอดพระเนตรเห็น
อติตถิร้องไห้จึงตรัสถามว่า ถ้าอันตราย
จะมีในพระกุมารหรือหนอ.

อติตถิได้ทูลเจ้าสากยะทั้งหลายผู้
ทอดพระเนตรเห็นแล้ว ไม่ทรงพอพระทัย
ว่า อาตมภาพระลึกถึงกรรมอันไม่เป็นประ-
โยชน์เกื้อกูลในพระกุมารหาไม่ได้.

อนึ่ง แม้อันตรายก็จักไม่มีแก่พระ-
กุมารนี้ พระกุมารนี้เป็นผู้ไม่ทราโม ขอมหา-
บพิตรทั้งหลาย จงเป็นผู้ดีพระทัยเถิด พระ-
กุมารนี้จักทรงบรรลुพระสัพพัญญุตญาณ.

พระกุมารนี้จักทรงเห็นนิพพานอัน
บริสุทธิอย่างยิ่ง ทรงหวังประโยชน์แก่ชน
เป็นอันมาก จักทรงประกาศธรรมจักร
พรหมจรรย์ของพระกุมารนี้จักแพร่หลาย.

แต่อายุของอาตมภาพ จักไม่ดำรง
อยู่ได้นานในกาลนี้ อาตมภาพจักกระทำ
กาละเสียดในระหว่างนี้ จักไม่ได้ฟังธรรมของ
พระกุมารผู้มีความเพียรไม่มีบุคคลผู้เสมอ
เพราะเหตุนั้น อาตมภาพจึงเป็นผู้เร่าร้อนถึง
ความพินาศ ถึงความทุกข์.

อริตถุณียังปีติอันไพศาลให้เกิดแก่
เจ้าศากยะทั้งหลายแล้ว ออกจากพระราชวัง
ไปประพาศิพรหมจรรย์ เมื่อจะอนุเคราะห์
หลานของตน ได้ให้หลานสมาทานในธรรม
ของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีความเพียรไม่มี
บุคคลผู้เสมอ แล้วกล่าวว่า

ในกาลข้างหน้า เจ้าได้ยินเสียงอัน
ระบือไปว่า พุทโธ ดังนี้! ไซ้ พระผู้มี-
พระภาคเจ้า ได้ทรงบรรลुพระสัมโพธิญาณ
แล้ว ย่อมทรงเปิดเผยทางปรมาตธรรม เจ้า
จงไปทูลสอบถามด้วยตนเองในสำนักของ
องค์ แล้วประพาศิพรหมจรรย์ในสำนัก
พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นเถิด.

อริตถุณีนั้นผู้มีปรกติเห็นนิพพาน
อันบริสุทธึอย่างยิ่งในอนาคต มีใจเกื้อกูล

เช่นนั้น ได้สั่งสอนนาลกดาบส นาลกดาบส
เป็นผู้สั่งสมบุญไว้ รักษาอินทรีย์ รอคอย
พระชินสีห์อยู่.

นาลกดาบสได้ฟังเสียงประกาศใน
กาลที่พระชินสีห์ทรงประกาศธรรมจักรอัน
ประเสริฐ ได้ไปเฝ้าพระชินสีห์ผู้เฝ้าว่า
ฤทธิแล้ว เป็นผู้เลื่อมใส ได้ทูลถามปฏิบัติ
อันประเสริฐของมุนีกะพระชินสีห์ ผู้เป็น
มุนีผู้ประเสริฐ ในเมื่อเวลาคำสั่งสอนของ
อสิตฤทธิมาถึงเข้าขณะนี้แล.

จบวัตตูกถา

[๓๘๐] ข้าพระองค์ ได้รู้ตามคำ
ของอสิตฤทธิโดยแท้ เพราะเหตุนั้น ข้าแต่
พระโคตม ข้าพระองค์ทูลถามพระองค์ผู้ถึง
ฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง พระองค์อันข้าพระองค์
ทูลถามแล้ว ขอจงตรัสบอกมุนีและปฏิบัติ
อันสูงสุดของมุนี แห่งบรรพชิตผู้แสวงหา
การเที่ยวไปเพื่อภิกษา แก่ข้าพระองค์เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพยากรณ์ว่า

เรจักบัญญัติปฏิบัติทาของมุนีที่บุคคล
ทำไดยาก ให้เกิดความยินดีไดยาก แต่ท่าน
เอาเถิด เรจักบอกปฏิบัติทาของมุนีนั่นแก่
ท่าน.

ท่านจงอุปถัมภ์ตน จงเป็นผู้มั่นคง
เถิด ฟังกระทำการดำ และการไหว้ในบ้าน
ให้เสมอกัน ฟังรักษาความประทุษร้ายแห่ง
ใจ ฟังเป็นผู้สงบไม่มีความเย่อหยิ่งเป็น
อารมณ์.

อารมณ์ที่สูงต่ำมีอุปมาด้วยเปลวไฟ
ในป่า ย่อมมาสู่คลองจักษุเป็นต้น เหล่านารี
ย่อมประเล้าประโลมมุนี นารีเหล่านั้น อย่า
ฟังประเล้าประโลมท่าน.

มุนีละกามทั้งหลายทั้งที่ติแล้วงดเว้น
จากเมถุนธรรม ไม่ยินดียินดีร้าย ในสัตว์
ทั้งหลายผู้สะดุ้งและมั่นคง.

ฟังกระทำตนให้เป็นอุปมาว่า เรา
ฉันใด สัตว์เหล่านี้ก็ฉันนั้น สัตว์เหล่านี้
ฉันใด เราก็คฉันนั้น ดังนี้แล้ว ไม่ฟังมาเอง
ไม่ฟังใช้ผู้อื่นให้มา.

มุณีละความปรารถนาและความโลภ
ในปัจจัยที่ปุถุชนข้องอยู่แล้ว เป็นผู้มั่งคั่ง
พึงปฏิบัติปฏิบัติทางของมุณีนี้ พึงข้ามความ
ทะเยอทะยานในปัจจัย ซึ่งเป็นเหตุแห่ง
มิถฉาชีพที่หมายรู้กันว่านรกนี้เสีย.

พึงเป็นผู้มีท้องพร่อง (ไม่เห็นแก่
ท้อง) มีอาหารพอประมาณ มีความปรารถนา
น้อย ไม่มีความโลภ เป็นผู้หายหิว ไม่มี
ความปรารถนาด้วยความอยาก ดับความ
เร่าร้อนได้แล้วทุกเมื่อ.

มุณินั้นเที่ยวไปรับบิณฑบาตแล้ว พึง
ไปยังชายป่า เข้าไปนั่งอยู่ที่โคนต้นไม้.

พึงเป็นผู้ชวนชวายนในฌาน เป็นนัก
ปราศรัย ยินดีแล้วในป่า พึงทำจิตให้ยินดียิ่ง
เพ่งฌานอยู่ที่โคนต้นไม้.

ครั้นเมื่อล่วงราตรีไปแล้ว พึงเข้าไป
สู่บ้าน ไม่ยินดีโทษนะที่ยังไม่ได้ และโทษนะ
ที่เขานำไปแต่บ้าน.

ไปสู่บ้านแล้ว ไม่พึงเที่ยวไปในสกุล
โดยรีบร้อน ตัดถ้อยคำเสียแล้ว ไม่พึงกล่าว
วาจาเกี่ยวข้องด้วยการแสวงหาของกิน.

มุนีนั่นคิดว่า เราได้สิ่งใด สิ่งนี้ยัง

ประโยชน์ให้สำเร็จ เราไม่ได้ก็เป็นความดี
ดังนี้แล้ว เป็นผู้คงที่ เพราะการได้และไม่ได้
ทั้งสองอย่างนั้นแล ย่อมก้าวล่วงทุกข์เสียได้.

เปรียบเหมือนบุรุษแสวงหาผลไม้
เข้าไปยังต้นไม้แล้ว แม้จะได้ แม้จะไม่ได้
ก็ไม่ยินดี ไม่เสียใจ วางจิตเป็นกลางกลับไป
ฉะนั้น.

มุนีมีบาตรในมือเที่ยวไปอยู่ ไม่เป็น
ใบ้ ก็สมมุติว่าเป็นใบ้ ไม่พึงหมิ่นทานว่า
น้อย ไม่พึงดูแคลนบุคคลผู้ให้.

ก็ปฏิบัติทางสูงต่ำ พระพุทธสมณะ
ประกาศแล้ว มุนีทั้งหลาย ย่อมไม่ไปสู่
นิพพานถึงสองครั้ง นิพพานนี้ควรถูกต้อง
ครั้งเดียวเท่านั้น หามิได้.

ก็ภิกษุผู้ไม่มีตัณหา ตัดกระแส
กิเลสได้แล้ว ละกิจน้อยใหญ่ได้เด็ดขาดแล้ว
ย่อมไม่ความเร้าร้อน.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

เราจักบอกปฏิบัติทางของมุนีแก่ท่าน
ภิกษุผู้ปฏิบัติปฏิบัติทางของมุนี พึงเป็นผู้มีคม

มิดโกนเป็นเครื่องเปรียบ กดเพดานไว้ด้วย
สิ้นแล้ว ฟังเป็นผู้สำรวจที่ห้อง.

มีจิตไม่ย่อหย่อน และไม่ฟังคิดมาก
เป็นผู้ไม่มีกลิ่นดิบ อันค้นหาและทักท้วงไม่
อาศัยแล้ว มีพรหมจรรย์เป็นที่ไปในเบื้อง-
หน้า ฟังศึกษาเพื่อการนั่งผู้เดียว และเพื่อ
ประกอบภาวนาที่สมณะฟังอบรม ท่านผู้เดียว
แล จักอภิรมย์ความเป็นมุณีที่เรอบอกแล้ว
โดยส่วนเดียว ที่นั้นจงประกาศไปตลอดทั้ง
สิบทิศ.

ท่านได้ฟังเสียงสรรเสริญ ของนัก-
ปราชญ์ทั้งหลายผู้ฟังมาน ผู้สละกามแล้ว
แต่นั้นฟังกระทำหิริและศรัทธาให้ยิ่งขึ้นไป
เมื่อเป็นเช่นนี้ ก็เป็นสาวกของเราได้.

ท่านจะรู้แจ่มแจ้งซึ่งคำที่กล่าวนั้นได้
ด้วยการแสดงแม่น้ำทั้งหลาย ทั้งในเหมือง
และหนอง แม่น้ำห้วยย่อมไหลดังโดยรอบ
แม่น้ำใหญ่ย่อมไหลหนึ่ง สิ่งใดพร่องสิ่งนั้น
ย่อมดัง สิ่งใดเต็ม สิ่งนั้นสงบ.

คนพาลเปรียบด้วยหม้อน้ำที่มีน้ำ
ครึ่งหนึ่ง บัณฑิตเปรียบเหมือนห้วงน้ำที่เต็ม

สมณะกล่าวถ้อยคำใดมากที่สุดที่เข้าถึงประโยชน์
ประกอบด้วยประโยชน์ รู้ถ้อยคำนั้นอยู่
ย่อมแสดงธรรม.

สมณะผู้นั้นรู้อยู่ ย่อมกล่าวถ้อยคำ
มาก สมณะใดรู้อยู่ ถำรวมตน สมณะนั้น
รู้เหตุที่ไม่นำประโยชน์เกื้อกูล และความสุข
มาให้แก่สัตว์ทั้งหลาย ย่อมไม่กล่าวมาก
สมณะผู้นั้นเป็นมุณี ย่อมควรซึ่งปฏิบัติ
ของมุณี สมณะนั้นได้ถึงธรรมเครื่องเป็นมุณี
แล้ว.

จบนาลกสูตรที่ ๑๑

อรรถกถานาลกสูตรที่ ๑๑

นาลกสูตร มีคำเริ่มต้นว่า อานนุททาเต ผู้ที่ใจชื่นชม ดังนี้.

พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นอย่างไร ?

มีเรื่องเล่าว่าดาบสชื่อว่า นาลกะ เป็นหลานของ อติตถุณี เห็น
สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่าปทุมุตระ ปฏิบัติโมเนยยปฏิบัติ
(ปฏิบัติเพื่อความเป็นมุณี) จึงหวังเป็นอย่างยิ่งที่จะเป็นอย่างนั้น จำเดิมแต่นั้น
ได้บำเพ็ญบารมีแสนกัป ได้ทูลถามโมเนยยปฏิบัติทากะพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วย

คาถาสองคาถามีอาทิว่า **อญฺญาตเมตํ** ข้าพระองค์ได้รู้ตามคำของอสิตฤณี
ดังนี้. ในวันที่ ๗ จากวันที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยังธรรมจักรให้เป็นไปแล้ว
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์โมเนยปฏิบัติพานั้นแก่นาลกคาบสโดย
นัยมีอาทิว่า **โมเนยฺยนุเต อุปฺพลฺลิสฺสํ** เราจักบัญญัติปฏิบัติพาของมุนีแก่ท่าน
ดังนี้. ก็เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ท่านพระอานนท์
อันท่านพระมหากัสสปผู้ทำสังคายนาถามโมเนยปฏิบัติพานั้น ประสงค์จะแสดง
กระทำเรื่องราวทั้งหมดในขณะที่นาลกคาบสถูกชักชวนทูลถามพระผู้มีพระภาค-
เจ้าให้ปรากฏ จึงกล่าววัตถุคาถา ๒๐ คาถา มีอาทิว่า **อานนุทฺธาเต** ดังนี้.
ท่านเรียกเรื่องแม่ทั้งหมดนั้นว่า **นาลกสูตร**.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อานนุทฺธาเต** ได้แก่ เป็นผู้สำเร็จ คือถึง
ความเจริญ. บทว่า **ปติเต** คือยินดี. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **อานนุทฺธาเต**
คือชื่นชม. บทว่า **ปติเต** คือ มีความโสมนัส. บทว่า **สุจิตฺสเน** คือในที่อยู่อัน
ไม่เศร้าหมอง. จริงอยู่ที่อยู่ของเทวดาทั้งหลายเกิดจากคั่นกัลปพฤกษ์ จึงไม่จับ
ละอองหรือมลทิน. บทว่า **ทุสฺสํ คเหตุวา** ได้แก่ ยกผ้าทิพย์ที่ได้ชื่อว่า **ทุสฺสํ**
เพราะเป็นเช่นผ้าในโลกนี้. บทว่า **อสิโต อสิ** คืออสิตฤณี ที่ได้ชื่ออย่างนี้
เพราะมีผิวกายดำ. บทว่า **ทิวาวิหาร** คือในที่พักกลางวัน. คำที่เหลือโดย
บทง่ายทั้งนั้น แต่โดยความสัมพันธ์กัน นัยว่า อสิตฤณีนี้เป็นปุโรหิตของ
พระเจ้าสีหหนุพระชนกของพระเจ้าสุทโธทนะ ได้เป็นอาจารย์บอกศีลปะแต่ครั้ง
พระเจ้าสุทโธทนะยังมีได้อภิเษก ครั้นอภิเษกแล้วได้เป็นปุโรหิต. เมื่ออสิตฤณี
มารับราชการในเวลาเย็นและเวลาเช้า พระราชามีได้ทรงทำความเคารพเหมือน
เมื่อครั้งยังทรงพระเยาว์ ทรงกระทำเพียงยกพระหัตถ์ประนมเท่านั้น. นัยว่า

นี่เป็นกรรมดาของเจ้าศากยะทั้งหลายที่ได้อภิเษกแล้ว. ปุโรหิตเบื้อหน้าด้วย การรับราชการ จึงกราบทูลว่า ข้าแต่มหाराช ข้าพระองค์จะบรรพชาพระเจ้า ข้า. พระราชาทรงทราบความตั้งใจแน่วแน่ของปุโรหิตนั้น จึงตรัสขอร้องว่า ท่านอาจารย์ถ้าเช่นนั้น ขอให้ท่านอาจารย์อยู่ในอุทยานของข้าพเจ้าเถิด โดยที่ ข้าพเจ้าจะไปเยี่ยมท่านอาจารย์เสมอ ๆ. ปุโรหิตรับกระแสะพระคำรัสแล้ว บรรพชาเป็นคาส พระราชาทรงอุปถัมภ์อยู่ในสวนนั่นเอง คาสกระทำ กสิณปริกรรมยังสมาบัติ ๘ และอภิญญา ๕ ให้เกิดแล้ว. ตั้งแต่นั้นมา อสิต- คาสนั้นก็ไปฉันในราชตระกูล แล้วไปพักกลางวัน ณ ป่าหิมพานต์ สวรรค์ ชั้นจาตุรุมหาราชิกา และนาคพิภพเป็นต้น แห่งใดแห่งหนึ่ง.

อยู่มาวันหนึ่งอสิตคาสได้ไปสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เข้าไปยังรัตนวิมาน นั่งบนทิพรัตนบัลลังก์ เสวยสมาธิสุข ตอนเย็นจึงออกจากสมาธิแล้วไปยืนอยู่ที่ประตูวิมาน เหลียวแลดูข้างโน้นข้างนี้ ได้เห็นทวยเทพมีท้าวสักกะเป็นประมุข ยกผืนผ้าทิพย์ที่ถนนวนใหญ่ประมาณ ๖๐ โยชน์ แล้วกล่าวคำชมเชยคุณของพระ- โพธิสัตว์รั้นเริงอยู่. ด้วยเหตุนี้ท่านพระอนนท จึงกล่าวว่า **อานนุททาเด** ๗เป๗ ทิวาวิหาร ความว่า อสิตฤณีอยู่ในที่พักกลางวันได้เห็นท้าวสักกะจอมเทพ และเทวดาคณะไตรทศผู้มีใจชื่นชม มีปีติโสมนัสยกผ้าทิพย์ขึ้นเชยชมอยู่อย่าง เหลือเกินในที่อยู่อันสะอาด ดังนี้. ครันอสิตฤณีเห็นอย่างนั้นแล้วจึงทำความ เคารพ แล้วได้ถามทวยเทพผู้มีใจเบิกบานบันเทิงในที่นั้นว่า เพราะเหตุไร ทวยเทพจึงเป็นผู้ยินดีอย่างเหลือเกิน ท่านทั้งหลายยกผ้าทิพย์ขึ้นแล้วรั้นรมย์ อยู่เพราะอาศัยอะไร.

ในบทเหล่านั้นบทว่า อุกุเล คือมีกายสูงยิ่ง. บทว่า จิตฺตํ กริตุ วา ได้แก่ ทำความเคารพ. บทว่า กลฺยาณรูปํ คือยินดีมาก. บทที่เหลือมีความง่ายทั้งนั้น.

บัดนี้ พึงทราบกาลามีอาทิว่า ยथाปิ อาสิ แม้คราวใดได้มีสงครามกับพวกอสูร ดังนี้ มีความเชื่อมกันง่ายทั้งนั้น. แต่พึงทราบความแห่งบทในกาลาดังก่อน บทว่า สงฺกโม ได้แก่ สงคราม. บทว่า ชโย สุรานํ คือพวกเทวดาชนะ. เพื่อความแจ่มแจ้งของบทนั้น พึงทราบกถาตามลำดับต่อไปนี้.

มีเรื่องเล่ามาว่า ท้าวสักกะเป็นมาณพชื่อมาณะเป็นใหญ่ในมนุษย์ ๑๓๓ คน ผู้เป็นชาวบ้านมจลคาม ในแคว้นมคธ บำเพ็ญวัตถุบท ๙ บังเกิดในดาวดึงส์พิภพพร้อมกับบริษัท. ลำดับนั้นพวกเทวดาก่อน ๆ กล่าวกันว่า พวกเทพบุตรผู้เป็นอาคันตุกะมาแล้ว พวกเราจักต้อนรับพวกเขาจึงน้อมนำดอกบัวทิพย์เข้าไปให้และเชื้อเชิญให้ครองราชสมบัติกึ่งหนึ่ง. ท้าวสักกะไม่ทรงยินดีด้วยราชสมบัติเพียงกึ่งหนึ่ง จึงประกาศให้บริษัทของตรู วันหนึ่งเมื่อเทวดาก่อน ๆ เมาจึงจับเท้าขว้างไปที่เชิงเขา สิเนรุ. ณ พื้นชั้นล่างของภูเขาสิเนรุของทวยเทพเหล่านั้นเกิดอสูรภพประมาณหมื่นโยชน์ งดงามด้วยจิตตปาฐลิปกคลุมดอกไม้สวรรค์. แต่นั้นพวกบุรพเทวดาทั้งหลายเหล่านั้นครั้งได้สติไม่เห็นดาวดึงส์พิภพจึงกล่าวกันว่า โอ! ร้ายจริงพวกเราพากันฉิบหาย เพราะโทษที่ดื่มสุราจนเมา บัดนี้พวกเราจะไม่ดื่มสุราอีกแล้ว พวกเราจะดื่มที่ไม่ใช่สุรา บัดนี้พวกเรามีได้เป็นเทวดาแล้ว พวกเราเป็นอสูรแล้ว ตั้งแต่นั้น ก็มีชื่อเกิดขึ้นว่า อสุรา คิดกันว่าพวกเราจะทำสงครามกับพวกเทวดาในบัดนี้ จึงพากันไปเบียดหน้าภูเขา

สิเนรุ. ลำดับนั้นท้าวสักกะขึ้นไปรบกะพวกอสูร ขว้างลงในมหาสมุทรอีก สร้างรูปเปรียบพระอินทร์คล้ายพระองค์ตั้งไว้ที่ประตู ๔ ด้าน. พวกอสูรคิดว่า ท้าวสักกะนี้ช่างไม่ประมาทจริงจังหนอ มายืนอยู่ได้เป็นนิจ. แล้วพากันกลับ เข้าเมือง. ลำดับนั้นทวยเทพประกาศชัยชนะของตน ยกผืนผ้าทิพย์ขึ้นที่ถนน ใหญ่พากันเล่นนักร้อง.

ครั้งนั้น อสิตถุญี เพราะตนสามารถระลึกชาติในอดีตและอนาคตได้ ตลอด ๔๐ กัป จึงรำพึงว่า ทวยเทพเหล่านี้เคยเล่นนักร้องอย่างนี้เหมือนใน กาลก่อนหรือหนอ เห็นเทพชนะสงครามระหว่างเทวดากับอสูร จึงกล่าวว่า ยथाปี อาสิ อสูเรหิ ฯเปฯ โลมหฺ โส ความว่า แม้คราวใดได้ที่สงครามกับ พวกอสูร พวกเทวดาชนะ พวกอสูรแพ้ แม้คราวนั้นขลุ่ยพองเช่นนี้ก็มีได้ มี. บทว่า กิมพฺภูตํ ทฏฺฐ มรฺฐ ปโมทิตา ความว่า วันนี้เทวดาทั้งหลาย ได้เห็นเหตุอะไรซึ่งไม่เคยมีมา จึงพากันเบิกบานอย่างนี้.

พึงทราบวินิจฉัยใน **คาถาที่ ๒** ดังนี้. บทว่า **เสพนฺตุติ** คือ เทวดา ทั้งหลายเปล่งเสียงชมเชย. ขับร้องหลายอย่าง ประโคมดนตรี ๖๘,๐๐๐ ชิ้น. บทว่า **โณฏฺเณติ** คือปรบมือ. บทว่า **ปฺจุจฺจามิ** โวหฺ เราขอลามท่านทั้งหลาย คือ อสิตถุญีแม้สามารถจะรู้ได้ด้วยตนเอง ก็ถามเพราะประสงค์จะฟังคำของ พวกเทพเหล่านั้น. บทว่า **เมรุมฺพุทฺทวาทิเน** คือ ผู้อยู่บนยอดเขาสิเนรุ. จริง อยู่ ณ พื้นชั้นล่างของของเขาสิเนรุมีสุรภประมาณ ๑๐,๐๐๐ โยชน์. ณ พื้น ชั้นกลางมีมหาทวีป ๔ มีทวีปน้อยประมาณ ๒,๐๐๐ เป็นบริวาร. ณ พื้นชั้นบน

มีดาวดึงส์พิภพ ๑๐,๐๐๐ โยชน์. เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **ติเนรมุทท-**
วาสิโน ผู้อยู่บนยอดเขาสิเนรุ. บทว่า **มาริสสา** อสิตถุญีเรียกพวกเทวดา.
ท่านอธิบายว่า เป็นผู้ไม่มีทุกข์ และไม่มีโรค.

ต่อไปฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๓ ซึ่งเทวดาทิ้งหลายบอกความนั้น
แก่อสิตถุญีได้กล่าวแล้ว. บทว่า **โพธิสตุโต** ได้แก่ สัตว์ผู้จะตรัสรู้ คือ สัตว์ผู้
ควรบรรลุมรรคสามโพธิญาณ. บทว่า **รัตนวโร** คือ ผู้เป็นรัตนอันประเสริฐ. บท
ว่า **เตนมมหา ตูฏฐา** คือ เพราะเหตุนี้พวกเราจึงยินดี. เพราะว่าพระโพธิสัตว์
นั้น ครั้นบรรลุความเป็นพุทธะแล้วจักแสดงธรรมโดยประการที่พวกเราและเหล่า
เทพอื่นจักบรรลุภูมิของพระเสกขะและพระอเสกขะได้ แม้มนุษย์ทั้งหลายเหล่า
ใดฟังธรรมของท่านแล้วยังไม่สามารถจะปรินิพพานได้ มนุษย์ทั้งหลายเหล่านั้น
จักทำท่านเป็นต้น แล้วไปบังเกิดในเทวโลกได้ นัยว่านี่เป็นอธิบายของหมู่เทพ
เหล่านั้นด้วยประการฉะนี้. ในบทเหล่านั้นบทว่า **ตูฏฐา กลุยฐุปา** พวกเรา
พากันยินดีเบิกบาน ความว่า สองบทนี้ไม่ต่างกันก็จริงถึงดังนั้น พวกเทวดา
เห็นอะไรที่ไม่เคยมีมาแล้ว จึงพากันเบิกบาน การรบของเทวดาน่าเบิกบาน
นักหรือ ฟังทราบที่ท่านกล่าวไว้เพื่อแก้สองปัญหา ดังนี้.

บัดนี้ ฟังทราบความแห่งคาถาที่ ๔ ที่เทวดาทิ้งหลายกล่าวชี้แจงถึง
ความประสงค์เมื่อพระโพธิสัตว์อุบัติแล้วพวกเขาพากันยินดี. พระสังคิตถิกายจารย์
แสดงเวลาที่พระโพธิสัตว์เป็นผู้ประเสริฐในคติทั้ง ๕ ด้วยสองบทเหล่านี้
แสดงถึงการถือกำเนิดเป็นเทวดาและมนุษย์ด้วย **สัตต** ศัพท์ แสดงการถือคติ
ที่เหลือด้วย **ปชา** ศัพท์. จริงอยู่แม้สัตว์เดรัจฉานทั้งหลายมีสิทธิ์เป็นต้นก็ยัง

ประกอบด้วยคุณมีความไม่หวาดสะดุ้งเป็นต้น พระโพธิสัตว์นี้แหละทำให้สัตว์
แม่เหล่านั้นหวาดสะดุ้งได้ เพราะฉะนั้นท่านจึงกล่าวว่า **ปชานมุตโตโม** เป็นผู้
สูงสุดกว่าหมู่มสัตว์ทั้งหลาย. ก็ในบรรดาเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ในบุคคล ๔
จำพวก มีผู้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตนเป็นต้นเหล่านั้น ผู้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ทั้ง
สองนี้เป็นอัครบุคคล และเป็นผู้อาจกว่านรชนเพราะเป็นเช่นกับโคอุสภะใน
หมู่มุข. ด้วยเหตุนี้เทวดาทั้งหลายเมื่อจะกล่าวสรรเสริญพระโพธิสัตว์นี้
จึงกล่าวบททั้งสองนี้.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๕. บทว่า **ตํ สทฺทํ** ความว่า อสิตถุญ
ได้ฟังคำที่เทวดาทั้งหลายได้กล่าวแล้วนั้น. บทว่า **อวสริ** คือรีบลง. บทว่า
ตทกฺขณํ ตัดบทเป็น **ตทา กฺขณํ** ได้แก่ เข้าไปยังที่ประทับของพระเจ้า-
สุทโธทนะในขณะนั้น.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๖. บทว่า **ตโต** ได้แก่ ต่อจากคำของ
อสิตถุญ. บทว่า **อูกฺกามุเขว** คือ เหมือนทองคำที่ปากเบ้า. อธิบายว่า
เหมือนทองคำบริสุทธิ์ในเบ้า. บทว่า **สุกฺกสฺสสมฺปหฺนฺจํ** ได้แก่ นายช่างทอง
ผู้ฉลาดหลอมดีแล้ว อธิบายว่า หล่อหลอม. บทว่า **ททฺทลฺลมานํ** คือ ผู้
รุ่งเรือง. บทว่า **อสิตฺวหฺยสุส** คือแก่ถุญชื่ออสิตะ. ชื่อที่สองว่ากัณหาเทวิลถุญ.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๗. บทว่า **ตาราสภํ** ภา คือเหมือน
ความรุ่งเรืองของดวงดาว. อธิบายว่า เหมือนพระจันทร์. บทว่า **วิสุทฺธํ**
คือแว่น จากอุปกิเลสมีหมอกเป็นต้น. บทว่า **สรทฺทริว** คือ คุจในสรทกาล.
บทว่า **อานนฺทชาโต** เกิดความยินดี คือ เกิดปีติโดยเพียงได้ยินเท่านั้น.
บทว่า **อลฺลุตฺต ปิตี** ได้ปีติ คือครั้นเห็นแล้วก็ได้ปีติยิ่งขึ้น.

ต่อจากนั้นฟังทราบบิณฑิยในคาถาที่ ๘ ที่พวกเทวดากล่าวแก่พระ-
โพรหัสัตว์ เพื่อแสดงสักการะอันประกอบขึ้นเอง. บทว่า **อเนกสาขัม** คือมีชื่อ
เป็นอันมาก. บทว่า **สทสูสมณฑลัม** มีมณฑลตั้งพัน คือประกอบด้วยมณฑล
ตั้งพันสำเร็จด้วยทองคำสีแดง. บทว่า **ฉตุตัม** คือ เสวตฉัตร์อันเป็นทิพย์.
บทว่า **วีตูปตฺตุนฺติ** ตกลงอยู่ คือ จามรด้ามทองทั้งหลายค้อมลงมาพัดวีตวีระ.

ฟังทราบบิณฑิยในคาถาที่ ๙, บทว่า **ชฎิ** ได้แก่ ชฎิล. บทว่า **กณฺ-**
หสิริวฺหโย ฤษี ชื่อว่า **กัณ्हสิริ** คือ เรียกชื่อด้วย กัณ्हศัพท์และสิริศัพท์.
ท่านอธิบายไว้ว่า ได้ยินว่า เรียกชื่อท่านว่าสิริกัณ्हะบ้าง. บทว่า **ปณฺฑิตุทฺตมฺ**
ได้แก่บนผ้ากัมพลแดง. ก็เรื่องราวในที่นี้ควรกล่าวว่า ซึ่งพระกุมาร หรือควร
ทำปาฐะที่เหลือไว้. อนึ่งในคาถาค้นท่านกล่าวว่า **ทิสฺวา** เห็นแล้ว หมายถึงเข้าไป
ไปถึงหัตถบาธ. แต่บทว่า **ทิสฺวา** นี้หมายถึงนำเข้ารับถึงหัตถบาธ เพราะ
ฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า **ทิสฺวา** ซ้ำอีก. ท่านกล่าวถึงทศนะมีในก่อน หรือการมุ่ง
เพื่อได้ปิตี เพราะคำว่า **วิปุลมลตฺถ ปิตี** ได้ปิตีไพบุลในที่สุดคาถา กล่าว
การมุ่งเพื่อรับนี้ เพราะคำว่า **สุมน โปฏฺฐคฺคเห** ดีใจรับเอาในที่สุด. อนึ่ง
บทก่อนเกี่ยวกับพระกุมาร บทนี้เกี่ยวกับเสวตฉัตร์ ได้เห็นพระกุมารจุจแห่ง-
ทองบนผ้ากัมพลแดงของแคว้นคันธาระมีค่า ๑๐๐,๐๐๐ และเสวตฉัตร์ที่กั้นอยู่
บนพระเศียร ดังที่ได้กล่าวแล้วในบทนี้ว่า **ฉตุตัม มรฺ** พวกเทวดากันเสวต-
ฉัตร์ ดังนี้. แต่อาจารย์บางพวกกล่าวว่า ฉัตร์นี้ท่านกล่าวหมายถึงฉัตร์อันเป็น
ของมนุษย์. แม้พวกมนุษย์ ก็คือ ฉัตร์จามร ฉัตร์หางนกยูง ไบताल และพัด
วาลวิชนีเข้าไปหาพระมหาบุรุษเหมือนเทวดาทิ้งหลายได้เหมือนกัน. เมื่อเป็น

เช่นนั้นก็ไม่มีอะไรดีจะไปด้วยคำของอสิตฤณินั้น เพราะฉะนั้นตามที่ท่านกล่าวไว้ก็ดีแล้ว. บทว่า ปฏิกุคเห ได้แก่ ฤณีเอามือทั้งสองรับไว้. นัยว่า เจ้า-
สากยะทั้งหลายนำพระกุมารเข้าไปเพื่อให้ไหว้พระฤณี. ครั้งนั้นพระบาททั้งสอง
ของพระกุมารก็กลับไปตั้งอยู่บนศิระษะของพระฤณี. พระฤณีเห็นความอัศจรรย์
ดังนั้น มีความชื่นชมยินดีรับไว้.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๑๐. บทว่า ชิลิสโต ได้แก่ปรารณาคัน
คว่ำแสวงหา. ท่านอธิบายว่า เข้าไปตรวจตรา. บทว่า โส ลกขณมนุตปารคู
เรียนจบลักษณะมนต์ คือ พระฤณินั้นถึงฝั่งแห่งลักษณะและแห่งเวททั้งหลาย.
บทว่า อนุตฺตรายิ คือ พระกุมารนี้ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า. นัยว่าอสิตฤณินั้นเห็น
จักรที่ฝ่าพระบาทของพระมหาสัตว์อยู่เฉพาะหน้าของตน จึงตรวจตราดูพระ-
ลักษณะที่เหลือโดยท่านองนั้น ครั้นเห็นความสมบูรณ์แห่งพระลักษณะทั้งหมด
ก็รู้ว่า พระกุมารนี้จักเป็นพระพุทธเจ้าแน่นอนจึงกล่าวอย่างนี้.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๑๑. คำว่า อตฺตโน คมนิ ได้แก่
เข้าถึงรูปด้วยอำนาจปฏิสนธิ. บทว่า อกลฺยรูปุ คพฺยติ อสฺสุกานิ
เป็นผู้เสียใจถึงน้ำตาตก คือ อสิตฤณิระลึกถึงการอุบัติในรูปภพของตนนั้น
เสียใจว่า บัดนี้เราไม่ได้เพื่อจะฟังพระธรรมเทศนาของพระกุมารนั้นเสียแล้ว
เกิดโทมนัสเพราะความโศกมีกำลังครอบงำถึงกับน้ำตาตก คือ ไหล. ปาฐะว่า
ควยติ ก็มี. ก็พิวว่า อสิตฤณินี้ ฟังน้อมจิตไปในรูปภพ ก็จะไม่เกิดเดือดร้อน
อะไรถึงกับร้องไห้เช่นนั้น. แต่เกิดเดือดร้อน เพราะความไม่ฉลาดไม่รู้จักวิธี.
หากมีคำถามว่า ก็เมื่อเป็นเช่นนั้น อสิตฤณินั้นไม่ควรเกิดโทมนัส เพราะข่ม

เสียได้ด้วยการได้สมบัติมิใช่หรือ. ตอบว่า เพราะยังข่มไม่ได้นั่นเอง. จริงอยู่กิเลสทั้งหลายที่ตัดขาดด้วยมรรคภาวนาจะเกิดขึ้นไม่ได้ แต่กิเลสทั้งหลายเกิดขึ้นได้เพราะปัจจัยมีกำลังแห่งการได้สมบัติ. หากมีคำถามว่า เมื่อกิเลสเกิดขึ้นเพราะฉันทเลื่อมเขาจะเข้าถึงอรุปรภพได้แต่ไหน. ตอบว่า บรรลุได้อีกด้วยความลำบากเล็กน้อย. เพราะผู้ได้สมบัติทั้งหลาย เมื่อกิเลสเกิดขึ้นจะไม่ถึงกันหมดกำลังไปทีเดียว พอเมื่อกำลังกิเลสสงบเท่านั้น ย่อมบรรลุคุณวิเศษนั้นได้อีกด้วยความลำบากเล็กน้อยเท่านั้น. เป็นอันรู้ได้ยากว่า ผู้ได้สมบัติเหล่านี้เป็นผู้เสื่อมจากคุณวิเศษดังนี้บ้าง อสิตถุญก็เป็นเช่นนั้น. บทว่า โน จ กุมารภวิสฺสตี อนุตราโย ความว่า อันตรายจักไม่มีในพระกุมารนี้หรือหนอ.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๑๒. บทว่า น โอรกายิ คือพระกุมารนี้เป็นผู้ไม่เลว คือ ไม่เป็นผู้เล็กน้อย. อสิตถุญก็กล่าวถึงพุทธานุภาพที่ควรกล่าวในคาถาต่อไป.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๑๓. บทว่า สมโพธิยคฺคํ คือ สัพพัญญุตญาณ. จริงอยู่ สัพพัญญุตญาณนั้นชื่อสัมโพธิ เพราะตรัสรู้โดยชอบด้วยความไม่วิปริต. สัพพัญญุตญาณ ท่านกล่าวว่าเลิศ เพราะสูงสุดกว่าญาณทั้งปวง โดยไม่มีเครื่องกีดกันในที่ไหน ๆ. บทว่า มุสิสฺสตี แปลว่า บรรลุ. บทว่า ปรมวิสุทฺททสฺสี ได้แก่เห็นพระนิพพาน. จริงอยู่ พระนิพพานนั้นชื่อว่าบริสุทธิ์อย่างยิ่ง เพราะบริสุทธิ์โดยส่วนเดียว. บทว่า วิตุถาริกิสฺส ตัดบทเป็น วิตุถาริกิ อสฺส พรหมจรรย์จักแพร่หลาย. บทว่า พุรหุมจริยํ คือ คำสั่งสอน.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๑๔. บทว่า **อถนุตรา** คือในระหว่าง.
ท่านอธิบายว่า ในระหว่างจากที่พระกุมารนั้นทรงบรรลุตัมโพธิญาณนั่นเอง
บทว่า **น สุตสฺส** แปลว่า จักไม่ได้ฟัง. บทว่า **อสมธฺรุตส** คือมี
ความเพียรไม่มีผู้เสมอ. บทว่า **อญฺญโณ** คือ เป็นนผู้เร่าร้อน. บทว่า **พยสนํ**
คโต คือ ถึงความพินาศอย่างเป็นสุข. บทว่า **อฆาวี** คือ ถึงความทุกข์
อติตถุญฺหิกล่าวหมายถึงความเกิดโทมนัสทั้งหมด เพราะเขาเดือดร้อนเพราะ
เสียใจ. ความเสียใจนั้น ชื่อว่า **พยสนะ** เพราะเป็นความพินาศอย่างเป็นสุข
ของอติตถุญฺหินั้น ท่านจึงกล่าวว่า **สุขวินาสนโต**. ด้วยบทนั้นอติตถุญฺหิ
จึงชื่อ **อฆาว** มีความทุกข์ เพราะมีทุกข์ทางใจ.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๑๕. บทว่า **วิปฺปลํ** **ขเนตุวาน** คือ
ยังปีติอันไพบูรณ์ให้เกิด. บทว่า **นิกฺคมา** คือ อติตถุญฺหิออกไปแล้ว.

อติตถุญฺหิออกไปอย่างนี้เพื่ออนุเคราะห์หลานของตน. ท่านกล่าวว่า
อนุเคราะห์บุตรของน้องสาวของตน. บทว่า **สมาทเปติ** ความว่า อติตถุญฺหิ
รู้ด้วยกำลังปัญญาของตนว่าตนมีอายุน้อย และรู้ว่านาลกมาณพบุตรของน้องสาว
สะสมบุญไว้ คิดว่านาลกมาณพจะมีปัญญาแล้วจะฟังประมาท จึงไปเรือนของ
น้องสาวเพื่ออนุเคราะห์นาลกมาณพนั้น ถามว่า นาลกะไปไหน. ตอบว่า ไป
เล่นอยู่ข้างนอกเจ้าคะ สั่งให้ไปนำมาแล้ว ให้บวชเป็นดาบสในขณะนั้นเอง
ให้สมาทาน ให้โอวาท พร่ำสอน. อติตถุญฺหิให้สมาทาน ให้โอวาท พร่ำสอน
อย่างไร.

อติตถุญฺหิกล่าวคาถาที่ ๑๖ ว่า **พฺพุโรติ โฆถํ** ฯลฯ **พฺรหฺมจฺริยํ**
ความว่า ในกาลข้างหน้าเจ้าได้ยินเสียงระบือไปว่า **พฺพุโร** ดังนี้ พระผู้มี-

พระภาคเจ้าได้ทรงบรรลुพระสัมโพธิญาณแล้ว ย่อมทรงเปิดเผยทางปรมาตม-
ธรรม เจ้าจึงไปทูลสอบถามด้วยตนเองในสำนักของพระองค์ แล้วประพฤติ
พรหมจรรย์ ในสำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเกิด.

ในบทเหล่านั้นบทว่า ยทิ ปรโต ได้แก่ ในกาลข้างหน้า บทว่า
ธมฺมมคฺคํ ได้แก่ ธรรมอันเป็นทางแห่งนิพพานคือปรมาตมธรรมหรือทางคือ
นิพพานกับข้อปฏิบัติ. บทว่า ตสฺมี คือในสำนักนั้น. บทว่า พุรฺหมจฺริย
คือ สมณธรรม.

พึงทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๑๗. บทว่า ตาทินา ตั้งมั่นอยู่เช่นนั้น.
อธิบายว่า ในสมัยนั้นเมื่อมีการข่มอาสวะคือกิเลส ด้วยการข่มกิเลส และเมื่อ
มีการได้สมาธิด้วยจิตตั้งมั่น. บทว่า อนาคเต ปรมวิสุทฺทธสฺสุติฯ อสิตถึ
มีปรกติเห็นนิพพานอันบริสุทธิ์อย่างยิ่งในอนาคต ความว่า อสิตถึนั้น ท่าน
กล่าวว่าเชื่อว่าเป็นผู้มีปรกติเห็นนิพพานอันบริสุทธิ์อย่างยิ่งในอนาคตโดยปริยาย
นี้ เพราะค่าที่ท่านเห็นอย่างนี้ว่า นาลกะนี้จักเห็นนิพพานอันบริสุทธิ์อย่างยิ่งใน
สำนักของพระผู้มีพระภาคเจ้าในอนาคตกาลดังนี้ ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า
อนาคเต ปรมวิสุทฺทธสฺสุติฯ ดังได้กล่าวไว้แล้วในตอนต้น. บทว่า
อุปจิตฺตฺพลฺลสฺสจฺโย นาลกคาบสเป็นฺผู้สะสมบุญไว้ คือ สะสมบุญไว้ตั้งแต่
ศาสนาพระปทุมุตระสัมมาสัมพุทธเจ้า. บทว่า ปตฺติกฺขํ คือรอคอยอยู่. บทว่า
ปรีวสฺสึ คือบวชอยู่ด้วยเพศคาบส. บทว่า รกฺขิตฺตฺนุทฺริโย คือรักษาโสดนทริย
(อินทริยคือหู). ได้ยินว่า นาลกคาบสนั้นคิดว่า เราจะดำน้ำให้หูแตกเสีย แต่
นั้น เราก็จะไม่ต้องฟังธรรมภายนอก จึงดำลงไปใต้น้ำตั้งแต่นั้นมา.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ ๑๘. บทว่า **สุตฺวาน โฆสํ** ความว่า นาลกะนั้นรอกอยอยู่อย่างนั้นได้ฟังเสียงประกาศที่พระชินสีห์ทรงประกาศธรรมจักรอันประเสริฐโดยนัยมีอาทิว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงบรรลุลัมโพธิญาณโดยลำดับแล้วทรงประกาศพระธรรมจักรในกรุงพาราณสี พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศธรรมจักรนั้นแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงอุบัติแล้วหนอ ดังนี้ อันพวกเทวดาผู้หวังประโยชน์แก่ตนพากันมาบอกแล้ว. บทว่า **คนฺตุวาน ทิสฺวา อิตฺติสฺมํ** ความว่า เมื่อทวยเทพทำการโกลาหลด้วยโมเนยปฏิบัติพาอยู่ตลอด ๗ วัน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงดำริว่า ในวันที่ ๗ นาลกะจักไปยังที่อยู่ของฤๅษีแล้วก็จักมา เราจักแสดงธรรมแก่เขา ดังนี้ นาลกะเห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งเหนือวรพุทธอาสน์ ด้วยความมุ่งหมายนี้ จึงได้เข้าไปเฝ้าพระชินสีห์ผู้องอาจกว่าฤๅษี. บทว่า **ปสนฺโน** คือมีจิตเลื่อมใสพร้อมกับการเห็นเท่านั้น. บทว่า **โมเนยฺยเสฏฺฐํ** ปฏิบัติอันประเสริฐของมุนี คือ ญาณชั้นสูงสุด อันได้แก่มรรคญาณ. บทว่า **สมาคเต อิตฺตฺวหฺยสุสฺส สาสเน** คือในเมื่อคำสั่งสอนของอสิตฤๅษีมาถึงเข้า. ก็เมื่อใด นาลกดาบสประพาศมรรคธรรม เมื่อนั้นก็จะถูกอสิตฤๅษีไปถามแล้วสอนว่า ท่านจงประพาศพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเถิด. นี้แหละคือกาลนั้น. ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า **สมาคเต อิตฺตฺวหฺยสุสฺส สาสเน** ดังนี้. บทที่เหลือในคาถานี้ ปรากฏชัดแล้ว. ฟังทราบการพรรณนาว่าตถาคตนี้ไว้เพียงเท่านี้.

ฟังทราบวินิจฉัยในสองคาถาอันเป็นคำถาม. บท **อญฺญาตเมตํ** คือข้าพระองค์ได้รู้คำนี้แล้ว. บทว่า **ยถาคถํ** คือไม่วิปริต. อธิบายว่าอะไร

ไม่ให้จิตเศร้าหมองเกิดขึ้นได้ตั้งแต่เวลาเป็นปุณฺณ. เป็นความจริงดังนั้น สวกรูปเดียวเท่านั้นของพระพุทธเจ้าพระองค์เดียวย่อมทำได้และทำให้เกิดได้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงแสดงถึงความที่ปฏิบัติของมุนีทำได้ยาก และทำให้ยินดีได้ยาก มีพระประสงค์จะให้นาลกคาบสเกิดอุตสาหะ จึงตรัส โมนะยปฏิบัติทาแก่นาลกคาบสว่า **หนุท เต นํ ปวกุขามิ สนฺถมฺภสฺสุ ทพฺุโห ภว** เอาเถิด เราจะบอกปฏิบัติทาของมุนีนั่นแก่เธอ เธอจงช่วยเหลือตน จงเป็นผู้มั่นคงเถิด.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **หนุท** เป็นนิบาตลงในอรรถบอกความเตือน. บทว่า **เต นํ ปวกุขามิ** ได้แก่ เราจะบอกปฏิบัติทาของมุนีนั่นแก่เธอ. บทว่า **สนฺถมฺภสฺสุ** คือ เธอจงช่วยเหลือตนด้วยการทำให้เกิดความเพียร สามารถทำสิ่งที่บุคคลทำได้ยาก. บทว่า **ทพฺุโห ภว** คือเธอจงเป็นผู้มั่นคง เพราะมีความเพียรไม่ย่อหย่อน สามารถอดกลั้นต่อการทำให้เกิดความยินดีได้ยาก. ท่านอธิบายไว้ว่า เพราะเธอได้สะสมบุญไว้มาก ฉะนั้น เราจะเป็นผู้เตือน จะบอกปฏิบัติทาของมุนีนั่นที่บุคคลทำได้ยาก แม้ทำให้เกิดความยินดีได้ยากแก่เธอ เธอจงเป็นผู้ช่วยเหลือตน จงเป็นผู้มั่นคงเถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระประสงค์จะตรัสปฏิบัติทาของมุนีอันเป็นเครื่องขัดเกลาย่างยิ่งอย่างนี้ จึงทรงชักชวนนาลกคาบสในการช่วยตน และในความเป็นผู้มั่นคง เมื่อจะทรงแสดงการละกิเลสอันเข้าไปผูกพันกับชาวบ้าน จึงตรัสคาถากึ่งคาถาว่า **สมานภาคํ** ให้เสมอกัน. ในบทเหล่านั้นบทว่า **สมานภาคํ** และบทว่า **สมภาคํ** เป็นอย่างเดียวกัน ไม่ต่างกัน. บทว่า **อกฺกุฏฐวฺนุทิตํ** ได้แก่ การดำและการไหว้.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงอุบายอันจะทำการค่าและ การให้วั้นให้เสมอกันจึงตรัสคาถากึ่งหนึ่งว่า **มโนปโทส** ความประทุษร้าย แห่งใจ ดังนี้เป็นต้น.

บทว่า **มโนปโทส** นั้นมีอธิบายว่า เขาค่าแล้วพึงรักษาความประทุษ ร้ายแห่งใจ เขาให้แล้วพึงประพฤติเป็นผู้สงบ ไม่มีความเย่อหยิ่ง ในพึงมีความ พึงชำนว่า พระราชาเมื่อเราให้ ยังให้เรา ดังนี้.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงการละกิเลสอันผูกพันในป่า จึงตรัสคาถาว่า **อุจฺจาวจา** อารมณ์ที่สูงต่ำ ดังนี้.

บทว่า **อุจฺจาวจา** นั้นมีอธิบายว่า อารมณ์ที่สูงต่ำหลายอย่างย่อม ชำนไป คือ เล่นไป ด้วยเป็นอิฏฐารมณ์และอนิฏฐารมณ์ แม้ในป่าย่อมมาสู่ กลองแห่งจักขุเป็นต้น ก็อารมณ์เหล่านั้นแลที่สูงต่ำเพราะมีหลายอย่าง เปรียบ ด้วยเปลวไฟ เพราะทำให้เกิดอันตรายเหมือนเปลวไฟในป่าที่ถูกไฟไหม้ มีควัน บ้าง ไม่มีควันบ้าง เจียวบ้าง เหลืองบ้าง แดงบ้าง น้อยบ้าง มากบ้าง ฉนั้นใด อารมณ์ทั้งหลายทั้งสูงต่ำ เพราะมีหลายอย่าง ย่อมชำนไปในป่าโดย ประเภทมีราชสีห์ เสือโคร่ง มนุษย์ อมนุษย์ เสียงขันของนกต่าง ๆ ดอกไม้ ผลไม้ ใบไม้อ่อนเป็นต้น น่ากลัวบ้าง ไม่น่ากลัวบ้าง น่ายินดีบ้าง น่าอยาก ได้บ้าง น่าเคืองบ้าง น่าหลงบ้าง. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **อุจฺจาวจา นิจฺจรรนฺติ ทาย อคฺคิสฺสูปฺมา** อารมณ์ที่สูงต่ำอุปมาด้วยเปลว ไฟในป่า ดังนี้. บรรดาอารมณ์ทั้งหลายทั้งสูงต่ำชำนไปอยู่อย่างนี้ อารมณ์อย่าง ใดอย่างหนึ่ง ที่เที่ยวไปในสวนและป่า หรือนารีทั้งหลายมีหญิงแบกฟืนเป็นต้น

เที่ยวไปในป่าตามปรกติ เห็นมุนีอยู่ในที่ลับแล้วประเล้าประโลมมุนีด้วยกระซิก-
กระซี้ พูดยา ร้องไห้ แก่ฝ้าเป็นต้น. บทว่า ตา สุ ตี มา ปโลกยฺ
ความว่า นารีเหล่านั้นอย่าพึงประเล้าประโลมท่าน อธิบายว่า ท่านจงทำโดย
อาการที่นารีเหล่านั้นประเล้าประโลมไม่ได้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงแสดงวิธีปฏิบัติในป่าและในบ้านแก่นาค-
คอบอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงการสำรวมในศีลจึงตรัสสองคาถาว่า
วิโรโต เมธุนา ฐมฺมา งคเวินจากเมถุนธรรม ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า หิตฺวา กามม วรารเร ความว่า มุนีละกามคุณ
๔ ทั้งดีทั้งไม่ดี แม้ที่เหลือจากเมถุนธรรม. ก็ด้วยการละเมถุนธรรมนั้น การ
งคเวิน จากเมถุนเป็นอันสมบูรณ์ด้วยดีแล้ว. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงตรัสว่า หิตฺวา กามม วรารเร เวินกามทั้งดีทั้งไม่ดี ดังนี้. ในบทนี้มี
อธิบายดังนี้. บททั้งหลายมีอาทิว่า อวิรุทฺโธ ไม่ยินดีในร้ายดังนี้ พระผู้มี-
พระภาคเจ้าตรัสไว้เพื่อทรงแสดงถึงการงคเวิน จากการฆ่าสัตว์ ดังที่กล่าวไว้ใน
คาถานี้ว่า น เหยย น ฆาตเย ไม่พึงฆ่าเองไม่พึงให้ผู้อื่นฆ่าดังนี้. ในคาถา
นั้นมีการพรรณนาโดยสังเขปดังต่อไปนี้ ไม่ยินดีในสัตว์ทั้งหลายที่เป็นฝ่ายอื่น
ไม่ยินดีในฝ่ายของตน สัตว์ทั้งปวงก็มีตัณหา กำจัดความยินดีในสัตว์เหล่านั้น
เสีย เพราะเปรียบกับตนว่า เราเป็นฉันใด คือเพราะเราไม่มีความอยาก เพราะ
เราปรารถนาให้สัตว์ที่หวาดสะดุ้งและมันคงมีชีวิต เพราะเราไม่อยากตาย เพราะ
เราใคร่สุข เพราะเราเกลียดทุกข์ สัตว์ทั้งหลายเหล่านี้ก็ฉันนั้น และกำจัด
ความยินดีในตน เพราะเปรียบตนกับคนอื่นว่า สัตว์เหล่านี้ฉันใด เรากี่ฉันนั้น

นี้เสีย คือ ฟุ้งข้ามความทะเยอทะยานในปัจจุบันอันเป็นเหตุแห่งมิจฉาชีพที่หมาย
รู้กันว่านรก เพราะเต็มได้ยากนี้เสีย หรือฟุ้งข้ามด้วยปฏิบัติทานี่.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงแสดงความบริสุทธิ์แห่งอาชีวะด้วยหัวข้อ
คือการละความทะเยอทะยานในปัจจุบันอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงแสดงศีล
คือการบริโภคน้ำปัจจุบันด้วยหัวข้อ โภชนมัตตัญญุตาคือ ความรู้จักประมาณในการ
บริโภค และปฏิบัติทราบเท่าถึงการบรรลุพระอรหัตโดยทำนองนั้นก่อนจึงตรัส
คาถาว่า

อนทโร มิตาหาโร อปิจฺจนฺตส อโลสุโป
สทา อิจฺจนาย นิจฺจนโต อนิจฺโจ โหติ นินฺพุโต.

พึงเป็นผู้มีท้องพร่อง มีอาหารพอ-
ประมาณ มีความปรารถนาล้น ไม่มีความ
โลภ เป็นผู้หายหิว ไม่มีความปรารถนา
ด้วยความอยาก ดับความเร่าร้อนได้แล้ว
ทุกเมื่อ.

บทนั้นมีความดังนี้ ท่านอธิบายไว้ว่า ภิกษุเมื่อได้ปัจจุบันมีจีวรเป็นต้น
ตามมีตามได้โดยธรรมโดยเสมอแล้ว เมื่อจะฉันอาหารพึงอย่าเห็นแก่ท้องโดย
นัยที่ท่านกล่าวไว้ว่า

จตุตฺตโร ปณฺจ อโลเป อภฺตฺวา อุกกํ ปิเว
อลํ ฆาสฺวิหาราย ปหิตตฺตสฺส ภิกฺขุโน

ภิกษุผู้มีความเพียร ไม่บริโภคอาหาร
อีก ๔-๕ คำ พึงดื่มน้ำเพื่ออยู่ผาสุก.

ไม่ควรมีท้องพองเหมือนเครื่องสูบลมเต็มด้วยลม ฟิงป้องกันดินมิทระ เพราะเมหาอาหารเป็นเหตุ. ภิกษุฟิงเป็นผู้จำกัดอาหาร โดยคุณและโทษด้วยการพิจารณา มีอาทิว่า ภิกษุฟิงเป็นผู้ไม่เห็นแก่ท้องมีอาหารพอประมาณ ฟิงรู้จักประมาณ ในการบริโภค ไม่บริโภคเพื่อเล่นดังนี้. แม้เป็นผู้มีอาหารพอประมาณอย่างนี้ ก็ฟิงเป็นผู้มีความปรารถนาน้อย ด้วยมีความปรารถนาน้อย ๔ อย่าง คือ ปัจจย ฐดงค์ ปริยัติ และอริคม.

จริงอยู่ ภิกษุผู้ปฏิบัติโมเนยปฏิบัติโดยส่วนเดียว ฟิงเป็นเป็นผู้มีความปรารถนาน้อยอย่างนี้. ความสันโดษด้วยสันโดษ ๓ อย่าง ในปัจจยหนึ่งๆ นั้น ชื่อว่า ความเป็นผู้ปรารถนาน้อยในปัจจย.

ความที่ภิกษุผู้ทรงฐดงค์อย่างเดียวไม่ปรารถนาว่าชนเหล่าอื่นจรรู้จักเราว่าเป็นผู้มีสติ มีฐดงค์ ดังนี้ ชื่อว่า ความเป็นผู้มีความปรารถนาน้อยใน ฐดงค์.

ความที่ภิกษุผู้เป็นพหูสูตอย่างเดียวไม่ปรารถนาว่าชนเหล่าอื่น จรรู้จักเราว่าเป็นผู้มีสติเป็นพหูสูต ชื่อว่า ความเป็นผู้มีความปรารถนาน้อยในปริยัติ คุจความปรารถนาน้อยของพระมหามัชฌันติกเถระ ฉะนั้น.

ความที่ภิกษุผู้สมบูรณ์ด้วยอริคมอย่างเดียวไม่ปรารถนาว่า ชนเหล่าอื่น จรรู้จักเราว่าท่านผู้นี้มีสติบรรลुकุศลธรรม ชื่อว่า เป็นผู้มีความปรารถนาน้อย ในอริคม. ก็ความเป็นผู้ปรารถนาน้อยในอริคมนั้น ฟิงทราบว่าการปรารถนา นี้ ต่ำกว่าการบรรลุพระอรหัต. เพราะนี้เป็นปฏิบัติเพื่อบรรลุพระอรหัต.

อนึ่ง แม้ภิกษุผู้มีความปรารถนาน้อยอย่างนี้ ก็ละความทะเยอทะยาน และความโลภะเสียได้ด้วยอรหัตมรรค ฟิงเป็นผู้ไม่มีความโลภ. จริงอยู่ ผู้ไม่มี

ความโลภอย่างนี้ เป็นผู้ไม่มีความปรารถนา เพราะสละความปรารถนาเป็นต้น เป็นผู้ดับความเร่าร้อนได้แล้วทุกเมื่อ สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้หิวด้วยความปรารถนา อันใด ไม่อึด คุดเดือดร้อนเพราะหิวกระหาย ภิกษุเป็นผู้ไม่ปรารถนาด้วยความปรารถนานั้น และชื่อว่าเป็นผู้หมดหิว เพราะเป็นผู้ไม่ปรารถนา ไม่เดือดร้อน ถึงความอึดเต็มที่ ชื่อว่าเป็นผู้ดับความเร่าร้อนได้คือสงบจากความเร่าร้อนคือกิเลสทั้งปวง เพราะเป็นผู้ไม่ปรารถนา เพราะเหตุนี้ ฟังทราบ การประกอบนอกลำดับในบทนี้ ด้วยประการฉะนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นตรัสปฏิบัติพาตราบเท่าถึงการบรรลุพระอรหัต อย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะตรัสถึงการสมาทานชุกงค์และวัตรเกี่ยวกับเสนาสนะ อันจบลงด้วยการบรรลุพระอรหัตของภิกษุผู้ปฏิบัติปฏิพานั้นจึงตรัสสองคาถา ว่า ๘ ปิณฺฑจาร์ ดังนี้.

ในบทเหล่านั้นบทว่า ๘ ปิณฺฑจาร์ จริตฺวา ความว่า ภิกษุนั้น เทียวไปเพื่อศึกษาหรือกระทำกตกิจ. บทว่า วนนุตฺตมภิหารเย ฟิงไปยัง ชายป่า คือ เป็นผู้ไม่ชักช้าอย่างคฤหัสถ์ที่ชักช้า ฟิงไปป่าทีเดียว. บทว่า อุปฺภุจฺโติ รุกฺขมฺลสฺสมี คือ ไปที่โคนต้นไม้. บทว่า อาสนุปฺคฺโต คือ เข้าไปนั่ง. บทว่า มฺหิ คือผู้ปฏิบัติโมเนยฺยปฏิปทา. อนึ่ง ในบทนี้ท่านกล่าว ปิณฺฑปาตักังคชุกงค์ด้วยบทนี้ว่า ปิณฺฑจาร์ จริตฺวา เทียวไปบิณฑบาต. ก็เพราะภิกษุเป็นผู้ถือการบิณฑบาตอย่างเคร่งครัด เทียวไปตามลำดับตรอก มีอาหารมือเดียว ถันอาหารในบาตร ปฏิเสธหลังอาหาร สมาทานเตจิวริกังคชุกงค์ (มีจีวร ๓ ผืน) และบังสุกุลกิลกชุกงค์ (ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร)

เท่านั้น ฉะนั้น จึงเป็นอันครบชุดงค์ ๖ เหล่านี้. ท่านกล่าวอรรถกถาถึงอริยสัจจ์ (คือการอยู่ป่าเป็นวัตร) ด้วยบทนี้ว่า **วณฺณตมภิกขเว** พึงไปยังชายป่า ดังนี้. ท่านกล่าวอรรถกถาถึงอริยสัจจ์ (การถืออยู่โคนไม้เป็นวัตร) ด้วยบทนี้ว่า **อุปฺภูจฺโถ รุกฺขมฺลสฺสฺมิ** เข้าไปอยู่โคนต้นไม้ ดังนี้. ท่านกล่าวอรรถกถาถึงอริยสัจจ์ (ถือการนั่งเป็นวัตร) ด้วยบทนี้ว่า **อาสนุปลโต** เข้าไปนั่ง ดังนี้. เป็นอันท่านกล่าวถึง **อัปฺโทกาสิกฺกชฺชฺดงฺค** (ถือการอยู่ในที่แจ้งเป็นวัตร) **ยถาสันถตฺตงฺคชฺชฺดงฺค** (ถือการอยู่ในเสนาสนะตามที่ท่านจัดให้เป็นวัตร) และ **โสสานิกชฺชฺดงฺค** (ถือการอยู่ป่าช้าเป็นวัตร) เพราะอนุโลมตามชุดงค์เหล่านั้นตามลำดับ. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสชุดงค์ ๑๑ ด้วยคาถานี้เป็นอย่างนี้แก่พระนาลกเถระ.

บทว่า **ส ฌานปฺปสุโต ธีโร** ภิกษุผู้นั้นพึงเป็นผู้ขวนขวายในฌาน เป็นนักปราชญ์ ความว่า ภิกษุผู้นั้นเป็นผู้ขวนขวายคือประกอบเนื่อง ๆ ในฌานทั้งหลายด้วยอวิชชนะ สมาธิชชนะ อธิฏฐานะ วุฏฐานะ และปัจจบเวกขณะ เป็นนักปราชญ์คือสมบูรณ์ด้วยปัญญา. บทว่า **วณฺณเต รมฺโถ สฺยา** คือ พึงยินดีในป่า. ท่านอธิบายว่า ไม่พึงยินดีในเสนาสนะใกล้บ้าน. บทว่า **ฌายล รุกฺขมฺลสฺสฺมิ อุตฺตานมฺภิกฺโกตฺสย** พึงทำจิตให้ยินดียังเพ่งฌานอยู่ที่โคนต้นไม้ ความว่า ไม่พึงขวนขวายโลกียฌานอย่างเดียวนั้น ที่แท้พึงทำจิตให้ยินดียังเพ่งแม้ด้วยโลกุตรฌานที่สัมปยุตด้วยโสคาปัตติมรรคเป็นต้นที่โคนต้นไม้ นั่นแล จริงอยู่จิตย่อมยินดีเหลือเกินในโลกุตรฌานเหล่านั้น เพราะถึงซึ่งความโล่งใจอย่างยิ่ง มิใช่ยินดีด้วยอย่างอื่น ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **อุตฺตานมฺภิกฺโกตฺสย** พึงทำจิตให้ยินดียังดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงความยินดีในเสนาสนะป่า และพระอรหันต์ เพราะความเป็นผู้ชวนชวายนในฉานด้วยพระคาถานี้ ด้วยประการฉะนี้. บัดนี้ เพราะพระนาลกเถระฟังพระธรรมเทศนานี้แล้วเข้าไปสู่ป่าค้ออาหารได้เป็นผู้ชวนชววยิ่งในการบำเพ็ญปฏิบัติ แม้อค้ออาหารก็ไม่สามารถบำเพ็ญสมณธรรมได้เมื่อพระนาลกเถระบำเพ็ญอยู่อย่างนั้น ชีวิตก็ลำบาก แต่เมื่อกิเลสยังไม่เกิด ควรแสวงหาอาหาร นี่เป็นระเบียบในเรื่องนี้ ฉะนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อทรงแสดงว่า ควรเที่ยวบิณฑบาตในวันต่อ ๆ ไป กิเลสทั้งหลายก็จะไม่เกิดขึ้น เมื่อจะตรัสภิกขาจารวัตรจบด้วยการบรรลุพระอรหันต์ จึงได้ตรัสคาถา ๖ คาถามีอาทิว่า **ตโต รตุยา วิวสเน** เมื่อราตรีล่วงไปแล้ว ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ตโต** คือ ต่อจากรับบิณฑบาตแล้วเที่ยวไปยังชายป่าดังที่กล่าวไว้ในบทนี้ว่า **๘ ปิณฑจารี จริตุวา วณนุตมกัหารเย** ภิกษุเหล่านั้นเที่ยวไปบิณฑบาตแล้วจึงเข้าไปยังชายป่า. บทว่า **รตุยา วิวสเน** คือ เมื่อราตรีล่วงไป. ท่านอธิบายว่า ในวันที่สอง. บทว่า **คามนุตมกัหารเย** จึงเข้าไปสู่บ้าน ความว่า กระทำภิกขาจารวัตรแล้วจึงเพิ่มพูนวิเวกจนถึงเวลาภิกขาจาร แล้วมณสิการกรรมฐานโดยนัยที่กล่าวแล้วในวัตรทั้งไปทั้งกลับ จึงเข้าไปสู่บ้าน. บทว่า **อูหანი นากินนุเทย** ไม่ยินดีโภชนะที่ยังไม่ได้ ความว่า ภิกษุผู้บำเพ็ญปฏิบัติไม่พึงยินดีการนิมนต์ว่า นิมนต์พระคุณเจ้าฉันในเรือนของพวกกระผมเถิด ดังนี้ และโภชนะที่มีวิตกอย่างนี้ว่า จะให้หรือไม่ให้ ให้ดีหรือไม่ให้ดีหนอ ดังนี้ ท่านอธิบายว่า ไม่ควรรับ. ก็หากว่าชนทั้งหลายรับบาตรไปโดยผลการตักถวายจนเต็ม ภิกษุฉันแล้วบำเพ็ญสมณธรรม

รูดงก็ไม่เสีย. แต่ไม่ควรเข้าบ้านนั้นเพราะอาศัยเหตุนี้. บทว่า อภิหารณจ
คามโต โภชนะที่เขานำมาแต่บ้าน ความว่า หากชนทั้งหลายนำอาหารมาร้อย
ถาด ถวายแก่ภิกษุที่เข้าไปยังบ้าน ภิกษุไม่พึงยินดีอาหารนั้น ทั้งไม่พึงรับแม้
เมล็ดเดียว ควรเที่ยวบิณฑบาตไปตามลำดับเรือนโดยแท้.

บทว่า น มุณี คามมคัมม กุเลสฺ สหสา จเร มุนีอาศัยบ้าน
ไม่ควรเที่ยวไปในสกุลโดยรีบร้อน ความว่า มุณีปฏิบัติเพื่อความเป็นผู้ฉลาด
นั้นไปสู่บ้านไม่ควรเที่ยวไปในสกุลโดยรีบร้อน. ท่านอธิบายว่า ไม่ควรเกี่ยว-
ข้องกับคฤหัสถ์ ไม่คล้อยตามไปกับเขามีการร่วมเสราโศกด้วยเป็นต้น. บทว่า
ฆาเสสนํ จินฺนุกโธ น วาจํ ปยุตฺตํ ภณํ ตัดถ้อยคำเสีย ไม่พึงกล่าว
วาจา เกี่ยวด้วยการแสวงหาของกิน ความว่า เป็นจุดตัดถ้อยคำเสีย ไม่พึง
กล่าววาจา เกี่ยวด้วยการแสวงหาของกินประกอบด้วยโอภาส (ชั้นนำ) ปริกถา
(เลียบเคี้ยว) นิमित (เครื่องหมาย) วิญญุตติ (การขอร้อง) หากพึงหวัง
เป็นไขควรกล่าวเพื่อปิดเป่าความเจ็บไข้ ไม่เป็นไข ไม่ควรกล่าวอะไร ๆ เลย
เพื่อต้องการปัจจัยที่เหลือประกอบด้วยโอภาส ปริกถา และนิमित เว้นวิญญุตติ
เพื่อต้องการเสนาสนะ.

คาถานี้ว่า อลตุถํ ยทิทํ เป็นต้น มีใจความดังต่อไปนี้. มุณีเข้าไป
สู่บ้านเพื่อบิณฑบาต เมื่อได้อะไร ๆ แม้เล็กน้อยก็คิดว่า เราได้สิ่งใดสิ่งนี้ยัง
ประโยชน์ให้สำเร็จ เมื่อไม่ได้ก็คิดว่า เราไม่ได้ก็เป็นความดี ดังนี้แล้วเป็นผู้
คงที่ คือ ไม่มีความผิปกติ เพราะการได้และไม่ได้ทั้งสองอย่างนั้นแล ย่อม
ก้าวล่วงทุกข์เสียได้ เหมือนบุรุษผู้แสวงหาผลไม้เข้าไปยังต้นไม้แล้ว แม้จะได้

แม้จะไม่ได้ผลไม้อะไรก็ไม่มียินดี ไม่เสียใจ วางจิตเป็นกลางกลับไป ฉันทิ มุนีเข้าไปสู่ตระกูล แม้จะได้ แม้จะไม่ได้ลาภ ก็วางจิตเป็นกลางกลับไปฉันทิ.

กาลว่า **สพตฺตปาณิ** มุนีมิบาตรในมือเป็นต้นมีความง่ายทั้งนั้น.

ฟังทราบการเกี่ยวเนื่องกันของกาลานี้ว่า **อุจฺจาวจา** ปฏิปทาสูงต่ำต่อไป. มุนีเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยภิกขาจารวัตรอย่างนี้แล้ว ไม่เพียงยินดีเพียงเท่านั้น ควรยินดีปฏิบัติต่อไป. เพราะคำสั่งสอน มีสาระอยู่ที่การปฏิบัติ. ก็ปฏิปทานั้นทั้งสูงและต่ำ พระสมณะทรงประกาศแล้ว มุนีทั้งหลายยอมไม่ไปสู่นิพพานถึงสองครั้ง นิพพานนี้ควรถูกต้องครั้งเดียวเท่านั้นห้ามได้.

บทนั้นมีอธิบายดังต่อไปนี้ มรรคปฏิปทานี้ชื่อว่าสูงต่ำ เพราะมีประเภทดีและเลว อันพระพุทฺธสมณะทรงประกาศไว้แล้ว จริงอยู่ การปฏิบัติง่ายรู้เร็ว เป็นปฏิปทาสูง. ปฏิบัติยาก รู้ช้าเป็นปฏิปทาดำ. อีกสองอย่างนั้นเป็นปฏิปทาสูงด้วยองค์หนึ่ง ต่ำด้วยองค์หนึ่ง. หรือว่าปฏิปทาต้นสูง อีกสามอย่างก็ต่ำ. มุนีทั้งหลายยอมไม่ไปสู่นิพพานถึงสองครั้งด้วยปฏิปทาสูงหรือต่ำนั้น. ปาฐะว่า **ทฺถุณฺ** สองครั้งก็มี. อธิบายว่า มุนีทั้งหลายยอมไม่ไปสู่นิพพานถึงสองครั้งด้วยมรรคเดียว. เพราะเหตุไร เพราะกิเลสเหล่านี้ถูกละไปแล้ว ด้วยมรรคใด ไม่เพียงละกิเลสเหล่านั้นอีก ด้วยบทนั้น ท่านแสดงความไม่เลื่อมแห่งธรรม. บทว่า **น อิทฺถิ เอกฺกณฺมุตฺติ** นิพพานนี้ควรถูกต้องครั้งเดียวเท่านั้นห้ามได้ อธิบายว่า นิพพานนี้นั้นแม้ควรถูกต้องครั้งเดียวเท่านั้นก็ห้ามได้. เพราะเหตุไร. เพราะไม่มีการละกิเลสทั้งหมดได้ด้วยมรรคเดียว. ด้วยบทนี้ท่านแสดงความไม่บรรลุพระอรหัตต์ด้วยมรรคเดียวเท่านั้น.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงอานิสงส์แห่งปฏิบัติทางจิงตรัส
กาลว่า ยสุต จ วิสตา ภิกษุผู้ไม่มีตัณหา ดังนี้ เป็นต้น.

บทนั้นมีอธิบายดังต่อไปนี้ ก็เมื่อภิกษุปฏิบัติแล้วอย่างนี้ ชื่อว่า ไม่มี
มีตัณหา เพราะละได้ด้วยปฏิปทานั้น ชื่อว่า สลัดออกไป เพราะสลัดตัณหา
วจิริต ๑๐๘ ออกไปได้ ตัดกระแสกิเลสได้แล้ว ละภิกษุทั้งหลายได้เด็ดขาดแล้ว
ไม่มีความเร่าร้อนแม้แต่น้อย อันเกิดจากราคะก็ดี เกิดจากโทสะก็ดี.

บัดนี้ เพราะจิตเกิดขึ้นแก่พระนาลกเถระ เพราะฟังคาถาเหล่านี้ว่า
ชื่อว่า ปฏิปทาของมุนีมีเพียงเท่านี้ ก็ทำได้โดยง่าย ไม่ยากนักสามารถบำเพ็ญ
ได้ด้วยความสามารถเล็กน้อย ดังนี้ ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดง
ว่า ปฏิปทาของมุนีทำได้ยากแก่พระนาลกเถระ จิงตรัสคาถามีอาทิว่า โมนุญ-
ยนุต อุปฺพลฺลิตฺตํ เราจักบอกปฏิปทาของมุนีแก่ท่านอีก.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อุปฺพลฺลิตฺตํ ท่านอธิบายไว้ว่า เราจักบอก.
ชื่อว่า บุรหารูปโม เพราะเป็นผู้มีคมมีดโกนเป็นเครื่องเปรียบเทียบ. บทว่า ภเว
แปลว่า ฟังเป็น. มีอธิบายไว้อย่างไร ท่านอธิบายว่า ภิกษุผู้ปฏิบัติปฏิปทา
ของมุนี ฟังประพฤติในปัจจัยทั้งหลายทำคมมีดโกนเป็นเครื่องเปรียบเทียบ เมื่อได้
ปัจจัยโดยชอบธรรมแล้วบริโภคน ฟังรักษาจิตให้พ้นจากกิเลส เหมือนการเล็
คมมีดโกนที่มีหยาดน้ำผึ้ง ย่อมรักษาลิ้นเกรงจะขาด ฉะนั้น. จริงอยู่ ปัจจัย
ทั้งหลายที่ฟังได้โดยวิธีอันบริสุทธิ์ แต่ไม่อาจบริโภคนได้โดยง่าย เพราะเหตุนี้
พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสถึงการอาศัยปัจจัยเท่านั้นไว้โดยมาก. บทว่า ชิวฺหยา
ตาลู อากฺขจ อฺทเร อํ ยโต ลียา กคฺเพดานไว้ด้วยลิ้นแล้วฟังเป็นผู้สำรวจ

ที่ท้อง ความว่า กคเพดานไว้ด้วยลีนบรรเทาความอยากในรส พึงเป็นผู้สำรวจ
ที่ต้อง เพราะไม่เสพปัจจัยที่เกิดขึ้นด้วยทางอันเศร้าหมอง.

บทว่า **อลีนจิตโต จ ลียา** พึงเป็นผู้มีจิตไม่ท้อแท้ ความว่า พึง
เป็นผู้มีจิตไม่เกียจคร้าน เพราะทำให้มั่นคงในการบำเพ็ญกุศลธรรมเป็นนิจ.
บทว่า **น จาปี พหุ จินุตเย** ไม่พึงคิดมาก คือ ไม่พึงคิดมากโดยวิตก
ถึงญาติ ชนบท และเทวดา. บทว่า **นिरามคฺโข อลิตฺโต พุรฺหมจฺริย-**
ปรายโน เป็นผู้ไม่มีกลิ่นคิบ อันค้นหาและทักขุไม่อาศัยแล้วมีพรหมจรรย์
เป็นที่ไปในเบื้องหน้า ความว่า เป็นผู้ไม่มีกิเลส อันค้นหาและทักขุไม่อาศัย
แล้วในภพไหน ๆ พึงเป็นผู้มีไตรสิกขา และศาสนาพรหมจรรย์ทั้งสิ้นเป็นที่
ไปในเบื้องหน้าที่เดียว.

บทว่า **เอกาสนสุต** เพื่อการนั่งผู้เดียว คือ นั่งในที่สงัด. ในบทนี้
ท่านกล่าวถึงอิริยาบถทั้งหมดด้วยหัวข้อว่า **อาสนะ**. พึงทราบที่ท่านอธิบาย
ไว้ว่า พึงศึกษาเพื่อความเป็นผู้เดียวในทุกอิริยาบถ. อนึ่ง บทว่า **เอกาสนสุต**
นี้ เป็นจุดตถิวิภัตติ แปลว่า เพื่อการนั่งผู้เดียว. บทว่า **สมณฺเฒาสนสุต จ**
เพื่อประกอบภวานาที่สมณะพึงอบรม ความว่า เพื่อประกอบภวานามีอารมณ์
๓๘ อันสมณะพึงอบรม หรือ เพื่อประเภทแห่งอารมณ์ ๓๘ อันเป็นที่อบรม
ของสมณะทั้งหลาย. แม้บทนี้ก็จุดตถิวิภัตติเหมือนกัน. ท่านอธิบายว่า
เพื่ออบรม. อนึ่ง ในบทนี้พึงทราบว่าคุณกล่าวถึงกายวิเวกด้วยการนั่งผู้เดียว
กล่าวถึงจิตตวิเวกด้วยการอบรมของสมณะ. บทว่า **เอกนฺตํ โมนมกฺขาตํ**
ความเป็นมุนีที่เราบอกแล้วโดยส่วนเดียว ความว่า เราบอกแล้วว่าเป็นมุนีโดย

ส่วนเดียวด้วยกายวิเวกและจิตวิเวก ด้วยประการฉะนี้. ก็บพว่า **เอโก เว อภิรมิสฺสตี** ท่านผู้เดียวแลจักอภิรมย์นี้ เป็นบทมุ่งหมายถึงกาลต่อไป. พึงเชื่อมด้วยบทนี้ว่า **อล ภาสีหิ ทส ทิสสา** ที่นั่นท่านจงประกาศไปตลอดทั้งสิบทิศ. บพว่า **ภาสีหิ** คือท่านจักกล่าว จักประกาศ. อธิบายว่า เมื่อท่านเจริญปฏิบัติท่านนี้ จักเป็นผู้ปรากฏด้วยเกียรติในทุกทิศ. เนื้อความแห่งบท ๔ บท มีอาทิว่า **สุตฺวา ธีรานิ** นี้มีอธิบายดังต่อไปนี้ ท่านจงประกาศไปตลอดทั้งสิบทิศ ด้วยการประกาศถึงเกียรติ ท่านได้ฟังเสียงประกาศเกียรติของนักปราชญ์ทั้งหลาย ผู้ฟังฉาน ผู้สละกามแล้ว แต่นั้นไม่ฟังชานฟังกระทำหิริและศรัทธาให้ยิ่งขึ้นรูปละอาการประกาศนั้น ยังศรัทธาให้เกิดขึ้นว่านี่เป็นปฏิบัติเพื่อนำออกไปแล้ว เพิ่มพูนการปฏิบัติให้ยิ่งขึ้นไปทีเดียว. บพว่า **มามโก** ความว่า เมื่อเป็นเช่นนี้ก็จะเป็นสาวกของเราได้. บพว่า **ตี นทฺธิ** ท่านจะรู้แจ่มแจ้งคำที่เรากล่าวนั้นด้วยการแสดงแม่น้ำทั้งหลาย ความว่า คำใดที่เรากล่าวว่า ท่านฟังกระทำหิริและศรัทธาให้ยิ่งขึ้นไป กล่าวว่าจะไม่ควรทำความฟุ้งชาน ท่านจงรู้คำที่เรา กล่าวนั้นด้วยการแสดงตัวอย่างแม่น้ำนี้และท่านจงรู้ความตรงกันข้ามกับคำที่เรา กล่าวนั้นทั้งในเหมืองและในหนอง. บพว่า **โสพฺเภสุ** คือ เหมือง. บพว่า **ปทเรสุ** คือแม่น้ำ. เป็นอย่างไร. บพว่า **สนนฺตา ยนฺติ กุสุพฺภา ตฺถุณี ยนฺติ มโหทฺธิ** แม่น้ำห้วยย่อมไหลคังโคยรอบ แม่น้ำใหญ่ย่อมไหลนึ่ง ความว่าเป็นความจริง แม่น้ำห้วยคือแม่น้ำเล็ก ๆ ทั้งหมดมีเหมืองและหนองเป็นต้นย่อมไหลคัง ส่วนแม่น้ำใหญ่มีแม่คงคาเป็นต้นย่อมไหลนึ่ง ผู้ไม่ถือพระพุทธเจ้าว่าเป็นของเรา ย่อมเป็นผู้ฟุ้งชานว่า เรามำเพ็ญปฏิบัติของมุนีอย่างนี้ ส่วน

ผู้เป็นพุทธมามกะคือถือพระพุทธเจ้าว่าเป็นของเรา ยังหิริและศรัทธาให้เกิดเป็นผู้มีจิตไม่ฟุ้งซ่าน.

มีอะไรจะกล่าวยิ่งไปกว่านั้นอีก มีคาถาว่า **ยทูนกั ๗เปฯ ปณฺทิตโ** ความว่า สิ่งใดพร่องสิ่งนั้นย่อมดั่ง สิ่งใดเต็มสิ่งนั้นย่อมสงบ คนพาลเปรียบด้วยหมอน้ำที่มีน้ำครึ่งหนึ่ง บัณฑิตเปรียบด้วยห้วงน้ำที่มีน้ำเต็ม.

ในกาลานั้นจึงมีคำถามว่า หากว่าคนพาลเปรียบเหมือนหมอน้ำมีน้ำครึ่งหนึ่ง เพราะมีเสียงดัง บัณฑิตเปรียบเหมือนห้วงน้ำที่เต็มเพราะเป็นผู้สงบเมื่อเป็นเช่นนั้น เหตุไรพระพุทธสมณะ จึงเป็นผู้ชวนชวายในการแสดงธรรมอย่างนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสคาถาว่า **ยั สมฺโณ** โดยเชื่อมกับบทที่ว่า **พหุ ภาสตี.**

บทนั้นมีอธิบายดังต่อไปนี้ พระพุทธสมณะกล่าวคำใดมากที่เข้าถึงประโยชน์ประกอบด้วยประโยชน์ คือ ไม่เปล่าประโยชน์ และมีประโยชน์ไม่กล่าวด้วยความฟุ้งซ่าน อีกอย่างหนึ่ง รู้ถ้อยคำนั้นอยู่ ย่อมแสดงธรรมเมื่อแสดงแม้ตลอดวันก็ไม่ขัดยาว เพราะคำทั้งหมดของพระพุทธสมณะนั้นเป็นวิจิตรกรรม ปรับปรุงด้วยญาณ อนึ่ง เมื่อพระพุทธสมณะนั้นแสดงธรรมอยู่อย่างนี้ รู้ถ้อยคำนั้นอยู่อย่างมากกว่า คำนี้จึงเป็นประโยชน์ดังนี้ ย่อมกล่าวถ้อยคำมาก มิใช่กล่าวเพราะพูดมากอย่างเดียว.

พึงทราบความสัมพันธ์กันแห่งคาถาสุดท้ายดังต่อไปนี้ พระพุทธสมณะประกอบด้วยสัพพัญญุตญาณรู้อยู่ ย่อมแสดงธรรม รู้อยู่ย่อมกล่าวถ้อยคำมาก อนึ่ง สมณะใดรู้อยู่ซึ่งธรรมอันพระพุทธสมณะนั้น แสดงแล้วด้วยญาณอันเป็น

ส่วนแห่งการรู้แจ้งแทงตลอด เป็นผู้สำรวมตน รู้เหตุที่ไม่นำประโยชน์เกื้อกูล และความสุขมาให้แก่สัตว์ทั้งหลาย ย่อมไม่กล่าวมาก สมณะนั้นเป็นมุนี ย่อมควรซึ่งปฏิปทาของมุนี สมณะนั้นเป็นมุนีได้เข้าถึงธรรมเครื่องเป็นมุนีแล้ว.

บทนั้นมีความดังต่อไปนี้ สมณะรู้อยู่ซึ่งธรรมนั้นเป็นผู้สำรวมตนแล้ว คຸ້ມครองจิตแล้ว รู้คำที่ไม่นำประโยชน์เกื้อกูลและความสุขมาให้แก่สัตว์ทั้งหลาย ย่อมไม่กล่าวมาก สมณะอย่างนี้ย่อมควรซึ่งความเป็นมุนี มุนีนั้นเป็นผู้ปฏิบัติ เพื่อความเป็นมุนี ย่อมควรซึ่งปฏิปทาของมุนีอันได้แก่โมเนยขปฏิบัติ มิใช่ ย่อมควรอย่างเดียวกันที่แท้มนั้นพึงทราบว่าได้ถึงธรรมเครื่องเป็นมุนี อันได้แก่อรหัตมรรคญาณ เพราะเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจบเทศนาลง ด้วยธรรมเป็นยอดคือพระอรหัต.

พระนาลกเถระครั้งฟังดังนั้นแล้ว ได้เป็นผู้มีความปรารถนาน้อยใน ฐานะ ๓ คือในการเห็น ๑ ในการฟัง ๑ ในการถาม ๑ เพราะเมื่อจบเทศนา พระนาลกเถระนั้น มีจิตเลื่อมใสถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าเข้าไปสู่ป่าไม่เกิดความโลเลว่า ทำอย่างไรดีหนอเราจะฟังได้เฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าอีก นี่คือการเป็นผู้มีความปรารถนาน้อยในการเห็นของพระนาลกเถระนั้น. อนึ่งไม่เกิดความโลเลว่า ทำอย่างไรดีหนอเราจะฟังได้ฟังพระธรรมเทศนาอีก นี่คือการเป็นผู้มีความปรารถนาน้อยในการฟังของพระนาลกเถระนั้น. อนึ่งไม่เกิดความโลเลว่า ทำอย่างไรดีหนอ เราจะฟังได้ตามโมเนยขปฏิบัติอีก นี่คือการเป็นผู้ปรารถนาน้อยในการถามของพระนาลกเถระนั้น. พระนาลกเถระนั้นเป็นผู้มีความปรารถนาน้อยอย่างนี้ จึงเข้าไปยังเชิงภูเขา ไม่อยู่ตลอดสองวัน ณ

ไปพรสมณแห่งหนึ่ง ไม่นั่งตลอดสองวัน ณ โคนต้นไม้แห่งหนึ่ง ไม่เข้าไป
บิณฑบาตตลอดสองวัน ณ บ้านแห่งหนึ่ง. พระนาลกเถระเที่ยวจากป่าสู่ป่า
จากต้นไม้สู่ต้นไม้ จากบ้านสู่บ้าน ปฏิบัติปฏิบัติทางอันสมควรแล้วตั้งอยู่ในผล
อันเลิศ. เพราะภิกษุผู้บำเพ็ญโมเนยขปฏิบัติทางอย่างอุกฤษฏ์ จะมีชีวิตอยู่ได้ ๓
เดือนเท่านั้น บำเพ็ญอย่างกลางจะมีชีวิตอยู่ได้ ๓ ปี บำเพ็ญอย่างอ่อนจะมี
ชีวิตอยู่ได้ ๑๖ ปี พระนาลกเถระนี้บำเพ็ญอย่างอุกฤษฏ์ ฉะนั้นจะอยู่ได้ ๓
เดือน รู้ว่าตนจะสิ้นอายุจึงอาบน้ำ นุ่งผ้า คาคผ้าพันกาย ห่มสังฆาฏิสองชั้น
บ่ายหน้าไปทางพระศพล ถวายบังคมด้วยเบญจางคประดิษฐ์ประคองอัญชลี
ยื่นพิงภูเขาคู่คฤหะ ปรีนิพพานด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ พระผู้มีพระภาค-
เจ้าครั้งทรงทราบว่า พระนาลกเถระปรีนิพพานแล้ว จึงเสด็จไป ณ ภูเขานั้น
พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ กระทำฌาปนกิจให้เก็บพระธาตุไปบรรจุยังเจดีย์แล้วเสด็จ
กลับ ด้วยประการฉะนี้.

จบอรรถกถานาลกสูตรที่ ๑๑ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

ทวยตานุปัสสนาสูตที่ ๑๒

ว่าด้วยการพิจารณาเห็นธรรมเนื่อง ๆ

[๓๕๐] ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วอย่างนี้

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ บุปพาราม ปราสาทของนางวิสาขาไมคารมารดา ใกล้พระนครสาวัตถี ก็สมัยนั้นแล เมื่อคืนเพ็ญพระจันทร์เต็มดวงในวันอุโบสถที่ ๑๕ คำ พระผู้มีพระภาคเจ้าอันภิกษุสงฆ์แวดล้อมประทับนั่งอยู่กลางแจ้ง ทรงชำเลื่องเห็นภิกษุสงฆ์สงบนิ่ง จึงตรัสกะภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าจะพึงมีผู้ถามว่า จะมีประโยชน์อะไรเพื่อการฟังกุศลธรรมอันเป็นอริยะ เป็นเครื่องนำออกไป อันให้ถึงปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้ แก่ท่านทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงตอบเขาอย่างนี้ว่า มีประโยชน์เพื่อรู้ธรรมเป็นธรรม ๒ อย่างตามความเป็นจริง ถ้าจะพึงมีผู้ถามว่า ท่านทั้งหลายกล่าว อะไรว่าเป็นธรรม ๒ อย่าง พึงตอบเขาอย่างนี้ว่า การพิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกข์สมุทัย นี้ข้อที่ ๑ การพิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ว่า นี้ทุกข์นิโรธ นี้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา นี้เป็นข้อที่ ๒ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้พิจารณาเห็นธรรมเป็นธรรม ๒ อย่างโดยชอบเนื่อง ๆ อย่างนี้ เป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยวอยู่ พึงหวังผล ๒ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ อรหัตผลในปัจจุบันนี้ หรือเมื่อยังมีความถือมั่นเหลืออยู่ เป็นพระอนาคามี.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุคตศาสดา ครั้นตรัสไวยากรณภาษิตนี้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

[๑๕๑] คนเหล่านี้ไม่รู้ทุกข์ เหตุ
เกิดแห่งทุกข์ ธรรมชาติเป็นที่ดับทุกข์ไม่มี
ส่วนเหลือ โดยประการทั้งปวง และไม่รู้
มรรคอันให้ถึงความเข้าไประงับทุกข์ คน
เหล่านั้นเสื่อมแล้วจากเจโตวิมุตติและปัญญา-
วิมุตติ เป็นผู้ไม่ควรเพื่อจะทำที่สุดแห่งทุกข์
ได้ เป็นผู้เข้าถึงชาติและชราแท้.

ส่วนคนเหล่านี้รู้ทุกข์ เหตุเกิดแห่ง
ทุกข์ ธรรมชาติเป็นที่ดับทุกข์ไม่มีส่วนเหลือ
โดยประการทั้งปวง และรู้มรรคอันให้ถึง
ความเข้าไประงับทุกข์ คนเหล่านั้นถึงพร้อม
แล้วด้วยเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ เป็นผู้
ควรที่จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ และเป็นผู้ไม่
เข้าถึงชาติและชรา.

[๑๕๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าจะพึงมีผู้ถามว่า การพิจารณาเห็น
ธรรมเป็นธรรม ๒ อย่างโดยชอบเนื่อง ๆ จนพึงมีโดยปริยายอย่างอื่นบ้างไหม
พึงตอบเขาว่าพึงมี ถ้าเขาพึงถามว่า พึงมีอย่างไรเล่า พึงตอบว่า การพิจารณา
เห็นเนื่อง ๆ ว่า ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งทั้งหมด ย่อมเกิดขึ้นเพราะอุปธิเป็นปัจจัย
นี้เป็นข้อ ๑ การพิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ว่า เพราะอุปธิทั้งหลายนี้เองดับไป
เพราะตำรอกโดยไม่มีเหลือ ทุกข์จึงไม่เกิด นี่เป็นข้อที่ ๒ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย

ภิกษุผู้พิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ซึ่งธรรมเป็นธรรม ๒ อย่าง โดยชอบอย่างนี้ ฯลฯ
จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

ทุกข์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง มีเป็นอันมาก
ในโลก ย่อมเกิดเพราะอุปธิเป็นเหตุ ผู้ใดแล
รู้ย่อมกระทำอุปธิ ผู้นั้นเป็นผู้เขลา ย่อม
เข้าถึงทุกข์บ่อยๆ เพราะเหตุนั้น ผู้พิจารณา
เห็นเหตุเกิดแห่งชาติเนื่อง ๆ ทราบชัดอยู่
ไม่พึงทำอุปธิ.

[๓๕๓] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าจะพึงมีผู้ถามว่า การพิจารณาเห็น
ธรรมเป็นธรรม ๒ อย่างโดยชอบเนื่อง ๆ พึงมีโดยปริยายอย่างอื่นบ้างไหม
ควรตอบเขาว่า พึงมี ถ้าเขาถามว่า พึงมีอย่างไรเล่า พึงตอบเขาว่า การพิจารณา
เห็นเนื่อง ๆ ว่า ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งทั้งหมด ย่อมเกิดขึ้นเพราะอวิชชาเป็น
ปัจจัย นี่เป็นข้อที่ ๑ การพิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ว่า เพราะอวิชชานั้นเองดับไป
เพราะสාරอกโดยไม่มีเหลือ ทุกข์จึงไม่เกิด นี่เป็นข้อที่ ๒ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
ภิกษุผู้พิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ซึ่งธรรมเป็นธรรม ๒ อย่างโดยชอบอย่างนี้ ฯลฯ
จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

อวิชชานั้นเอง เป็นคติของสัตว์
ทั้งหลายผู้เข้าถึงชาติ มรณะและสงสาร อัน
มีความเป็นอย่างนี้ และความเป็นอย่างอื่น
บ่อย ๆ อวิชชา คือ ความหลงใหญ่ นี้ เป็น

ความเที่ยงอยู่ถึงกาลนาน สัตว์ทั้งหลายผู้ไป
ด้วยวิชาเท่านั้น ย่อมไม่ไปสู่ภพใหม่.

[๓๕๔] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฯลฯ พึงตอบเขาว่า การพิจารณา
เห็นเนื่อง ๆ ว่า ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งทั้งหมด ย่อมเกิดขึ้นเพราะสังขารเป็น
ปัจจัย นี้เป็นข้อที่ ๑ การพิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ว่า เพราะสังขารทั้งหลายนั้นเอง
ดับไป เพราะสํารอกโดยไม่มีเหลือ ทุกข์จึงไม่เกิด นี้เป็นข้อที่ ๒ ดูก่อนภิกษุ
ทั้งหลาย ภิกษุผู้พิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ซึ่งธรรมเป็นธรรม ๒ อย่าง โดยชอบ
อย่างนี้ ฯลฯ จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งทั้งหมด ย่อม
เกิดขึ้นเพราะสังขารเป็นปัจจัย เพราะสังขาร
ทั้งหลายดับโดยไม่มีเหลือ ทุกข์จึงไม่เกิด.

ภิกษุรู้โทษนี้ว่า เพราะสังขารเป็น
ปัจจัย ทุกข์จึงเกิดขึ้น เพราะความสงบแห่ง
สังขารทั้งหมด สัญญาทั้งหลายจึงดับ ความ
สิ้นไปแห่งทุกข์ ย่อมมีได้ด้วยอาการอย่างนี้.

ภิกษุรู้ความสิ้นไปแห่งทุกข์นี้โดย
ถ่องแท้ บัณฑิตทั้งหลายผู้เห็นชอบ ผู้ถึงเวท
รู้โดยชอบแล้ว ครอบงำกิเลสเป็นเครื่อง
ประกอบของมารได้แล้ว ย่อมไม่ไปสู่ภพ
ใหม่.

[๑๕๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ฯลฯ พึงตอบเขาว่า การพิจารณาเห็น
เนื่อง ๆ ว่า ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งทั้งหมด ย่อมเกิดขึ้นเพราะวิญญาณเป็น
ปัจจัย นี่เป็นข้อที่ ๑ การพิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ว่า เพราะวิญญาณนั่นเองดับ
เพราะตำรอกโดยไม่เหลือ ทุกข์จึงไม่เกิด นี่เป็นข้อที่ ๒ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
ภิกษุผู้พิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ซึ่งธรรมเป็นธรรม ๒ อย่างโดยชอบอย่างนี้ ฯลฯ
จึงตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งทั้งหมด ย่อม
เกิดขึ้นเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย เพราะ
วิญญาณดับโดยไม่เหลือ ทุกข์จึงไม่เกิด.
ภิกษุรู้โทษนี้ว่า ทุกข์ย่อมเกิดขึ้น
เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยดังนี้แล้ว ย่อมเป็น
ผู้หายหิว ดับรอบแล้วเพราะความเข้าไปสงบ
แต่งวิญญาณ.

[๑๕๖] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ฯลฯ พึงตอบเขาว่า การพิจารณาเห็น
เนื่อง ๆ ว่า ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งทั้งหมด ย่อมเกิดเพราะผัสสะเป็นปัจจัย
นี่เป็นข้อที่ ๑ การพิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ว่า เพราะผัสสะนั่นเองดับเพราะตำรอก
โดยไม่เหลือ ทุกข์จึงไม่เกิด นี่เป็นข้อที่ ๒ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้พิจารณา
เห็นเนื่อง ๆ ซึ่งธรรมเป็นธรรม ๒ อย่างโดยชอบอย่างนี้ ฯลฯ จึงตรัสคาถา
ประพันธ์ต่อไปอีกว่า

ความสิ้นไปแห่งสังโยชน์ ของชน
ทั้งหลายผู้อันผัสสะครอบงำแล้ว ผู้แล่นไป

ตามกระแสแห่งภวตัณหา ผู้ดำเนินไปแล้ว
สู่หนทางผิด ย่อมอยู่ห่างไกล ส่วนชน
เหล่าใดกำหนดรู้ผัสสะด้วยปัญญา ยินดีแล้ว
ในธรรมเป็นที่เข้าไปสงบ ชนแม่เหล่านั้น
เป็นผู้หายหิว ดับรอบแล้ว เพราะการดับไป
แห่งผัสสะ.

[๑๕๗] คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ฯลฯ พึงตอบเขาว่า การพิจารณาเห็น
เนื่อง ๆ ว่า ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งทั้งหมด ย่อมเกิดขึ้นเพราะเวทนาเป็นปัจจัย
นี้เป็นข้อที่ ๑ การพิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ว่า เพราะเวทนานั้นเองดับเพราะสාරอก
โดยไม่เหลือ ทุกข์จึงไม่เกิด นี่เป็นข้อที่ ๒ คุก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้พิจารณา
เห็นเนื่อง ๆ ซึ่งธรรมเป็นธรรม ๒ อย่างโดยชอบอย่างนี้ ฯลฯ จึงได้ตรัสคาถา
ประพันธ์ต่อไปว่า

ภิกษุรู้เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ
สุขเวทนา หรือทุกข์เวทนามีสุขขมสุข-
เวทนา ที่มีอยู่ทั้งภายในและภายนอกว่า
เวทนานี้เป็นเหตุแห่งทุกข์ มีความสูญสิ้น
ไปเป็นธรรมดา มีความทรุดโทรมไปเป็น
ธรรมดา ถูกต้องด้วยอุทยัพพญาณแล้ว
เห็นความเสื่อมไปอยู่ ย่อมรู้แจ่มแจ้ง ความ
เป็นทุกข์ในเวทนานั้นอย่างนี้ เพราะเวทนา
ทั้งหลายสิ้นไปนั่นเอง ทุกข์จึงไม่เกิด.

[๑๘๘] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฯลฯ พึงตอบเขาว่า การพิจารณาเห็น
เนื่อง ๆ ว่า ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งทั้งหมด ย่อมเกิดขึ้นเพราะตัณหาเป็นปัจจัย
นี้เป็นข้อที่ ๑ การพิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ว่า เพราะตัณหานั่นเองดับเพราะสාරอก
โดยไม่เหลือ ทุกข์จึงไม่เกิด นี่เป็นข้อที่ ๒ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้พิจารณา
เห็นเนื่อง ๆ ซึ่งธรรมเป็นธรรม ๒ อย่างโดยชอบอย่างนี้ ฯลฯ จึงได้ตรัสคาถา
ประพันธ์ต่อไปอีกว่า

บุรุษผู้มีตัณหาเป็นเพื่อนสอง ท่อง-
เที่ยวไปสิ้นกาลนาน ย่อมไม่ล่วงพ้นสงสาร
อันมีความเป็นอย่างนี้ และความเป็นอย่างอื่น
ไปได้ ภิกษุรู้โทษนี้ว่า ตัณหาเป็นเหตุเกิด
แห่งทุกข์ เป็นผู้มิตัณหาปราศจากไปแล้ว
ไม่ถือมั่น มีสติ พึงเว้นรอบ.

[๑๘๙] ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ฯลฯ พึงตอบเขาว่า การพิจารณาเห็น
เนื่อง ๆ ว่า ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งทั้งหมด ย่อมเกิดขึ้นเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย
นี้เป็นข้อที่ ๑ การพิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ว่า เพราะอุปาทานนั่นเองดับเพราะ
สාරอกโดยไม่เหลือ ทุกข์จึงไม่เกิด นี่เป็นข้อที่ ๒ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุ
ผู้พิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ซึ่งธรรมเป็นธรรม ๒ อย่างโดยชอบอย่างนี้ ฯลฯ จึงได้
ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

ภพย่อมมีเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย
สัตว์ผู้เกิดแล้วย่อมเข้าถึงทุกข์ ต้องตาย
นี้เป็นเหตุเกิดแห่งทุกข์.

เพราะเหตุที่นั่นบัณฑิตทั้งหลายรู้แล้ว

โดยชอบ รู้ถึงความสิ้นไปแห่งชาติแล้วย่อม

ไม่ไปสู่ภพใหม่ เพราะความสิ้นไปแห่ง

อุปาทาน.

[๔๐๐] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ฯลฯ พึงตอบเขาว่า การพิจารณาเห็น
เนื่อง ๆ ว่าทุกข้ออย่างใดอย่างหนึ่งทั้งหมด ย่อมเกิดขึ้นเพราะความริเริ่มเป็น
ปัจจัย นี่เป็นข้อที่ ๑ การพิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ว่า เพราะการริเริ่มนั่นเองดับ
เพราะสํารอกโดยไม่เหลือ ทุกข์จึงไม่เกิด นี่เป็นข้อที่ ๒ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
ภิกษุผู้พิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ซึ่งธรรมเป็นธรรม ๒ อย่างโดยชอบอย่างนี้ ฯลฯ
จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

ทุกข้ออย่างใดอย่างหนึ่งทั้งหมด ย่อม

เกิดขึ้นเพราะความริเริ่มเป็นปัจจัย เพราะ

ความริเริ่มดับโดยไม่เหลือ ทุกข์จึงไม่เกิด.

ภิกษุรู้โทษนี้ว่า ทุกข์ย่อมเกิดขึ้น

เพราะความริเริ่มเป็นปัจจัยดังนี้แล้ว สละ

คืนความริเริ่มได้ทั้งหมดแล้ว น้อมไปใน

นิพพานที่ไม่มีความริเริ่ม ถอนภวตัณหาขึ้น

ได้แล้ว มีจิตสงบ มีชาติสงสารสิ้นแล้ว

ย่อมไม่มีภพใหม่.

[๔๐๑] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ฯลฯ พึงตอบเขาว่า การพิจารณาเห็น
เนื่อง ๆ ว่า ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งทั้งหมด ย่อมเกิดขึ้นเพราะอาหารเป็นปัจจัย
นี้เป็นข้อที่ ๑ การพิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ว่า เพราะอาหารทั้งหมดนั้นเองดับ
เพราะสํารอกโดยไม่เหลือ ทุกข์จึงไม่เกิด นี้เป็นข้อที่ ๒ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
ภิกษุผู้พิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ซึ่งธรรมเป็นธรรม ๒ อย่างโดยชอบอย่างนี้ ฯลฯ
จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งทั้งหมด ย่อม
เกิดขึ้นเพราะอาหารเป็นปัจจัย เพราะอาหาร
ทั้งหลายดับโดยไม่เหลือ ทุกข์จึงไม่เกิด.
ภิกษุผู้ตั้งอยู่ในธรรม ผู้ถึงเวท ฐิติโษ
นี้ว่า ทุกข์ย่อมเกิดขึ้นเพราะอาหารเป็นปัจจัย
ดังนี้แล้ว กำหนดรู้อาหารทั้งปวง เป็นผู้อัน
ค้นหาไม่อาศัยในอาหารทั้งหมด รู้โดยชอบ
ซึ่งนิพพานอันไม่มีโรค พิจารณาแล้วเสพ
ปัจจัย ๔ ย่อมไม่เข้าถึงการนับว่าเป็นเทวดา
หรือมนุษย์ เพราะอาสวะทั้งหลายหมดสิ้นไป.

[๔๐๒] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ฯลฯ พึงตอบเขาว่า การพิจารณาเห็น
เนื่อง ๆ ว่า ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งทั้งหมด ย่อมเกิดขึ้นเพราะความหวั่นไหว
เป็นปัจจัย นี้เป็นข้อที่ ๑ การพิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ว่า เพราะความหวั่นไหว
ทั้งหลายนั้นเองดับไป เพราะสํารอกโดยไม่เหลือ ทุกข์จึงไม่เกิด นี้เป็นข้อที่ ๒

คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้พิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ซึ่งธรรมเป็นธรรม ๒ อย่าง
โดยชอบอย่างนี้ ฯลฯ จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งทั้งหมด ย่อม
เกิดขึ้นเพราะความหวั่นไหวเป็นปัจจัยเพราะ
ความหวั่นไหวดับไม่มีเหลือ ทุกข์จึงไม่เกิด.
ภิกษุรู้โทษนี้ว่า ทุกข์ย่อมเกิดขึ้น
เพราะความหวั่นไหวเป็นปัจจัย ดังนี้ เพราะ
เหตุนั้นแล ภิกษุสละตัณหาแล้วดับสังขาร
ทั้งหลายได้แล้ว เป็นผู้ไม่มีความหวั่นไหว
ไม่ถือมั่น แต่นั้นพึงเว้นรอบ.

[๔๐๓] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ฯลฯ พึงตอบเขาว่า การพิจารณาเห็น
เนื่อง ๆ ว่า ความคืนรนย่อมมีแก่ผู้อันตัณหา ทิฏฐิ และมานะอาศัยแล้ว
นี้เป็นข้อที่ ๑ การพิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ว่า ผู้ที่ตัณหา ทิฏฐิ และมานะไม่อาศัย
แล้ว ย่อมไม่คืนรน นี้เป็นข้อที่ ๒ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้พิจารณาเห็น
เนื่อง ๆ ซึ่งธรรมเป็นธรรม ๒ อย่าง โดยชอบอย่างนี้ ฯลฯ จึงได้ตรัสคาถา
ประพันธ์ต่อไปอีกว่า

ผู้อันตัณหา ทิฏฐิ และมานะไม่
อาศัยแล้ว ย่อมไม่คืนรน ส่วนผู้อันตัณหา
ทิฏฐิ และมานะอาศัยแล้ว ถือมั่นอยู่ ย่อม
ไม่ล่วงพ้นสงสารอันมีความเป็นอย่างนี้ และ

ความเป็นอย่างอื่นไปได้ ภิกษุรู้โทษนี้ว่า
เป็นภัยใหญ่ในเพราะนิสสัย คือ ตัณหาทิฏฐิ
และมานะทั้งหลายแล้วเป็นผู้อันตัณหาทิฏฐิ
และมานะไม่อาศัยแล้ว ไม่ถือมั่น มีสติ
พึงเว้นรอบ.

๒๔๐๔] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ฯลฯ พึงตอบเขาว่า การพิจารณาเห็น
เนื่อง ๆ ว่า อรูปภพละเอียดกว่ารูปภพ นี้เป็นข้อที่ ๑ การพิจารณาเห็นเนื่อง ๆ
ว่า นิโรธละเอียดกว่าอรูปภพ นี้เป็นข้อ ๒ คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้พิจารณา
เห็นเนื่อง ๆ ซึ่งธรรมเป็นธรรม ๒ อย่างโดยชอบอย่างนี้ ฯลฯ จึงได้ตรัสกาลา
ประโยชน์พันซ์ต่อไปอีกว่า

สัตว์เหล่าใดผู้เข้าถึงรูปภพ และสัตว์
เหล่าใดอยู่ในอรูปภพ สัตว์เหล่านั้นเมื่อยังไม่
รู้ชัดซึ่งนิพพาน ก็ยังเป็นผู้จะต้องมาสู่ภพใหม่
ส่วนชนเหล่าใดกำหนดรู้รูปภพแล้ว ไม่ดำรง
อยู่ในอรูปภพ ชนเหล่านั้นน้อมไปในนิพ-
พานทีเดียว เป็นผู้ละมัจจุเสียได้.

[๔๐๕] คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ฯลฯ พึงตอบเขาว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย
นามรูปที่โลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ที่หมู่สัตว์พร้อมทั้ง
สมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์เล็งเห็นว่า นามรูปนี้เป็นของจริง พระอริยเจ้า
ทั้งหลายเห็นด้วยดีแล้วด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า นามรูปนั้นเป็น

ของเทิจ นี่เป็นอนุปัสสนาข้อที่ ๑ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย นิพพานที่โลกพร้อมทั้ง
เทวโลก มารโลก พรหมโลก ที่หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและ
มนุษย์เล็งเห็นว่า นิพพานนี้เป็นของเทิจ พระอริยเจ้าทั้งหลายเห็นด้วยดีแล้ว
ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า นิพพานนั้นเป็นของจริง นี่เป็น
อนุปัสสนาข้อที่ ๒ คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้พิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ซึ่งธรรม
เป็นธรรม ๒ อย่างโดยชอบอย่างนี้ ฯลฯ จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

ท่านผู้มีความสำคัญในนามรูป อัน

เป็นของมิใช่ตนว่าเป็นตน จงดูโลกพร้อมทั้ง
เทวโลก ผู้ยึดมั่นแล้วในนามรูป ซึ่งสำคัญ
นามรูปนี้ว่า เป็นของจริง.

ก็ชนทั้งหลายย่อมสำคัญ (นามรูป)

ด้วยอาการใด ๆ นามรูปนั้น ย่อมเป็นอย่างอื่น
ไปจากอาการที่เขาสำคัญนั้น นามรูปของผู้
นั้นแล เป็นของเทิจ เพราะนามรูปมีความ
สูญสิ้นไปเป็นธรรมดา.

นิพพานมีความไม่สูญสิ้นไปเป็น

ธรรมดา พระอริยเจ้าทั้งหลายรู้นิพพานนั้น
โดยความเป็นจริง พระอริยเจ้าเหล่านั้นแล
เป็นผู้หายหิวดับรอบแล้ว เพราะตรัสรู้ของ
จริง.

[๔๐๖] คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าจะพึงมีผู้ถามว่า การพิจารณาเห็น
ธรรมเป็นธรรม ๒ อย่างเนื่อง ๆ โดยชอบ จะพึงมีโดยปริยายอย่างอื่นบ้างไหม

ฟังตอบเขาว่า ฟังมี. ถ้าเขาถามว่าฟังมีอย่างไรเล่า. ฟังตอบเขาว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย อภิธรรมมณเฑียรที่โลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ที่หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์เล็งเห็นว่า เป็นสุข พระอริยเจ้าทั้งหลายเห็นด้วยดีแล้วด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริงว่า นั่นเป็นทุกข์ นี่เป็นอนุปัสสนาข้อที่ ๑. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย นิพพานที่โลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ที่หมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์เล็งเห็นว่า นี่เป็นทุกข์ พระอริยเจ้าทั้งหลายเห็นด้วยดีแล้วด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริงว่า นั่นเป็นสุข นี่เป็นอนุปัสสนาข้อที่ ๒. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้พิจารณาเห็นธรรมเป็นธรรม ๒ อย่างโดยชอบเนื่องๆ อย่างนี้ไม่ประมาท มีความเพียร มีใจเด็ดเดี่ยว ฟังหวังผล ๒ อย่าง อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ อรหัตผลในปัจจุบันนี้ หรือเมื่อยังมีความถือมั่นเหลืออยู่ เป็นพระอนาคามี.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้สุคตศาสดา ครันตรัสไวยากรณภายิตนี้จบลงแล้ว จึงได้ตรัสคาถาประพันธ์ต่อไปอีกว่า

รูป เสียง กลิ่น รส ผัสสะ และ

ธรรมารมณส์ล้วนน่าปรารถนา น่าใคร่ น่า-
พอใจ มีประมาณเท่าใด โลกกล่าวว่ามีอยู่
อารมณ ๖ อย่างเหล่านี้ โลกพร้อมทั้งเทวโลก
สมมติกันว่าเป็นสุข แต่ว่าธรรมเป็นที่ดับ
อารมณ ๖ อย่างนี้ ชนเหล่านั้นสมมติกันว่า
เป็นทุกข์.

ความดับแต่งเบญจขันธ์ พระอริย-
เจ้าทั้งหลายเห็นว่าเป็นสุข ความเห็นขัดแย้ง
กันกับโลกทั้งปวงนี้ย่อมมีแก่บัณฑิตทั้งหลาย
ผู้เห็นอยู่.

ชนเหล่าอื่นกล่าววัตถุสามใดโดย
ความเป็นสุข พระอริยเจ้าทั้งหลายกล่าววัตถุ
สามนั้นโดยความเป็นทุกข์.

ชนเหล่าอื่นกล่าวนิพพานใดโดย
ความเป็นทุกข์ พระอริยเจ้าทั้งหลายผู้รู้แจ้ง
กล่าวนิพพานนั้นโดยความเป็นสุข ท่านจง
พิจารณาธรรมที่รู้ได้ยากที่ชนพาลทั้งหลาย
ไม่รู้แจ้ง พวกเขากลุ่มหลงอยู่ในโลกนี้.

ความมืดคือย่อมมีแก่ชนพาลทั้งหลาย
ผู้ถูกอวิชชาหุ้มห่อแล้ว ผู้ไม่เห็นอยู่ ส่วน
นิพพาน เป็นธรรมชาติเปิดเผยแก่สัตบุรุษ
ผู้เห็นอยู่ เหมือนอย่างแสงสว่าง ฉะนั้น.

ชนทั้งหลายเป็นผู้คั่นคว้า ไม่ฉลาด
ต่อธรรม ย่อมไม่รู้แจ้งนิพพานที่มีอยู่ในที่
ใกล้.

ชนทั้งหลายผู้ถูกภวราคะครอบงำ
แล้ว เล่นไปตามกระแสกัวตันทหา ผู้เข้าถึง

วิภูษณ์เป็นปวงแห่งมารเนื่อง ๆ ไม่ตรัสรู้
ธรรมนี้ได้โดยง่าย

นอกจากพระอริยเจ้าทั้งหลาย ใคร
หนอ ย่อมควรจะรู้บท คือ นิพพานที่พระ-
อริยเจ้าทั้งหลายตรัสรู้ดีแล้ว พระอริยเจ้า
ทั้งหลายเป็นผู้ไม่มีอาสวะเพราะรู้โดยชอบ
ย่อมปรินิพพาน.

[๔๐๗] พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสไวยากรณ์ภยิตนี้จบลงแล้ว
ภิกษุเหล่านั้นมีใจชื่นชมยินดีภยิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็และเมื่อพระผู้มี-
พระภาคเจ้าตรัสไวยากรณ์ภยิตนี้อยู่ จิตของภิกษุประมาณ ๖๐ รูป หลุดพ้น
แล้วจากอาสวะทั้งหลาย เพราะไม่ถือมั่น ดังนี้แล.

จบทวยตานุปัสสนาสูตที่ ๑๒

รวมหัวข้อประจำเรื่องในพระสูตรนี้ คือ

สัจจะ อุปธิ อวิชา สังขาร วิญญานเป็นที่ ๕ ผัสสะ เวทนา
ตัณหา อุปาทาน อารัมภะ อาหาร ความหวั่นไหว ความคืนรน รูป และ
สัจจะกับทุกข์ รวมเป็น ๑๖.

จบมหาวรรคที่ ๓

อรรถกถาทวยตานุปัสสนาสูตที่ ๑๒

ทวยตานุปัสสนาสูต มีคำเริ่มต้นว่า เอวมมุเม สุตฺตํ คังนี้.

พระสุตฺตนี้มีการเกิดขึ้นอย่างไร ?

พระสุตฺตนี้เกิดขึ้นเพราะพระอัยยาศัยของพระองค์ พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงแสดงพระสุตฺตนี้ด้วยพระอัยยาศัยของพระองค์. นี้เป็นความย่อในพระสุตฺตนี้. ส่วนความพิสดารของพระสุตฺตนี้ จักมีแจ้งในอรรถกถานั้นแล.

ในบทเหล่านั้น บทว่า เอวมมุเม สุตฺตํ เป็นต้นมีนัยดังได้กล่าวมาแล้ว.

บทว่า ปุพฺพพารามะ ปุพฺพพารามะคืออารามด้านทิศตะวันออกของกรุงสาวัตถี ในบทว่า มิคฺการมาตุ ปาสาเท ปราสาทของนางวิสาขาไมคารมารดานี้มีความว่า นางวิสาขาอุบาสิกาท่านเรียกว่าไมคารมารดา เพราะไมคารเศรษฐีผู้เป็นพ่อพี่ของนางตั้งไว้ในฐานะเป็นมารดา นางวิสาขาไมคารมารดานั้น สละเครื่องประดับมหาลดาที่มีค่าแก้วโกฏฐสร้างปราสาทมีห้องบนเรือนยอดหนึ่งพันห้อง คือ ข้างล่าง ๕๐๐ ห้อง ข้างบน ๕๐๐ ห้อง จึงเรียกปราสาทนั้นว่า ปราสาทของไมคารมารดา. บนปราสาทของนางวิสาขาไมคารมารดานั้น. บทว่า เตน โข ปน สมเยน ภควา ความว่า สมัยที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอาศัยกรุงสาวัตถีประทับอยู่ ณ ปุพฺพพารามอันเป็นปราสาทของนางวิสาขาไมคารมารดา. บทว่า ตทหุโปสเถ คือ ในวันอุโบสถขึ้น ๑๕ ค่ำ. ท่านเรียกว่าวันอุโบสถ. บทว่า ปณฺณรเส นี้ เป็นคำปฏิเสธรวันอุโบสถที่เหลือที่มาถึงด้วย อุโปสเถ สัพพํ. บทว่า ปุณฺณนาย ปุณฺณนาย รตฺตติยา เมื่อราตรีเพ็ญมีพระจันทร์เต็มดวงในวัน

อุโบสถที่ ๑๕ คำ ความว่า เมื่อราตรีเพ็ญเพราะเป็นวันขึ้น ๑๕ คำ โดยการ
นับวัน เพราะเว้นจากความหมองมัวมีหมอกเป็นต้น เพราะเต็มด้วยคุณสมบัติ
ของราตรีและเพราะมีพระจันทร์เต็มดวง. บทว่า **ภิกขุสงฆปริวูโต** คืออันหมู่
ภิกษุแวดล้อมแล้ว. บทว่า **อพฺโลกาส นิสินฺ โน โหติ** พระผู้มีพระภาคเจ้า
ประทับนั่งในอพโลกาส (กลางแจ้ง) ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่ง
ณ กลางแจ้งอันเป็นบริเวณของรัตนปราสาทของนางวิสาขาภิคารมารดา คือ
ณ โอกาสที่ไม่มีอะไรปิดไว้ข้างบนอันเป็นบวรพุทธอาสน์ที่เขาปูไว้. บทว่า
ตฺถุหิฏฺฐํ ตฺถุหิฏฺฐํ คือ ภิกษุสงฆ์สงบนิ่งแม้กายก็สงบนิ่งจากการเหลือวไป
ข้างโน้นข้างนี้. บทว่า **ภิกขุสงฆํ อนฺวิโลเกตุวา** ทรงชำเลื่องดูภิกษุสงฆ์
ความว่า ทรงมองดูภิกษุสงฆ์ที่นั่งแวดล้อมพระองค์มีภิกษุประมาณหลายพัน
สงบนิ่งข้างโน้นข้างนี้ เพื่อทรงกำหนดพระธรรมเทศนาเป็นที่สบายว่า ในที่นี้มี
พระโสดาบันประมาณเท่านี้ มีพระสกทาคามีประมาณเท่านี้ มีพระอนาคามี
ประมาณเท่านี้ มีกัลยาณปุถุชนผู้เริ่มวิปัสสนาประมาณเท่านี้ ธรรมเทศนา
เช่นไรจึงจะเป็นที่สบายของภิกษุสงฆ์นี้ ดังนี้.

บทว่า **เย เต ภิกฺขเว กุสลา ฆมฺมา** ความว่า โภธิปักขิยธรรม
๓๓ หรือปริยัติธรรมอันส่งความโพธิปักขิยธรรมนั้น ชื่อว่าเป็นกุศล เพราะ
อรรถว่า ไม่มีโรค ไม่มีโทษ มีผลนำปรารถนา เกิดแต่ความฉลาด. บทว่า
อริยา นียยานิกา สมฺโพธิคามิโน เป็นอริยะ เป็นเครื่องนำออกไปให้ถึง
ปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้ ความว่า ชื่อว่า อริยะ เพราะควรเข้าถึง ชื่อว่าเป็น
เครื่องนำออกไป เพราะนำออกไปจากโลก ชื่อว่าให้ถึงปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้

เพราะให้ได้บรรลุพระอรหัต. คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าจะพึงมีผู้ถามว่าจะมีประโยชน์อะไร เพื่อการพึงกุศลธรรมอันเป็นอริยะ เป็นเครื่องนำออกไป อันให้ถึงปัญญาเป็นเครื่องตรัสรู้แก่เธอทั้งหลาย ท่านอธิบายว่า เธอทั้งหลายพึงธรรมเหล่านั้นเพื่ออะไร. บทว่า ยาวเทว ในบทว่า ยาวเทว ทวยตานัม ชมฺมานํ ยถากุติ ญาณาย เพื่อรู้ธรรมเป็นธรรม ๒ อย่างตามความเป็นจริง นี้เป็นคำรับรองในการกำหนด. ธรรมชื่อว่า ทูยา เพราะมี ๒ อย่าง. ธรรม ๒ อย่างนั้นแลชื่อว่า ทวยตา. ธรรม ๒ อย่างเหล่านั้น. ปาฐะว่า ทูยานัม ก็มี. บทว่า ยถากุติ ญาณาย เพื่อรู้ตามความเป็นจริง คือ เพื่อรู้ไม่วิปริต. ท่านอธิบายไว้อย่างไร. อธิบายไว้ว่า การรู้ตามความเป็นจริงอันได้แก่เห็นแจ้ง ธรรมที่ท่านกำหนดไว้สองอย่างเป็นโลกิยะและโลกุตระเป็นต้น เพื่อประโยชน์แก่การรู้ตามความเป็นจริงนั้น ไม่ยิ่งไปกว่านั้น เพราะเหตุนั้น ธรรมประมาณเท่านี้ ย่อมมีด้วยการฟัง การบรรลุคุณวิเศษยิ่งกว่านั้น ย่อมมีด้วยการภาวนา.

ก็ในบทว่า กิณฺจ ทูยติ วเทถ เธอทั้งหลายกล่าวอะไรว่าเป็น ธรรม ๒ อย่างนี้ มีอธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนภิกษุทั้งหลาย หากจะมีผู้ถามว่า ท่านผู้เจริญ ท่านทั้งหลายกล่าวอะไรว่าเป็นธรรม ๒ อย่าง. มีความว่า ท่านทั้งหลายกล่าวความเป็นธรรม ๒ อย่างคืออะไร. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงความเป็นธรรม ๒ อย่างจึงตรัสคำมีอาทิอย่างนี้ว่า อิถิ ทูกขํ นี้ทุกขํ. ในบทนั้น ธรรมคืออริยสัจ ๔ เป็นธรรม ๒ ส่วน การพิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ด้วยการเห็นทุกขํพร้อมด้วยเหตุอันเป็นส่วนหนึ่งของโลกิยะอย่างนี้ว่า นี้ทุกขํ นี้เหตุให้เกิดทุกขํ นี้เป็นข้อหนึ่ง. การพิจารณา

เห็นเนื่อง ๆ ด้วยการเห็นนิโรธ (ความดับทุกข์) พร้อมด้วยอุบายอันเป็นส่วนที่สองของโลกุตระเป็นข้อที่สอง. อนึ่ง ในบทนี้ข้อที่หนึ่งสำเร็จได้ด้วยวิสุทธิที่ ๓ ที่ ๔ ข้อที่สองสำเร็จได้ด้วยวิสุทธิที่ ๕. บทว่า **เอว สมมา ทวยตา-นุปลุโน** ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมเป็นธรรม ๒ อย่างโดยชอบเนื่อง ๆ อย่างนี้ ความว่า ภิกษุพิจารณาเห็นธรรมเป็นธรรม ๒ อย่างโดยชอบตามนัยที่กล่าวแล้วนี้ เป็นผู้ไม่ประมาท เพราะไม่อยู่ปราศจากสติ เป็นผู้มีความเพียร เพราะมีความเพียรเผากิเลสทางกายและทางจิต เป็นผู้มีใจเด็ดเดี่ยว เพราะหมดความเพ่งเล็งในกายและชีวิต. บทว่า **ปาฏิทงฺขํ** คือ พึงปรารถนา. บทว่า **ทัญญเว รมฺเม อญฺญา** ได้แก่ อรหัตผลในปัจจุบันนี้. บทว่า **สติ วา อุปาทิสเสเส อนาคามิตา** เมื่อยังมีความยึดมั่นเหลืออยู่เป็นพระอนาคามี ความว่า ยังมีความยึดมั่นชั้นเหลืออยู่ โดยเกิดอีก ท่านเรียกว่า **อุปาทิสเส** คือ ยังมีความยึดมั่นเหลืออยู่ ท่านแสดงว่า เมื่อยังมีความยึดมั่นเหลืออยู่นั้น พึงหวังความเป็นพระอนาคามี. ในบทนั้น แม้ผลเบื้องต่ำก็ยังมีแก่ภิกษุผู้พิจารณาเห็นธรรมเป็นธรรม ๒ อย่างเนื่อง ๆ อย่างนี้ ก็จริง ถึงดังนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะยังความอุตสาหะให้เกิดในผลเบื้องสูงจึงตรัสอย่างนี้.

บทว่า **อิทมโวจ** พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสภายิตนี้แล้วนี้ เป็นคำตันของพระสังคิตถิกจารย์ทั้งหลาย. ในบทเหล่านั้นบทว่า **อิทํ** เป็นคำชี้แจงถึงบทที่พระองค์ตรัสไว้แล้วว่า **เย เต ภิกฺขเว** ดังนี้. บทว่า **เอตํ** เป็นบทแสดงกาลาประพันธ์ที่พระองค์พึงกล่าวมีอาทิอย่างนี้ว่า **เย ทุกฺขํ** ชนเหล่าใดไม่รู้ทุกข์ ดังนี้. อนึ่งกาลาเหล่านี้แสดงเนื้อความดังกล่าวแล้ว เพราะแสดงถึงอริยสัจ ๔.

แม้เมื่อเป็นอย่างนี้ เพราะแสดงถึงผู้ไม่เห็นแจ้งและผู้เห็นแจ้งแล้วแสดงถึงวิภูฏะ วิภูฏะที่ตัดขาดและยังตัดไม่ขาดของท่านเหล่านั้นว่า ท่านกล่าวแสดงถึงเนื้อ- ความที่ต่างกันเพื่อประโยชน์แก่ผู้ที่ชอบใจกาลามาภายหลัง หวังอนุเคราะห์ เพราะไม่สามารถจะรู้มาก่อนได้ และแก่ผู้มีจิตฟุ้งซ่านมาก่อน เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวคานี้เพื่อแสดงเนื้อความต่างกันนั่นเอง. ในคานาพจน์เมื่อนอก จากนี้ก็มีนัยนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ยตุถ** ท่านแสดงถึงนิพพาน. เพราะทุกข์ย่อม ดับไปในนิพพานโดยประการทั้งปวง ทุกข์ย่อมดับไปหมดทุกประการ ทุกข์ พร้อมด้วยเหตุย่อมดับ ทุกข์ย่อมดับไม่มีส่วนเหลือ. บทว่า **ตถ มคฺคํ** ได้แก่ มรรคมืองค์ ๘ นั้น. ในบทว่า **เจโตวิมุตติหิ นา เต อโถ ปญญาวิมุตติยา** ชนเหล่านั้นเสื่อมแล้วจากเจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตตินี้ ฟังทราบว่ อรหัตผล- สสมาธิ เป็นเจโตวิมุตติเพราะสํารอกราคะ อริหัตผลปัญญา เป็นปัญญาวิมุตติ เพราะสํารอกอวิชชา.

อีกอย่างหนึ่ง อรหัตผลอันตมหาจริตบุคคลข่มกิเลสทั้งหลายด้วยผล แห่งอัปนาฆานแล้วจึงบรรลु ชื่อว่า **เจโตวิมุตติ** เพราะสํารอกราคะ. อรหัตผลที่ภูจริตบุคคลยังเพียงอุปจารฆานให้เกิด เห็นแจ้งแล้ว จึงบรรลु ชื่อว่า **ปัญญาวิมุตติ** เพราะสํารอกอวิชชา.

อีกอย่างหนึ่ง อนาคามีผล ชื่อว่า **เจโตวิมุตติ** เพราะสํารอกราคะ คือ กามราคะ. อรหัตผล ชื่อว่า **ปัญญาวิมุตติ** เพราะสํารอกอวิชชาโดย อาการทั้งปวง.

บทว่า **อนุตทริยาย** คือ เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์ในวิภูฏะ. บทว่า **ชาติชรูปคา** ได้แก่ เข้าถึงชาติและชรา หรืออันชาติและชราเข้าถึง ย่อมไม่

พ้นจากชาติและชรา พึงทราบอย่างนี้ ด้วยประการฉะนี้. บทที่เหลือในคถานี
ปรากฏชัดแล้วตั้งแต่ต้น.

เมื่อคถาจบลงภิกษุประมาณ ๖๐ รูป รับผิดชอบต่อมันแล้วต่างเห็นแจ้ง
บรรลुพระอรหัต ฌ อาสนะนั้นนั่นเอง. ในวาระทั้งหมดเหมือนในบทนี้.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสทวยตานุปีสสนา (การพิจารณาเห็น
ธรรมเป็นธรรม ๒ อย่างเนื่องๆ) เป็นอันมากโดยนัยมีอาทิว่า **ธิดา อญฺเณนาปิ
ปริยาเยน** จะพึงมีโดยปริยายอื่นบ้างไหมดังนี้.

พึงทราบวินิจฉัยในวาระที่ ๒ นั้นต่อไป. บทว่า **อุปธิปฺปจฺจยา**
เพราะอุปธิเป็นปัจจัย คือเพราะกรรมมีอาสวะเป็นปัจจัย. จริยอยู่กรรมมี
อาสวะท่านประสงค์เอา **อุปธิ** ในที่นี้. บทว่า **อเสตวิราคณิโรธา** ได้แก่
เพราะอุปธิทั้งหลายดับไปเพราะสำรอกโดยไม่เหลือ หรือ เพราะอุปธิทั้งหลาย
ดับไป กล่าวคือสำรอกโดยไม่เหลือ. บทว่า **อุปธินิทานา** เพราะอุปธิเป็น
เหตุ คือเพราะกรรมเป็นปัจจัย. บทว่า **ทุกฺขสฺส ชาติปฺปภวานุปฺปสฺสึ**
ผู้พิจารณาเห็นเหตุเกิดแห่งทุกข์เนื่อง ๆ คือพิจารณาเห็นเนื่อง ๆ ว่า อุปธิเป็น
เหตุเกิดแห่งวิภูทุกฺข. บทที่เหลือในบทนี้มีความปรากฏชัดทั้งหมดแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอริยสัจ ๔ แล้วตรัสวาระเมื่อนี้ด้วยธรรม
เป็นยอดคือพระอรหัตด้วยประการฉะนี้แล. วาระทั้งหมดเหมือนวาระนี้.

พึงทราบวินิจฉัยในวาระที่ ๓ นั้นต่อไป. บทว่า **อวิชฺชาปจฺจยา**
เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย ความว่า ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งย่อมเกิดขึ้นเพราะ
อวิชชาสะสมกรรมที่เป็นเหตุให้เกิดเป็นปัจจัย. แต่ทุกข์ในที่ทั้งหมดเป็นวิภูทุกฺข
เท่านั้น. บทว่า **ชาติมรณสฺส สารี** ชาติมรณะสงสาร อธิบายว่า ชาติคือความ

เกิดแห่งขันธ, มรณะ คือความแตกไปแห่งขันธ, สงสาร คือความสืบต่อแห่งขันธ. บทว่า **วชนฺติ** ไป คือเข้าถึง. บทว่า **อิตุถภาวญฺญถาภาว** มีความเป็นอย่างนี้และความเป็นอย่างอื่น คือความเป็นมนุษย์นี้ และความเป็นหมู่อื่นที่เหลื่อจากความเป็นมนุษย์นี้. บทว่า **คติ** คือความเป็นปัจฉัย. บทว่า **อวิชฺชาหํ** คัดบทเป็น **อวิชฺ** หิ **อัย** อวิชฺชา^{นี้}. บทว่า **วิชฺชาคตา จ เย สุตตา** สัตว์ทั้งหลายผู้ไปด้วยวิชาเท่านั้น ความว่า สัตว์ว่ทั้งหลายผู้ทำลายกิเลสแล้วไปด้วยวิชา (ปัญญา) ในอรหัตมรรค เป็นสัตว์ที่สิ้นอาสวะแล้ว. บทที่เหลื่อมีความง่ายทั้งนั้น.

พึงทราบวินิจฉัยในวาระที่ ๔. บทว่า **สงฺขารปจฺจยา** เพราะสังขารเป็นปัจฉัย คือ เพราะปญฺญาภิสังขาร (สภาพผู้ตกแต่งคือบุญ) อปฺปญฺญาภิสังขาร (สภาพผู้ตกแต่งคือบาป) อนนฺยชาภิสังขาร (สภาพผู้ตกแต่งคือ ความไม่หวั่นไหว). บทว่า **เอตฺมาทึนฺว ญฺตุว** ฐึโทย^{นี้} คือรู้ว่ นี้ทุกข์ นี้โทย เพราะสังขารเป็นปัจฉัย. บทว่า **สพฺพสงฺขารสมถา** เพราะความสงบแห่งสังขารทั้งหมด คือ ชื่อว่ สงบสังขารทั้งหลายทั้งหมดดังได้กล่าวแล้วด้วยมรรคญาณอธิบายว่ เพื่อความกำจัด เพราะปรารธนาผล. บทว่า **สญฺยานํ** แห่งสัญญาทั้งหลาย คือเพราะสัญญามีกามสัญญาเป็นต้นดับด้วยมรรคนั้นเอง. บทว่า **เอตฺถตฺวา ยถาถล** คือรู้ความสิ้นไปแห่งทุกข์นี้โดยไม่วิปริต. บทว่า **สมฺมททฺสา** ผู้เห็นชอบ คือเห็นโดยชอบ. บทว่า **สมฺมทญฺญา** ฐึโดยชอบ คือรู้สังขารธรรมโดยเป็นของไม่เที่ยง และรู้สังขตธรรมโดยความเป็นของเที่ยง. บทว่า **มารล** โยคํ กิเลสเป็นเครื่องประกอบของมาร คือวัฏฏะอันเป็นไปในภูมิ ๓. บทที่เหลื่อมีความง่ายทั้งนั้น.

ฟังทราบวินิจฉัยในวาระที่ ๕ ต่อไป. บทว่า **วิญญาณปจฺจยา**

เพราะวิญญาณเป็นปัจฉัย คือเพราะวิญญาณปรุ้งแต่งให้เกิดร่วมกับกรรมเป็นปัจฉัย บทว่า **นิจฺฉาโต** เป็นผู้หายหิว คือหมดอยาก. บทว่า **ปรินิพฺพุโต** ดับรอบแล้ว คือเป็นผู้ดับรอบด้วยการดับกิเลส. บทที่เหลือมีความปรากฏชัดแล้ว.

ฟังทราบวินิจฉัยในวาระที่ ๖ ต่อไป. บทว่า **ผลฺสฺสปจฺจยา** เพราะ

ผัสสะเป็นปัจฉัย อธิบายว่า เพราะผัสสะสัมปยุตด้วยอกิสังขารและวิญญาณเป็นปัจฉัย ในที่นี้ท่านกล่าวถึงผัสสะมิได้กล่าวถึงนามรูป สพายตนะนั้นควรจะกล่าวตามลำดับ เพราะนามรูปและสภาพตนะเหล่านั้น มิได้สัมปยุตด้วยกรรมเท่านั้น เพราะปนกับรูป หนึ่งวิญญูทกข์นี้พึงเกิดจากกรรม หรือจากกรรมอันสัมปยุตด้วยกรรม. บทว่า **ภวโสตฺถาณฺุสตารินิ** ผู้เล่นไปตามกระแสแห่งภวตัณหา คือเล่นไปตามตัณหา. บทว่า **ปริญฺญา** กำหนดรู้ คือกำหนดรู้ด้วยปริญญา ๑. บทว่า **ปญฺญา** คือรู้ด้วยอรหัตมรรคปัญญา. บทว่า **อุปฺสเม รตา** ยินดีแล้วในธรรมเป็นที่เข้าไปสงบ คือยินดีแล้วในนิพพานด้วยผลสมาบัติ. บทว่า **ผลฺสฺส-**
ภิสฺมยา คือเพราะการดับไปแห่งผัสสะ. บทที่เหลือมีความปรากฏชัดแล้ว.

ฟังทราบวินิจฉัยในวาระที่ ๗ ต่อไป. บทว่า **เวทนาปจฺจยา**

เพราะเวทนาเป็นปัจฉัย คือเพราะเวทนาสัมปยุตด้วยกรรมเป็นปัจฉัย. บทว่า **อทุกฺขมฺสุขํ** สห คือพร้อมด้วยอทุกขมสุขเวทนา. บทว่า **เอตํ ทฺกฺขมฺหุติ**
ตฺตฺวาน รู้ว่านี่ทุกข์ คือรู้ว่าการเสวยอารมณ์ทั้งปวงนั้นเป็นเหตุแห่งทุกข์ หรือรู้ว่าทุกข์ เพราะความปรวนแปรไปไม่คงที่ และความเป็นทุกข์เพราะไม่รู้.

บทว่า โมธรมมัม มีความสูญสิ้นไปเป็นธรรมดา คือมีความสูญหายไปเป็น
ธรรมดา. บทว่า ปโลกินัม มีความทรุดโทรมไปเป็นธรรมดา คือมีความ
ทรุดโทรมไปด้วยชราและมรณะเป็นธรรมดา. บทว่า ผุสฺส ผุสฺส ถูกต้อง
ถูกต้อง คือถูกต้อง ถูกต้องแล้วด้วยอุทฺทพยญาณ (ปัญญากำหนดรู้ความเกิด
และความเสื่อม). บทว่า วยัม ปสฺสตี เห็นความเสื่อม คือเห็นความแตกทำลาย
ในที่สุดนั่นเอง. บทว่า เอวํ ตตฺถ วิชานตี ย่อมรู้แจ่มแจ้งความเป็นทุกข์
ในเวทนานั้นอย่างนี้ คือรู้แจ่มแจ้งเวทนานั้นอย่างนี้ หรือรู้แจ่มแจ้งความเป็น
ทุกข์ในเวทนานั้น. บทว่า เวทนานัม จยา เพราะเวทหาทั้งหลายสิ้นไปคือ
เบื้องหน้าแต่นั้น เพราะเวทนาสัมปยุตด้วยกรรมสิ้นไปด้วยมรรคญาณ. บทที่
เหลือมีความง่ายทั้งนั้น.

ฟังทราบวินิจฉัยในวาระที่ ๘ ต่อไป. บทว่า ตณฺหาปจฺจยา เพราะ
ตัณหาเป็นปัจจัย คือเพราะตัณหาสะสมกรรมเป็นปัจจัย. บทว่า เอตมาทึนฺว
ณฺตฺวา ตณฺหา ทุกฺขสฺส สมฺภวํ ภิกษุรู้โทษนี้ว่าตัณหาเป็นเหตุเกิดแห่ง
ทุกข์ คือรู้โทษของตัณหาว่าเป็นเหตุเกิดแห่งทุกข์. บทที่เหลือมีความง่าย
ทั้งนั้น.

ฟังทราบวินิจฉัยวาระที่ ๙ ต่อไป. บทว่า อุปาทานปฺปจฺจยา
เพราะอุปทานเป็นปัจจัย คือเพราะอุปทานสะสมกรรมเป็นปัจจัย. บทว่า ภโว
ภพได้แก่มีกภเป็นวิบาก คือความปรากฏแห่งขันธ. บทว่า ภูโต ทุกฺขํ สัตว์
ผู้เกิดแล้วย่อมเข้าถึงทุกข์ คือ สัตว์ผู้เกิดแล้วและเป็นแล้วย่อมเข้าถึงวิภูทุกข์.
บทว่า ชาตสฺส มรณํ เกิดแล้วต้องตาย ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อ

จะทรงแสดงถึงทุกข์เท่านั้นในเมื่อคนพาลทั้งหลายสำคัญว่า เกิดแล้วย่อมเข้าถึงสุข จึงตรัสว่า **ชาติสุส มรณ โหติ** เกิดแล้วต้องตายดังนี้. ในคาถาที่ ๒ โยชนาแก้วา บัณฑิตทั้งหลายรู้แล้วโดยชอบ โดยความไม่เที่ยงเป็นคัน รู้ยังนิพพานว่าเป็นความสิ้นชาติ เพราะสิ้นอุปาทานแล้วย่อมไม่ไปสูภพใหม่.

ฟังทราบวินิจฉัยในวาระที่ ๑๐. ต่อไป. บทว่า **อารมฺภปฺปจฺจยา** เพราะความริเริ่มเป็นปัจจัย คือเพราะความเพียรสัมปยุตด้วยกรรมเป็นปัจจัย. บทว่า **อนารมฺภ วิมุตฺติโน** ได้แก่ย่อมไปในนิพพานที่ไม่มีควมริเริ่ม. บทที่เหลือมีความง่ายทั้งนั้น.

ฟังทราบวินิจฉัยในวาระที่ ๑๑ ต่อไป. บทว่า **อาหารปฺปจฺจยา** เพราะอาหารเป็นปัจจัย คือเพราะอาหารสัมปยุตด้วยกรรมเป็นปัจจัย. อาจารย์อีกพวกหนึ่ง กล่าวว่า สัตว์สี่ประเภท คือ รูปุปคา (เข้าถึงรูป) ๑ เวทนุปคา (เข้าถึงเวทนา) ๑ สัตถูปคา (เข้าถึงสัตถุ) ๑ สงฺขารุปคา (เข้าถึงสังขาร) ๑.

ในสัตว์สี่ประเภทนั้นสัตว์ผู้ข้องอยู่ด้วยกามธาตุ ๑๑ อย่าง ชื่อว่า **รูปุปคา** เพราะเสพกวนพีการาหาร. สัตว์ผู้ข้องอยู่ด้วยรูปธาตุ เว้นอสัตถุสัตว์ชื่อว่า **เวทนุปคา** เพราะเสพผัสสาหาร. สัตว์ผู้ข้องอยู่ด้วยอรูปธาตุ ๓ อย่าง เบื้องต่ำชื่อว่า **สัตถูปคา** เพราะเสพมนอสัตถุเจตนาหารอันเกิดแต่สัตถุ สัตว์ในยอดภูมิ (เนวสัตถุณานาสัตถุณยตนภูมิ) ชื่อว่า **สงฺขารุปคา** เพราะเสพวิญญาหารอันเกิดแต่สังขาร. ฟังทราบว่ ทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งทั้งหมดเกิดขึ้นเพราะอาหารเป็นปัจจัย. บทว่า **อาโรคฺย** ความไม่มีโรค คือนิพพาน. บทว่า **สงฺขาย เสวิ** พิจารณาแล้วเสพ ความว่า พิจารณาปัจจัยแล้วเสพปัจจัย ๔

หรือพิจารณาโลกอย่างนี้ว่าชั้น ๕ อายุคนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ ดังนี้แล้วเสพด้วย
ญาณว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ดังนี้.
บทว่า **ธมมฏโร** ผู้ตั้งอยู่ในธรรมคือตั้งอยู่ในสังขธรรม ๔. บทว่า **สงขยุ**
โนเปติ ย่อมไม่เข้าถึงการนับ คือไม่เข้าถึงการนับว่า เป็นเทวดาหรือเป็น
มนุษย์ เป็นต้น. บทที่เหลือมีความง่ายทั้งนั้น.

ฟังทราบวินิจฉัยในวาระที่ ๑๒ ต่อไป. บทว่า **อิฉชิตปปัจจยา**
เพราะความห้วนไหวเป็นปัจจัย คือ เพราะในบรรดาความห้วนไหว คือตัณหา
มานะ ทิฏฐิ กรรมและกิเลส ความห้วนไหวอย่างใดอย่างหนึ่งสะสมกรรมเป็น
ปัจจัย. บทว่า **เอช โวสุตซุข** สละแล้ว คือสละตัณหา. บทว่า **สงขาร**
อุปรุนุชย ดับสังขารทั้งหลายได้แล้ว คือดับกรรมและสังขารสัมปยุตด้วยกรรม.
บทที่เหลือมีความง่ายทั้งนั้น.

ฟังทราบวินิจฉัยในวาระที่ ๑๓ ต่อไป. บทว่า **นิสสิตสุส จลิต**
ความคืนรณย่อมมีแก่ผู้อันตัณหามานะและทิฏฐิอาศัยแล้ว คือความคืนรณเพราะ
ความกลัวย่อมมีแก่ผู้อันตัณหามานะและทิฏฐิอาศัยแล้วในชั้น ๕. ดูจความคืนรณ
เพราะความกลัวย่อมมีแก่เทวดาทั้งหลายในสี่หสูตร. บทที่เหลือมีความง่าย
ทั้งนั้น.

ฟังทราบวินิจฉัยในวาระที่ ๑๔ ต่อไป. บทว่า **รูเปหิ** กว่ารูปภพ
ทั้งหลาย คือ กว่ารูปภพหรือรูปสมบัญญัติ. บทว่า **อารูปปา** อรูปภพ คือ
อรูปภพหรือรูปสมบัญญัติ. บทว่า **นิโรโธ** คือนิพพาน. บทว่า **มจฺจุหานิโย**
เป็นผู้ละมัจจุเสียได้ คือ เป็นผู้ละมรณมัจจุ กิเลสมัจจุ และเทวปุตตมัจจุ
เสียได้. ท่านอธิบายว่า ละมัจจุ ๓ อย่างนั้นไปได้. บทที่เหลือง่ายทั้งนั้น.

ฟังทราบวินิจฉัยในวาระที่ ๑๕ ต่อไป. บทว่าย ทรงกล่าวหมายถึงนามรูป. เพราะนามรูปนั้นอันชาวโลกเข้าไปเพ่งเล็งเห็น ว่าเป็นของจริงด้วยความยั่งยืน งาม เป็นสุข. บทว่า ตมมรียานํ ตตฺตบพเปตฺตํ อิทํ อรียานํ ลบนิกคหิตและออักษร ตํ อิทํ จึงสนธิเป็น ตท. บทว่า เอตํ มุสา. นามรูปนั้นเป็นของเท็จ คือ นามรูปนั้นเมื่อยึดถือด้วยเป็นของยั่งยืนเป็นต้นก็เป็นของเท็จ คือ ไม่เป็นอย่างนั้น. บทว่า ปุณ ญํ ทรงกล่าวหมายถึงนิพพาน. เพราะนิพพานนั้นอันชาวโลกมองเห็นว่านิพพานนี้เป็นของเท็จ ไม่มีอะไร เพราะไม่มีรูปและเวทนาเป็นต้น. บทว่า ตมมรียานํ เอตํ สจฺจํ พระอริยเจ้าทั้งหลายเห็นด้วยดีแล้วด้วยปัญญาว่านิพพานนี้เป็นของจริง ความว่า พระอริยเจ้าทั้งหลายเห็นด้วยดีแล้วด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า นิพพานนี้เป็นของจริงโดยปรมาตถ์ในการไม่ปราศจากความเป็นสุข คือ ไม่มีกิเลส ความเป็นสุขอันเป็นปฏิปักษ์แห่งความทุกข์ ความเป็นของเที่ยงอันได้แก่ความสงบโดยส่วนเดียว.

บทว่า อนตฺตนิ อตฺตมานิ มีความสำคัญในสิ่งมิใช่ตนว่าเป็นตัวตน คือ มีความสำคัญในสิ่งมิใช่ตัวตนว่าเป็นตัวตนโดยสภาพของนามรูปและเวทนาเป็นต้น. บทว่า อิทํ สจฺจนฺตนิ มนุญฺสํติ ย่อมสำคัญว่านามรูปที่เป็นของจริง คือ ย่อมสำคัญว่านามรูปนี้เป็นของจริงโดยความเป็นของยั่งยืนเป็นต้น. บทว่า เยน เยน हि คือ ย่อมสำคัญโดยนัยมีอาทิว่า รูปของเรา เวทนาของเรา ด้วยรูปหรือเวทนาใด ๆ. บทว่า ตโต ตํ คือนามรูปนั้นย่อมเป็นอย่างอื่นไปจากอาการที่สำคัญนั้น. เพราะเหตุไร เพราะนามรูปของผู้นั้นเป็นของเท็จ

อธิบายว่า เพราะนามรูปนั้นเป็นของเท็จจากอาการตามที่สำคัญไว้ ฉะนั้นจึงเป็นอย่างอื่นไป. ก็เพราะเหตุไรจึงเป็นของเท็จเล่า. เพราะนามรูปมีความสูญสิ้นเป็นธรรมดา คือเพราะสิ่งใดปรากฏขึ้นนิดหน่อยย่อมมีความสูญสิ้นเป็นธรรมดา คือมีความย่อยยับไปเป็นธรรมดา และนามรูปก็เป็นเหมือนอย่างนั้น. บทว่า **สจุจาทิสสมยา** คือรู้นิพพานนั้นโดยความเป็นจริง. บทที่เหลือง่ายทั้งนั้น.

ฟังทราบวินิจฉัยในวาระที่ ๑๖ ต่อไป. บทว่า ยัม พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสหมายถึงอารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา ๖ อย่าง. เพราะอารมณ์นั้นอันชาวโลก เล็งเห็นว่า เป็นความสุขจุดี้กแต่นปลาและลึงเล็งเห็นแสงประทีปและเบ็ดที่เขาล่อไว้ว่าเป็นความสุข. บทว่า **ตมมรียานัม** **เอตัม** **ทุกขัม** พระอริยเจ้าทั้งหลาย เห็นว่านั่นเป็นทุกข์ อธิบายว่า พระอริยเจ้าทั้งหลายเห็นด้วยดีด้วยปัญญา อันชอบ ตามความเป็นจริงว่านั่นเป็นทุกข์โดยนัยมีอาทิว่า จริงอยู่ กามทั้งหลาย วิจิตร อร่อย น่ารื่นรมย์ ย่อมย่ำยิจิตให้มีรูปผิครูปไป. บทว่า **ปุน** **อิทัม** พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสหมายถึงนิพพานเท่านั้น. เพราะนิพพานนั้นอันชาวโลก เล็งเห็นแล้วว่าเป็นทุกข์ เพราะไม่มีกามคุณ. บทว่า **ตมมรียานัม** ความว่า พระอริยเจ้าทั้งหลายเห็นแล้วด้วยดีด้วยปัญญาอันชอบ ตามความเป็นจริงว่า นิพพานนี้เป็นสุขโดยความเป็นปรมัตตสุข. บทว่า **เกวลา** คือ ไม่มีเหลือ. บทว่า **อิฎฐา** คือน่าปรารถนา. บทว่า **กนฺตา** น่าใคร่ คือน่ารัก. บทว่า **มนปา** น่าพอใจ คือ น่าทำความเจริญให้แก่ใจ. บทว่า **ยวตตฺถิติ** **วฺจฺจติ** โลกกล่าวว่ามีอยู่เท่าใด คือ โลกกล่าวว่าอารมณ์ ๖ เหล่านี้มีอยู่เท่าใด. ฟังทราบความเฉียบแหลมของถ้อยคำ. บทว่า **โว** ในบทว่า **เอเต** **โว** นี้เป็น

เพียงนิบาต แปลว่า อารมณ์ ๖ เหล่านี้. บทว่า **สุขนุติ ทิฏฐมริยหิ**
สกุทายสุตฺตปโรชน ได้แก่ ความคับแค้นเบญจจันชอันพระอริยเจ้าเห็นแล้วว่า
เป็นความสุข. ท่านอธิบายว่า ได้แก่ นิพพาน. บทว่า **ปจฺจนิกมิตฺท โหติ**
คือ ความเห็นขัดแย้งกัน. บทว่า **ปสฺสตี** คือ ผู้เห็นอยู่ ท่านอธิบายว่า
ได้แก่ ฆณฺฑิตทั้งหลาย. บทว่า **ยํ** ในบทว่า **ยํ ปเร** นี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสหมายถึงวัตถุกาม. ในบทว่า **ปฺน ยํ ปฺเร** นี้หมายถึงนิพพาน. บทว่า
ปสฺส จงดู พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกผู้ฟัง. บทว่า **ชมฺม** ได้แก่ ธรรม
คือนิพพาน. บทว่า **สมฺปมฺพฺพฺเหตุถ อวิทฺทฺส** คือคนพาลทั้งหลายผู้ไม่รู้แจ้ง
พากันหลงในโลกนี้. พากันหลงเพราะกระทำอะไร ? เพราะความมืดดื้อย้อมมี
แก่คนพาลทั้งหลายผูกอวิชชาหุ้มห่อแล้วผู้ไม่เห็นอยู่ เพราะเหตุที่ความมืดทำ
ให้คนพาลทั้งหลายถูกอวิชชาหุ้มห่อท่วมทับเป็นคนบอด ดังนั้นคนพาลทั้งหลาย
จึงไม่สามารถเห็นธรรมคือนิพพาน. บทว่า **สตญฺจ วิวฺกฺข โหติ อาโลโก**
ปสฺสตามิว ความว่า ส่วนนิพพานเป็นธรรมชาติเปิดเผยแก่สัตบุรุษทั้งหลาย
ผู้เห็นอยู่ด้วยปัญญาที่สนะเหมือนแสงสว่างฉะนั้น.

บทว่า **สนฺติเก น วิชฺชนฺติ มคา ชมฺมสฺส โภวิทฺทา ชน**
ทั้งหลายเป็นผู้คั่นคว่ำไม่ฉลาดต่อธรรมย้อมไม่รู้แจ้งนิพพานที่มีอยู่ในที่ใกล้
ความว่า ชนทั้งหลายเป็นผู้คั่นคว่ำ ไม่ฉลาดต่อธรรมอันเป็นทางและมีใช้ทาง
หรือต่อธรรมทั้งหมด ย้อมไม่รู้แจ้งนิพพานนั้น แม้มืออยู่ในที่ใกล้อย่างนี้ เพราะ
กำหนดเพียงคนบัญญัติกรรมฐาน (กรรมฐานมีหนึ่งเป็นที่ห้า) ในร่างกายของตน
แล้วพึงบรรลุเป็นลำดับไปเท่านั้น หรือเพราะเพียงดับขั้นชัณฺธของตน. พึงทราบ
โดยประการทั้งปวงว่า ชนทั้งหลายผู้ถูกภวาระครอบงำแล้ว เล่นไปตาม

กระแสดัตถมหา ผู้เข้าถึงวัฏฏะอันเป็นบ่วงแห่งมารเนื่อง ๆ ไม่ตรัสรู้ธรรมนี้ได้ โดยง่าย. ในบทเหล่านั้นบทว่า มารเขยยานุปปนุเนถิ ผู้เข้าถึงวัฏฏะอันเป็น บ่วงแห่งมารเนื่อง ๆ คือ เข้าถึงวัฏฏะอันเป็นไปในภูมิ ๓.

พึงทราบการเชื่อมความในคาถาหลังว่าใครหนอ นอกจากพระอริยเจ้า ย่อมควรรู้บทคือนิพพานที่ตรัสรู้ไม่ได้ง่ายนักอย่างนี้. บทนั้นมีอธิบายดังนี้ นอกจากพระอริยเจ้าแล้ว คนอื่นใครหนอ ควรจะรู้บทคือนิพพานอันเป็นบทที่ พระอริยเจ้าทั้งหลายเป็นผู้ไม่มีอาสวะตามลำดับ เพราะรู้โดยชอบด้วยอริยมรรค ที่ ๔ ย่อมปรินิพพานด้วยการดับกิเลส หรือเป็นผู้ไม่มีอาสวะเพราะรู้โดยชอบ ย่อมปรินิพพานด้วยอนุปาทิสถนิพพานธาตุในที่สุด. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยัง เทศนาให้จบลงด้วยธรรมเป็นยอดคือพระอรหัต.

บทว่า อุตตมนา คือมีใจยินดี. บทว่า อภินนุหุํ คือชื่นชม.

บทว่า อิมสฺมี จ ปน เวยยากรณสฺมี คือ ไวยากรณ์ภยิตที่ ๑๖ นี้.

บทว่า ภณฺณมานะ คือ เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส. บทที่เหลืออุปราคาษัต แล้ว. ในเพราะไวยากรณ์ภยิต ๑๖ วาระแม่ทั้งหมดอย่างนี้จิตของภิกษุแก้ร้อย รูป แบ่งเป็นพวก ๆ ประมาณหกสิบ หกสิบ เกินกว่าหกสิบ พ้นจากอาสวะ เพราะไม่ถื้อมัน. ก็ในสูตรนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงสังขธรรม ๑๖ ครั้ง ครั้งละ ๔ รวมเป็น ๖๔ ครั้งด้วยไวยากรณ์ภยิต โดยประการต่าง ๆ ด้วย ประการฉะนี้.

จบอรรถกถาทวยตานุปัสสนาที่ ๑๒ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

จบอรรถกถามหาวรรคที่ ๓

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้าที่ 692

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ

๑. ปัพพชาสูตร ๒. ปธานสูตร ๓. สุภามิตสูตร ๔. สุนทริกสูตร
๕. มามสูตร ๖. สภยสูตร ๗. เสลสูตร ๘. สัลลสูตร ๙. วาเสฏฐสูตร
๑๐. โกกาลิกสูตร ๑๑. นาลกสูตร ๑๒. ทวยทานุปัสสนาสูตร
- สูตร ๑๒ สูตรเหล่านี้ ท่านเรียกว่า มหาวรรค ดังนี้แล.

อัฐกวรรคที่ ๔

กามสูตรที่ ๑

ว่าด้วยเรื่องของกาม

[๔๐๘] ถ้าว่าวัตถุกามจะสำเร็จแก่
สัตว์ผู้ปรารถนาอยู่ไซ้ สัตว์ปรารถนาสิ่งใด
ได้สิ่งนั้นแล้ว ก็ย่อมเป็นผู้มีใจเอิบอิมแน่นแท้.

ถ้าเมื่อสัตว์นั้นปรารถนาอยู่ เกิด
ความอยากได้แล้ว กามเหล่านั้นย่อมเสื่อมไป
ไซ้ สัตว์นั้นย่อมย่อยยับเหมือนถูกถูกรศ.
แทง ฉะนั้น.

ผู้ใดงดเว้นกามทั้งหลาย เหมือน
อย่างบุคคลเว้นศีระะงูด้วยเท้าของตน ผู้นั้น
เป็นผู้มีสติ ย่อมก้าวล่วงตัณหาในโลกนี้ได้.

นรชนใดย่อมยินดีกามเป็นอันมาก
คือ นา ที่ดิน เงิน โค ม้า ทาส กรรมกร
เหล่าสตรีและพวกพ้อง กิเลสทั้งหลายอันมี
กำลังน้อย ย่อมครอบงำย่ำยีนรชนนั้นได้
อันตรายทั้งหลายก็ย่อมย่ำยีนรชนนั้น แต่่นั้น

ทุกข์ย่อมติดตามนรชนผู้ถูกรับอันตรายครอบงำ
เหมือนน้ำไหลเข้าสู่เรือที่แตกแล้ว ฉะนั้น.

เพราะฉะนั้น สัตว์พึงเป็นผู้มีสติ
ทุกเมื่อ งดเว้นกามทั้งหลายเสีย สัตว์ละกาม
เหล่านั้นได้แล้ว พึงข้ามโอฆะได้เหมือนบุรุษ
วิดเรือแล้วพึงไปถึงฝั่ง ฉะนั้น.

จบกามสูตรที่ ๑

อรรถกถาอัฐกวรรคที่ ๔

อรรถกถากามสูตรที่ ๑

กามสูตรที่ ๑ มีคำเริ่มต้นว่า กามิ กามยนุตสฺส หากวัตถุกาม
สำเร็จแก่สัตว์ผู้ปรารถนาอยู่ไซริ์ ดังนี้.

การเกิดขึ้นของพระสูตรนี้เป็นอย่างไร ?

มีเรื่องเล่าว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถี พรา-
หมณ์ผู้หนึ่งคิดว่า เราจักหว่านข้าวเหนียวใกล้ฝั่งแม่น้ำอจิรวดี ในระหว่างกรุงสา-
วัตถีและพระเชตวันมหาวิหารจึงไถนา. พระผู้มีพระภาคเจ้าแวดล้อมด้วยภิกษุ
สงฆ์เสด็จเข้าไปบิณฑบาตเห็นพราหมณ์นั้นทรงรำพึงเห็นว่า ข้าวเหนียวของ
พราหมณ์นั้นจักเสียหาย จึงทรงรำพึงถึงอุปนิสัยสมบัติของพราหมณ์นั้นต่อไป
ได้ทรงเห็นอุปนิสัยแห่งโศคาปัตติมรรคของพราหมณ์นั้น ทรงรำพึงว่าพราหมณ์

นี้จักบรรลุเมื่อไร ได้ทรงเห็นว่า เมื่อข้าวกล้ำเสียหายพราหมณ์จะถูกรบกวน โศก
ครอบงำเพราะฟังพระธรรมเทศนา. ทรงดำริต่อไปว่า หากเราจักเข้าไปหา
พราหมณ์ในตอนนั้น พราหมณ์จักไม่สำคัญโอวาทของเราที่ควรจะฟัง เพราะ
พราหมณ์ทั้งหลายมีความชอบต่าง ๆ กัน เอาเถิด เราจักสงเคราะห์ตั้งแต่บัดนี้
ทีเดียว พราหมณ์มีจิตอ่อนในเราอย่างนี้ก็จักฟังโอวาทของเราในตอนนั้นแล้ว
เสด็จเข้าไปหาพราหมณ์ตรัสถามว่า พราหมณ์ท่านทำอะไร. พราหมณ์คิดว่า
พระสมณโคดมเป็นผู้มีตระกูลสูงยังทรงทำการปฏิสันถารกับเรา จึงมีจิตเลื่อมใส
ในพระผู้มีพระภาคเจ้า ทันทันนั้นเองกราบทูลว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ
ข้าพระองค์กำลังไถนา จักหว่านข้าวเหนียวพระเจ้าข้า. ลำดับนั้น พระสารีบุตร-
เถระคิดว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงทำการปฏิสันถารกับพราหมณ์ พระ-
ตถาคตทั้งหลาย ไม่มีเหตุปัจจัยแล้วจะไม่ทรงทำอย่างนั้น เอาเถิดแม้เราก็คงจะ
ปฏิสันถารกับพราหมณ์นั้น จึงเข้าไปหาพราหมณ์แล้วได้ทำการปฏิสันถาร
อย่างนั้นเหมือนกัน. พระมหาโมคคัลลานเถระและพระมหาสาวก ๘๐ ก็ทำ
อย่างนั้น พราหมณ์พอใจเป็นอย่างยิ่ง.

ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อข้าวกล้ำสมบูรณ์วันหนึ่งเสวยภัตตา-
หารเสร็จแล้วเสด็จจากกรุงสาวัตถีไปสะพระเขตวันแฉะแยกทางเข้าไปหาพราหมณ์
ตรัสว่า พราหมณ์นาข้าวเหนียวของท่านคืออยู่หรือ, พราหมณ์กราบทูลว่า ข้าแต่
พระโคดมผู้เจริญ หากนาข้าวเหนียวสมบูรณ์คืออยู่อย่างนี้ ข้าพระพุทธเจ้าจักแบ่ง
ถวายแด่พระองค์บ้างพระเจ้าข้า. ครั้นต่อมาล่วงไปได้ ๔ เดือน ข้าวเหนียว
ของพราหมณ์ได้ผลิตผลบริบูรณ์. เมื่อพราหมณ์กำลังขวนขวายว่า เราจักเกี่ยว

วันนี้หรือพรุ่งนี้ มหาเมฆตั้งขึ้นแล้วฝนได้ตกตลอดคืน. แม่น้ำอจิรวดีเต็มเปี่ยมไหลพัดพาข้าวเหนียวไปหมด. พราหมณ์เสียใจตลอดคืน พอสว่างก็ไปยังฝั่งแม่น้ำเห็นข้าวกล้าเสียหายหมดเกิดความโศกอย่างแรงว่า เราฉิบหายแล้ว บัดนี้เรายังมีชีวิตอยู่ได้อย่างไร ตอนใกล้รุ่งของคืนนั่นเอง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรวจดูสัตว์โลกด้วยพุทธจักขุทรงทราบว่ วันนี้ ถึงเวลาแสดงธรรมแก่พราหมณ์แล้ว จึงเสด็จเข้าไปบิณฑบาตยังกรุงสาวัตถีประทับยืนใกล้ประตูเรือนของพราหมณ์. พราหมณ์เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วคิดว่า พระสมณโคดมมีพระประสงค์จะปลอบใจเรา ผู้ถูกความโศกครอบงำจึงเสด็จมาแล้วปูอาสนะรับบาตรทูลนิมนต์ให้ประทับนั่ง. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบอยู่จึงตรัสถามพราหมณ์ว่า พราหมณ์ท่านเสียใจเรื่องอะไรหรือ. พราหมณ์กราบทูลว่า ข้าแต่พระโคดมผู้เจริญ ถูกแล้วพระเจ้าข้า นาข้าวเหนียวของข้าพระองค์ถูกน้ำพัดพาเสียหายหมดพระเจ้าข้า. ถ้าดับนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า พราหมณ์เมื่อถึงคราววิบัติ ก็ไม่ควรเสียใจ และเมื่อถึงคราวสมบูรณ์ ก็ไม่ควรดีใจ เพราะชื่อว่ กามทั้งหลาย ย่อมสมบูรณ์บ้าง ย่อมวิบัติบ้างดังนี้ ทรงรู้ธรรมเป็นที่สบายของพราหมณ์นั้นจึงได้ตรัสพระสูตรนี้ ด้วยอำนาจการแสดงธรรม. ในสูตรนั้นเราจักพรรณนาเพียงเธอความของบทโดยสังเขปเท่านั้น. ส่วนความพิสดารพึงทราบโดยนัยดังกล่าวแล้วในนิทเทสนั้นแล. ในสูตรทั้งหมดนอกเหนือไปจากนี้ก็เหมือนในสูตรนี้.

ในบทเหล่านั้นบทว่า กาม ได้แก่ วัตถุกามคือธรรมเป็นไปในกามิ ๓ มีรูปที่น่ารักเป็นต้น. บทว่า กามยमानสุส คือปรารธนา. บทว่า ตสุส เจ

ตัม สมิชฺชติว่า หากวัตตุกามนั้นจะสำเร็จแก่สัตว์ผู้ปรารถนานั้น. ท่านอธิบายว่า หากเขาได้วัตตุกามนั้น. บทว่า อทฺธา ปีติมน โหติ ได้แก่อย่อมเป็นผู้มีใจยินดีโดยส่วนเดียว. บทว่า ลทฺธา แปลว่าได้แล้ว. บทว่า มจฺโจคือสัตว์. บทว่า ยทิจฺจติ ตัดบทเป็น ยํ อิจฺจติ ย่อมปรารถนาสิ่งใด. บทว่า ตสฺส เจ กามยมานสฺส คือแก่บุคคลนั้นผู้ปรารถนากาม. หรือชื่นชมด้วยกาม. บทว่า ฉนฺทชาตสฺส เกิดความพอใจคือเกิดความอยาก. บทว่า ชนฺตุโนคือ สัตว์. บทว่า เต กามา ปริหายนฺติ คือ หากกรรมเหล่านั้นย่อมเสื่อมไปไฉฐ์. บทว่า สลฺลวิทฺโธว รูปฺปติ สัตว์นั้นย่อมย่อยยับเหมือนถูกลูกศรแทงคือต่อแต่นั้น สัตว์ย่อมย่อยยับเหมือนถูกลูกศรทำด้วยเหล็กเป็นต้นแทง.

ในกาลที่ ๓ มีความสังเขปดังต่อไปนี้. ผู้ใดเว้นกามเหล่านี้ด้วยการข่มความกำหนัดด้วยความพอใจ หรือด้วยการตัดเด็ดขาดในกามนั้นเหมือนวันศิระงูด้วยเท้าของตน ผู้นั้นเป็นผู้มีสติ ย่อมก้าวล่วงตัณหา นี้คือความอยากในโลกได้ เพราะไม่ระลึกถึงโลกแล้ว.

ต่อแต่นี้ไปเป็นความย่อแห่งคาถาที่แสดงแล้ว. บุคคลใด ยินดีนามีนาข้าวเหนียวเป็นต้น ที่ดินมีที่ปลูกเรือนเป็นต้น เงิน คือกหาปณะ โกลี ม้า ประเภทโคและม้า หญิงที่รู้จักว่าเป็นหญิง พวกพ้องมีพวกพ้องของญาติเป็นต้น หรือกามเป็นอันมากมีรูปน่ารักเป็นต้นเหล่านี้ กิเลสทั้งหลายมีกำลังน้อยย่อมครอบงำย่ำยีบุคคลนั้นได้. อธิบายว่ากิเลสทั้งหลายมีกำลังน้อยย่อมครอบงำบุคคลนั้นผู้มีกำลังน้อย เพราะเว้นจากกำลังศรัทธาเป็นต้น หรือเพราะไม่มีกำลัง. เมื่อเป็นเช่นนั้นอันตรายที่ปรากฏมีราชสีห์เป็นต้น และอันตรายที่ไม่

ปรากฏมีกายทุจริตเป็นต้น ข่อม่าขีบุคคลนั้น ผู้ยากในกาม รักษากาม และ
แสวงหากาม. แต่นั้นทุกขมีชาติเป็นต้น ข่อมติดตามบุคคลนั้น ผู้ถูกอันตรายไม่
ปรากฏครอบงำ เหมือนน้ำไหลเข้าสู่เรือที่แตกแล้วฉะนั้น เพราะฉะนั้นสัตว์
พึงเป็นผู้มีสติทุกเมื่อด้วยการเจริญกายคตาสติเป็นต้น เนื้อเว้นกิเลสกามแม้ทั้ง
หมดในวัตถุกามมีรูปเป็นต้น ด้วยการข่มไว้สละการตัดเค็ดขาด พึงเว้นกาม
ทั้งหลาย สัตว์ละกามเหล่านั้นได้อย่างนี้แล้ว พึงข้ามคือสามารถข้ามโอฆะแม่
๔ อย่างด้วยมรรคอันทำการละกามนั้นเสียได้. แต่นั้นพึงวิดเรือคืออัทธภาพอัน
หนักด้วยน้ำคือกิเลสแล้วพึงถึงฝั่งด้วยอัทธภาพอันเบา พึงถึงนิพพานอันเป็นฝั่ง
แห่งธรรมทั้งปวง และพึงถึงด้วยการบรรลุพระอรหัต ข่อมปรินิพพานด้วย
อนุปาติเสสนิพพานธาตุ เหมือนอย่างบุรุษวิดเรือที่เต็มด้วยน้ำแล้วพึงถึงฝั่ง คือ
ไปถึงฝั่งด้วยเรือที่เบาด้วยความลำบากเล็กน้อยเท่านั้น ฉะนั้น. พระผู้มีพระ
ภาคเจ้าทรงจบเทศนาด้วยธรรมอันเป็นยอดคือพระอรหัต.

เมื่อจบเทศนา พรหมณ์และพรหมณีตั้งอยู่ใน โสคาปัตติผล.

จบอรรถกถากามสูตรที่ ๑ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

คฤหัสถ์สูตรที่ ๒

ว่าด้วยผู้ขังอยู่ในถ้ำคือกาย

[๔๐๘] นรชนผู้ขังอยู่ในถ้ำคือกาย

ถูกกิเลสเป็นอันมากปกปิดไว้แล้ว ดำรงอยู่
ด้วยอำนาจกิเลสมีรากะเป็นต้น หยั่งลงใน
กามคุณ เครื่องทำจิตให้ลุ่มหลง นรชนผู้
เห็นปานนั้นแล เป็นผู้ไกลจากวิเวก เพราะ
ว่ากามคุณทั้งหลายในโลก ไม่ใช่ละได้โดย
ง่ายเลย.

กามคุณทั้งหลายมีความปรารถนา
เป็นเหตุ เนื่องด้วยความยินดีในภพ เปลื้อง
ออกได้โดยยาก คนอื่นจะเปลื้องออกให้ไม่
ได้เลย นรชนทั้งหลายมุ่งหวังตามในอนาคต
บ้าง ในอดีตบ้าง คร่ำครวญถึงกามเหล่านี้
ที่เคยมีแล้วบ้าง อันตนเปลื้องเองได้ยาก
และคนอื่นก็เปลื้องให้ไม่ได้.

สัตว์เหล่านั้นยินดี ขวนขวาย ลุ่ม-
หลงอยู่ในกามทั้งหลาย ไม่ใช่ถือถ้อยคำ
ของบัณฑิตมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ตั้งอยู่แล้ว

ในธรรมอันไม่สงบ ถูกทุกข์ครอบงำแล้ว
ย่อมรำพันอยู่ว่า เราจุติจากโลกนี้แล้ว จัก
เป็นอย่างไรรนอ.

เพราะเหตุนั้นแล สัตว์พึงศึกษาไตร
สิกขาในศาสนาี้แหละ พึงรู้ว่าสิ่งอะไร ๆ
ในโลกไม่เป็นความสงบ ไม่พึงประพฤติ
ความไม่สงบเพราะเหตุแห่งสิ่งนั้น นัก-
ปราชญ์ทั้งหลายกล่าวชีวิตนั้นว่าเป็นของ
น้อยนัก.

เราเห็นหมู่มสัตว์นี้ ผู้เป็นไปในอำนาจ
ความอยากในภพทั้งหลาย กำลังดิ้นรนอยู่
ในโลก นรชนทั้งหลายผู้เลวทรามย่อมบ่น
เพื่ออยู่ในปากมัจจุราช นรชนเหล่านั้น ยัง
ไม่ปราศจากความอยากในภพและมีโทษทั้ง
หลายเลย.

ท่านทั้งหลายจงดูชนทั้งหลายผู้ถือว่า
สิ่งนั้น ๆ เป็นของเรา กำลังดิ้นรนอยู่ เหมือน
ปลาในแอ่งน้ำน้อยมีกระแสน้ำขุ่นแล้วดิ้น-
รนอยู่ ฉะนั้น นรชนเห็นโทษแก่นั้นแล้ว
ไม่พึงประพฤติเป็นคนถือว่าสิ่งนั้น ๆ เป็น

ของเรา ไม่กระทำความติดข้องอยู่ในภพ
ทั้งหลาย.

พึงกำจัดความพอใจในที่สุดทั้งสอง
(มีผัสสะและเหตุเกิดแห่งสัมผัสเป็นต้น)
กำหนดรู้ผัสสะแล้วไม่ยินดีในธรรมทั้งปวงมี
รูปเป็นต้น ตีเตียนตนเองเพราะข้อใด อย่า
ทำเช่นนั้น เป็นนักปราชญ์ไม่ติดอยู่ในรูปที่
ได้เห็นและเสียงที่ได้ฟังเป็นต้น.

กำหนดรู้สัญญาแล้ว พึงข้ามโอฆะ
เป็นมุนี ไม่ติดอยู่ในอารมณ์ที่ควรหวงแหน
ถอนลูกศรคือ กิเลสออกเสีย ไม่ประมาท
เที่ยวไปอยู่ ย่อมไม่ปรารถนาโลกนี้และโลก
หน้า ฉะนี้แล.

จบคฤหัสถ์สูตรที่ ๒

อรรถกถาคุหฺฏฐกสูตรที่ ๒

คุหฺฏฐกสูตร มีคำเริ่มต้นว่า สตุโต กุหฺย นรชนผู้ข้งอยู่ใน
ถ้าคือกาย ดังนี้.

พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นอย่างไร ?

มีเรื่องเล่าว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับ อยู่ ณ กรุงสาวัตถี ท่าน
ปิณโฑลภารทวาชะ ได้ไปยังพระราชอุทยานของพระเจ้าอุเทน ชื่ออาวัฏฏกะ
ใกล้ฝั่งแม่น้ำคงคาในกรุงโกสัมพี. อนึ่งท่านปิณโฑลภารทวาชะนี้แม้ในกาลอื่น
ก็เคยเข้าไปพักผ่อนที่พระราชอุทยานนั้นบ่อย ๆ เหมือนพระควัมปติเถระไปพัก
ผ่อน ณ ดาวดึงส์พิภพฉะนั้น ข้อนี้มีนัยดังกล่าวแล้วในอรรถกถาวิงฺกิสสูตร.
ท่านปิณโฑลภารทวาชะนั้นนั่งพักกลางวัน ดื่มน้ำกับสมาบัติ ณ โคนต้นไม้
ร่วมเย็นใกล้ฝั่งแม่น้ำคงคานั้น.

ในวันนั้นพระเจ้าอุเทนเสด็จไปประพาสพระราชอุทยาน ทรงผลิต-
ผลิตอยู่ในพระราชอุทยาน ด้วยการฟ้อนรำขับร้องเป็นต้นตลอดวัน ทรงมีน
เมาเพราะดื่มจัด บรรทมเอาเศียรหมุนบนตักของหญิงคนหนึ่ง. บรรดาหญิง
นอกนั้นคิดว่าพระราชาบรทมหลับแล้วจึงพากันสุกไปเก็บดอกไม้และผลไม้
เป็นต้นในพระราชอุทยาน ครั้นเห็นพระเถระแล้วจึงตั้งหิริโอดตบปะห้ามกัน
เองว่าอย่าส่งเสียงดัง ค่อย ๆ พากันเข้าไปไหว้แล้วนั่งห้อมล้อมพระเถระ พระ
เถระออกจากสมาบัติแสดงธรรมแก่หญิงเหล่านั้น. หญิงเหล่านั้นต่างชื่นใจตั้งใจ
ฟังแล้วกล่าวว่า สาธุ สาธุ ดังนี้. หญิงคนที่นั่งเอาพระเศียรของพระราชาพาด

ตักคิดว่า แม่พวกเหล่านี้ทั้งเราไปสนุกกัน เกิดริษยาในหญิงพวกนั้นจึงขยับขา
ให้พระราชาทรงตื่น. พระราชาครั้นทรงตื่นบรรทมไม่เห็นนางสนม รับสั่งถาม
ว่า พวกหญิงถ้อยเหล่านี้หายไปไหน. หญิงนั้นทูลว่า พวกเขาพากันไปด้วย
คิดว่า เราไม่สมอยากในพระทูลกระหม่อม จักไปรับนรมย์กับสมณะ ดังนี้.
พระราชานั้นทรงพิโรธได้เสด็จมุ่งหน้าไปหาพระเถระ. หญิงเหล่านั้นเห็น
พระราชายางพวกก็ลุกขึ้น บางพวกก็ไม่ลุกโดยทูลว่า ข้าแต่มหाराช พวกหม่อม
ฉันจะพึงธรรมในสำนักขอนักบวช. เมื่อหญิงเหล่านั้นทูลอย่างนั้น พระราชา
ทรงพิโรธหนักขึ้นด้วยความเมาไม่ไหวพระเถระเลย ตรัสถามว่า ท่านมาเพื่อ
อะไร. พระเถระถวายพระพรว่า เพื่อความวิเวก มหาบพิตร. พระราชาตรัสว่า
ท่านมาเพื่อความวิเวก นั่งให้พวกสนมแวดล้อมอยู่อย่างนี้แหละหรือ แล้วตรัส
ต่อไปว่า ท่านจงบอกวิเวกของท่านดูทีหรือ. พระเถระแม้ชำนาญในการกล่าวถึง
วิเวกก็ได้นิ่งเสียด้วยคิดว่า พระราชานี้ตรัสถามประสงค์จะรู้ก็หามิได้. พระราชา
ตรัสว่า หากท่านไม่บอก เราจะให้มัดแดงกัดท่าน แล้วทรงเค็ดรงมดแดงที่
ต้นโศกต้นหนึ่งเรียวยาวลงบนพระกายของพระองค์ทรงเค็ดพระกายแล้วเค็ดครั้ง
อื่นมุ่งหน้าไปหาพระเถระ. พระเถระคิดว่า หากพระราชนิประทุษร้ายเราก็จะ
พึงไปอบาย จึงอนุเคราะห์พระราชานี้เหาะขึ้นสู่อากาศด้วยฤทธิ์ไปแล้ว. หญิง
ทั้งหลายเหล่านั้นทูลว่า ข้าแต่พระทูลกระหม่อมพระราชานี้เห็นบรรพชิต
แล้วก็พากันบูชาด้วยดอกไม้และของหอมเป็นต้น พระองค์ลึกลับไม่พอพระทัย
โดยจะเอารังมดแดงไปบูชา ตระกูลวงศ์จะถึงความพินาศนะเพคะ. พระราชา
ทรงสำนึกโทษของพระองค์ จึงทรงนั่งตรัสถามคนรักษาพระราชอุทยานว่า ใน

วันอื่นพระเถระยังจะมาในอุทยานนี้อีกใหม่. คนรักษาพระราชอุทยานทูลว่า มาพระเจ้าข้า. พระราชาตรัสว่า ถ้าเช่นนั้นเจ้าจงบอกเราในเวลาที่จะพระเถระมา. วันหนึ่งเมื่อพระเถระมา คนเฝ้าพระราชอุทยานจึงทูลให้พระราชาทรงทราบ. พระราชาเสด็จเข้าไปหาพระเถระตรัสถามปัญหาแล้ว ได้ถึงสรณะตลอดชีวิต.

ก็ในวันที่พระเถระถูกพระราชามีทรงพ้อพระทัยโดยเอารังมดแดงมา บูชา พระเถระเหาะไปทางอากาศแล้วตกลงไปในดินโคลนขึ้น ณ พระคันธกุฎี ของพระผู้มีพระภาคเจ้า. ฝ่ายพระผู้มีพระภาคเจ้า มีพระสติสัมปชัญญะสำเร็จ สิ้นไสยาโดยพระปรศว์เบื้องขวา ทอดพระเนตรเห็นพระเถระแล้วตรัสถามว่า คุณก่อนการทวาชะ เหมามาในเวลามิใช่กาลหรือ. พระเถระกราบทูลว่า ถูกแล้ว พระเจ้าข้า แล้วจึงกราบทูลเรื่องราวทั้งหมดให้ทรงทราบ. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสดับดังนั้นแล้วจึงตรัสว่า การพูดถึงเรื่องวิเวกแก่พระราชายังต้องการถามคุณ จักมีประโยชน์อะไรดังนี้ ทรงบรรทมด้วยพระปรศว์เบื้องขวานั้นแหละ ได้ตรัสพระสูตรนี้ เพื่อทรงแสดงธรรมแก่พระเถระ.

ในบทเหล่านั้นบทว่า สตุโต คือผู้ช้อง. บทว่า คุณหาย ในถ้ำคือ ในกาย. จริงอยู่กายท่านเรียกว่าถ้ำ เพราะเป็นช่องให้สัตว์ร้ายมีราคะเป็นต้น อยู่. บทว่า พหุนาภินุโน ถูกกิเลสเป็นอันมากปกปิดไว้ คือ ถูกกิเลสมี ราคะเป็นต้นเป็นอันมากปกปิดไว้. ด้วยบทนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงเครื่อง ผูกภายใน. บทว่า ติฏฐัง ตั้งอยู่คือตั้งอยู่ด้วยอำนาจกิเลสมีราคะเป็นต้น. บท ว่า นโร คือ สัตว์. บทว่า โมहनสมิ ปคาพุโห หยั่งลงในกามคุณ เครื่องทำจิตให้ลุ่มหลง ความว่า ท่านกล่าวกามคุณว่าเป็นเครื่องทำจิตให้ลุ่มหลง

เพราะเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายย่อมลุ่มหลงในกามคุณนี้ เป็นผู้หยังลงใน
กามคุณเหล่านั้น ด้วยบทนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงเครื่องผูกภายนอก.
บทว่า ทูเร วิเวกา हि ตถาวิโธ โส ความว่า นรชนเห็นปานนั้น
เป็นผู้ไกลจากวิเวก ๓ มีกายวิเวกเป็นต้น. เพราะเหตุไร. เพราะกามทั้งหลาย
ในโลกไม่ใช่ละได้โดยง่ายเลย. ท่านอธิบายว่า เพราะกามทั้งหลายในโลกเป็น
สิ่งที่จะพึงละได้โดยง่ายมิได้มี.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงยกตัวอย่างให้เห็นว่า นรชนเห็นปานนั้นแล
เป็นผู้ห่างไกลจากวิเวก ในกาลบัดนี้แล้ว เมื่อจะทรงทำให้แจ้งถึงธรรมคา
ของสัตว์ทั้งหลายเห็นปานนั้นอีก จึงตรัสกล่าวว่ อิจฺฉานิทานา กามคุณทั้ง
หลายมีความปรารถนาเป็นเหตุ ดังนี้เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อิจฺฉานิทานา คือมีตัณหาเป็นเหตุ. บทว่า
ภวสาดปนฺนุชา เนื่องด้วยความยินดีในภพ ก็เนื่องด้วยความยินดีในภพมิสุข
เวทนาเป็นต้น. บทว่า เต ทุปฺปมฺญจา สัตว์เหล่านั้นอันคนอื่นเปลื้องออก
ให้ไม่ได้เลย คือธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความยินดีในภพเหล่านั้น หรือสัตว์
ทั้งหลายมีความปรารถนาเป็นเหตุเนื่องด้วยความยินดีในภพนั้นเหล่านั้นเปลื้อง
ออกได้โดยยาก. บทว่า น हि อญฺญโมกฺขา คือคนอื่นไม่สามารถจะเปลื้อง
ออกให้ได้. อีกอย่างหนึ่ง คำนี้เป็นคำแสดงการณะว่า สัตว์เหล่านั้นเป็นผู้
เปลื้องออกได้ยาก. เพราะเหตุไร. เพราะคนอื่นไม่พึงเปลื้องออกได้. ฉะนั้น
คนอื่นพึงเปลื้องออกได้ ก็พึงเปลื้องได้ด้วยกำลังของตนเอง นี่เป็นอธิบายของ
บทว่า น हि อญฺญโมกฺขา นั้น. บทว่า ปจฺฉา ปุเร วาปี อเปกฺข-
มานา คือนรชนทั้งหลายหวังกามทั้งหลาย ในอนาคตบ้าง ในอดีตบ้าง.
บทว่า อิเมว กามे ปุริเมว ชปปี คร่ำครวญถึงกามเหล่านี้ที่เคยมีมาแล้ว

ความว่า ปรารณากามเหล่านี้ที่เป็นปัจจุบัน หรือที่เคยมีมาแล้วแม้ทั้งสองอย่าง คืออดีตและอนาคต ด้วยตัณหาอันแรงกล้า. พึงทราบการเชื่อมบททั้งสอง เหล่านี้กับด้วยบทนี้ว่า เต พุปลมุจจา น หิ อญญโมกฺขา ความว่า กามคุณทั้งหลายเปลื้องออกได้โดยยาก คนอื่นจะเปลื้องออกให้ไม่ได้เลย. นรชนทั้งหลายมุ่งหวังคร่ำครวญนอกเหนือไปจากนี้ไม่พึงประกาศว่า กำลังทำอะไร หรือทำอะไรแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงยกตัวอย่างว่า พุเร วิเวกา หิ ตลา- วิโร ในกาลต้นอย่างนี้ และทรงทำให้แจ้งถึงธรรมดาของสัตว์ทั้งหลาย เห็นปานนั้น ด้วยคาถาที่สองแล้ว บัดนี้ทรงทำให้แจ้งถึงการกระทำบาปกรรมของสัตว์เหล่านั้น จึงตรัสคาถาว่า กามเมสุ คิทฺฐา ยินฺตีในกามทั้งหลาย.

บทนั้นมีความดังต่อไปนี้. สัตว์เหล่านั้นยินดีในกามทั้งหลายด้วยอยากบริโภค ขวนขวายในกามทั้งหลาย เพราะขวนขวายในการแสวงหาเป็นต้น กลุ่มหลงอยู่ในกามทั้งหลาย เพราะถึงความลุ่มหลงพร้อม ไม่เชื่อถ้อยคำ เพราะไม่เชื่อถ้อยคำของบัณฑิตมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น เพราะความคูหมั่น เพราะความตระหนี่ ตั้งอยู่ในธรรมอันไม่สงบ มีความไม่สงบทางกายเป็นต้น ถูกทุกข์คือความตายครอบงำในกาลสุดท้าย ย่อมรำพันอยู่ว่า เราจุติจากโลกนี้แล้ว จักเป็นอย่างไรหนอ. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

เพราะเหตุนั้นแล สัตว์พึงศึกษา

ไตรสิกขาในศาสนานี้ พึงรู้ว่าสิ่งอะไร ๆ ใน

โลกไม่เป็นความสงบ ไม่พึงประพฤติกาม

ไม่สงบเพราะเหตุแห่งถึงนั้น นักปราชญ์ทั้ง

หลาย กล่าวชีวิตนั้นว่า เป็นของน้อยนัก.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ลิกฺขณ** ฟิงคิกขา คือฟิงคิกขาไตรลิกขา.

บทว่า **อิเชว** คือในศาสนานี้แหละ. บทที่เหลือมีความง่ายทั้งนั้น.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงถึงความเลื่อมของสัตว์ ผู้ไม่ทำอย่างนั้น จึงตรัสคาถาว่า **ปสุตฺตมิ** เราเห็น ดังนี้เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ปสุตฺตมิ** คือเราเห็นด้วยตาเนื้อเป็นต้น. บทว่า **โลก** ในโลก ได้แก่อบายเป็นต้น. บทว่า **ปริปฺพนุทฺตมานํ** คือกำลังคืนรนไปข้างโน้นข้างนี้. บทว่า **ปชฺ อิมํ** คือหมู่สัตว์นี้. บทว่า **ตณฺหาคตํ** คือถูกตัณหาครอบงำ อธิบายว่า ตกลงไป. บทว่า **ภเวสุ** ในภพทั้งหลาย คือในกามภพเป็นต้น. บทว่า **หีนานฺรา** คนเลว คือคนผู้มีกิจการเลว. บทว่า **มจฺจุมุเข** **ลปฺนุต** บ่นเพื่ออยู่ในปากมัจจุราช คือบ่นเพื่ออยู่ในปากของความตายที่มาถึงแล้วในที่สุด. บทว่า **อวิตตณฺหาเส** คือยังไม่ปราศจากตัณหา. บทว่า **ภวาทเวสุ** ในภพน้อยภพใหญ่ได้แก่ในกามภพเป็นต้น. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **ภวาทเวสุ** ได้แก่ในภพและภพ. ท่านอธิบายว่าในภพทั้งหลายบ่อย ๆ.

บัดนี้ เพราะสัตว์ทั้งหลายยังไม่ปราศจากตัณหาจึงคืนรนและพรั่นเพื่ออยู่อย่างนี้ ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงชักจูงให้สัตว์ทั้งหลายกำจัดตัณหา จึงตรัสคาถาว่า **มมยิต** ถือว่าสิ่งนั้น ๆ เป็นของเรา ดังนี้เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **มมยิต** คือถือสิ่งนั้น ๆ ว่าเป็นของเรา ด้วยตัณหาและทิฏฐิ. บทว่า **ปสุตฺต** ท่านทั้งหลายจงดู พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสเรียกผู้ฟังทั้งหลาย. บทว่า **เอตฺตมฺปิ** คือโทษเมื่อนั้น. บทที่เหลือปรากฏชัดแล้ว.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงแสดงความยินดีในคาถาที่หนึ่งนี้และโทษด้วย ๔ คาถานอกนั้นอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เพื่อทรงแสดงการสลัดออกและอันธสังข์ของการสลัดออก พร้อมด้วยอุบาย จึงทรงแสดงโทษ ความต่ำทรามและความเศร้าหมองของกามทั้งหลายด้วยคาถาเหล่านี้ทั้งหมด เพื่อทรงแสดงถึงอันธสังข์ในเนกขัมมะในบัดนี้ จึงตรัสสองคาถาว่า อุโกลุ อนฺเตสุ ในที่สุดทั้งสอง ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อุโกลุ อนฺเตสุ คือในการกำหนด ๒ อย่าง มีผัสสะและเหตุเกิดแห่งผัสสะ เป็นต้น. บทว่า วินนฺนุญ จนฺทํ ได้แก่ ฟังกำจัดความกำหนัดด้วยความพอใจเสีย. บทว่า ผลฺลํ ปริณฺณาย กำหนดรู้ผัสสะ ความว่า กำหนดรู้นามรูปทั้งสิ้น ด้วยปริยญา ๓ คือ กำหนดรู้ผัสสะมีจักขุสัมผัสผัสสะ เป็นต้น กำหนดรู้รูปธรรมทั้งปวงอันประกอบด้วยผัสสะนั้นโดยทำนองเดียวกับผัสสะนั่นเอง และกำหนดรู้รูปธรรมด้วยสามารถเป็นวัตถุ ทวาร และอารมณ์ของรูปธรรมเหล่านั้น. บทว่า อนานุกิทุโธ คือไม่ยินดีในธรรมทั้งปวงมีรูป เป็นต้น. บทว่า ยทตฺตครหิ ตทกฺขุพฺพมานิ คือติเตียนตนเอง เพราะข้อใด ไม่ควรทำเช่นนั้น. บทว่า น ลิมฺปติ ทิฏฺฐสุเตสุ นักปราชญ์ไม่ติดอยู่ในรูปที่ให้เห็นและเสียงที่ได้ฟัง ความว่า นักปราชญ์ถึงพร้อมด้วยปัญญาเห็นปานนั้น ไม่คิดด้วยการคิด ๒ อย่างแม้อย่างเดียว ในธรรมคือรูปที่ให้เห็นและเสียงที่ได้ฟัง ชื่อว่าเป็นผู้ไม่ติด ถึงความผ่องแผ้วในที่สุดเหมือนอากาศฉะนั้น.

คาถาว่า สลฺลํ ปริณฺณาย กำหนดรู้สัญญาที่มีความสังเขปดังต่อไปนี้.
กำหนดรู้มิใช่เพียงคำพูดอันไร้ประโยชน์อย่างเดียวกันเท่านั้น ที่แท้กำหนดรู้แม้

สัญญาที่มีกามสัญญาเป็นต้นด้วย กำหนดรูปร่างรูปโดยทำนองเดียวกับสัญญาหรือ
โดยนัยที่กล่าวแล้วในตอนก่อนด้วยปริญา ๓ อย่าง พึงข้ามโอฆะแม ๔ อย่าง
ได้ด้วยปฏิบัตินี้ แต่นั่นนรชนนั้นข้ามโอฆะได้แล้ว เป็นมุนิจิณาสพ ไม่ติด
ในตัณหาและทิฏฐิ เพราะละกิเลสคือตัณหาและทิฏฐิแล้ว ถอนลูกศรออกเสีย
ได้ เพราะได้ถอนลูกศรคือกิเลสมีรากะเป็นต้นออกได้ ไม่ประมาณเที่ยวไป
เพราะมีสติปัญญา หรือไม่ประมาณเที่ยวไปในส่วนเบื้องหน้า เป็นผู้ถอนลูกศร
ได้แล้ว เพราะเที่ยวไปด้วยความไม่ประมาณนั้น ไม่หวังโลกนี้และโลกหน้าอัน
ต่างด้วยอรรถภาพของตนและของผู้อื่นเป็นต้น เป็นผู้ไม่ถ่อมเพราะดับจิตดวง
สุดท้าย (จริมจิต) โดยแท้ ย่อมดับไปเหมือนไฟหมดเชื้อฉะนั้น. พระผู้มี-
พระภาคเจ้าทรงจบเทศนาลงด้วยธรรมเป็นยอดคือพระอรหัต ทรงบัญญัติไว้
เพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติธรรมเท่านั้น มิใช่ให้เกิดมรรคหรือผลด้วยเทศนา
เพราะทรงแสดงแก่พระจิณาสพ.

จบอรรถกถาคุทัฏฐกสูตรที่ ๒ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

ทุณฺณฎฐกสูตรที่ ๓

ว่าด้วยเดียรธีย์และมุนี

[๔๑๐] เดียรธีย์บางพวก มีใจประทุษร้าย ย่อมติเตียนโดยแท้ แม้อันหนึ่ง พวกชนที่ฟังคำของเดียรธีย์เหล่านั้นแล้ว ปลงใจเชื่อจริง ก็ติเตียน แต่มุนียอมไม่เข้าถึงการติเตียนที่เกิดขึ้นแล้ว เพราะเหตุนั้น มุนียอมไม่มีหลักตอ คือ รากะ โทสะ และโมหะในโลกไหน ๆ.

บุคคลผู้ถูกความพอใจครอบงำแล้ว ตั้งมั่นอยู่ในความชอบใจ จะฟังล่วงทิฏฐิของตนได้อย่างไรเล่า บุคคลกระทำทิฏฐิเหล่านั้น ให้บริบูรณ์ด้วยตนเอง รู้อย่างไร ก็ฟังกล่าวอย่างนั้น.

ผู้ใดไม่ถูกเขาถามเลย กล่าวอวดอ้าง สีสและวัตรของตนแก่ผู้อื่น ผู้ฉลาดทั้งหลาย กล่าวผู้นั้นว่า ผู้ไม่มีอริยธรรม, ผู้ใดกล่าวอวดตนด้วยตนเอง ผู้ฉลาดทั้งหลายกล่าวการอวดของผู้นั้นว่า ผู้นี้ไม่มีอริยธรรม.

ส่วนภิกษุผู้สงบ มีตนดับแล้ว ไม่
กล่าวอวดในศีลทั้งหลายว่า เราเป็นผู้ถึง
พร้อมแล้วด้วยศีล ผู้ฉลาดทั้งหลายกล่าว
ภิกษุนั้นว่า มีอริยธรรม.

ภิกษุใดไม่มีกิเลสเครื่องพัวพันในโลก
ไหน ๆ ผู้ฉลาดทั้งหลายกล่าวการไม่กล่าว
อวดของภิกษุนั้นว่า ภิกษุนี้มีอริยธรรม.

ธรรม คือ ทิฏฐิ อันปัจจัยกำหนด
ปรุงแต่งแวดล้อม ไม่ฟ้องแฉ้ว ย่อมมีแก่
ผู้ใด ผู้นั้นเป็นอย่างนี้ เพราะเหตุที่ผู้นั้นเห็น
อานิสงส์ มีคติพิเศษเป็นต้นในตน ฉะนั้น
จึงเป็นผู้อาศัยทิฏฐิ อาศัยความกำเริบที่มี
อยู่นั้น.

นรชนตัดสินธรรมที่ตนยึดมั่นแล้ว
ในธรรมทั้งหลาย ไม่พึงล่วงการยึดมั่นด้วย
ทิฏฐิได้โดยง่ายเลย เพราะเหตุนั้น นรชน
ย่อมยึดถือและถือมั่นธรรม ในเพราะความ
ยึดมั่นด้วยทิฏฐิเหล่านั้น.

บุคคลผู้มีปัญญา ไม่มีทิฏฐิอัน
ปัจจัยกำหนดแล้วในภพน้อยภพใหญ่ ในโลก

ไปหน ๆ บุคคลผู้มีปัญญานั้นระมายาและ
มานะได้แล้ว จะพึงถึงการนับเข้าในคติ
พิเศษในนรกเป็นต้น ด้วยคติพิเศษอะไร
บุคคลผู้มีปัญญานั้น ไม่มีตัณหาและทิฏฐิ.

ก็บุคคลผู้มีตัณหาและทิฏฐิ ย่อมเข้า
ถึงวาทะในธรรมทั้งหลาย ผู้นั้นจะพึงกล่าว
กะพระชีณาสพผู้มีตัณหาและทิฏฐิ ผู้กำ-
หนดหรือว่าผู้ประทุษร้ายได้อย่างไร ด้วย
ความกำหนดหรือความประทุษร้ายอะไร
ความเห็นว่าเป็นตน หรือความเห็นว่าเป็น
สูลู ย่อมไม่มีแก่พระชีณาสพนั้นเลย เพราะ
พระชีณาสพนั้น ละทิฏฐิได้ทั้งหมดในอัฏ-
ภานี้ ฉะนี้แล.

จบพุทธจักรกสูตรที่ ๓

อรรถกถาทุฏฐกสูตรที่ ๓

ตุฏฐกสูตร มีคำเริ่มต้นว่า **วทนฺติ เว ตุฏฐมนปิ** เดียรถีย์
บางพวกมีใจประทุษร้ายยอมติเตียนโดยแท้ ดังนี้.

พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นอย่างไร ?

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสการเกิดแห่งกาลาดัน ไว้ในพระสูตรแล้ว. พวก
เดียรถีย์ทนไม่ได้ที่เห็นลากสักการะเกิดขึ้นแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า และภิกษุสงฆ์
จึงส่งนางสุนทรปริพาชกาไป. นัยว่านางสุนทรปริพาชกานั้นเป็นนางงามประจำ
ชนบท ได้เป็นปริพาชกาเพราะนุ่งห่มผ้าขาว. นางอาบน้ำชำระร่างกายแล้วตกแต่ง
ด้วยผ้าสะอาดและทัดทรงดอกไม้ ประพรมด้วยของหอมเครื่องลูบไล้ ใน
เวลาที่ชาวกรุงสาวัดดีพึงธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วออกจากพระเชตวัน
นางก็ออกจากกรุงสาวัดดีมุ่งหน้าไปพระเชตวัน เมื่อชนทั้งหลายถามว่า จะไป
ไหน นางก็ตอบว่าไปเพื่อให้พระสมณโคดมและสาวกของพระองค์อภิมภีแล้ว
เดินผ่านไปทางซุ้มประตูพระเชตวัน เมื่อซุ้มประตูพระเชตวันปิด จึงเข้าไปยัง
เมือง พอสว่างนางก็ไปพระเชตวันอีกเดินตรงทำเป็นเหมือนจะเก็บดอกไม้ใกล้
พระคันชกฺกุ. ก็เมื่อนางถูกชนทั้งหลายที่มาอุปัฏฐากพระพุทธเจ้าถามว่า มาทำ
ไม ก็ตอบเลี่ยงไปเลี่ยงมาอยู่อย่างนั้นแหละ. พอสว่างไปครึ่งเดือนพวกเดียรถีย์
จึงฆ่านางสุนทรปริพาชกาเสียแล้วเอาไปฝังไว้ที่คูเมือง พอสว่าง ก็ทำเป็นอะอะ
ว่า พวกเราไม่เห็นนางสุนทร จึงไปทูลพระราชชา พระราชาทรงอนุญาตแล้วจึง
เข้าไปยังพระเชตวัน ทำเป็นเหมือนค้นหาอยู่ แล้วยกนางสุนทรขึ้นจากที่ที่ฝังไว้

เอาใส่เตียงนำเข้าไปยังพระนคร พวกกันด่าว่าดิเตียน. ฟังทราบเรื่องทั้งหมดโดยนัยที่มาแล้วในบาลีนั้นแล. วันนั้นตอนใกล้รุ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ ทรงทราบว่า วันนี้พวกเดียรถีย์จักทำให้เกิดความเสื่อมยศ ทรงดำริว่า มหาชนเชื่อเดียรถีย์เหล่านั้นแล้วจะพากันโกรธเคืองเรา อย่าไปอธิบายกันเสียเลย จึงทรงปิดประตูพระคันธกุฎีประทับอยู่ในพระคันธกุฎีนั่นเอง ไม่เสด็จเข้าพระนครเพื่อบิณฑบาต. ฝ่ายภิกษุทั้งหลายเห็นประตูปิดจึงเข้าไปเช่นคราวก่อน ๆ. ชนทั้งหลายเห็นพวกภิกษุจึงพากันด่าว่าอย่างเสียหาย. ลำดับนั้นท่านพระอานนท์กราบทูลเรื่องราวนั้นแด่พระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกเดียรถีย์ทำความเสื่อมยศใหญ่ให้เกิดขึ้นแล้ว ไม่สามารถจะอยู่ในที่นี้ได้ ชมพูทวีปกว้างขวาง โปรดเสด็จไปที่อื่นเถิดพระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถามว่า คุณก่อนอานนท์ ก็เมื่อโทษเกิดในที่นั้นอีกเธอจะไปไหนเล่า. กราบทูลว่า ไปเมืองอื่นอีก พระพุทธเจ้าข้า. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า คุณก่อนอานนท์ รอคุณไปก่อน เสียงนี้จักมีอยู่ได้ ๗ วันเท่านั้น ครั้นเลย ๗ วันไปแล้ว ผู้ใดทำความเสื่อมยศไว้ ความเสื่อมยศนั้นก็จักตกไปบนผู้นั้นนั่นแหละ เพื่อจะทรงแสดงธรรมแก่พระอานนท์เถระจึงได้ตรัสคาถานี้ว่า **วทนต์** เว ดังนี้เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **วทนต์** คือ พวกเดียรถีย์พากันดิเตียนพระผู้มีพระภาคเจ้าและภิกษุสงฆ์. บทว่า **ทฏฺฐมณปิ** **เอเก** **เอโถปิ** **เว** **สจฺจมณปิ** หนึ่งพวกชนที่ฟังคำของเดียรถีย์เหล่านั้นแล้วปลงใจเชื่อว่าจริงก็ดิเตียน ความว่าพวกชนบางพวกมีใจประทุษร้าย บางพวกสำคัญว่าเป็นจริง พวกเดียรถีย์มีใจประทุษร้ายแล้ว. อธิบายว่า ชนเหล่าใดฟังคำของเดียรถีย์เหล่านั้นแล้ว ชน

เหล่านั้นเข้าใจว่าเป็นจริงก็พากันเชื่อ. บทว่า วาทยจ ชาด วาตะเกิดขึ้นแล้ว คือวาตะดำเกิดขึ้นแล้วอย่างนี้. บทว่า มุนิ โน อูเปติ มุนิไม่เข้าถึง คือ พุทธมุนิไม่เข้าถึงการติเตียน เพราะไม่ได้ทำและเพราะไม่โกรธ บทว่า ตสมมา มุนิ นตฺถิ จิโล กุหิณฺจึ เพราะฉะนั้นมุนಿಯ่อมไม่มีหลักตอในที่ไหน ๆ คือ ด้วยเหตุนี้จึงทราบว่ามีหลักตอด้วยหลักตอ คือ ราคะเป็นต้น ในโลกไหน ๆ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นตรัสคดีนี้แล้ว จึงรับสั่งถามพระอานนทเถระ ว่า คุณก่อนอานนท์ ภิกษุทั้งหลายถูกกล่าวเหยียดหยันอย่างนี้แล้วพวกอย่างไร. กราบ- ทูลว่า มิได้พูดอะไรเลย พระเจ้าข้า. ตรัสว่า คุณก่อนอานนท์ เราเป็นผู้มีศีลมิใช่ หรือ เพราะฉะนั้นควรนิ่งในเรื่องทั้งหมด แม้อู้อยู่ก็ไม่พูด เพราะคนพาลกับ บัณฑิตเข้ากัน ไม่ได้. เพื่อประโยชน์ในการแสดงธรรมว่า คุณก่อนอานนท์ ภิกษุ ทั้งหลายจึงได้ตอบพวกชนเหล่านั้นอย่างนี้ ได้ตรัสคดีนี้ว่า อญฺฐวาทิ นิรยํ อูเปติ คนพูดไม่จริงย่อมตกนรก ดังนี้. พระเถระรับพระพุทธานุญาตแล้ว จึงกล่าว กะภิกษุทั้งหลายว่า พวกท่านควรได้ตอบชนทั้งหลายด้วยคดีนี้. ภิกษุ ทั้งหลายได้กระทำอย่างนั้นแล้ว. ชนผู้เป็นบัณฑิตได้นิ่งเฉย. แม้พระราชาที่ ทรงส่งพวกราชบุรุษไปทุกแห่งหน จับคาดคั้นพวกนักเลงที่เดียดรึยให้ค่าจ้างฆ่า นางสุนทรี ครั้นทรงทราบเรื่องราวแล้วได้ทรงบริภาษพวกเดียดรึย. แม้ชน ทั้งหลายเห็นพวกเดียดรึยต่างก็เอาก้อนดินขว้างปา เอาฝุ่นโรย ด้วยโกรธว่า พวกเดียดรึยทำให้พระผู้มีพระภาคเจ้าเสื่อมยศ. พระอานนท์เถระเห็นดังนั้นจึง กราบทูลแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า. พระผู้มีพระภาคเจ้า ได้ตรัสพระคดีนี้ว่า สกณฺหิ ทิฏฺฐิ กถมจฺเจยฺย จะพึงล่วงทิฏฐิของตนได้อย่างไรเล่า.

บทนั้นมีความดังต่อไปนี้. ทิฐิของชนเดียรฉัตรว่า เราจักข่านางสุนทรี
ปริพาชิกา แล้วประกาศโทษของสมณศากยบุตร ก็จักได้รับสักกะได้โดยอุบายนี้
บุคคลจะฟังล่วงทิฐินั้นได้อย่างไร ที่แท้โทษนั้นจะกลับมาถึงชนเดียรฉัตรนั้น
ผู้ไม่สามารถจะล่วงทิฐินั้นได้ อีกอย่างหนึ่งชนเดียรฉัตรผู้มีวาตะว่าเที่ยงเป็นต้น
ถูกความพอใจในทิฐินั้นครอบงำแล้ว และตั้งมั่นอยู่ในความชอบใจในทิฐิ
จะฟังล่วงทิฐิของตนได้อย่างไรเล่า ที่แท้บุคคลนั้นกระทำทิฐิเหล่านั้นให้บริ-
บูรณ์ด้วยตนเอง รู้อย่างใด ฟังกถ่าวล่านั้น.

ลำดับนั้น พระราชาเมื่อล่วงไป ๗ วัน รับสั่งให้เอาศพของนางสุนทรี
นั้นไปทิ้งเสีย ตอนเย็นเสด็จไปยังพระวิหารถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว
กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อความเสื่อมยศเช่นนี้เกิดขึ้น ควรจะบอก
ข้าพระองค์บ้าง. เมื่อพระราชากราบทูลอย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าถวาย
พระพรว่า มหาบพิตร อาตมภาพเป็นผู้มีศีล มีคุณสมบัติมิใช่หรือ แล้วตรัส
ต่อไปว่า การบอกแก่ผู้อื่นเป็นการสมควรแก่พระอริยเจ้าละหรือดังนี้ เพื่อให้
เกิดเรื่องนั้นขึ้น จึงได้ตรัสคาถาที่เหลือว่า โย อุตฺตโน สีลวตานิ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า สีลวตานิ ผู้มีศีล คือ ศีลมีปาติโมกข์เป็นต้น
และรุดงค์มีอริยญูกรุดงค์เป็นต้น. บทว่า อนานุญฺญโ จ คือ ไม่ถูกถามเลย
บทว่า ปาธา คือ กล่าวอวดอ้าง. บทว่า อนริยชฺชมมํ กุสลา ตมาหุ โย
อาตุมานํ สยเมว ปาธา คือ ผู้ใดกล่าวอวดอ้างตนด้วยตนเอง ผู้ฉลาด
ทั้งหลายกล่าวผู้นั้นว่าเป็นผู้ไม่มีอริยธรรม. บทว่า สนฺโต ผู้สงบ คือ ชื่อว่า
เป็นผู้สงบเพราะสงบกิเลสมีรากะเป็นต้น เสมือนเป็นผู้มีตนฟ่องแผ้วแล้วฉะนั้น.

บทว่า **อิติหนุติ** **สิเรสุ** **ออกตุตมาโน** คือ ไม่กล่าววอดอ้างในศีลทั้งหลายว่า เราเป็นผู้ถึงพร้อมแล้วด้วยศีล. ท่านอธิบายว่า ไม่กล่าววาทจาแนะนำคนว่ามีศีล. บทว่า **ตมริยธมมัม** **กุตลา** **วทนุติ** ผู้ฉลาดทั้งหลายกล่าวภิกษุนั้นว่าเป็นผู้มี อริยธรรม คือผู้ฉลาดในขั้นทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ย่อมกล่าวภิกษุผู้ ไม่วอดอ้างนั้นว่า ภิกษุนี้เป็นผู้มีอริยธรรม. บทว่า **ยสุสุสุสทา** **นคฺติ** **กุหิณฺจึ** **โลเก** ภิกษุใดไม่มีกิเลสเครื่องพัวพันในโลกไหน ๆ พึงทราบการเชื่อมความว่า ภิกษุผู้เป็นจิณาสพใดไม่มีกิเลสเครื่องพัวพัน ๗ อย่าง มีรากะเป็นต้นในโลก ไหน ๆ ผู้ฉลาดทั้งหลายย่อมกล่าวภิกษุผู้ไม่โอ้อวดนั้นว่า ภิกษุนี้เป็นผู้มีอริย- ธรรม ดังนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงแสดงถึงการปฏิบัติของพระจิณาสพอย่างนี้ แล้ว บัดนี้เมื่อจะทรงแสดงถึงการปฏิบัติของพวกเศียรถี่เจ้าทิฏฐิแต่พระราชา จึงตรัสว่า **ปกปฺปิตา** **สงฺขตา** **ธรรมอันป้จจยกำหนด** **ปรุจแต่งแล้ว** **ดังนี้** **เป็นต้น.**

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ปกปฺปิตา** คืออันป้จจยกำหนดแล้ว. บทว่า **สงฺขตา** คืออันป้จจยปรุจแต่งแล้ว. บทว่า **ยสุส** **แก่ผู้ใด.** คือแก่เจ้าทิฏฐิ ใด ๆ. บทว่า **ธมฺมา** คือทิฏฐิ. บทว่า **ปรุจฺกขตา** **แวดล้อมแล้ว** คือทำ แล้วแต่ก่อน. บทว่า **สนฺติ** **แปลว่า** **มีอยู่.** บทว่า **อวิวทาตา** **แปลว่า** **ไม่พ้องแล้ว.** บทว่า **ยทุตฺตนิ** **ปฺสฺสตี** **อานิสํ** **ถํ** **ตฺนฺนิสฺสตีโต** **กุปฺปปฏิ- จฺจนฺตี** เพราะเหตุที่ผู้เห็นอานิสงส์ในตน ฉะนั้น จึงเป็นผู้อาศัยทิฏฐิ อาศัยความกำเริบที่มีอยู่นั้น ความว่า **ธรรมคือทิฏฐิอันป้จจยแวดล้อมไม่พ้อง**

แล้ว ย่อมมีแก่ผู้ใด ผู้นั้นเป็นอย่างนี้. เพราะเหตุที่เขาเห็นสักการะเป็นต้นอัน
เป็นไปในปัจจุบัน และอานิสงส์มีคติพิเศษเป็นต้น อันเป็นไปในสัมปรายภพ
แห่งทิวสนั้นในคน ฉะนั้น จึงเป็นผู้อาศัยอานิสงส์นั้นและทิวสนั้นอันมีอยู่
อาศัยความกำเริบ เพราะความกำเริบ เพราะอาศัยกันเกิดขึ้นและเพราะมีอยู่โดย
สมมติ ผู้นั้นพึงยกตนหรือพึงข่มผู้อื่น เพราะอาศัยทิวสนั้นด้วยคุณและโทษแม้
ไม่เป็นจริง และด้วยการอาศัยอย่างนี้ นรชนตัดสินธรรมที่ตนยึดมั่นแล้วใน
ธรรมทั้งหลาย ไม่พึงล่วงการยึดมั่นด้วยทิวสนี้ได้โดยง่ายเลย เพราะเหตุนี้
นรชนย่อมยึดถือและถือมั่นธรรม ในเพราะความยึดมั่นด้วยทิวสนี้เหล่านั้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ทิวสนิวเสถ** ยึดมั่นด้วยทิวสนี้ คือยึดมั่นด้วย
ทิวสนี้ อันได้แก่ยึดมั่นว่านี้เป็นของจริง. บทว่า **น หิ สุวาติวตฺตา** ได้แก่
ไม่พึงล่วงไปโดยง่ายนัก. บทว่า **ธมฺเมสุ นิจุเจยฺย สมฺกุกฺกหิตํ** นรชน
ตัดสินธรรมที่ตนยึดมั่นแล้วในธรรมทั้งหลาย ความว่า นรชนตัดสินธรรม
นั้น ๆ ที่ตนถือ คือยึดมั่นแล้วในธรรมคือทิวสนี้ ๖๒ ท่านอธิบายว่าไม่พึงล่วง
การยึดมั่นด้วยทิวสนี้ได้โดยง่ายเลย เพราะเป็นไปแล้ว. เพราะฉะนั้น นรชน
ย่อมยึดถือและถือมั่นธรรม ในเพราะความยึดมั่นเหล่านั้น อธิบายว่า เพราะ
ไม่ล่วงการยึดมั่นด้วยทิวสนี้ได้โดยง่าย ฉะนั้น นรชนย่อมยึดถือ ถือมั่น เสพ
และนับถือ ศาสดาจำพวกถือศีลแพะ ศีลโค ศีลสุนัข ตบะห้า เทวดาบอก
เหตุ ทำความเพียรด้วยการนั่งกระโห้งและนอนบนหนามเป็นต้นและธรรม
นั้น ๆ ประเภทคณะบอกรธรรมเป็นต้น ท่านอธิบายว่า เหมือนลิงป่าจับกิ่งไม้
นั้น ๆ ฉะนั้น. เมื่อยึดถือและถือมั่นอยู่อย่างนี้ เพราะคำที่มีจิตไม่มั่นคง
จึงทำให้หัยศและมีโทษศเกิดแก่ตนหรือแก่ผู้อื่น ด้วยคุณและโทษแม้ไม่มีอยู่.

ก็บุคคลใดเชื่อว่าเป็นผู้มีปัญญา เพราะประกอบด้วยปัญญาจำกัดโทษมีถือปฏิญญา
ทั้งปวงเป็นต้น บุคคลผู้มีปัญญานั้น ไม่มีปฏิญญาอันปัจจัยกำหนดแล้วในภพ
น้อยภพใหญ่ในโลกไหน ๆ บุคคลผู้มีปัญญานั้นละมายาและมานะได้แล้ว
จะพึงถึงการนับเข้าในคติพิเศษในนรกเป็นต้น ด้วยคติพิเศษอะไร ท่าน
อธิบายไว้อย่างไร. ท่านอธิบายไว้ดังนี้ บุคคลผู้มีปัญญาเพราะประกอบด้วย
โธณธรรม (ธรรมทำให้ฉลาด) เป็นผู้ไกลจากกิเลสจำกัดบาปทั้งปวงได้ ไม่มี
ปฏิญญาอันปัจจัยกำหนดแล้วในภพทั้งหลายนั้น ๆ ในโลกไหน ๆ บุคคลผู้มีปัญญา
นั้น เพราะไม่มีปฏิญญานั้น จึงละมายาและมานะ ที่พวกเดียรถีย์ปกปิดกรรมชั่วที่ตน
ทำได้ด้วยอคติใด เข้าถึงอกตินั้นด้วยมายาหรือมานะ จะพึงเข้าถึงการนับในคติ
พิเศษมีนรกเป็นต้น ในปฏิญญาธรรมหรือสัมปรายภพด้วยคติพิเศษอะไร จจริงอยู่
บุคคลผู้มีปัญญานั้น ๆ เชื่อว่าเป็นผู้ไม่มีตัณหาและปฏิญญา เพราะไม่มีตัณหาและ
ปฏิญญาสองอย่างอาศัย. ก็อีกอย่างหนึ่ง บุคคลใดเชื่อว่าเป็นผู้มีตัณหาและปฏิญญา
เพราะมีทั้งสองอย่างเหล่านั้น บุคคลนั้นเป็นผู้มีตัณหาและปฏิญญา ย่อมเข้าถึงวาทะ
ในธรรมทั้งหลาย ผู้นั้นจะพึงกล่าวแก่ผู้ไม่มีตัณหาและปฏิญญาว่า ผู้กำหนดหรือ
ผู้ไม่ประทุษร้ายได้อย่างไร ด้วยความกำหนดหรือความประทุษร้ายอะไร ความ
เห็นว่าเป็นตน หรือความเห็นว่าเป็นตน ย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่มีตัณหาและปฏิญญานั้น
เลย เพราะผู้ไม่มีตัณหาและปฏิญญานั้น ละปฏิญญาได้ทั้งหมดในอรรถภาพนี้ละนี้แล.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อุปโย** คืออันตัณหาและปฏิญญาอาศัยแล้ว. บทว่า
ธมฺเมสุ อุปติ วาทิ เข้าถึงวาทะในธรรมทั้งหลาย คือเข้าถึงวาทะในธรรม
ทั้งหลายนั้น ๆ อย่างนี้ว่า กำหนดแล้วดังนี้ หรือประทุษร้ายแล้ว ดังนี้.

บทว่า อญฺปิย เกณ กถํ วทฺเยย ความว่า จะพึงกล่าวกะพระจีณาสพ
ผู้ไม่มีตัณหาและทิฏฐิ เพราะละตัณหาและทิฏฐิได้แล้วว่าผู้กำหนด หรือผู้ประ-
ทุษร้ายได้อย่างไร ด้วยความกำหนดหรือความประทุษร้ายอะไร. อธิบายว่า
จะว่ากล่าวว่ามีปัญญานั้น จักเป็นผู้ปกปิดสิ่งที่กระทำแล้ว เหมือนพวกเดียรถีย์
ได้อย่างไร. บทว่า อตฺตํ นิริตฺตํ น หิ ตสฺส อตฺถิ ความเห็นว่าเป็นตน
หรือความเห็นว่าคุณดย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่มีตัณหาและทิฏฐินั้นเลย ความว่า
ความเห็นว่าเป็นตน หรือความเห็นว่าคุณดย่อมไม่มีแก่ผู้ไม่มีตัณหาและทิฏฐิ
นั้น หรือแม้การถือและการปล่อยที่รู้กันว่าเป็นความกำหนดในตนก็ไม่มี. หาก
ถามว่า เพราะเหตุไรจึงไม่มี. ตอบว่า เพราะผู้ไม่มีตัณหาและทิฏฐินั้นละทิฏฐิ
ได้ทั้งหมดในอรรถภาพนี้. อธิบายว่า เพราะผู้ไม่มีตัณหาและทิฏฐินั้น เลิกละ
ปล่อยทิฏฐิได้ทั้งหมดด้วยลมคือญาณในอรรถภาพนี้แล.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจบเทศนาด้วยธรรมเป็นยอด คือพระอรหัต
พระราชาทรงสดับดังนั้นแล้ว พอพระทัยกราบถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า
แล้วเสด็จกลับ.

จบอรรถกถาทุฎฐกสูตรที่ ๑ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย
ชื่อปรมัตถโชติกา

สุตฺตัญฺจกสุตฺตที่ ๔
ว่าด้วยเรื่องเห็นผู้บริสุทฺธิ์

[๔๑๑] คนพาลผู้ประกอบด้วยทิฏฐิ
สำคัญเอาเองว่าเราได้เห็นบุคคลผู้บริสุทฺธิ์
เป็นบุคคลผู้ยิ่งใหญ่หาโรคมิได้ ความหมด-
จต์ด้วยดี ย่อมมิได้แก่นรชนด้วยการเห็น
เมื่อคนพาลนั้นสำคัญเอาเองอย่างนี้ รู้ว่า
ความเห็นนั้นเป็นความเห็นยิ่ง.

แม้เป็นผู้เห็นบุคคลผู้บริสุทฺธิ์เนื่อง ๆ
ก็ย่อมเชื่อว่า ความเห็นนั้นเป็นมรรคญาณ
ถ้าว่าความบริสุทฺธิ์ย่อมมิได้แก่นรชนด้วยการ
เห็น หรือนรชนนั้นย่อมละทุกขได้ด้วยมรรค
อันไม่บริสุทฺธิ์อย่างอื่นจากอริยมรรค นรชน
ผู้เป็นอย่างนี้ย่อมบริสุทฺธิ์ไม่ได้เลย ก็คนมี
ทิฏฐิ ย่อมกล่าวยกย่องความเห็นนั้นของคน
ผู้กล่าวอย่างนั้น.

พราหมณ์ไม่กล่าวความบริสุทฺธิ์โดย
มิจนาทิฏฐิญาณอย่างอื่นจากอริยมรรคญาณ
ที่เกิดขึ้นในเพราะรูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ฟัง

ศีล พรต และในเพราะอารมณ์ที่ได้ทราบ
พราหมณ์นั้นไม่ติดอยู่ในภพและบาป ละ
ความเห็นว่าเป็นตนเสียได้ ไม่กระทำในบุญ
และบาปนี้.

ชนผู้ประกอบด้วยทิวัญญิ เป็นผู้กล่าว
ความบริสุทธิ์โดยทางมรรคอย่างอื่นเหล่านั้น
ละศาสดาเบื้องต้นเสีย อาศัยศาสดาอื่น อัน
ศัณหาคบงาย่อมข้ามธรรมเป็นเครื่องข้อง
ไม่ได้ ชื่อว่าถือเอาธรรมนั้นด้วย ละธรรม
นั้นด้วย เปรียบเหมือนวานรจับและปล่อย
กิ่งไม้ที่ตรงหน้าเสียเพื่อจับกิ่งอื่น ฉะนั้น.

สัตว์ผู้ข้องอยู่ในกามสัญญา สมา-
ทานวัตรเองแล้วไปเลือกหาศาสดาดีและเลว
ส่วนพระชีณาสพผู้มีปัญญาเสมอด้วยแผ่นดิน
ผู้มีความรู้แจ้ง ตรัสรู้ธรรมด้วยเวทคือมรรค
ญาณ ย่อมไม่ไปเลือกหาศาสดาดีและเลว.

พระชีณาสพนั้นครอบงำมาร และ
เสนาในธรรมทั้งปวง คืออารมณ์อย่างใด
อย่างหนึ่งที่ได้เห็น ได้ฟัง หรือได้ทราบ
ใคร ๆ จะพึงกำหนดพระชีณาสพผู้บริสุทธิ์
ผู้เห็นความบริสุทธิ์ เป็นผู้มิหลังคาคือกิเลส

อันเปิดแล้ว ผู้เที่ยวไปอยู่ ด้วยการกำหนด
ด้วยตัณหาและทิฏฐิอะไรในโลกนี้.

พระชีณาสพทั้งหลาย ย่อมไม่กำหนด
ด้วยตัณหาหรือด้วยทิฏฐิ ย่อมไม่กระทำ
ตัณหาและทิฏฐิไว้ในเบื้องหน้า พระชีณาสพ
เหล่านั้นย่อมไม่กล่าวว่า ความบริสุทธิ์ที่สุด
ด้วยอภิกิริยทิฏฐิและสัสสตทิฏฐิ ท่านสละ
คันถะกิเลสเครื่องร้อยรัดอันเนื่องอยู่ในจิต
สันดานได้แล้ว ย่อมไม่กระทำความหวังใน
โลกใหนๆ

พราหมณ์ผู้สว่างแดนกิเลสได้ ไม่มี
ความยึดถือวัตถุหรืออารมณ์อะไร เพราะ
ได้รู้หรือเพราะได้เป็นเป็นผู้ไม่มีความยินดี
ด้วยราคะ เป็นผู้ปราศจากราคะไม่กำหนด
แล้ว พราหมณ์นั้น ไม่มีความยึดถือวัตถุและ
อารมณ์อะไร ๆ ว่า สิ่งนี้เป็นของยิ่งในโลกนี้
ขณะนี้แล.

จบสุตตันตปิฎกสุตตรที่ ๔

อรรถกถาสุทฎกสูตรที่ ๔

สุทฎกสูตร มีคำเริ่มต้นว่า **ปุตฺตมิมิ สุทฺธึ** เราเห็นบุคคลผู้
บริสุทฎ์ดังนี้.

พระสุตตันนี้มีการเกิดขึ้นอย่างไร ?

มีเรื่องเล่าว่า ในอดีตกาลครั้งศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนาม
ว่ากัถสปะ กุฎุมพิกนหนึ่ง ชาวกรุงพาราณสีได้ไปยังปัจฉิมชนบทพร้อมด้วย
เกวียน ๕๐๐ เล่มเพื่อหาสินค้า ณ ที่นั้น กุฎุมพิดำเนินความสนิทสนมกับพราน
ป่าให้ของใช้แก่เขาแล้วถามว่า สหาย ท่านเคยเห็นแก่นจันทน์บ้างไหม เมื่อ
พรานป่าตอบว่าเคยเห็น จึงเข้าไปป่าไม้จันทน์กับเขาทันทีบรรทุกแก่นจันทน์
แดงจนเต็มเกวียนทุกเล่มแล้วกล่าวกะพรานป่านั้นว่า สหาย เมื่อใดท่านมากรุง
พาราณสี เมื่อนั้นท่านพึงเอาแก่นจันทน์แดงมาด้วย แล้วก็กลับไปกรุงพาราณสี.
ครั้นต่อมาพรานป่านั้นก็เอาแก่นจันทน์ไปเรือนกุฎุมพินั้น กุฎุมพิดูเห็นพรานป่า
จึงต้อนรับเป็นอย่างดี ตอนเย็นให้บดแก่นจันทน์ใส่สมุดจนเต็มแล้วกล่าวว่า
สหายจงไปอาบน้ำแล้วกลับมาเถิด แล้วส่งเขาไปทำน้ำกับคนของตน. ตอนนั้น
ที่กรุงพาราณสีกำลังมีมรสพ. ชาวกรุงพาราณสีตอนเช้าตรู่ถวายทาน ตอน
เย็นนุ่งผ้าเนื้อดีถือดอกไม้และของหอมเป็นต้น ไปไหว้พระมหาเจดีย์ของพระ-
พระภาคเจ้าพระนามว่ากัถสปะ พรานป่านั้น เห็นคนทั้งหลายเหล่านั้นจึงถาม
ว่า เขาไปไหนกัน พรานป่าได้ฟังว่าเขาไปวิหารเพื่อไหว้พระเจดีย์จึงได้ไป
ด้วยตนเอง ณ ที่นั้นพรานป่าเห็นผู้คนทำการบูชาพระเจดีย์โดยวิธีต่าง ๆ ด้วย

หรรศาล และมโนศิลา เป็นต้น ตนเองไม่รู้จะทำอะไร ๆ ให้สวยงามได้จึง
เอาไม้จันทน์นั้นทำเป็นวงกลมประมาณเท่าถาดสำริดไว้ข้างบนอิฐทองในมหา-
เจดีย์ ครั้งนั้น ณ ที่นั้นได้เวลาพระอาทิตย์ขึ้น รัศมีพระอาทิตย์ส่องแสง. เขา
เห็นดังนั้นจึงเลื่อมใสได้ทำการปรารถนาว่า แม่เกิดในที่ใด ๆ ขอให้รัศมีเช่นนี้
จงผูกที่อกของเรา. พรานป่าได้ทำกาละแล้ว ไปบังเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์.
รัศมีได้ผูกขึ้นที่อกของเขา. เป็นวงกลมไฟโรจน์ที่อกของเขาดุจวงกลมของพระ-
จันทร์. ชนทั้งหลายจึงเรียกเขาว่า **จันทาทกเทพบุตร.**

จันทาทกเทพบุตรนั้น ยังพุทธันดรหนึ่งให้สิ้นไปโดยกลับไปกลับมาเกิด
ในสวรรค์ ๖ ชั้น ด้วยสมบัตินั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าของเราทรงอุบัติได้
บังเกิดในตระกูลพราหมณ์มหาศาล ในกรุงสาวัตถี. ที่อกของเขาได้มีรัศมีวงกลม
เช่นกับวงกลมของพระจันทร์. ในวันตั้งชื่อของเขาพวกพราหมณ์การทำการ
มงคลเห็นรัศมีวงกลมนั้นจึงประหลาดใจว่า กุมารนี้ลักษณะเป็นผู้มีบุญจึงตั้งชื่อ
ว่าจันทาทกเหมือนกัน. พราหมณ์ทั้งหลายพากุมารผู้เจริญวัยแล้ว ตกแต่งใส่เสื้อ
อย่างดีให้ขึ้นรถพากันบูชาว่า นิมหาพรหมของเรา แล้วเที่ยวประกาศไปทั่วตาม
นิคมราชธานีว่า ผู้ใดเห็นจันทาทกผู้นั้นจักได้ยศและทรัพย์เป็นต้น ตายแล้วจักไป
สวรรค์. ในที่ที่ไปแล้ว ๆ พวกชนพากันมามากขึ้น ๆ ด้วยได้ข่าวที่เขาประกาศ
ว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย กุมารชื่อจันทาทกนี้ ผู้ใดเห็นผู้นั้นจักได้ยศทรัพย์และ
สวรรค์เป็นต้นห้วนไหวไปทั่วทั้งชมพูทวีป. พวกพราหมณ์ไม่แสดงแก่คนที่มา
มือเปล่า แสดงเฉพาะคนที่ถือทรัพย์ ๑๐๐ หรือ ๑,๐๐๐ มาให้เท่านั้น. พวก
พราหมณ์พาจันทาทกกุมารเที่ยวไปอย่างนี้จนถึงกรุงสาวัตถีตามลำดับ.

ก็สมัยนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศธรรมจักรอันประเสริฐได้ เสด็จมาถึงกรุงสาวัตถีโดยลำดับ เมื่อจะทรงแสดงธรรมเพื่อประโยชน์แก่ชน เป็นอันมาก จึงประทับอยู่ ณ พระเชตะวันมหาวิหารในกรุงสาวัตถี. ครั้งนั้น จันทากุมารไปถึงกรุงสาวัตถีมิได้ปรากฏดูจเมื่อน้ำน้อยไหลไปในมหาสมุทร ฉะนั้น แม้ผู้ที่จะพุดถึงจันทากะก็ไม่มี ในตอนเย็นจันทากะเห็นหมู่ชนพากัน ถือของหอมและดอกไม้เป็นต้นมุ่งหน้าไปเชตะวันมหาวิหารจึงถามว่า พวกท่าน จะไปไหนกัน มหาชนตอบว่า พระพุทธเจ้าทรงอุบัติแล้วในโลก พระองค์ ทรงแสดงธรรมเพื่อประโยชน์แก่ชนเป็นอันมาก เราจะไปพระวิหารเชตะวันเพื่อ ฟังธรรม.

จันทากะแวดล้อมด้วยคณะพราหมณ์ได้ฟังคำนั้นก็ไปได้ไป ณ พระเชตะวัน มหาวิหารนั้น. ก็ในตอนนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่ง ณ บวรพุทธอาสน์ ในธรรมสภา. จันทากะเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าปฏิสนธารด้วยคำไพเราะ แล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง. ทันใดนั้นเองแสงสว่างของจันทากะก็หายไป. เพราะ ณ ที่ใกล้พระรัศมีของพระพุทธเจ้า รัศมีอื่นจะครอบงำไม่ได้ภายใน ๘๐ สอก จันทากะนั้นไม่นั่งด้วยคิดว่ารัศมีของเขาหายไปเสียแล้วจึงได้ลุกขึ้นเตรียม จะกลับ. ลำดับนั้นบุรุษคนหนึ่งกล่าวแก่จันทากะว่า จันทากะผู้เจริญ ท่านกลัว พระสมณะหรือจึงจะกลับ. จันทากะตอบว่า เราไม่กลัวดอก จะกลับละ อีกประการหนึ่งรัศมีของเราหายไปด้วยเดชของพระสมณะนี้. จันทากะกลับนั่งข้างหน้า พระผู้มีพระภาคเจ้าเห็นความสมบุรณ์มีพระรูป พระรัศมีและพระลักษณะเป็นต้น ตั้งแต่เฝ้าพระบาทจนถึงปลายพระเกษามีใจเลื่อมใสอย่างยิ่งว่า พระสมณโคดมมี สักดิ์มาก รัศมีเพียงเล็กน้อยผุดขึ้นที่อกของเรา แม้เพียงเท่านั้นพวกพราหมณ์

ยังพาเราเที่ยวไปจนทั่วชมพูทวีป อย่างนี้แล้วพระสมณโคดมผู้ประกอบด้วย
ความสมบูรณ์แห่งพระลักษณะอันงาม ยังมีได้เกิดความถือพระองค์เลย พระ
สมณะนี้จักประกอบด้วยคุณสมบัติอันงามพระองค์จักเป็นศาสดาของเทวดาและ
มนุษย์ทั้งหลายเป็นแน่ จึงถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้าทูลขอบวช. พระผู้-
มีพระภาคเจ้ามีพระพุทธดำรัสกะพระเถระรูปหนึ่งว่า เธอจงบวชให้จันทกะนั้น.
พระเถระนั้น ครั้นบวชให้จันทกภิกษุแล้ว ก็บอกตบปัญจกกรรมฐานให้.
จันทกภิกษุเริ่มเจริญวิปัสสนาแล้วไม่ช้านักก็บรรลุพระอรหัต ได้ชื่อว่าจันทก-
เถระ.

ภิกษุทั้งหลายประชุมสนทนากันปรารภพระจันทกเถระนั้นว่า อาวุโส
ทั้งหลาย ผู้ที่เห็นจันทกเถระแล้วจะได้ศหรือทรัพย์ หรือได้ไปสวรรค์ หรือได้
ถึงความบริสุทธิ์ด้วยเห็นรูปทางจักขุวาระนั้นหรือหนอ. พระผู้มีพระภาคเจ้า
ได้ตรัสพระสูตรนี้ในเพราะเกิดเรื่องของพระจันทกเถระนั้น.

ในสูตรนั้นพึงทราบความในกาลต้นก่อน. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
ว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ความบริสุทธิ์มิได้มิด้วยการเห็น เห็นปานนี้เลย อีก
ประการหนึ่ง คนพาลผู้ประกอบด้วยทิฏฐิเห็นจันทกพราหมณ์หรือบุคคลอื่น
อย่างเดียวกัน ผู้ชื่อว่าไม่บริสุทธิ์เพราะเศร้าหมองด้วยกิเลสผู้ชื่อว่ามิโรคเพราะ
ไม่ปราศจากโรคคือกิเลส แล้วสำคัญเอาเองว่าเราได้เห็นบุคคลผู้บริสุทธิ์ เป็น
บุคคลผู้ยิ่งใหญ่หาโรคมิได้ ความหมจดด้วยดีย่อมมีแก่นรชนด้วยการเห็นอัน
ได้แก่การที่ตนได้เห็นแล้วนั้นดังนี้. เมื่อคนพาลนั้นสำคัญเอาเองอย่างนี้ รู้ว่า
ความเห็นนั้นเป็นความเห็นยิ่ง แม้เป็นผู้เห็นบุคคลผู้บริสุทธิ์เนื่อง ๆ ในความ

เห็นนั้น ก็ย่อมเชื่อว่า ความเห็นนั้นเป็นมรรคญาณ. แต่ความเห็นนั้นมิใช่เป็นมรรคญาณ. ด้วยเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **ทิฏฐิเจเน เจ สุทธิ** หากความบริสุทธิ์ย่อมมิได้ด้วยการเห็นดังนี้.

ฟังทราบตามแห่งคาถาที่สองต่อไปนี้ หมายความว่าความบริสุทธิ์แห่งกิเลสย่อมมิได้แก่รชนด้วยการเห็นอันได้แก่การเห็นรูปนั้น หรือนรชนนั่นย่อมละทุกขมีชาติเป็นต้นได้ด้วยญาณนั้น เมื่อเป็นอย่างนั้นนรชนนั่นย่อมบริสุทธิ์ได้ด้วยมรรคอันไม่บริสุทธิ์อย่างอื่นจากอริยมรรค นรชนผู้เป็นอย่างนี้ย่อมบริสุทธิ์ไม่ได้เลย เพราะฉะนั้นคนมีทิฏฐิย่อมกล่าวยกของความเห็นนั้นของคนผู้กล่าวอย่างนั้น คนมีทิฏฐินั้นย่อมกล่าวความเห็นนั้นว่าผู้นี้เป็นมิจฉาทิฏฐิ แต่อาจารย์บางพวกกล่าวอย่างนั้นโดยนัยมีอาทิว่า **สสุตโต โลโก** โลกเที่ยงดังนี้.

ฟังทราบคาถาที่สามว่า **น พุราหุโม** ดังนี้เป็นต้น. บทนั้นมีความดังต่อไปนี้ ก็ผู้ใดเชื่อว่าเป็นพราหมณ์เพราะเป็นผู้ลอยบาปได้แล้ว ผู้นั้นเป็นพราหมณ์จึงนำสพถึงความสิ้นอาสวะด้วยมรรคไม่กล่าวความบริสุทธิ์โดยมิจฉาทิฏฐิญาณอย่างอื่นจากอริยมรรคญาณที่เกิดขึ้นในเพราะรูปที่ได้เห็นอันได้แก่รูปสมมติว่าเป็นมงคลยิ่งในเพราะเสียงที่ได้ฟังอันได้แก่เสียงเป็นอย่างนั้น ในเพราะศีลอันได้แก่ความไม่ล่วง ในเพราะพรตมีตำราคู่ข้างเป็นต้น และในเพราะอารมณ์ที่ได้ทราบมีปฐวีธาตุเป็นต้น. บทที่เหลือพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเพื่อยกของพราหมณ์นั้น. พราหมณ์นั้นมิได้ติดอยู่ในบุญอันมีธาตุสามและในบาปทั้งปวง ชื่อว่าละความเห็นว่าเป็นคนเสียได้ เพราะละทิฏฐิว่าเป็นตนได้แล้ว หรือเพราะละการยึดถือไร ๆ ได้ ท่านกล่าวว่าเป็นผู้

ไม่กระทำในบุญและบาป เพราะไม่กระทำบุญญาภิสังขารเป็นต้น. เพราะฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงสรรเสริญพราหมณ์นั้นจึงตรัสอย่างนี้. อนึ่ง พึงทราบการเชื่อมความแห่งบททั้งหมดนั้นด้วยบทต้นดังนี้ พราหมณ์ไม่คิดใน บุญและบาป ละความเห็นว่าเป็นต้นเสียได้ไม่กระทำในบุญและบาปนี้ พราหมณ์ ไม่กล่าวถึงความบริสุทธิ์โดยมิจจากทฤษฎีญาณอย่างอื่นจากอริยมรรคญาณ. พระ- ผู้มีพระภาคเจ้าครั้งตรัสว่าพราหมณ์ไม่กล่าวถึงความบริสุทธิ์ โดยมิจจากทฤษฎี- ญาณอย่างอื่นจากอริยมรรคญาณแล้ว บัดนี้เมื่อจะทรงแสดงถึงความไม่ปลอดภัย แห่งทฤษฎีนั้นของพราหมณ์ผู้มีทฤษฎีกล่าวถึงความบริสุทธิ์อย่างอื่นจากอริยมรรค- ญาณ จึงตรัสคาถาว่า ปุริมิ ปหาย ละสาสดาเบ้องต้นดังนี้.

บทนั้นมีความดังต่อไปนี้. จริงอยู่ พราหมณ์เหล่านั้นเป็นผู้มีวาทะว่า บริสุทธิ์จากอริยมรรคอื่น ละสาสดาเบ้องต้นเป็นต้นเสีย อาศัยสาสดาอื่นด้วย ทฤษฎีที่พ้นจากการยึดเพราะยังละไม่ได้ อันค้นหาคือความอยากครอบงำ ย่อม ข้ามกรรมเป็นเครื่องข้องมีรากะเป็นต้นไปไม่ได้ เมื่อข้ามกรรมอันเป็นเครื่อง ข้องนั้น ๆ ไม่ได้ ชื่อว่าถือเอากรรมนั้นด้วย สละกรรมนั้นด้วย เหมือนวานร จับและปล่อยกิ่งไม้ที่ตรงหน้าเสียเพื่อจับกิ่งอื่นฉะนั้น.

ที่กล่าวการเชื่อมความ คาถาที่ห้าว่า ก็ผู้มีทฤษฎีย่อมกล่าวยกย่อง ความเห็นนั้นของผู้กล่าวอย่างนั้น ด้วยบทว่า สยิ สมหาย สมหานเอง.

ในบทเหล่านั้นบทว่า สยิ แปลว่าเอง. บทว่า สมหาย คือถือเอา. บทว่า วตานิ ได้แก่ ดำราดคุณลักษณะข้างเป็นต้น. บทว่า อัจฉาวจิ สาสดาติและ เลว คือ เลือกละสาสดาเป็นต้นแล้ว ๆ เถ่า ๆ หรือเลวและประณีตจากสาสดา.

บทว่า **สญฺสฺสโต** ผู้ซึ่งอยู่ในสัญญา คือติดอยู่ในกามสัญญาเป็นต้น. บทว่า **วิทฺวาจ เวเทหิ สมฺเจจ ฐมฺมํ** ผู้มีความรู้แจ้ง ตรัสรู้ธรรมด้วยเวท ความว่า ผู้รู้แจ้งปรมาตมธรรม เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ธรรมคืออริยสัจ ๔ ด้วยเวทคือมรรคญาณ ๔. บทที่เหลือชัดแล้ว. บทว่า **ส ตพฺพฐมฺเมสุ วิเสนฺภูโต ยํ กิณฺจจิ ทิณฺจํ ว สุตํ มุตํ** ว่าพระชีนาสพนั้นครอบงำมารและเสนาในธรรมทั้งปวงคืออารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งที่ได้เห็นได้ฟังหรือได้ทราบ ความว่าพระชีนาสพผู้มีปัญญานั้น ชื่อว่าเป็นผู้ครอบงำมารและเสนา เพราะยังมารและเสนาให้พินาศไปในธรรมทั้งปวงเหล่านั้น คืออารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งที่ได้เห็นได้ฟังหรือได้ทราบ. บทว่า **ตเมว ทสฺสี** คือพระชีนาสพนั้นผู้เห็นความบริสุทธิ์อยู่. บทว่า **วิวภูํ จรฺนุตํ** เป็นผู้มีหลังคาคือกิเลสอันเปิดแล้ว เพราะปราศจากหลังคาคือตัณหาเป็นต้น เทียวไปอยู่. บทว่า **เกนิธ โลกสุมี วิกปฺเปยฺย** พึงกำหนดพระชีนาสพด้วยการกำหนดด้วยตัณหาและทิฏฐิอะไรในโลกนี้ ความว่าใคร ๆ พึงกำหนดพระชีนาสพด้วยการกำหนดด้วยตัณหา หรือด้วยการกำหนดด้วยทิฏฐิอะไรในโลกนี้ หรือพึงกำหนดด้วยราคะเป็นต้น ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วในตอนต้น เพราะละตัณหาและทิฏฐิได้แล้ว.

พึงทราบการเชื่อมความและความแห่งคาถาว่า **น กปฺปยฺนฺติ** ไม่กำหนด มีอะไรที่จะควรกล่าวยิ่งไปกว่านั้น คือ เพราะพระชีนาสพเหล่านั้นเป็นผู้สงบไม่กำหนดด้วยตัณหาและทิฏฐิ ไม่กระทำตัณหาและทิฏฐิไว้ในเบื้องหน้าอย่างใดอย่างหนึ่ง พระชีนาสพเหล่านั้นย่อมไม่กล่าวว่าความบริสุทธิ์ล้วนส่วนด้วยอกิริยทิฏฐิและสัสสตทิฏฐิอันไม่เป็นความบริสุทธิ์ล้วนส่วนที่เดียว เพราะยัง

ไม่ปราศจากความบริสุทธิ์ล้วนส่วนโดยปรมาตมฺ. บทว่า อาทานคณฺถํ คธิตํ วิสขุช ความว่า ท่านสละคือตัดคันถะกิเลสเครื่องร้อยรัดอันทำให้ถ้อยมั่น เพราะเป็นเหตุให้ถ้อยมั่นรูปเป็นต้น แม้ ๔ อย่าง อันผูกมัดติดอยู่ในสันดาน ของคนได้ด้วยศัสตรา คืออริยมรรค.

บทว่า สิมชาติโค พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสโดยเทศนาอันเป็นบุคลาธิษฐานอย่างเดียว. ฟังทราบการเชื่อมคานานั้นเช่นกับคานาก่อนหน้านั้นแล. คือ ฟังทราบอย่างเดียวกันกับอรรถกถา. มีอะไรยิ่งไปกว่านั้น ท่านอธิบายไว้ว่า พระจินาสพผู้มีปัญญาจุกแผ่นดินเช่นนี้ชื่อว่าล่วงแดงกิเลสได้เพราะล่วงแดน กิเลส ๔ อย่างได้ ชื่อว่าเป็นพราหมณ์เพราะเป็นผู้ลอยบาปเสียแล้ว ไม่มีความ ยึดถือยึดมั่นวัตถุหรืออารมณ์อะไร เพราะได้รู้ด้วยญาณคือรู้จักผู้อื่นและรู้การ ระลึกชาติได้ หรือเพราะได้เห็นด้วยมังสจักขุและทิพยจักขุ. พราหมณ์นั้น เป็นผู้ไม่มีความยินดีด้วยราคะเพราะไม่มีกามราคะ เป็นผู้ปราศจากราคะหมด กำหนดแล้ว เพราะไม่มีรูปราคะและอรูปราคะ พราหมณ์นั้นไม่มีความยึดถือ วัตถุและอารมณ์ไร ๆ ว่าสิ่งนี้เป็นของยิ่งในโลกนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจบ เทศนาด้วยธรรมเป็นยอดคือพระอรหัต.

จบอรรถกถาสุททฎฐกสูตรที่ ๔ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย
ชื่อปรมาตม โชติกา

ปรมัตถกสูตรที่ ๕

ว่าด้วยเรื่องทิวฏฐิของคน

[๔๑๒] บุคคลในโลกยึดถือในทิวฏฐิ
ทั้งหลายว่า สิ่งนี้เป็นอย่างยิ่ง ย่อมกระทำ
ศาสดาเป็นต้นของตนให้เป็นผู้ประเสริฐ
กล่าวผู้อื่นนอกจากศาสดาเป็นต้นของตนนั้น
ว่า เลวทั้งหมด เพราะเหตุนั้น บุคคลนั้น
จึงไม่ล่วงพ้นความวิเวกไปได้.

บุคคลนั้นเห็นอันนิสงส์อันใดในตน
กล่าวคือ ทิวฏฐิ ที่เกิดขึ้นในสิ่งเหล่านี้ คือ
ในรูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ฟัง สีล พรต
หรืออารมณ์ที่ได้ทราบ บุคคลนั้น ยึดมั่น
อันนิสงส์ในทิวฏฐิของตนนั้นแล้วประเสริฐ
ที่สุด เห็นศาสดาอื่นทั้งหมดโดยความเป็น
คนเลว.

อนึ่ง บุคคลผู้อาศัยศาสดาของตน
แล้ว เห็นศาสดาอื่นเป็นคนเลว เพราะความ
เห็นอันใด ท่านผู้ฉลาดทั้งหลายกล่าวความ
เห็นนั้นว่า เป็นกิเลสเครื่องร้อยรัด เพราะ
ฉะนั้นแหละ ภิกษุไม่พึงยึดมั่นรูปที่มองเห็น

เสียงที่ได้ฟัง อารมณ์ที่ได้ทราบ หรือศีล
และพรต.

แม้ทฤษฎีไม่พึงกำหนดด้วยญาณ
หรือแม้ด้วยศีลและพรตในโลก ไม่พื่อนำตน
เข้าไปเปรียบว่า เป็นผู้เสมอเขา ไม่พึ่ง
สำคัญว่า เป็นผู้เลวว่าเขา หรือว่าเป็นผู้
วิเศษกว่าเขา.

ภิกษุนั้นละความเห็นว่าเป็นตนได้
แล้ว ไม่ถ่อมมันอยู่ ย่อมไม่กระทำนิสัย
(ตัณหานิสัยและทิฏฐินิสัย) แม้ในญาณ ไม่
เป็นผู้แล่นไปเข้าพวกในสัตว์ทั้งหลายผู้แตก-
ต่างกันด้วยอำนาจทฤษฎีต่าง ๆ ย่อมไม่กลับ
มาแม้สู่ทฤษฎีอะไร ๆ.

พราหมณ์ในโลกนี้ไม่มีตัณหาในส่วน
สุดทั้ง ๒ มีผัสสะเป็นต้นเพื่อความเกิดบ่อย ๆ
ในโลกนี้หรือในโลกอื่น ไม่มีความยึดมั่น
อะไร ๆ ไม่มีสัญญาอันปัจจัยกำหนดแล้ว
แม้แต่น้อย ในรูปที่ได้เห็น ในเสียงที่ได้ฟัง
หรือในอารมณ์ที่ได้ทราบ ในโลกนี้ เพราะ
ได้ตัดสินธรรม ที่ตนยึดถือแล้วในธรรมทั้ง-
หลายใคร ๆ จะพึ่งกำหนดพราหมณ์นั้นผู้ไม่

ถือนั้นทิวาญญิต ด้วยการกำหนดด้วยตณหาหรือ
ด้วยการกำหนดด้วยทิวาญญิตอะไร ๆ ในโลกนี้.

พรหมณ์ทั้งหลายย่อมไม่กำหนดด้วย
ตณหาหรือทิวาญญิต ย่อมไม่กระทำตณหาและ
ทิวาญญิตไว้ในเบื้องหน้า แม้ธรรมคือทิวาญญิตทั้ง
หลาย พรหมณ์เหล่านั้นก็ได้ปกปิดไว้
พรหมณ์ผู้อื่นใคร ๆ จะพึงนำไปด้วยศีล
และพรตไม่ได้ ถึงฝั่ง คือ นิพพานแล้ว
เป็นผู้คงที่ ย่อมไม่กลับมา หากเลศทั้งหลาย
อีก ฉะนั้นแล.

จบปรมัญจกสูตรที่ ๕

อรรถกถापรมัญจกสูตรที่ ๕

ปรมัญจกสูตร มีคำเริ่มต้นว่า ปรมนุติ ทิวาญญิต ในทิวาญญิตทั้งหลาย
ว่าสิ่งนี้เป็นอย่างไร ดังนี้.

พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นอย่างไร ?

ได้ยินว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถี พวก
เดียรถีย์ต่าง ๆ ประชุมกันแสดงทิวาญญิตของตน ๆ ว่าสิ่งนี้เป็นอย่างไร เกิดได้เพียง
กันแล้วพากันไปกราบทูลพระราชา. พระราชาให้ประชุมคนตาบอดแต่กำเนิด
เป็นอันมากแล้วรับสั่งว่า พวกเจ้าจงแสดงข้างเหล่านี้ ดังนี้. พวกราชบุรุษ

ประชุมคนตาบอดแล้วให้ช้างนอนข้างหน้ากล่าวว่า พวกท่านจงดูซิ. คนตาบอด เหล่านั้นคลำอวัยวะส่วนหนึ่ง ๆ ของช้างแล้ว พระราชาตรัสถามว่า นี่แน่เจ้า ช้างเหมือนอะไร ? ผู้ที่คลำวงก็ทูลว่า เหมือนงอนไถพระเจ้าข้า. พวกที่คลำ งาเป็นต้นต่างก็บริภาษอีกพวกหนึ่งว่า นี่แน่เจ้า อย่าทูลเท็จต่อพระพักตร์ พระราชานะ แล้วกราบทูลว่าเหมือนขอติคข้างฝาพระเจ้าข้า. พระราชาทรง สดับทั้งหมดแล้ว จึงทรงส่งพวกเดียรถีย์กลับไปด้วยพระดำรัสว่า ลัทธิของพวก ท่านก็เหมือนเช่นนี้แหละ. ภิกษุผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตรรูปหนึ่งรู้เรื่องราวนี้ แล้ว จึงไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงถือเอาเรื่อง นั้นเป็นเหตุจึงตรัสเรียกภิกษุทั้งหลายมา ตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย คนตา บอดแต่กำเนิด ไม่รู้จักช้าง ต่างก็คลำอวัยวะส่วนนั้น ๆ ของช้างแล้วก็เถียง กัน ฉันทใด พวกเดียรถีย์ก็ฉันทนั้น ไม่รู้จักกรรมอันเป็นเหตุให้พ้นทุกข์ ลูบคลำ ติฎฐินั้น ๆ แล้วก็เถียงกัน เพื่อทรงแสดงธรรมนั้น จึงได้ตรัสพระสูตรนี้.

ในบทเหล่านั้นบทว่า **ปรมนุตติ ติฎฐิสู ปริพุพสาโน** บุคคลยึดถือ ในติฎฐิต์ทั้งหลายว่าสิ่งนี้เป็นอย่างยิ่ง คือยึดอยู่ในติฎฐิต์ของตน ๆ ว่าสิ่งนี้เป็นอย่าง ยิ่ง. บทว่า **ยทุตฺตริ กุรุเต** ย่อมกระทำให้ยิ่งคือย่อมกระทำศาสดาเป็นต้น ของตนให้เป็นผู้ประเสริฐ. บทว่า **หีนาคิ อญฺเณ ตโต สพฺพมาห** กล่าว ผู้อื่นเว้นศาสดาเป็นต้นของตนว่าพวกนี้เลวทั้งหมด. บทว่า **ตสฺมา วิวาทานิ อวิตฺตโต** คือเพราะเหตุนี้บุคคลนั้นจึงไม่ลวงพ้นความวิวาทไปได้เป็นแน่.

พึงทราบความแห่ง**กาลาที่**สองต่อไปนี้ ก็ไม่ลวงพ้นไปได้เช่นนี้แล้ว บุคคลนั้นเห็นอานิสงส์อันใดดังกล่าวแล้วในก่อนในตน กล่าวคือติฎฐิต์อันเกิด

ขึ้นในสิ่งเหล่านี้คือ ในรูปที่ได้เห็น ในเสียงที่ได้ฟัง ในกลิ่นและพรต ในอารมณ์
ที่ได้รู้ บุคคลนั้นยึดมั่นอำนาจในทิวาของตนนั้นว่า สิ่งนี้ประเสริฐที่สุด เห็น
ศาสดาอื่นทั้งหมดมีศาสดาของคนอื่นเป็นต้น โดยกามเป็นคนแล้ว.

ฟังทราบความแห่งคาถาที่สามต่อไปนี้ เมื่อเห็นอย่างนี้ บุคคลผู้อาศัย
ศาสดาเป็นต้นของตนเห็นศาสดาของคนอื่นเป็นต้น เป็นคนแล้ว เพราะความ
เห็นอันใด ท่านผู้ฉลาดทั้งหลายกล่าวความเห็นอันนั้นว่า เป็นกิเลสเครื่องร้อย
รัด อธิบายว่า เป็นเครื่องผูกมัด. ท่านอธิบายว่า เพราะฉะนั้นแลภิกษุไม่ฟัง
ยึดมั่นในรูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ฟัง อารมณ์ที่ได้ทราบ หรือกลิ่นและพรต

ฟังทราบความแห่งคาถาที่สี่ต่อไป มิใช่ไม่ฟังยึดถือรูปที่ได้เห็น เสียง
ที่ได้ฟังเป็นต้นอย่างเดียว อันที่จริงไม่ฟังกำหนดแม้ทิวาอื่นๆ ขึ้นไปที่ยังไม่
เป็นในโลก. ท่านอธิบายว่า ไม่ฟังให้เกิด. เช่นไร. ไม่ฟังกำหนดทิวาที่
กำหนดด้วยญาณหรือแม้กลิ่นและพรต หรือด้วยญาณมีสมาบัติญาณเป็นต้น หรือ
ด้วยกลิ่นและพรต. อนึ่งมิใช่ฟังกำหนดทิวาอย่างเดียว อันที่จริงไม่ฟังสำคัญว่า
เป็นผู้เร็วกว่าเขา หรือเป็นผู้วิเศษกว่าเขา.

ฟังทราบความแห่งคาถาที่ห้าต่อไป ก็เมื่อไม่กำหนดคือไม่สำคัญทิวา
อย่างนี้ ภิกษุละความเห็นว่าเป็นตนได้แล้ว ไม่ถือมั่นอยู่ คือละสิ่งที่ตนถือมา
ก่อน แล้วไม่ถือสิ่งอื่น ย่อมไม่กระทำนิสัย ๒ อย่าง (ตณหานิสัยและทิวา
นิสัย) ในญาณมีประการดังกล่าวแล้วเมื่อนั้น ก็เมื่อไม่กระทำ ภิกษุนั้นแล ไม่
เป็นผู้เล่นไปเข้าพวก ในสัตว์ทั้งหลายผู้แตกต่างกันด้วยอำนาจทิวาต่างๆ เป็น
ผู้ไม่ไปด้วยอำนาจความพอใจเป็นต้น ย่อมไม่กลับมาสู่ทิวาเมื่ออะไรๆ ใน
ทิวา ๖๒.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคาถา ๓ คาถา มีอาทิว่า ยสฺสอุภยนุเต
ดังนี้ เพื่อกล่าวสรรเสริญพระชินาสพ ดังได้กล่าวแล้วในคาถานี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อุภยนุเต ในส่วนสุดทั้งสอง คือผัสสะเป็น
ต้น ดังได้กล่าวไว้แล้วในก่อน. ปลิทธิ ได้แก่ คัดณา. บทว่า ภวภวาย
คือเพื่อความเกิดบ่อย ๆ บทว่า อิธ วา หุริ วา ในโลกนี้หรือในโลกอื่น คือ
ในโลกนี้มีอัตภาพของตนเป็นต้น หรือในโลกอื่นมีอัตภาพของผู้อื่นเป็นต้น.
บทว่า ทิฏฺฐเจ วา ในรูปที่ได้เห็น คือในความบริสุทธิ์ของรูปที่ได้เห็น. ใน
เสียงที่ได้ฟังก็มีนัยนี้. บทว่า สลฺยณา ได้แก่ ทิฏฺฐิอันเกิดแต่สลฺยณา. บทว่า
ธมฺมาปี เตสํ น ปฏิจฺจุตาสเส แม้ธรรมทั้งหลายพราหมณ์เหล่านั้นก็มีได้
ปกปิดไว้ คือแม้ธรรมคือทิฏฺฐิ ๖๒ พราหมณ์เหล่านั้นมิได้ปกปิดไว้ อย่างนี้ว่า
นี้เท่านั้นเป็นของจริง อย่างอื่นเป็นโมฆะ. ดังนี้. บทว่า ปาโร คโต น
ปฺจุเจติ ตาที ผู้ถึงฝั่งแล้วเป็นผู้คงที่ไม่กลับมาอีก คือ ผู้ถึงฝั่งคือนิพพาน
แล้วเป็นผู้คงที่ด้วยอาการ ๕ ย่อมไม่กลับมาสู่กิเลสที่ละได้ด้วยมรรคนั้น ๆ อีก.
บทที่เหลือชัดเจนแล้วทั้งนั้น.

จบอรรถกถาปรมัตถกสูตรที่ ๕ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย
ชื่อปรมัตถโชติกา

ขราสูตรที่ ๖

ว่าด้วยชีวิตนี้น้อยนัก

[๔๑๓] ชีวิตนี้น้อยนัก สัตว์ย่อม

ตายแม่ภายใน ๑๐๐ ปี ถ้าแม่สัตว์เป็นอยู่
(๑๐๐ ปี) ไซ้ สัตว์นั้น ก็ยอมตายแม่เพราะ
ขราโดยแท้แล.

ชนทั้งหลายย่อมเศร้าโศก เพราะสิ่ง
ที่ตนยึดถือว่าเป็นของเรา สิ่งที่เคยหวงแหน
เป็นของเที่ยงไม่มีเลย บุคคลเห็นว่า สิ่งนี้มี
อันต้องพลัดพรากจากกันมีอยู่ ดังนี้แล้วไม่
พึงอยู่ครองเรือน.

บุรุษย่อมสำคัญสิ่งใดว่า สิ่งนี้เป็น
ของเรา จำต้องละสิ่งนั้นไป แม่เพราะความ
ตาย บัณฑิตผู้นับถือพระพุทธเจ้าว่าเป็นของ
เรา ทราบข้อนี้แล้ว ไม่พืงน้อมไปในความ
เป็นผู้ถือว่สิ่งนั้น ๆ เป็นของเรา.

บุคคลผู้ตื่นขึ้นแล้ว ย่อมไม่เห็น
อารมณ์อันประจบด้วยความฝัน แม้นั้นใด
บุคคลย่อมไม่เห็นบุคคลผู้ที่ตนรัก ผู้ทำกาละ
ล่วงไปแล้ว แม้นั้นนั้น.

บุคคลย่อมกล่าวขวัญถึงชื่อนี้ ของ
คนทั้งหลายผู้อันตนได้เห็นแล้วบ้าง ได้ฟัง
แล้วบ้าง ชื่อเท่านั้น ที่ควรกล่าวขวัญถึง
ของบุคคลผู้ล่วงไปแล้ว จักยังคงเหลืออยู่.

ชนทั้งหลายผู้ยินดีแล้วในสิ่งที่ตน
ถือว่าเป็นของเรา ย่อมละความโศก ความ
ร่ำไรและความตระหนี่ไม่ได้ เพราะเหตุนั้น
มุณีทั้งหลายเห็นนิพพานเป็นแดนเกษม ละ
อารมณ์ที่เคยหวงแหนได้เที่ยวไปแล้ว.

บัณฑิตทั้งหลายกล่าวผู้ไม่แสดงตน
ในภพ อันต่างด้วยนรกเป็นต้น ของภิกษุผู้
ประพฤติกเลิกรื่น ผู้เสพที่นั่งอันสงัด ว่า
เป็นการสมควร.

มุณีไม่อาลัยแล้วในอายตนะทั้งปวง
ย่อมไม่กระทำสัตว์หรือสังขารให้เป็นที่รัก
ทั้งไม่กระทำสัตว์หรือสังขารให้เป็นที่เกลียด-
ชัง ย่อมไม่ติดความร่ำไรและความตระหนี่
ในสัตว์หรือสังขารอันเป็นที่รักและเป็นที่
เกลียดชังนั้น.

เปรียบเหมือนน้ำไม่ติดอยู่บนใบไม้
ฉะนั้น หยาดน้ำย่อมไม่ติดอยู่บนใบบัว น้ำ

ย่อมไม่ติดอยู่ที่ใบปทุม ฉันทิ มุนิย่อมไม่
ติดในรูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ฟัง หรืออารมณ์
ที่ได้ทราบ ฉันทัน.

ผู้มีปัญญาย่อมไม่สำคัญด้วยรูปที่ได้
เห็น เสียงที่ได้ฟัง หรืออารมณ์ที่ได้ทราบ
ย่อมไม่ปรารถนาความบริสุทธิ์ด้วย (มรรค
อย่างอื่น) ทางอื่น ผู้มีปัญญานั้น ย่อมไม่
ยินดี ย่อมไม่ยินร้าย ฉะนี้แล.

จบขราสูตรที่ ๖

อรรถกถาขราสูตรที่ ๖

ขราสูตร มีคำเริ่มต้นว่า อปปี วต ชีวิต ชีวิตน้อยหนอ ดังนี้.

พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นอย่างไร ?

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจำพรรษาอยู่ ณ กรุงสาวัตถี ทรง
พิจารณาถึงจาริตของพระพุทธรเจ้าทั้งหลายในการเสด็จจาริกไปยังชนบทมีอาทิ
คือ ให้ถึงคามไม่มีโรค บัญญัติสิกขาบทที่ยังไม่ได้บัญญัติไว้ ทรมานเวไนย
สัตว์ เล่าชาดกเป็นต้น อันเป็นต้นเหตุให้เกิดเรื่องนั้น ๆ แล้วจึงเสด็จจาริก
ไปยังชนบท. พระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จจาริกไปโดยลำดับ ถึงเมืองสาเกต
ในตอนเย็น เสด็จเข้าไปยังป่าไม้อัญชัน. ชาวเมืองสาเกตทราบข่าวแล้วคิดว่า

บัดนี้ ยังไม่ถึงเวลาเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นสว่างแล้วจึงถือดอกไม้และของหอมเป็นต้น ไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ากระทำการบูชากราบไหว้และชื่นชมเป็นต้น ได้ขึ้นแควล้อมจนถึงเวลาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปยังบ้าน. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า แควล้อมด้วยภิกษุสงฆ์เสด็จเข้าไปบิณฑบาต.

พราหมณ์มหาศาลคนหนึ่งชาวเมืองสาเกตออกจากเมืองได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นที่ประตูเมือง. ครั้นเห็นแล้วเกิดความรักตั้งว่าเป็นบุตร ได้เดินตรงไปเฉพาะพระพักตร์รำไห้ว่า ลูกรัก พ่อเห็นลูกมานานแล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแจ้งกะภิกษุทั้งหลายว่า ลูกก่อนภิกษุทั้งหลาย พราหมณ์นี้จึงทำสิ่งที่ตนต้องการ อย่าห้าม. แม้พราหมณ์ก็ตรงเข้ากอดพระวรกายของพระผู้มีพระภาคเจ้า โดยรอบ คือข้างหน้า ข้างหลัง ข้างขวา และข้างซ้าย เหมือนแม่โคของการลูกโคจะนั้น กล่าววว่า ลูกรัก พ่อเห็นลูกมานานแล้ว ลูกได้จากพ่อไปนานแล้ว. ฌีว่า พราหมณ์นั้นไม่ได้ทำอย่างนั้น หัวใจจะแตกตาย. เขาได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์สามารถจะถวายทานแก่ภิกษุทั้งหลายที่มากับพระองค์ได้ ขอพระองค์จงอนุเคราะห์แก่ข้าพระองค์เถิดพระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับด้วยคุษณีภาพ. พราหมณ์รับบาตรของพระผู้มีพระภาคเจ้าเดินออกหน้าส่งข่าวให้แก่นางพราหมณีทราบว่าบุตรของเรามาแล้ว ฟิงป้อาสนะไว้. นางพราหมณีได้ทำตามนั้น ขึ้นดูอยู่เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า ในระหว่างถนนเกิดความรักตั้งว่าเป็นบุตร จับที่พระบาทรำไห้ว่าลูกรัก แม่เห็นลูกมานานแล้ว แล้วนำไปเรือนอังกาสด้วยความเคารพ.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสวยเสร็จแล้ว พราหมณ์นำบาตรออก. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบธรรมเป็นที่สบายของพราหมณ์และนางพราหมณีนั้น จึงทรงแสดงธรรม. เมื่อจบเทศนาทั้งสองก็ได้เป็นพระโสดาบัน.

ลำดับนั้น พราหมณ์และนางพราหมณีกราบทูลวิงวอนพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์ทรงรับภิกษาในเรือนของข้าพระองค์ตลอดเวลาที่พระองค์ประทับอยู่ ณ เมืองนี้เถิด. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปฏิเสธว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายมิได้เสด็จไปยังที่แห่งเดียวเท่านั้นติดต่อกัน. พราหมณ์และนางพราหมณีกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ ถ้าเช่นนั้น แม้พระองค์เสด็จบิณฑบาตกับภิกษุสงฆ์แล้วอนิมนต์เสวยภัตตาหาร ณ ที่นี้ แสดงธรรมเสร็จ จึงกลับพระวิหารเถิดพระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงทำตามนั้นเพื่อทรงอนุเคราะห์พราหมณ์และนางพราหมณีนั้น. ชนทั้งหลายพากันกล่าวถึงพราหมณ์และนางพราหมณีว่า เป็นพุทธบิดา พุทธมารดา. แม้ตระกูลนั้นก็ได้อีกเหมือนกัน.

พระอานนท์เฝ้ากราบทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าพระองค์รู้จักพระมารดาพระบิดาของพระองค์ แต่เหตุไร พราหมณ์และนางพราหมณีนี้จึงกล่าวว่า เราเป็นพุทธบิดาเราเป็นพุทธมารดา ดังนี้เล่า พระเจ้าข้า. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ก่อนอานนท์ นางพราหมณีและพราหมณ์ได้เคยเป็นมารดาบิดาของเราเป็นลำดับมาตลอด ๕๐๐ ชาติ เป็นลูกเป็นป้าของเรามา ๕๐๐ ชาติ เป็นอาเป็นน้ามา ๕๐๐ ชาติ พราหมณ์และนางพราหมณีนั้นกล่าวด้วยความรักในชาติก่อนนั่นเอง และได้ตรัสคาถานี้ว่า

ความรักนั้นย่อมเกิดเพราะเคยอยู่ร่วม
กันมาก่อน หรือเพราะเกื้อกูลกันในปัจจุบัน
เหมือนดอกบัวเกิดในน้ำ ฉะนั้น.

แต่นั้นมา พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ตามความพอพระทัย ณ เมืองสาเกต แล้วเสด็จจาริกไปอีก ได้เสด็จกลับกรุงสาวัตถี. พราหมณ์และนางพราหมณีเข้าไปหาภิกษุทั้งหลาย ฟังธรรมเทศนาอันเหมาะสมแล้วบรรลุธรรมที่เหนือ นิพพานด้วยอนุपाติเสสนิพพานธาตุ. ในเมือง พวกพราหมณ์ประชุมปรึกษากันว่า เราจักสักการะญาติของพวกเรา. พวกอุบาสกและอุบาสิกาที่เป็นโสดาบัน สกทาคามี และอนาคามี ต่างก็ประชุมปรึกษากันว่า พวกเราจักสักการะเพื่อนร่วมปฏิบัติธรรมของพวกเรา. ชนทั้งหมดเหล่านั้นจึงยกเรือนยอดคาคด้วยผ้ากัมพล บูชาด้วยดอกไม้และของหอมเป็นต้น ออกจากเมืองไป.

แม้พระผู้มีพระภาคเจ้า ในวันนั้นตอนเช้าก็ทรงตรวจดูโลกด้วยพุทธจักขุ ทรงทราบว่า พราหมณ์และนางพราหมณีนิพพาน ทรงทราบต่อไปว่า เมื่อเราไป ณ ที่นั้น ชนเป็นอันมากจักบรรลุธรรม เพราะฟังธรรมเทศนา ทรงถือบาตรและจีวรเสด็จมาจากกรุงสาวัตถี เสด็จเข้าไปยังป่าช้า. พวกชนเห็นแล้วได้ยื่นประชุมกันว่า พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระประสงค์จะทำฌาปนกิจมารดาบิดา จึงเสด็จมา. แม้ชาวเมืองก็พากันบูชาเรือนยอด พากันมาป่าช้า กราบทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า อริยสาวกที่เป็นคฤหัสถ์จะพึงบูชาอย่างไร. พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงความเป็นอเสกขมุณีของอริยสาวกผู้เป็นคฤหัสถ์เหล่านั้น โดยพระประสงค์ว่า ควรบูชาอริยสาวกผู้เป็นคฤหัสถ์เหล่านี้เหมือนบูชาพระอเสกขะ จึงตรัสกล่าวนี้ว่า

มุณีเหล่าใดเป็นผู้ไม่เบียดเบียนสัตว์
กายอยู่เป็นนิจ มุณีเหล่านั้นไปในที่ที่สัตว์
ทั้งหลายไปแล้วไม่ตาย ไม่พึงเศร้าโศก.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตรวจดูบริษัทนั้นเมื่อจะทรงแสดงธรรมสมควรแก่ขณะนั้นจึงได้ตรัสพระสุตตรนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อปฺปํ วต ชีวิตํ อิํ** ชีวิตนี้น้อยหนอนี้มีนัยดังได้กล่าวแล้วในสัลลสูตรว่า ชีวิตของมนุษย์ทั้งหลายนี้น้อยนิดเดียว เพราะตั้งอยู่ประเดี๋ยวเดียว เพราะมีรสอยู่ประเดี๋ยวเดียวดังนี้. บทว่า **โอรํ วสุตทาปีมียุติ** สัตว์ย่อมตายแม้ภายใน ๑๐๐ ปี คือตายแม้ในเวลาที่ยังเป็นกมลละ (รูปที่เกิดเป็นครั้งแรกในขณะเริ่มตั้งครรรค์) ต่ำกว่า ๑๐๐ ปี. บทว่า **อติจฺจ** อยู่เกิน คืออยู่เกิน ๑๐๐ ปี. บทว่า **ชรสทาปี มียุติ** คือ สัตว์นั้นย่อมตายแม้เพราะชรา.

บทว่า **มมายิเต** คือ เพราะสิ่งที่ตนยึดถือว่าเป็นของเรา. บทว่า **วินาภาวสนฺตเมวิทํ** คือ สิ่งนี้มีความพลัดพรากจากกันมีอยู่ ท่านอธิบายว่า จะไม่มีการพลัดพรากจากกันไปไม่ได้. บทว่า **มามโก** ผู้นับถือพระพุทธเจ้าว่าเป็นของเรา คือนับถือว่าอุบาสกหรือภิกษุของเรา หรือนับถือพระพุทธเจ้าเป็นต้นว่าเป็นของเรา. บทว่า **สํกตํ** อารมณ์อันประจวบคืออารมณ์ที่มาถึงหรือที่เคยเห็น. บทว่า **ปิยายิตํ** บุคคลที่คนรัก คือบุคคลที่ตนทำให้เป็นที่รัก. บทว่า **นามเมวาวติสฺสตี อกฺเขยฺย** ชื่อเท่านั้นที่ควรกล่าวถึงยังเหลืออยู่ คือธรรมชาติมีรูปเป็นต้นทั้งหมดละไป ส่วนชื่อเท่านั้นยังเหลือเพื่อเรียกกันอย่างนี้ว่า **พุทฺธรฺกฺขิตโต ฐมฺมรฺกฺขิตโต**. บทว่า **มฺนโย** มุนีทั้งหลาย ได้แก่พระมุนีผู้เป็นจิณาสพ. บทว่า **เขมทสฺสโน** ได้แก่ ผู้เห็นนิพพาน.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคาถาที่ ๗ เพื่อทรงแสดงถึงการปฏิบัติอันสมควรในโลกที่ถูกรุกความตายกำจัดอย่างนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ปฏิสินจรสฺส** ของภิกษุผู้ประพฤติกุศลอันอยู่ คือของภิกษุผู้ประพฤติกุศลอันอยู่จากที่นั้น ๆ. บทว่า **ภิกฺขุโน** ได้แก่ กัลยาณปุถุชนหรือพระเสกษะ. บทว่า **สามคฺคฺยมาหุ ตสฺส ตํ โย อุตฺตानํ ภวเน น ทสฺสเย** ความว่า บัณฑิตทั้งหลายกล่าวผู้ที่ปฏิบัติอย่างนี้ไม่แสดงตนในภพอันต่างด้วยนรกเป็นต้น ว่าเป็นการสมควร. อธิบายว่า ยิ่งไปกว่านั้น บัณฑิตนั้นพึงพ้นจากความตาย.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสถึงพระจีณาสนพอย่างนี้ว่า ผู้ที่ไม่แสดงตนในภพ ดังนี้ จึงตรัสคาถา ๓ คาถา ต่อจากนี้เพื่อพรรณานคุณของพระจีณาสนพนั้น .

ในบทเหล่านั้นบทว่า **สพฺพุตฺถ** ในอายตนะทั้งปวง คือในอายตนะ ๑๒. ก็ในบทนี้ว่า **ยทิทํ ทิฏฺฐํ สุตํ มุเตสุ วา** พึงทราบการเชื่อมความอย่างนี้ว่า มุนิย่อมไม่ติดในรูปที่ได้เห็น ในเสียงที่ได้ฟัง หรือในอารมณ์ที่ได้ทราบ อย่างนี้. บทว่า **โชน น หิ เตน มลฺลติ ยทิทํ ทิฏฺฐํ สุตํ มุเตสุ วา** พึงทราบการเชื่อมความอย่างนี้เหมือนกันว่า ผู้มีปัญญาย่อมไม่สำคัญด้วยรูปที่ได้เห็น ด้วยเสียงที่ได้ฟัง หรือยอมไม่สำคัญ ในอารมณ์ที่ได้ทราบ. บทว่า **น หิ โส รชฺชติ โน วิรชฺชติ** ผู้มีปัญญานั้น ย่อมไม่ยินดียอมไม่ยินร้าย ความว่า ผู้มีปัญญา ย่อมไม่ยินดี เหมือนปุถุชนที่เป็นพาล ย่อมไม่ยินร้าย เหมือนกัลยาณปุถุชน และพระเสกษะ ย่อมได้ชื่อว่าเป็นผู้ไม่ยินดียินร้าย เพราะสิ้นราคะแล้วนั่นเอง. บทที่เหลือในที่ทั้งปวงชัดดีแล้ว.

ในเวลาจบเทศนาสัตว์ ๘๔,๐๐๐ ได้บรรลุธรรมแล้ว

จบอรรถกถาชาสูตรที่ ๘๔,๐๐๐ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

ติสสเมตเตยยสูตรที่ ๗

ว่าด้วยความคับแค้นด้วยประกอบเมถุนธรรมเนื่อง ๆ

ท่านพระติสสเมตเตยยะทูลถามปัญหาว่า

[๔๑๔] ข้าแต่พระองค์ผู้บริบูรณ์ ขอ
พระองค์ตรัสบอกความคับแค้นแห่งบุคคลผู้
ประกอบเมถุนธรรมเนื่อง ๆ เกิด ข้าพระองค์
ทั้งหลายได้สดับคำสั่งสอนของพระองค์แล้ว
จักศึกษาในวิเวก.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพยากรณ์ว่า

ดูก่อนเมตเตยยะ ความคับแค้นของ
บุคคลผู้ประกอบเมถุนธรรมมีอยู่ บุคคล
ผู้ประกอบเมถุนธรรม ย่อมลืมแม้คำสั่งสอน
และย่อมปฏิบัติผิด นี่เป็นกิจไม่ประเสริฐใน
บุคคลนั้น.

บุคคลใดประพุดที่อยู่ผู้เดียวในกาล-
ก่อนแล้ว เสพเมถุนธรรม (ในภายหลัง)
บัณฑิตทั้งหลายกล่าวบุคคลนั้นว่า เป็นคนมี
กิเลสมากในโลก เหมือนยวดยานที่เล่นไป
ไกลแล้ว จะนั้น.

ยศและเกียรติคุณในกาลก่อนของ
บุคคลนั้น ย่อมเสื่อม บุคคลเห็นโทษแม้
แล้ว ควรศึกษาไตรสิกขาเพื่อละเมถุนธรรม.

ผู้ใดไม่ละเมถุนธรรม ผู้นั้นถูกความ
ดำริครอบงำแล้ว ขบเขายู่เหมือนคนกำพรวด
ฉะนั้น ผู้นั้นพึงเสียดังอันระบือไปของชน
เหล่าอื่นแล้ว เป็นผู้ก่อเงินเช่นนั้น.

อนึ่ง ผู้ใดอันวาตะของบุคคลอื่น
ตักเตือนแล้ว ยังกระทำกายทุจริตเป็นต้น
ผู้นี้แหละพึงเป็นผู้มีเครื่องผูกใหญ่ ย่อมถือ
เอาโทษแห่งมูสาวาท.

บุคคลอันผู้อื่นรู้กันดีแล้วว่าเป็นบัณฑิต
อิริยฐานการเที่ยวไปผู้เดียว แม้ใน
ภายหลังประกอบในเมถุนธรรม ย่อมมัว
หมองเหมือนคนงมฉาย ฉะนั้น.

มุณีในศาสนาที่รู้โทษในเบื้องต้น
และเบื้องปลายนี้แล้ว ควรกระทำการเที่ยว
ไปผู้เดียวให้มั่นคง ไม่ควรเสพเมถุนธรรม.

ควรศึกษาวิเวกเท่านั้น การประพฤติ
วิเวกนี้ เป็นกิจอันสูงสุดของพระอริยเจ้า

ทั้งหลาย มุนีไม่ควรสำคัญตนว่าเป็นผู้ประ-
เสริฐด้วยวิเวกนั้น มุนีนั่นแลย่อมอยู่ใกล้
นิพพาน.

หมุ่สัตว์ผู้ยินดีแล้วในกามทั้งหลาย
ย่อมรักใคร่ต่อมุนีผู้สัจแล้วเที่ยวไปอยู่ ผู้
ไม่มีความหวังใยในกามทั้งหลายผู้ข้ามโอฆะ
ได้แล้ว ฉะนี้แล.

จบติสสเมตเตยยสูตรที่ ๓

อรรถกถาติสสเมตเตยยสูตรที่ ๓

ติสสเมตเตยยสูตร มีคำเริ่มต้นว่า เมถุนมนุชุตตสฺส บุคคลผู้
ประกอบเมถุนธรรมเนื่อง ๆ ดังนี้.

พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นอย่างไร ?

มีเรื่องเล่าว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถี
มีสหายสองคนชื่อติสสะและเมตเตยยะ ได้พากันไปกรุงสาวัตถี. สหายทั้งสอง
นั้นในตอนเย็นเห็นมหาชนเดินมุ่งหน้าไปยังพระเชตวัน จึงถามว่า พวกท่าน
ไปไหนกัน. เมื่อชนเหล่านั้น บอกว่า พระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นแล้วในโลก
ทรงแสดงธรรมเพื่อประโยชน์แก่ชนเป็นอันมาก พวกเราจะไปยังพระเชตวัน
เพื่อฟังธรรมนั้น. สหายทั้งสองก็พูดว่า แม้เราทั้งสองก็จะฟัง จึงพากัน ไป.
สหายทั้งสองนั่งฟังธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงแสดงธรรมในระหว่าง

บริษัทจึงคิดกันว่า เมื่อเรายังครองเรือนอยู่คงไม่สามารถบำเพ็ญธรรมนี้ได้
สะดวกนัก. ครั้นมหาชนกลับกันไปแล้วทั้งสองจึงขอบรรพชาจะพระผู้มี-
พระภาคเจ้า. พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระพุทธานุภาพให้ภิกษุรูปหนึ่งบวชให้สหยา
ทั้งสองนั้น. ภิกษุนั้นครั้นให้สหยาทั้งสองบวชแล้วก็ให้ตั้งปัญญาจกกรรมฐานแล้ว
เตรียมจะไปอยู่ป่า. พระเมตเตยยะกล่าวจะพระตีสสะว่า คุณก่อนอาวุโส พระ-
อุปัชฌาย์จะไปป่า แม้เราทั้งสองก็จะไปด้วย. พระตีสสะกล่าวว่า อย่าเลยคุณ
ผมต้องการเห็นและฟังธรรมของพระผู้มีพระภาคเจ้า ท่านไปเถิด แล้วไม่ไป.
พระเมตเตยยะไปกับพระอุปัชฌาย์บำเพ็ญสมณธรรมในป่า ไม่ช้านักก็ได้บรรลุ
พระอรหัตพร้อมทั้งพระอุปัชฌาย์ผู้เป็นอาจารย์. พี่ชายของพระตีสสะถึงแก่กรรม
โดยพยาธิ. พระตีสสะได้ข่าวแล้วก็ไปบ้านของตน ที่บ้านนั้นพวกญาติพากัน
ปลุกปลอบพระตีสสะให้สึก. ฝ่ายพระเมตเตยยะก็มาถึงกรุงสาวัตถีพร้อมกับ
พระอุปัชฌาย์ผู้เป็นอาจารย์.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นออกพรรษาแล้ว เสด็จจาริกไปยัง
ชนบท เสด็จถึงบ้านนั้นโดยลำดับ. ครั้งนั้นพระเมตเตยยะถวายบังคมพระผู้มี-
พระภาคเจ้าแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่บ้านนี้มีสหยาที่เป็นคฤหัสถ์
ของข้าพระองค์อยู่คนหนึ่ง ขอพระองค์โปรดอนุเคราะห์หรืออยู่สักครู่ก่อนเถิด
แล้วเข้าบ้านพาสหายนั้นมาเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ตนเองยืนอยู่ข้างหนึ่งทูลถาม
ปัญหาจะพระผู้มีพระภาคเจ้าด้วยคาถาดั้น เพื่อประโยชน์แก่สหยานั้น. พระผู้มี-
พระภาคเจ้าเมื่อทรงพยากรณ์ปัญหาของเมตเตยยะภิกษุนั้นได้ตรัสคาถาที่เหลือ. นี้
เป็นการเกิดขึ้นของพระสูตรนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า เมถุนมมยุตตตสฺส ได้แก่ แห่งบุคคลผู้ประ-
กอบเมถุนธรรมเสมอ ๆ. บทว่า อิติ คือพระเมตเตยยะกล่าวอย่างนี้. บทว่า

อายุสุมา นี่เป็นคำกล่าวน่ารัก. บทว่า **ติสฺโส** เป็นชื่อของพระเถระนั้น เพราะพระเถระนั้นมีชื่อว่าติสสะ. บทว่า **เมตฺเตยโย** เป็นโคตร. อนึ่ง พระเมตเตยยนันได้ปรากฏโดยโคตร. เพราะฉะนั้น ในการเกิดของเรื่องนั้น พระสังคีติกาจารย์จึงกล่าวว่า สหายสองคนชื่อติสสะและเมตเตยยะ. บทว่า **วิมาตํ** คือความคับแค้น. บทว่า **พฺรุหิ** คือจงตรัสบอก. บทว่า **มาริส** นี้ เป็นคำกล่าวแสดงความน่ารัก แปลว่า ผู้นิรทุกข์. ท่านอธิบายว่า ไม่มีทุกข์. บทว่า **สุตฺวาน** คือฟังคำของพระองค์. บทว่า **วิเวก ลิกฺขิสฺสามเส** จักศึกษาในวิเวก พระเมตเตยยะทูลวิงวอนขอให้แสดงธรรม กล่าวปรารภถึง สหาย. แต่สหายนั้นได้รับการศึกษาดีแล้ว. บทว่า **มฺหุสฺส เต วาปี สาสนํ** ลืมแม้คำสั่งสอน คือลืม ทำลาย คำสั่งสอนแม้สองอย่างจากปริยัติและปฏิบัติ. บทว่า **วาปี** เป็นคำเพียงทำให้เต็มบท. บทว่า **เอตํ ตสฺมี อนาริยํ** นี้ เป็นกิจไม่ประเสริฐในบุคคลนั้น คือ นี่เป็นมิจฉาปฏิบัติในบุคคลนั้น.

บทว่า **เอโก ปุพฺพ เจริตฺวาน** ประพตติอยู่ผู้เดียวในกาลก่อน คืออยู่คนเดียวในกาลก่อนด้วยการบรรพชา หรือด้วยการไม่เกี่ยวข้องกับคณะ. บทว่า **ยานํ ฆนฺตํ วั ตํ โลกํ หินฺมาหุ ปุณฺณฺชนํ** บัณฑิตทั้งหลาย กล่าวบุคคลนั้นว่าเป็นคนมีกิเลสมากในโลกเหมือนยานที่เล่นไปจะนั้น ความว่า บัณฑิตทั้งหลายกล่าวบุคคลนั้นผู้เล่นไปคิดว่าเป็นคนเลวและเป็นคนมีกิเลสมาก ท่านกล่าวว่าเหมือนยานที่เล่นไปด้วยการขึ้นไปในที่ที่ไม่เรียบมีกายทุจริตเป็นต้น ด้วยการทำลายตนในนรกเป็นต้น และด้วยการตกลงไปในเหวคือชาติเป็นต้น เหมือนยานมียานคือข้างเป็นต้นที่ไม่ได้ฝึก ขึ้นไปยังที่ไม่เรียบ ย่อมทำลาย คนจี้ ย่อมตกลงไปแม้ในเหวนั้น.

บทว่า **ยโส กิตฺติ จ** ยศและเกียรติ ได้แก่ ลาภสักการะและความสรรเสริญ. บทว่า **ปุพฺพ** ในกาลก่อน คือ ในความเป็นบรรพชิต.

บพว่า หายเต วาปี ตสุส ตา ได้แก่ ยศและเกียรติคุณของบุคคลผู้เล่นไป
ผิดนั้น ข่อมเสื่อม. บพว่า **เอตมปิ ทิสฺวา** บุคคลเห็นโทษแน่แล้ว คือ
เห็นความเจริญแห่งยศและเกียรติในกาลก่อน และความเสื่อมในภายหลัง.
บพว่า **สิกฺขช เณฺณ วิปฺพหาคเว** ฟังศึกษาเพื่อละเมถุน คือ ฟังศึกษา
ไตรสิกขา. เพราะเหตุไร ? เพราะเพื่อละเมถุน. ท่านอธิบายว่า เพื่อประ-
โยชน์แก่การละเมถุน. จริงอยู่ ผู้ใดละเมถุนไม่ได้ ผู้นั้นถูกความดำริครอบงำ
แล้วชบเขาอยู่เหมือนคนกำพร้าว ฉะนั้น ผู้นั้นฟังเสียงอันระบือไปของชนเหล่า
อื่นแล้วเป็นผู้เก้อเงินเช่นนั้น.

ในบทเหล่านั้น บพว่า **ปรโต** ไปข้างหน้า คือประกอบแล้ว. บพว่า
ปรตํ นิกฺโขมถํ เสียงอันระบือไปของคนอื่น คือ คำนิทาของอุปัชฌาย์
เป็นต้น. บพว่า **มฺงฺกุ โหติ** เป็นผู้เก้อเงิน คือ เป็นผู้หน้าเสี่ย.

กาลานอกจากนี้ มีความเชื่อมกันชัดเจนแล้ว. ในคาถาเหล่านั้น บพว่า
สตฺถานิ ได้แก่ กายทุจริตเป็นต้น. ก็กายทุจริตเป็นต้นนั้นท่านกล่าวว่า
สตฺถานิ เพราะเชือดเดือนตนเองและผู้อื่น. อนึ่ง ในบุคคลเหล่านั้น ผู้นี้ได้ถูก
ตักเตือนมาก่อนเป็นพิเศษยังการทำทุจริตด้วยการพูดเท็จ ด้วยเหตุนี้ เราจึง
กล่าวว่า เป็นผู้เล่นไปผิด เพราะฉะนั้นแล พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า
ผู้นี้แหละเป็นผู้มีเครื่องผูกใหญ่ ข่อมถือเอาโทษแห่งมุสาวาท. บพว่า **มหาเคโร**
คือเครื่องผูกใหญ่. หากถามว่า คืออะไร. ตอบว่า คือ ถือเอาโทษแห่งมุสาวาท
ฟังทราบว่าเป็นผู้มีเครื่องผูกใหญ่หยังลงสู่มุสาวาท.

บพว่า **มนฺโทว ปริกิสฺสติ** ข่อมมัวหมองเหมือนคนงมฉาย คือ
กระทำการฆ่าสัตว์เป็นต้น เสวยทุกข์ เพราะฆ่าสัตว์นั้นเป็นเหตุ และกระทำการ
แสวงหาการรักษาสมบัติ ข่อมมัวหมองเหมือนคนงมฉาย ฉะนั้น. บพว่า

เอตมาทินวฺ ฌตฺวา มฺหิ ปุพฺพปาเร อิธ มฺหิโนศาสนานีรัฐโทยโน
เบื่องตันและเบื่องปลายนี้แล้ว ความว่า มฺหิโนศาสนานีรัฐโทยโนเบื่องตันและ
เบื่องปลายนี้ คือในความเป็นผู้เล่นไปผิดจากความเป็นสมณะในเบื่องปลายจาก
เบื่องตันดังกล่าวแล้ว ตั้งแต่คำว่ายศและเกียรติในกาลก่อนของบุคคลนั้นย่อม
เสื่อมไปดังนี้.

บทว่า เอตทริยานมุตฺตมํ การประพตฺติวิเวกนี้เป็นกิจอันสูงสุดของ
พระอริยเจ้าทั้งหลาย คือ วิเวกจฺริยา (การประพตฺติวิเวก) นี้เป็นกิจสูงสุด
ของพระอริยเจ้าทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น เพราะฉะนั้น พึงศึกษาวิเวก
เท่านั้น. บทว่า เตน เสฏฺโฐ น มนฺยฺเยถ ความว่า มฺหิไม่ควรสำคัญ
ตนว่า เราเป็นผู้ประเสริฐด้วยวิเวกนั้น. ท่านอธิบายว่า ไม่ควรผูกพันอยู่กับ
วิเวกนั้น.

บทว่า วิตฺตสุตฺต คือ ผู้สงัด เว้นจากกายทุจริตเป็นต้น. บทว่า
โอมตฺถิณฺณสุตฺต ปิหยนฺติ กาม ฌตฺตา ปชา ความว่า หมูสัตว์ผู้ขังอยู่
ในวัดทุกามทั้งหลาย ย่อมรักใคร่ต่อมฺหิผู้ข้ามโอฆะ ๔ ได้แล้ว คุณเจ้าหนึ่รักใคร่
ต่อผู้ไม่เป็นหนึ่ (ใช้หนึ่หมด) ฉะนั้น. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจบเทศนาด้วย
ธรรมเป็นยอดคือพระอรหัต.

เมื่อจบเทศนาตฺสสบรรลุโศคาปตฺติผล ภายหลังบวชได้ทำให้แจ้งซึ่ง
พระอรหัต ฉะนั้นแล.

จบอรรถกถาตฺสสมตฺเตยฺยสุตฺตที่ ๗ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

ปฐรสสูตรที่ ๘

ว่าด้วยความเห็น

[๔๑๕] สมณพราหมณ์ผู้ประกอบ

ด้วยทิฏฐิ ย่อมกล่าวว่า ความบริสุทธิ์มีอยู่ใน
ธรรมนี้เท่านั้น ไม่กล่าวความบริสุทธิ์ใน
ธรรมเหล่านี้ สมณพราหมณ์เป็นอันมาก
กล่าวความดิ่งามในศาสนาของตนเป็นต้นที่
ตนอาศัยแล้ว ถ้อยมันอยู่ในสัจจะเฉพาะอย่าง
(มีคำว่าโลกเที่ยงเป็นต้น)

สมณพราหมณ์ เจ้าทิฏฐิ ๒ พวกนั้น
ประสงค์จะกล่าวโต้ตอบกัน เข้าไปสู่บริษัท
แล้วย่อมโต้เถียงกันและกันว่าเป็นคนเขลา
สมณพราหมณ์เหล่านั้นต้องการแต่ความสรร-
เสริฐ เป็นผู้มีความสำคัญว่า เราทั้งหลาย
เป็นคนฉลาด อาศัยศาสนาของกันและกัน
เป็นต้นแล้ว ย่อมกล่าวคำทะเลาะกัน.

บุคคลปรารถนาแต่ความสรรเสริฐ
ชวนขวยหาถ้อยคำวิวาท กระทบกระเทียบ
กันในท่ามกลางบริษัท แต่กลับเป็นผู้ก่อ
เงินในเพราะวาตะอันผู้ตัดสินปัญหาไม่ทำ

ให้เลื่อมใส บุคคลนั้นเป็นผู้แสวงหาโทษ
ย่อมโกรธเพราะความนิทา.

ผู้พิจารณาปัญหาทั้งหลายกล่าววาทะ
ใดของบุคคลนั้นอันตนไม่ทำให้เลื่อมใสแล้ว
ว่าเป็นวาทะเสื่อมสิ้น บุคคลผู้มีวาทะเสื่อม
แล้วนั้น ย่อมคร่ำครวญเศร้าโศก ทอดถอน
ใจว่า ท่านผู้นี้กล่าวสูงเกินเราไป.

ความวิวาทเหล่านี้เกิดแล้วในพวก
สมณะ ความกระทบกระทั่งกัน ย่อมมีใน
เพราะวาทะเหล่านี้ บุคคลเห็นโทษแม่นี้แล้ว
พึงเว้นความทะเลาะกันเสีย ความสรรเสริญ
และลาภ ย่อมไม่มีเป็นอย่างอื่นไปเลย.

ก็หรือบุคคลนั้นกล่าววาทะในท่าม
กลางบริษัท เป็นผู้อันบุคคลสรรเสริญแล้ว
ในเพราะทิฏฐินั้น ย่อมรื่นเริง ใจสูงขึ้น
เพราะต้องการชัชชนะและมานะนั้น ได้ถึง
ความต้องการชัชชนะนั้นสมใจนึก.

การยกตนของบุคคลนั้น เป็นพื้น
ฐานะแห่งความกระทบกัน และบุคคลนั้น
ย่อมกล่าวถึงการถือตัวและการดูหมิ่นผู้อื่น
บุคคลเห็นโทษแม่นี้แล้ว พึงเว้นความทะเล-

เลาะกันเสีย ผู้ฉลาดทั้งหลาย ย่อมไม่กล่าว
ความบริสุทธิ์ด้วยการทะเลาะกันนั้น.

บุคคลผู้เจ้าทิฐฐิปรารถนาพบบุคคล
เจ้าทิฐฐิ ผู้เป็นปฏิปักษ์กัน ย่อมคำราม
เปรียบเหมือนทหารผู้กล้าหาญ ซึ่งพระราช
ทรงเลี้ยงแล้วด้วยราชขาทนิยาหาร ปรารถนา
พบทหารผู้เป็นปฏิปักษ์กัน ย่อมคำราม
ฉะนั้น.

ดูก่อนท่านผู้องอาจ บุคคลเจ้าทิฐฐิ
เป็นปฏิปักษ์ของท่านนั้น มีอยู่ ณ ที่ใด ท่าน
จงไป ณ ที่นั้นเถิด กิเลสชาติเพื่อการรบนี้
ไม่มีในกาลก่อนเลย (กิเลสชาตินี้เราผู้
ตถาคตละเสียแล้ว ณ ควางแห่งไม้โพธิ์นั้นแล)

สมณพราหมณ์เหล่าใดถือรั้นทิฐฐิ
แล้ว ย่อมวิวาทกันและย่อมกล่าวว่า สิ่งนี้
เท่านั้นจริง ท่านผู้กระทำความเป็นข้าศึกใน
วาทะ (ถ้อยคำ) ที่เกิดขึ้น จงกล่าวทุมเถียง
กะสมณพราหมณ์เหล่านั้นเถิด พราหมณ์
เหล่านั้นไม่มีในที่นี้เลย.

ส่วนพระอรหันตชีณาสพทั้งหลาย
กำจัดเสนา คือกิเลสให้พินาศแล้ว ไม่กระ

ทำความเห็นให้ผิดไปจากความเห็น เทียว
ไปอยู่ คู่ก่อนปสุระ ท่านจะได้สู้รบโต้ตอบ
อะไร ในพระอรหันต์ผู้ไม่มีความยึดถือว่า
สิ่งนี้ประเสริฐในโลกนี้.

ถ้าท่านคิดถึงทิวทัศน์ทั้งหลายอยู่ด้วยใจ
ถึงความตริกลงไปต่าง ๆ คือเอาความเป็นคู่แข่ง
กับพระพุทธเจ้า ผู้กำจัดกิเลสได้แล้ว! ชรั
ท่านจะสามารถเพื่อถือเอาความเป็นคู่แข่งให้
สำเร็จไม่ได้เลย.

จบปสุรสสูตรที่ ๘

อรรถกถापสุรสสูตรที่ ๘

ปสุรสสูตร มีคำเริ่มต้นว่า อิเชว สทฐิ สมณพราหมณ์ผู้ประกอบ
ด้วยทิวทัศน์ ย่อมกล่าวว่า ความบริสุทธิ์มีอยู่ในธรรมนี้เท่านั้น ดังนี้.

พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นอย่างไร ?

มีเรื่องเล่าว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถี
ปริพาชกชื่อว่า ปสุระ เป็นผู้มิวาทะจัดจ้าน เขาพูดว่า ในชมพูทวีปทั้งสิ้นเรา
เป็นผู้เลิศด้วยวาทะ เพราะฉะนั้นต้นชมพูปรากฏแก่ชมพูทวีปอันใด แม้เราก็
ควรเป็นฉนั้นนั้น จึงเอากิ่งชมพูทำเป็นธง ทำให้ผู้ใดว่าวาทะครั้งคราวไปทั่วชมพู
ทวีป เขาเดินทางมาถึงกรุงสาวัตถีโดยลำดับ ก่อกองทรายไว้ที่ประตูเมือง ปัก

กึ่งชมพูไว้ที่กองทรายนั้น กล่าวว่ามีใครสามารถได้วาทะกับเรา ผู้นั้นจงหักกิ่งไม้แล้วเข้าเมืองไป. มหาชนได้ยื่นล้อมที่นั่น.

สมัยนั้น ท่านพระสารีบุตรกระทำกตกิจเสร็จแล้วออกจากกรุงสาวัตถี เห็นกิ่งไม้นั้น จึงถามพวกเด็ก ๆ หลายคนว่า เจ้าหนูทั้งหลาย นี้อะไรกัน พวกเด็กบอกเรื่องราวทั้งหมดให้ทราบ. พระเถระกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้นพวกเธอจงถอนกิ่งไม้นั้นแล้วเอาเท้าหักเสีย กล่าวว่ามีใครบอกเขาว่า ผู้ต้องการได้วาทะจงมายังวิหาร ดังนี้. ปริพาชกเที่ยวบิณฑบาตทำกตกิจเสร็จแล้วเดินกลับ เห็นกิ่งไม้ถูกถอนแล้วหักทิ้งจึงถามว่านี่ใครทำ เมื่อได้รับคำตอบว่า พระสารีบุตรผู้เป็นพุทธสาวกให้เด็กทำ เขายินดีคิดว่าวันนี้พวกบัณฑิตจะได้เห็นความชนะของเราและความปราชัยของสมณะ จึงเข้าไปกรุงสาวัตถีเพื่อนำผู้รู้เหตุเป็นผู้ทดสอบปัญหา แล้วเที่ยวประกาศไปตามถนนและทางสี่แพร่งว่า ท่านทั้งหลายประสงค์จะฟังความเยียบแหลมด้วยปัญญาในการได้วาทะกับอัครสาวกของพระสมณโคดมจงพากันออกมา. พวกมนุษย์เป็นอันมากที่เลื่อมใสบ้าง ไม่เลื่อมใสบ้างในพระศาสนาพากันออกไปด้วยคิดว่าจักฟังถ้อยคำของบัณฑิต. ลำดับนั้นปสุรปริพาชกแวดล้อมด้วยมหาชน ตรีกวาทะมีอาทิว่า เมื่อพระสารีบุตรกล่าวอย่างนี้เราจักกล่าวอย่างนี้ได้ไปยังวิหาร. พระเถระดำริว่า เสียงเอ็ดอึงและรบกวนผู้คนอย่าได้มีในวิหารเลย จึงให้ปูอาสนะแล้วนั่งที่ซุ้มประตูพระเชตวัน. ปริพาชกเข้าไปหาพระเถระกล่าวว่า บรรพชิตผู้เจริญ ท่านให้เด็กหักกิ่งชมพูของเราหรือ ? เมื่อพระเถระตอบว่า เป็นความจริงปริพาชก. เขาจึงกล่าวว่า ช่างเถิด ท่านผู้เจริญ เราทั้งสองเริ่มกล่าวอะไร ๆ กันเถิด. พระเถระรับว่า ตกลงปริพาชก. เขากล่าวว่า สมณะท่านจงถาม ข้าพเจ้าจะแก้.

ครั้งนั้น พระเถระได้กล่าวกะปริพาทว่า คุณก่อนปริพาทก งามยาก หรือแก้ยาก. เขาตอบว่า บรรพชิตผู้เจริญ การแก้ยากกว่างาม เพราะใครจะ งามอย่างไร ๆ ก็ได้. พระเถระกล่าวว่า ปริพาทก ถ้าเช่นนั้นท่านถามเถิด เราจักแก้. เมื่อพระเถระกล่าวอย่างนี้แล้วปริพาทกคิดพิศวงว่า ภิกษุคู่นี้รูปร่าง ให้เด็กเอาเท้าหักกิ่งไม้ได้ จึงถามพระเถระว่า อะไรเป็นกามของบุรุษ. พระเถระ ตอบว่า ความกำหนัด เพราะคำริ เป็นกามของบุรุษ. ปุสฺรปริพาทกฟังดังนั้น มีความสำคัญในพระเถระว่าพลาดไปแล้ว ประสงค์จะยกให้พระเถระเป็นผู้แพ้ จึงกล่าวว่า ท่านบรรพชิตผู้เจริญ ท่านมิได้กล่าวถึงอารมณ์อันงดงามวิจิตรว่า เป็นกามของบุรุษดอกหรือ. พระเถระตอบว่า ถูกแล้วปริพาทก เราไม่กล่าว อย่างนั้น. แต่นั้นปริพาทกให้พระเถระรับรองตลอด ๓ ครั้งแล้วเรียกผู้ตัดสิน ปัญหาว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย จงฟังความคิดในวาทะของสมณะเถิด แล้ว กล่าวว่ บรรพชิตผู้เจริญ เพื่อนพรหมจรรย์ของท่านยังอยู่ในป่าหรือ. พระเถระตอบว่า ถูกแล้วปริพาทก. งามว่า เพื่อนพรหมจรรย์เหล่านั้นอยู่ในป่า ยังตรีกถึงกามวิตกเป็นต้นอยู่หรือ. ตอบว่า ถูกแล้วปริพาทก ปุณฺชนทั้งหลาย ยังตรีกอยู่เป็นประจำ. งามว่า ผิดว่าเป็นอย่างนั้น ความเป็นสมณะของเพื่อน พรหมจรรย์เหล่านั้นอยู่ที่ไหนเล่า นอกนั้นยังเป็นผู้บริโภคกามครองเรือนอยู่. มิใช่หรือ ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้วจึงกล่าวเป็นคาถาประพันธ์ต่อไปว่า

สิ่งสวยงามในโลกมิใช่กามของท่าน

และท่านกล่าวความกำหนัดเพราะความคำริ

ว่าเป็นกาม แม้ภิกษุของท่านเมื่อคำริใน

อกุศลวิตก ก็จักเป็นผู้บริโภคกาม.

ลำดับนั้น พระเถระเมื่อจะแสดงความผิดในวาทะของปริพาชกจึงกล่าว
ว่า ปริพาชกท่านไม่กล่าวถึงความกำหนดเพราะความดำริว่าเป็นของบุรุษ ท่าน
กล่าวถึงอารมณ์จึงถามวิจิตรว่าเป็นกามหรือ. ปสุรปริพาชกตอบว่า ถูกแล้ว
บรรพชิตผู้เจริญ. ลำดับนั้น พระเถระให้ปสุรปริพาชกรับรองตลอด ๓ ครั้ง
แล้วเรียกผู้ตัดสินปัญหาว่า คุณก่อนอาวุโสทั้งหลาย พวกท่านจงฟังความผิด
ในวาทะของปริพาชกเถิด แล้วกล่าวว่า คุณก่อนอาวุโสปสุระ ศาสดาของท่านยังมี
อยู่หรือ. ปสุระตอบว่า ยังมีอยู่บรรพชิต. ถามว่า ศาสดานั้นย่อมเห็นรูปปารมณีย์ที่
ควรรู้ได้ด้วยจักขุ หรือว่าเสพสัททารมณีย์เป็นต้น. ปริพาชกตอบว่า ใช่ ย่อม
เสพบรรพชิต ถามว่า ผิดว่าเป็นอย่างนั้น ความเป็นศาสดาของศาสดานั้นอยู่ที่
ไหน ศาสดานั้นยังเป็นผู้บริโศกคามครองเรือนอยู่มิใช่หรือ ครั้นพระเถระกล่าว
อย่างนี้แล้ว ได้กล่าวคาถาประพันธ์ต่อไปว่า

ความงดงามในโลกเป็นกามของท่าน

แล ท่านไม่กล่าวถึงความกำหนดเพราะ
ความดำริว่าเป็นกาม เมื่อเห็นรูปนารีนรมย์
เมื่อฟังเสียงนารีนรมย์ เมื่อดมกลิ่นนารีน-
รมย์ เมื่อลิ้มรสนารีนรมย์ เมื่อถูกต้องผัสสะ
นารีนรมย์ แม้ศาสดาของท่านก็จักเป็นผู้ยัง
บริโศกคามอยู่.

เมื่อพระเถระกล่าวอย่างนี้แล้ว ปริพาชกจนปัญญาคิดว่า บรรพชิต
นี้เป็นผู้มีวาทะน่านับถือเราจักบวชในสำนักของบรรพชิตนี้แล้วศึกษาดำราการ

พุด จึงเข้าไปยังกรุงสาวัตถีแสวงหาบาตรจีวรเข้าไปยังพระเชตวัน เห็นพระ
โลพูทายี ๓ ที่นั่นมีกายสีทองนำเลื่อมใสโดยตลอดในอาการร่างกายและมารยาท
เข้าใจว่าภิกษุรูปนี้คงมีปัญญามาก คงเป็นนักพุด จึงบวชในสำนักของท่านแล้ว
ข่มท่านด้วยวาตะเหล็กเข้าไปสู่ลัทธินั้นแหละพร้อมด้วยเพศแล้วคิดว่าเราจักทำ
การได้วาทะกับพระสมณโคดมอีก จึงประกาศในกรุงสาวัตถีโดยนัยก่อนนั้นแล
แวดล้อมด้วยมหาชน กล่าวยู่่ว่าเราจักข่มพระสมณโคดมเป็นต้นได้ไปยังพระ-
เชตวัน. เทวคาที่สิงอยู่ ณ ชุ่มประตู่พระเชตวันคิดว่า ผู้นี้ไม่ควรต้อนรับจึงได้
บันดาลปิดปากเขาเสีย ปสุระเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วนั่งเหมือนคน
ใบ้. พวกมนุษย์คิดว่า เดียวท่านปสุระคงจักถามต่างมอหน้าปสุระนั้น แล้วพา
กันตะโกนว่า ท่านปสุระพุดชิ ท่านปสุระพุดชิ. ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสว่า ปสุระจะพุดได้อย่างไร เมื่อทรงแสดงธรรมแก่บริษัทที่ประชุมกัน ณ
ที่นั่นจึงได้ตรัสพระสุตตันนี้.

ในกาลาดังนั้นพึงทราบความสังเขปดังต่อไปนี้ สมณพราหมณ์ผู้ประ
กอบด้วยทิฏฐิเหล่านี้ย่อมกล่าวว่า ความบริสุทธิ์มีอยู่ในธรรมนี้เท่านั้นหมายถึง
ทิฏฐิของตน แต่ไม่กล่าวถึงความบริสุทธิ์ในธรรมเหล่านี้. เมื่อเป็นอย่างนี้
สมณพราหมณ์เป็นอันมากกล่าวความดิงามในศาสนาเป็นต้นของตนที่ตนอาศัย
แล้วเท่านั้นว่าเป็นวาทะอันดิงาม ยึดมั่นในสัจจะเฉพาะอย่างมีว่าโลกเที่ยงเป็น
ต้น. พึงทราบกาลว่า ก็สมณพราหมณ์เหล่านั้นยึดมั่นอย่างนี้ ประสงค์จะ
กล่าวโต้ตอบกัน,

ในบทเหล่านั้น บทว่า พาลั ทนฺหุติ มิถุ อญฺญมญฺญํ ย่อมโต้-
เถียงกันและกันว่าเป็นคนเขลา คือชนทั้งสองนั้นย่อมโต้เถียงกันและกัน ว่าเป็น

คนเขลา ย่อมเห็นโดยความเป็นคนเขลาว่า คนนี้เป็นคนเขลา คนนี้เป็นคน
เขลา ดังนี้. บทว่า **วทนต์ิ เต อญฺญลิตา กโธชฺชํ** คือ สมณพราหมณ์
เหล่านั้นอาศัยศัสตราของกันและกันเป็นต้น ย่อมกล่าวคำทะเลาะกัน. บทว่า
ปลํ สกามา กุสลาวทานา प्रารธนาความสรรเสริญสำคัญว่าเราเป็นคนฉลาด
คือ प्रารธนาแต่ความสรรเสริญเป็นผู้มีความสำคัญว่า แม้เราทั้งสองก็เป็นผู้มี
วาทะฉลาด มีวาทะเป็นบัณฑิต. พึงทราบกาลาต่อไปว่า **ยฺตุโต กถายํ**
ขวนขวายหาถ้อยคำวิวาท โดยกำจัดวาทะหนึ่งในบรรดาวาทะเหล่านั้น อย่างนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ยฺตุโต กถายํ** คือ ขวนขวายหาถ้อยคำวิวาท.
บทว่า **ปลํ สมิจฺฉํ วินิขมาติ โหติ** प्रารธนาแต่ความสรรเสริญกระทบกระ-
เทียบกัน คือ प्रารธนาความสรรเสริญของตนกล่าวถ้อยคำกระทบกระเทียบกัน
มาก่อน โดยนัยมีอาทิว่าเราจักข่มได้อย่างไรหนอ. บทว่า **อปาหตฺสูมิ** ใน
เพราะวาทะอันผู้ตัดสินไม่ทำให้เสื่อมใส ความว่า ในเพราะวาทะอันผู้ตัดสิน
ปัญหาไม่ทำให้เสื่อมใสโดยนัยมีอาทิว่า ท่านกล่าวปราศจากอรรถ ท่านกล่าว
ปราศจากพยัญชนะ ดังนี้. บทว่า **นินุทาย โส กุปฺปติ** บุคคลนั้นย่อมโกรธ
เพราะความนิินทา คือบุคคลนั้นย่อมโกรธเพราะความนิินทากันเกิดขึ้นในวาทะ
อันผู้ตัดสิน ไม่ทำให้เสื่อมใสอย่างนี้. บทว่า **รณฺธเมสิ** คือผู้แสวงหาโทษ
ของคนอื่น. พึงทราบกาลาต่อไปว่า ไม่แต่โกรธอย่างเดียว ยังกล่าววาทะของ
บุคคลนั้นว่าเป็นวาทะเสื่อมสิ้นอีกด้วย.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ปริหีนมาหุ อปาหตํ** ผู้ตัดสินปัญหาทั้งหลาย
กล่าววาทะของบุคคลอันตนไม่ทำให้เสื่อมใสแล้วว่าเป็นวาทะเสื่อมสิ้น คือ กล่าว

วาทะอันตนไม่ทำให้เสื่อมใสแล้วโดยอรรถและโดยพยัญชนะเป็นต้นว่าเป็นวาทะเสื่อมสิ้น. บทว่า **ปริเทวติ** บุคคลผู้มีวาทะเสื่อมย่อมคร่ำครวญ คือ บุคคลนั้นย่อมบ่นเพื่อด้วยคำมีอาทิว่า เรานี้ถึงวาทะอื่นแล้วอันมีวาทะที่ไม่ทำให้เสื่อมใสนั้นเป็นนิमित. บทว่า **โศจติ** บุคคลผู้มีวาทะเสื่อมสิ้นย่อมเศร้าโศก คือ ย่อมเศร้าโศกปรารภคำมีอาทิว่า เขานั้นแหละเป็นผู้ชนะ. บทว่า **อุปจฺจกามนฺติ** **อนฺตุถฺตฺตฺนํ** ผู้มีวาทะเสื่อมย่อมทอดถอนใจว่าท่านผู้นี้ก็กล่าวสูงเกินเราไป คือ เขาบ่นเพื่อเป็นอดีโดยนัยมีอาทิว่า มีวาทะเกินเราไป.

ปริพาชกภายนอกท่านเรียกว่า สมณะ ในบทนี้ว่า **เอเต วิวาทา** **สมณฺเสสุ** ความวิวาทเกิดแล้วในพวกสมณะ. บทว่า **เอเตสุ อุกฺขมาติ** **นิกฺขมาติ** **โหติ** ความกระทบกระทั่งกัน ย่อมมีในเพราะวาทะเหล่านี้ คือมีจิตกระทบกระทั่งกันด้วยการชนะและการแพ้เป็นต้น ย่อมมีในวาทะเหล่านั้น. บทว่า **วิรเม กโธษุชฺชํ** คือพึงเว้นการทะเลาะกันเสีย. บทว่า **น หนฺนฺยตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺตฺ** **ปลํ** **สลาภา** ความสรรเสริญและลากย่อมไม่มีเป็นอย่างอื่นไปเลย คือ ไม่มีความต้องการอย่างอื่นนอกจากความสรรเสริญและลากในวาทะนี้.

พึงทราบความคาถาที่หกดต่อไป. ก็เพราะความสรรเสริญและลากย่อมไม่มีเป็นอย่างอื่นไป ฉะนั้น บุคคลนั้นแม้ได้ลากอย่างยั้งก็ยังคงกล่าววาทะนั้นในท่ามกลางบริษัทเป็นผู้อันบุคคลสรรเสริญในเพราะทฤษฏินั้นว่า ผู้นี้เป็นคนดีแต่นั้นบุคคลนั้น ด้วยต้องการความชนะนั้นจึงถึงความยินดีหรือยิ้มแย้ม ย่อมรื่นเริงและเย่อหยิ่งด้วยมานะ. เพราะเหตุไร. เพราะได้ถึงความต้องการชัยชนะนั้นสมใจนึก. พึงทราบคาถาว่า การยกตนของบุคคลผู้ยกตนเป็นอย่างนี้.

ในบทเหล่านั้น มาหาติมานัน วทเต ปนโส บุคคลนั้นย่อมกล่าวถึงการถือตัวและการดูหมิ่น คือ บุคคลนั้นไม่รู้ถึงการยกตนนั้นว่าเป็นพื้นแห่งความกระทบกัน ย่อมกล่าวถึงการถือตัวและการดูหมิ่นอยู่นั่นเอง.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงแสดงถึงโทษในวาทะอย่างนี้แล้ว บัดนี้เมื่อไม่ทรงรับวาทะของปสุรปริพาชกนั้น จึงตรัสคาถาว่า สูโร ผู้กล้าหาญ ดังนี้เป็นอาทิ.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ราชขาทย ได้แก่ราชขาทนียาหาร (อาหารที่พระราชอาพระราชนาเลียง). ท่านอธิบายว่า ด้วยคำข้างคือภต.^๑ บทว่า อภิชฺชเมติ ปฏิสุรมิจฺฉํ ปรรณนาพทหารผู้เป็นปฏิปักษ์กันย่อมกำราม คือ ท่านแสดงว่าบุคคลผู้นั้นเป็นเจ้าของปฏิปักษ์ ปรรณนาพทหารผู้เป็นปฏิปักษ์กันเหมือนผู้กล้าหาญปรรณนาพทหารผู้เป็นปฏิปักษ์กัน ย่อมกำรามเข้าหากัน ฉะนั้น. บทว่า เยเนว โส เตน ปเลหิ ได้แก่ ท่านจงไปยังที่ที่บุคคลผู้เป็นเจ้าของปฏิปักษ์ผู้เป็นปฏิปักษ์ของท่านอยู่เถิด. บทว่า ปุพฺพเว นตฺถิ ยทิตฺถิ ยุชฺชาย กิเลสชาติ เพื่อการรบนีมิได้มีในกาลก่อนเลย คือท่านแสดงว่ากิเลสชาติเพื่อการรบนีมิได้มีในกาลก่อนเลย กิเลสชาตินั้นเราตถาคตละเสียได้ ณ กวางแห่งต้นโพธิ์นั้นแล. คาถาที่เหลือมีการเชื่อมกันชัดแล้ว.

ในบทเหล่านั้น บทว่า วิวาทยนฺติ คือ วิวาทกัน. บทว่า ปฏิเสนิกตฺตา ท่านผู้กระทำเป็นข้าศึก คือ ผู้ทำตรงกันข้าม. บทว่า วิเสนิกตฺวา คือกำจัดเสนา คือกิเลสให้พินาศไป. บทว่า ทิ ลเมถ ท่านจะได้อะไร คือ ท่านจักได้สู้รบโต้ตอบอะไร. บทว่า ปสุร พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกปริ-
๑. ม. บาลีว่า ภตฺตเวตเนน.

พาทชนั้น. บทว่า **เยสีช นตฺถิ** คือ ในพระอรหันต์ผู้ไม่มีความยึดถือในโลกนี้. บทว่า **ปวิตกุกั** ความตรึกทั่วไป คือ ความตรึกมีอาทิว่า ความชนะจักมีแก่เราในที่นี้หรือไม่หนอ. บทว่า **โชนน ยุกั สมากมา** ถือความเป็นคู่แข่งกับท่านผู้กำจัดกิเลส คือ ถือความเป็นคู่แข่งกับพระพุทธเจ้าผู้กำจัดกิเลสได้แล้ว. บทว่า **น หิ ตวํ สกฺขติ สมฺปยาตเว** ท่านจะไม่อาจถือความเป็นคู่แข่งให้สำเร็จได้เลย ความว่า ท่านไม่สามารถจะถือความเป็นคู่แข่งกับพระพุทธเจ้าผู้กำจัดกิเลส ให้สำเร็จได้แม้แต่บทเดียว หรือ ยังการถือความเป็นคู่แข่งให้ถึงพร้อมได้ เหมือนหมาในเป็นต้น ไม่สามารถแข่งกับราชสีห์เป็นต้นได้ฉะนั้น. บทที่เหลือในบททั้งปวง ปรากฏชัดแล้ว ด้วยประการฉะนี้.

จบอรรถกถาปสุรสูตรที่ ๘ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อ **ปรมัตถโชติกา**

มาคันทียสูตรที่ ๕
ว่าด้วยเรื่องทัญญู ๖๒

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

[๔๑๖] ความพอใจในเมถุนธรรม

ไม่ได้มีแก่เราเพราะได้เห็นนางตัณหา นาง
อรดี และนางราคาเลย ความพอใจในเมถุน-
ธรรมอย่างไร จักมี เพราะได้เห็นสตรีระแห่ง
ชิตาของท่านอันเต็มไปด้วยบุตรและकुธเล่า
เราไม่ปรารถนาจะถูกต้องสตรีระแห่งชิตาของ
ท่านนั้นแม้ด้วยเท้า.

มาคันทียพราหมณ์ทูลว่า

ถ้าพระองค์ไม่ทรงปรารถนานางแก้ว
ที่พระราชผู้เป็นจอมนระเป็นอันมากทรง
ปรารถนาแล้วเช่นนี้ไซ้ พระองค์ตรัส
ทัญญู คีล พรต ชีวิต และการเข้าถึงภพของ
พระองค์เช่นไรหนอ

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนมาคันทียะ

กิจที่เราวินิจฉัยในธรรม คือ ทัญญู
๖๒ แล้วจึงยึดถือเอาว่า เรากล่าวทัญญูนี้ว่า

ข้อนี้เท่านั้นจริง ข้ออื่นเปล่า ดังนี้ ย่อม
ไม่มีแก่เราและเราเห็นโทษในทิวาทั้งหลาย
อยู่ ไม่ได้ยึดถือทิวาอะไร ๆ เมื่อค้นคว้า
ลึกลงไปก็ให้เห็นนิพพานกล่าวคือ
ความสงบ ณ ภายใน.

มาคันทิยพราหมณ์ทูลว่า

ทิวาเหล่านี้ที่สัตว์ทั้งหลายได้วินิจฉัย
กำหนดไว้แล้ว ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นมุณี
พระองค์ไม่ได้ยึดถือทิวาเหล่านั้นเลย ตรัส
เนื้อความนี้ได้ว่า ความสงบ ณ ภายใน เนื้อ
ความนั้นอันนักปราชญ์ทั้งหลายประกาศไว้
อย่างไรหนอ ขอพระองค์จงตรัสบอกแก่ข้า
พระองค์เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนมาคันทิยะ

เราไม่ได้กล่าวความบริสุทธิ์ด้วยการ
เห็น การฟัง การรู้ ทั้งด้วยศีลและพรต
เราไม่กล่าวความบริสุทธิ์เว้นจากการเห็นจาก
การฟัง จากการรู้ จากศีลและพรต ก็
บุคคลสละธรรม เป็นไปในฝ่ายดำมีทิวา
เป็นต้นเหล่านี้แล้ว ไม่ถือมั่น เป็นผู้สงบ

ไม่อาศัยธรรมอะไรแล้วไม่พึ่งปรารถนาภพ.

มาคันทิยพราหมณ์ทูลว่า

ได้ยินว่า ถ้าพระองค์ไม่ตรัสความ
บริสุทธิ์ด้วยการเห็น การฟัง การรู้ ทั้งศีล
และพรต พระองค์ไม่ตรัสความบริสุทธิ์เว้น
จากการเห็น จากการฟัง จากการรู้ จากศีล
และพรต ข้าพระองค์ย่อมสำคัญธรรมเป็นที่
งวองงวยทีเดียว ด้วยว่า ชนบางพวกยังเชื่อ
ความบริสุทธิ์ด้วยการเห็น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนมาคันทิยะ

ก็ท่านอาศัยการเห็น ถามอยู่บ่อย ๆ
ได้ถึงความหลงไหลไปในทิวฏฐิต่างที่ท่านยึดมั่น
แล้ว และท่านก็ไม่ได้เห็นสัญญาแม้แต่น้อย
แต่ความสงบ ณ ภายในที่เรากล่าวแล้วนี้
เพราะเหตุนั้น ท่านจึงตั้งอยู่โดยความเป็นผู้
หลง.

ผู้โดยมสำคัญด้วยมานะ หรือด้วย
ทิวฏฐิต่าง เราเป็นผู้เสมอเขา วิเศษกว่าเขา
หรือเร็วกว่าเขา ผู้ที่นั่นฟังวิเวก เพราะมานะ
หรือทิวฏฐิต่างนั้น.

ผู้ใดไม่หวั่นไหว ในการถือตัวว่า

เสมอเขา วิเศษกว่าเขา ดังนี้เป็นต้น ผู้นั้น
ย่อมไม่มีการวิวาท บุคคลผู้มีมานะและทิฐฐิ
อันละได้แล้วนั้น ชื่อว่าเป็นพราหมณ์ จะ
พึงกล่าวอะไร สิ่งนี้เท่านั้นจริงหรือจะพึง
วิวาทเพราะมานะหรือทิฐฐิอะไรว่า ของเรา
จริง ของท่านเท็จ อนึ่ง ความสำคัญว่า
เสมอเขาหรือไม่เสมอเขา ย่อมไม่มีในที่
ใด ผู้นั้นจะพึงโต้ตอบวาทะกับใคร ๆ.

มุณีละอายได้แล้ว ไม่ระลึกถึง
อารมณ์เครื่องกำหนดหมาย ไม่กระทำความ
สนิทสนมในชาวบ้าน เป็นผู้สัจจากามทั้ง
หลาย ไม่ทำอัศภาพให้เกิดต่อไป ไม่พึง
กล่าวถ้อยคำแก่งแย่งกับคน.

บุคคลผู้ประเสริฐ สัจแล้วจาก
ธรรมมีทิฐฐิเป็นต้นเหล่าใด พึงเที่ยวไปใน
โลก ไม่พึงถือเอาธรรมมีทิฐฐิเป็นต้นเหล่า
นั้นขึ้นกล่าว มุณีผู้มีถ้อยคำสงบ ไม่กำหนด
ยินดี ไม่ติดอยู่ในกามและในโลก เหมือน
ดอกปทุม มีก้านเป็นหนาม เกิดในน้ำโคลน
ตม ไม่ติดอยู่ด้วยน้ำและโคลนตม ฉะนั้น.

บุคคลผู้ไม่กลับมาสู่มานะด้วยการ

ทราบ อันต่างด้วยอารมณ์ มีรูปที่ได้ทราบ
แล้วเป็นต้น บุคคลนั้นไม่เป็นผู้สำเร็จแล้ว
ด้วยตัณหา มานะ และทิฏฐินั้น บุคคลนั้น
แม้กรรมและสุตะพึงนำไปไม่ได้ บุคคลนั้น
อันสิ่งใดสิ่งหนึ่งน้อมนำเข้าไปไม่ได้แล้วใน
นิเวศน์ คือ ตัณหาและทิฏฐิ.

กิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งหลายย่อมไม่มี
แก่บุคคลผู้คลายสัญญาได้แล้ว ความหลงทั้ง
หลายย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้หลุดพ้นแล้วด้วย
ปัญญา ชนเหล่าใดยึดถือกามสัญญาและ
ทิฏฐิ ชนเหล่านั้นกระทบกระทั่งกันและกัน
เที่ยวไปอยู่ในโลก.

จบมคังคิยสูตรที่ ๕

อรรถกถามคังคิยสูตรที่ ๕

มคังคิยสูตรมีคำเริ่มต้นว่า ทิสฺวาน ตณฺหิ เพราะเห็นางตัณหา
ดังนี้.

พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นอย่างไร ?

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ กรุงสาวัตถี ในเวลา
ใกล้รุ่ง ทรงตรวจดูโลกด้วยทิพยจักขุ ทรงเห็นอุปนิสัยพระอรหันต์ของมคังคิย-

พราหมณ์พร้อมกับภรรยาชาวกัมมาศรัम्मนิคม แคว้นกุรุ ทันใดนั้นเองได้
เสด็จไป ณ ที่นั้น ทรงเปล่งพระรัศมีสีทองประทับนั่ง ณ ไพรสนฆ์แห่งหนึ่ง
ไม่ไกลกัมมาศรัम्मนิคม.

ขณะนั้นแม่มาคันทิยพราหมณ์ก็ได้ไป ณ นิคมนั้นเพื่อล้างหน้า เห็น
รัศมีสีทองคิดว่า นี่อะไร มองดูข้างโน้นข้างนี้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ดีใจ.
นัยว่า ธิดาของพราหมณ์นั้นก็ผิวเหมือนทองด้วย. บรรดาขัตติยกุมารเป็นต้น
เป็นอันมากพากันขอนางนั้นก็ไม่ได้. พราหมณ์ตั้งความมุ่งหมายไว้ว่าจักยกธิดา
ให้แก่สมณะผู้มีผิวคล้ายทองเท่านั้น. พราหมณ์เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วเกิด
ความคิดขึ้นว่า สมณะนี้มีผิวเหมือนธิดาของเรา เราจะยกธิดาของเราให้สมณะ
นี้ เพราะฉะนั้น เมื่อพราหมณ์เห็นจึงดีใจ รีบไปเรือนบอกกะนางพราหมณ์ว่า
แม่มหาจำเริญ แม่มหาจำเริญ ฉันเห็นชายผิวทองเหมือนลูกสาวแล้ว แม่นาง
จงแต่งตัวลูกสาวเถิด เราจะยกให้สมณะนั้น. เมื่อนางพราหมณ์เอาน้ำหอมอาบ
ลูกสาวแล้วตกแต่งด้วยผ้าดอกไม้และเครื่องประดับเป็นต้นอยู่นั้นเองจนถึงเวลา
ภิกขาจารของพระผู้มีพระภาคเจ้า. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไป
บิณฑบาตยังกัมมาศรัम्मนิคม. พราหมณ์และพราหมณ์ก็พาธิดาไปถึงโอกาสที่
พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่ง ณ ที่นั้น นางพราหมณ์ไม่เห็นพระผู้มีพระภาค-
เจ้า เหลียวดูข้างโน้นข้างนี้ได้เห็นแต่เครื่องลาดหญ้าที่ปูไว้เป็นที่ประทับทั้งของ
พระผู้มีพระภาคเจ้า. ด้วยกำลังอธิษฐานของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย โอกาสที่
ประทับนั่งและรอยพระบาทไม่อาภุค. นางพราหมณ์จึงกล่าวกะพราหมณ์ว่า
พ่อพราหมณ์ นี่เครื่องลาดหญ้าปูไว้สำหรับสมณะนั้นหรือ. พราหมณ์ตอบว่า
ถูกแล้วแม่นาง. นางพราหมณ์กล่าวว่า พ่อพราหมณ์ ถ้าเช่นนั้นการมาของเรา

ไม่สำเร็จสมประสงค์เสียแล้ว. พราหมณ์ถามว่า เพราะอะไรเล่า แม่นาง.
นางพราหมณ์ตอบว่า พ่อพราหมณ์จงดูซิ ปุห์ญ์ยังเรียวร้อย นี้ไม่ใช่สิ่งที่
ผู้บริโภคกามจะใช้สอย. พราหมณ์กล่าวว่า แม่นางเมื่อเราแสวงหาสิ่งเป็นมงคล
แม่นางอย่าได้พูดถึงสิ่งไม่เป็นมงคลเลย. นางพราหมณ์เที่ยวเดินไปข้างโน้น
ข้างนี้อีก เห็นรอยพระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า จึงกล่าวกะพราหมณ์ว่า
พ่อพราหมณ์จงดูรอยเท้าฉันซิ ผู้นี้ไม่ใช่ผู้หมกมุ่นในกามเลย. พราหมณ์ถามว่า
แม่นางรู้ได้อย่างไรกล่าว นางเมื่อจะแสดงความรู้ของตนจึงกล่าวว่า

เป็นความจริงเท้าของคนกำหนดเป็น

เท้ากระโห้ง เท้าของคนโทสะ เป็นเท้าข่ม

เท้าของคนโมหะลงสัน เท้าเช่นนี้เป็นเท้า

ของผู้มีกิเลสเพียงดังหลังคาเปิดแล้ว.

ภคนี้ยังไม่ชัดเจนแก่พราหมณ์และนางพราหมณ์นั้น. ครั้นพระผู้มี-
พระภาคเจ้าเสวยพระกระยาหารเสร็จแล้ว ได้เสด็จมายังไปรสถนที่นั้น. นาง
พราหมณ์เห็นพระรูปของพระผู้มีพระภาคเจ้างดงามด้วยพระลักษณะอันเลิศ
แวดงด้วยพระรัศมีวาหนึ่ง จึงกล่าวกะพราหมณ์ว่า พ่อพราหมณ์ เห็นสมณะ
นั้นหรือยัง. พราหมณ์ตอบว่า เห็นแล้วแม่นาง. นางพราหมณ์กล่าวว่า สมณะนี้
จักไม่บริโภคกามเป็นแน่ เรามาเสียเวลาเสียแล้ว ผู้มีลักษณะอย่างนี้จักบริโภค
กามชื่อนั้นมิใช่ฐานะที่จะมีได้. เมื่อพราหมณ์และนางพราหมณ์สนทนากันอยู่
อย่างนี้นั่นเอง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งบนเครื่องลาดที่เป็นหญ้า.

ลำดับนั้น พราหมณ์จึงธุดาธด้วยมือซ้าย ถือนกนโทน้ำด้วยมือขวา
เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้ากล่าวว่า บรรพจิตผู้เจริญ ท่านก็มีผิวคล้ายทอง

ทวาริกานี้ก็มีผิวทอง ทวาริกานี้จึงสมควรแก่ท่าน ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าขอ
ยกทวาริกานี้ให้เป็นภรรยา เพื่อจะได้เลี้ยงดูกัน แล้วเดินตรงไปหาพระผู้มีพระ
ภาคเจ้าประสงฆ์จะยกธิดาให้ ได้ยินอยู่. พระผู้มีพระภาคเจ้าทำเป็นดุษณีได้
สนทนากะพราหมณ์ แต่สนทนากับคนอื่นได้ตรัสคานี้ว่า **ทิสฺวาน ตณฺหํ**
เพราะเห็นนางตันทา ดังนี้เป็นต้น.

บทนี้มีความดังต่อไปนี้ แม้เพียงความพอใจในเมถุนมิได้มีแก่เรา
เพราะเห็นนางตันทา นางอรดี และนางราชาผู้เป็นธิดาพญามารซึ่งนรมิตรูป
ต่าง ๆ มาสู่ความปรารถนาอันยิ่งใหญ่ ฌ กวง ฌม้อชปาลนิโครธ ความพอใจ
อะไรจักมี เพราะเห็นรูปอันเต็มไปด้วยมูตรและกรีธของหญิงสาวนี้ เราไม่
ปรารถนาจะถูกต้องสตรีระแห่งธิดาของท่านนั้นโดยประการทั้งปวง แม้เพราะเท่า
อย่างไรว่าแต่จะอยู่ร่วมกันเลย.

ลำดับนั้น มาคันทิยพราหมณ์ เพื่อจะทูลถามว่า ธรรมดาบรรพชิต
ละกามอันเป็นของมนุษย์แล้วบวชเพื่อกามอันเป็นของทิพย์ แต่สมณะนี้ไม่
ปรารถนากามแม้เป็นของทิพย์ แม้อิตถิรตนะนี้ก็ไม่ปรารถนา อะไรหนอเป็น
ทิวฐิของสมณะนี้ จึงกล่าวคาถาที่สอง.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **เอตาทิสฺ เจ รตนํ** นางแก้วเช่นนี้ มาคันทิ-
ยพราหมณ์กล่าวหมายถึง นางแก้วอันเป็นทิพย์. บทว่า **นารี** มาคันทิยพราหมณ์
กล่าวหมายถึงธิดาของตน. การเห็นนั้นแหละคือทิวฐิคตะ. บทว่า **สีลวตฺ ฌ**
ชีวตฺ ได้แก่ ทิวฐิ สีล พรต และชีวิต. บทว่า **ภวูปตฺตฺตฺยจ วเทสิ**
กิทิสฺ คือ พระองค์ตรัสการเข้าถึงภพของพระองค์เช่นไร. สองคาถานอกจาก
นี้มีความเชื่อมกันชัดแล้ว เพราะเป็นไปโดยนัยการตอบและการถาม.

ในกาลาเหล่านั้น ฟังทราบความสังเขปในกาลาดังต่อไปนี้. พระผู้มี-
พระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนมาคันทิยะ กิจที่เราวินิจฉัยในธรรมคือทฎฐิ ๖๒
แล้วจึงยึดถือเอาว่า เรากล่าวอย่างนี้ว่า ข้อนี้เท่านั้นจริง ข้ออื่นเป็นโมฆะดังนี้
ย่อมไม่มีแก่เรา. เพราะเหตุไร เพราะเราเห็นโทษในทฎฐิทั้งหลายอยู่ไม่
ยึดถือทฎฐิไร ๆ เมื่อค้นคว้าสัจจะทั้งหลายก็ให้เห็นนิพพานอันเป็นความสงบ
ภายใน เพราะระคะเป็นต้นในภายในสงบ.

ในกาลาที่สองท่านกล่าวความสังเขปไว้ว่า ทฎฐิเหล่าใดที่สัตว์ทั้งหลาย
เหล่านั้นได้วินิจฉัยเพราะวินิจฉัยยึดถือเอาแล้วและกำหนดไว้แล้วโดยนัยมีความ
ที่อันปัจฉัยของตนปรุงแต่งแล้วเป็นต้น. มาคันทิยะพราหมณ์ทูลว่า ข้าแต่พระมุณี
พระองค์มิได้ทรงยึดถือทฎฐิเหล่านั้นเลย ครัสเนื้อความนี้ไคว่ ความสงบ ณ
ภายใน เนื้อความนั้นอันนักปราชญ์ทั้งหลายประกาศไว้อย่างไรหนอ ขอพระองค์
จงตรัสบอกแก่ข้าพระองค์เถิด.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงถึงอุปายที่นักปราชญ์
ทั้งหลายประกาศบทนั้นอันตรงกันข้ามแก่มาคันทิยะพราหมณ์นั้นจึงตรัสคาถาว่า
น ทฎฐิยา เป็นต้น.

ในกาลานั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปฏิเสธศีลและพรตนอกเหนือไปจาก
สมาบัติ ๘ และญาณ ด้วยบทมีอาทิว่า น ทฎฐิยา ไม่ได้กล่าวความบริสุทธิ์
ด้วยการเห็น ดังนี้. ท่านประกอบ อาห ศัพท์ที่กล่าวไว้ในบทนี้ว่า สุทฐิมหา
เข้ากับ น อักษรในทุกบทแล้วฟังทราบความอย่างนี้ว่า เราไม่กล่าวความ
บริสุทธิ์ด้วยความเห็นดังนี้. แม้ในบทนอกนั้นก็ยิ่งเดียวกับในบทนี้. ในบท

เหล่านั้น บทว่า อธิฏฐิยา นาท พิงทราบความอย่างนี้ เราไม่กล่าวความ
บริสุทธฺ์เวณสัมมาทิฏฐิ มีวัตถุ ๑๐ อนึ่ง จากการไม่ฟัง คือ เวณการฟังมีองค์ ๕
เวณจากการไม่รู้ คือ เวณกัมมัสสกตาญาณ (ความรู้ว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตน)
และสัจจานุโลมิกญาณ (ปรีชาเป็นไปโดยสมควรแก่การกำหนดอริยสัจ) เวณ
จากศีล คือ เวณการสำรวมในปาติโมกข์ เวณจากพรต คือ เวณชุกตควัตร.
บทว่า โนปี เตน คือเราไม่กล่าวแม้เพียงความเห็นเป็นต้นอย่างหนึ่ง ๆ ใน
ความบริสุทธฺ์เหล่านั้น. บทว่า เอเต จ นิสชช อหุคฺคหยา ก็บุคคล
สละธรรมเหล่านี้แล้วไม่ถ่อมมั่น ความว่า สละธรรมอันเป็นฝ่ายดำมีการเห็น
เป็นต้นอันมีในก่อนเหล่านี้ด้วยการถอนเสียแล้ว ไม่ถ่อมมั่นธรรมอันเป็นฝ่ายขาว
มีการเห็นเป็นต้นอันมีในภายหลังด้วยการกวาดล้างธรรมที่อาศัยเสีย. บทว่า
สนฺโตะ อนิสฺสาย ภวํ น ชปะเป เป็นผู้สงบไม่อาศัยธรรมอะไรแล้ว
ไม่ฟังปรารธนาภพ ความว่า ชื่อว่าเป็นผู้สงบ เพราะสงบกิเลสด้วยการปฏิบัติ
ไม่อาศัยธรรมไร ๆ ในจักขุทวารเป็นต้นไม่ฟังปรารธนาภพแม้ภพเดียว ฟังเป็น
ผู้สามารถเพื่อความไม่ยาก เพื่อความไม่ปรารธนา อธิบายว่า นี้เป็นความสงบ
ณ ภายในของผู้นั้น.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว มาคันทียพราหมณ์ไม่เข้าใจ
ข้อความ จึงกล่าวคาถาว่า โน เจ กิร ได้ยินว่าถ้าพระองค์ไม่ตรัสความ-
บริสุทธฺ์ด้วยการเห็นดังนี้เป็นต้น.

ในคถานั้น การเห็นเป็นต้นมีนัยดังกล่าวแล้ว มาคันทียพราหมณ์
กล่าวแม้ในทั้งสองแห่งหมายถึงธรรมอันเป็นฝ่ายดำนั่นเอง. ท่านประกอบ อห

ศัพท์เข้ากับ โนเจกิริ ศัพท์เป็น โน เจ กิริ อาห แล้วพึงเห็นความ
อย่างนี้ โน เจ กิริ กเถสิ ได้ยินว่าถ้าพระองค์ไม่ตรัส ดังนี้. บทว่า
โมมฺหํ คือ ลุ่มหลงหรือมมฺงาย. บทว่า ปจฺเจนฺติ คือ รู้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงปฏิเสธคำถามอาศัยการเห็นนั้นของ
มาคันทียพราหมณ์จึงตรัสคาถาว่า ทิฏฺฐิณฺจ นิสฺสาย ก็ท่านอาศัยการเห็น
กามอยู่บ่อย ๆ ดังนี้ เป็นต้น.

บทนั้นมีอธิบายดังต่อไปนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า ดูก่อนมาคัน-
ทียพราหมณ์ท่านอาศัยการเห็นกามอยู่บ่อย ๆ ได้ถึงความหลงไหลไปในทิฏฐิที่
ท่านยึดมั่นแล้ว และท่านก็มิได้เห็นสัญญาแม้แต่น้อยจากความสงบภายในที่เราก
กล่าวแล้ว หรือจากการปฏิบัติ หรือจากการแสดงธรรมด้วยเหตุนี้ท่านจึง
เห็นธรรมนี้โดยความเป็นผู้มมฺงาย.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงถึงความโต้แย้งของมาคันทีย-
พราหมณ์ผู้มมฺงายอยู่ในการเห็นที่ตนยึดมั่นอย่างนี้แล้ว บัดนี้เมื่อจะทรงแสดง
ถึงความไม่โต้แย้งของพระองค์ผู้ปราศจากความมมฺงายในธรรมเหล่านั้นและใน
ธรรมอื่นจึงตรัสคาถาว่า สโม วิเสสิ เราเป็นผู้เสมอเขา วิเศษกว่าเขา ดังนี้
เป็นต้น.

บทนั้นมีอธิบายดังต่อไปนี้ ผู้ใดข่อมสำคัญด้วยมานะ ๓ อย่าง หรือ
ด้วยทิฏฐิอย่างนี้ ผู้นั้นพึงวิวาทด้วยมานะนั้น ด้วยทิฏฐินั้นหรือด้วยบุคคลนั้น
แต่ผู้ใดไม่หวั่นไหวใน ๓ อย่างนี้ว่าเราเสมอเขา วิเศษกว่าเขาเป็นต้นเช่นกับเรา
ผู้นั้นข่อมไม่มีการวิวาท. พึงทราบปาฐะที่เหลือว่า น จ หิโน มีอะไรอีก. มี
คาถาว่า สจฺจนฺติ โน.

บทนั้นมีอธิบายว่า บุคคลเห็นปานนี้นั้น เป็นผู้ละมานะทิฏฐิได้แล้ว
ชื่อว่าเป็นพราหมณ์ นัยว่าเพราะเป็นผู้ลอยบาปได้แล้วเป็นต้น จะพึงกล่าวอะไร
กล่าวเพื่ออะไร หรือกล่าวด้วยเหตุอะไรว่า สิ่งนี้เท่านั้นจริง หรือจะพึงวิวาท
เพราะมานะหรือทิฏฐิอะไรว่า ของเราจริง ของท่านเท็จ อนึ่งความสำคัญว่า
เสมอเขาโดยเป็นไปว่า เราเป็นเช่นกับเขา หรือไม่เสมอเขาโดยเป็นไปด้วย
ภาวะทั้งสองอย่างพวกนี้ ย่อมไม่มีในผู้ใด ผู้เป็นจิณาสพเช่นเรา ผู้นั้นจะพึง
ได้ตอบโต้เถียงวาทะกับใครในความเสมอกันเป็นต้น. พึงทราบคาถาต่อไปว่า
บุคคลเห็นปานนี้ละอาลัยได้แล้วโดยส่วนเดียวมิใช่หรือ.

ในบทเหล่านั้นบทว่า โอภี ปหาย ละอาลัยได้แล้วคือละทิ้งโอกาสแห่ง
วิญญานอาศัยรูปและวัตถุเป็นต้นด้วยการละความกำหนัดเพราะความพอใจใน
สิ่งนั้น. บทว่า อนิเกตสารี ไม่ระลึกถึงอารมณ์เครื่องกำหนดหมาย คือไม่ระลึก
ถึงรูปนิमितอันเป็นเครื่องกำหนดหมายเหล่านั้นด้วยอำนาจตัณหา. บทว่า คาม
อภุพฺ มุณี สหุถวานิ มุณีไม่ทำความสนิทสนมในชาวบ้าน คือไม่ทำ
ความสนิทสนมกับคฤหัสถ์ในบ้าน. บทว่า กามเมหิ วิตฺโต เป็นผู้สงัดจากกาม
ทั้งหลายคือเป็นผู้ว่างจากกามทั้งปวงเพราะไม่มีความกำหนัดเพราะความพอใจ
ในกามทั้งหลาย. บทว่า อปุเรกฺขราโน คือไม่ทำอัศภาพให้เกิดอีกต่อไป.
บทว่า ถมฺ น วิคฺคฺยฺหฺ ขเนน กยิรา คือไม่พึงกล่าวแก่งแย่งกับชน.
พึงทราบคาถาต่อไปว่า บุคคลเห็นปานนั้นเป็นผู้สงัดจากทิฏฐิ.

ในบทเหล่านั้น บทว่า เยหิ คือจากทิฏฐิเป็นต้น. บทว่า วิวิตฺโต
วิจเรยฺย คือเป็นผู้สงัดแล้วพึงเที่ยวไป. บทว่า น ตานิ อุกฺคฺยฺหฺ วทฺย

นาโค บุคคลผู้ประเสริฐไม่พึงถือเอากรรมเหล่านั้นขึ้นกล่าว คือบุคคลผู้ประ-
เสริฐได้แก่ผู้ไม่ทำบาปไม่พึงถือเอาทิวฏฐิเหล่านั้นขึ้นกล่าว. บทว่า **เอลมพุข**
เหมือนดอกปทุม ท่านอธิบายว่าดอกปทุมมีก้านเป็นหนามเกิดในน้ำโคลนตม.
บทว่า **ยถา ชเลน ปงฺเกน จ นุปฺลิตฺต** ไม่ติดอยู่ด้วยน้ำและโคลนตม
คือเหมือนดอกปทุมนั้นไม่ติดอยู่ด้วยน้ำและโคลนตม. บทว่า **เอว มฺหิ สห-**
ติวาทอ อคิทฺโธ มุณีผู้มีถ้อยคำสงบ ไม่กำหนดยินดี คือมุณีผู้มีถ้อยคำใน
ภายในไม่กำหนดยินดี เพราะไม่มีความอยาก. บทว่า **กามเ จ โลเกจ**
อนุปฺลิตฺโต ไม่ติดอยู่ในกามและในโลก คือไม่ติดอยู่ในกาม ๒ อย่างและใน
โลกมีอธิบายเป็นต้นด้วยกามแม่ ๒ อย่าง. มีอะไรต่อไป. มีคาถาว่า **น เวทฺฐ**
เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **น เวทฺฐ ทิวฏฐิยา** บุคคลผู้ถึงเวทเป็นผู้ไม่
ดำเนินไปด้วยทิวฏฐิ ความว่า บุคคลผู้ถึงเวทคือมรรค ๔ เช่นเราไม่เป็นผู้ไป
ด้วยทิวฏฐิคือเป็นผู้ไม่ดำเนินไปด้วยทิวฏฐิ หรือเป็นผู้ไม่กลับไปสู่ทิวฏฐินั้น ๆ
โดยความเป็นสาระ. ชื่อว่า **ทิวฏฐิยายโก** เพราะเป็นผู้ไปด้วยทิวฏฐิ หรือ
เพราะเป็นผู้ไปสู่ทิวฏฐิ. บทว่า **น มุตฺติยาสมานเมติ** บุคคลนั้นไม่กลับมา
สู่มานะด้วยการรู้คือ บุคคลนั้นไม่มาสู่มานะแม้ด้วยการรู้มีรูปเป็นต้น. บทว่า
น หิตมฺมโย โส บุคคลนั้นใช่เป็นผู้สำเร็จด้วยตัณหาและทิวฏฐินั้น คือบุคคล
นั้นใช่เป็นผู้เช่นกับผู้สำเร็จด้วยตัณหาและทิวฏฐินั้น. บทว่า **น กมฺมฺมนา โนปิ**
สฺสฺสฺส เหนฺโย บุคคลนั้นแม้กรรมและสุตะพึงนำไปไม่ได้ คือ บุคคลนั้นอัน
กรรมมีบุญญาภิสังขารเป็นต้น หรือสุตะมีสุตะอันบริสุทธ์เป็นต้นพึงนำไปไม่ได้.
บทว่า **อนุปฺนิต โส นิเวสเนสุ** บุคคลนั้นอันสิ่งใดสิ่งหนึ่งน้อมเข้าไปไม่ได้

แล้วในนิเวศน์คือคณหาและทิวฐิทั้งปวง เพราะละการเข้าไปใกล้แม้ธรรมสอง
อย่างได้แล้ว. พึงทราบคาถาว่า **สญญาวิรัตตสฺส** ต่อไป.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **สญญาวิรัตตสฺส** แก่บุคคลผู้คลายสัญญาได้
แล้ว คือ สัญญามีกามสัญญาเป็นต้น จะได้แล้วด้วยภาวนาอันมีเนกขัมสัญญา
เป็นหัวหน้า. ด้วยบทนี้ท่านประสงค์เอาสมถยานิก (มีสมถะเป็นยาน) อันเป็น
อุภโตภาควิมุต (พ้นแล้วทั้งสองฝ่าย). บทว่า **ปลญญาวิมุตตสฺส** แก่บุคคลผู้
หลุดพ้นแล้วด้วยปัญญา คือหลุดพ้นแล้วจากกิเลสทั้งปวงด้วยภาวนาอันมี
วิปัสสนาเป็นหัวหน้า. ด้วยบทนี้ท่านประสงค์เอาพระสุกขวิปัสสก. บทว่า
สญญญจ ทิวฐิญจ เย อคฺคเหตุ เต ฆฏฏมานา วิจฺรนฺติ โลกํ ชน
เหล่าใดถือสัญญาและทิวฐิ ชนเหล่านั้นกระทบกระทั่งกันและกันเที่ยวไปใน
โลกความว่า ชนเหล่าใดถือสัญญามีกามสัญญาเป็นต้นโดยเฉพาะ ชนเหล่านั้น
เป็นคฤหัสถ์กระทบกระทั่งกันมีกามเป็นเหตุเที่ยวไป อนึ่งชนเหล่าใดถือทิวฐิ
โดยเฉพาะ ชนเหล่านั้นเป็นบรรพชิต ชนเหล่านั้นกระทบกระทั่งกันและกันมี
ธรรมเป็นเหตุเที่ยวไป. บทที่เหลือในสูตรนี้บทใดยังมีได้กล่าวไว้ บทนั้นพึง
ทราบโดยท่านเองเดียวกันกับที่ท่านไว้แล้วนั้นแล.

เมื่อจบเทศนา พราหมณ์และนางพราหมณีออกบวชแล้ว ได้บรรลุ
พระอรหัต.

จบอรรถกถามาคันทียสูตรที่ ๕ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

ปุราเภทสูตรที่ ๑๐

ว่าด้วยบุคคลผู้สงบ

พระพุทธนิมิตตรัสถามว่า

[๔๑๗] บุคคลผู้มีความเห็นอย่างไร
มีศีลอย่างไร บัณฑิตจึงกล่าวว่าเป็นผู้สงบ
ท่านพระโคตม พระองค์ผู้อันข้าพระองค์
ถามแล้ว ขอจงตรัสบอกนระผู้สูงสุดแก่
ข้าพระองค์เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ผู้ใดปราศจากตัณหาก่อนแต่สตรีระ
แตก เป็นผู้ไม่อาศัย กาลเบื้องต้น (อดีต)
และเบื้องปลาย (อนาคต) อันใคร ๆ จะพึง
นับว่า เป็นผู้ยินดีแล้ว ในกาลท่ามกลาง
(ปัจจุบัน) ไม่ได้ ความมุ่งหวังของผู้นั้นย่อม
ไม่มี เรากล่าวผู้นั้นว่าเป็นผู้สงบ.

ผู้ใดไม่โกรธ ไม่สะดุ้ง ไม่โอ้อวด
ไม่คะนอง พุดด้วยปัญญา ไม่ฟุ้งซ่าน ผู้
นั้นแล เป็นมุนีผู้สำรวมแล้วด้วยวาจา.

ผู้ใดไม่ทะเยอทะยานในสิ่งที่ยังไม่
มาถึง ไม่เศร้าโศกถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้ว เป็น

ผู้มีปกติเห็นความสัจในผัสสะ อันใด ๆ
จะนำไปในทิวฏฐิต์ทั้งหลายไม่ได้เลย ผู้ใด
ปราศจากกิเลส ไม่หลงงมงาย มีปกติไม่
ทะเยอทะยาน ไม่ตระหนี่ ไม่คะนอง ไม่
เป็นที่เกลียดชัง ไม่ประกอบในคำส่อเสียด.

เว้นจากความเชยชมในกามคุณอัน
เป็นวัตถุนำยินดี ทั้งไม่ประกอบในการดู
หมิ่น เป็นผู้ละเอียดอ่อน มีปฏิภาณ ไม่
เชื่อต่อใคร ๆ ไม่กำหนดยินดี ไม่ศึกษา
เพราะใคร่ลาภ ไม่โกรธเคืองในเพราะความ
ไม่มีลาภ และเป็นผู้ไม่พิโรธ ไม่ยินดีใน
รสด้วยตัณหา เป็นผู้วางเฉย มีสติทุกเมื่อ
ไม่สำคัญตัว ว่าเสมอเขา ว่าวิเศษกว่าเขา
ว่าเลวกว่าเขาในโลก กิเลสอันพัวพันทั้งหลาย
ของผู้นั้น ย่อมไม่มี.

ตัณหานิสัยและทิวฏฐิต์นิสัยของผู้
ใดไม่มี ผู้นั้นรู้ธรรมแล้ว เป็นผู้อันตัณหา
และทิวฏฐิต์ไม่อาศัยแล้ว ความทะยานอยาก
เพื่อความมี หรือเพื่อความไม่มีของผู้ใดไม่มี
เรากล่าวผู้นั้น ผู้ไม่มีความหวังใยในกามทั้ง
หลายว่า เป็นผู้สงบกิเลส เครื่องร้อยรัดทั้ง
หลายของผู้ใดไม่มี ผู้นั้นข้ามตัณหาได้แล้ว.

บุตร ธิดา สัตว์เลี้ยง ไร่นาและที่ดิน
ของผู้ใดไม่มี แม้ความเห็นว่าเป็นตัวตนก็ดี
ความเห็นว่าเป็นตัวตนก็ดี อันใคร ๆ
ย่อมไม่ได้ในผู้นั้น

ปุถุชนหรือสมณพราหมณ์จะพึงกล่าว
กะผู้นั้น (ว่าผู้นั้นดีแล้ว หรือผู้ประทุษร้าย
แล้ว) โดยโทษมีราคะเป็นต้นใด โทษมีราคะ
เป็นต้นนั้น ไม่ใช่เป็นความมั่งหวังของผู้นั้น
เพราะเหตุนั้น ผู้นั้นย่อมไม่หวั่นไหว ใน
เพราะถ้อยคำทั้งหลาย.

มุณีผู้ปราศจากความกำหนัดยินดีไม่
มีความตระหนี่ ย่อมไม่กล่าวยกย่องใน
บุคคลผู้ประเสริฐกว่า ผู้เสมอกัน หรือผู้เลว
กว่า ผู้ไม่มีกิเลส (คือค้นหาแลทธิคุณ) ย่อม
ไม่มาสู่กับปะ ผู้ใดไม่มีความหวงแหนว่า
ของตนในโลก ไม่เศร้าโศกเพราะสิ่งที่ไม่มี
อยู่ และไม่ลำเอียงในธรรมทั้งหลาย ผู้นั้น
แล เรากล่าวว่าเป็นผู้สงบ.

จบปฐกสวดที่ ๑๐

อรรถกถาปุราเภทสูตรที่ ๑๐

ปุราเภทสูตร มีคำเริ่มต้นว่า กถิ ทสฺสี ดังนี้.

พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นอย่างไร ?

ท่านกล่าวถึงการเกิดแห่งพระสูตรนี้และอีก ๕ พระสูตร คือ กลหวิวาท-
สูตร จุฬวิยหสูตร มหาวิยหสูตร ตวฏกสูตร และอิตตทัณฺฑสูตร โดยความ
เสมอกันตามนัยดังกล่าวแล้วในการเกิดแห่งสัมมาปริพาชนียสูตรนั้นแล. แต่
โดยความต่างกัน พระผู้มีพระภาคเจ้า ในมหาสมัยนั้น เพื่อทรงแสดงธรรม
ให้เป็นที่สบายแก่พวกเทวดาที่เป็นราคจริต จึงทรงให้พระพุทธรูปนิมิตตามพระ-
องค์ แล้วได้ตรัสสัมมาปริพาชนียสูตรขึ้นฉันทิ ในมหาสมัยนั้นก็ฉันทิ
เหมือนกัน พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบจิตของพวกเทวดาที่มีจิตเกิดขึ้นว่า
ก่อนตายเราควรทำอะไรหนอ เพื่อทรงอนุเคราะห์เทวดาเหล่านั้นจึงทรงนำ
พระพุทธรูปนิมิต พร้อมด้วยภิกษุบริวาร ๑,๓๕๐ รูป มาทางอากาศ ให้พระ-
พุทธรูปนิมิตนั้นถามปัญหาพระองค์แล้วจึงได้ตรัสพระสูตรนี้.

พึงทราบความในคำถามนั้นดังนี้ พระพุทธรูปนิมิตตรัสถามถึงอธิปัญญา
ด้วยคำว่า บุคคลมีความเห็นอย่างไร ถามถึงอริศีลด้วยคำว่า บุคคลมีศีล
อย่างไร ถามถึงอริจิตด้วยคำว่า บุคคลเช่นไรเป็นผู้สงบ บทที่เหลือชัดเจนแล้ว
ทั้งนั้น.

พึงทราบความในการตอบดังนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้ามิได้ทรงแก้ริ-
ปัญญาเป็นต้น โดยสรุปตรัสว่าบุคคลชื่อว่าเป็นผู้สงบ เพราะกิเลสสงบโดยเป็น
ผู้มีอธิปัญญาเป็นต้น เมื่อจะทรงแสดงถึงความสงบแห่งกิเลสนั้น ๆ โดยอนุโลม
ตามอริยาศัยของเหล่าเทวดาต่าง ๆ จึงได้ตรัสถามว่ามีอาทิว่า **วิตถณฺโห**

ผู้ปราศจากคัมภีร ดั่งนี้เป็นต้น. ในกาลานั้นพึงทราบการเชื่อมความแห่งคาถา ๘ คาถา ตั้งแต่ต้น ด้วยคาถานี้ว่า **คัม พุริมิ อุปสนุโต** เรากล่าวผู้นั้นว่า เป็นผู้สงบดังนี้. พึงทราบการเชื่อมความแห่งคาถาอื่นจากนั้นด้วยบทหลังแห่งคาถาทิ้งหมดนี้ว่า **ธ เว สนุโตติ วุจฺจติ** ผู้นั้นแลเรากล่าวว่าเป็นผู้สงบ ดังนี้.

พึงทราบความโดยนัยการพรรณนาไปตามลำดับ บทว่า **วิตถณฺโห ปุรา เถทา** บุคคลปราศจากคัมภีรก่อนแต่สระระแตก คือ ละคัมภีรได้ก่อนจะตาย. บทว่า **ปุพฺพมฺนุตฺตนิสฺสุติโต** เป็นผู้ไม่อาศัยเบื้องต้นและเบื้องปลาย อันต่างด้วยกาลมือนิตกาลเป็นต้น. บทว่า **เวมฺชฺเชน นฺุปลฺสงฺเขยฺโย** อันใคร ๆ จะพึงนับว่าเป็นผู้ยินดีแล้วในท่ามกลางไม่ได้ คืออันใคร ๆ จะพึงนับว่าเป็นผู้ยินดีแล้ว แม้ในกาลปัจจุบันไม่ได้. บทว่า **ตสฺส นตฺถิ ปุเรกฺขตํ** ความมุ่งหมายของผู้นั้นไม่มี คือ ความมุ่งหมายสองอย่าง พึงทราบการประกอบในคาถานี้ อย่างนี้ว่า **คัม พุริมิ อุปสนุโต** เรากล่าวผู้นั้นว่าเป็นผู้สงบดังนี้. ในบททั้งปวงก็มีนัยนี้. เราจักไม่แสดงการประกอบนอกเหนือไปจากนี้ จักพรรณนาบทที่ยากเท่านั้น.

บทว่า **อสนฺตาลี** ไม่สะดุ้ง คือ ไม่สะดุ้งเพราะไม่มีลาภนั้น. บทว่า **อวิกฺกฺขิตฺติ** ไม่โอ้อวด คือ มีปรกติไม่โอ้อวดด้วยศีลเป็นต้น. บทว่า **อกุกฺกฺกฺจโจ** ไม่คะนองคือเว้นจากการคะนองมือเป็นต้น. บทว่า **มฺนุตาภาณิ** พุดด้วยปัญญา คือ สอบแล้วสอบเล่าด้วยปัญญาแล้วจึงกล่าววาจา. บทว่า **อนุทฺธโต** คือ เว้นจากความฟุ้งซ่าน. บทว่า **ธ เว วาจาโยโต** ผู้นั้นเป็นมุณีสำรวมแล้วด้วยวาจา คือผู้นั้นสำรวมระวังแล้วด้วยวาจา เป็นผู้กล่าววาจาเว้นจากโทษ ๔.

บทว่า **นิราสตุติ** ไม่ทะเยอทะยาน คือไม่มีตัณหา. บทว่า **วิเวกทสุติ** **ผลสุตสุ** เป็นผู้เห็นความสังัดในผัสสะทั้งหลาย คือเห็นความสังัดจากความเป็นตัวตนเป็นต้นในจักขุสัมผัสเป็นต้นอันเป็นปัจจุบัน. บทว่า **ทัญญีสุ น นียยติ** อันใคร ๆ จะนำไปในทัญญีทั้งหลายไม่ได้เลย คือจะนำไปในทัญญีไร ๆ ในทัญญี ๖๒ ไม่ได้เลย. บทว่า **ปฏิลีน** ปราศจากกิเลส คือ ปราศจากกิเลส นั้น เพราะละระภาคเป็นต้นได้แล้ว. บทว่า **ออุหโก** ไม่หลอกลวง คือ ไม่หลอกลวง ด้วยวัตถุหลอกลวง ๓. บทว่า **อปีหาสุ** คือมีปรกติไม่ทะเยอทะยาน. ท่านอธิบายว่า เว้นจากความปรารถนาและความอยาก. บทว่า **อมจฺจรี** ไม่ตระหนี่ คือเว้นจากความตระหนี่ ๕ อย่าง. บทว่า **อปฺปกพฺโก** ไม่คะนอง คือเว้นจากความเป็นผู้คะนองกายเป็นต้น. บทว่า **อเชฺจฺจฺจโ** ไม่เป็นที่น่าเกลียด คือ ไม่เป็นที่น่ารังเกียจ คือ ชื่นใจชอบใจ ด้วยความเป็นผู้มีศีลสมบูรณ์เป็นต้น. บทว่า **เปฺตฺตฺตฺตเย จ โน ญฺโต** ไม่ประกอบในคำส่อเสียด คือ ไม่ประกอบในกรรมคือความส่อเสียดอันควรรวบรวมเข้าด้วยอาการทั้งสอง. บทว่า **ธาติเยสุ อนฺตฺตฺตาวี** เว้นจากความชมเชยด้วยความอยากในกามคุณทั้งหลายอันเป็นวัตถุน่ายินดี. บทว่า **สณฺโห** เป็นผู้ละเอียดอ่อน คือ เป็นผู้ประกอบด้วยกายกรรมเป็นต้นอันละเอียดอ่อน. บทว่า **ปฏฺฐิภาณฺวา** มีปฏิภาณ คือประกอบด้วยปฏิภาณในการเรียน การถามและการบรรลุ. บทว่า **น สทฺโธ** ไม่เชื่อใคร ๆ คือ ไม่เชื่อใคร ๆ ถึงธรรมที่ตนบรรลุแล้วด้วยตนเอง. บทว่า **น วิรชฺชติ** ไม่กำหนด คือ ไม่กำหนด เพราะสิ้นราคะ เพราะไม่ยินดี. บทว่า **ลาภกฺมฺยา น ลิกฺขต** ไม่ศึกษาเพราะใคร่ลาภ คือ ไม่ศึกษาเพราะสูตรเป็นต้น

เพราะปรารถนาลาภ. บทว่า **อวิรุโฆ จ ตณฺหาย รเสสุ นานุกิขฺมติ** ไม่พิโรธไม่ยินดีในรสด้วยตัณหา คือ เป็นผู้ไม่พิโรธ เพราะไม่มีความพิโรธ ไม่ถึงความอยากในรสอันเป็นรากเหง้าแห่งตัณหา. บทว่า **อุปกฺขโก** เป็นผู้วางเฉย คือ เป็นผู้ประกอบด้วยฉัพพะกุกขาเมืองค์ ๖. บทว่า **สโต มีสติ** คือ เป็นผู้ประกอบด้วยสติมีกายานุปัสสนาสติปิฎฐานเป็นต้น. บทว่า **นิสฺสยตา** คือ อันตัณหาและทิฏฐิอาศัย. บทว่า **ณตฺวา ฆมฺมํ** รู้ธรรมแล้ว คือ รู้ธรรมด้วยอาการมีความไม่เที่ยงเป็นต้น. บทว่า **อนิสฺสลิโต** คือ เป็นผู้อันตัณหาและทิฏฐิเหล่านั้นไม่อาศัยแล้วอย่างนี้. ท่านแสดงว่า นอกจากธรรมเนียมเสียแล้ว ตัณหาและทิฏฐิไม่อาศัย ไม่มี. บทว่า **ภวาย วิภวาย วา** เพื่อความมี หรือความไม่มี คือ เพื่อสัสสตทิฏฐิ หรือ เพื่ออุจเฉททิฏฐิ. บทว่า **ตํ พุรุมิ อุปสนฺโต** คือเรากล่าวผู้เห็นปานนั้น ดังที่กล่าวไว้แล้วในคาถาหนึ่งๆ ว่าเป็นผู้สงบ. บทว่า **อตาริ โส วิสตุตฺถิ** ผู้นั้นข้ามตัณหาได้แล้ว คือ ข้ามมหาตัณหา กล่าวคือวิสตุตถิกอันได้แก่ความอยากจัดโดยความเป็นของกว้างใหญ่ไพศาลเป็นต้นได้แล้ว.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงสรรเสริญผู้สงบนั้นจึงตรัสว่า **น ตสฺส ปุตุตา** บุตรของผู้นั้นไม่มี ดังนี้เป็นต้น.

บุตรทั้งหลายในบทว่า **ปุตุตา** นั้นได้แก่บุตร ๔ จำพวก มีบุตรเกิดแต่ตนเป็นต้น. อนึ่งในบทนี้ ฟังทราบว่าบุตรที่นำมาเลี้ยงท่านก็เรียกว่าบุตร. เพราะบุตรของเขาเองไม่มี. บทว่า **เยน นํ วชฺหุํ ปุถุชฺชนา** **อโธ สมณพฺราหฺมณา** ปุถุชนหรือสมณพราหฺมณ จะฟังกล่าวกะผู้นั้นโดยโทษมีรากะเป็นต้นใด ความว่า ปุถุชน เทวดา มนุษย์และสมณพราหฺมณภายนอกจากนี้จะฟังกล่าวกะผู้นั้นว่า ผู้ยินดีแล้วหรือผู้ประทุษร้ายแล้วโดยโทษมีรากะ

เป็นต้นใด. บทว่า **ตํ ตสฺส อปรกฺขตํ** คือ โทษมีราคะเป็นต้นนั้นมิใช่เป็น
ความมุ่งหมายของผู้เป็นพระอรหันต์นั้น. บทว่า **ตสฺมา วาเทสุ เนชติ**
เพราะเหตุนี้ ผู้นั้นยอมไม่หวั่นไหวในเพราะถ้อยคำทั้งหลาย คือ ไม่หวั่นไหว
ในคำนิทาเพราะโทษมีราคะเป็นต้นนั้นเป็นเหตุ. บทว่า **น อุตฺเตสุ วทเต**
มุนี้ยอมไม่กล่าวยกย่องในบุคคลผู้ประเสริฐ คือ ไม่กล่าวยกย่องในบุคคลผู้ประ-
เสริฐโดยทำตนไว้ภายในแล้วยกตนว่าเราเป็นผู้ประเสริฐ. ในสองบทต่อไปก็มี
นัยนี้. บทว่า **กปฺปิ เนติ อกฺขปิโย** ผู้ไม่มีกัปปะ (คือตัณหาและทิฏฐิ)
ยอมไม่มาสู่กัปปะ คือ บุคคลเห็นปานนี้นั้นยอมไม่มาสู่กัปปะทั้งสองอย่าง.
เพราะเหตุไร. เพราะเป็นผู้ไม่มีกัปปะ คือ ตัณหาและทิฏฐิ. ท่านอธิบายว่า
เป็นผู้ละกัปปะได้แล้ว. บทว่า **สํกํ** ของตน คือ ยึดถือว่าของเรา. บทว่า
อस्ता จ น โสจติ ไม่เศร้าโศกเพราะสิ่งที่ไม่มีอยู่ คือ ไม่เศร้าโศก เพราะ
ความไม่มีเป็นต้นและเพราะความไม่มีอยู่. บทว่า **ธมฺเมสุ จ น กจฺจติ**
และไม่ลำเอียงในธรรมทั้งหลาย คือ ไม่ลำเอียงในธรรมทั้งปวงด้วยความพอใจ
เป็นต้น. บทว่า **ส เว สนฺโตติ วุจฺจติ** บุคคลนั้นแลเรากล่าวว่าเป็น
ผู้สงบ คือ เรากล่าวบุคคลเห็นปานนั้นว่า เป็นผู้สงบ สูงสุดกว่าคน. พระผู้
มีพระภาคเจ้าทรงจบเทศนาด้วยธรรมเป็นยอดคือพระอรหันต์.

เมื่อจบเทศนา เทวดาแสนโกฏิ ได้บรรลุพระอรหันต์. จำนวนผู้บรรลุ
โสดาบันเป็นต้นเหลือจะนับ ด้วยประการฉะนี้.

จบอรรถกถาปุราณสูตรที่ ๑๐ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

กถาวิวัตตสูตรที่ ๑๑

ว่าด้วยเหตุเกิดจากของที่รักเป็นต้น

พระพุทธนิมิตตรัสถามว่า

[๔๑๘] ความทะเลาะ, ความวิวาท, ความรำไร, ความเศร้าโศก, กับทั้งความตระหนี่, ความถือตัว, ความดูหมิ่นผู้อื่น, และทั้งคำส่อเสียด, เกิดจากอะไร ชรรคมเครื่องเศร้าหมองเหล่านั้น เกิดจากอะไร ขอเชิญพระองค์ จงตรัสบอกเนื้อความที่ข้าพระองค์ถามนั้นเถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ความทะเลาะ, ความวิวาท ความรำไร, ความเศร้าโศก กับทั้งความตระหนี่, ความถือตัว, ความดูหมิ่นผู้อื่น และทั้งคำส่อเสียด, ต่างเกิดจากของที่รัก, ความทะเลาะ ความวิวาท ต่างประกอบด้วยความตระหนี่, เมื่อความวิวาทเกิดแล้ว คำส่อเสียดย่อมเกิด.

พระพุทธนิมิตตรัสถามต่อไปว่า

ความรักในโลกเล่ามีอะไรเป็นเหตุ
เมื่อนิ่ง ชนเหล่าใดมีกษัตริย์เป็นต้น มี
ความโลภ เทียวไปในโลก ความโลภของ
ชนมีกษัตริย์เป็นต้นเหล่านั้น มีอะไรเป็น
เหตุ ความหวังและความสำเร็จของนรชน
ซึ่งมีในสัมปรายภพ มีอะไรเป็นเหตุ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ความรักในโลกมีความพอใจเป็นเหตุ
เมื่อนิ่ง ชนเหล่าใดมีกษัตริย์เป็นต้น มี
ความโลภ เทียวไปในโลก ความโลภของชน
มีกษัตริย์เป็นต้นเหล่านั้น มีความพอใจเป็น
เหตุ ความหวังและความสำเร็จของนรชน
ซึ่งมีในสัมปรายภพ มีความพอใจนี้เป็นเหตุ.

พระพุทธรณินิมิตตรัสถามว่า

ความพอใจในโลกเล่ามีอะไรเป็นเหตุ
แม้การวินิจฉัย คือค้นหาและทิวฐิกิถี ความ
โกรธ โทษแห่งการกล่าวมุสา และความ
สงสัยก็ดี ที่พระสมณะตรัสแล้ว เกิดจาก
อะไร.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

บัณฑิตทั้งหลาย กล่าวสุขเวทนาและ
ทุกข์เวทนาไฉว่า เป็นความยินดีและความ
ไม่ยินดีในโลก ความพอใจย่อมเกิด เพราะ
อาศัยสุขเวทนาและทุกข์เวทนา สัตว์ในโลก
เห็นความเสื่อมไปและความเกิดขึ้นในรูปทั้ง
หลายแล้ว ย่อมกระทำการวินิจฉัย.

ความโกรธ โทษแห่งการกล่าวมุสา
และความสงสัยธรรมเหล่านี้ เมื่อความ
ยินดีและความไม่ยินดีทั้งสองอย่างนั้นแหละ
มีอยู่ ก็ย่อมเกิดขึ้นได้ บุคคลผู้มีความสงสัย
ฟังศึกษาเพื่อทางแห่งญาณ ท่านผู้เป็นสมณะ
รู้แล้ว จึงกล่าวธรรมทั้งหลาย.

พระพุทธรูปนิมิตตรัสถามว่า

ความยินดีและความไม่ยินดี มีอะไร
เป็นเหตุ เมื่อธรรมอะไรไม่มี ธรรมเหล่านี้
จึงไม่มี ขอพระองค์จงตรัสบอกอรรถ คือ
ทั้งความเสื่อมไปและทั้งความเกิดขึ้น (แห่ง
ความยินดีและความไม่ยินดี) นี้ว่า มีสิ่งใด
เป็นเหตุ แก่ข้าพระองค์เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ความยินดี ความไม่ยินดี มีผัสสะ
เป็นเหตุ เมื่อผัสสะไม่มี ธรรมเหล่านี้จึงไม่มี
เราขอบอกระรต คือ ทั้งความเสื่อมไป และ
ทั้งความเกิดขึ้นนี้ว่า มีผัสสะนี้เป็นเหตุ แก่
ท่าน.

พระพุทธรูปนิมิตตรัสถามว่า

ผัสสะในโลกเล่า มีอะไรเป็นเหตุ
อนึ่ง ความหวงแหนเกิดจากอะไร เมื่อธรรม
อะไรไม่มี ความถือว่าสิ่งนี้เป็นของเราจึงไม่มี
เมื่อธรรมอะไรไม่มี ผัสสะ จึงไม่ถูกต้อง.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ผัสสะ อาศัยนามและรูปจึงเกิดขึ้น
ความหวงแหน มีความปรารถนาเป็นเหตุ
เมื่อความปรารถนาไม่มี ความถือว่า สิ่งนี้
เป็นของเราจึงไม่มี เมื่อรูปไม่มี ผัสสะจึง
ไม่ถูกต้อง.

พระพุทธรูปนิมิตตรัสถามว่า

เมื่อบุคคลปฏิบัติอย่างไร รูปจึงไม่มี
อนึ่ง สุขก็ดี ทุกข์ก็ดี อย่างไรจึงไม่มี ขอ
พระองค์โปรดตรัสบอกอาการที่รูปและสุข

ทุกข์นี้ไม่มีแก่พระองค์เกิด ข้าพระองค์มีใจ

ดำริว่า เราควรรู้ความข้อนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

บุคคลเป็นผู้ไม่มีสัญญาเป็นปกติ

เป็นผู้ไม่มีสัญญาด้วยสัญญาอันติดปกติ

เป็นผู้ไม่มีสัญญาก็มิใช่ เป็นผู้มีสัญญาว่าไม่มี

ก็มิใช่ เมื่อบุคคลปฏิบัติแล้วอย่างนี้ รูปจึง

ไม่มี เพราะฉะนั้นธรรมเป็นส่วนแห่งความเนิ่น

ช้า มีสัญญาเป็นเหตุ.

พระพุทธรูปมีตรัสถามว่า

ข้าพระองค์ได้ถามความข้อใดกะ

พระองค์ พระองค์ก็ได้ทรงแสดงความข้อ

นั้นแก่ข้าพระองค์แล้ว ข้าพระองค์ขอถาม

ความข้ออื่นกะพระองค์ ขอเชิญพระองค์

ตรัสบอกความข้อนั้นเถิด.

ก็สมณพราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิตพวก

หนึ่งในโลกนี้ ย่อมกล่าวความบริสุทธิ์ของ

สัตว์ว่าเป็นยอดด้วยเหตุเพียงเท่านั้น หรือว่า

ย่อมกล่าวความบริสุทธิ์อย่างอื่นอันยิ่งไปกว่า

รูปสมาบัตินี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ก็สมณพราหมณ์ผู้มีวาทะว่าเที่ยง

พวกหนึ่ง (มีความถือตัวว่า) เป็นบัณฑิต
ในโลกนี้ ย่อมกล่าวอุปสมวัตินี้ว่า เป็น
ความบริสุทธิ์ของสัตว์แม้ด้วยเหตุเพียงเท่านี้
สมณพราหมณ์ผู้มีวาทะว่าขาดสูญพวกหนึ่ง
เป็นผู้มีวาทะว่าตนเป็นคนฉลาดในอนุปาติ-
เสสนิพพาน ย่อมโต้เถียงสมณพราหมณ์ผู้มี
วาทะว่าเที่ยงเหล่านั้น.

ส่วนท่านผู้เป็นมุนี รัฐบาลเจ้าทิฐฐิ
เหล่านั้นว่า เป็นผู้อาศัยสัตตทิฐฐิและอุจ-
เฉททิฐฐิ ท่านผู้เป็นมุนินั้นเป็นนักปราชญ์
พิจารณาผู้อาศัยทิฐฐิทั้งหลายแล้ว ฐฐิธรรม
โดยลักษณะมีความไม่เที่ยงและเป็นทุกข์เป็น
ต้น หลุดพ้นแล้ว ย่อมไม่ทะเลาะวิวาทกับ
ใคร ย่อมไม่มาเพื่อความเกิดในภพน้อยใหญ่

จบกลหวิวัตตสูตรที่ ๑๑

อรรถกถากลหวิวาทสูตรที่ ๑๑

กลหวิวาทสูตร มีคำเริ่มต้นว่า **กุโต ปหูตา กลหา วิวาทา**

ความทะเลาะ ความวิวาท เกิดจากอะไร ดังนี้ เป็นต้น.

พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นอย่างไร ?

ในมหาสมยนั้นแหละ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระสูตรนี้ เพื่อทรงทำให้แจ้งถึงกรรมเหล่านั้นแก่เทวดาบางพวกผู้มีจิตเกิดขึ้นว่า ธรรมทั้งหลาย ๘ ประการมีการทะเลาะกันเป็นต้นเกิดแต่เหตุไรหนอ จึงให้พระพุทธรูปมิตตรัสถามพระองค์โดยนัยก่อนนั้นแล.

ในพระสูตรนั้นคาถาทั้งหมดมีการเชื่อมความปรากฏชัดแล้ว เพราะอยู่ตามลำดับของการถามและการตอบ. แต่พึงทราบถึงการพรรณนาบทที่ยากของคาถาเหล่านั้นดังต่อไปนี้. บทว่า **กุโต ปหูตา กลหา วิวาทา** ได้แก่กรรมเครื่องเศร้าหมองเหล่านี้ คือ ความทะเลาะและความวิวาทอันเป็นเบื้องต้นของความทะเลาะนั้นเกิดจากอะไร. บทว่า **ปริเทวโสกา สหมจฺจรา จ** คือ ความรำไร ความเศร้าโศก พร้อมกับความตระหนี่เกิดจากอะไร. บทว่า **มานาติมานา สหเปสฺสุณา จ** คือความถือตัว ความคูหมิ่นพร้อมด้วยคำส่อเสียดเกิดจากไหน. บทว่า **เต** ได้แก่ ธรรมคือกิเลส ๘ อย่าง แม้ทั้งหมดเหล่านั้น. บทว่า **ตทิงฺฆ มฺพฺรุหิ** คือ ขอพระองค์จงตรัสบอกเนื้อความที่ข้าพระองค์ถามนั้นเกิด คือ ข้าพระองค์ขอวิงวอนพระองค์. บทว่า **อิจฺฆ** เป็นนิบาตมีความว่า ขอร้อง. บทว่า **ปิยปฺปหูตา** คือ เกิดจากสิ่งที่รัก. เป็นอันยุติดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้แล้วในนิเทศนี้นั้นแล. บทว่า **มจฺเจร-ยฺยุตา กลหา วิวาทา** ความทะเลาะ ความวิวาทประกอบเข้าแล้วด้วยความ

ตระหนี่ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า มิใช่วัตถุเป็นที่รักอย่างเดียวกันนั้น
แม้ความตระหนี่ก็เป็นเหตุแห่งความทะเลาะและความวิวาทด้วยบทนี้. พึงทราบ
ว่าธรรมเหล่านั้นทั้งหมดพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสด้วยหัวข้อแห่งความทะเลาะ
ความวิวาทในบทนี้. ความวิวาทเป็นเหตุแห่งคำต่อเสียดเหมือนความตระหนี่
เป็นเหตุแห่งความทะเลาะความวิวาท ฉะนั้น. ด้วยเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงตรัสว่า **วิวาทชาเตสุ จ เปตุนานิ** ก็เมื่อความวิวาทเกิดขึ้นแล้วคำต่อเสียด
ย่อมเกิด. บทว่า **ปิยา สุ โลกสุมี กุโณนิทานา เย วาปี โลกา**
วिरนุติ โลก ความรักในโลกมีอะไรเป็นเหตุ แมื่อนิ่งชนเหล่าใดมีความ
โลกเที่ยวไปในโลก ความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในบทนี้ว่า ความ
ทะเลาะเกิดจากรัก ความรักนั้นในโลกมีอะไรเป็นเหตุ. พระพุทธานิมิต
ตรัสถามเนื้อความทั้งสองด้วยคาถาเดียวกันว่า มิใช่ความรักอย่างเดียวกัน นิ่ง ชน
เหล่าใดมีกษัตริย์เป็นต้น มีความโลกเที่ยวไป คือเที่ยวไปเพราะความโลกเป็น
เหตุ เพราะถูกความโลกครอบงำ ความโลกของชนมีกษัตริย์เป็นต้นเหล่านั้น
มีอะไรเป็นเหตุ. บทว่า **อาสา จ นิฏฐา จ** ความหวังและความสำเร็จ
คือ ความหวังและความสำเร็จ เพราะความหวังนั้น. บทว่า **เย สมุปรายาย**
นรสุต โหนติ คือ ความหวังและความสำเร็จของนรชนซึ่งมีในสัมปรายภพ
ท่านอธิบายว่า ภพเป็นที่ไปในเบื้องหน้า. คำถามนี้ก็อย่างเดียวกัน. บทว่า
จนุทานิทานานิ ความรักมีความพอใจเป็นเหตุ คือความรักมีความพอใจ
ในกามเป็นต้นเป็นเหตุ. บทว่า **เย วาปี โลกา วิรนุติ** ชนเหล่าใด
มีความโลกเที่ยวไป พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแก้เนื้อความแม่ทั้งสองโดยความ
เป็นอันเดียวกันว่า อนึ่ง ชนเหล่าใดมีกษัตริย์เป็นต้นมีความโลกเที่ยวไป แม้

ความโลภของชนมีกษัตริย์เป็นต้นเหล่านั้นก็มีความพอใจเป็นเหตุ. บทว่า
อิโตนิทานา ท่านอธิบายว่า มีความพอใจเป็นเหตุเหมือนกัน. ฟังทราบ
ความสำเร็จแห่งศัพท์ ในบททั้งสองว่า กุโตนิทานา มีอะไรเป็นเหตุ และ
อิโตนิทานา มีความพอใจนี้เป็นเหตุ โดยนัยดังกล่าวแล้วในสุจิโลมสูตรนั้นแล.
บทว่า วินิจจยา ได้แก่ การวินิจฉัยคือการตัดสินใจด้วยตณหาและทัญญู. บทว่า
เย วาปี ฆมฺมา สมณเณ วุตฺตา อนึ่ง ธรรมเหล่าใดอันพระสมณะตรัสแล้ว
ความว่า ธรรมเหล่านั้นเหล่าใดเป็นอกุศล สัมปยุตด้วยความโกรธเป็นต้นอัน
พระพุทฺธสมณะตรัสแล้ว ธรรมเหล่านั้นเกิดจากไหน.

บทว่า ตมฺปนินิสฺสา ย ปโหติ จนฺโท ความพอใจย่อมเกิดเพราะ
อาศัยความยินดีและความไม่ยินดี อันได้แก่วัตถุสองอย่าง คือ สุขเวทนาและ
ทุกขเวทนานั้น ด้วยปรารถนาความอยู่ร่วมกัน และความพลัดพรากกัน ด้วยเหตุ
เพียงเท่านั้น เป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแก้ปัญหาว่า ความพอใจในโลก
มีอะไรเป็นเหตุ ดังนี้.

บทว่า รูเปสุ ทิสฺวา วิภวํ ภวํ จ คือ สัตว์เห็นความเสื่อมไป
และความเกิดขึ้นในรูปทั้งหลาย. บทว่า วินิจฺฉยํ กุรุเต ชนฺตุ โลก
สัตว์ในโลกย่อมกระทำการวินิจฉัย คือ กระทำการตัดสินใจด้วยตณหาเพื่อให้ได้
โรคสมบัติ และตัดสินใจด้วยทัญญูโดยนัยมีอาทิว่า ตัวตนของเราเกิดแล้ว
ดังนี้. เป็นอันยุติดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วในนิเทศนี้. ด้วยเหตุเพียง
เท่านั้นเป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแก้ปัญหานี้ว่า อนึ่ง ความวินิจฉัยเกิด
จากอะไร ดังนี้. บทว่า เอเตปิ ฆมฺมา ทวยเมว สนฺเต เมื่อความ

ยินดีและความไม่ยินดีทั้งสองอย่างนั้นแหละมีอยู่ ธรรมแม่เหล่านี้ก็ย่อมเกิดได้ คือ ธรรมมีความโกรธเป็นต้น แม่เหล่านี้ย่อมเกิดขึ้นได้. อนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสวิธีเกิดของสุขเวทนาและทุกขเวทนานั้นไว้แล้ว ในนิเทศนั้นแล. ด้วยเหตุเพียงเท่านี้เป็นอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแก้แม่ปัญหาที่สามแล้ว. บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงถึงอุปายละความสงสัยของ พระพุทฺชนิมิตที่สงสัยในปัญหาเหล่านี้ที่พระองค์แก้อย่างนี้แล้วจึงตรัสว่า **กถิ กถิ ญาณปลาย ติกุเข** ผู้มีความสงสัยพึงศึกษาเพื่อทางแห่งญาณดังนี้. ท่านอธิบายไว้ว่า พึงศึกษาศึกษา ๓ เพื่อบรรลุญาณคือญาณทัสสนะ เพราะเหตุไร เพราะท่านผู้เป็นสมณะรู้แล้ว จึงกล่าวธรรมทั้งหลาย คือ พระพุทฺธสมณะรู้แล้ว จึงกล่าวธรรม ความไม่รู้ในธรรมทั้งหลายย่อมไม่มีแก่พระพุทฺธสมณะนั้น เมื่อไม่รู้ธรรมเหล่านั้น ไม่พึงรู้เพราะไม่มีญาณของตน ไม่พึงรู้เพราะโทษแห่งการแสดง ฉะนั้น ผู้สงสัยพึงศึกษาเพื่อทางแห่งญาณ ท่านผู้เป็นสมณะรู้แล้ว จึงทรงกล่าวธรรมทั้งหลาย.

บทว่า **สาตาสาตํ** ในบทนี้ว่า **สาตํ อสาตญจ กุโตนิทานา** ความยินดีและความไม่ยินดีมีอะไรเป็นเหตุ ทรงประสงค์เอาสุขเวทนาและทุกขเวทนานั้นเอง. บทว่า **น ภวนฺติ เหเต** คือธรรมเหล่านั้นจักไม่มี. บทว่า **วิกฺวํ ภวญฺจาปี ยเมตมคฺคํ** **เอตํ เม ปพฺรุหิ ยโตนิทานํ** คือ ขอพระองค์ตรัสบอกอรรถคือทั้งความเสื่อมไปและทั้งความเกิดขึ้นแห่งความยินดีและความไม่ยินดีว่ามีอะไรเป็นเหตุแก่ข้าพระองค์. ในบทนี้ท่านเปลี่ยนลิงก์. บทนี้มีอธิบายว่า **สาตาสาตานิ วิกฺวา ภโว จ** ความเสื่อมและความเกิดของ

ความยินดีและความไม่ยินดีทั้งหลาย พึงทราบความในบทนี้ว่า ขอพระองค์ จงตรัสบอกทั้งความเสื่อมและความเกิดขึ้นว่า มีอะไรเป็นเหตุ คือ ความเสื่อม และความเกิดขึ้นเป็นวิภวทัญญู ความเห็นว่าเสื่อมและภวทัญญูความเห็นว่าเกิดขึ้นเป็นวัตถุแห่งความเสื่อมและความเกิด. จริงอย่างนั้นในฝ่ายแก้ปัญหานี้ ท่าน กล่าวไว้ในนิตเสวา ภวทัญญูกิตี วิภวทัญญูกิตี ล้วนมีผัสสะเป็นเหตุ.

บทว่า **อิโตนิทานัน** คือมีผัสสะเป็นเหตุ. บทว่า **กิสฺสมี วิญฺเฏน น** **มุสฺสนฺติ ผสฺสา** เมื่อธรรมอะไรไม่มีผัสสะจึงไม่ถูกต้อง คือ เมื่อธรรมอะไร ล่วงไปแล้ว ผัสสะ ๕ มีจักขุสัมผัสเป็นต้นจึงไม่มี. บทว่า **นามญจ รูปญจ** **ปฏิจฺจ** อาศัยนามและรูป คือ อาศัยนามอันสัมปยุตตกันเข้า และอาศัยวัตถุกับ รูปที่เป็นอารมณ์. บทว่า **รูปเ วิญฺเฏน น มุสฺสนฺติ ผสฺสา** คือ เมื่อรูปล่วงไป ผัสสะ ๕ จึงไม่ถูกต้อง.

บทว่า **กถํ สเมตฺตสฺส** คือ เมื่อบุคคลปฏิบัติอย่างไร. บทว่า **วิโรคิ** **รูปิ** คือ รูปจึงไม่มีหรือไม่พึงมี. บทว่า **สุขํ ทุกฺขํ วา** พระพุทธนิมิต ตรัสถามาถึงรูปทั้งที่น่าปรารถนาและทั้งที่ไม่น่าปรารถนานั่นเอง. บทว่า **น** **สญฺญสญฺญิ** บุคคลเป็นผู้ไม่มีสัญญาด้วยสัญญา คือ เมื่อบุคคลปฏิบัติอย่างไร รูปจึงไม่มี บุคคลนั้นเป็นผู้ไม่มีสัญญาด้วยสัญญาเป็นปกติ.

บทว่า **น วิสญฺญสญฺญิ** เป็นผู้ไม่มีสัญญาด้วยสัญญาอันผิดปกติ คือ เป็นบ้าหรือจิตฟุ้งซ่าน. บทว่า **โนปิ อสญฺญิ** เป็นผู้ไม่มีสัญญาก็มิใช่ คือ เป็นผู้เว้นจากสัญญาเช่นโรชสมาบัติ หรือเป็นสัตว์ไม่มีสัญญา ก็ไม่ใช่. บทว่า **น วิญฺจตฺสญฺญิ** เป็นผู้มิสัญญาว่าไม่มีก็ไม่ใช่ คือเป็นผู้ก้าวล่วงมีสัญญา

ล่วงแล้วโดยนัยเป็นต้นว่า ก้าวล่วงรูปสัญญาโดยประการทั้งปวง เป็นผู้ได้อรูป-
ฌานก็ไม่ใช่. บทว่า **เอว สมตสฺส วิโถติ รูปํ** บุคคลเมื่อปฏิบัติอย่างนี้
รูปจึงไม่มี คือ บุคคลผู้ได้อรูปสมาบัติเมื่อไม่ตั้งอยู่ในความเป็นผู้มีสัญญา และ
ไม่มีสัญญาเป็นต้นนี้แล้วปฏิบัติดังที่ท่านกล่าวไว้ว่า เมื่อจิตตั้งมั่นแล้วอย่างนี้
ฯลฯ บุคคลนั้นย่อมนำจิตไปเพื่อได้อากาสนัญญาตนสมาบัติ รูปจึงไม่มี.

บทว่า **สญฺญานิทานา हि ปฺปญฺจสงฺขา** เพราะว่าธรรมเป็นส่วน
แห่งความเนิ่นช้ำมีสัญญาเป็นเหตุ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงว่า แม้เมื่อ
ปฏิบัติอย่างนี้แล้วธรรมเป็นส่วนแห่งความเนิ่นช้ำคือตัณหาและทิฏฐิอันมีสัญญานี้
นั้นเป็นเหตุ ยังละไม่ได้ทีเดียว. หลายบทว่า **เอตฺตาวตคฺคํ ฯเปฯ วนฺหฺติ**
เอตฺโต ก็สมณพราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิตในโลกนี้ย่อมกล่าวความบริสุทธิ์ของสัตว์
ว่าเป็นยอดเยี่ยมด้วยเหตุเพียงเท่านั้น หรือว่าย่อมกล่าวความบริสุทธิ์อย่างอื่นอันยิ่งไป
กว่านี้. พระพุทธนิมิตตรัสถามว่า สมณพราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิตย่อมกล่าวความ
บริสุทธิ์ของสัตว์ว่าเป็นยอดเยี่ยมด้วยเหตุเพียงเท่านั้น หรือว่าย่อมกล่าวความบริสุทธิ์
อย่างอื่นอันยิ่งไปกว่าอรูปสมาบัตินี้.

บทว่า **เอตฺตาวตคฺคฺมฺปิ วนฺหฺติ เหน** สมณพราหมณ์พวกหนึ่ง
ย่อมกล่าวความบริสุทธิ์ว่าเป็นยอดเยี่ยมด้วยเหตุเพียงเท่านั้น คือ สมณพราหมณ์ผู้มี
วาทะว่าเพียงพวกหนึ่ง ถือตัวว่าเป็นบัณฑิตย่อมกล่าวอรูปสมาบัตินี้ว่าเป็นความ
บริสุทธิ์อย่างยอดเยี่ยมแม้ด้วยเหตุเพียงเท่านั้น. บทว่า **เตสํ ปุเนนฺน สมยํ วนฺหฺติ**
สมณพราหมณ์อีกพวกหนึ่งย่อมกล่าวถึงลัทธิของสมณพราหมณ์เหล่านั้น คือ
สมณพราหมณ์ผู้มีวาทะว่าขาดสูญพวกหนึ่งย่อมกล่าวถึงลัทธิ คือ ความขาดสูญ

ของสมณพราหมณ์เหล่านั้น. บทว่า อนุปาทิสเส กุสลาทานา คือ ผู้มี
วาทะว่าตนเป็นคนฉลาดในอนุปาทิสสนิพพาน. บทว่า เอเต จ ญตฺวา
อุปนิสฺสิตา คือ ส่วนท่านผู้เป็นมุนีรู้บุคคลผู้เป็นเจ้าของทิฏฐิเหล่านั้นว่า เป็นผู้
อาศัยสัตสตทิฏฐิและอุจเฉททิฏฐิ. บทว่า ญตฺวา มุนี นิสฺสเย โส วิมฺ สึ
ท่านผู้เป็นมุนีนั้นพิจารณาผู้อาศัยทิฏฐิทั้งหลาย คือ พระพุทธทนต์ผู้เป็นบัณฑิต
พิจารณาผู้อาศัยนั้นแล. บทว่า ญตฺวา วิมุตฺโต รู้แล้วหลุดพ้นคือรู้ธรรม
โดยความเป็นทุกซ์และไม่เที่ยงเป็นต้น หลุดพ้นแล้ว. บทว่า ภวภวาย น
สเมติ คือ ย่อมไม่มาเพื่อเกิดบ่อย ๆ. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจบเทศนาด้วย
ธรรมเป็นยอดคือพระอรหัต.

เมื่อจบเทศนาได้มีผู้บรรลุเช่นเดียวกับที่กล่าวแล้วในปุราเภทสูตร
นั้นแล.

จบอรรถกถาภววิวัตสูตรที่ ๑๑ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย
ชื่อปรมัตถโชติกา

จูฬวิยาสสูตร ๑๒

ว่าด้วยผู้ยินดีในทิวาฐิของตน

พระพุทธนิมิตตรัสถามว่า

[๔๑๘] สมณพราหมณ์ทั้งหลายยึดมั่นอยู่ในทิวาฐิของตน ๆ ถ้อยมั่นทิวาฐิแล้ว ปฏิญาณว่าพวกเราเป็นผู้ฉลาด ย่อมกล่าวต่างๆ กันว่า ผู้ใดรู้อย่างนี้ ผู้นั้นชื่อว่ารู้ธรรมคือทิวาฐิ ผู้นั้นคัดค้านธรรมคือทิวาฐินี้อยู่ ชื่อว่าเป็นผู้เลวทราม.

สมณพราหมณ์ทั้งหลายถ้อยมั่นทิวาฐิ แม้ด้วยอาการอย่างนี้ ย่อมโต้เถียงกัน และกล่าวว่า ผู้อื่นเป็นคนเขลา ไม่ฉลาด วาทะของสมณพราหมณ์สองพวกนี้ วาทะไหนเป็นวาทะจริงหนอ เพราะว่าสมณพราหมณ์ทั้งหมดนี้ ต่างก็กล่าวกันว่าเป็นคนฉลาด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

หากว่าผู้ใดไม่ยินยอมตามธรรม คือความเห็นของผู้อื่น ผู้นั้นเป็นคนพาล คนเขลา เป็นคนมีปัญญาทราม คนเหล่านี้ทั้งหมด

ก็เป็นคนพาล เป็นคนมีปัญญาต่ำทราม
เพราะว่าชนเหล่านี้ทั้งหมดถือมั่นอยู่ในทิฐิ.

ก็หากว่าชนเหล่านั้นเป็นคนผ่องใส
อยู่ในทิฐิของตน ๆ จัดว่าเป็นคนมีปัญญา
บริสุทธิ์ เป็นคนฉลาด มีความคิดไซ้
บรรดาคนเจ้าทิฐิเหล่านั้น ก็จะไม่มีการ ๆ
เป็นผู้มีปัญญาต่ำทราม เพราะทิฐิของชน
แม้เหล่านั้น ล้วนเป็นทิฐิเสมอกัน เหมือน
ทิฐิของพวกชนนอกนี้.

อนึ่ง ชนทั้งสองพวกได้กล่าวกัน
และกันว่าเป็นผู้เขลา เพราะความเห็นใด
เราไม่กล่าวความเห็นนั้นว่าแท้ เพราะเหตุที่
ชนเหล่านั้น ได้กระทำความเห็นของตน ๆ
ว่าสิ่งนี้เท่านั้นจริง (สิ่งอื่นเปล่า) ฉะนั้นแล
ชนเหล่านั้น จึงตั้งคนอื่นว่าเป็นผู้เขลา.

พระพุทธนิมิตตรัสถามว่า

สมณพราหมณ์แต่ละพวก กล่าวทิฐิ
ใดว่า เป็นความจริงแท้ แม้สมณพราหมณ์
พวกอื่นก็กล่าวทิฐินั้นว่า เป็นความเท็จ
ไม่จริง สมณพราหมณ์ทั้งหลายมาถือมั่น

(ความจริงต่าง ๆ กัน) แม้ด้วยอาการอย่างนี้
แล้วก็วิวาทกัน เพราะเหตุไร สมณพราหมณ์
ทั้งหลาย จึงไม่กล่าวสัจจะให้เป็นอย่าง
ไปได้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

สัจจะมีอย่างเดียวกันเท่านั้น สัจจะที่สอง
ไปมี ผู้ที่ทราบชัดมาทราบชัดอยู่ จะต้อง
วิวาทกันเพราะสัจจะอะไรเล่า สมณพราหมณ์
เหล่านั้น ย่อมกล่าวสัจจะทั้งหลายให้ต่างกัน
ออกไปด้วยตนเอง เพราะเหตุฉะนั้น สมณ-
พราหมณ์ทั้งหลาย จึงไม่กล่าวสัจจะให้
เป็นอย่างไปได้.

พระพุทธรณินิมิตตัสถามว่า

เพราะเหตุไรหนอ สมณพราหมณ์
ผู้เป็นเจ้าของสัจจะทั้งหลาย กล่าวยกตนว่าเป็น
คนฉลาด จึงกล่าวสัจจะให้ต่างกันไป สัจจะ
มากมายต่าง ๆ กัน จะเป็นอันใคร ๆ ได้
สดับมา หรือว่าสมณพราหมณ์เหล่านั้น
ระลึกตามความคาดคะเนของตน.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ดีจะมากหลายต่าง ๆ กัน เว้นจาก
สัญญาว่าเที่ยงเสีย ไม่มีในโลกเลย ก็สมณ-
พราหมณ์ทั้งหลายมากำหนดความคาดคะเน
ทิฏฐิทั้งหลาย (ของตน) แล้ว จึงกล่าวทิฏฐิ
ธรรมอันเป็นคู่กันไป จริง ๆ เท็จ.

บุคคลเจ้าทิฏฐิ อาศัยทิฏฐิธรรม
เหล่านี้ คือ รูปที่ได้เห็นบ้าง เสียงที่ได้ฟัง
บ้าง อารมณ์ที่ได้ทราบบ้าง ตีลและพรตบ้าง
จึงเป็นผู้เห็นความบริสุทธิ์ และตั้งอยู่ในการ
วินิจฉัยทิฏฐิแล้วร่าเริงอยู่ กล่าวว่า ผู้อื่นเป็น
คนเขลาไม่ฉลาด.

บุคคลเจ้าทิฏฐิย่อมติเตียนบุคคลอื่น
ว่าเป็นผู้เขลา ด้วยทิฏฐิใด กล่าวยกตนว่าเป็น
ผู้ฉลาดด้วยคำฟังตน ย่อมติเตียนผู้อื่นกล่าว
ทิฏฐินั้นเอง บุคคลยกตนว่าเป็นคนฉลาด
ด้วยทิฏฐินั้น.

ชื่อว่าเจ้าทิฏฐินั้นเต็มไปด้วยความ
เห็นว่าเป็นสาระยิ่ง และมัวเมาเพราะมานะ
มีมานะบริบูรณ์ อภิเชกตนเองด้วยใจว่าเรา
เป็นบัณฑิต เพราะว่าทิฏฐินั้น ของเขา
บริบูรณ์แล้วอย่างนั้น.

ก็ถ้าว่าบุคคลนั้นถูกเขาว่าอยู่ จะเป็น
คนเลวทรามด้วยถ้อยคำของบุคคลอื่นไซ้
ตนก็จะเป็นผู้มีปัญญาตำหนิไปด้วยกัน หนึ่ง
หากว่าบุคคลจะเป็นผู้ถึงเวท เป็นนักปราชญ์
ด้วยลำพังตนเองไซ้สมณพราหมณ์ทั้งหลาย
ก็ไม่มีการเป็นผู้เขลา.

ชนเหล่าใดกล่าวยกย่องธรรม คือ
ทฤษฎีอื่นจากนี้ไป ชนเหล่านั้นผิดพลาด และ
ไม่บริบูรณ์ด้วยความหมดจด เดียรถีย์ทั้งหลาย
ย่อมกล่าวแม้อย่างนี้โดยมากเพราะว่าเดียรถีย์
เหล่านั้นยินดีนัก ด้วยความยินดีในทฤษฎีของ
ตน.

เดียรถีย์ทั้งหลาย กล่าวความบริสุทธิ์
ในธรรม คือทฤษฎีนี้เท่านั้น หากกล่าวความ
บริสุทธิ์ในธรรมเหล่าอื่นไม่ เดียรถีย์ทั้งหลาย
โดยมากเชื่อมั่นแม้ด้วยอาการอย่างนี้เดียรถีย์
ทั้งหลาย รับรองอย่างหนักแน่นในลัทธิของ
ตนนั้น.

หนึ่ง เดียรถีย์รับรองอย่างหนักแน่น
ในลัทธิของตนจะฟังตั้งใครอื่นว่าเป็นผู้เขลา
ในลัทธินี้เล่า เดียรถีย์นั้น เมื่อกล่าวผู้อื่นว่า

เป็นผู้เขลา เป็นผู้มีธรรมไม่บริสุทธิ์ ก็พึง

นำความทะเลาะวิวาทมาให้แก่คนถ่ายเดียว.

เดียรถีย์นั้น ตั้งอยู่ในการวินิจฉัย

ทฤษฎีแล้ว นิรมิตศาสดาเป็นต้นขึ้นด้วยตนเอง

ก็ต้องวิวาทกันในโลกยิ่งขึ้นไป บุคคลละการ

วินิจฉัยทฤษฎีทั้งหมดแล้ว ย่อมไม่กระทำ

ความทะเลาะวิวาทในโลก ฉะนี้แล.

จบจูฬวิยาสสูตรที่ ๑๒

อรรถกถาจูฬวิยาสสูตรที่ ๑๒

จูฬวิยาสสูตร มีคำเริ่มต้นว่า สก สก ทฤษฎีปริพุพसानา สมณ-
พราหมณ์ทั้งหลายยึดมั่นอยู่ในทฤษฎีของตน ๆ ดังนี้ เป็นต้น.

พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นเป็นอย่างไร ?

ในมหาสมณันนั้นเหมือนกัน พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระสูตรนี้ก็เพื่อ
ประกาศความนั้นแก่เทวดาบางพวกผู้มีจิตเกิดขึ้นแล้วว่า ผู้ถือทฤษฎีเหล่านี้
ทั้งหมดกล่าวว่า เราเป็นผู้ดี ผู้ถือทฤษฎีว่าเราเป็นผู้ดีเหล่านี้ตั้งอยู่ในทฤษฎีของตน
เท่านั้นหรือว่ารับทฤษฎีผู้อื่นด้วยทรงให้พระพุทธรูปตามพระองค์โดยนัยก่อน
นั้นแล.

ในสูตรนั้นสองคาถาข้างต้นเป็นคาถาตามนั่นเอง. ในคาถาเหล่านั้น
คาถาว่า สก สก ทฤษฎีปริพุพसानา คือยึดมั่นอยู่ในทฤษฎีของตน ๆ. บทว่า

วิคฺคยฺห นานา กุสลา วทฺนฺติ ถือมันท์ทฺธิแล้วปฏิญาณว่าพวกเราเป็น
ผู้ฉลาด คือ ถือมันท์ทฺธิแรงกล้าแล้วปฏิญาณว่า เราเป็นผู้ฉลาดในทฺธิฐึ้น
พูดมาก ๆ ไม่พูดหนเดียว. บทว่า โย เอวฺ ฆานาติ ส เวทฺติ ฐมฺมํ อิทํ
ปฏฺกโกสฺสมเกวลี โส ผู้ใดรู้ยงนี้ ผู้ันชือว่าฐมฺม ผู้ันคัดค่านชมฺม
ถือทฺธิฐึ้น ความว่า ผู้ใดรู้ยงนี้หมายถึงทฺธิฐึ้น ผู้ันชือว่าฐมฺมคือทฺธิฐึ
คัดค่านชมฺมคือทฺธิฐึนี้อยู่ บัณทิตกล่าววว่าผู้ันเป็นคนเลว. บทว่า พาโล
คือ เป็นคนเลว. บทว่า อกุสโล คือ เป็นคนไม่ฉลาด. อิกสามคาถาเป็น
คาถาแก้. คาถาเหล่านันประมวลความที่กล่าวแล้วด้วยกึ่งคาถาก่อนโดยกึ่งคาถา
หลัง. พระสูตรนี้ได้ชือว่า จุพฺพยุหะ เพราะมีความนือยกว่าสูตรก่อน ด้วยการ
ประมวลนัน.

ในบทเหล่านันบทว่า ปรสฺส จ ฐมฺมํ คือ ความเห็นของคนอื่น.
บทว่า สพฺุเพวิเม พาลา อธิบายว่า เมื่อเป็นยงนี้คนเหล่านันทั้งหมดเป็น
คนพาล. เพราะอะไร เพราะคนเหล่านันทั้งหมดเป็นคนยึดมั่นอยู่ในทฺธิฐึ. บทว่า
สนฺทฺธิฐึยา ปน ๗เป๗ มติมา ก็คนเหล่านันเป็นคนผ่องใสอยู่ในทฺธิฐึ
ของตน ๆ จัดวว่าเป็นคนมีปัญญาบริสุทฺธิ์ เป็นคนฉลาด มีความคิดอธิบายว่า
หากวาคนเหล่านันเป็นคนไม่ผ่องใส เป็นคนเศร้าหมองในทฺธิฐึของตน ๆ จัดวว่า
เป็นคนมีปัญญาบริสุทฺธิ์ เป็นคนฉลาด และเป็นคนมีความคิด อิกยงหนึ่ง
ปาฐะว่า สนฺทฺธิฐึยา เจ วทาตา หากวว่าเป็นผู้ผ่องใสในความเห็นของตน.
มือธิบายว่า หากคนเหล่านันเป็นคนผ่องใสมีปัญญาบริสุทฺธิ์ เป็นคนฉลาดและ
เป็นคนมีความคิดในทฺธิฐึของตน ๆ. บทว่า น เตสํ โกจิ บรรดาเจ้าทฺธิฐึ

เหล่านั้น ก็จะไม่มีการ ๗ คือ เมื่อเป็นอย่างนี้ บรรดาเจ้าทิฐิเหล่านั้นก็จะไม่มี
แม้แต่คนเดียวที่มีปัญญาทรม. เพราะอะไร เพราะทิฐิของคนเหล่านั้นล้วน
เป็นทิฐิเสมอกันเหมือนทิฐิของคนนอกนี้. ฟังทราบการเชื่อมความแห่งกาลา
ว่า น วาหมตฺติ เราไม่กล่าวความเห็นนั้นว่าแท้ ต่อไปว่า คนสองพวก
กล่าวกันและกันว่าเป็นคนเขลา เพราะความเห็นใด เราไม่กล่าวความเห็นนั้นว่า
แท้. เพราะอะไร เพราะเหตุที่คนเหล่านั้นทั้งหมดได้ทำความเห็นของตน ๗ ว่า
สิ่งนี้เท่านั้นจริง สิ่งอื่นเป็นโมฆะ ด้วยเหตุนี้คนเหล่านั้นจึงตั้งคนอื่นว่าเป็น
คนเขลา. ในบทนี้มีปาฐะเป็นสองอย่าง คือ **ตถิย** และ **ตถิว** แปลว่า เป็น
ของแท้.

บทว่า **ยมาหุ** ในกาลาเป็นคำถาม. สมณพราหมณ์บางพวกกล่าว
ทิฐิใด ว่าเป็นความจริงแท้.

บทว่า **เอกํ หิ สจฺจํ** ในกาลาเป็นคำแก้ คือ สัจจะมียังเดียว
ได้แก่ นิโรธหรือมรรคเป็นสัจจะมียังเดียว. บทว่า **ยสุมี ปชาโน วิวเท**
ปชานํ ผู้ที่ทรมชัดมาทราบชัดอยู่ คือ ทรมชัดในสัจจะทราบชัดอยู่จะต้อง
วิวาทเพราะสัจจะอะไรเล่า. บทว่า **สยํ อุนนฺติ** สมณพราหมณ์เหล่านั้นย่อม
กล่าวสัจจะให้ต่างกันออกไปด้วยตนเอง.

บทว่า **กสฺมา นุ** ในกาลาเป็นคำถาม แปลว่า เพราะเหตุไรหนอ.
บทว่า **ปวาทียาเส** คือ กล่าวขกตน. บทว่า **เต ตกฺกมฺนุสฺสรนฺติ** คือ
หรือว่าสมณพราหมณ์เหล่านั้นระลึกตามความคาดคะเนของตน.

บทว่า **นเหว** เป็นคาถาแก้ แปลว่า ไม่มีในโลกเลย. บทว่า
อญฺญตฺร สญฺญาถ นิจฺจานิ เว้นจากสัญญาว่าเที่ยงเสีย คือ เว้นเพียงสัญญา

ว่าเที่ยงใช้ศัพท์ว่า **สัจจ** คือจริง. บทว่า **ตถกัม จ ทิฏฐิสฺส ปกปฺปยิตฺวา** กำหนดความคาดคะเนในทิฏฐิทั้งหลาย คือ เพียงให้ความดำริผิดของตนเกิดในทิฏฐิทั้งหลาย. ก็เพราะบุคคลนั้นเกิดความวิตกขึ้นในทิฏฐิทั้งหลาย จึงเกิดทิฏฐิฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสคำมีอาทิว่า เจ้าทิฏฐิทั้งหลาย ยังทิฏฐิให้เกิดให้เกิดพร้อมดังนี้ไว้ในนิเทศ.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อสัจจะต่าง ๆ ไม่มีอยู่ เพื่อจะทรงแสดงถึงการปฏิบัติผิดของเจ้าทิฏฐิทั้งหลาย ผู้ระลึกถึงเพียงความคาดคะเนจึงได้ตรัสคาถาทั้งหลายมีอาทิว่า **ทิฏฺฐเ จ สุตเต** ในรูปที่ได้เห็น ในเสียงที่ได้ฟัง ดังนี้ เป็นต้น.

บทว่า **ทิฏฺฐเ** คือรูปที่ได้เห็น อธิบายว่า ความบริสุทธิ์แห่งรูปที่ได้เห็น ในเสียงที่ได้ฟังเป็นต้นก็มีนัยนี้. บทว่า **เอเต จ นิสฺสาย วิมานทสฺสึ** อาศัยทิฏฐิเหล่านี้ จึงเป็นผู้เห็นความบริสุทธิ์ คืออาศัยธรรมคือ ทิฏฐิเหล่านี้ เป็นผู้เห็นความไม่นับถือ ความไม่ยกย่อง กล่าวคือ ความบริสุทธิ์. บทว่า **วิจฺจุจฺเจย ฐตฺวา ๗เป๗ จาห** ตั้งอยู่ในการวินิจฉัยร่าเริงอยู่ กล่าวคือ คนอื่นเป็นคนเขลาไม่ฉลาด คือ แม้เห็นความบริสุทธิ์อย่างนี้ก็ต้องอยู่ในการวินิจฉัยทิฏฐินั้นเป็นผู้ยินดี ร่าเริง กล่าวอย่างนี้ว่า คนอื่นเป็นคนเลวและไม่ฉลาด ดังนี้. เมื่อเป็นอย่างนี้ ควรทราบคาถาว่า **เยเนว** ด้วยทิฏฐิใดดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **สยฺมตฺตนา** ด้วยลำพังตน คือ ตนเองนั่นแหละ. บทว่า **วิมานเต** คือ ย่อมติเตียน. บทว่า **ตเทว ปาวา** กล่าวทิฏฐินั่นเอง คือ กล่าวคำพูดอันเป็นทิฏฐินั่นเอง หรือกล่าวถึงบุคคลนั้น.

ฟังทราบความแห่งคาถาว่า **อติสารทิกุญฺญา** ด้วยความเห็นว่าเป็น
สาระยิ่งต่อไป เจ้าทิกุญฺญินั้นเต็มเปี่ยมอีกด้วยทิกุญฺอินเป็นสาระยิ่ง อันมีสาระยิ่ง
ด้วยลักษณะนั้น อนึ่งเต็มเปี่ยมด้วยทิกุญฺมานะนั้น มีมานะบริบูรณ์อย่างนี้ว่า
เรา เท่านั้น อภิเชกตนเองด้วยใจว่าเรา เป็นบัณฑิต. เพราะอะไร. เพราะว่า
ทิกุญฺอินของเขบริบูรณ์แล้วอย่างนั้น.

ฟังทราบการเชื่อมและความในคาถาว่า **ปรสฺส เจ** ดังนี้. มีอะไรยิ่ง
ไปกว่านั้น มีดังต่อไปนี้ ผู้ใดตั้งอยู่ในวินิจฉัยด้วยทิกุญฺญินี้แล้วว่าเรงอยู่ กล่าว
คนอื่นนั้นพาล ไม่ฉลาด ดังนี้ ก็ถ้าบุคคลนั้นถูกเขาว่าอยู่จะเป็นคนเลวทราม
ด้วยถ้อยคำของผู้อื่น ตนก็จะมีปัญญาทรามไปด้วยกัน คือ เป็นผู้ที่มีปัญญาเลว-
ทรามไปกับเขาด้วย แม้ผู้นั้นก็ย่อมกล่าวว่ามีปัญญาทรามว่าเป็นคนเขลาเลวทราม
เมื่อเป็นเช่นนั้น ถ้อยคำของเขาไม่มีประมาณ ก็หากว่าบุคคลนั้นเป็นผู้ถึงเวท
และเป็นนักปราชญ์ด้วยคำฟังตนเอง เมื่อเป็นอย่างนั้น สมณะทั้งหลายก็จะไม่มี
ใครเป็นคนเขลา สมณะเหล่านั้นทั้งหมดก็จะเป็นบัณฑิตตามความปรารถนาของ
คน ๆ.

ฟังทราบการเชื่อมและความในคาถาว่า **อญฺญํ อิโต** ทิกุญฺอินจากนี้
ไป ดังต่อไปนี้. จะฟังมีผู้ถามว่า ก็เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้วอย่างนี้ว่า
อถ เจ สยํ ฯเปฯ สมณฺสุ อตฺถิ ความว่า ก็หากว่า บุคคลนั้นเป็นผู้ถึงเวท
ฯลฯ สมณะทั้งหลายก็จะไม่มีใครเป็นคนเขลา เพราะเหตุไร จึงตรัสแก่ใคร ๆ
อีก. จะอธิบายในข้อนี้ต่อไป. เพราะชนเหล่าใด กล่าวยกย่องธรรม คือ
ทิกุญฺอินจากนี้ไป ชนเหล่านั้นคิดพลาดและไม่บริบูรณ์หมดจด เพราะเดิยรติย์
ทั้งหลายย่อมกล่าวอย่างนี้โดยมาก ชนเหล่าใดกล่าวยกย่องธรรม คือ ทิกุญฺอิน

จากนี้ไป ชนเหล่านั้นผิดพลาดทางอันบริสุทธิ์ และเป็นผู้ยังไม่บริบูรณ์ เพราะเหตุ นั้น ท่านจึงกล่าวว่าพวกเดียรถีย์เป็นอันมากกล่าวไว้อย่างนี้. หากจะถามว่า เพราะเหตุใด พวกเดียรถีย์จึงกล่าวอย่างนั้น. ตอบว่า เพราะว่าเดียรถีย์เหล่านั้น ยินดีในดีด้วยความยินดีในทิวาของตน. ก็เดียรถีย์เหล่านั้นยินดีอย่างนี้ จึงตรัส คาถาต่อไปว่า **อิเธว สุสุทธิ** กล่าวความบริสุทธิ์ในธรรม คือ ทิวาในที่นี้เท่านั้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **สกายเน** คือ ในทางของตน. บทว่า **ทพุห** **วาทนา** คือ รับรองอย่างหนักแน่น. อนึ่ง ในบรรดาเดียรถีย์ผู้รับรองอย่างหนักแน่นเหล่านั้น เดียรถีย์คนใดคนหนึ่งรับรองอย่างหนักแน่นในลัทธิของตน จะพึงตั้งใครอื่นว่าเป็นคนเขลาในลัทธินี้เล่า. เดียรถีย์รับรองอย่างหนักแน่นในลัทธิของตน อันได้แก่สัตตทิวาและอุจเจททิวาในทิวานี้โดยสังเขป หรือ อันต่างด้วย นัตถิกทิวา อิศสระ การณะ นิชะเป็นต้นโดยพิสดารว่า สิ่งนี้เท่านั้นจริง พึงเห็นใครอื่นว่าเป็นคนเขลาในทิวานี้ โดยธรรมเหล่า ตามความเห็นของเดียรถีย์นั้นแม้คนทั้งปวงก็เป็นบัณฑิต และเป็นผู้ปฏิบัติชอบได้เหมือนกัน เมื่อเป็นอย่างนั้น เดียรถีย์นั้นเมื่อกล่าวผู้อื่นว่าเป็นคนเขลา มีธรรมไม่บริสุทธิ์ ก็พึงนำความทะเลาะวิวาทมาให้แก่ตนฝ่ายเดียว คือ เดียรถีย์เท่านั้นยังกล่าวผู้อื่นว่า ผู้นี้เป็นคนเขลา และมีธรรมไม่บริสุทธิ์ ก็จะพึงนำความทะเลาะวิวาทมาให้แก่ตน. เพราะเหตุใด. เพราะตามความเห็นของเดียรถีย์นั้นแม้ชนทั้งหมดก็เป็นบัณฑิต และเป็นผู้ปฏิบัติชอบได้เหมือนกัน. พึงทราบโดยประการทั้งปวงอย่างนี้. บทว่า **วินิจจนย จตุวา** ฯลฯ **วิวาทเมติ** ความว่า เดียรถีย์นั้นตั้งอยู่ในการวินิจฉัยด้วยทิวา แล้วนิรมิตศาคาเป็นต้นขึ้นด้วยตนเอง ก็ต้อง

พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้าที่ 811

วิวาทกันยิ่งขึ้นไป เพราะเหตุนี้บุคคลรู้โทษในการวินิจฉัยด้วยทิฐิอย่างนี้แล้ว
ละการวินิจฉัยด้วยทิฐิทั้งหมดด้วยอริยมรรค แล้วไม่ทำการทะเลาะวิวาทกัน
ในโลก. ด้วยประการฉะนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจบเทศนาด้วยธรรมเป็น
ยอด คือ พระอรหัต.

เมื่อจบเทศนาได้มีผู้บรรลุเช่นกันที่ได้กล่าวแล้วในปุราณสูตรนั้นแล.

จบอรรถกถาอุทฺตปิฎกที่ ๑๒ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

มหาวิญญูสูตรที่ ๑๓

ว่าด้วยการยึดถือทิฏฐิของตน

พระพุทธรณินมิตรัสถามว่า

[๔๒๐] บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งถือ-
มั่นอยู่ในทิฏฐิ ย่อมได้เถียงวิวาทกันว่า สิ่งนี้
เท่านั้นจริง บุคคลทั้งหมดนั้น ย่อมนำความ
นิทานมาเรื่อยๆ หรือย่อมได้ความสรรเสริญ
ในที่นั้นบ้าง.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

บุคคลเหล่านั้นบางคราวได้ความ
สรรเสริญบ้าง ผลคือความสรรเสริญนั้น
น้อยนัก ไม่พอแก่ความสงบ เรื่อยมกล่าว
ผลแห่งความวิวาทกัน ๒ ประการ คือ ความ
นิทานและความสรรเสริญนี้เล็กน้อย ไม่พอ
แก่ความสงบ บัณฑิตเห็นโทษในผลแห่งการ
วิวาทแม้แล้ว เห็นพระนิพพานมิใช่ภูมิแห่ง
การวิวาท ว่าเป็นธรรมเกษม ไม่พึงวิวาทกัน.

พระพุทธรณินมิตรัสถามว่า

ทิฏฐิเหล่าใดเหล่าหนึ่งเป็นอันมาก
บัณฑิตผู้รู้แจ้งย่อมไม่เข้าไปใกล้ทิฏฐิทั้งปวง

นั่น บัณฑิตผู้รู้เจ้านั้น เป็นผู้ไม่เข้าไปใกล้
จะฟังถึงธรรมที่ควรเข้าไปใกล้อะไร จึงจะ
ไม่ทำความชอบใจในรูปที่ได้เห็น ในเสียง
ที่ได้ฟัง.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ชนบางพวกผู้มีศีลอันอุดม สำคัญ
อยู่ว่าศีลเท่านั้นเป็นธรรมอุดม จึงกล่าว
ความบริสุทธิ์ด้วยการดำรวม ชนเหล่านั้น
สมาทานวัตรแล้วตั้งมั่นอยู่ ด้วยคิดว่า เรา
ทั้งหลายควรศึกษาความบริสุทธิ์ของศาสดา
นั้นในทิวณินีเท่านั้น ชนเหล่านั้นอันภพณา
เข้าไปแล้ว กล่าวว่เราทั้งหลายเป็นผู้ฉลาด.

ถ้าบุคคลเป็นผู้เคลื่อนจากศีลและ
พรตแล้วไซ้ร้ บุคคลนั้นยังกรรมให้ผิดไป
แล้วก็หวั่นไหว ยังคร่ำครวญและปรารถนา
ความบริสุทธิ์อยู่ เหมือนบุคคลอยู่ปราศจาก
เรือน เสื่อมแล้วจากพวก ฟังปรารถนาเรือน
หรือพวก ฉะนั้น.

อนึ่ง อริยสาวก ละศีล พรต ธรรม
ที่มีโทษและไม่มีโทษทั้งสิ้นนี้ แล้วไม่

ปรารถนาว่า ธรรมชาตินี้บริสุทธิ์ ธรรมชาติ
นี้ไม่บริสุทธิ์ เว้นแล้วจากความบริสุทธิ์ ไม่
ถือมั่นทิฏฐิ แล้วพึงเที่ยวไป.

พระพุทธนิมิตตรัสถามว่า

สมณพราหมณ์ทั้งหลาย อาศัยทิฏฐิ
นั้นหรือความเกลียดบาป แม่อันหนึ่ง อาศัยรูปที่
ได้เห็นแล้ว เสียงที่ได้ฟังแล้ว หรืออารมณ์
ที่ได้ทราบแล้ว เป็นผู้ระลึกเล่นพันไปจาก
อภิกิริยทิฏฐิ ยังไม่ปราศจากค้นหาในภพน้อย
และภพใหญ่ ย่อมทอดถอนถึงความบริสุทธิ์.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ก็ความดิ้นรนทั้งหลาย หรือแม้ความ
หวั่นไหว ย่อมมีแก่ผู้มีความปรารถนา มีอยู่
ในวัตถุที่ตนกำหนดแล้ว การจตุติและการ
อุบัติในภพนี้ย่อมไม่มีแก่ผู้ใด ผู้นั้นจะพึง
หวั่นไหว จะพึงดิ้นรนในอารมณ์ไหน ๆ
เพราะเหตุอะไร.

พระพุทธนิมิตตรัสถามว่า

สมณพราหมณ์พวกหนึ่งกล่าวธรรม
ใดว่า เป็นธรรมอย่างยิ่ง ส่วนสมณพราหมณ์
เหล่าอื่นกล่าวธรรมนั้นแหละว่า เป็นธรรม

เลวทราม วาตะของสมณะพราหมณ์ทั้งสอง
พวกนี้ วาตะอย่างไรหนจริงหนอ เพราะ
สมณพราหมณ์ทั้งหมดนี้แล เป็นผู้กล่าวอวด
อ้างว่าตนเป็นผู้ฉลาด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

สมณพราหมณ์ทั้งหลายกล่าวธรรม
ของตนนั้นแหละ ว่าเป็นธรรมบริบูรณ์ แต่
กลับกล่าวธรรมของผู้อื่น ว่าเป็นธรรมเลว
ทราม สมณพราหมณ์ทั้งหลาย ต่างยึดถือ
ทิฐิด้วยอาการอย่างนี้แล้ว ย่อมวิวาทกัน
สมณพราหมณ์ทั้งหลายกล่าวทิฐิของตน ๆ
ว่า เป็นของจริง.

พระพุทธรณินิมิตตัสถามว่า

ถ้าว่าบุคคลพึงเป็นผู้เลวทราม เพราะ
การติเตียนของบุคคลอื่นไซ้ ไร ๆ จะพึง
เป็นผู้วิเศษในธรรมทั้งหลาย เพราะว่าสมณ-
พราหมณ์เป็นอันมาก ย่อมกล่าวธรรมของ
บุคคลอื่น โดยความเป็นธรรมเลวทราม ใน
ธรรมของตน กล่าวว่าเป็นธรรมมั่นคง.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

สมณพราหมณ์ทั้งหลาย ย่อมสรร-
เสริญหนทางเครื่องดำเนินของตนอย่างไร

การบูชาธรรมของคนของสมณพราหมณ์
เหล่านั้น ดียังเป็นไปอยู่อย่างนั้น หากว่า
วาทะทั้งปวงจะพึงเป็นของแท้ไซ้ ความ
บริสุทธิของสมณพราหมณ์ผู้มีถ้อยคำต่าง ๆ
กันเหล่านั้น ก็จะเป็นผลเฉพาะตน ๆ เท่านั้น.

พระพุทธนิมิตตรัสถามว่า

ญาณที่ผู้อื่นจะพึงนำไปไม่มีแก่

พราหมณ์ การวินิจฉัยในธรรม คือ ทิฏฐิ
ทั้งหลายว่าข้อนี้แหละจริง ดังนี้แล้ว ยึดถือ
ไว้ ไม่มีแก่พราหมณ์ เพราะเหตุนั้น
พราหมณ์จึงล่วงความวิวาทเสียได้ พราหมณ์
นั้นย่อมไม่เห็นธรรมอื่น โดยความเป็นธรรม
ประเสริฐเลย.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

เดียรถีย์บางพวกกล่าวอยู่ว่า เรารู้
เราเห็น สิ่งที่เรารู้ เราเห็นนี้ เป็นอย่างนั้นแล
ดังนี้ จึงเชื่อความบริสุทธิด้วยทิฏฐิ ถ้าวา
เดียรถีย์ได้เห็นแล้วไซ้ ประโยชน์อะไรเล่า
ด้วยความเห็นนั้นแก่ตน เพราะว่าเดียรถีย์
ทั้งหลาย ก้าวล่วงอริยมรรคเสียแล้วย่อม
กล่าวความบริสุทธิด้วยธรรมอย่างอื่น.

พระพุทธนิมิตตรัสถามว่า

นรชนเมื่อเห็นย่อมเห็นนามรูป และ
ครั้นเห็นแล้ว จักรู้ทั่วถึงนามรูปเหล่านั้นที่
เดียวโดยความเป็นของเที่ยง หรือโดยความ
เป็นสุข นรชนนั้น จะเห็นนามรูปมากหรือ
น้อยโดยความเป็นของเที่ยงและเป็นสุข ก็
จริง ถึงกระนั้น ผู้ฉลาดทั้งหลาย ย่อมไม่
กล่าวความบริสุทธิ์ด้วยความเห็นนั้นเลย.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ชนผู้ทำทฎฐิที่ตนกำหนดไว้ในเบื้อง
หน้า มีปกติกกล่าวตามความมั่นใจ ไม่ใช่
เป็นผู้อันบุคคลอื่นพึงจะแนะนำได้ง่ายเลย ผู้
นั้นอาศัยครุคนใดแล้ว ก็เป็นผู้กล่าวความ
ดีงามในครุคนั้น ผู้นั้นเป็นผู้กล่าวความ
บริสุทธิ์ ได้เห็นความต้องแท้ในทฎฐิของตน.

พระพุทธรนิมิตตรัสถามว่า

พราหมณ์รู้แล้ว ย่อมไม่เข้าถึงเครื่อง
กำหนด ด้วยตัณหาและทฎฐิ ไม่เล่นไปด้วย
ทฎฐิ และไม่มีตัณหาทฎฐิเครื่องผูกพันด้วย
ญาณ อนึ่ง พราหมณ์นั้น ได้รู้สมมติ คือ
ทฎฐิทั้งหลายเป็นอันมากแล้ววางเฉย ชน
เหล่านี้ย่อมยึดถือทฎฐิเหล่านั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

มุณีในโลกนี้ สละกิเลสเครื่องร้อยรัด
เสียแล้ว เมื่อผู้อื่นเกิดวิวาทกัน ก็ไม่เล่นไป
เข้าพวกเขา มุณินั้นเป็นผู้สงบ เมื่อผู้อื่นไม่
สงบ ก็เป็นผู้มีอุเบกขาอยู่ ท่านไม่มีการยึด
ถือ ชนเหล่าอื่นย่อมยึดถือ.

พระพุทธนิมิตตรัสถามว่า

มุณีละอาสวะเบื้องต้น (คือส่วนที่ล่วง
แล้ว) เสีย ไม่ทำอาสวะใหม่ (คือส่วนที่เป็น
ปัจจุบัน) ไม่เป็นผู้ลำเอียงเพราะความพอใจ
อนึ่ง มุณินั้นจะเป็นผู้ยึดมั่นกล่าวก็หาไม่ มุณี
นั้นเป็นนักปราชญ์ หลุดพ้นแล้วจากทิวฏฐิ
ทั้งหลาย ไม่คิดเตียนตน ไม่ติดอยู่ในโลก.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตอบว่า

มุณินั้น เป็นผู้ไม่มีมารและเสนามาร
ในธรรมทั้งปวง คือ อารมณ์อย่างใดอย่าง
หนึ่งที่ได้เห็นแล้ว ได้ฟังแล้ว หรือได้ทราบ
แล้ว ปลงภาระลงแล้ว หลุดพ้นแล้ว เป็น
ผู้ไม่มีเครื่องกำหนด ไม่เข้าไปยินดี
ความปรารถนา ฉะนั้นแล.

อรรถกถาหาพหูสูตร^๑ ที่ ๑๓

มหาพหูสูตร มีคำเริ่มต้นว่า **เย เกจิเม** บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่ง
ดังนี้ เป็นต้น.

พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นอย่างไร ?

ในมหาสมัยนั้นเหมือนกัน พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระสูตรนี้เพื่อทำ
ให้แจ้งความนั้น แก่เหล่าเทวดาบางพวกผู้มีจิตเกิดขึ้นว่า บุคคลเหล่านี้ถือมั่น
ในทัญญิยอมได้รับการนิทานอย่างเดียวหรือหนอ หรือได้รับแม้การสรรเสริญ
ด้วย จากสำนักของวิญญูชนทั้งหลาย ทรงให้พระพุทธรูปนิมิตตามพระองค์
โดยนัยก่อนนั้นแล.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อนุวานยฺหุติ** ได้แก่ นำมาเนื่อง ๆ คือนำมา
บ่อย ๆ. เพราะบุคคลผู้มีวาทะเป็นเจ้าทัญญิเหล่านั้นแม้กล่าวอยู่ว่าสิ่งนี้เท่านั้น
จริง บางคราวได้ความสรรเสริญบ้าง ผลแห่งวาทะอันได้แก่ความสรรเสริญนั้น
น้อยนักไม่สามารถเพื่อสงบวาระเป็นต้นได้ จะกล่าวไปไยถึงผลแห่งการนิทาน
ที่สอง ฉะนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงความนี้จึงตรัสคาถาแก่นี้ก่อน
มีอาทิว่า เรากล่าวผลแห่งการวิวาท ๒ ประการนี้^๑น้อยนัก ไม่พอแก่ความสงบ
ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ทฺเว วิวาทสฺส ผลานิ** ผลแห่งการวิวาท
๒ ประการ ได้แก่ ความนิทานและความสรรเสริญ หรือได้แก่ ความชนะ
และความแพ้ เป็นต้นอันเป็นส่วนพวกเดียวกันกับความสรรเสริญและความนิทาน
นั้น. บทว่า **เอตมฺปิ ทิสฺวา** เห็นโทษแห่งการวิวาทกัน คือเห็นโทษในผล
๑. บาลีว่า มหาวิญญูสูตร.

แห่งการวิวาทอย่างนี้ว่า การนิทานอันเป็นลึมนำปรารถนา การสรรเสริญ ไม่พอแก่ความสงบดังนี้ บัณฑิตเห็นนิพพานมิใช่ภูมิแห่งการวิวาทว่าเป็นธรรม เกษม. เมื่อไม่วิวาทกันอย่างนี้ ฟังทราบคาถาต่อไปว่า ยา กาจิมมา ทิฏฐิ เหล่าใดเหล่าหนึ่ง ดังนี้เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า สมมุติโย ได้แก่ ทิฏฐิ. บทว่า ปุรุชชา คือ เป็นอันมาก. บทว่า โส อุปยิ กิเมยฺย บัณฑิตผู้รู้แจ้งนั้นจะฟังถึงธรรมที่ควร เข้าไปใกล้อะไร คือบัณฑิตนั้นฟังถึงธรรมเครื่องเข้าใกล้ ด้วยอรรถว่า ฟังเข้าถึง คือจะฟังถึงธรรมเมื่ออย่างหนึ่งในรูปเป็นต้นที่ควรเข้าไปใกล้อะไร หรือฟัง เข้าถึงด้วยเหตุอะไร. บทว่า ทิฏฺฐเ สุเต ขนฺติมกุพฺพมานโน ได้แก่ ไม่ ทำความขบใจในรูปที่ได้เห็น ในเสียงที่ได้ฟังและในความบริสุทธิ์. นอก เหนือไปจากนี้ควรทราบคาถาว่า สิลฺลุตฺตมา ผู้มีศีลอุดมเป็นต้นต่อไป.

บทนั้นมีความดังนี้ ชนบางพวกมีศีลอุดมสำคัญว่าศีลเท่านั้นเป็นธรรม อุดม จึงกล่าวว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ความบริสุทธิ์ย่อมมีด้วยการเพียงสำรวม เท่านั้น อนึ่งชนเหล่านั้นสมาทานวัตรมีหัตถิวัตรเป็นต้น ตั้งมั่นด้วยคิดว่า ความบริสุทธิ์ของศาสดาจะพึงมีในทิฏฐิเท่านั้น เขาถูกภพนำเข้าไปแล้วถูกภพ ท่วมทับ ยังพุดอยู่เสมอ ๆ ว่าเราเป็นผู้ฉลาด. บรรดาผู้มีศีลอุดมคนใดคนหนึ่ง ปฏิบัติได้อย่างนั้น ฟังทราบคาถา สเจ จูโต หากบุคคลเคลื่อนจากศีลและ พรตดังนี้ต่อไป.

บทนั้นมีความดังนี้ หากว่าบุคคลเป็นผู้เคลื่อนจากศีลและพรตนั้น ด้วยการตัดผู้อื่น หรือไม่บริโภคร่วม บุคคลนั้นยังกรรมมีศีลและพรตเป็นต้น หรือกรรมคือบุญญาภิสังขารให้ผิดแล้วก็หวนไหว มิใช่หวนไหวอย่างเดียว ยัง

กระหายคร่ำครวญปรารถนาความบริสุทธิ์คือศีลและพรตนั้นอยู่. เหมือนอะไร. เหมือนบุคคลอยู่ปราศจากเรือน เสื่อมแล้วจากพวก ฟังปรารถนาเรือนหรือพวก ฉะนั้น อนึ่งอริยสาวกละศีลและพรตทั้งหมดอันเป็นเหตุทำให้ผู้มีศีลและพรต อันสูงสุดหวั่นไหว. ฟังทราบคาถาต่อไป.

ในบทเหล่านั้นบทว่า **สาวชฺชานวชฺช** ธรรมที่มีโทษและไม่มีโทษ ได้แก่อกุศลทั้งปวงและโลกียกุศล. บทว่า **สุทฺธิ อสุทฺธิติ อปฺภุชฺชมาโน** ไม่ปรารถนาว่าธรรมชาตินี้บริสุทธิ์ ธรรมชาตินี้ไม่บริสุทธิ์ คือไม่ปรารถนา ธรรมชาตินี้บริสุทธิ์ มีกามคุณ ๕ เป็นต้น และธรรมชาตินี้ไม่บริสุทธิ์ มีอกุศล เป็นต้น. บทว่า **วิโรโต จร** เว้นแล้วเที่ยวไป คือเว้นแล้วจากความบริสุทธิ์ และความไม่บริสุทธิ์เที่ยวไป. บทว่า **สนฺติมนุคฺคหยา** คือไม่ถึงมันทิฎฐิ. พระพุทธรูปนิมิตครั้งทรงแสดงสมณพราหมณ์ภายนอกศาสนาเป็นอย่างนี้ ผู้มี วาทะบริสุทธิ์ด้วยการสำรวมในศีลอันสูงสุด การกำจัดสมณพราหมณ์ภายนอก เหล่านั้น และการปฏิบัติของพระอรหันต์ผู้ละศีลและพรตแล้ว บัดนี้เมื่อจะทรง แสดงถึงสมณพราหมณ์ภายนอกผู้มีวาทะบริสุทธิ์ แม้โดยประการอื่น จึงตรัส คาถาว่า **ตมฺพฺนิสฺสุสยา** อาศัยทิฎฐินั้น ดังนี้ เป็นต้น.

บทนั้นมีความดังต่อไปนี้ สมณพราหมณ์ทั้งหลายแม้เหล่าอื่น อาศัยทิฎฐิ นั้นหรือความเกลียดบาปอย่างใดอย่างหนึ่งในทิฎฐิอันบริสุทธิ์เป็นต้น เป็นผู้ระ- ลึกเล่นพันไปจากอกิริยทิฎฐิ ยังไม่ปราศจากค้นหาในภพน้อยและภพใหญ่ แล้ว ย่อมทอดถอน คือพุดถึงความบริสุทธิ์. อธิบายว่า เมื่อสมณพราหมณ์เหล่านั้น ยังไม่ปราศจากค้นหา ทอดถอนถึงความบริสุทธิ์ แม้ผู้ใดพึงสำคัญคนว่าเป็นผู้

ถึงความบริสุทธิ์ ผู้นั้นเพราะยังไม่ปราศจากตัณหาซึ่งปรารถนาวัตถุนั้น ๆ ในภพน้อยและภพใหญ่ ก็ยังมีความคิดมั่นอยู่บ่อย ๆ นั้นเอง. เพราะตัณหาที่บุคคลเสพเป็นอาจิมแล้ว ก็ทำให้ตัณหาเจริญมากขึ้นนั่นเอง และมีใช้ความคิดมั่นอย่างเดียว ความหวั่นไหวมีในวัตถุที่ตนกำหนดอีกด้วย. ท่านอธิบายว่า ตัณหาและทิวฏฐิของบุคคลนั้น เป็นความหวั่นไหวในวัตถุที่ตนกำหนดแล้ว. ก็เพราะเป็นผู้ปราศจากตัณหาในภพและมีใช้ภพแล้ว การจตุติและการอุบัติต่อไปในภพนี้ย่อมไม่มีแก่ผู้ใด ผู้นั้นจะพึงหวั่นไหว จะพึงคิดมั่นในอารมณ์ไหน ๆ เพราะเหตุอะไร. นี่เป็นการเชื่อมความของกาลานี้. บทที่เหลือมีนัยดังกล่าวแล้วในนิเทศนั้นแล.

บทว่า ยมาหุ เป็นคาถาถาม คือ มณพราหมณ์พวกหนึ่งกล่าวธรรมใด.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะไม่มีวาตะที่เป็นจริงแม้ว่าตะเดียวในสมณพราหมณ์นี้ ด้วยว่าสมณพราหมณ์เหล่านั้นกล่าวเพียงความเห็นอย่างเดียวนั้นเมื่อจะทรงแสดงความเห็นจึงตรัสคาถาแก่นี้ก่อนว่า สกณฺหิ ธรรมของตนนั้นแหละ ดังนี้เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้นบทว่า สกฺ คือทิวฏฐิของตน. เมื่อสมณพราหมณ์เหล่านี้กล่าวธรรมของตนว่าบริบูรณ์ กล่าวธรรมของคนอื่นว่าแล้ว พึงทราบคาถาว่า ยสฺส กสฺสจฺจิ ปฺรสุสฺส เจ วมฺภยิตฺเตน หิโน หากบุคคลพึงเป็นผู้เลวทราม เพราะการติเตียนของบุคคลอื่น คนใดคนหนึ่ง ดังนี้ต่อไป.

บทนั้นมีความดังนี้ พิจารณาบุคคลนั้นพึงเป็นผู้เลวทรามเพราะเหตุที่คนอื่นติเตียน ใคร ๆ ก็จะไม่พึงเป็นผู้วิเศษคือเลิศในธรรมทั้งหลาย. เพราะอะไร.

เพราะสมณพราหมณ์เป็นอันมาก กล่าวธรรมของผู้อื่นโดยความเป็นธรรมเว
สมณพราหมณ์ทั้งหมดเหล่านั้น ในธรรมของตนกล่าวว่ามันคง. มีอะไร
ยิ่งไปกว่านั้น. พึงทราบกาลว่า **ธรรมมุขุชา** การบูชาธรรมของตน ดังนี้
เป็นต้น ต่อไป.

บทนั้นมีความดังนี้ พวกเดียรถีย์เหล่านั้นย่อมสรรเสริญหนทางเครื่อง
ดำเนินของตนอย่างไร แม้การบูชาธรรมของตนของเดียรถีย์เหล่านั้น ก็ยัง
เป็นไปอยู่อย่างนั้น เพราะว่าพวกเดียรถีย์เหล่านั้นย่อมเคารพศาศดาเป็นต้น
เหลือเกิน. ในข้อนั้น ผิดว่าการบูชาธรรมของตนจะพึงเป็นประมาณแก่พวก
เดียรถีย์เหล่านั้น เมื่อเป็นอย่างนั้น วาทะทั้งหมดก็จะพึงเป็นของแท้. เพราะ
อะไร. เพราะว่าความบริสุทธิ์ของเดียรถีย์เหล่านั้น เป็นผลเฉพาะตน ๆ เท่านั้น
ความบริสุทธิ์นั้นย่อมไม่สำเร็จในที่อื่น แม้โดยปรมาตมก็ไม่สำเร็จ เพราะคำนั้น
เป็นเพียงยึดถือความเห็นในตนเท่านั้นของผู้ที่ปัจจัยอื่นจะพินำไปเหล่านั้น
แต่ตรงกันข้ามผู้ใดชื่อว่าปราชญ์เพราะลอยบาปได้แล้ว พึงทราบกาลว่า
โย ปน วิปริโต ๆเปฯ ปรนเญยมตฺถิ ญาณที่ผู้อื่นพินำไปไม่มีแก่
พราหมณ์นั้น ดังนี้ต่อไป.

บทนั้นมีความดังนี้ ญาณที่ผู้อื่นจะพินำไป ย่อมไม่มีแก่พราหมณ์
เพราะเห็นชอบแล้วโดยนัยมีอาทิว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง ดังนี้. การ
วินิจฉัยในธรรมคือทักขณทัฬหะว่าข้อนี้เท่านั้นจริง ดังนี้แล้วยึดถือไว้ ไม่มีแก่
พราหมณ์. เพราะอะไร. เพราะว่าพราหมณ์นั้นล่วงความวิเวกเพราะทักขณทัฬหะได้
อนึ่งพราหมณ์นั้นไม่เห็นธรรมอื่นโดยความเป็นธรรมประเสริฐเลยนอกจาก
สติปัญญาเป็นต้น.

ฟังทราบการเชื่อมและความแห่งคาถาว่า **ชานามิ** เรา^๑รู้. ฟังทราบ
อย่างนี้ก่อน จริงอยู่พรหมณ^๒ชั้นยอดเยี่ยมไม่เห็นธรรมอื่น โดยความเป็นธรรม
ประเสริฐเลย. แต่พวกเดียรถีย์เหล่าอื่น^๓รู้^๔อยู่เห็นอยู่ด้วยประจิตตญาณ (รู้ใจผู้อื่น)
เป็นต้น. แม้กล่าว^๕ว่า เรา^๖รู้ เราเห็น สิ่งที่เรา^๗รู้เราเห็นเป็นอย่างนั้นแล. ดังนี้จึง
เชอความบริสุทธิ์ด้วยทิฎฐิ. เพราะเหตุไร. เพราะหากว่าบรรดาเดียรถีย์เหล่านั้น
แม้คนหนึ่งได้เห็น ก็จะได้เห็นความตามเป็นจริง ด้วยประจิตตญาณเป็นต้นนั้น
ประโยชน์อะไรเล่าด้วยการเห็นนั้น^๘แก่ตน คือทำอะไรได้. การกำหนดรู้ทุก^๙
สำเร็จแล้วหรือ หรือการละเหตุให้เกิดทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่งสำเร็จแล้ว. เพราะ
เดียรถีย์ทั้งหลายเหล่านั้น^{๑๐}ก้าวล่วงอริยมรรค. แม้โดยประการที่^{๑๑}ปวงได้^{๑๒}แล้ว^{๑๓}ยอม
กล่าวความบริสุทธิ์ด้วยธรรมอย่างอื่น หรือพระพุทธเจ้าเป็นต้น^{๑๔}ก้าวล่วง^{๑๕}เดียรถีย์
เหล่านั้น^{๑๖}ได้^{๑๗}แล้ว^{๑๘}ยอม^{๑๙}กล่าว^{๒๐}ความบริสุทธิ์ด้วยธรรมอย่างอื่น.

ฟังทราบการเชื่อมและความแห่งคาถาว่า **ปสุต^๑ นโร** นรชนเมื่อเห็น
ยอมเห็นนามรูป ดังนี้เป็นต้น. มีอะไรยิ่ง^๒ไปกว่านั้น มีดังต่อไปนี้. นรชนใด
ได้เห็นด้วยประจิตตญาณ (รู้ใจผู้อื่น) แล้ว นรชนนั้นเมื่อเห็นยอมเห็นนามรูป
แต่นั้น^๓ครั้นเห็นแล้ว^๔จัก^๕รู้^๖ทั่วถึง^๗นามรูปเหล่านั้น^๘ทีเดียว. โดยความเป็นของเที่ยง
หรือโดยความเป็นสุข. จักไม่รู้^๙โดยประการอื่น. นรชนนั้นเมื่อเห็นอยู่^{๑๐}อย่างนี้
จะเห็นนามรูปมากหรือน้อยโดยความเป็นของเที่ยง และโดยเป็นสุขก็จริง. ถึง
กระนั้น ผู้ฉลาดทั้งหลาย^{๑๑}ยอม^{๑๒}ไม่^{๑๓}กล่าว^{๑๔}ความบริสุทธิ์ด้วยการเห็น เห็นปานนั้น
ของเขาเลย.

ฟังทราบการเชื่อมและความของคาถาว่า **นิวิสุสวาที** มีปกตติกล่าว
ตามความมั่นใจ. ดังนี้เป็นต้น. แม้เมื่อ^๑ไม่^๒มี^๓ความบริสุทธิ์ด้วยความเห็นนั้น ผู้ใด

มีปกติกล่าวตามความมั่นใจอย่างนี้ว่า เรา^{รู้} เราเห็นสิ่งนั้น เป็นอย่างนั้น แลอาศัยความเป็นอย่างนั้นจึงเชื่อความบริสุทธิ์ด้วย^ทกฏฐิ เป็นผู้มีปกติกล่าวตามความมั่นใจอย่างนี้ว่า สิ่งนี้เท่านั้นจริง ผู้^{นั้น}มิใช่จะฟังแนะนำได้ง่ายเลย คนผู้ทำ^ทกฏฐิที่ตนกำหนดคือปรุ^งแต่งไว้เบื้องหน้าอย่างนั้น ผู้^{นั้น}อาศัยศาสดาคนใดแล้วก็เป็นผู้กล่าวถึงความดีงามในศาสนานั้นสำคัญต^นว่าเราเป็นผู้กล่าวความบริสุทธิ์เป็นผู้กล่าวความหมดจด หรือเป็นผู้เห็นความบริสุทธิ์ ดังนี้. บทว่า ตตุถตตทุทสา โส ผู้^{นั้น}ได้เห็นความถ่องแท้ใน^ทกฏฐิของตน คือได้เห็นความไม่วิปริตใน^ทกฏฐิของตนนั้น. อธิบายว่า ได้เห็นความถ่องแท้^{นั้น}โดยประการที่^ทกฏฐิ^{นั้น}ยังเป็นไปอยู่ ไม่ปรารถนาจะเห็นโดยประการอื่น. เมื่อพวกเดียรถีย์ทำ^ทกฏฐิที่ตนกำหนดไว้^{อย่าง}นี้ในเบื้องหน้า ฟังทราบคาถาต่อไปว่า พราหมณ์^{รู้}แล้วย่อมไม่เข้าถึงเครื่องกำหนด คือคณหาและ^ทกฏฐิ.

ในบทเหล่านั้น บทว่า สงุขิ แปลว่า^{รู้}แล้ว อธิบายว่า ^{รู้}ด้วยการนับ. บทว่า นปี ณาณพนุชฺช ไม่มีคณหา^ทกฏฐิเครื่องผูกพันด้วยญาณ คือ ไม่ทำเครื่องผูกพันคณหา^ทกฏฐิไว้ด้วยสมุปัตติญาณเป็นต้น. ในบท^{นั้น}มีวิเคราะห์ว่า เครื่องผูกพันที่ทำไว้ด้วยญาณของคน^{นั้น}ไม่มี เหตุ^{นั้น} คน^{นั้น}จึงชื่อว่าไม่มีเครื่องผูกพันด้วยญาณ. บทว่า สมมุติโย ได้แก่ สมมุติว่าเป็น^ทกฏฐิ. บทว่า ปุถุชฺชา คือมีเป็นอันมาก. บทว่า อคฺคหณฺนุติมญฺเญ คือคนเหล่าอื่น ย่อมยึดถือ อธิบายว่า คนเหล่าอื่นย่อมยึดถือสมมุติเหล่านั้น. มีอะไรยิ่งไปกว่า^{นั้น} มีคาถาว่า วิสชช กนฺถานิ มุนิสละกิเลสเครื่องร้อยรัดเสียแล้ว ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อนุคฺคโห คือเว้นจากการยึด ชื่อว่า อนุคฺคโห เพราะไม่มีการยึดถือ หรือยอมไม่ยึดถือ. มีอะไรยิ่งไปกว่า^{นั้น}. มีคาถาว่า ปุพฺพาสว มุนิสระอาสวะเบื้องต้นเสีย ดังนี้เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ปุปฺพาสเว** ได้แก่ กิเลสเกิดขึ้นเพราะปรารถรูปในอดีตเป็นต้น. บทว่า **นเว** อาสวะใหม่ คือกิเลสเกิดขึ้นปรารถรูปในปัจจุบันเป็นต้น. บทว่า **น จนฺทฺตุ** คือไม่ลำเอียงเพราะความพอใจ. บทว่า **อนตฺตครหิ** คือมุนีไม่ติเตียนตนด้วยการทำและไม่ทำ มุนีไม่ติเตียนตนอย่างนี้พึงทราบกาลาต่อไปว่า **ส สพฺพชฺมเมสุ** มุนีนั้นเป็นผู้ไม่มีมารและเสนามารในธรรมทั้งปวง.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ส สพฺพชฺมเมสุ** ได้แก่ ในธรรมอันมีประเภทอย่างนี้ว่า ธรรมอะไร ๆ ในธรรมคือทิวฐิ ๖๒. บทว่า **ปฺนฺนภาโร** คือปลงภาระลงแล้ว. เป็นผู้ไม่มีเครื่องกำหนด เพราะไม่กำหนดไว้ อธิบายว่า ไม่ทำเครื่องกำหนดแม้สองอย่าง. บทว่า **นฺปรโต** ไม่เข้าไปอินฺดิ คือ (มุนี) ไม่เข้าไปคลุกคลีเหมือนปุถุชน กัลยาณปุถุชนและพระเถระ. บทว่า **น ปญฺจฺจิโย** ไม่มีความปรารถนา คือไม่มีตัณหา. ชื่อว่า **ปญฺจฺจิยา** เพราะตัณหาปรารถนา. ชื่อว่า **น ปญฺจฺจิโย** เพราะไม่มีความปรารถนา. บทที่เหลือในบทนั้นท่านกล่าวไว้ชัดแล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจบเทศนาลงด้วยธรรมเป็นยอดคือพระอรหันต์ด้วยประการฉะนี้.

จบอรรถกถาหาพยาสูตรที่ ๑๓ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อ **ปรมัตถโชติกา**

ตวฏกสูตรที่ ๑๔

ว่าด้วยมีความเห็นแล้วถือมั่น

พระพุทธนิมิตตรัสถามว่า

[๔๒๑] ข้าพระองค์ขอทูลถามพระ-
องค์ผู้เป็นเผ่าพันธุ์แห่งพระอาทิตย์ ผู้สั่งและ
มีความสงบเป็นที่ตั้ง ผู้แสวงหาคุณอันใหญ่
ภิกษุเห็นอย่างไรจึงไม่ถือมั่นธรรมอะไร ๆ
ในโลก ย่อมดับ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ภิกษุพึงปิดกั้นเสียซึ่งธรรมทั้งปวง
อันเป็นรากเหง้าแห่งส่วนของธรรมเป็นเครื่อง
ยังสัตว์ให้เนิ่นช้า ซึ่งเป็นไปอยู่ว่า เป็นเรา
ด้วยปัญญา ตัณหาอย่างใดอย่างหนึ่งพึงบัง-
เกิดขึ้น ณ ภายใน ภิกษุพึงเป็นผู้มีสติศึกษา
ทุกเมื่อ เพื่อปราบตัณหาเหล่านั้น.

ภิกษุพึงรู้ยิ่งธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง
ณ ภายใน หรือภายนอกไม่พึงกระทำความ
ถือตัวด้วยธรรมนั้น สัตบุรุษทั้งหลายไม่กล่าว
ความดับนั้นเลย.

ภิกษุไม่พึงสำคัญว่า เราเป็นผู้ประ-
เสริฐกว่าเขา เสมอเขาหรือเร็วกว่าเขา ด้วย
ความถือตัวนั้น ถูกผู้อื่นถามด้วยคุณหลาย-
ประการ ก็ไม่พึงกำหนดตนตั้งอยู่โดยนัย
เป็นต้นว่า เราบวชแล้วจากสกุลสูง.

ภิกษุพึงสงบระงับภายในเทียว ไม่พึง
แสวงหาความสงบโดยอุบายอย่างอื่น ความ
เห็นว่าตัวตน ย่อมไม่มีแก่ภิกษุผู้สงบแล้ว ณ
ภายใน.

อนึ่ง ความเห็นว่าไม่มีตัวตน คือ
เห็นว่าขาดสูญ จักมีแต่ที่ไหน คลื่นไม่เกิด
ที่ทำกลางแห่งสมุทร สมุทรนั้นตั้งอยู่ไม่
หวั่นไหว จันใด ภิกษุพึงเป็นผู้มั่นคง ไม่
หวั่นไหวในอิฏฐผลมีลาภเป็นต้น จันนั้น
ภิกษุไม่พึงกระทำกิเลสเครื่องพัวพันมีราคะ
เป็นต้น ในอารมณ์ไหน ๆ.

พระพุทธรูปนิมิตตรัสถามว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้มีจักขุเปิดแล้ว ขอ
พระองค์ได้ตรัสบอกธรรมที่ทรงเห็นด้วย
พระองค์เอง อันนำเสียซึ่งอันตราย (ขอพระ-
องค์จงมีความเจริญ) ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ

ขอพระองค์จงตรัสบอกข้อปฏิบัติ และศีล
เครื่องให้ผู้รักษาพ้นจากทุกข์หรือสมาธิเกิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ภิกษุไม่พึงเป็นผู้โลเลด้วยจักขุเลย
พึงปิดกั้นโสตเสียจากถ้อยคำของชาวบ้าน
ไม่พึงกำหนดยินดีในรสและไม่พึงถือสิ่ง
อะไร ๆ ในโลกว่า เป็นของเรา.

เมื่อตนอันผัสสะถูกต้องแล้ว ใน
กาลใด ในกาลนั้น ภิกษุไม่พึงกระทำความ
รำไร ไม่พึงปรารถนาภพในที่ไหน ๆ และ
ไม่พึงหวั่นไหวในเพราะอารมณ์ที่น่ากลัว.

ภิกษุได้ข้าว น้ำ ของเคี้ยว หรือ
แม่ผ้าแล้ว ไม่พึงกระทำการสังสมไว้และ
เมื่อไม่ได้สิ่งเหล่านั้น ก็ไม่พึงสะดุ้งดินรน.

พึงเป็นผู้เพ่งฉาน ไม่พึงโลเลด้วย
การเที่ยว พึงเว้นความคะนอง ไม่พึง
ประมาท อีกอย่างหนึ่ง ภิกษุพึงอยู่ในที่นั่ง
และที่นอนอันเงียบเสียง.

ไม่พียงนอนมาก พึงมีความเพียร
เสพความเป็นผู้ตื่นอยู่ พึงละเสียให้เด็ดขาด
ซึ่งความเกียจคร้าน ความล่อลวง ความ
รำเรง การเสพเมถุนธรรมกับทั้งการประดับ.

ภิกษุผู้นับถือพระพุทธเจ้าว่าเป็นของ
เรา ไม่พึงประกอบอาถรรพ์ ตำราทำนายฝัน
ทำนายลักษณะ นักขัตฤกษ์ การทำนายเสียง
สัตว์ร้อง การทำนายให้หญิงมีครรภ์ และการ
เยียวรักษา.

ภิกษุไม่พึงหวั่นไหว เพราะนิทานา
เมื่อเขาสรรเสริญก็ไม่พึงห่อเหิม พึงบรรเทา
ความโลภ พร้อมทั้งความตระหนี่ ความโกรธ
และคำต่อเสียดเสียด.

ภิกษุไม่พึงชวนขวยในการซื้อการ-
ขายไม่พึงกระทำการกล่าวติเตียนในที่ไหน ๆ
และไม่พึงคลุกคลีในชาวบ้าน ไม่พึงเจรจา
กะชนเพราะความใคร่ลาภ.

ภิกษุไม่พึงเป็นผู้พูดโอ้อวด ไม่
พึงกล่าววาจาประกอบบัจฉยมัจฉีรเป็นต้น ไม่
พึงศึกษาความเป็นผู้คะนอง ไม่พึงกล่าว
ถ้อยคำเดียวกัน.

ภิกษุพึงเป็นผู้มีสัมปชัญญะ ไม่พึง
นิยมในการกล่าวมุสา ไม่พึงกระทำความ
โอ้อวด อนึ่ง ไม่พึงดูหมิ่นผู้อื่นด้วยความ
เป็นอยู่ด้วยปัญญา ศีลและพรต,

ภิกษุถูกผู้อื่นเสียดสีแล้ว ได้ฟังวาจา

มากของสมณะทั้งหลายหรือของชนผู้พุดมาก
ไม่ฟังโต้ตอบด้วยคำหยาบ เพราะสัทบุรุษ
ทั้งหลายย่อมไม่กระทำความเป็นข้าศึก.

ภิกษุรู้ทั่วถึงธรรมนี้แล้ว คั่นคว่า

พิจารณาอยู่ รู้ความดับกิเลสว่าเป็นความสงบ
ดังนี้แล้ว ฟังเป็นผู้มีสติศึกษาทุกเมื่อ ไม่ฟัง
ประมาทในศาสนาของพระโคตม.

ภิกษุนั้นฟังเป็นผู้ครอบงำอารมณ์มี

รูปเป็นต้น อันอารมณ์มีรูปเป็นต้นครอบงำ
ไม่ได้ เป็นผู้เห็นธรรมที่ตนเห็นเองประจักษ์
แก่ตน เพราะเหตุนั้นแล ภิกษุผู้ไม่ประมาท
ฟังนอบน้อมศึกษาไตรสิกขาอยู่เนื่อง ๆ ใน
ศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น
ทุกเมื่อเทอญ.

จบควาฏกสูตรที่ ๑๔

อรรถกถาอุทกสูตรที่ ๑๔

อุทกสูตร มีคำเริ่มต้นว่า **ปุจฉามิ** ต่ ข้าพระองค์ขอทูลถามพระองค์ดังนี้.

พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นอย่างไร ?

ในมหาสมณันอื่นนั้นแหละ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพระสูตรนี้เพื่อทรงประกาศความนั้นแก่ทวยเทพบางพวกผู้มีจิตเกิดขึ้นว่า อะไรหนอ คือการปฏิบัติเพื่อบรรลुพระอรหัตตจึงให้พระพุทธานิมิตตรัสถามโดยนัยก่อนนั้นแล. ในกาลต้นนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแก้คำถามด้วยการเทียบเคียงความเห็นในบทนี้ว่า **ปุจฉามิ** ดังนี้. บทว่า **อาทิจจนุ** คือ เผ่าพันธุ์พระอาทิตย์. บทว่า **วิเวก** **สนฺติปทญ** ได้แก่ ผู้สงัดและมีความสงบเป็นที่ตั้ง. บทว่า **กถ** **ทิสฺวา** คือ เห็นด้วยเหตุไร อธิบายว่า เป็นผู้เป็นไปแล้วอย่างไร.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะภิกษุเห็นอย่างใด ย่อมปิดกั้นกิเลสทั้งหลาย เป็นผู้มีทศนะเป็นไปแล้วเพราะเห็นอย่างนั้น ย่อมดับ ฉะนั้นเมื่อจะทรงทำความนั้นให้แจ่มแจ้ง จึงทรงชักชวนเทพบริษัทนนั้นในการละกิเลสด้วยประการต่าง ๆ ได้ตรัสคาถา ๕ คาถา เริ่มว่า **มถ** **ปฺปญฺจสาขาย** ธรรมทั้งปวงอันเป็นรากเหง้าแห่งส่วนของธรรมเป็นเครื่องยังสัตว์ให้เป็นช้า ดังนี้.

พึงทราบความสังเขปแห่งคาถาดั้นในคาถาเหล่านั้นก่อน. กิเลสทั้งหลายมีวิชาเป็นต้นอันเป็นรากเหง้าแห่งส่วนของธรรมเป็นเครื่องยังสัตว์ให้เป็นช้า เพราะท่านเรียกว่า **ปฺปญฺจา** นั้นภิกษุพึงปิดกั้นเสียซึ่งธรรมทั้งปวง

อันเป็นรากเหง้าแห่งส่วนของธรรมเป็นเครื่องยังสัตว์ให้เนิ่นช้านั้น ซึ่งเป็นไป
อยู่ว่าเป็นเราด้วยปัญญา ตัณหาอย่างใดอย่างหนึ่งพึงเกิดขึ้น ณ ภายใน ภิกษุ
พึงเป็นผู้มีสติศึกษาทุกเมื่อ เพื่อกำจัดตัณหาเหล่านั้น คือ พึงตั้งสติศึกษา

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงแสดงเทศนาประกอบด้วยไตรสิกขาใน
กาลาที่หนึ่งก่อนอย่างนี้ด้วยธรรมเป็นยอดคือพระอรหันต์แล้ว เพื่อทรงแสดงตัว
การละมานะอีกจึงตรัสคาถาว่า ยัม ภิญฺฉิ ภิกษุรู้ธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ดังนี้
เป็นต้น

ในบทเหล่านั้น บทว่า ยัม ภิญฺฉิ รมมัม อภิชฺฌนฺตา อหฺมตฺตัม
ภิกษุพึงรู้ยังธรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ณ ภายใน คือ พึงรู้คุณของตนมีความเป็น
ผู้มีตระกูลสูงเป็นต้น. บทว่า อถวาปี พหิทฺธา หรือภายนอก คือ พึงรู้คุณ
ของอาจารย์และอุปัชฌาย์ในภายนอก. บทว่า น เตน ถามัม กุพฺเพถ
ได้แก่ ไม่พึงทำความถือตัวด้วยคุณนั้น.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงถึงวิธีที่ภิกษุนั้นไม่ควรทำ
จึงตรัสคาถาว่า น เตน ดังนี้เป็นต้น.

บทนั้นมีความดังนี้ ภิกษุไม่พึงสำคัญว่า เราเป็นผู้ประเสริฐกว่าเขา
เลวกว่าเขา หรือเสมอเขา ด้วยมานะนั้น ถึงถูกผู้อื่นถามด้วยคุณหลายประ-
การมีความเป็นผู้เกิดในตระกูลสูงเป็นต้น ก็ไม่พึงกำหนดตนตั้งอยู่โดยนัยเป็น
ต้นว่า เราบวชแล้วจากตระกูลสูง.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงแม้ด้วยการละมานะอย่างนี้แล้ว
บัดนี้ เพื่อทรงแสดงด้วยการสงบกิเลสทั้งปวง จึงตรัสคาถาว่า อหฺมตฺตเมว

ดังนี้. ในบทเหล่านั้นบทว่า **อชฺฌตฺตเมว อุปฺสเม** ภิภุขฺยฺปิประงัภภายใน คือ พึงสงบกิเลสทั้งปวงมีรากะเป็นต้นในตนนั่นเอง. บทว่า **น อญฺญโต ภิภุขฺยฺ สนฺตฺติเมเสยฺย** ไม่พึงแสวงหาความสงบโดยอุบายอย่างอื่น คือ ไม่พึงแสวงหาความสงบโดยอุบายอย่างอื่น ยกเว้นสติปัฏฐานเป็นต้น. บทว่า **กูโต นิรุตฺตํ** วา คือ ความเห็นว่าไม่มีตัวตนจักมีแต่ไหน.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงความที่พระชีนาสพผู้สงบแล้วในภายในเป็นผู้คงที่ จึงตรัสพระคาถาว่า **มชฺฌเณ ยถา** ดังนี้เป็นต้น. บทนั้นมีความดังนี้ คลื่นย่อมไม่เกิดขึ้นในท่ามกลางสมุทรอันตั้งอยู่ในเบื้องบนมหาสมุทร ในท่ามกลางสมุทรประมาณ ๔,๐๐๐ โยชน์ อันเป็นท่ามกลางของส่วนล่างหรือในระหว่างภูเขา สมุทรนั้นตั้งอยู่ไม่หวั่นไหวอันใด ภิภุขฺยฺปิเป็นผู้มั่นคง เป็นพระชีนาสพ ไม่หวั่นไหวในลาภเป็นต้นฉนั้นนั้น ภิภุขฺยฺเช่นนั้น ไม่พึงทำกิเลสเครื่องพัวพันมีรากะเป็นต้น ในอารมณ์ไหน ๆ.

บัดนี้ พระพุทธนิมิต เมื่อจะอนุโมทนาพระธรรมเทศนาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงด้วยธรรมเป็นยอดคือพระอรหัตต์นี้ และเมื่อจะทูลถามถึงปฏิบัติเบื้องต้นของพระอรหัตต์นั้นจึงตรัสพระคาถาว่า **อภิตฺตฺติ** ดังนี้เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อภิตฺตฺติ** แปลว่า ตรัสบอกแล้ว. บทว่า **วิวญฺจกฺขุ** ผู้มีจักขุเปิดแล้ว คือเป็นผู้ประกอบด้วยจักขุ ๕ เปิดแล้ว คือไม่มีอะไรกั้น. บทว่า **สกุจฺจิมมํ** ธรรมที่พระองค์ทรงเห็นด้วยพระองค์เอง. คือธรรมที่พระองค์ทรงรู้แจ้งด้วยพระองค์เอง คือประจักษ์แก่พระองค์. บทว่า **ปริสฺสยวินยํ** คือ กำจัดอันตรายออกไป. บทว่า **ปฺปฺปทญฺจ วทฺหิ** คือ

ขอพระองค์ทรงบอกข้อปฏิบัติในบัดนี้เถิด. บทว่า **ภทฺทนต์** ข้าแต่พระองค์ผู้
เจริญ พระพุทฺธนิมิต เมื่อตรัสเรียกพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า **ภทฺทํ ทว อตฺต**
ขอความเจริญจงมีแก่พระองค์ ดังนี้. อีกอย่างหนึ่ง ท่านอธิบายว่าขอพระองค์
ทรงบอกความเจริญ ความดี อันสมควรของพระองค์เถิด. บทว่า **ปาติโมกฺข**
อถวาปี สมာธิ คืออันทำให้ผู้รักษาให้พ้นทุกข์ หรือสมาธิ ที่พระพุทฺธนิมิต
ถามทำลายปฏิบัติทานนั้นนั่นเอง หรือว่าพระพุทฺธนิมิตทูลถามมรรคปฏิบัติทาด้วย
บทนี้ และทูลถามถึงศีลและสมาธิด้วยบทอื่น.

ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า เพราะการสำรวมอินทรีย์เป็นการรักษา
ศีล หรือเพราะเทศนานี้พระองค์ทรงแสดงไปตามลำดับ เป็นที่สบายแก่ทวยเทพ
เหล่านั้น ๆ ฉะนั้นเมื่อจะทรงแสดงปฏิบัติตั้งแต่การสำรวมอินทรีย์ จึงทรง
เริ่มคาถาว่า **จกฺขุหิ** ดังนี้เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **จกฺขุหิ** เนว **โลลสฺส** ภิกฺขุไม่เป็นผู้โลเลด้วย
จกฺขุ คือ ภิกฺขุไม่พึงเป็นผู้โลเลด้วยจกฺขุ ด้วยการไม่ควรเห็นรูปที่ไม่เคยเห็น
เป็นต้น. บทว่า **คามกถาย** **อวารเย** **โสถํ** พึงปิดกั้นหูเสียจากถ้อยคำของชาว
บ้าน คือจากคิรัจฉานกถา. บทว่า **ผสฺสเสน** ได้แก่ผัสสะคือโรค. บทว่า **ภวณฺจ**
นาภิชปฺเปยฺย ไม่พึงปรารถนาภพ คือไม่พึงปรารถนาภพมีกามภพเป็นต้น
เพื่อบรรเทาผัสสะนั้น. บทว่า **เอรเวสุ** **จ น สมฺปเวเธยฺย** ไม่พึงหวั่นไหวใน
เพราะอารมณ์ที่น่ากลัว มีราศีห้และเสื่อโคร่งเป็นต้นอันเกิดแต่ผัสสะนั้นเป็น
ปัจจัย. หรือไม่พึงหวั่นไหวในเพราะอารมณ์ ในฆานินทรีย์ และมนินทรีย์
ที่เหลือ เป็นอันท่านกล่าวถึงการสำรวมอินทรีย์ครบบริบูรณ์ ด้วยประการฉะนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงการสำรวจอินทรีย์ด้วยบทก่อนแล้ว ด้วยบทนี้ จึงทรงแสดงว่าภิกษุผู้อยู่ในป่า เห็นหรือฟังสิ่งที่น่ากลัวแล้วไม่พึงหวั่นไหว ดังนี้. บทว่า **ลทฐา น สนฺนินฺธี กยิรา** ภิกษุได้ข้าน้ำของเคียวหรือแม่ฝ้าแล้วไม่พึงทำการสะสม คือภิกษุคิดว่าการที่จะได้ข้าน้ำเป็นต้นเหล่านี้ได้อย่างใดอย่างหนึ่งโดยธรรมแล้วอยู่ในเสนาสนะในป่า เป็นการได้ด้วยยาก ดังนี้แล้วไม่ควรทำการสะสม. บทว่า **ณายี น ปาทโถลสุส** คือ พึงเป็นผู้ยินดียิ่งในฉนวน ไม่พึงคะนองเท้า (เที่ยวไปข้างโน้นข้างนี้).

บทว่า **วิรเม กุกุกุจฺจํ นปฺปมชฺเชยฺย** พึงเว้นจากความคะนอง ไม่พึงประมาท คือพึงบรรเทาความคะนองมีความคะนองมือเป็นต้น และไม่พึงประมาทในการสังวรนี้ เพราะเป็นผู้ที่คนอื่นทำด้วยความเคารพ. บทว่า **ตฺนุที มายฺ หสุตฺถํ จิฑฺฑํ** คือพึงละความเกียจคร้าน ความล่องลง ความร่าเริง การเล่นที่เป็นไปทางกายและทางจิต. บทว่า **สฺวิภูตฺถํ** คือ กบทั้งการประดับ. บทว่า **อาถพฺพณฺ** คือการทำอาถรรพ์. บทว่า **สุปฺปินํ** คือดำราทำนายฝัน. บทว่า **ลฺกฺขณฺ** คือการทำนายลักษณะด้วยแก้วมณีเป็นต้น. บทว่า **โน วิเทเห** คือ ไม่พึงประกอบ. บทว่า **วิรุตฺตญฺจ** ได้แก่ทำนายเสียงสัตว์ร้องมีมฤคเป็นต้น. บทว่า **เปสฺสูณฺยํ** คือคำส่อเสียด. บทว่า **กยวิกฺกเย** ไม่พึงขวนขวายในการซื้อขาย คือไม่พึงตั้งอยู่ด้วยความหลอกลวงหรือด้วยเห็นแก่ท้องกับสหธรรมิกทั้งหลาย ๕ จำพวก. บทว่า **อุปฺวาทํ ภิกฺขุ น กรยฺย** ภิกษุไม่พึงทำการกล่าวติเตียน คือภิกษุเมื่อยังไม่เกิดกิเลสอันจะทำการกล่าวติเตียนก็ไม่ควรให้การกล่าวติเตียนสมณพราหมณ์เหล่าอื่นเกิดในตน. บทว่า **คามเย จ นภิสชฺเชยฺย** คือไม่พึงคลุกคลีในชาวบ้าน ด้วยการคลุกคลีกับคฤหัสถ์เป็นต้น. บทว่า **ลาภกมฺยา ชนํ น ลปเยยฺย** คือ ไม่พึงเจรจาจะชนเพราะความใคร่ลาภ.

บพว่า **ปยุตต์** ได้แก่ วาจาประกอบด้วยจิวรเป็นต้น หรือวาจาประกอบเพื่อ
สิ่งนั้น. บพว่า **โมสวหุเซ น นียถ** คือภิกษุไม่พึงนิยมในการกล่าวคำเท็จ.
บพว่า **ชีวิเตน** คือด้วยความเป็นอยู่. ภิกษุถูกผู้อื่นเสียดสีกระทบกระทั่ง ได้
ฟังการพูดมากของสมณะหรือของชนผู้พูดมาก คือได้ฟังคำพูดที่ไม่พอใจแม้
มากของสมณะเหล่านั้น หรือของชนผู้พูดมากเหล่านั้นมีกษัตริย์เป็นต้น. บพว่า
นปปฏิวชชา คือ ไม่ฟังโต้ตอบ. เพราะอะไร. เพราะสัตบุรุษทั้งหลายย่อม
ไม่ทำความเป็นข้าศึก. บพว่า **เอตถจ ฐมมมถุถาย** คือ ภิกษุรู้ธรรมตาม
ที่กล่าวแล้วนี้ทั้งหมด. บพว่า **วิจัน** คือ ค้นคว้าอยู่. บพว่า **สนุตีติ นิพพุตี**
ถตุวา คือรู้ความดับกิเลสว่าเป็นความสงบระงับเป็นต้น. หากมีคำถามว่า
เพราะอะไรจึงไม่ควรประมาท. พึงทราบเถิดว่า **อภิกุ หิ โส** เพราะภิกษุนั้น
เป็นผู้ครอบงำอารมณ์มีรูปเป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บพว่า **อภิกุ** ได้แก่ เป็นผู้ครอบงำอารมณ์มีรูปเป็นต้น.
บพว่า **อนภิกุโต** ได้แก่ อன்றอารมณ์มีรูปเป็นต้นครอบงำไม่ได้. บพว่า **อนิทธิมสกุจิ-**
ฐมมัม ทสฺสตี คือ เป็นผู้เห็นธรรมที่ตนเห็นเองอย่างประจักษ์แจ้งทีเดียว
บพว่า **สทา นมฺสฺสมนุสฺสิกุเข** ได้แก่ ฟังนอบน้อมศึกษาไตรสิกขาอยู่เนืองๆ
ทุกเมื่อ. บทที่เหลือในบททั้งปวงชัดดีแล้ว. อนึ่ง ในคานานี้พึงทราบสรุปความ
ดังนี้ ท่านกล่าวความตำราวมอินทริย์ด้วยบทมีอาทิว่า **จกฺขุหิ เนว โลโล**
ภิกษุไม่พึงเป็นผู้โลเลด้วยจักขุ กล่าวคือ การเสพปัจจัย โดยห้ามการสะสม
ด้วยบทมีอาทิว่า **อนุณานมโถ ปานานํ** ภิกษุได้ข้าว น้ำ ไม่พึงทำการสะสม
กล่าวคือ การสำรวมในปาติโมกข์ ด้วยการเว้นเมถุน ไม่พูดคำเท็จ คำ

ส่อเสียดเป็นต้น กล่าวอาชีวาปาริสุทธศีล ด้วยบหมืออาทิวา อาถพพณฺ์ สุปินฺ์
ลกุขณฺ์ การทำอาถรรพ์ ทำนายฝันคุณลักษณะ, กล่าวสมาธิด้วยบหมือว่า ฌายี
อสุส พึงเป็นผู้เพ่ง. กล่าวปัญญาด้วยบหมือว่า วิจิณฺ์ ภิกขุ ภิกขุพึงเป็นผู้
คั่นคว่า, กล่าวไตรสิกขาโดยสังเขปด้วยบหมือว่า สทา สโต ลิกฺเข ภิกขุพึงมี
สติศึกษาทุกเมื่อ, กล่าวการช่วยเหลือ ความเสียหาย การสงเคราะห์และการ
บรรเทาของผู้มีศีลสมาธิปัญญาด้วยบหมืออาทิวา อถ อาสเนสุ สยเนสุ ฯเปฯ
พหุสิกฺเขยฺย ภิกขุพึงอยู่ ณ ที่นั่งที่นอนอันมีเสียงน้อย ไม่พึงเห็นแก่หลับนอน
มากนัก. พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นตรัสปฏิบัติทาบบริบูรณ์แก่พระพุทฺธนิมิตอย่างนี้
แล้ว จึงทรงจบเทศนาด้วยธรรมเป็นยอดคือพระอรหัต.

เมื่อจบเทศนาได้มีผู้บรรลุธรรมเช่นกับที่กล่าวแล้วในปุราเภทสูตรนั้น
แล.

จบอรรถกถาศิวสุตฺตที่ ๑๔ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

อรรถกถาสุตตที่ ๑๕

ว่าด้วยความสลใจ

[๔๒๒] ภัยเกิดแล้วแต่อาชญาของ
ตน ท่านทั้งหลายจงเห็นคนผู้ทะเลาะกัน เรา
จักแสดงความสลใจตามที่เราได้สลใจมา
แล้ว.

เราได้เห็นหมู่มสัตว์กำลังดิ้นรนอยู่
(ด้วยค้นหาและทิวัจฉิ) เหมือนปลาในแอ่ง
น้ำน้อย ฉะนั้น ภัยได้เข้ามาถึงเราแล้ว
เพราะได้เห็นคนทั้งหลายผู้พิโรธกันและกัน.

โลกโดยรอบหาแก่นสารมิได้ ทิศ
ทั้งปวงหวั่นไหวแล้ว เราปรารถนาความ
ต้านทานแก่ตนอยู่ ไม่ได้เห็นสถานที่อะไร ๆ
อันทุกข์มีชราเป็นต้นไม่ครอบงำแล้ว.

เราไม่ได้มีความยินดี เพราะได้เห็น
สัตว์ทั้งหลาย ผู้อันทุกข์มีชราเป็นต้นกระทบ
แล้วผู้ถึงความพินาศ อนึ่ง เราได้เห็นกิเลส
ดุจลูกศรมีรากจะเป็นต้น ยากที่สัตว์จะเห็น
ได้ อันอาศัยหทัยในสัตว์เหล่านี้.

สัตว์อันกิเลสจตุกฺกสรมีราคะเป็นต้น
ใดเลียบติดอยู่แล้ว ย่อมแล่นไปยังทิศทั้ง
ปวง บัณฑิตอนกิเลสจตุกฺกสรมีราคะเป็น-
ต้นนั้นออกได้แล้ว ย่อมไม่แล่นไปยังทิศและ
ไม่จมลงในโอฆะทั้งสิ้น.

อารมณนำยินดีเหล่าใดมีอยู่ในโลก
หมู่มนุษย์ย่อมพากันเล่าเรียนศึกษา เพื่อให้
ได้ซึ่งอารมณที่นำยินดีเหล่านั้น กุลบุตรผู้
เป็นบัณฑิต ไม่พึงขวนขวายในอารมณที่
นำยินดีเหล่านั้น พึงเบื่อหน่ายกามทั้งหลาย
โดยประการทั้งปวงแล้ว พึงศึกษานิพพาน
เพื่อตน.

มุณีพึงเป็นผู้มีศีลจะ ไม่คะนองไม่มี
มายา ละการส่อเสียดเสีย เป็นผู้ไม่โกรธ
พึงข้ามความโลภอันลามกและความตระหนี่
เสีย.

นรชนพึงครอบงำความหลับ ความ
เกียจคร้าน ความท้อแท้เสีย ไม่พึงอยู่ร่วม
ด้วยความประมาท ไม่พึงดำรงอยู่ในการ
ดูหมิ่นผู้อื่น พึงมีใจน้อมไปในนิพพาน.

ไม่พึงน้อมไปในการกล่าวมุสา ไม่

พึงกระทำความเสนาหาในรูปและพึงกำหนด
รู้ความถือตัว พึงเว้นเสียจากความผลุนผลัน
แล้วเที่ยวไป.

ไม่พึงเพติดเพตินถึงอารมณ์ที่ล่วงมา
แล้ว ไม่พึงกระทำความพอใจในอารมณ์ที่
เกิดขึ้นเฉพาะหน้า ไม่พึงเสรำโศกถึงอารมณ์
ที่กำลังละไปอยู่ ไม่พึงเป็นผู้อาศัยค้นหา.

เรากล่าวความกำหนดยินดีว่าเป็น
โอฆะอันใหญ่หลวง กล่าวค้นหาว่าแล่นไป
เร็ว กล่าวค้นหาว่า เป็นเครื่องกระชบใจ
กล่าวค้นหาว่าเป็นอารมณ์ กล่าวค้นหาว่า
ทำใจให้กำเริบ เปือกตมคือกาม ยากที่สัตว์
จะล่วงไปได้.

พรหมณ์ผู้เป็นมุณี ไม่ปลีกออกจาก
สังจะแล้ว ย่อมตั้งอยู่บนบก คือ นิพพาน
มุณินั้นแล สละกัณอายตนะทั้งหมดแล้วโดย
ประการทั้งปวง เรากล่าวว่า เป็นผู้สงบ.

มุณินั้นแลเป็นผู้รู้ เป็นผู้ถึงเวท รู้
สังขตธรรมแล้ว อันค้นหาและทักขิไม่อาศัย
เป็นอยู่ในโลกโดยชอบ ย่อมไม่ทะเยอทะยาน
ต่ออะไร ๆ ในโลกนี้.

ผู้ใดข้ามกามทั้งหลาย และธรรมเป็น
เครื่องข้อยากที่สัตว์จะล่วงได้ในโลกมิได้
แล้ว ผู้นั้นตัดกระแสตัณหาขาดแล้ว ไม่มี
เครื่องผูกพัน ย่อมไม่เศร้าโศก ย่อมไม่
เฟื่องเลี้ยง.

ท่านจงทำกิเลสชาติเครื่องกังวลใน
อดีตให้เหือดแห้ง กิเลสชาติเครื่องกังวลใน
อนาคตอย่าได้มีแก่ท่าน ถ้าท่านจักไม่ถึง
เอาในปัจจุบันไซ้ ท่านจักเป็นผู้สงบเที่ยว
ไป.

ผู้ใดไม่มีความยึดถือในนามรูป ว่า
เป็นของเราโดยประการทั้งปวง และไม่
เศร้าโศกเพราะเหตุแห่งนามรูปอันไม่มี ผู้
นั้นแลย่อมไม่เสื่อมในโลก.

ผู้ใดไม่มีกิเลสเครื่องกังวลว่า สิ่งนี้
ของเรา และว่า สิ่งนี้ของผู้อื่น ผู้นั้นไม่
ประสบการยึดถือในสิ่งนั้นว่าเป็นของเราอยู่
ย่อมไม่เศร้าโศกว่า ของเราไม่มี.

เราเป็นผู้อันเขาถามถึงบุคคลผู้ไม่
หวั่นไหว จะบอกอานิสงส์ ๔ อย่างในบุคคล
นั้น ดังนี้ว่า บุคคลนั้นไม่มีความขวนขวาย

ไม่กำหนดยินดี ไม่มีความหวั่นไหว เป็นผู้
เสมอในอารมณ์ทั้งปวง.

ธรรมชาติเครื่องปรุงแต่งอะไร ๆ ย่อม
ไม่มีแก่ผู้ไม่หวั่นไหว ผู้รู้แจ้ง ผู้สิ้นเวรแล้ว
จากการปรารถนามีปัญญาลังขารเป็นต้น ย่อม
เห็นความปลอดภัยโปร่งในที่ทุกสถาน.

มุนีย่อมไม่กล่าวยกย่องตนในบุคคล
ผู้เสมอกัน ผู้ต่ำกว่า ผู้สูงกว่า มุนีนั้นเป็น
ผู้สงบปราศจากความตระหนี่ ย่อมไม่ยึดถือ
ไม่สละธรรมอะไร ๆ ในบรรดาธรรมมีรูป
เป็นต้น,

จบอรรถกถาสุตตที่ ๑๕

อรรถกถาอรรถกถาสุตตที่ ๑๕

อรรถกถาสุตตมีคำเริ่มต้นว่า อุตตทณฺหา ภยฺ ชาตฺ ดังนี้

พระสุตตรนี้มีการเกิดขึ้นอย่างไร ?

พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงทราบการทะเลาะกันเพราะเรื่องน้ำของเจ้า
ศากยะและเจ้าโกถิยะ ดังได้พรรณนาไว้แล้วในเรื่องการเกิดขึ้นแห่งสัมมา-
ปริพาชณียสูตร ทรงดำริว่าพวกพระญาติทะเลาะกัน เอาเถิด เราจักห้าม
พระญาติเหล่านั้นดังนี้ เสด็จประทับยืน ณ ท่ามกลางเหล่าเสนาทั้งสองฝ่าย
แล้วจึงตรัสพระสุตตรนี้.

ในสูตรนั้นพึงทราบความในคาถาดังนี้. ภัยอันใดเกิดขึ้นในปัจจุบัน และสัมปรายภพ ภัยนั้นทั้งหมดเกิดแต่อาชญาของตน เกิดแต่เหตุทุจริตของตน เมื่อเป็นอย่างนี้ ท่านทั้งหลายจงเห็นชนผู้ทะเลาะกัน จงเห็นชนมีเจ้าสากยะเป็น คำนี้อะไรทะเลาะกัน ทำร้ายกัน เบียดเบียนกันและกัน.

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้นทรงดำหนิชนผู้พิโรธตอบโต้กัน ผู้ปฏิบัติผิด นั้นอย่างนี้แล้วเพื่อให้เกิดสังเวชแก่ชนนั้น ด้วยการแสดงสัมมาปฏิบัติของ พระองค์จึงตรัสว่า **อเวคิ กิตฺติยิสฺสามิ ยถา อเวคิตฺติ มยา** เราจักแสดง ความสลัดใจ ตามที่เราได้สลัดใจมาแล้ว อธิบายว่า เคยเป็นพระโพธิสัตว์ มาแล้วนั่นเอง.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงประการตามที่พระองค์ สลัดพระทัยมาแล้ว จงตรัสคำมีอาทิว่า **ผนุทฺมานัน** หมู่สัตว์กำลังคิรินอยู่ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ผนุทฺมานัน** ได้แก่ หมู่สัตว์กำลังคิรินอยู่ด้วย ตัณหาและทิฏฐิ. บทว่า **อโปปฺทเก** คือในแอ่งน้ำน้อย. บทว่า **อญฺญมญฺญเอหิ พฺยารุทฺเธ ทิสฺวา** คือ เพราะเห็นคนทั้งหลายผู้พิโรธกันและกันเหมือนสัตว์ ต่าง ๆ. บทว่า **มํ ภยมาวิสิ** คือ ภัยได้เข้ามาถึงเราแล้ว. บทว่า **สมนุทฺตมาโร โลโก** โลกโดยรอบหาแก่นสารมิได้ คือ โลกโดยรอบตั้งแต่แรกเป็นต้นหา แก่นสารมิได้ คือ เว้นจากแก่นสารมีความเป็นของเที่ยงเป็นต้น. บทว่า **ทิสฺวา สพฺพา สเมริตา** คือ ทิศทั้งปวงหวนไหวแล้ว เพราะความเป็นของไม่เที่ยง. บทว่า **อิจฺจนํ ฆนฺตมคฺคโน** คือ เราปรารถนาความต้านทานแก่ตนอยู่. บทว่า **นาทฺทสาสี อนฺลิสิตํ** คือ ไม่ได้เห็นสถานที่อะไร ๆ อันทุกข์มีชราเป็นต้น

ไม่ครอบงำแล้ว บทว่า โอสานเหตุว พุยารุทุท ทิสฺวา เม อรตือหุ เราไม่ได้มีความยินดี เพราะได้เห็นสัตว์ทั้งหลายผู้อื่นทุกข์มีชราเป็นต้นกระทบแล้วในที่สุด คือ เรามีได้มีความยินดี เพราะเห็นสัตว์ทั้งหลายผู้อื่นทุกข์มีชราเป็นต้นกระทบแล้ว ถึงความพินาศไปในที่สุด แห่งความเป็นหนุ่มสาวเป็นต้นนั่นเอง. บทว่า อเหตุถ สลฺลํ คือ เราได้เป็นกิเลสจตุลฺกศรมีรากะเป็นต้นในสัตว์ทั้งหลายเหล่านี้. บทว่า ทพฺยนิสฺสฺสิตํ อันอาศัยหทัย คือ อันอาศัยจิต. หากมีคำถามว่า กิเลสจตุลฺกศรมีอนุภาพอย่างไร พึงทราบกาลาว่า เยน สลฺเลน โอตฺถุโณ สัตว์ถูกกิเลสจตุลฺกศรเสียบติดแล้ว.

บทว่า ทิสฺวา สพฺพา วิชวติ สัตว์ย่อมเล่นไปยังทิศทั้งปวง คือ สัตว์ย่อมเล่นไปยังทิศคือความทุจริตทั้งปวงบ้าง ยังทิสฺบุรพาเป็นต้นบ้าง. บทว่า ตเมว สลฺลํ อพฺพยุหฺน น ธาวติ น สีสฺสิตํ คือ บัณฑิตถอนกิเลสจตุลฺกศรนั้นแลออกเสียได้ ย่อมไม่เล่นไปยังทิศและไม่จมลงในโอชะ ๔. เมื่อมนุษย์ทั้งหลายถูกกิเลสจตุลฺกศรอันมีอนุภาพมากเสียบอย่างนี้แล้ว พึงทราบกาลาว่า ตตฺถ สิกฺขานุคฺคียนฺนติ ยานิ โลกํ คธิตานิ หม่อมมนุษย์ย่อมพากันเล่าเรียนศิลปะ เพื่อให้ได้อารมณ์ที่น่ายินดีในโลก.

บทนั้นมีความดังนี้ กามคุณ ๕ ใดในโลก ท่านเรียกว่า คธิตานิ ยินดี เพราะอรรถว่า ย่อมปรารถนาเพื่อจะได้คืน หรือเพราะเสพตลอดกาลนาน หรือเพราะกล่าวเล่าเรียนศิลปะหลายแขนงมีศิลปะการฝึกช้างเป็นต้นอันเป็นเครื่องหมายในกามคุณเหล่านั้น ท่านทั้งหลายจะเถิด โลกนี้มีว่เมากันเพียงไร กุลบุตรผู้เป็นบัณฑิต ไม่พึงชวนชวายในอารมณ์ที่น่ายินดีเหล่านั้น หรือในศิลปะเหล่านั้น พึงเบื่อหน่ายกามทั้งหลายโดยประการทั้งปวง ด้วยการเห็นลักษณะมีลักษณะไม่เที่ยงเป็นต้น โดยถ่องแท้ พึงศึกษานิพพานเพื่อตนเถิด.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงถึงสิ่งที่ควรศึกษา จึงตรัส
คำมีอาทิว่า **สจฺโจ สฺยิยา** ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **สจฺโจ** พึงเป็นผู้มีสัจจะ คือ พึงเป็นผู้ประกอบ
ด้วยวาจาสัจจะ ญาณสัจจะ มรรคสัจจะ. บทว่า **ริตฺตเปสฺสุโณ** คือ ละคำ
สื่อเสียด. บทว่า **เววิจฺจํ** คือความตระหนี่. บทว่า **นิทฺทํ ตนฺที สห ธิํ**
พึงครอบงำความหลับ ความเกียจคร้าน ความท้อแท้ ได้แก่ พึงครอบงำ
ธรรม ๓ อย่างเหล่านี้ คือ ความง่วงเหงาหาวนอน ความเกียจคร้านทางกาย
และความเกียจคร้านทางจิต. บทว่า **นิพฺพานมนโส** คือ มีจิตน้อมไปใน
นิพพาน. บทว่า **สาหสา** ความผลุนผลัน คือ เพราะเหตุแห่งความผลุนผลัน
อันมีประเภทแห่งความประพฤติกำหนดเป็นต้นของตนกำหนด. บทว่า **นาภิ-**
นฺนุทยุ ไม่พึงยินดีสิ่งที่ล่วงหาแล้ว คือ รูปที่ล่วงมาแล้วเป็นต้น. บทว่า **นเว**
คือในปัจจุบัน. บทว่า **หิยุยฺมาน** คือ อารมณ์ที่หายไป. บทว่า **อาภาสํ**
น สฺโต สฺยิยา คือ ไม่พึงเป็นผู้อาศัยอากาศ. จริงอยู่ ตัณหา ท่านเรียกว่าอากาศ
เพราะเป็นช่องแห่งรูปเป็นต้น หากมีคำถามว่า เพราะอะไร จึงไม่พึงเป็นผู้อาศัย
ตัณหา. พึงทราบคาถาต่อไปว่า **อหํ หิ อิมํ เภฏํ พฺรุมิ** เพราะเรากล่าว
ตัณหาว่าเป็นความกำหนดยินดี.

บทนั้นมีความดังนี้ เพราะเรากล่าวตัณหาที่เรียกว่าอากาศนี้เป็นความ
กำหนดยินดี เพราะเป็นช่องทางแห่งรูปเป็นต้น. มีอะไรยิ่งไปกว่านั้น มีดังนี้
เรากล่าวตัณหาว่าเป็นโอฆะ เพราะการทำลายลง กล่าวตัณหาว่าอาชวะ เพราะ
เล่นไปเร็ว กล่าวตัณหาว่าเป็นเครื่องกระชิบ เพราะเหตุให้กระชิบว่า นี่ของเรา
นี่ของเรา กล่าวตัณหาว่าเป็นอารมณ์ เพราะปล่อยได้ยาก กล่าวตัณหาว่า

ทำใจให้กำริบ เพราะเหตุทำให้ห้วนไหว อนึ่ง ตัณหานี้เป็นเปือกตมคือกาม
ชื่อว่า ยากที่สัตว์จะล่วงไปได้ เพราะเป็นความหวังใจของโลก และเพราะสัตว์
ก้าวพ้นไปได้ยาก. หากมีคำถามว่า เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้ว่า ไม่พึง
เป็นผู้อาศัยอากาศดังนี้ อากาศคืออะไร. ตอบว่า **เคธ พุรุมิ** พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสว่า เรากล่าวอากาศว่าเป็นความกำหนัดยินดี ด้วยเหตุที่นั่นพึงทราบการเชื่อม
กาลานั้นด้วยประการดังนี้. ในบทนั้นพึงทราบการแก้บทว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสว่า เรากล่าวอากาศว่าเป็นความกำหนัดยินดี เหมือนอย่างเรากล่าวว่า
ตัณหาเป็นห้วงน้ำใหญ่ ตัณหาเป็นความเล่นไปเร็ว ตัณหาเป็นเครื่องกระชับใจ
ตัณหาเป็นอารมณ์ ตัณหาเป็นความกำริบ ตัณหาเป็นเปือกตมคือกามในโลก
พร้อมทั้งเทวโลกอันสัตว์ข้ามได้ยาก. ไม่พึงเป็นผู้อาศัยอากาศอันเป็นปริยายว่า
ความกำหนัดยินดีเป็นต้นอย่างนี้. พึงทราบกาลว่า **สจฺจา อโวกุทฺตมฺม มฺหิ**
ไม่ปลื้มออกจากสังขะแล้ว.

บทนั้นมีความดังนี้ พราหมณ์ไม่ปลื้มออกจากสังขะ ๓ อย่างดังกล่าว
มาก่อนแล้ว เรียกชื่อว่าเป็นมุนี เพราะปฏิบัติปฏิบัติเพื่อความเป็นมุนี ตั้งอยู่
บนบกคือนิพพาน พราหมณ์นั้นแลสละคืนอายตนะทั้งหมดแล้ว เรากล่าวว่า
เป็นผู้สงบ. มีอะไรยิ่งไปกว่านั้น มีกาลว่า **สเว วิทวา มฺหิ** นั้นแล เป็นผู้รู้
ดังนี้เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ถตฺวา ฐมฺมํ** คือรู้ธรรมอันปรุ้งแต่งโดยนัย
มีความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น. บทว่า **สมฺมา โส โลเก อริยาโน มฺหิ**
นั้นเป็นอยู่ในโลกโดยชอบ คือ เพราะละกิเลสอันทำให้เป็นอยู่โดยมิชอบเสียได้.
ก็เมื่อไม่ทะเยอทะยานอย่างนี้ พึงทราบกาลต่อไปว่า **โยธ กาม** ผู้ใดข้าม
กามทั้งหลายในโลกนี้ได้ ดังนี้เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **สงฺคิ** ธรรมเป็นเครื่องข้อง คือผู้ใดเข้าธรรม เป็นเครื่องข้อง ๗ อย่างได้. บทว่า **นาชฺเขตติ** คือยอมไม่ฟังถึง. เพราะฉะนั้น ในบรรดาท่านทั้งหลาย ผู้ใดปรารถนาจะเป็นอย่างนี้ เรากล่าวถึงผู้นั้น. ฟัง ทราบคาถาต่อไปว่า ยัม **ปฺพุเพ** ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ปฺพุเพ** คือกิเลสชาติและกรรมในอดีตปรารภ สังขารในอดีตเกิดขึ้นเป็นธรรมดา. บทว่า **ปจฺจมา เต มาหุ กิญฺจัน** กิเลสชาติเครื่องกังวลในภายหลังอย่าได้มีแก่ท่าน คือ กิเลสชาติเครื่องกังวลมี ราคะ เป็นต้นปรารภสังขารแม้ในอนาคตอย่าได้มีแก่ท่าน. บทว่า **มชฺเช เจ โน คหสฺสตี** หากท่านจักไม่ถือเอาในปัจจุบัน คือ หากท่านจักไม่ถือธรรม มีรูปในปัจจุบัน เป็นต้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแสดงการบรรลุพระอรหัตด้วยบทว่า **อุปลนฺโต จริสฺสตี** ท่านจักเป็นผู้สงบเที่ยวไปอย่างนี้แล้ว บัดนี้ได้ตรัสคาถาทั้งหลายต่อจากนี้ ด้วยการสรรเสริญพระอรหัต.

ในบทเหล่านั้น ฟังทราบความแห่งคาถาว่า **สพฺพโส** โดยประการ ทั้งปวง เป็นต้น. บทว่า **มมายิติ** ยึดถือในนามรูปว่าเป็นของเรา คือ ทำความ ยึดถือว่าเป็นของเรา หรือยึดถือวัตถุว่า สิ่งนี้ของเรา ดังนี้. บทว่า **อस्ता จ น โสจติ** คือ ไม่เศร้าโศกเพราะเหตุแห่งนามรูปอันไม่มี เพราะเหตุแห่งความ ไม่ยินดี. บทว่า **น ชยฺยติ** ไม่เสื่อมคือไม่ถึงความชรา. มีอะไรยิ่งไปกว่านี้อีก มีคาถาว่า **ยสฺส นตฺถิ** ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **กิญฺจัน** เครื่องกังวลคือธรรมชาติมีรูปเป็นต้น ไร ๆ. มีอะไรยิ่งไปอีก มีคาถาว่า **อนฺนุจฺจรี** ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อนุญจรี** แปลว่า ไม่มีความขวนขวาย.
อาจารย์บางพวกกล่าวว่า **อนุทฐรี** ก็มี. บทว่า **สพฺพธิ สโม** คือเป็นผู้เสมอ
ในอารมณ์ทั้งปวง. อธิบายว่า เป็นผู้วางเฉย. บทนี้ท่านอธิบายว่า บุคคลใด
ไม่เศร้าโศกกว่า ของเราไม่มี เราเป็นผู้ถูกถามถึงบุคคลนั้นผู้ไม่หวั่นไหวจะบอก
อานิสงส์ ๔ อย่างในบุคคลนั้นว่า เป็นผู้ไม่มีความขวนขวาย ไม่กำหนดยินดี
ไม่หวั่นไหว เป็นผู้เสมอในอารมณ์ทั้งปวง. มีอะไรยิ่งไปกว่านี้ มีกาลว่า
อเนชฺส ผู้ไม่หวั่นไหว ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **นิสฺงฺขติ** ธรรมชาติเครื่องปรุงแต่งคือสังขาร
อย่างใดอย่างหนึ่งในปญฺญากิสังขารเป็นต้น เพราะสังขารนั้นถูกปรุงแต่ง หรือ
ย่อมปรุงแต่ง ฉะนั้นท่านจึงเรียก **นิสฺงฺขติ**. บทว่า **วियารมฺภา** จากการ
ปรารภคือการปรารภ ๓ อย่างมีปญฺญากิสังขารเป็นต้น. บทว่า **เขมฺ ปรสฺสติ**
สพฺพธิ ย่อมเห็นความปลอดภัยในที่ทุกสถานคือเห็นความไม่มีภัยในที่ทั้งปวง
นั่นเอง เมื่อเห็นอย่างนี้ ฟังทราบกาลต่อไปว่า **น สเมสุ** ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **น วทเต** ย่อมไม่กล่าวขยอของตนคือไม่กล่าว
ขยอตนแม้ในบุคคลผู้เสมอกัน ด้วยถือตัวว่าเราเป็นเช่นเดียวกันเป็นต้น
แม้ในบุคคลผู้ต่ำกว่า แม้ในบุคคลผู้สูงกว่า. บทว่า **นาเทติ น นิสฺสฺสติ**
ไม่ยึดถือ ไม่สละ คือ ไม่ยึดถือไม่สละธรรมไร ๆ ในบรรดาธรรมมีรูปเป็นต้น.
บทที่เหลือชัดแล้วทั้งหมด. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงจบเทศนาด้วยธรรม
เป็นยอดคือพระอรหัต ด้วยประการฉะนี้.

เมื่อจบเทศนา ศากยกุมารและโกสิยกุมาร ๕๐๐ ได้ผนวชด้วยเอหิภิกขุ
บรรพชา. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพากิษุเหล่านั้นเสด็จเข้าไปยังป่ามหาวัน.

จบอรรถกถาอิตตทัณฑสูตรที่ ๑๕ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

สาริปุตตสูตรที่ ๑๖

ว่าด้วยความไม่สะดุ้งกลัว

ท่านพระสาริปุตตทูลถามว่า

[๔๒๓] พระศาสดา ผู้มีพระวาทา
ไพเราะอย่างนี้ เสด็จมาแต่ชั้นดุสิต สู่ความ
เป็นคณาจารย์ ข้าพระองค์ยังไม่ได้เห็นหรือ
ไม่ได้ยินต่อใคร ๆ ในกาลก่อนแต่นี้เลย.

พระองค์ผู้มีพระจักขุยอมปรากฏแก่
มนุษย์ทั้งหลาย เหมือนปรากฏแก่โลกพร้อม
ด้วยเทวโลก ฉะนั้น พระองค์ผู้เดียวบรรเทา
ความมืดได้ทั้งหมด ทรงถึงความยินดีใน
เนกขัมมะ.

ศิษย์ทั้งหลายมีกษัตริย์เป็นต้นเป็นอัน
มาก มาเฝ้าพระองค์ผู้เป็นพุทธะ ผู้อันค้นหา
และทฎฐิไม่อาศัยแล้ว ผู้คงที่ ไม่หลอกลวง
เสด็จมาแล้วสู่ความเป็นคณาจารย์ ณ เมือง
สังกัสสะนี้ ด้วยปัญหามีอยู่.

เมื่อภิกษุเกลียดชังแต่ทุกข์ มีชาติเป็น
ต้นอยู่ เสพที่นั่งอันสงัด คือ โคนไม้ ป่าช้า
หรือที่นั่งอันสงัดในถ้ำแห่งภูเขา ในที่นอน

อันเลวและประณีต ความขลาดกลัวซึ่งเป็นเหตุจะไม่ทำให้ภิกษุหวั่นไหว ในที่นอนและที่นั่งอันไม่มีเสียงกึกก้องนั้น มีประมาณเท่าไร.

อันตรายในโลกของภิกษุผู้จะไปยังทิศที่ไม่เคยไป ซึ่งภิกษุจะพึงครอบงำเสียในที่นอนและที่นั่งอันสงบ มีประมาณเท่าไร.

ภิกษุนั้นพึงถ้อยคำอย่างไร พึงมีโคจรในโลกนี้อย่างไร ภิกษุผู้มีใจเด็ดเดี่ยว พึงมีศีลและวัตรอย่างไร สมาทานสิกขาอะไร จึงเป็นผู้มีจิตแน่วแน่ มีปัญญารักษาตน มีสติ พึงกำจัดมลทินของตน เหมือนนายช่างทองกำจัดมลทินของทอง ฉะนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ดูก่อนสารีบุตร ถ้าว่าธรรมเป็นเครื่องอยู่สำราญ และธรรมที่สมควรนี้ใดของภิกษุผู้เกลียดชังแต่ทุกขมีชาติเป็นต้น ผู้ใครจะตรัสรู้ เสพอยู่ซึ่งที่นั่งและที่นอนอันสงบมีอยู่ไซ้ เราจะทำว่าธรรมเป็นเครื่องอยู่สำราญ และธรรมที่สมควรนั้นตามที่รู้ แก่เธอ.

ภิกษุผู้เป็นนักปราชญ์ มีสติ ประ-

พฤตอยู่ในเขตแดนของตน ไม่พึงกลัวแต่
ภย ๕ อย่าง คือ เหลือบ ยุง สัตว์เสือก
กลาน ผัสสะแห่งมนุษย์ (มีมนุษย์ผู้เป็นโจร
เป็นต้น) สัตว์สี่เท้า.

ภิกษุแสวงหากุศลธรรมอยู่เนื่อง ๆ

ไม่พึงสะดุ้งแม้ต่อเหล่าชนผู้ประพฤติธรรม
อื่นนอกจากสทรรมิก แม้ได้เห็นเหตุการณ์
อันนำมาซึ่งความขลาดกลัวเป็นอันมากของ
ชนเหล่านั้น และอันตรายเหล่าอื่น ก็พึง
ครอบงำเสียได้.

ภิกษุอันผัสสะแห่งโรค คือ ความหิว
เย็นจัด ร้อนจัด ถูกต้องแล้ว พึงอดกลั้น
ได้ ภิกษุนั้นเป็นผู้อันโรคเหล่านั้นถูกต้อง
แล้วด้วยอาการต่าง ๆ ก็มีได้ทำโอกาสให้แก่
อภิสังขารเป็นต้น พึงบากบั่นกระทำความ
เพียรให้มั่นคง.

ไม่พึงกระทำการขโมย ไม่พึงกล่าว
คำมูสา พึงแผ่เมตตาไปยังหมู่สัตว์ทั้งที่สะดุ้ง
และมั่นคง ในกาลใด พึงรู้เท่าทันความที่ใจ
เป็นธรรมชาติขุ่นมัว ในกาลนั้น พึงบรรเทา
เสียด้วยคิดว่า นี่เป็นฝักฝ่ายแห่งธรรมดำ.

ไม่ฟังลู่อ่านางแห่งความโกรธและ

การดูหมิ่นผู้อื่น ฟังขุตรากเหง้าแห่งความ
โกรธ และการดูหมิ่นผู้อื่นเหล่านั้นแล้วดำรง
อยู่ เมื่อจะครอบงำ ก็ฟังครอบงำความรัก
หรือความไม่รักเสียโดยแท้.

ภิกษุผู้ประกอบด้วยปีติอันงาม มุ่ง
บุญเป็นเบื้องหน้า ฟังข่มอันตรายเหล่านั้น
เสีย ฟังครอบงำความไม่ยินดีในที่นอนอัน
สัจด์ ฟังครอบงำธรรมอันเป็นที่ตั้งแห่งความ
รำไรทั้ง ๔ อย่าง.

ผู้เป็นเสขะ ไม่มีความกังวลเที่ยวไป
ฟังปราบวิตกอันเป็นที่ตั้งแห่งความรำไร
เหล่านี้ว่า เราจักบริโภคอะไร หรือว่าเราจัก
บริโภคที่ไหน เมื่อคืนนี้เรานอนเป็นทุกข์นัก
ค่ำวันนี้เราจักนอนที่ไหน.

ภิกษุนั้นได้ข่าวและที่อยู่ไกลแล้ว
ฟังรู้จักประมาณ (ในการรับและการบริ-
โภค) เพื่อความสันโดษในศาสนา นี้ ภิกษุ
นั้นคุ้มครองแล้วในปัจจัยเหล่านั้น ตำรวม
ระวังเที่ยวไปในบ้าน ถึงใคร ๆ ดำว่าเสียดสี
ไม่ฟังกล่าวว่ายาบ.

ฟังเป็นผู้มีจักขุทอดลง ไม่คะนอง
เท่า ฟังเป็นผู้ชวนขยายในฌาน เป็นผู้ตื่น
อยู่โดยมาก ปรารถนอบุเบกขา มีจิตตั้งมั่นดี
ฟังตัดเสียซึ่งกรรมเป็นที่อยู่แห่งวิตกและ
ความคะนอง.

ภิกษุผู้อันอุปัชฌาย์เป็นต้น ตักเตือน
แล้วด้วยวาจา ฟังเป็นผู้มีสติ ยินดีรับคำตัก
เตือนนั้น ฟังทำลายตะปู คือความโกรธใน
สพรหมจารีทั้งหลาย ฟังเปล่งวาจาอันเป็น
กุศล อย่าให้ล่วงเวลาไป ไม่ฟังคิดในการ
กล่าวติเตียนผู้อื่น.

ต่อแต่นั้น ฟังเป็นผู้มีสติศึกษาเพื่อ
ปราบฐลี ๕ อย่างในโลก ครอบงำความกำ
หนัดยินดีในรูป เสียง กลิ่น รส และผัสสะ.

ครั้งปราบความพอใจในธรรมเหล่านี้
ได้แล้ว ฟังเป็นผู้มีสติ มีจิตหลุดพ้นด้วยดี
พิจารณาธรรมอยู่โดยชอบ โดยกาลอันสม
ควร มีจิตแน่วแน่ ฟังกำจัดความมืดเสียได้
ฉะนั้นแล.

จบสาริปุตตสูตรที่ ๑๖

จบอัฐกาวรรคที่ ๔

สาริปุตตสูตรที่ ๑๖

สาริปุตตสูตร มีคำเริ่มต้นว่า น เม ทิฏฺฐโ ช้าพระองค์ไม่ได้เห็น
ดังนี้ ท่านกล่าวว่า เกรปัญหาสูตรบ้าง.

พระสูตรนี้มีการเกิดขึ้นอย่างไร ?

การเกิดพระสูตรนี้มีอยู่ว่า เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ได้ป้อนไม้จันทน์แดง
แล้วเอาป้อนจันทน์แดงทำบาตร ยกแขวนไว้บนอากาศ การห้ามสาวกทั้งหลาย
แสดงฤทธิในเพราะเรื่องนั้น พวกเดียรถีย์ประสงค์จะทำปาฏิหาริย์กับพระผู้มี
พระภาคเจ้า. การทำปาฏิหาริย์, การเสด็จไปกรุงสาวัตถีของพระผู้มีพระภาคเจ้า
การติดตามของพวกเดียรถีย์, การเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าของพระเจ้าปเสนทิ ฌ
กรุงสาวัตถี ความปรากฏแห่งต้นคณทัมพพฤกษ์, การห้ามบริษัท ๕ แสดง
ปาฏิหาริย์เพื่อเอาชนะเดียรถีย์, การกระทำยมกปาฏิหาริย์, การเสด็จไปดาวดึงส์
พิภพของพระผู้มีพระภาคเจ้าหลังจากทรงทำปาฏิหาริย์แล้ว การแสดงธรรมสิ้น
ไตรมาส ฌ ดาวดึงส์พิภพนั้น และการเสด็จสงจากเทวโลกในสังกัสสนครกับ
ท่านพระมหาโมคคัลลานเถระ ด้วยประการฉะนี้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงยังเรื่องเหล่านั้น และขาดกให้พิสดารเป็นลำดับ ๆ ไป ตลอดถึงพวกเทวดาในหมื่นจักรวาลพากันบูชา เสด็จลงที่สังกัสสนคร โดยบันไดแก้วในท่ามกลาง ประทับยืน ณ เชิงบันได เมื่อจะตรัสประกาศาถาในธรรมบทนี้จึงตรัสว่า

ชนเหล่าใดชวนขวยแล้วในฉาน

เป็นนักปราชญ์ ยินดีในเนกขัมมะและความ

สงบ แม้เทวดาทั้งหลายก็รักชนเหล่านั้น ผู้

ตรัสรู้พร้อมแล้ว ผู้มีสติ ดังนี้.

ท่านพระสารีบุตรเถระถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งประทับยืนอยู่ ณ เชิงบันได ก่อนใครทั้งหมด. ต่อไปภิกษุณีอุบลวรรณา. ลำดับต่อไป หมู่ชนอื่น ๆ. ณ ที่นั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงดำริว่า ณ บริษัทนี้พระโมคคัลลานะปรากฏว่าเป็นผู้เลิศทางฤทธิ พระอนรุทธะเป็นผู้เลิศทางทิพยจักขุ พระปุลณณะทางธรรมกถึก แต่บริษัทนี้ไม่รู้จักพระสารีบุตรว่าเป็นผู้เลิศด้วยคุณอะไร ๆ ถ้ากระไรเราจะพึงประกาศพระสารีบุตรด้วยปัญญาคุณในบัดนี้. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสถามปัญหาแก่พระเถระ พระเถระแก้ปัญหามาได้ทั้งหมดทั้งที่เป็นปัญหาของปุลุชน ปัญหาของพระเสกขะ และปัญหาของพระอเสกขะ. ในครั้งนั้น ชนจึงได้รู้จักพระสารีบุตรว่าเป็นผู้เลิศทางปัญญา. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า สารีบุตรมิได้เป็นผู้มีปัญญาแต่ในบัดนี้เท่านั้น แม้ในอดีตก็เป็นผู้เลิศด้วยปัญญา จึงทรงนำชาดกมาตรัสเล่า.

ในอดีตกาล ฤาษีมากกว่าพันมีรากไม้และผลไม้ในป่าเป็นอาหาร อาศัยอยู่ ณ เชิงภูเขา. อาจารย์ของฤาษีเหล่านั้นเกิดอาพาธ จึงต้องช่วยกันอุปัฏฐาก. อันเตวสิกผู้เป็นหัวหน้า คิดว่า เราจักหาเภสัชเป็นที่สบาย แล้วกล่าวว่าพวกท่านอย่าประมาทจงช่วยกันอุปัฏฐากอาจารย์ จึงได้ไปยังที่อยู่ของชาวบ้าน. เมื่อหัวหน้าอันเตวสิกนั้นยังไม่กลับ อาจารย์ได้ถึงแก่กรรมเสียแล้ว. พวกอันเตวสิกพากันถามอาจารย์ปรารภถึงสมบัติว่า บัดนี้อาจารย์จักถึงแก่กรรม. อาจารย์กล่าวว่า **นตฺถิ กิณฺจิ** ไม่มีอะไร หมายถึงอาภิญญายตนสมบัติ. พวกอันเตวสิกต่างถึงเอาว่าอาจารย์ยังไม่ได้บรรลุ. ลำดับนั้นหัวหน้าอันเตวสิกนำเภสัชมา เห็นอาจารย์ถึงแก่กรรมจึงกล่าวว่า พวกท่านถามอะไร ๆ กะอาจารย์

บ้าง. อันเตวาสิกกล่าวว่ พวกผมถาม ขอร้บ. อาจารย์กล่าวว่ ไม่มีอะไร อาจารย์ยังไม่ได้บรลอะไร ๆ. หัวหน้าอันเตวาสิกกล่าวว่ เมื่ออาจารย์กล่าวว่ ไม่มีอะไร ได้บ่งให้รู้ถึงอากิจญญาตนะ ควรเคารพอาจารย์.

บุรุษผู้มีปัญญาใด รู้ความของภษิต

แม้ผู้เดียวยังประเสริฐว่ บุรุษผู้ไม่มีปัญญา

ผู้ไม่รู้ความของภษิต แม้มากกว่ ๑,๐๐๐ คน

เหล่านั้น ผู้มาประชุมกันคร่ำครวญอยู่ตั้ง

๑๐๐ ปี ดังนี้.

ก็และเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสชาดกแล้ว ท่านพระสารีบุตรเพื่อจะ ทูลถามถึงเสนาสนะและโคจรเป็นที่สบาย และศีลพรตเพื่อประโยชน์แก่ภิกษุ ๕๐๐ ซึ่งเป็นสัททวิหาริกของตน จึงได้กล่าวคาถา ๘ คาถา เริ่มคาถาสรรเสริญ นี้ว่ น เม ทิฏฐโ จ อโธ ปุพฺเพ ข้าพระองค์ไม่เห็นหรือไม่ได้ยินต่อใคร ๆ ในกาลก่อนแต่นี้เลย ดังนี้เป็นต้น. พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแก้ความนั้น ได้ตรัสคาถาที่เหลือต่อจากนั้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่ อโธ ปุพฺเพ ในกาลก่อนแต่นี้ คือ ในกาลก่อน แต่เสด็จลงที่สังกัสสนครนี้. บทว่ วคฺควโ ท คือมีพระวาจาไพเราะ. บทว่ ตฺฐิตา คณิมลโ ท เสด็จมาแต่ชั้นดุสิตสู่หมู่คณะ คือ พระพุทธองค์เสด็จมาจากชั้นดุสิต เพราะทรงจุติจากชั้นดุสิตแล้วมาปฏิสนธิยังพระครรภ์พระมารดา ที่ชื่อว่าคณิ (หมู่คณะ) เพราะเป็นคณาจารย์ หรือเสด็จจากเทวโลกคือชั้นดุสิต เพราะนำความยินดีมาสู่หมู่คณะ หรือเสด็จจากชั้นดุสิตมาสู่หมู่คณะของพระอรหันต์ทั้งหลาย.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่สองต่อไป. บทว่า **สเทวกสุส โลกสุส**
ยถา ทิสฺสติ เหมือนปรากฏแก่โลกพร้อมทั้งเทวโลก คือเหมือนปรากฏแก่
มนุษย์ทั้งหลาย คุจปรากฏแก่โลกพร้อมทั้งเทวโลก หรือปรากฏโดยความเป็น
ของแท้ ปรากฏโดยความไม่วิปริต. บทว่า **จกฺขุมา** คือมีจักขุยอดเยี่ยม.
บทว่า **เอโก** พระองค์ผู้เดียว คือพระองค์ผู้เดียวด้วยการนับเนื่องในบรรพชา
เป็นต้น. บทว่า **รตี** คือทรงยินดีในเนกขัมมะเป็นต้น.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่สามต่อไป. บทว่า **พหุณฺนมฺมิช พุทฺธานํ**
คือศิษย์ทั้งหลายมีกษัตริย์เป็นต้นเป็นอันมากอันนับเนื่องกันในที่นี้. จจริงอยู่
ศิษย์ทั้งหลาย ท่านเรียกว่า **พุทฺธา** นับเนื่องกัน เพราะมีความประพฤติกุศล
ในอาจารย์. บทว่า **อตุถิ ปญฺเหน อาคมํ** มาด้วยปัญหามีอยู่ คือ มีความ
ต้องการด้วยปัญหาจึงมา หรือมีปัญหาจึงมา.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่สี่ต่อไป. บทว่า **วิชิคุจฺจโต** เมื่อเกลียดชัง
คือ อึดอัดด้วยทุกข์มีชาติเป็นต้น. บทว่า **ริตุตฺมาสนํ** ที่นั่งอันสงัด คือ
เตียงและตั้งอันสงัด. บทว่า **ปพฺพตฺตานํ คุหาสุ วา** ในถ้ำแห่งภูเขา ฟัง
เชื่อมความด้วยบทว่า **ริตุตฺมาสนํ ภาชโต** เสพที่นั่งอันสงัด.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่ห้า. บทว่า **อุจฺจาวเจสุ** สูงและต่ำ คือ
ประณีตและเลว. บทว่า **สยเนสุ** คือ ในเสนาสนะมีวิหารเป็นต้น. บทว่า
กิวฺนุโต ตตฺถ เภรวา คือ เพราะความขลาดกลัวในที่นอนและที่นั่งนั้นมี
ประมาณเท่าไร. ปาฐะว่า **กิวฺนุโต** บ้าง. บทนี้มีความว่า ขับร้องอยู่. แต่
บทหน้าบทหลังไม่ต่อกัน.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่หก บทว่า กติ ปริสุตยา คืออันตรายมี
ประมาณเท่าไร. บทว่า อมตํ ทิสํ ทิสที่ไม่เคยไป คือ นิพพาน. เพราะทิส
ที่ไม่เคยไปนั้น ชื่อว่าทิสเพราะควรชี้แจงอย่างนั้น. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า
อมตํ ทิสํ ทิสที่ไม่เคยไป. บทว่า อภิสมุภเว คือ ฟังครอบงำเสีย. บทว่า
ปนุตมุหิ ที่นอนที่นั่งอันสงัด คือ อยู่สุดท้าย.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่เจ็ดต่อไป. บทว่า กุยาสุส พุยปโย
อสุส คือ ภิกษุนั้นฟังมีถ้อยคำอย่างไร.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่แปดต่อไป. บทว่า เอโกทิ นิปโก เป็นผู้
มีจิตแน่วแน่ มีปัญญารักษาตน คือ มีจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง เป็นบัณฑิต

พระผู้มีพระภาคเจ้าครั้งท่านพระสารีบุตรสรรเสริญด้วยคาถา ๓ คาถา
แล้วทูลถามถึงเสนาสนะ โคจรศีลและพรตเป็นต้น เพื่อประโยชน์แก่ศิษย์
๕๐๐ ด้วยคาถา ๕ คาถา เพื่อทรงประกาศความนั้น จึงทรงเริ่มแก้ปัญหา
โดยนัยมีอาทิว่า วิชิตุจฺจมานสุส ของภิกษุผู้เกลียดชัง.

ในบทเหล่านั้น ฟังทราบความในคาถาที่หนึ่งก่อน. พระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสว่า คุณก่อนสารีบุตร ถ้าว่าธรรมเป็นเครื่องอยู่สำราญ และธรรมที่สมควร
นี้ใด ของภิกษุผู้เกลียดชังแต่ทุกขมีชาติเป็นต้น. ผู้ใครจะตรัสรู้ เสพที่นั่งและ
ที่นอนอันสงัด เราจะกล่าวธรรมเป็นที่อยู่สำราญและธรรม ที่สมควรนั้นตามที่รู้
แก่เธอ.

ฟังทราบวินิจฉัยในคาถาที่สองต่อไป. บทว่า ปริยฺนุตจาริ ประ-
พตติอยู่ในเขตแดน คือ ประพตติอยู่ในเขตแดง ๔ มีศีลเป็นต้น. บทว่า
ทํ สาธิปาทานํ ได้แก่ เหลือบและยุง เพราะยุงทั้งหลายก้มลงดูด ฉะนั้น

จึงเรียกว่า อธิปาตา กัมมดูลีเอค. บทว่า มนุสฺสผลฺลสถานํ ฝัศสะแห่ง มนุษย์ คือ ฝัศสะแต่ก็มีโจรภัยเป็นต้น.

ฟังทราบวินิจฉัยในกาลาที่สามต่อไป. สหธรรมิก ๗ จำพวก ชื่อว่าผู้ ประพฤติธรรมอื่น ทั้งหมดก็เป็นคนภายนอก. บทว่า กุสลาอนุเอสี คือผู้ แสวงหากุศลธรรมอยู่เนื่อง ๆ.

ฟังทราบวินิจฉัยในกาลาที่สี่ต่อไป. บทว่า อาตงฺกผลฺลเสน คือ อันฝัศสะแต่โรค. บทว่า สิตํ อจฺจุณฺหํ ได้แก่ เย็นและร้อน. บทว่า โส เตหิ ญฺญโห พุทฺธา ภิกษุณัันอันฝัศสะแต่โรคถูกต้องแล้ว คือ แม้เป็น ผู้ถูกอาการไม่น้อยมีโรคเป็นต้นเหล่านั้นถูกต้องแล้ว. บทว่า อโนโก คือมิได้ ทำโอกาสให้แก่อกิสังขารและวิญญาณเป็นต้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแก้ปัญหาที่พระสารีบุตรถามแล้ว ด้วย กาลา ๓ กาลามีอาทิว่า ภิกฺขุโน วิชิตฺตจฺจโต ภิกษุผู้เกลียดชังอย่างนี้แล้ว บัดนี้ เมื่อจะทรงแก้ปัญหาที่พระสารีบุตรถาม โดยนัยมีอาทิว่า กุยาสุส พุยปลโย ภิกษุณัันพึงมีถ้อยคำอย่างไร จึงตรัสคำมีอาทิว่า เถยฺย น กเรยฺย ไม่พึงทำการขโมยดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ผลฺลเสน คือฟังแผ่ไป. บทว่า ยถาวิลตฺตํ มนโส วิชฺชเยฯ ฟังรู้เท่าความที่ใจเป็นธรรมชาติขุ่นมัว คือ ฟังบรรเทา ความขุ่นมัวทั้งหมดนั้นด้วยคิดว่า นี่เป็นฝ่ายแห่งธรรมดำ. บทว่า มุลมปิ เตลํ ปลิขฺญเยฯ ติฏฺฐเฯ ฟังขุศรอกเหง้าแห่งความโกรธและความคูหมิ่นผู้อื่น เหล่านั้นแล้วดำรงอยู่ คือ ฟังขุศรอกเหง้ามีวิชาเป็นต้นแห่งความโกรธและ

ความดูหมิ่นเหล่านั้นแล้วดำรงอยู่. บทว่า อทฺธา ภวนฺโต อภิสมฺภเวยฺย คือ เมื่อจะครอบงำก็พึงครอบงำความรักหรือความไม่รักเสียโดยแท้อย่างนี้. อธิบายว่า ไม่พึงพยายามให้หย่อนในข้อนั้น. บทว่า ปุณฺณํ ปุรฺกชิตฺวา มุํงฺกนฺตํ เป็นเบื้องต้น คือทำบุญไว้ก่อน. บทว่า กฺลฺยาณปฺปิตฺติ มปีติงฺกมฺ คือ ประกอบด้วยปีติอันงาม. บทว่า จคฺุโร สหเสถ ปรีเทวธมฺเม พิงฺครอบงฺจํ ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความรำไร ๔ คือ พึงครอบงำธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความรำไรรำพัน ดังกล่าวไว้ในคาถาตามลำดับ.

บทว่า กิํสุ อสฺสิสุตฺตมิมิ คือเราจักบริโภคะอะไร. บทว่า กุํวํ วา อสฺสิสุตฺตํ คือ หรือเราจักบริโภคะที่ไหน. บทว่า ทฺวํ กุํชํ วัตฺเตสุตฺตํ กุํวํชํ เสสุตฺตํ คือ เมื่อคืนนี้เรานอนเป็นทุกข์หนัก คำวันนี้เราจักนอนที่ไหน. บทว่า เอเต วิตฺกฺกเต ได้แก่วิตก ๔ อย่าง คือ วิตกอาศัยบิณฑบาต ๒ วิตกอาศัยเสนาสนะ ๒. บทว่า อนิเกตจาริํ ไม่มีความกังวลเที่ยวไป คือไม่มีความห่วงใยเที่ยวไปและไม่มีความทะเยอทะยานเที่ยวไป.

บทว่า กาลํ อธิบายว่า ได้ข่าว คือบิณฑบาตในเวลาบิณฑบาต หรือได้เครื่องนุ่งห่ม คือจีวร ในจีวรกาล โดยธรรมโดยสม่าเสมอ. บทว่า มตฺตํ โส ชญฺญา คือ ภิกษุผู้นั้นพึงรู้จักประมาณในการรักและการบริโภคะ. บทว่า อิทํ คือในศาสนา. หรือว่า บทนี้ เป็นเพียงนิบาต. บทว่า โตสนคฺุถํ คือ เพื่อความสันโดษ. ท่านอธิบายว่า พึงรู้ประมาณความต้องการนี้. บทว่า โส เตสุ คฺุคฺุโต คือภิกษุผู้นั้นคุ้มครองแล้วในปัจฉิมเหล่านั้น. บทว่า ยตจาริํ สํารวมระวางเที่ยวไป คือ สํารวมการอยู่ สํารวมอิริยาบถ อธิบายว่า รักษากายทวาร

วจิตวาร และมโนทวาร. ปาฐะว่า ยถาจารี ดังนี้บ้าง. ความอย่างเดียวกัน.
บทว่า รุติโต โกรธเคือง คือเสียดสี. อธิบายว่า โกรธ. บทว่า ฌานานุยุตโต
คือ เป็นผู้ชวนชวายเป็นฌานด้วยการทำฌานที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้นและเสพฌานที่
เกิดขึ้นแล้ว. บทว่า อุเปกขมารุท สมหิตตโต ภิกษุปรารภอุเบกขา
มีจิตตั้งมั่นแล้ว คือ ยังอุเบกขาในจุดตตมานให้เกิดแล้วมีจิตตั้งมั่น. บทว่า
ตกกาสยิ กุกกุจฺฉิยุปนิหเต พึงตัดเสียดซึ่งธรรมเป็นที่อยู่แห่งความวิตกและ
ความคะนอง คือ พึงตัดเสียดซึ่งวิตกมีกามวิตกเป็นต้น, ธรรมเป็นที่อยู่แห่งความ
ตรึกถึงกามสัญญาเป็นต้น และความคะนองมีคะนองมือเป็นต้น. บทว่า จูทิตो
วจฺจि สติมาภินนุเต ความว่า ภิกษุผู้อันอุปัชฌาย์ตัดเตือนแล้วด้วยวาจา
พึงเป็นผู้มีสติยินดีรับคำตัดเตือนนั้น. บทว่า วาจํ ปมุญฺเจ กุสุลํ พึงเปล่ง
วาจาอันเป็นกุศล คือ พึงเปล่งวาจาอันตั้งมั่นแล้วด้วยญาณ ไม่พึงเปล่งวาจาให้
เกินเวลา คือ ไม่พึงเปล่งวาจาล่วงกาลเวลาและล่วงศีล. บทว่า ชนฺวาทธมฺมมาย
ได้แก่ ไม่พึงคิดกล่าวติเตียนผู้อื่น. บทว่า น เจตฺเตยฺย ไม่พึงคิด คือ
ไม่ให้เกิดเจตนา (ตั้งใจ). บทว่า อธาปริ ต่อแต่นั้น คือ ต่อจากนี้ไป. บทว่า
ปฺลฺลจ รชานิ ได้แก่ ฐลํ ๕ มีรูปราคะเป็นต้น. บทว่า เยลํ สติมา วินยาย
สิกฺขเ พึงเป็นผู้มีสติศึกษาเพื่อกำจัดฐลํ คือ พึงเป็นผู้มีสติตั้งมั่นศึกษา
ไตรสิกขาเพื่อปราบฐลํ. เมื่อศึกษาอยู่อย่างนี้ครอบงำความกำหนัดในรูป เสียง
กลิ่น รส และผัสสะ มิใช่ออย่างอื่น. แต่มานั้น ภิกษุนั้นศึกษาเพื่อกำจัดฐลํเหล่านั้น.
พึงทราบกาลว่า เอเตสุ ธมฺเมสุ ดังนี้ตามลำดับ.

ในบทเหล่านั้น บทว่า เอเตสุ ได้แก่ในรูปเป็นต้น. บทว่า กาสเลน
โส สมฺมา ธมฺมํ ปริวิมฺ สมานิ ภิกษุนั้นพิจารณาธรรมโดยชอบโดยกาลอัน

สมควร คือ ภิกษุ^๑นั้นพิจารณาธรรมอันเป็นสังขตธรรมทั้งหมดโดยนัยมีความ
ไม่เที่ยงเป็นต้น ตามกาลดังที่ท่านกล่าวไว้แล้วโดยนัยมีอาทิว่า เมื่อยกระดับจิต
ขึ้นก็เป็นกาลของสมาธิ. บทว่า เอโกทิสฺส วิหเน ตมฺ โส ภิกษุ^๑นั้นมีจิต
แน่วแน่พึงกำจัดความมืดเสีย คือ ภิกษุ^๑นั้นมีจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งเพื่อกำจัด
ความมืดมิมีอะไรเป็นต้นทั้งหมดเสีย ไม่มีสงสัยในข้อนี้. บทที่เหลือในบททั้งปวง
ชัดดีแล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจบเทศนาด้วยธรรมเป็นยอด คือพระอรหัต
ด้วยประการฉะนี้.

ในเวลาจบเทศนา พระภิกษุ ๕๐๐ รูปบรรลुพระอรหัตแล้ว. ชรรมา-
ภิกษมฺย ได้มีแล้วแก่พวกเทวดาและมนุษย์ ๓๐ โภกฺกิลเ.

จบอรรถกถาสารีปุตตสูตรที่ ๑๖ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

จบอัฐกวรรคที่ ๔

รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้คือ

๑. กามสูตร ๒. กุหุฏฐกสูตร ๓. ทุฏฐัฏฐกสูตร ๔. สุตฐัฏฐกสูตร
 ๕. ปรมัฏฐกสูตร ๖. ชราสูตร ๗. ติสสเมตเตยยสูตร ๘. ปสุรสูตร
 ๙. นาคันทียสูตร ๑๐. ปุราเภทสูตร ๑๑. กลหวิวาทสูตร ๑๒. จูพวิยฺหสูตร
 ๑๓. มหาวิยฺหสูตร ๑๔. ตวฏฺกสูตร ๑๕. อัตตทัณฺฑสูตร ๑๖. สารีปุตตสูตร
- พระสูตรเหล่านี้ทั้งหมดมีในอัฐกวรรคที่ ๔ ด้วยประการฉะนี้.

ปารายนวรรคที่ ๕

วัตถุถา

ว่าด้วยอวิชา คือ ธรรมเป็นศีระะ

[๔๒๔] พราหมณ์พาวรีผู้ถึงฝั่งแห่ง
มนต์ ปรารถนาซึ่งความเป็นผู้ไม่มีกังวล ได้
จากบุรีอันเป็นที่รื่นรมย์แห่งชาวโกศล ไปสู่
ทักษิณาปถชนบท.

พราหมณ์นั้นอยู่ที่ใกล้ฝั่งแม่น้ำโคธา-
วรี ใกล้พรมแดนแห่งแคว้นอัสสะกะและ
แคว้นมูพกะ ด้วยการแสวงหาเสบียงเลี้ยงชีพ
และผลไม้.

ชาวบ้านที่อาศัยพราหมณ์พาวรีนั้น
ก็เป็นผู้โง่เขลา พราหมณ์พาวรีได้บุชามหา-
ยัญด้วยส่วย อันเกิดแต่กสิกรรมเป็นต้นใน
บ้านนั้น ครั้นบุชามหายัญแล้วได้กลับเข้าไป
สู่อาศรม.

เมื่อพราหมณ์พาวรีนั้นกลับเข้าไปสู่
อาศรมแล้ว พราหมณ์อื่นเดินเท้าเสียดสีกัน
พื้นเขลอะ ศีระะเกลือกกลัวด้วยฐลี ได้มา

ทำให้พราหมณ์พาวรีสะดุ้ง ก็พราหมณ์นั้น
เข้าไปหาพราหมณ์พาวรีแล้วขอทรัพย์ ๕๐๐.

พราหมณ์พาวรีเห็นพราหมณ์นั้นแล้ว
ได้เชื่อเชิญด้วยอาสนะใต้ถ้ำถึงสุขและกุศล
แล้วได้กล่าวว่า ไทยธรรมวัตตอุẩnใดของเรา
ไทยธรรมวัตตทั้งปวงนั้น เราสละเสียสิ้น
แล้ว ดูก่อนพราหมณ์ ท่านจงเชื่อเราเถิด
ทรัพย์ ๕๐๐ ของเราไม่มี.

เมื่อเราขออยู่ ถ้าท่านไม่ให้ไซ้ ใน
วันที่ ๗ ศีรษะของท่านจะแตก ๗ เลี้ยง.

พราหมณ์ผู้หลอกลวงนั้น กระทำ
อุบายแล้ว ได้กล่าวคำจะให้เกิดความกลัว.

พราหมณ์พาวรีฟังคำของพราหมณ์
นั้นแล้ว เป็นผู้มิทุกข์ซุบซิด ไม่บริโภคน
อาหาร เพียงพร้อมด้วยลูกศรคือความโศก
อนึ่ง เมื่อพราหมณ์พาวรีคิดอยู่อย่างนี้ ใจก็
ไม่ยินดีในฉาน.

เทวดาผู้ปรารถนาประโยชน์ เห็น
พราหมณ์พาวรีมีทุกข์สะดุ้งหวาดหวั่น จึง
เข้าไปหาพราหมณ์พาวรีแล้วได้กล่าวว่า

พราหมณ์นั้นไม่รู้จักศีระะ เป็นผู้หลง
ต้องการทรัพย์ไม่มีความรู้ในธรรมเป็นศีระะ
และธรรมเป็นเหตุให้ศีระะตกไป.

พราหมณ์พาวรีถามว่า

บัดนี้ ท่านรู้จักข้าพเจ้า ข้าพเจ้า
ถามท่านแล้วขอท่านจงบอกธรรมเป็นศีระะ
และธรรมเป็นเหตุให้ศีระะตกไป แก่ข้าพเจ้า
เถิด ข้าพเจ้าจะฟังคำของท่าน.

เทวดาตอบว่า

แม้เราก็ไม่รู้ธรรมเป็นศีระะ และ
ธรรมเป็นเหตุให้ศีระะตกไป เราไม่ความรู้
ในธรรมทั้ง ๒ นี้ ปัญญาเป็นเครื่องเห็นธรรม
อันเป็นศีระะและธรรมเป็นเหตุให้ศีระะตก
ไป ย่อมมีแก่พระชินเจ้าทั้งหลาย.

พราหมณ์พาวรีถามว่า

ก็บัดนี้ ใครเล่าในปฐพีมณฑลนี้ ย่อม
รู้ ดูก่อนเทวดา ขอท่านจงบอกบุคคลผู้รู้
ธรรมเป็นศีระะ และธรรมเป็นเหตุให้ศีระะ
ตกไปนั้นแก่ข้าพเจ้าเถิด.

เทวดาตอบว่า

ดูก่อนพราหมณ์ พระผู้มีพระภาคเจ้า

ผู้สากยบุตรลำดับพระวงศ์ของพระเจ้าโอก-
กากราช มีพระรัศมีรุ่งเรือง เป็นนายกของ
โลก เสด็จออกผนวชจากพระนครกบิลพัสดุ์
เป็นผู้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง ทรงถึงฝั่งแห่ง
ธรรมทั้งปวง ทรงบรรลุอภิญาและทศพล
ญาณครบถ้วน ทรงมีพระจักขุในสรรพธรรม
ทรงบรรลุธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่ง
ธรรมทั้งปวง ทรงน้อมไปในธรรมเป็นที่สิ้น
อุปธิ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้นตรัสรู้
แล้วในโลก มีพระจักขุ ทรงแสดงธรรม
ท่านจงไปทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์
นั้นเถิด พระองค์จักตรัสพยากรณ์ข้อความ
นั้นแก่ท่าน.

พราหมณ์พาวรีได้ฟังคำว่า สัมพุทโธ
ดังนี้ เป็นผู้มิใช่เพื่องฟู มีความโศกเบาบาง
และได้ปีติอันไพบูรณ์ พราหมณ์พาวรีนั้นมิใช่
ชื่นชมเบิกบาน เกิดความโสมนัส จึงถาม
เทวดานั้นว่า พระโลกนาถประทับอยู่ใน
คามนิคมหรือในชนบทไหน ข้าพเจ้าจะพึง

ไปนมัสการพระสัมพุทธเจ้า ผู้อุดมกว่าสัตว์
ได้ในทีใด.

เทวดาตอบว่า

พระชินเจ้าผู้ศากยบุตร ทรงมีพระ-
ปัญญามาก มีพระปัญญาประเสริฐ กว้างขวาง
ทรงปราศจากธุระ หอาสวะมิได้ งามอาจ
กว่านระ ทรงรู้ธรรมเป็นศีระและธรรม
เป็นเหตุให้ศีระตกไป ประทับอยู่ ใน
มณฑิยสถานของชนชาวโกศลในพระนคร
สาวัตถี.

ลำดับนั้น พราหมณ์พาวรี เรียก
พราหมณ์ทั้งหลายผู้ถึงฝั่งแห่งมนต์ ซึ่งเป็น
ศิษย์มาสั่งว่า ดูก่อนมาณทั้งหลาย ท่าน
ทั้งหลายจงมาเถิด เราจักบอกแก่ท่านทั้งหลาย
ท่านทั้งหลายจงฟังคำของเรา ความปรากฏ
แห่งพระสัมพุทธเจ้าพระองค์ใด อันสัตว์ใด
ยากเนื่อง ๆ ในโลกนี้ วันนี้ พระสัมพุทธเจ้า
พระองค์นั้น ปรากฏว่าเสด็จอุบัติขึ้นแล้วใน
โลก ท่านทั้งหลายจงรีบไปเมืองสาวัตถี เข้า
เฝ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้อุดมกว่าสัตว์เถิด.
พราหมณ์ผู้เป็นศิษย์ทั้งหลายซักถามด้วยคำถามว่า

ข้าแต่ท่านพราหมณ์ บัดนี้ ข้าพเจ้า
ทั้งหลายได้เห็นแล้วจะพึงรู้ว่า ท่านผู้นี้เป็น
พระสัมมาสัมพุทธเจ้าด้วยอุบายอย่างไรเล่า
ขอท่านจงบอกอุบายที่ข้าพเจ้าทั้งหลายจะพึง
รู้จักพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นแก่
ข้าพเจ้าทั้งหลายผู้ไม่รู้เถิด.

พราหมณ์พาวริกกล่าวว่า

ก็มหาปุริสลักษณะ ๓๒ ประการ มา
แล้วในมนต์ทั้งหลาย อันพราหมณาจารย์
ทั้งหลายพยากรณ์ไว้บริบูรณ์แล้วตามลำดับว่า
มหาปุริสลักษณะทั้งหลาย มีอยู่ใน
วรกายของพระมหาบุรุษใด พระมหาบุรุษนั้น
มีคติเป็น ๒ เท่านั้น คติที่ ๑ ไม่มีเลย
คือ ถ้าพระมหาบุรุษนั้นอยู่ครองเรือน
จะพึงชนะทั่วปฐพีนี้ จะทรงปกครองโดย
ธรรมด้วยไม่ต้องใช้อาชญา ไม่ต้องใช้ศัสตรา
ถ้าออกบวชเป็นบรรพชิต จะได้เป็น
พระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ยอดเยี่ยม มี
หลังคาคือกิเลสอันเปิดแล้ว
ท่านทั้งหลายจงถามถึงชาติ โคตร
ลักษณะ มนต์ และศิษย์เหล่าอื่นอีกและถาม

ถึงศีรณะและธรรมเป็นเหตุให้ศีรณะตกไป
ด้วยใจเดียว.

ถ้าว่าท่านนั้นจักเป็นพระพุทธเจ้า
ผู้ทรงเห็นธรรมอันหาเครื่องกางกั้นมิได้ไซ้
จักวิสันหาปัญหานั้นท่านทั้งหลายถามด้วย
วาจาได้.

พราหมณ์มาณพผู้เป็นศิษย์ ๑๖ คน
คือ อชิตะ ๑ ทิสสมตเตยยะ ๑ ปุณณกะ ๑
เมตตล ๑ โธตกะ ๑ อุปลีวะ ๑ นันทะ ๑
เหมกะ ๑ โตเทยยะ ๑ กัปปะ ๑ ชตุกัณณิ
ผู้เป็นบัณฑิต ๑ ภัทราวุระ ๑ อุทยะ ๑ โป-
สาลพราหมณ์ ๑ โมฆราชผู้มีเมธา ๑ ปิงคิยะ
ผู้แสวงหาคุณอันใหญ่ ๑

พราหมณ์มาณพทั้งปวง คนหนึ่ง ๆ
เป็นเจ้าของเจ้าคณะ ปราภฏาแกโลกทั้งปวง
เป็นผู้เฟื่องงาน มีปัญญาทรงจำ อันวาสนา
ในก่อนอบรมแล้ว ทรงชฎาหนึ่งเสื่อเหลือง

ได้ฟังคำของพราหมณ์พาวรีแล้ว อภิ-
วาทพราหมณ์พาวรี กระทำประทักษิณแล้ว
บ้ายหน้าต่อทิศอุดร มุ่งไปยังที่ตั้งแห่งแวน
แคว้นมุกกะ เมืองมาหิสสตี ในคราวนั้น.

เมืองอุชเชนี เมืองโกณฑัฑะ เมือง

เวทิสะ เมืองวนนคร เมืองโกถัมพี เมือง
สาเกต เมืองสาวัตถีอันเป็นเมืองอุดม เมือง
เสตัพพะ เมืองกบิลพัสดุ์ เมืองกุสินารามัน-
ทิสถาน (เมืองมันทิสระ) เมืองปาวา เมือง
โภคนคร เมืองเวสาลี เมืองราชคฤห์ และ
ปาสาณกเจดีย์อันเป็นรมณีสถานที่น้ำ
รินรมย์ใจ.

พราหมณ์มาณพทั้งหลายพากันยินดี
ได้รับต่วนขึ้นสู่เจดีย์บรรพต เหมือนบุคคลผู้
กระหายน้ำ ยินดีน้ำเย็น เหมือนพ่อค้ายินดี
ลาภใหญ่ และเหมือนบุคคลถูกความร้อน
แผดเผายินดีร่มเงา ฉะนั้น.

ก็ในสมัยนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า อัน
ภิกษุสงฆ์แวดล้อมแล้ว ทรงแสดงธรรมแก่
ภิกษุทั้งหลายอยู่ ประหนึ่งราชสีห์บันลืออยู่
ในป่า ฉะนั้น.

อชิตมาณพได้เห็นพระสัมมาสัมพุทธ-
เจ้ามีพระรัศมี เรื่อเรืองเหลืองอ่อน ถึงความ
บริบูรณ์ดังดวงจันทร์ในวันเพ็ญ ลำดับนั้น

อชิตมาณพได้เห็นพระอัยวะอันบริบูรณ์ ใน
พระกายของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น มีความ
ร่าเริง ยืนอยู่ ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ได้ทูล
ถามปัญหาด้วยใจว่า

ขอพระองค์จงตรัสบอกอ้าง (ชาติ)
อายุ โศตร พร้อมทั้งลักษณะ และขอได้ตรัส
บอกการถึงความสำเร็จในมณฑลทั้งหลายแห่ง
อาจารย์ของข้าพระองค์เถิด พราหมณ์ผู้เป็น
อาจารย์ของข้าพระองค์ย่อมบอกมณฑลกะศิษย์
มีประมาณเท่าไร พระเจ้าข้า.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ก็พราหมณ์ผู้เป็นอาจารย์ของท่านนั้น
มีอายุร้อยยี่สิบปี ชื่อพาวรีโดยโคตร ลักษณะ
ในกายของพราหมณ์พาวรีนั้นมี ๓ ประการ
พราหมณ์พาวรีนั้นเรียนจบไตรเพท ในตำรา
ทำนายมหาปुरुสลักษณะ คือ คัมภีร์อิติहाส
พร้อมทั้งคัมภีร์นิฆนตศาสตร์และเกฏฐก-
ศาสตร์ ถึงซึ่งความสำเร็จในธรรมแห่ง
พราหมณ์ของตนย่อมบอกมณฑลกะมาณพ ๕๐๐.

อชิตมาณพทูลถามว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้สูงสุดกว่านรชน ขอ
พระองค์จงค้นคว้าลักษณะทั้งหลายของ
พราหมณ์พาวรี ของทรงประกาศตัดความ
ทะเยอทะยาน อย่าให้ข้าพระองค์มีความ
สงสัยเถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสตอบว่า

ดูก่อนมาณพ พราหมณ์พาวรีนั้น
ย่อมปกปิดมุขมณฑล (หน้า) ด้วยชีวหาได้
มีอุณาโลมชาติในระหว่างคิ้ว มีคฤหาสน์อยู่
ในฝัก ท่านจงรู้อย่างนี้เถิด.

ชนทั้งปวงไม่ได้ยินใคร ๆ ผู้ถามเลย
ได้ฟังปัญหาที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยา-
กรณ์แล้ว (นึกคิดอยู่) คิดพิศวงอยู่ เกิดความ
โสมนัสประณมอัญชลี (สรรเสริญ) ว่า พระ-
ผู้มีพระภาคเจ้า เป็นอะไรหนอ เป็นเทวดา
หรือเป็นพรหม หรือเป็นท้าวสุทัมบตีจอม
เทพ เมื่อปัญหาอันผู้ถาม ถามแล้วด้วยใจ
ข้อปัญหานั้น ไฉนมาแจ่มแจ้งแก่พระผู้มี-
พระภาคเจ้าได้.

อชิตมาณพทูลถามด้วยใจต่อไปว่า

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ท่าน

พราหมณ์พาวรี ถ้ามถึงธรรมเป็นศีระะ และ
ธรรมเป็นเหตุให้ศีระะตกไป ขอพระองค์
ตรัสพยากรณ์ข้อนั้น กำจัดความสงสัยของ
พวกข้าพระองค์ ผู้เป็นฤาษีเสียเถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพยากรณ์ว่า

ท่านจงรู้เถิดว่า อวิชาชื่อว่าธรรม
เป็นศีระะ วิชาประกอบด้วยศรัทธา สติ
สมาธิ จันทะ และวิริยะ ชื่อว่าเป็นธรรม
เครื่องให้ศีระะตกไป

ลำดับนั้น อจิตมาณพมีความโสมนัส
เป็นอันมาก เบิกบานใจ กระทำหนังสือ
เหลืองเวียงป่าข้างหนึ่ง หมอบลงแทบพระ-
บาทยุคลด้วยเศียรเกล้า กราบทูลว่า ข้าแต่
พระองค์ผู้บริบูรณ์ ผู้มีพระจักขุ พราหมณ์
พาวรีผู้เจริญ มีจิตเบิกบาน ดีใจพร้อมด้วย
ศิษย์ทั้งหลายขอไหว้พระบาทยุคล (ของพระ
ผู้มีพระภาคเจ้า)

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

ดูก่อนมาณพ พราหมณ์พาวรีพร้อม
ด้วยศิษย์ทั้งหลาย จงเป็นผู้ถึงความสุขเถิด
แม้ถึงท่านก็จงเป็นผู้ถึงความสุข จงเป็นอยู่
สิ้นกาลนานเถิด

ที่ท่านทั้งหลายมีโอกาสอันเราได้

กระทำแล้ว ปรารถนาในใจเพื่อจะถาม
ปัญหาข้อใดข้อหนึ่ง ก็จงถามความสงสัย
ทุก ๆ อย่างของพราหมณ์พาวรีหรือของท่าน
ทั้งปวงเถิด

อชิตมาณพมีโอกาสอันพระสัมมา-
สัมพุทธเจ้ากระทำแล้ว นั่งลงประณมอัญชลี
ทูลถามปัญหาแรกกะพระตถาคต ณ ที่นี้
ฉะนี้แล.

จบวัตตูกถา

อรรถกถาปารายนวรรคที่ ๕

อรรถกถาวัตตูกถา^๑ แห่งปารายนวรรค

วัตตูกถา แห่งปารายนวรรคมีคำเริ่มต้นว่า โกสลานํ ปุรา รมมา
คังนี้.

วัตตูกถานี้มีการเกิดขึ้นอย่างไร ?

มีเรื่องอยู่ว่า ครั้งอดีตกาล มีช่างไม้คนหนึ่งชาวกรุงพาราณสี. ไม่มี
ใครเป็นสองในสำนักอาจารย์ของตน. ช่างไม้ผู้นั้นมีศิษย์ ๑๖ คน ศิษย์คน
หนึ่ง ๆ มีอันเตวาสิกคนละ ๑,๐๐๐ คน. อาจารย์และอันเตวาสิกเหล่านั้นรวม
เป็น ๑๖,๐๐๐ คนอย่างนี้. ทั้งหมดนั้นอาศัยกรุงพาราณสีเลี้ยงชีพ ได้ไปใกล้ภูเขา
เอาไม้มาสร้างปราสาทชนิดต่าง ๆ ณ ที่นั้นชาย แล้วผูกแพนำมากรุงพาราณสี

๑. บาลีใช้ว่า วัตตูกถา.

ทางแม่น้ำคงคา หากพระราชาทรงต้องการก็จะสร้างปราสาทชั้นเดียว หรือเจ็ดชั้นถวายเป็นทาน หากไม่ทรงต้องการ ก็จะขายคนอื่นเลี้ยงบุตรภรรยา.

ลำดับนั้นวันหนึ่ง อาจารย์ของอันเตวาลิกเหล่านั้นคิดว่าเราไม่สามารถจะมีชีวิตอยู่ได้ด้วยการเป็นช่างไม้ตลอดไป เพราะถึงคราวแก่ กรรมนี้ทำได้ยาก จึงเรียกอันเตวาลิกทั้งหลายมาบอกว่า นี่แน่ะท่านทั้งหลาย พวกท่านจงไปนำต้นไม้ที่มีแก่นน้อย มีต้นมะเดื่อเป็นต้นมา. อันเตวาลิกเหล่านั้นรับคำแล้วต่างก็ไปนำมา. อาจารย์นั้นเอาไม้ทำเป็นนกแล้วใส่เครื่องยนต์เข้าไปภายในนกนั้น. นกไม้กระโดดขึ้นสู่อากาศจุพญาหงส์ เทียวไปเบื้องบนป่าแล้วลงเบื้องหน้าอันเตวาลิกทั้งหลาย. ลำดับนั้น อาจารย์จึงถามศิษย์ทั้งหลายว่า นี่แน่ะท่านทั้งหลายเราทำพาหนะไม่เช่นนี้ได้ ก็จะสามารถยี่ดราชสมบัติในชมพูทวีปได้ทั้งสิ้น แม้พวกท่านก็จงทำพาหนะไม้นั้น เราจะยี่ดราชสมบัติดำรงชีพ การเลี้ยงชีพด้วยศิลปะการเป็นช่างไม้ลำบาก. ศิษย์เหล่านั้นได้ทำตามนั้นแล้วแจ้งให้อาจารย์ทราบ. ลำดับนั้นอาจารย์จึงกล่าวกะพวกศิษย์ว่า เรายี่ดราชสมบัติที่ไหนก่อน. พวกศิษย์ตอบว่า ยี่ดราชสมบัติกรุงพาราณสีที่ท่านอาจารย์. อาจารย์กล่าวว่าอย่าเลยพวกท่าน ไม่ดีดอก เพราะพวกเรายี่ดราชสมบัติกรุงพาราณสีได้ก็จะไม่พ้นจากการพุดถึงช่างไม้ว่า พระราชาช่างไม้ พระยูพราชช่างไม้ ชมพูทวีปออกใหญ่โต เราไปที่อื่นกันเถิด. ลำดับนั้น พวกศิษย์พร้อมด้วยลูกเมียขึ้นพาหนะไม้ สอดอาวุธมุ่งหน้าไปหิมวันตประเทศ เข้าไปยังนครหนึ่งในหิมวันต์ไปปรากฏในพระราชมณเฑียรนั่นเอง. ศิษย์เหล่านั้นยี่ดราชสมบัติในนครนั้น อภิเษกอาจารย์ไว้ในราชสมบัติ. อาจารย์นั้นได้ปรากฏชื่อว่า พระเจ้ากัฏฐวาหนะ

แม้คนนั้นก็ได้อีกว่า ก็กัฏฐวาหนนครเหมือนกัน เพราะพระเจ้ากัฏฐวาหนะยึด
ได้. แม้รัฐทั้งสี่ก็มีชื่ออย่างนั้น. พระราชากัฏฐวาหนะได้ทรงดำรงอยู่ในธรรม.
อนึ่ง ทรงตั้งพระยุพราชและทรงตั้งศิษย์ ๑๖ คน ไว้ในตำแหน่งอาจารย์.
พระราชาทรงสงเคราะห์ศิษย์เหล่านั้นด้วยสังคหวัตถุ ๔ จึงเป็นแคว้นที่มั่งคั่ง
สมบูรณ์และไม่มีอันตราย. ทั้งชาวเมืองชาวชนบทนับถือพระราชากับข้าราชการ
เป็นอย่างยิ่งว่า พวกเราได้พระราชที่ดี ข้าราชการบริพารก็เป็นคนดี.

อยู่มาวันหนึ่ง พวกพ่อค้าจากมัชฌิมประเทศ นำสินค้ามาสู่กัฏฐวาหน-
นคร และนำเครื่องบรรณาการไปเฝ้าพระราช. พระราชาตรัสถามว่า พวก
ท่านมาจากไหน. ทูลว่า ขอเดชะ มาจากกรุงพาราณสี พระเจ้าข้า. พระราชา
ตรัสถามเรื่องราวทั้งหมด ณ กรุงพาราณสีนั้นแล้วตรัสว่า พวกท่านจงนำมิตร-
ภาพของเราไปทูลกับพระราชาท่านเถิด, พ่อค้าเหล่านั้นรับพระราช-
ดำรัสแล้ว. พระราชาพระราชทานเสบียงแก่พวกพ่อค้าเหล่านั้น เมื่อถึงเวลาไป
ยังตรัสชี้แจงด้วยความใส่พระทัย. พวกพ่อค้ากลับไปกรุงพาราณสีได้กราบทูล
พระราชาทรงทราบ. พระราชาตรัสว่า ตั้งแต่นี้เป็นต้นไปเราจะงดเก็บ
ส่วยของพ่อค้าที่มาจากแคว้นกัฏฐวาหนะ แล้วทรงให้ป่าวประกาศว่า พระราชา
กัฏฐวาหนะจงเป็นพระสหายของเรา, พระราชาทั้งสองได้เป็นมิตรกันโดยไม่ได้
เห็นกันเลย. แม้พระราชากัฏฐวาหนะ ก็ทรงให้ป่าวประกาศไปทั้งนครว่า ตั้งแต่
วันนี้เป็นต้นไป ท่านจงงดเก็บส่วยของพ่อค้าที่มาจากกรุงพาราณสี และควร
ให้เสบียงแก่พวกเขาด้วย.

ลำดับนั้นพระเจ้าพาราณสี ทรงส่งพระราชสารไปถวายแต่พระเจ้ากัฏฐ-
วาหนะว่า หากมีอะไรแปลก ๆ อันสมควรเพื่อจะเห็นเพื่อจะฟังในชนบทนั้นเกิด

ขึ้นเพื่อให้ข้าพระองค์ได้เห็นและได้ฟังบ้าง. พระราชาภัทรวาหนะทรงส่งพระราชสาส์นตอบถวายพระราชอาพาณสีเหมือนกัน. เมื่อพระราชทั้งสองทรงกระทำติดกันอยู่อย่างนี้ คราวหนึ่ง พระราชาภัทรวาหนะได้ฝักมพลเนื้อละเอียดยิ่งนัก มีค่ามากเหลือเกินมีศีลคล้ายรัศมีพระอาทิตย์อ่อน ๆ. พระราชาภัทรวาหนะทอดพระเนตรเห็นฝักมพลเหล่านั้น ทรงดำริว่า เราจักส่งไปให้สหายของเราจึงให้ช่างทำงานสลักผอบงา ๘ ใบ เอาฝักมพลใส่ลงในผอบเหล่านั้น ให้ผู้เชี่ยวชาญเกี่ยวกับเครื่องทำก้อนครั้งกลมหุ้มข้างนอก เอาครั้งเป็นก้อนกลม ๘ ก้อนใส่ไว้ในสมุก เอาฝักพันไว้ประทับตราแล้วทรงส่งอำมาตย์ไปรับสั่งว่า พวกท่านจงนำไปถวายพระราชอาพาณสี และทรงจารึกพระอักษรว่า บรรณาการนี้ อันหม้ออำมาตย์ท่ามกลางพระนครพึงสนใจ. พวกอำมาตย์พากันไปได้ถวายแด่พระเจ้าอาพาณสี. พระเจ้าอาพาณสีทรงอ่านคำจารึกแล้วรับสั่งให้ประชุมเหล่าอำมาตย์ แะตราประทับคลี่ฝักพันออก เปิดสมุกทรงเห็นก้อนครั้งกลม ๘ ก้อน ทรงเห็นว่าสหายของเราส่งก้อนครั้งกลมให้เรา คล้ายกับให้เด็กอ่อนเล่นก้อนครั้งกลม จึงทรงทูปก้อนครั้งก้อนหนึ่ง ณ พระที่นั่งของพระองค์ ทันใดนั้นเอง ครั้งก็ตกลมา ผอบงาแยกออกเป็นสองส่วน. ทอดพระเนตรเห็นฝักมพลอยู่ข้างใน จึงทรงเปิดผอบอื่น ๆ. ในผอบทั้งหมดได้มีเหมือน ๆ กัน. ฝักมพลผืนหนึ่ง ๆ ยาว ๑๖ ศอก กว้าง ๘ ศอก. มหาชนเห็นดังนั้นต่างก็ตื้นใจมือยกท่อนผ้าโบก ได้มีความพอใจว่า พระราชาภัทรวาหนะพระอภิวรุตสหาย (สหายที่ไม่เคยเห็นกัน) ของพระราชของเราทรงส่งบรรณาการเช่นนี้มาถวาย การทำไมตรีเช่นนี้สมควรแล้ว. พระราชารับสั่งให้เรียก

พ่อค้ามาตีราคาผ้ากัมพลผืนหนึ่ง ๆ ผ้ากัมพลทั้งหลายหาค่ามิได้เลย. ลำดับนั้น พระเจ้าพาราณสีทรงดำริว่า การส่งบรรณาการภายหลัง ควรจะส่งให้เหนือกว่า บรรณาการที่ส่งมาครั้งแรก สหายของเราส่งบรรณาการหาค่ามิได้มาให้เรา เรา ควรจะส่งอะไรให้สหายดีหนอ.

ก็สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่ากัสสปะทรงอุบัติขึ้นแล้ว ประทับอยู่ ณ กรุงพาราณสี. ครั้งนั้นพระราชาได้มีพระราชดำริว่า สิ่งอื่นจะ สูงสุดยิ่งกว่าพระรัตนตรัยไม่มี เอาเถิด เราจะส่งข่าวว่าพระรัตนตรัยเกิดขึ้นแล้ว แก่สหาย. พระเจ้าพาราณสีนั้น ตรัสให้จาริกคานานี้ว่า

**พระพุทธเจ้า ทรงอุบัติขึ้นพร้อมแล้ว
ในโลก เพื่อประโยชน์แก่อุฎล แก่สัตว์ทั้งปวง
พระธรรม เกิดขึ้นพร้อมแล้วในโลก เพื่อ
ความสุขแก่สัตว์ทั้งปวง พระสงฆ์เกิดขึ้น
พร้อมแล้วในโลก เป็นบุญเขต ที่ไม่มีอะไร
ยิ่งไปกว่า ดังนี้.**

และให้จาริกการปฏิบัติของภิกษุรูปหนึ่งตราบเท่าถึงพระอรหันต์ด้วยชาติสีแดง ลงบนแผ่นทอง ใสลงในสมุกทำด้วยแก้ว ๗ ประการ ใสสมุกนั้นลงในสมุก ทำด้วยแก้วมณี ใสสมุกทำด้วยแก้วมณีลงในสมุกแล้วคาแมว ใสสุกแก้วคา แมว ลงในสมุกทับทิม ใสสมุกทับทิมลงในสมุกทองคำ ใสสมุกทองคำลงใน สมุกเงิน ใสสมุกเงินลงในสมุกงาช้าง ใสสมุกงาช้างในสมุกไม้แก่น ใสสมุก ไม้แก่นลงในหีบ เอาผ้าพันหีบประทับตรา ทรงให้นำช้างเมามันตัวประเสริฐ

มีรงทองคำประดับด้วยทองคำ กลุมด้วยตาข่ายทองให้ตกแต่งบัลลังก์บนข้างนั้น แล้วยกหีบวางไว้บนบัลลังก์ กั้นเสวตฉัตร บูชาด้วยของหอมและดอกไม้ทุกชนิด ขับเพลงสรรเสริญหนึ่งร้อย ด้วยกังสดาลทุกชนิดเคลื่อนไป ให้ตกแต่งทางจนถึงเขตรัชสีมาของพระองค์ แล้วทรงนำไปด้วยพระองค์เอง. เสด็จประทับอยู่ ณ ทางนั้นแล้ว ทรงส่งบรรณาการไปถึงเจ้าประเทศราชทั้งหลายว่า อันพวกเราผู้เคารพอย่างนี้ควรส่งบรรณาการนี้ไป. พระราชาเหล่านั้น ได้ทรงสดับดังนั้นแล้ว จึงเสด็จมาต้อนรับ ทรงนำไปจนถึงเขตรัชสีมาของพระราชาภัฏฐวาหนะ. แม้พระราชาภัฏฐวาหนะได้ทรงสดับแล้วก็เสด็จมาต้อนรับทรงบูชาเหมือนอย่างนั้น ทูลเชิญเข้าพระนครรับสั่งให้ประชุมเหล่าอำมาตย์ และพวกชาวพระนคร ทรงเปลื้องผ้าพันออก ณ พระลานหลวง ทรงเปิดหีบทอดพระเนตรเห็นสมุกในหีบ แล้วทรงเปิดหีบทั้งหมดตามลำดับ ทอดพระเนตรเห็นจารึกบนแผ่นทองคำ ทรงพอพระทัยว่า สหายของเราทรงส่งรัตนบรรณาการ ซึ่งหาได้ยากอย่างยิ่งตลอดแสนกัป พวกเราได้ฟังสิ่งที่ไม่เคยฟังว่า พุทฺโธ โลเก อุปปนฺโน พระพุทธเจ้าทรงอุบัติแล้วในโลกดังนี้ ทรงดำริว่า ถ้ากระไรเราควรจะไปเฝ้าพระพุทธเจ้า และฟังพระธรรม ดังนี้แล้วตรัสเรียกอำมาตย์ทั้งหลายมารับสั่งว่า ได้ยินว่า พระพุทธรัตนะ พระธรรมรัตนะและพระสังฆรัตนะ อุบัติแล้วในโลกพวกท่านนึกว่าควรจะทำอะไร. อำมาตย์ทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่มหाराช ขอพระองค์ประทับอยู่ ณ ที่นี้แหละ พวกข้าพระองค์จักไปฟังข่าวดู พระเจ้าข้า. ลำดับนั้น อำมาตย์ ๑๖ คน พร้อมด้วยบริวาร ๑๖,๐๐๐ คน ถวายบังคมพระราชาแล้วกราบทูลว่า ฝ่า พระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นในโลก ก็คงไม่มีการกลับมาเห็นอีก ฝ่า

ไม่ทรงอุบัติ พวกข้าพระพุทธเจ้า จักกลับมา แล้วพากันไป. ฝ่ายพระเจ้าหลาน
เชงของพระราชภาว บังคมพระราชภาวในภายหลังกราบทูลว่า แม้ข้าพระพุทธ-
เจ้าก็จะไป. พระราชาตรัสว่า เมื่อเจ้ารู้ว่าพระพุทธเจ้าทรงอุบัติ ณ ที่นั้นแล้ว
จงกลับมาบอกเราด้วย. พระเจ้าหลานเธอรับพระบัญชาแล้วจึงได้ไป. พวกเขา
แม้ทั้งหมดไปตลอดทางพักเพียงราตรีเดียว ก็ถึงพระนครพาราณสี. เมื่อพวก
อำมาตย์ยังไม่ถึงนั่นเอง พระผู้มีพระภาคเจ้าปรินิพพานเสียแล้ว. พวกเขา
เที่ยวไปจนทั่ววิหารเห็นสาวกอยู่กันพร้อมหน้า จึงถามว่าใครเป็นพระพุทธเจ้า
พระพุทธเจ้าอยู่ที่ไหน. สาวกเหล่านั้นจึงบอกแก่พวกเขาว่า พระพุทธเจ้า
นิพพานเสียแล้ว. พวกอำมาตย์เหล่านั้นพากันคร่ำครวญว่า โอ เรามาไกล แต่
ไม่ได้แม้เพียงเห็น จึงถามว่า ข้าแต่พระคุณเจ้าพระโอวาทที่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงประทานไว้ยังมีอยู่หรือ. พระสาวกเหล่านั้น กล่าวว่ามีอยู่อบาสก คือฟังตั้ง
อยู่ในพระรัตนตรัย ฟังสมาทานศีล ๕ ฟังเข้าอยู่จำอุโบสถประกอบด้วยองค์ ๘
ฟังให้ทาน ฟังปฏิบัติธรรม. อำมาตย์เหล่านั้นครั้งได้ฟังแล้วพากันบวชทั้งหมด
เว้นอำมาตย์ผู้เป็นพระเจ้าหลานเธอ. อำมาตย์ผู้เป็นพระเจ้าหลานเธอ คือ
เอาบริโกชธาตุ มุ่งหน้ากลับไปยังแคว้นกัฐฐาหนะ. ต้นโพธิ บาตรและจีวร
เป็นต้น ชื่อว่า บริโกชธาตุ. พระเจ้าหลานเธอชื่อเอาชมกรก (หม้อกรอง
น้ำ) ของพระผู้มีพระภาคเจ้า และพาพระเถระรูปหนึ่งผู้ทรงธรรมและวินัยไป
ยังพระนครโดยลำดับ ได้กราบทูลพระราชภาวว่า พระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นแล้ว
ในโลกและเสด็จปรินิพพานแล้ว ได้กราบทูลถึงโอวาทที่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงประทานไว้. พระราชาเสด็จเข้าไปหาพระเถระฟังธรรมแล้วรับสั่งให้สร้าง
วิหารประดิษฐานพระเจดีย์ ปลูกต้นโพธิ ทรงดำรงอยู่ในพระรัตนตรัย และ

ศีล ๕ เป็นนิจ ทรงเข้าอยู่จำอุโบสถประกอบด้วย ๘ ทรงให้ทาน ทรงดำรง
อยู่ตราบเท่าอายุแล้วไปบังเกิดในกามาวจรเทวโลก. แม้อำมาตย์ ๑๖,๐๐๐ คน
ก็พากันบวชถึงมรณภาพเขียงปุลุชน ได้ไปเป็นบริวารของพระราชานั้นนั่นเอง.

อำมาตย์เหล่านั้นอยู่ในเทวโลกสิ้นไปพุทธรูปหนึ่ง เมื่อพระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าของเรายังไม่ทรงอุบัติ ได้เคลื่อนจากเทวโลก อาจารย์เกิดเป็นบุตร
ของปุโรหิตผู้เป็นพระชนกของพระเจ้าปเสนทิ มีชื่อว่า พาวรี ประกอบด้วย
มหาปุริสลักษณะ ๓ ประการ ถึงฝั่งแห่งไตรเพท เมื่อบิดาล่วงลับไปได้ดำรง
ตำแหน่งปุโรหิตแทน. แม้อำมาตย์ที่เหลืออีก ๑๖,๐๐๐ คน ได้เกิดในตระกูล
พราหมณ์ที่กรุงสววัตดินั้นนั่นเอง. บรรดาอันเตวาสิก ๑๖,๐๐๐ คน เหล่านั้น
อันเตวาสิกผู้ใหญ่ ๑๖ คน ได้เรียนศิลปะในสำนักของอาจารย์. อันเตวาสิก
๑๖,๐๐๐ คน นอกนั้นก็เรียนศิลปะในสำนักของอันเตวาสิก ๑๖ คนนั้นเหมือน
กัน เพราะฉะนั้นทั้งหมดจึงมาประชุมกันอีก. แม้พระราชามหาโกศลก็ได้เสด็จ
สวรรคตเสียแล้ว. จึงได้อภิเษกพระเจ้าปเสนทิขึ้นครองราชสมบัติ. พาวรี-
พราหมณ์ก็ได้ปุโรหิตของพระเจ้าปเสนทินั้น. พระราชาได้พระราชทานสิ่ง
ของที่พระชนกพระราชทานไว้ และสมบัติอื่นแก่พาวรีปุโรหิต. แม้พระราชา
นั้นเมื่อยังทรงพระเยาว์ ก็ได้เรียนศิลปะในสำนักของพาวรีปุโรหิตเหมือนกัน.
ลำดับนั้น พาวรีได้ทูลแก่พระราชาว่า ข้าแต่มหाराช ข้าพระองค์จักบวช.
พระราชาตรัสว่า ท่านอาจารย์ เมื่อท่านดำรงอยู่ที่เหมือนบิดาของข้าพเจ้ายังอยู่
ท่านอย่าบวชเลย. พาวรีทูลว่า ข้าแต่มหाराช ข้าพระองค์จักบวชแน่พระเจ้า-
ข้า. พระราชาไม่ทรงสามารถห้ามได้ จึงทรงขอร้องว่า ขอท่านจงบวชอยู่ใน

พระราชอุทยานนี้เกิด. ข้าพเจ้าจะได้เห็นทุกเย็นและเช้า. อาจารย์พร้อมด้วยศิษย์ ๑๖ คน กับบริวารอีก ๑๖,๐๐๐ คน ได้บวชเป็นคาบสอยู่ในพระราชอุทยาน. พระราชาทรงบำรุงด้วยปัจจัย ๔ แสนจะไปทรงอุปัฏฐากอาจารย์นั้นทุกเวลาเย็นและเวลาเช้า.

อยู่มาวันหนึ่งอันเตวาสิกทั้งหลายกล่าวกะอาจารย์ว่า การอยู่ใกล้พระนครมีเครื่องพัวพันมาก ท่านอาจารย์เราไปหาโอกาสที่ไม่มีชนรบกวนเกิด ชื่อว่าการอยู่ในเสนาสนะอันสงัด เป็นประโยชน์มากแก่บรรพชิตทั้งหลาย. อาจารย์รับว่า คีละ จึงไปทูลพระราช. พระราชาตรัสห้ามถึง ๓ ครั้งก็ไม่สามารถจะห้ามได้ จึงพระราชทานหาปณะ ๒๐๐,๐๐๐ กหาปณะ รับสั่งกะอำมาตย์ทั้งหลายว่า พวกเจ้าทรงสร้างอาศรมถวาย ในที่ที่คณฤชปีปรารถนาจะอยู่เกิด. แต่บัดนั้นอาจารย์พร้อมด้วยชฎิล ๑๖,๐๐๐ เป็นบริวาร ได้รับอนุเคราะห์จากพวกอำมาตย์จึงออกจากอุดตตรชนบท มุ่งหน้าไปทักษิณชนบท. ท่านพระอานนท์ถือเอาความนั้นในเวลาทำสังคายนาได้ยกนิทานแห่งปารายนวรรคขึ้นได้กล่าวคาถาเหล่านี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า โกลสถานํ ปุรา ได้แก่ จากพระนครโกศล. อธิบายว่า จากกรุงสาวัตถี. บทว่า อากิญจัญญํ คือ ความเป็นผู้ไม่มีกังวล. อธิบายว่า วิเวกอันเป็นอุปกรณแห่งการกำหนด. บทว่า โส อสฺสทสฺส วิสเย มุพฺพทสฺส สมာสเน คือ พราหมณ์นั้นอยู่ในแคว้นใกล้พรมแดนในระหว่างสองแคว้น คือ แคว้นอัสสกะและแคว้นมุพกะ. อธิบายว่า ในท่ามกลางแคว้นทั้งสอง. บทว่า โคชวารีกุเล ได้แก่ ฝั่งแม่น้ำโคชวารี. อธิบายว่า

แม่น้ำโคธาวรีแยกออกเป็นสองสายได้กระทำเกาะในระหว่างประมาณ ๓ โยชน์
เกาะทั้งหมดปกคลุมไปด้วยป่ามะขวิด เมื่อก่อน ณ ประเทศนั้นสร้งกคดาบสเป็น
กัณอาศัยอยู่ ได้ยินว่า อาจารย์เห็นประเทศนั้นแล้วจึงแจ้งแก่อำมาตย์ทั้งหลาย
ว่า ประเทศนี้เป็นที่อยู่ของสธนะมาก่อน ประเทศนี้สมควรแก่นักบวช. พวก
อำมาตย์ได้ให้ทรัพย์ ๑๐๐,๐๐๐ แก่พระเจ้าอัสสกะ อีก ๑๐๐,๐๐๐ ให้แก่
พระเจ้ามุกะ เพื่อถือเอาภูมิประเทศนั้น. พระราชาทั้งสองนั้นได้พระราชทาน
ประเทศนั้นและประเทศอื่นประมาณ ๒ โยชน์ รวมประเทศทั้งหมดประมาณ
๕ โยชน์. นัยว่า ประเทศนั้นอยู่ในระหว่างเขตรัชสีมาของพระราชาเหล่านั้น.
พวกอำมาตย์สร้างอาศรม ณ ที่นั้นแล้วและให้นาแม่ทรัพย์อื่นมาจากกรุงสาวัตถี
จัดตั้งเป็นโคจรคามเสร็จแล้วพากันกลับไป. บทว่า อัญเณน จ ผลน จ
ได้แก่ ด้วยที่เขียวแสวงหาอาหารและด้วยรากไม้และผลไม้ในป่า. เพราะฉะนั้น
ท่านจึงกล่าวว่า ตสุเสว อุปนิสฺสาย คาโม จ วิบูลิ อหุ ชวบ้าน
ที่อาศัยพราหมณ์พาวรีนั้นก็เป็นผู้โพบูลย์.

บทว่า ตสุส ได้แก่ ฝั่งแม่น้ำโคธาวรีนั้นหรือพราหมณ์นั้น. บทว่า
ตสุส นี้ เป็นนัจฉฐวิภัตติลงในอรรถแห่งทุกขวิภัตติ. อธิบายว่า อาศัยซึ่ง
พราหมณ์นั้น. บทว่า ตโต ชาเตน อาเยน มหายนฺณมกปฺปยิ พราหมณ์-
พาวรีได้บูชามหาัยด้วยส่วนอันเกิดแต่บ้านนั้น คือ พราหมณ์พาวรีนั้นได้บูชา
มหาัยด้วยส่วนแสนหนึ่ง อันเกิดแต่กสิกรรมเป็นต้นในบ้านนั้น กลุ่มพืชทั้งหลาย
ถือเอาส่วนนั้นไปเฝ้าพระเจ้าอัสสกะทูลว่า ขอพระองค์ทรงรับส่วนนี้เถิด พระ-
เจ้าอัสสกะตรัสว่า เราไม่รับ พวกท่านจงนำไปถวายอาจารย์เถิด. แม้อาจารย์ก็
ไม่รับส่วนนั้นเป็นของตนได้บูชามหาัย. อาจารย์นั้นได้ให้ทานทุก ๆ ปี ด้วย
ประการฉะนี้.

พึงทราบความแห่งคาถาว่า **มหายญญ** ดังต่อไปนี้. อาจารย์นั้นบูชา
มหาญญคือทานทุก ๆ ปีอย่างนี้ ครั้นบูชามหาญญนั้นทุกปีแล้วได้ออกจากบ้าน
กลับเข้าไปสู่อาศรมอีก ครั้นกลับเข้าไปแล้วก็ไปยังบรรณสาสน์พิจารณาถึง
ทานที่เราให้ทานด้วยดีแล้ว เมื่อพราหมณ์พาวรีกลับ เขาไปแล้ว พราหมณ์อื่น
ที่ถูกพราหมณ์รุ่น ๆ ประสงค์จะทำการงานอันไม่ชอบธรรมส่งไปว่า พราหมณ์
ท่านจงมา พาวรีพราหมณ์สละทรัพย์ ๑๐๐,๐๐๐ ตลอดปีที่ฝั่งแม่น้ำโคธาวรี ท่าน
จงไปขอมาสัก ๕๐๐ แล้วนำทรัพย์ที่ท่านให้แล้วมา ก็เข้ามา. บทว่า **อุคฺขมฺภูฏ-**
ปาโท เท้าเสียดสีกัน คือ ฝ่าเท้าเสียดสีด้วยการก้าวไปตามทาง หรือเท้าเสียดสี
เพราะสั่นกับสั่น ช้อเท้ากับช้อเท้า เข่ากับเข่า. บทว่า **สุขมฺจ กุสลํ ปุจฺฉิ**
พราหมณ์พาวรีถามถึงสุขและกุศลว่า พราหมณ์ท่านสบายดีหรือ ท่านทำกุศล
บ้างหรือ. บทว่า **อนุชานาหิ** คือท่านจงเธอเราเถิด. บทว่า **สตุตฺธา**
ศิระษะของท่านจะแตก ๗ เสียง. บทว่า **อภิสงฺขริตฺวา** ทำกลอุบาย ท่าน
อธิบายว่า พราหมณ์ถือเอามูลโค ดอกไม้ หญ้าคาในป่า แล้วรีบไปยังประตู
อาศรมของพราหมณ์พาวรีเอามูลโคเช็ดพื้นเกลี่ยดอกไม้หญ้า หญ้า เอน้ำในคนโท
ล้างเท้าซ้าย เดินไปประมาณ ๗ ก้าว ลูบคลำฝ่าเท้าของตนทำอุบายหลอกลวง
อย่างนี้. บทว่า **เกรวํ โส อภิตฺตยิ** คือ พราหมณ์นั้นได้กล่าวคำจะให้เกิด
ความกลัว. อธิบายว่า พราหมณ์นั้นได้กล่าวว่า หากเมื่อเราอยู่ ท่านไม่ให้
ดังนี้. บทว่า **ทุกฺขิโต** พราหมณ์พาวรีเกิดโทมนัส. บทว่า **อุสุสุสฺสตี**
ชูบชิต คือพราหมณ์พาวรีสำคัญว่า คำพูดของพราหมณ์นั้นบางครั้งฟังเป็น
ความจริงจึงชูบชิต. บทว่า **เทวดา** ได้แก่ เทวดาที่สิงสถิตอยู่ ณ อาศรม

นั่นเอง. บทว่า มุทุชนิ มุทุชาธิปาเต ว^๑ คือในธรรมเป็นศรัทธาและธรรม เป็นเหตุให้ศรัทธาตกไป. บทว่า โภที จรหิ ชานาหิ คือถ้าท่านรู้จักข้าพเจ้า. บทว่า มุทุชาธิปาตญ ได้แก่ ธรรมเป็นศรัทธาและธรรมเป็นเหตุให้ ศรัทธาตกไป. บทว่า ฌานมมุเมตถ ตตบพเป็น ฌานัง เม เอตถ เรา ไม่มีความรู้ในธรรมทั้งสองอย่างนี้. บทว่า ปุรา จากเมือง ความว่า เมื่อ พาวรีพราหมณ์อาศัยอยู่ ณ ฝั่งแม่น้ำโคธาวรีล่วงไป ๘ ปี พระพุทธเจ้าทรง อุบัติขึ้นแล้วในโลก พระองค์เสด็จออกผนวชจากกรุงกบิลพัสดุ์ เมื่อพระชนมได้ ๒๕ พรรษา. บทว่า อปจฺโจ คือลำดับพระวงศ์. บทว่า สพุพภาภิญญาพล- ปตุโต คือทรงบรรลุภิญญาและทศพลญาณครบถ้วน หรือทรงบรรลุภิญญา ทั้งหมดและพละ. บทว่า วิมุตฺโต ทรงน้อมไป คือ มีพระทัยน้อมไปในการ ทำอภิญญาให้เป็นไป. บทว่า โสภสฺส ตตบพเป็น โสภ อสฺส มีความ โสภเบาบาง.

บทว่า ปหุตฺตปญฺโฬ คือมีปัญญามาก. บทว่า วรฺภูริเมธโส มีพระ- ปัญญาประเสริฐคือมีพระปัญญาอุดมไพบูรณ์หรือมีปัญญาประเสริฐยิ่งใน ความเป็นจริง. บทว่า วิธฺโร คือปราศจากธุระ. ท่านอธิบายว่าไม่มีที่เปรียบ.

บทว่า มนฺตปฺวเร คือถึงฝั่งแห่งเวท. บทว่า ปสฺสวโห คือ ท่านทั้งหลายจงดู. บทว่า อชานตฺ คือไม่รู้ บทว่า ลกฺขณา คือลักษณะ ทั้งหมด. บทว่า พฺยทุกฺขตา คือกล่าวแล้ว. อธิบายว่า ทำให้กว้างขวาง. บทว่า สมฺมตฺตา คือจบแล้ว อธิบายว่า บริบูรณ์แล้ว. บทว่า ฌมฺเมน มนุ- สาสติ คือพร่ำสอนโดยธรรม. บทว่า ชาติโคตฺตญฺญ ลกฺขณํ ได้แก่ ๑. อรรถกถา ว่า มุทุชฺชตเน วา.

ชาติโคตรและลักษณะของเราว่าเกิดมานานเท่าไร. บทว่า มนุเต ลิสฺเส จ ได้แก่ เวทที่เราบอกและศิษย์ของเรา. บทว่า มนสาเยว ปุจฺจถ คือท่านทั้งหลายจงถามปัญหา ๗ ข้อเหล่านี้ด้วยใจ. บทว่า ติสฺสเมตฺเตยฺโย เป็นคนเดียวกันโดยกล่าวทั้งชื่อและโคตร. บทว่า ทฺภโย คือ สองคน. บทว่า ปุจฺเจกคณฺโณ คือเป็นเจ้าของคณะคนละคณะ. บทว่า ปุพฺพวาสนวาสิตา อันวาสนาในก่อนอบรมแล้ว คือ มีใจอันบุญวาสนา คือคตปัจจจากวัตรที่เคยบวชในศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า พระนามว่า กัสสปะ อบรมแล้ว. บทว่า ปุริ มาหิสฺสตี คือ เมืองมาหิสสตี. อธิบายว่า เข้าไปยังเมืองนั้น. ในบททั้งปวงก็อย่างนั้น. บทว่า โคนทฺธิ เป็นชื่อของเมืองโคนทระ. บทว่า วนสฺสุหฺย คือชื่อว่า วนนคร ท่านเรียกว่า ปวนนคร. อาจารย์บางคนกล่าวว่า วนสาวตฺถิ มีเรื่องเล่าว่า บริษัทของชฎิล ๑๖ คนเหล่านั้น ออกจากวนสาวตฺถิถึงเมืองโกสัมพี จากเมืองโกสัมพีถึงเมืองสาเกตตามลำดับมีประมาณ ๖ โยชน์.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงดำริว่า พวกชฎิลของพราหมณ์พาวรี พามหาชนมามาก อินทรีย์ของชฎิลเหล่านั้นยังไม่ถึงความแก่กล้าก่อน ทั้งถีนนี้ ก็ยังไม่เป็นที่สบาย ปาสาณกเจดีย์ในเขตมคธเป็นที่สบายของชฎิลเหล่านั้น ก็เมื่อเราแสดงธรรมในที่นั้น มหาชนก็จักบรรลुरुธรรม พวกชฎิลเข้าไปยังนครทั้งปวงแล้วพากันมา จักมาพร้อมด้วยชนมากขึ้นไปอีก จึงทรงแวดล้อมด้วยภิกษุสงฆ์ เสด็จจากกรุงสาวตฺถิไปยังนครราชคฤห์. พวกชฎิลเหล่านั้นก็มากรุงสาวตฺถิ เข้าไปสู่วิหารตรวดตราดูว่า ใครเป็นพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าอยู่ไหน พากันเข้าไปถึงพระคันธกุฎีที่อาศัย เห็นรอยพระบาทของพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ปลงใจว่า เป็นพระสัพพัญญูพุทธเจ้าแน่แล้ว เพราะ

เท้าของผู้กำหนดกระโหรง ๗๗

เท้าเช่นนี้เป็นเท้าของผู้มีกิเลส เพียงดังหลัง-
คาเปิดแล้ว ดังนี้.

แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็เสด็จเข้าสู่พระนครมิเสตัพยนครและกรุงกบิล-
พัสดุ์เป็นต้นตามลำดับ เพิ่มมหาชนขึ้นอีกเสด็จไปปาสาณกเจดีย์. แม้พวกชฎิล
ก็พากันออกจากกรุงสาวตลันทันทีทันใด เข้าไปยังนครเหล่านั้นทั้งหมดแล้วได้ไป
ยังปาสาณกเจดีย์เหมือนกัน. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวคำเป็นอาทิว่า เมือง
โกสัมพี เมืองสาเกต เมืองเสตัพพะ เมืองกบิลพัสดุ์ ล้วนเป็นเมืองอุดม.

ในบทเหล่านั้นบทว่า **มกข ปุริ** เมืองมกข อธิบายว่า เมืองราชคฤห์.
บทว่า **ปาสาณก เจดีย์** คือ ปาสาณกเจดีย์ เมื่อก่อนได้มีเทวสถานอยู่
ข้างบนแผ่นดินเป็นอันมาก. แต่เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอุบัติขึ้น มีวิหาร
เกิดขึ้น วิหารนั้นท่านเรียกว่า ปาสาณกเจดีย์ ตามคำเรียกเดิมนั้นเอง. บทว่า
ตลิวอุทก เหมือนบุคคลผู้กระหายน้ำ คือ ชฎิลเหล่านั้นรีบติดตามพระผู้มี-
พระภาคเจ้าพากันไปแต่เข้าสู่ทางที่เสด็จไปในตอนเย็น และไปตอนเย็นสู่ทางที่
เสด็จไปในตอนเช้า ครั้นได้ฟังว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จอยู่ ณ ที่นี้ ก็เกิดปีติ
ปราโมทย์พากันขึ้นไปสู่พระเจดีย์นั้น. ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวว่า รีบพากันขึ้น
ภูเขา. บทว่า **เอกมมุต** **จิโต ภูโจ** มีความร่าเริงยินดีอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง
ความว่า อชิตมาณผู้เป็นหัวหน้าอันเตवासิก เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่ง
ณ มหามณฑปที่ท้าวสักกะสร้าง ณ ปาสาณกเจดีย์นั้น เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงกระทำสัมโมทนียกถาตอบโดยนัยมีอาทิว่า **กจฺจิ อิสโย ขมนีย** สบายดี

หรือฤๅษีทั้งหลาย จึงกระทำปฏิสันฐานแม้ด้วยตนเองว่า **ขมนีย์ โภ โคตม** ข้าแต่พระโคตมผู้เจริญ สบายดีพระเจ้าข้าเป็นต้น มีใจร่าเริงยืนอยู่ ณ ส่วนข้างหนึ่ง ได้กราบทูลถามปัญหาด้วยใจ.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อาทิสฺส** อ่าง คือ อ่างอย่างนี้ว่า ดิสสะ ปุสสะ. บทว่า **ขมฺมนิ** คืออชิตมาณพถามว่า ขอพระองค์จงตรัสบอกชาติของอาจารย์ของพวกข้าพระองค์เถิด. บทว่า **ปารมี** คือถึงความสำเร็จ. บทว่า **วิธึ วสุสฺสตี** คือมีอายุ ๑๒๐ ปี. บทว่า **ลกฺขณ** ได้แก่ มหาปุริสลักษณะ. อธิบายว่า สืบต่อกันมาในมหาปุริสลักษณะนี้ และในคัมภีร์อิติहाสเป็นต้น อื่นจากมหาปุริสลักษณะนี้. อีกอย่างหนึ่งพินาบทอื่นมาประกอบว่า ถึงความสำเร็จในมนต์ทั้งหลายเหล่านั้น. บทว่า **ปญฺจสตานิ วาเจติ** ย่อมบอกมนต์กะมาณพ ๕๐๐ คือ พาวรีพราหมณ์ย่อมบอกมนต์ด้วยตนเองกะมาณพผู้เกียจคร้านปัญญาทราม เป็นปรกติ ๕๐๐ คน. บทว่า **สธฺมฺเม** ในธรรมของตน คือในธรรมแห่งพราหมณ์ของตน. อธิบายว่า ในปาพจน์อันได้แก่วิชา ๓. บทว่า **ลกฺขณานิ ปวิจฺย** จงค้นคว้าลักษณะทั้งหลาย คือ ความพิสดารของลักษณะทั้งหลาย. อชิตมาณพทูลถามว่าลักษณะ ๓ ในตัวของพราหมณ์พาวรีนั้นคืออะไร. บทว่า **ปฺจฺจณฺหิ** แปลว่า ถามอยู่. บทว่า **กเมตี ปฏฺฐิสฺสตี** ขอปัญหานั้นแจ่มแจ้งกะใคร คือ คำถามนั้นย่อมแจ่มแจ้งกะบุคคลใดในบรรดาเทวดาเป็นต้น.

พราหมณ์ครั้งได้สดับการพยากรณ์ปัญหา ๕ ข้อแล้ว เมื่อจะทูลถามปัญหาสองข้อที่เหลือจึงกราบทูลว่า **มฺหุธี มฺหุธาธิปาดญจ** ธรรมเป็นศรัทธา และธรรมเป็นเหตุให้ศรัทธาตกไป. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงพยากรณ์ปัญหาเหล่านั้น จึงตรัสกล่าวมีอาทิว่า **อวิชฺชา มฺหุธา** อวิชาชื่อว่า ธรรมเป็นศรัทธา ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น เพราะอวิชาเป็นความไม่รู้ในอริยสัจ ๔ เป็นศีระ
แห่งสังสารวัฏ ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า อวิชาชื่อว่าธรรมเป็น
ศีระ. อนึ่ง เพราะอหัตมรรควิชา (วิชาในอหัตมรรค) ประกอบ
ด้วยศรัทธาสติสมาธิกัตตุกัมมตามันตะ (ความพอใจใคร่เพื่อจะทำ) และวิริยะ
อันเกิดร่วมกับตนยังศีระให้ตกไป เพราะเข้าถึงธรรมเป็นศีระด้วยความตั้งอยู่
ในรสอันเดียวกันของอินทรีย์ทั้งหลาย ฉะนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า
วิชา มุทธาธิปัตตี วิชาเป็นธรรมเครื่องให้ศีระตกไป. บทว่า ตโต
เวเทน มหตา ด้วยพระเวทอันยิ่งใหญ่ ความว่า ลำดับนั้นอชิตมาณพได้ฟัง
การพยากรณ์ปัญหานี้ เกิดหยาปิติเป็นล้นพ้นเบิกบานใจ ถึงความเป็นผู้ไม่หุด
ทงกายและจิตมีความยินดียิ่ง. อชิตมาณพกล่าวคำนี้ว่า ปติตฺวา จ พาวรี
พราหมณ์พาวรีขอหมอบลงแทบพระบาท. ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะ
ทรงอนุเคราะห์พาวรีนั้น จึงตรัสคาถาว่า สุจิตฺโต ขอพราหมณ์พาวรีจึงมี
ความสุขเกิด. ครั้นตรัสแล้วจึงทรงปวารณาเป็นการปวารณาของพระสัมพันธ
ว่า พาวรีสุส จ ความว่า จงถามความสงสัยทุก ๆ อย่างของพราหมณ์พาวรี
หรือของท่านเกิด.

ในบทเหล่านั้นบทว่า สพุเพสฺส ทั้งหมดได้แก่ อันเดวาสิก ๑๖,๐๐๐
ไม่มีเหลือ. บทว่า ตตฺถ ปุจฺฉิ ตถาคตฺ อชิตมาณพทูลถามปัญหาแรกกะ
พระตถาคต ณ ที่นั้น คือ อชิตะ ทูลถามปัญหาแรก ณ ปาสาณกเจดีย์นั้น ณ
บริษัทนั้น หรือ ณ ที่พระองค์ทรงปวารณาไว้นั้น. บทที่เหลือในคาถาทั้งหมด
ชัดคืออยู่แล้ว.

จบอรรถกถาวัตถุกถา แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา เพียงนี้ก่อน

อชิตปัญหาที่ ๑

ว่าด้วยปัญหาของอชิตมาณพ

[๔๒๕] อชิตมาณพทูลถามปัญหาว่า

โลกคือหมู่มสัตว์อันอะไรหุ้มห่อไว้

โลกย่อมไม่แจ่มแจ้งเพราะอะไร พระองค์
ตรัสอะไรว่า เป็นเครื่องฉาบทาโลกไว้ อะไร
เป็นภัยใหญ่ของโลกนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพยากรณ์ว่า ดูก่อนอชิตะ

โลกอันอวิชาหุ้มห่อไว้ โลกไม่

แจ่มแจ้งเพราะความตระหนี่ (เพราะความ
ประมาท) เรากล่าวค้นหา ว่าเป็นเครื่อง
ฉาบทาโลกไว้ ทุกข์เป็นภัยใหญ่ของโลกนั้น.

อ. กระแสทั้งหลายย่อมไหลไปใน

อารมณ์ทั้งปวง อะไรเป็นเครื่องกั้นกระแส
ทั้งหลาย ขอพระองค์จงตรัสบอกเครื่องกั้น
กระแสทั้งหลาย กระแสทั้งหลายอันบัณฑิต
ย่อมปิดกั้นได้ด้วยธรรมอะไร.

พ. ดูก่อนอชิตะ สติเป็นเครื่องกั้น

กระแสในโลก เรากล่าวสติว่าเป็นเครื่องกั้น
กระแสทั้งหลาย กระแสเหล่านั้นอันบัณฑิต
ย่อมปิดกั้นได้ด้วยปัญญา.

อ. ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ปัญญา
สติ และนามรูป ธรรมทั้งหมดนี้ย่อมดับไป
ณ ที่ไหน พระองค์อันข้าพระองค์ทูลถาม
แล้วของตรัสบอกปัญหาข้อนี้แก่ข้าพระองค์
เถิด.

พ. ดูก่อนอชิตะ เราจะบอกปัญหา
ที่ท่านได้ถามแล้วแก่ท่าน นามและรูปย่อม
ดับไปไม่มีส่วนเหลือ ณ ที่ใด สติและปัญญา
นี้ ย่อมดับไป ณ ที่นั้น เพราะความดับแห่ง
วิญญาน

อ. ชนเหล่าใด ผู้มีธรรมอันพิจารณา
เห็นแล้ว และชนเหล่าใดผู้ยังต้องศึกษาอยู่
เป็นอันมากมีอยู่ในโลกนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้
นิรทุกข์ พระองค์ผู้มีปัญญารักษาตน อัน
ข้าพระองค์ทูลถามแล้ว ของตรัสบอกความ
เป็นไปของตนเหล่านั้นแก่ข้าพระองค์เถิด.

พ. ภิกษุไม่กำหนดยินดีในกามทั้ง
หลาย มีใจไม่ชุ่มมัว ฉลาดในธรรมทั้งปวง
มีสติ พึงเว้นรอบ.

จบอชิตมาณวกปัญหาที่ ๑

อรรถกถาอชิตสูตร^๑ที่ ๑

ก็ในปัญหานั้น บทว่า นิวุโต หุ้มห่อ คือ ปกปิดไว้. บทว่า กิสฺสา-
ภิลปนํ พุรุสิ คืออชิตมานพทูลถามว่า พระองค์ตรัสว่าอะไรเป็นเครื่องฉาบ
ทาโลกนั้นไว้.

บทว่า เวริจฺจา ปมาทา นปฺปกาสติ คือพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า
โลกไม่แจ่มแจ้งเพราะความตระหนี่และเพราะความประมาทเป็นเหตุ. จริงอยู่
ความตระหนี่ไม่ทำให้ประกาศคุณมีทานเป็นต้นของเขา และความประมาทไม่
ให้เพื่อประกาศคุณมีศีลเป็นต้น. บทว่า ขปฺปภาภิลปนํ ตัณหาเป็นเครื่อง
ฉาบทา คือตัณหาเป็นเครื่องฉาบทาโลกนั้นไว้ดุจดังคักลิ่ง ฉาบทาลิงไว้ฉะนั้น.
บทว่า ทุกฺขํ ได้แก่ ทุกข์มีชาติเป็นต้น.

บทว่า สวณฺติ สพุพฺพิ โสตา กระแสทั้งหลายย่อมเล่นไปใน
อารมณ์ทั้งปวง คือ กระแสมีตัณหาเป็นต้นย่อมเล่นไปในอายตนะทั้งหลายมี
รูปายตนะเป็นต้นทั้งปวง. บทว่า กิณฺุณิวารณฺ์ อะไรเป็นเครื่องกั้นกระแส คือ
อะไรเป็นเครื่องกั้น อะไรเป็นเครื่องคุ้มครองรักษากระแสเหล่านั้น. บทว่า ลํ วรฺ
พุรุหิ คือขอพระองค์ทรงตรัสบอกเครื่องกั้นกระแสอันได้แก่การห้ามกระแส
เหล่านั้น. ด้วยบทนี้อชิตมานพทูลถามถึงการละกระแสที่เหลือ. บทว่า เกน
โสตา ปิถียฺเย คือ กระแสทั้งหลายเหล่านั้นอันบัณฑิตย่อมปิดกั้น คือ ตัด
ขาดได้ด้วยธรรมอะไร. ด้วยบทนี้ อชิตมานพทูลถามถึงการละกระแสโดยไม่มี
เหลือ.

บทว่า สติ เตลฺลํ นิวารณฺ์ สติเป็นเครื่องกั้นกระแสเหล่านั้น คือ
สติอันมีอยู่ด้วยความสงบประกอบแล้วด้วยวิปัสสนาเป็นทางดำเนินของธรรมอัน
๑. บาลีเป็น อชิตปัญหา.

เป็นกุศลทั้งหลายเป็นเครื่องกันกระแสนั้น. บทว่า โสทานํ ตํ วรํ พุริมิ เรากล่าวสติว่าเป็นเครื่องกันกระแสนั้นหลาย อธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า เรากล่าวว่าสตินั้นแลเป็นเครื่องกันกระแสนั้นหลาย. บทว่า ปญญาเยต ปิถียเร กระแสนั้นอันบัณฑิตปิดกันได้ด้วยปัญญา คือ พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสว่า กระแสนั้นอันบัณฑิตย่อมปิดกันได้ด้วยมรรคปัญญาอันสำเร็จด้วยการแทงตลอดถึงความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้นในธรรมทั้งหลายมีรูปเป็นต้น โดยประการที่พึง.

บทว่า ปญญา เจว พิงทราบความสังเขปอย่างนี้ว่า ปัญญา สติ และนามรูปที่เหลือนั้นอันใด ที่ท่านกล่าวไว้ในคาถาของปัญหาทั้งหมดนั้นย่อมดับไป ณ ที่ไหน พระองค์อันข้าพระองค์ทูลถามปัญหา ของจงตรัสบอกปัญหา อันแก่ข้าพระองค์เถิด.

พึงทราบความในคาถาแก้ปัญหของอชิตมานพต่อไป เพราะปัญญา และสติสังเคราะห์ (รวม) กันโดยนามนั่นเอง ฉะนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงมิได้ ตรัสปัญญาและสติไว้ต่างออกไป. นี้เป็นความสังเขปในบทนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า คุณก่อนอชิตะ ท่านได้ถามปัญหานี้ว่า นามและรูปย่อมดับไป ณ ที่ไหน เราจะบอกปัญหาที่ท่านได้ถามแก่ท่านว่า นามและรูปย่อมดับไปไม่มี ส่วนเหลือ ณ ที่ใด สติและปัญญานี้ย่อมดับไปพร้อมกันไม่ก่อนไม่หลัง ณ ที่ นั้น เพราะครามดับแห่งวิญญาณนั้น ๆ ในเพราะความดับแห่งวิญญาณนี้แล นามและรูปจึงดับไป ท่านอธิบายว่า การดับนามและรูปนั้นไม่ล่วงพ้นการดับ แห่งวิญญาณนั้นไปได้เลย.

ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ เป็นอันประกาศถึงทุกขสังขจะด้วยบทนี้ว่า ทุกข- มสฺส มหพฺภุญํ ทุกข์เป็นภัยใหญ่ของโลกนี้. ประกาศสมุทขสังขจะด้วยบทนี้ว่า

ยานิ โสทานิ กระแสทั้งหลายเหล่านี้ในโลกดังนี้. ประกาศมรรคสังจะด้วย
บทนี้ว่า **ปณฺญาเยเต ปิถียเยเร** กระแสเหล่านี้อันบัณฑิตย่อมปิดกันได้ด้วย
ปัญญา. ประกาศนิโรธสังจะด้วยบทนี้ว่า **อเสถิ อปรุชฺชติ** นามและรูป
ย่อมดับไปไม่เหลือ. อจิตฺตมาณพได้ฟังสังจะทั้ง ๔ อย่างนี้แล้ว ยังไม่บรรลु
อริยมุณี เมื่อจะทูลถามปฏิปทาของพระเสกขะและอเสกขะต่อไปจึงทูลว่า **เย จ**
สงฺฆาตธมฺมาเส ชนเหล่านี้ผู้มีธรรมอันพิจารณาเห็นแล้ว ดังนี้เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้นบทว่า **สงฺฆาตธมฺมา** ได้แก่ ธรรมที่พิจารณาเห็นแล้ว
โดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น. บทนี้เป็นชื่อของพระอรหันต์. บทว่า **เสกฺขา**
ได้แก่ พระอริยบุคคลที่เหลือผู้ยังต้องศึกษาศีลเป็นต้น. บทว่า **ปญฺญ** มาก ได้แก่
ชน ๗ จำพวก. บทว่า **เตสํ เม นิปโก อิริยํ ปุญฺญโง ปพฺรุหิ** ความว่า
พระองค์ผู้มีปัญญารักษาตนอันข้าพระองค์ทูลถามแล้ว ขอจงตรัสบอกข้อปฏิบัติ
ของชนเหล่านั้น ผู้เป็นเสกขะและอเสกขะ แก่ข้าพระองค์เถิด.

เพราะพระเสกขะควรละกิเลสทั้งหมด ตั้งต้นแต่กามฉันทนิเวรณที่เดียว
ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงแสดงเสกขปฏิปทาแก่อจิตฺตมาณพนั้นด้วยกั
ถาว่า **กามเสสุ** ในกามทั้งหลาย ดังนี้เป็นต้น.

บทนั้นมีความดังต่อไปนี้ ภิกษุไม่พึงกำหนดยินดีในวัตถุคามทั้งหลาย
ด้วยความใคร่กิเลส ละธรรมทั้งหลายอันทำความขุ่นมัวแก่ใจมีกายทุจริตเป็นต้น
พึงเป็นผู้มีใจไม่ขุ่นมัว. ก็เพราะพระอเสกขะเป็นผู้ฉลาด เพราะเป็นผู้พิจารณา
สังขารทั้งปวงโดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น เป็นผู้มีสติด้วยการมีสติตามเห็น
ซึ่งกายเป็นต้นในธรรมทั้งปวง และถึงความเป็นภิกษุ เพราะทำลายสักกายทิฏฐิ

เป็นต้นเสียได้ ข้อม้วนรอบในทุกอิริยาบถ ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรง
แสดงอเสกขปฏิบัติ ด้วยกึ่งคาถาว่า กุสโล เป็นผู้ฉลาด ดังนี้ เป็นต้น. บทที่
เหลือในบททั้งหมดซัดดีแล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงจบเทศนาด้วยธรรม
เป็นยอด คือพระอรหัต ด้วยประการฉะนี้.

เมื่อจบเทศนา อจิตมานพได้บรรลุพระอรหัตพร้อมกับอันเตवासิก
๑,๐๐๐ คนอีก ๑,๐๐๐ เหล่าอื่น ได้เกิดดวงตาเห็นธรรม. หนังสือเหลือง ชฎา
และผ้าปานเป็นต้นของท่านอชิตะพร้อมด้วยอันเตवासิกได้หายไปพร้อมกับการ
บรรลุพระอรหัต. ท่านทั้งหมด ทรงบาตรและจีวรสำเร็จด้วยฤทธิ์ มีผมสอง
องคุลีเป็นเอหิภิกขุ นั่งประนมมือนมัสการพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยประการ
ฉะนี้แล.

จบอรรถกถาอชิตสูตรที่ ๑ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

ติสสเมตเตยยปัญหาที่ ๒

ว่าด้วยโทษของกาม

[๔๒๖] ติสสเมตเตยยมาณพทูลถามปัญหาว่า

ใครชื่อว่าผู้ยินดีในโลกนี้ ความ
หวั่นไหวทั้งหลายย่อมไม่มีแก่ใคร ใครรู้ส่วน
สุดทั้งสอง แล้วไม่ติดอยู่ในส่วนท่ามกลาง
ด้วยปัญญา พระองค์ตรัสสรรเสริญใครว่า
เป็นมหาบุรุษ ใครล่วงค้นหาเครื่องร้อยรัด
ในโลกนี้ได้.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพยากรณ์ว่า คู่ก่อนเมตเตยยะ.

ภิกษุเห็นโทษในกามทั้งหลายแล้ว

ประพุดติพรหมจรรย์ มีค้นหาปราศจากไป
แล้ว มีสติทุกเมื่อ พิจารณาเห็นธรรมแล้ว
ดับกิเลสได้แล้ว ชื่อว่าผู้ยินดีในโลกนี้ ความ
หวั่นไหวทั้งหลายย่อมไม่มีแก่ภิกษุนั้น ภิกษุ
นั้นรู้ซึ่งส่วนสุดทั้งสองแล้ว ไม่ติดอยู่ในส่วน
ท่ามกลางด้วยปัญญา เรากล่าวสรรเสริญ
ภิกษุนั้นว่าเป็นมหาบุรุษ ภิกษุนั้นล่วงค้นหา
เครื่องร้อยรัดในโลกนี้เสียได้.

จบติสสเมตเตยยมาณวกปัญหาที่ ๒

อรรถกถาศิสเมตเตยยสูตร^๑ที่ ๒

ศิสเมตเตยยสูตร มีคำเริ่มต้นว่า โภธ สนฺตุสุตฺติโต ใครชื่อว่า
ผู้ยินดีในโลกนี้ ดังนี้.

ศิสเมตเตยยสูตร มีการเกิดขึ้นอย่างไร ?

มีการเกิดขึ้นด้วยอำนาจของการถามของสูตรทั้งหมด. ก็พราหมณ์
เหล่านั้นทูลถามความสงสัยของตน ๆ เพราะพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงปวารณา
ไว้แล้วว่า ให้พวกเราถามได้ตามโอกาส ดังนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าอันศิสเมต-
เตยยมาณพทูลถามแล้ว ทรงพยากรณ์แก่นันทเวทาสิกเหล่านั้น. พึงทราบวา
สูตรเหล่านี้เกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งการถาม ด้วยประการฉะนี้แล.

เมื่อจบปัญหาของอชิตะแล้ว โมฆราช เริ่มจะทูลถามปัญหาอย่างนี้ว่า
มัจจุราชย่อมไม่เห็นผู้เพ่งดูโลกอย่างไร. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบว่า
อินทรีย์ของโมฆราชนั้นยังไม่แก่กล้า จึงทรงห้ามว่า คุณก่อนโมฆราช ท่านจง
หยุดก่อน คนอื่นจงถามเถิด. ลำดับนั้น ศิสเมตเตยยะเมื่อจะทูลถามความสงสัย
ของตน จึงกล่าวคาถาว่า โภธ ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า โภธ สนฺตุสุตฺติโต คือใครชื่อว่าเป็นผู้ยินดี
ในโลกนี้. บทว่า อิชฺชิตา ความหวั่นไหว คือความดิ้นรนด้วยค้นหาและ
ทักท้วง. บทว่า อุกฺขนฺตมภิญฺญา ยคือรู้ส่วนสุดทั้งสอง. บทว่า มนฺตา น ลิมฺปติ
คือไม่ติดอยู่ ด้วยปัญญา.

พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงพยากรณ์ความนั้นแก่ศิสเมตเตยยะจึง
ตรัสสองคาถาว่า กามสุ ในกามทั้งหลาย ดังนี้ เป็นต้น.

๑. บาลีเป็น ศิสเมตเตยยปัญหา.

ในบทเหล่านั้น บทว่า กามสฺ พุรฺหมจฺริยว ภิภฺยุเห็นโทษในกาม
ทั้งหลายแล้วประพจน์พรหมจรรย์ อธิบายว่า. ประพจน์พรหมจรรย์มีกามเป็น
นิमित เห็นโทษในกามทั้งหลายแล้วประกอบด้วยมรรคพรหมจรรย์. ด้วยเหตุ
เพียงเท่านี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงถึงความยินดี. ด้วยบทมีอาทิว่า
วิตตณฺโห มีค้นหาไปปราศแล้ว ทรงแสดงถึงความไม่หวั่นไหว. ในบท
เหล่านั้น บทว่า สุขาย นีพฺพุโต พิจารณาเห็นธรรมแล้วดับกิเลส คือ
พิจารณาเห็นธรรมทั้งหลายโดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น แล้วดับกิเลสด้วย
การดับราคะเป็นต้น. บทที่เหลือหัตถ์แล้วเพราะมีนัยดังกล่าวแล้วในบทนั้น ๆ.
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงสูตรนี้ ด้วยธรรมเป็นยอดคือพระอรหันต์นั้นแล.

เมื่อจบเทศนา พราหมณ์แม้นี้ก็ตั้งอยู่ในพระอรหันต์ พร้อมด้วย
อันเตवासิก ๑,๐๐๐. ชนอื่นอีกหลายพันได้เกิดดวงตาเห็นธรรม. บทที่เหลือ
เช่นเดียวกับบทก่อนนั้นแล.

จบอรรถกถาสสมตเตยฺยสูตรที่ ๒ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย
ชื่อปรมัตถโชติกา

ปุณณกปัญหาที่ ๓

ว่าด้วยเครื่องบูชาญ

[๕๒๗] ปุณณกถามพทูลถามปัญหาว่า

ข้าพระองค์มีความต้องการปัญหา จึง
มาเฝ้าพระองค์ผู้ไม่มีความหวั่นไหว ผู้ทรง
เห็นรากเหง้ากุศลและอกุศล สัตว์ทั้งหลายผู้
เกิดเป็นมนุษย์ในโลกนี้ คือ ฤๅษี กษัตริย์
พราหมณ์ เป็นอันมาก อาศัยอะไร จึงบูชา
ยังแก่เทวดาทั้งหลาย ข้าแต่พระผู้มีภาคเจ้า
ข้าพระองค์ขอทูลถามพระองค์ ขอพระองค์
จงตรัสบอกความข้อนั้นแก่ข้าพระองค์เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพยากรณ์ว่า ดูก่อนปุณณกะ

สัตว์ทั้งหลายผู้เกิดเป็นมนุษย์เหล่า-
ใดเหล่าหนึ่งเป็นอันมากในโลกนี้ คือ ฤๅษี
กษัตริย์ พราหมณ์ ปรารถนาความเป็น
มนุษย์เป็นต้น อาศัยของมีชรา จึงบูชาญ
แก่เทวดาทั้งหลาย.

ป. สัตว์ทั้งหลายผู้เกิดเป็นมนุษย์
เหล่าใดเหล่าหนึ่ง เป็นอันมากในโลกนี้ คือ
ฤๅษี กษัตริย์ พราหมณ์ บูชาญแก่เทวดา

ทั้งหลาย ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้บริสุทธิ์
สัตว์ทั้งหลายผู้เกิดเป็นมนุษย์เหล่านั้น เป็น
คนไม่ประมาทในยัญ ข้ามพินชาติและชรา
ได้บ้างแลหรือ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ข้าพระองค์ขอทูลถามพระองค์ ขอพระองค์
จงตรัสบอกความข้อนั้นแก่ข้าพระองค์เถิด.

พ. ดูก่อนปุณณะะ สัตว์ทั้งหลาย
ผู้เกิดเป็นมนุษย์เหล่านั้น ย่อมมุ่งหวัง ย่อม
ชมเชย ย่อมปรารภนา ย่อมบูชา ย่อมรำพัน
ถึงกาม เพราะอาศัยลาภ เรากล่าวว่า สัตว์
เหล่านั้นประกอบการบูชา ยังเป็นคนกำหนด
ยินดีในภพ ไม่ข้ามพินชาติและชราไปได้.

ป. ข้าแต่พระองค์ผู้บริสุทธิ์ ถ้าหาก
ว่าสัตว์เหล่านั้นผู้ประกอบการบูชา ไม่ข้าม
พินชาติและชราไปได้ด้วยยัญวิธีทั้งหลาย
ไซ้รู้ เมื่อเป็นเช่นนี้ ใครเล่าในเทวโลก
และมนุษย์โลก ข้ามพินชาติและชราไปได้
ในบัดนี้ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้า-
พระองค์ขอทูลถามพระองค์ ขอพระองค์จง
ตรัสบอกความข้อนั้นแก่ข้าพระองค์เถิด.

พ. **ดูก่อนปุณณะ** ผู้ใดไม่มีความ
หวั่นไหว (ดีนรณ) ในโลกไหน ๆ เพราะ
ได้พิจารณาเห็นธรรมที่ยิ่งและหย่อนในโลก
ผู้นั้นสงบแล้ว ไม่มีความประพฤติก้าวอันจะ
ทำให้มัวหมองดูจกวันไฟ ไม่มีกิเลสอัน
กระทบจิต หากความหวังมิได้ เรากล่าวว่า
ผู้นั้น ข้ามพ้นชาติและชราไปได้แล้ว.

จบปุณณกมณวกปัญหาที่ ๓

อรรถกถापुณณกสูตรที่ ๓

ปุณณกสูตร มีคำเริ่มต้นว่า **อเนช** ดังนี้ แม้พระสูตรนี้ พระผู้มี-
พระภาคเจ้าก็ทรงตรัสห้ามโมฆราชโดยนัยที่กล่าวแล้วนั้นแล.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **มุลทสสาวิ** คือผู้เห็นรากเหง้ามีอกุศลมูล
เป็นต้น. บทว่า **อิสโย** ได้แก่ชฎิล มีชื่อว่า ฤาษี. บทว่า **ยลุล** ได้แก่
ไทยธรรม. บทว่า **อกปป์ยีสู** คือแสวงหา.

บทว่า **อาสีสมานา** คือปรารถนารูปเป็นต้น. บทว่า **อิตถตต**
คือปรารถนาความเป็นมนุษย์เป็นต้น. บทว่า **ขริ ลิตา** คืออาศัยชรา. ใน
บทนี้ท่านกล่าวถึงทุกข์ในวัฏฏะทั้งหมดด้วยหัวข้อคือชรา. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มี-
๑. บาลีเป็น ปุณณกปัญหา.

พระภาคเจ้าจึงทรงแสดงว่า สัตว์ทั้งหลายอาศัยทุกข์ในวัฏฏะเมื่อไม่พ้นไปจากทุกข์นั้นจึงปรารถนาอย่างนี้.

ยัณฺถันนํแล ชื่อว่า **ยัณฺถูปถะ** ในบทนี้ว่า กจฺจิสฺสุ เต ภควา **ยถูปถะ** **อปฺปมตฺตา** **อตาธุ** **ชาติญฺจ** **ชฺรญฺจ** **มาริส** ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้บริสุทธิ์ สัตว์ทั้งหลายเป็นคนไม่ประมาทในยัญ ข้ามพ้นชาติและชราได้บ้างหรือ. ท่านอธิบายไว้ว่า สัตว์เหล่านั้นเป็นผู้ไม่ประมาทในยัญ ปรารถนายัญ ข้ามพ้นทุกข์ในวัฏฏะได้บ้างหรือ.

บทว่า **อาสึสฺสฺสฺนฺติ** คือสัตว์ทั้งหลายปรารถนาการได้รูปเป็นต้น. บทว่า **โถมยฺนฺติ** คือ สรรเสริญยัญเป็นต้น โดยนัยมีอาทิว่า **สุจฺจิ** **ทินฺนํ** เราให้ของที่สะอาดแล้ว. บทว่า **อภิขฺปฺปนฺติ** ย่อมปรารถนา คือ ย่อมเปล่งวาจาเพื่อได้รูปเป็นต้น. บทว่า **ชฺหฺนฺติ** ย่อมบูชา คือยอมให้. บทว่า **กามภิขฺปฺปนฺติ** **ปฺปฏิจฺจ** **ลาภํ** ย่อมรำพันถึงกามก็เพราะอาศัยลาภ คือสัตว์ทั้งหลายยอมรำพันถึงกามบ่อย ๆ เพราะอาศัยการได้ลาภมีรูปเป็นต้น คือยอมกล่าวว่า ทำอย่างไรดีหนอ กามทั้งหลายจะพึงมีแก่เราบ้าง. ท่านอธิบายว่า กามทั้งหลายอาศัยตัณหายอมเจริญ. บทว่า **ยาจโยคา** ผู้ประกอบการบูชา คือน้อมไปในการบูชา. บทว่า **ภวราครตฺตา** กำหนดยินดีในภพ ความว่า สัตว์ทั้งหลายกำหนดด้วยความยินดีในภพ ด้วยความปรารถนาเป็นต้นเหล่านี้ อย่างนี้. หรือเป็นผู้กำหนดด้วยความยินดีในภพ กระทำความปรารถนาเป็นต้นเหล่านี้ ชื่อว่าไม่ข้ามพ้น คือไม่ข้ามพ้นทุกข์ในวัฏฏะมีชาติเป็นต้นไปได้.

บทว่า **สงฺขาย** คือพิจารณาแล้วด้วยญาณ. บทว่า **ปโรวฺรานิ** ยิง และหย่อน อธิบายว่า ยิงและหย่อน มีความเป็นของตนของผู้อื่นและความเป็น

ตนของตนเองเป็นต้น. บทว่า วิฐโหม ปราศจากควัน คือเว้นควันมีกาย
ทุจรีตเป็นต้น. บทว่า อนิโหม ไม่มีกิเลสอันกระทบจิต คือเว้นจากกิเลส
อันกระทบจิต คือระกจะเป็นต้น. บทว่า อตาริ โส ผู้นั้นข้ามไปได้ คือผู้เห็น
ปานนั้นเป็นผู้ไกลจากกิเลส ข้ามชาติและชราไปได้. บทที่เหลือในบทนี้ชัด
ดีแล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจบสูตรนี้ ด้วยธรรมเป็นยอดคือพระอรหันต์
ด้วยประการฉะนี้.

เมื่อจบเทศนา แม้พราหมณ์นี้ก็ได้ตั้งอยู่ในพระอรหันต์ พร้อมด้วย
อันเตवासิก ๑,๐๐๐. ชนอื่นอีกหลายพัน ก็เกิดดวงตาเห็นเห็น. บทที่เหลือ
เช่นกับที่กล่าวแล้วนั้นแล.

จบอรรถกถาปุณณกสูตรที่ ๓ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

เมตตญปัญหาที่ ๔

ว่าด้วยข้ามชาติและชรา

[๔๒๘] เมตตคฺคฺมาณพฺพุลถามปัญฺหาว่า

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระ-
องค์ขอลุถามพระองค์ ขอพระองค์จงตรัส
บอกข้อความนั้นแก่ข้าพระองค์เถิด ข้าพระ-
องค์ย่อมสำคัญพระองค์ว่าทรงถึงเวท มีตน
อันอบรมแล้ว ความทุกข์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง
ในโลกเป็นอันมาก มีมาแล้วแต่อะไร.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพยากรณ์ว่า คู่ก่อนเมตตคฺคฺ

ท่านได้ถามเราถึงเหตุเป็นแดนเกิด
แต่่งทุกข์ เราจะบอกเหตุนั้นแก่ท่านตามที่รู้
ความทุกข์เหล่าใดเหล่าหนึ่งในโลกเป็นอัน-
มา ย่อมเกิดเพราะอุปธิเป็นเหตุ ผู้ใดไม่รู้
แจ้งย่อมกระทำอุปธิ ผู้นั้นเป็นคนเขลา ย่อม
เข้าถึงทุกข์บ่อย ๆ เพราะฉะนั้น เมื่อบุคคล
มารู้ชัด เห็นชาติว่าเป็นเหตุเกิดแห่งทุกข์
ไม่พึงกระทำอุปธิ.

ม. ข้าพระองค์ ได้ลุถามความ
ข้อใด พระองค์ก็ทรงแสดงความข้อนั้นแก่

ข้าพระองค์แล้ว ข้าพระองค์ขอทูลถามความ
ข้ออื่นอีก ขอเชิญพระองค์จงตรัสบอกความ
ข้อนั้นเถิด นักปราชญ์ทั้งหลายย่อมข้ามโอฆะ
ชาติ ชรา โสกะและปริเทวะได้อย่างไรหนอ
ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นมุณี ขอพระองค์จงตรัส
พยากรณ์ธรรมอันเป็นเครื่องข้ามโอฆะให้
สำเร็จประโยชน์ แก่ข้าพระองค์เถิด เพราะ
ว่าธรรมนี้ พระองค์ทรงทราบชัดแล้วด้วย
ประการนั้น.

พ. ดูก่อนเมตตดู เราจักแสดงธรรม
แก่ท่านในธรรมที่เราได้เห็นแล้ว เป็นธรรม
ประจักษ์แก่ตน ที่บุคคลทราบชัดแล้ว พึง
เป็นผู้มีสติ ดำเนินข้ามตัดหาอันชานไป
ในอารมณ์ต่าง ๆ ในโลกเสียได้.

ม. ข้าแต่พระองค์ผู้แสวงหาคุณอัน
ใหญ่ ก็ข้าพระองค์ยินดีอย่างยิ่ง ซึ่งธรรม
อันสูงสุดที่บุคคลทราบชัดแล้ว เป็นผู้ที่มีสติ
พึงดำเนินข้ามตัดหาอันชานไปในอารมณ์
ต่าง ๆ ในโลกเสียได้.

พ. ดูก่อนเมตตดู ท่านรู้ชัดซึ่งส่วน
อย่างไรอย่างหนึ่งในส่วนเบื้องบน ในส่วน

เบื้องต่ำ และแม้ในส่วนเบื้องขวางคือท่าม
กลาง จงบรรเทาความเพิดเพลินและความ
ยึดมั่นและวิญญานในส่วนเหล่านั้นเสีย จะ
ไม่พึงตั้งอยู่ในภพ.

ภิกษุผู้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างนี้
มีสติ ไม่ประมาท ได้รู้แจ้งแล้วเที่ยวไปอยู่
ละความถือมั่นของเราได้แล้ว พึงละทุกข์
คือ ชาติ ชรา โสกะ และปริเทวะในอภัพ
นี้เสีย.

ม. ข้าพระองค์ยืนค้ำอย่างยิ่งซึ่งพระ-
วาจาของพระองค์ ผู้แสวงหาคุณอันใหญ่
ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้โคตมโคตร ธรรม
อันไม่มีอุปธิ พระองค์ทรงแสดงชอบแล้ว
พระองค์ทรงละทุกข์ได้แน่แล้ว เพราะว่า
ธรรมนี้พระองค์ทรงรู้แจ้งชัดแล้วด้วยประ-
การนั้น.

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นมุนี พระองค์
พึงทรงสั่งสอนชนเหล่าใดไม่หยุดยั้ง แม้ชน
เหล่านั้นก็พึงละทุกข์ได้เป็นแน่ ข้าแต่พระ-
องค์ผู้ประเสริฐ เพราะเหตุนั้นข้าพระองค์จึง
ได้มาถวายบังคมพระองค์ ด้วยคิดว่า แม้เอน

พระผู้มีพระภาคเจ้า พึงทรงสั่งสอนข้าพระองค์
องค์ไม่หยุดหย่อนเถิด.

พ. ท่านพึงรู้ ผู้ใดว่าเป็นพราหมณ์ ผู้
ถึงเวท ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล ไม่ติดข้องอยู่
ในกามภพ ผู้นั้นแลข้ามโอฆะนี้ได้แน่แล้ว
ผู้นั้นข้ามถึงฝั่งแล้ว เป็นผู้ไม่มีตะปู คือ
กิเลส ไม่มีความสงสัย นรชนนั้นรู้แจ้งแล้ว
แล เป็นผู้ถึงเวทในศาสนาี้ สละธรรมเป็น
เครื่องข้องนี้ในภพน้อยและภพใหญ่เสียได้
แล้ว เป็นผู้มิต้นหาปราศไปแล้ว ไม่มีกิเลส
อันกระทบจิต หากความหวังมิได้ เรากล่าวว่า
ผู้นั้นข้ามชาติและชราได้แล้ว.

จบเมตตคฺคฺมาณวปัญหาที่ ๔

อรรถกถาเมตตคฺคฺสูตรที่ ๔

เมตตคฺคฺสูตร มีคำเริ่มต้นว่า ปุณฺณามิ ตํ ข้าพระองค์ขอทูลถาม
พระองค์ ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า มณฺณามิ ตํ เวทคฺคฺ ภาวิตตฺตํ เมตตคฺคฺมาณพ
ทูลว่า ข้าพระองค์สำคัญพระองค์ว่าเป็นผู้ถึงเวทมีตนอบรมแล้ว คือ ข้าพระองค์
๑. บาลีว่า เมตตคฺคฺปัญหา.

ตั้งที่พระองค์ตรัสนั้น หรือถ้อยคำของพระองค์อันต้องถึงธรรมที่พระองค์ตรัสแล้ว. บทว่า **ธมฺมมุตฺตมํ** ธรรมอันสูงสุด คือ ข้าพระองค์ยินดีซึ่งธรรมอันสูงสุดของพระองค์.

ในคำนี้ว่า **อุทฺธํ โธ จ ติริยญฺจาปี มขฺเณ** ในส่วนเบื้องบน ในส่วนเบื้องต่ำ และแม้ในส่วนเบื้องขวางสถานกลาง คือ อนาคตอัทธาท่าน กล่าวว่าเป็นส่วนเบื้องบน อดีตอัทธาท่านกล่าวว่าเป็นส่วนเบื้องต่ำ ปัจจุบันอัทธาท่านกล่าวว่าเป็นส่วนเบื้องขวางคือท่ามกลาง. บทว่า **เอเตสุ นนฺทิจฺจนิวสณฺณจ ปนฺนุชฺช วิญฺญาณํ** จงบรรเทาความเพลิดเพลिनและความยึดมั่นในส่วนเหล่านั้นเสีย วิญฺญาณจะไม่พึงตั้งอยู่ในภพ ความว่า ท่านจงบรรเทา ตัณหา, ความยึดมั่นคือทักฺขุและอภิสังขารวิญฺญาณในอัทธาเป็นต้นเหล่านั้นเสีย ครั้นบรรเทาแล้วไม่พึงตั้งอยู่ในภพ แม้เมื่อเป็นเช่นนี้ก็จะไม่พึงตั้งอยู่ในภพแม้ทั้งสองอย่าง. พึงทราบการเชื่อมความในการกำหนดความนี้แห่ง **ปนฺนุชฺช** ศัพท์ว่า **ปนฺนุเทหิ** แปลว่า ท่านจงบรรเทา. พึงทราบการเชื่อมความนี้เหมือนกันว่า ไม่พึงตั้งอยู่ในภพในการกำหนดความนี้ว่า **ปนฺนุทิตฺวา** ครั้นบรรเทาแล้ว. ท่านอธิบายว่า ภิกษุครั้นบรรเทาความเพลิดเพลिनความยึดมั่นและวิญฺญาณเหล่านี้แล้วจะไม่พึงตั้งอยู่ในภพแม้สองอย่าง. ครั้นบรรเทาอย่างนี้แล้วเมื่อไม่ตั้งอยู่ในภพ พึงทราบคาถาต่อไปว่า **เอวํ วิหาริ** ผู้มีธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อิเชว** ได้แก่ ในศาสนานี้หรือในอัตภาพนี้. บทว่า **อนฺนุปริกํ** ธรรมไม่มีอุปธิ ในบทนี้ว่า **สุกฺกิตฺตํ โคตมฺ อนฺนุปริกํ** ได้แก่ นิพพาน. เมตตคฺคฺมาณพพมายถึงธรรมนั้น เมื่อจะทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทูลว่า **สุกฺกิตฺตํ โคตมฺนฺนุปริกํ** ข้าแต่พระโคตม ธรรมอันไม่มีอุปธิ

พระองค์ทรงแสดงชอบแล้ว. มิใช่ทรงละทุกข์ได้อย่างเดียวเท่านั้น. ฟังทราบ
คาถาต่อไปว่า **เต จาปี** แม้ชนเหล่านั้นก็ฟังละทุกข์ได้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อภฺยิตฺ** ไม่หุยฺยํ คือ เคารพหรือเอื้อเฟื้อ.
บทว่า **ตํ ตํ นมสฺสามิ** คือ เพราะเหตุนี้ข้าพระองค์จึงขออนอบน้อมพระองค์.
บทว่า **สเมจฺจ** คือเข้าไปใกล้. เมตตคฺคฺมาณพเมือจะทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า
จึงทูลว่า **นาค** ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า แม้อันพราหมณ์นั้นรู้ชัดแล้วอย่างนี้ว่า
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงละทุกข์ได้แล้วแน่นอน ดังนี้ ก็ไม่ทรงยังพราหมณ์ให้
น้อมไปสู่พระองค์ เมื่อจะทรงสอนพราหมณ์นั้นแบบบุคคลผู้ละทุกข์ได้แล้ว
จึงตรัสคาถาว่า **ยํ พุราหฺมณํ** ดังนี้ เป็นต้น.

บทนั้นมีความดังนี้ ท่านพึงรู้ผู้ใดว่า ผู้นี้เป็นพราหมณ์เพราะเป็นผู้
ลอยบาปได้แล้ว เป็นผู้ถึงเวทเพราะเป็นผู้ไปด้วยเวททั้งหลาย เป็นผู้ไม่มีกิเลส
เครื่องกังวลเพราะไม่มีความกังวล เป็นผู้ไม่ข้องในกามภพเพราะไม่ติดอยู่ใน
กามทั้งหลาย และในภพทั้งหลาย. ผู้นั้นข้ามโอฆะนี้และข้ามบาปได้แน่แล้ว
ไม่มีตะปูคือกิเลส ไม่มีความสงสัย. มีอะไรยิ่งไปกว่านั้น ฟังทราบคาถาต่อไป
ว่า **วิทฺวา โส** นรชนนั้นรู้ชัดแล้ว ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อิธ** คือในศาสนานี้หรือในอัทธานี้. บทว่า
วิสฺซชฺ แปลว่า สละแล้ว. บทที่เหลือในที่ทั้งปวงชัดอยู่แล้ว. พระผู้มีพระ-
ภาคเจ้าทรงแสดงพระสูตรแม่นี้ ด้วยธรรมเป็นยอดคือพระอรหัตเหมือนกัน.

อนึ่ง เมื่อจบเทศนาได้มีผู้บรรลุธรรมเช่นกับที่ได้กล่าวแล้วนั้นแล.

จบอรรถกถาเมตตคฺคฺสุตฺตที่ ๔ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

โรคกบฏหาที่ ๕

ว่าด้วยธรรมดับกิเลส

[๔๒๕] โรคกมณพได้ทูลถามปัญหาว่า

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์
องค์ขอทูลถามพระองค์ ขอพระองค์จงตรัส
บอกข้อความนั้นแก่ข้าพระองค์เถิด ข้าแต่
พระองค์ผู้แสวงหาคุณอันใหญ่ ข้าพระองค์
ปรารถนาอย่างยิ่ง ซึ่งพระวาจาของพระองค์
บุคคลได้ฟังพระสุรเสียงของพระองค์แล้ว
ฟังศึกษาธรรมเป็นเครื่องดับกิเลสเพื่อตน
เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพยากรณ์ว่า ดูก่อนโรคกะ

ถ้าเช่นนั้น ท่านจงมีปัญญารักษาตน
มีสติระทำความเพียรในศานานี้เถิด บุคคล
ฟังเสียงจากปากของเราแล้ว ฟังศึกษา
ธรรมเป็นเครื่องดับกิเลสเพื่อตนเถิด.

ข้าพระองค์เห็นพระองค์ผู้เป็น
พราหมณ์ หากกังวลมิได้ ทรงยังพระกายให้
เป็นไปอยู่ในเทวโลกและมนุษย์โลก ข้าแต่
พระองค์ผู้มีพระจักรครอบคอบเพราะเหตุนั้น

ข้าพระองค์ขอถวายบังคมพระองค์ ข้าแต่
พระองค์ผู้ศากยะ ขอพระองค์จงทรงปลด-
เปลื้องข้าพระองค์เสียจากความสงสัยเถิด.

พ. ดูก่อนโศตกะ เราจักไม่อาจเพื่อ
จะปลดเปลื้องใคร ๆ ผู้ยังมีความสงสัยในโลก
ให้พ้นไปได้ ก็เมื่อท่านรู้ทั่วถึงธรรมอัน
ประเสริฐ จะข้ามโอฆะนี้ได้ ด้วยอาการ
อย่างนี้.

ธ. ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นพรหม ขอ
พระองค์จงทรงพระกรุณาสั่งสอนธรรมเป็น
ที่สังคภิเลศ ที่ข้าพระองค์ควรจะรู้แจ้ง และ
ขอพระองค์ทรงพระกรุณาสั่งสอน ไมให้
ข้าพระองค์ขัดข้องอยู่เหมือนอากาศเถิด
ข้าพระองค์อยู่ในที่นี้แหละ จะพึงเป็นผู้
ไม่อาศัยแอบอิงเที่ยวไป.

พ. ดูก่อนโศตกะ เราจักแสดงธรรม
เครื่องระงับกิเลสแก่ท่าน ในธรรมที่เราได้
เห็นแล้ว เป็นธรรมประจักษ์แก่ตน ที่บุคคล
ได้รู้แจ้งแล้วเป็นผู้มีสติพึงดำเนินข้ามค้นหา
อันข่านไปในอารมณ์ต่าง ๆ ในโลกเสียได้.

ธ. ข้าแต่พระองค์ผู้แสวงหาคุณอัน
ใหญ่ ก็ข้าพระองค์ยินดีอย่างยิ่ง ซึ่งธรรม

เป็นเครื่องระงับกิเลสอันสูงสุด ที่บุคคลได้
รู้แจ้งแล้ว เป็นผู้มีสติ พึงดำเนินข้ามตัณหา
อันชานไปในอารมณ์ต่างๆ ในโลกเสียได้.

พ. ดูก่อนโรคกะ ท่านรู้ชัดซึ่งส่วน
อย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งในส่วนเบื้องบน ทั้ง
ในส่วนเบื้องต่ำ แม้ในส่วนเบื้องขวางคือ
ท่ามกลาง ท่านรู้แจ้งสิ่งนั้นว่า เป็นเครื่อง
ข้องอยู่ในโลกอย่างนี้แล้ว อย่าได้ทำตัณหา
เพื่อภพน้อยและภพใหญ่เลย.

จบโรคกมามวคปัญหาที่ ๕

อรรถกถาโรคกสูตรที่ ๕

โรคกสูตร มีคำเริ่มต้นว่า ปุจฉามิ ตัม โรคกมามพได้ทูลว่า
ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ข้าพระองค์ขอทูลถามพระองค์ ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า วาจากิงขามิ คือข้าพระองค์ปรารถนาอย่าง
ยิ่งซึ่งพระวาจาของพระองค์. บทว่า ลิกฺขเน นิพฺพทานมตฺตโน พึงศึกษา
ธรรมเป็นเครื่องดับกิเลสเพื่อตน คือพึงศึกษาอริศีลเป็นต้น เพื่อประโยชน์แก่
การดับกิเลสมีราคะเป็นต้นเพื่อตน. บทว่า อิติ คือจากปากของเรา.

๑. บาลีเป็น โรคกปัญหา.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว โศตกมาณพมีความดีใจสรรเสริญพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทูลขอให้ปลดปล่อยข้อสงสัย จึงกล่าวคาถา
นี้ว่า **ปุตฺตามหิ** ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ปุตฺตามหิ เทวมนุสฺสโลก** คือ ข้าพระองค์
เห็นพระองค์ผู้เป็นพราหมณ์หากังวลมิได้ ทรงยังพระวรกายให้เป็นไปอยู่ใน
เทวโลก และมนุษย์โลก. บทว่า **ตฺนุติ นมสฺสทมิ** คือ ข้าพระองค์ขอถวาย
นมัสการพระองค์. บทว่า **ปมฺนุจ** คือ ขอพระองค์จงทรงปลดปล่อย.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงการปลดปล่อยความ
สงสัยอันเนื่องด้วยพระองค์ จึงตรัสพระคาถาว่า **นาหิ** ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **นาหิ คมิตฺตทมิ** คือเราจักไม่มาถึง คือไม่
ศึกษา อธิบายว่า จักไม่พยายาม. บทว่า **ปโมจนาย** แปลว่าเพื่อปลดปล่อย.
บทว่า **กถิ** คือความสงสัย. บทว่า **ตฺเรสิ** คือพึงข้าม.

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้แล้ว โศตกมาณพยิ่งดีใจหนักขึ้น
สรรเสริญพระผู้มีพระภาคเจ้ายิ่งขึ้น เมื่อจะทูลขอให้สั่งสอน จึงกล่าวคาถาว่า
อนุสสาส พุรุหุเม ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นพรหม ขอพระองค์ทรงสั่งสอนเถิด
ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **พุรุหุเม** นี้เป็นคำพูดที่ประเสริฐที่สุด. ด้วย
เหตุนี้ โศตกมาณพจึงทูลเรียกพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า **อนุสสาส พุรุหุเม**
ดังนี้. บทว่า **วิเวกชฺมุมิ** ธรรมเป็นเครื่องสังคคิเลส ได้แก่ธรรมคือนิพพาน
เป็นเครื่องสังคสังขารทั้งปวง. บทว่า **อพฺยาปชฺชมาโน** ไม่ขัดข้องอยู่ คือ
ไม่ขัดข้องมีประการต่าง ๆ. บทว่า **อิเชว สนฺโต** คืออยู่ในที่นี้แหละ. บทว่า

อสิโต แปลว่าไม่อาศัย. สองคาถาจากนี้ไปมีนัยดังกล่าวแล้วในเมตตกุสุตร
นั้นแล. มีต่างกันอย่างเดี๋ยวนั้นคือในเมตตกุสุตรนั้นเป็น **ธมฺม** ในสูตรนี้เป็น
สนฺติ. กิ่งคาถาก่อนในคาถาที่สาม มีนัยดังกล่าวแล้วในเมตตกุสุตรนั้นเหมือน
กัน. ในส่วนที่ผิดกันคือบพว่า **สฺงฺโค** คือเป็นฐานะที่ข้งอยู่. อธิบายว่า
เป็นเครื่องข้ง. บทที่เหลือในที่ทั้งปวงชัดดีแล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจบ
เทศนาแม่น้ำด้วยธรรมเป็นยอด คือพระอรหัต ด้วยประการฉะนี้แล.

เมื่อจบเทศนาได้มีผู้บรรลุพระอรหัตเช่นเดียวกับที่กล่าวมาแล้วนั้นแล.

จบอรรถกถาโศตกสูตรที่ ๕ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

อุปสิวปัญหาที่ ๖

ว่าด้วยสิ่งหวังเหนี่ยว

[๔๓๐] อุปสิวมาณพทุลถามปัญหาว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้ศากยะ ข้าพระองค์
เป็นผู้เดียว ไม่อาศัยธรรมหรือนุคคลอะไร
แล้ว ไม่สามารถจะข้ามห้วงน้ำใหญ่คือกิเลส
ได้ ข้าแต่พระองค์ผู้สมันตจักขุ ขอพระองค์
จงตรัสบอกที่หวังเหนี่ยว อันข้าพระองค์
พึ่งอาศัยข้ามห้วงน้ำคือกิเลสนี้ แก่ข้าพระ-
องค์เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพยากรณ์ว่า ดูก่อนอุปสิวะ

ท่านจงเป็นผู้มีสติ เพ่งอาภิญ-
จัญญายตนสมาบัติ อาศัยอารมณ์ว่า ไม่มี
ดังนี้แล้ว ข้ามห้วงน้ำคือกิเลสเสียเถิด ท่าน
จงการละกามทั้งหลายเสีย เป็นผู้เว้นจากความ
สงสัย เห็นธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งค้นหาให้
แจ่มแจ้งทั้งกลางวันกลางคืนเถิด.

อ. ผู้ใดปราศจากความกำหนัดยินดี
ในกามทั้งปวงละสมาบัติอื่นเสีย อาศัยอาภิญ-

จัญญาตนสมาบัติ น้อมใจลงในสัญญา
วิโมกข์ (คืออากิญจัญญาตนสมาบัติ ธรรม
เปลื้องสัญญา) เป็นอย่างยิ่ง ผู้นั้นเป็นผู้ไม่
หวั่นไหว พึงตั้งอยู่ในอากิญจัญญาตน-
พรหมโลกนั้นแลหรือ.

พ. ดูก่อนอุปสัวะ ผู้ใดปราศจาก
ความกำหนดยินดีในกามทั้งปวง ละสมาบัติ
อื่นเสีย อาศัยอากิญจัญญาตนสมาบัติ น้อม-
ใจลงในสัญญาวิโมกข์เป็นอย่างยิ่ง ผู้นั้นเป็น
ผู้ไม่หวั่นไหวพึงตั้งอยู่ในอากิญจัญญาตน-
พรหมโลกนั้น.

อ. ข้าแต่พระองค์ผู้มีสมันตจักขุ ถ้า
ผู้นั้นเป็นผู้ไม่หวั่นไหว พึงตั้งอยู่ในอากิญ-
จัญญาตนพรหมโลกนั้นสิ้นปีแม้มากไซ้
ผู้นั้นพึงพ้นจากทุกข์ต่าง ๆ ในอากิญจัญ-
ญาตนพรหมโลกนั้นแหละ พึงเป็นผู้เยือก-
เย็น หรือว่าวิญญาณของผู้เช่นนั้น พึงเกิด
เพื่อถือปฏิบัติอีก.

พ. ดูก่อนอุปสัวะ มุนีพ้นแล้วจาก
นามกาย ย่อมถึงการตั้งอยู่ไม่ได้ ไม่ถึงการ
นับ ฉันทใด เปรียบเหมือนเปลวไฟ อัน
กำลังลมพัดไปแล้ว ย่อมถึงการตั้งอยู่ไม่ได้
ไม่ถึงการนับ ฉันทนั้น.

อุ. ท่านผู้นั้นถึงความตั้งอยู่ไม่ได้

ท่านผู้นั้นไม่มี หรือว่าท่านผู้นั้นเป็นผู้ไม่มีโรค ด้วยความเป็นผู้เที่ยง ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นมุณี ขอพระองค์จงตรัสพยากรณ์ความข้อนั้นให้สำเร็จประโยชน์แก่ข้าพระองค์เถิด เพราะว่าธรรมนั้น พระองค์ทรงรู้แจ้งแล้ว ด้วยประการนั้น.

พ. ดูก่อนอุปสีวะ ท่านผู้ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ ไม่มีประมาณ ชนทั้งหลายจะพึงกล่าวท่านผู้นั้นด้วยกิเลสมีรากะเป็นต้นใด กิเลสมีรากะเป็นต้นนั้น ของท่านไม่มีเมื่อธรรม (มีขันธเป็นต้น) ทั้งปวง ท่านเพิกถอนขึ้นได้แล้ว แม้ทางแห่งถ้อยคำทั้งหมดเป็นอันท่านเพิกถอนขึ้นได้แล้ว.

จบอุปสีวะมาณวกปัญหาที่ ๖

อรรถกถาอุปสิวสูตรที่ ๖

อุปสิวสูตร มีคำเริ่มต้นว่า **เอโก อหิ** ข้าพระองค์เป็นผู้เดียว ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **มหนุตโมฆ** คือ ห้วงน้ำใหญ่. บทว่า **อนิสฺสฺสโต** ไม่อาศัย คือไม่อาศัยธรรมหรือบุคคล. บทว่า **โน วิสฺสหา** คือ ข้าพระองค์ไม่สามารถ. บทว่า **อารมฺมณั** เครื่องนุ่งห่มคือธรรมเป็นที่อาศัย บทว่า **ยิ นิสฺสฺสโต** ได้แก่ อาศัยธรรมหรือบุคคล.

บัดนี้ เพราะพราหมณ์นั้นได้อากิญจัญญายตนะ จึงไม่รู้ธรรมเป็นที่อาศัยแม้มีอยู่นั้น ฉะนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงธรรมเป็นที่อาศัยและทางอันเป็นเครื่องนำออกไปให้ยิ่งขึ้นแก่เขา จึงตรัสคาถาว่า **อากิญจณฺญ** อากิญจัญญายตนสมาบัติ ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **เปกฺขมาโน** แปลว่าเพ่ง คือมีสติเข้าอากิญจัญญายตนสมาบัตินั้น และออกจากอากิญจัญญายตนสมาบัติแล้วเห็นโดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น. บทว่า **นคฺคฺคิ นิสฺสย** อาศัยว่าไม่มี คือทำสมาบัติที่เป็นไปแล้วนั้นให้เป็นอารมณ์ว่า ไม่มีอะไร. บทว่า **ตฺรสุสุ โหณิ** ขำม ห้วงน้ำคือกิเลสเสียได้. คือขำมโอะ ๔ อย่างตามสมควร ด้วยวิปัสสนาอันเป็นไปแล้วตั้งแต่นั้นมา. บทว่า **กฺกาหิ** คือจากความสงสัย. บทว่า **ตณฺหุขยั รคฺตมหาภิปลฺลส** เห็นธรรมเป็นที่สิ้นไปแห่งค้นหาให้แจ่มแจ้งทั้งกลางคืนกลางวัน คือจงเห็นนิพพานทำให้แจ่มแจ้งทั้งกลางคืนและกลางวัน. ด้วยบทนี้พระผู้มีพระภาคเจ้า ตรัสถึงธรรมเป็นเครื่องอยู่อย่างมีความสุขในปัจจุบันแก่อุปสิวมาณพนั้น.

๑. บาลีเป็น อุปสิวปัญหา.

บัดนี้ อุปสีวมาณพครั้งได้ฟังว่า ละกามทั้งหลาย พิจารณาเห็นกาม
ที่ตนละได้แล้วด้วยการข่มไว้ จึงกล่าวคาถาว่า **สพฺพเหตุ** ในกามทั้งปวง ดังนี้.

บทว่า **หิตฺวา มณฺธ**^๑ ละสมบัติอื่นเสียได้ คือละสมบัติอื่น ๖ อย่าง
ที่ต่ำกว่าอาภิญญายตนสมาบัตินั้น . บทว่า **สญฺญาวิโมกฺข** **ปรเม** น้อม
ใจลงในสัจญญาวิโมกข์เป็นอย่างยิ่ง คือน้อมใจลงในอาภิญญายตนสมาบัติ
อันเป็นสัจญญาวิโมกข์สูงสุดในบรรดาสัจญญาวิโมกข์ ๗ อย่าง. บทว่า **ติฏฺฐ** **นุ**
โส ตตฺถ **อนานูยา**^๒ อุปสีวมาณพทูลถามว่า บุคคลนั้นเป็นผู้ไม่หวั่นไหว
พึงตั้งอยู่ในอาภิญญายตนพรหมโลกหรือหนอ.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงรับรองการตั้งอยู่ประมาณ
๖๐,๐๐๐ กัป ของบุคคลนั้นจึงตรัสคาถาที่สาม. อุปสีวมาณพได้ฟังการตั้งอยู่
ในคาถาที่สามของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นแล้ว บัดนี้ เมื่อจะทูลถามความเป็น
สัตตตทัญญู และอุจเจตทัญญู จึงกล่าวคาถาว่า **ติฏฺฐ** **เจ** หากพึงตั้งอยู่ ดังนี้
เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ปฺปคมฺปิ** **วสุตฺถา** ลิ่นปีแม่มาก คือลิ่นปีแม่
นับได้ไม่น้อย. ปาฐะว่า **ปฺปคมฺนิ** **วสุตฺถา** บ้าง. ในบทนั้นพึงทำจัญญูวิภัตติ
ให้เป็นปฐมวิภัตติ โดยเปลี่ยนแปลงวิภัตติ. อีกอย่างหนึ่ง บทว่า **ปฺปค** นี้
ควรแปลว่า มาก. อาจารย์บางพวกกล่าวว่า **ปคานิ** บ้าง. ปาฐะ ก่อนคิ
กว่าปาฐะทั้งหมด. บทว่า **ตตฺถ** **เอว** **โส** **สฺตี** **สฺยา** **วิมฺุตฺโต** ผู้นั้นพึงพ้น
จากทุกข์ต่าง ๆ ในอาภิญญายตนพรหมโลกนั้นแล พึงเป็นผู้เย็น ความว่า
บุคคลนั้นพึงพ้นจากทุกข์ต่าง ๆ ในอาภิญญายตนพรหมโลกนั้นแล พึง
เป็นผู้ถึงความเย็น เป็นผู้เที่ยงที่จะบรรลุนิพพานตั้งอยู่. บทว่า **ภเวถ**
๑. บาลีเป็น **หิตฺวามณฺธ** , **๒.** ม.ย. **อนานูยา**.

วิญญาณ์ ตถาวิสสุต วิญญาณ์ของผู้เข่นนั้นฟังเกิด คือ อุปสีวมาณพ ถาม ถึงความขาดสูญ ด้วยคำว่า หรือว่าวิญญาณ์ของบุคคลเข่นนั้นฟังดับ เพราะไม่ ยึดมั่น, ถามถึงแม้ปฏิสนธิของบุคคลนั้น ด้วยคำว่า หรือว่าวิญญาณ์ฟังมีเพื่อ ถือปฏิสนธิอีก.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงถึงการปรินิพพาน เพราะไม่ยึดมั่นของพระอริยสาวกผู้เกิดแล้วในอากิญจัญญายตนภพนั้นว่าไม่เข้าไปอาศัยอุจเฉททิฏฐิ และสัสสตทิฏฐิ แก่อุปสีวมาณพนั้น จึงตรัสคาถาว่า อจจิ ยถา เหมือนเปลวไฟ ดังนี้เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อตุถิ ปเลติ คือถึงการตั้งอยู่ไม่ได้. บทว่า น อุปติ สงฺขิ ไม่ถึงการนับ คือพูดไม่ได้ว่า ไปสู่ทิศโน้น. บทว่า เอวิ มฺหิ นามกายา วิมุตฺโต มุณีพ้นแล้วจากนามกายจันนั้น คือ พระเสกขมุณี ก็จันนั้น เกิดขึ้นแล้วในอากิญจัญญายตนภพนั้น พ้นจากรูปกายในกาล ก่อนตามปกติแล้วยังมรรคที่ ๔ ให้เกิดขึ้นในภพนั้น จึงพ้นแล้วแม้จากนามกาย อีก เพราะกำหนดรู้นามกายเป็นพระชินาสพผู้อุกโทภาควิมุต ย่อมเข้าถึงความ ตั้งอยู่ไม่ได้ คือปรินิพพานด้วยอนุปาทาปรินิพพาน ย่อมไม่เข้าถึงการนับว่า เป็นกษัตริย์ ดังนี้เป็นต้นจันนั้น.

บัดนี้ อุปสีวมาณพได้ฟังว่า มุณียอมถึงการตั้งอยู่ไม่ได้แล้วเมื่อไม่เข้าใจความโดยแยบยลของบทนั้น จึงกล่าวคาถาว่า ตฺถิ คโต โส ท่านผู้นั้น ถึงความตั้งอยู่ไม่ได้.

บทนั้นมีความดังนี้ ท่านผู้นั้นถึงความตั้งอยู่ไม่ได้ ท่านผู้นั้นไม่มี หรือว่าท่านผู้นั้นเป็นผู้ไม่มีโรค เป็นผู้มีควาไม่แปรปรวนไปเป็นธรรมดา

ด้วยความเป็นผู้เที่ยงเพราะเป็นสัตสัคทิกุญฺเฐ ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นมุณี ขอพระองค์
ได้โปรดตรัสพยากรณ์ความข้อนั้นให้สำเร็จประโยชน์แก่ข้าพระองค์เถิด. เพราะ
อะไร. เพราะว่าธรรมนั้นอันพระองค์ทรงรู้แจ้งแล้วแท้จริง.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงถึงเรื่องที่อยู่สิวมาณพ
ไม่ควรกล่าวอย่างนั้น จึงตรัสคาถาว่า อตุถิ คตสฺส ทานํผู้ถึงความตั้งอยู่
ไม่ได้ ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อตุถิ คตสฺส ได้แก่ปรินิพพานเพราะไม่ถึง
มัน. บทว่า น ปมาณมตฺถิ ไม่มีประมาณ คือไม่มีประมาณแห่งรูป เป็นต้น.
บทว่า เยน นํ วชฺชฺหฺ คือชนทั้งหลายพึงกล่าวท่านผู้นั้นด้วยกิเลสมีรากะเป็นต้น
ใจ. บทว่า สพฺพेषฺส ธมฺเมสฺส ได้แก่ธรรมมีขั้นเป็นต้นทั้งปวง. บทที่เหลือ
ในทุกบทหัดดีแล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพระสูตรเรื่องนี้ด้วยธรรมเป็น
ยอดคือพระอรหัต ด้วยประการฉะนี้.

จบเทศนา ได้มีผู้ตรัสรู้ธรรม เช่นเดียวกับที่กล่าวแล้วนั้นแหละ
ดังนี้แล.

จบอรรถกถาอุปสีวสูตรที่ ๖ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย
ชื่อปรมัตถโชติกา

นันทปัญหาที่ ๗

ว่าด้วยมุนีผู้ข้ามโสมะได้แล้ว

[๔๓๑] นันทมาณพทูลถามปัญหาว่า

ชนทั้งหลายกล่าวว่า มุนีทั้งหลายมี
อยู่ในโลก ชนทั้งหลายกล่าวบุคคลว่าเป็นมุนี
นั้นนั้น ด้วยอาการอย่างไรหนอ ชนทั้งหลาย
กล่าวบุคคลผู้ประกอบด้วยญาณ หรือผู้
ประกอบด้วยความเป็นอยู่ ว่าเป็นมุนี.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพยากรณ์ว่า

ดูก่อนนันทะ ผู้ฉลาดในโลกนี้ ไม่
กล่าวบุคคลว่าเป็นมุนี ด้วยความเห็น ด้วยการฟัง
หรือด้วยญาณ ชนเหล่าใดกำจัด
เสนามารให้พินาศแล้ว ไม่มีความทุกข์ ไม่
มีความหวัง เทียวไปอยู่ เรากล่าวชนเหล่า
นั้นว่าเป็นมุนี.

น. ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า สมณ-
พราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง กล่าวความ
บริสุทธิ์ด้วยความเห็นบ้าง ด้วยการฟังบ้าง
ด้วยศีลและพรตบ้าง ด้วยมงคลตื่นข่าว
เป็นต้นเป็นอันมากบ้าง ข้าแต่พระผู้มีพระ-

ภาคเจ้าผู้วิรุทซ์ สมณพราหมณ์เหล่านั้น
ประพฤตินิยามในทิวาของตนนั้น ตามที่ตน
เห็นว่าเป็นเครื่องบริสุทซ์ ข้ามพ้นชาติและ
ชราได้บ้างหรือไม่ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ข้าพระองค์ขอทูลถามพระองค์ ขอพระองค์
ตรัสบอกความข้อนั้นแก่ข้าพระองค์เถิด.

พ. ดูก่อนนั้นละ สมณพราหมณ์
เหล่าใดเหล่าหนึ่ง กล่าวความบริสุทซ์ด้วย
ความเห็นบ้าง ด้วยการฟังบ้าง ด้วยศีลและ
พรตบ้าง ด้วยมงคลตื่นข่าวเป็นต้นเป็นอัน
มากบ้าง สมณพราหมณ์เหล่านั้นประพฤตินิยาม
อยู่ในทิวาของตนนั้น ตามที่ตนเห็นว่าเป็น
เครื่องบริสุทซ์ก็จริง ถึงอย่างนั้น เรากล่าว
ว่าสมณพราหมณ์เหล่านั้น ข้ามพ้นชาติและ
ชราไปไม่ได้.

น. สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง
กล่าวความบริสุทซ์ด้วยการเห็นบ้าง ด้วยการ
ฟังบ้าง ด้วยศีลและพรตบ้าง ด้วยมงคล
ตื่นข่าวเป็นต้นเป็นอันมากบ้าง ข้าแต่
พระองค์ผู้เป็นมุณี ถ้าพระองค์ตรัสว่า

สมณพราหมณ์เหล่านั้นข้ามโอฆะไม่ได้แล้ว
ข้าแต่พระองค์ผู้บริบูรณ์ เมื่อเป็นเช่นนี้
ใครเล่าในเทวโลกและมนุษย์โลก ข้ามพ้น
ชาติและชราได้แล้วในบัดนี้ ข้าแต่พระผู้มี
พระภาค เจ้าพระองค์ขอทูลถามพระองค์
ขอพระองค์จงตรัสบอกความข้อนั้นแก่ข้า-
พระองค์เถิด.

พ. ดูก่อนนันทะ เราไม่กล่าวว่า
สมณพราหมณ์ทั้งหมดเป็นผู้มีชาติและชรา
หุ้มห่อไว้แล้ว แต่เรากล่าวว่า คนเหล่าใดใน
โลกนี้ละเสียซึ่งรูปที่ได้เห็นแล้วก็ดี เสียซึ่ง
ได้ฟังแล้วก็ดี อารมณ์ที่ได้ทราบแล้วก็ดี ละ
เสียแม้ซึ่งศีลและพรตทั้งหมดก็ดี ละเสียซึ่ง
มงคลตื่นข่าวเป็นต้น เป็นอันมากทั้งหมดก็ดี
กำหนดรู้ค้นหาแล้ว เป็นผู้หาอาสวะมิได้
คนเหล่านั้นแลข้ามโอฆะได้แล้ว.

น. ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้โคดม
ข้าพระองค์ยินดียิ่งซึ่งพระดำรัสของพระองค์
ผู้แสวงหาคุณอันใหญ่ ธรรมอันไม่มีอุปธิ
พระองค์ทรงแสดงชอบแล้ว แม้ข้าพระองค์

ก็กล่าวว่า คนเหล่านี้ในโลกนี้ ละเสียซึ่ง
รูปที่ได้เห็นแล้วก็ดี เสียงที่ได้ฟังแล้วก็ดี
อารมณ์ที่ได้ทราบแล้วก็ดี ละเสียแม้ซึ่งศีล
และพรตทั้งหมดก็ดี ละเสียซึ่งมงคลสิ้นขาด
เป็นต้นเป็นอันมากทั้งหมดก็ดี กำหนดรู้
ค้นหาแล้ว เป็นผู้หาอาสวะมิได้ คนเหล่านั้น
ข้ามโอฆะได้แล้ว ฉะนี้แล.

จบฉันทปัญหาที่ ๗

อรรถกถานันทสูตรที่ ๗

นันทสูตร มีคำเริ่มต้นว่า สนฺติ โลก มฺนินฺทํหลายมียู่ในโลก
ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น ฟังทราบความในคาถาที่หนึ่งดังต่อไปนี้ ชนทั้งหลาย
มีกษัตริย์เป็นต้น ย่อมกล่าวว่ามุนิมียู่ในโลก หมายถึงอาชีวกและนิครนถ์
เป็นต้น. บทว่า ตยิทํ ถถํ สฺว ชนทั้งหลายกล่าวบุคคลว่าเป็นมุนินั้นด้วยอาการ
อย่างไรหนอ คือ ชนทั้งหลายกล่าวบุคคลผู้ประกอบด้วยญาณ เพราะญาณมี
สมบัติตติญาณเป็นต้นเกิดขึ้น หรือผู้ประกอบด้วยความเป็นอยู่กล่าวคือความ
เป็นอยู่ที่เศร้าหมองมีประการต่าง ๆ ว่าเป็นมุนี.

๑. บาลีเป็น ฉันทปัญหา.

ฝ่ายนั้นทมาณพเมื่อจบเทศนา ขึ้นชมภายิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า
กล่าวคาถาว่า เอตถินนุทามิ ข้าพระองค์ยินดียิ่งซึ่งพระคำรัสของพระองค์
ดังนี้เป็นต้น. แม้ในสูตรก็ได้มีผู้บรรลุธรรม เช่นกับที่ได้กล่าวแล้วในสูตร
ก่อนนั้นแล.

จบอรรถกถานันทสูตรที่ ๗ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถ โขติกา

หมกปัญหาที่ ๘

ว่าด้วยเรื่องกำจัดตัณหา

[๔๓๒] หมกมาณพุลถามปัญหาว่า

(ก่อนแต่ศาสนาของพระโคตม)

อาจารย์เหล่าใดได้พยากรณ์ลัทธิของตนแก่
ข้าพระองค์ ในกาลก่อนว่า เหตุนี้ได้เป็นมา
แล้วอย่างนี้ ๆ จักเป็นอย่างนี้ ๆ คำพยากรณ์
ทั้งหมดของอาจารย์เหล่านั้น ไม่ประจักษ์
แก่ตน คำพยากรณ์ทั้งหมดนั้น เป็นเครื่อง
ทำความตริกให้ทวีมากขึ้น (ข้าพระองค์ไม่
ยินดีในคำพยากรณ์นั้น) ข้าแต่พระองค์ผู้
เป็นมุณี ขอพระองค์จงตรัสบอกธรรมเป็น
เครื่องกำจัดตัณหา อันชานไปในอารมณ์
ต่าง ๆ ในโลกแก่ข้าพระองค์เถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพยากรณ์ว่า

ดูก่อนหมกคะ ชนเหล่าใดได้รู้ทั่วถึง

บท คือ นิพพาน อันไม่แปรผัน เป็นที่บรรเทา

ฉันทราคะในรูปที่ได้เห็น เสียงที่ได้ฟัง และ

สิ่งที่ได้ทราบ อันน่ารัก ฌ ที่นี้ เป็นผู้มีสติ

มีธรรมอันเห็นแล้ว ดับกิเลสได้แล้ว ชน
เหล่านั้นสงบระงับแล้ว มีสติข้ามตัณหาอัน
ชานไปในอารมณ์ต่างๆ ในโลกได้แล้ว.

จบหมกมาณวกปัญหาที่ ๘

อรรถกถาหมกสูตรที่ ๘

หมกสูตรที่ ๘ มีคำเริ่มต้นว่า เย เม ปุพฺพเพ ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า เย เม ปุพฺพเพ วิทยาํ สฺ ความว่า อาจารย์เหล่าใด
มีพาวรีพราหมณ์เป็นต้น ได้พยากรณ์ลัทธิของตนแก่ข้าพระองค์ในกาลก่อน.
บทว่า หุริ โคตมสฺสาสนา คือ ก่อนศาสนาของพระโคตม. บทว่า สพฺพพฺพุตติ
ตฺถกฺวทฺถุณฺนํ คือคำพยากรณ์นั้นทั้งหมด เป็นเครื่องทำความตริกให้ทวีมากขึ้น.
บทว่า ตณฺหฺนิกฺขมาตฺนํ ธรรมเป็นเครื่องกำจัดตัณหา คือ ทำตัณหาให้
พินาศ.

คำคํานั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะตรัสบอกธรรมนั้นแก่หมกมาณพ
นั้นจึงตรัสสองคาถาว่า อิธ ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า เอตตฺถณฺญาเย เย สฺตา ชนเหล่าใดได้รู้
ทั่วถึงบทคือนิพพาน เป็นผู้มัสติ ความว่า ชนเหล่าใดรู้แจ้งถึงบทคือนิพพาน
อันไม่ตายนั้น โดยนัยมีอาทิว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง ดังนี้ รู้โดยลำดับ
๑. บาลีเป็น หมกปัญหา.

เป็นผู้มีสติด้วยสติในกายานุปัสสนาเป็นต้น. บทว่า ทิฏฐธมฺมาภินิพฺพุตา
เห็นธรรมแล้วดับกิเลสได้แล้ว คือ เห็นธรรมเพราะรู้แจ้งธรรม และดับกิเลส
เพราะดับกิเลสมีรากะเป็นต้น. บทที่เหลือในบททั้งปวงชัดดีแล้ว พระผู้มี-
พระภาคเจ้าทรงแสดงพระสูตรเรื่องนี้ ด้วยธรรมเป็นยอดคือพระอรหันต์นั้นแหละ.
เมื่อจบเทศนาก็ได้มีผู้บรรลุธรรม เช่นเดียวกับที่กล่าวไว้แล้วในสูตรก่อนนั้นแล

จบอรรถกถาหมกสูตรที่ ๘ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

โตทยปัญหาที่ ๕

ว่าด้วยการรู้จักมุนี

[๔๓๓] โตทยมาณพุลถามปัญหาว่า

ผู้ใดไม่มีกามทั้งหลาย ไม่มีตัณหา
และข้ามความสงสัยได้แล้ว ความพิเศษ
ของผู้นั้นเป็นอย่างไร.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพยากรณ์ว่า ดูก่อนโตทยยะ

ผู้ใดไม่มีกามทั้งหลาย ไม่มีตัณหา
และข้ามความสงสัยได้แล้ว ความพิเศษ
อย่างอื่นของผู้นั้นไม่มี.

ค. ผู้นั้นไม่มีความปรารถนา หรือ
ยังปรารถนาอยู่ ผู้นั้นเป็นผู้มีปัญหา หรือ
ยังเป็นผู้มีปรกติกำหนดด้วยปัญญารู้ เข้าแต่
พระองค์ผู้ตาทกยะ ข้าพระองค์จะพึงรู้แจ้ง
มุนีได้อย่างไร ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระจักขุ
รอบคอบ ขอพระองค์จงตรัสบอกมุนีนั้นให้
แจ้งชัดแก่ข้าพระองค์เถิด.

พ. ดูก่อนโตทยยะ ผู้นั้นไม่มีความ
ปรารถนา และไม่เป็นผู้ปรารถนาอยู่ด้วย

ผู้นั้นเป็นคนมีปัญญา มิใช่เป็นผู้มีปรกติกำหนดด้วยปัญญาอยู่ด้วย ท่านจงรู้จักมุนี ว่าเป็นผู้ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล ไม่ข้องอยู่แล้ว ในกามและภพแม้อย่างนี้.

จบโตทยขมาณวปัญหาที่ ๕

อรรถกถาโตทยสูตร^๑ที่ ๕

โตทยสูตร มีคำเริ่มต้นว่า ยสุมี กามา ผู้ใดไม่มีกามทั้งหลาย ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า วิโมกฺโข ตสฺส กิทฺติโส โตทยขมาณพทูลถามว่า ความพ้นวิเศษอันผู้นั้นพึงปรารถนาเป็นอย่างไร.

บัดนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแสดงความไม่พ้นแก่โตทยขมาณพนั้นจึงตรัสคาถาที่สอง. ในบทเหล่านั้นบทว่า วิโมกฺโข ตสฺส นาปโร ได้แก่ ความพ้นอย่างอื่นของผู้นั้นไม่มี. แม้เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอย่างนี้ว่าความสิ้นค้นหาเท่านั้น ชื่อว่า ความพ้น ดังนี้ โตทยขมาณพก็ยังไม่เข้าใจความนั้นอยู่ดี จึงทูลถามอีกว่า นิราสโส โส อุตฺท อสสาโน ผู้นั้นไม่มี ความปรารถนาหรือยังปรารถนาอยู่ ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อุตฺท ปญฺญกปฺปี หรือยังเป็นผู้กำหนดด้วยปัญญาอยู่ คือ ยังกำหนดค้นหาหรือทักขุ ด้วยญาณมีสมาบัติญาณ เป็นต้น.

๑. บาลีว่า โตทยขปัญหา.

พระสูตรต้นตปีฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้าที่ 935

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะตรัสบอกข้อนั้นแก่โศเทยขมาณพ
จึงตรัสคาถาที่สอง. ในบทเหล่านั้นบทว่า กามภเว คือในกาม และในภพ.
บทที่เหลือในบททั้งปวงชัดดีแล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพระสูตรแม้
ด้วยธรรมเป็นยอดคือพระอรหันต์นั้นแหละ ด้วยประการฉะนี้.

เมื่อจบเทศนา ได้มีผู้บรรลุธรรมเช่นกับพระสูตรก่อนนั้นแล.

จบอรรถกถาโศเทยสูตรที่ ๕ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

กัปปปัญหาที่ ๑๐

ว่าด้วยธรรมเป็นที่พึ่ง

[๔๓๔] กัปปมาณพุลลถามปัญหาว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ขอพระ-

องค์จงตรัสบอกซึ่งธรรมอันเป็นที่พึ่งของชน
ทั้งหลาย ผู้อันชราและมรณะครอบงำแล้ว
ดุจที่พึ่งของชนทั้งหลาย ผู้อยู่ในท่ามกลาง
สาคร เมื่อคลื่นเกิดแล้ว มีภัยใหญ่ฉะนั้น
อนึ่ง ขอพระองค์จงตรัสบอกที่พึ่งแก่ข้า-
พระองค์โดยอุบายที่ทุกข์นี้ไม่พึงมีอีกเกิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพยากรณ์ว่า ดูก่อนกัปปะ

เราจะบอกธรรม อันเป็นที่พึ่งของ

ชนทั้งหลาย ผู้อันชราและมรณะครอบงำ
แล้ว ดุจที่พึ่งของชนทั้งหลายผู้อยู่ในท่าม
กลางสาคร เมื่อคลื่นเกิดแล้ว มีภัยใหญ่
แก่ท่าน ธรรมชาติไม่มีเครื่องกังวล ไม่มี
ความถือมั่น นี่เป็นที่พึ่ง หาใช่ออย่างอื่นไม่
เรากล่าวที่พึ่งอันเป็นที่ลี้ภัยแห่งชรา และ
มรณะว่านิพพาน ชนเหล่าใดรู้นิพพานนั้น
แล้ว มีสติ มีธรรมอันเห็นแล้ว ดับกิเลสได้

แล้ว **ชนเหล่านั้นไม่ได้อยู่ใต้อำนาจของมาร**
ไม่เดินไปในทางของมาร.

จบกัปปมาณวปัญหาที่ ๑๐

อรรถกถากัปปสูตร^๑ที่ ๑๐

กัปปสูตร มีคำเริ่มต้นว่า **มชฺเณ สรสุมี** ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **มชฺเณ สรสุมี** ท่านอธิบายว่า ในสาครอันเป็นท่ามกลางเพราะไม่มีเบื้องตันที่สุดปรากฏ. บทว่า **ติฏฺฐนฺตุ** คือผู้ตั้งอยู่. บทว่า **ยถายิถํ นาปริ สียา** กัปปมาณพทูลว่า ขอพระองค์จงตรัสบอกที่พึงแก่ข้าพระองค์โดยอุบายที่ทุกขนี้ไม่พึงมีอีกเถิด.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงพยากรณ์ความนั้นแก่กัปปมาณพนั้น จึงได้ตรัสคาถาสามคาถา.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อภิญฺจนํ** ไม่มีเครื่องกังวล คือตรงกันข้ามกับที่มีเครื่องกังวล. บทว่า **อนาทานํ** ไม่ยึดมั่น คือตรงกันข้ามกับ ความยึดมั่น ท่านอธิบายว่า เข้าไปสงบความกังวลและความยึดมั่น. บทว่า **อนาปริหา** ใช้อย่างอื่นไม่ คือเว้นจากที่พึงอันไม่เป็นข้าศึกกับที่พึงอื่น. ท่านอธิบายว่า เป็นที่พึงประเสริฐที่สุด. บทว่า **น เต มารสฺส ปฏฺฐจฺจุ^๒** ได้แก่ชนเหล่านั้นไม่เดินไปในทางของมาร คือไม่เป็นศิษย์คอยบำรุงบำเรอมาร. บทที่เหลือในบททั้งปวงชัดเจนดีแล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพระสูตรแม้นี้ ด้วยธรรมเป็นยอดคือพระอรหัต ด้วยประการฉะนี้.

จบอรรถกถากัปปสูตรที่ ๑๐ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโศติกา

๑. บาลีเป็นกัปปปัญหา ๒. ม. ปทุชฺจุ.

ชตุกัณณิปัญหาที่ ๑๑

ว่าด้วยธรรมเครื่องละชาติชรา

[๔๓๕] ชตุกัณณิมาณพทูลถามปัญหาว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียร ข้า-

พระองค์ได้ฟังว่าพระองค์เป็นผู้ไม่ใคร่กาม

จึงมาเฝ้าเพื่อทูลถามพระองค์ผู้ล่วงห่วงน้ำคือ

กิเลสเสียได้ไม่มีกาม ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระ-

เนตรคือพระสัพพัญญุตญาณเกิดพร้อมแล้ว

ขอพระองค์ตรัสบอกทางสันติ ข้าแต่พระผู้-

มีพระภาคเจ้า ขอพระองค์จงตรัสบอกทาง

สันตินั้นแก่ข้าพระองค์ตามจริงเถิด.

เพราะว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงมี

เดช ครอบงำกามทั้งหลายเสียแล้วด้วยเดช

เหมือนพระอาทิตย์มีเดช คือ รัศมี ครอบ-

งำปฐพีด้วยเดชไปอยู่ในอากาศ ฉะนั้น ข้า

แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีปัญญาดังแผ่นดิน

ขอพระองค์จงตรัสบอกธรรมเครื่องละชาติ

และชรา ณ ที่นี้ ที่ข้าพระองค์ควรจะรู้แจ้ง

แก่ข้าพระองค์ผู้มีปัญญาน้อยเถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพยากรณ์ว่า

ดูก่อนชตุกัณณิ ท่านได้เห็นซึ่งเนก-

ขัมมะโดยความเป็นธรรมอันเกษมแล้ว จง
นำความกำหนดในกามทั้งหลายออกไปเสีย
ให้สิ้นเถิด อนึ่ง กิเลสชาติเครื่องกังวลที่
ท่านยึดไว้แล้ว (ด้วยอำนาจตัณหาและทิฏฐิ)
ซึ่งควรจะปลดเปลื้องเสีย อย่างมีแล้วแก่ท่าน.

กิเลสเครื่องกังวลได้มีแล้วในกาล
ก่อน ท่านจงทำกิเลสเครื่องกังวลนั้นให้
เหือดแห่งเสียเถิด กิเลสเครื่องกังวลในภาย-
หลัง อย่าได้มีแก่ท่าน ถ้าท่านจักไม่ถือเอา
กิเลสเครื่องกังวลในท่ามกลางไซ้ ท่านจัก
เป็นผู้สงบเที่ยวไป.

ดูก่อนพราหมณ์ เมื่อท่านปราศจาก
ความกำหนดในนามและรูปแล้วโดยประการ
ทั้งปวง อาสวะทั้งหลาย อันเป็นเหตุให้ไป
สู่อำนาจแห่งมัจจุราช ก็ย่อมไม่มีแก่ท่าน.

จบชตุกัณณิมาณวกปัญหาที่ ๑๑

อรรถกถาชตุกัณณิสสูตร/ที่ ๑๑

ชตุกัณณิสสูตร มีคำเริ่มต้นว่า สุตวานหํ ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า สุตวานหํ วีริ อากามกามิ ข้าพระองค์ได้
ฟังว่าพระองค์ไม่ใคร่กาม คือ ข้าพระองค์ได้ฟังว่าพระพุทธเจ้าเชื่อว่าผู้เป็นวิระ
ผู้ไม่ใคร่กาม เพราะไม่ใคร่กามทั้งหลายโดยนัยมีอาทิว่า อิติปิ โส ภควา
ดังนี้. บทว่า อากามมกมมํ ผู้ไม่มีกาม คือ ข้าพระองค์มาเพื่อทูลถามพระ-
ผู้มีพระภาคเจ้าผู้ไม่มีกาม. บทว่า สหัชเชนตฺต ได้แก่ ผู้มีพระเนตรคือ
พระสัพพัญญุตญาณเกิดขึ้นพร้อมแล้ว. บทว่า ยถาคจฺจํ ก็ตามความเป็น
จริง. บทว่า พฺรหฺมิ เม ขอพระองค์จงบอกแก่ข้าพระองค์เถิด ชตุกัณณิมาณพ
กล่าวทูลวิงวอนอีก. เพราะว่าเมื่อทูลวิงวอน ก็ฟังกล่าวได้ตั้งพันครั้ง. ก็เรื่อง
อะไรจะกล่าวเพียงสองครั้งเล่า. บทว่า เตชํ เตชสา คือ พระผู้มีพระภาคเจ้า
ผู้มีพระเดช ทรงครอบงำด้วยพระเดช. บทว่า ยมมํ วิชฺฌณํ ชาติชฺรย
อิธ วิปฺปหานํ คือ ข้าพระองค์พึงรู้ธรรมอันเป็นเหตุละชาติชรา ณ ที่นี้.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะตรัสบอกธรรมนั้นแก่ชตุกัณณิ-
มาณพนั้น จึงได้ตรัสคาถาสามคาถา.

ในบทเหล่านั้น บทว่า เนกขมมํ ทฏฺฐุ เจมโตเห็นเนกขัมมะโดย
ความเป็นธรรมอันเกษม คือเห็นนิพพานและการปฏิบัติเพื่อถึงนิพพานว่าเป็น
ธรรมอันเกษม. บทว่า อุกฺคหิตํ ได้แก่ ยึดถือด้วยศรัทธาและทิวฐิ. บทว่า
นिरตฺตํ ภา ได้แก่ ควรปลดปล่อยเสีย. บทว่า มา เต วิชฺชิตฺตํ ก็อย่าได้
๑. บาติเป็น ชตุกัณณิปัญหา.

มีแก่ท่าน. บทว่า **กิญจัน** เครื่องกังวล ได้แก่ แม้เครื่องกังวลมีราคะเป็นต้น
อย่าได้มีแก่ท่าน. บทว่า **ปุพฺเพ** ในกาลก่อน คือกิเลสที่เกิดขึ้นปรารถนาลังการ
ในอดีต. บทว่า **พฺรหฺมณ** พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเรียกชตุกัณณิมาณพ.
บทที่เหลือในทุกบทชัดเจนดีแล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพระสูตรนี้ด้วย
ธรรมเป็นยอดคือพระอรหันต์นั้นแหละ ด้วยประการฉะนี้.

เมื่อจบเทศนา ได้มีผู้บรรลุธรรมเช่นในสูตรก่อนนั้นแล.

จบอรรถกถาชตุกัณณิสสูตรที่ ๑๑ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อ **ปรมัตถโชติกา**

ภัทราวุธปัญหาที่ ๑๒

ว่าด้วยความติดข้องของสัตว์

[๔๓๖] ภัทราวุธมาณพทูลถามปัญหาว่า

ข้าพระองค์ขอลูกวิงวอนพระองค์ ผู้
ทรงละเอียด ตัดค้นหาเสียได้ ไม่หวั่นไหว
ละความเพติดเพลิน ข้ามห้วงน้ำคือกิเลสได้
แล้วพ้นวิเศษแล้ว ละกรรมเครื่องให้ดำริ มี
พระปัญญาดี

ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียร ชนใน
ชนบทต่าง ๆ ประสงค์จะฟังพระดำรัสของ
พระองค์ มาพร้อมกันแล้วจากชนบททั้ง
หลาย ได้ฟังพระดำรัสของพระองค์ผู้ประ-
เสริฐแล้ว จักกลับไปจากที่นี่ ขอพระองค์
จงตรัสพยากรณ์แก่ชนในชนบทต่าง ๆ เหล่า
นั้นให้สำเร็จประโยชน์เกิด เพราะกรรมนี้
พระองค์ทรงรู้แจ้งแล้วด้วยประการนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพยากรณ์ว่า คู่ก่อนภัทราวุธะ

หมู่ชนควรจะนำเสียซึ่งค้นหา เป็น
เครื่องถือน้ำมันทั้งปวงในส่วนเบื้องบน เบื้อง

ตำ ในส่วนเบื้องขวางคือในท่ามกลางให้
สิ้นเชิง เพราะว่าสัตว์ทั้งหลายย่อมถ่อม
สิ่งใด ๆ ในโลก มารย่อมติดตามสัตว์ได้
เพราะสิ่งนั้นแหละ.

เพราะเหตุนั้น ภิกษุเมื่อรู้ชัดอยู่ มา
ถึงเห็นหมูสัตว์ ผู้ติดข้องอยู่แล้วในวิภว
อันเป็นบ่วงแห่งมารนี้ว่า เป็นหมูสัตว์ติด
ข้องอยู่แล้วเพราะการถ่อมดังนี้ พึงเป็นผู้
มีสติ ไม่ถ่อมเครื่องกังวลในโลกทั้งปวง.

จบภัทราวุธมาณวกปัญหาที่ ๑๒

อรรถกถาภัทราวุธสูตรที่ ๑๒

ภัทราวุธสูตร มีคำเริ่มต้นว่า โอกุขหิ ดังนี้ เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า โอกุขหิ คือผู้ละอาลัย. บทว่า ตณฺหจฺจิทฺถิ
ผู้ตัดตัณหาเสียได้ คือตัดหมู่มุขมุตตาทั้ง ๖. บทว่า อเนชฺชํ ผู้ไม่หวั่นไหว คือ
ไม่มีความหะเหอะหะยานในโลกธรรมทั้งหลาย. บทว่า นนฺทิตฺถุขหิ ผู้ละความ
เพติดเพติน คือละความปรารถนามีรูปในอนาคต เป็นต้น. จริงอยู่ภัทราวุธ-
มาณพกล่าวถึงตัณหาอย่างเดียวกันเท่านั้นในที่นี้โดยประการต่าง ๆ เพื่อสรรเสริญ
พระผู้มีพระภาคเจ้าเท่านั้น. บทว่า กปฺปฺปฺลฺลุขหิ ผู้ละกรรมเครื่องให้ดำริคือ
๑. บาลีเป็น ภัทราวุธปัญหา.

ละกรรมเครื่องให้คำรัสสองอย่าง. บทว่า อภียาเจ ข้าพระองค์ขอทูลวิงวอน
เป็นอย่างยิ่ง. บทว่า สุตวาน นาคสุต อปนมิสฺสุหฺนติ อิโต ชนทั้ง
หลายมาจากชนบทได้ฟังคำรัสของพระองค์ผู้ประเสริฐแล้ว จักกลับไปจากที่นี่
อธิบายว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ชนทั้งหลายเป็นอันมากได้ฟังพระคำรัส
ของพระองค์ผู้ประเสริฐแล้วจักกลับไปจากป่าสาณกเจดีย์นี้. บทว่า ชนปเทหิ
สงฺคตา มาพร้อมกันแล้วจากชนบททั้งหลาย คือมาพร้อมกัน ณ ที่นี้จาก
ชนบททั้งหลายมีอังคะเป็นต้น. บทว่า วียากโรหิ ของจงทรงพยากรณ์ คือ
ของจงทรงแสดงธรรม.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงธรรมโดยอนุโลมตาม
อัยยาศัยของภัทราวุธมาณพนั้น จึงได้ตรัสพระคาถาสองคาถา.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อาทานตณฺหิ ตัณหาเป็นเครื่องยึดมั่น คือ
ตัณหาเป็นเครื่องยึดมั่นอารมณ์มีรูปเป็นต้น. อธิบายว่า ยึดมั่นตัณหา. บทว่า
ยํ ยลฺหิ โลกสุมฺหิ อูปาทียนฺหติ เพราะว่าสัตว์ทั้งหลายย่อมถือมั่นสิ่งใด ๆ
ในโลก คือถือมั่นสิ่งใด ๆ ในประเภทมีขันธเป็นต้นเหล่านั้น. บทว่า เตเนว
มาโร อเนวติ ชนฺตุ มารย่อมติดตามสัตว์ได้เพราะสิ่งนั้นแหละ. ความว่า
มารคือขันธมารอันมีในปฏิสนธิ ย่อมติดตามสัตว์นั้นไปด้วยอำนาจรรมาภิสัง-
ขารที่เกิดขึ้นเพราะอุปาทานเป็นปัจจัยนั่นเอง. บทว่า ตสฺมา ปชานํ
เหตุอันภิกษุเมื่อรู้ชัดอยู่ คือ เมื่อรู้โทษอย่างนี้ในสังขารโดยความเป็นของไม่
เที่ยงเป็นต้น. บทว่า อาทานสตฺเต อิติ เปกฺขมาโน ปชํ อิมํ มจฺจุเชยฺย
วิสฺสตุํ ภิกษุเล็งเห็นสัตว์ผู้ติดข้องอยู่แล้วในวัฏฏะ อันเป็นบ่วงแห่งมารนี้ว่า

เป็นหมู่มืดมืดของอยู่แล้วเพราะการยึดมั่นดังนี้ ความว่า ภิกษุเล็งเห็นหมู่มืดมืดผู้ติดข้องอยู่แล้วในบ่วงแห่งมารในโลกทั้งปวงว่า เป็นหมู่มืดมืดของอยู่แล้วในรูปเป็นต้นอันเป็นเครื่องยึดถือ เพราะอรรถว่าพึงยึดมั่น หรือเล็งเห็นอยู่ว่าไม่สามารถจะสงเคราะห์การยึดมั่นในบุคคลผู้ยึดมั่นถือมั่น ผู้ติดข้องอยู่แล้วเพราะการยึดมั่น และเพื่อก้าวล่วงจากหมู่มืดมืดผู้ข้องอยู่ในบ่วงมารนี้ได้ ไม่ถือมั่นเครื่องกังวลในโลกทั้งปวง. บทที่เหลือในบททั้งปวงชัดเจนดีแล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพระสูตรเรื่องนี้ด้วยธรรมเป็นยอดคือพระอรหันต์นั้นแล ด้วยประการฉะนี้.

อนึ่ง เมื่อจบเทศนาได้มีผู้บรรลุธรรมเช่นก่อนเหมือนกัน.

จบอรรถกถาภทวารุทสูตที่ ๑๒ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

อุทยปัญหาที่ ๑๓

ว่าด้วยเรื่องวิญญานดับ

[๔๓๓] อุพยมาณพทูลถามปัญหาว่า

ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหา
จึงมาเฝ้าพระองค์ผู้เพ่งฌานผู้ปราศจากฐลี
ทรงนั่งโดยปรกติ ทรงทำกิจเสร็จแล้ว ไม่มี
อาสวะ ทรงถึงฝั่งแห่งธรรมทั้งปวง ขอ
พระองค์จงตรัสบอกอัญญาวิโมกข์ สำหรับ
ทำลายอวิชชาเถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพยากรณ์ว่า คู่ก่อนอุทยะ

เรากล่าวธรรมเป็นเครื่องละความพอ
ใจในกาม และโทมนัสทั้งสองอย่าง เป็น
เครื่องบรรเทาความง่วงเหงา เป็นเครื่องห้าม
ความรำคาญ บริสุทธิดี เพราะอุเบกขาและ
สติ มีความตรึกถึงธรรมแล่นไปในเบื้องหน้า
ว่าเป็นอัญญาวิโมกข์ สำหรับทำลายอวิชชา.

อ. โลกมีธรรมอะไรประกอบไว้

ธรรมชาติอะไรเป็นเครื่องเที่ยวไป ของโลก
นั้น เพราะละธรรมอะไรได้เด็ดขาด ท่านจึง
กล่าวว่า นิพพาน.

พ. โลกมีความเพิดเพลินประกอบ
ไว้ ความตริกไปต่าง ๆ เป็นเครื่องเที่ยวไป
ของโลกนั้น เพราะละตัณหาได้เด็ดขาด
ท่านจึงกล่าวว่ นิพพาน.

อุ. เมื่อบุคคลมีสติอย่างไร เที่ยวไป
อยู่ วิญญาณจึงจะดับ ข้าพระองค์ทั้งหลาย
มาเฝ้าเพื่อทูลถามพระองค์ ข้าพระองค์
ทั้งหลาย ขอฟังพระดำรัสของพระองค์.

พ. เมื่อบุคคลไม่เพิดเพลินเวทนา
ทั้งภายในและภายนอก มีสติอย่างนี้เที่ยว
ไปอยู่ วิญญาณจึงจะดับ.

จบอุททยมาณวกปัญหาที่ ๑๓

อรรถกถาอุททยสูตรที่ ๑๓

อุททยสูตร มีคำเริ่มต้นว่า ฌายี ผู้เพ่งฌาน ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า อญฺญํ วิโมกฺขํ อัญญาวิโมกฺขํ นี้ ได้แก่
อุททยมาณพทูลถามถึงวิโมกข์ อันเพ่งถึงปุญญาอนุภาพ.

ลำดับนั้น เพราะอุททยมาณพเป็นผู้ได้ฌานที่สี่ ฉะนั้นพระผู้มีพระภาค-
เจ้าเมื่อจะทรงแสดงอัญญาวิโมกข์ คือธรรมเป็นเครื่องพ้นที่ควรรู้ทั่วถึง โดย
ประการต่าง ๆ ด้วยอำนาจฌาน ที่อุททยมณพได้แล้ว จึงตรัสคาถาสองคาถา.

๑. บาลีเป็น อุททยปัญหา.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **ปหานํ** **กามจุณฺทานํ** ธรรมเป็นเครื่องละความพอใจในกาม พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เรากล่าวธรรมเป็นเครื่องละความพอใจในกาม ของผู้ยังปรนุมนานให้เกิดว่าเป็นอัญญาวิโมกข์. ฟังประกอบบททั้งปวงอย่างนี้. บทว่า **อุเปกฺขาสติลฺลํ สุตฺตํ** คือบริสุตฺตศีลด้วยอุเบกขาและสติในฌานที่สี่. บทว่า **ธมฺมตฺถกฺกปุเรชวํ** มีความตรึงถึงธรรมแล่นไปเบื้องหน้า คือ ภิกษุตั้งอยู่ในจุดตถฌานวิโมกข์นั้น เห็นแจ้งซึ่งองค์ฌานแล้ว ย่อมกล่าวถึงอรรถวิโมกข์ที่ตนบรรลุแล้ว. จริงอยู่ ความตรึงถึงธรรมมีสัมมาสังกัปปะอันสัมปยุตด้วยมรรคเป็นต้นของอรรถวิโมกข์ ชื่อว่าเป็นธรรมแล่นไปเบื้องหน้า. ด้วยเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า **ธมฺมตฺถกฺกปุเรชวํ** มีความตรึงถึงธรรมแล่นไปเบื้องหน้า. บทว่า **อวิชฺชาย ปเภทนํ** สำหรับทำลายอวิชชา พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า เรากล่าวว่านั่นแลเป็นอัญญาวิโมกข์สำหรับทำลายอวิชชาโดยนัยที่ใกล้เคียงกับเหตุ เพราะอาศัยนิพพานกล่าวคือการทำลายอวิชชาเกิดขึ้น. อุทฺทมามาณพได้ฟังนิพพานที่พระผู้มีพระภาคตรัส ด้วยพระคำรัสอันเป็นการทำลายอวิชชาอย่างนี้แล้ว เมื่อจะทูลถามว่า ที่เรียกว่านิพพานนั้น เพราะละอะไรได้ จึงกล่าวคาถาว่า **กิสฺสุ ลํ โยชโน** ดังนี้เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **กิสฺสุ ลํ โยชโน** คือโลกมีอะไรประกอบไว้. บทว่า **กิสฺสุ วิจารณ์ํ** คือธรรมอะไรเป็นเครื่องเที่ยวไป. บทว่า **กิสฺสุสฺส วิปฺปหานน** คือเพราะละธรรมนั้น ธรรมนั้นชื่ออะไร.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงพยากรณ์ความนั้น แก่อุทฺทมามาณพนั้นจึงตรัสคาถาว่า **นฺนุทิสฺส โยชโน** โลกมีความเพลิดเพลिनประกอบไว้.

๑. บาลีเป็น **วิจารณ์**.

ในบทเหล่านั้นบทว่า **วิตกกุสฺส** ได้แก่ วิตกมีกามวิตกเป็นต้น.
บัดนี้อุทฺทยมาณพ เมื่อจะทูลถามทางแห่งนิพพานนั้นจึงกล่าวคาถาว่า **กถํ สตฺสูส**
เมื่อบุคคลมีสติอย่างไร. ในบทเหล่านั้น บทว่า **วิญฺญาณํ** ได้แก่ อภิสังขาร
วิญฺญาณ (วิญฺญาณที่เกิดพร้อมกับอภิสังขาร)

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะตรัสบอกทางแก่อุทฺทยมาณพนั้น
จึงตรัสคาถาว่า **อชฺฌตฺตญฺจ** ภายใน. ในบทเหล่านั้น บทว่า **เอวํ สตฺสูส**
มีสติอย่างนี้ คือมีสติสัมปชัญญะอย่างนี้. บทที่เหลือในบททั้งปวงชัดเจนดีแล้ว.
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพระสูตรแม่นี้ ด้วยธรรมเป็นยอดคือพระอรหัต
นั่นเอง ด้วยประการฉะนี้.

อนึ่ง เมื่อจบเทศนาได้มีผู้บรรลุนิพพานเช่นครั้งก่อนนั้นแล.

จบอรรถกถาอุทฺทยสูตรที่ ๑๓ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อ **ปรมัตถโชติกา**

โปสาลปัญหาที่ ๑๔

ว่าด้วยกฐินที่ตั้งปัญหา

[๔๓๘] โปสาลมาณพทูลถามปัญหาว่า

ข้าพระองค์มีความต้องการด้วยปัญหา
หา จึงได้มาเฝ้าพระองค์ พระผู้มีพระภาคเจ้า
ทรงแสดงอ้างสิ่งที่ล่วงไปแล้ว (พระปริชา
ญาณในกาลอันเป็นอดีต) ไม่ทรงหวั่นไหว
ทรงตัดความสงสัยได้แล้ว ทรงบรรลุถึงฝั่ง
แห่งธรรมทั้งปวง ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า
ผู้ศากยะ ข้าพระองค์ขอทูลถามถึงญาณของ
บุคคลผู้มีความสำคัญในรูปก้ำวล่วงเสียแล้ว
ละรูปกายได้ทั้งหมด เห็นอยู่ว่าไม่มีอะไร
น้อยหนึ่งทั้งภายในและภายนอก บุคคลเช่น
นั้นควรแนะนำอย่างไร.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพยากรณ์ว่า คุณก่อนโปสาละ

พระตถาคตทรงรู้อย่างนี้ ซึ่งกฐินเป็นที่ตั้ง
แห่งวิญญาณทั้งปวง ทรงทราบบุคคลนั้นผู้ยัง
ดำรงอยู่ ผู้น้อมไปแล้วในอาภิญญายตน
สมาบัติเป็นต้น ผู้มีอาภิญญายตนสมาบัติ

เป็นต้น นั้นเป็นที่ไปในเบื้องหน้า ผู้ที่เกิด
ในอากิญจัญญายตนภพว่า มีความเพลิด-
เพลินเป็นเครื่องประกอบ ดังนี้แล้ว แต่นั้น
ย่อมเห็นแจ้งในอากิญจัญญายตนสมาบัตินั้น
ญาณของบุคคลนั้น ผู้เป็นพราหมณ์ อยู่จบ
พราหมจรรย์แล้ว เป็นญาณอันต้องเทออย่างนี้.

จบโปสาลมามวกปัญหาที่ ๑๔

อรรถกถาโปสาลสูตร^๑ที่ ๑๔

โปสาลสูตร มีคำเริ่มต้นว่า โย อตีต เป็นต้น.

ในบทเหล่านั้น บทว่า โย อตีต อาทิสติ พระผู้มีพระภาคเจ้า
ผู้ทรงแสดงอ้างสิ่งที่ล่วงไปแล้ว คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใดทรงแสดง
อ้างถึงสิ่งที่ล่วงไปแล้วมีชาติเป็นต้นแม้ชาติหนึ่งของพระองค์ และของสัตว์พวก
อื่น. บทว่า วิภูตรูปตถุณิสฺส คือบุคคลผู้มีความสำคัญในรูปก้ำาวล่วงแล้ว.
บทว่า สพฺพกายปฺปหยาสิโน คือ ทุกรูปกายได้ทั้งหมดด้วยการละชั่วครว
และละด้วยการข่มไว้. อธิบายว่า ละปฏิสนธิในรูปภพได้แล้ว. บทว่า นตฺถิ
กิลฺยจิตฺติ ปสฺสโต เห็นอยู่ว่าไม่มีอะไร คือ เห็นอยู่ว่าไม่มีอะไรเพราะเห็นแจ้ง
ว่าวิญญูณไม่มี. ท่านอธิบายว่า ได้อากิญจัญญายตนสมาบัติ. บทว่า ฌาณํ
สกุทานุปฺปจฺฉามิ ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นศากยะ ข้าพระองค์ทูลถามถึงญาณ
๑. บาลีเป็น โปสาลปัญหา.

ไปศาลมาณเพียรพระผู้มีพระภาคเจ้า สักกะ ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นศาสดา ข้าพระองค์ทูลถามถึงญาณของบุคคลนั้นว่าควรปรารภอย่างไร. บทว่า **กถิ เหยโย** คือบุคคลนั้นควรแนะนำอย่างไร ควรให้ญาณเกิดแก่เขาอย่างไร.

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงประกาศญาณของพระองค์ที่อันใคร ๆ กำจัดไม่ได้ในบุคคลเช่นนั้น เพื่อทรงพยากรณ์ญาณนั้นแก่ไปศาลมาณจึงตรัสคาถาสองคาถาต่อไป.

บทว่า **วิญญาณญจิติโย สพฺพหาอภิขานํ ตถาคโต** พระตถาคต ทรงรู้อย่างซึ่งภูมิเป็นที่ตั้งแห่งวิญญาณทั้งปวง คือ ทรงรู้อย่างวิญญาณญจิติทั้งปวง อย่างนี้ว่า สัตว์ทั้งหลายย่อมมีได้ ด้วยอภิสังขาร ด้วยปฏิสนธิ ๔. บทว่า **ติฏฺฐนฺตเมณํ ชานาติ** ทรงทราบบุคคลนั้นผู้ดำรงอยู่ คือทรงทราบบุคคลนั้นผู้ดำรงอยู่ได้ด้วยกรรมคืออภิสังขารว่า ต่อไปสัตว์นี้จักมีคติเป็นอย่างนี้. บทว่า **วิมุตฺตํ** คือ น้อมไปแล้วในอากิญจัญญายตนสมาบัติเป็นต้น. บทว่า **ตปฺปฺปรายณํ** ผู้มีอากิญจัญญายตนสมาบัตินั้นเป็นที่ไปในเบื้องหน้า คือ สำเร็จด้วยอากิญจัญญายตนสมาบัตินั้น. บทว่า **อากิญจญฺญาสมภโว ญตฺวา** ทรงทราบผู้ที่เกิดในอากิญจัญญายตนภพ คือ ทรงทราบกรรมคืออภิสังขารที่ทำให้เกิดในอากิญจัญญายตนภพ. เป็นอย่างไร นี่เป็นเครื่องห่วงใย. บทว่า **นฺนุทิลํ โยชนํ อิติ** ว่ามีความเพลิดเพลิดเป็นเครื่องประกอบ คือ รู้ความเพลิดเพลิดที่นับว่าอุปราคาในภพนั้นว่าเป็นเครื่องประกอบ. บทว่า **ตโต ตตฺถ วิปสฺสติ** แต่นั้นย่อมเห็นแจ้งในอากิญจัญญายตนสมาบัตินั้น คือ แต่นั้นออกจากอากิญจัญญายตนสมาบัติแล้ว เห็นแจ้งสมาบัตินั้นโดยความเป็นของไม่เที่ยงเป็นต้น. บทว่า

เอวํ ญาณํ ตถํ ตสฺส ญาณของบุคคลนั้นเป็นญาณถ่องแท้ อย่างนี้ คือ
อรหัตญาณเกิดขึ้นแก่บุคคลนั้นผู้เห็นแจ้งอย่างนี้ ตามลำดับไม่วิปริต. บทว่า
วุสิมโต คืออยู่จบพรหมจรรย์แล้ว. บทที่เหลือในบททั้งปวงชัดเจนดีแล้ว.
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพระสูตรแม่นี้ ด้วยธรรมเป็นยอดคือพระอรหัต
นั้นแล.

เมื่อจบเทศนาได้มีผู้บรรลุธรรมเช่นกับครั้งก่อนนั้นแล.

จบอรรถกถาไปศาลสูตรที่ ๑๔ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

โมฆราชปัญหาที่ ๑๕

ว่าด้วยเรื่องมัจจราชไม่เห็น

[๔๓๕] โมฆราชมาณพทูลถามปัญหาว่า

ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ศากยะ

ข้าพระองค์ได้ทูลถามปัญหาถึงสองครั้งแล้ว

พระองค์ผู้มีพระจักขุ ไม่ทรงพยากรณ์แก่

ข้าพระองค์ แต่ข้าพระองค์ได้สดับมาว่า

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นเทพฤาษี จะทรง

พยากรณ์ในครั้งที่สาม (ข้าพระองค์จึงขอทูล

ถามว่า)

โลกนี้ โลกอื่น พรหมโลกกับทั้ง

เทวโลก ข้าพระองค์ย่อมไม่ทราบความเห็น

ของพระองค์ผู้โคดม ผู้เรืองยศ ข้าพระองค์

มีความต้องการด้วยปัญหา จึงได้มาเฝ้า

พระองค์ ผู้มีปกติเห็นธรรมอันงามอย่างนี้

บุคคลผู้พิจารณาเห็นโลกอย่างไร มัจจราช

จึงจะไม่เห็น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพยากรณ์ว่า

ดูก่อนโมฆราช ท่านจงเป็นผู้มีสติ

ทุกเมื่อ พิจารณาเห็นโลกโดยความเป็นของ

วางเปล่าเถิด จงถอนความตามเห็นว่าเป็น
ตัวตนเสียแล้ว พึงเป็นผู้ข้ามพ้นมัจจุราชได้
ด้วยอาการอย่างนี้ บุคคลผู้พิจารณาเห็นโลก
อยู่อย่างนี้ มัจจุราชจึงจะไม่เห็น.

จบโมฆราชมาณวกปัญหาที่ ๑๕

อรรถกถาโมฆราชสูตร^๑ที่ ๑๕

โมฆราชสูตร มีคำเริ่มต้นว่า ทวาท สกัม ดังนี้.

ในบทเหล่านั้นบทว่า ทวาท คือข้าพระองค์ได้ทูลถามปัญหาถึงสอง
ครั้ง. อันที่จริงโมฆราชมาณพนั้นได้เคยทูลถามปัญหาแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าถึง
สองครั้ง เมื่อจบอชิตสูตรและติสสเมตเตยสูตร. แต่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรอ
ให้โมฆราชมาณพมีอินทรีย์แก่กล้าก่อน จึงยังมิได้ทรงพยากรณ์. ด้วยเหตุนั้น
โมฆราชมาณพจึงได้ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นสากยะ ข้าพระองค์ได้ทูลถาม
ปัญหาถึงสองครั้งแล้ว. บทว่า ยาวตติยญจ เทวิติ พุยากโรตีติ เม สุต

ข้าพระองค์ได้สดับมาว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นเทพยจะทรงพยากรณ์ใน
ครั้งที่สาม คือ ข้าพระองค์ได้สดับมาอย่างนี้ว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้แสวงหา
คุณ ผู้ทรงจำแนกธรรม ผู้เป็นวิสุทธิเทพ ผู้อันข้าพระองค์ถามปัญหาแล้ว
จะทรงพยากรณ์กะสหธรรมิกในครั้งที่สาม. นัยว่า โมฆราชมาณพนั้นได้ฟัง
อย่างนี้ ณ ฝั่งแม่น้ำโคธาวรีนั่นเอง ด้วยเหตุนี้โมฆราชมาณพนั้นจึงทูลว่า

๑. บาลีเป็น โมฆราชปัญหา.

พฺยากโรตีติ เม สุตฺ ข้าพระองค์สดับมาว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะทรง
พยากรณ์ ดังนี้. บทว่า อโย โลโก ได้แก่ มนุษยโลก. บทว่า ปโร โลโก
โลกอื่น ได้แก่ โลกที่เหลือนั่นมนุษย์โลกนั้น. บทว่า สเทวโก พร้อมด้วย
เทวโลกได้แก่โลกที่เหลือ ประกอบด้วยอุปติเตพและสมมติเทพเว้นพรหม
โลก. บทว่า พุรุหมุโลโก สเทวโก นี้ เพียงแสดงถึงนัยเป็นต้นว่า สเทวเก
โลเก ในโลกพร้อมด้วยเทวโลก ด้วยเหตุนี้ พึงทราบโลกดังที่ได้กล่าวแล้ว
อย่างนั้นทั้งหมด. บทว่า เอว อภิกกนฺตทสุธาวิ ได้แก่พระองค์ผู้มีปรกติ
เห็นธรรมอันงาม คือ ธรรมเลิศอย่างนี้. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงถึง
ผู้สามารถเห็นอชยาศัยอริยมุติและคติอันเป็นที่ไปในเบื้องหน้าของโลกพร้อมทั้ง
เทวโลก. บทว่า สุลฺลโต โลกํ อเวกขสฺสุ ท่านจงพิจารณาเห็นโลกโดย
ความเป็นของว่างเปล่าเถิด คือจงพิจารณาเห็นโลก โดยความเป็นของว่างเปล่า
ด้วยเหตุสองประการ คือด้วยลักษณะอันเป็นไปแล้วไม่มีเหลือ ๑ ด้วยพิจารณา
เห็นเนื่อง ๆ ถึงสังขารเป็นของว่างเปล่า ๑. บทว่า อตฺตานุทิสฺสึ อุหฺจจ คือ
จงถอนความเห็นว่าเป็นตัวเป็นตนเสีย. บทที่เหลือในบททั้งปวงชัดเจนดีแล้ว.
พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพระสูตรนี้ ด้วยธรรมเป็นยอดคือพระอรหัต
นั้นแล.

เมื่อจบเทศนาได้มีผู้บรรลุธรรมเช่นกับที่กล่าวไว้แล้วนั้นแล.

จบอรรถกถาโมฆราชสูตรที่ ๑๕ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อปรมัตถโชติกา

ปึงคิยปัญหาที่ ๑๖

ว่าด้วยการไม่เกิดอีก

[๔๔๐] ปึงคิยมาณพทูลถามปัญหาว่า

ข้าพระองค์เป็นคนแก่ มีกำลังน้อย

ผิวพรรณเศร้าหมอง นัยน์ตาทั้งสองของ

ข้าพระองค์ไม่แจ่มใส หูสำหรับฟังก็ไม่

สะดวก ขอข้าพระองค์อย่าได้เป็นคนหลง

ฉิบหายเสียในระหว่างเลย ขอพระองค์จง

ตรัสบอกธรรมที่ข้าพระองค์ควรรู้อันเป็น

เครื่องละชาติและชรา ในที่นี้เสียเถิด.

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพยากรณ์ว่า ดูก่อนปึงคิยะ

ชนทั้งหลายได้เห็นเหล่าสัตว์ผู้เดือด-

ร้อนอยู่เพราะรูปทั้งหลายแล้ว ยังเป็นผู้

ประมาท ก็ย่อยยับอยู่เพราะรูปทั้งหลาย ดู

ก่อนปึงคิยะ เพราะเหตุนั้น ท่านจงเป็นคน

ไม่ประมาท ละรูปเสียเพื่อความไม่เกิดอีก.

ปี. ทิศใหญ่สี่ ทิศน้อยสี่ ทิศเบื้องบน

ทิศเบื้องต่ำ รวมเป็นสิบทิศ สิ่งไร ๆ ในโลก

ที่พระองค์ไม่เห็น ไม่ได้ฟัง ไม่ได้ทราบ

หรือไม่ได้รู้แจ้ง มิได้มี ขอพระองค์จงตรัส

บอกธรรมที่ข้าพระองค์ควรรู้ อันเป็นเครื่อง
ละชาติและชราในอภัพนี้เถิด.

พ. ดูก่อนปิงคิยะ เมื่อท่านเห็นหมู่
มนุษย์ผู้ถูกคัมภีรครอบงำแล้ว เกิดความ
เดือดร้อน อันชราถึงรอบข้าง ดูก่อนปิงคิยะ
เพราะเหตุนี้ ท่านจงเป็นคนไม่ประมาทละ
ค้นหาเสีย เพื่อความไม่เกิดอีก.

จบปิงคิยามาณวกปัญหาที่ ๑๖

อรรถกถापิงคิยสูตรที่ ๑๖

ปิงคิยสูตร มีคำเริ่มต้นว่า ชินฺโณหฺมสุมิ ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า ชินฺโณหฺมสุมิ อพฺโล วิตฺถวฺณฺโณ ข้า-
พระองค์เป็นคนแก่ มีกำลังน้อย ผิวพรรณเศร้าหมอง คือ นัยว่า พราหมณ์
นั้นถูกชราครอบงำมีอายุได้ ๑๒๐ ปีโดยกำเนิด มีกำลังน้อย คิดว่า เราจักทำ
ให้ถึงบทในที่นี้ กลับทำเสียในที่อื่น และมีผิวพรรณเศร้าหมอง ด้วยเหตุนี้
ปิงคิยะจึงกล่าวว่า ชินฺโณหฺมสุมิ อพฺโล วิตฺถวฺณฺโณ ดังนี้. บทว่า มาหฺม
ปนฺสฺสํ โมมุโห อนฺตราย ข้าพระองค์อย่าได้เป็นคนหลงลืมหายเสียใน
ระหว่างเลย คือ ข้าพระองค์ยังไม่ทำให้แจ้งซึ่งธรรมของพระองค์ ยังเป็นผู้
ไม่รู้แจ้ง อย่าได้ลืมหายเสียในระหว่างเลย. บทว่า ชาตีปรายอิธ วิปฺปหฺนํ
ธรรมเป็นเครื่องละชาติและชราในที่นี้ คือ ขอพระองค์จงทรงบอกธรรมเป็น
เครื่องละชาติและชรา คือ นิพพานธรรม ณ บาทมูลของพระองค์หรือ ณ
ปาสาณกเจดีย์นี้ ที่ข้าพระองค์ควรรู้เถิด.

บัดนี้ เพราะปิงคิยะกล่าวคาถาว่า **ชิณฺโณหมสมฺมิ** เพราะเพ่งในกาย
ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อให้ปิงคิยะนั้นละความเชื่อในกายเสียจึงตรัส
ว่า **ทิสฺวาน รุเปสฺสุ วิหฺลฺยมาเน** คนทั้งหลายได้เห็นเหล่าสัตว์ผู้เดือดร้อน
ในเพราะรูป ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **รุเปสฺสุ** คือเพราะรูปเป็นเหตุเป็นปัจจัย. บทว่า
วิหฺลฺยมาเน คือ เดือดร้อนอยู่ด้วยกรรมกรรมเป็นต้น. บทว่า **รูปฺปนฺนุติ**
รุเปสฺสุ ย่อมย่อยยับในเพราะรูปทั้งหลาย คือ คนทั้งหลายย่อมย่อยยับย่อมลำบาก
ด้วยโรคทั้งหลายมีโรคตาเป็นต้น เพราะรูปเป็นเหตุ.

ปิงคิยะแม้ฟังข้อปฏิบัติที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสจนถึงพระอรหันต์แล้วก็
ยังไม่บรรลुरुทรมวิเศษ เพราะความขราและกำลังน้อย เมื่อจะสรรเสริญพระผู้มี-
พระภาคเจ้าด้วยคาถานี้ชื่อว่า **ทิสฺวา จ ตสฺโส** ทิศใหญ่สี่ดังนี้ จึงวิงวอนขอให้
เทศนา. ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อจะทรงแสดงปฏิบัติทางจนถึงพระอรหันต์
แก่ปิงคิยะอีกจึงตรัสคาถาว่า **ตณฺหาธิปนฺนุเน** หม่อมมนุษย์ถูกคณหาคครอบงำแล้ว
ดังนี้เป็นต้น. บทที่เหลือในบททั้งปวงชัดเจนดีแล้ว. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรง
แสดงพระสูตรแม้นี้ ด้วยธรรมเป็นยอดคือพระอรหันต์นั้นแล.

อนึ่ง เมื่อจบเทศนาปิงคิยะได้ตั้งอยู่ในอนาคามีผล. นัยว่าปิงคิยะนั้น
คิดในระหว่าง ๆ ว่า พาวรีพราหมณ์ผู้เป็นลุงของเราไม่ได้ฟังเทศนาอันวิจิตร
เลียบแหลมอย่างนี้ จะมีประโยชน์อะไรด้วยการฟังของเรา เพราะความฟุ้งซ่าน
ด้วยความเชื่อในนั้นปิงคิยะจึงไม่ได้บรรลुरुทรมพระอรหันต์. ส่วนชฎิล ๑,๐๐๐ ที่เป็น
อันตเวาสิกของปิงคิยะนั้นได้บรรลुरुทรมพระอรหันต์. ทั้งหมดทรงบาตรและจีวรสำเร็จ
ด้วยฤทธิ์ได้เป็นเอหิภิกขุ ด้วยประการฉะนี้.

จบอรรถกถापิงคิยสูตรที่ ๑๖ แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย

ชื่อ **ปรมัตถโชติกา**

ปารายณาสังคีติคาถา

ว่าด้วยความแก่กล้าแห่งอินทรีของมาณพ ๑๖ คน

[๔๔๑] เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ ณ ปาสาณกเจดีย์ใน
มคธชนบทได้ตรัสปารายณสูตรนี้ อันพราหมณ์มาณพ ๑๖ คน ผู้เป็นบริวาร
ของพราหมณ์พาวรี ทูลอาราธนาแล้ว ได้ตรัสพยากรณ์ปัญหา แม้หากว่า
การกบคครู้ทั่วถึงอรรถ รู้ทั่วถึงธรรมแห่งปัญหาหนึ่ง ๆ แล้วพึงปฏิบัติธรรม
อันสมควรแก่ธรรมไซ้ การกบคคคณั้น ก็พึงถึงฝั่งโน้นแห่งชราและมรณะได้
แน่แท้ เพราะธรรมเหล่านี้ เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่การถึงฝั่งโน้น เพราะ
เหตุนี้ คำว่า ปารายณะ จึงเป็นชื่อแห่งธรรมปริยายนี้.

[๔๔๒] พราหมณ์มาณพผู้อาราธนา

ทูลถามปัญหา ๑๖ คนนั้น คือ อชิตมาณพ ๑
ติสสเมตเตยยมาณพ ๑ ปุณณกมาณพ ๑
เมตตคฺฐมาณพ ๑ โชตกมาณพ ๑ อุปลิว-
มาณพ ๑ นันทมาณพ ๑ เหมกมาณพ ๑
โตเทยยมาณพ ๑ กัปปมาณพ ๑ ชตุกัณณี-
มาณพผู้เป็นบัณฑิต ๑ ภัทราวุธมาณพ ๑
อุทยมาณพ ๑ โปสาลพราหมณ์มาณพ ๑
โมฆราชมาณพผู้มีปัญญา ๑ ปิงคิยมาณพผู้
แสวงหาคุณอันใหญ่ ๑ พราหมณ์มาณพทั้ง

๑๖ คนนี้ ได้เข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าผู้แสวง
หาคุณอันใหญ่ ทรงมีพระอนันตมุนี
พราหมณ์มาพบทั้ง ๑๖ คน ได้เข้าไปเฝ้า
ทูลถามปัญหาอันละเอียด กะพระพุทธเจ้าผู้
ประเสริฐสุด.

พระพุทธเจ้าผู้เป็นมุนีได้ตรัสพยากรณ์
ปัญหาที่พราหมณ์มาพบเหล่านั้นทูลถามแล้ว
ตามที่เป็นจริง ทรงให้พราหมณ์มาพบทั้ง-
หลายยินดีแล้ว ด้วยการตรัสพยากรณ์ปัญหา
ทุก ๆ ปัญหา

พราหมณ์มาพบทั้ง ๑๖ คนเหล่านั้น
อันพระพุทธเจ้าผู้เป็นเผ่าพันธุ์พระอาทิตย์ผู้มี
จักขุให้ยินดีแล้ว ได้ประพาศพรหมจรรย์
ในสำนักของพระพุทธเจ้า ผู้มีพระปัญญา
อันประเสริฐ.

เนื้อความแห่งปัญหาหนึ่ง ๆ ที่พระ-
พุทธเจ้าทรงแสดงแล้วด้วยประการใด ผู้ใด
พึงปฏิบัติตามด้วยประการนั้น ก็พึงจากฝั่ง
นี้ไปถึงฝั่งโน้นได้ ผู้นั้นเจริญมรรคอันอุดม

อยู่ ก็พึงจากฝั่งนี้ไปถึงฝั่งโน้นได้ ธรรม
ปริยายนั้นเป็นทางเพื่อไปสู่ฝั่งโน้น เพราะ
ฉะนั้น ธรรมปริยายนั้นจึงชื่อว่า ปารายณะ.

[๔๔๑] ปิงคิยมาณพกล่าวคาถาว่า

อาตมาจักขับตามภายิตเครื่องไปยัง
ฝั่งโน้น (อาตมาขอกล่าวตามที่พระผู้มี
พระภาคเจ้าได้ทรงเห็นแล้วด้วยพระญาณ)
พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ ปราศจากมลทิน
มีพระปัญญากว้างขวาง ไม่มีความใคร่ ทรง
ดับกิเลสได้แล้ว จะพึงตรัสमुสาเพราะเหตุ
อะไร

เอาเถิด อาตมาจักแสดงวาจาที่ควร
เปล่ง ประกอบด้วยคุณของพระพุทธเจ้า
ผู้ทรงละความหลงอันเป็นมลทินได้แล้ว
ทรงละความถือตัวและความลบหลู่ได้
เด็ดขาด.

ดูก่อนท่านพราหมณาจารย์ พระ-
พุทธเจ้าทรงบรรเทาความมืด มีพระจักขุ
รอบคอบ ทรงถึงที่สุดของ ทรงลวงภพ

ได้ทั้งหมด ไม่มีอาสวะ ทรงละทุกขีได้
ทั้งปวง มีพระนามตามความเป็นจริงว่า
พุทธโธ อันอาตมาเข้าเฝ้าแล้ว.

นกฟิงละป่าเล็ก แล้วมาอยู่อาศัย
ป่าใหญ่อันมีผลไม่มาก ฉนฺได อาตมา มา
ละคณาจารย์ผู้มีความเห็นน้อยแล้ว ได้
ประสบพระพุทธเจ้าผู้มีความเห็นประเสริฐ
เหมือนหงส์โผลงสู่สระใหญ่ แม้ฉนฺนััน

ก่อนแต่ศาสนาของพระโคตม
อาจารย์เหล่าใด ได้พยากรณ์ลัทธิของตนแก่
อาตมาในกาลก่อนว่า เหตุนี้ได้เป็นมาแล้ว
อย่างนี้ จักเป็นอย่างนี้ คำพยากรณ์ของ
อาจารย์เหล่านั้นทั้งหมด ไม่ประจักษ์แก่ตน
คำพยากรณ์ทั้งหมดนั้น เป็นเครื่องทำความ
ตริกให้ทวีมากขึ้น (อาตมาไม่พอใจในคำ
พยากรณ์นั้น)

พระโคตมพระองค์เดียว ทรง
บรรเทาความมืดสงบระจับ มีพระรัศมี
โชติช่วง มีพระปัญญาเป็นเครื่องปรากฏดูจ
แผ่นดิน มีพระปัญญากว้างขวาง ได้ทรง

แสดงธรรมอันบุคคลพึงเห็นเอง ไม่ประกอบ
ด้วยกาล เป็นที่สิ้นตัณหา ไม่มีจัญไร หา
อุปมาในที่ไหน ๆ มิได้ แก้อาตมา.

พราหมณ์พาวรีผู้อาจารย์กล่าวคาถาถวายพระปิงคิยะว่า

ท่านปิงคิยะ พระโคตมพระองค์ใด
ได้ทรงแสดงธรรมอันบุคคลพึงเห็นเอง ไม่
ประกอบด้วยกาล เป็นที่สิ้นตัณหา ไม่มี
จัญไร หาอุปมาในที่ไหน ๆ มิได้แก่ท่าน
เพราะเหตุไรหนอ ท่านจึงอยู่ปราศจาก
พระโคตมพระองค์นั้น ผู้มีพระปัญญาเป็น
เครื่องปรากฏดุจแผ่นดิน มีพระปัญญา
กว้างขวาง สิ้นกาลแม้ครู่หนึ่งเล่า.

พระปิงคิยะกล่าวคาถาตอบพราหมณ์พาวรีผู้อาจารย์ว่า

ท่านพราหมณ์ พระโคตมพระองค์ใด
ได้ทรงแสดงธรรมอันบุคคลพึงเห็นเอง ไม่
ประกอบด้วยกาล เป็นที่สิ้นตัณหา ไม่มี
จัญไร หาอุปมาในที่ไหน ๆ มิได้ แก้อาตมา
อาตมามีได้อยู่ปราศจากพระโคตมพระองค์
นั้น ผู้มีพระปัญญาเป็นเครื่องปรากฏ
ดุจแผ่นดิน มีพระปัญญากว้างขวาง สิ้นกาล
แม้ครู่หนึ่ง.

ท่านพราหมณ์ อตมาไม่ประมาท

ทั้งกลางคืนกลางวัน เห็นอยู่ซึ่งพระพุทธรเจ้า
ผู้โคดมพระองค์นั้นด้วยใจ เหมือนเห็นด้วย
จักขุ ฉะนั้น อตมานมัสการอยู่ซึ่งพระ-
พุทธรเจ้าผู้โคดมพระองค์นั้นตลอดราตรี
อตมา มาสำคัญความไม่อยู่ปราศจาก
พระพุทธรเจ้าผู้โคดมพระองค์นั้น ด้วยความ
ไม่ประมาทนั้น.

ศรัทธา ปิติ มนะ และสติของอตมา
ย่อมโน้มไปในคำสั่งสอนของพระพุทธรเจ้าผู้
โคดม พระพุทธรเจ้าผู้โคดม ผู้มีพระปัญญา
กว้างขวาง ประทับอยู่ยงทิศาภาคใด ๆ
อตมานั้นเป็นผู้โน้มไปโดยทิศาภาค
นั้น ๆ นั้นแล.

ร่างกายของอตมาผู้แก่แล้ว มีกำลัง
และเรี่ยวแรงน้อยนั่นเอง ท่านพราหมณ์
อตมาไปสู่พระพุทธรเจ้าด้วยการไปแห่ง
ความดำริเป็นนิตย์ เพราะว่าใจของอตมา
ประกอบแล้วด้วยพระพุทธรเจ้านั้น.

อตมานอนอยู่บนเปือกตม คือกาม
ดินรนอยู่ (เพราะตัณหา) ลอยจากเกาะหนึ่ง

ไปสู่เกาะหนึ่ง ครั้งนั้นอาตมาได้เห็นพระ-
สัมพุทธเจ้า ผู้ทรงข้ามโอฆะได้แล้ว ไม่มี
อาสวะ.

(ในเวลาจบกาลานี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบความแก่กล้าแห่ง
อินทรีย์ของพระปิงคิยะและพราหมณ์พาวรีแล้ว ประทับอยู่ ณ นครสาวัตถี
นั่นเอง ทรงเปล่งพระรัศมีดุจทองไปแล้ว พระปิงคิยะกำลังนั่งพรรณนา
พระพุทธรูปแก่พราหมณ์พาวรีอยู่. ได้เห็นพระรัศมีและคิดว่า นี่อะไร
เหลือวแลไป ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าประหนึ่งประทับอยู่เบื้องหน้าตน จึง
บอกแก่พราหมณ์พาวรีว่า พระพุทธเจ้าเสด็จมาแล้ว พราหมณ์พาวรีได้ลุกจาก
อาสนะประคองอัญชลียืนอยู่. แม้พระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อจะทรงแผ่พระรัศมี
แสดงพระองค์แก่พราหมณ์พาวรี ทรงทราบธรรมเป็นที่สบายของพระปิงคิยะ
และพราหมณ์พาวรีทั้งสองแล้ว เมื่อจะตรัสเรียกแต่พระปิงคิยะองค์เดียว จึง
ได้ตรัสพระคาถานี้ว่า)

ดูก่อนปิงคิยะ พระวักกलि พระ-
ภทราวุชะ และพระอาพวิโคดม เป็นผู้มี
ศรัทธาน้อมลงแล้ว (ได้บรรลอรหัตต์ด้วย
ศรัทธาธุระ) ฉันทใด แม้ท่านก็จงปล่อย
ศรัทธาลง ฉันทันั้น ดูก่อนปิงคิยะ เมื่อท่าน
น้อมลงด้วยศรัทธา ปรรากวิปัสสนา โดยนัย
เป็นต้นว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง ก็จักถึง

นิพพาน อันเป็นฝั่งโน้นแห่งวิญญะอันเป็น

บ่วงแห่งมัจจุราช.

พระปิงคิยะเมื่อจะประกาศความเลื่อมใสของตนจึงกราบทูลว่า

ข้าพระองค์นี้ยอมเลื่อมใสอย่างยิ่ง

เพราะได้ฟังพระวาจาของพระองค์ผู้เป็นมุนี

พระองค์มีกิเลสดูจหลังคาอันเปิดแล้ว ตรัสรู้

แล้วด้วยพระองค์เอง ไม่มีกิเลสดูเสาเขื่อน

ทรงมีปฏิภาณ ทรงทราบธรรมเป็นเหตุกล่าว

ว่าประเสริฐยิ่ง ทรงทราบธรรมชาติทั้งปวง

ทั้งเลวและประณีต ด้วยพระอภิญญา

พระองค์เป็นศาสดาผู้กระทำที่สุดแห่งปัญหา

ทั้งหลาย แก่เหล่าชนผู้มีความสงสัยปฏิญญา

อยู่ นิพพานอันกิเลสมีรากจะเป็นต้นไม่พึง

นำไปได้ เป็นธรรมไม่กำเริบ หาอุปมาใน

ที่ไหน ๆ มิได้.

ข้าพระองค์จักถึงอนุปาติเสส-

นิพพานธาตุแน่แท้ ข้าพระองค์ไม่มีความ

สงสัยในนิพพานนี้เลย ขอพระองค์จงทรงจำ

ข้าพระองค์ว่า เป็นผู้มึจิตน้อมไปแล้ว (ใน

นิพพาน) ด้วยประการนี้แล.

จบปารายนวรรคที่ ๕

อรรถกถาปารายนานุสัทธิกา

ต่อจากนี้ไปพระสังคีติกาจารย์ เมื่อจะสรรเสริญเทศนา จึงได้กล่าวคำ
มีอาทิว่า **อิทมโวจ ภควา**. ดังนี้

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อิทมโวจ** คือพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัส
ปารายนสูตรนี้. บทว่า **ปริจารกโสพสนุนิ** พราหมณ์มาณพ ๑๖ คน
ผู้เป็นบริวาร คือพราหมณ์ ๑๖ คน พร้อมด้วยปิงคิยะผู้เป็นบริวารของพาวรี-
พราหมณ์ หรือพราหมณ์ ๑๖ คน ผู้เป็นบริวารของพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็น
พระพุทธรเจ้า ชื่อว่า พราหมณ์ ๑๖ คนผู้เป็นบริวาร. บริวารเหล่านั้นเป็น
พราหมณ์ทั้งหมด. บรรดาพราหมณ์เหล่านั้น บริษัทของพราหมณ์ ๑๖ คน
นั่งข้างหน้า ข้างหลัง ข้างซ้าย และข้างขวาข้างละ ๖ โยชน์ นั่งแถวตรง ๑๒
โยชน์. บทว่า **อชฺฌิตุโถ** แปลว่า ทูลอาราธนา. บทว่า **อตฺถมณฺเฑย** ฐ
ทั่วถึงอรรถ คือรู้ความแห่งบาลี. บทว่า **ธมฺมมณฺเฑย** ฐทั่วถึงธรรม คือรู้
ธรรมในบาลี. พระสังคีติกาจารย์ตั้งชื่อธรรมปริยายนี้ อย่างนี้ว่า ปารายณะ
แล้วเมื่อจะประกาศชื่อของพราหมณ์เหล่านั้นได้กล่าวว่า **อชิโต ติสฺสเมตฺเตย-**
โย ๆเปฯ พุทฺธเสฏฺฐรูปคามุ พราหมณ์ ๑๖ คน คือ อชิโต ติสฺสเมตฺเตย-
เตยยะ ฯลฯ ได้เข้าไปเฝ้าทูลถามปัญหาแก่พระพุทธรเจ้าผู้ประเสริฐสุด.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **สมฺปนฺนจรณิ** ผู้มีจรณะสมบูรณ์ คือถึง
พร้อมแล้วด้วยศีลในพระปาติโมกข์เป็นต้น อันเป็นเหตุใกล้ให้ถึงพระนิพพาน.
บทว่า **อิธิ** ได้แก่ ผู้แสวงหาคุณใหญ่ คำที่เหลือชัดเจนแล้ว. ต่อจากนี้ไป บทว่า
พฺรหฺมจฺริยมจฺริสุ ความว่า พราหมณ์ทั้งหลายได้ประพุดติมรรคพรหมจรรย์.
เพราะฉะนั้น บทว่า **ปารายณิ** ท่านอธิบายว่า เป็นทางไปสู่นิพพานอันเป็น
ฝั่งโน้นนั้น.

บทว่า ปารายนมมกุลาสิสฺสํ ปิงคิยะกล่าววว่า อาตมาจักจับตามภายิต
เครื่องไปยังฝั่งโน้น นี่เป็นความเชื่อของบทว่า ปารายนํ นั้น. จริงอยู่
เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงปารายนสูตรจบแล้ว ชฎิล ๑๖,๐๐๐ ได้บรรลุ
พระอรหัต. เทวคานมนุษย์นับได้ ๑๔ โภกฺกิตฺถีเหลือ ได้บรรลุธรรม สมดังที่
พระโหราณาจารย์กล่าวไว้ว่า

แต่นั้นพระพุทธเจ้าทรงยังสัตว์ ๑๔ โภกฺกิตฺถี

ให้ดื่มอมตธรรม ในปารายนสมาคมอันนำ

รินรมย์ ที่ป่าสาณกเจดีย์.

ก็แลกรั้นจบพระธรรมเทศนาแล้ว มนุษย์ทั้งหลายที่มาจากที่นั้น ๆ
ได้ไปปรากฏในคานนิคมเป็นต้นของตน ๆ ด้วยอานุภาพของพระผู้มีพระภาคเจ้า
นั้นแล. แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็เสด็จไปกรุงสาวัตถี แวดล้อมด้วยภิกษุไม่น้อย
มีภิกษุผู้เป็นบริวาร ๑๖,๐๐๐ รูปเป็นต้น. ณ ที่นั้น ปิงคิยะถวายบังคมพระผู้มี-
พระภาคเจ้าแล้วทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จะขอไปเพื่อบอกพาวรี-
พราหมณ์ว่าพระพุทธเจ้าทรงอุบัติแล้ว เพราะพาวรีพราหมณ์นั้นจะรับฟังข้า-
พระองค์ ดังนี้. ลำดับนั้น พระปิงคิยะอันพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอนุญาตแล้วจึง
ไปยังฝั่งแม่น้ำโคธาวรีโดยไปด้วยฉาน มุ่งหน้าไปยังอาศรมด้วยการเดินเท้า
พาวรีพราหมณ์เห็นพระปิงคิยะเดินทางไปถึงจึงถามว่า ปิงคิยะ พระพุทธเจ้าทรง
อุบัติขึ้นในโลกแล้วหรือ. ปิงคิยะภิกษุตอบว่า พระพุทธเจ้าทรงอุบัติแล้วพราหมณ์
พระองค์ประทับนั่ง ณ ป่าสาณกเจดีย์แสดงธรรมแก่พวกอาตมา อาตมาจักแสดง
ธรรมนั้นแก่ท่าน. ลำดับนั้น พาวรีพราหมณ์พร้อมด้วยบริษัทยาพาพระปิงคิยะ

นั้นด้วยเครื่องสักการะเป็นอันมาก แล้วปูอาสนะให้นั่ง. พระปิงคิยะนั่งบนอาสนะนั้นแล้ว กล่าวคาถามีอาทิว่า **ปารายนมกุณฺฑลิสฺส** ดังนี้.

ในบทเหล่านั้น บทว่า **อนุคฺคยิสฺส** คืออาตมาภาพจักขับภายิตที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงขับแล้ว. บทว่า **ยถา อทุกฺกจิ** อาตมาขอกล่าวตามที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงเห็นแล้ว คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงเห็นแล้วด้วยอสาธารณญาณ (ญาณไม่ทั่วไป) อันเป็นการตรัสรู้อย่างตามความจริงด้วยพระองค์เอง. บทว่า **นิกฺกโม** ไม่มีความใคร่ คือละความใคร่ได้แล้ว. ปาฐะว่า **นิกฺกโม** บ้าง แปลว่ามีความเพียร หรือออกจากกรรมฝ่ายอกุศล. บทว่า **นิพฺพาน** ทรงดับกิเลส คือ เว้นจากเครื่องร้อยรัดคือกิเลส หรือเว้นจากตัณหานั่นเอง. บทว่า **กิสฺส เหตุ มุสา ภณ** จะพึงตรัสมุสาเพราะเหตุไร. ท่านแสดงไว้ว่ากิเลสอันเป็นเหตุให้กล่าวมุสา พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงละได้แล้ว. พระปิงคิยะ ให้พราหมณ์เกิดอุตสาหะในการฟังด้วยบทนี้. บทว่า **วณฺณุปสฺสหิต** คือวาจาอันประกอบด้วยคุณ. บทว่า **สจฺจวฺชโย** มีพระนามตามความเป็นจริง คือประกอบด้วยพระนามตามความเป็นจริงว่า **พฺพุทธ**. บทว่า **พฺรหฺเม** พระปิงคิยะเรียกพราหมณ์นั้น. บทว่า **กุพฺพน** ได้แก่ ป่าเล็ก. บทว่า **พฺหุผล** กานนํ **อวสฺยุ** มาอยู่อาศัยป่าใหญ่อันมีผลไม้มาก คือ มาอยู่อาศัยป่าใหญ่อันบริบูรณ์ไปด้วยผลไม้มากหลายชนิด. บทว่า **อปฺปทฺสเส** อาตมาละอาจารย์ผู้มีความเห็นน้อย คือละคณาจารย์เริ่มต้นแต่พาวรีพราหมณ์. บทว่า **มโหฺทธิ** ได้แก่ ห้วงน้ำใหญ่มีสระอโนดาตเป็นต้น. บทว่า **เยเม ปุพฺเพ** ตัดบทเป็น **เย อิม** **ปุพฺเพ**. บทว่า **ตมฺหุทาสีโน** คือทรงบรรเทาความ

มีด สงบระงับได้. บทว่า **ภุริปญฺญาโณ** คือ มีพระปัญญาเป็นเครื่องปรากฏ
คุณชง. บทว่า **ภุริเมธโส** คือมีพระปัญญากว้างขวาง. บทว่า **สนฺทิฏฺฐิจิม-**
กาลิกิ ทรงแสดงธรรมอันบุคคลพึงเห็นเองไม่ประกอบด้วยกาล คือ พึงเห็น
ผลด้วยตนเอง ไม่พึงเห็นผลในกาลที่มีระหว่าง. บทว่า **อนิติกิ** ไม่มีจัญไร
คือ เว้นจากจัญไรมีกิเลสเป็นต้น.

ลำดับนั้น พาวรีพราหมณ์กล่าวคาถาสองคาถา กะปิงคิยภิกษุ^๑นั้นว่า
ภินฺนุ ตมฺหา เหตุไรหนอ ท่านจึงอยู่ปราศจากพระโคดมพระองค์นั้น ดังนี้
เป็นต้น. จากนั้น ท่านปิงคิยะเมื่อจะแสดงถึงการที่ต้องจากสำนักของพระผู้มี-
พระภาคเจ้า จึงกล่าวคาถามีอาทิว่า **นาหิ ตมฺหา** อาตมามีได้อยู่ปราศจาก
พระโคดมพระองค์นั้น ดังนี้.

บทว่า **ปสุตฺตมิ นฺ** **มนสา จกฺขฺนา** วา ความว่า อาตมาเห็นพระ
โคดม^๒นั้นด้วยใจเหมือนเห็นด้วยจักขุ. บทว่า **นมสฺสฺสฺมาโน** **วิวเสมิ** **รจฺจตี** คือ
อาตมานมัสการนอบน้อมอยู่ตลอดคืน. บทว่า **เตน เตเนว นโต** อาตมา
นอบน้อมไปโดยทิศนั้น ๆ คือแสดงว่า พระพุทธเจ้าประทับอยู่โดยทิศภาค
ใด แม้อาตมาก็นอบน้อมไปโดยทิศภาคนั้น ๆ. บทว่า **ทฺพฺพฺพลถามกสฺส** คือ
มีกำลังเรี่ยวแรงน้อย. อีกอย่างหนึ่ง มีกำลังน้อยและมีโรคเบียดเบียน. ท่าน
อธิบายว่า มีกำลังและความเพียรเลวลง. บทว่า **เตเนว กายิ น ปเลติ**
กายไม่เข้าไปด้วยเหตุ^๓นั้นนั่นเอง คือ กายไม่ไป เพราะมีกำลังและเรี่ยวแรงน้อย
นั่นเอง หรือว่า พระพุทธเจ้าประทับอยู่โดยที่ใด กายไม่ไปโดยที่นั้น. ปาฐะ
ว่า **น ปเรติ** บ้าง. ความอย่างเดียวกัน. บทว่า **ตตฺถ** คือในสำนักของ

พระพุทธเจ้า. บทว่า **สรงกปฺปยุหนฺตย** คือด้วยการไปแห่งความดำรินั้น.
บทว่า **เตน ยุตฺโต** ใจของอาตมาประกอบด้วยพระพุทธเจ้านั้น ท่านแสดงว่า
พระพุทธเจ้าประทับ อยู่ ณ ที่ใด ใจประกอบแล้ว ไม่ปราศจากการประกอบ คือ
มุ่งตรงต่อพระพุทธองค์ ณ ที่นั้น. บทว่า **ปงฺเก สยาโน** คืออาตมานอนอยู่
บนเปือกตม คือกามทั้งหลาย. บทว่า **ทีปา ทีปํ อุปลฺลวํ** เล่นจากที่ฝั่งหนึ่ง
ไปสู่ที่ฝั่งหนึ่ง คือเข้าไปหาสาคาทั้งหลายเป็นต้น. บทว่า **อถทสสาตี**
สมฺพุทฺธ ครั้งนั้นอาตมาได้เห็นพระพุทธเจ้า คือ อาตมานั้นได้ถือความเห็น
ผิด ๆ แล้วเที่ยวไปตามลำดับ° ครั้งนั้นได้เห็นพระพุทธเจ้า ณ ปาสาณกเจดีย์.

เมื่อจบกาลานี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงทราบความแก่กล้าแห่งอินทรีย์
ของพระปิงคยะและของพราหมณ์พาวรีแล้วประทับยืนอยู่ ณ กรุงสาวัตถินั้นเอง
ทรงเปล่งพระรัศมีสีทองไป. พระปิงคยะ นั่งพรรณนาถึงพระพุทธคุณแก่
พราหมณ์พาวรีอยู่นั้นแหละ ได้เห็นพระรัศมีแล้วคิดว่า นี่อะไร เหลียวแลไป
ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าดูประทับอยู่ข้างหน้าตน จึงบอกพาวรีพราหมณ์ว่า
พระพุทธเจ้าเสด็จมาแล้ว. พราหมณ์ลุกจากที่นั่ง ยืนประคองอัญชลี. แม้
พระผู้มีพระภาคเจ้า ครั้นทรงแผ่พระรัศมีแล้ว จึงทรงแสดงตนแก่พราหมณ์
ทรงทราบธรรมเป็นที่สบายของคนทั้งสอง เมื่อจะตรัสเรียกพระปิงคยะเท่านั้น
จึงได้ตรัสพระคาถานี้ว่า **ยถา อหุ วฏฺกฺกฺลิ** ดังนี้เป็นต้น.

บทนั้นมีความดังนี้ พระวัคคฺกฺลิ พระภัทราวุธแห่งมาณพ ๑๖ และ
พระอาฬวโคดม เป็นผู้โน้มใจไปด้วยศรัทธาแล้ว ได้บรรลุพระอรหัตด้วย
ศรัทธาทุกรูปฉันทใด แม้ท่านก็จงปล่อยศรัทธานั้นฉันทนั้น แต่นั้นเมื่อท่านโน้ม
๑. ม. อนุวาทินฺนุชฺโชโต.

ใจไปด้วยศรัทธา ปราบกวีปัสสนาโดยนัยมีอาทิว่า สังฆารทั้งหลายทั้งปวงไม่
เที่ยง ก็จักถึงนิพพานอันเป็นฝั่งโน้นแห่งวิภูฏะอันเป็นบ่วงแห่งมัจจุ. พระผู้มี-
พระภาคเจ้าทรงจบเทศนาลงด้วยธรรมเป็นยอด คือพระอรหัตตนั้นแล.

เมื่อจบเทศนาพระปิงคิยะตั้งอยู่ในพระอรหัต. พาวรีพราหมณ์ตั้งอยู่
ในอนาคามิผล. ส่วนศิษย์ ๕๐๐ ของพาวรีพราหมณ์ ได้เป็นพระโสดาบัน.

บัดนี้ ปิงคิยภิกษุ เมื่อประกาศความเลื่อมใสของตน จึงกล่าวคำมีอาทิ
ว่า เอส ภิกษุโย ข้าพระองค์นี้ย่อมเลื่อมใสอย่างยิ่ง ดังนี้.

ในบทเหล่านั้นบทว่า **ปฎิภาณวา** ทรงมีปฎิภาณ คือเข้าถึงปฎิภาณ-
ปฎิสัมภิตา (ปัญญาอันแตกฉานในปฎิภาณ). บทว่า **อิทธิเว อภิญญา**
คือทรงทราบธรรมเป็นเหตุให้เรียกว่าอิทธิพ. บทว่า **ปิโรวรี** คือเลวและ
ประณีต. ท่านอธิบายว่า รู้ธรรมชาติทั้งปวงอันทำความเป็นอิทธิพ ของตน
และของคนอื่น. บทว่า **กุงชินิ ปฎิฆานตัม** คือเหล่าชนผู้มีความสงสัยปฎิญาณ
อยู่ว่า เราหมดความสงสัยในธรรมของสัตบุรุษ. บทว่า **อถึ หิริ** ได้แก่นิพพาน
อันราคาเป็นต้นนำไปไม่ได้. บทว่า **อสงฺกุปปี** คือไม่กำเริบมีอันไม่แปร-
ปรวนไปเป็นธรรมดา. พระปิงคิยะกล่าวถึงนิพพานด้วยบทสองบท. บทว่า
อทุธา คมิสุตฺตานิ คือข้าพระองค์จักถึงอนุปาติเสสนิพพานธาตุนั้นเป็นแน่แท้.
บทว่า **น เมตฺถ กงฺขา** คือความสงสัยในนิพพานนี้มีได้มีแก่ข้าพระองค์. บทว่า
เอวํ มํ ชาเรหิ อธิมุตฺตจิตฺตํ ขอพระองค์จงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นผู้มีจิต
น้อมไปแล้ว คือพระปิงคิยะยังศรัทธาให้เกิดขึ้นในตนด้วยพระโอวาทของพระ-
ผู้มีพระภาคเจ้านี้ว่า แล้วปล่อยเสียด้วยศรัทธาธุระนั่นเอง เมื่อจะประกาศ

ความที่ตนมีจิตน้อมไปแล้วด้วยศรัทธา จึงทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ขอ
พระองค์จงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นผู้มีจิตน้อมไปแล้วเถิด ด้วยประการฉะนี้.
อธิบายในที่นี้มีดังต่อไปนี้ว่า พระองค์ตรัสกะข้าพระองค์อย่างไร ขอพระองค์
ทรงจำข้าพระองค์ว่า อหิมุตตะ ผู้น้อมใจไปแล้วเถิด.

จบอรรถกถาพระสูตร

แห่งปารายนานุสังคีติคาถา ในกัมมัทแห่งอรรถกถาสุตตนิบาต

แห่งอรรถกถาขุททกนิกาย ชื่อ ปรมัตถโชติกา

จบอรรถกถापารายนวรรคที่ ๕

รวมพระสูตรที่มีในสุตตนิบาตนี้ คือ

วรรคที่ ๑

[๔๔๔] ๑. อุรคสูตร ๒. ธนียสูตร
๓. ชักควิสาณสูตร ๔. กสิการทวารขสูตร
๕. จุนทสูตร ๖. ปราภวสูตร ๗. วสธสูตร
๘. เมตตสูตร ๙. เหมวตสูตร ๑๐. อาพวก-
สูตร ๑๑. วิชยสูตร ๑๒. มุนิสูตร.

นี้มีเนื้อความดีมาก รวมพระสูตรได้
๑๒ สูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้มีพระจักขุ
หามลทินมิได้ ทรงจำแนกแสดงไว้ดีแล้ว
บัณฑิตทั้งหลายได้สดับกันมาว่า อัครวรรค.

วรรคที่ ๒

๑. รตนสูตร ๒. อามคันธสูตร ๓.
หิริสูตร ๔. มงคลสูตร ๕. สัจฉิโถมสูตร
๖. ธรรมจรรย์สูตร^๑ ๗. พราหมณชัมมิก-
สูตร ๘. นาวาสูตร ๙. กิงสีลสูตร ๑๐.
อุฏฐานสูตร ๑๑. ราหุลสูตร ๑๒. วังคีสสูตร
๑๓. สัมมาปริพพาชนียสูตร ๑๔. ธรรมิก
สูตร

๑. อรรถกถาว่า กปิลสูตร

วรรคที่ ๒ นี้รวมพระสูตรได้ ๑๔

สูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจำแนกไว้ดีแล้ว.

วรรคนี้ บัณฑิตทั้งหลายกล่าววรรค

ที่ ๒ นั้นว่า จุฬกวรรค.

วรรคที่ ๓

๑. ปัพพัชชาสูตร ๒. ปธานสูตร

๓. สุภษิตสูตร ๔. สุนทริกสูตร ๕.

มามสูตร ๖. สภยสูตร ๗. เสลสูตร ๘.

สัลลสูตร ๙. วาเสฏฐสูตร ๑๐. โกกาลิก-

สูตร ๑๑. นาลกสูตร ๑๒. ทวยตานุ-

ปัสสนาสูตร.

วรรคที่ ๓ นี้ รวมพระสูตรได้ ๑๒

สูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจำแนกไว้ดี

แล้วในวรรคที่ ๓ บัณฑิตได้สดับกันมามีชื่อ

ว่า มหาวรรค.

วรรคที่ ๔

๑. กามสูตร ๒. กุหัญจกสูตร ๓.

ทุญจัญจกสูตร ๔. สุทัญจกสูตร ๕.

ปรมัญจกสูตร ๖. ชราสูตร ๗. ติสส-

เมตเตยยสูตร ๘. ปสุรสูตร ๙. มากันทีย-

สูตร ๑๐. ปุราเภทสูตร ๑๑. กลหวิวาทสูตร
๑๒. จูฬวิญญูสูตร ๑๓. มหาวิญญูสูตร ๑๔.
ตวฏกสูตร ๑๕. อตตทัณฑสูตร ๑๖. สารี-
ปุตตสูตร

วรรคที่ ๕ นี้รวมพระสูตรได้ ๑๖

สูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจำแนกไว้ดี
แล้วในวรรคที่ ๔ บัณฑิตทั้งหลายกล่าว
วรรคที่ ๔ นั้นว่า อัญญกวรรค.

วรรคที่ ๕

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ประเสริฐใน
คณะ ประทับอยู่ ณ ปาสาณกเจดีย์อัน
ประเสริฐ อันบุคคลตกแต่งไว้ดีแล้ว ใน
มคธชนบทเป็นรมณียสถาน เป็นประเทศอัน
สวยงาม เป็นที่อยู่อาศัยแห่งบุคคลผู้มีบุญ
อันได้กระทำไว้แล้ว.

อนึ่ง ได้ยินว่า พระผู้มีพระภาคเจ้า
อันพรหมณ์ ๑๖ คน ทูลถามปัญหาแล้ว
ได้ทรงประกาศประทานธรรมกะชนทั้งสอง
พวกผู้มาประชุมกันเต็มที ณ ปาสาณกเจดีย์
ในบริษัทประมาณ ๑๒ โยชน์ เพราะการ
ถามโสฬสปัญหา.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงชนะ ผู้เลิศ

กว่าสัตว์ได้ทรงแสดงธรรมอันประกาศอรรถ
บริบูรณ์ด้วยพยัญชนะ เป็นที่เกิดความเกษม
อย่างยิ่ง เพื่อประโยชน์แก่อุฎุคโลก.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เลิศกว่าสัตว์

ได้ทรงแสดงพระสูตรอันวิจิตรด้วยธรรมเป็น
อันมาก เป็นเหตุให้ปลดเปลื้องกิเลสทั้งปวง
ได้ทรงแสดงพระสูตรอันประกอบด้วยบท
แห่งพยัญชนะและอรรถ มีความเปรียบเทียบ
ซึ่งหมายรู้กันแล้วด้วยอักษรอันมั่นคง เป็น
ส่วนแห่งความแจ่มแจ้งแห่งวิจารณ์ญาณของ
โลก.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เลิศกว่าสัตว์

ได้ทรงแสดงพระสูตรอันไม่มีมลทินเพราะ
มลทินคือราคะ มลทินคือโทสะ มลทินคือ
โมหะ เป็นส่วนแห่งธรรมปราศจากมลทิน
เป็นส่วนแห่งความแจ่มแจ้งแห่งวิจารณ์ญาณ
ของโลก.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เลิศกว่าสัตว์

ได้ทรงแสดงพระสูตรอันประเสริฐ อันไม่มี
มลทินเพราะมลทินคือกิเลส มลทินคือทุจริต

เป็นส่วนแห่งธรรมปราศจากมลทิน เป็น
ส่วนแห่งความแจ่มแจ้งแห่งวิจารณ์ญาณของ
โลก.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เลิศกว่าสัตว์
ได้ทรงแสดงพระสูตรอันประเสริฐเป็นเหตุ
ปลดปล่อยอาสวะ กิเลสเป็นเครื่องผูก กิเลส
เป็นเครื่องประกอบ นivrณ และมลทินทั้ง ๓
ของโลกนั้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เลิศกว่าสัตว์
ได้ทรงแสดงพระสูตรอันประเสริฐ หามล-
ทินมิได้ เป็นเครื่องบรรเทาความเศร้าหมอง
ทุกอย่าง เป็นเครื่องคลายความกำหนัด ไม่
มีความหวั่นไหว ไม่มีความโศก เป็นธรรม
อันละเอียด ประณีตและเห็นได้ยาก.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เลิศกว่าสัตว์
ได้ทรงแสดงพระสูตรอันประเสริฐ อัน
หักรานราคะและโทสะให้สงบ เป็นเครื่อง
ตัดกำเนิด ทุกติ วิญญูณ และความยินดี
อันมีตัณหาเป็นรากฐาน เป็นเครื่องต้านทาน
และเป็นเครื่องพ้น.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เลิศกว่าสัตว์

ได้ทรงแสดงพระสูตรอันประเสริฐ ถักซึ่ง
เห็นได้ยากและละเอียดอ่อน มีอรธอัน
ละเอียด บัณฑิตควรรู้แจ้ง เป็นส่วนแห่ง
ความแจ่มแจ้งแห่งวิจารณ์ญาณของโลก.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เลิศกว่าสัตว์

ได้ทรงแสดงพระสูตรอันประเสริฐ ดูก
ดอกไม้เครื่องประดับอันยั่งยืน ๕ ชนิด อัน
จำแนกอินทรีย์ ฌานและวิโมกข์ มีมรรค
มีองค์ ๘ เป็นยานอย่างประเสริฐ.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เลิศกว่าสัตว์

ได้ทรงแสดงพระสูตรอันประเสริฐ ปราศจาก
มลทิน บริสุทธิ์เปรียบด้วยห้วงน้ำ วิจิตรด้วย
รัตนะ เสมอด้วยดอกไม้ มีเดชอันเปรียบ
ด้วยพระอาทิตย์.

พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เลิศกว่าสัตว์

ได้ทรงแสดงพระสูตรอันประเสริฐ ปลอด
โปร่ง เกษม ให้สุข เย็นสงบ มีประโยชน์
อย่างยิ่งในการต่อต้านมัจจุ เป็นเหตุให้เห็น
นิพพาน อันดับกิเลสสนิทแล้วของโลกนั้น.

จบสุตตนิบาต

นิคมกถา

ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ คำใดที่ท่านกล่าวไว้แล้วว่า

ข้าพเจ้าทั้งหลายจักไหว้พระรัตนตรัย

ผู้สูงสุดกว่าผู้ที่ควรไหว้ทั้งหลาย จักกระทำ

การพรรณนาความแห่งสุตตนิบาต อันพระ-

คือค้นหาได้แล้ว ผู้ทรงแสงหาวิธีรื้อถอน

สัตว์ออกจากโลก ตรัสไว้แล้วในขุททกนิกาย.

เป็นอันได้กระทำการพรรณหาความแห่งสุตตนิบาตอันมีสูตร ๗๐ สูตร มีอรรถสูตรเป็นต้น สงเคราะห์ลงใน ๕ วรรค มีอรรถวรรคเป็นต้น ในข้อนี้ ด้วยเหตุนี้ท่านจึงกล่าวคำนั้นว่า

กุศลใด อันข้าพเจ้าผู้กระทำการ

พรรณนาความแห่งสุตตนิบาตนี้ ผู้ใคร่เพื่อ

ความตั้งมั่นแห่งพระลัทธธรรม เพราะอา-

ภาพแห่งกุศลนั้น ขอชนนี้จงถึงความเจริญ

งอกงามไพบูลย์ในธรรม อันพระอรियะ

ประกาศไว้แล้วโดยเร็วเถิด.

พึงทราบว่ามีภาณวารประมาณ ๔๔ ภาณวาร โดยประมาณแห่งปริยัติ. อรรถกถาสุตตนิบาตชื่อปรมัตถโชติกานี้ อันพระเถระมีชื่อซึ่งครูทั้งหลายตั้งไว้

ว่า พุทธโฆสะ ผู้ประดับด้วยคุณ คือศรัทธาพุทธิและวิริยะอันบริสุทธิ์อย่างยิ่ง ผู้ปรากฏเหตุให้เกิดคุณมีศีล อาจารย์ความอ่อนโยนเป็นต้น ผู้ประกอบด้วย ความเฉลียวฉลาดทางปัญญา สามารถหยั่งลงในความยึดถือทั้งในลัทธิของตน และลัทธิอื่นได้ เป็นมหากวี มีวาตะประเสริฐ กล่าวคำเหมาะสม ประกอบ ด้วยการพรรณนาคำอันไพเราะและวิเศษทำให้เกิดความสมบูรณ์ในการทำ และ เข้าถึงความสุข ด้วยการทำให้แจ่มแจ้งเข้าใจ เพราะมีความรู้อันอะไรๆ ไม่ ขัดขวางได้ในสัตตศาสนา พร้อมด้วยอรรถกถาอันมีประเภทเป็นปริยัติคือพระ- ไตรปิฎก เป็นผู้มึปัญญากว้างขวางบริสุทธิ์ อันเป็นเครื่องประดับของวงศ์ของ พระเถระ ผู้อยู่ในมหาวิหารอันเป็นที่ปของเถรวรศ์ ผู้มีปัญญาตั้งไว้ดีแล้ว ในธรรมอันยิ่งของมนุษย์ ประดับด้วยประเภทธรรมมีอภิญญา ๖ และ ปฏิสัมภทาเป็นต้น ได้แต่งไว้แล้ว.

ขออรรถกถาขุททกนิกายสุตตนิบาต

อันแสดงนัยแห่งปัญญาอันบริสุทธิ์แก่กุลบุตร
ทั้งหลาย ผู้แสวงหาการรื้อถอนออกจากโลก
จงดำรงอยู่ในโลก ครอบงำแม้พระนามว่า
พุทธโฆ ของพระโลกเชษฐ์ ผู้มีจิตบริสุทธิ์
ผู้คงที่ ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ยังเป็นไป
อยู่ในโลก.

เหมือนอย่างที่กล่าวไว้ว่า ขอสัตว์ทั้งหลายผู้บูชาพระคุณของพระ-
พุทธเจ้าคูดุจห้วงน้ำ จงมีความสุข มีความฉลาด ไม่มีเวร ชนทั้งหมดจงมีกาย
ไร้โรค คล่องแคล่วมีปัญญา เป็นคนดี ดำรงตนอยู่ในความดีดังนี้ ความที่
ใจไม่อยู่ในอำนาจ เว้นการยึดถือว่าเป็นตัวตนเพราะไม่มีแก่นสาร เหมือนต้น
กาละทิง คนเล่นกล พยับแดด ต้นกล้วย โดยนัยมีอาทิว่า ชนทั้งหลาย
เป็นของไม่เที่ยงถึงการเกิดและการดับไปทุกขณะ มีฐลือคือราคะเป็นภัย ละคติ
อันประเสริฐ ไม่น่าปรารถนาเข้าไปหากติลามกหลายอย่างในโลก ย่อมพุ่งไป
ด้วยความสุข คือภพ ๓ มีกายวาจาใจทรمانแล้ว อันเตวาสิกจงเข้าถึงนิพพาน
เถิด.^๑

จบอรรถกถาสุตตนิบาต